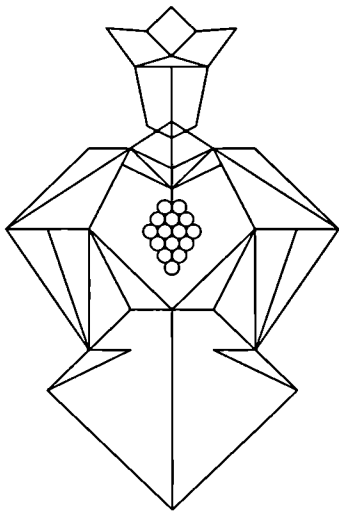

საქართველოს
მეცნიერებათა
ენციკლოპედია

ხაჟართველთა მმართველთა ენციკლოპედია

ავტორები

ნათია ფიფია
ქეთევან ნადირაძე
ლერი თავაძე
გიორგი ოთხმეზური
ჯაბა სამუშია
მიხეილ ბახტაძე
აპოლონ თაბუაშვილი
ნიკოლოზ ჭავჭავაძე
სულხანი კუპრაშვილი
ალექსანდრე ბომბიშვილი

სამეცნიერო რედაქტორი

ჯაბა სამუშია

ენობრივი რედაქტორები

თამარ მოლოდინაშვილი
ქეთევან ჯაყელი

დიზაინერი

დავით ჯანაშვილი

დამკაბადონებელი

ლადო ლომსაძე

პროექტის მენეჯერები

ეკატერინე ლიპარტია
დომიტრი ჯლირაძე

ყველა უფლება დაცულია.

ამ ნიშნის არც ერთი ნაწილი არ შეიძლება იქნეს გადაბეჭდილი, გავრცელებული ან გამოქვეყნებული ელექტრონული, ფოტოგრაფიული, მექანიკური ან სხვა რაიმე საშუალებით, გამომცემლობის წერილობითი ნებართვის გარეშე.

ხავეთორო უფლებების დარღვევა იხლება კანონით.

© გამომცემლობა „ნოტა ბენე“, 2023

ISBN 978-9941-8-5233-6

საქართველო, თბილისი, 2023 წელი

სარჩევი

შესავალი

მეფის კურთხევა საქართველოში

მეფის კურთხევა საქართველოში.....17

ძარტველ მეფეთა ინსიგნიები

ქართველ მეფეთა ინსიგნიები.....23
სამეფო სამოსი.....25
გვირგვინი.....27
სკიპტრა.....28
სამეფო ბეჭედი.....29
დროშა.....30

ღიაიანის (ღიაოხის) „მეფაები“

სიენი.....35
ასია.....35
უტუფურსი/უტუფურში.....35

ქოლსთა მეფეები

აიეტი/აეტი.....39
სავლაკი.....39
...სა.....39

ქოლსათის (ეგრისის) მეფეები

აკა/აკესი.....43
აკუსილოხი.....43
მითრიდატე.....43
არისტარქე.....44

ლაზთა მეფეები

მალასა / მალაშა.....47
ანქილდე.....47
იულიანე.....47
რესმაგა.....47
სპადაგა.....47
პაკორი/პაკური.....48
ფლავიუს პანიბალიანე.....48

ძარტლის მმართველნი ღარნაპაზაშდე

სამარა.....51
აზო.....51
ტახტზე ასვლა.....51
რეფორმები.....51
მმართველობა.....51

ღარნაპაზიანი წარმართი მეფეები

ღარნაპაზი.....55
ყრმობა და სიჭაბუკე.....55
მეფის ოჯახი.....55
ტახტზე ასვლა.....55
ბრძოლები.....56
რეფორმები.....56
ალმშენებლობა.....56
გარდაცვალება და დაკრძალვა.....56
საურმაგი.....56
მირვანი.....57
ფარნაჯომი.....57
არსოკი.....57
არიკი/არტაგი.....57
ბრატმანი.....57
მმართველობა და მეფის ოჯახი.....57
მირვან/მირვან II.....58
არსუკი/არშაკი.....58
ადერკი.....58
მეფის ოჯახი.....58

ორმეფობა

ქარდამი/ქართამი-ბრატმანი/ბარტამი.....61
ფარსმანი-კაოსი.....61
არსოკი-არმაზელი.....61
ამაზასპი-დეროკი.....61
ფარსმანი-მირდატი.....61
მირდატი-როკ.....61
არტაგი.....62
ფარნაპაზ II.....62
მითრიდატე I.....62
ფარსმან I.....62
ყრმობა და სიჭაბუკე.....62
მმართველობა.....63
მითრიდატე II.....63
მითრიდატე III.....63
ფარსმან II ქველი.....63
ხსეფარნუგი.....64
ლადაში/ადაში.....64
ფარსმან III.....64

ამაზასპი	64
რევი I (მართალი)	65
ვაჩე	65
ბაკურ I	65
მირდატი	65
ასფაგური	65
რევი II	65
მირვანი (მირიანი)	65
ყრმობა და სიჭაბუკე	65
ომები	66
ქართლის მოქცევა	66

ფარნავაზიანი ქრისტიანი მეფეები

რევ მირიანის (უფროსი) ძე	69
ბაქარ, მირიანის (უმცროსი) ძე	70
ბაკურ, რევის ძე	70
მირდატ, ბაქარის ძე	71
თრდატ, რევის ძე	71
ვარაზ-ბაქარი, მირდატის ძე	71
ვარაზბაკური	71
ასფაგური	72
თრდატ, რევის ძე	72
ბაკურ, თრდატის ძე	72
ფარსმან, ვარაზ-ბაქარის (უფროსი) ძე	72
მირდატ, ძმა ფარსმან მეფისა (ვარაზ-ბაქარის ძე)	73
ბუზშიპრი	73

ქართლში უმეფოების ხანა

(V საუკუნის 10-იანი წლები)

არჩილ, მირდატის ძე	77
მირდატ, არჩილის ძე	77
ვახტანგ გორგასალი (V საუკუნის II ნახევარი)	78
ვახტანგის ოჯახი	78
ვახტანგის პორტრეტი	78
სახელი ვახტანგი და ზედწოდება გორგასალი	78
ვახტანგის ყრმობა	78
ვახტანგის მეფობის დასაწყისი	79
ჩრდილოკავკასიაში ლაშქრობა	79
დასავლეთ საქართველოში ლაშქრობა	80
ბრძოლა ბიზანტიის იმპერიის წინააღმდეგ	80
ვახტანგ გორგასლის საშინაო პოლიტიკა	81
ბრძოლა ქრისტიანობისათვის	81
ვახტანგის ლაშქრობა ინდოეთსა	
და შუა აზიაში ირანელებთან ერთად	81
საეკლესიო რეფორმა, კათალიკოსობის დაწესება	81
482-484 წლების აჯანყება ირანელთა წინააღმდეგ	82
ვახტანგ გორგასლის ბოლო ბრძოლა	83
ვახტანგ გორგასლის ანდერძი	83
დაჩი, ვახტანგის ძე	83
დაჩის მემკვიდრეები	84
ფარსმანი, ფარსმანის ძმისწული	84

ბაკური, ფარსმანის ძე	84
გურგენი	84

ქართლის პრისმთავრები

გურგენი (გუარამი)	87
ჯუანშერი	88
სტეფანოზ I	88
ადარნარსე	90
სტეფანოზ II	91
მირი და არჩილი	92
ნერსე I	92

ქართლის სავარაუდო პრისმთავართა

ქრონოლოგიური რიგი	95
ჯუანშერი	97
ადარნარსე	97
ნერსე II	98
სტეფანოზ IV	98
აშოტი	99

აგრისის მეფეები

გუბაზ I	103
დამნაძე	103
ნათე I	104
გუბაზ II	105
ნათე II	109

„აფხაზეთა“ (დასავლეთ საქართველოს) მეფეები

ლეონ I	113
ლეონ II	114
თეოდოსი II	115
დემეტრე II	116
გიორგი I აღწეფელი	116
ივანე I შავლიანი	117
ადარნასე I შავლიანი	117
ბაგრატ I	118
კოსტანტი III	119
გიორგი II დიდი	120
ლეონ III	121
დემეტრე III	122
თეოდოსი III მწუხარე	123

ახეთის შორაპისკაოუსები (მთავრები)

გრიგოლი	127
დაჩი	128
სამოელი	129
გაბრიელი	130
ფადლა I	131
კვირიკე I	132
ფადლა II	133
კვირიკე II	134
დავითი	136

**პარტიის („რანთა“) მუშაუბი
(893 წლამდე – მთავრები)**

სუმბატი	141
საპლი	141
ადარნასე I	142
გრიგოლ I შამში	143
ადარნასე II პატრიკი	143
იშხანიკი	144
იოვანე II სენეჭერიმი	144

პარტი-კახეთის („რანთა და კახთა“) მუშაუბი

კვირიკე III დიდი	149
გაგიკი	152
ალსართან I	154
კვირიკე IV	157
ალსართან II	158

ტაშირ-მორაგბათის მუშაუბი

გურგენი (კვირიკე I)	163
დავით I უმინაწყლო (ანპოლცა)	163
კვირიკე II	164
დავით II და აბასი	164

„პარტივალთა“ მუშაუბი

(ტაო-კლარჯეთის პაგრატიონები)

აშოტ დიდი კურაპალატი	169
ბაგრატ I კურაპალატი	170
დავით I კურაპალატი	170
ადარნასე I კურაპალატი	170
დავით II	171
ბაგრატ I	172
უმეფობის ხანა	172
ბაგრატ II	172
დავით III დიდი	172
დავით III-ის გამეფება	173
დავით III და ბაგრატ უფლისწული	173
ცვლილებები მახლობელ აღმოსავლეთში	173
ბარდა სკლიაროსის აჯანყება	174
დავით III კურაპალატის დაპირისპირება	174
ბაგრატ III-სთან	174
დავით III და ბარდა ფოკა	175
იმიერ ტაოს სამეფოს საზღვრების ზრდა	175

პართიანი საპარტივალთა მუშაუბი

ბაგრატ III გამაერთიანებელი	179
ბაგრატ III-ის ნოდება – ეპითეტი	179
მეფის ახალგაზრდობის წლები	179
მტკიცე ხელისუფლების შექმნა	181
ბასილ II-ის ლაშქრობა აღმოსავლეთში	183
კახეთ-პერეთის შემოერთება	184
„კლარჯე ხელმწიფეთა“ აღმწვევება	185
ბაგრატ III-ის ლაშქრობა	186
განძის საამიროს წინააღმდეგ	186

ბაგრატ III-ის გარდაცვალება	187
ბაგრატის ოჯახი	188
გიორგი I	188
კახეთ-პერეთის სამეფოს აღდგენა	189
გიორგი I და სომხური სამეფოები	190
საქართველო-ბიზანტიის ომი	190
გიორგი I-ის ოჯახი	191
ბაგრატ IV	191
მარიამ დედოფლის ელჩობა კონსტანტინოპოლში	192
და საქართველო-ბიზანტიის ზავი	192
დემეტრე უფლისწულისა	192
და ალდე დედოფლის განდგომა	192
ბრძოლა თბილისის შემოერთებისათვის	193
ბაგრატ IV-ის ხელისუფლების გაძლიერება	194
სასირეთისა და არყისციხის ბრძოლები	195
ლიპარტი, ბიზანტიელები და თურქ-სელჩუკები	195
ბაგრატ IV-ის სამწლიანი ტყვეობა ბიზანტიაში	196
ქართული ეკლესიის რეფორმის პირველი ცდა	197
ქართულ-ბიზანტიური ურთიერთობის	197
დარეკულირება და მართა-მარიამის	197
გათხოვება ბიზანტიაში	197
თურქ-სელჩუკების შემოსევები საქართველოში	198
საქართველოს გაერთიანების მცდელობა	198
ბაგრატ IV-ის ოჯახი	199
გიორგი II	199
გიორგი II-ის გამეფება	199
ბრძოლა ფეოდალურ ოპოზიციასთან	201
ფარცხისის ბრძოლა და კარის (ყარსის)	201
ციხე-ქალაქის დაკავება	201
ბიზანტიელთა მიერ საქართველოდან	202
ჯარების გაყვანა	202
დიდი თურქობა	202
თურქ-სელჩუკებთან დაზავება და ბრძოლა	203
კახეთ-პერეთის შემოერთებისათვის	203
გიორგი II-ის აქტიური პოლიტიკიდან წასვლა	204
გიორგი II-ის ოჯახი	205
დავით IV აღმაშენებელი	206
დავითის გამეფება	206
ცენტრალური ხელისუფლების გაძლიერებისათვის	207
გადადგმული პირველი ნაბიჯები	207
სამხედრო რეფორმა	207
ჯვაროსნული ლაშქრობა და	208
თურქ-სელჩუკებისათვის ხარკის შეწყვეტა	208
კახეთ-პერეთის შემოერთება	209
და ერწუხის ბრძოლა	209
რუის-ურბნისის საეკლესიო კრება	209
ადმინისტრაციული რეფორმები	210
სააჯო კარის შექმნა და ამირსპასალარის	211
თანამდებობის შემოღება	211
გადამწყვეტი ბრძოლა	211
თურქ-სელჩუკთა წინააღმდეგ	211

კიევაყთა ვადმოსახლება.....	212
დიდგორის ბრძოლა.....	212
თბილისისა და დმანისის შემოერთება.....	213
შირვანისა და ანისის შემოერთება.....	214
დავით IV აღმაშენებლის გარდაცვალება.....	214
გელათისა და მოთლეიმის მშენებლობა.....	214
საინტერესო ამბები დავითის ბიოგრაფიიდან.....	215
მეფე და წიგნი.....	215
დავითი სიყვდილს მთავარანგელოზის ხატმა იხსნა.....	216
დავით IV აღმაშენებლის სიგელის თავდადასავალი.....	216
დავით IV აღმაშენებლის ოჯახი.....	216
დემეტრე I.....	218
დემეტრე უფლისწული.....	219
დემეტრეს გამეფება.....	219
ქეყენის საშინაო და საგარეო გამოწვევები.....	220
დემეტრე – პოეტი.....	221
დემეტრე I-ის ოჯახი.....	222
დავით V.....	222
დავით უფლისწული და მეფე დემეტრე.....	223
დავითის ექვსთვიანი მეფობა.....	223
დავით V-ის ოჯახი.....	224
გიორგი III.....	225
გიორგი უფლისწული.....	226
საქართველოს საგარეო გამოწვევები XII საუკუნის 60-70-იან წლებში.....	226
ორბელთა აჯანყება.....	229
საეკლესიო კრება და თამარის თანამოსაუდრედ აყვანა.....	231
გიორგი III-ის ოჯახი.....	231
თამარ მეფე.....	232
დიდებულთა გამოსვლა და ყუთლუ-არსლანის მოთხოვნები.....	232
თამარის გათხოვება გიორგი (იური) რუსზე.....	233
დავით სოსლანი.....	234
აჯანყება დასავლეთ საქართველოში.....	234
შამქორის ბრძოლა.....	234
საქართველოს საერთაშორისო აეტიორიტეტის ზრდა და ბასიანის ბრძოლა.....	236
ტრაპიზონის იმპერიის დაარსება.....	238
ირანში ლაშქრობა.....	239
მთიელთა დამორჩილება.....	240
თამარის გარდაცვალება და დაკრძალვა.....	240
„ისტორიანი და აზმანი შარავანდედთანი“:.....	241
„ცხოვრება მეფეთ მეფე თამარისი“:.....	241
„ლაშა-გიორგის დროინდელი მემატიანე“:.....	241
თამარ მეფის ოჯახი.....	241
ლაშა-გიორგი.....	241
ყმაღნაფიცო ქვეყნების განდგომა.....	242
მეფესა და დიდებულებს შორის დაპირისპირება.....	242

V ჯვაროსნული ლაშქრობა და საქართველო.....	243
მონღოლთა პირველი შემოსევა საქართველოში.....	243
რუსუდანი.....	245
ჯალალ ად-დინი და საქართველო.....	245
მონღოლთა ახალი ლაშქრობა დასავლეთში.....	246
საქართველოს დაპყრობა მონღოლების მიერ.....	247
მონღოლებთან და ზავება.....	247
დავით VII ულუ.....	248
დავით უფლისწულის ტყვეობა.....	248
უმეფობის ხანა კოხტასთავის შეთქმულება.....	249
საქართველოს მეფედ ორი დავითის დამტკიცება.....	250
საქართველოს დაშლა ორ სამთავროდ.....	250
მესტუმრე ჯიქური მოსახლეობის აღწერა და ახალი გადასახადების დაწესება.....	251
პულაგუიდათა სახელმწიფოს დაარსება და საქართველოსთან ურთიერთობა.....	252
ქართველები მონღოლთა ლაშქრობებში დავით ულუს აჯანყება.....	253
დავით ულუ დასავლეთ საქართველოში და მონღოლებთან შერიგება.....	253
სიბა ზე დგომა.....	254
დავით VI ნარინი.....	254
დემეტრე II თავდადებული.....	256
დემეტრეს პორტრეტი.....	256
დემეტრე II და სადუნ მანკაბერდელი.....	256
ქეყენის მოშენება.....	257
მინისძვრა საქართველოში.....	257
დემეტრე მონღოლთა ლაშქრობებში.....	258
დემეტრე II და ბულა ნოინი.....	258
დემეტრე II-ის ოჯახი.....	259
ვახტანგ II.....	259
ერთიანი სახელმწიფოს სამართალი – ხელმწიფის კარის გარეგნება.....	259
ვახტანგ II-ის გარდაცვალება - საქართველოს გაერთიანების ჩაშლა.....	260
დავით VIII.....	260
ილხანთა სახელმწიფო XIII-XIV საუკუნეების მიჯნაზე.....	260
შერისხვიდან გამეფებამდე მზდაპოლიტიკური ვითარება.....	261
დავითის გამეფებისას.....	261
მცდარი არჩევანი.....	261
დავითის აჯანყება მონღოლთა წინააღმდეგ.....	262
მოკავშირეთა ძიებაში.....	262
უმედეგო მოლაპარაკება და ბრძოლა მონღოლთა წინააღმდეგ.....	262
დავით VIII-ის აჯანყების შეფასება.....	263
ვახტანგ III.....	263
ვახტანგ III-ისა და დავით VIII-ის დაპირისპირება.....	264
ვახტანგ III ილხანთა ეგვიპტურ ლაშქრობებში.....	264
ურყევი რწმენა და თავდადება.....	264

გიორგი VI მცირე	265
გიორგი V ბრწყინვალე	265
გიორგი V-ის გამეფების	
დროინდელი საქართველო	265
გიორგი V-ის დიპლომატია	266
გიორგი V-ის საშინაო პოლიტიკა	266
გიორგი V-ის საკანონმდებლო მოღვაწეობა	267
საქართველოს გათავისუფლება	
მონღოლთა ბატონობისაგან	267
გიორგი V-ის საგარეო პოლიტიკა	267
საქართველოს ეკონომიკური და	
კულტურული აღმავლობა	268
რატომ ეწოდა გიორგი V-ს „ბრწყინვალე“	269
დავით IX	269
ბაგრატ V	270
ბაგრატ V-ის საშინაო და საგარეო პოლიტიკა	270
ბაგრატ V-ის ბრძოლა	
თემურ-ლენგის წინააღმდეგ	271
გიორგი VII	272
თანამოსაყდრეობა და გამეფება	272
თემურ-ლენგის III და IV ლაშქრობა	
საქართველოში	272
თემურ-ლენგის „საღვთო ომი“	
საქართველოს წინააღმდეგ (1399-1403 წლები)	273
1399 წელს თემურ-ლენგის მეხუთე ლაშქრობა	273
თემურ-ლენგის VI ლაშქრობა	273
შაჰქორის ზავი	274
თემურ-ლენგის VIII ლაშქრობა	275
გიორგი VII-ის ბრძოლა	
თემურ-ლენგის შემეკიდრებთან	275
გიორგი VII-ის სიკედილი	275
კონსტანტინე I	276
ალექსანდრე I დიდი	277
ალექსანდრე I-ის საშინაო პოლიტიკა	277
სამცხე-საათაბაგოს პოლიტიკური და	
საეკლესიო სუპარატიზმის აღკვეთა	277
ალექსანდრე I-ის საეკლესიო პოლიტიკა	
და აღმშენებლობა	278
ფერარა-ფლორენციის კრება	278
ალექსანდრე I-ის საგარეო პოლიტიკა	279
ალექსანდრე I-ის მეფობის უკანასკნელი წლები	279
ვახტანგ IV	279
დემეტრე III	280
გიორგი VIII	281
ბატონიშვილი გიორგი – „კახთა უფალი“	
და „კახთა მეფე“	281
გიორგი VIII-ის საშინაო პოლიტიკა	281
გიორგი VIII-ის საგარეო პოლიტიკა	281
ანტიონსმალური კოალიციის	
შექმნის უშუალო მცდელობა	282

ერთიანი ქართული ფეოდალური	
მონარქიის დაშლა	282
ლიხთიშარათის მუშაობა XIII-XIV საუკუნეებში	
დავითი	287
კონსტანტინე I	287
მიქელი	287
ალექსანდრე I	287
გიორგი I	287
კონსტანტინე II	288
ქართლის მუშაობა	
კონსტანტინე II	291
გამეფება და ბრძოლა ქვეყნის	
გაერთიანებისთვის	291
* * *	292
ქართლის სამეფო დარბაზი და	
მისი გადანეჭეტილება	293
კონსტანტინე II-ის საგარეო პოლიტიკა	293
კონსტანტინეს მიერ მოჭრილი ფული	294
ტახტიდან გადადგომა და გარდაცვალება	294
დავით X	295
იმერეთის მეფის ალექსანდრე II-ის	
ლაშქრობები ქართლის სამეფოს წინააღმდეგ	295
კახელი უფლისწულის, გიორგის,	
ლაშქრობები ქართლის სამეფოს წინააღმდეგ	296
სამხედრო რეფორმა	296
ავგიორგის დამარცხება, ქართლისა და	
კახეთის სამეფოების გაერთიანება	296
დავით X-ის ბრძოლა სეფიანთა	
ირანის შემოტევის წინააღმდეგ	297
დავით X-ის მიერ მოჭრილი ფული	298
ქართლის სამეფო ტახტიდან	
დავით X-ის გადადგომა	298
გიორგი IX	298
ოჯახი და გამეფება	298
მეფობა	299
იერუსალიმში ლაშქრობა	299
ტახტიდან გადადგომა	300
ლუარსაბ I	300
ლუარსაბ ბატონიშვილის გამეფება	300
ბრძოლა ოსმალეთისა და ირანის წინააღმდეგ	300
შაჰ-თამაზის პირველი ლაშქრობა	301
შაჰ-თამაზის მეორე ლაშქრობა	301
შაჰ-თამაზის მესამე ლაშქრობა	301
შაჰ-თამაზის მეოთხე ლაშქრობა	302
ირანისა და ოსმალეთის ზავი და ლუარსაბ მეფე	302
მეფის აღსასრული	302
ლუარსაბ მეფის პორტრეტი	303
სვიმონ I	303
გამეფება	303
ბრძოლა ირანელების წინააღმდეგ	303

ბრძოლა ოსმალების წინააღმდეგ	304
ბრძოლა თბილისისთვის	304
სეიმონ I-ის ბრძოლა იმერეთის	
შემოერთებისათვის	305
კელაე ოსმალების წინააღმდეგ,	
სეიმონის მეფობის უკანასკნელი წლები	305
დავით XI	306
სააქიბო წიგნი – „იადგარ-დაუდი“	307
• • •	308
გიორგი X	308
ურთიერთობა შაჰ-აბაზ I-თან	308
ურთიერთობა რუსეთის სამეფოსთან	309
გიორგის კავშირი კახეთის აჯანყებასთან	
და მეფის გარდაცვალება	309
ლუარსაბ II	309
ტაშისკარის ბრძოლა	310
შაჰ-აბაზთან სტუმრობა, თბილისის დაბრუნება	310
ურთიერთობა გიორგი სააკაძესთან	310
ქართლის სამეფო ირანის შაჰის	
პოლიტიკურ გეგმებში	310
ბაგრატ VII	311
შაჰის მიერ ქართლის მმართველად დანიშვნა	311
ბაგრატის მმართველობა	311
სეიმონ II	312
სეიმონ II-ის მმართველობა	312
შაჰ-აბაზის შეილიშვილზე დაქორწინება	312
მარტყოფი, მარაბდა, ბაზალეთი	312
ტახტზე დაბრუნება და მეფის მკვლელობა	313
როსტომი	313
მოღვაწეობა ირანში	313
როსტომის როლი შაჰ-სეფის ტახტზე ასვლასა	
და უნდოლაძეების განადგურებაში	314
ქართლში დაბრუნება, ირანის კომპრომისი	314
ქორწინებები	315
მონინააღმდეგეები ქართლში	315
როსტომის მეფობის შედეგები	315
როსტომის გარდაცვალება და	
მემკვიდრის საკითხი	316
ვახტანგ V	316
გამეფება	316
ვახტანგის ოჯახი	317
საგარეო პოლიტიკა	317
ძალაუფლების განმტკიცება	317
ლონისძიებები ქვეყნის საშინაო	318
საქმეების მონესრიგებისთვის	318
ბრძოლა საქართველოს გაერთიანებისათვის	318
მეფის გარდაცვალება	319
გიორგი XI	320
გიორგის მეფობა	320
გიორგი XI ირანში, გურგინ-ხანი	320
საქართველოს საქმეები	321

გიორგის მკვლელობა	322
ერეკლე I	322
რუსეთის სამეფო კარზე	322
დაბრუნება საქართველოში	322
მეორედ დაბრუნება	323
ირანის შაჰის კარზე	323
ქართლის მეფე	323
ტახტიდან გადადგომა	324
ქაიხოსრო	324
ირანში მყოფი მეფე	324
ქაიხოსროს გარდაცვალება	325
ვახტანგ VI	325
ოჯახი და სიჭაბუკის წლები	325
ვახტანგ VI-ის სამეცნიერო, ლიტერატურული	
და კანონმდებოქმედებითი მოღვაწეობა	326
ვახტანგ VI არჩევანის წინაშე	327
ვახტანგ VI-ის მოღვაწეობა	
საქართველოში დაბრუნების შემდეგ	328
რუსეთის გახიზნული ვახტანგ VI-ის	
ცხოვრება და მოღვაწეობა	330
ვახტანგ VI-ის მოღვაწეობის	
ასახვა საზოგადოებრივ აზროვნებაში	330
ვახტანგ VI-ის ცოლ-შვილი	332
იესე I	332
ოჯახური გარემო	332
იესე ბატონიშვილი სპარსეთში	
ქართლის გამგებლად დანიშვნა	332
იესე ოსმალთა სამსახურში	333
ბაქარ I	334
ბაქარი – ქართლის ჯანიშინი	334
ბაქარის გამგეზავება რუსეთში და	
იმპერატორის სამსახურში შესვლა	334
ბაქარის კულტურული მოღვაწეობა რუსეთში	335
ბაქარი ყაზარდოში	335
ბაქარის ცხოვრების ბოლო წლები,	
საქართველოში დაბრუნების მცდელობა	335
თეიმურაზ II	336
თეიმურაზის კახეთში გამგებლობა	336
თეიმურაზის მეფობა კახეთში	337
თეიმურაზ II-ის ქართლში მეფობა	338
თეიმურაზ II-ის ელჩობა რუსეთში	339
თეიმურაზ II-ის ლიტერატურული მოღვაწეობა	341
მეფის საფლავი და პირადი ნივთები	341
აკახეთის მეფეები	
გიორგი I	345
ალექსანდრე I	345
ურთიერთობის დამყარება	
მოსკოვის სამთავროსთან	345
ურთიერთობა ირანთან	346
დაპირისპირება უფროს ვაჟთან	346

გიორგი II	346
ლევან I	347
გამეფება	347
ურთიერთობა ირანთან	347
ურთიერთობა რუსეთთან	348
ალექსანდრე II	348
ურთიერთობა ოსმალეთთან	349
რუსეთთან დაახლოების მცდელობა	349
ვითარება სამეფოში	349
ურთიერთობა ირანთან	350
დავით I	350
კონსტანტინე I	350
თეიმურაზ I	351
კახეთში გამეფება	351
ირან-ოსმალეთის ომი	352
შაჰ-აბაზის ლაშქრობები კახეთში	352
პირველი ლაშქრობა	352
მეორე ლაშქრობა	352
მესამე და მეოთხე ლაშქრობა	353
შაჰ-აბაზის შურისძიება	353
ქართლის აჯანყება და თეიმურაზის გამეფება ქართლ-კახეთში	353
თეიმურაზის დაპირისპირება	
ქართლის ფეოდალებთან	354
თეიმურაზი და შაჰ-სეფი	354
ოსმალეთთან, რუსეთსა და დასავლეთ ევროპასთან ურთიერთობა	355
თეიმურაზი და როსტომ-ხანი	355
„ორმოცდაათწლიანი ბრძოლის შესაჯის“	356
ბოლო წლები	356
შემოქმედება	356
არჩილ I	356
ერეკლე I	357
დავით II (იამგ ყული-ხანი)	357
კონსტანტინე II (შაჰმად ყული-ხანი)	357
თეიმურაზ II	358
ერეკლე II	358

ძართლ-კახეთის მეფეები

ერეკლე II	361
ერეკლე II-ის ყრმობა და სიჭაბუკე	361
ერეკლე II-ის წარმოებული ბრძოლები	361
XVIII საუკუნის 40-50-იან წლებში	361
ქართლისა და კახეთის ერთ სამეფოდ გაერთიანება	363
ერეკლე II-ის ღონისძიებები ქვეყნის ეკონომიკის განვითარებისათვის და რეფორმები სახელმწიფო მმართველობის მოდერნიზაციისათვის	363
ასპინძის ბრძოლა	365
ერეკლე II-ის მოღვაწეობა XVIII საუკუნის	

80-იან წლებსა და 90-იანი წლების დამდეგს (გეორგიევსკის ტრაქტატი)	366
ერეკლე II-ის მოღვაწეობა XVIII საუკუნის 90-იან წლებში და კრწანისის ბრძოლა	369
მეფის საფლავი და პირადი ნივთები	373
გიორგი XII	374
გიორგი უფლისწულის ყრმობისა და ახალგაზრდობის წლები	374
გიორგი XII-ის გამეფება	374
ურთიერთობა რუსეთის იმპერიასთან	375
გიორგი XII-ის ოჯახი	375
დავით უფლისწული	376
გრიგოლ I	376
გრიგოლ I-ის შემოქმედებითი მემკვიდრეობა	377
გრიგოლ I-ის ცოლ-შვილი	378

იმპერატორ მეფეები

ბაგრატ II (ქართლში – ბაგრატ VI)	381
ბაგრატის ბრძოლა იმერ	
საქართველოს გამოყოფისათვის	381
ბაგრატი ქართლ-იმერეთის სამეფოს ტახტზე და „ორიანობა“ „აფხაზთა საკათალიკოსო“	383
მეფე ბაგრატი და ვამიყ დადიანი	384
უზუნ-პასანის შემოსევა	385
ალექსანდრე II	385
ალექსანდრე რაჭა-არგვეთის „პროვინციის მეფე“	386
ალექსანდრეს მეფედ კურთხევა	386
ბრძოლა ქართლისათვის	387
ბაგრატ III	387
შიდა ქართლისთვის ბრძოლა	388
ჯიქეთში ლაშქრობა	388
სამცხე-საათაბაგოს შემოერთება	389
ბაგრატ III-ის ურთიერთობა დადიან-გურიელთან	390
ბაგრატ III-ის საეკლესიო რეფორმა	391
ბაგრატ III-ის რეფორმები	391
გიორგი II	391
შეთქმულება მეფე გიორგის წინააღმდეგ	392
გიორგი II და ოდიშ-სამეგრელოს საკითხი	393
ლალა მუსტაფა-ფაშა და იმერეთის მეფე	394
ლევანი	394
ქართლის მეფე სვიმონ I იმერეთში	394
ლევან მეფისა და მამია დადიანის ბრძოლა	395
როსტომი	395
ქართლის მეფე სვიმონ I და იმერეთის სამეფო	395
გიორგი III	397
ქართველი მეფეები იმერეთში	397
იმერეთის მეფის წინააღმდეგ დადიან-გურიელ-შერვაშიძის გაერთიანება	397
გიორგი III და გიორგი სააკაძე	398
გიორგი III-ის შეპყრობა	398

ალექსანდრე III	399
ალექსანდრე იმერთა მეფე და ლევან დადიანი	399
ურთიერთობა რუსეთთან	400
ალექსანდრე III-ის შურისძიება	400
ალექსანდრე III-ის მიერ გაერთიანებული ლაშქრის დამარცხება სოფელ ბანდაში	400
ალექსანდრე III-ის მემკვიდრეობის საკითხი	401
ბაგრატ IV	401
ვახტანგ V შაჰ-ნავაზი იმერეთში	402
შინა ომი იმერეთის სამეფოში	402
არჩილ I	402
არჩილ I-ის გამეფება იმერეთში	403
არჩილ I-ის მეფობა კახეთში	403
არჩილ I-ის მოღვაწეობა კახეთიდან ნასვლის შემდეგ	405
არჩილ I-ის ცხოვრება და შემოქმედებითი საქმიანობა რუსეთში	405
ალექსანდრე IV	406
იმერეთის მეფე და რაჭის ერისთავი	407
ალექსანდრე IV და არჩილ მეფე	407
ალექსანდრე IV-ის ურთიერთობა	407
ქართლის სამეფოსთან	407
იმერეთში გიორგი XI-ის	408
ბელშენყობით არჩილი გამეფდა	408
სვიმონი	408
გიორგი VI	408
გიორგი VI და გიორგი აბაშიძე	408
ფეოდალური დაპირისპირება იმერეთის სამეფოში	409

ალექსანდრე V	409
ალექსანდრე V და ვახტანგ VI	409
გართულებული საგარეო პოლიტიკა	410
იმერეთის მეფის ხელისუფლების განმტკიცება და რუსეთთან დაახლოების მცდელობა	410
მეფესა და ფეოდალებს შორის დაპირისპირების ახალი ტალღა	411
გიორგი VII	411
მამუკა	411
სოლომონ I	411
სოლომონ I-ის ბრძოლა ფეოდალურ ოპოზიციასთან	412
ხრესილის ბრძოლა	413
ბრძოლა ტყვეთა სყიდვის წინააღმდეგ და საეკლესიო კრება	414
რუსეთ-თურქეთის 1767-1774 წლების ომი და იმერეთი	415
სოლომონ I-ის მეფობის ბოლო პერიოდი	417
დავით II	418
იმერეთი და ოსმალეთი XVIII საუკუნის 80-იანი წლების დასაწყისში	418
პოლიტიკური დაპირისპირება იმერეთში	418
სოლომონ II	419
ქართლ-კახეთისა და იმერეთის გაერთიანების მცდელობა	419
სოლომონ II-ის ოჯახი და პორტრეტი	419
ქართლ-კახეთის სამეფოს გაუქმებიდან იმერეთის სამეფოს გაუქმებამდე	420

შესავალი

მეფის კურთხევა საქართველოში

საქართველო უძველესი მონარქიული სახელმწიფოა. ძვ.წ. IV-III საუკუნიდან ჩვენ შეგვიძლია უწყვეტად გავადევნოთ თვალი საქართველოს სამეფო ოჯახების ისტორიას. ეს წიგნი კიდევ ერთი მცდელობაა მკითხველი ზედმიწევნით გაეცნოს ქართველ მეფეთა გალერეას.

ქართველ მეფეებზე თხრობას იწყებთ დიაოხის (დაიანას) მეფის, სიენის, ბიოგრაფიით. რა თქმა უნდა, აქ სიტყვა „ბიოგრაფია“ პირობითია, რადგან მისი ცხოვრების მხოლოდ ერთი ეპიზოდი ცნობილი – ძვ.წ. 1112 წელს ასურეთის მეფის, ტიგლათფილესერ I-ის, მიერ სიენას შემცრობა, რომელიც ასახულია ასურულ წარწერაში. ეს წარწერა სამეცნიერო ლიტერატურაში ცნობილია, როგორც „წარწერა პრიზმაზე“. მასში ნათქვამია: „სიენი, მეფე დაიანის ქვეყნისა, რომელიც არ ემორჩილებოდა ღვთაება ასურს, ჩემს მეუფეს, დატყვევებული და შებოჭილი ჩემს ქალაქ ასურში წავიყვანე (და იქ) შეიწყოლე იგი. ჩემი ძალაქი ასურიდან დიად ღვთაებათა მორჩილი გაეუშვი მე იგი, მორჩილებისა და სიცოცხლისათვის.“ ქვემოთ თქვენ წაიკითხავთ ლეგენდარული კოლხეთის მეფის, აიეთის, შესახებაც, რომელიც ბევრ მკვლევარს რეალურ ისტორიულ პირად მიაჩნია, ხოლო არგონავტების ლაშქრობა ბერძენთა მიერ აღმოსავლეთის შავი ზღვისპირეთის გაცნობა-ათვისებისაკენ გადადგმულ პირველ ნაბიჯებს შორის ერთ-ერთად. ძველი ბერძენი დავობდნენ, იყო თუ არა რეალურად ისტორიული პირი ბერძნულ მითოლოგიაში ნახსენები ლეგენდარული მეფე აიეთი. ძვ.წ. I და ახ.წ. I საუკუნის ძველი ბერძენი ისტორიკოსი და გეოგრაფი სტრაბონი საგანგებოდ უხსნიდა მკითხველს: „აიეთი რომ კოლხეთზე მეფობდა, ეს სარწმუნოდ მაჩვენებელი; აქაურებში ეს სახელი ადგილობრივია.“

ძვ.წ. V საუკუნის ავტორის, ქსენოფონტეს, ცნობით, კოლხეთში მის დროს ცხოვრობდნენ აიეთის – მზის შვილის შორეული მემკვიდრეები. ეს პირდაპირი ცნობა აიეთიდების სამეფო საგვარეულოს არსებობის შესახებ. რომაელი ისტორიკოსი პლინიუსი კოლხეთის მეფეს, საელაკს, აიეთის შთამომავალს უწოდებს. რომაელმა ისტორიკოსმა პომპიუს ტროგუსმა (ახ.წ. I საუკუნე) კი თავის მსოფლიო ისტორიაში საგანგებო თავი დაუთმო

„პოსფორელთა და კოლხთა მეფეთა წარმომავლობასა და საქმეებს.“

ძვ.წ. IV საუკუნის საქართველოში მიმდინარე პოლიტიკურ პროცესებში, სულ მცირე, სამი საგვარეულო მონაწილეობდა, რომლებიც რაღაც ფორმით ადგილობრივ სამეფო დინასტიებს წარმოადგენდნენ: აზო – „არიან ქართლის“ მეფეთა, ფარნავაზი – ქართლის მამასახლისთა და ქუჯი – დასავლეთ საქართველოს სამეფო დინასტიის მემკვიდრე და შთამომავალი იყვნენ.

„არიან ქართლის“ საკითხს დიდი ხანია იკვლევენ ქართულ ისტორიოგრაფიაში. ეს ტერმინი დადასტურებულია „მოქცევაი ქართლისაში“, რომელიც პირველად 1888 წელს გამოქვეყნდა და მას მერე ფარნავაზის ეპოქის შესწავლისას „არიან ქართლის“ საკითხს ვერც ერთი მკვლევარი გვერდს ვერ უღლის. გ. მელიქიშვილის აზრით, „არიან ქართლში“ ყველაზე ბუნებრივია, „სპარსული (არიყანა „არიული“, ე.ი. სპარსული) ქართლი“, ანუ სპარსეთის მფლობელობაში არსებული ქართლი ვიგულისხმეთ. „არიან ქართლი“ სამხრეთ საქართველოში დაახლოებით გვიანდელი ტაოსა და კლარჯეთის ტერიტორიაზე მდებარეობდა. რა თქმა უნდა, შემთხვევითი არ უნდა იყოს, რომ „ქართლის ცხოვრების“ მიხედვით, აზო ფარნავაზთან დამარცხების შემდეგ კლარჯეთში გარბის და იქიდან ცდილობს დაკარგული უფლებების აღდგენას. „არიან ქართლი“ აქემენიდების სახელმწიფოს ადმინისტრაციულ-ტერიტორიულ სისტემაში მე-18 სატრაპიაში შედიოდა, ადგილობრივი საგვარეულო კი სატრაპის მოვალეობას ასრულებდა, თუმცა ქართული სამყაროსთვის ის შეიძლება „მეფე“ ყოფილიყო. აზოს მცხეთაში დამკვიდრების შემდეგ, „მოქცევაი ქართლისას“ მიხედვით, „ესე იყო პირველი მეფე მცხეთას შინა აზომა, ძმე არიან-ქართველთა მეფისნი“. ამ დინასტიამ მხოლოდ ერთი მეფე მისცა ქართლის სამეფოს. აზოს ჩამოგდების შემდეგ ფარნავაზი გამეფდა და რამდენიმე საუკუნე ქართლს ფარნავაზიანთა დინასტია მართავდა. აქვე არ შეიძლება არ განვიხილოთ ის ტრადიცია, რომლის დამკვიდრებასაც ლეონტი მროველი ცდილობდა. XI საუკუნის ქართველი მემკვიდრე ნერდა, „ესე ფარნავაზ იყო პირველი მეფე ქართლსა შინა ქართლოსისა ნათესავთაგანი.“ ერთი შეხედვით, აქ აშკარა შეუთანხმებლობაა „მოქცევაი ქართლისას“ და „ქართლის ცხოვრე-

ბას" შორის, მაგრამ მხოლოდ ერთი შეხედვით, რადგან ტექსტს თუ კარგად ჩაუუკვირდებით, დაეინახათ, რომ ლეონტი მროველი რაღაც მიზეზთა გამო ცდილობს დააქინოს აზოს პირველმეფობა და ქართლის სამეფოს ისტორია ფარნავაზით დაიწყო. ამას თავისი ახსნა აქვს. აზო უცხოელთა მიერ (ბერძნების) დასმული მეფე იყო და არ შეიძლება მას პირველი მეფის პატივი რეგობდა, ფაქტობრივად, ქვეყნის დამაარსებელი ყოფილიყო. გაეჩხინეთ რა ეპოქაში მოუხდა ლეონტი მროველს თავისი ნაწარმოების შექმნა: XI საუკუნე ქართულ-ბიზანტიური (ბერძნული) დაპირისპირების ეპოქაა – ბიზანტიელების მიერ სამხრეთ საქართველოს დიდი ნაწილის დაპყრობა, სამი დიდი სამხედრო კამპანია ქართველთა სამეფოს წინააღმდეგ და თითქმის 15-წლიანი სამოქალაქო ომის იმპერიზაცია – ეს ყოველივე ბიზანტიული პოლიტიკის შედეგი იყო და ამ დროს ქართული სახელმწიფოს სათავეებთან ბერძენთა (ალექსანდრე მაკედონელის) მიერ დასმული მეფის აღიარება პოლიტიკური კონიუნქტურის საკითხი გახლდათ. იმპაზინდელი რეალობა მოითხოვდა ქართული სამეფოს სათავეებთან სწორედ ბერძნების წინააღმდეგ მებრძოლი ფარნავაზი აღმოჩენილიყო – ადამიანი, რომელმაც ბერძენთა დასმული ტირანი დაა-მარცხა და ქვეყანა გაათავისუფლა. ამიტომაც ლეონტი მროველმა მოხერხებულად „გააყალბა“ ისტორია. მან დაწერა: „ესე ფარნავაზ იყო პირველი მეფე ქართლსა შინა“, თუმცა მთლად ტყუილი რომ არ გამოხვლიდა, დასძინა: „ქართლოსისა ნათესავთაგან“, მართლაც, ქართლოსიან მეფეთაგან პირველი ფარნავაზი იყო, აზო ხომ „არიან ქართლის“ მეფეთა სახლს მიეკუთვნებოდა.

ფარნავაზიანთა საგვარეულოს არსებობა ქართული წყაროების გარდა სომხური საისტორიო მწერლობის ძეგლებშიც დასტურდება. V საუკუნის სომეხი მემბრანე, ფავსტოს ბუზანდი, IV საუკუნის ამბების გადმოცემისას გვამცნობს: „იბერიის მეფის წინააღმდეგ გაილაშქრა სომეხმა მხედართმთავარმა მუშუმემა, გაიმარჯვა და გაჟლიტა იქ აზატები, ნახარათთა გვარები და ფარნავაზიანები.“ VII საუკუნის სომეხი ისტორიკოსი სეგდოსი კი მოიხსენიებს როგორც „ფარნავაზის“ სახელს, ისე „ფარნავაზიანთა“ პატრონიმსაც.

„ქართლის ცხოვრების“ მიხედვით ახ. წ. III საუკუნის მეორე ნახევარში ქართლის მეფის ასფაუურის გარდაცვალების შემდეგ, ფაქტობრივად, დასრულდა ფარნავაზიანთა დინასტიის მამაკაცის ხაზი. ასფაუურს მხოლოდ-მოძლი ასული ჰყოლია, აბეშურა, რომელიც ერისთავებს სპარსეთის შაჰის ძე მირიანზე დაქორწინებით. ამ ცნობის მიხედვით III-IV საუკუნის მიჯნაზე ქართლში სამეფო დინასტია შეცვლილა და ფარნავაზიანთა საგ-

ვარეულოს მაგიერ ტახტზე სპარსეთის შაჰების დინასტიის – ხოსროვანთა წარმომადგენელი ასულა. ლეონტი მროველის მიერ მირიანის ლეგიტიმაცია ფუძნება მის ფარნავაზიანთა სიძეობას, თუმცა დედოფალ აბეშურას უმემკვიდროდ გარდაცვალების შემდეგ ფარნავაზიანთა გვარმა არსებობა შეწყვიტა. მეცნიერთა ნაწილი მიიჩნევს, რომ მირიანიდან მოყოლებული VI საუკუნის შუა პერიოდამდე ანუ ქართლში მეფობის გაუქმებამდე, ხოსროვანთა დინასტიის წარმომადგენელნი მეფობდნენ. „ქართლის ცხოვრების“ ცნობის საწინააღმდეგო ინფორმაციას გვაწვდის „მოქცევაი ქართლისა“, რომლის მიხედვითაც მირიანი სპარსეთის შაჰის კი არა, ქართლის მეფის, ლევის (რევი) ვაჟია. ამ წყაროში არაფერია ნათქვამი დინასტიური წყვეტის შესახებ, ასფაუურს მოჰყვება დღეი (ალექ, მაჰამ მირვანისი), ამ უკანასკნელს კი მირიანი. ამიტომაც ქართველი მეცნიერების დიდი ნაწილი მიიჩნევს, რომ ფარნავაზიანთა დინასტია თითქმის 9 საუკუნეს მეფობდა, ძვ.წ. IV საუკუნის დასასრულიდან VI საუკუნის შუა წლებამდე (მეფობის გაუქმებამდე).

საქართველოს ისტორიაში ყველაზე ხანგრძლივად მეფობა ბაგრატიონთა დინასტიას მოუწია, რომელიც, მეცნიერთა ერთი ნაწილის აზრით, VI საუკუნიდან, ხოლო მეორე ნაწილის აზრით, კი IX საუკუნიდან ფლობდა ხელისუფლებას (თავდაპირველად ერისმთავრობას, ხოლო შემდეგ – მეფობას) ჯერ ქართლში, შემდეგ ტაო-კლარჯეთში. X საუკუნის მეორე ნახევრიდან კი მათი მოთავეობით დაიწყო საქართველოს გაერთიანების პროცესი.

დღეისათვის სხვადასხვა ურთიერთგამომრიცხავი მოსაზრება არსებობს ამ საგვარეულოს წარმომავლობასთან დაკავშირებით. ერთნი ბაგრატიონებს ქართველებად, მეორენი – სომეხებად, მესამენი კი – ებრაელებად მიიჩნევენ. ჩვენს ისტორიოგრაფიაში ძირითადად გაბატონებულია მოსაზრება მათი ქართული პროვინციიდან – სპერიდან წარმომავლობის შესახებ.

თავად ქართველი ბაგრატიონები თავის თავს ბიბლიური იესე-დავით-სოლომონის შთამომავლებად თვლიდნენ. გადმოცემა ბაგრატიონთა გვარის დავით წინასწარმეტყველისაგან წარმომავლობის შესახებ დაცულია სომხურ საისტორიო მწერლობაშიც.

ქართველ ბაგრატიონთა ლეგიონური წარმოშობის ლეგენდა VIII-IX საუკუნეების მიჯნაზე უნდა შექმნილიყო, როდესაც ამ საგვარეულოს წარმომადგენლებმა საფუძველი ჩაუყარეს ახალ პოლიტიკურ ერთეულს – ტაო-კლარჯეთის სამთავროს ანუ „ქართვლთა სამეფოს“.

შუა საუკუნეების საქართველოში ჩამოყალიბდა არა მხოლოდ ბაგრატიონთა ბიბლიური წარმოშობის ლეგენდა, არამედ მძლავრ თეოლოგიურ საფუძველზე

დაყრდნობით შექმნილი ბაგრატიონთა სამეფო ხელისუფლების ღვთიური წარმომავლობის თეორია. ამ კონცეფციის პირველ ოფიციალურ დაფიქსირებას ვხვდებით გიორგი მერჩულეს „გრიგოლ ხანძთელის ცხოვრებაში“. გრიგოლი აშოტ კურაპალატს მიმართავს: „დავით წინასწარმეტყუელისა და უფლისა მიერ ცხებულისა შვილად წოდებულ ხელმწიფო, მეფობა და სათნოებანიცა მისნი დაგიმკვიდრენ ქრისტემან.“ ამ თეორიის დამადასტურებელი არაერთი მაგალითი მოიპოვება ქართულ იკონოგრაფიაში.

IX საუკუნის შუა ხანებიდან ქართველ ბაგრატიონთა სამეფო საგვარეულო ორ მთავარ შტოდ – ტაოსა და კლარჯეთის ბაგრატიონებად გაიყო. პირველობა ტაოს ბაგრატიონებს ერგოთ. სწორედ ამ შტომ მიიღო IX საუკუნის ბოლოს „ქართველთა მეფობა“, ხოლო X სა-

უკუნის მინურულს – ერთიანი საქართველოს მეფობა. ბაგრატიონთა კლარჯეთის შტოს გამგრძელებები XI საუკუნის დასაწყისში ამოწყდნენ.

ერთიანი საქართველოს დაშლის შემდეგ ქართლში, კახეთსა და იმერეთში პირველობა კვლავ ბაგრატიონთა საგვარეულოს პქონდა. ამიერიდან, ისტორიულ ასპარეზზე ჩნდება ბაგრატიონთა სახლის სამი მთავარი შტო: კახეთის, ქართლისა და იმერეთის. XIX საუკუნის დასაწყისში რუსეთის მიერ საქართველოს ანექსიის შემდგომ ბაგრატიონებს ქართლ-კახეთსა და იმერეთში მეფობა ჩამოართვეს. მათი დიდი ნაწილი იმპერატორის ბრძანებით პეტერბურგსა და მოსკოვში გადაასახლეს. დღეს ბაგრატიონები ცხოვრობენ საქართველოში, რუსეთში, საფრანგეთში, ესპანეთსა და იტალიაში.

მეფის კურთხევა სეპარტიველოში

საქართველოში კორნაციის ევოლუციისათვის თვალის გადავლება სათანადო წყაროების უწყნარობის გამო საკმაოდ ჭირს. ამიტომ ხშირ შემთხვევაში მხოლოდ ვარაუდით შემოვიფარგლებით. ისეთი ძველი მონარქიული ტრადიციების ქვეყანაში, როგორც საქართველო, თავიდანვე იარსებებდა მეფის ტახტზე აყვანის, ხოლო ქრისტიანობის შემოსვლის შემდეგ – კურთხევის საეკლესიო ცერემონიალის მწყობრად ჩამოყალიბებული „ნესი და განგება“.

ამ ნესს შესაბამისი დოკუმენტირებული დადასტურებაც ექნებოდა, ისევე როგორც ეს დასავლეთ ევროპის სახელმწიფოებში იყო, მაგრამ უნდა ვაღიაროთ, რომ როგორც ბევრი სხვა საბუთი, ეს დოკუმენტებიც დაიკარგა ჩვენი განსაცდელით აღსავსე ცხოვრების გამო. ამიტომ არის, რომ ყველაზე ადრეული დოკუმენტი, რომელშიც მეფის კურთხევის ცერემონიალია სრულად აღწერილი, XIII საუკუნეში შედგენილი ძეგლია – „ნესი და განგება მეფედ კურთხევისა“. ეს არცთუ დიდი დოკუმენტი ჩვენამდე სხვადასხვა ხელნაწერის სახითაა მოღწეული.

ენახით, როგორ აკურთხებდნენ მეფეს XIII საუკუნეში. მეფის კურთხევის ცერემონიალი წინა საღამოს იწყებოდა, როდესაც სასახლიდან საზეიმოდ, კათალიკოსის მიერ დადგენილი ეპისკოპოსის თანხლებით, ტაძარში მიჰქონდათ ფეშხუმზე დადებული სამეფო ნიშნები – გვირგვინი, სკიპტრა, პორფირი და ბისონი. ამის შემდეგ იწყებოდა ღამისთვის ლოცვა.

გამთენიისას ყველა დასასვენებლად მიდიოდა. მესამე ჟამს (სამჯამ) ძელზე შემოკვრით ყველას აუწყებდნენ წირვის დაწყებას და მეფე დიდებულებთან ერთად ტაძრისკენ გაემართებოდა. პროცესიას წინ მიუძღოდა „ზარი მეფეთა“, შემდეგ დროშა და შუბი, შემდეგ მოდიოდნენ მთავარდიაკონი სანთლებითა და საკმევლით, ჟღერისმტყორთველი „ძელი ცხოვრებით“. უშუალოდ მეფის წინ იდგა მანდატურთუხუცესი, სამანდატურო არგნით. მეფეს მარჯვნივ მიჰყვებოდა ხმაღშემორტყმული ამირსპასალარი, რომელსაც ორივე ხელთ სამეფო ხმალი ეყრა. ამირსპასალარის უკან მოდიოდნენ ამილახორი და შემდეგ მეაბჯრეთუხუცესი. მომავალი მეფის მარცხნივ იდგნენ ჭყონდიდელი და ათაბაგი. მეფის უკან კი უზოთუხუცესი, რეზნარეხი და მეაბჯრეთუხუცესი, რომელთაც სამეფო ფარი, ლახტი და ქარქაში მოჰქონდათ.

ტაძრის კარიბჭესთან მისულ მეფეს სასულიერო პირები ეკლესიაში შეიყვანდნენ და სამეფო ადგილას დააყენებდნენ. ჯვარისმტყორთველი ამირსპასალარს სამეფო ხმაღს ჩამოართმევდა და საკურთხეველში „ძელი ცხოვრების“ ხატს მიაყრდნობდა. დროშა და შუბი კი აღსავლის კარის მიერ (მარჯვნივ) და ამიერ (მარცხნივ) ეჭირათ.

კათალიკოსის მითითებით „მღვდელთმოდღუარი“ საკურთხეველიდან ბისონს აიღებდა და მეფეს გადასცემდა; იგი კათალიკოსთან მიჰყავდათ, რომელსაც მომავალი მეფე თავმოდრეკით ეტყოდა: „მკურთხე მეუფეო“. კათალიკოსი ჯვარს გადასწვრდა და პასუხობდა: „კურთხეულმცა არს მეფობა თქუენი დასასრულამდე ჟამთა და განმტკიცენ სარწმუნოებასა მისსა ზედა მიუდრეკლად.“ ამ სიტყვების წარმოთქმის შემდეგ კათალიკოსი მეფეს ბისონს აცემევდა „თავის ჭლითა და ჟუარი დასწეროს“ – პირჯვარს გადასწერდა. მეფე ისევ მღვდელთმოდღურის თანხლებით თავის ადგილს უბრუნდებოდა. კურთხევის ცერემონიალის უმთავრესი ნაწილი, წესისამებრ, უშუალოდ მეფის დალოცვა გახლდათ. დასაწყისში მთავარდიაკონი წარმოთქვამდა კვერქესს, შემდეგ იკითხებოდა სახარება, რომლის დასრულებისას აფხაზთა კათალიკოსი (მისი არყოფნის შემთხვევაში – იზნელი ეპისკოპოსი) და მთავარეპისკოპოსი საკურთხეველიდან გამოდიოდნენ, მეფისკენ მიემართებოდნენ, მარცხნიდან და მარჯვნიდან ამოუდგებოდნენ, ხელს ჩაჰკიდებდნენ და ტაძრის შუაგულში – „სანარდგომელსა ადგილსა“ მიიყვანდნენ, მეფე სამგზის თაყვანს სცემდა საკურთხეველის კარს და მღვდლმთავრებთან ერთად აღსავლის კარით შედიოდა ტრაპეზთან. „ნესისა და განგების“ შემდგენელმა იქის, რომ ეს უჩვეულო პატივია მეფისათვის და იქვე განმარტავს: „ეითარი შეიყვანონ ერთგზის წმიდასა ტრაპეზსა“. აქ სიტყვა „ერთგზის“ გვაფიქრებინებს, რომ მეფე საკურთხეველში აღსავლის კარით ან სამკვეთლოდან შედიოდა და არა სადიაკვნო კარით.

ტრაპეზის წინაშე მუხლმოდრეკილ მეფეს ეპისკოპოსები „ომფორს“ ანუ ომოფორს აფარებდნენ, კათალიკოსი ჯვარს გადასწვრდა და მიმართავდა: „მალლად სასმენელად ყოველთა: საღმრთო მადლი, რომელი ყოველადვე უმღვრებთათა ჩუენთა ჰკუენებს და ნაკლულებასა ჩუენსა აღავსებს და განაჩინებს ღმრთის მომიშსა სა-

ხელით ერსა და სამეფოსა ამას ზედა მეფედ-მეფედ და გარე შერატყამს საღმრთოსა ძალსა მისსა, ვილოცოთ ყოველთა, რათა დაიმკდროს მის თანა მადლმან ყოვლად წმიდისა სულისამან. "ამ დალოცვას მოჰყვებოდა ტაძარში შეკრებილთა პასუხი – „კირიელისონ! კირიელისონ! კირიელისონ!"

კათალიკოსი ლოცვას სამჯერ წარმოთქვამდა, მეფეს წამოაყენებდნენ და სამეფო ნიშნებით შეამკობდნენ. თავდაპირველად კათალიკოსი საკურთხეველიდან გვირგვინს აიღებდა და მეფეს დაადგამდა სიტყვებით: „დაადგ თავსა მისსა გვირგვინ ქვსა მისგან პატიოსნისა, ცხოვრება გთხოვა შენ, და მიეც მას განგრძობა დღეთა უკუნიით უკუნისამდე." შემდეგ პორფირს აცმევდნენ, გადასცემდნენ სკიპტრას, განსაკუთრებული პატივის ნიშნად ტრაპეზის მარჯვნივ ორხაოს დაუფლებდნენ და ზედ აყენებდნენ. ტაძარში ისმოდა გალობა: „მრავალჟამეულ ჰყვენ ღმერთო მეფეთ-მეფე ჩუენი სახელით, მარავალ-ჟამეულ ჰყვენ." წირვის დასრულებამდე მეფე საკურთხეველში იდგა. იწყებოდა წმინდა ზიარება და მონარქი სასულიერო დასთან ერთად ეზიარებოდა.

ცერემონიალის დასასრულს, საკურთხეველიდან გამოსვლისთანავე ამირსპასალარი ტაძარშივე შემოართყამდა ხმაღს მეფეს და ახლად ნაკურთხი მონარქი მარჯვნივ კათალიკოსის, მარცხნივ აფხაზთა კათალიკოსის (მისი არყოფნის შემთხვევაში – ჭყონდიდელის ან იზნელის) თანხლებით სასახლეში ბრუნდებოდა. ტახტზე მეფე კათალიკოსსა და ჭყონდიდელს აჰყავდათ და „თაყვანისცემის" ცერემონია იწყებოდა. რიგგარეშობით – დედოფალი, კათალიკოსი, ჭყონდიდელი, ათაბაგი, მანდატურთუხუცესი, ამირსპასალარი, მეჭურჭლეთუხუცესი, მსახურთუხუცესი და სხვა უმაღლესი საკარისკაცი პატივის მქონე დარბაზის ერნი მეფეს მიეახლებოდნენ და ტახტზე ასვლას ულოცავდნენ. სამი დღის განმავლობაში მონარქი ვალდებული იყო საზოგადოებას სამეფო სამოსით ჩვენებოდა.

„წესისა და განგების" ზემოთ აღწერილი ცერემონიალი XIII საუკუნის რეალობას ასახავს. ეს ქართულ ისტორიოგრაფიაში დიდი ხანია შემჩნეულია და წყაროდ ამახვე მიუთითებს. აღნიშნული საკითხის შესახებ არსებული მასალის შესწავლა ცხადდ მონშობს, რომ საქართველოს ერთიანი მონარქიის დროს (ეგრძოდ, XII-XIII სს) მეფეთა კურთხევა ყოველთვის ერთი წესით არ ხდებოდა. „წესსა და განგებამი" მოთხრობილი რეალობა კორონაციის ძველი წესის განვითარების შედეგია. თამარის გამეფებისას ჯერ კიდევ „აფხაზთა სამეფოში" დამკვიდრებული კურთხევის წესი მოქმედებდა.

ივანე ჯავახიშვილის მითითებით: „თამარის დროინ-

დელ მეფის კურთხევის წესში ყველაზე უფრო საყურადღებო გარემოება ის არის, რომ ხმლის გადაცემა... ანუ „სრულყოფა" სამ დიდგვარიან აზნაურთა საგვარეულოს მოხელე-წევრების ხელში ყოფილა... საგვარეულოს წევრები, რომელნიც ხმლის მოღებისა და გადაცემის წესში მონაწილეობას იღებდნენ, ყველანი განსაკუთრებით დასავლეთ საქართველოს, ლიხთიმერეთის დიდებულთა საგვარეულოებს ეკუთვნოდნენ. უეჭველია, ეს გარემოება „აფხაზთა" მეფეების კურთხევის წესისა და განგების ნაშთად უნდა ჩაითვალოს."

„ისტორიანი და აზმანი შარავანდედთანის" ავტორი ასე აღწერს 1184 წელს თამარის კურთხევის სცენას: „აღმეყანელთა საყდართა და საჯდომთა [მამა]პაპეულთა აღსუეს მზე იგი მზეთა და ნათელი ნათელთა, ელვარება და მზეგერ მამულებელი სხუთა. და მოიღეს გვრგვინი, და აღიღეს ჳმა მგალობელთა და ძლევით გვრგვინსონობისა და მძლედ მფლობელობისა, და მოაქსენეს მთასა ზეთისხილთასა ჯუარი გამორჩენილი კოსტანტინესთვს. და ამას ესევითარსა შესხმასა და გალობასა შინა, ვინათგან ლიხთ-იმერიითგან იყო წესი დადგმად გვრგვინსა თავსა სამეფოსსა, ანვსა მონაზონი ღირსი და მადლშემოსილი, მთავარების ქაღუდრი ქუთათელი ანტონის საღირის-ძე მიღებად გვრგვინსა, და ცალის-კერძისა კახაბერი, ერისთავი რაჭისა და თაკურისა, და სრულ ყვეს მოქვლეთა სვანთა და დიდებულთა ვარდანის-ძეთა, საღირის-ძეთა და ამანელის-ძეთა მოღება და დადება ჳრმლისა. ამას შინა ჳკრეს სპერმურთა, ბუკთა, ქოსთა და წინწილთა, და იყო ზარი და ზაჳში ქალაქსა შინა, სიხარული და მუება და იმედი უიმედობა-ქსილთა. თაყუანისცემის, დალოცვას და ადიდეს სპათა შვდისავე სამეფოსათა." ქართულ საისტორიო თხზულებებში ერთიანი საქართველოს მეფეთა კურთხევის ცერემონიალის ასეთი მკვეთრი და დანერვილებითი აღწერა არ მოგვეპოვება. მიკითხველი ადვილად გაარჩევს ძველ და ახალ წესს შორის განსხვავებას. XII საუკუნემდე კურთხევისას ძირითადი მოქმედი პირები დასავლეთ საქართველოს (აფხაზეთის – ლიხთიმერეთის) სასულიერო და საერო პირები იყვნენ. გვირგვინსა და სამეფო ნიშნებს მონარქს ქუთათელი მთავარების კოპოსი გადასცემდა, ხმაღს კი – იმიერ საქართველოს ფეოდალები, სვანთა ერისთავი ვარდანისძე, საღირისძენი და ამანელისძენი არტყამდნენ. ის, რომ მეფის კურთხევისას წამყვანი როლი დასავლეთ საქართველოს რამდენიმე ფეოდალურ საგვარეულოს ეკისრებოდა, სხვა მასალითაც დასტურდება. ლატარის თემში შემავალი სოფლის, მაცხვარიშის მაცხოვრის სახელობის ტაძრის 1140 წელს შესრულებულ ფრესკაზე გამოსახულია მეფის კურთხევის სცენა, რომლის ქსეგავსიც საქართველოში სხვაგან

არსად გვხვდება. ეკლესიის ჩრდილოეთის კედლის დასავლეთ-ნახევარში მთელი ტანით არის გამოსახული დემეტრე I-ის ფიგურა, რომელიც უფალს ევერდება. მეფეს თავს უმშვენებს ნიშბი, რომლის გარშემო მოთავსებულია წარწერა. მეფის გვირგვინი მოოქროულია და კედარატულად დანაწევებული. მთავარი ამ ფრესკაზე გახლავთ მეფის გვერდით მდგომი ორი დიდებულის გამოსახულება, რომლებიც დემეტრე I-ს ხმალს არტყამენ წელზე. ზემოხსენებული წარწერა იწყება მეფის ნიშბთან და სრულდება მარჯვნივ გამოსახული ერისთავის მხრებს ზემოდ. მისი ტექსტი ამ ფრესკის კომპოზიციას მეტ ნათელს ჰყვანს: „დემეტრე მეფესა ჰმალსა აბამენ დავითისას ერისთავნი.“ თავიდანვე ქართველი მეცნიერებისთვის არ იყო საეჭვო, რომ მაცხვარიშის ფრესკაზე დემეტრე I-ის მეფედ კურთხევის სცენა იყო გამოსახული, უფრო კონკრეტულად ცერემონიის ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი დეტალი – დიდებულთა მიერ ხმლის შებმა. ამგვარად, ოთლი დასახსია კავშირი მაცხვარიშის ტაძარში არსებულ გამოსახულებასა და თამარის მეფედ კურთხევის სცენას შორის, რომელსაც „ისტორიანი და აზმანი შარავანდედთანი“ აღწერს. ხელოვნებამცოდნე თ. ვირსალაძემ ივარაუდა, რომ ფრესკაზე ერისთავთა შორის ერთ-ერთი დემეტრეს თანამედროვე სენათი ერისთავი ვარდანისძე უნდა იყოს, მაგრამ, სამწუხაროდ, ამ პიროვნების არც სახელია ცნობილი და არც ცხოვრების ზუსტი წლები (სავარაუდოდ, XII საუკუნის I ნახევარი).

ყოველივე ზემოთ თქმული რომ შევაჯამოთ, ასეთ სურათს მივიღებთ – XIII საუკუნის შუა ხანებთან შედარებით, XII საუკუნეში მეფეთა კურთხევის განსხვავებული წესი არსებობდა. ერთი რამ, რაც დანამდვილებით ვიცით, ის გახლავთ, რომ დავითისა და თამარის ეპოქაში მეფეს ქუთათელი მიტროპოლიტი აკურთხებდა, ხმლის შემორტყმის რიტუალს ლიხთიმერეთის ფეოდალები ასრულებდნენ, რომელთაგან ერთ-ერთი აუცილებლად ვარდანისძე იყო. XIII საუკუნეში ეს წესი შეცვლილია. ფეოდალურ საგვარეულოს წარმომადგენელთა ნაცვლად ცერემონიის წამყვანი ფიგურები სანეფო კარის მოხელეები არიან. მეფის კურთხევის წესის ეს ცვლილება ამკარად პროგრესული ნაბიჯია.

საქართველოს სამეფო-სამთავროებად დაყოფის შემდეგ იმერეთის მეფეები ბაგრატი-ტაძარში იკურთხებოდნენ, ქართლის მონარქები – სვეტიცხოველში, ხოლო კახეთისა – ბოდბეში. რა წესით ზღვრიდა მეფეთა კურთხევა ქართულ სამეფო-სამთავროებში XVI-XVIII საუკუნეებში, სამწუხაროდ, ჩვენთვის უცნობია, თუმცა, უნდა ვივარაუდოთ, რომ იმავე „წესითა და განგებით“

უნდა ყოფილიყო, როგორც ეს XIII საუკუნეში იყო მიღებული. ეს მოსაზრება ფუძნდება მასალაზე, რომელიც ჩვენამდე მოღწეულია. მაგალითად, XVII საუკუნის „კურთხევისანი“ რამდენიმე ხელნაწერში დაცულია „წესისა და განგების“ ვარიანტები, სათაურით – „წესი დადგინება, რომელი აღესრულების კურთხევისა მეფეთასა, მეფეთა საკითხავი“. ბუნებრივია, ეს საკითხავები პრაქტიკული დანიშნულებისა იყო, სხვაგვარად არც არავინ შეიტანდა მას „კურთხევისანი“ წუსებში. ირანელთა და ოსმალთა ბატონობის ჟამს ქართლსა და კახეთში ქრისტიანი მეფეები აღარ იკურთხებოდნენ. დავიწყებას მივცა ძველი „წესი და განგება“. დიდი ხნის შემდეგ, 1744 წლის პირველ ოქტომბერს, ქართლის მეფეს თეიმურაზ II-ს შაჰმა უფლება მისცა მეფის კურთხევა სვეტიცხოველში ქრისტიანული წესით ჩატარებულიყო. პაპუნა ორბელიანი საკმაოდ დანერვილებით აღწერს თეიმურაზის კურთხევის: „ჟეღლი იწყა მზადება მეფედ კურთხევისა და მოინყვანა ყოვლგნით დასნი სამღვდელონი... ანტონი კათალიკოზი, კეთილ-სათნოებითა აღჭურვილი, ტრფიალებითა საზნაოთა ზედმიწევნითა აღზენებული და ყოვლად სარწმუნოებითა მტკიცედ დამტკიცებული, მადლთა მიერ განბრწყინებული არ დააცადებდა ჟამით ჟამად სიბრძნემაღლობით წესთა და მართლიად გამოიკვლევდა წერლობაგან კურთხევისა მეფისასასა... დღესა მესამესა გამოძანდა ბატონი გარეთ საყდარს წინ ანტიოქიასა, ზემორე სეფე იდგეს დიდი და სეფესა გვერდით სევენი დაედგნეს, დაძაძანდა სევენსა შინა და ეგრეთ იახლნეს დარბაისელნი, ვინა ჯდა, მისა ღირსი იყვნეს, ვინა დგომისა, ეგრევე ყოველნი განენწნეს. მოიტანეს სამეფო შესახსელი, პირფორი, ბოსონი და დიადმა ბოხჩებით, ჟგერევე გვირგვინი, კმალი, სკიპტრა და ქვეყნისა სფეროი. ესე ყოველი ამიერ და იმიერ მოუნყევს. ამისა შემდგომად მოვიდა მთავარეპისკოპოსი არსენ შემოსილი, მთავარ-დიაკონნი შემოსილნი წინა უვიდოდეს კმევითა საკმეველისათა, აგრევე ჯვარისამ ტივრთელსა ჯვარი პატიოსანი აღმართნეს და მგალობელთა დასნი მოუძღოდეს და გალობდნენ გალობასა ჯვარისასა. მოვიდნენ წინაშე მეფისა და თაყვანისცეს და ეანბორნეს მეფეს. ხოლო აღიღეს ერთი ეს სამეფო შესახსელი და იარაღი, მოსცეს მთავარ-ეპისკოპოსს, იტირთა ორთა მკლავთა და წამოვიდნენ ეგრეთ გალობითა, შეიტანეს ეკლესიასა შინა, დარეკეს მწუხრისა, წამოძანდა მეფე ეკლესიასა, ჰკრეს ქოსთა და სპილენძურთა. მოვეგზნენ ეპისკოპოსნი ყოველნი მდინარით მოსილნი ბატონს წინ და თაყვანისცეს და იწყეს ლოცვა მწუხრისა, განსრულდა ლოცვა მცირედი. დაიყოვნეს და შევიდნენ ეკლესიასა. იყო ღამისთევით გარდაჰდა, იყო

დღესასწაული სვეტიცხოველისა დღე. იყო ის დღე და მეფის კურთხევის რიგიც შესძინეს... გათენდა დილა, მოფარდაგნეს სეფე და მოიტანეს დროშანი თოხნივ და აღმართნეს სეფესა წინა და თვის თვისი ჯარი გარსემო-ეხვიენენ. მობძანდა ბატონი და დაბძანდა სეფესა შინა. ამისა შემდგომად მოვიდნენ დასნი სამღვდელონი შემო-სილნი, კარისა დეკანოზსა ზატი პატიოსანი თავსა ედგა, ჯვარისმტკირთველსა ჯვარი ეყრა, მთავარდიაკონნი ამტეადეს საკმეველთა, მღვდელნი უკანა უვიდოდეს. ყოველთა დიდრონი ლამპარნი ეტიერთენის და მგა-ლობელნი გალობდენ. მოვიდნენ ეგრე და ბატონს თაყ-ვანი სცეს. რაც ყოილბაშნი ქალაქს იყვნეს, ყოველნივე ნახვად მოსულიყვნეს და იქ ისხდნეს. დგა პატრიარქის არქიდიაკონი და ბატონს დიპტილა მოახსენა და ქება შესასხა. გამობრძნენდა და ბატონს მეფობით უგუგმისცა და მიიწვიეს ბატონი ეკლესიად. წარუძღვენენ ეგრევე დასნი სამღვდელონი, პკრეს ქოსთა და სპილენძ-ჭურთა, უწინარეს ყოველთა მორთულთა აქლემთა კიდებულ ნი-ქოს-ნალარანი და სპილენძ-ჭურნი მიუძღოდეს და ამას დროშა სარდლისა მისდევდეს. მარქაფანიშე კაზმულნი ამას შეუდგნეს, გამგენი კარისანი, მახლობელ წინაუძ-ლოდა სიძე თვისი დიმიტრი ორბელიანი, რომელი იყო მანდატურთუხუცესი და განმგე დიდებულისა კარისა. აგრევე წინა უძლოდა ზაალ ორბელიანი, რომელსა ეპარ-ნეს წინამძღოლნი, მეთოფენი მეფისანი, მობანდებოდა ბატონი, მარჯვნივ მკლავი სარდალს ქაიხოსრო ორბე-ლიანს ეყურა და მარცხნივ მკლავი მუხრანის ბატონს კოსტანტინეს. უკანა მახლობელ მოსდევდეს დიდებულ-თა კაცთა შვილნი, ტვირთულნი სააბჯროთა იარაღითა, ყოველივე იარაღი მეფისანი თითო თითოსა შეიპყრნეს და ეგრე მოსდევდეს. აგრევე სამივ დროშა ნითვისის ჯარებით ამიერ და იმიერ მოსდევდეს. რა მიეახლნეს ეკლესიასა, სამი დროშა მარტივად კარზე დააყენეს და ჯარი იარაღით ეკლესიასა შევიდნენ. ბატონის დროშა მორდალს დავითს ეჭირა. შეიტანეს საყდარსა და აღსაყ-ლის კარზე დააყენეს. კარის ზეჟმი მოეგებნეს ბატონს პატრიარქი შემოსილი და ეპისკოპოსნი ანუ სამღვდე-ლონი, ყოველნი, თაყვანისცეს, ცალკერდ პატრიარქი მოუდგა, ცალკერდ მთავარეპისკოპოსი. სამღვდელო დასნი წინ შეუძღვნეს ზატიოთა. ჯვარის წინაძღოლთა და ლამპრები თამებარიოთა და ეგრე გალობით შეიყვანეს ეკლესიასა შინა. ფიანდაზი უშალა კარით განსაყდრისა შუაგულბამდის. პირველად მოიყვანეს, აღსავლის კა-

რის ქვემოერ დააყენეს, ეპისკოპოსნი ყოველნი ამიერ და იმიერ მოუდგნეს, აგრევე სომეხთა დასნი და ფრანგნი ყოველნი იდგნენ შემოსილნი და გაკრძალულ ისმენ-დეს. პატრიარქმან ჰკითხა მეფეს სარწმუნოება და მერე ალთქმისა ეპისტოლე წაუკითხა. მერე წამოუძღვენეს წინ და საყდრისა შუაგულბამს ტახტი იდგა დიდი. ოთ-ხი ხარისხი შევილიდა, აიყვანეს, ორი სელი იდგა, ერ-თზე მეფე დაბძანდა და მეორეზე პატრიარქი, ცალკერდ მთავარეპისკოპოსი და ცალკერდ ალავერდელი, სხვანი ეპისკოპოსნი ექესი ამიერ და ექესი იმიერ განენყვნეს. ამისა შემდგომად მოიტანეს მარტივი ბისონი და ჩააცვეს, დაიწყეს წირვა. ოდეს მოვიდა ჟამი, ნაბრძანდა პატრი-არქი, შებრძანდა წმიდა წმიდათასა, ამისა შემდგომად მიიწვიეს მეფე საკურთხეველად, ცალი მკლავი სარდალს ქაიხოსროს ეყურა და მეორე მკლავი – მუხრან ბატონს, აღსავლის კარზე მთავარ-ეპისკოპოსი და ალავერდე-ლი მოეგებნეს და შემოყვანეს საკურთხეველად, სცხეს საცხებელი შუბლთა, ბეჭთა და გულთა ჯვარის სახედ-თქვა პატრიარქმა სამღთო მადლი და შემდგომი ამისა, ბისონსა ზედა ჩააცვეს დიადიმა, წამოასხეს პორფირი, დაადგეს გვირგვინი სამეფო, მისცეს მარჯვენასა ჭელ-სა სკიპტრა და მარცხენასა ჭელსა – ქვეყნისა სფერო, ხოლო მოვიდა ჟამი წმიდისა ზიარებისა... განსრულდა ჟამის წირვა, გამობძანდა მეფეცხებული საკურთხე-ვლით, ცალკერდ პატრიარქს ეყურა მკლავი, ცალკერდ მთავარ-ეპისკოპოსს. მოიყვანეს, მარჯვნივ კერძო სა-მეფო ტახტი იყო, იქ დაბძანდა. მიიტანა სარდალმა ქა-იხოსრო ორბელიანმა, რომელი იყო ამირსპასალარი, კმალი მეფისა, დაულოცეს და შემოარტყეს. პირველად მივიდნენ დასნი სამღვდელონი და ჭელთა ეანბორნეს, მერე მივიდნენ დარბაისელნი, გუნდნი ერთანი და ჭელთა და კვარცხლბეკთა ეანბორნეს."

როგორც პაპუნა ორბელიანისეული აღწერიდან ვი-გებთ, ანტონ კათალიკოსს საგანგებოდ შესუსწავლია მეფეთა კურთხევის ძველი წესი და მის მტავასად ჩაუ-ტარებია საეკლესიო ცერემონიალი. რა თქმა უნდა, არ-სებულმა პოლიტიკურმა რეალობამ გარკვეული ცვლი-ლებები შეიტანა XIII საუკუნის „ნესსა და განგებაში". ფაქტობრივად, XVIII საუკუნეში ქართლსა და კახეთში „ახალი წესი" შემუშავდა, რომელიც ლიტურგიული თვალსაზრისით ძველს ჰგავდა, თუმცა კურთხევისას მეფის ირგვლივ მყოფი დასის განლაგებისა და მათი ფუნქციის თვალსაზრისით, ახალ დეტალებს შეიცავდა.

ქართულ მეფეთა ინსიგნიები

ქართველ მეფეთა ინსიგნიები

ქართველ მეფეთა სამეფო რეგალიების შესწავლას დიდი ისტორია აქვს. შესასწავლი მასალა ამ მხრივ ბევრია – ფრესკები, ნახატები, აღწერილობები და სხვ. ამ თემასთან დაკავშირებით ძვირფასი ცნობებია შემონახული XVIII საუკუნის იტალიელი მისიონერის, დონ კრისტოფორო დე კასტელის, აღბოშში.

ინსიგნიები ძალაუფლებისა და თანამდებობის ნიშანია. სავარაუდოდ, ისინი ცივილიზაციის გარიჟრაჟზე გაჩნდა. უძველეს ტომობრივ გაერთიანებებში ტომის უზუცესს უკვე ჰქონდა ძალაუფლების ნიშანი. პირველი სახელმწიფოების წარმოშობის შემდეგ კი უზენაეს ხელისუფალთ განსაკუთრებულ რეგალიებს გადასცემდნენ, რომელთა ტარება მხოლოდ მათთვის იყო დაშვებული.

ეპოქის მიხედვით იცვლებოდა მონარქთა რეგალიები. მეფეთა პერიოდის რომში უმაღლესი ინსიგნია იყო ოქროს გვირგვინი, სპილოს ძვლის საგარძელი (ტახტი) და მეფის თანმხლები თორმეტი ლიქტორი. ეს ინსიგნიები შერჩა რომის რესპუბლიკის კონსულებს.

ბიზანტიაში იმპერატორის რეგალიებად ითვლებოდა როგორც სამოსი – ნითელი წაღები, პორფირი, ისე ძალაუფლების გამომხატველი სხვა ნიშნებიც – გვირგვინი, ლაბარუმი და სკიპტრა.

სავარაუდოდ, საქართველოშიც უძველესი დროიდან გაჩნდა ინსიგნიები. ძალაუფლების ნიშნები ჰქონდათ მეფეებს, ერისთავებს, ხელისბრებებს. ქართველ მეფეთა სამეფო რეგალიების საკითხი საგანგებოდ შეისწავლა ივ. ჯავახიშვილმა. მისი აზრით, მეფის ხელისუფლების ნიშნები ძველ საქართველოში იყო გვირგვინი, პორფირი, სკიპტრა, მახვილი, საცდარი (ტახტი), „ძელი ცხორებისა“, დროშა, სახელმწიფო ბეჭედი. ამ ჩამონათვალს შეიძლება დავუმატოთ სამეფო შუბი, ფარი, ლახტი, რომლებიც ასევე ითვლებოდა მეფის ხელისუფლების ნიშნებად. „წესი და განგება მეფის კურთხევისა“ გვაუწყებს, რომ მონარქის კურთხევისას სამეფო გვირგვინს, პორფირსა და სკიპტრასთან ერთად ეზოსმოძღვარს ეკლესიაში მიჰქონდა სამეფო ფარი, ჩუხჩარესს – ლახტი, ხოლო მთავჯერეთუფლებს – ქარკაში. სამეფო შუბი და დროშა მათ აღსკვეთის ნიშნად მიჰქონდა.

გვიან შუა საუკუნეებშიც მრავალფეროვანია სამეფო

ინსიგნიები. სამეფო-სამთავროებად დაშლილ ქვეყანაში მეფის რეგალიები უკვე სხვადასხვაგვარია, თუმცა გარკვეული კავშირი ერთიანი საქართველოს სამეფო ნიშნებთან მაინც შენარჩუნებულია.

სამეფო სამოსი

ქართველ მეფეთა სამეფო სამოსის შესახებ ვიზუალური მასალა შედარებით გვიანდელია და შემონახულია რელიეფური პორტრეტებისა და ფრესკების სახით, თუმცა წერილობითი წყაროების საშუალებით უფრო ძველი აღწერილობებიცაა ჩვენთვის ცნობილი. „ქართლის ცხოვრებაში“ მითითებულია, რომ მეფეს, კეისარსა თუ სხვა მმართველს „შესამოსელი და საჭურველი“ განსხვავებული ჰქონდა. ქართულ წყაროებში დასტურდება ტერმინი „სამეფოთა სამოსელი“.

თავიდანვე უნდა ითქვას, რომ სამეფო სამოსი ეპოქებისა და პოლიტიკური კონიუნქტურის მიხედვით იცვლებოდა. აქემენიდების, რომაელებისა თუ სასანიდების ეპოქაში მეფეთა სამოსიც გაბატონებული პოლიტიკულტურის შესაბამისი იქნებოდა. მაგალითად, ლაზთა მეფე ნათე, რომელიც თავდაპირველად სპარსელთა მომხრე იყო და შაჰი „ავგიროვინება“¹, 522 წელს, როგორც ამას იოანე მალალა მოგვითხრობს, „მოვიდა იუსტინე მეფესთან ბიზანტიაში, გამოაცხადა თავი მის მორჩილად და სთხოვა, ლაზთა მეფედ მაკურთხეო... მას ემოსა რომაული სამეფო გვირგვინი და თეთრი მწმინდა აბრეშუმის ქლამიდი, რომელსაც ძონეული ზოლის ნაცვლად ოქროს სამეფო ზოლი ჰქონდა, ზოლის შუაში თვით იუსტინე მეფე იყო გამოსახული; აგრეთვე სამეფო ოქრომკერდით დამშვენებული თეთრი სტიქარი – პარაგავდი იმავე მეფის გამოსახულებით; ნაღი, რომელიც ეცვა, თავისი ქვეყნიდან ჩამოეტანა და სპარსულ ყაიდაზე მარგალიტებით იყო შემკული. ამგვარადვე მარგალიტებით იყო შემკული მისი სარტყელიც.“² ამ ცნობაში ალბათ ლაპარაკია ქლამინდის ტავლიონზე – ორნამენტთან ან გამოსახულებადტანილ რომის ფორმის ჩანაკერზე. კ. მაჩაბლის მითითებით: „იმპერატორთან დაახლოებული პირების, მაღალი რანგის კარისკაცების თეთრ სამოსელს მენამული ფერის ტავლიონი ამშვენებდა. საიმპერატორო ქლამინდის ოქროს ტავლიონი ჩანს ბიზანტიის იმპერატორთა პორტრეტებზე.“³

ლაზთა მეფის, გუბაზ II-ის, გარდაცვალების შემდეგ იმპერატორმა იუსტინიანე I-მა მეფედ აკურთხა ნათე II, რომელსაც გადასცა სამეფო წიშნებიც: „ოქროს გვირგვინი, თვალ-მარგალიტით შემკული; კოჭებამდე გრძელი ქიტონი, ოქრომკედით მოქარგული; მიტრა, აგრეთვე ოქროთი და თვლებით შემკული და ნითელი ნაღები. ძონეული ქლამინდის ტარების ნება კი არ ჰქონდა ლაზთა მეფეებს, მხოლოდ თეთრისა შეეძლოთ; არც სრულიად საყოველთაოა ის და ჩვეულებრივი, შუაში ორივე მხრით ოქროს ქსოვილით არის ალაპალაებული. მეფურია ქლამინდის აბზინდაც, თავისი აკინძული თვლებითა და სხვა მორთულობით (ავათია სქოლასტიკოსი)“.

აღმოსავლეთ საქართველოს ქვეყნის მმართველთა სამოსის ყველაზე ძველი და სრულყოფილად შემონახული ვარიანტი მცხეთის ჯვრის ფასადზე გამოჩნასულ რელიეფურ პორტრეტებზეა შემონახული. ქართლში ერისმთავართა ხელისუფლების დამყარების შემდეგ მთავრებმა ზედმინეებით გადმოიღეს, თუ რაიმე ახალი დეტალი შესძინეს ქართლის მეფეთა დროინდელ სამეფო სამოსს, ამის თქმა ჭირს. თუმცა V-VII სს-ის ერისმთავართა კოსტიუმების მსგავსება გვაფიქრებინებს, რომ ისინი ერთი ტიპის სამოსით იმოსებოდნენ. კ. მაჩაბლის მითითებით: „ჯვრის ტაძრის აღმოსავლეთის ფასადის VI-VII საუკუნეთა მიჯნაზე ქართლის ერისმთავართა ოფიციალური კოსტიუმის საერთო სახის სარწმუნო რეკონსტრუქცია... სქელი ქსოვილის გრძელი (შუა წვივებამდე), წელში გამოყვანილი, კალთაგაფართოებული, გრძელსახელოებითი შიდა კაბა („კვართი“) და ზემოდან წამოსხმული ასევე სქელი, არაფალასტიკური ქსოვილი-საგან შეკერილი ზეითი სამოსელი გრძელი ცრუ სახელოებით, რომლებიც მაჯისკენ ძაბრისებურად ფართოვდება. მოსასხამი ყელთან საკინძით (ფიბულით) არის შეკრული. საკმაოდ ფართო, კოჭებთან შევიწროებული შარვალი ზემოდან გადმოდის ფეხებზე მომჯდარ რბილ, მესტებისებურ ფეხსაცმელზე.“ ასეთივე სამოსით – კაბა (კვართი), ცრუსახელიანი მოსასხამი და გრძელი შარვალი – არის გამოსახული ტბეთის დასავლეთის ფასადზე შავშეთ-არტანის, სამცხისა და აჭარის მფლობელი აშოტ კუხი. როგორც ჩანს, „სამოსის ეს ანსამბლი“ საერთოა ქვეყნის უმაღლეს ხელისუფალათათვის.

ერთიანი საქართველოს პერიოდში ქართველი მეფეების სამეფო სამოსი ბიზანტიურის მსგავსია. ჩვენამდე მოღწეულ ფრესკებზე ბაგრატ III, დავით IV აღმაშენებელი, გიორგი III, თამარ მეფე და სხვა მონარქები განსაკუთრებული სახეობა სამეფო სამოსით არიან გამო-სახულნი, რომელიც ძირითადად იმეორებს ბიზანტიის იმპერატორთა სამეფო კოსტიუმს.

მეფეთ ემოსათ გრძელი ბისონი, სარტყლის გარეშე. ბისონის ფერიც სხვადასხვა იყო – ღია მწვანე, მოყავისფრო – ნითელი ტონის პურპურისა, იისფერი, ცისფერი (ნ. ჩოფიკაშვილი). სამეფო ბისონი საგანგებოდ შეისწავლეს გ. კალანდიაშვილი და ირ. საგანელიძემ (იხ. ნიგ. „ქსოვილი საქართველოდან“). ავტორთა მითითებით, დავით IV აღმაშენებლის სამეფო ბისონი მუხის რკოს ლამაზი და დიდრონი ორნამენტებით ყოფილა მოქარგული. თამარ მეფე კი ვარძიის ფრესკაზე იისფერი ბისონით არის შემოსილი, რომელიც მორთულია მარგალიტის ზოლებით, ზოლების კვეთა წარმოქმნის რომბებს, რომბებში კი ზამბახისფერი გულეზია ჩასმული.

ქართველ მეფეებს ბისონზე შემოხვეული ჰქონდათ ლორისი ანუ დიადემა. მონარქები ძირითადად ორი ტიპის დიადიმის იყენებდნენ – მისი ვერტიკალური ზოლო მანიაკიდანაა დაშვებული ან გულზე გადაჯვარდინებულ ნაწილებზეა დამაგრებული (ნ. ჩოფიკაშვილი). აქვე აღვნიშნავთ, რომ თუ დიადიმა ვერტიკალურად არის დაშვებული სამოსზე, მაშინ მეფეებს მანიაკი ამშვენებთ (ბეთანიის ფრესკაზე თამარ მეფეს მანიაკიდან ორი დიადიმა აქვს ჩამოშვებული. ერთი თელიანად ბისონის შუა ნაწილს ფარავს, ხოლო მეორე წელამდე აღწევს, მარცხენა ხელის მკლავზეა გადაფენილი და ძირს დაშვებული). მანიაკი იყო ძვირფასი თვლებით მორთული მომრგვალებული საყელო, რომელიც სამოსზე ან ზემოდან იყო ჩამოცმული ან საკინძით შეკრული. ის ფარავდა გულმკერდს, მხრებსა და ზურგის ნაწილს.

რაც შეეხება დიადიმის ანუ ლორისის ყველაზე გავრცელებულ ვარიანტს, ის საკმაოდ რთული ჩასაცმელი იყო. ლორისი ბისონზე წინ ვერტიკალურად იყო დაშვებული, მკერდიდან მარჯვენა მხარზე გადადიოდა ზურგისკენ, ოდნავ ეშვებოდა და მარჯვენა ხელის ქვეშ დიაგონალურად გადადიოდა მკერდზე მარცხენა მხრისკენ, შემდეგ ზურგზე ირიბად გაყოლებული მარჯვნიდან ხელის არეში გამოდიოდა და მარცხენა მკლავზე გადაეფენებოდა ის, რომ ფართი ნაწილი ძირს ეშვებოდა.

დიადიმის ქსოვილი ძვირფასი თვლებითა და ორნამენტებით იყო დამშვენებული. ქართველ მეფეებს ნითელი ნაღები ემოსათ.

გვიან შუა საუკუნეებში ქართველი მეფეები ოსმალურ და ირანულ ყაბდაზე იმოსებოდნენ. ძველი ბიზანტიურის მსგავსი სამეფო კოსტიუმი დავიწყებას მიეცა. მნიშვნელოვანია აღვნიშნოთ, რომ სამეფო სამოსი ქართლში, კახეთსა და იმერეთში ერთგვაროვანი არ იყო. XVI-XVIII საუკუნეების ჩვენამდე მოღწეულ ფრესკებზე, მინიატურებსა თუ ნახატებზე გამოსახულ მონარქებს სხვადასხვაგვარად აცვიათ, თუმცა იმერეთის მეფეები ძველი

ტრადიციით არიან შემოსილი – ბისონითა და ლოროსით.

ქართველ მეფეთა სამოსის საინტერესო ნიმუში აღმოაჩინეს ასტრახანში თეიმურაზ II-ის საფლავის გათხრისას. 1973 წლის 13 თებერვალს ქართველი მეცნიერები: გიორგი პაიჭაძისა და ვახტანგ ჯაფარიძის, ასევე ფოტოგრაფ ნ. არჩვაძის თანდასწრებით ასტრახანში გახსნეს ვახტანგ VI-ისა და თეიმურაზ II-ის აკლდამები. მკვლევარები თავიანთ ნაშრომში („ქართული ისტორიული ძეგლები ქალაქ ასტრახანში“) აღწერენ თეიმურაზ მეფის სამეფო კოსტიუმს: „ასეთი ძვირფასი კაბა ორი ეცვა – გარეთა და შიგნითა... გარეთა კაბას 22 ლილი და შესაბამისი კილო გააჩნდა. განსაკუთრებით შესანიშნავი იყო გირჩების ფორმის მსხვილი ლილები, რომლებიც კაბას მარცხენა მხარეს ჰქონდა დაკერებული; ლილებს, პირველი დაკირვების მიხედვით, უნდა გააჩნდეს ვერცხლის (?) ვიწრო ფირფიტისაგან გაკეთებული „რონჩი“ ცირჩის გორმისა, ხოლო შემდეგ გარედან ამ „რონჩზე“ ოსტატურად, პირდაპირ მხატვრულად შემონულია გრეხილი ძაფისაგან გაკეთებული „ბადე“, რომელიც საესებით ფარავს ღილის „რონჩს“. ლილები ხელსაქმის იშვიათი ოსტატობის ნიმუშს წარმოადგენს. კილოები გრეხილი ძაფისაგანვე ყოფილა გაკეთებული და კაბას მარჯვენა მხარეს ეკერა. კაბას აქვს დაბალი და „გახამებული“, დამდგარი საყელო, რომელიც ყელის ორსავე მხარეს თანდათან ვიწროვდება და დაბალი, ნამახვილებული ბოლოებით თავდება. გულშეკრდის მთელ სიგანეზე, კაბის ჭრილის ორსავე მხარეს, თითოეული ღილის გასწვრივ, ჰორიზონტალურად დაკერებულია სახიანი, ვიწრო ზონრები. ასეთი სახიანი ზონრები, ისედაც ღამასახიან კაბას კიდევ მეტ სიღამაზესა და საზეიმო იერს აძლევს. ერთი სიტყვით, თეიმურაზ მეორის გარეგნობა, მისი საზეიმო ტანსაცმელი და ტანსაცმლის დეტალებიც სწორედ ისეთივე იყო, როგორსაც ჩვენ ვხედავთ მხატვარ ანტროპოგის ნახატის მიხედვით შესრულებულ გრავიურაზე...“

თეიმურაზ II-ის სამოსის მსგავსი კაბა აცვიით XVII-XVIII საუკუნეების მეფე-მთავრებს. რელიეფური ნაქარგობით დამშენებული კაბა წელს ზემოთ შეკრულია ღილების მწკრივით, თითოეული ღილისა და კილოს მხარეს კი ჰორიზონტალურად დაკერებულია ვიწრო ზონარი, რომელიც შეიძლება შემკული ყოფილიყო ძვირფასი ქვებით. კაბაზე წელის არეში ნაჭრის დახვეულ სარტყელს ატარებდნენ. ასეთი სამოსი ეცვათ ცნობილ მიწათურავ ერეკლე I-სა და მის შვილებს: დავით II-ს, კონსტანტინე II-სა და თეიმურაზ II-ს, ასევე 1708 წლის სიგელში დავით II იმამ ყული-ხანს, რამდენიმე მინიატურაზე ვახტანგ VI-ს და სხვ.

ბჰიგჰჰინი

მეფეთა ინსიგნიებს შორის ოდითგანვე უდიდესი მნიშვნელობა ჰქონდა სამეფო გვირგვინს, რომელიც მეფის სამოსის განსაკუთრებული ატრიბუტია.

გვირგვინი ყველაზე გამორჩეული სამეფო ნიშანია, რომლის გამოც მონარქებს გვირგვინოსნებად მოიხსენიებენ. სამწუხაროდ, ჩვენთვის უცნობია, როგორი იყო ანტიკური თუ ადრე შუა საუკუნეების პერიოდის ქართველ მეფეთა გვირგვინები. მისი ფორმის შესახებ ცნობები არ შემონახულა, თუმცა ერთი რამ დანამდვილებით შეიძლება ითქვას – ის აუცილებლად ოქროსგან გამოჭედილი და ძვირფასი თვლებით შემკული უნდა ყოფილიყო. ცნობილია, რომ სამეფო კარზე ინახებოდა წინა მეფეთა ნაქონი რამდენიმე გვირგვინი, მათ შორის, რომელიმე განსაკუთრებულია გამორჩეული და საპატიოდ შეიძლება ყოფილიყო მიჩნეული. ფარნავაზს აზოს დამარცხების შემდეგ ანტიოქოსმა „წარმოსცა გვირგვინი“. ქართლის მეფე ადერკს წარჩინებულებმა „ქართველთა გვირგვინი“ უბოძეს. როგორ ხდებოდა გვირგვინის გადაცემა მეფისთვის უცნობია. ლონტი მროველი ახსენებს მირიანის მიერ ბაქარის მეფედ ქურთხევას, რომლის აღწერისას ქრისტიანული რიტუალის ელემენტები ჩანს: „და მოაყვანებია ჯუარლი იგი მწიღისა ნინოძისი, რომელი პირველდითაგანე აქუნდა, და ჩამოჰკიდა გვრგვინი სამეფომ ჯუარსა მას, და მოიყვანა ძე თვსი, ბაქარ, და თავსა მისსა გამოსახა სახე ჯუარისად, და აღილო გვრგვინი ჯუარისაგან და დაადგა თავსა ზედა ძისა თვსისასა.“

სამეფო გვირგვინი ოქროსი იყო, ზოგიერთი მათგანი ანთრაქოვანი (ნაკერცხლობისფერი თვალი, რომელიც სულხან-საბას თქმით, „ღამე ცეცხლებრ ელავს, დია ძვირფასია“) თვლებით იყო შემკული. განსაკუთრებით ძვირფასად მიიჩნეოდა გვირგვინი, რომელიც ვახტანგ გორგასალს, ჰინდოეთით და სინდეთით“ ჰქონდა ჩამოტანილი. ის ზურმუხტებით, იაგუნდებითა და ძონეულით ყოფილა მოოჭვილი. ზურმუხტი ძალიან ძვირფასი ქვაა, ნითელი იაგუნდი კი მთელი შუა საუკუნეების განმავლობაში დიდად იყო გავრცელებული და მსოფლიო სამეფო საგვარეულოების რეგალიებს ამშვენებდა, ძონეული კი იგივე მარჯანია (აქ ალბათ კეთილშობილი მარჯნის ქვა იგულისხმება). ერისმთავარი არჩილი თავის ძმას, მიჰრს, ეუბნება: „და შენ წარბიუენ ორნი იგი გვრგვინი მისევ ვახტანგისნი, ოქროსა და ანთრაქისანი, ერთი მირიან მეფისადა და ერთი – ვახტანგისი, რომელი მოუძღუანა სპარსთა მეფემან ყოვლსა თანა ოქროსა და ვეცხლსა.“ როგორც ეს ცნობა ადასტურებს, სამეფო კარზე საუკუნეების წინანდელ სამეფო გვირგვინებს ინახავდნენ.

ქართულ და უცხოურ წყაროებში დაცულია ცნობები უცხოელი მონარქების მიერ ქართველი მეფეებისადმი სამეფო რეგალიების გამოგზავნის შესახებ.

XI-XIV საუკუნეების ქართული წერილობითი წყაროების, მონეტების, ოქრომჭედლობის ნიმუშებისა და ფრესკული მხატვრობის საშუალებით შესაძლებელია დეტალურად აღვადგინოთ ქართულ მეფეთა გვირგვინები. მეცნიერთა დაკვირვებით, ამ პერიოდში საქართველოში სხვადასხვა ფორმის გვირგვინი არსებობდა – დაბალი, დაუკიბლავი, მაღალი, სადა, კამარებიანი და რთული გრეხილით შედგენილი, ყველა ფერის მარგალიტითა და ძვირფასი ქვებით შემკული. ქართველი მეფეები გვირგვინთან ერთად ბიზანტიურ სტიმასაც ატარებდნენ.

სტეპა გამოსახულია დავით აღმაშენებლისა და გიორგი III-ის სპილენძის მონეტებზე. ბიზანტიური სტიმით არის გამოსახული დავით აღმაშენებელი გელათის მონასტრის ფსკერზე.

გვირგვინს, როგორც მეფის რეგალიას, მონივნებით ინახავდნენ სამეფო კარზე, აუცილებელი არ იყო ყოველდღე მისი ტარება. „ნესი და განგებაჲ მეფის კურთხევი-სა“ საგანგებოდ მიუთითებს: „ხოლო ყოველთა დღეთა სამ დღემდის მეფე ტახტსა ზედა ყდეს გვრგვინთა და პორფირითა“ ანუ „ნესი და განგება“ მეფეს ავალდებულებდა სამი დღე სამეფო რეგალიებით წარმდგარიყო საზოგადოების წინაშე. სწორედ ეს გვაფიქრებინებს, რომ სხვა დროს სამეფო ნიშნების ტარების აუცილებლობა არ იყო.

გვირგვინს მეფე იდგამდა ოფიციალურ შეხვედრებზე, სამეფო დარბაზობისას, სხვა დროს მას შეეძლო ქუდი დაეხურა. სამეფო კარზე შენახულ თითოეულ გვირგვინს თავისი სადგამი ჰქონდა. რუსი ელჩების, ტოლოჩანოვისა და იველევის, მუხლობრივ აღწერილობაში „საგანგებო-დაა აღნიშნული, რომ იმერეთის მეფესთან შეხვედრის შემდეგ გამართულ წვეულებაზე „აღექსანდრე მეფემ გვირგვინი მოიხადა და იქვე მოიტანეს ვერცხლის დაბალფეხებიანი მავი ხავერდით განყობილი გვირგვინის დასადგამი, ხავერდს ოქრო ჰქონდა გარს შემოვლებული და ამაზე დადგეს გვირგვინი.“

გვირგვინები, რომლებიც წინა მეფეებს ეკუთვნოდათ, სასახლეში ან ტაძარში ინახებოდა. იმერეთის მეფეთა გვირგვინები გელათში, მთავარი ტაძრის საკურთხეველში მოწყობილ კარადაში იყო მოთავსებული. ტოლოჩანოვი და იველევი მოგვითხრობენ: „ამ საყდარში საკურთხევის მარჯვენა მხარეს საღაროს (ხაზინის) შესანახი კიდობანია, სიგრძე-სიგანე და სიმაღლე თითო საყენი აქვს, ამ კიდობანში გვირგვინები, ჯვრები, ძვირფასი ქვებით არის შემკული, ყოლოსფერის იაგუნ-

დით, აღმასის ყიფმატებით. ერთ გვირგვინს სამწყებად აქვს მარგალიტის მწკრივი გარს შემოყობებული, სამ ადგილას ყოლოსფერი იაგუნდი და ნახნაგოვანი ზურ-მუხტებია ჩასმული.“

ქართულ სამეფოთა მონარქებს ძვირფასი თვლებით მოოჭვილი გვირგვინები ამშვენებდათ, რაზეც მეტყველებს ფრესკული თუ ფერწერული გამოსახულებები, უცხოელი ელჩების ჩანაწერები. ეს გვირგვინები საკმაოდ ძვირად ფასობდა. ჩვენამდე მოაღწია უან შარდენის ერთმა ცნობამ იმერეთის მეფის გვირგვინის ღირებულების შესახებ. ფრანგი მოგზაური, საკმაოდ კარგი იუველირი იყო და შესანიშნავად აფასებდა საიუველირო ნაწარმს. 1672 წელს შარდენი სტუმრობდა გაენათელ ეპისკოპოსს, სადაც იმერეთის დედოფალ თამარს შეხვდა. ფრანგი მოგზაური მოგვითხრობს: „გაენათელთან მოვიდა იმერეთის მეფის მიერ თბილისში გაგზავნილი ერთი აზნაური, რომელმაც დედოფალს მოახსენა, თუ რა წარმატებით შეასრულა მეფის დავალება. ეს აზნაური გაგზავნა რვა თასი ეკიუს სასესხებლად, რისთვისაც გირაოდ სამეფო გვირგვინი გაეტანებინათ. ეს არის ძვირფასი ქვებით მოოჭვილი ოქროს გვირგვინი, რომლის ღირებულება აღბათ 4000 პისტოლი იქნება.“

1799 წელს რუსეთის იმპერატორმა პავლე I-მა დაამზადებინა ქართლ-კახეთის მეფის გვირგვინი, რომელიც მოგვიანებით გიორგი XII-ს გამოუგზავნა. ჩვენამდე შემონახულია ამ გვირგვინის ა. ელტმანისეული და 1884 წლის აღწერილობა. გვირგვინი მთლიანად ოქროსი იყო, შემკული სხვადასხვა ძვირფასი თვლით: 82 ბრილიანტით (ველტმანთან 81-ია მითითებული), 43 მთელი იაგუნდით (ველტმანთან – 42), 24 ზურმუხტით, 64 აღმასით, 16 ლალითა და 16 ამეთვისტოთი. ეს გვირგვინი საქართველოს დაპყრობის შემდეგ კვლავ რუსეთში დააბრუნეს და კრემლის იარაღის პალატის საცავში მოათავსეს. 1923 წლის 6 თებერვალს გვირგვინი საქართველოს მუზეუმს გადმოეცა, თუმცა 1930 წელს ის გაიყიდა.

საკიპტრა

უძველესი დროიდან არსებობდა ხელისუფლების სიმბოლო სკიპტრა. ეგვიპტის ფარაონებს სხვადასხვა ფორმის სკიპტრა ჰქონდათ. რომში სენატი სკიპტრას რწმუნებასთან ერთად აძლევდა კონსულებს. უმეტეს შემთხვევაში მასზე არწივი იყო გამოსახული. ძალაუფლების ამ სიმბოლოს რომაელები მეგობრობის ნიშნად სხვა სახელმწიფოთა მეფეებსაც უგზავნიდნენ.

სკიპტრის პარალელურად ძალაუფლების ნიშნად IV საუკუნიდან ჩნდება ლაბარუმიც. მის შემოღებას კონ-

სტანტინე დიდს უკავშირებენ. ბიზანტიის იმპერატორებს რამდენიმე სახის ლაბარუმი ჰქონდათ.

ქართულ მეფეებს ხელთ ეპყრათ როგორც ლაბარუმი, ისე სკიპტრა. ეს ორი საგანი იმით განსხვავდებოდა, რომ ლაბარუმი გრძელბუნიანი, სკიპტრა კი შედარებით პატარა იყო.

ქართულ მეფეთა ლაბარუმის თავი ზოგ შემთხვევაში ხუთკუთხა იყო, ზოგჯერ კი ძვირფასი ქვებით შემკული სწორკუთხა ფირფიტა გახლდათ. სკიპტრა კი უშირატესად ჯვრით იყო დასრულებული. XVI საუკუნის ფრესკაზე ქართული მეფეები ჯვარისებრი სკიპტრით არიან გამოსახული. სიტყვა „სკიპტრა“ ქართულში ბერძნულიდან შემოვიდა, სულხან-საბას განმარტებით მას ქართული შესატყვისიც ჰქონდა: „სკიპტრა ელენთა ენაა, სამეფო ჯოხი, ქართული ფაენი ჰქვიან.“

მეფეთა კურთხევის „ნესი და განგებდა მეფეთა კურთხევისა“ აღნიშნავს, რომ კათალიკოსი მეფეს აკურთხებდა, გვირგვინს დაადგამდა, პორფირით ჩააცმევდა და მხოლოდ ამის შემდეგ გადასცემდა სკიპტრას საგანგებოდ მარჯვენა ხელში („ამის შემდგომად აღიღოს სკიპ(ტ)რა, ჯვარი დასწეროს და მისცეს მარჯვენასა ქელსა მისსა“). ძეგლში მითითებული არ არის, მარჯვენა ხელში სკიპტრის ჭერა სავალდებულო იყო თუ არა, მაგრამ რაკი „ნესი და განგებდა“ შემდგენელს საგანგებოდ აქვს მითითებული ეს დეტალი, ვფიქრობთ, რომ საქართველოს სამეფო კარზე დაკანონებული იყო, მონარქს სკიპტრა მარჯვენა ხელში სჭეროდა. ქართულ მხატვრობაში რამდენიმე სახის სკიპტრაა შემონახული. სამუხაროდ, სკიპტრები, ისე როგორც ყველა სხვა სამეფო ნიშანი, ქვეყნიდან არის გატანილი.

სამეფო ბეჭედი

სამეფო ბეჭედი საგანგებოდ დაბეჭდილი ინახებოდა სასახლეში. შუა საუკუნეების საქართველოში სახელმწიფო ბეჭედი ანუ „დიდი სასიგლე ბეჭედი“ მოღარეთუხუცესს ებარა. მეფის გადაადგილებისას სახელმწიფო ბეჭედიც თან მიჰქონდათ. მეფეს ზოგჯერ რამდენიმე ბეჭედი ჰქონდა. პოლიტიკური ვითარების შეცვლასთან ერთად შეიძლება ბეჭდის ზედწერილიც შეცვლილიყო.

საბეჭდავი უძველესი დროიდანაა ცნობილი. სამუხაროდ, ადრეული პერიოდის ქართულ მეფეთა ბეჭდები ჩვენამდე მოღწეული არ არის. ო. ტყეშელაშვილის მოსაზრებით, 1956-1957 წლებში ერეკლე მეორეს მოედანზე წარმოებული გათხრებისას ნაპოვნი აქატის ქვის გემა (საბეჭდავი) შესაძლებელია ვახტანგ გორგასალს ეკუთვნოდეს. მართალია, ამ საბეჭდავს არანაირი წარწერა არ

აქვს, მაგრამ მასზე გამოსახული პირი აშკარად დიდებულია, რომელსაც „თავზე მუზარადი ხურავს, შუბლზე კი (მუზარადის ქვეშ) დიადემის ფორმის გვირგვინი.“ შ. ამირანაშვილი თბილისში აღმოჩენილ გემას, რომელიც ბრიტანეთის მუზეუმში დაცული გემას უახლოესი ანალოგია, მასზე არსებული ფეხლევიდური წარწერის მიხედვით (Vრტჰანგი), ვახტანგ გორგასალის სახელს უკავშირებს.

ბაგრატიონ მეფეთა საბეჭდავებიდან XX საუკუნის დასაწყისამდე გიორგი III-ის ბეჭედი გელათის მონასტერში ინახებოდა. 1904 წელს ყაზალეშმა მონასტრის საგანძური გაძარცვეს ბეჭედიც გაიტაცეს. ეს ბეჭედი დიდი ხნის განმავლობაში დავით IV აღმაშენებლის ბეჭდად მიაჩნდათ, მაგრამ გ. წერეთელმა, ხოლო შემდეგ ნ. კონდაკოვმა და დ. ბაქრაძემ შეისწავლეს იგი და სრულიად სამართლიანად მის მფლობელად გიორგი III მიიჩნიეს. ბეჭდის ასეთი წარწერა ამშვენებდა: „მწინდარ გიორგი, მმოსავი შენი გიორგი ძალითა შენითა ესძლეე მტერთა ჩემთა.“ მოგვიანებით, ს. ბარნაველის მიერ დამონებული ცნობის მიხედვით, ეს ბეჭედი 1916 წელს ყაზანში ნახეს, თუმცა მისი კვალი ამჟერადაც გაქრა. „ხელმწიფის კარის გარიგების“ მიხედვით, XIV საუკუნისათვის სამეფო კარზე არსებობდა „ბეჭედი... თვალედი“. სალარი „დიდი ბეჭედი სასიგლეით“ უნდა დაბეჭდილიყო. სამეფო დიდი ბეჭედი ხშირად იხსენიება საისტორიო წყაროებში.

ბეჭედი საგანგებო ბუდეში ინახებოდა. ჩვენამდე შემორჩა კათალიკოს დომენტი II-ის ბეჭდის ბუდე, რომელიც მიხაკის ნაქარგობითა არის დამშვენებული. ვფიქრობთ, რომ სპეციალური ჩასადები სამეფო დიდ ბეჭდსაც ექნებოდა.

რუსი ოლქების, ტოლჩანოვისა და იეველების, ცნობით, იმერეთის მეფემ ალექსანდრე III-მ 1651 წელს რუსეთის მეფისადმი ერთგულების ფიცის დადების წინ საგანგებოდ დაამზადებინა ახალი სამეფო ბეჭედი: „დიდხანს ფიცის წიგნს ბეჭედს იმიტომ ვერ ვასვამდი, რომ მე ახალი ბეჭედი გავაკეთებინე, მისი უდიდებულესობის ხელმწიფის სახელზე, ბეჭედზე კი ამოჭრილიაო (ასეთი წარწერა): „მე იმერეთის მეფე ალექსანდრე, ჩემი შვილით ბაგრატიონ და ჩემი ძმით მამუკათი სამუდამო ყმა ვარ, ხელმწიფის და მეფის, დიდი მთავრის ალექსი მიხეილის ძის სრულიად რუსეთისა“. 9 ოქტომბერს იმერეთის მეფემ საზვიამოდ დაასვა თავისი ბეჭედი რუსეთში გასაგზავნად „ფიცის წიგნს“. ამის შემდეგ ბეჭედი მოიტანეს და ალექსანდრე მეფემ ორივე ფიცის წიგნზე თავის თვალწინ ბეჭდის დასმა ბრძანა. როცა ბეჭედი დასვეს, აიღო ორივე წიგნი ემთხვია დასმულ ბეჭდს,

თავზე დაიდო."

მეფის ბეჭდებს მოკლე ან ვრცელი ზედწერილი ამ-
შეგნებდათ, რომელიც ხშირად სტანდარტული ტექსტის
ნაცვლად გართიულ (ლექსად თქმულ) დევიზს შეიცავ-
და. ასეთ საბეჭდავებს „ბეჭდები მუნასიბიანი“ ეწოდე-
ბოდა. სახარტულად გადმოცემულ ტექსტებს მეფეთა
საბეჭდავებიც შეიცავდა. განსაკუთრებით საინტერე-
სოა სპარსული ლეგენდის შემცველი ქართლის მეფეთა
ბეჭდები, რომლებითაც ძირითადად ორენოვან (ქარ-
თულ-სპარსულ) საბუთებსა და ცალკეულ შემთხვევაში
ქართულ დოკუმენტებსაც ამოწმებდნენ (ნ. დუნდუა).
როსტომ მეფის ბეჭედს შემდეგი წარწერა ჰქონდა: „ქვეყ-
ნისა და დროის ხელმწიფეს შაჰ-სეფის დიდსულოვნე-
ბამ მომცა მეფური სახელწოდება, როსთამ (როსტომ)“.
ერეკლე I ნაზარალი-ხანის ბეჭედს კი ასეთი: „აღიასად-
მი სიყვარული გულის დაფაზე დაბატული სამკაულია,
შაჰ-სულეიმანის მონაა სულით (და გულით) ნაზარალი“.
დასავლეთ საქართველოს მეფეთა სამეფო ბეჭდებიდან
საინტერესო ნიმუშებია დაცული სოლომონ I-ის სიგე-
ლებზე. 1759 წლის 26 ივლისს კაცხის მონასტრისათვის
გაცემული შეწირულობის წიგნი დამტკიცებულია მეფე
სოლომონ I-ისა და დედოფალი მარიამის ბეჭდებით. სო-
ლომონ მეფის ოთხკუთხა მურის ბეჭედს ასეთი წარწერა
აქვს: „მონა ლეთისა, ყმა ხონიქრისა, მეფე სოლომონ“.
1764 წელს მეფე სოლომონი სიგელს დიდი, ზემოთ ამოზ-
ნექილი მურის ბეჭდით ამტკიცებს, რომელსაც ასეთი
წარწერა აქვს: „დავითის ნორჩი ჯვარიან მტკერს მოე-
რჩი“, ცენტრში: „მეფე სოლომონი“. 1775 წლის სიგელს
კი ასეთი წარწერა ახლავს: „კეთილ ძირთაგან რტოანი
მეფე ვარ ბაგრატიანი“, ცენტრში წერია: „სოლომონ“.

დროშა

საქართველოში დროშა უძველესი დროიდან არ-
სებობდა, თუმცა, როგორც იყო სახელმწიფო ალამი,
დღემდე სადავოა. ამის მიზეზია ის, რომ ჩვენამდე არ
მოუღწევია არც ერთ სახელმწიფო დროშას, გამონაკლი-
სა მხოლოდ ვახტანგ VI-ის დროშად მიჩნეული ალამი.
წერილობით წყაროებში სამეფო დროშის აღწერილობაც
სხვადასხვაგვარია, რაც სხვადასხვა ინტერპრეტაცი-
ის საშუალებას იძლევა. აქვე ისიც უნდა აღინიშნოს,
რომ ერთიან ქართულ სახელმწიფოში განსხვავებული
იყო სამეფო დროშა, სამხედრო დროშა, ცალკეული სა-
ერისთავოებისა და სავაზროს დროშები. 2004 წელს
საქართველოს სახელმწიფო სიმბოლოდ ხუთჯვრიანი
დროშის დამტკიცებასთან დაკავშირებით ერთიანი სა-
ქართველოს დროშის თაობაზე სამეცნიერო წრეებში

დიდი მსჯელობა გაიმართა. მეცნიერთა ნაწილი სწორედ
მას მიიჩნევდა „დავითისა და თამარის“ ეპოქის დროშად,
რომელსაც ქართული წყაროები „გორგასლიან-დავი-
თიანს“ უწოდებს. ამ მოსაზრებას მონიშნაღმდეგეებიც
გამოუჩნდნენ, რომლებიც ხუთჯვრიანი დროშის ვარი-
აციას არაქართულად მიიჩნევდნენ და მის წარმოშობას
ჯვაროსნებს უკავშირებდნენ.

საკუთრივ სამეფო დროშა ნამდვილად არ არის შე-
მონახული, მაგრამ წერილობით წყაროებში შემოგვრჩა
მისი აღწერილობა. თამარ მეფის ისტორიკოსი ერთგან
აღნიშნავს: „დროშა იგი გორგასლიანი, რომელი სინდეთს
მოსპეტაკებოდა.“ „სპეტაკი“ თეთრს ნიშნავს, გამოდის,
დროშა თეთრად მოელვარებდაო. ქართული დროშები-
სადმი მიძღვნილ ერთ-ერთ სპეციალურ ნარკვევში (ს.
გამსახურდია, ნ. შოშიაშვილი, ზ. ხიდურელი, საქარ-
თველოს სახელმწიფო დროშები და გერბები, თბ. 1990)
აღნიშნულია, რომ სვეტიცხოვლის საკათედრო ტაძრის
კონქის მხატვრობაში გამოსახულ ნაევზე აღმართულ
დროშებში გამოჩნეულია თეთრი დროშა, რომელიც
შეიძლება სხეფ დროშის ანალოგი ყოფილიყო. სამეფო
დროშა მთლიანად თეთრი იყო თუ მასზე დატანილ გახ-
ლდათ რაიმე სახის ნიშანი, ამის თქმა ჭირს. XIII საუკუნის
სომეხი ისტორიკოსი სტეფანოს ორბელიანი თავის „სიე-
ნიეთის ისტორიაში“ წერს: „მეფის დროშა თეთრი ფერის
ქსოვილისგან იყო და ზედ წითელ ნიშანს ატარებდა. მათ
(ორბელებს) წინადადებდა მიეცათ ჰქონოდათ წითელი
ფერის დროშა ზედ თეთრი ნიშნით.“ დ. მუსხელიშვი-
ლის აზრით, წყაროში მოხსენიებული „ნიშანი“ შესაძ-
ლებელია ჯვარი იყო, რადგან ძველ დროშურში სიტყვა
„ნიშან“ ჯვრის მნიშვნელობითაც გამოიყენება. აქედან
გამომდინარე, სხეფ ალამი თეთრ ფონზე გამოსახული
წითელჯვრიანი ყოფილა. სრულიად სამართლიანად მიუ-
თითებენ აპ. სილაგაძე და გ. ჯაფარიძე, რომ სტეფანოს
ორბელიანის ტექსტში „სიტყვა ნიშან მხოლოდითშია და
აღნიშნავს მხოლოდ ერთ საგანს. რომც დავუშვათ, რომ
სტეფანოს მოზღვრისნა ცნობისი ნაგულისხმეულია ჯვა-
რი, ეს სიტყვა არის მხოლოდითში და ამ ფაქტს ვერსად
გავექცევით.“ 1299 წლების მოვლენების გადმოცემი-
სას ბიზანტიელი ისტორიკოსი პაზიმერი ყაზან ყაენის
მხარეზე მებრძოლი ქართველების შესახებ წერს: „იბე-
რიის ქრისტიანები თავიანთი ჯვრიანი დროშებითო.“
ქართველთა ჯვრიანი დროშა XVIII საუკუნის ჩათვლით
ცნობილია (გ. მაჭარაშვილი, დროშა გორგასლიანი, თბ.
2011). XVIII საუკუნის ავტორი პაპუაზ ორბელიანი წერს:
თეიმურაზმა ბრძანა „დროშათა გაკეთება, გააკეთეს,
ვითაც ძველად რიგი ყოფილიყო, დროშა ოთხი ჯვართა
მოცული.“ ასევე არსებობს ცნობა, რომ ლიხთიმერეთის

სამეფო დროშას შავ ფონზე სიგრძივ-სიგანეზე თეთრი ჯვრის გამოსახულება ჰქონდა. ამის თაობაზე მეცნიერებაში გამოთქმულია მოსაზრება, რომ შესაძლებელია „შავ ალმიანი დროშა მიიღო დავით ნარინმა, დასავლეთ საქართველოში დამკვიდრების შემდეგ“ (ს. გამსახურდია, ნ. შოშიაშვილი, ზ. ხიდურელი). ეფიქრობთ, ამის გამოძახილი უნდა იყოს XIV საუკუნის ძეგლში „ხელმწიფის კარის გარიგებაში“ არსებული მინიშნება: „დიდი დროშა დაბარჩმანი ორნი, თავგადაჭედილნი ერთი თეთრი და ერთი შავი.“

სეფე დროშის გარდა ქვეყანას სამხედრო ალამიც ჰქონდა. პილიგრიმი იოან ფონ კოტოვიკუსი 1598 წელს წერდა: „ქართველები (გეორგიანები) გიორგი მთავარ-მონაშეს (რომლის სახელიც თავიანთთვის ეროვნულ სახელადაც კი აქვთ შეთვისებული) უაღრეს თავყვანს სცემენ და სხვა წმინდანებზე მეტად განსაკუთრებით სცემენ პატივს, თავის მფარველად (პატრონად) მიიჩნევიან, (ადიდებენ) და სამხედრო დროშებზე დახატული მისი სახე ყოველთვის დააქვთ.“ ფრანც ფერდი-

ნანდ ტროილოლეი კი აღნიშნავდა: „ქართველები დიდ თავყვანს სცემენ წმ. გიორგის და ერთგულნი არიან მისი, ყოველ დროშაზე აქვთ მისი გამოსახულება.“ ქართველთა ამ ტრადიციას ადასტურებს თეიმურაზ ბაგრატიონი: „მეფენი მარადის დროშასა ზედა და ლერბთა მათთა დასწერდეს სახესა წმიდისა ამის მთავარ-მონაშისა გიორგისას.“

სამეფო კარზე მიღებული იყო მნიშვნელოვანი მოვლენების ჟამს სეფე დროშის გამოხატვა. ბრძოლაშიც ჯარს სამეფო დროშა მიუძღოდა.

გვიან შუა საუკუნეებში სამეფო-სამთავროებად დაშლის შემდეგ დროშათა ნაირსახეობამ იმატა. ვახტანგ VI-ის დროშა აღმოსავლურ გავლენას განიცდის, იგი შინდისფერია, აშიაზე წარწერა აქვს, ცენტრში ერთ მხარეს დავით მეფესალმუნე და მეორე მხარეს მირიანი და ნანა არიან გამოსახული. ჩვენამდე მოღწეულია ასევე იმერეთის მეფის სოლომონ I-ის დროშა, რომლის ერთ მხარეს მიქაელ მთავარანგელოზია გამოსახული, ხოლო მეორე მხარეს – წმ. გიორგი.

ღუიუენის (ღუიუონის) „მეფეები“

სიენი

ძველი ქართული პროვინციის – დაიანის (დიაოხის) მეფე ძვ.წ. XII საუკუნის დასასრულს. მეთაურობდა ნაირის ქვეყნების კოალიციას ასურეთის მეფის ტიგლათფილესერის წინააღმდეგ ბრძოლაში ძვ.წ. 1112 წელს. სიენი ტიგლათფილესერმა დაატყვევა ნაირის ქვეყნების სხვა მეფეებთან ერთად და ასურული ღმერთების თაყვანისცემის პირობით გაათავისუფლა. როგორც ჩანს, ასურული ღმერთების თაყვანისცემას ტიგლათფილესერი ერთგულების ნიშნად მიიჩნევდა. ამის შესახებ მისი ერთ-ერთი წარწერა მოგვითხრობს: „სიენი, მეფე დაიანის ქვეყნისა, რომელიც არ ემორჩილებოდა ღვთაებას ასურს, ჩემს მეუფეს, დატყვევებული და შუბოჭილი, ჩემს ქალაქ ასურში წაიყვანე (და იქ) შევიწყალე იგი. ჩემს ქალაქ ასურიდან დიად ღვთაებათა მორჩილი გაეუშვი მე იგი მორჩილებისა და სიცოცხლისათვის“. ტიგლათფილესერის წარწერაში სახელით მხოლოდ დაიანის მეფე სიენი მოიხსენიება, რის საფუძველზეც გ. მელიქიშვილი მიიჩნევს, რომ სწორედ ის ედგა სათავეში ნაირის ქვეყნების მეფეების ბრძოლას ასურეთის ექსპანსიის წინააღმდეგ.

ასია

ძველი ქართული პროვინციის დაიანის (დიაოხის) მეფე ძვ.წ. IX საუკუნის შუა ხანებში. დაიანის მეზობელი სახელმწიფოს, ურარტუს, ტერიტორიის დარბევის შემდეგ ასურეთის მეფე სალმანასარ III მის საზღვრებთან გამოჩნდა. დაიანის მეფე ასია მის წინაშე გამოცხადდა ძღვენით, რათა ერთგულება დაედასტურებინა, რის შესახებაც სალმანასარის წარწერა მოგვითხრობს: „ასია, დაიანის ქვეყნის მეფე, მოეხვია ჩემს ფერხთ, ხარკი და ძღვენი, ცხენები, მივიღე მე მისგან. ჩემი სამეფო გამოსახულება გაეკეთებინე და დაედგი მისი ქალაქის შუაგულში“. გ. მელიქიშვილი მიიჩნევს, რომ ასურელებთან უბრძოლველად გამოცხადება პოლიტიკური ნაბიჯი იყო

და დაიანის მეფეს „შორსმიმავალი იმედები ამოძრავებდა – იგი იმედოვნებდა ძლიერი ასურეთის მოკავშირედ გახდომას და მისი დახმარებით უფრო საშიში მტრების – ურარტუსა და კოლხას (კოლხეთის) – შემოტევის მოგერიებას“.

უტუფურსი/უტუფურში

ძველი ქართული პროვინციის – დაიანის (დიაოხის) მეფე ძვ.წ. IX საუკუნის მიწურულსა და VIII საუკუნის დასაწყისში. უტუფურსის რამდენჯერმე მოუწია ურარტუელების წინააღმდეგ ბრძოლა, ჯერ ურარტუს მეფე მენუას გაუწია წინააღმდეგობა, შემდეგ არგიშთი I-ს. უტუფურში სწორედ მათ წარწერებშია მოხსენიებული. თავდაპირველად მან მენუას წინააღმდეგ გააჩაღა ბრძოლა. ამ ლაშქრობაში უტუფურსის შესახებ მენუას წერს: „უტუფურსი, მეფე დიაოხისა, მოვიდა ჩემ წინაშე, მომხვია ფეხებზე, ძირს დავიხშო; მე მას მონყალედ მოვექეცი, შევიწყალე იგი ხარკის გადახდის პირობით. მომცა მან ოქრო და ვერცხლი, მომცა ხარკი. ის ტყვეები, რომლებიც დაბრუნდნენ მასთან, დამიბრუნა მან მთლიანად.“ ამის შემდეგ დიაოხის მეფეს ურარტულთა ლაშქრისათვის ცხენები გაუგზავნია. ამ წარწერაში დიაოხი მოხსენიებულია, როგორც „ძლივამოსილი (ძლიერი) ქვეყანა“. გ. მელიქიშვილის შენიშვნით, „ეს ერთადერთი შემთხვევაა, როდესაც მტრული ქვეყანა ურარტულ წარწერებში ასეთი განმადიდებელი ეპითეტით არის მოხსენიებული.“ მეფე უტუფურსი ურარტულთა ბატონობის წინააღმდეგ არგიშთი I-ის მეფობის მე-19 წელს (ძვ.წ. 786) აჯანყდა. შემდეგში იგი კიდევ ერთხელ აუჯანყდა ურარტუს. ამ ორი აჯანყების შესახებ მოგვითხრობს არგიშთის მატთან: „ღვთაება ხალდი გაემართა სალაშქროდ თავისი იარაღით, სძლია მან უტუფურსი, დიაოხის ქვეყნის მეფე... დიაოხის ქვეყანა კვლავ აჯანყდა; მეომრები შეეკრიბე და გაემართე დიაოხის წინააღმდეგ...“

კოლხეთი მეფეები

აიეტი/აეტი

კოლხთა (კოლხას) ლეგენდარული მეფე. არგონაევტიკის თანახმად, იგი მეფობდა ძვ.წ. I ათასწლეულის დასაწყისში. მისი რეზიდენცია მდინარე ჭოროხის ხეობაში მდებარეობდა.

არგონაევტიკის მითში მოთხრობილი ამბების უდიდესი ნაწილი, რასაკვირველია, მითითა და ამ ცნობების ისტორიული უტყუარობა სადავოა. თუმცა დანამდვილებით შეგვიძლია იმის თქმა, რომ აიეტი ელინური ეკონომიკური ექსპანსიის გარიჟრაჟზე მართავდა ქვეყანას და კოლხას პირველი მმართველი, რომელთანაც ბერძნებს კონტაქტი ჰქონდათ, სწორედ ის არის. მითი მოგვითხრობს კოლხას სამეფოს სიდიადის შესახებ, თუმცა, უნდა აღინიშნოს, რომ, როგორც ჩანს, აიეტს ბერძნების მოგერიება გაუჭირდა, მათ ხომ ოქროს სანმისი გაიტაცეს.

კოლხთა სამეფო დინასტია ტრადიციულად აიეტის სახელს ატარებდა.

სავლაკი

კოლხთა მეფე რომელიც ავტორის, პლინიუსის, ცნობის მიხედვით. პლინიუსი მის შესახებ წერს: „აქამდე სავლაკი, აიეტის შთამომავალი, მეფობდა კოლხებზე, მან სვანების ქვეყანაში, ამბობენ, რომ იპოვა დიდი რაოდენობით ოქრო და ვერცხლი. მისი ქვეყანა ცნობილია ასევე იმით, რომ ოქროს სანმისი ფლობდა. როგორც გადმოგვცემენ, მის სასახლეს ოქროს თალები და ვერცხლის სვეტები ამკობს. ისინი მან შეიძინა სესოსტრისის დამარცხების შემდეგ.“ ამ ცნობიდან ვიგებთ, რომ სავლაკს, კოლხთა ლეგენდარულ მეფეს, აიეტის შთამომავალს, ეგვიპტელთა მეფე სესოსტრისი დაუმარცხებია. აქ აშკარაა ქრონოლოგიური აღრევა. ეგვიპტელთა მეფე სესოსტრისი შეიძლება იყოს სესოსტრის I (ძვ.წ. 1908-

1875 წწ), სესოსტრის II (ძვ.წ. 1844-1837), სესოსტრის III (ძვ.წ. 1836-1818 წწ), ან, როგორც პლინიუსის გამომცემელი უთითებს, რამზეს II (ძვ.წ. 1279-1213 წწ). არ აქვს მნიშვნელობა სავლაკის მონინალმდეგედ ეგვიპტის ამ მეფეებიდან რომელს ვიგულისხმებთ, ნებისმიერი მათგანი აიეტამდე მეფობდა და, შესაბამისად, სავლაკი არა მისი შთამომავალი, არამედ წინაპარი გამოდის. თუ სავლაკი აიეტის შთამომავალია, მაშინ რთული სათქმელია, ვის წინააღმდეგ იბრძოლა მან. თუმცა ფაქტია, რომ სესოსტრისის მიერ კოლხეთში ლაშქრობას პეროდოტეც ადასტურებს. ყოველივე ზემოთქმულს თ. დუნდუა ამგვარად აჯამებს: „სავლაკი კოლხთა (კოლხა) მეფეა აიეტამდე, ხოლო ეგვიპტელებმა აზიის ჩრდილოეთის პერიფერია დალაშქრეს. კოლხებმა რომელიღაც აზიურ (ზურიტულ) გაერთიანებასთან ერთად წინააღმდეგობა გაუწიეს მათ.“ პლინიუსის გამომცემელი პატარა ქვეყნის, კოლხას მეფის მიერ დიდი რამზესის/სესოსტრისის თრაკიული ექსპედიციის დროს დამარცხებას შესაძლებლად იმ სავარაუდო მიზეზით მიიჩნევს, რომ ეგვიპტელებს ჩრდილოეთის შედარებით ცივი კლიმატის გამო გაუჭირდათ ბრძოლა.

...სა

კოლხას მეფე ძვ.წ. VIII საუკუნის შუა ხანებში. იგი მოხსენიებულია სარდურ II-ის წარწერაში კოლხაში ლაშქრობასთან დაკავშირებით. ძვ.წ. 747-742/41 წწ ურარტუელებმა კოლხეთში ილაშქრეს, დაიპყრეს სამეფო ქალაქი ილდამუსა/ილდამუშა, ხოლო კოლხეთის მეფემ თავისი ხალხის საშველად მისვლა ვერ მოასწრო. წარწერაში მეფის სახელი დაზიანებულია და შემორჩენილია მხოლოდ დაბოლოება „...სა“. კოლხას მეფის რეზიდენცია იმხანად, გ. მელიქიშვილის აზრით, მდინარე ჭოროხის ქვემო წელზე მდებარეობდა.

კოლხეთის (ეგრისის) მეფეები

აკა/აკესი

აკა/აკესი – კოლხეთის (ეგრისის) პიპოთეტიური მეფე ძვ.წ. II საუკუნის 90-იან წლებში. წერილობითი წყაროები მის შესახებ დუმს, თუმცა ჩვენამდე მოღწეულია მისი სახელით მოჭრილი ორი მონეტა. ერთი მათგანი აღმოჩენილია ქალაქ ტრაპეზუნტში, რომელიც ისტორიული კოლხეთის ტერიტორიაა, ხოლო მეორე – კინჩხაში (ხო-ნის მუნიციპალიტეტი). მონეტის შუბლზე დატანილია მეფის სახელი „მეფე აკესისა/აკასი“. არსებობს მოსაზრება, რომ „აკუ“ (ბერძნულად ნათესაობით ბრუნვაში) მეფის სახელი ასე გამოითქმის) შეიძლება ძვ.წ. II საუკუნის ბერძენი მწერლის პოლიბიოსის მიერ მოხსენიებული მეფე „აკუ-სილოხის“ შემოკლებული ფორმა იყოს. თუ გავითვალისწინებთ, რომ მონეტის გამოშვების თარიღი (ძვ.წ. 195 წლის შემდგომი პერიოდი) ემთხვევა პოლიბიოსის ცნობით აკუ-სილოხის მოღვაწეობის ხანას (ძვ.წ. II საუკუნის 70-იან წლები), მაშინ აკუსილოხის მოღვაწეობისა და მონეტის მოჭრის სინქრონულობა აღარ არის საეჭვო. მაგრამ ამ მოსაზრებას ეწინააღმდეგება ის, რომ ელინისტური ხანის მონეტებზე მეფის სახელს ფრაგმენტულად მხოლოდ იმიტომ ათავსებდნენ, რომ მონეტის არე მცირე გახლდათ, ხოლო აკის სტატერზე მეფის სახელის შემოკლება აუცილებელი არ იყო, რადგან სტატერის არე თავისუფლად დაიტევდა აკუსილოხის სრულ სახელს. უნდა ვივარაუდოთ, რომ მონეტაზე სრულად არის განთავსებული მეფის სახელი, რომელსაც „აკა/აკი/აკესი“ ერქვა. აკის სტატერი ტიპოლოგიისა და აღმოჩენის გეოგრაფიის მიხედვით, უდავოდ კოლხურ სამყაროს უკავშირდება.

აკუსილოხი

კოლხეთის პიპოთეტიური მეფე დაახლოებით ძვ.წ. 179 წელს. იგი მოხსენიებულია ერთადერთ წყაროში – პოლიბიოსის „ისტორიაში“. იმხანად მცირე აზიის ელინისტურ სახელმწიფოებს შორის დაპირისპირება იყო, რომლის დასასრულებლადაც ძვ.წ. 179 წელს დაიდო ზავი. ხელშეკრულების ტექსტი პოლიბიოსს იმდენად

კარგად აქვს გადმოცემული, რომ ისტორიკოსებს ეს წყარო უტყუარად მიაჩნიათ.

პონტოს მეფე ფარნაკე I რეგიონში თითქმის ყველას წინააღმდეგ იბრძოდა და საზავო ხელშეკრულების ტექსტში ამ ომებში მონაწილე თუ დაინტერესებული ყველა პირია მოხსენიებული. მეფე აკუსილოხის სამფლობელო არ არის ნახსენები, თუმცა, კონტექსტიდან გამომდინარე, მკვლევარები ვარაუდობენ, რომ ის კოლხეთის მეფე უნდა ყოფილიყო. პოლიბიოსი კონკრეტულ კონტექსტში მხოლოდ ცნობილი მხარეების მმართველების სამფლობელოებს არ ასახელებს და იმ გეოგრაფიულ კონიუნქტურაში, სადაც აკუსილოხია ნახსენები, ცნობილი მხარე შეიძლება მხოლოდ კოლხეთი იყოს. ისტორიკოსი მოგვითხრობს: „მითრიდატეს, არმენიის სატრაპს, 300 ტალანტის გადახდა დაეკისრა არიარატზე თავდასხმისა და ევმენესთან დადებული ხელშეკრულების დარღვევის გამო. ამ ხელშეკრულებაში ჩაბმული არიან (იგულისხმება: გარანტები არიან – ნ.ფ.) აზიის მმართველები: არტაქსია, დიდი არმენიის მმართველი და აკუსილოხი; ხოლო ევროპელებიდან – გალატუსი, სარმატთა მმართველი...“

აკუსილოხის ამ ხელშეკრულების გარანტად ყოფნა ლოგიკურია, რადგან კოლხეთის სამეფოს მთავარი სავაჭრო პარტნიორი სწორედ პონტო იყო და, რასაკვირველია, ისიც დაინტერესებული მხარე გახლდათ.

მითრიდატე

მითრიდატე ფილადელფოს/ფილოპატორი – კოლხეთის მეფე. დაახ. ძვ.წ. 84 წელს პონტოს მეფე მითრიდატე VI ევპატორმა, თავისი ვაჟი მითრიდატე ფილადელფოს/ფილოპატორი კოლხეთის სატრაპად დანიშნა. აპიანეს ცნობით, კოლხები აუჯანყდნენ მითრიდატე ევპატორს და მმართველად მითრიდატე უმცროსი მოითხოვეს. მოგვიანებით მამა დაეჭვდა, რომ კოლხების აჯანყებაში მისი შვილის ხელიც ერია, დაიბარა, ოქროს ბორკილები დაადო და მოგვიანებით სიცოცხლეც მოუსწრაფა.

აპიანეს გარდა, კოლხეთის მეფე მითრიდატეს შესახებ ცნობებს ნუმიზმატიკური მასალაც გვანდის. ჩვენამდე

მოღწეულია ვანში მოჭრილი ანონიმური მონეტები ლოტოსისა და რვაქიმიანი ვარსკვლავის გამოსახულებით. რვაქიმიანი ვარსკვლავი პონტოს მეფეთა დინასტიური ემბლემაა, აქედან გამომდინარეობს დასკვნა: ვანის მონეტები პონტოს სამეფო დინასტიის წარმომადგენელს უნდა მოეჭრა, მაგრამ არა ევპატორს, ეს მისი მონეტების ანალიზითაც ირკვევა. მონეტების ანეპიგრაფიული ხასიათი, საგარაუდოდ, იმას მოწმობს, რომ შვილი მამას ერთგულ „სატრაპად“ აჩვენებდა თავს.

არისტარქე

არისტარქე – კოლხეთის მმართველი ძვ.წ. 63-49 წლებში. ჩვენამდე მოაღწია მის მიერ მოჭრილმა მონეტამ. მონეტის შუბლზე გამოსახულია პომპეუსი ჰელიოსის ატრიბუტიითა და წარწერით: „ΑΡΙΣΤΑΡΧΟΥ ΤΟΥ ΕΠΙ ΚΟΛΧΙΔΟΣ“ „არისტარქესი, რომელიც კოლხეთს მართავს (წარწერის სხვა ნაკითხვაც არსებობს: „არისტარქესი, კოლხეთის მეფისნაცვლისა, ან კოლხეთის მმართველი“). ინგლისელი და რუსი მეცნიერები, ჯ. ჯენკინსი და კ. გოლენკო, ფიქრობენ, მონეტაზე მზის ღმერთი ჰელიოსია გამოსახული, რომელსაც პომპეუსის ნაკეთები აქვს და თავის აზრს იმ არგუმენტიტ ასაბუთებენ, რომ კოლხეთის პირველი მეფე, პლინიუსის ცნობით, მზის შვილი იყო, ამასთან, არისტარქემ ძალაუფლება სწორედ პომპეუსისგან მიიღო. როგორც ჩანს, ამ რეპრეზენტაციაში ადგილობრივი ტრადიცია და პოლიტიკური კონიუნქტურაა შერწყმული.

ლესთა მეფეები

მაღასა / მაღაშა

მაღასა – ლაზთა მეფე II საუკუნის 30-იან წლებში. მის შესახებ ცნობები ძალიან მწირია, ის მოხსენიებულია კაპადოკიის ლეგატის, ფლავიუს არიანეს, მიერ შავი ზღვის გარშემო მოგზაურობისას შედგენილ პატაკში, რომელიც მან იმპერატორ ადრიანეს გაუგზავნა. მაღასა ტახტზე იმპერატორ ადრიანეს დაუმტკიცებია.

ანქიალე

ანქიალე – მაკრონებისა და პენიოების მეფე II საუკუნის 30-იან წლებში. მაკრონები და პენიოები დასავლურქართული ტომებია. ამ სამეფოს გარემოცვაც თითქმის მთლიანად ქართულია. სამხრეთ-დასავლეთით მათი მეზობლები სანები (ჭანები) იყვნენ, ხოლო ჩრდილო-დასავლეთით – ძიდრიტები, რომლებიც იბერიის მეფეს, ფარსმანს, ექვემდებარებოდნენ. ანქიალე მოხსენიებულია ფლავიუს არიანეს პატაკში. დასავლურქართული ტომების სხვა მმართველებისგან განსხვავებით, ანქიალე რომაელთა მოკავშირე არ უნდა ყოფილიყო. „მაქელონებისა (მაკრონები) და პენიოების“ მეფე ანქიალეს, როგორც რომის იმპერატორ ტრაიანეს მომხრეს, იხსენიებს დიონ კასიუსი. მაქელონია კოლხეთის აღმნიშვნელად მოიხსენიება ე.წ. ქააბა-ი-ზარტოშტის III საუკუნის შუა ხანებით დათარიღებულ წარწერაში. წარწერის მიხედვით, სავარაუდოდ, მაქელონია სასანურ ირანს ექვემდებარებოდა, თუმცა ამ შემთხვევაში კონკრეტული მეფის ან მმართველის სახელი არ ვიცით.

იულიანე

იულიანე – აფსილთა მეფე II საუკუნის 30-იან წლებში. ფლავიუს არიანე ისტორიული კოლხეთის ტერიტორიაზე რამდენიმე ტომს ასხენებს, მათ შორის, აფსილებს. აფსილები, აბაზგებთან ერთად, წელთაღრიცხვების მიჯნაზე ჩამოსახლებული ტომები არიან, თუმცა, გამომდინარე იქიდან, რომ შესამჩნევი არქეოლოგიური

კვალი მათ არ დაუტოვებიათ, მიჩნეულია, რომ მათი ნაწილი მმართველი ელიტის სახით ჩამოყალიბდა, ხოლო ნაწილი ადგილობრივ, დასავლურქართულ, მწარმოებელ მოსახლეობას შეერწყა. ამრიგად, აფსილთა სამეფოს ძირითად მოსახლეობას დასავლურქართული ტომები შეადგენდნენ და იულიანე მათი მეფე იყო. იულიანეს, არიანეს თქმით, მეფობა ადრიანეს „მამის“, ანუ ტრაიანესგან აქვს მიღებული. საყურადღებოა, რომ არიანეს თანამედროვე ისტორიული კოლხეთის ტერიტორიაზე მმართველი სხვა მეფეებისგან განსხვავებით, იულიანე რომაულ სახელს ატარებს.

რესმაგა

რესმაგა – აბასკთა/აბასგთა მეფე II საუკუნის 30-იან წლებში. ერთ-ერთი იმ ხუთ მეფეთაგან, რომელთაც ფლავიუს არიანე ისტორიული კოლხეთის ტერიტორიაზე იხსენიებს. აბაზგები, აფსილებთან თანადროულად წელთაღრიცხვათა მიჯნაზე ჩამოსახლებული ტომები არიან, თუმცა, გამომდინარე იქიდან, რომ აფსილების მსგავსად, შესამჩნევი არქეოლოგიური კვალი მათ არ დაუტოვებიათ, მიჩნეულია, რომ მათი ნაწილი მმართველი ელიტის სახით ჩამოყალიბდა, ხოლო ნაწილი ადგილობრივ, დასავლურქართულ მოსახლეობას შეერწყა. ამრიგად, აბასგთა სამეფოს ძირითად მოსახლეობას დასავლურქართული ტომები შეადგენდნენ და რესმაგა მათი მეფე იყო. რესმაგას, არიანეს თქმით, მეფობა ადრიანესგან აქვს მიღებული.

სპადაგა

სპადაგა – სანიგთა მეფე II საუკუნის 30-იან წლებში. ერთ-ერთია იმ ხუთ მეფეთაგან, რომელთაც ფლავიუს არიანე ისტორიული კოლხეთის ტერიტორიაზე იხსენიებს. სანიგები, იგივე პენიოები არიან, ამასთან, აშკარა სანიგების სახელწოდების ფონეტიკური მსგავსება სანებთან/ჭანებთან, რაც, უდავოდ, მათ დასავლურქარ-

თულ სამყაროსთან კავშირზე მიუთითებს. გარდა ამისა, ისინი სებასტოპოლისის (დღევანდელი სოხუმის) ტერიტორიაზე მოსახლეობდნენ. არიანეს ცნობით, სპადაგას მეფობა ადრიანემ მისცა.

პაკორი/ბაკური

ლაზთა მეფე ახ.წ. II საუკუნის შუა ხანებში. იულიუს კაპიტოლინის ცნობით, იგი ანტონიუს პიუსმა „მეფედ უბოძა ლაზებს“. მიუხედავად ამ ფორმულირებისა, თ. დუნდუა მიიჩნევს, რომ ზღვისპირეთისაგან განსხვავებით, ქვეყნის შიდა რეგიონებში რომაელთა ბატონობა ეფემერული ხასიათისა იყო. ლაზთა მეფე პაკორი ცნობილია ეპიგრაფიკული წყაროდანაც. 2005 წელს გაგრის რაიონის სოფელ აჩმარდის ანტიკური ხანის სამაროვნის ერთ-ერთ მდიდრულ სამარხში აღმოჩნდა თასი წარწერით: „მე, მეფე პაკორმა, ჩემს ცხვრებს გიბოძეთ [ეს]“. მკვლევარები მიიჩნევენ, რომ იულიუს კაპიტოლინის მიერ დასახელებული პაკორი და აჩმარდის თასზე მოხსენიებული პაკორი ერთი და იგივე მმართველია. ახ.წ. II საუკუნის შუა ხანებისთვის კოლხეთის ზღვისპირა ზოლში მხოლოდ ლაზები იხსენიებიან, ე.ი. რეგიონი უკვე პოლიტიკურად გაერთიანებულია ლაზთა ჰეგემონიით და მათ სათავეში მეფე პაკორი უდგას. იგი ამ თასს თავის ქვეშევრდომს – სანიგების „საერისთავოს“ მმართველს უგზავნის.

ფლავიუს ჰანიბალიანე

ფლავიუს ჰანიბალიანე – პონტოს ხალხების ნომინალური მეფე. 335-337 წლებში კონსტანტინე დიდი რომის იმპერიას მართავდა ძმისწულებთან ერთად. მათგან ერთ-ერთმა, ფლავიუს ჰანიბალიანემ მიიღო „პონტოს ხალხების მეფის“ ტიტული. პონტოში იმხანად იგულისხმებოდნენ კოლხებიც, შესაბამისად, ფლავიუს ჰანიბალიანე მათ მმართველადც მიიჩნეოდა. კონსტანტინეს გარდაცვალების შემდეგ ის მალევე მოკლეს, თუმცა სიცოცხლის ბოლომდე შეინარჩუნა მინიჭებული ტიტული. რომის ასეთი ძალაუფლება რეალური ჩანს ნუმიზმატიკური მონეტებშიც, რომაული სპილენძის ფული, რაც მათ მიერ რეგიონის კონტროლის უტყუარი ნიშანია, ზღვისპირეთში ყველგან დასტურდება.

ქართლის მმართველნი ფარნაქეზემდე

სამარა

სამარა – მცხეთის მამასახლისი (აღმოსავლეთ საქართველოს მმართველი) ძვ.წ. IV-III საუკუნეების მიჯნაზე. ს. გორგაძე მიიჩნევს, რომ მეფე-მამასახლისების ხელში უნდა ყოფილიყო საშინაო ეკონომიკური საქმეები. მის შესახებ ჩვენ ვიცით „ქართლის ცხოვრების“ კრებულში შემავალი ლეონტი მროველის თხზულებიდან „მეფეთა ცხოვრება“. სამარა ტახტიდან ჩამოაგდო აზომ, „არიან-ქართლის“ (ირანის დაქვემდებარებაში მყოფი ქართლის) მეფემ, თრაკია-მაკედონიის მეფის, ლისიმაქეს დახმარებით. ამის შემდეგ აზომ ქართლი გააერთიანა და მცხეთა დედაქალაქად აირჩია. აზოს შემდგომი მეფე, ფარნავაზი, მამასახლისი სამარას ძმისწული იყო.

აზო

აზო/აზონი – არიან-ქართლის, შემდეგში სრულიად ქართლის მეფე ძვ.წ. IV-III საუკუნეების მიჯნაზე.

ტახტზე ასვლა

აზოს შესახებ მოგვითხრობს „ქართლის ცხოვრება“ და „მოქცევაჲ ქართლისაჲ“. „ქართლის ცხოვრების“ მიხედვით, აზო ბერძენი დამპყრობელია და ალექსანდრე მაკედონელის მიერ ქართლის მმართველად (პატრიკად) არის დანიშნული, ხოლო „მოქცევაჲ ქართლისაჲ“ მოგვითხრობს, რომ აზო იყო „ძე არიან-ქართლისაჲ მეფისაჲ“. ამ ორი წყაროს შეჯერებითა და კრიტიკული შესწავლით ისტორია შემდეგი სახით აღდგება: „არიან-ქართლის“ მმართველნი და მცხეთის მამასახლისები იბრძვიან სრულიად ქართლზე გაბატონებისთვის, აზომ, არიან-ქართლის მეფის, იარედოსის ძემ („მოქცევაჲ ქართლისაჲ“), დაამარცხა მცხეთის მამასახლისი სამარა („ქართლის ცხოვრება“), დაბრუნდა არიან-ქართლში, იქიდან წამოიყვანა „რევაი სახლი და ათნი სახლი მამა-მძუძეთანი“ („მოქცევაჲ ქართლისაჲ“). არსენ მეტაფრასტის ტექსტის ვერსიაში მითითებულია „ათასი სახლი მდაბიოი უფლისაჲ, და კუალად ათი სახლი

მთავართაგან“, რაც პ. ინგოროყვას უფრო სარწმუნოდ მიაჩნია.

რეზორმაცია

აზომ საკუთარ რეზიდენციად მცხეთა გამოაცხადა. ასევე საკუთარი კერპების, გაცისა და გას, თაყვანისცემა დაუწესა ხალხს კულტად. „ქართლის ცხოვრების“ მიხედვით, აზომ მცხეთაში ყველა ციხე დაანგრია ოთხის გარდა, რომლებიც გაამაგრა და შიგ გარნიზონი ჩააყენა.

მმართველობა

აზო იყო სასტიკი მმართველი, ცაცი „ძნელი და მესისხლე“. თუ ვინმე გამორჩედებოდა მცხეთაში კარგი მეომარი, ყველას აკვლევინებდა.

ფარნავაზთან დაპირისპირებამდე ვიცით, რომ აზომ გაილაშქრა ჩრდილოეთის კავკასიურ ტომებზე და ხარკი დააკისრა მათ.

აზოს სასტიკი მმართველობას დაუპირისპირდა მცხეთის მამასახლისი, სამარას, ძმისწული ფარნავაზი. აზომ მომხრეები დაკარგა. მისი რჩეული მხედრობა ფარნავაზის მხარეს გადავიდა, დარჩენილებს აზო არ ენდო და კლარჯეთში (არიან-ქართლში), ძველ სამფლობელოში, დაბრუნდა და იქ გამაგრდა. მეორე წელიწადს აზომ „ბერძნების“, როგორც ჩანს, თრაკია-მაკედონიის მეფის, ლისიმაქეს, დახმარებით, ტახტის დაბრუნება სცადა. ამის შესახებ თ. დუნდუა აღნიშნავს, რომ აზოს საერთაშორისო მხარდაჭერას, კერძოდ, თრაკია-მაკედონიის მეფის, ლისიმაქეს ჩაბმას ქართლის პოლიტიკურ ამბებში, განაპირობებს ბერძნების დაინტერესება ინდოეთისკენ მიმავალი სავაჭრო გზებით, იგი წერს: „აზოს დროს ბერძნები ცდილობდნენ ინდოეთისკენ მიმავალი ტრანსკავკასიური სამდინარო მარშრუტის ამოქმედებას. თრაკია-მაკედონიის მეფე ლისიმაქე მხარს უჭერს კოლხეთის სანაპირო ზოლის ბერძნული პოლისების კოლხი სკეპტუხების (მთავრების) წინააღმდეგ ბრძოლას და ამით ხელთ იგდებს მარშრუტის დასაწყისს. შემდეგ ლისიმაქე დაეხმარება აზოსაც, რომლის სამფლობელოც ზღვაზე გადიოდა (კლარჯეთი) და მას მცხეთასა და მთელ ქართლზე გააბატონებს. ამრიგად, მტკვრის

ხეობის დიდი ნაწილი უკვე მაკედონიის მეფის ხელშია. ფარნავაზი და მცხეთელი სეფენულები სირიის მაკედონელ მეფეს, სელევკს, უკავშირდებიან, მასაც სურდა აღნიშნული მარშრუტის ხელში ჩაგდება – ეს ხომ, ფაქტობრივად, უდრიდა მონოპოლიას ევროპისთვის სანელებლების მიწოდებაზე."

ფარნავაზი მომზადებული დახვდა აზოს. როგორც აღენიშნეთ, მან კავშირი დაამყარა სირიასთან, გარდა ამისა, ლეონტი მროველის მიხედვით, დასავლეთ საქართველოს მმართველ ქუჯისთან, რასაც მეცნიერები ნაკლებად სარწმუნოდ მიიჩნევენ და ლეონტის შეთხზულად მიაჩნიათ. ფარნავაზი შეებრძოლა აზოს არტაანთან ახლოს, ქაჯთა ქალაქთან და დამარცხა იგი. აზო ბრძოლაში დაიღუპა.

ფინანსური წარმატების მეთოდები

ფარნავაზი

ქართლის სამეფოს პირველი ქართლოსიანი მეფე ძვ.წ. IV-III საუკუნეების მიჯნაზე. ფარნავაზიანთა დინასტიის ფუძემდებელი.

ყრმობა და სიტყვაუკუ

ფარნავაზის ყრმობაში არიან-ქართლის მეფის, იარედოსის ძემ, აზომ, მმართველობა ჩამოართვა ფარნავაზის ბიძას, სამარას და მცხეთის ტახტი დაიკავა. აზო დევნიდა ფარნავაზის ნათესავებს, რის გამოც სამი წლის ფარნავაზი დედამისმა კავკასიონის მთებში გახიზნა და გადამალა. ჭაბუკი ფარნავაზი დაბრუნდა მცხეთაში და სახელი გაითქვა მონადირეობით, რამაც აზოს ყურამდეც მიაღწია. აზოს მოეწონა და, როგორც ჩანს, დაიახლოვა. დედა აფრთხილებდა ფარნავაზს, მონადირეობით თავი მეტისმეტად არ გამოეჩინა, რადგან ეშინოდა მისი სიცოცხლის ხელყოფისა. ფარნავაზი ფიქრობდა, რომ დაეტოვებინა ქართლი. ლეონტი მროველი წერს, რომ ამ დროს მან იხილა სიზმარი, რომლის მიხედვითაც დაასკვნა, რომ დედულეთში წასვლა მისთვის სასიკეთო იქნებოდა. დღისით სანადიროდ წავიდა და გამოქვაბულში მიაგნო განძს. ამის შემდეგ გადაწყვიტა, ეს განძი აზოს წინააღმდეგ ბრძოლისთვის გამოეყენებინა და მისი სიზმარიც ამას ნიშნავდა.

ს. გორგაძე უარყოფს, რომ ფარნავაზი აზოს ემალეობდა ახალგაზრდობაში და მიაჩნია, რომ ფარნავაზს ტახტი უხუცესობით ეკუთვნოდა, არგუმენტად მოჰყავს სტრაბონის ცნობა ქართლის მეფის არჩევის შესახებ. ლეონტი მროველის თანახმად, ფარნავაზმა ნ წელს იმეფა, თუ მას ტახტი მართლაც უხუცესობით ეკუთვნოდა, როგორც ამას ს. გორგაძე მიიჩნევს, მაშინ გამოდის, აზომ ფარნავაზზე უხუცესი ვინც იყო, ყველა ამოწყვიტა და, ფაქტობრივად, ფარნავაზიანთაგან აღარავინ დატოვა მის გარდა, რაც ნაკლებად საეარაუდოა.

მეფის ოჯახი

ფარნავაზის დედა წარმოშობით სპარსი იყო, ცოლად ჰყავდა დურძუკი ქალი, თავისი ორი დედმამიშვილი-

დან ერთი ოსთა მეფეს შერთო ცოლად, ხოლო მეორე ქუჯის, ეგრისის მმართველს მიათხოვა. ფარნავაზის შვილებიდან ცნობილია ვაჟი, საურმაგი, რომელიც მამის შემდგომ გამეფდა.

ტახტზე ასვლა

აზოს მმართველობის ლეგიტიმაცია მის სიცოცხლე-შივე საეჭვო იყო. სწორედ ამიტომაც ამახვილებს ყურადღებას „ქართლის ცხოვრება“ მისი მმართველობის სტილზე, რათა გაამართლოს ფარნავაზიანთა მიერ აზოს დამხობა. ისტორიულად დამყრობა ლეგიტიმაციისთვის საკმარის საფუძვლად მიიჩნეოდა (ეს იმ შემთხვევაში, აზო რომ მართლა უცხო დამყრობელი ყოფილიყო), მაგრამ ლეონტი მროველი მაინც ფარნავაზის ლეგიტიმაციის მომხრეა, მის გასაღიერებლად აზოს სისასტიკეზე ლაპარაკობს, თითქოს, ამით იმის თქმა სურს, რომ ასეთი მმართველი სახელმწიფოს დამფუძნებლად არ შეიძლება ჩათვალოს. ისტორიკოსი გ. მამულაია მიიჩნევს, რომ „აზოს მიერ „ქართლოსიანთა“ წილ მინა-წყალზე არსებულ სახელმწიფო წარმონაქმნთა დამყრობას ქართლის (იბერიის) სამეფოს ჩამოყალიბება არ მოჰყოლია... ფარნავაზმა, აზოსგან განსხვავებით, „ქართლოსიანთა“ წილ მინა-წყალზე არსებულ სახელმწიფო წარმონაქმნთა „თავნი“ „იშვილა“ (მთავრები მფარველობაში მიიღო – მ.ფ.), ამ გზით „სეფენულთა საბოლოო კონსოლიდაციას მიაღწია და ფარნავაზიანთა დინასტიას დაუდო საფუძველი ძველ ქართლში (იბერიაში)“.

ბრძოლები

ფარნავაზი აზოს წინააღმდეგ საბრძოლველად კარგად მოემზადა. ლეონტი მროველის მიხედვით, დაუკავშირდა ქუჯის, ეგრისის მმართველს, თუმცა, აქვე უნდა აღინიშნოს, რომ მისი კავშირი ქუჯი ეგრისელთან ისტორიკოსებს ლეონტი მროველის ევრსიად მიაჩნიათ და მას, საეარაუდოდ, ისტორიული საფუძველი არ გააჩნია. თუმცა, როგორც ჩანს, ფარნავაზი მაინც მზად იყო საბრძოლველად, ამასთან, აზოს უღალატა ათასმა მეომარმა და ვინც დარჩა, მათ იგი არ ენდობოდა, შესაბამისად, გადაწყვიტა, ომი არ გაემართა და კლარჯეთში,

თავის მამულში, გადასულიყო.

აზოს წინააღმდეგ ფარნავაზი დაუკავშირდა სირიის მეფე სელევკს. «ქართლის ცხოვრებაში» მისი სირიელი მოკავშირე მოხსენიებულია, როგორც ანტიოქოზი, რადგან სელევკიდური სირიის მმართველების უფრო ცნობილი სახელი ანტიოქოზია და სელევკ ნიკატორის შემდეგ სწორედ ანტიოქოზი მართავდა ქვეყანას, თუმცა, თუ მივიჩნევთ, რომ ფარნავაზი ძვ.წ. 284 წელს გამეფდა (პ. ინგოროყვა), მაშინ მისი თანამედროვე სირიის მმართველი, რომელიც შეიძლება მას ტახტზე ასვლაში დახმარებოდა, თავად სელევკიდური სირიის სახელმწიფოს დამფუძნებელი, სელევკ ნიკატორია და არა ანტიოქოს სოტერი. ფარნავაზი აზოს წინააღმდეგ საბრძოლველად ოსებსა და ლეკებს დაუკავშირდა.

აზოს მოკავშირე იყვნენ ბერძნები (იხ. ზემოთ), კერძოდ, თრაკია-მაკედონიის მეფე ლისიმაქე. ფარნავაზი და აზო შეიზნენ არტაანთან ახლოს, ფარნავაზმა დაამარცხა აზო, რომელიც ბრძოლაში დაიღუპა.

რეჟიმები

მტრების დამარცხების შემდეგ ფარნავაზი შეუდგა ქვეყნის აღმშენებლობას და გაატარა რეფორმები.

პირველი რეფორმა ადმინისტრაციული იყო. კერძოდ, მან სამეფო 8 საერისთავოდ (მარგეი/არგვეთი, კახეთი, ზუნანი, სამშვილდე, ზუნდა, ოძრზე, კლარჯეთი, ეგრისი) და ერთ სასპასანეტოდ დაყო. გარდა ამისა, სახელმწიფო უკეთესად რომ ემართა, ქვეყნის სხვადასხვა კუთხეში სამეფო რეზიდენციები ააგო, რომლებშიც წლის განმავლობაში მოგზაურობისას ცხოვრობდა.

მეორე რეფორმა რელიგიას შეეხო. მან დაანება არმაზის კულტის მსახურება. სხვა ეკრებში, როგორც ჩანს, მას არ აუკრძალავს, რადგან წმინდა ნინოს შემოსვლისას, ფარნავაზამდელი აზოს მიერ შემოღებული კერპებისა და თაყვანისცემის მცხეთაში. მიუხედავად ერთი კულტის თაყვანისცემისა, ფარნავაზის დროს რელიგიური ტოლერანტობაც იყო.

მესამე რეფორმა ქართულ დამწერლობას ეხება. ლეონტი მროველი მას მიაწერს ქართული დამწერლობის შექმნას, თუმცა ფარნავაზის დროინდელი ქართული დამწერლობის ნიმუშებს ჩვენამდე არ მოუღწევია. ფარნავაზის ეპოქას და უადრეს ქართული დამწერლობის ნიმუშებს ერთმანეთსა და ექვსი-შვიდი საუკუნე აშორებს. ნაკლებად საეარაუდოა, რომ თუ რაიმე დამწერლობა არსებობდა, მისი ნიმუშები სრულიად განადგურებულიყო. ისიც ნაკლებად საფიქრებელია, რომ ალოგლოტოგრაფიის წესით (ერთი ენის შინაარსის სხვა ენისთვის

გამოყენებული დამწერლობის ნიმუშები ჩანერა) ენერატი ქართული ტექსტები, ერთი ნიმუშიც კი არ არის ასეთი აღმოჩენილი. შესაბამისად, დამწერლობის შექმნა ფარნავაზს, საეარაუდოდ, მხოლოდ მიეწერება და მას, ამ მხრივ, არაფერი მოუშეშებია.

აღმშენებლობა

ლეონტი მროველი ფარნავაზს მიაწერს შორაპნისა და დიშნის ციხეების აშენებას, ასევე მცხეთის თავიდან აშენებას, რომელიც აზოს შემდეგ დანგრეული იყო.

გარდაცვალება და დაკრძალვა

ფარნავაზი გარდაიცვალა ღრმად მოხუცებული, მისი მმართველობის 65-ე წელს და დაკრძალეს არმაზის ეკრპის წინ.

საურმაგი

ქართლის (იბერიის) მეფე ძვ.წ. III საუკუნეში. «ქართლის ცხოვრების» მიხედვით, მმართველობის პირველ წლებში საურმაგს ქართლის ერისთავები აუჯანყდნენ, რადგან შეუფერებლად მიაჩნდათ დამორჩილებოდნენ ნათესავს, ანუ თავიანთივე გვარის წარმომადგენელს. ს. გორგაძე მიიჩნევს, რომ ამ აჯანყების გაღვივებას ხელი იმან შეუწყო, რომ ანტიოქოს დიდის მიერ დადგენილმა სომხების მთავარმა, არტაქსიამ, იბერიელებს პარიადრის (პარხალი) მთის ფერდობები, ხორზუნა და გოგარენა (გუგარქი) წაართვა. საურმაგი აჯანყებულებს ფარულად გაერიდა და მხარდაჭერის მოსაპოვებლად ღურბუკეთში, თავის დედულეთში, გადავიდა. ჩრდილოკავკასიელების დახმარებით, მის გვერდით იბრძოდა ის ათასი მეომარი, რომლებიც თავის დროზე ფარნავაზის მხარეს გადავიდნენ, საურმაგმა ხელახლა დაიპყრო ქართლი და დაიმორჩილა განდგომილნი. თუ ლეონტი მროველის ცნობებს სრულად ვირწმუნებთ, უნდა ვივარაუდოთ, რომ იმხანად, როგორც ჩანს, ტრადიციული ლეგიტიმაცია (სამეფო ოჯახის წიაღში მიღებული მემკვიდრეობითობის საფუძველზე) სუსტი იყო, უფრო სარწმუნო გახლდათ დაპყრობის ლეგიტიმაცია, საურმაგმაც ქვეყანა თავიდან დაიპყრო და შემდეგ მშვიდად მართა.

საურმაგის ხანაში ქართლს ისევ მეგობრული ურთიერთობა ჰქონდა სელევკიდებთან.

ქართლის ცხოვრების თანახმად, საურმაგმა აღმართა ორი ეკრპი, აიწინა და დანინა და მათი თაყვანისცემა დაადგინა.

საურმაგს ცოლი სპარსი ჰყავდა, მასთან შეეძინა ორი ასული, რომელთაგან ერთი გაათხოვა ცოლის ნათესავ მირვანზე, ხოლო მეორე ცოლად შერთო ქუჯის ძეს.

მიჩვანი

ქართლის მეფე ძვ.წ. II საუკუნეში. მიჩვანის მმართველობისას ქართლს დაუპირისპირდნენ დურძუენი, რომელთაც, როგორც ლეონტი მროველი გვატყობინებს: „დაივანყეს სიყუარული ფარნავაზისა და საურმაგისი.“ მიჩვანს მათ წინააღმდეგ გალაშქრება მოუხდა. როგორც ჩანს, დაპყრობის ლეგიტიმაცია ისევე მნიშვნელოვანი იყო და ლეგიტიმური მმართველი, უპირველესად, დამპყრობელი და დიდი მეომარი უნდა ყოფილიყო. ლეონტი მროველი საგანგებოდ აღნიშნავს, რომ ლაშქარს პირადად მიჩვანი სარდლობდა და საბრძოლველად მოეშადა, „ვითარცა ჯიქი სიფიციხითა, ვითარცა ევფხი სიმქნიითა, ვითარცა ლომი ზახილითა. იქმნა მათ შორის ბრძოლა ძლიერი. ხოლო მიჩვანს ვერ ჰკუთვნოდა მახვილი დურძუენითა, ვითარცა კლდესა სისხსა, და დგა უძრავად, ვითარცა კოშკი მტკიცე.“ მიჩვანმა დაიპყრო დურძუენი, დაბრუნდა ქართლში და მეფობდა „ნებიერად და უშიშად“. მიჩვანის დროსაც ქართლს, როგორც ჩანს, მეგობრული ურთიერთობა ჰქონდა სელევკიდებთან.

მიჩვანს ცოლად ჰყავდა მისი წინამორბედი მეფის, საურმაგის ასული, მასთან შეეძინა ვაჟი, ფარნაჯომი და ასული, რომელიც სომეხთა მეფის, არშაკის ძეს, არშაკს მიათხოვა.

ფარნაჯომი

ქართლის (იბერიის) მეფე ძვ.წ. II საუკუნეში. მმართველობის დასაწყისში მას მიეწერება ზადენის კერპის აღმართვა და ნეკრესის მშენებლობა. მოგვიანებით, ლეონტი მროველის თანახმად, ფარნაჯომმა დაიწყო კერპები და ცეცხლთაყვანისმცემლობა აღიარა, რაც მის წინააღმდეგ აჯანყების მიზეზი გახდა. აჯანყებულებმა ის ტაძართან დაამარცხეს და ტახტიდან ჩამოაგდეს. გ. მელიქიშვილის აზრით, ის სომეხთა „დიდი მეფის“ არტაშეს I-ის (ძვ.წ. 189-161 წწ) თანამედროვეა. ფარნაჯომს დარჩა ერთი შვილი, მიჩვანი, რომელიც სპარსეთში გახიზნეს.

არსოკი

ქართლის (იბერიის) მეფე ძვ.წ. II საუკუნეში. ლეონტი მროველის მიხედვით, ის არშაკუნიანი უფლისწულია,

რომელიც ფარნაჯომის წინააღმდეგ აჯანყების შემდეგ სომეხთა მეფემ გამოაგზავნა იბერიაში ქართლის ერისთავების თხოვნით. არშაკუნიანები სომეხეთში ორი საუკუნით გვიან გამოეფდნენ, ამის საფუძველზე ისტორიკოსებს მისი სომხური წარმომავლობა საეჭვოდ მიაჩნიათ. არსოკს მიეწერება აღმშენებლობითი საქმიანობა, კერძოდ, ქართლის ციხეების გამაგრება, ასევე ჯაყახეთისა და წუნდის ზღუდეთა შემოშტკიცება. არსოკს ჰყავდა ძე არტაგი, რომელიც მის შემდეგ გამეფდა.

არიკი/არტაგი

ქართლის (იბერიის) მეფე ძვ.წ. II საუკუნის I ნახევარში, მხოლოდ ორი წლის განმავლობაში. „მოქცევაჲ ქართლისაჲს“ მიხედვით, მან არშაზის შიდა ციხე აღაშენა. ლეონტი მროველის ცნობის თანახმად, მის დროს შემოესია ქართლს სპარსელთა ჯარი და ააოხრა.

არსებობს მოსაზრება, რომ არიკი/არტაგი ბერძნულ წყაროებში მოხსენიებული არტოკია (ს. გორგაძე, პ. ინგოროყვა).

ბრატმანი

ქართლის (იბერიის) მეფე ძვ.წ. II საუკუნის I ნახევარში. მისი სახელი სხვადასხვანაირად მოიხსენიება წყაროებში: „ბრატმან/ბრაცმან“, „მოქცევაჲ ქართლისაჲს“ შატბერდული ხელნაწერით, „ბარტამან“, ქელიშური ხელნაწერით „ბარტამ“, ლეონტი მროველთან – „ბარტომ/ბარცომ“. სახელის პარალელურ ფორმად მიიჩნევენ 70-96 წლებით დათარიღებულ არშაზის ლანგრის წარწერაში მოხსენიებულ სახელს „ბერსუმ/ბერცუმ“. პ. ინგოროყვა თვლის, რომ „ფარსმანი“ ამ სახელის პარალელური ფორმაა.

მმართველობა და მეთვის ოჯახი

„ქართლის ცხოვრება“ ბრატმანს უკავშირებს ციხეების გამაგრებას. ბრატმანს აუჯანყდა ფარნაჯომის შვილი მიჩვანი, რომელიც, მამამისისაგან განსხვავებით, ლეონტი მროველის თქმით, ქართლის კერპებს სცემდა თაყვანს, მიუხედავად იმისა, რომ სპარსეთში აღიზარდა. მიჩვანმა დაამარცხა ბრატმანი და თავად გამეფდა.

ბრატმანს ჰყავდა ერთი ასული, რომელიც ცოლად ჰყავდა ქუჯის შვილიშვილს, ქართაშს. ქართაში მიჩვანთან ბრძოლის დროს დაიღუპა. მას ორსული ცოლი დარჩა, რომელმაც სომხეთში (ქვემო ქართლი) გააჩინა შვილი და ადერკი უწოდა.

მირვან/მირან II

ქართლის (იბერიის) მეფე ძვ.წ. II საუკუნის I ნახევარში. მამამისის სიკედილის შემდეგ მირვანი სპარსეთში იზრდებოდა, შემდეგ ქართლში დაბრუნდა, მიიმხრო ქართლის დიდებულები, რომელთაც გამოუცხადა, რომ მამამისი, ფარნაჯომი, რჯულის დატევებისთვის სამართლიანად მოიკლა მათ მიერ, აღიარებდა მხოლოდ ქართლის კერპებს, მოუხედავად იმისა, რომ სპარსეთის იზრდებოდა. შემდეგ მან დაამარცხა ბრატმანი, რომელიც ბრძოლაში დაიღუპა და თავად გააფხვდა. მირვანი, ლეონტი მროველის მიხედვით, იყო მეფე ფარნაჯომის შვილი, ცოლად მოიყვანა მისი წინამორბედის, ბრატმანის ცოლი, ჰყავდა შვილი, არშაკი, რომელიც მის შემდეგ გააფხვდა.

არსუკი/არშაკი

ქართლის მეფე II საუკუნის I ნახევარში. ლეონტი მროველის მიხედვით, მირვან II-ის ძე. მას დაუპირისპირდა ბრატმანის შთამომავალი, ადერკი. ბრძოლაში არსუკი და ადერკი პირადად შეებნენ ერთმანეთს და ადერკმა სძლია არსუკს, რომელიც დაიღუპა.

არსებობს მოსაზრება, რომ არსუკი ძვ.წ. I საუკუნის ბოლოს მეფობდა (ს. გორგაძე).

ადერკი

ქართლის (იბერიის) მეფე. მისი მეფობის შესახებ სხვადასხვა მოსაზრება არსებობს: ვახუშტი ბატონიშვილის მიხედვით, ის მეფობდა ახ.წ. I-57 წლებში, ს. გორგაძე მის მმართველობას ახ.წ. I-30 წლებით ათარილებს, პ. ინგოროყვა – ძვ.წ. 27 წლიდან ახ.წ. 30 წლით. გ. მელიქიშვილის, ს. კაკაბაძის, გ. მამულაის აზრით, ის ძვ.წ. II საუკუნის I ნახევარში მეფობდა.

ადერკის სახელი სხვადასხვანაირადაა ხელნაწერებში შემონახული: „როკ“ – ასე იხსენიებს მას „მოქცევაჲ ქართლისაჲ“, „ქართლის ცხოვრების“ სხვადასხვა ხელნაწერში გვხვდება როგორც „ადერიკ“, „ადერკ“, „ადროკ“, „ადრეკ“, „დეროკ“, „დერკუ“. პ. ინგოროყვას მიხედვით, პირვანდელი ფორმა ამ სახელისა არის „ადეროკ/ადერკუ“.

მეფის ოჯახი

ადერკს ჰყავდა ორი ძე: ქართამი და ბარტომი, რომელთაც ქვეყანა ორად გაუყო. ადერკის შემდეგ ქართლში ორმეფობა იწყება. მიჩნეულია, რომ ორმეფობა სინამდვილეში ორი მეფის მმართველობას კი არ ნიშნავს, არამედ მეფის პარალელურად, მეფის შემდეგ მეორე პირის, მისი სპასპეტის სახელის მოხსენიებაა. გ. მამულაია თვლის, რომ „არმაზელ მეფეთა“ კუთვნილი მიწა-წყალი არტაშეს I-ის მიერ დაარსებული გოგარენეს საპიტიახში იყო და ქართლი არტაშესის ხანაში უნდა „გაეყოს“.

„ქართლის ცხოვრება“ 5 წყვილ მეფეს იხსენიებს, „მოქცევაჲ ქართლისაჲ“ კი – 6 წყვილს. ბოლო წყვილის, ფარსმანისა და მირდატის („ქართლის ცხოვრება“) თუ როკ და მირდატის („მოქცევაჲ ქართლისაჲ“) შემდეგ გააფხვდა ადამი და ორმეფობაც დასრულდა. სავარაუდოდ, სპასპეტთა გავლენა შესუსტდა.

მრეწველობა

ქარძამი/ქართამი- ბრატმანი/ბარტამი

ქართლის (იბერიის) მეფეები. ორმეფობის პირველი წყვილის წარმომადგენელი.

ლეონტი მროველის მიხედვით, მათი მეფობა ახ.წ. I საუკუნით თარიღდება. ასევე მიაჩნია ს. გორგაძეს, რომელიც ქარძამს მითრიდატე I-თან აიგივებს. პ. ინგოროყვა თვლიდა, რომ ქართამი ფლავიუს დადუა, რომლის სახელიც არმაზის პიტიახშთა ნეკროპოლში აღმოჩენილი ბერსუმა პიტიახშის ლანგრის წარწერაშია ნახსენები, ხოლო ბერსუმა პიტიახშის მის თანამეფე ბარტამად მიიჩნია. ფლავიუს დადუ, მისი აზრით, ფლავიუსთა სახლის რომელიღაც იმპერატორისგან მიღებული საპატიო წოდებაა. ამ წოდებასთან დაკავშირებით თ. დუნდუა თვლის, რომ რომაული სახელის მქონე ქართლის დიდებულები ორმაგ მოქალაქეებად მიიჩნეოდნენ – ქართლისა და რომის.

გ. მელიქიშვილი და გ. მამულია ქართამისა და ბრატმანის მეფობას ძვ.წ. II საუკუნის 60-იანი წლებით ათარიღებენ.

ფარსმანი-კაოსი

ქართლის (იბერიის) მეფეები. ორმეფობის მეორე წყვილის წარმომადგენელი. ორმეფობის ამ წყვილს პავლე ინგოროყვა მცხეთის სერაფიტას წარწერაში მოხსენიებულ ფარსმანსა და პუბლიკუს აგრიპასთან აიგივებს. შესაბამისად, მიიჩნევს, რომ მათ ახ.წ. I-II საუკუნეებში უნდა ემეფათ. გ. მელიქიშვილი თვლის, რომ ეს წყვილი ძვ.წ. II საუკუნის 50-იან წლებში ზეობდა/მეფობდა.

არსოკი-არმაზელი

ქარაღის (იბერიის) მეფეები. ორმეფობის მესამე წყვილის წარმომადგენელი. პ. ინგოროყვას აზრით, არსოკი უნდა იყოს არმაზის ბილინგვაში მოხსენიებული

მეფე ხსეფარნუგი და მის სახელს ასე კითხულობს: [ფ] არ[წ]უ. რაც შეეხება მისი თანამეფე არმაზელის სახელს, პ. ინგოროყვას აზრით, ამ „სახელმა“ შემოგვინახა ცნობა, რომ თანამეფეები სინამდვილეში არმაზელი პიტიახშები იყვნენ. გ. მელიქიშვილი ფიქრობს, რომ ისინი ძვ.წ. II-I საუკუნეების მიჯნაზე მეფობდნენ.

ამაზასპი-დეროკი

ქართლის (იბერიის) მეფეები ძვ.წ. I ს-ის I ნახევარში (გ. მელიქიშვილი). ამაზასპი და დეროკი ორმეფობის მეოთხე წყვილის წარმომადგენელი არიან.

ფარსმანი-მირდატი

ქართლის (იბერიის) მეფეები ძვ.წ. I ს-ის I ნახევარში (გ. მელიქიშვილი). ფარსმანი და მირდატი ორმეფობის მეხუთე წყვილის წარმომადგენელი არიან. მირდატს „ქართლის ცხოვრება“ მოიხსენიებს, ხოლო „მოქცევაჲ ქართლისაჲ“ – ფარსმან-ავაზს. პ. ინგოროყვა მიიჩნევს, რომ ეს იგივე ფარსმან ქველია.

მირდატი-როკი

ქართლის (იბერიის) მეფეები ძვ.წ. I საუკუნის 70-იან წლებში (გ. მელიქიშვილი), ორმეფობის მეექვსე წყვილის წარმომადგენელი. ლეონტი მროველთან ეს წყვილი საერთოდ არ არის ნახსენები, უფრო სწორად, „მოქცევაჲ ქართლისაჲს“ მიხედვით, მეხუთე და მეექვსე წყვილები არიან – 1) ფარსმანი და ფარსმან ავაზი და 2) მირდატი და როკი. „ქართლის ცხოვრებაში“ მხოლოდ ერთი წყვილია ფარსმანი და მირდატი.

არტაგი

ქართლის (იბერიის) მეფე ძვ.წ. I საუკუნის 60-იან წლებში. არტაგის შესახებ ცნობები ანტიკურ წყაროებში მოიპოვება, რადგან მისი მეფობის პერიოდში გნე-უს პომპეუსმა ილაშქრა იბერიაში. ეს ბრძოლა აღწერეს აპიანემ, პლუტარქემ, დიონ კასიუსმა. პომპეუსის შემოსელისთანავე არტაგმა მასთან დესპანი გაგზავნა და მეგობრობა აღუთქვა, მაგრამ დიონ კასიუსის ცნობით, ის ფარულად ემზადებოდა მოულოდნელი თავდასხმისთვის. პომპეუსმა ეს შეიტყო და იბერიის დედაქალაქში შეიჭრა, მიადგა აკროპოლისს – არმაზციხეს. არტაგმა დატოვა არმაზციხე და მტკვრის მეორე მხარეს გადავიდა, ხოლო ხიდი დანვა. პომპეუსმა დაიმორჩილა მტკვრის მარჯვენა სანაპირო, მდინარის გადაღახვასა და არტაგის დამორჩილებას აპირებდა. არტაგმა ისევ გაუგზავნა დესპანი, პირობა მისცა, რომ ხიდს ააგებდა და რომაელთა ლაშქარს სურსათს მიანედიდა, რაც შეასრულა კიდეც. პომპეუსი მაინც გადავიდა მტკვრის მარცხენა სანაპიროზე, ქართლის მეფე მდინარე პელორისკენ (არაგვი) გაიქცა. პომპეუსი დაენია მას და ამარცხა. პელორზე გადასვლის შემდეგ არტაგმა ისევ ხიდი დანვა უკანდახევისას, მაგრამ შემდეგ განაახლა მოლაპარაკებები რომაელებთან. პომპეუსმა მისგან შეიღები მოითხოვა მძევლად, რაზეც არტაგი დასთანხმდა, რადგან ზაფხულის ცხელი ამინდების გამო მდინარე არაგვი ადვილი გადასასვლელი გახდა და მეფე მიხვდა, რომ ზავი აუცილებლად უნდა დაედო. პლუტარქეს ცნობით, არტაგმა პომპეუსს ოქროს სარეცელი, ტახტი და მაგიდა უბოძა. არტაგი ქართლში დარჩა მმართველად და თავი რომაელთა „მეგობრად და მოკავშირედ“ აღიარა.

პ. ინგოროყვას აზრით, ქართული წყაროების არიკ/არტაგი და ანტიკური წყაროების არტოკ/არტაგი ერთი და იგივე პირია, ხოლო გ. მელიქიშვილი კი პირიქით მათ სხვადასხვა პირად მიიჩნევს. ზემოხსენებული მეცნიერების აზრთა ეს სხვადასხვაობა მათ მიერ სხვადასხვაგვარად განსაზღვრულმა ქართლის (იბერიის) მეფეთა ქრონოლოგიურმა რიგმა განაპირობა.

ფარნავაზ II

ქართლის (იბერიის) მეფე ძვ.წ. I საუკუნის 30-იან წლებში. მის შესახებ ცნობებს დიონ კასიუსი გვანდის. სწორედ ფარნავაზ II-ის მეფობის დროს გამოავლენეს რომაელებმა, კერძოდ, მარკუს ანტონიუსმა, პუბლი-

უს კანდიდუს კრასუსი იბერიისა და შემდეგ ალბანეთის დასაპყრობად. კრასუსმა დაამარცხა მეფე ფარნავაზი, მოკავშირედ გაიხადა და ალბანეთის მეფე ზობერიც დაიმორჩილა.

ფარნავაზ II-ის შესახებ აზრთა სხვადასხვაობა არსებობს. კერძოდ, ს. გორგაძე და პ. ინგოროყვა მიიჩნევენ, რომ ფარნავაზი, რომელსაც დიონ კასიუსი ახსენებს, იგივე ლეონტი მროველთან მოხსენიებული ბრატმანია. პ. ინგოროყვას აზრით, ბრატმანის სახელის სრული ვერსია „ბარაცმან-ავაზ“, იგივეა, რაც „ფარსმან-ავაზ“. გ. მელიქიშვილი მიიჩნევს, რომ ბრატმანი და ფარნავაზი სხვადასხვა მეფეები არიან.

მითრიდატე I

ქართლის (იბერიის) მეფე ახ.წ. I საუკუნის 30-იან წლებში. მის შესახებ ცნობებს გვანდის დიონ კასიუსი. მითრიდატე I სომხეთის მეფის, არტაშესის (18-34 წწ) გარდაცვალების შემდეგ ჩაება სომხეთის ტახტისთვის ბრძოლაში. რომაელთა დახმარებით, კერძოდ, იმპერატორ ტიბერიუსის მხარდაჭერით, მან მოახერხა სომხეთის ტახტზე საკუთარი შვილის, მითრიდატეს, გამეფება.

მითრიდატე I-ის შესახებ სხვადასხვა მოსაზრება არსებობს. ერთი მას ლეონტი მროველთან მოხსენიებულ ადერკთან აიგივებენ, ს. გორგაძე კი მიიჩნევს, რომ მითრიდატე I იგივე ქართამია. ჩვენ ვემხრობით მოსაზრებას, რომ ქართამი, ადერკი და მითრიდატე სხვადასხვა მეფეები არიან.

ფარსმან I

ქართლის (იბერიის) მეფე ახ.წ. I საუკუნის 40-50-იან წლებში. ფარსმან I-ის შესახებ ვიცით ანტიკური წყაროებიდან, კერძოდ, დიონ კასიუსის და ტაციტუსის ცნობების მიხედვით.

ყრმობა და სიჭაბუკე

უფლისწულობაში ფარსმანი ქართველთა ლაშქარს სარდლობდა სომხეთის წინააღმდეგ. მისი წინამძღოლობით ქართველებმა დაიკავეს არტაქსატა. პართიის მმართველმა არტაბან III-მ დიდი ლაშქარი გამოავლენა თავისი ვაჟის, ოროდის, მეთაურობით. ფარსმანმა,

რომელიც ახალგაზრდობიდანვე ნიჭიერი სარდალი და მამაცი მეომარი იყო, დაამარცხა პართელთა ლაშქარი, ოროდი ბრძოლის ველზე დაჭრა და გააქცია.

მმართველობა

ფარსმანის ძმა მითრიდატე იმპერატორმა კალიგულამ რომში დაიბარა და დაატყვევა. რომიდან ის მხოლოდ კლავდიუსის ტახტზე ასვლის შემდეგ დაბრუნდა, თუმცა ამჯერად ფარსმანი მას აღარ ენდობოდა. როგორც ჩანს, რომში ყოფნის გამო მითრიდატემ პრორომაული ორიენტაცია აიჩნია. 51 წელს ფარსმანმა ბრძოლა წამოიწყო თავისი ძმის, სომხეთის მეფის, მითრიდატეს, წინააღმდეგ. მან მითრიდატეს ბრალი დასდო რომაელთა ინტერესების შელახვაში და ვინაიდან ქართლი ფორმალურად რომის მოკავშირედ მიიჩნეოდა, მათი ინტერესების დაცვის საბაბით ძმას დაუპირისპირდა.

ფარსმანი ფრთხილი პოლიტიკოსი და ნიჭიერი სტრატეგი იყო, დაპყრობითი ომისთვის ის წინასწარ ამზადებდა ნიადაგს. ამ მიზნით მან მითრიდატეს წინააღმდეგ ჯერ თავისი შვილი, რადამისტი გაგზავნა სომხეთში და თვითონ მხოლოდ მაშინ დაიძრა, როდესაც ყველაფერი მზად იყო.

რადამისტმა მოახერხა და სომხეთის ტახტი დაიკავა, მაგრამ შემდეგ იძულებული გახდა იქიდან გამოქცეულიყო და ქართლში დაბრუნებულიყო, მაგრამ, როგორც ჩანს, მას მამამ აღარ ენდობოდა და ანტირომაული საქმიანობის საბაბით მოაკვლევინა.

ანტიკურ წყაროებში მოხსენიებული ფარსმან I ქართულ წყაროებში ნახსენები არ არის.

მითრიდატე II

ქართლის (იბერიის) მეფე ახ.წ. I საუკუნის 70-იან წლებში. ქართულ წყაროებში მითრიდატე II-ის შესახებ ცნობები არ მოიპოვება. იგი მოხსენიებულია 1867 წელს მცხეთაში აღმოჩენილ ვესპასიანეს წარწერასა (ვესპასიანეს ეპოქის ეპიგრაფიკული ძეგლები ცოტა შემორჩენილი და რომის ისტორიისთვისაც მნიშვნელოვანი წყაროა) და ასევე მცხეთაში არსებულ პიტიახშების სამაროვანზე, კერძოდ, მითრიდატე მოხსენიებულია არმაზისევი აღმოჩენილ პიტიახშ მარაგასის, ზევახის ძის, თოთხმეტსტრიქონიან არამულ წარწერაში.

ვესპასიანეს წარწერის შინაარსი შემდეგია: „თვითმპყრობელმა კეისარმა ვესპასიანე სევასტოსმა, დიდმა

ქურუმთმთავარმა, შვიდჯერ ტრიბუნის ხელისუფლებით აღჭურვილმა, თოთხმეტჯერ თვითმპყრობლად (არჩეულმა), ექვსჯერ ვიპატოსმა, მეშვიდედ გამოცხადებულმა, სამშობლოს მამამ და ცენზორმა და თვითმპყრობელმა ტიტე კეისარმა, სევასტოსის ძემ, ხუთჯერ ტრიბუნის ხელისუფლებით აღჭურვილმა, ოთხჯერ ვიპატოსმა, მეხუთედ გამოცხადებულმა, ცენზორმა და დომიციანე კეისარმა, სევასტოსის ძემ, სამჯერ ვიპატოსმა, მეოთხედ გამოცხადებულმა, იბერთა მეფეს, მითრიდატეს, მეფე ფარსმანისა და იამაზასუპის ძეს, კეისრის მეგობარსა და რომაელთა მოყვარულს, და ხალხს ეს კედლები გაუმაგრეს.“

პიტიახშ შარაგასის წარწერაში მითრიდატე მოხსენიებულია, როგორც დიდი მეფე და ნახსენებია იბერიელთა გამარჯვება არმენიაში.

მითრიდატე III

ქართლის (იბერიის) მეფე ახ.წ. II საუკუნის დასაწყისში. მის შესახებ ქართულ წყაროებში ცნობები არ მოიპოვება, მოხსენიებულია მხოლოდ ერთ წარწერაში, რომელიც აღმოჩენილია რომში. წარწერა შესრულებულია მისი ძმის, ამაზასპის საფლავზე. წარწერა თარიღდება ახ.წ. 114-115 წლებით. როგორც ჩანს, მითრიდატე III-ს რომთან კარგი დამოკიდებულება ჰქონდა.

ფარსმან II ქველი

ქართლის მეფე II საუკუნის 30-50-იან წლებში. საკმაოდ ძლიერი მმართველი, რომელიც ცდილობდა რომაელთა გავლენის შესუსტებას კოლხეთის ტერიტორიაზეც კი. ფარსმან ქველს, არიანეს ცნობით, შავი ზღვის სანაპირომდე გაუვრცელებია თავისი გავლენა და იქ მცხოვრები ტომები, ძიდრიტები, დაუმორჩილებია. ამ დროს ქართლი ებრძოდა პართიას. 134 წელს ფარსმანმა ალანები შეუსია რომისა და პართიის სამფლობელოებს: ალბანეთს, მიდიას, არმენიას, კაპადოკიას.

იმპერატორმა ადრიანემ სცადა მოეგვარებინა ფარსმანთან ურთიერთობა. კაპადოკიაში ყოფნისას სტუმრად მიიწვია ადგილობრივი მეფეები და მმართველები, მაგრამ ქართლის მეფე არ ეწვია მას, თუმცა ძვირფასი საჩუქრები გაუგზავნა. სავარაუდოდ, მიჩნეულია, რომ ქართლის მეფე რომაელებისგან ძიდრიტთა მხარის შე-

მოერთების ლეგიტიმურობის აღიარებას მოითხოვდა, რაზეც რომაელები არ დასთანხმდნენ, ამიტომ ფარსმანმაც ამაყად უარი განაცხადა ადრიანეს ხლებოდა კაპადოკიაში. ასეთმა საქციელმა იმპერატორი იმდენად განარისხა, რომ ქართლის მეფის მიერ საჩუქრად გაგზავნილი ოქროქსოვილი მოსასხამები ცირკის არენაზე დამწავეებს ჩააცვა.

ადრიანეს შემდგომი რომის იმპერატორის, ანტონინუს პიუსის ხანაში, ურთიერთობა რომსა და ქართლს შორის გაუმჯობესდა. ფარსმან ქველი ანტონინუსის მიწვევით რომში ჩავიდა, სადაც საზეიმო დახვედრა მოუწყვეს. ფარსმანის ამალის სამხედრო ვარჯიშმა, რომელსაც იმპერატორი დაესწრო, დიდი ინტერესი გამოიწვია. ფარსმან მეფეს, როგორც საბატიო სტუმარს, უფლება მისცეს კაპიტოლიუმში მსხვერპლი შეენიწრა, ასევე მის პატივსაცემად ერთ-ერთ ტაძარში ცხენოსანი ფარსმანის ქანდაკება დადგეს.

„მოქცევაჲ ქართლისაჲ“ და „ქართლის ცხოვრება“ გვაუწყებს, რომ ფარსმან ქველი ორმეფობის ხანაში მართავდა ქართლს და მისი თანამეფე ან ფარსმან ავაზი, ან მირდატი იყო. გ. ნერეთლის აზრით, სერაფიტას წარწერაში მოხსენიებული ფარსმან მეფე სწორედ ფარსმან ქველია.

ხსეფარნუგი

ქართლის (იბერიის) მეფე II საუკუნის 60-იან წლებში. ქართულ წყაროებში ხსეფარნუგის შესახებ ცნობები არ არის. იგი მხოლოდ მცხეთაში აღმოჩენილ სერაფიტას წარწერაშია მოხსენიებული. წარწერის მიხედვით, სერაფიტას მეუღლე, იოდმანგანი, მეფე ხსეფარნუგის „მრავალი გამარჯვების მომპოვებელი“ ეზომოძღვარა. ეს ნიშნავს, რომ მეფე ხსეფარნუგი წარმატებულ საგარეო პოლიტიკას აწარმოებდა. აღსანიშნავია, რომ წარწერაში ნახსენებია ფარსმან II, თუმცა დაზუსტებით არ ჩანს, ფარსმანი ხსეფარნუგის მხოლოდ წინამორბედი მეფეა თუ გენეტიკურადაც მასთან არის დაკავშირებული. გამომდინარე იქიდან, რომ ფარსმანი შეთქმულების მსხვერპლი გახდა, გ. მელიქიშვილი მიიჩნევს, რომ შესაძლებელია, ტახტი მის უშუალო მემკვიდრეს არც დაუკავებია, მით უფრო, რომ ფარსმანმა პირველი მემკვიდრე, რადამისტი თავად მოაკლევინა და სხვა შვილები დარჩა თუ არა, არ ვიცით. კ. ინგოროყვა მიიჩნევს, რომ ხსეფარნუგი იგივე ფარნუკია.

ლადამი/ადამი

ქართლის (იბერიის) მეფე ახ.წ. II საუკუნის დასასრულს. ლადამი მხოლოდ სამ წელიწადს მეფობდა და გარდაიცვალა. მას დარჩა მცირეწლოვანი შვილი, ფარსმანი. ფარსმანის სრულწლოვანებამდე რეგენტი დედამისი, ლადამის ცოლი, ლადანა იყო. კ. ინგოროყვას აზრით, ლადამი 161-164 წლებში მართავდა ქართლს, ხოლო ლადანა – 164-180 წლებში.

ფარსმან III

ქართლის (იბერიის) მეფე ახ.წ. II საუკუნის დასასრულს ან III საუკუნის დასაწყისში. მამა რომ გარდაეცვალა, ერთი წლის იყო და მის სრულწლოვანობამდე ქვეყანას დედამისი მართავდა. ჰყავდა ვაჟი, ამაზასპი, რომელიც მის შემდგომ ავიდა ტახტზე.

ამაზასპი

ქართლის (იბერიის) მეფე III საუკუნის 40-იან წლებში. ქართული მატრიანების გარდა, მას იხსენიებს ქაბა-ი-ზარდოშტის შაბურ I-ის დიდი წარწერა. წარწერის მიხედვით, ამაზასპმა ძალაუფლება შაბურის დროს (ე.ი. მისი თანამედროვეა) მიიღო, თუმცა არა შაბურისგან. სავარაუდოდ, იგი ირანელთა ძლიერი მოკავშირე იყო. ამაზასპის დროს ქართლი ძლიერი სახელმწიფო გახლდათ, მან ორჯერ დაამარცხა ოსები. ლეონტი მროველის თანახმად, მეფე ფრიად უშიშარი იყო და თავად მონაწილეობდა ბრძოლებში. მის წინააღმდეგ გამოსულს ყველა უფრთხოდა.

ოსეთში მეორე ლაშქრობიდან დაბრუნებული მეფის მმართველობა სასტიკი გახდა. ლეონტი მროველი აღნიშნავს, რომ ამაზასპმა „იწყო მესისხლეობად და მოსწყვიდნა მრავალნი წარჩინებულნი“. შედეგად, მას დიდებულები აუჯანყდნენ, მოუხმეს სომეხთა მეფეს და მეფე ამაზასპი, რომელსაც სპარსელები ესმარებოდნენ, დაამარცხეს. ლეონტი მროველის ცნობით, ამაზასპის შემდეგ მისი დისშვილი, სომეხთა მეფის ძე, რევი, გაამეფეს. რამდენად სარწმუნოა ლეონტი მროველი ეს ცნობა, საეჭვოა.

რევი I (მართალი)

ქართლის (იბერიის) მეფე III საუკუნის II ნახევარში. ცოლად ჰყავდა ბერძენი ქალი, სახელად სეფელია, რომელსაც აფროდიტეს კულტის დამკვიდრება მიეწერება. მეფე რევთან დაკავშირებით ლეონტი მროველი აღნიშნავს, რომ მოუხედავად წარმართობისა, იგი ქრისტიანობას თანაუგრძნობდა და, შესაბამისად, მისი მმართველობის პერიოდში ქართლი რელიგიური ტოლერანტობით გამოირჩეოდა. მისი ბრძანებით კერპებისათვის ადამიანთა შეწირვა აიკრძალა, ცხოველებისა კი დაშვებული იყო. ადამიანის მსხვერპლშენიშნის აკრძალვის გამო მას რეე მართალი უწოდეს.

ვაჩე

ქართლის (იბერიის) მეფე III საუკუნის II ნახევარში. ლეონტი მროველის მიხედვით, რეე მართლის ძე.

ბაკურ I

ქართლის (იბერიის) მეფე III საუკუნის II ნახევარში, ლეონტი მროველის მიხედვით, ვაჩეს ძე.

მირდატი

ქართლის (იბერიის) მეფე III საუკუნის დასასრულს ან IV საუკუნის დასაწყისში, ლეონტი მროველის მიხედვით, ბაკურის ძე.

ასფაგური

ქართლის (იბერიის) მეფე III საუკუნის დასასრულს ან IV საუკუნის დასაწყისში. ლეონტი მროველის მიხედვით, ასფაგური მირდატის ძე იყო, უკანასკნელი ფარნავაზიანი. მან პირველმა ააშენა უჯარმა. იგი სომხებთან ერთად ებრძოდა სპარსელებს, რომლებიც თავიდან დაამარცხა, მაგრამ შემდეგ მათ სომხეთი დაიპყრეს და ქართლში შემოიჭრნენ. ასფაგური გადავიდა ოსეთში

ჯარის მოსაყვანად, მაგრამ სამშობლოში ვერ ჩამოაღწია, იქ გარდაიცვალა.

ასფაგურს, ლეონტი მროველის ცნობით, ვაჟი არ დარჩენია. ქართლის დიდებულებმა მისი ქალის, აბე-მურასთვის, სპარსთა მეფეს სთხოვეს ძე. მანაც გამოუგზავნა მიჰრანი, ძე მისი მხედლისგან ნაშობი, ქართულად მირიანი. ვ. გიორგიძე მიიჩნევს, რომ მირიანი სასანიანი არ ყოფილა და ფარნავაზიანთა გვერდით შტოს წარმომადგენელი იყო: „გამორიცხული არაა, ასფაგურს მართლაც არ დარჩა ძე, ამიტომაც აბეშურას ქართველმა პოლიტიკოსებმა საქმრო მოუძებნეს ქართლშივე. როგორც ჩანს, III საუკუნის დასასრულისთვის ქართლში ფარნავაზიანთა სამეფოს სახლის გვერდით, ფარნავაზიანთა სხვა სახლიც არსებობდა და აბეშურას საქმრო მათ შორის მოუძებნეს, შესაბამისად, მირიანი, ქართლის სპასპეტების ფარნავაზიანთა სახლის წამომავალი უნდა ყოფილიყო.“

რევი II

ქართლის (იბერიის) მეფე IV საუკუნის დასაწყისში. „მოქცევაჲ ქართლისაჲს“ მიხედვით, ის იყო ქართლის გამაქრისტიანებელი მეფის, მირიანის, მამა.

მირეანი (მირიანი)

ქართლის მეფე IV საუკუნის I ნახევარში. მის დროს ქართლი გაქრისტიანდა.

ყრმობა და სიჰაბუკა

შვიდი წლის ასაკში მირიანი დაქორწინდა ასფაგურის ასულ აბეშურაზე. ლეონტი მროველის ცნობით, ის სპარსი, სასანიანი უფლისწული იყო, რომელმაც ქართლში აღზრდისას „შეიყუარა ქართველნი, და დაივიწყა ენა სპარსული და ისინა ენა ქართული. და ჰმატა შემოკობა კერპთა და ბომონთა, კეთილად იპყრნა ქურუმნი კერპთანი, და ყოველთა მეფეთა ქართლისათა უმეტეს ღალატსა და მსახურებასა მას კერპთასა, და შეამკო საფლავი ფარნავაზისი“. 15 წლის ასაკში მირიანი დაქვრივდა და ხელმეორედ დაქორწინდა პონტოური წარმომავლის ქალზე, ნანაზე.

ოშაბი

მეფობის დასაწყისიდანვე იბრძოდა ჩრდილოკავკასი- ელების წინააღმდეგ, ცდილობდა დაეცვა დარუბანდის გადმოსასვლელი. 40 წლის იყო, როდესაც სპარსელებს ეხმარებოდა რომაელების წინააღმდეგ ბრძოლაში ნი- ზიბინთან. ამის შემდეგ მირიანი ისევ დარუბანდის და- საცავად წავიდა ჩრდილოკავკასიელების წინააღმდეგ. დაბოლოს, მირიანი იბრძოდა ასევე სომეხთა მეფე თრდა- ტის წინააღმდეგ სომხეთის მოსაზღვრე ქართლის სამ- ხრეთით მდებარე ტერიტორიების შემომატებისთვის.

ქართლის მოქცევა

მირიან მეფის დროს ქართლში ქრისტიანობა სახელ- მწიფო რელიგიად გამოცხადდა. ქრისტიანობა ქართლში მანამდეც იყო გავრცელებული, ამის დასამტკიცებლად თუნდაც რე მართალის ქრისტიანობისადმი დამოკიდე- ბულებაც საკმარისია, თუმცა სახელმწიფო რელიგიად არ გამოცხადებულა. უნდა აღინიშნოს, რომ გაქრისტი- ანებამდე მირიანიც სხვა რელიგიებისადმი ტოლერან- ტულია. სანამ თხოთის მთაზე სასწაულს იხილავდა და გაქრისტიანდებოდა, მირიანმა უწყოდა მის სამეფო- ში ქრისტიანების არსებობის შესახებ, მეტიც, იცოდა წმინდა ნინოს ქრისტიანული პროზელიტიზმის შესახებ, თუმცა ამას არ კრძალავდა. წმინდა ნინოს ქრისტეზე ლაპარაკი მხოლოდ თავის წინაშე აუკრძალა, როდესაც

სთხოვა თავისი ნათესავის, ზუარას, განკურნება.

დაახლოებით IV საუკუნის 20-30-იან წლებში მირიანი გაქრისტიანდა და ქართლიც მოაქცია.

ისტორიკოსთა ყურადღებას იქცევს მირიანის სასა- ნური წარმოშობის საკითხი. არსებობს ორი არგუმენტი მეფის სასანური დინასტიისადმი კუთვნილების საწი- ნააღმდეგოდ: (1) მირიანის ძეს, ისევე, როგორც მამას, რევი ჰქვია „მოქცევამ ქართლისას“ მიხედვით. მირიანმა ძეს სახელი, სავარაუდოდ, ბაბუას პატივსაცემად დაარ- ქვა; (2) ლეონტი მროველს სურდა პირველი ქრისტიანი მეფეებისთვის ღირსეული წინაპრები გამოეძებნა და ამიტომაც სასანიანებს დაუკავშირა მისი წარმოშობა.

უნდა აღინიშნოს, რომ უცხოური წარმოშობით ლეგი- ტიმიაცია ხშირია ამ დროის ქართლში. ლეონტი მროვე- ლიც ხშირად იხსენიებს მეფეებს, რომელთაც ქართული წარმოშობა არ ჰქონდათ. შესაძლოა, მათი არაქართუ- ლობა საეჭვოდ მოჩანდეს, მაგრამ ფაქტია, რომ ლეგი- ტიმიაციის გასამყარებლად მმართველის უცხო სამყა- როსთან დაკავშირება საკმაოდ ხშირია.

სავარაუდოდ, მირიანი არის ამიანე მარცელინეს მი- ერ მოხსენიებული მერიბანი, რომლის ნეიტრალიტეტის მიღწევას ცდილობენ რომაელები პართიასთან მოსა- ლოდნელი ომის შემთხვევაში.

ქართულმა მართლმადიდებელმა ეკლესიამ მირიან მეფე და მისი მეორე მეუღლე, დედოფალი ნანა, წმინ- დანებად შერაცხა.

ფარნავაზიანი ქრისტეანი მეფეები

რეე მირიანის (უფროსი) ძე¹

ქართლის მეფე IV ს-ის შუა ხანებში – მას მეფედ იხსენიებს ლეონტი მროველი „მეფეთა ცხოვრებაში“. მემატიანე გადმოგვცემს, რომ რეეი მამამისის, მირიანის სიცოცხლეშივე გამეფდა და გარდაიცვალა. მირიანიც იმავე წელს დასნეულდა და გარდაიცვალა, ხოლო სამეფო ტახტი თავის უმცროს შვილს ბაქარს დაულოცა. დაქორწინების შემდეგ რეეს მამისაგან საუფლისწულოდ მიეცა კახეთ-კუხეთი, რეზიდენციად – უჯარმა. რეეის მეუღლე, სალომე უჯარმელი, „მორწმუნე დედოფალი“, არის „წმიდა ნინოს ცხოვრების“ უძველესი რედაქციის ავტორი.

„მოქცევაი ქართლისას“ ისტორიული ქრონიკის მონაცემების მიხედვით, მეფე მირიანის შემდეგ ტახტზე ადის ბაკურ რეეის ძე. თვით რეეი რელიგიით არის გატაცებული, ღრმად მორწმუნე ადამიანია, რომელიც პოლიტიკისადმი ე-ულგროლ დამოკიდებულში იქნეს.

საერთოდ, წმინდა ნინოს ცხოვრებისადმი მიძღვნილ ნაწარმოებებში („მოქცევაი ქართლისაი“, ლეონტი მროველის „ნინოს ცხოვრება“) რეეი ხშირად არის ნახსენები. როდესაც გადაწყვიტეს „პატოსანი ჯვრის“ გამოსახულება ხისგან შექმნილიყო, ხუროების აღმოჩენილი და მოსაჭრელად გამზადებული ბორცვზე მდგარი მარად-მოყვადილუ ხის მოსახსნელობად მირიანმა თავისი ძე რეეი და მთავარიადიკვანი გააგზავნა. დასნეულებული წმინდა ნინოს სანახავად და მასზე საზრუნავად ბოძებში უჯარმიდან სასწრაფოდ ჩადიან რეეი, მისი მეუღლე სალომე და მათი ასული.

რეეის ღვთისმოსიულობა კარგად ჩანს ერთ ეპიზოდშიც. დასნეულებული რეეის ძე სიკვდილის პირას იყო, მამამ შვილი პატოსანი ჯვრის წინ დააწვინა, მუხლმოდრე-

კილმა, ცრემლით შესთხოვა უფალს დაებრუნებინა მისთვის შვილი და მადლიერების ნიშნად ჯვარზე გუმბათის დადგმის ალთქმა დღო. ყრმა იქვე განიკურნა. მან დიდი სიხარულით ნაიყვანა შვილი შინ. ადიდებდა ღმერთსა და პატოსან ჯვარს. შემდეგ დაბრუნდა ალთქმულის შესასრულებლად. გადაიხადა დიდი ღვინი და მცხეთის მოპირდაპირე მხარეს აღმართულ წმ. ჯვრისათვის (თანამედროვე მცხეთის ჯვრის ტაძრის ადგილას) მცირე ნაგებობა ააგო. რეეი ყოველწლიურად მიდიოდა და პატოსანი ჯვრის მსახურებას აღასრულებდა. „მოქცევაი ქართლისაის“ მიხედვით, იგი მამის ანდერძის შესასრულებლად, განემტკიცებინა ქართლში ქრისტიანული რელიგია, დაუღალავად იღვნოდა.

რეეის განსაკუთრებულმა ღვაწლემ, რაც შეიძლება მეტად მიახლოებოდა ღმერთს, ფეიქრობთ, მას გააბედინა ის, რაც ვერ გაბედა მირიანმა, რომელსაც უდიდესი ღვაწლი მიუძღვოდა ქართლში ქრისტიანობის სახელმწიფო რელიგიად გამოცხადებაში.

მიუხედავად დიდი ოცნებისა, მირიანმა ვერ მისცა თავის უფლებას საძვალე სვეტიცხოვლის ეკლესიის სიხალოვეს გაეკეთებინა, რადგან ცოდვილად მიაჩნდა თავი. მეტიც, მხოლოდ კვირაობით ბედავდა მისი კარის გახსნას და ისიც მღვდლების თანდასწრებით. ამიტომ მეფე მირიანმა, დიდძალი ხალხის დახმარებით, მოშორებით ააშენა თავისთვის „ზემო ეკლესია“, სადაც შეუღლესთან, ნანასთან ერთად განსასვენებელი ჰყოცა.

რეემა კი პატოსანი ჯვრის აღმართვიდან ოცდამეცამე წელს „შუუქმნა საფარველი ჯვარს; და გაიმზადა საფლავი ქვემო ეკლესიაში (სასწაულმოქმედი სვეტის სიხალოვეს – ქ.ნ.), მოკვდა რეეი და დაიმარხა ცოლითურთ იქვე.“

¹ ფარნავაზიანთა სახლის ქრისტიანი მეფეების ქრონოლოგიის საკითხის შესწავლას დიდი ხნის ისტორია აქვს. მიუხედავად ამისა, მეფეთა რიგის დადგენა და ზეობის წელთა განსაზღვრა დღესაც ქართული ისტორიული მეცნიერების ერთ-ერთი აქტუალური პრობლემაა, რაც გამოწვეულია არსებული წერილობითი წყაროების მონაცემთა სხვადასხვაობით. მეცნიერთა გარკვეული ნაწილი არსებულ წყაროთა შეთანხმებას ცდილობს, ნაწილი კი მხოლოდ იმ მეფეთა რიგს ჩამოთვლის, რომლებიც უცხოურ (რომაულ-ბიზანტიურ) წყაროებშია მოხსენიებული ან რომელიმე ერთ წყაროს ანიჭებს უპირატესობას. ვითარებიდან გამომდინარე, გადაწყვეტიტ სათაურში გამოგვეტანა „ქართლის ცხოვრების“ მეფეთა ქრონოლოგიური რიგი, ხოლო ტექსტში გავითვალისწინეთ სხვა წყაროთა მონაცემებიც. სამეცნიერო ლიტერატურაში გამოთქმული განსხვავებული მოსაზრებები კი შეძლებისდაგვარად (ფორმალის გათვალისწინებით) წარმოვადგინეთ. წყაროთა განსხვავებული მონაცემების მიუხედავად, ერთი თანხვედრა მაინც აშკარაა: წარმოდგენილი მეფეები პირველი ქრისტიანი მეფის მირიანის შვილების, რეეისა და ბაქარის, სახელეულთა კუთვნილებათა, რომლებიც „რევიანებად“ და „ბაქარიანებად“ შეიძლება სახელდებულ იქნენ. ასევე, წყაროებში მოხსენიებული ყველა პიროვნება რეალური ისტორიული პირია.

ბაქარ, მირიანის (უმცროსი) ძე

ქართლის მეფე IV საუკუნის 50-60-იან წლებში ლეონტი მროველის „ცხოვრება ქართველთა მეფეთა“ თანახმად, მემატიანეს ცნობით, ბაქარი რომის იმპერატორს, კონსტანტინეს მძევლად ჰყავდა წაყვანილი. როდესაც მირიან მეფემ ქრისტიანობა მიიღო და თავისი ქვეყანა ახალი სარწმუნოებით განამტკიცა, იმპერატორმა ქართველი უფლისწული სამშობლოში დააბრუნა, რაც იმის მიმანიშნებელი იყო, რომ ორ ქვეყანას შორის ნდობამ დაისადგურა.

ქართლის გაქრისტიანებას რომის მესვეურთათვის განსაკუთრებული პოლიტიკური მნიშვნელობა ჰქონდა. ქართლისა და ეგრისისათვის შეუპოვრად იბრძოდა ორი ძალა – სპარსეთი და რომი. პოლიტიკური ვითარება პერმანენტულად იცვლებოდა. ქართული სამეფოები ხან სპარსეთის, ხან კი რომის გავლენის სფეროში ექცეოდნენ. ამ ბრძოლაში განსაკუთრებული მნიშვნელობა ენიჭებოდა ვის მხარეს დაიჭერდა სამეფოების ადგილობრივი ხელისუფლება. შესაბამისად, სახელმწიფოს ოფიციალური სარწმუნოების საკითხი დიდ დატვირთვას იძენდა. თუმცა სარწმუნოება ყოველთვის არ არის პოლიტიკური გადაწყვეტილებების სანინდარი. ერთ შემთხვევაში ქართველი მეფეები დაბალანსების პოლიტიკას ატარებდნენ ამ ორ ძალას შორის, ზოგჯერ კი მათ ერთმანეთის სანინაღმდეგოდ იყენებდნენ საკუთარი ქვეყნის უკეთესი მომავლისათვის. ამის ერთ-ერთი მაგალითია ბაქარ მირიანის ძის პოლიტიკა. შექმნილა ისეთი ვითარებაც, როდესაც ტერიტორია, მეტწილად კი ქართლის სამეფო, ამ ორ ძალას შორის გადანაწილებულა. სწორედ ასეთ პირობებში მკვიდრდება ორმეფობა და ვეფიქრობთ, რომ ტახტზე ერთდროულად სხდებიან მირიანის შვილების, ბაქარისა და რევის სახლის წარმომადგენელნი.

ბაქარი ფრიად მორწმუნე იყო. შესაბამისად, მისი მოღვაწეობის ერთ-ერთი ძირითადი მიზანი ქვეყანაში ქრისტიანობის განმტკიცება გახლდათ. მან განსაკუთრებული ყურადღება დაუთმო კავკასიის მთიელთა შორის ქრისტიანობის გავრცელებას. როგორც მემატიანე აღნიშნავს, „მოაქცივნა უმრავლესნი კავკასიანნი, რომელნი ვერ მოექცივნეს მამასა მისსა“; ე.ი. მას მიეწერება კავკასიის მთიელთა ქართლის სამეფოს ქვეშევრდომობაში მყოფი ნაწილის გაქრისტიანება. მან აგრეთვე ააშენა ნილკანში ეკლესია. სწორედ ნილკელები იყვნენ, რომლებიც „იღრჭენდეს კბილთა მათთა წმიდისა წინოსათვის“. ბაქარის მმართველობას უკავშირდება რანის (მტკვრის მარჯვენა სანაპიროს

ალბანეთი, რომელიც მისი გავლენის ქვეშ იყო) გაქრისტიანებაც. ბაქარმა „განამრავლნა მღვდელნი და დიაკონნი ყოველსა ქართლსა და რანსა ეკლესიათა მსახურებად.“ ყოველივე ეს აგრეთვე მიმართული იყო ქვეყნის ცენტრალიზაციისკენ.

ბაქარის მშვიდობიანი მოღვაწეობა დიდხანს არ გაგრძელბულა. მისი გამეფებიდან მოკლე ხანში ქართლში შინააშლილობა დაიწყო. ბაქარის წინააღმდეგ გამოდიოდა მისი რძალი, რვე მირიანის ძის ქვრივი, სალომე უჯარმელი, რომელსაც თავისი შვილის, თრდატის გამეფება სურდა. რევის ოჯახი თვლიდა, რომ მეფობა მათ სახლს ეკუთვნოდა. სალომეს მხარს უჭერდა სომეხთა სამეფო კარი, ხოლო მათ უკან რომი იდგა. ბაქარმა დახმარებისათვის ირანს მიმართა. ირანი დაეხმარა და მან მოწინააღმდეგეებს სძლია.

საბოლოოდ, ორი მტრული ძალის შეწმნებით, „შუამდგომლობითა ბერძენთა მეფისა და სპარსთა მეფისათა“, რაც ბაქარის დიპლომატიურ ნიჭზე მეტყველებს, მასა და სალომეს შორის შეთანხმება დაიდო. ბაქარმა მირიან მეფისგან გადაცემული სამფლობელოებიდან რძალსა და ძმისშვილებს საუფლისწულოდ მხოლოდ კუხეთი და მისი ცენტრალური ციხე-ქალაქი, რუსთავი, დაუტოვა. თავის მხრივ, სალომე უჯარმელმაც პირობა დადო: „ვიდრემდის იყოს ნათესავი [შთამომავალი] ბაქარისი, რომელსა ეძლოს პყრობა მეფობისა, მისი იყოს მეფობა და არაოდეს ძებნონ მეფობა ნათესავთა რევისთა.“

ბაკურ, რევის ძე

„მოქცევაი ქართლისას“ მიხედვით, ქართლის მეფე, რომელიც სამეფო ტახტზე მირიანის შემდეგ ავიდა, მის დროს „მოკვდა საბერძნეთიდან მოსული იოანე ეპისკოპოსი და დაჯდა იაკობი, ნიქი იქიდანვე მოსული მღვდელი, მთავარეპისკოპოსად. ... მის შემდეგ, მათე ნელს ბაკურმა დაიწყო ნილკნის ეკლესია და გაასრულა ოცდამეთუთმეტე ნელს. მოკვდა ბაკური და დაიმარხა ქვემო ეკლესიაში (სასწაულმოქმედი სვეტის სიახლოვეს – ქ.ნ.)“, მაშამისის, რვე მირიანის ძის გვერდით.

სამეცნიერო ლიტერატურაში არსებობს მოსაზრება: რომში მძევლად მყოფი ბაქარ/ბაკური ის უფლისწულია, რომლის ნაამბობიდანაც შეიტყვეს ჯერ გელასი ექსარქელმა (325-395 წწ), მისგან კი უკვე რუფინუსმა და თეოდორიტი კვირელმა ქართლში ტყვე ქალის მიერ ქრისტიანობის გავრცელების შესახებ.

გელასი კესარიელი წერს: „...მოგვიტოხო ფრიად სარწმუნო ბაკურიმ, კაცმა ფრიად ღვთისმოსიშმა, მეფის შთამომავალმა და იბერთა შორის სახელოვანმა, რომელიც გახდა რომელი სატრაპი და ანარმოა ომი ბარბაროს სარკინოზთა წინააღმდეგ პალესტინის მწვერვალზე და მათზე ბრწყინვალედ გაიმარჯვა.“

ასევე გამოთქმულია აზრი, რომ სწორედ ეს ბაკურია – „დიდი ბაკური“, დასახელებული პეტრე იბერის ასურულ „ცხოვრებაში“ ქართლის პირველ ქრისტიან მეფედ, რომლის შესახებაც ეკითხულობთ: ბაკური ზედმინეწით იცავდა მარხვას, ღოცულობდა, მოწყალებას გაცემდა. კვირაში სამჯერ გვიდა ეკლესიას, თვითონვე ამზადებდა სასახლეში საქმელს და მიჰქონდა ღარიბთა თავშესაფარში და სხვ.

შესაძლებელია, ბაკურის პირველ ქრისტიან მეფედ დასახელება იმით არის გამოწვეული, რომ იგი ბიზანტიის კარზე ხანგრძლივად ცხოვრობდა და საეარაუდოდ, მან პირველმა მიიღო ქრისტიანობა ქართლის სამეფო დინასტიის წარმომადგენლებს შორის ან უბრალოდ, როგორც ვარაუდობენ: ეს ფაქტი „ცხოვრებაში“ პეტრე იბერის განდიდების მიზნით არის შეტანილი.

მირდატ, ბაქარის ძე

ქართლის მეფე IV საუკუნის 60-70 წლებში. ლეონტი მროველის „ცხოვრება ქართველთა მეფეთა“ გადმოცემით იყო ფრიად მორწმუნე. გაამრავლა ეკლესიები, შეამკო ერუშეთისა და წუნდას ტაძრები. მემკვიდრე მას კლარჯეთში (ხევსა კლარჯეთისასა), თუხარისის (ციხე-ქალაქში ეკლესიის აშენებას მიაწერს. მირდატს აქ მიუძღვნია მღვდელი, რომლისთვისაც მთელი კლარჯეთის მოძღვრის ფუნქცია დაუკისრებია. როგორც ჩანს, მირდატის ხანმოკლე მეფობა ქართლში მშვიდობიან პერიოდს ემთხვევა.

თრდატ, რევის ძე

ქართლის მეფე IV საუკუნის შუა პერიოდში. იხსენიება „მოქცევაი ქართლისას“ თხზულებაში. მატანიეში აღნიშნულია, რომ „მეფემ რუსთავის რუ გამოიყვანა და ეკლესიის საფუძელი დადო.“ მის დროსვე კახეთის ნეერესში ეკლესია აშენდა და დასრულდა.

სამეცნიერო ლიტერატურაში არსებობს განსხვავებული მოსაზრებები: (1) მირდატი და თრდატი ერთი და იგივე პირია; (2) მირდატი, თრდატი და ბიზანტიელი მწერლის ამიანე მარცელინისთან მოხსენიებული საურმაგი ერთი და იგივე პირია; (3) თრდატ რევის ძე იბრძვის დაკარგული უფლებების დასაბრუნებლად მირდატ ბაქარის ძის წინააღმდეგ. მას ეხმარება ბიზანტია და იკავებს ქართლის ტახტს, ამდენად თრდატი უნდა იყოს ა. მარცელინის საურმაგი, რომელიც 368 წელს გამეფდა.

ვარაზ-ბაქარი, მირდატის ძე

ქართლის მეფე IV საუკუნის 70-80-იან წლებში ლეონტი მროველის თანახმად („ცხოვრება ქართველთა მეფეთა“). ვარაზ-ბაქარს ჰყავდა ორი ცოლი. პირველ ცოლთან შეეძინა ვაჟი, ფარსმანი, ხოლო მეორესთან – ორი ვაჟი, მირდატი და თრდატი.

მემკვიდრე ვარაზ-ბაქარს უარყოფითად ახასიათებს: „...იყო კაცი ურწმუნო და მოძულე სჯულისა.“ ცხადია, იგი ვერ ალუდდა მთელი ერის ნებას და შიშის გამო ვერ გაბედა სჯულის დატოვება, მაგრამ არც ერთი ეკლესია არ აუშენებია, აშენებული არ შეუშკია. „ყოველითავე იტყეოდა უსჯულოდ.“ მან არ შეისმინა დიდებულთა რჩევა – დახმარება ეთხოვა რომისთვის, გაეხსნა დარიალის კარი, შემოეშვა „ოესნი და ლეკნი“ და გამკლავებოდა ირანს. იგი უომრად დამორჩილდა ირანელ ერისმთავარს, იკისრა ხარკი და დათმო მის გამგებლობაში არსებული რანი და მოეკანო (მტკვრის ორივე სანაპიროს ალბანეთი). ამის შემდეგ მას განუდგნენ „კლარჯნი და მიერთნეს ბერძენთა... და დარჩა ვარაზ-ბაქარს ქართლი, ...პერეთი და ეგრისი.“ რადგან გარდაცვალების უამს მისი შვილები მცირეწლოვანი იყვნენ, სამეფო ტახტი ვერც ერთმა მათგანმა ვერ დაიკავა.

ვარაზბაკური

„მოქცევაი ქართლისას“ მიხედვით – ქართლის მეფე. ვისი ძე იყო ვარაზბაკური, ქრონიკა ამის შესახებ დუმს. მის დროს ირანელი პიტიახში მოვიდა თბილისს და ქართლი მისი მოხარკე გახდა. „მის დროს ააშენეს აზნაურებმა წმინდა ეკლესია მცხეთაში და დაუქვემდებარეს დიდ ეკლესიას სოფლებითა და მიწის ნაკვეთებით ქართლში.“

ასფაგური

ქართლის მეფე ამიანე მარცელინის ცნობით. 368 წელს ქართლის ტახტზე რომის მხარდაჭერით ასული საურმაგი ასფაგურმა ირანის შაჰის, შაბურ II-ის დახმარებით გააძევა და გამეფდა. ამის შემდეგ საურმაგი რომის ჯარით შემოვიდა ქართლში. როდესაც იგი მტკვარს მიუახლოვდა, ასფაგურმა (ბაქარიანი) საურმაგს (რევიანი), როგორც ნათესავმა ხელისუფლების გაყოფა შესთავაზა. რომის იმპერატორი ამ შეთანხმებას დასთანხმდა. 369 წელს ქართლი სასანურ სპარსეთსა და რომის იმპერიას შორის შუაზე გაიყო, რის შედეგადაც ორმეფობა დამყარდა. საურმაგს საგამგებლოდ ერგო მტკვრის მარჯვენა სანაპირო, შესაბამისად, ასფაგურს – მტკვრის მარცხენა სანაპირო.

ორმეფობა ქართული წყაროებით არ დასტურდება, თუმცა, უცხოური წყაროების გათვალისწინებით, სპეციალურ ლიტერატურაში აღიარებულია. მეცნიერთა ნაწილი ამიანე მარცელინის ასფაგურს აიგივებენ ვარაზ-ბაკურთან, ხოლო საურმაგს – თრდატთან. მიჩნეულია, რომ 70-იან წლებში ირანელთა ჩარევით ერთმმართველობა აღდგა ასფაგურის მეფობით. მეფეთა გაიგივება, ვფიქრობთ ლოგიკურია, რადგან მათ შესახებ სხვადასხვა წყაროთა ცნობები ერთმანეთს არ ეწინააღმდეგება, პირაქით, ავსებს.

ლეონტი მროველის მატიანის იმ მონაკვეთში, რომელშიც საუბარია ვარაზ-ბაქარის შესახებ, არის ჩანართი, რომლის მიხედვითაც ვგებულობთ, რომ პეტრე იბერის (ერისკაცობაში მურვანოსი) მამა იყო ვარაზ-ბაქარი, რომელსაც ირან-ბიზანტიას შორის გართულებული მდგომარეობის გამო რომის იმპერატორმა თეოდოსიმ მძევლად 14 წლის ვაჟი მოსთხოვა. მურვანოსი იმპერატორის კარზე „მრავლითა პატივითა და დიდებითა“ იზრდებოდა. თუმცა პეტრე იბერის ქართული ვერსია სამეცნიერო ლიტერატურაში გვიანდელ ძეგლად მიაჩნიათ (ხ. მარი მას XIII ს-ით ათარიღებს).

თრდატი, რევის ძე

ქართლის მეფე IV საუკუნის 80-90-იან წლებში. ლეონტი მროველის თანახმად („ცხოვრება ქართველთა მეფეთა“), ვარაზ-ბაქარის სიმამრი, რომელიც სამეფო ტახტზე ავიდა ვარაზ-ბაქარის შვილების მცირეწლოვნობის გამო. ვარაზ-ბაქარს ერთი ცოლის, თრდატის ქალიშვილისგან, დარჩა ორი ვაჟი: თრდატი და მირდატი,

რომელთაც თავად თრდატი ზრდიდა, ხოლო მეორე ცოლისგან – ფარსმანი, რომელიც სამშვილდის ერისთავთან იზრდებოდა.

აღნიშნული გარემოებიდან გამომდინარე, წარჩინებული მონდომებით თრდატმა სამეფო ტახტი დაიკავა. მის დროს სპარსელთა ბატონობა შესუსტდა, ქრისტიანთა დევნა შეწყდა. ეს მოვლენა ალბათ სპარსეთ-რომის საზავო ხელშეკრულებამ (387 წ.) განაპირობა და სპარსეთის მიერ რომისათვის ანგარიშის განევას ცხადყოფს. სპარსეთთან ურთიერთობის დარეგულირება თრდატის განონასწორებელი პოლიტიკისა და მოქნილი დიპლომატიის შედეგად უნდა ყოფილიყო.

მატიანეს მიხედვით, თრდატი „მეფობდა ესე... მოხუცებული კეთილად. იყო კაცი მორწმუნე, ბრძენი და გონიერი. ამან სიბრძნითა თვისითა დაამშვიდა სპარსნი, გამოაჩინა ჯუჲარი, შეჰკაზმნა ეკლესიანი და... ხარკსა მისცემდა სპარსთა მეფესა... მეფობდა უშფოთველად.“ მემატიანე მას მიაწერს ნეკრესსა და რუსთავში ეკლესიების აშენებას.

ბაკურ, თრდატის ძე

ქართლის მეფე „მოქცევაი ქართლისას“ მიხედვით. ბაკურმა „განაახლა არმაზნი სპარსთა შიშისათვის“ და ააშენა ბოლნისში ეკლესია (ბოლნისის სიონის – ბაზილიკური ნაგებობის ერთ-ერთი საუკეთესო ნიმუშის – ნარნერების მიხედვით ფიქრობენ, რომ ეკლესია აშენებული უნდა იყოს დავით ეპისკოპოსის ზეობის დროს, 479-494 წლებში, თუმცა აზრთა სხვადასხვაობა ამ საკითხზეც არსებობს).

ფარსმან, ვარაზ-ბაქარის (უფროსი) ძე

ქართლის მეფე IV-V საუკუნეების მიჯნაზე ლეონტი მროველის თანახმად („ცხოვრება ქართველთა მეფეთა“). იგი რომის მხარდაჭერის იმედით განუდგა ირანს და ხარკი შეუწყვიტა: „იყო კაცი მორწმუნე, მხედარი შემმართებელი... გამარავლა ჯვარნი და განაახლა ეკლესიები.“ ფარსმანის მეფობის დროს გარდაიცვალა ელია ეპისკოპოსი და მისი ადგილი სვიმონმა დაიკავა. მას მემატიანე ბოლნისში ეკლესიის აშენებას მიაწერს (ფარსმანი „მოქცევაი ქართლისას“ მიხედვით თრდატის

დისწულია. მის დროს მთავარეპისკოპოსი სვიმეონი იყო).

ფარსმანი, პეტრე იბერის ასურული „ცხოვრების“ ცნობით, კონსტანტინოპოლში კეისრის კარზე ცხოვრობდა, ეკავა სარდლის თანამდებობა და დიდი პატივით სარგებლობდა. იგი აღმოსავლეთ რომის იმპერატორის არკადიუსის (395-408 წწ) ტახტზე ასვლის შემდეგ მალევე რომიდან სამშობლოში, ქართლში გამოიქცა, რადგან მას არკადიუსის მეუღლესთან ევდოკიასთან გადედოფლებაზე სასიყვარულო ურთიერთობა ჰქონდა. მან თეთრი ჭუნების დახმარებით (თეთრი ჭუნები იმ დროს კავკასიის ველეებში მომთაბარებოდნენ) ქართლის ტახტი დაიკავა.

შესაძლებელია ვიფიქროთ, რომ ფარსმანს თეთრი ჭუნები თავად არკადიუსის თანხმობით დაეხმარნენ, რადგან „ქართლის ცხოვრება“, როგორც უკვე აღვნიშნეთ, წერს, რომ იგი რომის იმედად განუდგა ირანს. ამაში მიუღწევადი არაფერია, რადგან პოლიტიკური ინტერესებიდან გამომდინარე, არკადიუსი მნიშვნელოვნად იქნებოდა დიანტიერეგებული ირანის სანინაალმდეგო მოქმედებების ხელშეწყობით, ასეთ დროს კი პირადი მტრობა შორსმჭვრეტელი პოლიტიკოსისათვის არცთუ ანგარიშგასაწევი ხდება.

მირდატ, ძმა ფარსმან მეფისა (ვარაზ-ბაქარის ძე)

ქართლის მეფე V საუკუნის 10-იან წლებში ლეონტი მროველის თანახმად („ცხოვრება ქართველთა მეფეთა“). მემბტიანე მიუთითებს, რომ იგი იყო დედით რევიანი და მამით ბაქარიანი. ანარმოებდა ბრძოლებს ქვეყნის დამოუკიდებლობისათვის. მირდატი იყო „კაცი ქველი, მხედარი შემმართველი“, „ლალი და ამპარტავანი“. ებრძოდა ბიზანტიას კლარჯეთისათვის, ხოლო სპარსელებს ხარკიც კი შეუწყვიტა. შეენირა თავისუფლებისათვის ბრძოლას. ირანის შაჰმა იეზიდგარდ I-მა (399-421 წწ) ქართლში დიდძალი ჯარი გამოაგზავნა, მირდატმა „სილალთა თვისითა, არა ჰრიდა სიმრავლესა სპარსთასა“ და შეეგება მათ. მირდატის ოჯახი სვიმონ ეპისკოპოსთან ერთად კახეთს დარჩა. ბრძოლა მოხდა გარდაბანთან. ქართველები დამარცხდნენ. მირდატი დაატყვევეს და ტყვეობაში გარდაიცვალა. სპარსელებმა ააოხრეს ქართლი, შემუსრეს ეკლესიები, დაამტკრიეს ჯვრები და ცეცხლთაყვანისმცემლობის აქტიურად გავრცელება დაიწყეს.

მირდატ მეფე ქართულმა ეკლესიამ წმინდანად შეაჩვენა. ხსენების დღედ 8 (21) აგვისტო დადგინდა.

„მოქცევაი ქართლისას“ მიხედვით მირდატი ირანელ-მა პიტიახშმა (პიტიახში აქ პროვინციის, მხარის მმართველს ნიშნავს) წაიყვანა „ბაღდადს და მუნ მოკუდა“.

ბუზმიპრი

ქართლის მეფე იოანე რუფუსის „პეტრე იბერის ცხოვრების“ ცნობით. ბუზმიპრი პეტრე იბერის მამად არის მოხსენიებული.

ივ. ჯავახიშვილი იზიარებს რუფუსის ცნობას. ასევე გამოთქმულია ვარაუდი, რომ ბუზმიპრი ან ბიზანტიელთა გავლენის ქვეშ მყოფი კლარჯეთის ხელისუფალია ან მეფე მირდატი და ბუზმიპრი ერთი და იგივე პირია. ამ ბოლო მოსაზრებას დღესაც ჰყავს მხარდამჭერნი. არსებობს განსხვავებული შეხედულებაც: ბუზმიპრი ქართლის სამეფო-საგვარეულოს წარჩინებული პირია.

ქართლში უმეფოების ხანა
(V სუკუნის 10-იანი წლები)

მირდატის სპარსეთში გარდაცვალების შემდეგ ქართლი საგამგებლოდ ალბანეთში მჯდომ ირანის მოხელეს დაუქვემდებარეს. ასეთი ვითარება დიდხანს არ გაგრძელებულა. სამი წლის შემდეგ ქართლის აზნაურებმა დრო იხელთეს და როდესაც ირანის შაჰი აღმოსავლეთით მტრებთან იბრძოდა, ქართლში არჩილი გაამეფეს.

არჩილ, მირდატის ძე

ქართლის მეფე V საუკუნის 20-30-იან წლებში, ჯუანშერის „ცხოვრება ვახტანგ გორგასლისას“ თანახმად. არჩილის ტახტზე ასვლის დროისათვის, როგორც უკვე აღინიშნა, ქართლში სპარსელების მმართველობის შედეგად ფრიად მძიმე მდგომარეობა იყო შექმნილი. შესაბამისად, მან დახმარებისთვის ბიზანტიას მიმართა. არჩილმა პოლიტიკური ქორწინების შედეგად (დაქორწინდა ბიზანტიის იმპერატორის, იოზიანის (363-364 წწ) შთამომავალ მარიამზე) ბიზანტიისგან დახმარების დასტური მიიღო. ნამოიწყო ბრძოლა სპარსეთთან, „გამოაჩინა ჯუარნი და მოკაზმნა ეკლესიანი.“

მემკვიდრეობა განსაკუთრებული ექსპრესიით გადმოგვცემს არჩილის ბრძოლას რანის პიტიახშის, ბარზაბოდის, ხელმძღვანელობით რან-მოვაცანის (ალბანეთი) და ადარბადაგანის კოალიციური ლაშქრის წინააღმდეგ. არჩილმა ბიზანტია-ქართლის ლაშქრით ბრწყინვალე გამარჯვება მოიპოვა. ამ გამარჯვებას უდიდესი მნიშვნელობა ჰქონდა: სპარსეთმა ვერ გააუქმა ქართლში მეფობა და ამ პროცესმა თითქმის ერთი საუკუნით გადაინია.

„მოქცევაი ქართლისას“ მიხედვით, არჩილის დროს „მოგუნი მოგობდეს ცეცხლსა მსახურებასა ზედა.“

არჩილი „ქართლის ცხოვრების“ ძველი ციკლის, ანასეულ, ჭალაშვილისეულ და მარიამისეულ ნუსხებში მირდატის ძმისწულად და თრდატის ძედ არის დასახელებული, მაგრამ „ქართლის ცხოვრების“ სხვა ნუსხებში, მაგ. რუმინაიციისეულ, თეიმურაზისეულ... ნუსხებში, აგრეთვე „ქართლის ცხოვრების“ სომხურ თარგმანში (X ს.) არჩილ მირდატის ძედ მოიხსენიება. სპეციალურ ლიტერატურაში ამ ბოლო ვერსიას იზიარებენ. ჩვენც უპირატესობა არჩილ მირდატის ძეს მივიანიჭეთ და გვერ-

დი აეუარეთ „ქართლის ცხოვრების“ ყუხჩიშვილისეულ გამოცემას.

მირდატ, არჩილის ძე

ქართლის მეფე V საუკუნის 30-50-იან წლებში, ჯუანშერის „ცხოვრება ვახტანგ გორგასლისას“ და ლეონტი მროველის „მოქცევაი ქართლისას“ თანახმად. არჩილის შემდეგ ტახტზე ავიდა ქართლის უდიდესი მეფის, ვახტანგ გორგასლის მამა, მირდატი.

მირდატმა ცოლად შეირთო რან-მოვაცანის (ალბანეთის) პიტიახშის, ბარზაბოდის ასული საგდუხტი. დაქორწინების შემდეგ არჩილმა შვილის საუფლისწულოდ მისცა ქალაქი სამშვილდე, მისი საერისთავო ქვეყნით. სამშვილდეში დედოფლობის პერიოდში საგდუხტმა სპარსული სარწმუნოება – ცეცხლთაყვანისცემლობა უარყო და ქრისტიანობა მიიღო. საგდუხტს მატთანე სამშვილდის სიონის აღმშენებლად იხსენიებს.

მირდატსა და საგდუხტს შეეძინათ სამი შვილი. ორი ქალი – ხვარანძე და მირანდუხტი და ვაჟი – ვახტანგი.

მირდატმა ქართლში მეფობა შეინარჩუნა და ამაში გარკვეული როლი მისმა პოლიტიკურმა ქორწინებამ ითამაშა. მიუხედავად ამისა, ქართლის მეფეთა მდგომარეობა ამ დროს მნიშვნელოვნად შესუსტდა, რადგან სპარსეთმა საკმაოდ მძლავრად მოიკიდა ფეხი ამიერკავკასიაში. როგორც ისტორიიდან ვიცით, ამ დროისათვის ალბანეთსა და სომხეთში მათ მიერ მეფობა უკვე გაუქმებული იყო. ქართლის მეფეები კი სპარსეთის მოხელის, ალბანეთის პიტიახშის მკაცრი ზედამხედველობის ქვეშ იმყოფებოდნენ. ამაზე მიუთითებს მემკვიდრეობა, რომელიც წერს, რომ მირდატის გარდაცვალების შემდეგ ვახტანგის მცირეწლოვნობის გამო „საგდუხტ დედოფალი განაგებდა მეფობას ძალითა და შეწევნითა მამისა თვისისათა.“ ასევე საგდუხტი მამას ევედრებოდა, რომ ეშუამდგომლა სპარსეთის შაჰთან, რათა ვახტანგს კუთვნილი ტახტი დაეკავებინა.

ვახტანგ გორგასალი (V საუკუნის II ნახევარი)

ქართლის მეფე. პირველი ქართველი ქრისტიანი მეფის, მირიანის ძის რევის შთამომავალი. ერთ-ერთი ყველაზე გამოჩენილი პოლიტიკური ფიგურა საქართველოს ისტორიაში. უმაღლეს იდეალებს, ეროვნულ დამოუკიდებლობასა და ქრისტიანობას შეწირული მეფის სახელი უძვირფასეს ლეგენდასავით შემოინახა ქართველმა ერმა.

ვახტანგ გორგასლის მოღვაწეობისადმი მიძღვნილი საეპიკურული საისტორიო თხზულება, „ცხოვრება ვახტანგ გორგასლისა“, შესულია ქართველთა „წმინდა წიგნში“ „ქართლის ცხოვრება“. მოუხედავად ამისა, ამ დიდი მეფის დაბადების, ტახტზე ასვლისა და გარდაცვალების ზუსტი თარიღები ცნობილი არ არის. დანამდვილებით ვიცით, რომ ის ირანის ხუთი შაჰის – ეიზიდგერდ II-ის (438-457 წწ), პორმიზდ III-ის (457-549 წწ), პეროზის (459-484 წწ), ვალარშისა (484-488 წწ) და კავადის (488-531 წწ) – თანამედროვეა. ზოგადად, მისი მოღვაწეობა შეიძლება V საუკუნის II ნახევრით განისაზღვროს.

ვახტანგის ოჯახი

მამა – მიდრატ IV, ქართლისა მეფე
დედა – საგდუხტი, რანის ათაბაგ ბარზაბოდის ასული
დები – ხვარამზე და მირანდუხტი
თანამეცხედრე (I) – ბალენდუხტი, სპარსთა მეფის ასული, რომელიც შშობიარობას გადაჰყვა
თანამეცხედრე (II) – ელენე, ბიზანტიის კეისარ ლეონ I დიდის ასული

შვილები: დარი და ასული (სახელი უცნობია), ტყუპები (პირველი ცოლისგან); ლეონი და მირდატი (მეორე ცოლისგან).

ვახტანგის პორტრეტი

არაჩვეულებრივად წარმოსადგეი, ფიზიკური ძალით, სიმამაცითა და ვაჟკაცობით გამორჩეული „იყო იგი უმაღლეს კაცთა მის ჟამისათა და უმშვენიერეს სახითა და ძლიერი ძალითა“, შეჭურვილი ქვეითად ირემს მიეწეოდა, ჩასჭიდებდა რქებში ხელს და დაიჭურდა; შეჭურვილი ცხენს გაიგდებდა მსვრებზე და ისე ავიდოდა მცხეთიდან არმაზის ციხემდე. „იყო საზარელ და გოლიათ და განთქმულ ყოველსა ქვეყანასა და ჰასაკითა უმეტეს ყოველთა კაცთა, რამეთუ ათთორმეტი მტკაველი იყო სიმაღლე მისი“. ბრძოლის ველზე ყოველთვის იქით მიე-

მართებოდა, სადაც მის ჯარს განსაკუთრებით უჭირდა და მუხრს ავლებდა მტერს „ეითარცა ლომი კანჯართა“.

ვახტანგი ამავე დროს დიდი სახელმწიფო მოღვაწისათვის აუცილებელი თვისებებით, მხედართმთავრისა და დიპლომატის უბადლო ნიჭით იყო დაჯილდოებული.

მეფე ვახტანგის ფრესკული გამოსახულებები იყო იერუსალიმის ჯვრის მონასტერსა (1750-იან წლებში ნახა ტიმოთე გაბაშვილმა. 1902 წ. ნიკო მარს აღარ დახვდა, კედელი შეთეთრებული იყო) და სვეტიცხოველში. არსებობს ამ ფრესკების პირები.

სახელი ვახტანგი და ზედნოდება გორგასალი

მეფეს თავზე ოქროს ჩაბალახი ეხურა, რომელზეც წინ მგელი და უკან ლომი იყო გამოსახული.

აქედან წარმოდგება მისი ზედნოდება „გორგასალი“ – სპარსულად „მგლისთავა“. ვახტანგის გამოჩენა ყოველთვის პანიკას იწვევდა მოწინააღმდეგის ბანაკში. „დურაზ გორგასალ“ ანუ „ერიდეთ მგლისთავას“ – ასე აფრთხილებდნენ ერთმანეთს თავზარდაცემული სპარსელები. ვახტანგის სპარსულად ვარან-ხუასრო-თანგ ეწოდა. შესაძლოა, სწორედ მისი სპარსული სახელის შემოკლებით არის მიღებული ქართული ვახტანგ: „ვა(რან) ხ(უასრო)თანგ“. არსებობს მოსაზრება, რომ ვახტანგის სახელშივე იგულისხმება მგელი. ძველ ინდურსა და ავესტურში (ძველი სპარსული ენის ერთ-ერთი დიალექტი) „ვახ“ ნიშნავს მგელს, ხოლო „ტან“ – ტანს, ისევე როგორც ქართულში. ბრიტანეთის უზენაესი ინახება გემა გვირგვინოსანი მამაკაცის პროფილითა და წარწერით: „ერთანგი“ საეპარაუდოდ, მეფე ვახტანგის სპარსული სახელი: ვარან-ხუასრო-თანგი.

ვახტანგის პრობა

V საუკუნე – ორ უდიდეს იმპერიას, ბიზანტიასა და სასანიანთა ირანს შორის ბრძოლის ასპარეზად იყო ქვეული კავკასია და, რა თქმა უნდა, საქართველო. თანდათანობით გამოიკვეთა ირანის უშირატესობა, რომელიც ქრისტიანობის აღმოფხვრითა და მაზდეანობის დანერგვით ცდილობდა ქართველთა ეროვნული თვითმყოფადობის მოსპობას. ვახტანგის უშუალო წინაპარ ქართლის მეფეთა (მირდატი-არჩილი-მირდატი) უკომპრომისო ბრძოლის შედეგად ირანი იძულებული გახდა დროებით უკან დაეხია. დაზავება უფლისწულ მირდატისა და რანის პიტიახშის, ბარზაბოდის, ასულ საგდუხტის ქორწინებით დაგვირგვინდა. საგდუხტი გაეცნო ქრისტიანობას,

„ინამა ჭეშმარიტი სჯული, დატოვა ცეცხლმსახურება, მოინათლა და გახდა მართლმორწმუნე“, აღაშენა სამ-შვილდის სიონი. ჭეშმარიტ ქრისტიანებად აღზარდა შვილები. პირველი შვილის, ხვარამზეს გაჩენიდან ოთხი წლის თავზე შვა დედოფალმა ძე და უნოდა სახელი სპარსულად ვარან-ხუასრო-თანგ, ხოლო ქართულად – ვახტანგ.

საქართველოში არსებული წესის თანახმად („შვილნი მეფეთანი წარჩინებულთა სახლსა შინა აღიზარდიან“), ვახტანგი აღსაზრდელად საფრმაგ სპასპეტს მიაბარეს.

შვიდი წლის იყო ვახტანგი, როდესაც მირდატ მეფე გარდაიცვალა. დაქვრივებული საგდუხტ დედოფალი სასწრაფოდ ბარდავს გაემგზავრა, მუხლებში ჩაუვარდა მამამისს, რანის პიტიახმ ბარზაბოდს, ტირილითა და ვედრებით შესთხოვა არ გაეხსენებინა წარსული ქიშპი, მამამთილისა და ქმრის (არჩილისა და მირდატის) ნამოქმედარი, შეენდო მისთვის წინაპართა სჯულის დატოვება, არ მოეოხრებინა ქართლი, არ აღმოეფხვრა ქრისტიანობა და ეშუამდგომლა ირანის შაჰის წინაშე ვახტანგი დაემტკიცებინა ქართლის მეფედ. ქალიშვილის თხოვნა-ვედრებამ გულ მოუღო ბარზაბოდს. ქართლზე გამოსალაშქრებლად გამზადებულმა პიტიახმმა შეინყაღა თავისი ასული და ყველა თხოვნა შეუსრულა. მხოლოდ მაზღენათა უფლებების გაფართოება მოითხოვა. მის მიერ გამოგზავნილი მოგვით ბიძქარან „ეპისკოპოსის“ მეთაურობით მცხეთაში, მოგვთა უბანში დასახლდნენ. ბარზაბოდის შუამდგომლობით ვახტანგი ირანის შაჰმა ქართლის მეფედ დაამტკიცა და ძვირფასი თვლებით შემკული გვირგვინი „ანთრაკოვანი“ გამოუგზავნა. ამრიგად, ქართლის სამეფო ირანის ვასალი გახდა.

მძიმე ტვირთად დაანჯა ჩვენს ქვეყანას ირანელთა ულელი. დიდი იყო ირანელთა მიერ დანესებული ზარკი, მაგრამ კიდევ უფრო მძიმე იყო სამხედრო ბეგარა. ქართულ ჯარს სისტემატურად უხდებოდა სასანიანთა შორეულ დაპყრობით ლაშქრობებში მონაწილეობა. მრავალი ქართველი იღუპებოდა შუა აზიაში, ავღანეთსა თუ ინდოეთში გამართულ სისხლისმღვრელ ბრძოლებში. ვახტანგის მცირეწლოვნების გამო ქვეყანა, ფაქტობრივად, უპატრონოდ იყო დარჩენილი. მართალია, ქრისტიანობა ოფიციალურად არ იდევნებოდა, მაგრამ მაზღენათა „ეპისკოპოსები“ დაუფარავად ქადაგებდნენ და ავრცელებდნენ ცეცხლთაყვანისმცემლობას.

დიდ აზნაურთა ნაწილმა, ვარსკენ პიტიახმის მეთაურობით, მაზღენათმა მიიღო, ირანელთა სამსახურში ჩადგა და დამპყრობელთა ბატონობის ძირითად და საყრდენ ძალად იქცა. V საუკუნის შესანიშნავ ქართულ

აგიოგრაფიულ თხზულებაში, იაკობ ხუცესის (ცურტა-ველის) „შუშანიკის წამებში“ ასეთი ტიპური მოღალატის, ქვემო ქართლის პიტიახმის, ვარსკენის, ისტორიაა გადმოცემული. ნიშანდობლივია, რომ „შუშანიკის წამებში“ ქართლის მეფე საერთოდ არ არის ნახსენები.

მოიშალა ქართლის სამეფოს ჩრდილოეთის საზღვარი. გახშირდა ჩრდილოკავკასიელ მომთაბარე ტომთა თავდასხმები. 10 წლის იყო ვახტანგი, როდესაც ოსთა და ჰუნთა ურიცხვი სპა შემოიჭრა საქართველოში, მოაოხრა ქართლი და გაიტაცა კასპის სპასალართან აღსაზრდელად მიბარებული ვახტანგის უმცროსი და, 3 წლის მირანდუხტი.

ვახტანგის მცირეწლოვნებითა და ქართლის სამეფოს დასუსტებით ისარგებლეს ბიზანტიელებმაც და მათ მიერ ადრე მიტაცებულ კლარჯეთსა და აფხაზეთს (ეგრისის წყლის ჩრდილოეთით მდებარე ეგრისის ტერიტორია) ეგრისის წყლიდან (მდ. ლალიძგა) ციხე-გოჯამდე ტერიტორიაც დაუმატეს. მტრის შემოტევა პასუხს მოითხოვდა.

ვახტანგის მეფობის დასაწყისი

როდესაც ვახტანგი 15 წლისა შესრულდა, ქართლის სამეფოს წარჩინებულები დედაქალაქ მცხეთაში იხმო სათათბიროდ. ამ დროისათვის მას უკვე მკაფიოდ ჰქონდა ჩამოყალიბებული მოქმედების გეგმა. უმთავრესი ამოცანა, რა თქმა უნდა, ირანელთა ბატონობისაგან ქვეყნის გათავისუფლება იყო. მაგრამ ვახტანგს კარგად ესმოდა, რომ ამ მიზნის მისაღწევად დიდი წინასწარი სამზადისი იყო საჭირო: ხელისუფლების ცენტრალიზაცია, რაც დიდ აზნაურთა დაქვემდებარებასა და ეკლესიასთან თანამშრომლობას გულისხმობდა, ქართლის სამეფოს ტერიტორიული მთლიანობის აღდგენა და საზღვრების გამაგრება. დარბაზის წინაშე მუდმივ თავისი სიფეხი სიტყვა ბრძანა. ამცნო შეკრებილთ, რომ პირადად აიღო ხელში ქვეყნის მართვა და დაადგინა ოსეთზე ლაშქრობა.

ჩრდილოკავკასიაში ლაშქრობა

იმ ეტაპზე ქართლის სამეფოს ირანელებთან ბრძოლის ძალა არ ჰქონდა. ამიტომ ვახტანგმა, ხელსაყრელი ვითარების დადგომამდე, დამპყრობელბთან თანამშრომლობა არჩია და მათი სამხედრო ძალის გამოყენება კი მოახერხა თავისი ინტერესებისათვის. ვახტანგის დედის ძმამ, რანის პიტიახმმა, ბარზაბოდის ძე ვარაზაკურმა, რომლის სამფლობელოც ასევე დაარბიეს ჰუნებმა და ოსებმა, დიდი ჯარი მიაშველა ვახ-

ტანგს. ვახტანგმა, ამავე დროს მოლაპარაკება აწარმოა ჩრდილოკავკასიის ხალხებთან და ბევრი მათგანი თავის მხარეს გადაიბირა.

ქართულ-სპარსული მხედრობა დარიალის გზით ჩრდილოეთ კავკასიაში გადავიდა და მდ. თერგის ნაპირას დაბანაკდა. მდინარის მეორე მხარეს ჰუნთა და ოსთა ლაშქარმა მოიყარა თავი.

იმ დროს წესად იყო ბრძოლის დანაშაულის წინ ბუმბერაზთა ორთაბრძოლების გამართვა. განსაკუთრებული ძალისა და სახელის მქონე რაინდები, ცხენზე ამხედრებულნი და მძიმედ შეჭურვილნი შერკინებებს აწყობდნენ. ვახტანგი ხშირად იღებდა ასეთ ორთაბრძოლებში მონაწილეობას და მუდამ გამარჯვებული გამოდიოდა. ამჯერადაც თერგის პირას მტრის ორი გოლიათი, თარხანი და ბაყათარი, გამოასალმა სიცოცხლეს 16 წლის ჭაბუკმა მეფემ. ამის შემდეგ ვახტანგის სპა შეტევაზე გადავიდა და მუსრი გაავლო მტრის ვარს.

ბრძოლის ველზე მოპოვებული გამარჯვების შემდეგ ვახტანგმა დაარბია ოსეთი, ჰუნეთი და მათ მეზობლად მყოფი ჯიქეთი. მრავალი ტყვე ჩაიგდო ხელში. მათი ნაწილი თავის დაში, მირანდუხტსა და მასთან ერთად იქ ექვსი წლის განმავლობაში ტყვეობაში მყოფ ქართველებში გაცვალა. ჩრდილოკავკასიელ „მეფეებს“ (ანუ ტომის ბელადებს) მძევლები ჩამოართვეს. ლაშქრობა ოთხ თვეს გაგრძელდა. უკანა გზაზე ვახტანგმა გაამარჯვა დარიალის ციხე და მასში თავისი მეციხოვნეები ჩააყენა. ეს ფორმალურად ირანის, ხოლო ფაქტობრივად ქართლის ჩრდილოეთის საზღვრის გამაგრებას ნიშნავდა. ამიერიდან კავკასიონის გამოსასვლელები ქართლის მეფის კონტროლის ქვეშ მოექცა. ქართლის სამეფოს გავლენა გავრცელდა ოსეთზე, დურძუკეთზე, დიდოეთსა და ნუქეთზე.

დასავლეთ საქართველოში ლაშქრობა

ჩრდილოეთ კავკასიიდან ვახტანგი ქართული ჯარით პირდაპირ დასავლეთ საქართველოს გასათავისუფლებლად გაეშურა. ასეთი გადაწყვეტილება მეფეს მოპოვებული გამარჯვებით გამოწვეული ეიფორიისა თუ აღტაცების შედეგად არ მიუღია. ის კარგად იყო ინფორმირებული და გარკვეული შექმნილ საერთაშორისო ვითარებაში. იცოდა, რომ ამ დროს ბიზანტიასა და ირანს შორის ომი მიმდინარეობდა და იმპერატორი ლეონ დიდი (457-474 წწ) ვერ შეძლებდა დასავლეთ საქართველოს ციხე-ქალაქებში ჩაყენებული გარნიზონებისთვის ჯარის მიშვლებას. სამი წლის განმავლობაში ვახტანგმა „ნარტყუნა ყოველი ციხენი აფხაზეთისანი ვიდრე

ციხე-გოჯამდე“. დედაქალაქში დაბრუნებულ მეფეს ზარ-ზეიმით დახვდნენ ოჯახის წევრები და მცხეთის მცხოვრებნი. ქუჩაში გამოფენილი მოსახლეობა ფეხქვეშ თავის მოსასხამებს უფენდა და თავზე ოქროს ფულს აყრიდა გამარჯვებულ მეფეს, ხმაშალალი შეძახილებით სოტბას ასხამდნენ მის გმირობას.

ომში მოპოვებული ნადავლის დიდი ნაწილი ვახტანგმა ირანის შაჰს გაუგზავნა და მისი ასულის ხელი ითხოვა. მოპოვებულმა გამარჯვებებმა იმდენად დიდი აღიარება მოუტანა ვახტანგს, რომ „სპარსთა მეფემ მისცა ასული მისი ბალენდუხტ ცოლად, ხოლო მზითვად სომხეთი და ყოველნი მეფენი კავკასიისანი“. ეს კავკასიაში ქართლის სამეფოს პირველობის აღიარებას ნიშნავდა. ვახტანგმა რანის ათაბაგის ადგილი დაიკავა ირანის შაჰის კარზე, ანუ ირანისადმი დაქვემდებარებული ამირ და იმიერ კავკასიელ მმართველთა „ზედამხედველად“ იქნა დადგენილი.

ბრძოლა ბიზანტიის იმპერიის წინააღმდეგ

ამავე დროს შაჰმა ვახტანგს, „ვარანხუსარო-თანგს, ათთა მეფეთა-მეფეს, ახოვანსა“ წერილი გამოუგზავნა და ბიზანტიის წინააღმდეგ საბრძოლველად იხმო. ქართული ჯარი ვახტანგის მეთაურობით სომხეთის გავლით გაემართა ბიზანტიისაკენ. გზად მას შეუერთდნენ სომხეთის პიტიახშები და ლეკთა (დარუბანდის) მეფე იპაჯუჯ. სპარსთა ლაშქარს მეთაურობდა ვახტანგის ბიძა, რანის ათაბაგი ვარაზბაკური. ის ერთ-ერთი შეტაკების დროს დაიღუპა. შეერთებულმა მხედრობამ ვახტანგის მეთაურობით საბოლოოდ ბრწყინვალე გამარჯვება მოიპოვა.

ვახტანგმა ეს ლაშქრობაც თავისი ქვეყნის ინტერესებისთვის გამოიყენა. ბიზანტიის იმპერატორ ლეონ I-თან მოლაპარაკების შედეგად ქართლის სამეფოს დაუბრუნდა ბიზანტიელთაგან ადრე მიტაცებული თუხარისის ციხე და კლარჯეთი მთლიანად, შავი ზღვიდან არსიანამდე და ლაღომდე. ქართლის მეფე და ბიზანტიის იმპერატორი აფხაზეთის ტერიტორიაზეც შეთანხმდნენ. ლეონმა ვახტანგს ქალიშვილი ელენე მიათხოვა და მზითვეში მდ. ეგრისის წყლისა და მდ. კლისურას შორის ტერიტორია გადასცა. კლისურიდან მდ. მცირე ხაზარეთისამდე ბიზანტიას რჩებოდა.

ამრიგად, ვახტანგის სწორი, შორს გამიზნული პოლიტიკის შედეგად, ქართლის სამეფოს საზღვრებში ფაქტობრივად მთელი ისტორიული საქართველოს მიწა-წყალი გაერთიანდა.

პასტანა გორბასლინ სასპინაო პოლიტიკა

აქტიური საგარეო პოლიტიკის პარალელურად ვახტანგი სახელმწიფოს ადმინისტრაციულ მოწყობაზეც ზრუნავდა. ფარნავაზის მსგავსად, ქვეყანა სამხედრო-ადმინისტრაციულ ერთეულებად, 9 საერისთავოდ და ერთ სასპასპეტოდ დაყო. ჯუანშერ სპასპეტი, ყოველთა ერისთავთა უფროსი, იყო მპყრობელი შიდა ქართლისა. მას ემორჩილებოდა ყველა ერისთავი.

ქვეყნის თავდაცვის უნარიანობის განსამტკიცებლად ვახტანგმა სასაზღვრო რაიონებში საფორტიფიკაციო ნაგებობათა მთელი სისტემა შექმნა. ააგო, გაამაგრა და განაახლა დარიალის, არტანუჯისა და უჯარმის ციხეები, ჭერემის, ნეკრესისა და ხორნაბუჯის ციხე-ქალაქები.

ბრძოლა ქრისტიანობისათვის

ამის შემდეგ ვახტანგი გაბედულ მოქმედებაზე გადავიდა. მართალია, ამ დროს ქართლში ქრისტიანობა არ იდევნებოდა, მაგრამ ცეცხლთაყვანისმცემლები დიდი უფლებებით სარგებლობდნენ. დაპირება-მოსყიდვის გზით მოსახლეობაში მაზღვარობას ავრცელებდნენ. ვახტანგმა გადაწყვიტა აღმოეფხვრა ირანელთა პოლიტიკური ბატონობის იდეოლოგიური დასაყრდენი – მაზღვანური რელიგია. „მაშინ შეავდო საპყრობილესა შინა ბინქარან მაცთური, ეპისკოპოსი ცეცხლისმსახურთა, მოსრა და განასხნა ყოველნი ცეცხლისმსახურნი საზღვართაგან ქართლისათა.“ ეს, ფაქტობრივად, აჯანყებას ნიშნავდა. ცხადი იყო, რომ შაჰი პეროზი, რომელმაც ვახტანგსა და ბიზანტიელებს შორის გამართული მოლაპარაკების შესახებაც შეიტყო, ამას არ მოითმენდა. ვახტანგმა დახსიანებისათვის ბიზანტიას მიმართა. თავდაპირველად ბიზანტიამ ვერ შეძლო ჯარის გამოგზავნა. ოთხი თვის განმავლობაში ვახტანგი მხოლოდ თავისი ძალებით უმკლავდებოდა უზარმაზარ იმპერიას. ოთხი თვის თავზე ბიზანტიელთა მშობლიური ლაშქარი ჯავახეთში შემოვიდა. პეროზი იძულებული გახდა თვითონ დაეწყო საზავო მოლაპარაკება. ორივე მხარე დათმობაზე წავიდა. ვახტანგი კვლავ აღიარებდა თავს ირანის ვასალად, ოღონდ კატეგორიულად მოითხოვა მაზღვანთა უფლებების შეზღუდვა. ამიერიდან „ეპისკოპოსი ცეცხლმსახურთა“ აღარ უნდა ყოფილიყო ქართლში. ასე შეუთვალა ვახტანგმა პეროზს: „იყოს ცეცხლი ღმერთად შენდა და იყოს ღმერთად ჩვენდა ქრისტი“. ვახტანგის მოთხოვნა დაკმაყოფილდა.

ვახტანგის შუამდგომლობით მოხდა დაზავება სპარსელებსა და ბიზანტიელებს შორის. დადგინდა მათ შო-

რის საზღვრები. ბიზანტიელებს გადაეცათ ფილისტიმი (პალესტინა) იერუსალიმითურთ.

პასტანგის ლაშქრობა ინდოეთისა და შუა აზიაში ირანელებთან ერთად

ცოტა ხნის შემდეგ ირანის შაჰმა კვლავ უხმო ვახტანგს სალაშქროდ. ვახტანგმა შეკრიბა ქართლის სამეფოს წარჩინებული, თავისი ძე, 5 წლის დაჩი აკურთხა მეფედ, მისი მეურვეობა ჯუანშერ სპასპეტსა და ერისთავებს ჩააბარა, თვითონ კი სალაშქროდ გაემართა. ვახტანგმა გაითვალისწინა დის, ხვარამზესა და დედას თხოვნა, ჯერ იერუსალიმში ჩაეიდა მათთან ერთად სალოცავად. მოლოცეს ყველა წმინდა ადგილი, მიართვეს დიდი შესანიშნავი და აღდგომის ეკლესიაში სპეციალური ლოცვა აღავლინეს მეფისა და ქართული ჯარის მშვიდობით დასაბრუნებლად. ამის შემდეგ ვახტანგმა დედა და ჟუან გამომისტუმრა, თვითონ კი ირანელთა მხედრობას შეუერთდა.

კოალიციურმა ლაშქარმა ჯორჯანეთი, ინდოეთი, სინდეთი და აბაშეთი დაარბია და დახარკა. ქართულმა ჯარმა ვახტანგის მეთაურობით ამ ბრძოლებშიც დიდად გამოიჩინა თავი. შაჰმა პეროზმა გადაწყვიტა კიდევ უფრო განემტკიცებინა კავშირი ქართლის სამეფოსთან. მან ვახტანგს თავის ძმისშვილზე დაქორწინება შესთავაზა. ქრისტიანული მორალიდან გამომდინარე, ვახტანგმა თავაზიანად უარყო შაჰის წინადადება: „არ ეგების ჩემგან ორი ცოლის პყრობა, რამეთუ მყავს მე ცოლი, ასული კეისრისა.“ ირანის შაჰი იძულებული იყო წყენა არ შეემჩნია.

468 წელს პეროზი ტყვედ ჩაუვარდათ პეფთალებს. ირანის შაჰმა მხოლოდ უდიდესი გამოსასყიდის ფასად დაიხსნა თავი. ოცი ტომარა ოქრო მიართვა პეფთალებს და კიდევ ათი ტომრის მიცემამდე თავის შვილი, კავადი, დაუტოვა მძევლად. ამავე დროს პეფთალებმა პეროზს ფიცი დაადებინეს, რომ აღარასოდეს გაილაშქრებდა მათ წინააღმდეგ.

საეკლესიო რეფორმა, კათალიკოსოზის დანესება

ლაშქრობების შეწყვეტამ საშუალება მისცა ვახტანგს მთელი თავისი ყურადღება ქვეყნის საშინაო საქმეებზე გადაეტანა – დაესრულებინა ციხე-ქალაქების, საფორტიფიკაციო ნაგებობების მშენებლობა, განემტკიცებინა ქვეყნის თავდაცვისუნარიანობა. ამავე დროს მან დიდი რეორგანიზაცია ჩაატარა ქართულ ეკლესიაში. ვახტან-

გის ძალისხმევით ქართლის ეკლესია საკათალიკოსო გახდა და ავტოკეფალია მოიპოვა. საქართველოში უფლის მოციქულების, ანდრია პირველწოდებულის, სეიმონ კანანელისა და მატათას, ქადაგება კანონიკურ საფუძველს ქმნიდა და ქართლის ეკლესიას თვითმწყობის უფლებას ანიჭებდა, მაგრამ ეს საკითხი არ იყო ადვილი მოსაგვარებელი. არც კონსტანტინეპოლის მსოფლიო პატრიარქს და არც ანტიოქიის საპატრიარქოს, რომლის უშუალო სამწყსოშიც შედიოდა ქართლის ეკლესია, არ სურდათ მისთვის ავტოკეფალიის მინიჭება. მაგრამ ამ დროისათვის შექმნილ რთულ საერთაშორისო პოლიტიკურ ვითარებაში იმდენად დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა ქართლის სამეფოს პოზიციას და იმდენად დიდი იყო ვახტანგ მეფის ავტორიტეტი, რომ ბიზანტიის კეისარმა და კონსტანტინეპოლის პატრიარქმა პირადად იძუამდგომეს ანტიოქიის პატრიარქთან, რათა მას დადებოდა გადაწყვეტა ქართული ეკლესიის ავტოკეფალიის საკითხი.

ვახტანგის თხოვნით პირველ კათალიკოსად მისი ძეგლი ნაცნობი, პონტოელი ბერი პეტრე უნდა ეკურთხებინათ და არა მოქმედი ქართლის მთავარეპისკოპოსი მიქაელი. გამწარებულმა მღვდელმთავარმა არნახული მკრეხელობა ჩაიდინა, დასწყევლა მეფე და ქართული ჯარი. ვახტანგი მაინც შეეცადა არ გამეზვავებინა მასთან ურთიერთობა. თვითონ ეახლა მთავარ-ეპისკოპოსს, ჩამოხტა ცხენიდან და მუხლი მოიყარა მის წინაშე, მაგრამ მიქაელმა მას წიხლი ჰკრა და ფანდაკით კბილი ჩაუმტვრია. შეურაცხყოფილმა მეფემ ის სამხილით, ჩამტვრეული კბილით, კონსტანტინეპოლის პატრიარქის წინაშე წარავლინა. მეფის სისხლის დათხოვისათვის მიქაელს სასჯელის უმაღლესი ზომა ეკუთვნოდა, მაგრამ მხოლოდ მონასტერში ბერად შეყენება აკმარეს. როგორც ჩანს, მეფესა და მთავარეპისკოპოსს შორის უთანხმოება იყო. პატივმოყვარე და ძალაუფლების მოსურნე მღვდელმთავარი მეფეზე უფრო მაღლა აყენებდა თავს და მისგან მორჩილებას მოითხოვდა.

ახლად კურთხეული კათალიკოსის რეზიდენცია მცხეთის სვეტიცხოვლის ტაძარი გახდა. თავდაპირველი ხის ტაძრის ადგილას ვახტანგმა „აღაშენა ეკლესია მოციქულთა სვეტიცხოველი“, „ცათა მბაძავი დიდი ესე საყდარი“. საკათალიკოსო ტაძარი უდიდესი საეკლესიო ნაგებობა იყო იმდროინდელ ქართლის სამეფოში.

საქართველოს სხვადასხვა კუთხეებში ოცამდე საეპისკოპოსო დააარსეს. საეპისკოპოსოების დაარსებასთან ერთად ტაძრების მასშტაბური აღმშენებლობაც დაიწყო ქვეყანაში. ვახტანგის სახელს უკავშირდება ნიქოზის, ნინოწმინდის, ტერეგის, ჩელეთისა და მანგლისის ტაძრების მშენებლობა.

ვახტანგის საბოლოო მიზანი ირანელთაგან ქვეყნის სრული გათავისუფლება იყო. მან კარგად იცოდა ირანელთა ძალა. უწყობდა, რომ მართო, მოკავშირეების გარეშე გაუჭირდებოდა დასახული მიზნის მიღწევა. ქართლის მეფის დესპანებმა თითქოს დაარწმუნეს ბიზანტიელები, სომხები და პუნები ვახტანგის მომადებისთანავე შეერთებოდნენ აჯანყებულ ქართლს, მაგრამ ბიზანტიელებმა საერთოდ არ გამოგზავნეს ჯარი, პუნთაგან მხოლოდ 300-კაციანი რაზმი მოვიდა, ხოლო გადამწყვეტი ბრძოლის ბედი (483 წ.) სომეხ ნახარათა ლაღატმა გადაწყვიტა.

482 წელს დაიწყო აჯანყება. აჯანყების დაწყების წინ ვახტანგმა მოაკლევინა ურჯულთა ვარსკენი. ქვეყნისა და რეჟუმის მშლათაგან პიტიასების მოკლელი ოპოზიციამ მეთაური დაკარგა, ირანმა კი ერთგული მოკავშირე და დასაყრდენი. ამავე დროს ვახტანგმა აშკარად აჩვენა, რომ მისი ბრძოლა ქრისტიანობის დაცვასაც ისახავდა მიზნად.

აჯანყების დრო კარგად იყო შერჩეული. შაჰმა პეროზმა კელავ განაახლა პეფთალებთან ბრძოლა და კავკასიაში მცირერიცხოვანი ჯარი დატოვა. ვახტანგმა ადვილად მოახერხა მათი დამარცხება და კავკასიიდან განდევნა. 483 წელს ირანელთა უზარმაზარი არმია მიჰრანის მეთაურობით ქართლში შემოიჭრა. ქართველ-სომეხთა შეერთებული ლაშქარი ჭარბწიანის ველზე, მდ. მტკვრის პირას (გარდაბანთან) დაუხვდა მტერს. ირანელები მდინარის მეორე მხარეს დაბანაკდნენ. პირველ დღეს მოკავშირეებმა ირანელთა შეტევა მოიგერიეს. ღამე, სომეხ ნახარათა ნაწილმა, საიდუმლო შიკრიკი გაუგზავნა სპარსელებს და შეატყობინეს, რომ მათ მხარეზე აპირებდნენ გადასვლას. მეორე დღეს ქართულ-სომეხი შეერთებული მხედრობა ვახტანგის მეთაურობით თვითონ გადავიდა შეტევაზე, მაგრამ ნახარათა მუხანათობამ არეულობა შეიტანა მათ რიგებში და ისედაც რიცხობრივად ჭარბ მონიწაღმდეგეს ბრძოლის მოგება გაუადვილა. ვახტანგი იძულებული იყო უკან დაეხია.

შემდეგ წელს პეროზმა კიდევ უფრო დიდი ჯარი გამოგზავნა შაჰარა-ვუხტის სარდლობით, რომელსაც ვახტანგის შეპყრობა, მოკლა ან ქვეყნიდან გაძევება ჰქონდა დაეპლებული. სომეხთა სარდლმა ვაჰან მამიკონიანმა ბრძოლას თავი აარიდა და გაიქცა. ქართლში შემოსულ ირანელ სარდალს ახლა უკვე ქართველი დიდებულნი ეხმარნენ და მორჩილება გამოუცხადეს. ვახტანგი იძულებული იყო ეგრისში გადასულიყო და იქ გამაგრებულიყო. ასეთ მძიმე ვითარებაში ღმერთმა გადამოხედა მეფე ვახტანგს. პეფთალებთან ბრძოლაში თვით

შპი პეროზი მოკლეს, მისი ჯარი განადგურდა, ხოლო ირანში არეულობა დაიწყო. შაჰრასუბხმა ველარ გაზედა ქართლში დარჩენა და უკან გაბრუნდა. ირანს აღარ შესწევდა ძალა ბრძოლა გაეგრძელებინა და ვახტანგთან მოლაპარაკების გზით შეეცადა შეენარჩუნებინა თავისი გავლენა ქართლის სამეფოზე. ირანელები ქართლის მეფეს პიროვნულ ხელშეუხებლობასა და რელიგიურ შემწყნარებლობას სთავაზობდნენ, მათ ლაშქრობებში მონაწილეობის სანაცვლოდ. ვახტანგისთვის ეს პირობა მიუღებელი იყო. მას ქვეყნის სრული დამოუკიდებლობა მიღწევა მტკიცედ ჰქონდა გადაწყვეტილი. საბოლოოდ, ამ ბრძოლას შეენირა გმირი მეფე.

ვახტანგ გორგასლის ბოლო ბრძოლა

60 წელს იყო მიღწეული ვახტანგი, როდესაც შაჰმა კავადმა მას ბიზანტიის წინააღმდეგ დაწყებულ ომში დახმარება მოსთხოვა, თან თავისი კეთილგანწყობის საჩვენებლად დამოყვრება შესთავაზა, ასული სთხოვა ცოლად. ვახტანგმა უარი შეუთვალა. კავადმა მრავალრიცხოვანი ჯარი გამოგზავნა ურჩი მეფის დასასჯელად. ვახტანგი კარგად მომზადებული დახვდა მტერს. თავისი ოჯახი და მოსახლეობა გამაგრებულ ციხე-ქალაქებსა და მიუვალ ადგილებში გახიზნა, თვითონ კი ქართული ჯარით იორის პირას, უჯარმასთან დაბანაკდა. სამი დღის განმავლობაში მედგრად ებრძოდა ქართული ჯარი სამჯერ მტერს და საბოლოოდ აიძულა უკუქცეულიყო. შემდეგ დღეს, გამთენიისას, მოულოდნელად დაეცა მომხდურს, მოკლა ირანელი უფლისწული ბარტამი, მაგრამ თვითონაც სასიკვდილოდ დაჭრეს. მოღალატურად, მისმავე მონაყოფილმა სპარსელმა ხმალშემბატოლ მეფეს ილიის ქვეშ, ჯაჭვის პერანგის განახევში ჰკრა ისარი. დაჭრილი ვახტანგი უჯარმაში გადაიყვანეს.

ვახტანგ გორგასლის ანდერძი

მეფემ აღსასრულის მოახლოება რომ იგრძნო, დაიბარა თავისთან კათალიკოსი, თავისი ცოლ-შვილი, ყველა წარჩინებული და ანდერძად დაუტოვა: „მტკიცედ იდექით ქრისტეს რჯულზე და სიკდილის ეძებდეთ მის სახელზე, რათა მოიპოვოთ საუკუნო დიდება“; უფროს ძე დარის გადაცა სამეფო გერგავინი, ხოლო მის ძმებს – ლეონსა და მირდატს – გაიწესა ზღვრამ საუფლისწულო მამულები. დარის უანდერძა აგრეთვე დედაქალაქის მცხეთიდან თბილისში გადატანა.

ერისა და ქვეყნის სამსახურში დამაშვრალი მეფე სვე-

ტიცხოველში დაკრძალეს.

საფლავის ქვაზე მისი ზომის შესაბამისი გამოსახულება იყო ამოკვეთილი, ხოლო მისი საბრძოლო აღჭურვილობა, ვითარცა ძვირფასი რელიქვია, იქვე ინახებოდა.

შთამომავლობამ უდიდესი პატივი მიაგო დიდ მეფეს. ჩვენი ქვეყნის ისტორიაში გამორჩეული მეფეების – ბაგრატ III-ის, დავით IV აღმაშენებლის, გიორგი III-ის, ლუარსაბ I-ისა და სხვათა მოღვაწეობის განსაზღვრულად ქართული მემკვიდრეობა მათ ვახტანგ გორგასლას ადარებდნენ; გორგასლიანსა და დავითიანს (იგულისხმება დავით აღმაშენებელი) უწოდებდნენ საქართველოს სამეფო ტახტსა და ქართულ დროშას – ასე დააკვირრა ქართველმა ხალხმა ეს ორი დიდი მეფე ერთმანეთს.

სამშობლოსთვის თავდადებული, „ქრისტესთვის ნამებული მეფე“ ქართულმა ეკლესიამ წმინდანად შერაცხა. მისი ხსენების დღე, 13 დეკემბერი, დიდი საეკლესიო დღესასწაულების რიგშია შეტანილი.

დაჩი, ვახტანგის ძე

ქართლის მეფე V-VI საუკუნეების მიჯნაზე, ჯუანშერის „ცხოვრება ვახტანგ გორგასლისას“ და „მოქცევაი ქართლისას“ მიხედვით. დაჩი იყო ვახტანგ გორგასლის ძე პირველი მეუღლის, სპარსეთის შაჰის ასულის ბალანდუხტისაგან. რადგან იგი უჯარმაში იზრდებოდა, ცნობილია „უჯარმელის“ ზედწოდებით.

მეფე ვახტანგის ანდერძის მიხედვით, კლარჯეთი, ოძრხის საერისთავო და ჯავახეთის ნაწილი წუნდას ციხე-ქალაქით, მის მეორე მეუღლეს, ბიზანტიელ ელენესა და მის შვილებს ერგოთ. ამ მხარეს განაგებდა მირდატ ვახტანგის ძე, რაც, სავარაუდოდ, მიანიშნებს, რომ ეს მხარე ბიზანტიის გავლენის ქვეშ მოექცა. თუმცა ჯუანშერი აღნიშნავს, რომ მირდატის მმართველობა დაჩის ექვემდებარებოდა. დაჩიმ მოახერხა მძისგან აელო ტერიტორია ეგრისწყალსა და კლისურას შორის და „მისცა ნაცვლად ჯავახეთი ფარავნიდან მტკერამდე“. ეს ნაბიჯი დაჩისთვის პოლიტიკური თვალსაზრისით ბევრად მომგებიანი იყო, რადგან მან უშუალოდ დაიქვემდებარა ბიზანტიის მოსაზღვრე ზოლი. მირდატმა ჯავახეთში ააშენა წყაროსთავის ეკლესია.

დაჩიმ მამას ანდერძის თანახმად დაასრულა თბილისის ზღუდის მშენებლობა და სატახტო ქალაქი მცხეთიდან თბილისში გადაიტანა. მცხეთა დარჩა კათალიკოსთა სამყოფელ ქალაქად. მისი მმართველობის ხანას მიეწერება ანჩისხატის ეკლესიის მშენებლობა.

დაჩის მამკვიდრები¹

„ქართლის ცხოვრების“ მიხედვით:

ბაკური, დაჩის ძე

მის შესახებ მატიანემ არაფერი შემოგვინახა.

ფარსმანი, ბაკურის ძე

მის დროს გაძლიერდა ირანის ბატონობა.

ფარსმანი, ფარსმანის ძმისწული

„ქართლის ცხოვრების“ მიხედვით ქართლის მეფე VI საუკუნის 30-იან წლებში. იყო მორწმუნე და „ჰმატა ეკლესიათა შემკობა“. ასურელ მამათა ცხოვრებაში დაცული ერთი ეპიზოდის მიხედვით: ფარსმანმა მონაწილეობა მიიღო ბერძენი (ბიზანტიის) მეფის იუსტინიანოს თხოვნით ხასკუნთა წინააღმდეგ ლაშქრობაში. „ისმინა უკუვე ედრეზა (ფარსმან) ბერძენთა მეფისა... წარვიდა და დაიმორჩილნა ნათესავი იგი ხასკუნთა“ და მთავრებთან ერთად გაემგზავრა კონსტანტინოპოლში, სადაც დიდი პატივით მიიღეს. ფარსმანმა იქ ყოფნის დროს მნიშვნელოვანი პრივილეგიები გამოითხოვა ქართული ეკლესიისათვის. ჯუანშერის მიხედვით, „ამ დროიდან აღარ მოჰყავდათ კათალიკოსი საბერძნეთიდან, არამედ ქართველები... სხდებოდნენ კათალიკოსად“. ამასვე ადასტურებს „მოქცევაი ქართლისაჲ“²: ფარსმანის მეფობის დროს „კათალიკოსი იყო დასაბია, მცხეთის მკვიდრი. და ამიერიდან ორმა სახლმა აიღო ხელში კათალიკოსობა, მცხეთის მკვიდრებმა. ამავე მეფის დროს იყო კათალიკოსი ევლალე“.

ბაკური, ფარსმანის ძე

– მხოლოდ დასახელებულია.

გურგენი

ბიზანტიელი ისტორიკოსის პროკოფი კესარიელის (VI ს.) მიხედვით ქართლის მეფე VI საუკუნის I მეოთხედში. მას ირანის შაჰმა კავადმა (488-531 წწ) ქართლში მაზდეანური რელიგიის გავრცელება მოსთხოვა. გურგენმა მოლაპარაკება გამართა ბიზანტიის იმპერატორთან, იუსტინე კეისართან. მისი დახმარების იმედით 523 წელს აჯანყდა, მაგრამ ბიზანტიელებმა ქართლს სათანადო დახმარება არ აღმოუჩინეს. გურგენი ირანელებთან ბრძოლაში დამარცხდა და იძულებული გახდა ოჯახით ბიზანტიაში გადასახლებულიყო. ამით ქართლში მეფობა დასრულდა. მეფობის გაუქმება დამტკიცდა 532 წელს ირან-ბიზანტიის „საუკუნო ზავის“ შედეგად.

მეფობის გაუქმების შემდეგ ირანმა ქართლი კავკასიის ერთ-ერთი სამხედრო ადმინისტრაციული უსტაკის (მხარე), კერძოდ, კავკასიის უსტაკის შაჰრად (ოლქად) გამოცხადდა. მას სათავეში მარზპანი (ოლქის მმართველი) ჩაუდგა. მკვლევართა ის ნაწილი, რომლებიც ქართულ წყაროებს ანიჭებენ უპირატესობას, ფიქრობენ, რომ გურგენი იყო ბიზანტიის მოსაზღვრე ქართლის სამეფოს სამხრეთ-დასავლეთით მდებარე სამი საერისთავოს მთავარი (კლარჯეთი, ოძრხე, ჯავახეთის ნაწილი), მირდატ ვახტანგის ძის შთამომავალი.

¹ მკვლევართა იმ ნაწილს, რომლებიც ქართულ წყაროებს ანიჭებენ უპირატესობას, აღნიშნულ მეფეთა ზეობა VI საუკუნის 40-იან წლებამდე მოჰყავთ. მათ მიაჩნიათ, რომ ქართლში უმეფობის ხანა მხოლოდ ამის შემდეგ დადგა.

ქართლის ერისმთავრები

გურგენი (გუარამი)

გურგენი – ქართლის ერისმთავარი VI საუკუნის 70-80-იან წლებში; VI საუკუნის ბიზანტიელი ავტორი თეოფანე ქრონოგრაფი ირან-ბიზანტიას შორის 562 წელს დადებული საზავო ხელშეკრულების დარღვევის შესახებ თხრობისას აღნიშნავს: „სპარსელებს მაშინვე გადაუდგნენ იბერებიც და მიემხრნენ რომაელებს. მათ მთავრობდა გორგენი, ხოლო იბერიის დედაქალაქი მაშინ ტფილისი იყო.“ ასევე VI საუკუნის სირიელი ავტორი იოანე ეფესელი გურგენს (გუარამი) ასე მოიხსენიებს: „მეფე ხალხისა (იბერებისა) სახელიდ გორგონი“. გურგენი სრულიად რეალური პიროვნებაა, რასაც ადასტურებს მის დროს სასანური ფულის მიბაძვით მოჭრილი მონეტები, რომლებზეც წარწერილია „გნ“ და იკითხება, როგორც გურგენი.

562 წელს, ირანსა და ბიზანტიას შორის 50-წლიანი ზავის პირობების თანახმად, ქართლი, ისევე როგორც პერსიარმენია, ირანის ვასალური ქვეყანა იყო. 571 წელს კავკასიაში დაიწყო ფართომასშტაბიანი აჯანყება ირანის წინააღმდეგ. ქართლში აჯანყებულებს სათავეში გურგენი ჩაუდგა. შაჰმა ხოსრო ანუშირვანმა აჯანყების ჩასახშობად მთავარსარდალი გოლონ-მიპრი გამოაგზავნა, რომელიც განსაკუთრებული სისასტიკით გაუსწორდა სომხებს და ქართლისაკენ გამოემართა. ქართველებმა ირანის ჯარი სასტიკად დაამარცხეს და დახმარება ბიზანტიის კეისარს იუსტინე II-ს (565-578 წწ) სთხოვეს. გურგენი კეისართან მოსალაპარაკებლად კონსტანტინოპოლში ჩავიდა, სადაც დიდი პატივით მიიღეს.

ზოგადად, გურგენი ძლიერი მმართველის შთაბეჭდილებას ტოვებს, რომელიც დამოუკიდებელ პოლიტიკას აწარმოებდა. ამაზე მეტყველებს 571 წლის აჯანყება მისი თაოსნობით, 573 წელს ირანელი სარდლის გოლონ მიპრის დამარცხება და მონეტები, რომლებიც მისი სახელითაა მოჭრილი ქართული ზედწერილით. ყოველივე ზემოთქმულის გათვალისწინებით, აშკარაა, რომ გურგენს სუვერენული სახელმწიფოს მმართველის პრეტენზია ჰქონდა. ამაში გასაკვირი არაფერია, რადგან იმ დაძაბულ ვითარებაში, რომელიც მისი მმართველობის დროს ორ უძლიერეს იმპერიას, ბიზანტიასა და ირანს შორის შეიქმნა, კავკასიის, კერძოდ კი ქართლის დასაუფლებლად,

გურგენი არა მხოლოდ ბრძოლით, არამედ ქართლის პოლიტიკისათვის უკვე ჩვეული დიპლომატიური ლავირების საშუალებით, ცილობდა რაც შეიძლება მეტი სარგებლობა მოეტანა, როგორც ქვეყნის, ისე საკუთარი ხელისუფლების განმტკიცებისათვის.

გუარამი ქართული წყაროების „მოქცევაი ქართლისა“, „ქართლის ცხოვრების“ (ჯუანშერი, „მატიანე ქართლისა“, სუმბატ დავითის ძე), ვახუშტი ბატონიშვილის მიხედვით, ქართლის პირველი ერისმთავარია. სამეცნიერო ლიტერატურაში ზემოთ დასახელებულ ერისმთავართა შესახებ რამდენიმე მოსაზრება არსებობს:

(1) „მოქცევის“ „დიდი გუარამი“ იყო პირველი ერისმთავარი, რომელიც ქართლს 555 წლიდან მართავდა, შემდეგ, 571-586 წლებში გურგენი ერისმთავრობდა, შემდეგ ჯუანშერი, რომლის სახელზეც მოჭრილია მონეტა, ხოლო 589 წლიდან – გუარამი; (2) გურგენი და გუარამი ერთდროულად მართავდნენ ქართლს: გურგენი – ირანის გავლენით, თბილისში, ხოლო გუარამი – ბიზანტიის ხელშეწყობით, მეცხეთაში; (3) დღესაც იზიარებენ ისტორიოგრაფიზმი გავრცელებულ მოსაზრებას იმის შესახებ, რომ გურგენი და გუარამი ერთი და იგივე პირია. ფიქრობენ, რომ სახელი „გუარამი“ შეიძლება „გურგენის“ გვიანდელი სახეცვლილება იყოს.

„მოქცევის“ ერთი რედაქცია გადმოგვცემს, რომ – „სპარსნი ბატონოდნენ ქართლში, სომხეთსა და გუასპურაკანში. კათალიკოსი იყო სამოველი. გვიან-დასპურაკანდა ქართლი და დააყენეს ერისთავად გუარამი და მერე კურაპალატად.“ ხოლო მეორე რედაქციაში ვკითხულობთ: „და ერისთავდა განაჩინეს გუარამ დიდი. ესე იყო პირველი ერისთავი და მერე კურაპალატადცა იყო.“

„ქართლის ცხოვრება“ გუარამის შესახებ მოგვითხრობს: მას შემდეგ, რაც ირანი დიდ ომში ჩაება და არეულობა დაიწყო, ქართლის ერისთავებმა ისარგებლეს და ბიზანტიის კეისარს დახმარება სთხოვეს. მან ერისმთავრად გამოაგზავნა ქართლში გუარამი, რომელიც მანამდე იჯდა კლარჯეთს, მისცა კურაპალატობა და დასვა მცხეთას. შემდეგ მოთხოვნილია ამავე, რომელიც ისტორიულ რეალობას ასახავს: VI საუკუნის მეორე ნახევარში ცენტრალური და შუა აზიის ტერიტორიაზე წარმოიშვა ე.წ. „თურქთა ხაკანატი“, რომელმაც შეძლო

გაეკონტროლებინა „აბრეშუმის გზის“ ერთი მონაკვეთი, საიდანაც დიდძალი შემოსავალი შემოსდიოდა ირანს, რომელიც, თავის მხრივ, აბრეშუმის პროდუქციას საკმაოდ ძვირად აწვდიდა ბიზანტიას. ბიზანტიამ აბრეშუმის აქტიური მომხმარებელი იყო და ეკონომიკურად ირანზე დამოკიდებული ხდებოდა. ბიზანტიამ კავშირი დაამყარა ხაკანატთან და შეეცადა ირანის წინააღმდეგ კოალიცია შეექმნა, რომელშიც ჩაბმული იყო ქართლი გუარამის მეთაურობით. კოალიციამ ყოველ მხრივ შეუტია ირანს, გუარამმა კი გამოიყენა „ოჟსნი, ღურძუქნი და დიდონი და წარუძღუანა წინა ერისთავი ქართლისანი, შევიდეს ადარბადაგანს და უწყეს ტყუენად. და ესევეითარი ჭირნი და უცალოზანი მოიჩინეს სპარსთა ზედა.“ ირანის შაჰის პორმიზდ IV-ის ბრძანებით კოალიციის წინააღმდეგ საბრძოლველად გაიგზავნა სახელგანთქმული მხედართმთავარი ბარამ ჩუბინი, რომელიც ჯერ კიდევ ხოსრო ანუშირვანის დროიდან სომხეთისა და აზერბაიჯანის მარზპანი იყო. მან ბრწყინვალე გამარჯვება მოიპოვა და ამით ირანი განადგურებას გადაარჩინა. შედეგად, ბიზანტიელებმა, ხაკანატმა და გუარამის წინამძღოლობით კავკასიელებმა შეწყვიტეს საომარი მოქმედებები და „შეიტყეს და წარვიდეს შინა.“ ამრიგად, 589 წლის ამ დიდ სამხედრო მოქმედებებში გუარამი აქტიურად იღებდა მონაწილეობას.

გუარამი, ჯუანშერის თქმით, ვახტანგ გორგასლის უმცროსი ძის, მირდატის დისწულია (ე.ი. ვახტანგის შეილიშვილი ქალის ხაზით), ხოლო სუმბატ დავითის ძე მას ბაგრატიონთა გვარის მამამთავრად მიიჩნევს. ოთხი ძმიდან „ერთი მათგანი, სახელით გუარამ, განაჩინეს ერისთავად, და ესე არს ერისთავი ქართლისაი და მამაი ბაგრატიონთაი“, – წერს მემკვიდრე.

ასეა თუ ისე, ფაქტი ერთია – ქართლში უმეფობის ხანა დიდხანს არ გაგრძელებულა. აჯანყების შედეგად აღდგა ადგილობრივი მმართველობა. წარმოიშვა ერისმთავრის (თავისი შინაარსით – თანასწორთა შორის პირველი) ხელისუფლება. ფაქტია ისიც, რომ ქართლი VI საუკუნის განმავლობაში ეკონომიკურ აღმავლობას განიცდის. განვითარებულია სოფლის მეურნეობა, რომლის შესახებაც პროკოფი ექსარიელი წერს: „ასესეა ყოველგვარი სიკეთით.“ ამასვე მანიშნებს ისიც, რომ ირან-ბიზანტიას შორის ატეხილ ომში ირანის ჯარს ქართლი სურსათით, განსაკუთრებით კი პურიით ამარაგებდა. მენანდრე პროტექტორი პრიდაპირ მიუთითებს, რომ იბერიის მიწები მეტად ნაყოფიერია და დიდ გადასახადებს იძლევა. განვითარებულია მესაქონლეობა, რაზეც ურბნისის ნაქა-ლაქარის გათხრები მეტყველებს. წყაროებიდან ვიცვით ხელოსანთა (ხარაზთა და დაბალთა) გაერთიანებების

არსებობის შესახებ. ვაჭრობის განვითარებას ადასტურებს პროკოფი ექსარიელის ცნობა, რომელიც აღნიშნავს, რომ ქალაქ დვინში საქონელი შემოაქვთ ინდოეთიდან, მეზობელი იბერიისა და სხვა ქვეყნებიდან. ამასვე ადასტურებს ნუმიზმატური მასალაც. ყველაფერი ეს კი თავისთავად მეტყველებს ქართლის ფეოდალური სახელმწიფოს განვითარებაზე.

ჯუანშერი

ქართლის ერისმთავარი 590-591 წლებში – უნიკალური „ქართულ-სასანური“ ვერცხლის მონეტის მიხედვით, რომელზეც დაქარაგმებულად გამოსახულია „X“, გ. დუნდუას ნაკითხვით – „ჯოზნერ/ჯუანშერი“. არსებობს მოსაზრება, რომ აღნიშნულ წლებში ქართლის ერისმთავარი ჯუანშერი იყო, რადგან საქართველოში ეს სახელი უფრო გავრცელებულია. მის შესახებ წყაროებში ცნობები არ მოიპოვება. მონეტა მოჭრილია გურგენ ერისმთავრის მონეტის მიბაძვით.

სტეფანოზ I

ქართლის ერისმთავარი VI-VII საუკუნეთა მიჯნაზე, ქართული წერილობითი წყაროების მიხედვით – გუარამის ძე. სტეფანოზ I მოხსენიებულია ქართულ ნარატიულ ძეგლებში, ერისმთავართა არსებულ ყველა სიაში, ასურელ მამათა ცხოვრებაში, ეპიგრაფიკულ ძეგლებში, მის მიერ მოჭრილ მონეტათა ზედწერილებში.

სტეფანოზის ერისმთავრობის პერიოდისათვის ქართლის საგარეო-პოლიტიკურ ცხოვრებაში გარდატეხა მოხდა. 589 წელს შაჰს პორმიზდ IV-ს თავისი უკმაყოფილო სარდალი, ბარამ ჩუბინი, აუჯანყდა, რამაც ირანში დიდი არეულობა გამოიწვია. ირანელმა დიდებულებმა შაჰი გადააყენეს და თვალები დასთხარეს, ტახტზე ასული მისი ვაჟი, ხოსრო ფაერიზი, ბარამ ჩუბინმა დაამარცხა და ტახტი თავად დაიკავა. ფაერიზი იძულებული გახდა ბიზანტიისთვის ეთხოვა დახმარება. 591 წელს კეისარ მავრიკეს დახმარებით მან ტახტი დაიბრუნა, ხოლო დახმარების სანაცვლოდ ბიზანტიას სომხეთის დიდი ნაწილი და ქართლი დაუთმო. „ქართლის ცხოვრების“ მემკვიდრის მიხედვით სპარსეთში ამის შემდეგაც გაგრძელბოდა არეულობა, რამაც ქართლს თავისუფლად მოქმედების საშუალება მისცა: „და კულადცა წყალობა

ყოღმერთმან ქრისტიანთა ზედა, და სხვა შუღლი და-
ვარდა სპარსეთს“. ქართლმა, ფაქტობრივად, დამოუკი-
დებლობა მოიპოვა, რადგან ბიზანტია მისგან მხოლოდ
მოკავშირეობას ითხოვდა. ამაში გასაკვირი არაფერია,
რადგან ბიზანტია ქართლის ძლიერებით დაინტერე-
სებული უნდა ყოფილიყო, რათა ჩრდილო-აღმოსავ-
ლეთის პერიფერიის, კერძოდ – ლაზიკის, ირანისაგან
უსაფრთხოების გარანტია ჰქონოდა. მართალია, კეისარ
მავრიკესგან დავალებულმა ხოსრო II-მ 591 წლის საზა-
ვო ხელშეკრულებით კავკასიის დიდი ნაწილი დათმო
და ქრისტიანებს კეთილგანწყობილ გარემოს უქმნიდა,
მაგრამ ასეთი მდგომარეობა, სავარაუდოდ, დიდხანს
ვერ გასტანდა.

სტეფანოზი გამოჩენილი სახელმწიფო მოღვაწე იყო.
მას „მოქცევაი ქართლისაი“ „დიდის“ ეპითეტით მოიხსენი-
ებს. შესაბამისად, არსებულ პოლიტიკურ ვითარებას
იგი აუცილებლად გამოიყენებდა თავისი ქვეყნისა და
საკუთარი ხელისუფლების გასაძლიერებლად. სწორედ
ამას მეტყველებს სტეფანოზის მიერ მოჭრილი მონე-
ტები: მაზდეანური ემბლემის – მოგიზგიზე ცეცხლის
ნაცვლად, მან პირველმა გამოსახა კვარცხლბეკზე აღ-
მართული ჯვარი და სრულად წაანერა საკუთარი სა-
ხელი. სასანური ტიპის მონეტებზე ჯვრის გამოსახვა
მნიშვნელოვანი მოვლენა იყო. ამით ქართლმა, ფაქ-
ტობრივად, საქვეყნოდ გამოხატა თავისი ეროვნული
პოზიცია. სტეფანოზ I-ის ვერცხლის ფული მოჭრილია
ჯერ ჰორმიზდ IV-ის (579-590 წწ) მონეტების, შემდეგ კი
ხოსრო II-ის (591-628 წწ) ადრეული დრაქმების მიბაძვით.

სტეფანოზის დროს იწყება იმ დროისათვის ყველაზე
გამორჩეული ტაძრის – მცხეთის ჯვრის კომპლექსის
მშენებლობა. იგი დღესაც ბრწყინვალე დამადასტურებე-
ლი ნიმუშია ქართული კულტურისა და სახელმწიფოებ-
რიობის, რომელიც კიდევ უფრო შორეული წარსულიდან
იღებს სათავეს.

მცხეთის ჯვრის კომპლექსი მდებარეობს ქალაქის
აღმოსავლეთით, მდინარეების – მტკვრისა და არაგვის
შესართავთან, კლდოვანი მთის წვერზე. ისტორიიდან ვი-
ციტ, რომ IV საუკუნის 30-იან წლებში აქ, ღია ცის ქვეშ,
აღმართეს ხის დიდი ჯვარი – ქრისტიანული სარწმუ-
ნოების სიმბოლო, რომელსაც არა მხოლოდ ქართველე-
ბი, არამედ მთელი კავკასიის ქრისტიანები სცემდნენ
თაყვანს. სტეფანოზის მამამ, გუარამ ერისმთავარმა,
ხის ჯვრის ჩრდილოეთით „...ინყო ეკლესია ჟუარისა
პატოხანისა“. ეს იყო ჯვრის მცირე ტაძარი.

ქვეყანაში ქრისტიანული სარწმუნოების დამკვიდრე-
ბამ, ქვეყნის პოლიტიკურმა და ეკონომიკურმა გაძლი-
ერებამ, ფეოდალური ურთიერთობების განმტკიცებამ

გამოხატულება ჰპოვა სწორედ მცხეთის ჯვრის დიდი,
ჯვარგუმბათოვანი ეკლესიის მშენებლობაში, რომე-
ლიც სტეფანოზ ერისმთავრის, მისი ძმის – დემეტრეს,
შვილის – ადარნარსესა და ერისმთავართა სახლუელის
სხვა წევრების მონაწილეობით განხორციელდა. ტაძრის
აღმოსავლეთის ფასადზე, შუაში, გამოსახულია ქრისტეს
წინაშე მუხლმოდრეკილი სტეფანოზი. წარწერა გვაუწყ-
ებს: „ჯუარო მაცხოვრისაო სტეფანოს ქართლისა პატ-
რიკოსი ჰინწყალე“. სტეფანოზის ფიგურის მარცხნივ
გამოსახულია დემეტრე, ხოლო მარჯვნივ – ადარნარსე
შვილთან, ქობულ-სტეფანოზთან, ერთად. ყოველი მათ-
განი წარწერებში ვიპატიოსნის ტიტულით მოიხსენიება.
ბიზანტიური ტიტულით ერისმთავართა სახლის წევრე-
ბის მოხსენიება კიდევ ერთი დადასტურებაა ბიზანტიის
გავლენისა ქართლზე, თუმცა თავისთავად ჯვრის ტა-
ძარი სტეფანოზის ხელისუფლების დამოუკიდებლობის
ხარისხის მაჩვენებელიც არის.

მეტყც, როგორც ჩანს, სტეფანოზს მეფობის პრეტენ-
ზიაც ჰქონდა; „ქართლის ცხოვრებაში“ ვკითხულობთ:
„სტეფანოზ, მეფობისა სახელი ვერ იკადრა სპარსთა
და ბერძენთა შიშისაგან, არამედ ერისთავთა მთავრად
ხადოდას“. შემდეგ იგი ურწმუნოდ და სპარსელთა მო-
კავშირედ არის მიჩნეული. მეფობისკენ მიდრეკილებას
მითითებდა შიშობუღმის მოწინააღმდეგე ანტიპარტიზმის
დროს მის მიერ წარმოთქმული სიტყვები: „მე მეფეთა
საყდართა ვზი“ და უპატივცემულობას ვერ მოვითმენო.
როგორც წმიდა შიშ მღვიმელის სასწაულთა კრებულ-
შია აღნიშნული, სტეფანოზი იყო „აკაცე ესე ამპარტაჲან
და ბოროტთა შურითა აღსავსე და ეკლესიათა ფრიად
ძვირსა (ბოროტსა) უყოფდა“. სტეფანოზი აღფრთოდა,
რადგან მონასტერში მასზე უფრო დიდი პატივით კათა-
ლიკოსი მიიღეს და მონასტერს ადრე შეწირული მიწები
ჩამოართვა. მისი ღვთისმოშიშობა, როგორც ავტორი
გადმოგვცემს, მოჩვენებითი იყო და ეკლესიათა მშენებ-
ლობას მხოლოდ მას შემდეგ შესდგომა, რაც წმიდა შიშ
მონასტრის შეწირულების გამო განსაცდელი მოუვლინა.

ზემოთქმულიდან გამომდინარე, შესაძლებელია ვი-
ფიქროთ, რომ სტეფანოზისადმი უარყოფითი დამოკიდე-
ბულება გამოწვეული უნდა ყოფილიყო მისი ცენტრალუ-
რი ხელისუფლების გაძლიერებისა და გაძლიერებული
ხელისუფლების გამგებლობის ქვეშ მინების მოქცევის
სურვილით. ამ აზრის სასარგებლოდ მეტყველებს, აგ-
რეთვე, მემბრანის მიერ ხაზგასმით გადმოცემული
ცნობა – საგამგებლოდ გადაცემულ მიწებს ერისთავები
უკვე სტეფანოზის მამის დროს მემკვიდრეობით ფლობ-
დნენო. ამგვარად მას, როგორც ჩანს, სურდა ერისთავთა
ქონების კანონიერებისა და ხელშეუხებლობის შესახებ

მიეთითებიან.

ქართლი ბიზანტიის გავლენის ქვეშ დიდხანს არ დარჩენილა. 604 წლიდან ირანსა და ბიზანტიას შორის დაპირისპირება განახლდა და გავლენის სფეროთა გადანაწილებისთვის ბრძოლა ისევ გაჩაღდა. ბუნებრივია, შექმნილი პოლიტიკური ვითარება ქართლსაც შეეხო. ქართული წყაროების მიხედვით, ამ პერიოდის ქართლში ერისმთავრად სტეფანოზ I იჯდა, უცხოურ წყაროთა მონაცემებით კი ადარნასე ერისმთავარი.

ადარნასე

ქართლის ერისმთავარი VII საუკუნის I ნახევარში. „მოქცევაი ქართლისას“ და „ქართლის ცხოვრების“ გარდა, მოხსენიებულია „ეპისტოლეთა ნიგნში“, ასევე მცხეთის ჯვრის ტაძრის წარწერებზე – ვიპატოსის ბიზანტიური ტიტულით.

ადარნასეს ერისმთავრობის დროს ისევ დაიწყო ბიზანტია-ირანის ომი. ხოსრო II-სთვის ბიზანტიასთან ომის განახლების საბაბი აჯანყებული ჯარის მიერ მაგრიკის დამხობა და 602 წელს იმპერატორად ასისტავ ფოკას გამოცხადება გახდა. 604 წელს ხოსრომ 591 წლის ზავის პირობები დაარღვია და ბიზანტიას დიდი ტერიტორიები წაართვა. დამძიმდა ქართლის მდგომარეობაც; ეყრდნობოდა რა ქვემო ქართლის საპიტიახშოს, რომელიც ამ პერიოდშიც პროირანული ორიენტაციისა იყო, ირანმა აქტიურად შეუტია მას. ადარნასემ ირანს ბიზანტიური ორიენტაციის პოლიტიკა დაუპირისპირა. როგორც სომეხი ისტორიკოსი მოვსეს კალანკატავი წერს, მას კეისრისაგან სამშავი ბიზანტიური ტიტული ჰქონდა მიღებული. სარწმუნოებრივად, ერის სულიერი მოთხოვნებიდან გამომდინარე, ქართლმა ანტიირანული პოზიცია დაიჭირა და მტკიცედ იცავდა დიოფიზიტურ მრწამსს. დიოფიზიტობის თავგამოდებული მომხრეები იყვნენ ადარნასე ერისმთავარი და კირიონ ქართლის კათალიკოსი. 606-608 წლებში აღნიშნულ ნიადაგზე მოხდა ქართველ-სომეხთა საეკლესიო განხეთქილება. ამ ამბის ამსახველი წერილები შესულია ქართველ-სომეხთა კათალიკოსების მიმოწერაში „ეპისტოლეთა ნიგნში“.

სომეხები მონოფიზიტობის აპოლოგეტი იყო, ამიტომ ირანს ქართლში მონოფიზიტობის გავრცელება აღუთქვა. რადგან ქართლის კათალიკოსისა და მმართველი წრეების დაყოლება არ მოხერხდა, აბრამ სომეხთა კათალიკოსმა გამოცხადა „საყოველთაო ეპისტოლე“, რომელშიც სომეხებს ქართველებსა და ალბანელებთან

ყოველგვარი კავშირი აუკრძალა ვაჭრობის გარდა.

614 წლისთვის ირანმა კიდევ უფრო გაამყარა სარწმუნოებრივი პოლიტიკა და გააძლიერა შეტევა. ქართველი მემბტიანის, ჯუანშერის, ცნობის საფუძველზე არსებობს მოსაზრება, რომ ადარნასემ და კირიონ კათალიკოსმა იძულებით დატოვეს ქართლი და კახეთში გადავიდნენ. ადარნასემ ჰერაკლე კეისრის ლაშქრობის შემდეგ ხელისუფლება ისევ დაიბრუნა.

ბიზანტიის ტახტზე 610 წელს ჰერაკლე კეისარი (610-641 წწ) ადის, რომელიც წარმატებით იწყებს ბრძოლას ირანის წინააღმდეგ.

ცნობილია, რომ ირანზე პირველი გადამწყვეტი შეტევისათვის ჰერაკლე კეისარმა კავკასია აირჩია. ბრძოლები გაჩაღდა თბილისის მისადგომებთან. ჰერაკლე კეისარმა ხაზარ ხაკან ჯიბლუსთან ერთად ალყა შემოარტყა თბილისს. კოალიციური ლაშქრით გარშემორტყმული თბილისი ძალიან მძიმე ვითარებაში აღმოჩნდა. მოსე კალანკატავი გადმოგვცემს, რომ ირანის შაჰმა შეტევის დაწყებამდე გარნიზონს დასახმარებლად ათასკაციანი რაზმი გაუგზავნა, საბოლოოდ, კოალიციურმა ლაშქარმა თბილისის ეკლესიებთან უდიდესი ზარალი ნახა და ქალაქს გაეცალა. თბილისის დამცველებმა უზარმაზარი გოგრა მოიტანეს, ჯიბლუ ხაკანის დამახინჯებული სახე გამოსახეს, ციხის გალავანზე გამოდეს და თან ყვიროდნენ: „აი, თქვენი მეფე-ხელმწიფე, მობრუნდით, თაყვანი ეცით. ეს ჯებუ ხაკანია“. ასევე მასხრად აიგდეს კეისარი: „დასცინოდნენ, აგინებდნენ, ბილწსა და მამათმავალს ეძახდნენ“.

როგორც ვხედავთ, სამივე მხარე მონდობით ცდილობს თბილისის დაუფლებას, რაც ამ ქალაქის დიდ მნიშვნელობაზე მეტყველებს. VII საუკუნის 20-იანი წლების თბილისი ნებეირი, სავაჭრო და სახელოვანი დიდი ქალაქია, რაც მიუთითებს, რომ თბილისი კავკასიის ერთ-ერთი უმნიშვნელოვანესი ეკონომიკური და კულტურული ცენტრია. ამავე დროს იგი რეგიონზე გამავალი აღმოსავლეთ-დასავლეთისა და ჩრდილოეთ-სამხრეთის დამაკავშირებელი სავაჭრო მაგისტრალების გადაკვეთის ადგილზე მდებარეობს და, შესაბამისად, მასზე ბატონობა, მომავალში კავკასიის რეგიონის ვაჭრობაზე კონტროლსაც ნიშნავს.

მიუხედავად განცდილი მარცხისა, მამაცმა კეისარმა თბილისიდან გეზი პირდაპირ ირანისაკენ აიღო. 627 წელს ნინევიასთან მან საბოლოო გამარჯვება მოიპოვა, ირანი სასტიკად დაამარცხა და ზავი დადო. ამის შემდეგ ქართლის ბუდეც გადაწყდა. 628 წელს ჰერაკლე კეისარმა ხაზართა დახმარებით თბილისი აიღო, ააოხრა, ჯარს საძარცვად დაუთმო, გააუღელტინა მოსახლეობა,

განსაკუთრებული სისასტიკით დასაჯა „ურნშუნონი“. საბოლოოდ, ადარნარსემ ხელისუფლება ისევ დაიბრუნა. სავარაუდოდ, ამ შუალედში ერისმთავრობა ვარსამუსემ მიიღო, რადგან თბილისის ალების აღწერისას თეოფანე ჟამთააღმწერელი იბერიის მთავრად სწორედ მას ასახელებს (მოსაზრება ვარსამუსეს ერისმთავრობის შესახებ ჯერ კიდევ ივ. ჯავახიშვილმა გამოთქვა).

ვარსამუსე გერმანელ აღმოსავლეთმცოდნეს ი. მარკვარტს ქვემო ქართლის პიტიახშად მიაჩნია. ამ აზრს იზიარებენ ქართველი მეცნიერებიც და თვლიან, რომ ადარნარსემ ერისმთავრობა შეინარჩუნა, ოღონდ შუემცირად იურისდიქცია, რომელიც პერაკლეს მიერ თბილისის ალების შემდეგ ისევ აღიდგინა. მეცნიერთა ნაწილს კი მიაჩნია, რომ ქართული წყაროების მიდევნებით აღნიშნულ პერიოდში ერისმთავარი კვლავ სტეფანოზ I-ია.

სტეფანოზ II

ქართლის ერისმთავარი VII საუკუნის შუა და II ნახევარში; „მოქცევაჲ ქართლისაჲს“ და „ქართლის ცხოვრების“ მიხედვით – ადარნარსეს ძე. სტეფანოზ II მოხსენიებულია ჯვრის ეპიტოროულ წარწერებში. ტაძარზე აღმოსავლეთის ფასადზე გამოსახულია მისი ორი რელიეფური ქანდაკება მამასთან, ადარნარსესთან ერთად, ხოლო სამხრეთის ფასადზე ცალკე, სადაც 10-12 წლის ჭაბუკია.

„ქართლის ცხოვრების“ მატიანე სტეფანოზს ენერგიულ და გამოჩენილ სახელმწიფო მოღვაწედ ახასიათებს, იგი იყო „განმწმენდელი სჯულისა, მამულებელი ეკლესიათა“. მას აუვია ჯვრის ტაძრის ზღუდე.

პერაკლე კეისრის ლაშქრობამ დასცა ირანის ძლევამოსილება. ამდენად სტეფანოზი დამოუკიდებელი მმართველი გახდა, კავშირი დაამყარა ბიზანტიასთან და მიიღო პატრიკიოსის ტიტული.

სამწუხაროდ, ეს ვითარება დიდხანს არ გაგრძელე-ბულა, რადგან სამყაროს არაბთა სახით ახალი, ძლიერი დამპყრობელი მოველინა. ისინი საქართველოში პირველად სტეფანოზის დროს გამოჩნდნენ.

პერაკლე კეისრის მმართველობის უკანასკნელ წლებში ბიზანტიის იმპერიამ არაბებთან ბრძოლაში მრავალი მარცხი განიცადა, რასაც მოჰყვა სირიის, პალესტინისა და ეგვიპტის დაკარგვა. 40-იანი წლებისთვის დაეცა ირანი, რის შემდეგაც არაბებს ამიერკავკასიისაკენ გზა გაესხნათ. 640 წელს არაბთა რაზმები სომხეთში შეიჭრნენ და დედაქალაქი დვინი დაიკავეს. 642-643 წლებში

ქართლშიც გამოჩნდნენ, უფრო დასარბევად, ვიდრე დასაპყრობად. ქართველებმა ეს მარბიელი რაზმები ოოლად განდევნეს. 50-იან წლებში არაბებმა კავკასიის დაპყრობა განაახლეს.

654 წელს არაბებმა სომხეთში სასტიკად დაამარცხეს ბიზანტიელების სარდალი მავრიანოსი, რომელიც ქართლში გამოიქცა და სწორედ მისმა დეენამ მოიყვანა აქ არაბები. სტეფანოზმა სალად შეაფასა შექმნილი ვითარება, არაბთა უზარმაზარი ძალის წინააღმდეგ ომის დაწყებას, რომელიც ქვეყანას განადგურებას უქადდა, მოლაპარაკება მარჩია. გადადგა დიპლომატიური ნაბიჯი და არაბთა სარდალს, ჰაბიბ-იბნ-მასლამას, საჩუქრებით დატვირთული ელჩი გაუგზავნა. სარდალმა მირთმეული ძღვენი ერისმთავარს მომავალი ხარკის ანგარიშში ჩაუთვალა და ელჩს წერილი და შეუვალუბის წიგნი გაატანა. შემდეგ თავად შემოვიდა თბილისში და მოსახლეობას პირადად დაუმტკიცა ის დოკუმენტი, რომელიც „დაცვის სიგელით“ არის ცნობილი. ამ დოკუმენტში არაბებისა და ქართველების ურთიერთვალდებულებებია განსაზღვრული, რომელიც არცთუ მძიმე პირობებს უყენებს ქართლის მოსახლეობას: (1) სარწმუნოებრივი აღსარების თავისუფლება; (2) ჯიზია თითო კომლზე ერთი დინარი; (3) ქართველების მხრიდან სამხედრო ვალდებულება; (4) არაბების მხრიდან უშიშროების გარანტია.

ქართლის ხელისუფლება, როგორც ჩანს, სრულყოფილად ფლობდა ინფორმაციას აღმოსავლეთში არსებული პოლიტიკური ვითარების შესახებ. სასანიანთა ირანის სახელმწიფო აღარ არსებობდა, მეზობელი სომხეთი და ალბანეთი არაბებს ჰქონდათ დაპყრობილი, მათთან ბრძოლებში დამარცხებული ბიზანტიის იმპერიისგან დახმარების მოლოდინი ვეღარ იქნებოდა. ქართლი მარტო დარჩა ამ ძლიერი ძალის წინაშე და მიიღო ერთადერთი სწორი გადაწყვეტილება – მოლაპარაკების გზით შეთანხმება. სავარაუდოდ, ქართლის მესვეურებმა ისიც იცოდნენ, რომ ნებით დამორჩილებულ ქვეყანას, რომელიც „სულჰის“ მიწების კატეგორიაში ითვლებოდა, არაბები შედარებით მსუბუქად ბეგრავენდნენ, მოსახლეობასაც ლოიალურად ექცეოდნენ და ამიტომ ელჩს სტეფანოზმა უსტატროვ გაატანა, საიდანაც კარგად ჩანს ქართველების სურვილი არაბებთან მშვიდობიანი დამოკიდებულებისა.

ამჯერად არაბები ქართლიდან მალევე გავიდნენ, 657 წელს სახალიფოში ატეხილი სისხლისმღვრელი ომის გამო. ამ ომმა ზუთ წელს გასტანა, ვიდრე მაჰმადთანა ერთადერთმა მბრძანებელმა, პირველმა ამაჰადი ხალიფამ, მოავია I-მა (661-668 წწ) არ დაიკავა ტახტი. აქედან დაედო საფუძველი ომაიადელთა დინასტიას.

სტეფანოზ II-სთან დაკავშირებით სამეცნიერო ლიტერატურაში აზრთა სხვადასხვაობა არსებობს: ნაწილს იგი VIII საუკუნის მოღვაწედ, ნაწილს კი 627-628 წლებში პერაკლე კეისრის თბილისზე ლაშქრობის დროინდელ ერისმთავრად მიაჩნია.

მირი და არჩილი

არჩილისა და მირის მოღვაწეობის პერიოდზე მკვლევართა შორის თვალსაზრისი VII საუკუნის ბოლოდან VIII საუკუნის ბოლომდე მერყეობს. ეს გამოწვეულია „ქართლის ცხოვრების“ მიხედვით არჩილის ცხოვრების სამხანაო დათარიღებით: (1) ჯუანშერი მისი თხზულების გვიანდელ რედაქტირებამდე მირსა და არჩილს VII საუკუნის შუა წლების მოღვაწის, სტეფანოზ II-ის შეილებად, მიიჩნევს; (2) ჯუანშერის გვიანდელ რედაქტორს მირისა და არჩილის ცხოვრება გადააქვს მურვან ყრუს (735-738 წწ) შემოსევების პერიოდში; (3) ლეონტი მროველის „არჩილის წამებაში“ კი ჩანს, რომ არჩილი მურვან-ყრუს შემოსევიდან 50 წლის შემდგომი ხანის (VIII საუკუნის მიწურული) მოღვაწეა. ამრიგად, მათი ცხოვრების პერიოდი დაუზუსტებელია. ძმები ერისმთავართა ქრონოლოგიურ ნუსხაში, პირობითად, სტეფანოზ II-ის შემდეგ წარმოვადგინეთ.

„ქართლის ცხოვრებაში“ შეტანილი თხზულების „არჩილის წამების“ თანახმად, ძმებს, მირსა და არჩილს, მნიშვნელოვანი ადგილი უკავიათ საქართველოს ისტორიაში. განსაკუთრებით არჩილს, რომელიც ჩვენი ქვეყნის ისტორიაში ერთ-ერთი თვალსაჩინო სახელმწიფო მოღვაწეა.

ანტიარაბული საქმიანობის გამო, ძმები იძულებულნი გახდნენ დასაღვლეთ საქართველოში გადასულიყვნენ. ისინი აფხაზთა ერისთავმა ლეონმა შეიფარა. აფხაზეთიდან შეძლეს ძმებმა ბიზანტიის იმპერატორთან კავშირის დამყარება.

მორიგი ლაშქრობის დროს არაბთა ჯარი დასავლეთ საქართველოს შეესია. ბრძოლით აიღო და დაანგრია დედაქალაქი ციხე-გოჯი, გადალახა კლისურის კედელი, დაანგრია ქალაქი ცხუმი (სოხუმი) და მიადგა ანაკოფიის ციხეს, სადაც გამაგრებულნი იყვნენ მირი და არჩილი. ამ ბრძოლაში ქართველებმა გაიმარჯვეს, ხოლო არაბები იძულებულნი გახდნენ დასავლეთი საქართველო დაეტოვებინათ. ძმებმა და ლეონ აფხაზეთის ერისთავმა საგანგებო ელჩები გაგზავნეს კონსტანტინოპოლში, რომლებმაც ბიზანტიის იმპერატორს არაბების დამარ-

ცხების შესახებ ამცნეს. ბიზანტიის დიპლომატიამ საუკეთესოდ გამოიყენა მირისა და არჩილის მიერ აფხაზეთში მოპოვებული სამხედრო წარმატება და ქართლის ერისმთავრები კონსტანტინოპოლის მფარველობაში აიყვანა.

სანაცვლოდ ბიზანტიის იმპერატორმა ოფიციალურად აღიარა მირისა და არჩილის სამეფო უფლებები ქართლსა და ეგრისში, რის დასტურადაც მან ძმებს სამეფო გვირგვინები გამოუგზავნა, ხოლო ლეონს მათი მორჩილება უბრძანა. ბიზანტიის ეს „ბრძანება“ გახდა ამ ორი სახლის დაახლოების საფუძველი. მირი, რომელიც არაბთა წინააღმდეგ ბრძოლაში დაიჭრა, გარდაიცვალა, მისი უფლებები კი არჩილზე გადავიდა. არჩილმა, მირის ანდერძის თანახმად, ძმისწულები ერისთავებს მიათხოვა და როგორც ჯუანშერი წერს, ასე დააქანონა მათი მემკვიდრეობითი უფლება საერისთავო ქვეყნებზე. ლეონ აფხაზთა ერისთავმა მირის უფროს ქალიშვილზე ქორწინებით ქართლ-ეგრისის „მეფის“ (მირის) ერთადერთი პოლიტიკური მემკვიდრის სტატუსი მოიპოვა და ზოგადქართული პოლიტიკური ელიტის მნიშვნელოვან ფიგურად იქცა.

არჩილმა, მოაწესრიგა რა ეგრისის საქმეები, „განაგნა ყოველნი ციხენი და ქალაქნი“, საბოლოოდ აღმოსავლეთში გადმოვიდა და კახეთში დამკვიდრდა. განსაკუთრებულ ყურადღებას აქცევდა არჩილი ქართლის საერისმთავროს განაპირა ტერიტორიებს. მისი ხელისუფლება გავრცელდა ჰერეთზე, წუკეთსა და შაქზე: „და დაჯდა წუკეთს და აღაშენა კასრი, და ხეესა ლაქუსტასისა აღაშენა ციხე.“ კახეთში მან თავისი ტაძრეულს მამულები უბოძა და აზნაურობა უწყალობა. დაიწყო ეკლესიებისა და ციხე-ქალაქის მშენებლობა. არაბთა ერთ-ერთი სადამსჯელო ლაშქრობის დროს არჩილი ქრისტიანული რწმუნის ერთგულებისათვის სიკვდილით დასაჯეს. იგი ეკლესიამ წმინდანად შერაცხა და 21 ივნისი (ძვ. სტ. 4 ივნისი) მისი ხსენების დღედ დააწესა.

ნერსე I

ქართლის ერისმთავარი VII საუკუნის 70-80-იან წლებში. მოხსენიებულია სომეხ ისტორიკოსთან, იოვანე დრასხანაკერტელთან (IX-X ს.), ასევე, გერმანელი მეცნიერის, ი. მარკვარტის, აზრით, VII საუკუნის 70-იანი წლების დასასრულს სოკრატეს, საეკლესიო ისტორიის" სომხური თარგმანის წინასიტყვაობაში.

VII საუკუნის 80-იან წლებში კავკასიაში საკმაოდ

მძიმე და პოლიტიკურად ცვალებადი ვითარება იყო. კავკასია სამი ძლიერი ძალის – ბიზანტიის საეკისროს, არაბთა სახალიფოსა და ზაზართა ხაკანატის სამხედრო-სტრატეგიული და სავაჭრო-ეკონომიკური ინტერესების საგანი გახლდათ. ამ პერიოდისათვის ქართლი და სომხეთი თანაბრად უხდოდა ხარკს იმპერატორსა და ხალიფას, ხოლო ალბანეთი დამატებით ზაზარებსაც.

თავის მხრივ, შექმნილ ვითარებაზე რეაგირებდნენ ამიერკავკასიის ქვეყნები. სწორედ ამ რეალობამ გამოიწვია ზმნ წელს აჯანყება, რომლის თაობაზეც ცნობები შემონახულია იოვანე დრასხანაკერტელის თხზულებაში. იგი წერს: „ვინმე ბარაბას, მხედართმთავარს ტაჭიკთა (არაბთა) ჯარისას, რომელიც სომხეთშია, სძლევს და სდევნის (არაბთა) სასტიკი ჟლეტით წერსე ქართლისა მთავარი და გააქცევს მას.“ როგორც ვხედავთ, ქართლის ერისმთავარი „სახელოვანი“ წერსე, სომხეთში იბრძვის არაბთა წინააღმდეგ, რაც მიუთითებს იმ ფაქტზე, რომ წერსე ხელმძღვანელობს კავკასიის ხალხების აჯანყებას არაბთა წინააღმდეგ და იმარჯვებს.

სამეცნიერო ლიტერატურაში წერსეს აიგივებენ ატიანის სიონის წარწერაში მოხსენიებულ სტეფანოზ მამფალის მამასთან, წერსესთან, და სუმბატ დაეითის ძის (ქართლის ცხოვრება) მიერ ნახსენებ სტეფანოზ II-ის შვილიშვილთან, წერსესთან. ასევე ფიქრობენ, რომ იგი „მოქცევაი ქართლისას“ ერისმთავართა ნუსხაში მეთუე ერისმთავრად არის მოხსენიებული.

ქართლის სეპარატო ერისმთავართა
ქრონოლოგიური ჩივი

არშუმა და ვარაზბაკური – ერისმთავრებად დასახელებული არიან „მოქცევაი ქართლისაჲში“. ფიქრობენ, რომ ამ ცნობას ეხმარება აბასთუმნის ეკლესიის ჯვრის კვანძი ხელბუდის წარწერა. სავარაუდოდ, ისინი VI-VII საუკუნეთა მიჯნის მოღვაწეები არიან.

სტეფანოზ III – იხსენიება ატენის სიონის წარწერაში, როგორც „კურთხეული მამფალი სტეფანოზ, ღმერთისა მიერ ქართველთა და მეგრელთა ერისთავთერისთავი უფალი“, რომელიც გარდაიცვალა 739 წელს. სამეცნიერო ლიტერატურაში მას ქართლის ერისმთავრად მოიხსენიებენ. არსებობს განსხვავებული შეხედულებაც: სტეფანოზი ქართლის ერისმთავარი არ ყოფილა, ხოლო ატენის სიონის წარწერა X საუკუნეს ეკუთვნის.

ჯუანშერი

„მატიანე ქართლისას“ („ქართლის ცხოვრება“) ცნობით, არჩილს ჰყავდა ორი ვაჟი და ოთხი ქალი. არჩილის ნაშვების შემდეგ იოანე წავიდა ეგრისის და თან წაიყვანა დედა და ორი და. ჯუანშერი კი ორ დასთან ერთად აღმოსავლეთ საქართველოში დამკვიდრდა.

VIII საუკუნის 60-იანი წლებიდან ხაზარებმა განსაკუთრებით გაააქტიურეს სამხედრო-პოლიტიკური შეტევები სამხრეთ კავკასიის მიმართულებით, რათა შეესუსტებინათ რეგიონში არაბთა გავლენა. ხაზარეთის მმართველი წრეები ცდილობდნენ, მაქსიმალურად გამოეყენებინათ საქართველოში ანტიარაბული განწყობილება და მოემზადებინათ ნიადაგი სახალიფოს წინააღმდეგ ფართომასშტაბიანი შეტევისათვის. ამასვე ისახავდა მიზნად ხაზართა ხაკანის დიპლომატიური ინიციატივა – პოლიტიკური კავშირი შეეკრა არჩილის მემკვიდრეებთან და კახეთში დამკვიდრებულ ჯუანშერს ელჩობა გაუგზავნა, დამოუკრება შესთავაზა და სანაცვლოდ კი არაბების წინააღმდეგ დახმარებას დაჰპირდა. ჯუანშერმა და მისმა გარემოცვამ კატეგორიულად უარყო ხაკანის წინადადება – ცოლად შეერთო ჯუანშერის და, შუშანი, რომლის სილამაზის ამბავმა ხაზარებამდეც

მიიღწია და ელჩები უკან გააბრუნა.

764 წელს განაწევნებულმა ხაკანმა კახეთის ასახორებად სარდალ ბლუჩანის ხელმძღვანელობით დიდძალი ლაშქარი გამოაგზავნა, რომელიც დარუბანდის გზით საქართველოში შემოვიდა. ერთ-ერთი ციხის აღებისას ხაზარებმა ტყვედ ჩაიგდეს ჯუანშერი და მისი და, შუშანი, აანოკეს თბილისი, გაძარცვეს ქართლი და ტყვეებთან ერთად უკან, ისევ დარიალის გზით დაბრუნდნენ შინ. შუშანმა „ურჯულ“ ხაკანის ცოლობას სიკვდილი ამჯობინა. ბეჭედს, რომელშიც სანამლაი ჰქონდა დამალული, თვალი ამოუგდო და თავი მოინამლა. ხაკანმა, იმით განრისხებულმა, რომ შუშანი ეერც ცოცხალი და ეერც მკვდარი ეერ იხილა, ბლუჩანი სიკვდილით დასაჯა. ჯუანშერს კი ხაზარეთის მეფედ დიდებული მიღება მოუწყო, 7 წელი ტყვეობაში პატივით ამყოფა და ბოლოს დიდძალი საჩუქრებით სამშობლოში გამოისტუმრა.

მკვლევართა გარკვეული ნაწილი ჯუანშერს ერისმთავრად არ მიიჩნევს და მას მხოლოდ კახეთის მმართველად თვლის. ამ მოსაზრებას ამყარებს VIII საუკუნის პავლიკრაფის, იოანე საბანისძის, თხზულებაც, რომლის მიხედვითაც ჯუანშერის მოღვაწეობის პერიოდში ქართლის ერისმთავრები ადარნასე, ნერსე და სტეფანოზი არიან.

ადარნარსე

ქართლის ერისმთავარი VIII საუკუნის 70-იან წლებში, მოხსენიებულია იოანე საბანისძის „აბო თბილელის ნაშვებში“. სახალიფოს ულლის დამძიმებამ არაბების წინააღმდეგ არამხოლოდ რეგიონის მოსახლეობა, არამედ ქართლის პოლიტიკური წრეების წარმომადგენლებიც ააშხედრა. ამით ისარგებლა ბიზანტიამ და კურაპალატისნ ტიტულის ბოძებით ადარნარსეს არაბთა წინააღმდეგ აჯანყებისკენ უბიძგა, რასაც, აღსანიშნავია, რომ იმ პერიოდში არაბთა რეჟიმის წინააღმდეგ რაიმე კონკრეტული ქმედება არ მოჰყოლია.

ნერსე II

ქართლის ერისმთავარი VIII საუკუნის 70-80-იან წლებში, იოანე საბანისძის „აბო თბილელის წამების“ მიხედვით – ადარნარსეც ძე. ნერსე ანტიარაბული საქმიანობის გამო ხალიფა მანსურმა (754-775 წწ) 772-773 წელს ბაღდადში დაიბარა და საპყრობილეში ჩააგდო, სადაც მან სამი წელი დაყო. ამავე ხანებში თბილისში არაბი ამირა იჯდა. ნერსეს დატყვევებიდან სამი წლის განმავლობაში არაბებს ერისმთავრად, სავარაუდოდ, არავინ გამოუცხადებიათ.

775 წელს ბიზანტიასა და არაბებს შორის დადებული ზავის შედეგად, რომლის მიხედვითაც ტყვეთა გათავისუფლებაც იყო გათვალისწინებული, ხალიფა მამადიმ (775-785 წწ) ნერსე ქართლში პატივით გამოისტუმრა, მაგრამ მან ვერც ახალი ხალიფას ნდობა მოიპოვა. „კუალად იყო განრისხებული ხელმწიფეთა მათთა სარკინოზთაი ნერსე ერისთავისა ზედა“, – წერს იოანე საბანისძე. სამშობლოში დაბრუნებული ნერსე, როგორც ჩანს, არაბების წინააღმდეგ ბრძოლას განაგრძობდა და ამ ბრძოლაში მოკავშირეც ეძებდა. ამ მიზნით იგი სამასკაციანი ამალით ქართლიდან დარიალის გზით ხაზარეთში გადავიდა. მას არაბების მოსისხლე მტრებისგან სამხედრო დახმარების იმედი ჰქონდა. მიუხედავად იმისა, რომ ხაზარებმა ნერსე და მისი ამალა პატივისცემით მიიღეს, დიპლომატიური მოლაპარაკება მათთან უშედეგო აღმოჩნდა. იმედგაცრუებული ნერსე დასავლეთ საქართველოში (აფხაზეთში) წავიდა, სადაც ადრევე გახიზნა ცოლ-შვილი, რადგან ამ ქვეყანაზე არაბებს ხელი არ მიუწვდებოდათ და უსაფრთხო იყო. აფხაზეთში მან შეიტყო, რომ ქართლის ერისმთავრად არაბებმა მისი დისწული, სტეფანოზი, დაადგინეს. ნერსემ ამირას მოციქულები მიუგზავნა, ქართლში დაბრუნების ნებართვა და ხელშეუხებლობა სთხოვა. უფლებადაკარგული ნერსე არაბებისთვის საფრთხეს აღარ წარმოადგენდა და მას, როგორც კერძო პირს, ამალით ქართლში დაბრუნების ნება დართეს. ნერსეს თან ახლდა არაბი აბო, რომელიც მან ჯერ კიდევ ბაღდადში გაიცნო და ქართლში წამოიყვანა. აბომ ქრისტიანობა მიიღო და მისთვის ქართლში დაბრუნება სახიფათო იყო, მიუხედავად ამისა, იგი ნერსეს მაინც გამოჰყვა. 786 წელს აბო ქრისტიანობისთვის თბილისის ამირას ბრძანებით სასტიკად აწამეს.

სავარაუდოდ, ნერსემ არაბების რისხვა კონკრეტულად წანარ-კახელთა ფართომასშტაბიანი აჯანყების გამო დაიმსახურა. შესაბამისად, არ არის გამორიცხული, რომ წანარ-კახთა პოლიტიკური კავშირი და

აჯანყებაც ნერსეს მიერ ყოფილიყო მომზადებული. მით უფრო, თუ გავითვალისწინებთ, რომ აჯანყება 770-771 წლებში უნდა მომხდარიყო, ნერსე კი მაღევე, 772-773 წლებში გაიწვიეს ბაღდადს და დააპატიმრეს. სამწუხაროდ, წყაროები ამ აჯანყებისა და თავდადებული „დიდი ნერსეს“ შესახებ, როგორც მას გიორგი მერჩულე (ნერსეს ცოლის ძმისშვილი) უწოდებს, მწირ ინფორმაციას გვანდევინ.

საქმე ის არის, რომ ხელისუფლებაში აბასიდების დინასტიის მოსვლის შემდეგ (749 წ.) არაბთა სახალიფოს პოლიტიკა დაპყრობილ ქვეყნებში თანდათან უკიდურესად დამძიმდა. გამონაკლისი, ბუნებრივია, არც ქართლი იყო. ამ პერიოდისათვის ქვეყანას უკვე სახალიფოს წარმომადგენელი თბილისის ამირა განაგებდა, რომელიც თბილისში იჯდა. აღმოსავლეთ საქართველოში დაიწყო ფართომასშტაბიანი მოძრაობა არაბთა წინააღმდეგ, რომელსაც სათავეში კახეთი ედგა, ჯერ აქ დამკვიდრებული სტეფანოზ II-ის სახელეულის ხელმძღვანელობით, ხოლო შემდეგ ეს მისია წანართა მთიელმა ტომმა იკისრა. არაბთა მკაცრი რეპრესიის წინააღმდეგ წანარ-კახთა ბრძოლის შედეგად VIII საუკუნის 80-იანი წლებისათვის კახეთის რეგიონი საბოლოოდ გამოვიდა თბილისის ამირასა და ქართლის საერისმთავროს დაქვემდებარებიდან და ცალკე პოლიტიკურ ერთეულად ჩამოყალიბდა, რამაც სათავე დაუდო საქართველოს სხვადასხვა რეგიონის არაბთა გავლენიდან გამოსვლას და მათ ჩამოყალიბებას კახეთის, ჰერეთის, ტაშირ-ძორაკეთის, ტაო-კლარჯეთის სამეფო-სამთავროებად, ხოლო თბილისის საამირო ცალკე პოლიტიკურ ერთეულად დარჩა. რაც შეეხება დასავლეთ საქართველოს, დასავლეთქართული ტერიტორიების გაერთიანების შედეგად მივიღეთ ეგრის-აფხაზეთის სამეფო. ამრიგად, IX საუკუნის დასაწყისს საქართველო ახალი პოლიტიკური რეალობით შეხვდა.

სტეფანოზ IV

ქართლის ერისმთავარი VIII საუკუნის 80-იან წლებში. იოანე საბანისძის „აბო თბილელის წამებიდან“ ვიგებთ, რომ ნერსე ერისმთავრის ქართლიდან წასვლის შემდეგ არაბებმა, მიუხედავად იმისა, რომ ქართლზე განრისხებული იყვნენ, თავი აარიდეს ვითარების გამწვავებას და ერისმთავრის ხელისუფლება ნერსეს დისწულს, სტეფანოზ გურგენის ძეს, გადასცეს.

აშოტი

ქართლის ერისმთავარი 786 წლიდან – ქართული წყაროების მიხედვით. აშოტი ჯუანშერისა და „მატიანე ქართლისას“ („ქართლის ცხოვრება“) თანახმად, ბაგრატიონთა საგვარეულოს წარმომადგენელი იყო. როგორც წყაროშია გადმოცემული, კლარჯეთს დამკვიდრებულა „მთავარი ერთი“ ადარნასე ბაგრატიონი, „რომელი იყო ნათესავისაგან დაეით წინასწარმეტყუელისა“. იგი ეახლა ქართლში ეგრისიდან გადმოსულ არჩილ ერისმთავარს (იხ. ზემოთ: მირი და არჩილი), რომელიც იჯდა „ნაციხარსა ხიდარისასა“ და ითხოვა, მიეღო თავის მკვიდრად და ებოძებინა მიწები. არჩილმა მას მისცა შულავერი და არტაანი. შემდეგ არჩილის ვაჟმა, ჯუანშერმა, ცოლად შეირთო ადარნასეს ქალიშვილი ლატავრი. ჯუანშერის სიცოცხლეშივე ადარნასეს გამგებლობაში მოექცა სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს: კლარჯეთის, შავშეთის, აჭარის, ნიგალის, არტაანისა და ტაოს მნიშვნელოვანი ნაწილი. ადარნასეს გარდაცვალების შემდეგ „განადიდა უფალმან მეფობაი აშოტ კურაპალატისაი“, ადარნასეს ძისა.

სუმბატ დავითის ძის („ქართლის ცხოვრება“) მიხედვითაც აშოტი ბაგრატიონთა საგვარეულოს წარმომადგენელია, განსხვავება მხოლოდ ერთია: სუმბატ დავითის ძის მიხედვით, ბაგრატიონთა საგვარეულოს ეკუთვნის ქართლის პირველი ერისმთავარი გუარამი: „შვიდნი ძმანი, ძენი ამისი სოლომონისნი, წარმოვიდეს ქუაყანით ფილისტიმით..... და ოთხნი ძმანი მათი მოვიდეს ქართლს. ხოლო ერთი მათგანი, სახელით გუარამ, განაჩინეს ერის-

თავად, და ესე არს ერისთავი ქართლისაი და მამაი ბაგრატიონთაი“. შესაბამისად, აშოტი ბაგრატიონიც არის და ერისმთავრთა სახლის წარმომადგენელიც. თუმცა აქ აშოტი ნერსე ადარნასეს ძის (იხ. ზემოთ: ნერსე II) შვილიშვილად გამოდის. სუმბატთან გკითხულობთ: „ნერსე და ძენი მისნი – ფილიპე და სტეფანოზ და ადარნასე. და ძენი მისნი [ე.ი. ადარნასეს ძენი] – გურგენ ერისთავი და აშოტ კურაპალატი“. ასეთივე ინფორმაციას გვანდის აშოტთან დაკავშირებით „მოქცევაი ქართლისაჲც“ ნერსეს პყავდა შვილები – ფილიპე, სტეფანოზი და ადარნასე, ხოლო ადარნასეს შვილები იყვნენ: გუარამი, სტეფანოზი და აშოტი.

ქრონოლოგიური თვალსაზრისით, ვფიქრობთ, სწორი უნდა იყოს „მოქცევისა“ და სუმბატის ინფორმაცია.

VIII საუკუნის 90-იანი წლებისათვის არაბთა სახალიფოში არეულობა დაიწყო, რამაც ცენტრალური ხელისუფლების დასუსტება და, შესაბამისად, არაბთა ხალიფატის რღვევის პროცესი გამოიწვია. აშოტმა სახალიფოს შესუსტებით ისარგებლა, კავშირი დაამყარა ბიზანტიასთან და მიიღო კურაპალატის ტიტული, რაც, თავისთავად, ბიზანტიის მფარველობას ნიშნავდა. იგი სათავეში ჩაუდგა ქართლის ბრძოლას არაბთა წინააღმდეგ, მაგრამ დამარცხდა და იძულებული გახდა შავშეთ-კლარჯეთში გაქცეულიყო, რომელიც პოლიტიკურად ბიზანტიის გავლენის სფეროს განეკუთვნებოდა. აქ მან საფუძველი ჩაუყარა ახალ ქართულ სამეფო-სამთავროს. არაბებმა კი ქართლის ერისმთავრის თანამდებობა გააუქმეს.

ვერისის მეფეები

გუბაზ I

გუბაზის ტახტზე ასვლის წელი და კორონაციის ზუსტი დეტალები უცნობია. V საუკუნის 50-იან წლებში იგი ეგრისის მეფეა. ეგრისის მეფე ძალაუფლების ნიშნებს ბიზანტიის იმპერატორის განკარგულების საფუძველზე იღებდა. ბიზანტიის იმპერატორის მიერ გადაცემული სამეფო ნიშნები და ვასალობა იყო მიზეზი, რის გამოც გუბაზი მოგვიანებით იძულებული გახდა უარი ეთქვა იმპერატორის მორჩილებაზე, თავისი შვილი თანამოსაყდრედ ეკურთხებინა და ძალაუფლების ნიშნები თავისი ვაჟისთვის საკუთარი ხელით გადაეცა.

გუბაზ I-ის ბრძოლა ბიზანტიის იმპერიის წინააღმდეგ დიდი ხანი არ გაგრძელებულა. 456 წელს გუბაზი ბიზანტიის იმპერიის ხელისუფლებას მოურიგდა, რამაც აღნიშნული კონფლიქტი ჩააცხრო. ბიზანტიური წყაროს მიხედვით, გუბაზს მოსთხოვეს ტახტი დაეტოვებინა, ან თავისი შვილი გადაეყენებინა, ვინაიდან დამკვიდრებული წესების მიხედვით, ლაზიკაში ორი მეფის არსებობა არ შეიძლებოდა. გუბაზმა ამ მოლაპარაკების შემდეგ მიიღო გადაწყვეტილება ძალაუფლება თავისი შვილისთვის დაეთმო.

ეგრისსა და ბიზანტიას შორის 456 წლის შეთანხმების შემდეგაც არ ყოფილა კეთილმეზობლური ურთიერთობა. ვითარება ტერიტორიული დავის გამო დაიძაბა. საბოლოოდ გუბაზი იძულებული გახდა გამგზავრებულიყო ბიზანტიის იმპერიის დედაქალაქ კონსტანტინოპოლში და პირადად მოეგვარებინა ურთიერთობა იმპერიის ხელისუფლებასთან.

465 წელს ბიზანტიის იმპერატორის ლეონ I-ის (457-474 წწ) ზეობის დროს გუბაზი კონსტანტინოპოლში ჩავიდა. თავდაპირველად მან თავისი სპარსული სამოსელის გამო იმპერატორის კარისკაცების გულისწყრომამ გამოიწვია, თუმცა ქრისტიანი ნიშნების ტარებამ და ქრისტიანების მიმართ პატივისცემის გამოხატვამ მის მიმართ ბიზანტიელთა დამოკიდებულება შეცვალა. იგი ჭეშმარიტი ქრისტიანი აღმოჩნდა, ეწვია ცნობილ ქრისტიან ბერს, დანიელ მესცეტეს და მოკრძალებით თაყვანი სცა, მისგან ლოცვა-კურთხევა და რჩევა მიიღო. ყოველივე ამის შემდეგ ბიზანტიის იმპერატორს საზღვრების საკითხზეც მოურიგდა: ეგრისისა და ბი-

ზანტიის საზღვარი ხუფათის (ხოფა) ციხეზე გაატარეს.

ეგრისის სამეფოს დედაქალაქი გუბაზ I-ის მეფობის დროს ციხე-გოჯი უნდა ყოფილიყო, რომელსაც ბიზანტიელები არქეოპოლისს უწოდებდნენ. ციხე-გოჯი, იგივე არქეოპოლისი, თანამედროვე ნოქალაქეხია. ამ ქალაქში მდებარეობდა მეფის სასახლე, სამეფო კარის ეკლესია, სამეფო სასაფლაო და სხვა მნიშვნელოვანი ნაგებობები. სამეფო რეზიდენციები ეგრისის სამეფოში, ბუნებრივია, რამდენიმე იყო. სამეფო ოჯახი დროის გარკვეულ ნაწილს დედაქალაქიდან მოშორებით, რეზიდენციებში ატარებდა. ერთ-ერთი ასეთი რეზიდენცია, რომელიც მოგვიანებით დედაქალაქი გახდა, ქუთაისი იყო. ბევრი მკვლევარი ქუთაისს ეგრისის სამეფოს დედაქალაქადც მიიჩნევს, თუმცა დედაქალაქი და ქვეყნის ცენტრი, როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ, ციხე-გოჯი გახლდათ.

დამნაძე

ეგრისის მეფე დამნაძე (დამნაქსე, ქსანაქსე, სამნალირი) ბიზანტიური წყაროებში სხვადასხვა სახელით მოიხსენიება. იოანე მალალა მას დამნაქსე უწოდებს. სახელის განსხვავებულ ფორმებს ვხვდებით სხვა ბიზანტიელ ისტორიკოსებთან (დამნაქსე, ქსანაქსე). ქართული წყაროების მიხედვით, მისი სახელი უნდა იყოს სამნალირი. იგი ვახტანგ გორგასლის ერისთავი იყო და შიდა ეგრისისა და სვანეთის საერისთავოს მართავდა.

დამნაძე სასანური ირანისა და მისი ვასალური ქვეყნის, ქართლის სამეფოს მესვეურთა დაქვემდებარებაშია. ირანში გამგზავრების წინ ვახტანგი მას თავისი შვილისა და თანამოსაყდრის, დაჩის, მეურვეობას ავალებს, ხოლო თავად სპარსეთის მეფის ხანგრძლივ ლაშქრობებში მიემგზავრება. სამნალირის გარდა დაჩის მეურვეებად ქართლის სამეფოს ექვსი სხვა წარჩინებული დანიშნეს.

სამნალირი, იგივე დამნაძე, როგორც ჩანს, ვახტანგის მოკავშირე და ვასალი იყო ირანის წინააღმდეგ ბრძოლების დროსაც. ძნელბედობისას, როდესაც ქართლის მეფეს თავისი ნების სანაწილმდეგოდ აღმოსავლეთ საქართველოს დატოვება მოუწია, მან თავი ეგრისის მიწა-წყალს შეუფარა. ვახტანგ გორგასლის გარდაცვა-

ლების შემდეგ ვითარება შეიცვალა. ბიზანტიური წყაროების ცნობით, ლაზიკის მეფის შვილი, უფლისწული ნათე, იძულებული გახდა ცეცხლთაყვანისცემა მიეღო, რათა ირანელებს მამის გარდაცვალების შემდეგ ტახტი მისთვის დაემტკიცებინათ.

დამნაძე, როგორც ცნობილია, 522 წელს გარდაიცვალა. ის გარდაცვალების ჟამს პერიორანული ორიენტაციის მონარქი იყო და ირანის შაჰს კავადს ემორჩილებოდა. მისი გარდაცვალების შემდეგ დამნაძის ვაჟიშვილი, ნათე, გამეფდა, რომელმაც შეცვალა პოლიტიკური კურსი და ბიზანტიის იმპერიის მხარეს გადავიდა.

ნათე I

ნათე I ეგრისის მეფე დამნაძე-სამნაღირის უფროსი ვაჟიშვილი და მემკვიდრე იყო. მამის გარდაცვალების შემდეგ, 522 წელს, ნათე ეგრისის მეფე გახდა და ქვეყნის მმართველობას შეუდგა. ნათეს ჰყავდა ძმა, ოსიტე, რომელიც აბაზგიას მართავდა. ნათე მამის სიცოცხლეში იძულებული იყო ზოროასტრიზმი მიეღო და მაზდეანური წეს-ჩვეულება აღესრულებინა, რათა ირანელებს მისთვის ტახტი არ წაერთმიათ და მემკვიდრეობის უფლება სხვისთვის არ გადაეცათ. ასეთი ვითარება დიდხანს არ გაგრძელებულა. ნათემ სამეფო ტახტის დაუფლების შემდეგ პოლიტიკური გეზის შეცვლა განიზრახა და ამ გეგმის სისრულეში მოსაყვანად კონსტანტინოპოლში გაემგზავრა. ეგრისის ახალი მეფე ბიზანტიის დედაქალაქში 522 წლის მეორე ნახევარში ჩავიდა. იმპერატორმა იუსტინე I-მა ის თბილად მიიღო და სპარსელთა წინააღმდეგ დახმარება აღუთქვა; იმავე წელს ბიზანტიის იმპერატორმა იუსტინემ ნათე ოფიციალურად იშვილა, რომაული რეალიები გადასცა, სპეციალური შესამოსელით შემოსა, ეგრისის მეფედ აღიარა და თავის მოკავშირედ გამოაცხადა. იმპერატორ იუსტინეს მიზანი იყო ეგრისის მეფე მჭიდროდ დაახლოებოდა ბიზანტიის მმართველ ელიტას. სწორედ ამიტომ, ვინაიდან იუსტინეს თავად არა ჰყავდა შვილები, ნათეს ბიზანტიის საიმპერატორო კარზე დანიშნურებული ყოფილი კურაპალატისა და პატრიკიოსის, ნომოსის, შვილიშვილის ვალერიანას ცოლად მოყვანა შესთავაზეს. ნათე დათანხმდა ამ შემთავაზებას, ქრისტიანულად მოინათლა და 522 წელს ნათემ და ვალერიანამ ბიზანტიის იმპერიის დედაქალაქში, კონსტანტინოპოლში დაინერეს ჯვარი.

ნათეს გარდა, ბიზანტიის მმართველ ელიტას დაუმოყვრდნენ ეგრისის სამეფო ოჯახის სხვა წევრებიც.

ნათეს ძმა, ოსიტე დაქორწინდა ბიზანტიელი არისტოკრატიის ასულ თეოდორაზე.

ბიზანტიურ წყაროებში ვხვდებით ეგრისის მეფის კურთხევის აღწერილობასაც. მემკვიდრის ცნობით, იმპერატორმა იუსტინე I-მა ეგრისის მეფე ნათეს გვირგვინი გადასცა. ნათე შემოსეს ბიზანტიური თეთრი აბრეშუმის ქსოვილისგან დამზადებული ქლამდიით, რომელიც ბიზანტიელ მაღალი რანგის იერარქების შესამოსელი იყო. ქლამდი ემოსა ბიზანტიის იმპერატორსაც. ბიზანტიის იმპერატორის ქლამდის ძონისფერი ზოლი ჰქონდა დატანებული, ხოლო ნათეს ქლამდის – ოქროსფერი. ზოლის შუაში, ტანს ზევით, იმპერატორის პატარა პორტრეტი იყო მოთავსებული. შესამოსელის ოქროსქერდებზე, ასევე, იმპერატორის გამოსახულებები იყო დატანილი. ეგრისის მეფის სამოსელს ლაზური წითელი წაღები ამშვენებდა, განყობილი მარგალიტებითა და ქრისოლითური არწივებით.

ნათე და ვალერიანა ძვირფასი საჩუქრებით ხელ-დამშვენებულნი დაბრუნდნენ ეგრისში. მიუხედავად მრავალი კონფლიქტისა, რომელიც ნათემ თავისი პრობიზანტიური ორიენტაციის გამო სასანურ ირანთან გადაიტანა, ის ბოლომდე თავისი არჩევანის ერთგული დარჩა და 19-წლიანი მმართველობის განმავლობაში ბიზანტიისთვის არ უღალატია. თუმცა ბიზანტიელები ნათეს ბოლომდე მაინც არ ენდობოდნენ, რასაც მოწმობს მეფის ვაჟის, უფლისწული გუბაზის, კონსტანტინოპოლში, ფაქტობრივად, საპატიო მძევლის სახით ცხოვრება, რომელიც საიმპერატორო კარზე ბიზანტიის იმპერატორს ემსახურებოდა.

ნათეს მმართველობის დასაწყისში უალერსად დაძაბული ვითარება იყო. ირანისგან მუდმივად არსებობდა აგრესიული სამხედრო ქმედების საფრთხე, რომლის არიდებაც ლაზებს მხოლოდ ბიზანტიელთა დახმარებით შეეძლო. ირანული საფრთხე მეფეს აიძულებდა უფრო მჭიდროდ კავშირი ჰქონოდა ბიზანტიის იმპერიასთან. ფარული აგრესია მუდმივად იგრძნობოდა, რის გამოც ნათე ეგრისში ბიზანტიელთა სამხედრო კონტინგენტს ზრდიდა. ნათეს შიში მალევე გამართლდა, ექვსი წლის შემდეგ ირანელები დასავლეთ საქართველოში შეიჭრნენ.

528 წელს მიმდინარე ბრძოლები, უპირატესად, ბიზანტიის მარცხით მთავრდებოდა, რაც ბიზანტიელი სარდლების შეუთანხმებელი მოქმედებებით იყო გამოთხვეული. საუდრეში ბიზანტიის იმპერატორთან ერთმანეთს აბეზლებდნენ და ადანაშაულებდნენ, ხოლო ვითარების გამოსწორება არ ხერხდებოდა. ლაზებმა და ბიზანტიელებმა დაკარგეს ორი უმნიშვნელოვანესი ციხესიმაგრე, შორაპანი და სკანდე. არგვეთი, ფაქტობრი-

ვად, ირანელებმა დაიპყრეს. იმპერატორმა იუსტინიანემ ლაზიკაში მოქმედი ბიზანტიური არმიის მთავარსარდლობა სტრატელატსა და აპო ნოტარიოს პეტრეს ჩააბარეს, რომელმაც ეგრისში ჩასვლისთანავე ჩამოართვა ძალაუფლება ზემოსხენებულ ბიზანტიელ სარდლებს და ისინი კონსტანტინოპოლში გაისტუმრა. მან წათეს ჯარებთან ერთად ირანელები დაამარცხა და ეგრისის სამეფოს სიღრმისკენ მათი წინსვლა შეაჩერა.

532 წელს ბიზანტიის იმპერატორ იუსტინიანე დიდსა და სპარსეთის შაჰს კავადს შორის ე.წ. „უეადო ზავი“ დაიდო, რომლის მიხედვითაც, რომაელები და სპარსელები შეთანხმდნენ და სადავო ტერიტორიები გაადინაწილეს. ამ განაწილების შედეგად, იბერია დარჩა ირანს, ხოლო ლაზიკა – ბიზანტიას. ირანულმა ჯარმა ლაზიკის ციხესიმაგრეები დაცალა, შორაპანი და სკანდე ბიზანტიას გადასცა და ამ ტერიტორიაზე ეგრისის მეფის მმართველობა აღდგა. 532 წლის „უეადო ზავით“ ლაზიკა ბიზანტიას ექვემდებარებოდა, თუმცა ქვეყნის საზღვრები ომამდელ მდგომარეობაში შეინარჩუნა. „უეადო ზავი“ ეგრისის მეფისთვის მძიმე აღმოჩნდა, რადგან ბიზანტიელები დასავლეთ საქართველოს სიღრმეში შემოვიდნენ და ამჯერად ლაზებთან ერთად ეგრისის სამეფოს ციხესიმაგრეებში ჩადგნენ. წათეს ამგვარი პოლიტიკა ირანელთა ექსპანსიით იყო განპირობებული, თუმცა ბიზანტიის ასეთმა მომძლავრებამ და ბიზანტიელი მოხელეების თვითნებობამ ეგრისელი დიდებულების დიდი ნაწილი გაანაწყენა და ანტიბიზანტიურად განაწყო, მათ შორის, კონსტანტინოპოლში გაზრდილი, რომელიც ქალისგან შობილი უფლისწული გუბაზი, რომელმაც მამის გარდაცვალების შემდეგ ახალი პოლიტიკური კურსი აირჩია და კვლავ ირანელთა მხარეს გადავიდა.

წათე I-ის გარდაცვალების ზუსტი თარიღი ისტორიულ წყაროებში არ ჩანს, თუმცა, როგორც ვარაუდობენ, ის 541 წელს უნდა გარდაცვლილიყო. წათეს შემდეგ ეგრისის სამეფო ტახტზე ახალგაზრდა გუბაზ II ავიდა.

გუბაზ II

გუბაზ II ეგრისის მეფე წათე I-ის უფროსი შვილი და ტახტის მემკვიდრე გახლდათ. იგი გამეფდა 541 წელს, როდესაც „უეადო ზავი“ ერთი წლის დარღვეული, ხოლო ირანსა და ბიზანტიას შორის ახალი ომი იყო გაჩაღებული. აღნიშნული ომი, რომელიც ისტორიოგრაფიაში სხვადასხვა სახელითაა ცნობილი, ძირითადად ლაზიკის ირგვლივ მიმდინარეობდა და დროებითი ზავის გაფორ-

მებების ჩათვლით 22 წელიწადს გაგრძელდა. ის ცნობილია როგორც „დიდი ომიანობა ეგრისში“.

გუბაზი დაიბადა ეგრისში 523 წელს, მისი მშობლები იყვნენ ეგრისის მეფე წათე და დედოფალი ვალერიანა. უფლისწულ გუბაზს სიყმაწვილის წლებიც ეგრისში უნდა გაეტარებინა, მაგრამ ბიზანტიის იმპერიის დედაქალაქ კონსტანტინოპოლში გააგზავნეს, რათა ბიზანტიის იმპერატორთან ემსახურა და მის კარზე დაემკვიდრებინა თავი. იმპერატორ იუსტინიანე I დიდის (527-565 წწ) განკარგულებით, უფლისწული გუბაზი საიმპერატორო კარის სილენტიარიოსთა რიგებში ჩარიცხეს. 538 წელს უფლისწული ბიზანტიის დედაქალაქიდან სამშობლოში, ეგრისში დაბრუნდა. მას ქვეყანა მძიმე მდგომარეობაში დახვდა. ბიზანტიელები ეგრისის ციხესიმაგრეებში იდგნენ და ლაზიკის დაცვის საბაბით დასავლეთ საქართველოს ტერიტორიას ადრინდელზე უფრო მკაცრად აკონტროლებდნენ. ხალხის უკმაყოფილება უფრო მეტად იზრდებოდა. ყოველთვის ამას ბიზანტიელი მოხელეების თვითნებობაც ემატებოდა. თვითნებობით გამოირჩეოდა ბიზანტიელი მოხელე იოანე ციხეც.

ბიზანტია-ეგრისის შორის არსებულ საუკუნოვან ეპირობაზე იოანე ციხეც მონოპოლია დაამყარა: ბიზანტიიდან შემოსულ საქონელს თავად ყიდულობდა და შემდეგ გაცილებით ძირად ყიდდა, როგორც მისთვის იყო ხელსაყრელი, ლაზიკიდან გასატანი საქონლის ფასსაც ის აწესებდა. იოანე ციხეც ღიად და დაუფარავად ამხედნენ ლაზების ძარცვასა და შევიწროებაში. პეტრაში ჩაყენებული ბიზანტიური ჯარიც ლაზების შესანახი გახდა. ბიზანტიის ჯარი ეგრისის დაცვის ნაცვლად მოსახლეობის შევიწროებით იყო დაკავებული. ყოველივე ამან ხალხი უკიდურესად აღაშფოთა. მათ განწყობას გუბაზ მეფეც შეუერთდა.

ირანელებმა 540 წელს მომხდარი სასტიკი მიწისძვრით ისარგებლეს და ქალაქი ანტიოქია აიღეს. ანტიოქიის ასეთი მუხანათური დაკავება ირან-ბიზანტიის მორიგი ომის დასაბამი გახდა. სირიასა და მესოპოტამიაში მიმდინარე სამხედრო ღონისძიებების ამბავმა დასავლეთ საქართველოს მოსახლეობის ყურამდეც მიაღწია, თუმცა ეგრისელები იქამდე არ აჯანყდნენ, ვიდრე ხელისუფალი გუბაზ II არ გახდა.

541 წელს ეგრისის მეფის, გუბაზ II-ის, ელჩები ფარულად მივიდნენ ირანის ახალ შაჰთან, ხოსრო I ანუ შირვანთან (531-579 წწ), და ბიზანტიელთა წინააღმდეგ დახმარება თხოვეს. ირანის შაჰი ხოსრო ანუშირვანი სიამოვნებით დასთავაზნდა ლაზების ამ შემოთავაზებას და ეგრისიდან ბიზანტიელთა განსაღვნად სპარსეთის არმიით თავად გაემგზავრა დასავლეთ საქართველოში.

ირანელები ეგრისში 541 წელს შემოვიდნენ. ცენტრალურ ეგრისში ხოსრო მეფეს გუბაზი პირადად მიეგება, თავყანი სცა და მორჩილება გამოუცხადა. ამით ლაზიკის მეფე ირანის შაჰის ვასალი გახდა. ეგრისის უმეტეს ნაწილში ბიზანტიის გავლენის აღმოფხვრის შემდეგ სპარსელები და ლაზები პეტრას ციხეს მიადგნენ. პეტრა ეგრისის სამეფოს უკიდურეს სამხრეთ-დასავლეთის საზღვართან მდებარეობდა, თანამედროვე ციხისძირის ტერიტორიაზე (ქობულეთის მუნიციპალიტეტში). პეტრა მცირე ქალაქი იყო, რომელსაც ზღუდე იუსტინიანე I-ის მეფობის დროს შემოავლეს. ქალაქის თავდაცვას იოანე ციხე მეთაურობდა.

პეტრას 541 წლის ალყა ორ ეტაპად წარიმართა. თავდაპირველად ხოსრომ ქალაქის აღება თავის სარდალსა და დიდებულს, ანაბადს, ჩააბარა, ხოლო ქალაქის კარის შემტრევეა მეორე სარდალს უბრძანა. რომაელთა სიჩუმით გათამამებული სპარსელები ქალაქის კედლებს სწრაფად მიანყდნენ, კარს რომ მიუახლოვდნენ, რომაული გარნიზონი გამოცვივდა და სპარსთა დიდი ნაწილი დახოცა. სპარსელი სარდალი კი გადაარჩა, თუმცა გამწარებულმა ხოსრომ ის შეაპყრობინა და მისი სარზე გასმა ბრძანა. ამის შემდეგ სრული ძალით მობილიზებული ირანელები თავად შაჰის მეთაურობით წაშლიდნენ პეტრას ასაღებად. ბრძოლაში მონაწილეობდნენ ლაზებიც. ალყა დიდხანს გაგრძელდა და მხოლოდ მას შემდეგ დასრულდა, რაც ხოსრომ კედლის ერთ-ერთი კოშკი თხრილის მეშვეობით ჩამოაშლევინა და სპარსელებს ქალაქში შესვლა გაუადვილა. ბიზანტიელებმა მოლაპარაკება ითხოვეს და ხელშეუხებლობის პირობით ქალაქი შაჰს ჩააბარეს.

ხოსრო მეტად აღარ დაყოვნებულა ლაზიკაში, მან პეტრაში სპარსული გარნიზონი ჩააყენა, ხოლო თავად მესოპოტამიაში გაემგზავრა, სადაც ირანელებს ბელი-სარიუსი და რომაელთა მოკავშირე არაბები აწუხებდნენ. სახმელეთო მოქმედებებმა კელავინდებურად მესოპოტამიაში გადაინაცვლა, ხოლო ლაზიკაში სიტუაციას მეფე გუბაზი და შაჰის მიერ დატოვებული სპარსელები აკონტროლებდნენ.

545 წელს ირანელებსა და ბიზანტიელებს შორის ხუთწლიანი დროებითი ზავი დაიდო. ზავის პირობების თანახმად, რომაელებმა დროებით ხელი აიღეს ლაზიკის ტერიტორიაზე. საზღვარმა კელავინდებურად ქვემოთ ჩამოინაცვლა, გაწონა-აფსაროსისა და ზოფა-ზუფათის მიდამოებში. ლაზები დასავლეთ საქართველოს სტაბილურად აკონტროლებდნენ, თუმცა სპარსელების უზენაესობის აღიარებით.

ქრისტიანი ლაზებისთვის უცხო იყო სპარსული წეს-

ჩვეულებები და ზოროასტრიზმი, რომელსაც ირანელები ქადაგებდნენ ახლად დამოწრილებულ ქვეყანაში. მოსალეობის დიდი ნაწილი და თავად გუბაზ მეფე ქრისტიანულ რელიგიას მისდევდა, ამიტომ ლაზეთში ლეთისმსახურებას ბიზანტიელები ატარებდნენ, ხოლო კონფესიური თვალსაზრისით, ეგრისში არსებული საეპისკოპოსოები კონსტანტინოპოლის ეკლესიას ემორჩილებოდა. ამრიგად, ქრისტიანული ზედაფენა სპარსელების კავატორებით განსაკუთრებით უკმაყოფილო იყო.

ეგრისში არსებული უკმაყოფილება შეუმჩნეველი არც სპარსეთის შაჰის, ხოსრო ანუშირვანისთვის დარჩენილა. ხოსროს აზრით, ლაზიკაში აჯანყება იყო მომწიფებული და ამბოხების პრევენცია გუბაზის მოკვლით იყო შესაძლებელი. 548 წელს ხოსრომ ეგრისში ირანელი დიდებული ფაბრიზი 300 სპარსელ მეომართან ერთად, თითქოსდა, პეტრას ციხის გასამაგრებლად გააგზავნა. თუმცა, ოფიციალური ეგრისის მიღმა, ფაბრიზის ეგრისში ჩასვლის უპირველესი მიზანი გუბაზ მეფის მკვლელობა იყო.

ფაბრიზი პოლიტიკური მკვლელობის მიზნით ეგრისელ დიდებულ ფარსანს დაუკავშირდა, რომელიც, როგორც ცნობილია, დაპირისპირებული იყო გუბაზთან და მეფის მოწინააღმდეგე ლაზი დიდებულების ჯგუფს ლიდერობდა. ფარსანი მოულოდნელად მეფის ერთგული აღმოჩნდა. მან ყველაფერი გუბაზს შეატყობინა და ის აშკარა საფრთხეს აარიდა. ამით გუბაზს საშუალება მიეცა კელავინდებურად შეეცვალა თავისი პოლიტიკური ორიენტაცია და ამჯერად უკვე რომაელების მხარეს გადასულიყო.

გუბაზმა წერილი გაუგზავნა ბიზანტიის იმპერატორ იუსტინიანე დიდს და თხოვნით მიმართა, რომ ლაზები კელავინდებურად მათ დაქვემდებარებაში მიეღოთ, აღედგინათ ეგრისის მეფის ის პრივილეგიები, რომლებიც ჰქონდა ბიზანტიის საიმპერატორო კარზე, დახმარებოდნენ სამეფოსა და ალანების დაქირავებაში და ერთობლივად შეეცნათ ირანელებისათვის. სიფრთხილის მოუხდევად, იუსტინიანემ გუბაზის ყველა შემოთავაზება დააქმაყოფილა. გუბაზს ალუდგინეს საიმპერატორო კარის სილენტიარიოსის ტიტული, გადასცეს 300 ბიზანტური ლტრი ოქრო საბრძოლველსა და ალანების დასაქირავებლად და გაუგზავნეს 8000 მეომარი დაგისტეს მეთაურობით სპარსელების წინააღმდეგ საბრძოლველად.

548 წელს ბიზანტიელთა და ლაზთა გაერთიანებულმა ძალებმა პეტრას ციხეზე იერიში მიიტანა. მოკავშირეებმა დიდად შეაფინროეს ირანელები. ბრძოლები ეგრისისა და ბიზანტიის კოალიციის უპირატესობით მიმდინარეობდა. 548-549 წლების მოვლენებმა მნიშვნელოვნად შე-

მოატრიალა ბრძოლის ბედი. პეტრა ალყაში იყო, ხოლო ეგრისის დანარჩენი ტერიტორიიდან სპარსელები განევსილი იყვნენ. ლაზებმა გუბაზის ხელმძღვანელობით ირანელები ქართლშიც შეავსნოეს.

550 წელს ეგრისში ირანელთა ახალი არმია შემოვიდა ხორიანეს სარდლობით. ბიზანტიელები დაგისტეს მეთაურობით გაერთიანდნენ ლაზებთან, რომლებსაც გუბაზ მეფე მეთაურობდა. გადამწყვეტი ბრძოლა მოხდა მდინარე ცხენისწყლის სანაპიროსთან, სადაც ლაზთა ჯარი განსაკუთრებული შემართებით იყო განწყობილი. ბრძოლის დაწყების წინ გუბაზ მეფემ თავის მეომრებს სიტყვით მიმართა: ეგრისელებს არაერთხელ გაუმარჯვიათ ირანელთა წინააღმდეგ, მათ ცოლების, შვილებისა და სამშობლოს დასაცავად კიდევ ერთხელ უნდა ებრძოლათ. გუბაზის გულმხურვალე სიტყვებმა ზეგავლენა იქონია, გარკვეული წარუმატებლობების მიუხედავად, ლაზ-ბიზანტიელთა გაერთიანებულმა ლაშქარმა ირანელები დაამარცხა და ბრძოლის ველის დატოვება აიძულა. ბრძოლის ბედი ირანელთა სარდლის სიკვდილმა გადაწყვიტა, რომელსაც ისარი კისერში მოხვდა და ადგილზე განუტევა სული. ლაზთა შემართებამ, ბუნებრივია, თავისი როლი შეასრულა. მოკავშირეებმა იმდენი მოახერხეს, რომ ირანელთა ბანაკიც ჩაიგდეს ხელში და იქიდან ალაფით ხელდამშვენებულნი დაბრუნდნენ. ამ სამხედრო კამპანიის ფარგლებში ირანელებმა მხოლოდ პეტრას სურსათ-საწოვავით შევსება მოახერხეს, ხოლო თავად იძულებული გახდნენ ეგრისი დეციტოებისათ, ვინაიდან ქვეყნის რთული რელიეფი და ლაზ-ბიზანტიელთა გაერთიანებული ჯარი იქ დიდი ხნით ყოფნის საშუალებას მათ არ მისცემდა. ბიზანტიელებმა დრო იხელთეს და აბაზგები და აფშილები დაიქვემდებარეს.

ამის შემდეგ ბიზანტიელებმა მთელი ძალებით პეტრას ციხე-ქალაქის აღებისკენ მიმართეს. სასტიკი ბრძოლით ბიზანტიელებმა პეტრა აიღეს და ბიზანტიელი სარდლის ბრძანებით მინასთან გაასწორეს, რათა სპარსელები იქ ხელახლა არ გამაგრებულიყვნენ.

პეტრას დაკარგვის შემდეგ სპარსელები კრიტიკულ ვითარებაში აღმოჩნდნენ. ამკარა იყო, რომ ირანის შაჰი ლაზიკისთვის ბრძოლას აგებდა. ხოსრო I ანუშირვანი მხოლოდ თავის სარდლის მერმეროს იმედად დარჩა, რომელიც დიდძალი ჯარითა და სახსრებით დასავლეთ საქართველოში სალაშქროდ გამოისტუმრა. მერმერომ იბერია-ეგრისის საზღვართან მიახლოებისას ჩრდილოეთიდან საპირისპირო მოქირავე ჯარები გადმოიყვანა, ეგრისში მათთან ერთად გადვიდა და დარბევა დაიწყო.

მერმეროს მთავარი სამიზნე არქეპოპოლისი, იგივე ციხე-გოჯი იყო. არქეპოპოლისის წარუმატებელი აღ-

კისას განცდილი მარცხის შემდეგ მერმეროე მოხირისის მხარისკენ გაემართა. ეს ეგრისის საუკეთესო მხარე იყო, იქვე მდებარეობდა ქუთაისის ციხეც. მერმერომ ლაზების მიერ დანგრეული ციხის აღდგენა დაიწყო და თავისი არმია გამოსაზამთრებლად ქუთაისში დააბანაკა. ეგრისის სამეფოს მნიშვნელოვანი ნაწილი კვლავ სპარსელთა ხელში იყო. სპარსელებმა მოლაპატრე ლაზი დიდებულის, თოფოპის, დახმარებით უქიმერიონის ციხესიმაგრე ჩაიგდეს ხელში და შედეგად სკიფიასა და სვანეთზეც გაამყარეს თავიანთი ბატონობა.

გუბაზ მეფე ამ დროს ფაზისთან იყო დაბანაკებული. იქვე იყვნენ რომაელები. ფაზისის მიდამოები ჯერ კიდევ ლაზებისა და ბიზანტიელების კონტროლის ქვეშ იყო, თუმცა მას შემდეგ, რაც აქ მერმეროს ლაშქარი გამოჩნდა, ეგრისელებიც და ბიზანტიელებიც უბრძოლველად დაიფანტნენ და ეგრისის მთებში გაიხიზნენ. მერმერომ სამეგრელოს მთებში თავშეფარებული გუბაზ მეფის შემოსარიგებლად მოლაპარაკება სცადა, თუმცა უარი მიიღო. ამ დროს რომაელები და სპარსელები დროებით ზაგზე შეთანხმდნენ.

552 წელს რამდენიმეთვიანმა მოლაპარაკებებმა თავისი შედეგი გამოიღო. ბიზანტიელები და ირანელები კიდევ ერთ ხუთწლიან ზაგზე შეთანხმდნენ. ზავის პირობების თანახმად, სპარსეთის შაჰმა ბიზანტიის იმპერატორისგან გარკვეული თანხა მიიღო, რაც, თითქოს, კავკასიის გადმოსასვლელების დასაცავად უნდა ყოფილიყო გამოყენებული, მაგრამ ხოსრომ ის მერმეროს გაუგზავნა დამატებითი სამხედრო ძალების დასაქორავებლად და სამხედრო ოპერაციები იმავე წლის ზაფხულში კვლავინდებურად განახლდა.

მერმეროს ჯარი დამატებითი ძალით შეივსო, მათ შორის იყვნენ სპარსეთიდან გამოგზავნილი დამხმარე რაზმები, დაქირავებული ჰუნები და საბრძოლო სპილოები. ამ წელს სპარსელებმა ერთი ციხის აღება სცადეს, სადაც თითქოს მეფე გუბაზი იყოფებოდა, მაგრამ უშედეგოდ, ხოლო შემდეგ აბაზგიის წინააღმდეგ გაემართნენ. თუმცა ბიზანტიელები, რომლებიც ნებელდამში იდგნენ და იქვე არსებულ გასასვლელ ვიწრო ხეობებს იცავდნენ, არ აძლევდნენ სპარსელებს ამ ტერიტორიის გავლის უფლებას. სპარსელებმა კვლავ უკან დაიხიეს. მერმერომ უკვე მესამედ დაძრა თავისი არმია არქეპოპოლისის ანუ ციხე-გოჯის წინააღმდეგ. ამჯერად ალყა მცირე ხანს გაგრძელდა. სპარსელებმა პირველივე შეტევისთანავე ალყა მოხსნეს და უკან დაბრუნდნენ. სავარაუდოდ, ეს ტაქტიკური სვლა იყო. ბიზანტიელები ირანელებს დაედევნენ და ერთ-ერთ ხევეში ბრძოლა გაუმართეს. ბრძოლა თავდაპირველად ბიზანტიელთა

უპირატესობით წარიმართა, ირანელთა მხარეს მყოფი საბირთა ერთი მთავარიც კი მოკლეს, თუმცა ბრძოლა ძალიან გაჭიანურდა, შეზინდებამდე გაგრძელდა და სპარსელთა გამარჯვებით დასრულდა. მიუხედავად გამარჯვებისა, მერმეროემ მიიჩნია, რომ დედქალაქის ალყა სასურველ შედეგად არ მოუტანდა და მოხირისის მხარეში გაბრუნდა.

553 წელს მერმეროე ძირითადად ტელეფისის ციხე-სიმაგრისა და ეგრისის სანაპირო ზოლზე არსებული პატარა ქალაქების დამორჩილებას ცდილობდა. სპარსელები ამ დროისთვის აკონტროლებდნენ მარგუეთს (ზემო იმერეთი), მოხირისის მხარეს (ვაკე იმერეთი), თაქურს (ლაჭა-ლენჯუში) და სვანეთს. გუბაზის სამხედრო სტრატეგია პარტიზანული ომის გაგრძელება და ძირითადი სამხედრო შენაერთების ბიზანტიურ არმიასთან ერთად გადაადგილება იყო. ლაზებისა და ბიზანტიელთა ჯარები ბიზანტიის იმპერიის საზღვართან ახლოს გადაადგილებოდნენ და სურსათ-სანოვაგეს ყველა საშუალებით იყიებდნენ. ტელეფისის ციხესთან ლაზებსა და ბიზანტიელებს ლამის ყველა მისადგომი ჩახერგილი ჰქონდათ.

ტელეფისის ციხეზე შეტევა იმ ვითარებაში, როდესაც იქ მნიშვნელოვანი ლაზურ-ბიზანტიური გარნიზონი იდგა, უაზრობა იყო. ამის გამო მერმეროემ ეშმაკობას მიმართა, თავი მოიკავადმყოფა და რამდენიმე დღეში ხმა გაავრცელა, თითქოს გარდაიდგალა, ხოლო ჯარი უკან, ირანში გაბრუნებას აპირებდა. ამ სამხედრო ფანდმა ტელეფისისთვის მიმდინარე ბრძოლაში თავისი როლი შეასრულა. ლაზებმა და ბიზანტიელებმა ყურადღება მოადუნეს, გარნიზონის ნაწილი ციხიდან გაიყვანეს და სპარსელთა შეტევას მოუმზადებელი შეხვდნენ. მერმეროე თავისი წინასწარ მომზადებული გეგმით უეცრად დაატყდა თავს ტელეფისის დამცველებს, რამაც საშინელო პანიკა გამოიწვია, გარნიზონის მეთაურმა ამჯობინა მეთევზეობა ციხე, ვიდრე ემერდოე ძალით დაეუფლებოდა. რომაელმა ტელეფისის მახლობლად ხიტროპოლიაში შეიკრიბნენ, თუმცა, როგორც კი სპარსელთა ჯარები შეამჩნიეს, დატოვეს ბრძოლის ველი და გაიქცნენ. ბიზანტიელთა მზვერაუ ჯარს თეოდორე ჭანი ხელმძღვანელობდა, რომელსაც განკარგულებაში 500 ჭანი მეომარი ჰყავდა. თეოდორემ ბიზანტიელი სტრატეგოსების მსგავსად დატოვა ტელეფისის მიდამოები და ნესოსის კენ – ბიზანტიური ჯარის დისლოკაციის ახალი ადგილისკენ აიღო გეზი.

მერმეროემ ნესოსისკენ ნასვლაზე უარი თქვა, სამაგიეროდ გაამაგრა სპარსელთა პოზიციები ეგრისში, ხოლო მას შემდეგ, რაც დაპყრობილ ტერიტორიებზე

მდგომარეობა გაიმყარა, იმავე წელს გადაიარა ლიხის ქედი და იბერიაში გადავიდა, იქ, ქალაქ მცხეთაში, გარდაიცვალა კიდევ. ხოსრო ანუშირვანმა ეგრისში ახალი მთავარსარდალი, ნახორაგანი, გამოუშვა.

ეგრისში ამ დროს ფრიალ დაიძაბა ვითარება. ბოლო პერიოდში მომხდარმა სამხედრო წარუმატებლობებმა უთანხმოება ჩამოაგდო ლაზებსა და ბიზანტიელებს შორის. გუბაზ მეფე იუსტინიანესთან აბეზლებდა რომაელ სარდლებს და მათ დიდ ნაწილს ლაჩარს უწოდებდა. საქმე იქამდე მივიდა, რომ იმპერატორმა ბიზანტიელთა ერთ-ერთი სარდალი ბესა გაიწვია, თანამდებობებიდან გაათავისუფლა და ქონება ჩამოართვა. იუსტინიანემ მთავარსარდალად მარტინე დატოვა, რომელსაც ჰყავდა მოადგილე – რუსტიკე. ორივენი, მარტინე და რუსტიკე, ბესას მსგავსად, გუბაზ მეფესთან იყვნენ დაპირისპირებული. ბიზანტიელ სარდლებსა და ეგრისის მეფეს შორის უთანხმოება კიდევ უფრო განმწავდა. გუბაზი წერილს წერილზე აგზავნიდა, რომელშიც სულ უფრო და უფრო ხშირად აკრიტიკებდა რომაელ სარდლებს, მათ შორის, მთავარსარდალ მარტინესა და მის მოადგილეს.

მარტინემ, რუსტიკემ და რუსტიკეს ძმამ, იოანემ, სხვა მომხრეებთან ერთად გუბაზ მეფის მოკვლა განიზრახეს. ამ ამბის შესაზამდელად 555 წელს კონსტანტინოპოლში იმპერატორ იუსტინიანე დიდთან იოანე გაგზავნეს. იმპერატორს მოახსენეს, გუბაზ მეფე სპარსელთა მხარეს აპირებს გადასვლას. იუსტინიანეს გაუძნელდა ამ ამბის დაჯერება, თუმცა ბრძანება გასცა გუბაზი დედქალაქში ჩამოეყვანათ დასაკითხად. იოანე ვერაუფლად მოიქცა და იმპერატორს შეუთანხმდა, თუ გუბაზი წინააღმდეგობას გაუწევდათ, მოეკლათ.

555 წლის სექტემბერ-ოქტომბერში ყველაფერი უკვე მზად იყო გუბაზ მეფის მკვლელობის წარმატებით განხორციელებისთვის. მარტინემ, რუსტიკემ და იოანემ ამ საქმეში ჩაუხედავ ბიზანტიელ სტრატეგოსებს, იუსტინესა და ბუზეს, დაავალეს, გუბაზი სპარსელთა წინააღმდეგ გალაშქრების გამო მოლაპარაკების საბაბით მოეყვანათ.

შეხვედრა მდინარე ხობისწყალთან შედგა. გუბაზი არაფერს ეჭვობდა, ამიტომ შეუიარაღებელი და მცირე ამალით წარსდგა რომაული არმიის მეთაურთა წინაშე. რუსტიკემ მასთან საუბარი წამოიწყო, იოანე კი შუა საუბრის დროს ცხენზე ამხედრებულ გუბაზ მეფეს მიეპარა და გულში მახვილი ჩასცა. გუბაზი ცხენიდან ჩამოვარდა. ამ დროს მას რუსტიკეს მესუბე მიეჭრა და მახვილით გაუჩეხა თავი. გუბაზის სასტიკი მკვლელობა ლაზი დიდებულების, ბიზანტიური არმიის სარდლობისა და მათივე რიგითი მებრძოლების წინაშე მოხდა. მოუ-

ლოდნელმა სანახაობამ საშინლად შეძრა დამსწრენი. ლაზებმა მეფის ცხედარი უმაღლე მოაშორეს სისხლიან ადგილს და თავიანთი წესის მიხედვით მინას მიაბარეს, ხოლო ეგრისის ლაშქარი ბიზანტიელებს გამოეყო და მათთან ერთად ბრძოლაზე უარი განაცხადა.

ნათე II

ნათე იყო ეგრისის მეფე ნათე I-ისა და დედოფალ ვა-ლერიანას შვილი. მას ჰყავდა ძმა, გუბაზ II, რომელიც მამის გარდაცვალების შემდეგ ტახტზე ავიდა და ერთი და, რომლის შესახებაც წყაროებში მწირი ცნობებია შემონახული. ნათე თავისი და-ძმის მსგავსად ეგრისში დაიბადა და ახალგაზრდობის წლებიც იქ გაატარა. მეფე გუბაზ II-მ ის სვანეთის მთავრად დაამტკიცა, თუმცა იძულებული გახდა იქიდან გაქცეულიყო, რადგან სვანები გუბაზ II-ს განუდგნენ და სპარსელთა მხარეს გადავიდნენ. ნათე ამის შემდეგ კონსტანტინოპოლში წავიდა, ბიზანტიის იმპერატორ იუსტინიანე I დიდის (527-565 წწ) საიმპერატორო სასახლის კარზე.

გუბაზის მკვლელობის შემდეგ ბიზანტიელმა სარდლებმა, მარტინემ და რუსტიკემ, რომელთა არმიასთან ერთად ონოგურისის ციხეზე მიიტანეს იერიყო, ლაზებმა ამ ბრძოლაში მონაწილეობაზე უარი განაცხადეს და ბიზანტიელთა ბანაკი დატოვეს თავიანთი გარდაცვლილი მეფის ცხედართან ერთად. ონოგურისის ციხის სპარსული გარნიზონის დასახმარებლად მოსული 3-ათასკაციანი მავსელი რაზმი ბიზანტიურმა ცხენოსანთა ძალებმა გააქციეს, რამაც მოალყეებს მეტი სიმამაცე და გამბედაობა შესძინა, მაგრამ მათი წარმატება ხანმოკლე აღმოჩნდა. გუბაზ მეფის მკვლელებმა ვერ მოახერხეს სპარსული გარნიზონის წინააღმდეგობის დაძლევა და შეტევის დროს დამარცხდნენ. გაქცეულთა მნიშვნელოვანი ნაწილი სპარსელმა მდეგრებმა მდინარე კათარისწყლის ხიდან მოიმწყვდიეს და უამრავი ბიზანტიელი სიცოცხლის გამოსალაქს. ონოგურისის ბრძოლა საბოლოოდ ბიზანტიელთა კრახით დასრულდა, რამაც სპარსელთა პოზიციები გაამყარა. შემოდგომაზე განვითარებულმა მოვლენებმა ეგრისის მმართველი ელიტის ნაწილი სერიოზულად დააფიქრა სპარსელთა მხარეს გადასვლაზე.

555 წლის ზამთრის დადგომისთანავე ლაზიკაში დიდი სახალხო კრება გაიმართა, რომელზეც ეგრისის სამეფოს საზოგადოებრივი პოლიტიკური ორიენტაციისა და გუბაზ მეფის მკვლელობის გამოძიების საკითხი განიხილეს.

დამსწრეთა აზრი ორად გაიყო, ნაწილი სპარსელებს ემხრობოდა და ლაზების ირანელთა მხარეს გადასვლას, ნაწილი – ბიზანტიელთა მხარდაჭერის გაგრძელებასა და გუბაზ მეფის მკვლელების დასჯას მოითხოვდა. საბოლოოდ პრობიზანტიურმა პოზიციამ გაიმარჯვა. კრებაზე დაადგინეს, მიემართათ აღმოსავლეთ რომის იმპერატორის, იუსტინიანე დიდისათვის, რომ გუბაზ მეფის მკვლელები დაესჯა, ხოლო ეგრისის მეფედ უფლისწული ნათე დაემტკიცებინა, რომელიც კონსტანტინოპოლში ცხოვრობდა. იმპერატორმა იუსტინიანემ ლაზთა მოთხოვნა სამართლიანად მიიჩნია და მათი ყველა პირობა აღასრულა.

ნათე II ეგრისის ახალ მეფედ აკურთხეს. რომაელთა იმპერატორმა ნათეს სამეფო ნიშნები გადასცა და ლაზთა მონარქად დაადგინა. ძველი წესების შესაბამისად, ლაზი მეფე რეგალიებისა და ინესტიტურის ბიზანტიის იმპერატორისგან იღებდა. იგივე განმეორდა ამ შემთხვევაშიც. ნათე II-ის მეფედ კურთხევა კონსტანტინოპოლში მოხდა, სადაც მან იუსტინიანე იმპერატორისგან სამეფო ნიშნები მიიღო: თვალ-მარგალიტით შემკული ოქროს გვირგვინი, ოქრომკერდით მოქარგული გრძელი, კოჭებამდე ქიტონი, ოქროთი და ძვირფასეულობით შემკული მიტრა, ნითელი ნაღები და თეთრი ქლამიდი. ამგვარი პატივით დაზეგებული ლაზიკის ახალი მეფე იმპერატორმა სამშობლოში დააბრუნა. ნათეს ეგრისში ჩამოყვება ბიზანტიელი სტრატეგოსი სოტერიხე.

ნათე II ცალსახად პრორომაული ორიენტაციის მმართველი აღმოჩნდა. მას სიფრთხილეს უნდა მიეანერთ ის, რომ უთანხმოება ბიზანტიელ სარდლობასა და ეგრისის სამეფო კარს შორის ბიზანტია-ირანის ომის მიმდინარეობის დანარჩენ პერიოდში აღარ დაფიქრებულა. ეგრისის ახალ მეფეს ბიზანტიელი სარდლები იმპერატორთან აღარ დაუბეზლებია, რასაც მეფის ფრთხილი პოლიტიკის გარდა, ისიც განაპირობებდა, რომ ეგრისში მოქმედი ბიზანტიელი სარდლები ადგილობრივებთან უფრო გონიერულად და შეთანხმებულად იქცეოდნენ.

ნათეს მეფედ დამტკიცების შემდეგ ბიზანტიელებმა თავიანთი მდგომარეობის განმტკიცება მოისურვეს ლაზიკაში. ამ მიზნით იმპერატორმა სოტერახეს, რომელიც მთელი თავისი მხლებლებითა და ორი უფროსი ვაჟივლით ჩამოვიდა ეგრისში, დიდძალი ფული გაატანა ჩრდილოკავკასიაში მცხოვრები მოქრაველებისადამოსაყვანად. იმპერიის ძალაუფლების განსამტკიცებლად სოტერახე მისიმინელთა ქვეყანაში გაემგზავრა, თუმცა მისიმინელებმა ისინი არ მიიღეს და უთანხმოების გამო ყველა უმონყალოდ ამოხოცეს. მისიმინელთა მიერ ბიზანტიელი სტრატეგოსის მკვლელობამ სვანურ

ტომს სპარსელების მხარეს გადასვლა აიძულა, ვინაიდან იციოდნენ, რომ მათ ამ ქმედებას ბიზანტიელები დაუსჯელად არ დატოვებდნენ. მისიმიანელთა წარმომადგენლები ირანელებს ეახლნენ და მორჩილება გამოუცხადეს. ამის შემდეგ მცირე ხნით მისიმიანელთა ტომი სპარსეთს ექვემდებარებოდა.

ბიზანტიელებმა და ლაზებმა მისიმიანელთა დასჯა და მათი ბრძოლით დამორჩილება გადაწყვიტეს. რომაელებმა სარდლობა ვარაზ არმენიელს ჩააბარეს, ხოლო ლაზებმა – ფარსანტ კოლხს, რომელიც ეგრისის მაგისტროსის თანამდებობას ფლობდა ნათეს სამეფო კარზე. ისინი თავიანთი ჯარებით აფშილთა ქვეყანაში განლაგდნენ. რომაელების აფშილეთში გამოჩენამდე მისიმიანელთა ქვეყნისკენ ირანელთა არმიაც დაიძრა.

რომაელები იძულებული გახდნენ დროებით უარი ეთქვათ აჯანყებულ მისიმიანელების დამორჩილებაზე, ვინაიდან ირანელთა ჯარი სწრაფად მიიწვედა წინ და მათ შესახვედრად გაემართნენ. ლაზიკაში არსებული ბიზანტიელთა და სპარსელთა მთავარი ძალები ერთმანეთის პირისპირ განლაგდნენ, თუმცა შეტევას ვერც ერთი მხარე ვერ ბედავდა. ბრძოლაში გადამწყვეტი როლი საბოლოოდ ვარდციხის ანუ როდოპოლისის დაცემამ ითამაშა. ბიზანტიელთა სარდლის, იუსტინე გერმანეს ძის ჰუნთა წყალობით, როდოპოლისი რომაელებმა სრულიად შემთხვევით აიღეს, რამაც სპარსელები აიძულა დაკავებული პოზიციები დაეთმოთ და უკან გაბრუნებულიყვნენ.

სპარსული საფრთხის თავიდან აცილების შემდეგ ბიზანტიელებმა და ლაზებმა განიზრახეს მისიმიანელები მოლაპარაკების გზით დაემორჩილებინათ, მაგრამ ვერ მოახერხეს და ბიზანტიელებმა იარაღი აღმართეს. ბრძოლებს რამდენიმე ათასი მისიმიანელი შეენირა, ამიტომ იძულებულნი გახდნენ უარი ეთქვათ სპარსელთა მორჩილებაზე და ბიზანტიელებისათვის შეწყალება ეთხოვათ. ბიზანტიელებმა მიიღეს მათი წინადადება და იმავე წლის შემოდგომაზე, სანამ ზამთარი დადგებოდა, მათ მძევლები, დიდი რაოდენობით ფული და მიტაცებული

რომაელთა ქონება ჩამოართვეს. ამგვარად, მისიმიანეთი ბიზანტიის კონტროლის ქვეშ აღმოჩნდა.

557 წელს აღმოსავლეთ რომის იმპერიის დედაქალაქში, კონსტანტინოპოლში, ბიზანტია-ირანს შორის დროებითი ზავი დაიდო. აღნიშნული ზავის მიხედვით, ბიზანტიის იმპერია და სასანური ირანი ინარჩუნებდნენ იმ პოზიციებს, რომლებიც მათ ამ დროისთვის ეკავათ ლაზიკაში, ხოლო სამხედრო მოქმედებები დროებით შეჩერდა.

561-562 წლებში განახლდა საზავო მოლაპარაკებები. სპარსელები თანახმა იყვნენ დაეთმოთ ლაზიკა, თუ სანაცვლოდ 30 000 ოქროს ნომიზმას მიიღებდნენ ყოველწლიური კონტრიბუციის სახით, ოფიციალურად – ჩრდილოეთ კავკასიის გამოსასვლელების დასაცავად, რეალურად კი იმ ტერიტორიების სანაცვლოდ, რომლებიც ეგრისში ეკავათ. ირანმა შეიძინა წლის გადასახადი წინასწარ მოითხოვა, შემდეგ ასევე ერთბაშად უნდა მიეღო სამი წლის გადასახადი და შემდეგ ყოველწლიურად მიიღებდა აღნიშნულ თანხას ბიზანტიიდან. ეს 50-წლიანი ზავი ქალაქ დარაში დაიდო. სადავო მხოლოდ სვანეთის საკითხი დარჩა, რომელიც სპარსელებს ემორჩილებოდა.

სვანეთი დიდი ხნის განმავლობაში რჩებოდა ბიზანტიისა და ირანის დიპლომატიების სადავო თემად. სვანეთის დაქვემდებარებას მოითხოვდა ლაზიკის მეფე ნათე II-ც, თუმცა უშედეგოდ. 571 წელს ბიზანტიის იმპერატორისაგან ნაქტუბულმა სომხებმა აჯანყება მოაწყვეს სასანური ირანის წინააღმდეგ, რასაც მაშინვე შეუერთდა იბერიის მოსახლეობა. ბიზანტიის იმპერატორმა, იუსტინე II-მ, სომხებსა და ქართველებს დაუჭირა მხარი და 50-წლიანი ზავი დაარღვია, ბიზანტია-ირანს შორის ომი განახლდა. სვანები სპარსელებს უჭერდნენ მხარს, ამიტომ ნათეს უჭირდა ამ ტერიტორიის ეგრისის ჰეგემონობის ქვეშ დაბრუნება. საისტორიო წყაროებში ნათლად აღარ ჩანს, რა ბედი ეწია ეგრისის სამეფოს მეფე ნათე II-ის შემდეგ. VII საუკუნის შუა წლებში მას ადგილობრივი ხელისუფალი მართავდნენ, თუმცა ბიზანტიელები მათი მეფის ტიტულს აღარ ცნობდნენ.

„ეფხეუთი“
(დასავლეთ საქართველოს)
გეოგრაფი

ლეონ I

აფხაზთა მთავარმა, ლეონ I-მა, აფხაზეთის მთავართა შორის პირველმა დაიდგა სამეფო გვირგვინი.

ლეონ აფხაზთა მთავარი ქართული წესის მიხედვით ერისთავად იხსენიება, ხოლო ბიზანტიური ტრადიციით – არქონტად. მოგვიანებით ლეონმა ქართლის მეფე მირისთვის განკუთვნილი ბიზანტიური სამეფო გვირგვინი მიიღო, რაც, სამომავლოდ, მისი სახელმწიფოს პოლიტიკური სტატუსის ამაღლების საწინდარი გახდა. ლეონის მიერ სამეფო გვირგვინის მიღება საქართველოში მარვან მუჰამადის ძის ლაშქრობებს უკავშირდება.

მარვან მუჰამადის ძე, იგივე მურვან ყრუ, საქართველოში VIII საუკუნის 30-იან წლებში შემოიჭრა. არაბი სარდლის მიზანი ქვეყნის დამორჩილება და ისლამის გავრცელება იყო. აღნიშნულ სამხედრო ექსპანსიას ქართული ქრისტიანული პოლიტიკური ელიტა დაუპირისპირდა, რომელსაც ქართლის ერისმთავარი სტეფანოზ III (711-739 წწ) და მისი შვილები მეთაურობდნენ. სტეფანოზი ქართლისა და ეგრისის ერისმთავარი იყო, რომელიც ქართული პოლიტიკური სამყაროს ერთიანობისკენ ისწრაფდა. ქართლის, ეგრისისა და აფხაზეთის მმართველ წრეებს ქრისტეს მწნაში აერთიანებდა, რაც მათ ბიზანტიის იმპერიის მმართველ ელიტასთან კავშირებდა.

სტეფანოზის გარდაცვალების შემდეგ საერისმთავროს სათავეში მისი შვილები, მიპრი და არჩილი, ჩაუდგნენ. ამ დროს მურვან ყრუს არმიამ ძმების კვალდაკვალ დასავლეთ საქართველოშიც შემოაღწია. ეგრისის და ლაშქერისას აიღეს მისი პოლიტიკური ცენტრი – ციხე-გოჯი, გადავიდნენ აფშილეთში, სადაც ცხუმში დაიკავეს. ბოლო პოლიტიკური ერთეული, რომელიც ჯერ კიდევ შეუვალი იყო სახალიფოსთვის, გახლდათ აფხაზეთი, სადაც ლეონ I მთავრობდა.

ლეონ აფხაზეთის მმართველად ბიზანტიის იმპერატორმა ლეონ III ისავრიელმა მემკვიდრეობით ფლობის უფლების საფუძველზე განაწესა. ლეონმა დიდი ყურადღება გამოიჩინა ძმების, მიპრისა და არჩილის მიმართ და არაბთა წინააღმდეგ დაეხმარა. ქართველთა და აფხაზთა ალიანსი წარმატებული აღმოჩნდა.

ანაკოფიის ციხე-ქალაქი ლეონ აფხაზთა მთავრის პოლიტიკური ცენტრი იყო, რომელიც მან მიპრსა და არჩილს დაუთმო. აქ გაიმართა გადამწყვეტი ბრძოლა. მიუხედავად იმისა, რომ არაბთა ძალები უკუად აღებ-

ტებოდა მეტოქეს, ციხე-ქალაქის აღება ვერ მოახერხეს. სამხედრო წარუმატებლობას საშინელი ავადმყოფობაც დაერთო, რომელმაც არაბთა ჯარში დიდი სიკვდილიანობა გამოიწვია. ქართველი მემბტანეს გადმოცემით, დაავადებამ 35000 მუსლიმი შეინირა, ხოლო ციხე-ქალაქის აღყისას 3000 მეომარი დაეცა ბრძოლის ველზე. ანაკოფიის ციხის დამცველთა დანაკარგი – 60 მეომარი – მნიშვნელოვნად ნაკლები იყო, თუმცა ბრძოლის დროს ფერდში დაიჭრა ერისმთავარი მიპრი და მიყენებული ჭრილობებისაგან მოგვიანებით გარდაიცვალა კიდევ.

ხალიფატის არმია აიყრა და ეგრისის მიმართულებით უკან დაიხია, სადაც სტიქიური უბედურებების შედეგად კიდევ არა ერთი მეომარი დაეღუპა. ლეონ აფხაზთა მთავარი ამ დროს სობლის ციხესიმაგრეს აფარებდა თავს. სობლის ციხე ალან-ოსეთის გადასასვლელს კეტავდა და საქორეობის შემთხვევაში ამ გზის მეშვეობით მოკავშირეებს ჩრდილოეთ კავკასიელი მეომრების გადმოყვანაც შეეძლო. ქართველთა და აფხაზთა ქმედებებმა თავისი შედეგი გამოიღო. არაბთა სახალიფოს ჯარი დამარცხდა და ქვეყანა დატოვა, რამაც ქართველებს საშუალება მისცა თავისი გავლენა გაეზარდათ და არაბთა ბატონობა შეესუსტებინათ. ამაში ლეონ აფხაზთა მთავრის დამსახურება უმნიშვნელოვანესი იყო. ბიზანტიის იმპერატორმა, რომელიც დიდი ინტერესით ადევნებდა თვალს საქართველოში მიმდინარე მოვლენებს, რეაგირების გარეშე არ დატოვა ეს სამხედრო-პოლიტიკური წარმატება და განსაკუთრებული პატივისცემისა და აღიარების ნიშნად, ძმებს, მიპრსა და არჩილს, სამეფო გვირგვინები გამოუგზავნა საჩუქრად, რაც მათი პოლიტიკური სტატუსის ამაღლებას ნიშნავდა. რეგალიების ჩამოსვლის თაშს ქართლის ერისმთავარი მიპრი ბრძოლაში მიყენებული ჭრილობისაგან უკვე გარდაცვლილი იყო. შესაბამისად, მეფობა არჩილმა მიიღო.

ლეონ III ისავრიელის გამოგზავნილი მეორე გვირგვინი მეფე არჩილს გადაწყვეტილებით მისი მძიმეობის, მიპრის უფროსი ასულის, გურანდუხტის, ქმარს ლეონ აფხაზთა მთავარს გადასცეს. ლეონი ამ აქტით ქართლისა და ეგრისის მეფის, არჩილის, ვასალი გახდა. არჩილმა, ძმის ანდერძის შესაბამისად, მიპრის დანარჩენი ასულები ქართლის ერისთავებზე დაქორწინა და მათივე კუთვნილი საერისთავოები სამემკვიდრეო უფლებით, მამულის წესით დაუმტკიცა. ადრე არსებული საერისთავოები ადმინისტრაციული ერთეულები იყო,

VIII საუკუნის შუა ხანებში კი უკვე ფეოდალურ დომენს ქმნიდნენ, სადაც ერისთავი და მისი შთამომავლები თითქმის განუსაზღვრელი უფლებებით სარგებლობდნენ.

ლეონ I წარმატებული მმართველი აღმოჩნდა. მის პერიოდში აფხაზეთის სამთავრომ, როგორც ქართული პოლიტიკური სისტემის ნაწილმა, სხვა სამთავროებზე უპირატესი უფლება მოიპოვა და თავად ლეონ I თითქმის მეფის პატივამდე აღზედა. მის უპირატესობას მიჰრის უფროსი ქალიშვილის ცოლად მოყვანა და სამეფო გვირგვინის ფლობა უზრუნველყოფდა, რამაც ის საქართველოში არჩილ მეფის შემდეგ ყველაზე გავლენიან პირად აქცია. სამშუბაროდ, ლეონ I-ის შვილების შესახებ არაფერია ცნობილი, ვიცით მხოლოდ ის, რომ ლეონის მამა აფხაზთა მთავარი კოსტანტი I თეოდოსის ძე იყო, ხოლო ძმა – თეოდორე. ლეონ I-ს ჰყავდა ორი ძმისწული, კოსტანტი II და ლეონ II, ამთავან ლეონ II აფხაზთა სამეფოს დამაარსებელი და გვარში ყველაზე სახელმოხვეჭილი მმართველი აღმოჩნდა, ბიძის საქმიანობა წარმატებით გააგრძელა და აფხაზეთის სამეფოს პოლიტიკური დამოუკიდებლობა განამტკიცა.

ლეონ II

ლეონ II (753-798 წწ) აფხაზთა სამეფოს დამაარსებელი და მისი ერთ-ერთი ყველაზე წარმატებული მმართველი იყო. მისი მშობლები აფხაზთა მთავარი თეოდორე და ხაზართა ხაკანის ასული იყვნენ. ხაზართა ხაკანი ჩრდილოეთ კავკასიის ყველაზე გავლენიანი ხელისუფალი იყო, რომელსაც თანამედროვე რუსეთის ფედერაციის სამხრეთის ტერიტორიების მნიშვნელოვანი ნაწილი ემორჩილებოდა. ხაზარებს კარგი ურთიერთობა ჰქონდათ ბიზანტიის იმპერიასთანაც. ლეონ II-ის ბიძა მამის ხაზით აფხაზთა მთავარი ლეონ I გახლდათ, რომლის პატივსაცემადაც ეს სახელი უწოდეს. ლეონ II, როგორც ჩანს, VIII საუკუნის 30-იან წლებში – ჯერ კიდევ მამის დაიბადა, როდესაც ბიძამისი აფხაზთა მთავარი იყო. ახალგაზრდა ლეონი დაბადებიდანვე ლეონ I-ის ფაფორიტი იყო, რამაც მოგვიანებით განაპირობა კიდევ მისი ხელისუფლების სათავეში მოსვლა.

ხაზართა ხაკანისა და ბიზანტიის იმპერატორთა ოჯახებთან ახლო ნათესაური კავშირი აფხაზთა სამთავროს პოლიტიკურ განმტკიცებას უწყობდა ხელს. აფხაზთა სამეფო სახლს კავშირი ჰქონდა ქართლის ერისმთავართა ოჯახთანაც, ხოლო მოგვიანებით – მის საფუძველზე წარმოქმნილ ქართველთა სამეფოსთან. ქართლის ერის-

მთავართა დინასტიასთან კავშირმა განაპირობა აფხაზთა მთავრების დანიშნულება საქართველოში, რაც საწინდარი გახდა მათ მიერ დასავლეთ საქართველოს მთელი ტერიტორიის ერთ სამფლობელოდ გაერთიანებისა. აფხაზეთისა და ეგრისის გაერთიანებული სამეფოს მმართველი თავდაპირველად მხოლოდ მთავრის ტიტულს ატარებდა და ბიზანტიის იმპერატორის ვასალი გახლდათ. აფხაზთა სამთავროს საზღვრების შესახებ ცნობები გვაქვს იოანე საბანისძის „აბო ტფილელის წამებაში“.

იოანე საბანისძის თხზულების მიხედვით, დასავლეთით აფხაზთა სამთავროს შავი (პონტოს) ზღვა ეკროდა; სამხრეთის საზღვარი ქალაქ აფსაროსზე გადიოდა, რომელსაც ჭოროხი ჩამოუდის და რომლის ქვემო დინება ბიზანტიისა და აფხაზეთის სამთავროს გამყოფი გახლდათ; ჩრდილოეთის საზღვარი ნიკოფსიის ნავსადგურიდან იწყებოდა და კავკასიონის ქედს მიუყვებოდა. აღმოსავლეთისა – ლიხის ქედს. აღნიშნულ საზღვრებში ლეონის სამთავრო, რომელიც მოგვიანებით სამეფოდ გარდაიქმნა, მთელ დასავლეთ საქართველოს აერთიანებდა და ქართული პოლიტიკური გაერთიანება იყო.

ლეონ II ეგრისის სამეფოს შემომტკიცების შემდეგ განსაკუთრებით გაძლიერდა. ამ პერიოდში ბიზანტიის იმპერიაში სიტუაცია აირია. ძალაუფლებას დედოფალი ირინე დაეპატრონა, რომელმაც თავისი ახალგაზრდა ვაჟიშვილი, ფაქტობრივად, ხელისუფლებას ჩამოაშორა. ხაზართა ხაკანი და ბიზანტიის ახალი ხელისუფლება ერთმანეთს დაუპირისპირდა.

786 წლისთვის ირინეს მმართველობით უკმაყოფილო ლეონ II დაუკავშირდა ხაზარებს, რომელთა პოლიტიკური და სამხედრო მხარდაჭერით ბიზანტიელები ეგრისიდან განდევნა. ლეონმა საკუთარი თავი დამოუკიდებელ მმართველად გამოაცხადა, ხოლო ირინეს ხელისუფლებასთან ყოველგვარი კავშირი განწყვიტა. ხაზართა სამხედრო და პოლიტიკური მხარდაჭერით გაძლიერებული აფხაზთა მეფე ბიზანტიელთა ექსპანსიას აღარ უფერხობდა.

ახლად შექმნილი პოლიტიკური ერთეული აფხაზეთის სამეფოდ იწოდა, ხოლო მისი მმართველი აფხაზთა მეფის ტიტულს ატარებდა, აქედან მომდინარეობს დასახელება აფხაზთა სამეფო. ლეონმა პოლიტიკური ცენტრი ქვეყნის შუაგულში, ქუთაისში გადაიტანა.

აფხაზეთისა და ეგრისის სტაბილური გაერთიანება სხვა ღონისძიებების გატარებასაც საჭიროებდა. ლეონ II-მ ქვეყანა ქართული ადმინისტრაციული პრინციპით – საერისთავოებად დაიწყო. ლეონის ადმინისტრაციული რეფორმების შედეგად სახელმწიფოში რვა საერისთავო ჩამოყალიბდა.

დასავლეთ საქართველოში ეკლესია კონსტანტინოპოლის საპატრიარქოს ემორჩილებოდა. აქ შექმნილი იყო რამდენიმე საეპისკოპოსო და ერთი სამიტროპოლიტო. ისინი კონსტანტინოპოლის პატრიარქს ემორჩილებოდნენ. VIII საუკუნის მეორე ნახევარში, ლეონ II-ის მეფობის დროს, სიტუაცია მნიშვნელოვნად შეიცვალა, დასავლეთ საქართველოს ტერიტორიაზე არსებული კონსტანტინოპოლის საპატრიარქოს ეპარქიები გაუქმდა, ხოლო მათ ადგილას ახალი საეპისკოპოსოები შეიქმნა. ყველა მათგანი ბიჭვინთის (პიტოუნტი) მთავარეპისკოპოსს დაემორჩილა, რომელიც ამიერიდან აფხაზეთის კათალიკოსი გახდა და დამოუკიდებელ ეკლესიას ჩაუყარა საფუძველი. ბიჭვინთის, იგივე პიტოუნტის, საეპისკოპოსო საქართველოში არსებულ ეკლესიათა შორის უძველესი იყო, ამდენად, შემთხვევითი არ არის, რომ სწორედ მას დაუქვემდებარეს დასავლეთ საქართველოში არსებული სხვა საეპისკოპოსო ცენტრები. ბიჭვინთის საეპისკოპოსო, უკვე ლეონ II-ის დროს, ქართულ საეკლესიო კათედრას წარმოადგენდა, სადაც წირვა-ლოცვა ქართულ ენაზე აღევლინებოდა. მსგავსი პრაქტიკა დაინერგა ყველა სხვა საეპისკოპოსოში, რომლებიც აფხაზეთა სამეფოს ტერიტორიაზე არსებობდა. მოგვიანებით, საქართველოს გაერთიანების ახლო ხანებში, აფხაზეთა საკათალიკოსო ქართლის კათალიკოსს დაექვემდებარა, რამაც ერთიან ქართულ ეკლესიას დაუფლა საფუძველი.

ცალკე აღნიშვნის ღირსია ლეონ II-ის სააღმშენებლო მოღვაწეობა. მან განაახლა ქალაქი ქუთაისი და მისი ციხე, ააგო ქუთაისის საყდარი, სამეფო სასახლე და სხვა მნიშვნელოვანი ნაგებობები.

ლეონ II 45 წლის განმავლობაში მართავდა ქვეყანას, გარდაიცვალა დაახლოებით 798 წელს, დაკრძალულია ქუთაისში, მისივე აგებულ საყდარში. გარდაცვალებისას მას სამი ვაჟი – თეოდოსი, დემეტრე და გიორგი – დარჩა. მამის გარდაცვალების შემდეგ ისინი ერთმანეთის მიყოლებით მართავდნენ აფხაზეთის (დასავლეთ საქართველოს) სამეფოს.

თეოდოსი II

თეოდოსი II (798-825 წწ) ლეონ II-ის უფროსი ვაჟი და ტახტის მემკვიდრე გახლდათ.

გამეფების დროს, თეოდოსი უკვე სრულწლოვანი იყო. მისი ცოლი აშოტ I კურაპალატის ასული გახდა, ვისი მეშვეობითაც თეოდოსი ბაგრატიონთა სამეფო ოჯახს დაუახლოვდა. „აფხაზეთა სამეფოსა“ და „ქართველთა

სამეფოს“ კავშირი მნიშვნელოვანი იყო ქართული პოლიტიკური სამყაროს სტაბილურობისთვის.

თეოდოსი და აშოტ კურაპალატი ერთად იბრძოდნენ კახეთის საქორეპისკოპოსოა და თბილისის საამიროს წინააღმდეგაც. თეოდოსი ამ ბრძოლებში აქტიურად უჭერდა მხარს აშოტ კურაპალატს, რომელიც, თავის მხრივ, ქართლის ყოფილი საერისმთავროს ტერიტორიებიდან არაბთა განდევნის პოლიტიკას აწარმოებდა. ამავე დროს, ქართლზე პრეტენზია ჰქონდა კახეთის ქორეპისკოპოს გრიგოლს (787-776 წწ), რომელსაც აშოტის მეტისმეტად გაძლიერება არ მოსწონდა. ყველთფერი ეს აშოტისა და გრიგოლის დაპირისპირებაში გადაიზარდა, აშოტს თეოდოსი მიეზორო, ხოლო გრიგოლს ამირა ალი შუაბის ძე. ბრძოლა 815 წლის ახლო ხანებში მოხდა მდინარე ქსნის სანაპიროსთან. გამარჯვება აშოტ კურაპალატმა და მისმა სიძემ, თეოდოსიმ მოიპოვეს.

820 წლის 25 დეკემბერს, ქრისტეშობის დღესასწაულზე, ზიზანტისი იმპერიაში მორიგი სახელმწიფო გადატრიალება მოხდა. იმპერატორი ლეონ V არმენიელი დაამხეს, ხოლო მის ნაცვლად საიმპერატორო ტახტზე მიქაელ II ამორიელი ავიდა. ლეონის დამხობამ ზიზანტიაში ანატოლიენის თემის არმიის ერთ-ერთი მეთაურის, თომა სლავის აჯანყება გამოიწვია, რომელმაც აღმოსავლეთის პროვინციის დიდი ნაწილი დაიკავა. 821 წლის გაზაფხულზე თომა სლავი ხატთაყვანისცემის მომხრე ანატოლიის პატრიარქმა, იოზმა, იმპერატორად აკურთხა. თომას მიემხრნენ აფხაზეთა, ქართველთა და სომეხთა მმართველებიც. მათი მხარდაჭერა იმდენად დიდი იყო, რომ სამივე ქვეყნის მეთაურებმა თომას ჯარებიც კი გაუზზავენს მათთვის საძულველი ხატიმებრძოლი იმპერატორის, მიქაელ II ამორიელის, დასამხობად. მიქაელი ფრანკთა იმპერატორის, ლუი I ლუთისმოსავისადმი (813-840 წწ) გაგზავნილ წერილში განსაკუთრებულ ყურადღებას ამახვილებს აბაზგთა (აფხაზეთა), იბერიელთა (ქართველთა) და არმენიელთა (სომეხთა) თომა სლავისადმი მხარდაჭერაზე. აფხაზეთი და ქართველები თომა სლავს ბოლომდე უჭერდნენ მხარს, ვიდრე 823 წელს იმპერატორმა მიქაელმა თომა სლავის ამბოხება სისხლში არ ჩაახშო. ამის შემდეგ ზიზანტია-აფხაზეთის პოლიტიკური ურთიერთობა კიდევ უფრო დაიძაბა.

თეოდოსიმ, როგორც ცნობილია, სულ 27 წელიწადს იმეფა და ვარაუდობენ, რომ დაახლოებით 825 წელს გარდაიცვალა. თეოდოსი, როგორც ამას „ქართლის ცხოვრების“ ერთ-ერთი მინაწერი გვამცნობს, ცოლ-შვილთან ერთად გარდაცვლილა. მას მემკვიდრე ვაჟი არ დარჩენია, რის გამოც მისი სიკვდილის შემდეგ ტახტი შუათანა ძმამ, დემეტრემ, დაიკავა.

დემეტრე II

დემეტრე II (825-861 წწ) იყო აფხაზთა მეფე ლეონ II-ის შუათანა ძე. დემეტრეს დედის შესახებ ბევრი არაფერია ცნობილი, საუარესოდ, ის უნდა ყოფილიყო ეგრისის მმართველთა ოჯახიდან. დემეტრეს ჰყავდა ორი ძმა, თეოდოსი II და გიორგი I აღწეფელი. როგორც ითქვა, ძმებს შორის პირველი თეოდოსი გამეფდა, რომელსაც შემკვიდრე ვაჟი არ ღარჩა. მის შემდეგ სამეფო ტახტი შუათანა ძმამ მიიღო. დემეტრეს ორი ვაჟი ჰყავდა, ტინენი და ბაგრატო. ამათგან ტინენი ტრაგიკულად დაიღუპა, ხოლო ბაგრატმა მოგვიანებით მამისეული ტახტი დაიკავა და მეფე გახდა.

IX საუკუნის პირველ მეოთხედში აფხაზთა სამეფოს ყველაზე სტაბილური მოკავშირე ქართველთა სამეფო იყო. მეფე ამოტ I კურაპალატის ტრაგიკული აღსასრულის (826 წ.) შემდეგ სიტუაცია შეიცვალა. აფხაზთა და ქართველთა სამეფოებს შორის არსებული მატრი-მონული კავშირი განყდა, ხოლო ქართველთა სამეფოს მმართველი ზედაფენა იძულებული იყო არაბთა სახალიფოს უზენაესობა ეცნო. მალე აღნიშნული ვითარება შეიცვალა და ქართველთა სამეფოს მმართველი ზედაფენა კვლავ დაუკავშირდა აფხაზთა სამეფოს ელიტას დინასტიური კავშირით. დემეტრეს მეფობის დასაწყისში აღნიშნული კავშირი აშკარად უფროსი შეიქცა – ადარნასესა და აფხაზთა სამეფოს გავლენიან დიდებულს, ბაგრატ შაროელს, შორის დამყარდა. ადარნასე დაქორწინდა ბაგრატ შაროელის ასულზე, რაც, როგორც ჩანს, დემეტრე მეფის თანხმობამ განამტკიცა. თუმცა მოგვიანებით ადარნასე ცოლს გაშორდა და ეს კავშირები შესუსტდა.

ბიზანტიის იმპერატორის, თეოფილეს (829-842 წწ), მმართველობის დროს ბიზანტია აქტიურ საგარეო პოლიტიკას აწარმოებდა, რომელიც, უპირატესად, არაბთა გავლენის შეზღუდვისკენ იყო მიმართული. არაბთა დამარცხების გარდა, თეოფილეს სურდა დასავლეთ საქართველოში ბიზანტიის ძველი გავლენა აღედგინა. ამ მიზნით ბიზანტიის არმიამ, რომელიც ამ პერიოდში განსაკუთრებით გაძლიერდა, სამხედრო ფლოტით აფხაზეთის სამეფოზე ორი დიდი თავდასხმა მოაწყო: პირველად 837 წელს – იმ აღმოსავლეთის ლაშქრობათა ფარგლებში, რომელსაც იმპერატორი თეოფილე აწარმოებდა კავკასიასა და ახლო აღმოსავლეთში. ბიზანტიელებმა აფხაზეთში მარცხი იწინეს, ასევე დამარცხდა იმპერატორის ჯარი ვანანდის მხარეში. მორიგი ლაშქრობა აფხაზთა სამეფოს წინააღმდეგ ბიზანტიელებმა 840 (ან 842) წელს წამოიწყეს. ამ შემთხვევაში ბიზანტიური ფლოტი თეოკტისტის წინამძღოლობით გამოემართა, თუმცა სანამ არმია აფხაზთა სამეფოს ტერიტორი-

აზე გადმოსდებოდა, ფლოტის ნაწილი უამინდობამ იმსხვერპლა, ვინც უვნებლად მიადგინა ნაპირს, აფხაზთა მეფის ლაშქარმა გაანადგურა. ამგვარად, ბიზანტიის მცდელობა, დაემორჩილებინა აფხაზთა მეფე დემეტრე II, წარუმატებლად დასრულდა.

852 წელს ამიერკავკასიის ქვეყნების დასამორჩილებლად ხალიფა მუთავაქილმა (847-861 წწ) თავისი მარჯვენა ხელი, ბულა თურქი, გამოგზავნა დიდი არმიით. დემეტრე შიშობდა, არაბებს დასავლეთ საქართველოში არ ელაშქრათ, ამიტომ თავად გადაწყვიტა გადასულიყო შეტევაზე და ისინი შიდა ქართლში შეეჩერებინა. დემეტრეს ქართველთა მეფე ბაგრატ I კურაპალატი და ბულა თურქის სპასალარი, ზირაქი, დაუპირისპირდნენ. გადამწყვეტი ბრძოლა კუერცხობის მიდამოებში მოხდა, სადაც აფხაზთა მეფე დამარცხდა და იძულებული შეიქცა შიდა ქართლი დაეტოვებინა. მეფე დვალეთის გზით დასავლეთ საქართველოში გადავიდა. შიდა ქართლი ბაგრატ ქართველთა მეფეს დარჩა.

ქართლისთვის ბრძოლაში დემეტრე II დამარცხებული გამოვიდა. დემეტრეს მმართველობის ბოლო პერიოდი კარგად არ არის ცნობილი. აფხაზთა მეფე დემეტრე II დაახლოებით 861 წელს გარდაიცვალა, დაკრძალეს ქუთაისში. მისმა ხანგრძლივმა მმართველობამ აფხაზთა სამეფო მნიშვნელოვნად განამტკიცა. დემეტრე II-ის გარდაცვალების შემდეგ ტახტი მისმა ასაკში მყოფმა უმცროსმა ძმამ, გიორგი აღწეფელმა, დაიკავა.

გიორგი I აღწეფელი

გიორგი I აღწეფელს (861-868 წწ) აფხაზთა სამეფოს მმართველობა საკმაოდ ხნიერს მოუწია.

გიორგი I-ის სამეფო კარზე იზრდებოდნენ მისი ძმები, მეფე დემეტრეს ვაჟები: ტინენი და ბაგრატო. გიორგის, როგორც ჩანს, ახალგაზრდობიდანვე ჰქონდა ჩაბარებული აღწეფის მამული, როგორც საუფლისწულო სამფლობელო. მის სამეფო ტახტზე ასვლას არავინ მოელოდა, ამდენად, ცხოვრებაშივე გიორგი აღწეფელის სახელით იწოდებოდა და ამ სახელით შევიდა ისტორიაში. რაც შეეხება ძმისშვილებს, ტინენსა და ბაგრატს, მათ საუფლისწულო მამულები გამოუყვეს.

ტინენ დემეტრეს ძე სამეფო ტახტის მემკვიდრედ გამოცხადდა. მას ჩიხის ერისთავთა უბოძეს. ამავე დროს გიორგი I შიდა ქართლსაც დაეუფლა და მისი გამგებლობა ჩიხაში დადგენილ ერისთავს ჩააბარა. ამიერიდან აფხაზთა მეფეები ტახტის მემკვიდრეებს შიდა ქართლის

ტერიტორიას აძლევდნენ საუფლისწულოდ. მოგვიანებით ჩამოყალიბდა შიდა ქართლის საერისთავო, რომლის ცენტრი უფლისციხე იყო. უფლისწულები ქართლის ერისთავები გახდნენ.

გიორგი მეფის ზეობის მიწურულს აფხაზთა სამეფოში დაძაბული შინაპოლიტიკური ვითარება შექმნა. სამეფო ტახტი მოხუცებულ გიორგი I-ს ეკავა, ტახტის მემკვიდრე იყო ჩიხაში ერისთავად მყოფი უფლისწული ტინენი, თუმცა მეფე გიორგი I-ის მეუღლე, აფხაზთა სამეფოს დედოფალი, რომლის სახელი საისტორიო თხზულებებში არ შემოგვინახეს, ხელისუფლების დათმობას არ აპირებდა. აფხაზთა სამეფოს ელიტის ნაწილი კი დედოფლის ამბიციებს გაგებით ექიდებოდა. მას მომხრეთა დიდი დასი ჰყავდა.

868 წელს მოხუცებული აფხაზთა მეფე გიორგი I გარდაიცვალა. მიცვალების ჟამს გიორგი მეფე ძალიან მოხუცებული გახლდათ, სავარაუდოდ 80 წელს უნდა ყოფილიყო მიღწეული. მეფის გარდაცვალების შემდეგ სამეფო კარზე შექმნილი კრიზისი უფრო გაღრმავდა.

ივანე I შავლიანი

ივანე I შავლიანი, როგორც ჩანს, ხელისუფლების სათავეში მოსვლამდე სამეფო კარზე უკვე გამოცდილი და ცნობილი მოღვაწე იყო, რომელსაც განსაკუთრებით კარგი ურთიერთობა ჰქონდა აფხაზთა მეფის, გიორგი I-ის, ცოლთან. სამეფო კარზე მიმდინარე დაპირისპირებისას ივანე შავლიანი დედოფლის მხარეს გახლდათ. გიორგი I-ის გარდაცვალების შემდეგ აფხაზთა სამეფოში სიტუაცია აირია. აფხაზთა დედოფალმა ივანე შავლიანსა და მათი მომხრე დიდებულების დახმარებით უფლისწული ტინენი მოკლეს, ხოლო მისი უმცროსი ძმა, უფლისწული ბაგრატი, შვე ზღვაში ჩააგდეს. ბაგრატი სიკვდილს გადაურჩა. შეთქმულების გამო უფლისწული ბაგრატი კონსტანტინოპოლში გააპარეს, სადაც, ექსორიაში მყოფმა, მრავალი წელი გაატარა.

აფხაზთა სამეფო კარზე ამ შეთქმულების წყალობით, ძალაუფლება დედოფალმა შეინარჩუნა, ხოლო ქვეყნის დედოფლის ცოლად მოყვანის შემდეგ აფხაზეთის სამეფო ტახტზე 868 წელს ივანე შავლიანი ავიდა. ივანე შავლიანს ამ ქორწინებამდე უკვე ჰყავდა შვილი, ადარნასე, რომელიც, სავარაუდოდ, წინა მეუღლესთან შეეძინა.

ივანე შავლიანი სამეფო ტახტზე ასვლისთანავე შეუდგა ძალაუფლების განმტკიცებას. დედოფალთან ქორწინების შემდეგ მას უნდა ეზრუნა თავისი შვილისთვის მემკვიდრეობის უსაფრთხოდ გადაცემისა და საგარეო-

პოლიტიკური ვითარების სტაბილიზაციისთვის. ყველაზე სანდო პარტნიორად აფხაზთა ახალმა მონარქმა გუარამ მამფალი შეარჩია. ივანე შავლიანმა თავისი მემკვიდრე, ადარნასე, გუარამის ასულზე დააქორწინა. ივანესა და გუარამის კავშირი აფხაზთა სამეფოსა და ბაგრატიონთა შორის ურთიერთობას განამტკიცებდა. გუარამი ქართველ მეფე-მთავართა შორის ანტიარაბული პოლიტიკის ერთ-ერთი ყველაზე აქტიური გამტარებელი იყო, აფხაზთა მეფე ივანე შავლიანიც ამ პოზიციას იზიარებდა. როგორც ჩანს, ამ კავშირის წინააღმდეგი არ იყო ქართველთა მეფე ბაგრატ I კურაპალატი (826-876 წწ), რომელიც, ერთი შეხედვით, არაბთა ხალიფას მომხრე იყო, თუმცა რეალურად დამოუკიდებელ პოლიტიკას ატარებდა და თავისი უმცროსი ძმის, გუარამ მამფალის, ანტიარაბულ ქმედებებს ხელს არ უშლიდა.

ბიზანტიის იმპერია ივანე შავლიანის წინააღმდეგეც, აფხაზთა სამეფო დინასტიის, ანოსიანთა, უკანასკნელ წარმომადგენელს, უფლისწულ ბაგრატს, პოლიტიკურ თავშესაფარს აძლევდა, რასაც არ შეიძლება გავლენა არ ექონა ივანე შავლიანისა და ბიზანტიის იმპერატორის, ბასილ I-ის (867-886 წწ), ურთიერთობაზე. ბიზანტიის ხელისუფლება კმაყოფილი უნდა ყოფილიყო აფხაზთა მეფეების საგარეო პოლიტიკით, თუმცა, საჭიროების შემთხვევაში, არც მის ხელში არსებული ბერკეტების გამოყენებაზე იტყოდა უარს. ბიზანტიის მესვეურთა ხელში არსებული ყველაზე ძლიერი ბერკეტი კი კონსტანტინოპოლს თავშეფარებული უფლისწული ბაგრატი გახლდათ. ერთი რამ ფაქტია, მისი გამოყენება ივანე შავლიანის წინააღმდეგ ბიზანტიელებს არ უცდიათ, რაც იმაზე მიუთითებს, რომ აფხაზეთის მეფეთა საგარეო პოლიტიკით ისინი უკმაყოფილონი არ უნდა ყოფილიყვნენ.

ივანე შავლიანმა შინაპოლიტიკური ვითარებაც მონაწილეობა და სამეფო ტახტის თავისი მემკვიდრისთვის მშვიდობიანად გადაცემა უზრუნველყო. მისი ცოლი, მეფე გიორგი I-ის ქვრივი, აქტიურ პოლიტიკურ ასპარეზზე აღარ ჩანს. ივანემ, როგორც ჩანს, დასავლეთ საქართველოში მეტოქეები აღარ დატოვა. ვახუშტის ბატონიშვილის ცნობით, ივანე შავლიანი 879 წელს გარდაიცვალა. აფხაზთა სამეფო ტახტი მისმა შვილმა და მემკვიდრემ, ადარნასე შავლიანმა, დაიკავა.

ადარნასე I შავლიანი

ადარნასე I შავლიანს (879-887 წწ) აფხაზთა სამეფო ტახტი მემკვიდრეობით მამისგან ერგო. ივანე შავლიანის

გამეფების შემდეგ, 868 წელს, უფლისწული ადარნასე შიდა ქართლის ერისთავი უნდა გამხდარიყო, ვინაიდან აღნიშნული ტერიტორია საუფლისწულო დომენის სახით, სამეფო ტახტის მემკვიდრეებს გადაეცემოდათ. უფლისწული ადარნასე გუარამ მამფალის ასულზე იყო დაქორწინებული.

879 წელს, ივანე შველიანის გარდაცვალებისას ტახტი ადარნასემ დაიკავა. ადარნასე შველიანი, ვახუშტი ბაგრატიონის ცნობით, რვა წლის განმავლობაში მართავდა აფხაზთა სამეფოს. გამეფებისთანავე აფხაზთა სამეფოში ახალგაზრდა მეფის წინააღმდეგ დიდმა წინააღმდეგობამ იჩინა თავი. ახალ დინასტიას ბაღვაშთა გვარი დაუპირისპირდა. ბაღვაშები არგვეთის დიდებულები იყვნენ, მათი მამული და საგვარეულო ეკლესია კაცხში მდებარეობდა. ამ დროს ბაღვაშთა კლანს ლიპარიტი ბაღვაშში მეთაურობდა. ლიპარიტი ენერგული და ძლიერი დიდებული აღმოჩნდა, ის მძლავრობით დაეუფლა თრიალეთის მხარის ცენტრს, კლდეკარს, უარი თქვა მეფე ადარნასეს მორჩილებაზე, თავის ახლად მოპოვებულ ტერიტორიაზე საერისთავო ჩამოაყალიბა და მორჩილება ქართველთა სამეფოს მეფე დაეთმო. კურაპალატს (876-881 წწ) ალუთქვა.

881 წელს ქართლის მიწებისათვის მიმდინარე დაპირისპირებამ კულმინაციას მიაღწია. ნასრ გუარამის ძემ დავით ქართველთა მეფე სადარბაზოდ შეიტყუა და სტუმრად მისული მუხანათურად მოკლა. ნასრის მიერ ჩადენილი მკვლელობა უპრეცედენტო აღმოჩნდა ბაგრატიონთა სამეფო გვარში. ნასრის წინააღმდეგ ბაგრატიონთა სანათესავო, თითქმის სრული შემაგდენლობით აღდგა. მათ მოკლული დავით კურაპალატის ძმა, აშოტი, მეთაურობდა. შვილის საქციელს განერიდა გუარამ მამფალიც, რომელსაც ამ მკვლელობაში წვლილი არ მიუძღოდა. აშოტსა და ქართველთა სამეფოს სხვა უფლისწულებს მიემხრნენ ლიპარიტ ბაღვაში, სომხეთის მთავარი და არაბები. კოალიციამ ნასრის ლაშქარი სასტიკად დაამარცხა და მისი კუთვნილი ციხეები დაიკავა.

ფაქტობრივად ყველა მოკავშირისგან მიტოვებულ ნასრი იძულებული გახდა საქართველო დაეტოვებინა და ბიზანტიის იმპერატორის კარზე ეძია თავშესაფარი.

ნასრის საქციელმა სიძესა და ცოლისძმას შორის უთანხმოება ჩამოაგდო. ადარნასე, თავისი სიმამრის, გუარამ მამფალის, მსგავსად, ცოლისძმის, ნასრის, ქმედებას გაემიჯნა. აღნიშნული გადანაცვლებები იმითაც იყო განპირობებული, რომ ადარნასემ ვერ შეძლო ლიად გამოსულიყო დიდი კოალიციის წინააღმდეგ, რომელიც ნასრის დანაშაულით გალიზიანებულმა ქართველებმა შეკრეს. ადარნასე, თავისი სიმამრის მსგავსად, ნასრს მხოლოდ ოჯახური ვითარებიდან გამომდინარე თანა-

უგრძნობდა, თუმცა, როგორც ჩანს, მას არ დახმარებია.

ადარნასეს საშინაო პოლიტიკის ასეთმა რადიკალურმა ცვლილებებმა ბევრი მტერი გაუჩინა, მათ შორის, ენერგიული ცოლისძმა, ნასრ გუარამის ძე. ადარნასეს გადანაცვებლებმა, მხარი არ დაეჭირა ნასრისთვის, მოგვიანებით ფაქტობრივად შედეგით დასრულდა. კონსტანტინოპოლში გაქცეული ნასრი თავს ბიზანტიის იმპერატორის ბასილ I-ის (867-886 წწ) საიმპერატორო კარზე აფარებდა, კონსტანტინოპოლშივე გაიცნო ექსპორიატმნილი უფლისწული ბაგრატი. უფლისწული ბაგრატი აფხაზთა სამეფო დინასტიის ერთადერთი ცოცხალი წარმომადგენელი იყო, რომელსაც აფხაზთა სამეფო ლეგიტიმურად ეკუთვნოდა. ბიზანტიის იმპერიის დედაქალაქში ყოფნამ ისინი ერთმანეთს დააახლოვა. ბიზანტიის საიმპერატორო კარის გადანაცვლებით ნასრი და ბაგრატი სამშობლოში უნდა დაბრუნებულიყვნენ და თავიანთი კუთვნილი ტერიტორიები მიეღოთ. ამ განზრახვის სისრულეში მოსაყვანად ბიზანტიის ახალგაზრდა იმპერატორმა, ლეონ VI-მ, მათ ბიზანტიური ფლოტი გამოაყოლა ლაშქართან ერთად.

ბაგრატი დემეტრე აფხაზთა მეფის ძე ბიზანტიური ფლოტითა და არმიით 887 წელს კონსტანტინოპოლიდან შავი ზღვის გასვლით დასავლეთ საქართველოს ტერიტორიაზე შეიჭრა. ბაგრატის მოსვლას, როგორც ჩანს, ბევრი დიდებული ელოდებოდა. ყველა, ვინც შველიანებს ეწინააღმდეგებოდა, ბაგრატის მხარეს აღმოჩნდა, მისივე მხარეს გადავიდა გუარამის ასული, აფხაზთა მეფის ადარნასეს მეუღლე. ბიზანტიური არმიითა და ფლოტით ზურგამაგრებულმა ბაგრატმა დედაქალაქი ქუთაისი აიღო, ადარნასე შველიანი და მთელი მისი კლანი დაამხო, დახოცა და ხელისუფლება თავად მიიტაცა. ადარნასე შველიანი მოკლეს, ხოლო შველიანთა დინასტია საბუდამოდ გაანადგურეს.

ბაგრატი I

ბაგრატი I (887-893 წწ) აფხაზთა სამეფო დინასტიის – ანოსიანთა ჩამომავალი იყო, რომელიც მეფობას ბიზანტიელთა დახმარებით დაეუფლა. ბაგრატი მეფე დემეტრე II-ის ვაჟი იყო.

უფლისწულმა ბაგრატმა სიყმაწვილის წლები დასავლეთ საქართველოში გაატარა. მისი საუფლისწულო მამულის შესახებ არაფერია ცნობილი, თუმცა ის მამამისის, დემეტრე II-ის, მმართველობის დროს უნდა მიეღო. 868 წელს გარდაიცვალა მისი ბიძა, მეფე გიორგი I და მას შემდეგ ბაგრატის ბედი უკუღმა შეტრიალდა. მას

მოუკლეს ძმა, ტინენი, ხოლო თავად ბიცოლის, აფხაზთა მეფე გიორგი I-ის ქვრივის, ბრძანებით შავ ზღვაში ჩაგდეს დასაბრჯობად, თუმცა სასწაულებრივად გადაარჩა.

ბაგრატიის ბიზანტიის იმპერიაში მოღვაწეობის შესახებ ბევრი არაფერია ცნობილი. მან უცხოეთში ხანგრძლივი პერიოდი დაყო. აფხაზი უფლისწული აღმოსავლეთ რომის იმპერიაში თითქმის ოცი წლის განმავლობაში ცხოვრობდა. ის ძირითადად ბიზანტიის იმპერატორის, ბასილ I-ის (867-886 წწ.), სასახლის კარზე მოღვაწეობდა. სავარაუდოდ, ბაგრატ ბიზანტიაში დაქორწინდა, შესაძლოა, ადგილობრივი არისტოკრატის ოჯახის წევრზეც. როგორც ცნობილია, მას ჰყავდა შვილი, კოსტანტი, იგივე კოსტანტინე, რომელიც ბაგრატიის სამშობლოში დაბრუნებისას უკვე ზრდასრული იქნებოდა.

881 წელს საქართველოდან ბიზანტიის იმპერიაში გაიქცა ცნობილი პოლიტიკური მოღვაწე, ნასრ გუარამის ძე ბაგრატიონი. ნასრის მიზანი იყო ქართველთა სამეფოში თავისი პოლიტიკური მდგომარეობა აღედგინა, ხოლო ბაგრატიის ძირითადი მიზანი – დაუფლებოდა აფხაზთა სამეფო ტახტს, რომელიც მას კანონიერად ეკუთვნოდა. ამ შემთხვევაში ორივე მათგანი ერთი სურვილით იყო შეპყრობილი – აღედგინათ დაკარგული უფლებები საქართველოში. აღნიშნული მიზნის განხორციელება შესაძლებელი გახდა ხელისუფლების სათავეში ახალი იმპერატორის, ლეონ VI ბრძენის (886-912 წწ.), მოსვლის შემდეგ. ბაგრატმა და ნასრმა იმპერატორისგან დახმარების სახით არმია და ფლოტი მიიღეს. 887 წელს ბაგრატი ბიზანტიის იმპერატორის ფლოტით, რომელსაც ბიზანტიური არმია გადაჰყავდა, დასავლეთ საქართველოს საზღვრებს მიადგა. სამშობლოში ბაგრატსა და ბიზანტიურ ლაშქარს შველიანების მონინალმდევე წარჩინებულები შეუერთდნენ. ერთობლივი ძალით მათ აიღეს დედაქალაქი ქუთაისი და აფხაზთა სამეფოს ყველა მნიშვნელოვანი ტერიტორია დაიკავეს. ამ ბრძოლას შეენირა მეფე ადარნასე შველიანი, ხოლო ქვრივი დედოფალი, გუარამ მამფალის ასული და ნასრ ბაგრატიონის და, ცოლად ბაგრატ დემეტრეს ძემ შეირთო.

მეფე ბაგრატ აფხაზთა სამეფოში ძალაუფლების ხელში აღების შემდეგ თავისი მდგომარეობის განტკიცებას შეუდგა. ვინაიდან საქართველოში მისი პოზიციები არ იყო მყარი, ის ცდილობდა მალევე დაებრუნებინა ნასრი ქართველთა სამეფოში. შეთანხმებისამებრ, ნასრი ბიზანტიისა და აფხაზთა სამეფოს ლაშქრით სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოში გაგზავნეს, სადაც მან გუარამ მამფალის აშენებული სამი ციხესიმაგრე: ოძრხე, ჟუარისციხე და ლომსიანთა – დაიკავა. აფხაზთა არმიის დახმარებით ნასრი წარმატებას ადვილად აღწევდა.

მის მდგომარეობას ამყარებდა ისიც, რომ მამისეულ სამფლობელოებში ბევრი მოყმე, როგორც გუარამის კანონიერ მემკვიდრეს, მას უჭერდა მხარს და მის მხარეზე გადადიოდა. ნასრისა და მისი მოკავშირეების წინააღმდეგ ქართველთა სამეფოში კოალიცია შეიკრა. ამოტ კურაპალატის მემკვიდრეთა ორი უფროსი შტო გაერთიანდა და უმცროს შტოს დაუპირისპირდა.

888 წელს მონინალმდევენი ერთმანეთს მდინარე მტკვრის სანაპიროსთან დაუპირისპირდნენ. ნასრის ლაშქარში ერთიანდებოდნენ მისი მომხრე მესხი აზნაურები, მეფე ბაგრატიის არმია აფხაზთა ერისთავის მეთაურობით, ბიზანტიელები და ოსები მათი მთავრის, ბაყათარის, მეთაურობით. ნასრისა და აფხაზთა მონინალმდევეთა არმიაში გაერთიანდა გურგენ კურაპალატისა და მისი შვილების, ასევე ადარნასე დავითის ძის ლაშქარი, რომელსაც მიეშველა სომხეთის მეფის, ამოტ I-ის, ჯარიც. გადამწყვეტი ბრძოლა მტერის სანაპიროსთან, სოფელ ასპინძის მიდამოებში მოხდა, სადაც გურგენისა და ადარნასეს ლაშქარმა სასტიკად დაამარცხა ნასრ გუარამის ძე და მისი მოკავშირეები. ასპინძისთან მომხდარ ბრძოლაში დაიღუპნენ აფხაზთა ერისთავი და ოსთა მთავარი ბაყათარი, ხოლო ნასრი ჯერ გააქციეს, ხოლო შემდეგ სოფელ ასპინძაში მიუსწრეს, შეიპყრეს და სიკვდილით დასაჯეს. აფხაზთა სამეფოს ლაშქრის მნიშვნელოვანი ნაწილი ბრძოლის ველზე დაეცა, სხვები კი დასავლეთ საქართველოში გაიქცნენ. ნასრის სამფლობელოები, ამჯერად საბოლოოდ, ბაგრატიონთა კლარჯეთისა და ტაოს შტოთა გადაინაწილა და გუარამის შტო საბოლოოდ გაქრა პოლიტიკური ასპარეზიდან.

ბიზანტიის იმპერიის მესვეურთა მხარდაჭერამ მნიშვნელოვნად განამტკიცა ბაგრატ აფხაზთა მეფის პოზიციები დასავლეთ საქართველოში. სამაგიეროდ, ასპინძის 888 წლის ბრძოლაში განცდილმა მარცხმა და ნასრის განადგურებამ ბაგრატ მეფეს შიდა ქართლის მიწებზე კონტროლი დააკარგვინა. შიდა ქართლის ტერიტორიას ადგილობრივი აზნაურები აკონტროლებდნენ და მორჩილებას უცხადებდნენ მას, ვისაც მოცემულ დროს საჭიროდ ჩათვლიდნენ.

893 წელს ბაგრატ I აფხაზთა მეფე გარდაიცვალა. მის ნაცვლად სამეფო ტახტი კოსტანტი III-მ დაიკავა.

კოსტანტი III

კოსტანტი უფლისწული ბიზანტიის იმპერიის დედაქალაქში ალბანად. იმპერიის ცენტრში ბაგრატიის

ოჯახს იმპერატორი ბასილ I მაკედონელი (842-886 წწ) მფარველობდა. ბაგრატის მიერ სამეფო ტახტის ხელში ჩაგდების შემდეგ, 887 წელს კოსტანტი მამასთან ჩავიდა აფხაზთა სამეფოში.

893 წელს, მამის გარდაცვალების შემდეგ, კოსტანტი ქუთაისში აფხაზთა მეფედ აკურთხეს. აფხაზთა სამეფო ტახტის დაკავება ამჯერად უსიხლოდ მოხდა. კოსტანტი მეფეს პირველი ცოლისგან ჰყავდა ერთი ვაჟი, უფლისწული გიორგი და ორი ქალიშვილი. მოგვიანებით იგი დაქორწინდა ადარნასე ქართველთა მეფის ასულზე, რომლისგანაც შეეძინა უფლისწული – ბაგრატ.

კოსტანტის თავდაპირველი ამოცანა სამეფო ტახტზე საკუთარი პოზიციების განმტკიცება იყო. საერთო ჯამში მისი მმართველობა აფხაზთა სამეფოში 29 წლის განმავლობაში გაგრძელდა. შინაპოლიტიკური სიტუაციის სტაბილიზაციის პარალელურად, მეფე ცდილობდა საკუთარი მდგომარეობა საერთაშორისო ასპარეზზე გაეყარებინა.

904 წელს კოსტანტი სიმამრის დახმარების გარეშე ქართლში შეიჭრა, სადაც მას მხარდაჭერა ადგილობრივმა აზნაურებმა გამოუცხადეს, ტბელთა საგვარეულოს მეთაურობით. აფხაზთა ლაშქარმა ქართლის ცენტრი – უფლისციხე დაიკავა.

აღმოსავლეთ საქართველოში პოლიტიკური კონიუნქტურის შეცვლას წინ აღუდგა სომეხთა მეფე სუმბატ I ტიეზურაკალი, რომელიც დიდი ჯარით შიდა ქართლში შეიჭრა და ქალაქ უფლისციხეს ალყა შემოარტყა. სუმბატ ტიეზურაკალისა და ადარნასეს ფარული შეთანხმებით აფხაზთა მეფე კოსტანტი ნეიტრალურ ტერიტორიაზე შეიტყუეს და დააპატიმრეს. სუმბატ I ტიეზურაკალის ბრძანებით, იგი ანისის ციხე-ქალაქში გამოკეტეს, სადაც პატივისცემით ეკურობოდნენ, თუმცა ციხის ტერიტორიის დატოვების უფლებას არ აძლევდნენ. კოსტანტიმ ანისის ციხეში ოთხი თვე გაატარა.

სუმბატ ტიეზურაკალმა, ერთი მხრივ, აფხაზი დიდებულების შიშით, ხოლო მეორე მხრივ – ადარნასე ქართველთა მეფის ხათრით გაათავისუფლა კოსტანტი აფხაზთა მეფე. სომეხეთის მეფე სუმბატმა კი მას შიდა ქართლი ჩააბარა, ოღონდ იმ პირობით, თუ კოსტანტი მას დაემორჩილებოდა, გუგარქის, იგივე ქვემო ქართლის, მხარეზე უარს იტყოდა და სომეხების მოკავშირე გახდებოდა. კოსტანტი ამ წინადადებას დასთანხმდა. ქართლი და მისი ცენტრი კოსტანტის ხელში აღმოჩნდა. 906 წლის წარწერაში ჩანს, რომ შიდა ქართლში კოსტანტი მეფობდა, ხოლო ქართლში კი გამგებლობა ივანე ტბელმა შეინარჩუნა. როგორც ჩანს, ტბელები კოსტანტის ბოლომდე ერთგულობდნენ და სათანადოდ დანაშაურდნენ კიდეც.

კოსტანტის მეფობის მიწურულს კახეთის ქორეპის-

კოპოსი პერეთი მეფეს დაუპირისპირდა. კვირიკე ქორეპისკოპოსმა დასახმარებლად კოსტანტი აფხაზთა მეფეს უბოძა. კოსტანტიმ და კვირიკემ ერთობლივი ლაშქრით ადარნასე პატრიკიოსის ჯარი დაამარცხეს და აიძულეს მათთვის რამდენიმე მნიშვნელოვანი ციხე დაეთმო.

პერეთის წინააღმდეგ მიღწეული წარმატების შემდეგ კოსტანტი ქუთაისში დაბრუნდა. იგი 922 წელს გარდაიცვალა. კოსტანტის ორი მემკვიდრე დარჩა, გიორგი და ბაგრატ. მისი გარდაცვალების შემდეგ შექმნილმა არეულობამ აფხაზთა სამეფოში რამდენიმეწლიან ანარქიას დაუდო საფუძველი.

გიორგი II დიდი

გიორგი II (922-957 წწ) აფხაზ მეფეთა შორის ყველაზე ცნობილი მონარქია. გიორგი კოსტანტი III-ის ვაჟი იყო პირველი ქორწინებიდან. გიორგის ჰყავდა უფროსი და, რომელიც კოსტანტიმ 905 წელს სომეხეთის მეფის ვაჟზე გაათხოვა. მისი მეორე და გათხოვილი იყო ბაგრატიონთა კლარჯეთის შტოს წარმომადგენელზე, აშოტ კისკასზე. გიორგის ჰყავდა, ასევე, ნახევარძმა – ბაგრატ. 922 წელს გარდაიცვალა მეფე კოსტანტი III. აფხაზთა სამეფოში დიდი შინაპოლიტიკური ანარქია დაიწყო. დიდებულები ორ ბანაკად გაიყვნენ: ერთი ნაწილი გიორგის ემხრობოდა, მეორე ნაწილი – ბაგრატს.

გამარჯვება გიორგის ბანაკს დარჩა. ქუთაისის ტახტი სწორედ გიორგიმ დაიკავა. მასვე მიეზნო ბიზანტიის იმპერატორი, რომანოზ I ლეკაპენოსი (920-944 წწ), რომელმაც გიორგის მაგისტროსის ბიზანტიური ტიტული უბოძა. ეს იყო აფხაზთა სამეფოში გაცემული უმაღლესი ბიზანტიური საკარისკაცო პატივი. მაგისტროსის პატივის ბოძებით ბიზანტიის ხელისუფლებამ გიორგის უფლებები სცნო აფხაზთა ტახტზე. ბიზანტიელები სწორედ მას მოიხსენიებენ როგორც „აფხაზთა ბრწყინვალე ექსუსისტს“ ანუ აფხაზეთის ბრწყინვალე მმართველს. ბაგრატ არ თმობდა პოზიციებს და გიორგის ტახტს დიდი ხნის განმავლობაში ეცილებოდა.

ბაგრატის წინააღმდეგ მიმდინარე ბრძოლებმა აფხაზთა სამეფოს თავისი დალი დაამჩნია. მეფობის დასაწყისში გიორგი ველარ აკონტროლებდა შიდა ქართლს. მისი შემოერთება მხოლოდ გურგენ ერისთავთა ერისთავის გარდაცვალებისას, საერაუდოდ, 941 წლის თებერვლის ახლგანანებში მოხდა, როდესაც, კონსტანტინე პორფიროგენიტის ცნობით, გურგენის საფლავსაღრეთა გადანაწილებაში გიორგი II აფხაზთა მეფე, აშოტ II კურაპალატი

და ბაგრატი ქართველთა მეფე იღებდნენ მონანილეობას. X საუკუნის 40-იან წლებში, ბაგრატისა და გურგენის გარდაცვალების შემდეგ, როდესაც ამ მხარეში შემცილებელი არავინ დარჩა, გიორგიმ შიდა ქართლის მხარე დაიკავა, ხოლო ერისთავად თავისი უფროსი შვილი და ტახტის მემკვიდრე, უფლისწული კოსტანტი, დატოვა.

კოსტანტიმ ქართლელ აზნაურთა ნაქიზებით აფხაზთა მეფობაც მოინდომა. შეთქმულება მალევე გამოჟღერდა, შედეგად ორივემ მხარემ ხელში იარაღი აიღო და ერთმანეთს დაუპირისპირდა. ბრძოლა კოსტანტის შეპყრობითა და აჯანყებულთა მარცხით დასრულდა. კოსტანტი დაასაჭურისეს, რაც, როგორც ჩანს, ვერ გადაიტანა და მალევე გარდაიცვალა. 944 წელს ქართლის ერისთავი და აფხაზთა სამეფო ტახტის მემკვიდრე, მეფის მეორე შვილი, უფლისწული ლეონი გამოცხადდა. გიორგი მეფემ მას გვერდით დაუყენა მესამე ვაჟი, უფლისწული დემეტრე, ხოლო არეულობის თავიდან ასაცილებლად თავისი მეოთხე და მეხუთე ვაჟიშვილები, თოდოსი და ბაგრატი, ბიზანტიის იმპერიის დედაქალაქში, კონსტანტინოპოლში, იმპერატორ კონსტანტინე VII პორფიროგენეტის კარზე გაგზავნა.

955 წლის ახლო ხანებში აფხაზთა მეფემ, გიორგი II-მ, კახეთის საქორეპისკოპოსოს წინააღმდეგ გაილაშქრა. პირველივე ლაშქრობა წარმატებული აღმოჩნდა. გიორგიმ კახეთის ტერიტორია ააოხრა, მეფემ ამ ლაშქრობით შიდა ქართლის მიმდგომი მხარე და გარდაბანი დაიკავა. უკან დაბრუნებული მეფე გამოსაზამთრებლად და სურსათ-სანოვავის შესავსებად შიდა ქართლში გაბრუნდა და ატენის ციხეში დადგა. ქართლში გიორგი მეფემ და უფლისწულმა ლეონმა დიდ არმიას მოუყარეს თავი და კახეთის სამთავროს მმართველი ზედაფენის გადმოხირება დაიწყეს. პროცესი დიდი ხანი არ გაგრძელებულა, ცენტრალური ხელისუფლებით უკმაყოფილო კახეთის ფეოდალები გიორგისა და ლეონის მხარეს გადადიოდნენ. მალე ცხადი გახდა, რომ კვირიკე ქორეპისკოპოსი მათ ვეღარ დაუპირისპირდებოდა და ამიტომ ზავი ითხოვა. მოლაპარაკებისას გიორგიმ კვირიკეს ქართლში გამოცხადება მოსთხოვა, რაზეც თანხმობა მიიღო.

956 წელს გიორგი მეფე კახეთის მმართველ კვირიკე ქორეპისკოპოსს შეხვდა. კახეთის მთავარი აფხაზთა მეფის ბრძანებით მოლაპარაკების დროს მუხანათურად შეიპყრეს და ციხეში გამოკეტეს. გიორგი მეფე მთელი თავისი არმიით კახეთში შეიჭრა, რათა კვირიკეს ოჯახი ტყვედ აეყვანა და კახეთი სწრაფადვე შემოერთებინა, თუმცა ქართლელი ფეოდალების საიდუმლო გაფრთხილებით კვირიკეს ოჯახმა საფრთხეს თავი დააღწია და კახეთი დატოვა. კახელებს უფლისწული ფადლა მეთაურობდა.

957 წლის თებერვალში გიორგი მეფემ კვირიკე ქორეპისკოპოსის გათავისუფლების სანაცვლოდ ნახჭევანის ციხე მიიღო, ხოლო მძევლად უფლისწული დაითითა აიყვანა. ბოჭორმის ციხე და მთელი კახეთი კვირიკესა და მის ვაჟს, ფადლას, აღდგომის შემდეგ უნდა ჩაებარებინათ. თებერვალში დადებული შეთანხმების შემდეგ გიორგი მეფე დასავლეთ საქართველოში გადავიდა, ხოლო კვირიკე ქორეპისკოპოსი ბოჭორმის ციხეში გამაგრდა. აპრილის დადგომამდე აფხაზთა სამეფოში სპლუცია კარდინალურად შეიცვალა. კვირიკეს გათავისუფლების სანაცვ ქართლის დიდებულებმა მეფე გიორგი ქუთაისში დაიგულეს, ხოლო თავად კვირიკეს გაურიგდნენ და კახელებთან ერთად აფხაზთა მეფის მიერ დაკავებულ პოზიციებს შეუტეეს. ქართლის მოღალატე დიდაზნაურთა რიცხვი ორმოცდაათს აჭარბებდა. მათვე შეუერთდნენ გიორგი მეფის მხარეს გადასული კახელი აზნაურებიც. შიდა ქართლისა და კახეთის ზედაფენის მნიშვნელოვანი ნაწილის შემწეობით კვირიკე ქორეპისკოპოსმა თავის პირობაზე უარი განაცხადა და ბრძოლა განაახლა.

აფხაზთა მეფე გიორგის აცნობეს, რომ დამორჩილებული კახეთი მოღალატე ქართლის ფეოდალთა წყალობით კვლავ ძველ მმართველთა ხელში გადავიდა. ამჯერად კახელების გარდა მეფეს უკვე ქართლელი დიდაზნაურების მნიშვნელოვანი ნაწილის წინააღმდეგაც უნდა ებრძოლა. გიორგი მეფემ ყველაფერი იმ დიდებულებს გადააბრალა, რომლებმაც მას კახეთის ქორეპისკოპოსის გაშვება ურჩიეს და ლეონ უფლისწული აფხაზთა სამეფოს მთელი არმიით შიდა ქართლის მესამე დიდებულთა და კახეთის საქორეპისკოპოსოს წინააღმდეგ გაგზავნა. ლეონ უფლისწულმა გზა თიანეთის მიმართულებით აიღო და კახეთის სამთავროს ტერიტორიების აოხრება და დარბევა დაიწყო. გაზაფხულზე დაწყებული სამხედრო ოპერაცია დიდხანს არ გაგრძელებულა. კახეთის ტერიტორიაზე მყოფ ლეონ უფლისწულს დასავლეთ საქართველოდან ცნობა მოუვიდა მამის გარდაცვალების თაობაზე. ამან დასავლეთ საქართველოს სამეფოს აფხაზთა პოზიციები კიდევ უფრო შეარყია კახეთში, ამიტომ ლეონ უფლისწულმა კვირიკე ქორეპისკოპოსთან ზავი დადო და იქაურობა დატოვა.

ლეონ III

ლეონ III-ის დაბადების ზუსტი თარიღი უცნობია. იგი, სავარაუდოდ, X საუკუნის პირველ მეოთხედში უნდა დაბადებულიყო.

უფლისწული მამის გვერდით აქტიურად იბრძოდა კახეთის შემოერთებისთვის.

სწორედ იმ დროს, როდესაც ლეონი აღმოსავლეთ საქართველოს მთიანეთში იბრძოდა, დასავლეთ საქართველოდან მოვიდა ცნობა მეფე გიორგი II დიდის გარდაცვალების თაობაზე. მამის გარდაცვალებამ ლეონის გეგმები საფუძვლიანად შეცვალა. აფხაზთა სამეფოში მემკვიდრეობის საკითხთან დაკავშირებული განხეთქილების თავიდან ასაცილებლად ლეონი მოლაპარაკებაზე წავიდა. მისი მიზანი იყო კახეთზე ლაშქრობა მშვიდობიანად დასრულებინა, ასევე, სტაბილურად დაეკავებინა აფხაზთა სამეფო ტახტი. მოლაპარაკება ხელსაყრელი იყო კვირიკე ქორეპისკოპოსისათვისაც, რომლის მდგომარეობა ახლად რამდენიმე თვის წინათ საავალალო გახლდათ.

ლეონსა და კვირიკეს შორის მოლაპარაკება ბაზალეთის ტბის ნაპირთან გაიმართა. ლეონის მდგომარეობა ამ დროისათვის არასტაბილური იყო, ის არათუ ვერ აღწევდა წარმატებას კახეთში, არამედ შეიძლება ქუთაისის ტახტზეც შემცილებლები გამოსჩენოდა. ამ კუთხით სანდო არც დემეტრე იყო და არც კონსტანტინოპოლში მყოფი ძმები, თეოდოსი და ბაგრატე. ლეონმა კახეთის ქორეპისკოპოსის თავისი მამის გარდაცვალება ამცნო და მშვიდობის ჩამოგდება სთხოვა, ხოლო ამ მშვიდობის საწევლოდ თავისი მცირეწლოვანი ქალიშვილის კახეთის უფლისწულზე დაქორწინება შესთავაზა. აღნიშნული შეთანხმება, როგორც ჩანს, ითვალისწინებდა აფხაზთა სამეფოში მყოფი უფლისწულის, დავითის, გათავისუფლებასაც და ყველა იმ კახელი ფეოდალის გაბოშებას, რომლებიც გიორგი მეფეს შეპყრობილი ჰყავდა. მოლაპარაკება ერთი დღის განმავლობაში გაგრძელდა და საბოლოოდ ზავითა და მორიგებით დასრულდა. ლეონისადმი პატივისცემის ნიშნად კვირიკე ცხენიდან გადმოვიდა და თაყვანისცემით მის მიმართ მაღლიერება გამოხატა.

957 წლის ზაფხულის ახლო ხანის, ბაზალეთის შეთანხმების შემდეგ, უფლისწული ლეონი მეფის აფხაზთა სამეფოს ლაშქრით დასავლეთ საქართველოში გადავიდა და ქუთაისში შეეფედ ეკურთხა. ლეონი თავისი პირობის ერთგული აღმოჩნდა. ბაზალეთის შეთანხმების შესაბამისად, ლეონმა ქალიშვილი კახეთის ქორეპისკოპოსის კვირიკე II-ის ვაჟს, საგარაუდოდ, ფადლა უფლისწულს, მიათხოვა და მეუღლეს კახეთში გააყოლა. ასევე გათავისუფლდა კვირიკეს უმცროსი ვაჟი, დავითი. აღნიშნულმა დინასტიურმა კავშირმა აფხაზთა სამეფოსა და კახეთის საქორეპისკოპოსოს შორის სამხედრო-პოლიტიკური ალიანსი ჩამოაყალიბა.

965 წლის ახლო ხანებში ლეონის ასული, კვირიკე II ქორეპისკოპოსის ახალგაზრდა რძალი, გარდაიცვალა. აფ-

ხაზთა სამეფოსა და კახეთის საქორეპისკოპოსოს შორის არსებული მატრიმონიული კავშირი მისი შექმნიდან საკმაოდ მალე დაირღო. ლეონ III-ისა და კვირიკე II-ის დაპირისპირება მთელი ძალით განახლდა. დაახლოებით 966 წელს, ლეონ აფხაზთა მეფის ჯარი კახეთის საქორეპისკოპოსოს დასაპყრობად მუხრანის, ბაზალეთისა და ხერკის ტერიტორიებზე შეიჭრა. ლეონმა არაგვის სანაპირო მხარე დაიკავა და ხეობის მთავარი გზები ჩაეკეტა. ლეონის გეგმა იყო ჯერ არაგვის ხეობა დაეჭირა, შემდეგ თიანეთისა და შიდა კახეთის მიმართულებით განევრცო შეტევა. სამხედრო მოქმედებების მიმდინარეობისას მეფე ლეონ III დასწულდა და იძულებული გახდა უკან დაბრუნებულიყო. იგი მალევე, 967 წელს გარდაიცვალა, რამაც კახეთის საქორეპისკოპოსოს წინააღმდეგ მიმართული სამხედრო კამპანია ჩამალა. ლეონის სიკვდილის შემდეგ სამეფო ტახტი მისმა ძმამ, დემეტრემ, დაიკავა, რომელიც აქამდე ფორმალურად ასრულებდა თანამოსაყდრის მოვალეობას.

დემეტრე III

დემეტრე III (967-975 წწ) ფიზიკურად ძლიერი, გამბედავი და მამაცი მეომარი იყო, თუმცა, როგორც მემკთბანე წერს, ყოფილა ცრუ, ფიცის გამტეხი და უღმრთოც. ყოველივე ამის გამო და, ასევე, იმ მიზეზით, რომ ასაკით უმცროსი იყო, დემეტრე თავისი ძმის, ლეონის, ჩრდილის ქვეშ მოექცა. ძმის სიცოცხლეში დემეტრე მხოლოდ თანამმართველი იყო.

967 წელს ლეონ III გარდაიცვალა. აფხაზთა სამეფო ტახტი დემეტრემ დაიკავა. ახალი მეფის მმართველობა ლეონის მეფობის ბოლოს არეული მდგომარეობის სტაბილიზაციით დაიწყო.

დემეტრე თავისი ზეობის პირველივე წელს იძულებული გახდა ქართლში შესულიყო და განდგომილები კვლავ დაემორჩილებინა. ქართლის ერისთავად მან ივანე მარუშის ძე დაადგინა. აფხაზთა სამეფოს დიდებულთა ინიციატივით, რომელთა შორის ქართლელები, ადარნასე ძამელის მეთაურობით, სჭარბობდნენ ბიზანტიის იმპერიაში მყოფი უფლისწული თეოდოსი საქართველოში ჩამოიყვანეს და თავის ძმას, მეფე დემეტრე III-ს, დაუპირისპირეს. აღნიშნული დაპირისპირება რამდენიმე თვის განმავლობაში გაგრძელდა. შეიარაღებული კონფლიქტი დემეტრეს გამარჯვებით დასრულდა, ხოლო თეოდოსი იძულებული გახდა აფხაზთა სამეფოს მიწები დაეტოვებინა და ტაოში გაქცეულიყო. ქვეყანა დროებით დაწყნარდა, თუმცა მოგვიანებით თეოდოსის კახეთში წასვლამ

და კვირიკე ქორეპისკოპოსის მხარდაჭერამ სიტუაცია კვლავ არია. დემეტრე კარგად ხელადა იმ საფრთხეს, რომელსაც კვირიკესა და თეოდოსის ალიანსი უქმნიდა მის პოზიციებს ქართლსა და, ზოგადად, აფხაზთა სამეფოში. როგორც ჩანს, დემეტრე ბოლომდე არც თავის დიდებულებს ენდობოდა, ამის გამო განიზრახა თეოდოსის ნდობა მოეპოვებინა და მუხანათური გზით ჩაეგდო თავისი ძმა ხელში. აფხაზთა მეფე კვირიკე ქორეპისკოპოსს დაუკავშირდა და მორიგება შესთავაზა, ხოლო მასთან შეფარებულ თეოდოსის ტახტის გაყოფა შესთავაზა. კვირიკემ დემეტრეს წინადადება მიიღო და თეოდოსი სამშობლოში ნასვლაზე დაითანხმა. აფხაზთა სამეფოს დიდებულებმა საზეიმო ფიცით თეოდოსის ხელშეუხებლობა აღუთქვეს.

დემეტრე მეფემ თავდაპირველად ძმა დიდი პატივით მიიღო, მეფობის გაყოფის პირობის აღსრულებასაც შეპირდა, თუმცა სულ რამდენიმე დღეში ეკლესიის დიდებულების წინაშე დადებული ფიცი დაარღვია, თეოდოსი შეიპყრო, თვალები დასთხარა და ციხეში გამოამწყვდია. დემეტრეს ასეთმა ცრუ და მუხანათურმა საქციელმა მთელი ქვეყანა აღაშფოთა. თავისი უღმრთო საქციელითა და ფიცის გატყუებით მეფემ ურთიერთობა კიდევ უფრო გაიფუჭა მეზობელი სახელმწიფოს მმართველებთან, ხოლო საკუთარი თავი უფრო შეაძულა თავის ქვეშევრდომებს.

დემეტრე III-ის მეფობა ამის შემდეგ დიდხანს აღარ გაგრძელებულა. მისი ზეობის პერიოდში ქვეყანას მრავალ საშინაო გამოწვასთან გამკლავება უნევდა, რაც, უპირატესად, იმ ბრძოლებით გამოიხატა, რომლებსაც დემეტრე აწარმოებდა თავისი ძმებისა და ქართლის აზნაურების წინააღმდეგ. ქართლის აზნაურთა პოზიციას იზიარებდა კახეთის ქორეპისკოპოსი კვირიკე II-ც. ის ერთ-ერთი მოწინავე იყო იმ ბრძოლებში, რომლებიც აფხაზთა მეფის წინააღმდეგ მიმდინარეობდა. აფხაზთა და კახელთა დაპირისპირება დიდხანს აღარ გაგრძელბულა და 975 წელს დემეტრე III-ის გარდაცვალების შემდეგ შეწყდა, დიდებულებმა აფხაზთა სამეფო ტახტზე უსინათლო თეოდოსი აიყვანეს.

თეოდოსი III მწუხარე

თეოდოსი III მწუხარე (975-978 წწ) აფხაზთა სამეფოს ანოსიანთა დინასტიის უკანასკნელი მეფე იყო. ის დასავლეთ საქართველოში დიპადა, მაგრამ ძმასთან ერთად თითქმის 20 წელი კონსტანტინოპოლში იცხოვრა. 967 წლის ახლო ხანებში დემეტრეს მეფობით უკმაყოფილო ქართლისა და აფხაზეთის ფეოდალთა ერთმა ჯგუფმა თეოდოსის

წამოსაყვანად კონსტანტინოპოლში ხალხი გააგზავნა. თეოდოსი დაითანხმეს და ის სამშობლოში დაბრუნდა.

თეოდოსი საქართველოში ჩამოსვლისთანავე მრავალი მხარდამჭერი შეიძინა. მის მომხრეებს მესხი აზნაურების გარდა ქართლის აზნაურთა ნაწილიც შეუერთდა. მრავალი მცდელობის მიუხედავად, მან ვერ შეძლო თავისი ძმისთვის სათანადო წინააღმდეგობა გაენიჭა და იძულებული გახდა დაზავებოდა. თეოდოსი ერთი წლის განმავლობაში დავით ტაოელის სამშობლოში ცხოვრობდა, ხოლო შემდეგ კახეთის ქორეპისკოპოსის სამთავროში გაემგზავრა. თეოდოსის კახეთში ჩასვლის ზუსტი თარიღი უცნობია. ის კახეთში დაახლოებით X საუკუნის 70-იანი წლების დასაწყისში უნდა ჩასულიყო, კახეთის ქორეპისკოპოსი კვირიკე ტახტის მძივებელ უფლისწულს მიემხრო და დახმარება აღუთქვა. დაპირისპირება მორიგებით დასრულდა. შეთანხმების მიხედვით, დემეტრეს თეოდოსი თანამოსაყდრედ უნდა გამოეცხადებინა და ქუთაისში დაებრუნებინა. შეთანხმება წაწილობრივ შესრულდა. თეოდოსი დააბრუნეს, თუმცა თანამოსაყდრედ გამოცხადების ნაცვლად შეიპყრეს, თვალები დასთხარეს და დააპატიმრეს.

აფხაზთა მეფე დემეტრე 975 წელს გარდაიცვალა. სამეფო ტახტი ვაკანტური დარჩა. აფხაზთა სამეფოს დიდებულებმა 975 წელსვე ტახტზე უსინათლო თეოდოსი დასვეს. თეოდოსის გამეფებით ისარგებლა კახეთის ქორეპისკოპოსმა კვირიკემ და შიდა ქართლის ცენტრი, უფლისციხე, აიღო, სადაც იმ დროს აფხაზთა სამეფო ტახტის მემკვიდრე, თეოდოსის დისწული, ბაგრატე და მისი ოჯახი იმყოფებოდა. დისწულის შეპყრობას თეოდოსი მშვიდად შეხვდა, სამაგიეროდ, მყისირად იმოქმედა დავით ტაოელმა, რომელმაც მთელი თავისი ძალეებით კახელებს შეუტია და აიძულა უფლისწული ბაგრატე და მისი ოჯახი გაეთავისუფლებინა, ხოლო უფლისციხე ბაგრატისთვის დაებრუნებინათ. ბაგრატე კვლავ ქართლის ერისთავი და აფხაზთა სამეფო ტახტის მემკვიდრედ დარჩა. ახალგაზრდა ბაგრატს დასავლეთ საქართველოში ბევრი მომხრე ჰყავდა, ამიტომ 978 წელს თეოდოსი იძულებული გახდა ბაგრატის აფხაზთა სამეფოში გამეფებას შეეგუებოდა. აფხაზეთის სამეფოში ორმეფობა დაწყარდა, თუმცა უპირატესი ძალაუფლებით ბაგრატე სარგებლობდა. ორი წლის შემდეგ თეოდოსი ტახტიდან გადააყენეს და ტაოში გააგზავნეს. დავით ტაოელმა კარგად იზრუნა, რომ თავისი შვილობილი, აფხაზთა მეფე ბაგრატ III, არასდროს შენუხებულყოფილი თეოდოსის გამოსვლით. თეოდოსი ტაოში, ფაქტობრივად, შინაპატიმრობაში იმყოფებოდა. ტაოში გადასახლებული თეოდოსის ბედი უცნობია. გარკვეული დროის შემდეგ ის, სავარაუდოდ, ტაოშივე გარდაიცვალა.

კახეთის ქოროგრაფიკული
(მთავრობის)

გრიგოლი

გრიგოლი (787-827 წწ) კახეთის პირველი ქორეპისკოპოსი და თვისობრივად ახალი პოლიტიკური ერთეულის დამაარსებელია. ამ სახელმწიფოს შექმნასა და ინსტიტუციურად ჩამოყალიბებაში უდიდესი წვლილი სწორედ მას, გრიგოლ ქორეპისკოპოსს, მიუძღვის.

თავდაპირველად პოლიტიკური გაერთიანების ხელმძღვანელი არჩევითი იყო. ქორეპისკოპოსის არჩევა სახელმწიფოში შემავალი ტომების ურთიერთშეთანხმებით ხდებოდა. პირველი ქორეპისკოპოსი, რომელიც ნანარებმა, კახელებმა და გარდაბნელებმა აირჩიეს, გახლდათ გრიგოლი. მისი არჩევა დაკავშირებული უნდა ყოფილიყო გრიგოლის აქტიურ მონაწილეობასთან არაბთა წინააღმდეგ ბრძოლაში. თავდაპირველად ნანარები ქართლის ერისმთავრების დაქვემდებარების ქვეშ მუსლიმების წინააღმდეგ შეურიგებელ ბრძოლას აწარმოებდნენ. აღნიშნული ბრძოლები გარდამავალი უპირატესობით მიმდინარეობდა და არაბთა სარდლობა მეტ-ნაკლებად ახერხებდა ნანართა დაქვემდებარებას, მაგრამ აჯანყებები არ ცხრებოდა.

გრიგოლის მეთაურობით ნანარები ხალიფატის წინააღმდეგ გამოვიდნენ. ნანართა და ქართლის მოსახლეობის ეს აჯანყება იყო პირველი, რომელშიც გრიგოლს წამყვანი როლი უნდა ეთამაშა. გრიგოლის ბრძოლა არაბთა ხალიფატის მესვეურთა წინააღმდეგ წარმატებული უნდა ყოფილიყო, რაზეც მეტყველებს დამოუკიდებელი პოლიტიკური ერთეულის ჩამოყალიბება და ის ღონისძიებები, რომლებიც პარუნ არ-რაშიდმა გაატარა 787 წლის მიწურულს. ხალიფა იძულებული გახდა თავისი მოხელე გადაეყენებინა. ამ ღონისძიებამ საქმეს ვერ უშველა. ნანარები აღმოსავლეთ საქართველოს მთიანეთში, თერგისა და არაგვის ხეობაში გამაგრდნენ. კახეთის მთიანეთი მათივე კონტროლის ქვეშ იყო. ამ მხარეში მათ მრავალი ციხესიმაგრე ააგეს, სადაც უშიშრად და უზრუნველად ცხოვრობდნენ.

აღმოსავლეთ საქართველოს მთიანეთის ციხესიმაგრეთა კონტროლი გრიგოლს საშუალებას აძლევდა კავკასიის მთის ზონაში მცხოვრები მოსახლეობა არაბთა წინააღმდეგ გამოეყენებინა. თომა არწრუნის გადმოცემით, კავკასიონის მთების მიდამოებში 72 განსხვავებული

ტომი სახლობდა, რომელთა დიდი ნაწილი წარმართი იყო. გრიგოლ ქორეპისკოპოსის პოლიტიკა მიმართული იყო მათი გაქრისტიანებისკენ, რასაც ადასტურებს მისივე ტიტული, რომელიც ამის შემდეგ კახეთის უმაღლესი ხელისუფლის აღმნიშვნელ ტერმინად დამკვიდრდა. ნანართა და მთიანეთში მოსახლე ხევა ტომებში ქრისტიანობის გავრცელებას ქართლის ეკლესია ცდილობდა. ამ კუთხით გრიგოლ ქორეპისკოპოსი და ქართლის კათალიკოსი ერთმანეთთან მჭიდროდ თანამშრომლობდნენ. „ქორეპისკოპოსი“ თავდაპირველად თემის სასულიერო წინამძღოლი იყო, ხოლო მთის მოსახლეობაში ქართლის კათალიკოსის რელიგიური ინტერესების გამტარებელი გახლდათ. მოგვიანებით, კახეთის რეალობის გათვალისწინებით, მან საერო ხელისუფლებაც შეითავსა.

პოლიტიკის გასამკაცრებლად 803 წელს პარუნ არ-რაშიდმა არმენიის ამირად კვლავ ხუზაიმ იბნ ხაზიმ ატ-ტამიმი დაამტკიცა. ხუზაიმი არაიის ინდობდა, უბრალო ხალხთან ერთად ის სასტიკად უსწორდებოდა დიდებულთა შეილებსაც. იაკუთის გადმოცემით, ხალხს, როგორც საქონლს, ისე ექცევდა. ხუზაიმის ტირანის წინააღმდეგ 805 წლის ახლო ხანებში ხელახალი აჯანყება დაიწყო. აჯანყება განსაკუთრებით სასტიკი აღმოსავლეთ საქართველოში იყო. იაკუბის მიხედვით, ხუზაიმის ამირობით აღშფოთებული ჯურზანისა და სანარის მოსახლეობა არაბთა სახალიფოს წინააღმდეგ აჯანყდა. ამ ქვეყნებში ავტორი ქართლსა და ნანარიას გულისხმობს. არაბულ „სანარიამი“ ანუ ნანართა სამოსახლოში, კახეთის სამთავრო იგულისხმებოდა, რომელსაც გრიგოლ ქორეპისკოპოსი მეთაურობდა. ნანართა წინამძღოლობით მოქმედმა კახეთის სამთავროს ძალებმა თავდაპირველად წარმატებას მიაღწიეს და არაბები მნიშვნელოვნად შეავიწროეს.

ხუზაიმი აჯანყებულებს ამქარად ვერ გაუმკლავდა, ამიტომ მათ წინააღმდეგ ხალიფა პარუნ არ-რაშიდმა მრავალრიცხოვანი ლაშქარი გამოგზავნა, რომელსაც სათავეში სარდალი საიდ იბნ ჰასამ იბნ შუაიბ იბნ ზუზარ ატ-ტამიმი ედგა. იაკუბის გადმოცემით, არაბი სარდალი დიდხანს ებრძოდა ნანარებსა და ქართლებს. საიდ იბნ ჰასამ იბნ შუაიბი მანამ ეომა ნანარებს, სანამ ისინი არ აიძულა ქვეყანა დაეტოვებინათ, ბარიდან ნასულიყვნენ და მთაში ემოკათ თავშესაფარი.

პარუნ არ-რაშიდის გარდაცვალების ახლო ხანებში წანართა მორიგი ამბოხი დაიწყო. ხალიფას გარდაცვალებამ აჯანყებულებს გამარჯვების იმედი განუშტკიცა, მით უფრო, რომ გრიგოლ ქორეპისკოპოსს არაბთა წინააღმდეგ ბრძოლაში დიდი გამოცდილება ჰქონდა. ხალიფა კახელე-ბისათვის ხელსაყრელ დროს გარდაიცვალა. სახალიფოში პარუნ არ-რაშიდის ორ ვაჟს შორის ტახტისთვის ბრძოლა გაჩაღდა, რამაც ქვეყანა ოთხი წლის განმავლობაში შინაპოლიტიკურ დაპირისპირებაში ჩაითრია. სახალიფოში მიმდინარე დაპირისპირების ფონზე იმპერიის განაპირა პროვინციების მმართველებს ცენტრისგან დამოუკიდებლობის მოპოვების კარგი შესაძლებლობა, ხოლო აჯანყებულებს ქართული ტერიტორიების გათავისუფლების საშუალება მიეცათ. ამ დროს უნდა განმტკიცებულიყო კახეთის საქორეპისკოპოსოს საზღვრები იმ ტერიტორიაზე, რომელსაც გრიგოლ და შემდგომი ქორეპისკოპოსები აკონტროლებდნენ: საქორეპისკოპოსო წანართა ჰევის, ქსნის ჰევის, მთიულეთის, კახეთის, კუხეთისა და გარდაბნის ტერიტორიული ერთეულებისგან შედგებოდა.

გრიგოლ ქორეპისკოპოსმა ქსნის ხეობის დასავლეთით მდებარე ტერიტორიაზე თავისი ძალაუფლების გავრცელება დაიწყო. კახეთის სამთავროს ასეთი გაძლიერება უკმაყოფილებას იწვევდა აშოტ I ბაგრატიონის მიერ შექმნილ ქართველთა სამეფოში. აშოტს თავად ჰქონდა პრეტენზია ისტორიული ქართლის სამეფოს სამართალმემკვიდრეობაზე. 815 წლის ახლო ხანებში დაპირისპირებული მხარეები ორად გაიყვნენ: გრიგოლ ქორეპისკოპოსი სათავეში კახეთ-კუხეთისა და გარდაბნის ლაშქარს უდგა, მასვე მოუდგნენ წანარები, მთიულეები და თბილისის ამირა ალი შუაბის ძე. აშოტ I ბაგრატიონის მხარე დაიჭირა აფხაზთა მეფე თეოდოსიმ. აშოტი და მისი მოკავშირეები მესხეთისა და აფხაზთა სამეფოდან შიდა ქართლის მიმართულებით დაიძრნენ. გადამწყვეტი ბრძოლა მოხდა მდინარე ქსნის ნაპირებთან, სადაც გრიგოლ ქორეპისკოპოსი სასტიკად დამარცხდა და იძულებული გახდა გაქცეულიყო. გრიგოლმა მდინარე ქსნის დასავლეთით მდებარე მინები დაკარგა.

827 წელს, როდესაც კახეთის საქორეპისკოპოსოს ტერიტორიაზე ხალიდი იბნ იაზიდის დამსჯელი რაზმები თარეშობდნენ, უკვე ასაკოვანი გრიგოლ ქორეპისკოპოსი გარდაიცვალა. არაფრია ცნობილი მისი მემკვიდრეების შესახებ. მან ვერ მოახერხა თავისი ქვეყანა სამემკვიდრეო მფლობელობაში გადაეცა თავისი თანამემამულისთვის, აბიშო, როგორც ჩანს, წინასწარი შეთანხმების საფუძველზე წანარებმა, კახელეებმა და გარდაბნეებმა ახალი ქორეპისკოპოსი აირჩიეს, ეს იყო დაჩი, ძე იოვანე ქუაბულის ძისა.

დაჩი (827-839 წწ) კახეთის რიგით მეორე ქორეპისკოპოსი გახლდათ. მის შესახებ საისტორიო წყაროები უაღრესად მწირ ცნობებს გვაწვდიან. დაჩი იოვანე ქუაბულის ძის ვაჟი იყო. ქართული წყაროს მიხედვით, ის გარდაბნელ დიდებულთა საერთო შეთანხმების შედეგად ყოფილა არჩეული კახეთის ქორეპისკოპოსად. ექვეყარევა, რომ დაჩი იოვანეს ძე თავადაც გარდაბნელი დიდებული იყო.

იოვანე ქუაბულის ძე და დაჩი იოვანეს ძე სამხედრო-პოლიტიკურ ასპარეზზე გრიგოლ ქორეპისკოპოსის ხანგრძლივი მმართველობის პერიოდში უნდა გამოსულიყვნენ. დაჩის პატრონიზმზე ყურადღების გამახვილება იმაზე მიუთითებს, რომ მამამისი, იოვანე ქუაბულის ძე, ფრიად სახელგანთქანი ფეოდალი უნდა ყოფილიყო. მამის საქმე, როგორც ჩანს, წარმატებით გააგრძელა შვილმა. დაჩის ქორეპისკოპოსად არჩევა მისი ოჯახის წარმატებისა და გავლენიანობის მაჩვენებელია. სანტერესია ისიც, რომ სახელი „დაჩი“ ქართული მმართველი წრეებისთვის უკვე ნაცნობია. ის სპარსული სახელია და „არჩილიდან“ მომდინარეობს. დაჩი ერქვა ვახტანგ გორგასლის შვილსა და მეტეკვიდრეს. ვახუშტი კახთა ქორეპისკოპოსს ვაჩეს უწოდებს, თუმცა უფრო მართებული ფორმა, დაჩი, „მატიანე ქართლისამ“ დააფიქსირა.

დაჩი იოვანე ქუაბულის ძის ქორეპისკოპოსად არჩევის ეპოს ხალიდი იბნ იაზიდის მეთაურობით არაბები კახეთისა და კავკასიის სხვა ქრისტიანული ქვეყნების წინააღმდეგ დიდი ძალებით იბრძოდნენ. დაჩი იძულებული გახდა ზავი ეთხოვა ხალიდი იბნ იაზიდისთვის, არაბთა მორჩილება მიეღო და ხარკის გადახდაც ეკისრა. არაბული წყაროების მიხედვით, წანარები ვალდებული იყვნენ ხარკის სახით ყოველწლიურად 3000 ფაშატი ცხენი და 20000 ცხვარი გაეგზავნათ.

ხალიდი იბნ იაზიდი ვარაუდობდა, რომ კახეთის მმართველი დაწესებულ ხარაჯას გადაიხდიდა, ხალიფას დემორჩილებოდა და ანტიარაბულ მოქმედებებს აღარ გააგრძელებდა. თუმცა მალე იმედი გაუტრუდა. კახეთის საქორეპისკოპოსოსათვის დაწესებული ხარაჯა ქვეყნის მესვეურებს აღარ გადაუხდიათ. არაბულ მატინათა ცნობით, წანარებმა როგორც კი სახალიფოს ჯარი შორს დაივლეს, მაშინვე უარი თქვეს დაწესებული ხარაჯის გადახდაზე და ომი განაახლეს. ამ პერიოდში ხალიფატში ზურმუხტთა აჯანყება დაიწყო, რამაც კახეთის მესვეურებს არაბთა წინააღმდეგ აქტიური მოქმედების საშუალება მისცა.

დაჩი, ვახუშტი ბატონიშვილის მიხედვით, 839 წელს

გარდაიცვალა, ახალი ქორეპისკოპოსი ისევ გარდაბნელებს შორის აირჩიეს.

სამოელი

სამოელი (839-861 წწ) დონაურთა დინასტიის პირველი ქორეპისკოპოსი გახლდათ. მან ხელისუფლება დაჩიოვანე ქუაბულის ძის გარდაცვალების შემდეგ მიიღო და გარდაბნელთა მეორე დინასტიის წარმომადგენელი იყო. ჩვენ არაფერი ვიცით სამოელ დონაურის მოღვაწეობის შესახებ ახალგაზრდობის წლებში. უცნობია მისი დაწინაურების კონკრეტული დეტალებიც.

დონაურთა დინასტია ერთ-ერთი იყო გარდაბნის წარჩინებულ საგვარეულოთა შორის. მათი წარმომადგენლები გარდაბნელთა მმართველი კლანის ინტერესების იცავდნენ და კახეთის სამთავროში გრიგოლისა და დაჩის მმართველობის პერიოდში დაწინაურდნენ. უცნობია, იყო თუ არა რაიმე ნათესაური კავშირი დონაურებსა და ქუაბულისძეებს შორის და იქონია თუ არა ამ კავშირმა ზეგავლენა ხელისუფლების სათავეში მათ მოსვლაზე. ყველა შემთხვევაში უნდა ვივარაუდოთ, რომ დონაურთა განსაკუთრებული დაწინაურება დაჩი ქორეპისკოპოსის მმართველობის დროს მოხდა, რასაც შედეგად მათი ქვეყნის სათავეში მოსვლა მოჰყვა. სამოელ დონაურის მთავრად გახდომით გარდაბნელები კვლავინდებურად ინარჩუნებდნენ წამყვან პოზიციებს კახეთის საქორეპისკოპოსოში. 839 წელს, როდესაც სამოელმა ქორეპისკოპოსის წოდება მიიღო, კახეთის მესვეურები არაბთა წინააღმდეგ იბრძოდნენ. „მატიანე ქართლისას“ მიხედვით, ამ დროს ხელმეორედ შემოჭრილა ხალიფი იბნ იაზიდი.

სამოელ დონაურისა და ხალიფ იბნ იაზიდის სამხედრო ძალები ერთმანეთს გაევაზის მიდამოებში დაუპირისპირდნენ. გაევაზი პერეთისა და კახეთის საზღვარზე მდებარეობდა, ნეკრესის სამხრეთ-აღმოსავლეთით. გაევაზის ბრძოლაში კახეთის ქორეპისკოპოსის ლაშქარმა სასტიკად დაამარცხა სახალიფოს ჯარები. მოგვიანებით ხალიფ იბნ იაზიდი თავისმა შვილმა, მუჰამადმა, შეცვალა.

მუჰამად იბნ ხალიფი 845 წელს შემოიჭრა ქართლში. მან მოკავშირეთა ძიება ქართველთა შორისაც დაიწყო და ქართველთა მეფე ბაგრატ I კურაპალატი (826-876 წწ) მიიწირო. მუჰამადმა მოკავშირე შიდა ქართლს გადასცა და ამგვარად ლიად დაუპირისპირა ის თბილისის ამირა საპაკსა და კახეთის ქორეპისკოპოს სამოელს. გადაბ-

წყვეტი ბრძოლა სოფელ რეხის მიდამოებში გაიმართა. ქართველი მემკვიდრის ცნობით, ბრძოლაში გამარჯვება ვერც ერთმა მხარემ ვერ მოიპოვა. საპაკი და სამოელი წარმატებით იცავდნენ თავიანთ პოზიციებს, ხოლო ბაგრატი და მუჰამადი – ინარჩუნებდნენ თავისას. ორივე მათგანი თავს გამარჯვებულად აცხადებდა.

არაბთა ბატონობა სამხრეთ კავკასიაში მნიშვნელოვნად შეირყა. ხალიფამ რეგონში ახალი სარდალი, ბულა თურქი გამოგზავნა. 852 წლის გაზაფხულ-ზაფხულის პერიოდში ბულა თურქი სომხეთში უზარმაზარი არმიით შეიჭრა და იქაური მთავრების დამორჩილება დაიწყო. 853 წელს ბულა თურქი სომხეთის დედაქალაქ დვინიდან საქართველოში შემოვიდა. ბულა თურქის ჯარებმა თბილისი 5 აგვისტოს აიღეს. ზაფხულის ბოლოსთვის მთელი ქართლი უკვე არაბი სარდლის ხელში იყო. შემოდგომის დასაწყისისთვის, როდესაც არაბთა ჯარი ზირაქის სარდლობით უკან ბრუნდებოდა, თბილისში ჯვარისგვერდის სანახებში მათ თავს დავსხა სამოელ ქორეპისკოპოსის ლაშქარი და დიდი ზიანი მიყენა. ჯვარისგვერდი, როგორც ვარაუდობენ, მცხეთის ჯვრის მიდამოები უნდა იყოს. ამ თავდასხმის პატივმა არ შეიძლებოდა, საჭირო იყო კახეთის საქორეპისკოპოსოს დაპყრობა, მათ დაქვემდებარებაში ყოფილ ნანარების განადგურება და დანარჩენი ქარის ხელში ჩაგდება. ბულას ჯარები საქორეპისკოპოსოს ტერიტორიებისაკენ დაიძრნენ.

„მატიანე ქართლისას“ ცნობით, გადამწყვეტი ბრძოლა ქართალში გაიმართა, სადაც მთიულეებმა სასტიკი მარცხი აგემეს არაბებს. ქართველებს თოვლმაც შეუწყო ხელი. თომას არწრუნის მიხედვით, პირველი შეტაკება 12 საათის განმავლობაში მიმდინარეობდა – განთიადიდან დაღამებამდე. შეტაკებაში დამარცხებული ხალიფატის ჯარები ბანაკში დაბრუნდნენ. ნანარები და მთიულეები კი პოზიციებს არ ტოვებდნენ. ბულას ისინი დროულად უნდა გაენადგურებინა, რადგან ზამთრის დადგომის გამო ამისი საშუალება დიდხანს აღარ მიეცემოდა. სანამ თოვლი დიდი არ იყო, არაბთა არმიამ კიდევ რამდენჯერმე სცადა კახეთის საქორეპისკოპოსოს ჯარების დაპარტყვა, მაგრამ უშედეგოდ. თომა არწრუნის სიტყვებით, 9 დღის განმავლობაში ნანარებმა მტერი ორ ათეულზე მეტჯერ დაამარცხეს. შერცხვნილი არაბები უკან დაბრუნდნენ.

ბულა იძულებული გახდა ბარდავში წასულიყო, ხოლო ნანარა და კახეთის მთიელების წინააღმდეგ ლაშქრობა, სულ მცირე, მომდევნო წლის მაისამდე გადაედო. კახეთის ქორეპისკოპოსის ჯართან განცდილი რამდენიმე მარცხის ამბავი სწრაფად გავრცელდა. ნანართა წარმატებამ კავკასიის ქრისტიან მთავრებს ხელახალი

აჯანყებისკენ უბიძგა. სამოელ დონაურის ჯართან განცდილი მარცხის შემდეგ არაბი სარდლობა გარდაბნის ამოძირკვას გეგმავდა. გარდაბნელთა წინააღმდეგ გალაშქრება ალყანეთში მიმდინარე აჯანყების გამო გადაიდო.

854 წელს ბულამ გარდაბნის წინააღმდეგ გადაწყვეტი შეტევა დაიწყო. მან გარდაბნი შემუსრა და დაიპყრო. 854 წლის ზაფხულში, დროულად დაგეგმილი ლაშქრობის პერიოდში, ბულა თურქის არმია მთიულეთში შეიჭრა, წანართა მხარე დაიკავა და დარიალის ციხე დაიპყრო. საქორეპისკოპოსო მძიმე მდგომარეობაში აღმოჩნდა. სიტუაცია 855 წლის ზაფხულში ბულა თურქის არმიის ნასვლამ გამოასწორა.

სამოელ დონაური 861 წელს გარდაიცვალა. მისი შვილების შესახებ არაფერია ცნობილი. წანარებმა, კახელებმა და გარდაბნელებმა სამოელის ნაცვლად ქორეპისკოპოსობა მისივე ძმას, გაბრიელ დონაურს, გადაცეს.

გაბრიელი

გაბრიელი (861-881 წწ) კახეთის მეორე ქორეპისკოპოსია დონაურთა დინასტიის წევრთა შორის. გაბრიელ დონაური წინამორბედი ქორეპისკოპოსის, სამოელ დონაურის, ძმა გახლდათ. მის შესახებ ცნობები ისევე მწირია, როგორც, ზოგადად, კახეთის ქორეპისკოპოსთა შესახებ. მისი ხელისუფლების სათავეში მოსვლა უკავშირდება ძმის გარდაცვალებას, რომელიც, როგორც ჩანს, იმდენად გავლენიანი იყო, რომ მისი სიკვდილის შემდეგ კახეთის მმართველმა წრეებმა ქვეყნის სათავეში კიდევ ერთი დონაური მოიყვანეს. ეს იყო პირველი შემთხვევა, როდესაც კახეთის საქორეპისკოპოსოში ხელისუფლება, ფაქტობრივად, მემკვიდრეობით გადავიდა. „მატიანე ქართლისას“ ავტორი არაფერს წერს გაბრიელის არჩევის შესახებ, ისე ჩანს, თითქმის მან ხელისუფლებამ მემკვიდრეობით მიიღო. თომა არწრუსის მიხედვით, საქორეპისკოპოსოში ხალხი მმართველად თავიანთი სურვილის მიხედვით ერთ ლიდერს ირჩევდა. საეარაუდოდ, გაბრიელიც ასე უნდა აერჩიათ: წანართა, კახელთა და გარდაბნელთა შეთანხმებით.

861 წელს გაბრიელ დონაური კახეთის ქორეპისკოპოსის ნოდებით ქვეყნის მმართველობას შეუდგა. „მატიანე ქართლისას“ მიხედვით, 865 წელს, გუარამ მამფალმა თბილისის აშირა გაბულაცი შეიპყრო და ბიზანტიაში გაგზავნა.

ამ წარმატების წყალობით, გუარამ მამფალი გან-

საკუთრებით გაძლიერდა. კახეთის ქორეპისკოპოსი გაბრიელი და სხვა გარდაბნელი დიდებულები მასთან სამხედრო ალიანსში შევიდნენ. ამის შემდეგ გუარამ მამფალი კახეთის საქორეპისკოპოსოს ლაშქრის დახმარებით მუსლიმებს აეიწროვდა საქართველოს ტერიტორიაზე. გუარამ მამფალმა არაბთა წინააღმდეგ ბრძოლისას დაიკავა მრავალი მნიშვნელოვანი ტერიტორია, მათ შორის, თრიალეთი, ტაშირი, აბოცი, არტაანი. კახეთის საქორეპისკოპოსოს შესვურებს თავიანთი პოზიციები უნდა განემტკიცებინათ გარდაბანში.

გაბრიელ ქორეპისკოპოსზე გუარამ მამფალის გავლენა იმდენად დიდი ყოფილა, რომ „მატიანე ქართლისას“ ავტორის მიხედვით, გარდაბნელები გუარამს დამორჩილნენ. რთულთა იმისი თქმამ, ზუსტად რით გამოიხატებოდა ეს მორჩილება. ერთი ეს უნდა ყოფილიყო არაბთა წინააღმდეგ ლაშქრობის დროს გუარამის მეთაურობით მოქმედება, ხოლო სხვა, შესაძლოა, მისი სუზერენობის აღიარება.

გუარამ მამფალის ბრძოლები წარმატებული აღმოჩნდა, მაგრამ მემატიანის შეფასებით, მის შეტევებს ყოველთვის სასურველი შედეგი არ მოჰქონდა – პოზიციური შეტევებზე ხან არაბთა, ხანაც გუარამ მამფალისა და მისი მოკავშირეების გამარჯვებით მთავრდებოდა. გუარამი ხშირად არც მის სხვა, შედარებით უფრო პასიურ, მოკავშირეებს იგინებდა. დაპყრობილი ქვეყნების ნაწილი მან თავის ძმებს, ადარნასე არტანუჯელსა და ქართველთა მეფე ბაგრატ კურაპალატს, ასევე ცოლის ძმას, სომეხთა იზხანთ-იზხანს, აშოტ ბაგრატუნს, გაუყო. გარკვეული ტერიტორიული მონაკვეთი კახეთის საქორეპისკოპოსოსაც უნდა ჰქონოდა, მაგრამ იმ მიწებს, რომლებიც მისი ტერიტორია არასოდეს ყოფილა, არ დაუფლებია. ყოველივე ეს 865-866 წლებში თბილისის საამიროს მიწების უკიდურესად შემცირების ხარჯზე ხდებოდა. ზუსტად ამ დროს უნდა გამოელაშქრა აფხაზთა მეფე გიორგი I აღწეფელს (861-866 წწ), რომელმაც შიდა ქართლი დაიკავა და ქართლის ერისთავად თავისი ძმისწული დაამტკიცა. ჩვენ არ ვიცით, როგორი იყო კახეთის ქორეპისკოპოსის დამოკიდებულება აფხაზთა მეფის ამ ლაშქრობისადმი, მაგრამ იმხანად გაბრიელს არ შესწევდა ძალა აფხაზთა მეფის ამ ლონისძიებისათვის რაიმე დაეპირისპირებინა. ამ დროს კავკასიის ქრისტიანულ სახელმწიფოებს შორის შიდა ქართლი განხეთქილების ვაშლი გახდა.

აფხაზთა სამეფო, რომელიც შიდა ქართლის დაკავებით არაბებს აეიწროვებდა, სრულიად მისაღები იყო გუარამ მამფალისთვის. აფხაზთა სამეფოში შავლიანების ხელისუფლებაში მოსვლისას გუარამმა აფხაზთა

მეფე ივანე შავლიანთან პოლიტიკური კავშირი დაამყარა და ის დინასტიური ქორწინებით გაამყარა. ამ ალიანსს, გარდა იმისა, რომ არაბთა წინააღმდეგ იყო მიმართული, ბუნებრივია, სხვა მიზნებიც ჰქონდა. კახეთის ქორეპისკოპოსი გაბრიელი, როგორც ნაწილობრივ გუარამზე დამოკიდებული ხელისუფალი, ამ ალიანსში უნდა განეერებულყო. მისთვის ეს კავშირი არაბებისაგან თავდაცვის ერთ-ერთი საშუალება გახლდათ.

გუარამ მამფალისა და გაბრიელ დონაურის ალიანსი, რომელიც გუარამის უპირატესობაზე იყო დამყარებული, იქამდე არსებობდა, სანამ გუარამის სახლის პოზიციები მყარი იყო. ამ კავშირს ხალიფატიდან არსებული საფრთხეც განაპირობებდა. აბასიანთა სახალიფოში მიმდინარე შინაპოლიტიკური არეულობის ფონზე ეს შიში გაქრა, სულ მალე აღმოჩნდა, რომ კახეთის მესვეურებს გუარამის სახლთან მოკავშირეობა არაფერში სჭირდებოდათ.

გაბრიელ დონაურის პოლიტიკური კარიერის შესახებ მნიშვნელოვანი სხვა არაფერია ცნობილი. მისი მმართველობის პერიოდში კახეთის საქორეპისკოპოსო დასუსტებული იყო, ამიტომ იძულებული გახდა თავდაცვის მიზნით ჯერ, სავარაუდოდ, არაბებს დამორჩილებოდა, ხოლო შემდეგ მათ ყველაზე ძლიერ მტერს სამხრეთ კავკასიაში. გუარამის სახლთან ალიანსის წყალობით გაბრიელმა მიიღო მიზანს – შეინარჩუნა კახეთი იმავე საზღვრებით, როგორც ძმამ დატოვა. 881 წელს, ნას-რისა და აშოტ ბაგრატი კურაპალატის ძის ბრძოლამდე ცოტა ხნით ადრე, გარდაიცვალა კახეთის ქორეპისკოპოსი გაბრიელ დონაური. მისი ძალაუფლება წლების განმავლობაში სხვა პოლიტიკური მოღვაწეების ჩრდილის ქვეშ იყო მოქცეული, რაც საკმარისი აღმოჩნდა იმისთვის, რომ მის საგვარეულო კახეთში ხელისუფლება დაეკარგა. კახეთის საქორეპისკოპოსოში დონაურები არეწაბელთა დინასტიამ შეცვალა.

ფადლა I

ფადლა I (881-893 წწ) კახეთის საქორეპისკოპოსოს არეწაბელთა დინასტიის დამაარსებელია. აღნიშნული საგვარეულო სახელმწიფოს საუკუნე-ნახევარზე ოდნავ უფრო დიდხანს მართავდა. ფადლა არეწაბელი, „მატიანე ქართლისას“ უცნობი ავტორიდან ვახუშტი ბაგრატიონის მიხედვით, გახლდათ ბრძენი, გონიერი, ჭკიანი და საქმის მცოდნე ადამიანი. ფადლას ასეთი დადებითი დახასიათება მის გამოცდილებაზე, წარმა-

ტებულ კარიერასა და გავლენაზე მიგვანიშნებს, რომელიც მას კახეთში ჰქონდა მოპოვებული. ფადლა ქვეყნის მმართველობაშიც გამოცდილი და, როგორც უცნობი ავტორის სიტყვები მოწმობს, „საქმის მეცნიერი“ უნდა ყოფილიყო.

არეწაბელთა შესახებ, ფაქტობრივად, არაფერია ცნობილი. ერთადერთი შეგვიძლია ვივარაუდოთ, რომ ისინი წარმოშობით კახეთის რომელიმე მხარის მეკიდრი ფეოდალები უნდა ყოფილიყვნენ. მათი ცნობილი რეზიდენცია, ბოდოჯის სასახლე, თიანეთში მდებარეობდა. არეწაბელთა კახური წარმომავლობის მოსაზრებას ისიც აძლიერებს, რომ IX საუკუნის ბოლოდან კახეთის მმართველები მხოლოდ კახთა ქორეპისკოპოსის ან კახთა მეფის ნოდებთი მოიხსენიებიან, რაც იმას ნიშნავს, რომ გარდაბნელები და წაწარები ამიერიდან ხელისუფლების სათავეებში ვეღარ ხედებოდნენ.

881 წელს კახეთის ქორეპისკოპოსი ფადლა არეწაბელი გახდა. ეს თარიღი ვახუშტი ბაგრატიონმა შემოგვინახა და სრულად ემთხვევა „მატიანე ქართლისას“ უცნობი ავტორის ცნობას, რომლის მიხედვითაც, ფადლას აღზევება დაითით კურაპალატის მეკლერობის დროს მოხდა, სუმატ დაითითის ძის ქაინიკის ცნობით დაითით კურაპალატის მეკლერობა ამავე წლით თარიღდება.

881 წელს კახეთში დატრიალებული მოვლენები ბუ-რუსთი არის მოცული, რადგან მათ შესახებ ჩვენი მატიაზე მწირ ინფორმაციას ვაწვდის. ამის მიუხედავად, იმავე „მატიანე ქართლისას“ ავტორის ცნობით ვადგენთ, რომ ფადლას უკვე თავისი ზეობის დროს გარდაბნელთა დამორჩილება მოუწია. გარდაბნელები, ფადლას ტახტზე ასვლამდე, თავად იყვნენ ხელისუფლების სათავეში, შესაბამისად, მათი ფადლას ქორეპისკოპოსობის ხანაში დამორჩილება მიგვანიშნებს, რომ გარკვეულ დროს ისინი კახეთის ხელისუფალს აღარ ექვემდებარებოდნენ. მაგრამ, საინტერესოა, როდის გავიდნენ ისინი კახეთის ქორეპისკოპოსის მორჩილებიდან? – ჩვენი აზრით, ფადლას ტახტზე ასვლისთანავე, რადგან მიზეზი ახალი ქორეპისკოპოსის წარმომავლობა და გარდაბნელთა კლანის მიერ ხელისუფლების დაკარგვა უნდა ყოფილიყო.

ამგვარად, როგორც ვარკვევთ, ფადლა ქორეპისკოპოსად შედგომისთანავე არ სარგებლობდა გარდაბნელთა მხარდაჭერით. სავარაუდოდ, მისი არჩევა ქორეპისკოპოსის პოზიციაზე კახელთა და წაწართა მეოხებით მოხდა. ქორეპისკოპოსობა კვლავ არჩევითი იყო, რასაც თომა არწრუნის ცნობებით ვადგენთ. თომა თავის წაწარმობის სწორედ ამ ხანებში ქმნიდა, შესაბამისად, მისი ცნობები სანდოა. ამასთან, აქამდე ქართულ წყაროებში კახეთის საქორეპისკოპოსოს შესახებ თხრობისას გარ-

დაბნელებზე კეთდებოდა აქცენტი, ამიერიდან ქვეყნის ოფიციალური სახელწოდება მყარად დაუკავშირდა კახეთს. აღნიშნული უდავოდ სახელმწიფოში მიმდინარე პოლიტიკური ცვლილების მანიშნებელია – არეგმანელთა დინასტიამ გარდაბნელთა კლანი ჩაანაცვლა.

ფაღლა I არეგმანელის ქორეპისკოპოსად დამტკიცება გარდაბნელთა კლანის საწინააღმდეგო ქმედება იყო. ამან გარდაბნელთა მკაცრი რეაქცია და მათი გაერთიანებიდან გასვლა გამოიწვია. სხვა ახსნა ფაღლას მიერ გარდაბნელთა სამხედრო ძალით დამორჩილებას არ აქვს. ფაღლა, საგარაუდოდ, კახელებისა და წანარების წარდგენილი იყო, რითაც მათ გარდაბნელთა პოზიციები შესუსტეს. გარდაბნელთა ხელისუფლების სათავეებიდან ჩამორეობას იმანაც შეუწყო ხელი, რომ გარდაბნელ დინასტიის დინასტიის მმართველობის პერიოდში კახეთის საქორეპისკოპოსო უკიდურესად დასუსტდა და ქართველთა სამეფოს გაძლიერებული ხელისუფლის, გუარამ მამფალის, ვასალი გახდა.

გუარამის ბერად აღკვეცისა და მისი ფეოდალური სახლის დაცემის შემდეგ ვასალური დამოკიდებულება დასრულდა, ეს ზუსტად არეგმანელთა ხელისუფლებაში მოსვლის პერიოდში მოხდა. 881 წელს დავით კურაპალატის მკვლელობის შემდეგ დაწყებული კონფლიქტის დროს არეგმანელთა კლანმა ნეიტრალური პოზიცია დაიკავა. საგარაუდოდ, ისინი წასრ გუარამის ძის მიერ ჩადენილ მკვლელობას გაემიჯნენ, რამაც კახეთისა და გუარამის სახლის ალიანსი სამუდამოდ დაასრულა. ამიერიდან კახეთის საქორეპისკოპოსო დამოუკიდებლად ცდილობდა საკუთარი პოზიციის გამყარებას და მდინარე დელ საერთაშორისო პოლიტიკურ სარბიელზე.

ფაღლა არეგმანელის პირველი და უმთავრესი ამოცანა განმდგარი გარდაბნელი ფეოდალების დამორჩილება იყო. გარდაბნელი დიდებულები კახეთის საქორეპისკოპოსოს შემადგენლობიდან კი გაეიდნენ, მაგრამ საკუთარი პოლიტიკური ერთეული, საგარაუდოდ, არ ჩამოუყალიბებიათ. გარდაბნელებს ახალი პატრონი სჭირდებოდათ. ისინი თვლიდნენ, რომ წანარები და კახელები, საქორეპისკოპოსოში უმაღლესი ძალაუფლების გარეშე, არაფერში გამოადგებოდათ, ამ მხრივ, გარდაბნელთა სუზერენები შეიძლება გახდარიყვნენ აფხაზთა მეფე, სომეხთა მეფე ან თბილისის ამირა. პირველს მყარი პოზიციები საკუთრივ ქართლში არ ჰქონდა; სომხეთი ქვემო ქართლში ჯერ არ შედიოდა; თბილისის ამირა კი ამ დროს აბასიანთა ხალხის ახალ მოხელეს ემორჩილებოდა. პოლიტიკური თვალსაზრისით, კახეთის ქორეპისკოპოსთა მთავარი მოწინააღმდეგე აბასიანთა ხალიფატი იყო, ხოლო ეკონომიკური გათვლებით – მდი-

დარ გარდაბნელი დიდებულებს საუკეთესო სავაჭრო პარტნიორად სახალიფო გამოადგებოდა. გარდაბნელთა არაბთა მხარეს გამოსვლა ყველაზე უფრო საგარაუდო ბელი სცენარია. კახეთის ქორეპისკოპოსი პირველ ეტაპზე განდგომილთა ვერ დაუპირისპირდა. გარდაბნელები მოგვიანებით, 888-893 წლებს შორის დაიმორჩილეს.

ვახუშტის მიხედვით, ფაღლა ქორეპისკოპოსი 893 წელს გარდაიცვალა. მისი მემკვიდრე კვირიკე გახდა, რომელიც, საგარაუდოდ, მისი შვილი უნდა ყოფილიყო. ფაღლა არეგმანელის ოჯახური მდგომარეობის შესახებ ცნობები საისტორიო წყაროებში არ შემოგვინახეს. ხელისუფლების სათავეში მოსვლისას ის უკვე გამოცდილი და ასაკოვანი იქნებოდა, შესაბამისად, მისი მმართველობა ხანგრძლივი არ აღმოჩნდა. ვახუშტი ბაგრატიონის მითითებულ თარიღს არ ეწინააღმდეგება «მატიანე ქართლისას» ცნობები, შესაბამისად, ფაღლას გარდაცვალების ვახუშტისეული თარიღი ამ ეტაპზე მისაღები უნდა იყოს.

კვირიკე I

კვირიკე I (893-918 წწ) არეგმანელთა დინასტიის მეორე წარმომადგენელია. კვირიკეს ქორეპისკოპოსობა უფრო ხანგრძლივი იყო, ვიდრე მისი წინამორბედისა. ამ დროს კახეთის საქორეპისკოპოსოში რთული ვითარება გახლდათ. კვირიკე თავისი მმართველობის დასაწყისში იძულებული გახდა სომხეთის მეფე სუმბატ კიხეზაკალს დამორჩილებოდა. მალე სომხეთისა და კახეთის ურთიერთობა მოკავშირეობაში გადაიზარდა, რაც ხალიფატის ჩარევამ ჩაშალა.

914 წელს ადარბადაგანის ამირა იუსუფი იბნ აბუ'ლ-საჯი თბილისში შემოვიდა. თბილისის ამირამ, ჯაფარ იბნ ალიმ, მას, როგორც ხალიფას რწმუნებულს, მორჩილება გამოუცხადა, რის შემდეგაც იუსუფი კახეთის საქორეპისკოპოსოს ტერიტორიის უზაფულში შეიჭრა. თბილისიდან კახეთის გზით მტერი უჯარმის ციხეს მიადგა. უჯარმაში ამ დროს სამასი მეომარი იყო განლაგებული. ქორეპისკოპოსის ბრძანებით, ქართველები დაწებებას არ აპირებდნენ, რის გამოც მუსლიმებს სასტიკი ბრძოლა გაუშართეს. «მატიანე ქართლისას» «უცნობი ავტორის» ცნობით, ბრძოლა მრავალი დღის განმავლობაში მიმდინარეობდა. უჯარმის გაარნიზონი მიხედა, რომ მტრის მრავალრიცხოვან და კარგად აღჭურვილ ჯარს ვერ გაუმკლავდებოდა, ამიტომ ერთ ღამეს ციხე მიატოვეს და გაიქცნენ. უჯარმის დაცემამ დიდი ზე-

გაგლეზა იქონია ომის შემდგომ მიმდინარეობაზე. ბოჭორმის ციხის გარანზონმა, როდესაც უჯარმის დაცემა და მტრის მოახლოება შეიტყო, ციხესიმაგრე უომრად დატოვა და იქიდან გადაიხვეწა. არაბებმა უჯარმაზე უფრო გამაგრებული ბოჭორმის ციხე უომრად აიღეს. ქვეყნის ორი ყველაზე მნიშვნელოვანი ციხესიმაგრის დაკარგვის შემდეგ მტერი ახლოს იყო დღეაღალაქ თიანეთის მისადგომებთან. კვირიკე ქორეპისკოპოსი, მას შემდეგ, რაც მუსლიმთაგან ხელშეუხებლობის გარანტია მიიღო, სახელმძღვანელოებთან შეთანხმებით იუსუფ იბნ აბუ'ლ-საჯთან გაემგზავრა.

იუსუფისა და კვირიკეს შეხვედრა ამირა იუსუფის ბანაკში მოხდა. იუსუფმა კვირიკეს ჰკითხა, ვინ გადააწყვეტინა ქორეპისკოპოსის სამხედრო ბანაკში ხლებოდა, რაზეც კვირიკემ მიუგო – დედაჩემმა მთხოვა შენთან მოვსულიყავიო. კვირიკეს პასუხი, როგორც ჩანს, იუსუფს მოეწონა, უთხრა, რომ არ აპირებდა დედამისისთვის გულის დაწყვეტას და ქორეპისკოპოსის სიცოცხლე შეუნარჩუნა. სანაცვლოდ, კვირიკე დასთანხმდა ყოველწლიური ხარკი გადაეხადა, ხოლო სომხეთის მეფესთან ყოველგვარი კავშირი შეენეცია. ბოჭორმის ციხე იუსუფმა თავისთვის დაიტოვა, უჯარმის ზღუდეები კი მოშალა, რათა იქ ვერაფერი გამაგრებულიყო. კვირიკე გარკვეულ დროის განმავლობაში საჯთა ვასალი გახდა.

საჯანიანთა დინასტიის გაგლეზა სამხრეთ კავკასიაში მნიშვნელოვნად გაიზარდა. მათ ხელისუფლებას დაქვემდებარა სომხეთის მეფე ამოტ ერკათი, რომელმაც სამეფო გვირგვინი იუსუფ იბნ აბუ'ლ-საჯის ბრძანებით მიიღო და მისი ვასალი გახდა, რამაც სომხეთის ახალი მეფე, ამოტ ერკათი და კვირიკე ქორეპისკოპოსი დააახლოვა. 917 წელს უტის მხარეში მომხდარი აჯანყების დროს, როდესაც ამოტ სომეხთა მეფის წინააღმდეგ უტის მთავარი მოსე გამოვიდა, კახეთის ქორეპისკოპოსმა ამოტს დამხმარე ძალა გაუგზავნა. იოანე დრასხანაკერტელის შენიშვნით, უტის მოსახლეობა მეამბოხეობით გამოირჩეოდა და ხშირად მიმართაუდნენ ძარცვა-რბევასა და ყაჩაღობას. ეს პროვინცია გარდაბანს სამხრეთით ესაზღვრებოდა, შესაბამისად, ამ ტერიტორიაზე სტაბილურობა კახეთის ქორეპისკოპოსის ინტერესებშიც შედიოდა. სომეხთა და კახელობა სამხედრო ალიანსი წარმატებული აღმოჩნდა. მათ დაამარცხეს უტის მთავარი მოსე და აიძულეს იქაურობა დაეტოვებინა. მოსემ თავი სივნიეთის მხარეს შეაფარა, თუმცა იქ ცუდად მიიღეს. ამის შემდეგ მოსე კახეთში გაქცევასა და ქორეპისკოპოსის შემორიგებებს ცდილობდა, როგორც ჩანს, მისთვის მიწების შეთავაზების ხარჯზე, მაგრამ ვერ შეძლო და სანამ კახეთში გადმოვიდოდა, ამოტ მეფემ შეიპყრო და

თვალები დასთხარა.

სახალიფოში მიმდინარე შინაომები ხელსაყრელი იყო კავკასიისთვის. კახეთის ქორეპისკოპოსმა კვირიკემ მტკიცედ გადაწყვეტა თავისი ძველი პოზიციების აღდგენა. კვირიკემ ამ დროს ბოჭორმისა და უჯარმის ციხესიმაგრეები დაიბრუნა და პერეთის მეფე ადარნასე პატრიკიოსის წინააღმდეგ შეტევაზე გადავიდა. პერეთის მეფე, რომელიც საჯთა ხელისუფალს ემორჩილებოდა, ხალიფატში მიმდინარე ბრძოლების გამო მოკავშირის გარეშე დარჩა, ხოლო კვირიკე ქორეპისკოპოსმა დასახმარებლად აფხაზთა მეფე კოსტანტი III-ს მოუხმო. 918 წლის ახლო ხანებში კვირიკემ და კოსტანტიმ კახეთისა და აფხაზთა გაერთიანებული სამხედრო ძალებით ევჯონის ციხეს შემოარტყეს ალყა. მაღალ აშკარა გახდა, რომ პერეთის ჯარები წინააღმდეგობას ვერ გაუწევდნენ აფხაზეთისა და კახეთის გაერთიანებულ ლაშქარს, ამიტომ ადარნასე პატრიკიოსმა ზავი ითხოვა. აფხაზთა მეფემ და კახთა ქორეპისკოპოსმა ზავი მიიღეს. შეთანხმების მიხედვით, პერეთის მეფე ადარნასემ არიშისა და გაგაზის ციხეები კოსტანტი მეფეს გადასცა, ხოლო ორჭობის ციხე – კვირიკე ქორეპისკოპოსს. კვირიკემ აფხაზთა ჯარი უხვად დააჯილდოვა და უკან გაისტუმრა დასავლეთ საქართველოში. 918 წლის ლაშქრობის შემდეგ რამდენიმე დღეში კვირიკე I გარდაიცვალა. ქორეპისკოპოსის ტახტი მისმა ვაჟმა და მემკვიდრემ, ფადლა II-მ, დაიკავა.

ფადლა II

ფადლა II (918-929 წწ) კახეთის რიგით მეშვიდე ქორეპისკოპოსი გახლდათ. ფადლა მისი წინამორბედის, კვირიკე I-ის შვილი და მემკვიდრე იყო. ქორეპისკოპოსის არჩევითობა წარსულს ჩაბარდა. 918 წელს ფადლა II-მ კახეთის ქორეპისკოპოსობა მიიღო. „მატიანე ქართლისას“ უცნობი ავტორის მიხედვით, ფადლას მმართველობა დიდი აღმშენებლობითი საქმიანობით დაიწყო. მისი ბრძანებით კახეთში ღონისძიანთა ციხე აიგო. საჯთა მიერ დანგრეული უჯარმის ციხე კი მისი წინამორბედის დროს უნდა განახლებულიყო. საფორტიფიკაციო ნაგებობათა განახლება-მშენებლობა ფადლას პერიოდში აქტიურად მიმდინარეობდა, რაც საჯთა ექსპანსიით გამოწვეულ საფრთხეს უკავშირდებოდა.

ფადლას ქორეპისკოპოსობის დასაწყისში კახეთი პოლიტიკური თვალსაზრისით დამოუკიდებელი სახელმწიფო იყო. კავკასიის ქვეყნები ამ პერიოდში მნიშვნელოვნად გაძლიერდნენ, რასაც 919 წელს იუსუფ იბნ

აბუ'ლ-საჯის დატყვევებამ შეუწყო ხელი. კავკასიასა და ირანში საკუთარი მოზიციების აღსადგენად, ხალიფა ალ-მუჰთადირმა (908-932 წწ) ტყვეობიდან გაათავისუფლა იუსუფ იბნ აბუ'ლ-საჯი და ადარბადგანისა და სამხრეთ კავკასიის მმართველად დააბრუნა. „მატიანე ქართლისას“ ავტორის ცნობით, იმ დროს, როდესაც კახეთის ქორეპისკოპოსი ფადლა აღმშენებლობით იყო დაკავებული, კახეთის საქორეპისკოპოსოს საჯთა ჯარი შემოესია. უცნობი ავტორის ცნობით, საჯთა სამხედრო შენაერთებმა კახეთი დაარბიეს, მცხეთა გადაწვეს, მცხეთის წმიდა ჯვრის ეკლესია აიღეს და გაძარცვეს. ამის შემდეგ „მატიანე ქართლისას“ მოკლედ აღწერს მცხეთის წმიდა ჯვრის ეკლესიიდან მუსლიმთა მიერ გატაცებული წმიდა ნინოს ჯვრის ისტორიას, რომელიც ჯერ ნაულით, ხოლო მოგვიანებით დაუბრუნებიათ.

საჯთა მეორე სამხედრო კამპანიის პირობებში მუსლიმებმა დაარბიეს მცხეთა და კახეთი. მემატინის ცნობებიდან ჩანს, რომ ქალაქი მცხეთა ამ დროს კახეთის საქორეპისკოპოსოს ნაწილი იყო და ძალიან დაზარალდა საჯთა მეორე ლაშქრობის დროს. არ არის ცნობილი, რამდენად ღრმად შევიდა საჯთა არმია კახეთში. სავარაუდოდ, ეს უფრო მარბიელი ლაშქრობა იყო, რადგან კონკრეტული ციხესიმაგრეების აღების შესახებ არსად არის მითითებული. „მატიანე ქართლისას“ ცნობით, წმიდა ნინოს ჯვრის დაბრუნება სასწაულებრივად მომხდარა: ჯვრის წაღებას მუსლიმთა ჯარში მუცლის საღმრთოს გავრცელება მოჰყოლია, გავრცელებული დაეადება ისლამის არამაღ ღვთის რისხვად ჩათვალა და გატაცებული ჯვარი უკანვე დააბრუნა.

ვახუშტი ბატონიშვილის ცნობით, საჯთა ამ შემოსევით ისარგებლა პერეთის მეფე ადარნასე პატრიკოსმა და დაიბრუნა ტერიტორიები, რომლებიც თავის დროზე თავად დაუთმო კოსტანტი აფხაზთა მეფესა და კვირიკე ქორეპისკოპოსს. ამ დროს უკვე გარდაცვლილია აფხაზთა მეფე კოსტანტი III, ხოლო მის შვილებს შორის დიდი განხეთქილება დაწყებული. კახეთის ქორეპისკოპოსისა და აფხაზთა მესვეურთა მოუცლევლობა პერეთის მეფის წარმატების მიზეზი შეიქნა. ფადლა II-მ ორჭობის ციხე დაკარგა. კახეთის ქორეპისკოპოსი ფადლა II 929 წელს გარდაიცვალა.

კვირიკე II

კვირიკე II (929-976 წწ) კახეთის რიგით მერვე ქორეპისკოპოსი გახლდათ. მისი ოჯახის შესახებ ცნობები

მწირია. ვახუშტი ბაგრატიონის მიხედვით, 929 წელს გარდაიცვალა ფადლა ქორეპისკოპოსი, რომელიც, „მატიანე ქართლისას“ მიხედვით, კვირიკე ქორეპისკოპოსმა შეცვალა. მიუხედავად იმისა, რომ უცნობი ავტორი არაფერს წერს მათი ნათესაური კავშირის შესახებ, მათი მამაშვილობა ეჭვს არ იწვევს. კვირიკე II-ის ზეობა, ვახუშტის მიხედვით, 47 წლის განმავლობაში გაგრძელდა, ამგვარად, ის კახეთის საქორეპისკოპოსოს ისტორიაში ყველაზე ხანგრძლივად მმართველობდა.

კვირიკე II-ის ქორეპისკოპოსობის პირველ პერიოდში საგარეო პოლიტიკური მდგომარეობა არ გართულებულა, რაც ადარბადგანში მიმდინარე პროცესებით იყო განპირობებული. მისი მთავარი გამოწვევა გარდაბნის საშინაო საკითხი გახლდათ. 943-953 წლებში მიმდინარე ცხარე ბრძოლების ჟამს საღართა ხელისუფლებას არ შეეძლო გაეკონტროლებინა სამხრეთ კავკასიის ჩრდილოეთის პერიფერიაზე არსებული მდგომარეობა. იბნ პაუკალის მიხედვით, რომელიც გარკვეული დროის განმავლობაში თბილისში იმყოფებოდა, ქალაქი მხოლოდ მტრების გარემოცვაში იყო მოქცეული. მტრები არაბი ისტორიკოსი ქართულ სამეფოებს ჯულისხმობს, რომლებიც თბილისის საამიროს ხარჯზე სისტემატურად აფართოვებდნენ თავიანთ სამფლობელოებს. როგორც ჩანს, კახეთის მმართველები სწორედ ამ დროს ცდილობდნენ კვლავ აღედგინათ კონტროლი გარდაბნის მხარეზე.

„მატიანე ქართლისას“ მიხედვით, აღნიშნულ ხანაში გარდაბანი კახეთის ქორეპისკოპოს კვირიკე II-ს ექვემდებარებოდა, მაგრამ გარდაბნელი აზნაურები მისი მმართველობით საშინლად უკმაყოფილო იყვნენ. 955 წლის ახლო ხანებში გარდაბნელ აზნაურთა განზრახვით, გიორგი აფხაზთა მეფე კახეთის დასაპყრობად დიდი ლაშქრით გამოემართა.

გიორგის ლაშქრობა წარმატებული აღმოჩნდა, მან კახეთი ააოხრა. გარკვეული წარმატების მიღწევის შემდეგ გიორგიმ კახეთის ტერიტორია დროებით დატოვა და ქართლში, ატყნის მიდამოებში, დაბანაკდა. გიორგის ტაქტიკა მეტოქის დემორალიზაცია, დიდებულთა მოსყიდვა-გადმობირება და კახეთის ეტაპობრივი ოკუპაცია იყო. ამ საქმეში მას ძალიან ეხმარებოდნენ გარდაბნელი აზნაურები და ყველა, ვინც კვირიკეს ხელისუფლებით უკმაყოფილო იყო.

მომდევნო წელს გიორგიმ მეფე ხელახლა შეიჭრა კახეთის ტერიტორიაზე, ოღონდ ამჯერად უფრო დიდი სამხედრო ძალითა და მტკიცე გადანაცვლებით – საბოლოოდ დაემორჩილებინა კახეთის საქორეპისკოპოსო. კვირიკე იძულებული გახდა მტერთან მოლაპარაკება დაეწყო და აფხაზთა მეფის ბანაკში თავისი ფეხით ნასუ-

ლიყო. მან თავისი ადგილზე კახეთის სამხედრო ძალების მეთაურად უფროსი შვილი და მემკვიდრე, უფლისწული ფადლა დატოვა, ხოლო თავად გიორგი აფხაზთა მეფის ბანაკში გაემგზავრა. კახეთის მთავარი გიორგი მეფის ბრძანებით დააპატიმრეს და ციხეში გამოკეტეს. კვირიკე ქორეპისკოპოსის მდგომარეობა უკიდურესად დამძიმდა. დატყვევებული კახეთის მმართველი თავის ხალხს ვერაფრით ეხმარებოდა, ხოლო ახალგაზრდა ფადლა ქვეყნის მეთაურობას თავს ვერ ართმევდა. ქვეყნის მართვაში გამოუცდელი ფადლა ვერ ახერხებდა დიდებულთა დამორჩილებას, რომელთა დიდი ზანთი, გარდაბნული აზნაურების მსგავსად, გიორგი მეფეს მიემხრო. მოღალატეთა შორის ერთ-ერთი პირველი იყო კვირიკე ქორეპისკოპოსის ძმა, უფლისწული შურტა. მან აფხაზთა მეფეს თავისი კუთვნილი უჯარმის ციხე გადასცა და აფხაზთა სამსახურში ჩადგა. გიორგი მეფის მხარეს ბევრი სხვა კახელი ფეოდალიც გადავიდა, ხოლო დარჩენილი ციხესიმაგრეები აფხაზთა მეფის ჯარმა ბრძოლით დაიკავა. „მატიანე ქართლისას“ ცნობით, მხოლოდ სამი ციხე (ნახჭევანის, ბოჭორმისა და ლონობანთა) და გარნიზონი დარჩა, რომლებიც უარს აცხადებდნენ მორჩილებაზე.

უფლისწული ფადლა ამ დროს ნახჭევანის ციხეში იყო გამაგრებული და ქვეყანა არ დაუტოვებია. ის მომხრეობდა ერთად ბოლომდე იბრძოდა მტრის წინააღმდეგ, თუმცა მას შემდეგ, რაც კვირიკემ დაინახა, რომ სამეფო არსიდან იყო, ხოლო მისი ორივე შვილი, ფადლა და დავითი, ნახჭევანის ციხეში იყვნენ აღყაშმორტყმული, დანებება არჩია. კვირიკე ქორეპისკოპოსი დასთანხმდა მეფე გიორგის წინადადებას და მთელი თავისი ქვეყანა მას დაუთმო. კვირიკემ შვილს მიმართა აფხაზთა მეფეს შეთანხმებაზე წასულიყო. მოლაპარაკება 956-957 წლის მიჯნაზე მიმდინარეობდა. საბოლოოდ, 957 წლის თებერვლის ლამპრობა დღეს, შეთანხმება დაიდო. ზავის მიხედვით, აფხაზთა მეფემ კვირიკე გაუშვა, ბოჭორმის ციხეს ალყა მოხსნა და კახეთის ქორეპისკოპოსის ოჯახს უვნებლობა აღუთქვა. სამაგიეროდ, მიიღო ნახჭევანის ციხე, მძევლად აიყვანა უფლისწული დავითი, ხოლო გათავისუფლებული კვირიკესგან პირობა მიიღო, რომ აღდგომის შემდეგ გიორგი მეფესთან დაბრუნდებოდა და ბოჭორმასა და ქვეყნის დარჩენილ ტერიტორიას მთლიანად მას ჩააბარებდა.

957 წლის თებერვალს გათავისუფლებული კვირიკე ქორეპისკოპოსი თავის მშობლიურ მხარეს დაუბრუნდა. კვირიკე ლაშქრის დანებებას აპირებდა, რომ უცერად ქართლის აზნაურების მის მხარეზე გადავიდნენ და აფხაზთა მეფის დაკავებული პოზიციები მას დაუთმეს. კვირიკეს მხარი დაუჭირეს სხვა გავლენიანმა ფეოდალებმაც. მათი

შეთანხმებული მოქმედებით აფხაზთა ჯარებმა კახეთი დაკარგეს.

დასავლეთ საქართველოში მყოფ გიორგი აფხაზთა მეფეს კახეთის დაკარგვამ თავზარი დასცა. ჯანმრთელობის გაუარესების გამო მეფეს არ შეეძლო თავად წასულიყო კახეთში სალაშქროდ, ამიტომ მან კახეთის ხელახლა დასამორჩილებლად თავისი ძე, უფლისწული ლეონი, გაგზავნა დიდი არმიით. გაზაფხულზე აფხაზთა არმია ლეონის მეთაურობით კახეთში შეიჭრა და ქვეყნის დიდი ნაწილი დაიწყო. ამ დროს უფლისწულს მამის, გიორგი II დიდის, გარდაცვალების ამბავი მოუტანეს. ლეონმა კვირიკეს ზავის დადების თხოვნით მიმართა, კვირიკე დასთანხმდა. მოლაპარაკება ბაზალეთის ტბის პირას შედგა. ლეონი და კვირიკე ცხენებზე ამხედრებულნი ტბასთან ერთმანეთს მიეახლნენ. „მატიანე ქართლისას“ მიხედვით, მოლაპარაკება მთელ დღეს გაგრძელდა და ბოლოს ზავით დაგვირგვინდა.

ბაზალეთის ზავი ორივე სამეფოს მმართველის სამხედრო-პოლიტიკურ კავშირს ითვალისწინებდა. აღნიშნული კავშირი დინასტიური ქორწინებით უნდა გამყარებულიყო. შეთანხმების მიხედვით, ლეონის ქალიშვილი ცოლად უნდა გაჰყოლოდა კვირიკეს უფროს ვაჟს, უფლისწულ ფადლას; კვირიკეს უმცროსი ძე, უფლისწული დავითი, მძევლობიდან უნდა გათავისუფლებულიყო.

უფლისწულ ფადლას და ლეონის ასულის ქორწინილი უდღეური აღმოჩნდა. „მატიანე ქართლისას“ ავტორის ცნობით, მცირე დროის შემდეგ მეფის ახალგაზრდა ასული გარდაიცვალა, რამაც აფხაზეთის სამეფოსა და კახეთის საქორეპისკოპოსოს მესვეურთა აღიანის დაასამარა. კვირიკესა და ლეონს შორის ურთიერთობა უკიდურესად დიამბადა, ხოლო ახლ მალე ომში გადაიზარდა. ამავე წლის ახლო ხანებში აფხაზთა მეფე ლეონი დიდი ჯარით კახეთში შეიჭრა, სასტიკად ააოხრა მუხრანი, ხერკი და ბაზალეთი. აფხაზთა მეფე ლეონ III კახეთის სრული დაპყრობისაკენ მიისწრაფვოდა. „მატიანე ქართლისას“ მიხედვით, ლეონი ამავე ლაშქრობის დროს დასნეულდა და იძულებული გახდა საქორეპისკოპოსოს ტერიტორია დაეტოვებინა. კახეთის მფლობელი აფხაზთა ჯარების თავდასხმას სათანადოდ ვერ უმკლავდებოდა და ციხესიმაგრეები გაამაგრა, რათა დასავლეთ საქართველოს სამხედრო ძალებისათვის სახელმწიფოს სიღრმეში შემოსვლის საშუალება არ მიეცა. კვირიკეს მცდელობები საჭირო აღარ იყო, ვინაიდან სულ მალე, 967 წელს, ცნობა მოვიდა აფხაზთა მეფე ლეონის გარდაცვალების შესახებ, რომელიც ტახტზე მისმა თანამოსაყდრემ, მეფე დემეტრე III-მ, შეცვალა. დემეტრე იძულებული იყო მიდაპოლიტიკური მდგომარეობის-

თვის მიეხედა, ამიტომ კახეთში თავისი უფროსი ძმის სამხედრო კამპანია აღარ გააგრძელა.

აფხაზთა სამეფოში მდგომარეობა უკიდურესად დაიძაბა, რაც სამეფო ტახტის ირგვლივ არსებული დაპირისპირებებით იყო გამოწვეული. კვირიკე ქორეპისკოპოსი შეტევაზე გადავიდა და ქართლის ცენტრი, ქალაქი უფლისციხე, გარემოიცვა. ქართლის ერისთავი ივანე მარუშის ძე თავისი მდგომარეობის შესანარჩუნებლად დავით ტაოელს დაუკავშირდა, კახეთის ქორეპისკოპოსის სანინალმდეგოდ ქართლში უფლისწულ ბაგრატის დასმა შესთავაზა, რომელიც ამავე დროს აფხაზთა სამეფო ტახტის მემკვიდრედ უნდა გამოცხადებულიყო. დავით ტაოელმა შემოთავაზება მიიღო. „მატიანე ქართლისას“ ცნობით, კახეთის ლაშქარმა, როგორც კი დავითის მოახლოების შესახებ შეიტყო, მაშინვე მოხსნა ქალაქს აღება და უკან დაიხია.

კახეთის ქორეპისკოპოსის ლაშქარი მალე კვლავ შემოვიდა შიდა ქართლის ცენტრში, ქალაქ უფლისციხეში. აზნაურებმა ქალაქი, ფაქტობრივად, უბრძოლველად ჩააბარეს კახელებს. უფლისციხესთან ერთად კვირიკემ ხელში ჩაიგდო უფლისწული ბაგრატი, გურგენი და გურანდუხტი – უფლისწულ ბაგრატის მშობლები. ამ ფაქტმა ქართველთა სამეფოს მესვეურნი სასტიკად აღაშფოთა. დავით ტაოელი მთელი თავისი არმიითა და მოკავშირეებით პირდაპირ კახეთის წინააღმდეგ წამოვიდა შეტევაზე. თრიალეთის გავლით დავითის არმია მზად იყო კახეთის ტერიტორიაზე შეჭრილიყო, როდესაც კვირიკემ დავითს მოციქული გაუზავნა და ზავი შესთავაზა. თრიალეთში დადებული ზავის მიხედვით, კვირიკემ მიიღო წირქვალისა და გრუის ციხეები, ხოლო უფლისციხე და შიდა ქართლში დაკავებული სხვა პოზიციები დათმო. მანვე გაათავისუფლა დატყვევებული ბაგრატი, გურგენი და გურანდუხტი. ამ მოვლენების შემდეგ კვირიკეს დიდხანს აღარ უყოცხლბია. კვირიკე II ქორეპისკოპოსი, ვახუშტის ცნობით, 976 წელს გარდაიცვალა. მის ნაცვლად ტახტზე ავიდა მისი უმცროსი ვაჟი, დავითი. უფროსი ვაჟი, უფლისწული ფადლა, როგორც ჩანს, ცოცხალი აღარ იყო.

დავითი

დავითი (976-1010 წწ) კახეთის უკანასკნელი ქორეპისკოპოსი იყო. კახეთი და პერეთი პირველად სწორედ დავით ქორეპისკოპოსის დროს გაერთიანდა. ამდენად, დავითი არა მხოლოდ კახეთის ქორეპისკოპოსი გახ-

ლდათ, არამედ ფლობდა რანთა და კახთა მეფის ნოდებასაც.

დავითის ოჯახური მდგომარეობის შესახებ ცნობები მეტ-ნაკლებად მაინც მოგვეპოვება. მამამისი, კვირიკე II ქორეპისკოპოსი იყო, დედის სახელი უცნობია. დავითს ჰყავდა უფროსი ძმა, ფადლა, რომელიც კახეთის ტახტის მემკვიდრედ გახლდათ, თუმცა ის სიყმაწვილეში გარდაიცვალა და ამიტომ ქორეპისკოპოსობა უმცროს ძმას, დავითს, ერგო. მისი სხვა დედმამიშვილების შესახებ ცნობები არა გვაქვს. დავითის კანონიერი მეუღლე ვაჩნა წირქვალელის ასული, მარივალტი, გახლდათ. დავითისა და მარივალტის ოჯახში დაიბადა კახეთ-პერეთის ყველაზე ცნობილი მეფე – კვირიკე III.

976 წელს გარდაიცვალა კვირიკე II ქორეპისკოპოსი, ხოლო მის ნაცვლად ქვეყნის მეთაურობა ჩაიბარა დავით ქორეპისკოპოსმა. ის აქტიურად იბრძოდა პერეთის ხელში ჩასაგდებად, რაც 1003 წელს მოახერხა კიდევ პერეთის მეფის, იოვანე სენექერიმის, გარდაცვალების შემდეგ. დავითი რანთა და კახთა მეფე გახდა. კახეთ-პერეთის სამეფოს განმტკიცების პარალელურად, დავითს მოწინააღმდეგე – აფხაზთა და ქართველთა მეფე ბაგრატი III გამოუჩნდა. დაპირისპირების მიზეზი პერეთის მემკვიდრეობის საკითხი უნდა ყოფილიყო. ბაგრატი პრეტენზიას აცხადებდა პერეთის შემოერთებაზე, რასაც ადასტურებს 1003 წელს მისი სამხედრო კამპანია კახეთის ქორეპისკოპოსის წინააღმდეგ. ამ ლაშქრობას მნიშვნელოვანი წარმატება არ მოუტანია. ბაგრატი იძულებული გახდა დროებით ხელი აეღო პერეთის დაკავებაზე.

მოუხედავად პერეთის შემოერთებისა, რაც კახეთის მმართველს რანთა მეფის ნოდების ღირსად ხდიდა, დავითი მაინც ინარჩუნებდა ქორეპისკოპოსის ნოდებას. სამხედრო პოტიენციის გაზრდამ კახეთ-პერეთის ხელისუფალს მეტი თავდაჯერება შესძინა.

საქართველოს მეფე ბაგრატი კახეთისა და პერეთის დასაკავებლად საბაბს ეძებდა, რაც მალე გამოძებნა კიდევ. „მატიანე ქართლისას“ ცნობით, ბაგრატმა კახეთის ქორეპისკოპოსისგან ქართლის ციხეების დათმობა მოითხოვა. მათ შორის, ერთ-ერთი იყო წირქვალის ციხე, რომელიც დავითის მეუღლის საგვარეულო მამული გახლდათ. ბაგრატმა კარგად იცოდა, რომ დავითი მოთხოვნილ ციხეებსა დაგრეებს არ დათმობდა, მით უფრო, წირქვალის ციხეს. საბოლოოდ დაპირისპირება ომში გადაიზარდა. საქართველოს მეფესა და კახეთ-პერეთის მეფეს შორის ომი ორი წლის განმავლობაში გაგრძელდა. ბრძოლები გარდამავალი უპირატესობით მიმდინარეობდა. 1008 წლის სამხედრო კამპანიის ფარგლებში

უპირატესობა საქართველოს მეფის ჯარებმა მოიპოვეს. ბაგრატი ჰერეთს დაეუფლა, თუმცა ერთი წლის შემდეგ ადგილობრივი დიდებულები ბაგრატ მეფეს განუდგნენ და დავითის მხარეს გადავიდნენ, რამაც კახეთის მმართველის პოზიციები კვლავინდებურად ალაღვინა ჰერეთის ტერიტორიაზე.

1009 წელს დავითი კვლავინდებურად კახეთისა და ჰერეთის მეფე გახლდათ. ის ბაგრატის ხელახალი შემოტევის მოსაგერიებლად ემზადებოდა. რანთა და კახთა მეფე დავითი დიდ სამზადისში იყო მტრის მოსალოდნელი შეტევის მოსაგერიებლად, თუმცა, როგორც ცნობილია, არ დასცალდა. „მატიანე ქართლისას“ მიხედვით, დავით მეფე „შემდგომად მცირედისა ჟამისა მიიცვალა“. ასე უეცრად დაასრულა სიცოცხლე კახეთის კიდევ ერთმა გამორჩეულმა ხელისუფალმა. ვახუშტი ბატონიშვილის მიხედვით, დავით რანთა და კახთა მეფე გარდაიცვალა 1010 წელს. ამავე წელს ბაგრატ მეფემ დავითის გარდაცვალებით ისარგებლა და მთელი კახეთ-ჰერეთი დაიპყრო.

კვირიკე III – იხ. ჰერეთ-კახეთის მეფე კვირიკე III დიდი

ჰერეთის („რანთა“) მეფეები
(893 წლამდე — მთავრები)

სუმბატი

სუმბატი (VIII-IX სს-ის მიჯნა) პერეთის სამეფოს ფუძემდებლის, საპლის (საპაკის), მამა იყო. სომხური წყაროები საპლ სმბატიანს ახსენებენ, ხოლო არაბული წყაროები – საპლ იბნ სუნბატს, რაც საპლ სუმბატის ძეს ნიშნავს. მოვსეს კალანკატუაციის ცნობით, საპლ სუმბატის ძე არანშაჰიკ-ზამიჰრის გვარის წარმომადგენელი გახლდათ.

ჩვენს ხელთ არსებულ საისტორიო წყაროებში მისი მოღვაწეობის შესახებ ცნობები არა გვაქვს. ერთ შემთხვევაში „ჰუდუდ ალ-ალამის“ არაბი ავტორი აღგვიწერს შაჰის მიმდებარე ტერიტორიებს და ახსენებს ქალაქ სუნბატმანს, რომელიც, როგორც არაბული ტექსტის გამოშვებულ, ვ. მინორსკი, განმარტავს, ნიშნავს სუნბატის სახლს ანუ სუმბატის ფეოდალურ სამფლობელოს. ამ ცნობით დგინდება, რომ აღნიშნული ქალაქი უნდა ყოფილიყო სუმბატისა და მისი მემკვიდრეების მამული, საგვარეულო სამფლობელო, წარმოშობით საიდნაც იყვნენ.

მოვსეს კალანკატუაცი წერს სუმბატის შვილის, საპლის, შესახებ და ახსენებს საპლის ძმებს. ამ ცნობის მიხედვით, ცხადი ხდება, რომ სუმბატს საპლის გარდა, კიდევ, სულ ცოტა, სამი ვაჟი ჰყოლია, რომელთა შორის საპლი (საპაკი) უფროსი იყო. სამწუხაროდ, მეტი ცნობა, რომელიც რაიმე ხელშესახებ მასალას მოგვცემს მისი ბიოგრაფიის შესახებ, არა გვაქვს. მეტიც, ზუსტად არც ის ვიცით, იყო თუ არა სუმბატი დამოუკიდებელი ხელი-სუფალი ან მთავარი.

სუმბატის მოღვაწეობის პერიოდი VIII-IX საუკუნეების მიჯნას ემთხვევა, როდესაც აღვანეთის დიდი მთავრები მიჰრანაინთა საგვარეულოს წევრები იყვნენ, დიდი ალბათობით, სუმბატი მათი ვასალი გახლდათ. ის რომ ხელმწიფე ყოფილიყო, რომელიმე ისტორიული წყარო ამის შესახებ რაიმეს მაინც შემოინახავდა, მაგრამ მსგავსი არაფერი გვაქვს. ამრიგად, მოცემული მასალის საფუძველზე, სუმბატი პერეთის სახელმწიფოს ფუძემდებლად ან დამოუკიდებელ ხელმწიფედ არ შეიძლება განვიხილოთ.

საპლი

საპლი (822-855 წწ) პერეთის სამეფოს ფუძემდებელი, მისი პირველი მეფე, გამჭრიახი პოლიტიკოსი და IX საუკუნის პერეთის ერთ-ერთი ყველაზე გამოჩენილი წარმომადგენელი გახლდათ. საპლი მისი ნამდვილი სახელის, საპაკის, შემოკლებული არაბული ფორმაა, რომლითაც მას მოიხსენიებს თითქმის ყველა საისტორიო წყარო. საპლი სუმბატის ძე იყო. მას სომხურ წყაროებში საპლ სმბატიანის სახელით იცნობენ, ხოლო არაბული წყაროები საპლ იბნ სუნბატის სახელით მოიხსენიებენ. საპლ სუმბატის ძე არანშაჰიკთა დინასტიის წარმომადგენელი გახლდათ.

IX საუკუნის დასაწყისში აღვანეთი არაბთა ხელისუფლებას ემორჩილებოდა, მაგრამ ხაზართა მიერ შევიწროებულ ქვეყანაში სიტუაცია სისტემატურად არეული იყო. 816 წელს ადარბადაგანში სასტიკი აჯანყება დაიწყო ბაბაქის (პაპაქი, ბაბექი) მეთაურობით. ბაბაქი სათავეში ჩაუდგა ზურამიტებს, რომლებიც ირანის ხალიფატის მარნუხებისგან გათავისუფლებისთვის იბრძოდნენ. ამ აჯანყებას კარგად იყენებდა საპლ სუმბატის ძე.

საპლის ერთ-ერთი პირველი სერიოზული სამხედრო წარმატება 822 წლის მარტ-აპრილში მუსლიმთა მარბიელი ლაშქრობის წინააღმდეგ დამარცხება იყო. 822 წელს აღვანთა დიდი მთავარი ვარაზ-თრდატი და მისი მცირეწლოვანი შვილი, სტეფანოზი, დიდებულთა შეთქმულების მსხვერპლი გახდნენ. ვარაზ-თრდატის ოჯახის წევრთა შორის გაქცევა მხოლოდ მისმა ცოლმა და ქალიშვილმა მოასწრეს. საპლიმ კარგად ისარგებლა შექმნილი ვითარებით. მან ვარაზ-თრდატის ოჯახის წევრები შეიფარა, მათი უსაფრთხოება უზრუნველყო, ხოლო შემდეგ თავისი უმცროსი ვაჟი, ადარნასე, მიჰრანაინთა ოჯახის გადარჩენილ წევრზე, სპრამზე, დააქორწინა ანუ საკუთარი ოჯახი და აღვანეთის მმართველი სახლი დაანათესავა. 822 წელს საპლს სრული უფლება ჰქონდა ებრძოლა აღვანეთში გამეფებისათვის. მან არანშაჰის ანუ რანთა მეფის ტიტულზე განაცხადა პრეტენზია.

ბაბაქის ზურამიტებსა და საპლ სუმბატის ძეს შორის, თავდაპირველად, კარგი ურთიერთობა იყო. მათი კავშირი ხანგრძლივი აღმოჩნდა. მათ საერთო ინტერესები ჰქონდათ – ბრძოლა არაბთა სახალიფოს წინააღმდეგ. თუმცა

მოგვიანებით ვითარება შეიცვალა. სახალიფოს არმიამ ბაბაქის დამარცხება და ადარბადაგანის მინებიდან მისი განდევნა მოახერხა. ბაბაქმა თავი შეაფარა ალვანეთის ამოხეხულ ხელისუფალთ, რომლებიც საიმედო მოკავშირეებად ეგულებოდა. უშუალოდ ბაბაქი საჰლის სტუმარი გახდა. ადარბადაგანის ხელისუფლებისგან ნაქვებულმა საჰლიმ ბაბაქს უღალატა, შეიპყრო და არაბებს გადასცა. საჰლი არმენიის არაბული პროვინციის ფარგლებში სახალიფოს ფავორიტი გახდა. მას ფორმალურად ალვანეთის, სომხეთისა და ქართლის მმართველობა ჩააბარეს.

838 წელს, დიდი ალბათობით – საჰლის ინიციატივით, საჰლის შვილი იოვანე ალვანთა მთავრად გამოაცხადეს და მამის პრივილეგიები გადასცეს. საჰლ სუმბატის ძისა და არაბთა შერიგების მიუხედავად, სიტუაცია უკიდურესად დაძაბული რჩებოდა.

852 წლის მარტში ბულა თურქი არმენიისა და ადარბადაგანის რწმუნებულის თანამდებობაზე დაამტკიცეს. ბულამ ალვანელ მთავრებთან ერთად თავის ბანაკში მოიწვია ესაია აბუ-მუსე ბაილქანის მთავარი, რომელიც მტკვრის მარჯვენა სანაპიროზე არსებულ უტი მხარის და ხაზინის ერთ ნაწილს მართავდა. მისი სამფლობელოები პირდაპირ ეკვროდა საჰლ სუმბატის ძის სამთავროს. 854 წლის დასაწყისში ესაია აბუ-მუსემ უარი განაცხადა გამოცხადებულიყო ბულა თურქის წინაშე, რამაც მათ შორის კონფლიქტი გააღვივა. ბულა თურქმა ალვანელები დაამარცხა, ხოლო მათი მთავარი ესაია მუხანათურად შეიპყრო. მაღლე მის ხელში აღმოჩნდა საჰლი ორივე შვილით, იოვანესთან და ადარბასეთი. შეპყრობილი მთავრები აბასიანთა დედაქალაქ სამარაში დატუსაღეს, საიდანაც ცოცხალი მხოლოდ ადარნასე დაბრუნდა. საჰლისა და იოვანეს ბედი უცნობია, მათ, სავარაუდოდ, ცხოვრება სახალიფოში, სამშობლოსგან შორს დაასრულეს.

ადარნასე I

ადარნასე I (IX ს-ის 50-60-იანი წწ) პერეთის, სივნიეთისა და ხაჩინის მთავარი გახლდათ. მოვსეს კალანკატუაციის ცნობით, ადარნასეს მამა სივნიეთის უფალი საჰლი იყო, რომელიც ძალის მეშვეობით ფლობდა გელამის გავარს. მის შესახებ გვატყობინებს არაბი მემატიანე ალ-ბალადორი, რომელიც მას როგორც ადარნასი იბნ ისჰაკ ალ-ხაშინის მოიხსენიებს, რაც ადარნასე სჰაკ (საჰლ) ხაჩენელის ძეს ნიშნავს.

საჰლის მმართველობის პერიოდში მტკვრის ორივე სანაპიროზე არანშაჰიკთა მფლობელობა დამყარდა.

აღნიშნული ტერიტორიები ერთმანეთისგან, ფაქტობრივად, მოწყვეტილი იყო, რის გამოც მათი კონტროლი რთული გახლდათ. საჰლიმ თავისი გაფანტული მიწების ეფექტიანი აღმინისტრირებისათვის შვილები გამოიყენა. ადარნასეს საუფლისწულოდ სევანის ტბის აღმოსავლეთის სანაპიროზე მდებარე სოთის (სოდი) გავარი და ზემო ხაჩინის (არცახი) ტერიტორიები ჩააბარა. ადარნასემ თავის სამფლობელოში საფორტიფიკაციო ნაგებობების მშენებლობა დაიწყო. მისი მესვეურობით აიგო ჰანდის ციხე, იგივე ჰანდაბერდი. ადარნასემ იზრუნა თავისი ფეოდალური ცენტრის განახლებაზეც – სოფელ ვაიუნიქში მან სასახლე ააშენებინა. ვაიუნიქის სასახლე იყო მისი ფეოდალური დომენის ცენტრი თავისი მამისა და ძმის მმართველობის პერიოდში.

ადარნასე ახალგაზრდა დაოჯახდა. მან ცოლად შეირთო მოკლული ალვანთა მთავრის, ვარაზ-თრდატის, ასული, სახელად სპრამი. აღნიშნული ქორწინებით დიდი ნაბიჯი გადაიდგა ამ ორი ფეოდალური სახლის გაერთიანებისათვის. ადარნასესა და სპრამს ორი შვილი ჰყავდათ: გრიგოლი და აპუსეთი.

ბულა თურქის ლაშქრობის დროს არანშაჰიკთა ოჯახის წევრთა შორის ერთ-ერთი პირველი სწორედ ადარნასე შეიპყრეს, რომელიც მაშინ ხაჩინის ციხეში იმყოფებოდა. მასთან ერთად შეიპყრეს მისი უახლოესი ნათესავებიც. 854 წელს შეპყრობილი ადარნასე მთელი ერთი წლის განმავლობაში ბულა თურქის ტყვე იყო, ხოლო მომდევნო წლის ზაფხულში დატუსაღებული ადარნასე და სხვა მთავრები სამარაში გაგზავნეს პატიმრებად. ისინი სამარის ციხეში გამოკეტეს, პატივი აჰყარეს და ძალაუფლება ჩამოართვეს.

ადარნასეს პატიმრობის პერიოდში ქვეყნის ფაქტობრივი მმართველი დედოფალი სპრამი გახდა. სპრამი, როგორც ამას მოვსეს კალანკატუაცი შენიშნავს, გონიერი და ჭკვიანი ქალი აღმოჩნდა. მისი აქტიური მოღვაწეობითა და დიდი მონდომებით სოთის გავარში ახალი მონასტერი აშენდა. ადარნასეს ცოლის მეცადინეობით სივნიეთსა და ხაჩინში სამონასტრო ცხოვრებაში აღორძინება დაიწყო. სპრამს ქვეყნის მმართველობაში გრიგოლი და აპუსეთი ეხმარებოდნენ, ისინი ამ დროისთვის უკვე სრულწლოვნები უნდა ყოფილიყვნენ.

ადარნასე რამდენიმე წელიწადში საპატიმროდან გამოიპარა და სამშობლოში დაბრუნდა. მისი ხელმეორე მმართველობის შესახებ თითქმის არაფერია ცნობილი. ცნობები მხოლოდ მოვსეს კალანკატუაქის მოეპოვება. როგორც მემატიანე წერს, სამშობლოში დაბრუნებული ადარნასე გარკვეული დროის განმავლობაში მშვიდობით ცხოვრობდა და მალე გარდაიცვალა.

გრიგოლ I ჰამამი

გრიგოლ I ჰამამი (886-897 წწ) თავისი ქვეყნის პირველი მეფე იყო. გრიგოლის მშობლები ალვანეთის დიდი მთავარი ადარნასე და დედოფალი სპრამი გახლდათ. მას ჰყავდა მხოლოდ ერთი ძმა, აბუსეთი. მოგეს კალანკატუაციის მიხედვით, ის დიდი ოჯახის პატრონი ყოფილა. ისტორიკოსი წერს, რომ გრიგოლს ჰყავდა ხუთი ვაჟი, მაგრამ მხოლოდ სამს იხსენიებს. თუმცა ყველა მათგანის სახელი ცნობილია: აბუ ალი, საჰა სევადა, სუმბატი, ვასაკი და ადარნასე.

გრიგოლი თავდაპირველად ალვანთა მთავრის (სომხ. იშხანი) ტიტულს ატარებდა, შემდეგ, მმართველობის შუა პერიოდში ამ პოლიტიკური სტატუსიდან ამაღლდა და მეფის ტიტული მიიღო. გრიგოლ ჰამამის ტიტული ქართულად იყო – რანთა მეფე, არაბულად – არანშაჰი, ხოლო სომხურად – ალუანქის მეფე (თაგავორი). სომხურ წყაროებში ის მოხსენიებულია როგორც აღმოსავლეთის (არეველქი) დიდი იშხანი ანუ აღმოსავლეთის დიდი მთავარი, რაშიც, ბუნებრივია, სომხეთის აღმოსავლეთით არსებული ტერიტორიების მფლობელობა არის ხაზგასმით მინიშნებული.

ჰამამი – გრიგოლის ზედსახელი – არაბული წარმოშობისაა და ბერძნულიდან თარგმნილი საკუთარი სახელი „გრიგოლი“. საკუთრივ სახელი „გრიგოლი“ ბერძნულად (Γρηγόριος) ფხიზელს, მღვიძარეს ნიშნავს. იგივე მნიშვნელობა აქვს „ჰამამს“ არაბულშიც.

881 წლისთვის გრიგოლი უკვე სივნიეთისა და ალვანეთის მთავარია, ხოლო 886 წელს, როდესაც სომხეთის მეფე აშოტ ბაგრატიუნმა მეფის ტიტული მიიღო, მანაც მოინდომა მეფის წოდების მიღება. სომხეთის მეფის საპასუხოდ, რომელიც მეფეთ მეფის ტიტულის მიღებით საკუთარ თავს ალვანეთის მფლობელადაც აცხადებდა, გრიგოლ ჰამამმა საკუთარი თავი ალვანეთის მეფედ გამოაცხადა. სომხეთის მეფე აშოტ ბაგრატიუნსა და გრიგოლ ჰამამს შორის ურთიერთობა დაძაბული იყო. ამის მიუხედავად, მათ საერთო ინტერესი ჰქონდათ – შეეზღუდათ ქვეყანაში არაბთა მძალდობრა და რეგიონში მშვიდობა დაემყარებინათ. გრიგოლ ჰამამი გახდა ის, ვინც სომეხთა კათალიკოსი არაბთა ტყვეობიდან დიდი გამოსასყიდის ფასად გაათავისუფლა და სომეხეთში დააბრუნა.

ალვანთა და სომეხთა ურთიერთობა კათალიკოსის გათავისუფლების შემდეგ მნიშვნელოვნად გამოსწორდა. სომეხი მემკვიდრე სტეფანოზ ტარონელი კათალიკოსის მხსნელს, გრიგოლ ჰამამს ალვანთა მეფე უწოდებს. გრიგოლ ჰამამის მოღვაწეობის უკანასკნელი პერიოდის

მესახეოდ ძალიან ცოტა ცნობაა შემონახული. მოგეს კალანკატუაციის მიხედვით, მან ააგო პუეხალაცის ციხე, არცაში, მდინარე ტრტუს ნაპირას და საკუთარი ძალაუფლება განავრცო მთელ მიმდებარე ტერიტორიაზე. რანთა სამეფო, რომელიც მტკერის ორივე სანაპიროზე არსებულ ტერიტორიებს აერთიანებდა, საუფლისწულოებად უკვე გრიგოლ ჰამამის მეფობის დროს უნდა დაყოფილიყო. საუფლისწულოებს სათავეში მისი შვილები ჩაუდგნენ, რაც მოგვიანებით მათ შორის კონფლიქტის მიზეზი გახდა.

გრიგოლ ჰამამი 897 წელს აღესრულა. ის ამ პერიოდში უკვე საკმაოდ ხანდაზმული უნდა ყოფილიყო. გრიგოლ ჰამამის მთავარი დამსახურება დიდი ხნის წინათ გაუქმებული ალვანეთის სამეფოს ნაწილობრივ აღდგენა გახლდათ.

ადარნასე II პატრიკი

ადარნასე II (897-943 წწ) პერეთის მეფე, პატრიკის ტიტულის მფლობელი და ქვეყნის ერთ-ერთი ყველაზე სტაბილური მმართველი იყო. ადარნასე ალვანეთის არანშაჰიკთა დინასტიის პირველი მეფის, გრიგოლ I ჰამამის, უმცროსი შვილი გახლდათ. ადარნასე იბნ ჰამამ (ანუ ადარნასე ჰამამის ძე) – ასე მოიხსენიებს მას ალ-მასუდი. მცირედი ეჭვიც არ არის, რომ ალ-მასუდისეული ჰამამი იგივე გრიგოლ I ჰამამია. „მატიანე ქართლისას“ ცნობით, იგი პატრიკიოსის მალალ ბიზანტიურ საკარისკაცო ტიტულს ატარებდა. ერედვის ტაძრის თანადროულ სააღმშენებლო წარწერაში ადარნასე იწოდება როგორც პერეთის მეფე.

897 წელს გარდაიცვალა გრიგოლ I ჰამამი. სამეფო ტახტი ადარნასე II-მ დაიკავა. ადარნასეს სატახტო ქალაქი შაქი იყო, რომელიც პერეთის პოლიტიკური ცენტრი გახლდათ. ადარნასე, ფაქტობრივად, მხოლოდ პერეთის სამეფოს განაგებდა, ხოლო ფორმალურად მთლიანი ალვანეთის მეფე იყო. ალვანთა ანუ რანთა სამეფო ორ ნაწილად იყოფოდა: მტკერის მარცხენა სანაპირო გახლდათ პერეთი, ხოლო მარჯვენა სანაპირო შედგებოდა გარდმანის, სივნიეთის, ზაქენისა და სხვა მომიჯნავე პროვინციებისგან. ადარნასე აკონტროლებდა მხოლოდ მარცხენა სანაპიროს, რაც მის მფლობელობაში ისტორიულ პერეთსა და შაქის ოლქს აერთიანებდა, შესაბამისად, ქართული წყაროები ადარნასესა და მის მემკვიდრეებს პერეთის მეფედ მოიხსენიებდნენ. ალვანეთის სამეფოს მარჯვენა სანაპიროს მისი ძმები ფლობდნენ.

შაქის მოსახლეობა შედგებოდა როგორც ქრისტიანების, ისე ისლამისა და იუდაიზმის აღმსარებელი მოსახლეობისგან. პერეთის ქრისტიანული სარწმუნოების მიმდევრები ძირითადად ორად იყოფოდნენ: მონოფიზიტებად და დიოფიზიტებად. მონოფიზიტები ალენაეთის კათალიკოსის მრევლი იყო, რომლის ხელდასხმას, თუნდაც ფორმალურს, სომხეთის კათალიკოსი ახორციელებდა, ხოლო დიოფიზიტები – ქართლის კათალიკოსის სამწყსო გახლდათ და დიდი ნაწილი ქართველი იყო.

პერეთი იმ ქვეყანათა შორის იყო, რომელსაც 914 წელს ადარბადაგანის საჯიანი ამირას ძარცვა-რბევა არ განუცდია. ამის მიზეზი ის იყო, რომ პერეთის მეფე ადარნასე პატრიკი ადარბადაგანის საჯიანთა ამირას ემორჩილებოდა. საჯიანთა ამირა მალე მის სუბერენს, აბასიანთა ხალიფას დაუპირისპირდა, რის გამოც პერეთის მეფე დაუცველი აღმოჩნდა. 918 წელს კახეთის ქორეპისკოპოსმა კვირიკემ და აფხაზთა მეფე კოსტანტიმ ადარნასე მეფის კუთვნილ ეკლესიის ციხეზე მიიტანეს იერიში. ძალები აშკარად არათანაბარი იყო, რის გამოც პერეთის მეფე ადარნასე იძულებული გახდა დათმობაზე წასულიყო. პერეთის მეფემ მტრებს ზავი შესთავაზა.

918 წელს დადებული ზავის მიხედვით, ადარნასე მეფემ შვიდობის სანაცვლოდ კვირიკე კახთა ქორეპისკოპოსის ორჭობის ციხე დაუთმო, ხოლო კოსტანტი აფხაზთა მეფეს – არიში და გავაზნი. ამასთან, ადარნასე გარკვეულ კომპრომისზე უნდა წასულიყო თავის რელიგიურ პოლიტიკაშიც. ადარნასე, როგორც ჩანს, არ აპირებდა თავისი ტერიტორიების მეტოქეებისთვის ბოლომდე დათმობას. მას შემდეგ, რაც კვირიკე და კოსტანტი გარდაიცვალნენ, აფხაზთა სამეფოსა და კახეთის საქორეპისკოპოსოში არეულობა დაიწყო. ადარნასემ ისარგებლა საჯთა მეორე შემოსევის დროს კახეთის ტერიტორიების აოხრებით და დაკარგული ციხეები უკან დაიბრუნა. აღნიშნული მოვლენა 922-928 წლების შუალედში უნდა მომხდარიყო. ამის შემდეგ ადარნასე ადარბადაგანში დაემყარებულ სალარიანთა დინასტიის მორჩილებაში შევიდა.

ადარნასე 943 წელს უნდა გარდაცვლილიყო და მის შემდეგ პერეთის სამეფო ტახტზე იშხანიკი ავიდა. ვახუშტი ბატონიშვილის ცნობით, ადარნასემ თავისივე მეფობაში საკუთარ შვილს, რომლის სახელიც მითითებული არ არის, ცოლად მოჰყვარა ადარნასე გურგენის ძე ბაგრატიონის ასული, დინარი. ვახუშტის მიხედვით, მათი კავშირის შედეგად დაიბადა პერეთის მომავალი მეფე – იშხანიკი.

იშხანიკი (943-968 წწ) პერეთის მეფე გახლდათ. აღიარებდა ქრისტიანობის დიოფიზიტურ მრწამსს. იშხანიკის დროს ქვეყანა, კონფესიური თვალსაზრისით, ქართული ეკლესიის დაქვემდებარების ქვეშ მოექცა. ვახუშტი ბატონიშვილის მიხედვით, იშხანიკი ადარნასე მეფის ვაჟისა და დინარ ბაგრატიონის შვილი ყოფილა. დინარ დედოფალი კლარჯეთის ბაგრატიონთა ცნობილი წარმომადგენლის, გურგენ ერისთავთ-ერისთავის და გახლდათ.

943 წელს იშხანიკის გამეფებისთანავე მისი დედის, დინარ დედოფლის მეოხებით პერეთში დიდი ცვლილებები იწყება. პერეთის ეკლესია ქართული ეკლესიის დაქვემდებარებაში. პერეთის გადასვლა ქართლის კათალიკოსის სამწყსოში იშხანიკის გამეფების დასაწყისში მოხდა. ამ პროცესს ხელს უშლიდა სომხეთის ეკლესიის ძლიერი გავლენა, რაც ქართველებმა წარმატებით დაძლიეს. ამის შემდეგ სომხეთის მესვეურებსა და იშხანიკის ხელისუფლებას შორის დაძაბული პოლიტიკური ურთიერთობა ჩამოყალიბდა.

იშხანიკის მეფობის პერიოდში სხვა გამონეწებიც არსებობდა. უმთავრესი პრობლემა ადარბადაგანის სალართა დინასტიის მმართველ ელიტასთან ურთიერთობის დალაგება იყო. პერეთის მეფე იძულებული გახდა ყოველწლიური ხარკი გადაეხადა ადარბადაგანის ამირა მარზუბან იბნ მუჰამადის ას-სალარის სასარგებლოდ. იბნ-ჰაუკალი თავის ნაწარმოებში ასახელებს სამხრეთ კავკასიის ვასალური მეფე-მთავრების მიერ 955 წელს გადახდილ ხარკს. დაწესებულ ხარკს პერეთის მეფე იშხანიკიც იხდიდა.

იშხანიკის მეფობის დასასრულის შესახებ ცნობები, სამწუხაროდ, არა გვაქვს, თუმცა ის კი ვიცით, რომ სამეფო ტახტზე იშხანიკი იოვანე სენექერიმმა შეცვალა, რომელმაც აღადგინა გათიშული სამეფო და მთელი ძალაუფლება ერთი სკიპტრის ქვეშ მოაქცია. იშხანიკი, როგორც ჩანს, იოვანე სენექერიმის გამეფების წელს (სავარაუდოდ – 968 წ.) გარდაიცვალა.

იოვანე II სენექერიმი

იოვანე II სენექერიმი (968-1003 წწ) არანშაჰიკთა დინასტიის წევრი და პერეთის სამეფოს უკანასკნელი მეფე გახლდათ. იოვანე სამეფო დინასტიის გვერდითი შტოს წარმომადგენელი იყო. მისი წინაპარია მეფე გრიგოლ

პამამის მეორე შვილი – საპაკ სევედა. მოვსეს კალან-კატუაცის გამგრძელების მიხედვით, საპაკ სევადას ჰყავდა ორი ვაჟი: გრიგოლი და დავითი. საპაკ სევადა და გრიგოლი 918 წელს ტყვედ ჩავარდნენ, რამაც მათი დამცრობა და პოლიტიკური ასპარეზიდან წასვლა გამოიწვია. ამ დროს გრიგოლს დარჩა ორი ვაჟი: სევადა იშხანანუნი და ადარნასე. მკვლევართა ნაწილი ცდილობს მათი წარმომადგენლობა პერეთის მეფეებს დაუკავშიროს, მაგრამ მათი მოსაზრებები არგუმენტაციას მოკლებულია. უმცროსი ვაჟი, ადარნასე (სომხ. ატრნერსეპი), არც მეფე ყოფილა და, დიდი ალბათობით, არც მთავარი. რაც შეეხება გრიგოლის უფროს ძეს, სევადა იშხანანუნს, მას, სულ მცირე, იშხანის ანუ მთავრის პატივი მაინც უნდა ჰქონოდა, შესაძლოა, მეფისაც კი. სევადა იშხანანუნს ჰყავდა ოთხი ვაჟი: იოვანე სენექერიმი, გრიგოლი, ადარნასე და ფილიპე. ამითგან ყველაზე ცნობილი, გავლენიანი და წარმატებული უფროსი ძე, იოვანე სენექერიმი, გახდა. ამგვარად, იოვანე სენექერიმი ალვანეთის მეფეთა სამეფო დინასტიის სრულფასოვანი წევრი გახლდათ, რომელსაც სრული უფლება ჰქონდა რანთა სამეფოზე პრეტენზია განეცხადებინა.

არაბი ისტორიკოსი იბნ-ჰალუკალი, რომელიც ცნობებს გვანდის იოვანე სენექერიმის შესახებ და მას „წანართა მეფეს“ უწოდებს, თავის მოგზაურობას ამთავრებს 969 წელს, შესაბამისად, თავის წიგნშიც ამ პერიოდისთვის მიღებული მონაცემები უნდა ჰქონდეს შეტანილი. იო-

ვანე II სენექერიმის მეფობის შესახებ ძალიან მწირია ცნობები. წანართა მეფის ტიტული მიანიშნებს იმას, რომ ის კახეთის საქორეპისკოპოსოს მიწების ერთ ნაწილს დაეუფლა. იოვანე სენექერიმი თავდაპირველად ხარკს უხდიდა სალარიათა დინასტიის წევრებს, თუმცა მას შემდეგ, რაც სალარიათა ხელისუფლება ადარბადაგანში დემზო, პერეთის სამეფომ პოლიტიკური დამოუკიდებლობა მოიპოვა. იოვანე სენექერიმს კარგი ურთიერთობა ჰქონდა დავით III კურაპალატთან, რომელმაც მას გამეფების წელს სამეფო გვირგვინი გამოუგზავნა. დავითი გახლდათ ის ქართველი ხელისუფალი, რომელსაც იოვანე სენექერიმის სამეფო კართან გამორჩეული დამოკიდებულება ჰქონდა. იოვანე სომხეთის სხვადასხვა ხელისუფლთანაც მოკავშირეობდა.

იოვანე სენექერიმმა სიცოცხლის ბოლომდე სამეფო ხელისუფლება მტკიცედ შეინარჩუნა. სტეფანოზ ტარონეცის ცნობით, იოვანე სენექერიმი 1003 წელს გარდაიცვალა. ამავე წელს გარდაიცვალა მისი მეორე ძმა, გრიგოლიც. ძმების გარდაცვალებით ისარგებლეს მათმა მონინალმდევრებმა და კოალიცია შეკრეს, ხოლო პერეთის სამეფოსა და გარდმან-ფარისოსის სამთავროს ტერიტორიების დიდი ნაწილი მიიტაცეს, რაც პერეთის სამეფოს დამოუკიდებლობის აღსასრულის მომასწავებელი გახდა. პერეთის სამეფო კახეთის ქორეპისკოპოსმა მიიერთა.

პერეთ-კესეთის
(„რანთა და კესთა“) მეფეები

კვირიკე III დიდი

კვირიკე III დიდი (1010, 1014-1039) კახეთის ქორეპისკოპოსი და რანთა და კახთა მეფე გახლდათ. მას კახეთის ქორეპისკოპოსთა თუ კახეთ-ჰერეთის მეფეთა შორის ყველაზე გამოჩენილ და სახელოვან მოღვაწედ თვლიან. კვირიკე III-ის ეპითეტი „დიდი“ ანონიმი ქართველი ავტორის „მატიანე ქართლისაშია“ მოხსენიებული. ამ თხზულების მიხედვით, ის იწოდება როგორც „დიდი კვირიკე, რანთა და კახთა მეფე“. აღნიშნული ეპითეტი მას შეეძლო მიეღო თავისი აღმშენებლობითი მოღვაწეობის შედეგად. კვირიკე მეფის სახელს უკავშირდება ალავერდის საკათედრო ტაძრის აგება, ასევე კახეთსა და ჰერეთში არსებული სხვა ქართული არქიტექტურული ძეგლების მშენებლობა და განახლება.

რანთა და კახთა მეფე კვირიკე III დიდის ოჯახური მდგომარეობა კარგადაა ცნობილი. კვირიკე III-ის მამა, დავით ქორეპისკოპოსი, ქვეყნის პირველი რანთა და კახთა მეფე გახლდათ. დავითის მეუღლე, მარივალტი, ცნობილი ქართული დიდებული, ვაჩნა წირქუალების, ასული იყო. წირქუალები სახლი კახეთის მმართველის მორჩილებაში იმყოფებოდა და მეფის ყველაზე ახლო გარემოცვას წარმოადგენდა. დავითი და მარივალტი სამი შვილის, მეფე კვირიკესა და მისი ორი დის, მშობლები იყვნენ. დებს შორის პირველი, ცოლად ჰყავდა ტაშირ-ძორაკერტის მეფე დავით უმინაწყლოს. დავით უმინაწყლოს ცოლის მხოლოდ ზედსახელია ცნობილი, ზორაკერტი ანუ ძორაკერტელი. აღნიშნული მიგვანიშნებს, რომ ის ძორაკერტის დედოფალია. მეორე და გათხოვილი იყო კახელ მთავარზე, აშოტ მარიულზე.

კვირიკე სამეფო ტახტზე მამამისის, დავით რანთა და კახთა მეფის გარდაცვალების შემდეგ, 1010 წელს ავიდა. კვირიკე III-ის მიერ ტახტის დაკავება და ბაგრატ მეფის კახეთში შემოჭრა თითქმის ერთდროულად მოხდა. ბოჭორმის ციხეში გამაგრებული ახალგაზრდა მეფე რამდენიმეთიანი გარემოცვის შემდეგ შეიპყრეს და მიიღო მისი ოჯახი საპატიო ტყვეებად ქუთაისში წაიყვანეს. კვირიკეს სამეფო პატივი აპყარეს და როგორც რიგით დიდებულს, ისე ეპყრობოდნენ.

ქუთაისში მოღვაწეობის პერიოდის შესახებ ბევრი არაფერია ცნობილი. კვირიკე და დედამისი, დედოფალი

მარივალტი, გარკვეული სახის ქონებასა და გავლენას კელაინდებურად ინარჩუნებდნენ. ისინი ქუთაისის სამეფო კარზე, ძირითადად, კულტურულ მოღვაწეობას ეწეოდნენ და ეკლესია-მონასტრების მფარველობით გამოირჩეოდნენ. მეფობააყრილი ახალგაზრდა კვირიკე სამოქალაქო მეფობის დაბრუნების იმედს არ კარგავდა, მალე მისი იმედი გამართლდა.

1014 წლის 7 მაისს გარდაიცვალა ერთიანი საქართველოს პირველი მეფე ბაგრატ III. საქართველოს მეფის სიკედილი ერთგვარი დასაწყისი იყო იმ პროცესებისა, რომელიც იმავე წელს განვითარდა კახეთ-ჰერეთში. მეფის ცხედარი ახალი მიზარებული იყო ბედიის საკათედრო ტაძარს, როდესაც კახეთისა და ჰერეთის დიდებულებმა ამბოხება მოაწყვეს. სუმბატ დავითის ძის ცნობით, კახეთ-ჰერეთის აზნაურების მეშვეობით მეფის ერისთავები შეიპყრეს, ხოლო გიორგი მეფის (1014-1027 წწ) ყველა მომხრეს სასტიკად გაუსწორდნენ. გიორგი იძულებული გახდა მოლაპარაკებაზე წასულიყო. შეთანხმების შედეგად, კვირიკე III კახეთ-ჰერეთში ხელმეორედ გამეფდა.

კვირიკე III-ის მეორე მეფობა ხანგრძლივი და სტაბილური აღმოჩნდა. ვახუშტი ბატონიშვილის მიხედვით, მან ქვეყანაში ადმინისტრაციული რეფორმები გაატარა და სამეფოში შიდი ერისთავი დაამტკიცა. ადმინისტრაციული ცვლილებების პარალელურად, კვირიკე ქვეყნის აღმშენებლობაზეც ზრუნავდა. ალავერდის საკათედრო ტაძრისა და სხვა ეკლესია-მონასტრების აგების გარდა, მან განსაკუთრებული ყურადღება დაუთმო საერო ნაგებობების მშენებლობას. კვირიკეს ბრძანებით ქვეყნის დედაქალაქში, თიანეთში ცნობილი ბოდბის სასახლე ააშენეს, რომელიც თავისი დროის ხელოვნების ნიმუში იყო. კვირიკე მეფის ბრძანებით აიგო კიდევ ერთი სასახლე, აფჯერად ქალაქ თელავში, სადაც მეფის ბრძანებით სამეფო რეზიდენცია განათავსეს, რის შემდეგაც თიანეთის ნაცვლად რანთა და კახთა სამეფოს დედაქალაქი თელავი გახდა. საქართველოს სამეფოსა და კახეთ-ჰერეთის სამეფოს შორის ურთიერთობა ნელ-ნელა დალაგდა. ამის ერთ-ერთი მიზეზი ისიც იყო, რომ ამ დროს საქართველოს მეფე გიორგი I ბიზანტიის იმპერიის წინააღმდეგ ბრძოლებით იყო დაკავებული და კახეთის პრობლემისთვის არც ეცალა.

გიორგი მეფესა და კვირიკე მეფეს შორის მშვიდობიანი ურთიერთობა დამყარდა. 1014-1016 წლებში, სანამ გიორგი ბიზანტიის წინააღმდეგ ფარეზობასტა-ბიან ბრძოლებს აწარმოებდა, კვირიკე დიდი ქვეყნის აღმშენებლობითა და რეფორმებით იყო დაკავებული. გაძლიერდა კავშირი მეზობელ ქვეყნებთან, მათ შორის იყო ოსეთის სამეფო. ოსეთის მეფე ურდურე და კახეთ-ჰერეთის მეფე კვირიკე ერთმანეთს დაუახლოვდნენ და პოლიტიკური კავშირი შეკრეს, რაც ძალიან კარგად აისახა ზედაზნის მონასტრის კანკელის ფილის რელიეფზე და მასზე მოთავსებულ წარწერებში. რელიეფი განსაკუთრებით საინტერესოა, ვინაიდან მასზე გამო-სახულია ორივე ხელისუფალი, კვირიკე მეფე, რომელიც ქორეიის კოპოსის ტიტულით იწოდება და სამეფო სა-მოსლთაა წარმოდგენილი და, ოსეთის მეფე ურდურე, რომელიც იწოდება როგორც „ურდუხ მეფე“. რთული სათქმელია, თუ რა განაპირობებდა ორი მეფის კავშირს, რამაც თავისი ვიზუალური გამოხატულება ზედაზნის მონასტრის რელიეფებზე პოვა. მასზე კვირიკე მეფის პაპა, დედის მამა, ვაჩნა წირქუალელია გამოსახული, ამიტომ, სავარაუდოა, რომ ეს კავშირი კვირიკეს მეორე ზეობის ადრეულ ეტაპზე მოხდა. გამორიცხული არ არის, რომ ამგვარი პოლიტიკური კავშირი – საქართველოს მეფის აგრესიის წინააღმდეგ ყოფილიყო მიმართული, თუმცა ეს აგრესია ბიზანტია-საქართველოს ომის გამო განუხორციელებელი დარჩა.

საქართველოს მეფე და კახეთ-ჰერეთის მეფე მორიგ-დნენ. მშვიდობა და პოლიტიკური კავშირი სულ მალე სამხედრო ალიანსში გადაიზარდა. გიორგის ზეობის ბოლოს ისინი ბიზანტიის იმპერიის წინააღმდეგ საბ-რძოლველად ერთად გამოვიდნენ. ეს 1020-1022 წლების ბიზანტია-საქართველოს დაპირისპირების დროს მოხდა, როდესაც შირიმნის ბრძოლის (1021 წლის შემოდგომა) შემდეგ გიორგი მეფეს კახეთ-ჰერეთის დამხმარე ძალები შეუერთდნენ. კვირიკემ, როგორც ჩანს, გადაწყვიტა, რომ გიორგი მეფესთან ალიანსი უსაფრთხო იყო მათი სამომავლო ურთიერთობისათვის, ამიტომ საქარ-თველოს მეფეს დაეხმარა. პოლიტიკური კავშირი ვერ იქნებოდა ბოლომდე უანგარო, სავარაუდოდ, გიორ-გი კახეთ-ჰერეთის უსაფრთხოებას განძის საამიროს მხრიდან უზრუნველყოფდა, რომელიც, ბაგრატ III-ის ზეობის მიწურულიდან მოყოლებული, საქართველოს მეფის ნაძალადევ ვასალობას აღიარებდა.

1021 წლის მიწურულს კახეთ-ჰერეთის სამხედრო ძალები საქართველოს მეფის არმიაში თრიალეთის მხა-რები გაამარტდნენ. ბიზანტიის იმპერატორი ბასილი მზად იყო ქართველთა ახალ ძალებს შეებოდა. გიორგი მეფის

გეგმა იყო ბიზანტიელთა წინააღმდეგ გადამწყვეტი იე-რიში მიეტანა და ისინი თრიალეთში გაენადგურებინა, თუმცა დიდებულებმა და განზრახვაზე ხელი ააღებინ-ეს. ბასილის არმიამ საკუთარი ინიციატივით შეტევა ვერ გაბედა და ზამთრის დადგომისთანავე თრიალეთი დატოვა. კახეთ-ჰერეთის სამხედრო ძალები გიორგი მეფის სამსახურში გარკვეული დროის განმავლობაში დარჩნენ. ჩვენ არ ვიცით, ვინ იყო მათი მეთაური, თუმცა თავად კვირიკემ, როგორც ჩანს, თავი აარილდა ბრძოლაში მონაწილეობას და თავისი ერისთავები გაგზავნა საქარ-თველოს მეფის დასახმარებლად. 1022 წელს გიორგი მეფე ხელახლა დამარცხდა და ამავე წლის დეკემბერში იძულებული გახდა ზავი მიეღო.

საქართველოს მეფის მარცხის მიუხედავად, კვირიკემ მასთან სტაბილურ კავშირი შეინარჩუნა. გიორგი მეფემ იმპერატორ ბასილის ვასალობა აღიარა და ვალდებუ-ლება აიღო მასთან პოლიტიკური კავშირი შეეკრა. კა-ხეთ-ჰერეთის მეფემაც ანალოგიური ნაბიჯი გადადგა. ბიზანტიის იმპერატორმა, ბასილ II-მ, კვირიკე მეფეს მაგისტროსის საკარისკაცო ტიტული უბოძა ანუ ზუს-ტად იმგვარი პატივი მიაგო, როგორც 1022 წლის დე-კემბრის დასაწყისში გიორგის. ამგვარად, ბიზანტიის მესვეურებმა ორი სამეფო სახლის მმართველნი ერთი და იმავე რანგში ჩააყენეს. საქართველო-ბიზანტიის კავშირი მალე დაირღვა, თუმცა, გიორგის მსგავსად, კვირიკე მეფეს ანტიბიზანტიური ნაბიჯი აღარ გადაუდ-გამს და იმპერიასთან ფორმალური ალიანსი სიცოცხლის ბოლომდე შეინარჩუნა.

1025-1030 წლები საქართველო-ბიზანტიის დაპირის-პირების მორიგი ეტაპი გახლდათ. დროგამოშვებით სამ-ხედრო მოქმედებები მიმდინარეობდა. განსაკუთრებით სასტიკი იყო ბიზანტიის 1028 წლის სამხედრო კამპანია საქართველოს სამეფოში, როდესაც ბიზანტიელებმა ტაოს, კლარჯეთის, შავშეთისა და სხვა მხარეების ცი-ხესიმაგრეთა დაპყრობა დაიწყეს. კახეთ-ჰერეთის მეფე კვირიკე ამ პროცესში არ ჩაბმულა. საქართველოს სა-მეფოში შექმნილი მძიმე ვითარებით ისარგებლა გან-ძის ამირა ფადლონ დიდმა (986-1031 წწ) და ქართველ მეფე-მთავერებთან მტრობა განაახლა. ფადლონი სა-ქართველოს მესვეურებს ძლიერი ხელისუფლის გარეშე დარჩენილ მეთაურებად მიიჩნევდა, ამიტომ ქართულ ქვეყნებში მისი მარბივით ლაშქრობები კვლავ განახლდა. ფადლონის აგრესია ხელახლა დაიწყო კახეთ-ჰერეთის სამეფოს მიმართულებითაც.

1029 წელს საქართველო-ბიზანტიის ომი ორივე მმარ-თველი გვარის დინასტიური ქორწინებით დასრულდა. საქართველოს მესვეურებმა ფადლონის წინააღმდეგ

მოიცალეს. ინიციატივა კვირიკე მეფის მხრიდან ნამოვიდა. ის აფხაზთა და ქართველთა სამეფოს მესვეურებს დაუკავშირდა და კოალიცია შესთავაზა, რაზეც თანხმობა მიიღო. ბაგრატ IV-ის ჯარებს სათავეში ლიპარიტ ბაღვაში და ივანე აბაზასძე ჩაუყენეს. მათ შეუერთდა კახეთ-ჰერეთის ჯარი მეფე კვირიკე დიდის მთავარსარდლობით, ტაშირ-ძორაკერტის მეფე დავით უმინანყლო და თბილისის ამირა ჯაფარი. კოალიციას სათავეში კვირიკე დიდი ჩაუდგა.

კვირიკე დიდის პირობით კოალიციის წევრები ეკლესიის მიდამოებში შეიკრიბნენ. ფადლონი ამ დროს ქართული ტერიტორიების ძარცვა-რბევით იყო დაკავებული, რასაც, როგორც ჩანს, რამდენიმე წლის განმავლობაში გაზფხულ-ზაფხულში იწყებდა და შემოდგომით ასრულებდა. არაბი მემატიაზე იბნ ალ-ასირის ცნობით, ფადლონი საქართველოში მორიგი ლაშქრობისას უკან უზრუნველი, დიდი რაოდენობით ტყვეებითა და ალაფით მიდამოებში ბრუნდებოდა, როდესაც მას უცრად თავს კოალიციის წევრები დაესხნენ. ის სასტიკად დაამარცხეს, 10000 მეომარი ამოუხოცეს, ნადავლი ნაართვეს, ხოლო მუსლიმთა ქონება მიიტაცეს. „მატიანე ქართლისას“ უცნობი ავტორის ცნობით, ბრძოლა ეკლესიის მიდამოებში მოხდა, სადაც კოალიციის ჯარებმა კვირიკეს მეთაურობით ფადლონი დაამარცხა, მისი ლაშქარი განეცოტა, ნაძარცვი დააყრდნია, ურიცხვი რაოდენობით განძი ხელში ჩაიგდო, ხოლო ფადლონი იძულებული გახდა განძაში გაქცეულიყო. ამის შემდეგ ფადლონი საქართველოში აღარ შემოსულა. ის 1031 წლის 19 სექტემბერს გარდაიცვალა. ქართულმა სამყარომ ქრისტიანთა მოძულე განძის ამირა ფადლონის გამოსტუმრებისგან სამუდამოდ დაიცვანა.

კვირიკემ კახეთ-ჰერეთის სამეფოს ტახტის ახალ მემკვიდრედ ტაშირ-ძორაკერტის მეფის, დავით I უმინანყლოს (989-1048 წწ.), უმცროსი ვაჟი – გაგიკი წამოიყვანა. კვირიკეს და, რომელიც წყაროებში ძორაკერტელის ზედწოდებით მოიხსენიება, გაგიკის დედა გახლდათ. ამგვარად, კვირიკე თავის მემკვიდრედ ბაგრატიუნთა უფლისწული გაგიკი გამოაცხადა. შვილად აყვანის შემდეგ გაგიკი ქართული მართლმადიდებელი ეკლესიის ნიაღში მოაქციეს, ამავე წესით მონათლეს, სახელად კვირიკე უწოდეს და სამეფო ტახტის მემკვიდრედ გამოაცხადეს.

1034-1037 წლების შუალედში ოსთა მეფე ურდურედ დურძუტა და ლილეტა მინების გამოვლით კახეთ-ჰერეთის სამეფოს სიღრმეში შემოიჭრა და ქვეყნის აოხრება დაიწყო. მათი ძირითადი სამიზნე ქალაქი თიანეთი იყო, ქვეყნის ერთ-ერთი პოლიტიკური ცენტრი. მეფე კვირიკე III თავისი ჯარით ქვეყნის დასაცავად გამოვი-

და და მეტოქეს დაუპირისპირდა. გადამწყვეტი ბრძოლა თიანეთის მხარეში მოხდა. შეტაკებაში ოსები დამარცხდნენ, მათი მნიშვნელოვანი ნაწილი ოსთა მეფის ნინამდგომლობით ბრძოლის ველზე დაცა. თიანეთის ბრძოლის შესახებ „მატიანე ქართლისას“ ავტორი წერს: „რამეთუ წყობასა შინა ოსთა მეფე ურდურე მოეკლა კვრიკე მეფესა“. მემატიაწეს ფრანგში მამიკ და მამიკ პერსონალური შეტაკება არ უნდა ვიგულისხმოთ. აქ კვირიკეს მეთაურობით მოქმედი არმიის მიერ ბრძოლის ველზე ურდურეს მკვლელობა იგულისხმება. ვახუშტი სწორედ ამ მოსაზრებას განაგრძობს თავის ნაშრომში. თუმცა ბოლომდე არც ორთაბრძოლის ევრსია უნდა გამოირიცხოს, რაც შუა საუკუნეებისთვის უცხო მოვლენა ნამდვილად არ გახლდათ.

კვირიკე III დიდი კახეთის ქორეპისკოპოსთა შორის ყველაზე წარმატებული ხელისუფალი აღმოჩნდა. კალაურის წარწერაში შემოგვინახა მისი ეპიტოფი: „ყოვლად უძლეველ-“. სასტიკი მარცხის შემდეგ ოსებს კვირიკეს მეფის სამფლობელოთა დალაშქრა აღარ უცდიათ.

თიანეთის ბრძოლა არც „მატიანე ქართლისას“ ავტორს და არც ვახუშტის დათარიღებული არ აქვთ. ვიცით მხოლოდ ის, რომ შეტაკება მოხდა თბილისის ორწლიან ალყამდე. ფხოვის გავლით ლაშქრობა, ყველა შემთხვევაში, ზაფხულში მოხდებოდა, როდესაც ფშა-ხუტსურეთის გადასასვლელით მოქმედა და მრავალრიცხოვანი არმიისთვის გამოსადეგი. ვფიქრობთ, ოსთა ლაშქრობა და თიანეთის ბრძოლა 1037 წელს უნდა მომხდარიყო.

თბილისის ამირა ჯაფარი, რომელიც წლების განმავლობაში საქართველოს მეფის ტყვეობაში იმყოფებოდა, ბაგრატ IV-მ 1037 წლისთვის გაათავისუფლა. მშვიდობა დიდხანს არ გაგრძელდებოდა. ლიპარიტ ბაღვაში ხელმეორედ მივიდა მეფესთან თბილისის ამირას ნინაალმდე ბრძოლის ინიციატივით. ლიპარიტი მეფეს თბილისის აღებას სთავაზობდა, რაზეც თანხმობა მიიღო. ბრძოლის სამზადისი, როგორც ფიქრობენ, 1038 წლის დასაწყისიდან დაიწყო. ბაგრატ მეფემ დახმარებისთვის კვირიკე მეფეს მოუხმო. კვირიკე დასთანხმდა. ისინი უკვე დიდი ხანი იყო ერთმანეთთან მოკავშირეობდნენ, რასაც, როგორც ჩანს, თბილისის საამიროს ტერიტორიის გაყოფის სურვილი ამაყრებდა. ამასთან, კვირიკეს, როგორც ქრისტიან მონარქს, მეზობლად მყოფი მუსლიმური ქვეყნის არსებობა დიდად არ ეჭმინებოდა, ყოველივე ამის გამო მან დიდი სიხარულით გაიზარდა ბაგრატისა და ლიპარიტის შემოთავაზება და ერთობლივი ძალებით მუსლიმურ ქალაქ თბილისს შეუტეეს.

„მატიანე ქართლისას“ მიხედვით, ქალაქ თბილისს ალყა ორი მხრიდან შემოარტყეს: ბაგრატის მეფის ჯარე-

ბი ქალაქს მტკიცის მარჯვენა მხრიდან მოადგნენ, ხოლო კახეთ-ჰერეთის არმია მარცხენა სანაპიროს მხრიდან, ისინი ციხე-გალავანს მიაღება. თბილისის ალყა გაჭიანურდა და ორ ნელს გაგრძელდა – 1038 წლის გაზაფხულიდან 1040 წლის გაზაფხულ-ზაფხულამდე.

კვირიკე მეფისა და მისი არმიის მიზანი ქალაქის მარცხენა სანაპიროს დაკავება იყო, სადაც ამირას რეზიდენცია და სხვა მრავალი მნიშვნელოვანი ნაგებობა მდებარეობდა. ისანი თბილისის მეორე ნაწილზე უფრო მცირე დასახლება იყო, თუმცა პირდაპირ უყურებდა კახეთ-ჰერეთის სამეფოს, საიდანაც თბილისის ამ უბანში ცენტრალური გზა მიდიოდა. შესაბამისად, ეს ყველაზე მოსახერხებელი ადგილი იყო კვირიკეს სამხედრო ძალებისთვის. ამირას საბედნიეროდ, ევრო ერთმა მეფემ ვერ მოახერხა ქალაქის სწრაფად აღება. ალყა ძალიან გაჭიანურდა. სწორედ ამ ალყის მიმდინარეობის პერიოდში კვირიკე მეფე თავის ამალის წევრებთან ერთად თბილისის მარცხენა სანაპიროს ალყის ხელმძღვანელობას დროებით ჩამოშორდა და თავისი მეომრების თანხმლებით სანადიროდ გავიდა ფიდრაზის გორის მიდამოებში. ნადირობა უბრალოდ გართობა არ ყოფილა, მას შუა საუკუნეებში სამხედრო წვრთნის დანიშნულებაც ჰქონდა. კვირიკე მეფე, როგორც ჩანს, სამხედრო ძალების შეესებასთან ერთად თავის შექცევასაც ფიქრობდა. მან და მისმა მეომრებმა ყურადღება მოაღწეს, ნადირობას შეეცნენ, მოსალოდნელი საფრთხე ვერ შენიშნეს და მოსახდენიც მოხდა – კვირიკე მეფეს ოსი მონა დაესხა თავს და სიცოცხლეს გამოასალმა. კახეთ-ჰერეთის სამეფოს ყველაზე წარმატებულმა მეფემ თავისი სიცოცხლე ასე მოულოდნელად და ტრაგიკულად დაასრულა.

„მატიანე ქართლისა“ მეფის მკვლელობას ორწლიანი ალყის შუალედში აქცევს, ხოლო ვახუშტი ბაგრატიონი უფრო აკონკრეტებს და 1039 წლით ათარიღებს, რაც არ ეწინააღმდეგება მატიანეს ცნობას, რომლის მიხედვითაც, კვირიკე ალყის მიმდინარეობის პერიოდში დაიღუპა, ოღონდ ბრძოლის ეპიცენტრისგან მოშორებით, ნადირობის დროს. ფიდრაზის გორაზე მოკლული მეფე კვირიკე წაასვენეს და თავისივე აგებული ალავერდის საკათედრო ტაძარში დაკრძალეს.

გაგიკი

გაგიკი (1039-1058 წწ) კახეთ-ჰერეთის გაერთიანებული სამეფოს რიგით მესამე მეფე გახლდათ. ის პირველი იყო ბაგრატიონთა სამეფო დინასტიის წარმომადგენელი-

თა შორის, რომელიც რანთა და კახთა სამეფოს ჩაუდგა სათავეში. ბაგრატიონთა დინასტია სომხეთის სამეფოს მმართველი დინასტია გახლდათ. ამ დინასტიის ერთი შტო მეფე გურგენ-კვირიკე ბაგრატიონის (977-989 წწ) მეთაურობით ტაშირ-ძორაქერტში დამკვიდრდა. ისინი კვირიკიან-ბაგრატიონებად ანუ ბაგრატიონთა დინასტიის კვირიკიანთა შტოდ იწოდნენ, ხშირად კი მხოლოდ კვირიკიანებად მოიხსენიებიან. ტაშირ-ძორაქერტის სამეფოს მეორე ბაგრატიონი მეფე, დავით I უმინაწყლო (989-1048 წწ), კვირიკე III დიდის მოყვარე გახლდათ. დავითის ცოლი კვირიკეს ღვიძლი და იყო. დავითს მეუღლისგან ხუთი შვილი ჰყავდა, მათ შორის ოთხი ვაჟი: კვირიკე, ჰუმბატი, ადარნასე, გაგიკი და ერთი ქალიშვილი – სანაწუმი.

1033 წლის ახლო ხანებში მემკვიდრის გარეშე დარჩენილმა კვირიკე III-მ შვილად თავისი უმცროსი დისწული, გაგიკი აიყვანა და კახეთ-ჰერეთის სამეფო ტახტის მემკვიდრედ გამოაცხადა. გაგიკი ქართულ-მართლმადიდებელ ეკლესიაში მონათლეს, ხოლო სახელად კვირიკე დაარქვეს. ამით ის კახეთ-ჰერეთის ქართულ მმართველ წრეს დაუახლოვეს და გააქართველეს. გაგიკ-კვირიკეს შემდგომი აღზრდა თავად მეფე კვირიკე დიდმა ითავა. გაგიკი კახეთ-ჰერეთში მოყვანისას უკვე ჩამოყალიბებული და ზრდასრული ჭაბუკი იყო. ის ამ დროს დაახლოებით 20-25 წლის ახალგაზრდა იქნებოდა. ქართველ დიდებულებთან ინტეგრაციის შემდეგ მისი დაოჯახების საკითხი დადგა. 1038 წლის ახლო ხანებში მას ცოლი შერთეს. ამით კახეთ-ჰერეთის მმართველი წრე გაგიკის შთამომავლობის ქვეყანაში დამკვიდრებასა და მათ სრულ გაქართველებას გეგმავდა.

1039 წელს თბილისის ალყის დროს კვირიკე III დიდი ფიდრაზის გორაზე მოკლეს. კახეთ-ჰერეთის სამეფო ტახტზე კვირიკეს კანონიერი მემკვიდრე გაგიკი აიყვანეს. გაგიკმა თავისი სახელგანთავის ბიძის პოლიტიკა გააგრძელა და თბილისის აღებაში ბაგრატ IV-ს დაეხმარა. მოალყეები ნელ-ნელა ძალას იკრებდნენ, რასაც ქალაქის დამცველთა ძლიერი შევიწროება მოჰყვა. გაგიკი, თავისი ბიძის მსგავსად, თბილისის დაცემის შემდეგ გარკვეული სარგებლის ნახვას მოელოდა, თუმცა იქამდე, სანამ ქალაქი ჯერ კიდევ მუსლიმი ამირას ხელში იყო, რაიმე ხიზრე ფიქრი უსაფუძვლო გახლდათ. გაჭიანურებული ალყის გამო ზარალი ორივე მეფეს საკმაოდ დიდი ჰქონდა. 1039 წელი კიდევ იმით იყო მნიშვნელოვანი, რომ კახეთ-ჰერეთის სამეფო ოჯახში პირველი უფლისწული დაიბადა, რომელსაც სახელად ალსანთანი უწოდეს.

1040 წელი თბილისის ალყის ბოლო ეტაპი. ამ დროს ქალაქი საეკლესიო მდგომარეობაში იყო, პროდუქტზე

ფასმა მაქსიმუმს მიაღწია. თბილისში შიმშილი დაიწყო, რაც სიკვდილიანობისა და ეპიდემიის რისკს აძლიერებდა. საქართველოს მეფისა და კახეთ-ჰერეთის მეფეთა ჯარების შეტევები კიდევ უფრო აგრესიული გახდა. ამირას იმედი, რომ განძისა და ადარბადაგანის მმართველები მიეშველებოდნენ, ფუჭი აღმოჩნდა. თბილისის მუსლიმურმა არისტოკრატებმა ქალაქის ჩაბარებაზე მოლაპარაკება დაიწყო. „მატიანე ქართლისას“ ცნობით, თბილისის ამირა ჯაფარი უკვე მზად იყო ქალაქი ტივით დაეტოვებინა და განძაში გაქცეულიყო, მაგრამ სიტუაცია კარდინალურად შეიცვალა.

კახეთ-ჰერეთში გაგიკის ტახტზე ასვლამ ბევრი ფეოდალის დიდი უკმაყოფილება გამოიწვია. მათ შორის იყო აშოტ მარილელი, რომელიც გაგიკის წინააღმდეგ საქართველოს მეფე ბაგრატ IV-ს შეუთანხმდა. ბაგრატმა მთელი თავისი ძალებით თიანეთზე მიიტანა იერიში. პირველი დიდი ბრძოლა მიქელ-გაბრიელის მთის მდებარეობაში მოხდა, სადაც კახეთ-ჰერეთის არმია იყო განლაგებული. ბრძოლა გაგიკის მომხრეთა სრული კრებით დასრულდა. ბაგრატის არმიამ გაიმარჯვა, ხოლო ტყვეთა შორის აღმოჩნდა კახეთ-ჰერეთის მეფის მომხრეთა საკმაოდ დიდი ჯგუფი, მათ შორის, სტეფანოზ ვარჯანის ძე, პანკისის ერისთავი; ვაჩე გურგენ ბერის ძე, ხორნაბუჯის ერისთავი; ჯედი, გოდერძი შტორისა და მაჭის ერისთავის დისწული.

მიქელ-გაბრიელის მთის ბრძოლამ ძალიან შეარყია გაგიკ მეფის პოზიციები. მეფე საკმაოდ დიდი საფრთხის წინაშე აღმოჩნდა. აქვე ცხადი გახდა, რომ კახეთ-ჰერეთის დიდებულთა უმეტესობა მეფეს ემხრობოდა, მაგრამ ბრძოლის შემდეგ მათი რჩეული ნაწილი უკვე ბაგრატ მეფის ტყვეობაში აღმოჩნდა. 1040 წლის ზაფხულში მეფე ბაგრატ თიანეთში ავიდა, ქალაქი აიღო, ხოლო მეფეთა ცნობილი რეზიდენცია – ბოდბეს სასახლე გადაწვა. ბაგრატისა და მისი არმიის სისასტიკემ თავისი შედეგი გამოიღო. აშოტ მარილელი და სხვა ერისთავები საქართველოს მეფეს ხეყნა-მუდარით უთმობდნენ თავის გამგებლობაში არსებულ ციხესიმაგრეებს. გაგიკის მდგომარეობა კიდევ უფრო დამძიმდა. რანთა და კახთა მეფის მთავარი მოკავშირე გახლდათ გოდერძი შტორისა და მაჭის ერისთავი, რომელიც, როგორც ორი საერისთავოს მფლობელი, ერისთავთ ერისთავი გახლდათ. გოდერძი იძულებული იყო ფრთხილად ემოქმედა, ვინაიდან თავისი დისწული, ჯედი, მეფე ბაგრატის ტყვეობაში იმყოფებოდა. გაგიკი სრული კატასტროფისგან ლიპარიტ ბაღვაშის განდევნამ დახსნა.

ლიპარიტ ბაღვაში უკმაყოფილო იყო თბილისის ორწლიანი ალყის მოხსნით, რომელიც მისი ინიციატივა

გახლდათ. მან ხომ თბილისის აღებას დიდი რესურსი შესწირა. მოულოდნელი ზავი, რომელმაც ბაგრატი და ამირა ჯაფარი მორიგა, ლიპარიტი თავის საწინააღმდეგო ქმედებად თვლიდა. ამიტომ ის ბიზანტიის იმპერატორ მიქაელ IV პაულაგონიელს (1034-1041 წწ) დაუკავშირდა, მისი თანხმობით წამოიყვანა დემეტრე უფლისწული და ბაგრატ მეფის საწინააღმდეგოდ მისი გამეფება განიზრახა. მოვლენების ასეთი განვითარება უაღრესად ხელსაყრელი აღმოჩნდა გაგიკ რანთა და კახთა მეფისთვის. გაგიკ თავისი მომხრეებით ლიპარიტის მიერ შექმნილ კოალიციას შეუერთდა. ამიერიდან მეფე გაგიკი, ლიპარიტი ბაღვაში, უფლისწული დემეტრე და ბიზანტიის იმპერატორი მიქაელ პაულაგონიელი თანამოაზრეები გახდნენ. ამგვარ კოალიციაში გაერთიანებამ გაგიკის ხელისუფლება კახეთში მნიშვნელოვნად გაამყარა. ლიპარიტი თავისი და ბიზანტიის დამხმარე ჯარებით შეტევაზე გადავიდა. ბაგრატ იძულებული გახდა კახეთ-ჰერეთის წინააღმდეგ ლაშქრობაზე ხელი აეღო და ლიპარიტის აჯანყების ჩასახშობად მიემართა მთელი თავისი სამხედრო ძალები. ლიპარიტისა და ბაგრატის ომი თითქმის 15 წლის განმავლობაში გაგრძელდა, რამაც კახეთ-ჰერეთის მეფის პოზიციები გაამყარა. ამ ომში გაგიკი ლიპარიტის მხარეს გამოდიოდა.

1055 წელს ლიპარიტი მესხმა ფეოდალმა შეიპყრეს და მეფეს გადასცეს. ბიზანტიის დედოფალმა იმპერატორმა თეოდორამ (1055-1056 წწ) ბაღვაშთა დაქინებებს ხელი აღარ შეუშალა, ვინაიდან იმპერიას საქართველო თურქ-სელჩუკთა წინააღმდეგ სჭირდებოდა და განხეთქილება მისთვის ხელსაყრელი აღარ იყო. მალე ლიპარიტის მსგავსად ქვეყანა ივანე ბაღვაშმაც დატოვა. გაგიკმა ყველა სანდო მოკავშირე და საყრდენი დაკარგა, ამიტომ გაძლიერებული მეფე ბაგრატის წინააღმდეგ მისი მდგომარეობა ძალიან მყიფე გახდა.

ვახუშტი ბატონიშვილი თავის თხზულებაში მოკლედ აღნიშნავს გაგიკისა და ლიპარიტის მოკავშირეობას და ვრცლად წერს ბაგრატის მიერ ჰერეთის გარკვეული ხნით ფლობის შესახებ. ვახუშტი ჰერეთის დაპყრობას გაგიკისა და მისი მემკვიდრეთა ხანას მიაწერს. მისი ცნობით, პროცესი ეტაპობრივად მიმდინარეობდა. „მატიანე ქართლისას“ ცნობით იქმნება შთაბეჭდილება, თითქოს ყველაფერი 60-იან წლებში მოხდა, მაგრამ აქ უფრო დასრულებულ საქმეზეა ლაპარაკი, რომელსაც მხოლოდ ორი ციხის აღება აკლდა. ვფიქრობთ, ვახუშტი ბატონიშვილი სწორ ცნობას გვანდის, როდესაც ჰერეთის ნაწილობრივ ფლობას ბაგრატის მიერ უკვე გაგიკის მეფობის პერიოდს მიაწერს. ბაგრატი 1056 წელს ბაღვაშთა ბოლო წარმომადგენელს გააქცევს ქვეყნიდან,

რაც მას საქართველოს უკონკურენტო მმართველად ტოვებს. ამის შემდეგ მას კახეთ-ჰერეთის მეფეზე უნდა ეძია შური. გაგიკის პოზიციები, როგორც აღენიშნეთ, ძალიან შესუსტდა. ამ წლისთვის უკვე ცოცხალი აღარ უნდა ყოფილიყო გოდერძი ერისთავი ერისთავი, მეფის მარჯვენა ხელი. ჰერეთის ერისთავთა და დიდებულთა ნაწილი ბაგრატს ემხრობა, ამიტომ საქართველოს მეფის აგრესია, საფარუდოდ, რეალურ სამხედრო აქციაში გადაიზარდა. გაგიკის მეფობის მიწურულს ბაგრატმა ჰერეთის გარკვეული ნაწილი დაიკავა, რაც ერთგვარი პლაცდარმი გახდა ჰერეთის ტერიტორიაზე ლაშქრობების განახლებისათვის. მასვე ემხრობა ჰერეთის დიდებულთა ერთი ნაწილი.

გაგიკმა შეინარჩუნა თავისი პოზიციები კახეთში, მაგრამ ჰერეთის ტერიტორიის ნაწილის დაკარგვამ მისი ძალაუფლება მნიშვნელოვნად შეარყია. ყველაფრის მიუხედავად, გაგიკი საკუთარ თავს რანთა და კახთა მეფეს უწოდებდა და ორივე სამეფოს ლეგიტიმური უფლებით აკონტროლებდა. ამავე დროს ბაგრატსაც სრული საბაბი ჰქონდა, რომ მისი პოზიციები შეეცინოდა. გაგიკმა, როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ, შეთანხმება დაადრღია და მორჩილების ნაცვლად, ფაქტობრივად, მთელი დარჩენილი ცხოვრება ბაგრატს ებრძოდა. კახეთ-ჰერეთის მეფეს ეულად ბრძოლა დიდ ხანს არ მოუწია, ის, ვახუშტის ცნობით, ცხრამეტწლიანი მეფობის შემდეგ, 1058 წელს გარდაიცვალა.

აღსართან I

აღსართან I (1058-1084 წწ) კახეთ-ჰერეთის მეორე ბაგრატინი მეფე გახლავთ. ის ამავე დინასტიის კვირიკიანთა განმტკიცებას მიეკუთვნება. მისი სახელი სხვადასხვა ფორმით გამოითქმოდა და იწერებოდა – ახსართან, ახსართანან, ახსირთან და ა.შ. აღსართანი დაიბადა 1039 წელს კახეთ-ჰერეთის ბაგრატიუნთა დინასტიის დამარცხების, მეფე გაგიკ I-ის ოჯახში. მას ჰყავდა ოთხი ძმა: ფედლა, კვირიკე, რედისავი და აბაზი. ძმებს შორის, ასაკობრივად, თითო წელი იყო განსხვავება. ყველა მათგანი კახეთ-ჰერეთის სამეფოში აღიზარდა, მათ ადგილობრივი ზნე-ჩვეულებები, ენა, კულტურა და ტრადიციები შეითვისეს. გაგიკი დიდად ზრუნავდა თავისი ოჯახის წევრთა ინტეგრაციაზე რანთა და კახთა სამეფოს მმართველ ელიტაში, რასაც, თამამად შეიძლება ითქვას, რომ მიაღწია კიდევ. ინტეგრაციას დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა, ვინაიდან გაგიკი წარმო-

შობით სომხურ-მონოფიზიტური ქვეყნიდან გახლდათ, რაც დიდი დაბრკოლება იყო ქართულ-დიოფიზიტური ქვეყნის მმართველისთვის.

1058 წელს მეფე გაგიკი გარდაიცვალა, ხოლო სამეფო ტახტზე მისი უფროსი შვილი, აღსართან I, ავიდა და რანთა და კახთა მეფედ იწოდდა. აღსართანმა თავისი სამეფოს მართვა ძმების მეოხებით დაიწყო, ყველა მათგანი მეფის ტიტულთა აღსართანის თანამმართველად გამოცხადდა. თითოეულ ძმას თავისი საუფლისწულო მამული ჰქონდა, მაგრამ, ამავდროულად, ყველა მათგანი აღსართანს ემორჩილებოდა. კოლეგიალური მმართველობის ასეთი ფორმა ტრადიციაზე უფრო მეტად იმ აუცილებლობით იყო განპირობებული, რასაც იმდროინდელი პოლიტიკური ვითარება მოითხოვდა. კახეთ-ჰერეთი საქართველოს სამეფოს მეფის, ბაგრატ IV-ის, აგრესიის ქვეშ უნებდა არსებობა, რომელიც თანდათან უფრო იზრდებოდა. ამას შინაპოლიტიკური არეულობის შემთხვევაში ბაგრატიუნთა მმართველობის სრული კოლაფსი შეიძლებოდა გამოეწვია. მოსალოდნელი კატასტროფის თავიდან ასაცილებლად ძმები ურთიერთშეთანხმებით მართავდნენ ქვეყანას. ყველა მათგანის ამბიციის მეფის ტიტულის ფორმალური ფლობით იყო განმტკიცებული. სამწუხაროდ, ზუსტად არ შეგვიძლია ვთქვათ, რომელი ძმა, კონკრეტულად, რა მამულსა და ქონებას ფლობდა. ყოველ შემთხვევაში, მათი ინტერესი ხელისუფლების ამ ფორმით შენარჩუნებისა დიდი იყო. მიუხედავად ძმების ერთობლივი მმართველობისა, საქართველოს მეფის, ბაგრატის, აგრესია მასშტაბური გახდა და რომ არა სელჩუკთა გამოჩენა, აღსართანსა და მის ძმებს ხელისუფლების დაკარგვა ემუქრებოდა.

ბაგრატ IV-ის დაუმორჩილებლობის გამო თურქ-სელჩუკთა სულთანმა ალფ-არსლანმა საქართველოში მეორე ლაშქრობა მოაწყობა. 1068 წლის შემოდგომაზე ალფ-არსლანის არმია ჰერეთის მხრიდან შემოვიდა და აღსართანის სამეფოზე მიიტანა იერიში. ამ დროს ჰერეთში მძიმე ვითარება იყო. შაქის მხარე აღსართანს ემორჩილებოდა, მაგრამ ჰერეთის დანარჩენი ნაწილი ბაგრატის მომხრეთა მიერ გახლდათ ოკუპირებული, რომელსაც ქართველების გარდა დაქირავებული გერანგებიც ჰყავდა მობილიზებული; მძლავრობდა მეფის ოპოზიცია და შარვანის ძალებიც. სულთნის წინაშე პირველი ჯარბოსრი გამოცხადდა, თავისი ციხესიმაგრეები ჩაბარა, ისლამი მიიღო და ალფ-არსლანის სამსახურში ჩადგა. მანამდე მას მორჩილება გამოუცხადეს შარვან-შაჰმა, ფარიბურზმა, რომელმაც ალფ-არსლანის სასარგებლოდ ყოველწლიურად ხარკის გადახდა იკისრა. სულთნის ჯარი მთელ შაქის ქვეყანას მოედო, ხალხი

დახოცეს, მოსახლეობა გაძარცვეს და ციხესიმაგრეები დაიკავეს. როგორც სადრ ად-დინ ალ-ჰუსეინი წერს, აქ იმდენი ქონება დააგროვეს, რომ თვალიც კი იღლებოდა მათი აღწერისას.

აღსართანს არჩევანი, ფაქტობრივად, არა ჰქონდა, ის სულთან ალფ-არსლანს უნდა დამორჩილებოდა, წინააღმდეგ შემთხვევაში ყველაფერს დაკარგავდა, რაც კი დარჩენილი ჰქონდა – სულთანი თუ არა, მისი წასვლის შემდეგ ბაგრატიის ან ფარიბურზის მსხვერპლი გახდებოდა. შექმნილი ვითარებიდან გამომდინარე, მან გადაწყვიტა რადიკალური ნაბიჯი გადაედგა და ისლამი მიეღო. აღსართანის ეს ნაბიჯი იმდენად შთამბეჭდავი იყო, რომ სადრ ად-დინ ალ-ჰუსეინი მას დეტალურად აღვიწერს.

ალ-ჰუსაინი წერს, სულთნის კარზე მივიდნენ ვარანგთა (ალ-ფარანჯე) მეთაური და შაქის მეფე აღსართანი რამდენიმე მხედრის თანხმობით. სულთანი მას დიდი პატივით შეხვდა, როგორც წარჩინებული წარმომავლობის მქონე ხელმწიფეს. აუდიენციის დროს აღსართანმა სულთნის წინაშე განაცხადა, რომ ის მოვიდა მტკიცე გადანაწყვეტილებით, ყოველგვარი კავშირი გაეწყვიტა ქრისტიანობასთან და მიეღო ისლამი. აღსართანის სიტყვებმა იმდენად დიდი შთაბეჭდილება მოახდინა სულთან ალფ-არსლანზე, რომ ის ტახტიდან წამოდგა, მიეახლა აღსართანს, მოეხვია და თავზე ეამბორა. აღსართანი მაშინვე იატაკზე დაეცა და მორჩილების ნიშნად სულთანს ფეხზე ეამბორა. ეს შეხვედრა იმდენად ემოციური იყო, რომ ცრემლი ვერც ერთმა მათგანმა ვერ შეიკავა და ორივე გულმხურვალედ ატირდა. როგორც სადრ ად-დინის ალ-ჰუსეინი წერს: „მათ გულებში ცეცხლი აინთო“. ამის შემდეგ აღსართანი შაჰადას აღავლენს სიტყვებით: „არ არს ღვთაება გარდა ალაჰისა, ხოლო მუჰამადი – დაჲ და-ლოცოს და მიესალმოს მას ალაჰი – არს მონა მისი და მოციქული მისი“. შაჰადას წარმოთქმის შემდეგ აღსართანი ოფიციალურად მუსლიმი გახდა, რის აღსანიშნავადაც სულთანმა არა მარტო ძვირფასეულობით დაასაჩუქრა, არამედ უდიდესი პატივისცემის ნიშნად, თავის ცხენზეც შესვა და მის წინაშე ამირები და სელჩუკთა სამხედრო ელიტის წარმომადგენლები ჩამოატარეს.

აღსართანის გამუსლიმების შემდეგ სულთანმა მის ისლამურ მრწამსში გარკვევაზეც იზრუნა, ასწავლა ლოცვა, ყურანის მნიშვნელოვანი სურები, თავის ექიმებს უზრძანა აღსართანისათვის წინდაცვეთა ჩაეტარებინათ. მთელი ამ პროცესის დასრულების შემდეგ ალფ-არსლანმა კახეთ-ჰერეთის სამეფო თავის ან უკვე გამუსლიმებულ ქვეშევრდომს, აღსართან მეფეს, დაუმტკიცა. მასვე დაუბრუნდა თურქ-სელჩუკთა დაპყრო-

ბილი ციხესიმაგრეები, ასევე ის ციხეები, რომლებიც ბაგრატის მომხრეებმა უპატრონოდ დატოვეს და კავკასიონის მთის კალთებს შეაფარეს თავი. ყოველივე ამის სანაცვლოდ, აღსართანმა ყოველწლიური ხარაჯა და სამხედრო ბეგარა იკისრა, ხოლო სულთანს პირობას მისცა, რომ მთელ ქვეყანას ისლამის მრწამსზე მოაქცევდა. სულთანი ალფ-არსლანი თავის ვასალს მიწაზე სამი კვირის განმავლობაში დარჩა, ამის შემდეგ საქართველოს სამეფოს ტერიტორიაზე შეიჭრა.

1068 წლის შემოდგომა გადამწყვეტი აღმოჩნდა მეფე აღსართან I-ის პოლიტიკურ კარიერაში. ისლამის მიღებით მან უდიდესი პრივილეგია მოიპოვა. ათი წლის განმავლობაში დაკარგული ტერიტორიის უმეტესი ნილი სამკვირავში უკან დაიბრუნა. აღსართანის კარიერაში დიდი პოლიტიკური აღმასვლა დაიწყო. მას ჰქონდა არჩევანი ან მიეღო ისლამი და მხოლოდ მორჩილების გზით აეცილებინა თავიდან სელჩუკთა აგრესია, მაგრამ ისლამის მიღებით ის სულთნის ფავორიტი გახდა და დაიბრუნა სამფლობელოები, რომლებიც წლების განმავლობაში ბაგრატის აგრესიის წყალობით დაკარგული ჰქონდა. ამასთან, ალფ-არსლანის სახით შეიძინა დიდი მოკავშირე, რომელიც თავისი დროის მონინავე სამხედრო და პოლიტიკური ფიგურა იყო იმდროინდელ სამოფლოში. ისლამის მიღების გარეშე ის ვერც სამფლობელოებს დაიბრუნებდა და ვერც დიდი სულთნის აქტიურ მხარდაჭერას ეღირსებოდა. აღსართანის მოქმედებას თავისი უარყოფითი შედეგიც ჰქონდა, ამ ნაბიჯით მან დიდი ხნით მოიმდურა კახეთ-ჰერეთის ფეოდალები, რომელთა მხარდაჭერის გარეშე ქვეყნის მართვა, ფაქტობრივად, წარმოდგენილი იყო. აღსართანი ამ ეტაპზე ისევ ალფ-არსლანის მიმადიდ უნდა ყოფილიყო.

1068 წლის დეკემბერში სელჩუკთა სულთანი ალფ-არსლანი საქართველოში შეიჭრა. მას გვერდს უმშვენიებდა კახეთ-ჰერეთის მეფე აღსართანი, მისი ბიძა – კვირიკე ტაშირ-ძორაგეტის მეფე და თბილისის ამირა. ალფ-არსლანს ემხრობოდნენ შარვანშაჰი ფარიბურზ I და განძის ამირა ფადლონ II, ორივე მათგანი თავს სულთნის ვასალად აღიარებდა. ამგვარად, ალფ-არსლანის მოკავშირეები მისი შიშით შეკრებილი ხელისუფალნი იყვნენ, რომლებსაც სელჩუკი სულთნის მორჩილება და ვასალობა აერთიანებდათ. ალფ-არსლანი მთელი ექვსი კვირის განმავლობაში, 1069 წლის იანვრის ბოლომდე საქართველოს ძარცვავდა და არბევდა, რაშიც მას აღსართანი და მისი ბიძებიც ეხმარებოდნენ. სულთანმა მათ კუთვნილი ტერიტორიები დაუბრუნა, ხოლო თბილისის ამირა, რომლის მოკავშირეობითაც უქმყოფილო იყო, ხელისუფლებას ჩამოაშორა. თბილისი და რუსთავი

ფადლონს გადასცეს მართვა-გამგებლობის უფლებით. მთელი ამ პერიოდის განმავლობაში აღსართანს საშუალება მიეცა თავისი პოზიციები მნიშვნელოვნად გაემყარებინა. ალიანსი შეიკრა მრავალ მეზობელ ქვეყნის მმართველთან, მათ შორის, კვირიკე ტამირ-ძორაგეტის მეფესთან და მის ძმებთან, შარვანშაჰ ფარიბურზთან, განძის ამირა ფადლონთან და, რა მთავარია, სულთან ალფ-არსლანთან.

სულთანმა ალფ-არსლანმა სამხრეთი კავკასია გაზაფხულის დადგომისთანავე დატოვა, რამაც განძის ამირა ფადლონს საშუალება მისცა თავისი სამხედრო მოქმედებები საქართველოს წინააღმდეგ წარემართა. ბაგრატ იყო კავკასიის ერთადერთი ხელისუფალი, რომელიც შეიზრუნო სულთანს არ დაემორჩილა და ხარკის გადახდაზე უარი განაცხადა. ფადლონის მცდელობა, საქართველო დაემორჩილებინა, წარუმატებლად დასრულდა. 1069 წლის ზაფხულში ის დამარცხდა და იძულებული გახდა თავშესაფარი კახეთში, აღსართან მეფის სამფლობელოში ეძებნა. ფადლონი კახეთში გადავიდა, თუმცა გზაში მესხი აზნაურის ისაკ ტოლოშელის ძის ხალხმა შეიპყრო და პატრონს მიუყვანა ჟღერთში. ისაკ ტოლოშელის ძემ ფადლონი აღსართან მეფეს გაუგზავნა თელავში. აღსართანს, როგორც ფადლონის მოკავშირესა და ალფ-არსლანის ვასალს, ის უნდა გაეთავისუფლებინა, ან თავისი ქმედება სულთანთან შეეთანხმებინა, მაგრამ სანინააღმდეგოდ მოიქცა. აღსართანმა ვასალურ ვალდებულებაზე მალა საკუთარი ინტერესები დააყენა და ფადლონი თავისი მიზნებისთვის გამოიყენა.

აღსართანმა დაიწყო ალფ-არსლანის მიერ შეკრული ალიანსი, რომელშიც განძის ამირაც შედიოდა. რანთა და კახთა მეფემ დატყვევებული ფადლონის მეშვეობით განძის ამირათა მიერ მიტაცებული ტერიტორიების დაბრუნება დაიწყო. აღსართანის ბრძანებით, ფადლონი ხორნაბუჯისა და არადეთის ციხეთა წინაშე გაიყვანეს, ხოლო განძელ მეციხოვნეებს, ამირას მკვლელობის მუქარით, როივე ციხისმივარე დაათმობინეს. მან განძის ამირათა მიტაცებული ყველა სამფლობელო დაიბრუნა. აღსართანი კიდევ უფრო მეტ ავანტიურაზე წავიდა და ფადლონი პოლიტიკური გარიგების წყალობით ბაგრატ მეფეს გადასცა. 1069 წლის ზაფხულში დადებული ამ შეთანხმების მიხედვით, ბაგრატი აბრუნებდა თავის მფლობელობაში არსებულ ორ სტრატეგიულად მნიშვნელოვან კახურ ციხისმივარეს: ზოჭორმასა და უჯარმას. აღსართანი ამ წინადადებას დასთანხმდა, ფადლონი ბაგრატ მეფეს გადასცა, ხოლო თავად ზოჭორმისა და უჯარმის ციხეები დაიკავა. ამ ღონისძიებით კახეთ-ჰერეთის მეფემ რანთა და კახთა თითქმის მთელი სამეფო თავისი

მმართველობის ქვეშ მოაქცია. ეს პირველი შემთხვევა იყო, როდესაც აღსართანი კახეთისა და ჰერეთის ტერიტორიებზე უტილობლად გაბატონდა.

ფადლონის შეპყრობის საპასუხოდ სულთანმა ალფ-არსლანმა თავისი მარჯვენა ხელი, ერასის ამირა სავთეგინ ალ-ხასი გამოაგზავნა. მას ურწმუნო ქართველთა დამორჩილება ჰქონდა დავალებული. სამხედრო მოქმედებების შესახებ წყაროებში ცნობები არ არის. „ჯამი ალ-დუვალის“ მიხედვით, ფადლონი ქართველთა ტყვეობაში რვა თვის განმავლობაში იმყოფებოდა. საბოლოოდ სავთეგინი ბაგრატ მეფეს შეუთანხმდა, ხოლო ბაგრატმა ზავი მიიღო და სულთნის შუამდგომლობითა და მშვიდობის დამყარების გარანტიით ფადლონი გაათავისუფლა. სამწუხაროდ, არ ჩანს, იმ საქციელის შემდეგ, რაც კახეთ-ჰერეთის მეფემ ჩაიდინა, როგორი დამოკიდებულება დამყარდა სავთეგინსა და აღსართანს შორის. ალფ-არსლანი ბიზანტიის იმპერიის წინააღმდეგ ომში იყო ჩაბმული, რის გამოც საქართველო მას მიზანში აღარ ამოუღია. „მატიანე ქართლისას“ ცნობით, ის მხოლოდ ხარკის მოთხოვნით გზავნიდა მოციქულებს საქართველოში, რასაც ბაგრატი ყოველთვის თავს არიდებდა. ანალოგიური მოთხოვნა იგზავნიდა კახეთ-ჰერეთის მეფესთან, რაზეც, თითქმის, ძველი შეთანხმების გათვალისწინებით, აღსართანს თანხმობა უნდა მიეცა, მაგრამ ეს თანხმობაც დროებითი უნდა ყოფილიყო.

1070 წელს გადაწერილ ოთხთავის ანდერძ-მინანერში აღსართანი კურაპალატად, ხოლო მისი ძმები რანთა და კახთა მეფეებად აირიან დასახელებული. ამათვალისწინებით, რასაც ბაგრატი უზენაესობას აღიარებდა და არაკადიოპოლის მთავრის თანამდებობას ფლობდა. აღსართანი და აბაზი, როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ, დიდი ალბათობით, უკვე დიდი ხანი იყო, რაც ბიზანტიურ ნოდეებს ფლობდნენ, ამასთან, ისინი იმპერატორ რომანოზ IV დიოგენეს მიერ დაახლოებულ არისტოკრატთა წრეში მოიაზრებოდნენ. ანდერძ-მინანერის მიხედვით, „ბრწყინვალე მეფე“ აბაზი კონსტანტინოპოლში ცხოვრობდა და იმპერატორის უზენაესობას აღიარებდა. სრულიად წარმოუდგენელია მეფის ნოდების მქონე რანთა და კახთა სამეფო დინასტიის წევრი რომანოზს სელჩუკთა წინააღმდეგ არ გამოეყენებინა.

მუსლიმი ისტორიკოსების ცნობით, 1071 წლის სამხედრო კამპანიაში იმპერატორ რომანოზს თავის არმიაში სხვა ხალხის პარალელურად იბერიელები, აფხაზები (დასავლეთ საქართველოს მკვიდრნი) და ზაზარებიც ჰყოლია. იბერიელებში აღმოსავლეთ საქართველოს მკვიდრნი იგულისხმებიან; აფხაზებში – დასავლეთ საქართველოს მოსახლეობა; ხოლო ზაზარებში – ჩრდილო-

ეთ კავკასიის, რომელთა გადმოყვანა მხოლოდ ქართული ტერიტორიის გავლით იყო შესაძლებელი. საფიქრებელია, რომ ამ წლებში კახეთ-ჰერეთის მეფემ საბოლოოდ შეაქცია ზურგი ალფ-არსლანს. ძირითადი მიზეზი შიდაპოლიტიკური სიტუაცია უნდა ყოფილიყო. კახეთ-ჰერეთის მეფის ძმები, ასევე დიდებულები და აზნაურები, ქვეყანაში მუსლიმურ პოლიტიკას ვერ გაატარებდნენ და აღსართანის მსგავსად რჯულს ვერ შეიცვლიდნენ, ეს აშკარა იყო. შესაბამისად, ძალაუფლების შესანარჩუნებლად აღსართანმა უარი თქვა პროისლამურ პოლიტიკაზე და ბიზანტიის იმპერია აირჩია მოკავშირედ. ჩვენი აზრით, 1071 წლის სამხედრო კამპანიაში თავისი მცირე წვლილი აღსართან მეფის ხალხმაც შეიტანა, რომლებიც ბიზანტიელებს ეხმარებოდა ალფ-არსლანის წინააღმდეგ ბრძოლაში. ამავე წლის აგვისტოს მანასკერტის ბრძოლაში მარცხმა კახეთ-ჰერეთის ქრისტიანის მოსახლეობის იმედი შეარყია. კახეთ-ჰერეთის მეფეს მუსლიმთა წინააღმდეგ მხოლოდ სუსტი ტაშირ-ძორაკერტის მეფის თანხლებით უნდა ებრძოლა, დროებით მოკავშირედ გამოდგებოდა ბაგრატიც; მაგრამ ეს უკანასკნელი სანდო მეგობრად ვერ ჩაითვლებოდა. ალფ-არსლანის მოსალოდნელი აგრესია აფხაზთა და ქართველთა მეფეს აიძულებდა აღსართანი უფრო მოკავშირედ ჰყოლოდა, ვიდრე მონიწილმდგემდ.

მაღე ბაგრატი და ალფ-არსლანი გარდაიცვალნენ, რამაც აღსართანს საგარეო პოლიტიკაში შედარებით თავისუფლად მოქმედების საშუალება მისცა. თავდაპირველად კახეთ-ჰერეთის მეფე მოკავშირეობდა ბაგრატის მემკვიდრე გიორგი II-სთან, რაც ფარცხისის ბრძოლის ერთობლივ გამარჯვებას და მასში მიღწეული წარმატებით გამოიხატა. თუმცა მოგვიანებით აღსართანი იძულებული გახდა გიორგის აგრესიის თავიდან ასაცილებლად 1084 წელს მალიქ-შაჰის კარზე მისულიყო და ისლამი მიეღო, რამაც მას ხელისუფლება და მთელი ქვეყანა შეუნარჩუნა.

სპარსეთიდან დაბრუნების შემდეგ, ვახუშტი ბაგრატიონის ცნობით, 1084 წელს, გარდაიცვალა კახეთ-ჰერეთის მეფე აღსართანი. გარდაცვალების ზუსტი მიზეზი უცნობია. სიკვდილის უამს მეფე აღსართანი 45 წლის იყო.

კვირიკე IV

კვირიკე IV (1084-1104 წწ) კახეთ-ჰერეთის ბაგრატიუნთა დინასტიის რიგით მესამე მეფე გახლდათ. ის,

წინამორბედთა მსგავსად, ამავე სამეფო საგვარეულოს კვირიკიანთა შტოს წარმომადგენელი იყო. კვირიკე IV-ის ჩამომავლობის შესახებ ცნობას მხოლოდ ვახუშტი ბაგრატიონი გვანდის. მაგრამ სწავლული ბატონიშვილი ცნობებს კრიტიკულ მდგომარეობაში სჭირდება და მათი კომენტარის გარეშე გათვალისწინება მართებული არ არის.

1084 წელს, ხელმეორედ ისლამის მიღებიდან მცირე ხანში, მეფე აღსართანი გარდაიცვალა. კახეთ-ჰერეთის სამეფო ტახტი მისმა ძმამ, კვირიკემ, დაიკავა. ჩვენ მოსაზრებას თუ გავითვალისწინებთ, გამოდის, კვირიკე უკვე საკმაოდ გამოცდილი იყო – ტახტზე ასვლისას ის 43 წლის იქნებოდა. ქრისტიანობისა და ზნეობრივი მორალის დამცველი კვირიკე მეფე ხალხში დიდი ავტორიტეტით სარგებლობდა. ამას დავითის მემკვიდრეც ადასტურებს, რომელიც, გარკვეული პოლიტიკური მეთოდების მიუხედავად, მასზე მხოლოდ დადებითად საუბრობს.

კვირიკე IV-მ რანთა და კახთა სამეფო მძიმე ვითარებაში ჩაიბარა. ქვეყანას ჰქონდა ვალდებულება ყოველწლიური ხარკი გადაეხადა თურქ-სელჩუკთა სულთნის მალიქ-შაჰის (1072-1092 წწ) სასარგებლოდ. ხარკი საკმაოდ დიდი იყო, ზუსტი რაოდენობა არ ვიცით, მაგრამ კახეთ-ჰერეთის გადასახადი დაახლოებით დღევანდელი უნდა ყოფილიყო იმისა, რასაც შარვანის სამეფო იხდიდა სელჩუკთა სულთნის სასარგებლოდ. შარვანის სამეფო ყოველწლიური გადასახადის სახით 70000 დინარს იხდიდა, რაც მოგვიანებით 30000 დინარამდე შემცირეს.

1092 წელს გარდაიცვალა მალიქ-შაჰი. სელჩუკთა იმპერიაში არეულობა დაიწყო. ამას არ შეეძლო არ ემოქმედა საქართველოში არსებული ვითარებაზე. მაგრამ ზუსტად როგორი ზეგავლენა მოახდინა ამ პროცესებმა კახეთ-ჰერეთის სამეფოზე, ჩვენთვის ცნობილი არ არის. 1103 წელს დავითი თავისი ლაშქრით ზედაზნის ციხეს შემოეწყო. კახეთ-ჰერეთის მეფე კვირიკე ზედაზნის დასახმარებლად თავისი სამხედრო ძალები გაგზავნა. ციხესიმაგრე მაშინ ძაგანის მფლობელობაში იყო, რომელიც კვირიკეს უზენაესობას აღიარებდა. ზედაზნის ციხის აღკვეთა ძლიერი დაპირისპირების პირობებში წარმართა. ბრძოლაში დავითი გამარჯვებული გამოვიდა, ხოლო კვირიკეს გარნიზონი დამარცხდა. კვირიკემ ზედაზნი დაკარგა. ძაგანმა გაქცევა მოასწრო და თავი შიომღვიმის მონასტრის ტერიტორიაზე აგებულ ციხესიმაგრეს შეაფარა.

მღვიმის მონასტრის ბერების დახმარებით ძაგანი და კვირიკე მეფის მომხრეები დავითის ლაშქარმა შეიპყრო, ხოლო ციხესიმაგრე შტურმით აიღო. დავითმა კახეთ-ჰერეთის მეფის კუთვნილი რამდენიმე ციხეც

დაიკავა ქართლში, ხოლო ძაგანს მთელი სამფლობელოები ჩამოართვა. დავითის ისტორიკოსის მიხედვით, ზედაზნის ციხის აღების მომდევნო წელს კვირიკე მეფე გარდაიცვალა. 1104 წელს კვირიკე IV უკვე 63 წლის იყო, რაც XII საუკუნეში უკვე მოხუცებულობად ითვლებოდა. ამდენად, კვირიკე მეფე ჭარმაგ ასაკს მიღწეული გარდაიცვალა. ცნობილი არ არის, ჰყავდა თუ არა საკუთარი ოჯახი. სავარაუდებელია, რომ მას არ უნდა ჰყოლოდა ვაჟი, ვინაიდან გარდაცვალების შემდეგ კახეთ-ჰერეთის სამეფო ტახტს მისი ძმისწული, აღსართან II, იკავებს.

აღსართან II

აღსართან II (1104-1105 წწ) კახეთ-ჰერეთის უკანასკნელი მეფე გახლდათ. ის ბაგრატიონთა დინასტიის კვირიკანთა კახეთის შტოს წარმომადგენელი და თავისი წინამორბედის, მეფე კვირიკე IV-ის, ძმისშვილი და მემკვიდრე იყო. 1104 წელს აღსართანი ბიძის დატოვებულ მემკვიდრეობას – რანთა და კახთა სამეფოს, როგორც სახელმწიფოს კანონიერი სამართალმემკვიდრე, ისე დაეუფლა.

აღსართანის მეფობის შესახებ ცნობები, თანადროულ ავტორთა შორის, მხოლოდ დავით აღმაშენებლის ისტორიკოსმა შემოგვინახა. XII საუკუნის ისტორიკოსის გადმოცემით, აღსართანი იყო: „არაერთა მქონებული ნიშთა მეფობისათაჲ, არამედ უცნდრუო რამდენ, უსჯულად და უმეტრად უსამართლოდ და ყოვლად წინაუკმოდ მამისძმისა მისისაჲ“. აღსართანი, დავითის მემკვიდრის მიხედვით, ყოვლად შეუფერებელი ყოფილა სამეფო ტახტისთვის და როგორც აღნიშნავს, ბიძის, კვირიკე IV-ის ანტიპოდი გახლდათ. აღსართანი დახასიათებულია როგორც ურჯულო, ცუნდრუკი, უმეტარი და უსამართლო. დავითის ისტორიკოსის ჩვენებას იმიორებს ვახუშტი ბაგრატიონიც.

დავითის ისტორიკოსის ცნობით, აღსართან II სულ რამდენიმე თვეს მეფობდა. მცირე ხნითაა განსაზღვრული მისი ზეობა ვახუშტის თხზულებაშიც. რუის-ურბნისის საეკლესიო კრების შემდეგ, როგორც ჩანს, ამავე წლის მეორე ნახევარში აღსართან მეფე ჰერეთის დიდებულებმა შეიპყრეს და დავით მეფეს მიჰგვარეს. აღსართანის შეპყრობა დავით აღმაშენებლის ისტორიკოსს ძალიან მოკლედ აქვს აღწერილი. მემკვიდრის მიხედვით, არიშინი და ბაჰრამი, ასევე, მათი ბიძა დედის მხრიდან, ქვეთარ ბაჰრამის ძე, აღსართან მეფეს შეიპყრობენ და საქართველოს მეფეს მოუყვანენ. ეს არის პირველი შემ-

თხვევა კახეთ-ჰერეთის ისტორიაში, როდესაც მეფე საკუთარმა ფეოდალებმა შეიპყრეს და დატყვევებული მეზობელი ქვეყნის მეფეს გადასცეს. აღსართან მეფის შეპყრობის სხვა დეტალები დავითის ისტორიკოსთან აღწერილი არ არის.

კახეთის მოსახლეობის დიდი ნაწილი დავითის წინააღმდეგი იყო. ისინი აღსართანის მეფობას აღიარებდნენ და შემოერთებული იყვნენ მისი დატყვევებით. კახეთის მოსახლეობის აღსართანისადმი მხარდაჭერამ, ხოლო ჰერეთის დიდებულთა დავითისადმი ერთგულებამ კახეთ-ჰერეთის სამეფოს მოსახლეობა ორ ნაწილად გაყო. აღსართანის მომხრე კახეთის დიდებულთა ზრით, საჭირო იყო ჰერეთის დიდგვაროვნების დამორჩილება, ხოლო შემდეგ ბრძოლის კახეთსა და საქართველოს სხვა კუთხეებში გადატანა. მთავარი მიზეზი, რის გამოც სელჩუკთა არმია ჰერეთში ერწუხის მიდამოებში შემოვიდა, სწორედ ჰერეთის დიდებულთა დამორჩილება და დავითის პოზიციების ამ ტერიტორიაზე განადგურება იყო. აღსართანი ამ დროს დავითის ტყვეობაში იმყოფებოდა და პოლიტიკურ პროცესებზე ზეგავლენის მოხდენა აღარ შეეძლო. ფორმალურად ის ინარჩუნებდა მეფობას, ხოლო რეალურად დავითის ხელში არსებულ ბრმა იარაღად გადაიქცა, რომლის მეშვეობითაც საქართველოს მეფეს ცალკეული ციხესიმაგრეების აღება შეეძლო. სელჩუკები ჰერეთის მიწაზე საკმაოდ ღრმად შემოვიდნენ, როგორც ჩანს, მათ წინააღმდეგ გენერალური ბრძოლა აუცილებელი იყო, წინააღმდეგ შემთხვევაში დავით მეფის მთელი მონაპოვარი დაიკარგებოდა.

1104 წლის მინურულს განძის ათაბაგმა სელჩუკთა არმია კახეთის დიდებულთა მიერ შეკრებილ ჯართან გააერთიანა და ჰერეთის ტყითა და ხეობებით დასერილ მიწაზე შემოვიდა. გადამწყვეტი ბრძოლა ერწუხის მიდამოებში მოხდა, სადაც დავითის არმია სელჩუკთა და კახეთის გაერთიანებული ძალებს სასტიკად დაამარცხა. მარცხი გამანადგურებელი იყო – ამ ბრძოლაში დაიღუპა ათაბაგი, მისი ლაშქრის მნიშვნელოვანი ნაწილი და აღსართანის მომხრე კახელი მეომრების უმეტესობა. სულთანი მუჰამადი იძულებული გახდა მარცხს შერიგებოდა, ვინაიდან ამავე ხანებში მისი უფროსი ძმა სულთანი ბარქიარუკი გარდაიცვალა, რომლის ადგილიც სულ მალე თავად დაიკავა. მუჰამადმა იმპერია გააერთიანა, მაგრამ თავისი ძალაუფლების მთელ ქვეყანაში გამტკიცებას ხელი აიღო. სულთანი კახეთ-ჰერეთზე ხელი დაიღწია.

ერწუხის ბრძოლა გარდამტეხი იყო კახეთ-ჰერეთის სამეფოს შემოერთებისათვის. აღნიშნულმა მარცხმა წარმატების მიღწევის, ფაქტობრივად, ყველა იმედი გა-

დაუნურა აღსართან მეფის მომხრეებს. ერწუხის ბრძოლის შემდეგ, დავითის ისტორიკოსის მიხედვით, „ესრეთ რამ თვთმპყრობელობით დაიპყრა ჰერეთი და კახეთი და ნებიერად აღიხუნა ციხენი და სიმაგრენი მათნი, მზეებრ მიჰფინა წყალობამ ყოველთა ზედა მკვდრთა ქუეყანისათა“. აღნიშნული ცნობით ცხადი ხდება, რომ ერწუხის ბრძოლის მომდევნო ხანებში დავით აღმაშენებელმა მთელი ჰერეთისა და კახეთის ციხესიმაგრეები დაიპყრო, ხოლო ახლად შემომტკიცებული თავისი მფარველობისა და წყალობის ქვეშ მიიღო. ეახუშტი ბატონიშვილის ცნობით, სრულიად ჰერეთისა და კახეთის დაპყრობა 1105 წელს უნდა მომხდარიყო, რაც კარგად შეესაბამება დავითის უცნობი ისტორიკოსის აღწერილს. ერწუხის ბრძოლის შემდეგ გარკვეული დროის განმავლობაში დავითი კახეთ-ჰერეთის ციხესიმაგრეების აღებით იყო დაკავებული, რაც მომდევნო წელს უნდა დაესრულებინა. დავით აღმაშენებელს მიტოვებული ციხესიმაგრეების აღებაში ტყვე აღსართანი შეეძლო გამოეყენებინა, რომელსაც, როგორც ჩანს, მეფობაზე უარი ათქმევინეს, ხოლო მისი ტერიტორიები დავითის მიერ გაერთიანებულ საქართველოს სამეფოს შემადგენლობაში შევიდა. აღსართანის ცხოვრების დასკვნითი ეტაპი ჩვენთვის ცნობილი არ არის, მან, სავარაუდოდ, მთელი დარჩენილი სიცოცხლე ტყვეობაში გაატარა.

აღსართან II-ის მეფობის აღსასრული კახეთ-ჰერეთის სამეფოს დასასრული აღმოჩნდა.

ტაშირ-ძორაგეთის მუზეუმი

ბურგენი (კვირიკე I)

ტაშირ ძორაგეტის მეფე – 978-989 წლებში. იგი იყო ანისის ბაგრატიუნი მეფის, აშოტ III ვოლორმანის (მონ-ყალე) (953-977 წწ), უმცროსი ძე.

ანისის მეფე აშოტ III თავისი ქვეყნის გაძლიერებისთვის იბრძოდა, მან შექმნა მუდმივი ჯარი. ანისის მტკიცე გალავანი, ე. წ. „აშორის კედლები“ შემოარტყა (963-964 წწ). აშოტს ჰყავდა სამი ვაჟი, მათგან ორნი – სუმბატ II (977-989 წწ) და გაგიკ I (989-1020 წწ) ანისის მეფეები გახდნენ, ხოლო მესამე და უმცროსმა, კვირიკემ, 978 წელს საფუძველი ჩაუყარა ტაშირ-ძორაგეტის სამეფოსა და კვირიკიანების დინასტიას ქვემო ქართლში. ანისელი ბაგრატიუნების პირდაპირი შტო კვირიკიანეზი მოყვრობით იყვნენ დაკავშირებული ქართლისა და კახეთის ბაგრატიონებთან, ასევე ქართულ და სომხურ ფეოდალურ სახლებთან.

კვირიკემ მამის, აშოტისგან, და ძმის, სუმბატისგან, სამფლობელოდ მიიღო ტაშირი, ძორაგეტი, კენი, კენონი და ისტორიული ქვემო ქართლის სხვა ტერიტორიები. სომეხი ისტორიკოსის, ვარდანის ცნობის მიხედვით, გურგენს მემკვიდრეობით მიუღია ტაშირი, სეგორდიელთა ძორაგეტი (დებედა), კაიანი და კაიონი, ხორ-ხორუნიქი, ხორის მიერ აგებული ხოშორნი, ხორაკერტი (შულავერი), ბაზუნიქი, იგივე ბაზკერტი – ტაშირის გავარებში. იმ დროს ყველა ეს მხარე ანისის მეფეთა გამგებლობაში იყო მოქცეული. ასე შეიქმნა ქვემო ქართლის ტერიტორიაზე სომეხ მმართველთა ფეოდალური სახელმწიფო – ტაშირ-ძორაგეტის სამეფო, რომელიც ვასალურ დამოკიდებულებაში იყო ანისის სამეფოსთან.

ანისის სამეფოს აქტიური დახმარებით ტაშირ-ძორაგეტის მეფე კვირიკე სამეფოს ტერიტორიას აფართოვებდა. დაიკავა თელი ქვემო ქართლი თბილისიდან შამქრამდე და თრიალეთის მთებიდან ბაზბაქის ქედამდე. ტაშირ-ძორაგეტის სამეფო საქართველოში სომხური გავლენის ფორპოსტად იქცა. ახლად წარმოქმნილი სამეფოს პოლიტიკური ცენტრი სამშვილდე იყო. გურგენი წყაროებში უკანასკნელად 991 წელს იხსენიება.

ივანე ჯავახიშვილის დაკვირვებით, „სომეხ ბაგრატუნთა დროებითი პოლიტიკური პატარონობის წყალობით, სომხური გავლენა ქვემო ქართლში შედარებით უფრო

უნდა გაძლიერებულიყო. მაგრამ თვით ქვეყანა წინანდებურად ქართული იყო. აქაურ მეფეთა ტიტულატურაში ხაზგასმულია „ქართველთა ერისთავთ-ერისთავობა“, „ქართველთა შაჰანშაჰობა“, რაც მიუთითებს იმაზე, რომ სწორედ ეს მეფენი ამ ქვეყანას ქართლად და ქართველთა მიწად წყლად მიიჩნევდნენ, რომლის დაპატრონების გამო მათ თავის თავს ეს სახელები უწოდეს“.

დავით I უმინანყო (ანპოლიცი)

ტაშირ-ძორაგეტის მეფე – 989-1048 წლებში. კვირიკე I-ს ორი ვაჟი ჰყავდა: დავითი და სმბატი. სამეფო ტახტი უფროსმა, დავითმა, დაიკავა.

დავით I ენერგიულად შეუდგა სამეფოს მართვას. დავით კვირიკიანი, თავისი სამეფოს დამოუკიდებლობის მოსაპოვებლად ბიძას, ანისის მეფე გაგიკ I-ს განუდგა. გაგიკმა ეს არ აპატიდა და ძმისწულს სამეფო მთლიანად ჩამოართვა. სტეფანოს ტარონეცი მოგვითხრობს, ძმისწულს დასასჯლად როგორ ააოხრა გაგიკ ანისელმა მეფემ ტაშირი, სამშვილდე და ქართველთა ველი, გაიარა გაგის ციხე და აღსტევის გავარში გავიდა. რამდენიმე ხნის შემდეგ დავითი იძულებული გახდა დამორჩილებოდა ბიძას და სამეფო უკან დაიბრუნა. ამის გამო დავით კვირიკიანი „უმინანყოლს“ (სომხ. ანპოლინი) სახელით არის ცნობილი.

სტეფანოს ტარონეცის ცნობით, 989 წელს დავითმა დმანისი აიღო და თბილისის ამირაც დამორჩილა. ამავე დროულად დაამარცხა განძის ამირა ფადლონი და მისი ჯარიც გაანადგურა. აქედან გამომდინარე, სავარაუდოა, რომ დმანისი (და მისი ხევი) ან მანამდე არ შედიოდა კვირიკიანთა სამეფოს შემადგენლობაში, ან ხელმოკრედ აიღეს სომეხებმა.

პალატიის მონასტრის 996 წლის ერთ-ერთ წარწერაში ის სწორედ ამ სახელით იხსენიება. დავით კვირიკიანის მოღვაწეობის შედეგად მიღწეული წარმატება ცხადად გამოიხატა მის სამეფო ტიტულატურაში. „მატიანე ქართლისა“ მას „სამშვილდარსა და ძორაგეტელს“ უწოდებს, რაც მიუთითებს, რომ დავითი სამშვილდესა და ტაშირ-ძორაგეტს ფლობს. რადგან დავით ანპოლინმა

ტაშირ-ძორაგეტის საზღვრები აღმოსავლეთის მიმართულუბითაც გააფართოვა და კვირიკიანთა სამეფოში ალბანეთის მნიშვნელოვანი ნაწილიც შევიდა, ამიტომ მას მათოს ურპაეცი „ალვანთა მეფედ“ მოიხსენიებს. ტიტული „ალვანთა მეფე“ გამოხატავდა მისწრაფებას, დაეკავებინათ და დაემკვიდრებინათ ალბანური მიწები. დავით უმინანყლომ XI საუკუნის 20-იან წლებში ლორეს ციხე დააარსა და გაამაგრა. ვარდანის მიხედვით, დავითმა, ლორეს გარდა, კიდევ თორმეტი ციხე დააარსა, რომელთა სახელებიც უცნობია.

კვირიკიანთა განსაკუთრებული ძლიერების ხანაშიც კი, დავით უმინანყლოს ზეობის დროს ლორე-ტაშირის ტერიტორიაზე ქართული მოსახლეობა ცხოვრობდა, ქართული ეროვნული თვითშეგნებითა და ეროვნული მრწამსით.

ამის უტყუარი მოწმობაა დავით უმინანყლოს მეფობის დროს ტაშირ-ძორაგეტის სამეფოს ტერიტორიაზე (ზემო ყარაბულახი, შახმარლო, ვანანა-ვანქი, კურთანი, შაჰ-ნაზარი) აგებულ ეკლესიებზე ქართული ასომთავრული წარწერები, რომლებიც ქართული მოსახლეობისთვის იყო განკუთვნილი, და რადგან აქაური მოსახლეობა ქართული იყო, ამიტომ მეფესაც ქართულად მოიხსენიებენ. მაგ., სიმონ მღვდლის საამშენებლო წარწერა, „ქ. სახელითა ღმრთისაითა აღეშენა ესე ეკლესიაი ხელითა გლახაკისა სიმონ მღვდლისაითა... დაიდვა წმინდა ბალაგარი დავით მეფისა ცოდვათა შენდობისათვის“; ასევე, „ქ. ადიდენ ღმერთმან დავით მეფე, კვირიკე მეფე“. და ა.შ.

კვირიკე II

ტაშირ-ძორაგეტის მეფე – 1048-1089 წლებში. დავით I უმინანყლოს, რამდენიმე ვაჟი ჰყავდა. სამეფო ტახტი უფროსმა, კვირიკე II-მ დაიკავა. ერთ-ერთი მათგანი, გაგიკი, კახეთ-ჰერეთის მეფე გახდა, საქართველოს მეფე ბაგრატ IV-სთან დაპირისპირების დროს ჩანან ასევე სუმბატი და ადარნასე. ანისის სამეფო, რომლის ვასალიც იყო ტაშირ-ძორაგეტის სამეფო, 1046 წელს დაეცა. ამის შემდეგ ტაშირ-ძორაგეტის მეფეებმა დამოუკიდებლად განაგრძეს მეფობა. მალე კვირიკე II-მ კურაპალატის ტიტულიც მიიღო და XI საუკუნის მეორე ნახევარში თავისი ფულიც კი მოჭრა, რომელზეც ამ ტიტულით იხსენიება.

ტაშირ-ძორაგეტის მეფე კვირიკე II თავის ძმასთან, ჰერეთ-კახეთის მეფე გაგიკთან ერთად ერთიანი საქართველოს მეფის, ბაგრატ IV-ის, წინააღმდეგ იბრძოდა.

1064 წელს ტაშირის თურქ-სელჩუკები შემოესივნენ.

კვირიკე II-მ სელჩუკთა სულთან ალფ-არსლანს მორჩილება გამოუცხადა და ამით ქვეყანა აოხრებას გადაარჩინა.

ლაშქრობის დროს ალფ-არსლანმა ბაგრატ IV-ს დისწული სთხოვა ცოლად, რომელიც ამავდროულად კვირიკე II-ის ძმისწული იყო. კვირიკემ უარი განაცხადა ამ მოთხოვნის შესრულებაზე. ეს გარემოება საბაბად გამოიყენა ბაგრატმა და 1065-1066 წელს დალაშქრა ქვემო ქართლი. „სამშვილდეს შემომაგალი სომეხთა მეფე კვირიკე და ძმა მისი სუმბატ შეიპყრეს ქვეშის ჭალასა“, მესამე ძმამ ადარნასემ სამშვილდში შეასწრო. ბაგრატის ერისთავმა, ვარაზაკურ გამრეკელმა, კვირიკე II ძელზე გასცა და სამშვილდის გარნიზონის მეთაური, კვირიკეს ძმა, ადარნასე, აიძულა, რომ საკუთარი ძმის სიცოცხლის გადარჩენის სანაცვლოდ თავისი სამეფოს დედაქალაქი, სამშვილდე, დაეთმო.

დედაქალაქის დაკავების შემდეგ საქართველოს სამეფო მთელ ქვემო ქართლს აკონტროლებდა. ბაგრატმა შეიწავლა კვირიკე, გაათავისუფლა და „მისცნა და უთავისუფლნა ყოველნი ციხენი, თვინიერ სამშვილდისა... სამშვილდე იურვა სახლად თვისად და ეგრეთვე მონებდეს სომეხნი“. აქედან ჩანს, რომ კვირიკიანთა სამეფოს დედაქალაქის ხელში ჩაგდების შემდეგ ბაგრატმა საფუძველი გამოაცალა სომეხ ბაგრატიუნების მმართველობას ქვემო ქართლში. ამას მოჰყვა ცვლილება, რაც იმით გამოიხატებოდა, რომ ქართველ მეფეს „მონებდეს სომეხნი“.

კვირიკე II ვასალობის პირობით კვლავ დარჩა ტერიტორიულად შემცირებული სამეფოს მფლობელად. სამეფოს დედაქალაქად მან ლორე გამოაცხადა. ამის შემდეგ მათ სამეფოს ხშირად ლორეს სამეფოდაც მოიხსენიებენ. ალფ არსლანის მეორე შემოსევის დროს, 1068 წელს, კვირიკე დაკარგული პოზიციებისა და ტერიტორიის დაბრუნების იმედით სელჩუკებს მიემხრო და ქართლის აოხრებაშიც მონაწილეობდა, მაგრამ პირიქით განვითარდა მოვლენები, სულთანმა განძის ამირას თბილისთან და რუსთავთან ერთად ტაშირ-ძორაგეტის ციხეების ნაწილიც (ქავაზინი და გაგიკ,) გადასცა. ეს ციხეები შემდეგ ბაგრატმა წაართვა განძის ამირა ფადლონს.

კვირიკე II უკანასკნელად წყაროებში 1089 წელს იხსენიება. მისი გარდაცვალების ზუსტი თარიღი უცნობია.

დავით II და აბასი

ტაშირ-ძორაგეტის მეფეები 1089-1111 წლებში. კვირიკე II ბოლო პერიოდში მხოლოდ ლორეს ციხესა და

მის მიდამოებს მართავდა, შემდეგ სამეფო ტახტი მისმა შვილებმა, დავით II-მ და აბასმა, დაიკავეს. აბასი და დავითი კვირიკეს მსგავსად, მძიმე მდგომარეობაში იმყოფებოდნენ. ისინი სელჩუკების შემოსევებმა და „დიდმა თურქობამ“ შეავინროვა და სომხური წყაროების მიხედვით, გარკვეულ ზეწოლას ქართველი მეფეებისგანაც განიცდიდნენ.

კირაკოს განძაკელის მიხედვით, დავითი და აბასი სელჩუკებთან ნავიდნენ, მათგან მიიღეს ტაფუში, მან-ნაბერდი და სხვა ადგილები. მცირე ხნის შემდეგ სპარსელებმა ტაფუში კელავ ჩამოართვეს, დევნილი მეფეები მანნაბერდში დარჩნენ.

ქვემო ქართლის დიდი ნაწილი, მათ შორის, ლორე და სხვა ციხეები კი სელჩუკებს ჰქონდათ დაპყრობილი. დავით აღმაშენებლის ისტორიკოსის მიხედვით, „ქალაქი ტფილისი, რუსთავი, და სომხითი და ყოველი სამშვილდე და აგარანი თურქთა ჰქონდეს“. როგორც ცნობილია, დავითმა ქვემო ქართლის ციხესიმაგრეები ეტაპობრივად დაიბრუნა. 1110 წელს სამშვილდე დაიბრუნეს ქართველებმა, 1118 წელს ლორე წაართვა დავითმა სელჩუკებს და ერთიან საქართველოს შემოუერთა.

„ქართველთა“ მეფეები
(ძეო-კლარჯეთის გეგრატიონები)

ამოტ დიდი კურაპალატი

ქართველთა სამეფოს მთავარი (გ. 826 წ.). ამოტ ბაგრატიონმა საფუძველი ჩაუყარა ქართველთა (ტაო-კლარჯეთის) სამთავროს. იგი იყო ქართლის ერისმთავარი (იხ. ამოტი), ბაგრატიონთა დინასტიის წარმომადგენელი. ბაგრატიონთა შესახებ „ქართლის ცხოვრებაში“ საგანგებო თხზულება არის შესული: „ცხოვრება და უწყება ბაგრატიონიანთა“ სუმბატ დავითის ძის ავტორობით.

ამოტი, დამარცხდა რა არაბებთან ბრძოლაში, იძულებული გახდა ქართლის ერისმთავრის თანამდებობა დაეტოვებინა და ბაგრატიონთა სამფლობელოში, სამხრეთ საქართველოში გაქცეულიყო. როგორც შემატინაე მოგვითხრობს, მან კლარჯეთის თემში განაახლა არტანუჯის ციხესიმაგრე. აქ ააშენა ქალაქი, კარის ეკლესია და რეზიდენციადაც არტანუჯი გამოაცხადა. დაიწყო გამართებული ქვეყნის აღდგენა, საზღვრების გაფართოება.

საქმე ის არის, რომ IX საუკუნის დამდეგისათვის, როდესაც ძირითადად დასრულდა ცალკეული სამეფო-სამთავროების ჩამოყალიბების პროცესი (იხ. ნერსე II), კავკასიასადე მახლობელ აღმოსავლეთში პოლიტიკურ ამინდს ისევ ორი ძალა, ბიზანტია და არაბთა სახალიფო ქმნიდა. ხაზართა სახაკანო თანდათან გამოეთიშა ბრძოლას პირველობისათვის. ქართული სამეფო-სამთავროების პოლიტიკურ ორიენტირებად კონსტანტინოპოლი და ბაღდადი დარჩა. შესაბამისად, მახლობელი აღმოსავლეთის ამ ორი ცენტრის პერმანენტული მტოქეობა განსაზღვრავდა ქართული სამთავროების საგარეო-პოლიტიკურ კურსს.

ამოტ ბაგრატიონმა, რომელსაც დაძაბული ურთიერთობა ჰქონდა არაბ ამირას ხელისუფლებასთან, მოკავშირედ ბიზანტია გაიხადა. თავის მხრივ, ბიზანტია დაინტერესებული იყო მოკავშირეების ყოლითა და მათი გაძლიერებით, რათა უფრო წარმატებით ებრძოლა არაბთა წინააღმდეგ. მართალია, ამოტი ოფიციალურად იმპერიის ვასალობას აღიარებდა, რასაც საიმპერატორო საკარისკაცო ტიტულის, კურაპალატობის, ტარება ადასტურებს, მაგრამ ეს მისი პოლიტიკური მიზნებისათვის გარდაუვალი აუცილებლობა იყო.

ამოტ ბაგრატიონის მთავარი მიზანი აღმოსავლეთ

საქართველოდან არაბების განდევნა და ისტორიული ქართლის ტერიტორიაზე თავისი, როგორც ერისმთავრის, უფლებების აღდგენა იყო. ამიტომ იგი ქვეყნის შიგნითაც ეძებდა მოკავშირეებს. მან სამხედრო-პოლიტიკური კავშირი შეკრა „აფხაზთა“ (დასავლეთ საქართველო) მეფესთან – ქალიშვილი მიათხოვა და ეს კავშირი დინასტიური ქორწინებით განამტკიცა. ამის შემდეგ მან ენერგიულად დაიწყო ბრძოლა თბილისის ამირასა და მისი მოკავშირის, კახეთის ქორეპისკოპოსის, გრიგოლის, წინააღმდეგ და დაიბრუნა შიდა ქართლი. შიდა ქართლის პროვინციის ფლობას მნიშვნელოვანი პოლიტიკური დატვირთვა ჰქონდა, რადგან იგი ისტორიულად ქართლის მეფეთა დომენი და მათ პოლიტიკური ცენტრი იყო. შესაბამისად, ამ რეგიონის დაუფლებას გადამწყვეტი მნიშვნელობა ჰქონდა საერთო ქართულ პოლიტიკურ სამყაროში პეგემონიის მოპოვებისათვის ბრძოლაში, რომლისკენაც ქართული სამეფო-სამთავროები დაუღალავად ისწრაფოდნენ.

შიდა ქართლის დაკავების შემდეგ ამოტი ფართომასშტაბიან ბრძოლებს აწარმოებდა და თავისი ძალაუფლება ბარდავამდე გაავრცელა. ეს კი კავკასიის მასშტაბით ლიბერაციის სერიოზული განაცხადი იყო. ბუნებრივია, მისი წარმატების უკან ბიზანტია იდგა, რომლისთვისაც ამ პერიოდში ყველაზე სანდო და მთავარი დასაყრდენი ძალა სწორედ ამოტი გახლდათ, რაც მის დიდ დიპლომატიურ ნიჭზედაც მეტყველებს.

ამოტის დროს სამთავროს ფარგლებში შედიოდა: შავეთი, კლარჯეთი, ნიგალი, აჭარა, ტაო, სპერი, სამცხე, ჯეჯახეთი, არტანანი. მან თავისი სამფლობელო „კლარჯეთიდან ვიდრე ქსანამდე“ გააფართოვა.

ამოტის დროს სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოში დაიწყო დიდი საეკლესიო მშენებლობები, რომლებიც შესახებაც ზედმიწევნით არის მოთხრობილი გიორგი მერჩულეს „გრიგოლ ხანძთელის ცხოვრებაში“. სწორედ ხანძთის სამონასტრო კომპლექსის მშენებლობას ჩაეყარა საფუძველი ამოტის დროს, აიგო და განახლდა მრავალი ეკლესია-მონასტერი.

ამოტ დიდი საბოლოოდ არაბთა წინააღმდეგ ბრძოლას შეენირა. მას არაბები შიდაგამყიდველების დახმარებით გარდაბანს თავს დაესხნენ. ამოტმა ეკლესიის შეაფარა თავი, სადაც მკვლელებმა იგი საკუთმხვევლად დაკლეს.

გიორგი მერჩულემ აშოტი შემდეგი სიტყვებით გააცო-
ლა: „მეფო, ჩემო, ძლიერო და დიდებულო, სიმტკიცეო
ეკლესიათაო და ზღუდეო ქრისტიანეთაო...“

აშოტ ბაგრატიონმა ვრცელი და ძლიერი სამთავრო
შექმნა, რომელსაც დიდად უწევდნენ ანგარიშს მისი
თანამედროვე ქართველი თუ უცხოელი სახელმწიფო
მოღვაწეები. მის დროს განსაკუთრებით აღზევდა ბაგ-
რატიონთა გვარი და სათანადოდ დასაბუთდა ამ გვარის
პოლიტიკური ხელისუფლების კანონიერება.

აშოტის მრავალრიცხოვანი შთამომავლობა ორ მთა-
ვარ შტოდ გაიყო: „კლარჯნი ხელმწიფენი“ და „მეფენი
ტაოსი“. ამ უკანასკნელთა შორის IX საუკუნის დასას-
რულს მკვიდრდება „ქართველთა მეფობა“.

ბაგრატ I კურაპალატი

ქართველთა სამთავროს (ტაო-კლარჯეთის) მთავარი
(826-876 წწ), აშოტის ძე. მან ბიზანტიის კეისრისაგან
მიიღო კურაპალატის ტიტული, რაც, კიდევ ერთხელ,
ბიზანტიის მხრიდან პოლიტიკური მოკავშირეობის დას-
ტურს ნიშნავდა, თუმცა აშოტის გარდაცვალების შემდეგ
ტაო-კლარჯეთის ბაგრატიონებს არაბთა წინააღმდეგ
ბრძოლაში იმპერიისგან სათანადო დახმარება აღარ
მიუღიათ.

829-880 წლებში ხალიფამ, რომელსაც უკვე აღარ
ემორჩილებოდა თბილისის ამირა, აღმოსავლეთ საქარ-
თველოში შეჭრა არმენიის ვალს (მმართველს), ხალიფ
იბნ იაზიდს უბრძანა. არაბმა სარდალმა ბაგრატს შიდა
ქართლი ჩამოართვა, შემდეგ კახეთში გაილაშქრა და
კახელ-წანართა ლაშქარი დაამარცხა. კახეთის მესვეუ-
რებმა ძალიან მძიმე ხელშეკრულებას მოაწერეს ხელი.
შემქნილი ვითარებიდან გამომდინარე, ბაგრატი იძუ-
ლებული გახდა გადაეცინჯა მამისეული პოლიტიკური
კურსი და ორიენტაცია ბაღდადზე აეღო. შედეგად, 842
წელს თბილისის ამირა საჰაკის წინააღმდეგ გამოჩენი-
ლი დახმარებისთვის, ხალიფამ ბაგრატს შიდა ქართლი
დაუბრუნა. 853 წელს ბაგრატი ბუღა თურქის მოკავშირე
გახდა. მთავრული ინტერესებიდან გამომდინარე, იგი ამ
კავშირს არ გაურბის, მიუხედავად იმისა, რომ ატარებს
ბიზანტიურ ტიტულს და არაბთა დახმარებით აფართო-
ებს სამთავროს საზღვრებს.

ბაგრატ კურაპალატის მიერ საგარეო-პოლიტიკუ-
რი კურსის შეცვლამ ტაოელ ბაგრატიონებს შორის
განხეთქილება წარმოშვა. ბაგრატს დაუპირისპირდა
უმცროსი ძმა, გუარამ მამფალი, რომელიც ბიზანტიის

მომხრეთა ძალების ლიდერად იქცა (ბუნებრივია, ბი-
ზანტიის ხელშეწყობით) და ყველაფერს აკეთებდა ძმის
ხელისუფლების შესასუსტებლად. მიუხედავად ამისა,
ბაგრატმა მოახერხა შეენარჩუნებინა ძალაუფლება და
ტაო-კლარჯეთის ერთიანობა, რომლის მთლიანობაშიც
ბზარი უკვე გაჩენილი იყო.

გიორგი მერჩულე განსაკუთრებული პატივით მო-
იხსენიებს ბაგრატ I-ს და მას ღირსეულ სახელმწიფო
მოღვაწედ და ბრძედ აღაშინად მიიჩნევს: „ბაგრატ უმ-
თავრეს მათსა (ძმებზე – ქ.წ.) იყო სიბრძნითა, სახითა
და სიქველთა“, – წერს იგი.

ბაგრატის დროს ტაო-კლარჯეთში გრძელდება აშოტ
დიდის მიერ დაწყებული ფართომასშტაბიანი სამონას-
ტრო მშენებლობა. მისი მონაწილეობით აშენდა შატ-
ბერდისა და იშხანის ტაძრები.

დავით I კურაპალატი

ქართველთა სამთავროს (ტაო-კლარჯეთის) მთავარი
876-881 წლებში, ბაგრატ I-ის უფროსი ძე.

ძმებს, ბაგრატ კურაპალატსა და გუარამ მამფალს
შორის დაწყებული დაპირისპირება (იხ. ბაგრატ I კურა-
პალატი), კიდევ უფრო გამწვავდა, რაც პოლიტიკურად
შიდა ქართლისათვის ბრძოლით გამოიხატა. ერთ მხარეს
იბრძოდნენ დავითი და ლიპარიტ ბაღვაში, ხოლო მეორე
მხარეს „აფხაზთა“ (დასავლეთი საქართველო) სამეფოს
მესვეურები და ნასრა გუარამის ძე, რომელსაც, როგორც
მამამისს, ბიზანტია უჭერდა მხარს. ამ ბრძოლაში დავი-
თის მხარემ გაიმარჯვა. გააყვებულმა ნასრამ, რომელიც
ასევე ვერ შეეგუა იმ ამბავს, რომ მამამისის კუთვნილ
ქვეყანაში, თრიალეთში, ლიპარიტ ბაღვაში დასახლდა,
ბიძამილეზე იძია შური და მოტყუებით მოკლა. ამის შემ-
დეგ ნასრა იძულებული გახდა ბიზანტიაში გადახვეწი-
ლიყო. მათი კუთვნილი სამფლობელოები კი – ჯავახეთი,
არტაანი და ტაშირი – დავითის შვილებს ერგოთ.

დავითის დროს ისევ გრძელდებოდა ამ მხარეში ეკ-
ლესია-მონასტრების მშენებლობა. აშენდა იშხანი, ისი,
ხახულის მცირე ეკლესია.

ადარნასე I კურაპალატი

ქართველთა მეფე 881 (888) – 923 წლებში, დავით
კურაპალატის ძე. ადარნასეს დროს ძირითადად დამთა-
ვრებული იყო ქვეყანა.

რდა ბრძოლა ტაოსა და კლარჯეთის გამოყოფისათვის. „ქართველთა მეფობა“ დაიმკვიდრა ტაოს შტომ, მათი რეზიდენცია გახდა ბანა. ფორმალურად კლარჯეთის სახლი ტაოს სახლს ემორჩილებოდა.

888 წელს ადარნასემ ბაგრატიონთა შორის პირველმა მიიღო „ქართველთა“ მეფის ტიტული. გიორგი მერჩულესა და ოპიზის წარწერის გათვალისწინებით, არის მოსაზრება (პ. ინგოროყვა), რომ „ქართველთა“ მეფობა ბაგრატიონთა სახლში აშოტ დიდის დროიდანვე იქნა აღდგენილი. შესაძლებელია, ასეც ვიფიქროთ: აშოტის დროს აღდგა ეს ტიტული, ხოლო ტაოსა და კლარჯეთის გაყოფის შედეგად, ტაოს სახლში „ქართველთა“ მეფის ტიტულის პირველი მფლობელი ადარნასე გახდა.

891 წელს ადარნასემ ხელი შეუწყო შირაქში სმბატ აშოტის ძის გამეფებას, რის შედეგადაც გაძლიერებული სომხეთის შირაქის სამეფო მას მოკავშირედ მოეწვინა. სომხეთის მეფის, აშოტ ბაგრატიუნის, გარდაცვალების შემდეგ ერთმანეთს ტახტისათვის დაუპირისპირდნენ აშოტის ძმა, აბასი, და ვაჟი, სმბატი. ადარნასე კურაპალატი გაემგზავრა სომხეთს და ტახტზე თავისთვის სასურველი კანდიდატი დასვა, რაც უცხო ქვეყნის საშინაო საქმეებში პირდაპირ ჩაგრეას ნიშნავდა და კავკასიაში ადარნასეს მყარ პოლიტიკურ მდგომარეობაზე მიუთითებს.

ბაგრატ „აფხაზთა“ (დასავლეთი საქართველო) მეფის ინიციატივით, ადარნასესთან დასაპირისპირებლად კონსტანტინოპოლიდან გამოხმობილ იქნა ნასრა (იხ. დავით I კურაპალატი), რომელმაც დასავლეთ საქართველოს ლაშქრის მეშვეობით შეძლო სამცხეში გაბატონება. მაგრამ ადარნასემ, რომელსაც გურგენ ბაგრატიონი (კლარჯეთის სახლი) და სომეხთა ლაშქარი მიეშველნენ, ნასრა დაამარცხა. იგი ადარნასესთან ბრძოლას შეეწირა. ამ ბრძოლაში ნასრას მხარეს გამოდიოდა ოსთა მთავარი ბაყათარი, რომელიც ბრძოლის ველზე მოკლეს. ოსეთის მთავრის მონაწილეობა დასავლეთქართული ჯარის მხარეს, მიუთითებს ქუთაისის დიპლომატიურ ურთიერთობაზე ჩრდილოკავკასიურ ტომებთან.

ამრიგად, IX საუკუნის მიწურულისათვის ქვეყანაში დამთავრდა შინაომი, შედეგად, კიდევ უფრო გაძლიერდა ბაგრატ კურაპალატის სახლი. ადარნასემ თავი „ქართველთა“ მეფედ გამოაცხადა. კორონაციაში მონაწილეობა მიიღო სახალიფოს სატელიტი ქვეყნის, სომხეთის მეფემ, რომლის მეშვეობითაც ტაოელმა ბაგრატიონებმა უზრუნველყვეს რეგიონში „ქართველთა“ მეფის ინსტიტუტის საერთაშორისო აღიარება. მიუხედავად იმისა, რომ ბიზანტიამ საბოლოოდ ცნო ადარნასე ბაგრატიონის ლიდერობა ქართულ პოლიტიკურ სამყაროში და მას

კურაპალატის ტიტულიც უბოძა, „ქართველთა“ მეფის ინსტიტუტისადმი მისი უარყოფითი დამოკიდებულება არ შეცვლილა. ეს იმით გამოიხატა, რომ არც ერთი მომდევნო „ქართველთა“ მეფე არასოდეს აუყვანიათ ბიზანტიელებს კურაპალატის ხარისხში.

ადარნასე, ყოველივე ამის შემდეგ შეეცადა საკუთარი უფლებების გაზრდასა და მისთვის სასურველი რეგიონის დამყარებას საქართველოს ტერიტორიაზე. 904 წელს სმბატ შირაქის მეფის დახმარებით მან დაამარცხა და ტყვედ ჩაიგდო ქართლში შემოჭრილი „აფხაზთა“ (დასავლეთი საქართველო) მეფე კონსტანტინე და სმბატ შირაქის მეფეს გააყოლა. სომეხთა მეფემ რამდენიმე ხნით დაიტოვა იგი თავისთან, ხოლო შემდეგ მისი გათავისუფლება და მოლაპარაკება არჩია. ანისსა და ქუთაისს შორის დაიდო ხელშეკრულება, რომელიც დინასტიური ქორწინებით განმტკიცდა. სომეხთა ამ მოქმედების მიზეზი უნდა ყოფილიყო რეგიონის მასშტაბით ადარნასეს პოლიტიკური გავლენის შესუსტება.

ადარნასემ ამგვარი „ლალატი“ არ აპატიო სმბატ სომეხთა მეფეს და მის წინააღმდეგ გაილაშქრა. ადარნასეს მიზანი მისი ტახტიდან ჩამოგდება და მოკლა იყო. მან მიიმხრო სომეხი დიდებულები, რომელთა მეთაურმა ჰასანმა მას ანისის ციხეც კი ააბარა. ამ ბრძოლაში სმბატმა გაიმარჯვა და სომეხ ნაზარეტებს სასტიკად გაუსწორდა. ბაგრატის წინააღმდეგ გალაშქრება კი ვერ გაბედა.

914 წელს არაბთა სარდლის აბულ-კასიმის ლაშქრობის დროს, რომლის უპირველესი მიზანი ხალიფისგან განდგომილი თბილისის ამირას დასჯა იყო, ადარნასემ აბულ-კასიმის მხარე დაიჭირა და არაბებთან ერთად ისევ გაილაშქრა სომხეთის წინააღმდეგ. არაბებმა სმბატ სომეხთა მეფე ქ. დვინში ძელზე ჩამოკიდეს. ამ მოვლენების შემდეგ რეგიონში ადარნასეს პეგემონობა მკვეთრად გაიზარდა.

ადარნასემ ააშენა და საეპისკოპოსო კათედრად აქცია ბანას ტაძარი, სადაც პირველ ეპისკოპოსად დაადგინა კვირიკე ბანელი.

დავით II

ქართველთა მეფე 923-937 წლებში და მაგისტროსი, ადარნასეს ძე. ამ პერიოდისათვის საკმაოდ მკვეთრად გამოიხატა ტაო-კლარჯეთის მფლობელთა სუვერენიტეტის შენარჩუნებისათვის ბრძოლა. ამის საუკეთესო მაგალითია არტანუჯის ციხის ირგვლივ ატეხილი

ხმაური. კონსტანტინე პორფიროგენეტის ცნობით, 923 წლის ახლო ხანებში კლარჯ ბაგრატიონთა საგვარეულოს ერთ-ერთმა წარმომადგენელმა, აშოტ კისკასმა, თავის სიძესთან, გურგენ ერისთავთ ერისთავთან, უთანხმოების გამო ბიზანტიის იმპერატორს რომანოზს დახმარებისთვის მიმართა და არტანუჯის ციხის ჩაბარება სთხოვა. იმპერატორმა ციხის დაკავება კონსტანტი პატრიკიოსს დაავალა, რომელსაც გურგენისათვის მაგისტროსობა უნდა გადაეცა. როგორც ჩანს, რომანოზს იმედი ჰქონდა, რომ არტანუჯის სანაცვლოდ გურგენს მინიჭებდა მაგისტროსობას, ხოლო დავითს, თუ სწორ პოზიციას დაიკავებდა და ბიზანტიასთან შეთანხმდებოდა, კურაპალატობის რანგში აიყვანდა, რაც კლარჯ ხელმწიფეებზე ქართველთა მეფის უპირატესობის კიდევ ერთი დადასტურება იქნებოდა.

ბიზანტიის იმპერატორი შეცდა. ამ საკითხთან დაკავშირებით ქართველმა მეფე-მთავრებმა დაივიწყეს ბიზანტიური ტიტულები და შესაშური ერთიანობა გამოიჩინეს. მათ დაუყოვნებლივ მოითხოვეს იმპერატორისგან არტანუჯის დათმობა, წინააღმდეგ შემთხვევაში არაბთა მხარეს გადასვლით დაემუქრნენ. ქართველ მთავართა მუქარამ გაჭრა და იმპერატორმა თავისი განკარგულება გააუქმა, ხოლო მომხდარი თავისი მოხელის უჭკუობას დააბრალა. მან ქართველების დასაშოშმინებლად კონსტანტი პატრიკიოსს „ლანძღვა-გინებისა და მუქარის ბრძანება“ გაუგზავნა და საქართველო სასწრაფოდ დაატოვებინა.

ბაგრატ I

ქართველთა მეფე 937-945 წლებში, იგივე ბაგრატ II ერისთავი და მაგისტროსი, ადარნასეს ძე. დავითს მემკვიდრე არ დარჩენია, ამიტომ ბაგრატმა ძმისგან მიიღო ქართველთა მეფის ტიტული. ეს ფაქტი დასტურდება იშხანის ტაძრის წარწერით, სადაც ბაგრატ მაგისტროსის ფრესკულ გამოსახულებას თან ახლავს X საუკუნის წარწერა ასომთავრულით: „ბაგრატ მაგისტროსი, ქართველთა მეფე“.

სავარაუდოდ, ბაგრატი აქტიურ მონაწილეობას იღებდა არტანუჯის ციხისმიდგარის ბიზანტიის იმპერატორისგან გამოსხნის დიპლომატიურ მოლაპარაკებაში. ხოლო კლარჯი ბაგრატიონის, გურგენ ერისთავთ ერისთავის, გარდაცვალების შემდეგ, რადგან მას მემკვიდრე არ დარჩენია, ბაგრატს მისი ქონებიდან გარკვეული მემკვიდრეობა უნდა რეგებოდა (იხ. დავით II).

უმეფოვის ხანა

გიორგი მერჩულეს „გრიგოლ ხანძთელის ცხოვრების“ გადმოცემით, აშოტ ადარნასეს ძემ, ბაგრატის ძმამ, ბიზანტიის ხელშეშლით ვერ მიიღო ქართველთა მეფის ტიტული. იგი სამეფოს კურაპალატის ტიტულით მართავდა. მეფის ტიტული 954 წელს, აშოტის ძმის, სუმბატ კურაპალატის, დროს აღდგენილა, რასაც ადასტურებს დოლისყანის წარწერა. სუმბატ დავითის ძის მიხედვით, ქართველთა მეფობა 958 წელს უნდა აღდგენილიყო, ერისთავთ ერისთავ ბაგრატ სუმბატის ძის დროს.

ბაგრატ II

ქართველთა მეფე 958-994 წლებში, იგივე ბაგრატ III ერისთავთ ერისთავი სუმბატის ძე. როგორც ჩანს, ბიზანტია მას არ წყალობდა, რადგან საიმპერატორო-საკარისკაციო ტიტული არასოდეს მიუღია. იგი იყო დავით III დიდი კურაპალატის ბიძაშვილიშვილი. ბაგრატი დავითს დაეხმარა 990 წელს ადარბადაგანის ამირა მამლანისა და სხვა ამირათა შეერთებული ძალების წინააღმდეგ ბრძოლაში.

დავით III დიდი

X საუკუნის II ნახევრის საქართველოს ისტორიაში დავით კურაპალატი გამორჩეული ფიგურაა. იგი იყო საქართველოს გაერთიანების ერთ-ერთი ინიციატორი. იმიერ ტაოს სამეფო დავითის მეფობის დროს გახლდათ ყველაზე ძლიერი ქართული პოლიტიკურ ერთეული, რომლის საზღვრებიც სამხრეთით ვანის ტბის მიდამომდე ვრცელდებოდა, ჩრდილოეთით კი ჯავახეთამდე. იმიერ ტაოს სამეფო გამოირჩეოდა თავისი ეკონომიკური სიძლიერითაც, მასზე გადაიღო რამდენიმე სახელმწიფო მნიშვნელობის საეჭრო გზა, რომელსაც დიდი შემოსავალი შემოჰქონდა ქვეყანაში. დავით კურაპალატის სამეფოს ეკონომიკური სიძლიერის ერთ-ერთი გამოვლინებაა არნახული მასშტაბის აღმშენებლობითი საქმიანობა. ოშკის, ხახულის, პარხლის, ოთხთას შესანიშნავი ტაძრების მშენებლობა სწორედ დავით კურაპალატის სახელს უკავშირდება. მის მეფობაში იმიერ ტაოს სამეფოში ათეულობით მძლავრი საფორტიფიკაციო ნაგებობა აიგო. სწორედ ამიტომაც, მაღლიერმა მთა-მომავლობამ დავით კურაპალატს „დიდი“ უწოდა. მის

ავტორიტეტსა და ძლიერებას აღიარებდა ბიზანტიის იმპერია. იმპერატორმა დავით კურაპალატს „ყოვლისა აღმოსავლეთისა კურაპალატის“ ტიტული უბოძა.

დავით III-ის გამეფება

დავით კურაპალატი იმიერ ტაოს მეფის ადარნასე III-ის ვაჟი გახლდათ. ამ უკანასკნელს თავისი მეფობის ბოლო პერიოდში უთანხმოება ჰქონდა თავის შვილებთან, ბაგრატთან და დავითთან. ეს დაპირისპირება იმდენად სერიოზული იყო, რომ უფლისწულებმა ადარნასე კურაპალატი ტახტიდან ჩამოაგდეს და მონასტერში განაპატიმრეს, სადაც მალევე, 961 წელს გარდაიცვალა. ძმები, ბაგრატ და დავით ერისთავთ ერისთავები, იმიერ ტაოს სამეფოს ერთობლივი უფლებით განაგებდნენ. 966 წელს ბაგრატის გარდაცვალების შემდეგ კი დავითი იმიერ ტაოს ტახტს ერთპიროვნულად დაეუფლა.

დავით III და ბაგრატ უფლისწული

X საუკუნის 60-70-იანი წლების მიჯნაზე საქართველოს ტერიტორიაზე არსებული დამოუკიდებელი სამეფო-სამთავროებიდან სამი პოლიტიკური ერთეული გამოირჩეოდა თავისი სიძლიერით – აფხაზეთის, კახეთისა და იმიერ ტაოს სამეფოები. აფხაზეთისა და კახეთის სამეფოების დაპირისპირების ობიექტი შიდა ქართლი იყო. იმიერ ტაოს მეფეები კი ძირითადად სამხრეთ საქართველოში ცდილობდნენ თავიანთი გავლენის სფეროების გაფართოებასა და „ქართლსა ზედა“ ბრძოლაში არ ეწეოდნენ. X საუკუნის 70-იან წლებში ვითარება კარდინალურად შეიცვალა. აფხაზთა სამეფოს დასუსტებამ განაპირობა იმიერ ტაოს მეფის გააქტიურება. დავით III კურაპალატი ცდილობს იმიერ ტაოს სამეფო კარზე გაზრდილი ბაგრატ უფლისწულის აფხაზეთში გამეფებას, რაც მისი გავლენას რეგიონში მნიშვნელოვნად გაზრდიდა. დავით III-ს შვილი არა ჰყავდა. ამიტომაც, მან თავის მემკვიდრედ ამიერ ტაოს მეფის ბაგრატ II რეგენის შვილშვილი ბაგრატ გურგენის ძე გამოაცხადა. იმიერ და ამიერ ტაოს სამეფოთა მმართველებს ახლო ნათესაობა აკავშირებდათ ერთმანეთთან. დავით III კურაპალატის მამა, ადარნასე III, და ბაგრატ II რეგენი ბიძაშვილები იყვნენ, მაგრამ მთავარი მაინც ის იყო, რომ პატარა ბაგრატ უფლისწულის დედა, გურანდუხტი, აფხაზთა მეფის, გიორგი II-ის, ქალიშვილი იყო. ბედისწერამ ისე იწება, რომ გიორგი II-ის სამი ვაჟიდან არც ერთს მემკვიდრე არ დაუტოვებია და, ფაქტობრივად, ტახტის მემკვიდრედ აფხაზთა სამეფოშიც ბაგრატ უფ-

ლისწული ითვლებოდა.

X საუკუნის 70-იან წლების შუა ხანებში აფხაზეთში მეფობდა თვალდამწვარი თეოდოსი, გურანდუხტ დედოფლის ძმა და ბაგრატის ბიძა. აფხაზთა სამეფო ანარქიამ მოიცვა. ამ ვითარებით ისარგებლა კახეთის სამეფომ და შიდა ქართლისათვის ბრძოლა განაახლა. შექმნილი სიტუაციიდან ერთადერთი გამოსავალი, აფხაზთა სამეფოს წარჩინებულთა ერთი ნაწილის აზრით, რომელსაც ქართლის ერისთავთა იოანე მარუშის ძე მეთაურობდა, იმიერ ტაოს მეფესთან მჭიდრო პოლიტიკური და სამხედრო კავშირის დამყარება იყო. მით უმეტეს, რომ იმიერ ტაოსა და აფხაზთა სამეფოს ერთი ტახტის მემკვიდრე ჰყავდა ბაგრატ უფლისწულის სახით. იოანე მარუშის ძე დაუკავშირდა დავით III კურაპალატს და შიდა ქართლის დაკავება შესთავაზა. იმიერ ტაოს მეფე უფლისციხეში ჩავიდა, სადაც შიდა ქართლის გამგებლად თავისი გაზრდილი ბაგრატ უფლისწული დასვა. დავითის ტაოში დაბრუნების შემდეგ კახეთის მეფემ უფლისციხე აიღო და იქ მყოფი გურგენი, ბაგრატი და გურანდუხტი შეიპყრო. დავით კურაპალატი სასწრაფოდ გამოემართა შიდა ქართლისკენ, მაგრამ თრიალეთში მოსულს კახეთის მეფის ელჩები შემოეგებნენ, რომელთაც დაზავება შესთავაზეს. კახეთის მეფე ტყვეების გათავისუფლების სანაცვლოდ წირქვალისა და გრუის ციხეების მოთხოვნა. დავითი დასთანხმდა ზავის პირობებს. ბაგრატ უფლისწული კვლავ უფლისციხეში დასვეს შიდა ქართლის გამგებლად.

978 წელს დავით კურაპალატის ნებართვით იოანე მარუშის ძემ ბაგრატ უფლისწული ქუთაისში გადაიყვანა და აფხაზთა მეფედ აკურთხა. მცირე ხნის შემდეგ კი „თვალდამწვარი“ თეოდოსი დავით კურაპალატთან გამგზავრეს, სადაც გარდაიცვალა კიდევ.

ცვილიუბაჰი მახლობალ აღმოსავლეთში

X საუკუნის II ნახევარში პოლიტიკური ვითარება მახლობელ აღმოსავლეთში კარდინალურადაა შეცვლილი. მიზეზი არაბთა სახალიფოს დასუსტება და ბიზანტიის იმპერიის გაძლიერება იყო. ამ პროცესებმა თავისი კვალი დაამჩნია ქართული სამეფო-სამთავროების საგარეო პოლიტიკასაც. ახლა მოკლედ განვიხილოთ IX-X საუკუნეებში მახლობელ აღმოსავლეთში მიმდინარე პროცესები.

IX საუკუნეში არაბთა სახალიფო რამდენიმე დამოუკიდებელ პოლიტიკურ ერთეულად დაიყო. მომდევნო საუკუნეში სახალიფოს დეცენტრალიზაციის პროცესი კიდევ უფრო გაღრმავდა. არაბთა სახალიფოს დაშლის

მნიშვნელოვანია თავი იჩინა VIII-IX საუკუნეების მიჯნაზე. სახალხოფოს ჯერ კიდევ VIII საუკუნის შუა ხანებში გამოეყო ესპანეთში არსებული კორდოვას დამოუკიდებელი საამირო.

X საუკუნის დასაწყისში დამოუკიდებლობა მოიპოვა გეგიუტემ. აჯანყება აჯანყებაზე ეწყობოდა ირანსა და შუა აზიაში.

X საუკუნის შუა პერიოდში არაბი ხალიფას ხელისუფლება მნიშვნელოვნად შესუსტდა. ამ მდგომარეობით ისარგებლა ბიზანტიის იმპერიამ და აღმოსავლეთში თავისი საზღვრების გაფართოება დაიწყო. იმპერატორმა ბასილ I-მა IX საუკუნის II ნახევარში დალაშქრა კაბადოკია და კილიკია.

X საუკუნის I ნახევარში ბიზანტიის მდგომარეობა კიდევ უფრო სახარბიელო გახდა. თითქმის მთელი მცირე აზია იმპერიის შემადგენლობაში შევიდა.

იმპერია თავიდანვე ხელს უწყობდა წინა აზიასა და ამიერკავკასიაში დამოუკიდებელი სამეფო-სამთავროების ფორმირებას. მეტიც, მჭიდროდ სამხედრო-პოლიტიკურ კავშირებსაც ამყარებდა მათთან. თანამშრომლობის ეს ფორმა ორივე მხარისათვის მისაღები იყო, ვინაიდან ის მიმართული გახლდათ საერთო მტრის, არაბთა სახალიფოს, წინააღმდეგ.

სწორედ ამ პერიოდს ემთხვევა ძლიერი ქართული პოლიტიკური ერთეულების ფორმირება. მართალია, არაბთა სახალიფომ მოზიციებით დათმო, მაგრამ ბიზანტია დასაწყისში მაინც ერიდებოდა სამხრეთ კავკასიის სამეფო-სამთავროების მიმართ აგრესიული პოლიტიკის გატარებას. წინააზიურ პოლიტიკაში ბიზანტიის გააქტიურება და ექსპანსია რამდენიმე ათეული წლის შემდეგ დაიწყო, X საუკუნის მინურულს. ამდენად, მახლობელ აღმოსავლეთში X საუკუნის შუა ხანებში შექმნილი პოლიტიკური კონიუნქტურით კარგად ისარგებლეს სამხრეთ თუ დასავლეთ საქართველოში არსებულმა სამეფოებმა, უპირველესად, რა თქმა უნდა, იმიერ ტაოს სამეფომ.

ბარდა სკლიაროსის აჯანყება

დავით კურაპალატის ავტორიტეტის ზრდას ხელი შეუწყო ასევე ხელსაყრელმა საგარეო-პოლიტიკურმა ფაქტორებმა. X საუკუნის 70-იან წლებში ბიზანტიის იმპერიამ მიმდინარეობდა მძლავრი სამოქალაქო დაპირისპირება. 978 წელს დაიწყო ბარდა სკლიაროსის აჯანყება. მოკლე ხანში აჯანყებულებმა თავისი გავლენის ქვეშ მოაქციეს მცირე აზიის დიდი ნაწილი. საიმპერატორო კარი ამკარა საფრთხის წინაშე დადგა. ახალგაზ-

რდა იმპერატორმა, ბასილ II-მ, ციხიდან გაათავისუფლა ბარდა ფოკა და ბარდა სკლიაროსის წინააღმდეგ არმია ჩაუყენა სათავეში. გადამწყვეტი ბრძოლაში ბარდა ფოკა დამარცხდა და ვითარება უფრო დამძიმდა. სწორედ ამ დროს, ბიზანტიის საიმპერატორო კარმა დახმარება სთხოვა იმიერ ტაოს მეფეს, დავით III კურაპალატს. საგანგებოდ ტაოში გამოგზავნეს ათონის მთაზე მყოფი ბერი თორნიკე (ბერად აღკვეცის შემდეგ ეწოდა იოვანე. ამიტომაც ხშირად მას მოიხსენიებენ, როგორც იოვანე-თორნიკეს), რომელიც ერისკაცობაში დავით კურაპალატის გამოჩენილი სარდალი იყო. იმიერ ტაოს მეფემ ბიზანტიის იმპერატორს 12-ათასკაციანი ლაშქარი გაუგზავნა, რომელსაც სათავეში ჩაუყენა ერისთავი ჯოჯიკი და იოვანე-თორნიკე. გადამწყვეტი ბრძოლა მოხდა მდინარე ჰალისის ნაპირებთან. ქართველთა და ბიზანტიელთა ერთობლივმა ლაშქარმა სასტიკად დამარცხა ბარდა სკლიაროსი. ამ გამარჯვების სანაცვლოდ, ბიზანტიის იმპერატორმა დავით კურაპალატს დაუთმო დიდი მამულები აღმოსავლეთში. სომეხი ისტორიკოსი, სტეფანოს ტარონელი (ასოლიკი), დანერჩილებით ინფორმაციას გვანდის ბერძენთა მიერ დავით III-ისადმი ბოძებული მამულების შესახებ. იგი დასძენს: „ყველა იმ თავგადასავალთა შემდეგ ბერძენთა მეფემ ბასილმა თორნიკე სარდალი, ტომით ქართველი, წმინდა მთის ბერი გამოიძახა და წარგზავნა ტაოელთა კურაპალატთან დავითთან, რომელსაც აღუთქვა რომ მისცემდა ხალხ-იარაქს კელესურით, ჩორმარის, კარის, ბასიანს, პატარა ციხეს სევეტს მარდალში, პარქსა და აპაჰუნქს (რომლებიც გადასცა კიდევ შემდეგში), თუ კი (დავითი) მას ჯარს გაუგზავნიდა დასახმარებლად“. დავით კურაპალატის სამფლობელოები საკმაოდ შორს გადაიჭიმა სამხრეთით.

იმიერ ტაოს სამეფო კავკასიასა და მახლობელ აღმოსავლეთში ანგარიშგასაწევი ძალა იყო.

დავით III კურაპალატის დაპირისპირება ბაგრატ III-სთან

ბაგრატ III თავიდანვე ცდილობდა შეთანხმებული პოლიტიკა ეწარმოებინა დავით კურაპალატთან ერთად, მაგრამ გარკვეული პერიოდის შემდეგ მათ შორის სერიოზული აზრთა სხვადასხვაობა გაჩნდა, რომელიც თრიალეთის საერისთავოსა და მის ტახტუსს ეხებოდა. 988 წელს ბაგრატ III-მ იერიში მიიტანა თრიალეთის ერისთავზე – რატი ბაღვაშზე და მის დამორჩილებას შეეცადა. ამ უკანასკნელმა მოახერხა ეს კონფლიქტი დავით კურაპალატსა და ბაგრატ III-ს შორის დაპირის-

პირებაში გადაეზარდა. რატიმ დავითი დაარწმუნა, რომ ბაგრატის მის წინააღმდეგ მიდიოდა სალაშქროდ, მაგრამ გადამწყვეტ მომენტში ბაგრატ III მცირე ამაღლის თანხლებით ეახლა დავით კურაპალატს და ვითარების განმუხტვას შეეცადა. „მატიანე ქართლისას“ ავტორი მოგვითხრობს: „მას ჟამსა მოსრულ იყო ბაგრატ თრიალეთს; დადგა კარუშეთს. გაგზავნა მოციქული, განახნა ლაშქარნი და იხილა, რომელ ძალითა არა ეგებოდა წინააღმდეგოდა დავით კურაპალატისა. მაშინ დაუტყვენა სპანი თჳსნი ადგილსა ზედა, და თვთ მარტო მივიდა წინაშე მისსა; ითხოვა შენდობა და აუწყა ვითარმედ: „სხვსა არა რომლისათჳს მოვედ, გარნა არა მორჩილებისათჳს რატიისა“. ხოლო მან გაგზავნა და უბრძანა ესრეთ: „მითხრეს, რომელ სიკუდილად ჩემდა გამოსრულ იყავ, გარნა ან ვცან დასტურა, რომელ უბრალო ხარ. არამედ მითვისო უფლებიხარ რატიის ზედა: დაიმორჩილე ვითაცა სახედ გნადიან.“

მაშინ წარმოვიდა სიხარულითა საესე და წარვიდა მას ჟამსა აფხაზეთადე, რათა ვერ უგრძნას რატი და უგრძნეულად მივიდეს ოდენ არა გონებდეს“.

მცირე ხნის შემდეგ ბაგრატ III-მ კიდევ ერთხელ ილაშქრა რატი ერისთავის წინააღმდეგ და თრიალეთში ბალავაშთა თითქმის დამოუკიდებელ მმართველობას ბოლო მოუღო. ამან დავითსა და ბაგრატს შორის კონფლიქტი კიდევ უფრო გააღრმავა.

დავით III და ბარდა ჟოკა

987-989 წწ ბიზანტია კიდევ ერთხელ აღმოჩნდა სამოქალაქო ომში ჩაბმული. ამჯერად აჯანყების დროშა ბარდა ჟოკამ ააფრიალა. დავით III კურაპალატი მებაზობითა მხარეს დადგა. ჟოკას გამოსვლის დამარცხების შემდეგ კეისარი აჯანყების მონაწილეებისა და მათ მომხრეთა დასჯას შეუდგა. ქართველმა კურაპალატმა იმპერატორის რისხვის თავიდან ასაცილებლად დანაშაულის პატიება ითხოვა. ბასილ II-მ მხოლოდ ერთი პირობით თქვა უარი დავით კურაპალატის დასჯაზე: თუ ეს უკანასკნელი ფიცს დადებდა, რომ გარდაცვალების შემდეგ მისი სამეფო მემკვიდრეობით ბიზანტიას გადაეცემოდა. ასეთ ექსტრემალურ პირობებში დავით კურაპალატი იძულებული შეიქნა მიეღო ეს წინადადება. არაბი ისტორიკოსი იაჰია ანტიოქიელი მოგვითხრობს: „განრისხებული იყო ბასილ მეფე ტაოს პატრონ დავით ქართველთა მეფეზე და ბაგრატის ორ ვაჟზე იმის გამო, რომ მათ დახმარება გაუწიეს ჟოკას, და გაგზავნა ჯარი მათ წინააღმდეგ პატრიკიოს ჯაქარუსის მეთაურობით. მან ბრძოლა გაუმართა ბაგრატის ვაჟებს და უფროსი მოკლა, ხოლო უმცრო-

სი გადასახლა. დავით ქართველთა მეფემ პატიება და შეწყალება ითხოვა, ბასილს მორჩილება განუცხადა და აღუთქვა, რომ ვინაიდან თვითონ ძლიერ მოხუცი იყო, ხოლო ვაჟი და სხვა მემკვიდრე არ გააჩნდა, – გარდაცვალების შემდეგ თავისი სახელმწიფო მის სახელმწიფოს შეერთებოდა. იგი მეფეს სთხოვდა, ნება დაერთო მისთვის გაეგზავნა დიდებულები სამეფო კარზე, რათა მას შეძლებოდა მიეღო მათგან ფიცი და პირობა იმისა, რომ დავითთან პატრონის გარდაცვალებისთანავე მის ქვეყანას ჩააბარებდნენ. ბასილ მეფემ მოიწონა მისი მოქმედება და დანიშნა იგი კურაპალატად, გაუგზავნა მას ძვირფასად მორთული ტანსაცმელი. დავითმა ჩაიცვა იგი და ბრძანა, მის სამეფოში ბასილ მეფეზე ელოცნათ. (შემდეგ კი) ქართველთა კათალიკოსი სახელმწიფოს სხვა მრავალ დიდებულეთან ერთად მეფის კარზე გაგზავნა. მეფემ მათ ტიტულები ჩამოუღივია, მონაყალება უყო და ისინი დავითთან დაბრუნდნენ...“. ამდენად, 989 წლის შეთანხმებით, იმიერ ტაოს სამეფო მეფის გარდაცვალების შემდეგ იმპერიის მფლობელობაში გადადიოდა. დაპყრობის ამგვარ ფორმას საკმაოდ მოხერხებულად იყენებდა ბიზანტიის იმპერია. პირველ ეტაპზე მზადდებოდა ერთგვარი იურიდიული საფუძველი ამა თუ იმ სამეფოს ბიზანტიასთან შეერთებისას, ხოლო შემდეგ „კანონიერების“ დაცვით ხდებოდა ამ ტერიტორიის დაპყრობა. X-XI საუკუნეებში მარტო აღმოსავლეთში ამ გეგმით ბიზანტიელებმა მოახერხეს ტაონის, იმიერ ტაოს, ვასპურაკანისა და ანისის სამეფოების დაპყრობა.

იმიერ ტაოს სამეფოს საზღვრების ზრდა

ბიზანტიასთან განცდილი მარცხის მიუხედავად, დავით კურაპალატი არ წყვეტდა ბრძოლას მახლობელ აღმოსავლეთში არსებული მუსლიმური საამიროების წინააღმდეგ. X საუკუნის 90-იან წლებში მან რამდენიმე მნიშვნელოვანი ლაშქრობა აწარმოა სამხრეთის მიმართულებით. 990 წელს დავით III-მ მანასკერტი აიღო, რითაც თავისი კონტროლი დაანგხა მნიშვნელოვან სავაჭრო არტერიაზე, 997 წელს კი დავითმა იერიში მიიტანა ქალაქ ხლათზე, მაგრამ მისი ალბა ვერ შეძლო. დავით კურაპალატის ასეთმა გააქტიურებამ მაჰმადიანთა შორის დიდი უკმაყოფილება გამოიწვია. 998 წელს ქართველი მეფის წინააღმდეგ დიდი კოალიციური ლაშქარი შეიკრიბა, რომლის მთავარი მიზანი იყო მანასკერტის დაბრუნება. დავით III კურაპალატმა დახმარებისათვის მოკავშირეებს მიმართა. იმიერ ტაოს მეფემ, ბაგრატ II-მ, ვასპურაკანის, ანისისა და ვანანდის სომხური სამეფოების მეფეებმა დახმარება უარზე დააყენეს დავით კურაპალატს. გა-

დამწყვეტ ბრძოლაში ქართველთა და სომეხთა გაერთიანებულმა ლაშქარმა გამარჯვება მოიპოვა. ამ მოვლენის შემდეგ დავითს დიდხანს არ უცოცხლია. იგი 1001 წელს გარდაიცვალა. სომეხი ისტორიკოსის, არისტაკეს ლასტივერტეცის, თანახმად, დავითი თავის გარემოცვას მოუნამლავს. „მათ (ტაოელმა აზნაურებმა) დიდ ხუთშაბათს სასიკვდილო წამალი შეურიეს სასმელს, შეასვეს მას და მით მოახრჩვეს ნეტარი არსება. ასე განაშორეს (დავითი) სიცოცხლეს. მათ მობეზრდათ მისი არსებობა. (ყოველივე ეს გააკეთეს) იმ დაპირებებისათვის, რომელიც მათ მეფემ (ბიზანტიის იმპერატორი ბასილ II) აღუთქვა“.

დავითის ანდერძისამებრ, იმიერ ტაოს ბიზანტიელი იმპერატორი ბასილ II დაეპატრონა. ბასიანში ჩამოსულ ბასილს ეახლნენ ბაგრატ III და გურგენ მეფეთ მეფე. იმპერატორს მამა-შვილი საგანგებოდ დაუსაჩუქრებია და თან ბიზანტიური ტიტულები უბოძებია – ბაგრატ III-ისათვის კურაპალატობა, ხოლო გურგენ მეფეთ მეფისათვის, შედარებით დაბალი ხარისხი – მაგისტროსობა. ბასილ II მოერიდა დავით კურაპალატის მამულების სრულ დაპყრობას და ამიტომ, დავითის სამფლობელოს ნაწილი სიცოცხლის ბოლომდე ფლობის უფლებით ბაგრატ III-ს დაულოცა, ხოლო იმიერ ტაო და ბასიანი უშუალოდ იმპერიის საზღვრებში მოაქცია.

ერთიანი საქართველოს მეფეები

ბაგრატ III გამაერთიანებელი

X-XI საუკუნეების მიჯნაზე საქართველოში მიმდინარე პროცესმა რამდენიმე საუკუნით განსაზღვრა ჩვენი ქვეყნის მომავალი. სწორედ ამ დროს ჩაეყარა ბალეარის სამეფო-სამთავროებად დანაწილებულ საქართველოს ერთიანობას. ეს გაერთიანება მყისიერად არ მომხდარა და მას მრავალი წინაპირობა ჰქონდა. X საუკუნის 70-იან წლებში, ერთდროულად რამდენიმე ქართული სამეფოს ერთადერთი მემკვიდრე ბაგრატ უფლისწული აღმოჩნდა. ქართული მიწა-წყლის გამთლიანების პროცესი მომავალში მაინც განხორციელდებოდა, ვინაიდან მოვლენების განვითარება ამის წინაპირობას იძლეოდა, მაგრამ, ბაგრატ III-ის ფაქტორმა უბრალოდ დააჩქარა და შედარებით უმტკივნეულო გახადა საქართველოს გაერთიანება. ბაგრატ III იყო ამიერ ტაოს მეფის, გურგენ ბაგრატიის ძის, ვაჟი. დედა, გურანდუხტ დედოფალი, აფხაზთა მეფის გიორგი II-ის ასული გახლდათ.

ბაგრატ III-ის წოდება – პაითუხი

ქართველ მეფეებს ხშირად ამკობდნენ ზედწოდებით. ბაგრატ III-ს საქართველოს ისტორიაში ზედწოდებით არ იცნობენ. თითქოს არაფერი ედგა წინ ბაგრატიისთვის ეპითეტი „დიდი“ ეწოდებინათ, მაგრამ XI საუკუნის მემკვიდრის სუმბატ დავითის ძის ეს სურვილი, რატომღაც მოგვიანებით არავის გახსენებია. ისტორიკოსი სავანგებოდ აღნიშნავდა, რომ ბაგრატ III იყო „აფხაზთა მეფე, კურაპალატი დიდი.“ რატომღაც მეფის თანამედროვე მემკვიდრის ეს შეფასება მომავალმა თაობებმა არ მიიღეს. ამასთან, დასაანანია, რომ ქვეყნის გამაერთიანებელი, ეკლესია-მონასტრების მამულებელი მეფის შესახებ ხალხურ ზეპირსიტყვიერებაში ერთი ლეგენდაც არ არის შემონახული. ამ უსამართლობის შეცვლას შეეცადა ექვთიმე თაყაიშვილი. სუმბატ დავითის ძის თხზულების მეცნიერულ პუბლიკაციას მან ვრცელი გამოკვლევა დაურთო, რომელშიც აღნიშნა: „ბაგრატ III გასაოცარი ენერგიის პატრონი იყო, მხნე და ახოვანი, შეუპოვარი, სასტიკი, გამსჭვალული მხოლოდ ერთი მიზნით, ერთი აზრით, ერთი იდეით – შემოეკრიბა თავისი სკიპტრის ქვეშ საქართველოს განცალკევებული პატარა სამე-

ფონი თუ საერისთავონი, დაემორჩილებინა უძლიერესი ფეოდალები და აელაგმა ლალატსა და წინააღმდეგობას მიჩეყული აზნაურები. საზოგადოდ სახელმწიფოს დაქუცმაცებული ნაწილების შემკრებლნი და ეროვნული სამთავროების გამაერთიანებელნი ყოველთვის და ყველა ერის ისტორიაში „უღმრთელები და სასტიკნი“ იყვნენ; ისინი არავითარ ღონეს და საშუალებას არ ერიდებოდნენ თავიანთი მიზნის მისაღწევად. ასეთი იყო ბაგრატ მესამე... ამის გამო სამართლიანი იქნება, თუ ჩვენს ისტორიაში მას ეწოდება ბაგრატ III, დიდი, საქართველოს გამაერთიანებელი.“ ასეთი იყო ექვთიმე თაყაიშვილის, ან უკვე საქართველოს მართლმადიდებელი ეკლესიის მიერ წმინდანად შერაცხილი დიდი მეცნიერის სურვილი. მიუხედავად ამისა, ქართულ ისტორიოგრაფიაში ბაგრატ III-ის ზედწოდებად არც „დიდი“ და არც „გამაერთიანებელი“ არ დამკვიდრებულა. სასკოლო თუ საუნივერსიტეტო სახელმძღვანელოებში კლავიწდებურად მხოლოდ სახელით იხსენიებენ მას. დიდი ხანია ქართულ ისტორიოგრაფიაში მიდის მსჯელობა, რომ სამართლიანი იქნება თუ ერის წინაშე განეული დამსახურებისათვის „აფხაზთა და ქართველთა, რანთა და კახთა“ მეფეს, ბაგრატ III-ს, „გამაერთიანებლის“ ზედწოდება მიენიჭოს. ეს ეპითეტი მოიცავს „დიდსაც“ და ბაგრატიის მოღვაწეობის მთელი შედეგის ერთგვარი შეფასებას.

მეფის ახალგაზრდობის წლები

ბაგრატ III-ის დაბადების ზუსტი თარიღი წყაროებში მითითებული არ არის. 975 წელს, როდესაც ბაგრატ III ქართლში გაეფრთხილეს, „მას უამსა იყო...“. ჯერეთ ასაკითა თვსითა უსრულ“, ხოლო 978 წელს, ანუ სამი წლის შემდეგ, აფხაზეთში გამეფების დროს „განსრულებულ იყო პასაკითა“. იგ. ჯავახიშვილის მიხედვით, პოლიტიკური სრულასაკონებობა იწყებოდა 16 წლიდან. იმ შემთხვევაში, თუ 978 წლისთვის ბაგრატი უკვე „განსრულებულ იყო პასაკითა“, ის ამ დროს შესაძლებელია 17 წლისა გახლდათ. ამას გვაფიქრებინებს ის ფაქტორი, რომ სრულასაკონების მიღწევისთანავე (ე.ი 16 წლის) ახალგაზრდა უფლისწულს აფხაზთა ტახტზე არ აყვანდნენ, მას განსაზღვრული სამზადისი და დრო სჭირდებოდა. საგარეოდ, ასეთი შეიძლება ყოფილიყო

დაახლოებით ერთი წელი. სწორედ ამიტომაც, ბაგრატიის დაბადების ყველაზე მისაღებ თარიღად დაახლოებით 961 წელი (978-17=961) მიგვაჩნია.

X საუკუნის 60-70-იან წლებში საქართველოში რამდენიმე პოლიტიკური ერთეული არსებობდა, რომლებიც თითქმის თანაბარი ძალისა იყვნენ, განსაკუთრებით იმიერ ტაოს, აფხაზეთისა და კახეთის სამეფოები. ამას გარდა, საქართველოს პოლიტიკურ ცხოვრებაში მნიშვნელოვან როლს ასრულებდა თბილისის სამირო, ამიერ ტაოს სამეფო, „კლარჯი ხელმწიფეების“ სამფლობელო.

სამ ქართულ პოლიტიკურ ერთეულში აღმოჩნდა ერთი ტახტის მემკვიდრე – ბაგრატ უფლისწული. იმიერ ტაოს მეფეს, დავითს შვილი არა ჰყავდა. ასევე უმემკვიდროდ იყო დარჩენილი აფხაზთა მეფე თეოდოსი, რომელიც ბაგრატის დედის ძმა იყო და ბიძად ერგებოდა, ამიერ ტაოს სამეფოს კი ბაგრატი მემკვიდრეობით ფლობდა. დასაწყისში ბაგრატ უფლისწული ორად გაყოფილი ტაოს გამაერთიანებლად მოგვევლინა. ზუსტად იმის გარკვევა, როდის გადაწყვიტა იმიერ ტაოს მეფემ, დავით III კურაპალატმა, ბაგრატ გურგენის ძის შვილად აყვანა, ძნელია. ჩვენ ვიცით, რომ 975 წლის ახლო ხანებში ეს უკვე ფაქტი იყო. დავითს საამისოდ ალბათ რამდენიმე მიზეზი ჰქონდა. პირველი ის არის, რომ ბაგრატი მისი სისხლით ნათესავი იყო. დავით კურაპალატს ბაგრატის პაპა, ბაგრატ II რეგენი, ბიძად ეკუთვნოდა. დავითის მამა ადარნასე და ბაგრატ II ალაღი ბიძაშვილები იყვნენ, ხოლო დავითი და გურგენ ბაგრატის ძე ბიძაშვილ-მეშვილები. მეორე და არანაკლებ მნიშვნელოვანი ის გახლდათ, რომ ამ შემთხვევაში ორად დაშლილი (იმიერ და ამიერ) ტაოს სამეფო კვლავ ერთიანდებოდა.

X საუკუნის 60-70-იან წლებში აფხაზეთის სამეფოში (დასავლეთ საქართველოს ქართული სამეფო) მძიმე პოლიტიკური ვითარება სუფევდა. „აფხაზთა მეფის“ გიორგი II-ის ვაჟებიდან არც ერთს არა ჰყავდა შვილი. აფხაზთა სამეფოს ერთადერთი მემკვიდრე გიორგი II-ის ქალიშვილის, გურანდუხტის, მხოლოდშობილი ვაჟი, ბაგრატ გურგენის ძე იყო.

X საუკუნის I ნახევარში შიდა ქართლს აფხაზთა სამეფოში განსაკუთრებული სტატუსი ჰქონდა. მას შემდეგ, რაც გიორგი აფხაზთა მეფემ დაიპყრო ქართლი, მისი მმართველობა უფლისწულ ბაგრატ დემეტრეს ძეს ებარა, რომელიც ჩიხში მოექცა. ფაქტობრივად, უკვე ამ დროს გამოიკვეთა ის რეალობა, რომლის მიხედვითაც შიდა ქართლის ერისთავი ტახტის მომავალი მემკვიდრე უნდა გამხდარიყო. მოგვიანებით, როდესაც შიდა ქართლის საერისთავოს ცენტრად უფლისციხე იქცა, ამ დროსაც, ტახტის მომავალი მემკვიდრე უფლისწული

იკავებდა შიდა ქართლის ერისთავობას. „მატიანე ქართლისას“ მიხედვით, „გიორგი აფხაზთა მეფემან მისცა ქართლის ძესა თვისსა უზუცესსა კონსტანტის“. უფროსი ვაჟი სწორედ რომ ტახტის მემკვიდრე იყო. სამწუხაროდ, კონსტანტინე უფლისწულმა თავისი პოლიტიკური ვნებები ვერ მოთოკა და მამას აუჯანყდა. გიორგი მეფემ აჯანყებულ შვილს შეიპყრო და „გაამატა ბოროტად“. კონსტანტინეს ჯერ თვალები დასწვეს, შემდგომ კი დაასაჭურისეს. ამ მოვლენებიდან მცირე ხანში შიდა ქართლის ერისთავად კვლავ აფხაზთა სამეფოს უფლისწული ლეონი დაინიშნა, რომელიც მამის გარდაცვალების შემდეგ აფხაზთა მეფე გახდა. ამის შემდგომ ვითარება იცვლება. აფხაზთა სამეფო ტახტს თანამიმდევრობით ფლობენ გიორგის ვაჟები – ლეონი, დემეტრე, თეოდოსი. სამწუხაროდ, მემკვიდრე უფლისწული არც ერთ მათგანს არ დარჩენია. მეტიც, დემეტრემ და თეოდოსიმ ურთიერთბრძოლას მრავალი წელი შეაღიეს. ამდენად, შიდა ქართლის ერისთავის, როგორც ტახტის მომავალი მემკვიდრის, სტატუსი დროებით მოიშალა. ამიტომაც დაიკავა ეს თანამდებობა არასამეფო ოჯახის წევრმა იოანე მარუშის ძემ. გამოირიცხებოდა არ არის, რომ ეს უკანასკნელი აფხაზ მეფეების ნათესავი ყოფილიყო.

ბაგრატ III-ის შიდა ქართლში ერისთავად დასმა ავტომატურად ნიშნავდა ტახტის მემკვიდრეობის ძველი წესის აღორძინებას. ეს იყო ოფიციალური განცხადება, რომ გურანდუხტის ვაჟი ტახტის მემკვიდრედ ცხადდებოდა. ბაგრატის შიდა ქართლში ჩამოყვანისას ამ ადმინისტრაციულ ერთეულის ცენტრი უფლისციხე იყო. ბაგრატი ამ დროს სულ რაღაც 13-14 წლის გახლდათ. ამიტომაც მას ტაოს ბაგრატიონთა დიდი დელეგაცია ჩამოჰყვა, მათ შორის, უფლისწულის მშობლები – გურგენი და გურანდუხტი და თვით დავით კურაპალატი. დავით კურაპალატს შიდა ქართლის საქმეთა მოწესრიგების შემდეგ, „მატიანე ქართლისას“ მიხედვით, დიდებულთა შეკრება მოუწევია. მემკვიდრე საკმაოდ ხატონად აღწერა ამ მოვლენას: „შემოკრიბნა ქართველი აზნაურნი და უბრძანა: „ესე არს მკვდრი ტაომისი, ქართლისა და აფხაზეთისა, შვილი და გაზრდილი ჩემი, და მე ვარ მოურავი ამისი და თანაშემწე. ამას დამორჩილენით ყოველნი“. და დაყვნა დღენი მცირედნი და წარვიდა ტაოს“. უფლისციხეში ბაგრატ უფლისწული მამისა და დედის გარემოცვაში დარჩა. სრულიად ახალი ცხოვრება იწყებოდა ბაგრატიონის და მისი მშობლებისთვის. მათი მშვიდობიანი მმართველობა შიდა ქართლში დიდხანს არ გაგრძელბულა. მცირე ხნის შემდეგ უფლისციხეს კახეთის მეფე მოადგა და აიღო. მემკვიდრე პირდაპირ გვეუბნება, რომ უფლისციხის აღებაში, უფრო მართე-

ბულად რომ ვთქვათ, გაცემებში, ქართლის ერისთავები მონაწილეობდნენ. „მატიანე ქართლისას“ ავტორის მიხედვით, „ვითარ წარვდეს ამას შინა ჟამნი რაოდენიმე, იწყეს კულადა მედგრობად ზაკულებით, ვითარცა არს ჩუეულემა ქართლისა აზნაურთა: შეეუბნეს ნაქურდეველთა და საბოტარელთა და მოიყვანეს ლაქარნი კახეთით და გასცეს უფლისციხე, და შეიპყრეს გურგენ და ძე მისი ბაგრატ და დედოფალი გუარანდუხტ, წარიყვანეს კახეთად“. ამ ამბის შეტყობისთანავე დავით კურაპალატმა არ დააყოვნა და დიდი ლაშქრით კახეთზე ლაშქრობა გადაწყვიტა. მემატინე აღნიშნავს: „რაჟამს ცნა ესე დავით კურაპალატმან, დაუშძიმდა ფრიად, გამოილაშქრა ყოვლითა ძალითა მისითა, მოვიდა თრი-ალეთს შთასლევად კახეთად. და რაჟამს ცნეს კახთა, მოუგზავნეს მოციქული და მოუპყრეს პირი ზავისა: განუტევეს გურგენ და ბაგრატ და დედოფალი გუარანდუხტ, და შეუტყეს ქართლი და უფლისციხე, ხლო წირქუალის ციხე და გრუი თვთ დაიჭირეს“.

ბაგრატ უფლისწულისა და მისი ოჯახის განთავისუფლების შემდეგ შიდა ქართლში მშვიდობა დამყარდა, თუმცა აფხაზთა სამეფოში დიდი ცვლილებები ჯერ კიდევ წინ იყო.

აფხაზეთში თეოდოს მწუხარის მეფობის ჟამს სახელისუფლებო კრიზისი აშკარა იყო. ეს იმით გამოიხატებოდა, რომ ქვეყნის პოლიტიკურ ცენტრს – ქუთაისს პერიფერიების მართვა უჭირდა. არც სამეფო კარზე უნდა ყოფილიყო ყველაფერი დალაგებული. 978 წლისთვის აფხაზთა სამეფოში არსებულ ვითარებაზე მოგვითხრობს „მატიანე ქართლისას“ ავტორი და ვერ მალავს, რომ ქვეყანა უამრავი პრობლემის წინაშე იდგა: „მეფობდა აფხაზეთს თეოდოს მწუხარე. განირყუნა ქუეყანა იგი და შეიცვალა ყოველი წესი და განგებდა, პირველთა მეფეთაგან განწესებული“. ერთი სიტყვით, აფხაზთა სამეფოს დიდებულთა იმ ნაწილისთვის, რომელთათვისაც ქვეყნის მონაწილე მნიშვნელოვანი იყო და თანაც ცვლილებები ევოლუციურად უნდა წარმართულიყო, ბაგრატ III-ის აფხაზეთში გამეფება ერთგვარი გამოსავალი გახლდათ.

978 წელს იოანე მარუშის ძემ ბაგრატ უფლისწული დასაველეთ საქართველოში გადაიყვანა და ქუთაისში მეფედ აკურთხა. „მატიანე ქართლისას“ ავტორი მოგვითხრობს: „ამანვე იოანე მარუშის ძემან იწება, რამითა მოიყვანოს ბაგრატ მეფედ აფხაზეთისა... შთაიყვანეს იგი აფხაზთს, დალოცეს მეფედ და დაემორჩილნეს ყოველნი ზრძანებას მისსა, რამეთუ განსრულებულ იყო პასაკითა“. მემატინე იმასაც აღნიშნავს, რომ იოანემ აფხაზეთში ბაგრატის გამეფება კიდევ ერთხელ შეა-

თანხმა დავით კურაპალატთან.

ბაგრატ III-ის მეფედ კურთხევის შემდეგ აფხაზთა სამეფოს უკვე ორი მონარქი განაგებდა, მაგრამ ყველა ხედებოდა, რომ რეალური ხელისუფლება თანდათან ახალარჩეული მეფის ხელთ ექცეოდა.

ბაგრატ III-ის წინაშე დიდი ამოცანა იდგა. მას ჯერ წესრიგი უნდა აღედგინა ლიხთიმერეთში და შემდეგ ეზრუნა ქვეყნის საერთაშორისო ავტორიტეტის გაზრდაზე. რეალურად აფხაზთა სამეფო ტახტზე აღმოჩნდა ორი ერთმანეთისგან განსხვავებული პოლიტიკური მოღვაწე. თეოდოსი, ფაქტობრივად, უკვე შეგუებული იყო, რომ მისი მმართველობა აფხაზეთში მალე დასრულდებოდა. არ გამოეცხადებოდა, რომ ამ დროს მას სხვა მნიშვნელოვანი გადაწყვეტილება უპირობოდ მიღებული. შემთხვევითი არ არის, რომ ბაგრატ III-ის გამეფებიდან მცირე ხანში (ორ წელიწადში) თეოდოსი ტაოში მიდის დავით კურაპალატთან. „მატიანე ქართლისას“ მიხედვით, აფხაზთა მეფის ტაოში გამგზავრების ინიციატორი ბაგრატი, მაგრამ, როგორც ჩანს, თავად თეოდოსიც უკვე შეგუებული იყო, რომ თანდათან უნდა ჩამოცილებულიყო სამეფოს აქტიურ მართვას, ყოველ შემთხვევაში, ამას გვაფიქრებინებს მის მიერ ბოლო პერიოდში მიღებული გადაწყვეტილებები. არ გამოეცხადებოდა, რომ აფხაზთა მეფეს „სულის ცხონებისთვის“ ეზრუნოს. ტარ მდიდარი იყო იმ დროის სრულიად საქართველოში განთქმული მონასტრებით და, შესაძლებელია, თეოდოს მწუხარე ერთ-ერთ ასეთ სავანეში დამკვიდრებულიყო.

ახალი მონარქი წინამორბედისგან სრულიად განსხვავებული ტიპაჟი გახლდათ. ახალგაზრდა, ენერგიული, დიდი პოლიტიკური ამბიციების მქონე ბაგრატ III თავის მისიაში იყო დაწინაურებული. აფხაზთა სამეფოში ახალი ცხოვრება იწყებოდა. არ ვიცი, ყველა გრძნობდა თუ არა ამ ახალი ეტაპის დასაწყისს, მაგრამ ბაგრატს რომ განსაზღვრული დასი მხარს უჭერდა, ეს ფაქტია. სხვაგვარად იგი ამ რეფორმებს, ცვლილებებს ვერ განახორციელებდა, თუმცა მონიშნულმდეგეებიც ჰყავდა და ეს მემატინის მონათხრობიდანაც კარგად ჩანს. ყოველ შემთხვევაში, 978 წელს, როდესაც ბაგრატ III მეფედ აკურთხეს, ყველა მოელოდა ცვლილებებს და ამ ცვლილებებმაც არ დააყოვნა.

მტკიცე ხელისუფლების შექმნა

გამეფებისთანავე ბაგრატ III-მ ხელისუფლების ცენტრალიზაციისათვის რამდენიმე ნაბიჯი გადადგა. დასაველეთ საქართველოში ვითარების დარეგულირების შემდეგ კი, დაახლოებით 980-981 წლებში, მან შიდა ქარ-

თლის საქმეების მოგვარებისთვისაც მოიცავდა. „მატიანე ქართლისას“ ავტორი აღნიშნავს: „შემდგომად ამისა, გარდამოვიდა ქართლს, რათა განაგნეს საქმენი დაშლილნი ქართლისანი. მოვიდა და დადგა თიღვას. ხოლო მას ჟამსა, აზნაურთა ქართლისათა, რომელთამე არა ენება გარდამოსვლა მისი, რამეთუ თვითთულად განაგებდეს საქმეთა ქართლისათა, დადაცათო იყვნეს მორჩილებასა შინა გარდაწნუბისასა“. როგორც ვხედავთ, შიდა ქართლში ამ დროს რეალურ ძალაუფლებას ადგილობრივი აზნაურები ფლობდნენ და ეს მემატიანესაც არ დარჩენია აღუნიშნავი: „თითოეულად განაგებდეს საქმეთა ქართლისათა“. ამ მოძრაობის ლიდერი აშკარად ქეთარ ტბელია, რომელიც ამ ეტაპზე იძულებულია აღიაროს უფლისციხეში მკლდომი გუგანდუხტის ძალაუფლება, მაგრამ ქართლისთვის, თანამედროვე პოლიტიკური ტერმინით რომ ვთქვათ, ფართო ავტონომიის მოპოვების მომხრეა.

„მატიანე ქართლისას“ ავტორი ბაგრატ III-ისა და ტბელების დაპირისპირების გადამწყვეტ ეტაპს ასე აღწერს: „ინინამდღურეს ქავთარ ტბელი, მოეგებნეს ბრძოლად და დაუდგეს თავსა ზედა მორღისასა. იხილა რაა ბაგრატ აფხაზთა მეფემან, აღუზახნა სპათა თჳსთა, მივიდეს და შეებნეს“. როგორც ვხედავთ, საქმე სამხედრო დაპირისპირებაზედ მისულა. ერთი რამ თავიდანვე უნდა აღინიშნოს, რომ ტბელები თავიანთ მოლოდინში შეცდნენ. მორღისთან მათ წინაშე არა სუსტი აფხაზთა მეფის დლაშქარი, არამედ ძლიერი ნებისყოფისა და შეუპოვარი ბაგრატ III-ის მეორეები იდგნენ. ეს უქანსკნელი მონის მისაღწევად უკან არ დაიხევდა. მეფის ეს ხასიათი ამ დროს ყველამ ჯერ კიდევ არ იცოდა, მაგრამ, ფაქტია, ბაგრატი ასეთად ახალგაზრდობიდანვე ყალიბდებოდა და ტბელების მიმართ მეფის ასეთი რადიკალური ღონისძიების გატარება აქედან უნდა მომდინარეობდეს.

შიდა ქართლში ბაგრატ III-ის გადმოსვლა თამამად შეიძლება თიქვას, რომ იყო მასშტაბური სამხედრო კამპანია, რომელიც მიზნად ისახავდა ტბელების მამულზე თავდასხმას. ტბელები სამხედრო მოქმედებების დანაშაულებად ანუ მორღისთან მისვლამდე საკუთარი სამფლობელოს ტერიტორიაზე იმყოფებოდნენ. ბაგრატ III თავად მივიდა საკუთარი ჯარით ქავთარ ტბელის საუფლოს საზღვრებთან. თიღვას მდგომი ბაგრატი გადამწყვეტი ბრძოლისთვის ემზადებოდა. ქავთარ ტბელმა მოახდინა მომხრეთა მოზილიზაცია. იგი ქართლის აზნაურთა თანხლებით „თავსა ზედა მორღისასა“ დაბანაკდა. მონინააზმდევნებს რამდენიმე კილომეტრი აშორებდათ ერთმანეთისგან. სხვათა შორის, გადამწყვეტი ბრძოლის ინიციატორიც ბაგრატ III გამოვიდა და იგი თავად გადა-

ვიდა შეტევაზე. მეფემ მონინააზმდევნი დაამარცხა და უფლისციხისკენ განაგრძო სვლა. ბაგრატმა დედისგან ჩაიბარა უფლისციხე, საგულდაგულოდ გაამაგრა ის და დასავლეთ საქართველოში დაბრუნდა.

„მატიანე ქართლისას“ მიხედვით, აფხაზთა სამეფოში საქმეების მოგვარების შემდეგ ბაგრატ III-მ გადამწყვეტი რატი ბაღვაშის შეპყრობა. მეფე ამ გადამწყვეტილებას, როგორც ჩანს, ერთხანს საიდუმლოდ ინახავდა. შეძლება ამით ავსხნათ მემატიანის მითითება: „შეკრიბა უცნაურად სპა თჳსი“. ბაგრატ III აღმოსავლეთ საქართველოში გადმოვიდა, თუმცა იმნამსვე მას სამხედრო მოქმედებები არ დაუწყია. „მატიანე ქართლისას“ ავტორი დასძენს, რომ ბაგრატს „ენება შეპყრობა რატი ერისთვის“. თუმცა, როგორც ჩანს, მეფემ ეს ვერ მოახერხა. რალაც მანქანებით რატი დაპატიმრებას გადაურჩა. ამ პერიოდისთვის ბაღვაშთა სამფლობელო უკვე გაზრდილი იყო. საკუთრივ თრიალეთის გარდა, ბაღვაშები მამულებს ფლობდნენ შიდა ქართლის ტერიტორიებზეც. მათ საკუთრებაში იყო ატენის ციხე და „ქართლისაგან მტკუარსა და დასმირთ – კერძო ყოველივე, თრიალეთი, მანგლისივე და სკერეთი“. იქვე მემატიანე საგანგებოდ მიუთითებს, რომ არა მორჩილებდა კეთილად (რატი) ბაგრატ მეფესა“. როგორც ჩანს, ბაღვაშები ორ ბატონს მორჩილებდნენ. თრიალეთის ისინი მართავდნენ ტაოს ბაგრატიონთა, ხოლო შიდა ქართლის ნანღოს აფხაზთა მეფეების ზელდასხმით. ეს რეალობა აშკარად იკვეთება „მატიანე ქართლისაში“. ამიტომაცაა, ბაგრატ III-ს რატის შეპყრობა დასაწყისელი იქნებოდეს, როგორც ჩანს, შიდა ქართლში. ფაქტობრივად, ქართლში ტბელების მსგავსად, მეორე ნახევრად დამოუკიდებელი ფეოდალური საგვარეულო არსებობდა. ბაგრატ III-ის მცდელობა რატის შესაპყრობად უშედეგოდ დასრულდა. აშან პროცესების კიდევ უფრო მეტი ესკალაცია გამოიწვია. ბაგრატ III-მ თავისი ჯარებით თრიალეთზე ილაშქრა და კარუშეთს დადგა. ამ დროისთვის არც რატი იყო ზელდაკრეფთი. წყაროებიდან კარგად ჩანს, რომ მნიშვნელოვანი დიპლომატიური სამუშაო მასაც ჩაუტარებია. პირველი, რაც რატი ბაღვაშმა გააკეთა, იყო ის, რომ მან დავით კურაპალატთან მოციქული გაგზავნა და თან შეუთვალა, ბაგრატს „არასადა წარვალს სხუაგან, არამედ განმზადებულ არს სიკუდილად შენდა“. ბაღვაშის სურვილი აბსოლუტურად გასაგებია. მისი მიზანი იყო ეს კონფლიქტი სახელმწიფოთა შორის დაპირისპირების ობიექტად ექცია, რათა ამ გზით მოკავშირის მოძიება გაცილებით ადვილი ყოფილიყო. მართლაც, დავით კურაპალატი აქტიურად გამოეხმაურა რატი ბაღვაშის მონოდებას და სამხედრო სამზადისს შეუდგა. ბაგრატ

III ერუშეთს იდგა. დავით კურაპალატი თავისი კოალიციით (ამ კოალიციაში შედიოდნენ სომეხთა მეფეები და ამიერტაოს მეფე ბაგრატ II რეგენი, ბაგრატ III-ის ბაბუა) კი ჯავახეთში, დღივს დაბანაკდა. ამასობაში ბაგრატ III-ის მამა გურგენი, როგორც ჩანს, შავშეთიდან ლაშქრით მოემართებოდა შვილის დასახმარებლად. კოალიციამ მის წინააღმდეგ ლაშქარი გააგზავნა. ბრძოლა მოხდა „გადათხრილთა... თავსა შავშეთისასა“. დამარცხებულმა გურგენმა თავი წუფთის ციხეს შეაფარა.

თრიალეთსა და ჯავახეთში დაბანაკებული ჯარები ერთმანეთის პირისპირ არ აღმოჩნნენ. მათ რამდენიმე ათეული კილომეტრი ამორებდათ, მაგრამ მოუხედავად ამისა, პოლიტიკური ატმოსფერო იმდენად დამუხტული იყო, რომ ცოტა აკლდა მასშტაბურ სამხედრო კონფლიქტამდე. სწორედ ამ დროს ბაგრატ III-მ მიიღო, თამამად შეიძლება ითქვას, ყველაზე გაბედული და ჭკვიანური გადაწყვეტილება. მან კარუშეთში დატოვა თავისი ლაშქარი და მარტო მივიდა დავით კურაპალატის ბანაკში. „მატიანე ქართლისას“ ავტორი მოგვითხრობს ბაგრატი-ისა და დავითის მოლაპარაკების დეტალებზე: „მაშინ დაუტევნა სპანი თვსნი ადგილსა ზედა და თვთ მარტო მივიდა წინაშე მისსა; ითხოვა შენდობამ და აუწყა, ვითარმედ: „სხვსა არა რომლისათვის მოვედ, გარნა არა მორჩილებისათვის რატისა“. ხოლო მან გაგზავნა და უბრძანა ესრეთ: „მითხრეს რომელ სიკუდილად ჩემდა გამოსრულ იყავ, გარნა ან ვსცან დასტური, რომელ უბრალო ხარ. არამედ მითავისუფლებისარ რატის ზედა, დაიმორჩილე, ვითაცა სახედ გნადიან“. ამ ლაშქრობის დროს ბაგრატმა ვერ შეძლო რატის დამორჩილება. 988-989 წლების ზამთარში ბაგრატ III კვლავ თავს დაესხა რატი ბაღვაშს და ურჩი დიდებული შეიპყრო. რატი თავის წინაპრების მამულში არგვეთში დამკვიდრდა.

ამ პერიოდში მოხდა კიდევ ერთი ფაქტი, რომელმაც თითქმის საუკუნის განმავლობაში განსაზღვრა საქართველო-ბიზანტიის ურთიერთობა. 987-989 წლებში ბიზანტიაში იფეთქა ბარდა ფოკას აჯანყებამ. დავით III კურაპალატი მეამბოხეთა მხარეზე დადგა. ფოკას გამოსვლის დამარცხების შემდეგ კეისარი აჯანყების მონაწილეთა დასჯას შეუდგა. დავით კურაპალატს მხოლოდ ერთი პირობით ეპატია ჩადენილი – ამ უკანასკნელმა ფიცი დადო, რომ გარდაცვალების შემდეგ მისი სამეფო მემკვიდრეობით ბიზანტიას გადაეცემოდა.

ბასილ II-ის ლაშქრობა აღმოსავლეთში

1001 წელს დავით კურაპალატის გარდაცვალების შემდეგ იმიერ ტაოს სამეფოს ირგვლივ ვითარება მნიშ-

ვნელოვნად დაიძაბა. ბიზანტიელები ცდილობდნენ წლების წინ დავითის მიერ მიცემული ანდერძის საფუძველზე ეს ქართული სამეფო იმპერიისთვის შეეერთებინათ. სამხრეთ კავკასიის პოლიტიკური ერთეულები და, განსაკუთრებით, ქართველი მეფეები ხედებოდნენ, რომ ამ გადანაცვტილების რეალიზაციის შემთხვევაში რეგიონში აბსოლუტურად ახალი რეალობა შეიქმნებოდა, რომელიც ნამდვილად არ იყო ხელსაყრელი ქართულ-სომეხური სამეფო-სამთავროებისთვის. წყაროებიდან ისე ჩანს, თითქმის ბიზანტიის „ზავერდოვანი ექსპანსია“ მშვიდად მიმდინარეობდა, ყოველგვარი დაპირისპირებისა და გაართულების გარეშე. ბიზანტიელები მოვიდნენ ტაოში, დაიკავეს ეს სამეფო, ბასილ II შეხვდა ქართველ მეფეებს და ამით ამ ეტაპზე ყველაფერი დამთავრდა. მაგრამ ერთი ნუთით თუ წარმოვიდგენთ, რასთან გვაქვს საქმე, ადვილ მისახვედრია იქნება, რომ 1001 წელს როგორც ბიზანტია, ისე ქართული პოლიტიკური ერთეულები დიდი გამოცდის წინაშე იდგნენ. ბასილ II სამხედრო ძალას კარგად უთავსებდა დიპლომატიურ ხრიკებს. მან ამიერ ტაოს მეფეს გურგენსა და მის ვაჟს, აფხაზთან მეფე ბაგრატს ტიტულები უბოძა: გურგენს – მაგისტროსობა, ხოლო ბაგრატს – კურაპალატობა. ქართველი საზოგადოებისთვის თავიდანვე ცხადი იყო ბიზანტიის პოლიტიკის მზაკვერული ბუნება: „ვითარ მტერ ყენა ერთმანეთისა მიმართ მამა-ძენი“. ბასილ II-ს არ გაუშვართლა. მამა-შვილი იმდენად შეკავშირებულად მოქმედებდნენ საერთო მიზნისთვის, რომ ბიზანტიელთა ეს ფანდი მათ ურთიერთობას ვერ გააფუჭებდა.

ბასილმა აღმოსავლეთში მოსვლისას დავით კურაპალატის სამეფოს მხოლოდ ნაწილი შეიერთა – ოლთაისამდე ტერიტორია კეისარმა დაიქვემდებარა, ხოლო მეორე ნაწილი, ჩრდილოეთით მდებარე მიწები, სიცოცხლის განმავლობაში ფლობის უფლებით ქართველ მეფეებს დაუთმო.

რით იყო გამოწვეული იმპერატორის ასეთი „გულუხვობა“?

იმპერატორის ეს ნაბიჯი, უპირველეს ყოვლისა, კარგად მოფიქრებული, მოზომილი პოლიტიკური გადაწყვეტილება გახლდათ. საქმე ის იყო, რომ ბასილ II-მ 1001 წელს ვერ მოახერხა და არც უცდია დავით კურაპალატის სამეფოს მთლიანი ინკორპორაცია. არ შეეცდებოდათ თუ ვიტყვით, რომ იგი მოერიდა ბაგრატ III-სა და გურგენთან დაპირისპირებას. მეტიც, გულის მოსაგებად მათ საკმაოდ ვრცელი მამულები დაუთმო კურაპალატის სამფლობელოებიდან. საერთოდ, ბიზანტიის იმპერიამ იმიერტაოს სამეფოს სრულ დაპყრობას 27 წელი მოანდომა. ამ წნის განმავლობაში ორი დიდი ომი გადაიხადა

საქართველოსთან. თუნდაც ეს ფაქტი ცხადად მიუთითებს, თუ რაოდენ უარყოფითად უყურებდა ქართული მხარე იმპერიის ექსპანსიას სამხრეთ საქართველოს ტერიტორიაზე.

ბიზანტიელთაგან იმიერტაოს სამეფოს ნაწილის შემოერთების შემდეგ, ბუნებრივია, დღის წესრიგში დადგა ამ ტერიტორიის ადმინისტრაციული მოწყობის საკითხი. ბიზანტიელებმა აქ ახალი ადმინისტრაციულ-ტერიტორიული ერთეული – „იბერიის თემი“ შექმნეს.

კახეთ-ქართლის შემოერთება

საქართველოს გაერთიანების გზაზე ბაგრატ III-ის ერთ-ერთი ყველაზე მნიშვნელოვანი ღონისძიება კახეთისა და ჰერეთის შემოერთება გახლდათ. ამ პროცესს მეფემ თითქმის ათი წელიწადი მოახდლო. ეს პოლიტიკური ერთეულები ჯერ კიდევ ცალ-ცალკე არსებობდნენ, მათი გაერთიანება მცირე ხნით მოხერხდა 1008-1010 წლების შუალედში და ისიც მხოლოდ რამდენიმე თვით. ასე რომ, „აფხაზთა და ქართველთა“ მეფეს საქმე ჰქონდა ორ დამოუკიდებელ სამეფოსთან – კახეთსა და ჰერეთთან.

კახეთისთვის ბრძოლის აღწერას მემკვიდრე შემდეგი მოვლენით იწყებს: ბაგრატ III „ყოვლითა სპითა“ გადმოვიდა ქართლს და დავით ქორეპისკოპოსისგან მოითხოვა ჯერ კიდევ X საუკუნის 70-იან წლებში დაკავებული ქსნის ხეობის ციხეები წირქვალად და გრუა. კახეთის მეფემ გამოწვევა მიიღო და თან, გაამყებულმა, შესაბამისი პასუხიც შეუთვალა ბაგრატ III-ს: „უკეთუ ეძიებ ციხეთს, იყოს ჩუენ შორის დამჯერებელ მკლავი და ომი. ხოლო მე წინა მოგვეგებო ქსანსა ზედა“. ეს მოვლენა 1003 წელს უნდა მომხდარიყო. ათონზე დაცული ხელნაწერის მიხედვით კი ვიცებთ, რომ 1003 წელს ბაგრატ III-ს კახეთი მოურბევია, თუმცა რეალური შედეგით ეს ლაშქრობა არ დასრულებულა.

კახეთისა და ჰერეთის შემოერთების შემდეგი ეტაპი უკვე 1008 წლიდან იწყება. მემკვიდრე მოგვითხრობს, რომ ამ დროს მეფე ჯავახეთში დღივს იდგა, რადგანაც მამის გარდაცვალების (1008 წ.) გამო თავად განაგებდა ტაოს საქმევს. ამ დროს ბაგრატ III-მ გადაწყვიტა კახეთსა და ჰერეთზე ლაშქრობა. მასთან მხოლოდ ლაშქრის ნაწილი – „ზემოთა ლაშქარი“ იმყოფებოდა. ძირითადი ნაწილი ჯარისა მხოლოდ მოზილბაიციის შემდეგ შეიკრიბა: „წარგ ზაუნა კაცი მოსწაფედ, აწვა სპათა აფხაზეთის და ქართლისათა“. როგორც ჩანს, ბაგრატ III კახეთსა და ჰერეთში მიმდინარე პროცესებს ზედმიწევნით აკვირდებოდა. განსაკუთრებით ჰერეთში მიმდინარე მოვ-

ლენებს. ამიტომაცაა, რომ მთავარი დარტყმა მეფემ ჰერეთზე განახორციელა. არ არის გამორიცხული, რომ 1008 წლისთვის ბაგრატ III-მ კახეთზე ილაშქრა იმიტომ, რომ ეს სამეფო გაენეიტრალებინა, მთავარი დარტყმა კი ამ დროს ჰერეთზე მიიტანა. ჩვენი აზრით, სწორედ ამ პერიოდში უნდა გარდაცვლილიყო ჰერეთის მეფე. ეს იყო იოანე სენექერიმი, თუ რომელშიც მისი ძე, ამის თქმა ამჟამად ჭირს, მაგრამ ის, რომ ჰერეთის სამეფო დინასტია ამის შემდეგ უმემკვიდროდ დარჩა, ფაქტია.

როგორც ითქვა, მეფე ჯავახეთში იდგა. აქედან დაიწყო ბრძოლის ორგანიზება. სწრაფმა სამხედრო მანევრმა შედეგი გამოიღო და კახეთის სამეფოს დედაქალაქი, თიანეთი, ბაგრატ III-ის ჯარებით გარემოცული აღმოჩნდა. დავით ქორეპისკოპოსი იძულებული გახდა ციხესიმაგრეთა გამაგრებით დაემაყოფილებულიყო. ამასობაში ბაგრატ III-ის ჯარის ერთი ნაწილი ჰერეთში გადავიდა და ეს სამეფო დაიპყრო. მეფემ ჰერეთში საკუთარი ერისთავი, აბულალი, განამნესა. ამით დასრულდა კახეთ-ჰერეთისთვის ბრძოლის მეორე ეტაპი. ის, რომ ამ სამხედრო კამპანიის დროს ბაგრატ III-მ მხოლოდ ჰერეთის შემოერთება მოახერხა, დასტურდება ნიკორწმინდის ტაძრის წარწებიდან: „ქრისტე, ძეო ღმრთისასო, ადიდე სიმრთელით და დღეგრძელობით შენ მიერ გვრგვინოს ბაგრატ აფხაზთა და რანთა მეფე და ქართველთა კურაპალატი და გაზარდე ძე მათი გიორგი ნებასა შინა შესსა, მეოხებითა წმიდისა მღვდელთმოდურისა ნიკოლოზისა“. როგორც ვხედავთ, ბაგრატ III მცირე ხნით ატარებდა ტიტულს „აფხაზთა და რანთა (ჰერეთის) მეფე და ქართველთა კურაპალატი“. მოგვიანებით, კახეთის შეერთების შემდეგ, ამ ტიტულატურას დემატა „კახთა“, მაგრამ ეს თითქმის ერთი წლის შემდეგ მოხდა.

ჰერეთის სამეფოს ერთიან საქართველოში გაერთიანება ყველაზე მეტად კახეთის ქორეპისკოპოსისათვის იყო მიუღებელი. კახეთი ორ ცეცხლს შორის ექცეოდა, ამასთანავე, როგორც ჩანს, არც ჰერეთში იყო ყველა ამ გაერთიანების მომხრე. ცენტრალური ხელისუფლებისადმი ანტაგონიზმმა მალე იჩინა თავი. ჰერელები დავით ქორეპისკოპოსს მიეახლნენ. სხვათა შორის, ეს რეალობა კარგად მეტყველებს, თუ რა შეიძლება მომხდარიყო 1009 წლისთვის ჰერეთში. ვარაუდი, რომ ჰერეთის მეფეთა ტახტი უმემკვიდროდ დარჩა, ამითაც დასტურდება. ბაგრატ III-ის ჰერეთიდან წასვლის შემდეგ ამ რეგიონის დიდებულებმა ტახტის აღდგენაზე კი არ იზრუნეს, არამედ სამეფო დავით ქორეპისკოპოსს გადასცეს. ეს იყო კახეთ-ჰერეთის გაერთიანების მცდელობა, თუმცა მცირე ხნით, რამეთუ „შემდგომად მცირედისა ჟამისა მიიკვალა“ კახთა მეფე დავითი. სწორედ ამან მისცა ბიძ-

გი ბაგრატი III-ს კიდევ ერთი, ამჯერად უკვე გაცილებით მასშტაბური სამხედრო კამპანია განეხორციელებინა კახეთ-პერეთის შემოსატიებლად. ფაქტობრივად, ეს იყო მესამე ტატიო, რომელიც საბოლოოდ წარმატებით დასრულდა და საქართველოს გაერთიანების საქმეში მნიშვნელოვანი ნაბიჯი გადაიდგა. კახთა მეფე იძულებული გახდა თავი ბოჭორმის ციხისთვის შეეფარებინა, რომელიც ბაგრატ III-ის ძალებს თითქმის ერთი წლის განმავლობაში ჰქონდათ გარემოცული. „მატიანე ქართლისაჲს“ ავტორი პირდაპირ მიუთითებს, რომ ბოჭორმას „დაუყენა“ გარშემო მცველი წელიწადმადი“. ბოჭორმის ციხესიმაგრემ რამდენიმე თვიან ალყას, ბოლოს და ბოლოს, ვერ გაუძლო და დაეცა. კვირიკე, კახთა მეფე, იძულებული გახდა ბაგრატ III-ს ჩაბარებოდა. „აფხაზთა და ქართველთა“ და ან უკვე „რანთა და კახთა“ მეფემ კახეთის ქორეპისკოპოსი თავისთან წაიყვანა, ქვეყანა კი სრულად შემოიერთა.

„ქლარჯ ხელმწიფთა“ ამოწყვეტა

IX საუკუნის I ნახევარში ბაგრატიონთა სახლი ორ მთავარ შტოდ – ტაოსა და კლარჯეთის ბაგრატიონებად გაიყო, რასაც მალევე სახელმწიფოს გაყოფა მოჰყვა. ტაოს ბაგრატიონები ტაოს მეფეები ხდებოდნენ, კლარჯეთის ბაგრატიონები კი – „ქლარჯი ხელმწიფენი“.

მართალია, კლარჯ და ტაოელ ბაგრატიონებს ერთი დიდი წინაპარი, აშოტ კურაპალატი, ჰყავდათ, მაგრამ საუკუნეების შემდეგ ამ განშტოებებს შორის დინასტიურ ქორწინებათა მეშვეობით ნათესაური კავშირებიც გაიბა. ერთ-ერთი ასეთი წყვილი ბაგრატ არტანუჯელი და მისი მეუღლე, ამიერტაოს მეფის, ბაგრატ რეგვინის ასული იყო. შესაბამისად, ეს ქალბატონი ბაგრატ III-ს მამიდად ეკუთვნოდა. ამდენად, ბაგრატისთვის „ქლარჯი ხელმწიფენი“ სუბმატა და გურგენ ბაგრატ კლარჯის ძენი მამიდაშვილები გამოდიან. ბუნებრივია, სწორედ ასეთი ნათესაობის გამო სუბმატი და გურგენი ყოველგვარი ეჭვის გარეშე ეწევივნენ ბაგრატს ფანასკერტში დარბაზობად. სამწუხაროდ, ჩვენამდე მარტოოდენ შეხვედრის ამბავმა, ის კი, თუ რა უძღოდა წინ ფანასკერტში მათ სტუმრობას, შეიძლება მხოლოდ ვივარაუდოთ. წყაროდან ისე ჩანს, რომ ეს ნათესაეებს შორის მორიგი სტუმრობა იყო, ყოველგვარი პოლიტიკური სარჩულის გარეშე. ამ ინციდენტამდე ტაოელ და კლარჯელ ბაგრატიონებს შორის სამხედრო კონფლიქტი რომ არსებულებოდა, ამას მემტაიანე ორიოდ სიტყვით მაინც ახსენებდა. ფაქტია, კლარჯი სტუმრები დიდ საფრთხეს ბაგრატ III-ისგან არ ელოდნენ და ამიტომაც ძმები, სუბმატი და გურგენი,

ფანასკერტში ჩავიდნენ. აი, სწორედ აქ მოხდა ის ინციდენტი, რომელმაც ბაგრატ III-ისადმი საზოგადოების ნაწილის განწყობა კარდინალურად შეცვალა. კლარჯი ხელმწიფეების ფანასკერტში სტუმრობისას, ბაგრატ III-ის გადაწყვეტილებით ძმები სუბმატი და გურგენი შეუპყრიათ. ამავე პერიოდში „აფხაზთა და ქართველთა“ მეფის ჯარმა არტანუჯი აიღო. ბაგრატის რისხვას შემთხვევით გადაურჩნენ სუბმატისა და გურგენის შვილები: ბაგრათი და დემეტრე, თუმცა მათი ოჯახის წევრები ბაგრატ III-ის მომხრეებს დაუპატიმრებდნენ. უფლისწულთა სასწრაფოდ ბიზანტიაში გაიხზნენ. ბაგრატ III-მ თავისი მამიდაშვილები თმოგვის ციხეში გამოამწყვდია. იგივე ბედი ეწია მათი ოჯახის სხვა წევრებს „მათივე შვილი კლარჯთა მეფეთანი რომელ დაშთეს ამათ ქუეყანასა, მოისრნეს ყოველი სიკუდილითა პატიმრობასა შინა“.

ნამდვიდოდ ძნელია ბაგრატ III-ის ასეთი მკაცრი ზომების ახსნა. შეგახსენებთ, რომ კახეთი შემოერთების შემდეგ მეფეს ხელთ ჩაუვარდა კვირიკე ქორეპისკოპოსი, მაგრამ ეს უკანასკნელი რომელიმე ციხეში ტუსაღად კი არ აქცია, არამედ სამეფო კარზე საპატიო ტყვეობაში ამყოფა. ასე დაუნდობლად კლარჯი ბაგრატიონების ამოწყვეტას დიდი ხნის ფარული შუღლი და დაპირისპირება უნდა ედოს საფუძვლად, თუმცაღა, ათასი წლის წინათ მომხდარი ტრაგედიის ბევრი დეტალი მაინც საზომადმოდ ისტორიის კუთვნილებად იქცა და წარსულის ლაბირინთებში ჩაიკარგა. ფანასკერტში დაპატიმრებულ სუბმატსა და გურგენს თმოგვის ციხის დილეგში უკრეს თავი, სადაც მალევე გარდაიცვალნენ. სუბმატ დავითის ძის მიხედვით, სუბმატი 1011 წელს გარდაცვლილა, გურგენი კი 1012 წელს. ასე დასრულდა კლარჯი სახელმწიფოს ცხოვრება. ბიძის მახვილს მხოლოდ ბაგრატ სუბმატის ძე და დემეტრე გურგენის ძე გადაურჩა. ამათგან, დემეტრე მოგვიანებითაც გამოჩნდება საქართველოს პოლიტიკურ ცხოვრებაში. 1028-1029 წლებში იგი ბიზანტიელებთან ერთად შეეცდებოდა კლარჯეთში თავისი უფლებების აღდგენას. „მატიანე ქართლისაჲს“ ავტორი აი მაშინ კი ევლად დამალავს და იტყვის, რომ ბიზანტიელებმა დემეტრე კლარჯი გამოგზავნეს „რეცა შესატყუენელად ქუეყნისა კაცთათჳს, და ამით მიზეზითა მოიქცეს მრავალი კაცი მის ქუეყანისანი წურლისა ერისგან“. მიუხედავად დიდი დროისა (სუბმატისა და გურგენის შეპყრობიდან 17-18 წელია გასული), კლარჯეთში ჯერ კიდევ ახსოვდათ სუბმატ და გურგენი არტანუჯელები. მათი შთამომავალი დაკარგული უფლებებისთვის იბრძოდა, მაშინ როცა ბაგრატ III-ის ქმედებიდან გამომდინარე, ცენტრალური ხელისუფლება მოძალადეობასთან იყო გაიგივებული.

ბაგრატ III-ის ლაშქრობა განძის საამიროს წინააღმდეგ

არაბთა სახალიფოს დაშლის შემდეგ სამხრეთ კავკასიის პოლიტიკური რუკა ერთობ ჭრელი აღმოჩნდა. X საუკუნის დასაწყისში რეგიონში თითქმის ორ ათეულამდე სამეფო-სამთავრო-საამირო ჩამოყალიბდა. თავიდანვე ასეთი მრავალფეროვნება ნამდვილად არ უქადდა კავკასიას სტაბილურობას. ისე, როგორც ყოველთვის ხდებოდა, ძლიერმა ამჯერადაც თანდათან დაიწყო სუსტი პოლიტიკური ერთეულების შთანთქმა და უკვე XI საუკუნის დასაწყისში რეგიონში გამოიკვეთა ძირითადი მოთამაშეები – აფხაზთა და ქართველთა, რანთა და კახთა სამეფო, განძის ამირა ანუ „არანის პატრონი“, ანისის სამეფო, ტაშირ-ძორაგეტის სამეფო. ამას გარდა კავკასიაში არსებობდა შედარებით მცირე პოლიტიკური ერთეულები, რომელთაც მოკრძალებული ამბიციები ჰქონდათ და სხვადასხვა სამხედრო-პოლიტიკურ ბლოკში ერთიანდებოდნენ.

ასეთი იყო რეალურად XI საუკუნის დასაწყისში, როდესაც აფხაზთა და ქართველთა სამეფომ შეიერთა კახეთ-ჰერეთი და თავისი საზღვარი კიდევ უფრო გადასწია აღმოსავლეთით. ამ მოვლენამ ახალი პოლიტიკური კონფიგურაცია წარმოქმნა კავკასიაში. თუ აქამდე განძის საამირო და აფხაზთა და ქართველთა სამეფო უშუალო მეზობლები არ იყვნენ, ამერიდან ამ ორ პოლიტიკურ ერთეულს საერთო საზღვარი გაუჩნდა – არანის ჩრდილოეთისა და ჩრდილო-აღმოსავლეთის საზღვარი, ხოლო ჰერეთის სამხრეთისა და სამხრეთ-დასავლეთის საზღვარი მდინარე მტკვარზე გადიოდა.

განძის ამირას, ფადლონს თავისი აგრესიული პოლიტიკით შეწუხებული ჰყავდა კავკასიის სახელმწიფოები. როგორც ჩანს, კახეთ-ჰერეთი ახალი ხელისუფლების დამკვიდრებას სათანადო ანგარიში არ გაუწია „არანის“ გამგებელმა და ისევე განაგრძო ამ პროვინციების რბევა. „მატიანე ქართლისას“ ავტორი საგანგებოდ მიუთითებს, რომ „მას ჟამსა განდიდნა ფადლონ, ამირა განძისაჲ, იწყო კირთებად ერისთავთა ჰერეთისა და კახეთისათა, ჟამითი-ჟამად მეკობრობით და პარეთი რბევად და ტყუენვად ადგილითი-ადგილად. ხოლო იხილა რამ დიდმან მეფემან ბაგრატ კადნიერებამ მისი, დიდად შეძრწუნდა და ალიგო სურითა“. ბაგრატ III-ის მიერ კახეთისა და ჰერეთის შემოერთების შემდეგ ამ რეგიონში მიმდინარე პროცესებზე უკვე ერთიანი საქართველოს ხელისუფალთა ინტერესების ქვეშ მოექცა. ამიტომაც აშკარა შეცდომა იყო განძელთა მხრიდან წლების წინ აღებული სამხედრო-პოლიტიკური კურსის გაგრძელება. კონფლიქტის

კატალიზატორად ფადლონი იქცა, რომელმაც კახეთი-სა და ჰერეთის მიმართულებით რამდენიმე მარბიელი ლაშქრობა მოაწყო. მართალია, ეს სამხედრო კამპანია თავისი მასშტაბებით არ გამოირჩეოდა, მაგრამ ამის უყურადღებოდ დატოვება, არ შეიძლებოდა. ბაგრატ III საკმაოდ რეალისტურად აფასებდა არსებულ ვითარებას, განასაკუთრებით მოწინააღმდეგეს, განძის ამირას შესაძლებლობას. ამიტომაც, ქართველთა მეფემ არ იჩქარა და რეგიონში არსებული პოლიტიკური ვითარების სათავესოდ გამოყენება სცადა. მან დამოუკიდებლად კი არ დაიწყო განძის წინააღმდეგ ბრძოლა, არამედ დასაწყისში ფადლონის მტრების გაერთიანება სცადა. „მატიანე ქართლისას“ ცნობა გვაფიქრებინებს, რომ განძაზე ლაშქრობას წინ უძღოდა დიდი დიპლომატიური სამუშაო. მემატინანე მოგვითხრობს: „ხოლო იხილა რამ დიდმან მეფემან ბაგრატ კადნიერებამ მისი, დიდად შეძრწუნდა და ალიგო სურითა. განძმადა ყოვლითა სპათა მისითა, წარგზავნა მოციქული წინაშე ვაგიკ შაჰანშა, სომეხთა მეფისა; აწვა, რამათა იძიოს შური ფადლონისგან. ხოლო მან განიხარა სისხარულითა დიდითა, მოსწრაფედ მოუწოდა ყოველთა სპათა თვისთა, წარმოემართა და მოვიდა წინაშე ბაგრატ აფხაზთა მეფისა“. განძის ამირას წინააღმდეგ კოალიციის შექმნას რამდენიმე თვე დასჭირდებოდა. ჩანს, ფადლონს გამორჩეულ ქართულ-სომხურ ფარული მოლაპარაკება, ყოველ შემთხვევაში, მისი რამე აქტიური მოქმედება ლაშქრობის წინ არ ჩანს.

„მატიანე ქართლისას“ ცნობით, საქართველოს მეფის, ბაგრატ III-ისა, და ანისის მეფის, ვაგიკ I-ის, შეხვედრის ადგილი ძორაგეტი ყოფილა. ქართული ლაშქარი სამხრეთ საქართველოში უნდა შეკრებილიყო, საიდანაც ქვემო ქართლის გავლით ძორაგეტში ჩავიდოდა. მოკავშირეებმა გეზი განძისკენ ააღეს. ამირა ფადლონს დასაწყისში უცდია წინ აღსდგომოდა ქართულ-სომხურ კოალიციას, მაგრამ „ვითარ იხილა ძალი მათი უძლეველი, შეშინდა, წარვიდა და მიმართა სიმაგრეთა შესღვაფ“. უპირატესობა იმთავითვე გამოიკვეთა, განძის ამირამ ბრძოლაზე უარი განაცხადა და აქტიურ თავდაცვით პოლიტიკას მიმართა. მართალია, „მატიანე ქართლისას“ შაქჰორის ციხე-ქალაქამდე არც ერთ გამაგრებულ ადგილს არ ასახელებს, რომელიც კოალიციამ აიღო, მაგრამ ფაქტია, მოკავშირეები 150 კილომეტრზე მეტ მანძილს უბრძოლველად ვერ გაივლიდნენ. ასევე წინააღმდეგობა ის ფაქტი, რომ დარტყმის მთავარი ობიექტი გახდა შაქჰორის ციხე. აშკარაა, ქართველებისა და სომხების გაერთიანებული ლაშქარი არანს დასავლეთიდან უტყედა. ქართველი მემატინანე მოგვითხრობს: „ამან, დიდმან და ყოვლითურთ ძლევამეზოსილმან მეფემან

ბაგრატ, წარმოტყუენა ქუეყანამ არანსამ, მოადგა ქალაქსა შანქორს, დაუდგა ფილაკავანნი და მცირედთა დღეთა დალენნეს ზღუდენი შანქორისანი“. როდესაც „მატიანე ქართლისას“ ზემოთ დამონმებულ ცნობას ვაანალიზებთ, ცხადი ხდება, რომ საქართველოს მეფეს ზუსტად განუსაზღვრავს შამქორის სუსტი და ძლიერი მხარეები. ბაგრატ III-მ ქალაქზე ცოცხალი ძალით იერიშს კი არ მიმართა, არამედ შამქორს მოუძებნა სუსტი ნერტილი, გარემოიცვა და მისი ქვის სასროლი მანქანებით დაბომბვა დაიწყო. სხვათა შორის, „მატიანე ქართლისას“ ეს პასაჟი იმიტით არის საინტერესო, რომ აქ აღწერილია „ფილაკავანებით“ ანუ ქვის სასროლი მანქანებით ქალაქის აღების ეპიზოდი, რაც ესოდენ იშვიათია „ქართლის ცხოვრებაში“.

ძირითადად ქართულ-სომხური კოალიცია შამქორს გარემოცავდა წრდილოეთის, დასავლეთისა და სამხრეთის ნაწილში. სწორედ აქედან უნდა დაენერთ კიდეც ქალაქის დაბომბვა. მემატიაანე ამ ეპიზოდს დაწერილებით აღწერს და სწორედ მას უნდა ვუმაღლოდეთ ბევრი ფაქტოლოგიური ინფორმაციის არსებობას. როგორც ჩანს, შამქორელებს, თავდაპირველად კოალიციის წინადადებაზე, დანებებულებიყვნენ, უარი შეუთვლიათ. სწორედ ეს უნდა ყოფილიყო მოგვიანებით ბაგრატ III-ის განრისხების მიზეზიც, რომელიც ბოლო შემთხვევით მომხრე იყო ციხე-ქალაქის ძალით აღებისა. მას შემდეგ, რაც მოკავშირეებმა „მცირედთა დღეთა დალენნეს ზღუდენი შანქორისანი“, ქალაქის მესვეურთა სიჯიუტე გატყდა. ქართველები და სომხები მეორე დღეს იერიშისთვის ემზადებოდნენ. შესაძლებელია, ეს დღე გადამწყვეტიც აღმოჩენილიყო, მაგრამ ღამით ბაგრატ III-ის ბანაკში ფადლონის მოციქული მივიდა და ზავი ითხოვა. შეთანხმების პირობები მხოლოდ შამქორის ციხე-ქალაქის მომავალს არ მოიცავდა. არანის გამგებელმა „აღუთქუა დღეთა შინა სიცოცხლისა მისისათა მსახურებამ, გაუკუეთა ხარაჯი და დაუწერა თავისთავითა ლაშქრობამ მტერთა მისთა ზედა“. ზავის პირობები მოიცავდა:

1. ფადლონი აღიარებდა უზენაესობას (როგორც ჩანს, აქ იგულისხმება საქართველოს მეფის უზენაესობა).
2. ის კისრულობდა ხარაჯას.
3. თანახმა იყო საქართველოს მხარეზე ებრძოლა ანუ აღიარებდა სამხედრო მოკავშირეობას.

მიუხედავად ამისა, ბაგრატ III ბრძოლის შეწყვეტის მომხრე არ იყო. მემატიაანესთან კარგად ჩანს ეს დეტალი. მოციქულის მისვლის შემდეგ ბაგრატ III-მ „უბრძანა და შემოკრიბნა ყოველნი დიდებულნი წინაშე მისისა; უბრძანა პირველად, რამთა დაიჭირონ ქალაქი იგი ძალითა მათითა. იხილეს და განიცადეს და მოაპყენეს,

რომელ ვერ ვის ძალ-ედება, და უფრომს ამისთვის, რომელ სხუთა ყოველთა სალაშქროთა საქმეთაგან უცალო იქმნებოდეს“. როგორც ხედავთ, მეფე არ ცხრება და მას ქალაქის აღების სურვილი უწინდებურად ამოძრავებს. ამიტომაცაა, რომ პირველად უბრძანა, „დაიჭირონ ქალაქი“. დიდებულთა პასუხში საინტერესო რეალობა გამოსჭვივის. იმ შემთხვევაში, თუ ისინი ამას გააკეთებენ და იერიშით აიღებენ შამქორს, სხვა „სალაშქროთა საქმეთაგან უცალო იქნებოდეს“. გამოდის, რომ კოალიცია მხოლოდ ერთ ციხე-ქალაქს არ იყო შემომდგარი და ლაშქრის ერთი ნაწილი სხვა მიმართულებითაც მოქმედებდა. სწორედ ამიტომაც, ვფიქრობთ, რომ გაგიკ | შეიძლება შამქორთან საერთოდ არ ყოფილიყო და მას განძის საამიროს სხვა ციხეები ჰქონოდა გარემოცული. ყოველ შემთხვევაში, ფაქტი ერთია, ბაგრატ III-ს საკუთარმა დიდებულებმა თუ კოალიციის საერთო სარდლობამ გადააფიქრებინს ქალაქის გარემოცვა და იერიში. მათ მეფე აიძულებს ზავის პირობები მიეღოს. ასე დასრულდა არანზე ლაშქრობა. ამიერიდან საქართველოს მეფის გავლენა აღმოსავლეთით საკმაოდ შორს გავრცელდა. თამამად შეიძლება ითქვას, რომ ამ სამხედრო კამპანიამ აჩვენა, თუ რომელი იყო სამხრეთ კავკასიაში დომინანტი სახელმწიფო.

ბაგრატ III-ის გარდაცვალება

ბაგრატ III-ის ცხოვრების ბოლო წლების შესახებ წყაროებში არაფერია აღნიშნული. მემატიაანე მხოლოდ მიუთითებს: „ამისსა შემდგომად ბაგრატ მეფემან მოვლო ყოველი სამეფო თვისი, აფხაზეთი, შერეთი და კახეთი, მოვიდა და დაიხამართა ჴევთა ტაოსათა. და მო-რა-ინია ზაფხული, მოვიდა მასვე ციხესა ფანასკერტისასა“. სწორედ აქ, ფანასკერტის ციხეში 1014 წლის 7 მაისს, პარასკევ დღეს გარდაიცვალა ბაგრატ III. ანდერძისამებრ, ზვიად მარუშიანმა მეფე აფხაზეთში გადაასვენა და ბედიში დაკრძალა.

საოცრად კონტრასტულია ბაგრატ III-ის პიროვნება. თავისი პოლიტიკური მიზნის მისაღწევად იგი არ ერიდებოდა ომსა და სისხლისღვრას, ნათესაების ამოწყვეტასაც კი. მეფე ყველაფერს აკეთებდა იმისათვის, რომ საქართველო კავკასიის ხალხებისათვის პოლიტიკურ და კულტურულ ცენტრად ქცეულიყო. თვით მშენებლობაშიც კი მომავალი ძლიერი საქართველოს იდეა იყო ჩადებული. მნახველი უნდა განეცვიფრებინა ამ შესანიშნავ ტაძრებს, ისინი „აფხაზთა სამეფოს“ ძლევაშისილებაში დაერწმუნებინა. ბაგრატ III საკმაოდ მოხერხებულად უთავსებდა ერთმანეთს დიპლომატიასა

და სამხედრო ძალის გამოყენებას. მან იცოდა, რომელი ზრხი ვის წინააღმდეგ მიემართა. ბიზანტიასთან თუ ბაგრატ III მშვიდობისმოყვარე პოლიტიკას ატარებდა და არ ამწეავებდა ურთიერთობას, კავკასიის წერილ-წერილი სამეფო-სამთავროების მიმართ იგი აქტიურ სამხედრო ექსპანსიას ეწეოდა. ამ დროისათვის ქართული პოლიტიკა ძირითადად სამხრეთ კავკასიაში პეგემონიისაკენ იყო მიმართული. ქართველი მემკვიდრის განცხადებით: „ბაგრატ მეფემან კურაპალატმან დაიპყრა ყოველი კავკასია თვთმყრობლობითა ჯიქეთითგან ვიდრე გურგენადმდე, და ადარბადაგანი და შირვანი მოხარკე ყო სომხითისა ჰელმწიფებითა. მეფე სპარსთა მეგობარ და ერთგულ ყო სიბრძნითა და ძლიერებითა თვსითა, უფროს სახელუღთა თვსთასა, და ბერძენთა მეფესაცა შიში აქუნდა ამისი ყოვლადე“.

ბაგრატის ოჯახი

ბაგრატ III-ის მამა, როგორც აღინიშნა, იყო ამირ ტაოს მეფე გურგენი, დედა აფხაზთა მეფის, გიორგი II-ის, ასული გურანდუხტ დედოფალი. ბაგრატ III-ის მეუღლის შესახებ არაფერია ცნობილი. ქართული საისტორიო წყაროები მას არ ახსენებენ. იგი ორიოდ წარწერაში იხსენიება, თუმცა, აღსანიშნავია, რომ ამ წარწერების წყლობით დედოფლის მხოლოდ სახელის დადგენაა შესაძლებელი. ბრეთის ვერცხლის ჯვრის წარწერაში ვკითხულობთ: „ქ. დაამყარე და ადიდე ბაგრატ, აფხაზთა მეფე ძეი მეფეთა მეფისა გურგენისი. ქრისტე შეიწყალებ მართა დედოფალი“. თ. ჟორდანიამ აქ მოხსენიებული მართა დედოფალი ბაგრატ III-ის მეუღლედ მიიჩნია. მანვე მოიხმო მ. ბროსეს წაკითხული გელათის ჯვრის წარწერაც, რომელიც ერთგვარად ამყარებდა ამ მოსაზრებას. წარწერაში ნათქვამია: „ქ-ე შ-ე სული მეფისა პანკრატისა და დედოფლისა მართასი და ძე მათი მეფეთა მეფე გიორგი“. ვფიქრობ, არც ის უნდა იყოს შემთხვევითი, რომ გიორგი I-მა თავის ერთ-ერთ ასულს მართა დაარქვა, იქნებ სწორედ დედის პატივსაცემად. ბაგრატ III-ის მეუღლე, ოღონდ სახელის გარეშე, მოხსენიებულია ბაგრატის ტაძრის წარწერაში: „მეუფეო, მფლობელო ყოველთა სუფევათო, უმეტესად ადიდე ძლიერი ბაგრატ კურაპალატი, აფხაზთა და ქართველთა მეფე, თანა: მამით, დედით, დედოფლით და ძით მათით, ამენ“.

ბაგრატ III-სა და მართა დედოფალს ჰყავდათ ერთადერთი ვაჟი, გიორგი I.

საქართველოს მეფე 1014-1027 წლებში. ახალგაზრდა გიორგი I-ის გამეფებისთანავე საქართველო-ბიზანტიის ურთიერთობამ კარდინალურად იცვალა ფორმა და ის რეალური სახე მიიღო, რომელსაც წლების განმავლობაში საკმაოდ მოხერხებულად ნიღბავდნენ ორი ქვეყნის პოლიტიკოსები. უკვე თვალნათლივ გამოჩნდა საქართველოსა და იმპერიას შორის დაპირისპირება და რეგიონში პოლიტიკური კონკურენციის მიზეზები. ქართულ ისტორიოგრაფიაში ამ პერიოდში განვითარებული მოვლენები ისეა ასახული, თითქოს იმპერატორ ბასილ II-სა და გიორგი I-ს შორის დაპირისპირება ამ უკანასკნელის პოლიტიკის ნაყოფი ყოფილიყო და საქართველო-ბიზანტიის ომის დაწყების ინიციატორად ქართული მხარე გამოსულიყო. ვფიქრობთ, საკითხის ასე დასმა არასწორია და არ შეესაბამება რეალობას. ბაგრატ III-ის დროს არსებული მოვლენებით მშვიდობა არ ნიშნავს იმას, რომ ქუთაისსა და კონსტანტინეპოლს შორის ყველაფერი დარეგულირებული იყო. არც ისე უნდა წარმოვიდგინოთ მოვლენები, თითქოს სადავო იმპერიასთან მარტო საქართველოს მხარეს ჰქონდა – იმიერ ტაოსა და ბასიანის გამო. ბიზანტიასაც აღმოაჩნდა თავისი პრეტენზიები აფხაზთა სამეფოსთან. საქართველო-ბიზანტიის ომი გარდაუვალი იყო, ვინაიდან, იმპერიაში კარგად უნდა ცოდნოდით, რომ ასე ადვილად სამხრეთ საქართველოს ვრცელ ტერიტორიას არაყინ დაუთმობდა ბიზანტიელმა. ქართულებმა კარგად უწყოდნენ, რომ ამ შენაძენით იმპერია მარტოდენ რამდენიმე პროვინციას კი არ ითვისებდა, არამედ ხელში იგდებდა მეტად სერიოზულ გეოპოლიტიკურ რეგიონს. ჯერ ერთი, ამ ტერიტორიის დაპყრობით ბიზანტია სოლისებურად იჭრებოდა სამხრეთ საქართველოს ტერიტორიაზე და ფაქტობრივად, რეგიონში მაკონტროლებლის ფუნქციას იღებდა. ამასთანავე, ამ შენაძენის წყლობით, იგი უშუალოდ რამდენიმე მხრიდან ესაზღვრებოდა კარის ანუ ვანანდის სომხურ სამეფოს, თავის კონტროლს აწესებდა ანისის კარის, ტაშირ-შორიკეტის, კახეთის, შიდა ქართლისაკენ მიმავალ გზაპოკცილებზე. სწორედ ეს იზიდავდა იმპერიას და სწორედ ეს აკრთობდა საქართველოს სამეფო კარს. ამიტომ ამ ტერიტორიების არ მოთხოვნის შემთხვევაში, საფრთხის ქვეშ დგებოდა იმპერიის ექსპანსიური პოლიტიკა აღმოსავლეთში. კონსტანტინეპოლში ორ არჩევანს შორის უპირატესობა საქართველოსთან პოლიტიკური დაპირისპირების კურსს მიანიჭეს. სომეხი ისტორიკოსი არისტაკეს ლასტივერტეცი მოგვითხრობს: „ჩვენი წელ-

თაღრიცხვის 464 წელს (1015 წ.) გარდაიცვალა აფხაზთა მეფე ბაგრატ და გამეფდა მისი ვაჟი გიორგი. თვითმპყრობელმა მეფემ ბასილმა ასეთი ბრძანება მისწერა მას: „რაც კი [დავით] კურაპალატის წილიდან მამაშენს ძღვენად მიეცეო, თავი ანებე და მხოლოდ საკუთარი მამული განაგეთ“. როგორც ვხედავთ, ბიზანტიელებს არ დაუყოვნებიათ და ბაგრატ III-ის გარდაცვალებისთანავე საგანგებო წერილით მიუშარათათ ახალგამეფებული გიორგი I-სადმი. იმპერატორის ამ წერილიდან ცხადად ჩანს, თუ რა პრეტენზიები აქვთ იმპერიის მესვეურთ ქართველებისადმი. ისინი მოთხოვნიდნენ იმ ტერიტორიების დაბრუნებას, რომლებიც დავით III კურაპალატის გამეფებიდან 1001 წელს ბაგრატ III-ს მიუღია ბასილ II-ისაგან. რასაკვირველია, გიორგი I სულაც არ ამირებდა ასე ხელაღებით ეცნო ბიზანტიელთა უფლებები ამ ძირძველ ქართულ ტერიტორიებზე. ამიტომ, ბასილ II-ს ქართველთა მეფემ პასუხიც სათანადოდ შეუთვალა. როგორც არისტაკეს ლასტივერტეცი წერს: „[გიორგიმ] არ მიიღო [ეს ბრძანება], არამედ ყრმობის ასაკით გამდიდრებულმა სანინაალმდეგო პასუხი გასცა [ბასილ მეფეს]: „რაც კი მამაჩემს ეპყრა საგამგებლოდ, მისგან ერთ სახლსაც ვერავის მიეცემო“.

საქართველო-ბიზანტიის ურთიერთობა ამ მიმოწერის შემდეგ სერიოზულად დაიძაბა. ქართული მხარე არ მომდგა ასეთ უკიდურეს გადაწყვეტილებას. ფაქტობრივად, „მეგობრობის ხიდი“ ქართველებსა და ბიზანტიელებს შორის ამ მიმოწერით ჩაინგრა. რა თქმა უნდა, ეს კიდევ არ ნიშნავდა ომს. დაპირისპირება ცოტა მოგვიანებით მოხდა და ამ მხრივაც, პირველი ნაბიჯი ბიზანტიელებმა გადადგეს. საქართველო-ბიზანტიის დაპირისპირება, თუ არისტაკეს ლასტივერტეცის ვერწმუნეთ, დაწყებული უშუალოდ ბაგრატ III-ის გარდაცვალების შემდეგ, მაგრამ თავდაპირველად მას უფრო დიპლომატიური ომის ხასიათი ჰქონდა. რაც შეეხება სამხედრო მოქმედებას, ის დაახლოებით 1014-1015 წლებში უნდა დაწყებულიყო. იგივე არისტაკესი მოგვითხრობს, რომ გიორგი I-ის წერილის მიღების შემდეგ იმპერატორმა „ჯარი გაგზავნა ქვეყნის ძალით დასაპყრობად. მათ წინააღმდეგ გამოვიდნენ ტაოელი ვაჟკაცები, რომლებმაც დიდი დაბა-სოფელი უხტიქის მახლობლად უკუაქციეს პორომთა ჯარი, ხოლო ქალაქსა და სხვა გაშენებულ ადგილებს ზიანი არ მიაყენეს. ასე მოხდა დასაბამი ტაოს ქვეყანას დაცემას“. სომეხი ისტორიკოსის ეს მონათხრობი უდავოდ ძვირფას ცნობებს შეიცავს. სამწუხაროდ, ქართული წყაროები ამ პერიოდის ბიზანტია-საქართველოს დაპირისპირების შესახებ არაფერს ამბობს. ერთადერთი წყარო, რომელ-

შიც აღწერილია ეს მოვლენები და აღნიშნული თარიღი არის არისტაკეს ლასტივერტეცის „ისტორია“. სომეხი მემატიანის თქმით, როდესაც „თვითმპყრობელმა შეიტყო (საქართველოს მეფის პოზიცია), ჯარი გაგზავნა ქვეყნის ძალით დასაპყრობად“. ეს კი, არისტაკეს მიხედვით, სწორედ ბაგრატ III-ის გარდაცვალებისა და გიორგი I-ის გამეფების ახლო ხანებში მომხდარა. დავით კურაპალატის მემკვიდრეობის ბედ-ილბლთან დაკავშირებული საქართველო-ბიზანტიის მიმონერა, მართლაც მოსალოდნელია 1014 წელს მომხდარიყო, გიორგი I-ის გამეფებისთანავე. ეს გასაკვირიც არ უნდა იყოს, ვინაიდან საქართველოს მეფის ტახტზე ასვლისთანავე იმპერატორი მას შეახსენებდა, რომ მამისაგან წილად ზედა ის მამულები, რომლებიც დავით კურაპალატის ანდერძით მემკვიდრეობით ბიზანტიელებს ეკუთვნოდათ. ჩვენ არ გამოვიცხავთ, რომ 1014 წელი ამ დიპლომატიურ ვოიაჟებში გასულიყო. რაც შეეხება არისტაკესთან მოთხოვნილ ბიზანტიელთა ლაშქრობასა და ოლთისთან მათ დამარცხებას, შესაძლებელია, იგი მართლაც 1015 წელს მომხდარიყო; ყოველ შემთხვევაში, შესაძლებელია სომეხ მემატიანესთან მოთხოვნილი ეს მოვლენები 1014-1015 წლებით დავთარიღოთ.

კახეთ-ჰერეთის სამეფოს აღდგენა

გიორგი I-ის გამეფებისას კახეთ-ჰერეთის ერისთავებმა შეიპყრეს საქართველოს ცენტრალური ხელისუფლების წარმომადგენლები და კვლავ დამოუკიდებლობა გამოაცხადეს. მ. ლორთქიფანიძის მითითებით, გიორგი I-მა „თავისი მეფობის უმთავრესი დრო ტაოს შემოერთებისათვის ბიზანტიასთან უშედეგოდ ომს შეაღია. გიორგის გამეფებისთანავე განუდგა კახეთ-ჰერეთი. კახეთ-ჰერეთის დიდებულებმა, იმით ისარგებლეს, რომ გიორგის ყურადღება მთლიანად მთოსკენ იყო მიპყრობილი... ქართული შინა-წყლის შემოერთების თვალსაზრისით, ქვეყანამ მარცხი განიცადა. ერთიან საქართველოს ისევ ჩამოშორდა კახეთ-ჰერეთი. გიორგი I-მა ვერც ტაო დაიბრუნა და კახეთ-ჰერეთიც დაკარგა.“ რა თქმა უნდა, ნარმატივით დაწყებული ქვეყნის გაერთიანების პროცესი ამით გარკვეულწილად ფერხდებოდა, მაგრამ კახეთ-ჰერეთის სამეფოს აღორძინება არ ნიშნავდა იმას, რომ ეს ქვეყანა ამის შემდეგ სრულ დამოუკიდებლობას აღწევდა. იგი „აფხაზთა და ქართველთა“ მეფის მორჩილ და ყმადნაფიცი უნდა ყოფილიყო. მიუხედავად დამოუკიდებლობის მოპოვებისა, კახეთ-ჰერეთის სამეფო ყოველთვის გიორგი I-ის მომხრე კოალიციის აქტიური წევრი იყო.

გიორგი I და სომხური სამეფოები

გიორგი I ბიზანტიის განდევნას ცდილობდა, არა მარტო იმიერ ტაოდან და ბასიანიდან, არამედ სამხრეთ კავკასიაში არსებული სხვა სახელმწიფოებიდანაც. 1017 წელს, ანისის მეფის გაგიკ I-ის გარდაცვალების შემდეგ, სამეფო სისხლისმღვრელმა ომმა მოიცვა. სომეხი მემბტიანე არისტაკეს ლასტიერეტცი მოგვითხრობდა: „გაგიკ მეფე დიდხანს განაგებდა თავის სამეფოს, კეთილი მოგონებების ღირსიც შეიქმნა და ღრმა მოხუცებული გარდაიცვალა. ხელისუფლებას კი დაუფლნენ მისი შვილები: სუმბატი, რომელიც იოანედ იწოდებოდა და ამოტი (სუმბატის) მკვიდრი ძმა. სუმბატი იყო ტანად მოსული და ძლიერ მსუქანი, სიბრძნით და გონიერებით კი იგი ბევრს აღემატებოდა, ხოლო ამოტი იყო მოხდენილი ტანადი, გულადი და მამაცი მებრძოლე. ისინი ერთმანეთს შეეტაკენ ქვეყნის დანაწილებისათვის, საჭირო შეიქნა სასამართლო. მათთან მოვიდა აფხაზთა მეფე გიორგი და მშვიდობიანად შეარგია ისინი. ორი სახელის მქონე სუმბატს (ასაკით) უფროსობის გამო (გიორგიმ) მისცა წილი: ანისის ციხე, მის გარშემო მდებარე გაგარებიურთ, ხოლო ამოტს – ქვეყნის შიდა მხარე, რომელიც სპარსეთსა და საქართველოს უყურებდა.“ როგორც ვხედავთ, გაგიკის გარდაცვალების შემდეგ ტახტის დასაუფლებლად ერთმანეთს დაუპირისპირდნენ მისი შვილები, პოვანეს-სუმბატი და ამოტი. ძმებს შორის ატეხილ უთანხმოებაში ჩარეულა საქართველოს მეფე გიორგი I, რომელსაც ძმები მოურიგებია. მოგვიანებით ანისეს მეფე გიორგი I-ის მოხრეუთა ბანაკში ჩანს და მასთან ერთად იბრძვის ბიზანტიელთა წინააღმდეგ. საქართველოს მეფეს ასევე მჭიდრო კავშირ-ურთიერთობა ჰქონდა მეორე სომხურ სახელმწიფოსთან – ვასპურაკანის სამეფოსთან. გიორგი I-ის მეუღლე, მარიამ დედოფალი, ვასპურაკანის მეფის სენექერიმ არწრუნის ასული იყო. ამ ქორწინებასაც გარკვეული პოლიტიკური სარწმუნო უნდა დებოდა. გიორგი I აღმოსავლეთში ბიზანტიის იმპერიის წინააღმდეგ ქმნიდა საკმაოდ დიდ კოალიციას. სომხური სამეფოებიც ამ სამხედრო კავშირის აქტიური თანამონაწილენი იყვნენ.

საქართველო-ბიზანტიის ომი

1014 წელს ბიზანტიელთა ბრძოლა ბულგარეთის წინააღმდეგ ახალ ფაზაში შევიდა. ამ წელს იმპერატორმა ბასილ II-მ მოახერხა ნაკლებად დაცული ვადასასტელეების გამოყენებით ბულგარელთა ზურგში შეჭრილიყო და 14 ათასი მეომარი ტყვედ ჩაეგდო. იმპერატორმა ბრძანა ყველა მათგანის დაბრუნება, მხოლოდ ყოველ მეასეს

დაუტოვეს ერთი თვალი. თვალდამწვარი მეომრები ბასილ II-მ ბულგარეთის მეფე სამუელთან გააგზავნა. ამ საშინელი სურათის ხილვის შემდეგ სამუელს აღარ უტოცია. 1019 წელს ბიზანტიელებმა ბულგარეთის დაპყრობა დაასრულეს და იმპერატორი ბასილ II კონსტანტინოპოლში დაბრუნდა. ამიერიდან, ბასილ II-მ აღმოსავლური პოლიტიკისათვის მოიკალა. არაბი მემბტიანე იპაია ანტიოქიელი ვრცლად მოგვითხრობს ამ მოვლენებზე: „რაც შეეხება იმას, თუ რა შეემთხვა ბასილს ბულგარეთის აღების შემდეგ, როდესაც იგი დაკავებული იყო იქ, ებრძოდა რა მათ (ბულგარელებს) მთელი ძალით, გიორგიმ, აფხაზთა მეფემ, განიზრახა ზიანი მიეყენებინა მისი საშფოთელელების მეზობელი ოლქებისათვის. დაუფულა ციხესიმაგრეებსა და ოლქებს, რომლებიც ბიძამისმა დავით კურაპალატმა დაუთმო ბასილ კეისარს. ბულგარეთში მიზნის მიღწევის, მისი დაპყრობისა და კონსტანტინეპოლში ბასილ კეისრის დაბრუნებისასაც ამ გიორგიმ, აფხაზთა მეფემ, არ სცნო საჭიროდ გამოეხსნა თავისი შეცდომა, თავი შეეკავებინა მოქმედებისაგან და მამამისისა და ბიძამისივით განეცხადებინა მისთვის ერთგულება. მაგრამ იგი ყოყმანობდა და ჯიუტობდა მიუხედავად თავისი შეცდომისა. მისწრაფა ალ-ჰაქიმს მასზე, რომ ერთდ გამოსულიყვნენ საომრად მის წინააღმდეგ და ყოველი მათგანი გამართულიყო თავისი ქვეყნიდან. ამან მიადნია ბასილ კეისრამდე და იგი აღიგოს მრისხანებით მის მიმართ. გაემართა კონსტანტინეპოლიდან ფილომონოს, ისე, რომ არავის შეატყობინა, თუ რა ჰქონდა გუნებაში. აგრეთვე გამოაცხადა მზადება საბრძოლველად სირიის ოლქებში. განამზადა სურსათი, ალაფი და იარაღი ანტიოქიაში (გასაგზავნად) საომრად მზადების ნიშნად. არავის ეპარებოდა ეჭვი, რომ იგი გაემგზავრებოდა სირიაში. მაშინ როცა ბასილი კეისარი იმყოფებოდა ფილომონოს, უგზო-უკვლოდ დაიკარგა ალ-ჰაქიმი, და იგი გაემართა აფხაზთა წინააღმდეგ სალაშქროდ.“ როგორც ამ ცნობიდან ჩანს, ბიზანტიის იმპერატორი ინფორმირებული იყო იმის შესახებ, რომ საქართველოს მეფე დიდ ანტი-ბიზანტიურ კოალიციას ქმნიდა, რომელშიც სამხრეთ კავკასიის სახელმწიფოების გარდა გაერთიანებული იყვნენ ეგვიპტის ფატიმიდი ხალიფა ალ-ჰაქიმი (996-1021 წწ) და ბიზანტიელი დიდებულებიც. იმპერატორმა პირველად ალ-ჰაქიმის მოშორება გადაწყვიტა. ამას თავისი ახსნა აქვს, რამეთუ საქართველოს წინააღმდეგ სამხედრო მოქმედებების დაწყებისას ბიზანტიამ შესაძლებელია ორ ცეცხლს შორის აღმოჩენილიყო, თუ სამხრეთიდან ეგვიპტის ფატიმიდი ხალიფა დაარტყამდა. ერთ დღეს სასახლიდან გასული ეგვიპტის ფატიმიდი

ხალიფა გაუჩინარდა. დიდი ხნის ძებნის მიუხედავად მის კვალს ვერ მიაგნეს. იმთავითვე ყველას სერიოზული ეჭვი ჰქონდა, რომ ამ საქმეში ბიზანტიელთა ხელი უნდა ყოფილიყო გარეული. დღეისათვის ძნელია იმის თქმა, ალ-ჰაქიმის გაქრობაში მონაწილეობდნენ თუ არა ბიზანტიელები, მაგრამ ფაქტია, რომ ამ გზით ბასილმა თავისი დიდი მონინააღმდეგე მოიშორა. ალ-ჰაქიმის მოშორების შემდეგ ბასილ II-მ საქართველოს წინააღმდეგ ლაშქრობისათვის მოიცალა. იმპერატორმა ლაშქრობისათვის საჭირო სურსათი, ფურაჟი და იარაღი ანტიოქიაში გაგზავნა. ყველას ეგონა, რომ ბიზანტიელები სირიაში მიდიოდნენ სალაშქროდ. ყველაფერი კი კეთდებოდა იმისათვის, რომ გიორგი I-ის ყურადღება მოედუნებინათ. უეცრად, 1021 წელს, ბასილ II-მ გზიდან ჯარები შემოატარია და საქართველოსკენ გამოილაშქრა. გიორგი I მიხვდა ბიზანტიელთა მანევრს და მომზადებული დახვდა მტერს. ქართველთა ლაშქარი ბასიანში დაბანაკდა. ბასილ II ზემო ბასიანში მოვიდა. ქართველთა და ბიზანტიელთა ჯარები რამდენიმე დღის განმავლობაში პირისპირ იდგნენ, მაგრამ ვერ გაბედეს შებრძოლება. გიორგი I-მა თავი აარიდა ბასიანის ველზე ბასილ II-ის ჯარებთან შეხმას და უკან დაიხია. იმპერიის სამხედრო ნაწილები ქართველებს დაედევნენ. პირველი დიდი ბრძოლა ქართველების არიერგადასა და ბიზანტიელთა აჯანყების შორის მოხდა სოფელ შირიმნის მიდამოებში. ბრძოლაში ორივე მხარემ დიდი დანაკლისი განიცადა. გიორგი I იძულებული შეიქნა კვლავ უკან დაეხია და საქართველოს სიღრმეში გამაგრებულიყო. ბასილ II-მ სასტიკად მოაოხრა სამხრეთი საქართველო და გამოსაზამთრებლად ტრაპიზონში დაბანაკდა. სამხედრო კამპანია 1022 წელსაც გაგრძელდა. ბოლოს და ბოლოს, გიორგი I იძულებული შეიქნა ბიზანტიას დაზავებოდა. ზავის პირობების მიხედვით, ქართველებმა უარი თქვეს დავით კურაპალატის სამფლობელოზე და კონსტანტინოპოლში მძევლად ტახტის მცირეწლოვანი მემკვიდრე ბაგრატ უფლისწული გაავგზავნეს.

ბასილ II-სთან წარუმატებელი ომის მიუხედავად, გიორგი I-ს არ შეუწყვეტია ბიზანტიის წინააღმდეგ ბრძოლა. საქართველოს მეფე შეეცადა ამ დაპირისპირებაში ჩრდილოკავკასიის ჩაბმას. 1026 წლისათვის საქართველოს მეფე გაეყარა თავის პირველ ცოლს მარიამ დედოფალს და ოსთა მეფის ასულ ალდეზე დაქორწინდა. სამეფო ოჯახში მომხდარ ამ კონფლიქტს პოლიტიკური სარგებლო უნდა ჰქონოდა. გიორგი I ცდილობდა ახალი ანტიბიზანტიური კოალიციის ჩამოყალიბებას, მაგრამ, 1027 წლის აგვისტოში, საქართველოს მეფის ნაადრევმა სიკვდილმა ეს გეგმა ჩაშლა.

ბიორგი I-ის ოჯახი

საქართველოს მეფე გიორგი I-ს საკმაოდ მრავალრიცხოვანი ოჯახი ჰყავდა. მართალია, გიორგი I სრულიად ახალგაზრდა გარდაიცვალა, მაგრამ იგი ამ დროს უკვე ხუთი შვილის მამა იყო. „მატიანე ქართლისას“ ავტორი საგანგებოდ აღნიშნავს: „ესხნეს შვილი ოთხნი: ძენი ბაგრატ და დემეტრე, და ასულნი გურანდუხტ და კატა; მეხუთე შვილი მათი, მართა, მიცვალეულ იყო“. გიორგი I-ის მეუღლე მარიამ დედოფალი ვასპურაკანის სომხური სამეფოს მეფის სენექერიმ არწრუნის ასული გახლდათ. მარიამს გიორგისაგან შეეძინა ვაჟი, ბაგრატი, მომავალი საქართველოს მეფე ბაგრატ IV (1027-1072 წწ) და ასულები: გურანდუხტი, მართა და კატა.

1025 წლის ახლო ხანებში გიორგი I გაეყარა მარიამს და ცოლად ოსთა მეფის ასული, ალდე, მოიყვანა.

ბაგრატ IV

ერთიანი საქართველოს მეფე 1017-1072 წლებში. ბაგრატ IV-ს გამეფებისთანავე ამიერ ტაოს დიდებულებმა ვაჩე კარიჭის ძისა და ბაიელი ეპისკოპოსის ოვანეს მოთავეობით აჯანყება მოაწყვეს და ბიზანტიის მფარველობაში შესვლა გადაწყვიტეს. ბიზანტიელთა მიერ ქართველ დიდებულთა გადაბირებას ხელი შეუწყო ბიზანტიელმა მოხელემ, იბერიის დუკამ, ნიკიტა პისი-დიელმა.

ტაოელ აზნაურთა ბიზანტიის მხარეზე გადასვლას მეთად მძიმე შედეგები მოჰყვა. დაიგულა რა მომხრეები, ბიზანტიამ საქართველოში დიდი ლაშქარი გამოგზავნა. მტერმა ჯავახეთ-თრიალეთამდე მოაღწია. მომხდურთა წინააღმდეგ ბრძოლის ორგანიზებას სათავეში ჩაუდგა კლდეკარის გამგებელი ლიპარიტ ბაღვაში. ცენტრალური ხელისუფლების მომხრეებს კლდეკარი საგულდაგულოდ გაუმარგებიათ, ამან კი ბიზანტიელებს მოუსპო შესაძლებლობა, ერთი ხელის დაკერით აეღოთ ციხე.

თრიალეთ-ჯავახეთის დატოვების შემდეგ ბიზანტიელების აგრესია კლარჯეთ-შავშეთის მიმართულებით წარიმართა. ამ რეგიონში მათ ბევრი მომხრე გადაიბირეს, მათ შორის, შავშეთ-იმერხეთის ორი დიდი აზნაური, გარყლობის ციხის მფლობელი ჩანჩაზი ფაღელი და ნეფთის ციხის პატრონი არჯევან პოლოლას ძე.

ბიზანტიელთა წინააღმდეგ ბრძოლას შავშეთში სათავეში ჩაუდგა საბა მტბევეარი. ტბეთის ეპისკოპოსი საგულდაგულოდ შეუდგა ანტიბიზანტიური ძალების გაერთიანებას. მან ტბეთის ეკლესიის მახლობლად ააგო

ციხესიმაგრე, რომელსაც სვეტის ციხე ეწოდა. ბრძოლა კლარჯეთსა და შავშეთში რამდენიმე თვე გაგრძელდა. 1028 წლის ნოემბერში კონსტანტინე VIII-ის გარდაცვალებამდე მცირე ხნით ადრე საქართველოში მასშტაბური სამხედრო მოქმედებები შეწყდა. მომავლადემა იმპერატორმა სასწრაფოდ გაიწვია აღმოსავლეთიდან კონსტანტინოპოლში თავისი სარდალი. ამით ერთგვარად დასრულდა საქართველო-ბიზანტიის 1028 წლის ომი.

მარიამ დედოფლის ელჩობა კონსტანტინოპოლში და საქართველო-ბიზანტიის ზავი

საქართველოში სამხედრო მოქმედებების შეწყვეტის შემდეგ მთელი ყურადღება ბიზანტიის დედაქალაქსაკენ იყო მიმართული. ბიზანტიის იმპერატორი კონსტანტინე VIII უკვე ლოგინად იყო ჩავარდნილი. მას ვაჟი არ ჰყავდა. მისი სამი ქალიშვილიდან უფროსი – ედოკია მონაზვნად იყო შემდგარი, უმცროსმა – თეოდორამ კი უარი განაცხადა გათხოვებაზე და ამდენად, მომავალი მემკვიდრის ვინაობა მხოლოდ შუათანა ქალიშვილის – ზოიას გათხოვების შემდეგ გაირკვეოდა. დასაწყისში იმპერატორს გადამწყვეტილი ჰქონდა თავისი ქალიშვილი კონსტანტინე დალაშინისათვის გაეყოლებინა ცოლად, მაგრამ მოგვიანებით კონსტანტინე VIII-მ შეიცვალა აზრი და ზოია კონსტანტინოპოლის ეპარქზე, რომანოზ არგირზე, დაქორწინა. ამ დროს ზოია 50 წლის უნდა ყოფილიყო, ხოლო სასიძო 60 წელს იქნებოდა მღვწეული. მომავალი იმპერატორი სასწრაფოდ განარშორეს თავის მეუღლეს და ამის შემდეგ 12 ნოემბერს ზოიამ და რომანოზ არგირმა ჯვარი დაინერეს. 15 ნოემბერს კი კონსტანტინე VIII გარდაიცვალა.

რომანოზ III-ის გამეფების შემდეგ ბიზანტიის იმპერიის მთელი ყურადღება არაბებთან ომზე იქნა გადატანილი და ასეთ დროს საქართველოში მეორე ძლიერი საომარი კერის არსებობა, ბუნებრივად, ბიზანტიელებისთვის ხელსაყრელი არ იყო. 1028 წლის ნოემბრის შემდეგ საგრძნობლად გაუარესდა ბიზანტიის ურთიერთობა იმპერიის აღმოსავლეთის საზღვრებთან არსებულ არაბთა საამიროებთან. იმპერატორს თავიდანვე განზრახული ჰქონდა, არ შემოეფარგლულიყო სირიის დაპყრობით და ლაშქრობა იერუსალიმამდე გაეგრძელებინა. ასეთ დიდ ლაშქრობას სამზადისიც სათანადო სჭირდებოდა. რომანოზ III არგირი (ცდილობდა ამ ლაშქრობით დიდებობა და სახელის მოხეჭბას, ამიტომაც ძალ-ღონეს არ იშურებდა სირიაში ლაშქრობის სამზადისისათვის. სწორედ ასეთი

ვითარების გამო, საქართველოს პრობლემა ბიზანტიაში უკვე აღარ იყო ისეთივე აქტუალური.

საომარი მოქმედების შეწყვეტის შემდეგ საქართველოსა და ბიზანტიის შორის სერიოზული აზრთა სხვადასხვაობა იყო. საქართველოს სამეფო კარმა გადაწყვიტა კონსტანტინოპოლში გაემართა მოლაპარაკება იმპერატორ რომანოზ III-სთან. ეს საპატიო მისია ბაგრატ IV-ის დედას, მარიამ დედოფალს, მიანდეს. მასთან ერთად კონსტანტინოპოლში წავიდნენ გავლენიანი სასულიერო თუ საერო პირები, მათ შორის, მეღვინევე კათალიკოსი.

ქართველთა ელჩობის მიზანი იყო საქართველოსა და ბიზანტიის შორის „მშვიდობისა და ერთობის“ მიღწევა და ბაგრატ IV-ისათვის კურაპალატის პატივის მოპოვება. საქართველოს სამეფო კარის დელეგაცია ბიზანტიაში რამდენიმე თვის განმავლობაში გაჩერდა. საბოლოოდ, საქართველოსა და ბიზანტიის შორის შეთანხმება დაიდო. საქართველოში მშვიდობამ დაისადგურა, ახალგაზრდა მეფეს იმპერატორმა კურაპალატობა უბოძა. ორ ქვეყანას შორის მეგობრული ურთიერთობის შესანარჩუნებლად რომანოზ III-მ ბაგრატ IV-ს თავისი ძმისშვილი, ელენე, შერთო ცოლად.

ბიზანტიიდან მარიამ დედოფალი პირდაპირ ამიერტაოსაკენ წამოვიდა. სამეფო კარის გადაწყვეტილებით ბანაში ბაგრატ IV-მ და ელენე დედოფალმა დიდი ქორწილი გადაიხადეს. ფაქტობრივად, ამით დასრულდა მის დაპირისპირება, რაც საქართველოსა და ბიზანტიის იმპერიას შორის იყო წლების განმავლობაში. საქართველოს სამეფო კარი იმედოვნებდა, რომ ეს აქტი იქნებოდა გარანტი ორ ქვეყანას შორის მშვიდობიანი თანაარსებობისა, მაგრამ საქართველოში ჩამოყვანიდან მცირე ხანში ელენე დედოფალი მოულოდნელად გარდაიცვალა.

დემეტრე უფლისწულისა და ალდე დედოფლის განდგომა

გიორგი I-მა 1026 წლისათვის ცოლად შეირთო ოსთა მეფის ასული ალდე, რომელთანაც შეეძინა ვაჟი, დემეტრე. მეფის გარდაცვალების შემდეგ ალდე და დემეტრე ანაკოფიის ციხეში გადავიდნენ საცხოვრებლად. ბაგრატ IV-ის გამეფების შემდეგ სამეფო კარს დაეძაბა ურთიერთობა ალდესა და მცირეწლოვან უფლისწულთან. ანაკოფიის ციხე მეფისადმი უკმაყოფილოდ განწყობილთა თავშესაფრად იქცა. ბაგრატ IV-მ და მარიამ დედოფალმა სიტუაციის მშვიდობიანი გზით მოგვარება გადაწყვიტეს. სამეფო კარმა ალდესთან მოლაპარაკება დაიწყო, მაგრამ უშედეგოდ. შექმნილმა ვითარებამ უბიძგა ალდესა და დემეტრეს კონსტანტინოპოლში ეძიათ თავშესაფარი,

მათ ანაკოფიის ციხეში ბიზანტიელთა ჯარი ჩააყენეს, ხოლო თავად საცხოვრებლად კონსტანტინოპოლში წა-
ვიდნენ. მოგვიანებით დემეტრე უფლისწული იარაღით
დაუპირისპირდა კიდეც თავის ნახევარძმას, ბაგრატ
IV-ს, მაგრამ გამეფება მაინც ვერ შეძლო და ახალგაზ-
რდა გარდაიცვალა. მას კონსტანტინოპოლში დარჩა
შვილი, რომელიც ბებიაშ, ალდე დედოფალმა, ოსეთში
წაიყვანა და იქ გაზარდა, სწორედ მისი შთამომავალი
იყო დავით სოსლანი.

ბრძოლა თბილისის შემოერთებისათვის

ბიზანტიასთან დაზავების შემდეგ საქართველოს
სამეფო კარმა გადაწყვიტა სათანადო ზომები მიეღო
მტრულად განწყობილი მეზობლების წინააღმდეგ. 1030
წლისათვის დიდმა კოალიციურმა (მასში მონაწილეობ-
დნენ ქართული და სომხური სამეფოები, ასევე თბილ-
ისის ამირა) ლაშქარმა განძის საამირო დალაშქრა. ამის
შემდეგ ქვეყანაში მცირე ხანს მშვიდობამ დაისადგუ-
რა. 1032 წელს ლიპარიტ ბაღვაშმა და ივანე აბაზასძემ
მუხათვერდთან შეიპყრეს თბილისის ამირა ჯაფარი
და ბაგრატ IV-ს მიჰგვარეს. ქვემო ქართლში, დმანისის
მუნიციპალიტეტის სოფელ განახლებაში (ძველი სახელ-
წოდება ერქუშპანთ სოფელი) შემორჩენილია წარწერა,
რომელშიც მოთხრობილია ლიპარიტის მიერ ამირას
შეპყრობის ამბავი. «ქორონიკონი იყო 1032 წელი... მას
ჟამსა დაიდვა ბაღვაშარი, ოდეს შეიპყრა ლიპარიტ ერის-
თავთა ერისთავმან ამირა.»

ლიპარიტი, ივანე აბაზასძე და ამირა ჯაფარი ძველი
მოკავშირეები იყვნენ. ისინი მონაწილეობდნენ განძის
წინააღმდეგ ბრძოლაში. მემკვიდრის გადმოცემით, ლი-
პარიტმა და ივანემ «გამოიტყუეს ტფილელი ამირა» და
შეიპყრეს მუხათვერდში. ლიპარიტმა ამირა მეფეს გა-
დასცა. ამ დროს პირდაპირ თბილისზე იერშის მიტანა
ვერ მოხერხდა და ქართველებმა მხოლოდ ბირთვისის
ციხე წაართვეს ჯაფარს. დასავლეთ საქართველოს ფეო-
დალებმა ახალგაზრდა მეფე დარბმუნეს, რომ ამჯერად
ამირასთან დაზავება საქმისთვის სასარგებლო იქნებო-
და და რომ ფართომასშტაბიანი სამხედრო მოქმედები-
სათვის ქვეყანა ჯერაც არ იყო მზად. ამიტომ ბაგრატმა
მიიღო გადაწყვეტილება და ტფილისის ამირა ქალაქში
დააბრუნა.

ლიპარიტ ბაღვაში უკმაყოფილო იყო ამირა ჯაფარის
გათავისუფლებით და ამიტომ მალევე დაიკოლია საქარ-
თველოს მეფე ბაგრატ IV თბილისზე ახალი ლაშქრობა
წამოეწყო. კლდეკარის ერისთავისავე ინიციატივით ამ

საქმეში მოკავშირედ მოიწიეს კახეთ-ჰერეთის მეფე გა-
გიკი. თბილისის ერთ ნაწილს, კალას, ბაგრატ IV-ის ლაშ-
ქარი უტევდა, ხოლო ისანს – კახეთ-ჰერეთის ჯარები.

ქალაქის ალყა თითქმის ორ წელს გაგრძელდა. ბაგ-
რატ IV-ისა და გაგიკის ლაშქარს თბილისში შესასვლელი
ყველა გზა ჰქონდა ჩაკეტილი. ფაქტობრივად, ქალაქი
გარე სამყაროს იყო მოწყვეტილი და მხოლოდ საკუთარი
მარაგის ამარა იყო დარჩენილი. განსაკუთრებით მძიმე
იყო ბოლო თვეები, როდესაც მემკვიდრის მიხედვით,
თბილისში ლიტვა ეკრის ხორცი ხუთასი დრამა ღირდა.
ამ პირობებში ჩაცვენილმა მოსახლეობამ, ამირას ზურგს
უკან, ქალაქის ბაგრატ IV-ისათვის გადაცემა გადაწყ-
ვიტა. მართალია, ქალაქი არ დაეცა, მაგრამ ბაგრატ
IV-ის ჯარმა შეძლო ორბეთისა და ფარცხისის ციხეების
დაკავება, რომლებიც მანამდე თბილისის საამიროს შე-
მაღვლნობაში შედიოდა.

თბილისში იმდენად მძიმე ვითარება იყო შექმნი-
ლი, რომ ამირა ჯაფარმაც გადაწყვიტა, უარი ეთქვა
ომის გაგრძელებაზე. მან კარგად იცოდა მოსახლეობის
განწყობა და ჩუმად ქალაქიდან გაპარვას ფიქრობდა.
ამ მიზნით მან ტივები და ნაეები მოამზადებინა, ლა-
მით განძაში წასვლა ჰქონდა გადაწყვეტილი. თით-
ქმის ყველაფერი შემზადებული იყო იმისათვის, რომ
თბილისში საქართველოს სამეფო კარის ძალაუფლება
დამყარებულიყო და ქართველთა დიდი ხნის ოცნება
აღსრულებულიყო, მაგრამ ამ დროს ბაგრატ IV-მ მიიღო
გადაწყვეტილება, რომლის ახსნა ერთობ ძნელია. მან
ქალაქს ალყა მოხსნა, ამირა ჯაფართან ზავი გააფორმა
და ქალაქს გაეცალა.

ქართველ ისტორიკოსთა ნაწილი ფიქრობს, რომ ბაგ-
რატ IV-ის ამ გადაწყვეტილების მიზეზი შეიძლება ირანში
თურქ-ოღუზთა მარბიელი ლაშქრის გამოჩენა ყოფი-
ლიყო. საეჭვოა, ამ მოვლენებს რაიმე კავშირი ჰქონდეს
ერთმანეთთან. ამ დროს საქართველოში არავითარი
თურქ-ოღუზთა შემოსევის საფრთხე არ არსებობდა.
იმის შესახებ, თუ რა მოხდა სინამდვილეში თბილისის
ალყის ჟამს, საკმაოდ ცხადად მოგვითხრობს «მატიანე
ქართლის»: ბაგრატ IV-ის დიდებულებმა ლიპარიტი-
საგან ფარულად გადაიბირეს თბილისის გარემოცვაში
მონაწილე კახეთ-ჰერეთის დიდებულები და მათი მეშვე-
ობით მეფეს კახეთ-ჰერეთის შემოერთების შესანიშნავი
გეგმა დაუსახს. ბაგრატ IV წამოიწყო ამ ინტრიგას, ამი-
რასთან ზავი შეკრა და კახეთზე გაილაშქრა. საქართვე-
ლის მეფემ გადადგა ნაბიჯი, რომელიც ალექსანდრე
ენინაღმდეგეობდა ლიპარიტ ბაღვაშის პოლიტიკურ
კურსს. სწორედ ეს გახდა კლდეკარის ერისთავის გა-
ორგულების საბაბი.

ბაგრატ IV-ის ხელისუფლების გაპყლიერება

XI საუკუნის 40-იანი წლების დასაწყისში, საქართველოში არსებული სამოქალაქო ომის ჩაწყნარებისთანავე, ქვეყანაში მშვიდობამ დაისადგურა. ცენტრალურმა ხელისუფლებამ ისარგებლა არსებული ვითარებით და თავისი გავლენის გაფართოებას შეუდგა. ბიზანტია საქართველოში მისმდინარე ძმათამკვლელი ომებით დაინტერესებული იყო იმდენად, რამდენადაც ამ ხერხით იმპერია ხელოვნურად ბორკედა ჩვენს ქვეყანას და აქტიური საგარეო პოლიტიკის გატარების საშუალებას არ აძლევდა. ის ენერგია, რაც ერთიანი სახელმწიფოს მშენებლობას უნდა მოხმარებოდა, ბიზანტიასთან და მის ადგილობრივ მომხრეებთან ბრძოლაში იხარჯებოდა. მაგრამ, როდესაც საქართველო ამ გარეშე ძალების ჩარევისაგან თავისუფლდებოდა, იგი კვლავ აქტიურად ებმებოდა საერთო კავკასიურ პოლიტიკაში. 1042-1045 წლებში ბაგრატ IV შეეცადა უკან დაებრუნებინა ის ციხესიმაგრეები, რომლებიც ცოტა ხნის წინათ ბიზანტიელებმა მიიტაცეს. ამასთან, საქართველომ კვლავ დაიბრუნა კავკასიაში მფარველის ფუნქცია.

1041 წელს ანისის მეფეების გარდაცვალების შემდეგ ტახტი დაიკავა გაგიკ II-მ. ბიზანტიის იმპერატორმა, კონსტანტინე IX მონომახმა, გაგიკი კონსტანტინეპოლში მიიწვია, ვითომდა, ანისის სამეფოს საკითხის მოსაგვარებლად. იმპერატორმა ანისის მეფეს პირადი ხელშეუხებლობა და ქვეყნის დამოუკიდებლობა აღუთქვა, მაგრამ, როგორც კი გაგიკ II კონსტანტინეპოლში ჩავიდა, ბიზანტიის იმპერატორმა დადებულმა პირობა დაივიწყა და ანისის ბიზანტიელთათვის გადაცემა მოითხოვა. გაგიკმა უარი განაცხადა იმპერატორის ამ წინადადებაზე, ამიტომ კონსტანტინე IX-მ ანისის მეფე შიდა პატიმრობაში აიყვანა. ბიზანტიელებმა მას გაახსენეს მისი მამისა და ბიძის მიერ თითქმის 20 წლის წინათ მიცემული პირობა, რომ სამეფოს ბიზანტიას გადასცემდნენ.

მას შემდეგ, რაც იმპერატორმა ვერ მიიღო სასურველი პირობა ანისის მეფისაგან, მან დიდი ჯარი გამოაგზავნა ანისის დასაპყრობად.

კონსტანტინეპოლში გაგიკ II-ის დაკავებამ ანისის დამცველებს გამოუვალად მდგომარეობა შეუქმნა. ანისელებმა დაიწყეს იმ კანდიდატის ძიება, რომელსაც გადასცემდნენ ქალაქს და სამაგიეროდ მიიღებდნენ მხარდაჭერას ბიზანტიელებთან ბრძოლაში. ანისელებს ამ გასაჭირის დროს ძლიერი მოკავშირე სჭირდებოდათ და, ბოლოს და ბოლოს, ასეთად საქართველოს მეფე, ბაგრატ IV მიიჩნიეს. გადაწყდა ამ საკითხზე ბაგრატიანთა მოლაპარაკებების გამართვა და საგანგებო ელჩები ანი-

სიდან ქუთაისში გაიგზავნა. გადაწყდა ქალაქი მარიამ დედოფლისათვის, ბაგრატ IV-ის დედისათვის გადაეცათ. მარიამი, შეიძლება ითქვას, გაგიკ II-ის შემდეგ ანისის სამეფო ტახტის ერთ-ერთი კანონიერი მემკვიდრე იყო. მარიამის დედა სომეხი ბაგრატუნების სახლის წარმომადგენელი და გაგიკ II-ის მამიდა ვახლდათ.

სომხეთში მარიამ დედოფალთან ერთად გაემგზავრნენ საქართველოს ყველაზე გავლენიანი ფეოდალები, აბუსერ ერისთავი (არტანუჯის, ხიხათის, ციხისჯვრისა და აწყურის ციხის პატრონი), ივანე ერისთავი, ივანე დადიანი (ოდიშის პატრონი), გურამ გოდერძის ძე (ბეჭის ციხის პატრონი). ბუნებრივია, მათთან ერთად იყო საქართველოს სამეფო ლაშქრის ნაწილი.

1045 წლის გაზაფხულს ბაგრატ IV-მ ალყა შემოარტყა ანაკოფიის ციხეს, რომელშიც XI საუკუნის 30-იანი წლების დასაწყისიდან ბიზანტიური გარნიზონი იდგა. გარემოცვას უშუალოდ მეფე ხელმძღვანელობდა. სწორედ ამ დროს ბაგრატ IV-ს ეახლნენ „ტფილელი ბერები“ და ქალაქის გადაცემა შესთავაზეს. ბაგრატი სასწრაფოდ ქუთაისში გაემგზავრა, რათა აღმოსავლეთ საქართველოში გადასვლის სამზადისი დაეწყო. ანაკოფიის გარემოცვა თავის ერთ-ერთ სარდალს, ქვაბულელ ჭაჭას ძე ოთალოს, მიანდო. ანაკოფიიდან ქუთაისში მოსულმა მეფემ დასავლეთ საქართველოს ჯარის ნაწილი ხუფათის ასაღებად გაგზავნა. თავად მეფე თბილისისაკენ დაიძრა.

1045 წელს ამირა ჯაფარის გარდაცვალების შემდეგ ქალაქში ძალაუფლება მოსახლეობის მისამდგომედგენელებმა – „ქალაქის ბერებმა“ აიღეს. ძველ ქართულში „ბერი“ უხუცესისაც ნიშნავდა. „ტფილელი ბერნი“ ამირას კარზე არსებული ქალაქის უხუცესთა საბჭოს წევრები უნდა ყოფილიყვნენ. მათ ბაგრატ IV-სთან დელეგაცია გააგზავნეს დასავლეთ საქართველოში და ქალაქში მოიწვიეს. მეფე თბილისში ჩამოვიდა. ბაგრატ IV-სა და მის ამაღას ქალაქის წარჩინებულნი დიღმის ეკლზე მიეგებნენ, ხოლო თბილისის მისამდგომებთან მოსახლეობა საქართველოს მეფეს დიდი ზეიმით შეხვდა. უხუცესებმა ქალაქის კლიტენი გადასცეს ბაგრატს და საამირო დარბაზში მიაბრძანეს. მხოლოდ ისინი ციხე არ დამორჩილდა ბაგრატ IV-ს. მეფის ბრძანებით ქეის სასროლი მანქანები – ფილაკავანები მიუყენეს ისანს, მაგრამ, ქვეყანაში განვითარებული მოვლენების გამო მისი აღება ვერ მოახერხეს. სწორედ ამ დროს ბიზანტიელებისაგან წაქეზებულმა ლიპარზმა კიდევ ერთხელ ააფრიალა აჯანყების დროშა. ბაგრატ IV-მ ვერ მოახერხა ქალაქის შენარჩუნება, თუმცაღა, ბრძოლა თბილისისათვის არ შეწყვეტილა.

სასირეთისა და არყისციხის ბრძოლაში

ანისის მესვეურთა ბრძოლა ბიზანტიის წინააღმდეგ არ იყო მარტოოდენ სომეხი ხალხის ბრძოლა დამოუკიდებლობისათვის, ეს გახლდათ ქართული და სომხური სამეფოების ერთობლივი ბრძოლა ბიზანტიის იმპერიასთან. მართალია, ბაგრატ IV დამოუკიდებლობისათვის მებრძოლ სომეხ ხალხს ფარად ედგა, მაგრამ მეორე ქართველი დიდებული – ლიპარიტ ბაღვაში ბიზანტიელთა არმიის ერთ-ერთი სარდალი იყო. სწორედ ამ უკანასკნელმა დაქარა ანისის დაცემა, როდესაც მან ქალაქიდან გამოიქცეა ქართველი დიდებულები და „შეიპყრნა იგინი ანისის კარსა“. ამან ანისის თავდაცვისუნარიანობა მნიშვნელოვნად შეარყია და მოკლე ხანში ქალაქი ბიზანტიელთა ხელში გადავიდა. ასევე, მოკლე ხანში, ლიპარიტ ბაღვაშის წყალობით, ბრძოლის ასპარეზმა საქართველოში გადმოინაცვლა.

გადამწყვეტი ბრძოლა ბაგრატ IV-სა და ლიპარიტ ბაღვაშს შორის დღევანდელი კასპის მუნიციპალიტეტის სოფელ სასირეთის ქალასთან მოხდა. ლიპარიტ ბაღვაში მდინარე თემძის მარცხენა მხარეს იყო გამაგრებული. ბრძოლის დაწყებას არც ერთი მხარე არ აპირებდა. ბაგრატ IV კიდევ ელოდა დამატებით ძალებს მესხეთიდან, მაგრამ ამ დროს ბაგრატის მიერ მოწვეულმა ვიკინგებმა (წორმანები, ქართულ წყაროებში „ვარანგი“), სარდლობასთან შეუთანხმებლად იერიში მიიტანეს ლიპარიტის ბანაკზე. ამან იძულებული გახადა საქართველოს მეფე ბრძოლაში ჩაბმულიყო. ქართველი მემკვიდრე გაკვირვებით აღნიშნავს: „ვარანგები მესხებს აღარ დაელოდნენ და ლიპარიტს შეუტყისო“. კლდეკარის ერისთავს ბიზანტიელთა გარნიზონები უმაგრებდნენ ზურგს. სისხლისმღვრელი შეტაკება მცირერიცხოვან ვიკინგთა და ქართველთა გაერთიანებული ლაშქრის დამარცხებით დასრულდა.

სასირეთის ქალაქში დამარცხების შემდეგ, მართალია, ბაგრატ IV შეეცადა ლიპარიტთან შერიგებას, მაგრამ კლდეკარის ერისთავმა მეფის ეს ინიციატივა უკუაგდო. მცირე ხნის შემდეგ სამხრეთ საქართველოს გავლენიანი ფეოდალები, სულა კალმახის ერისთავისა და გრიგოლ არტანუჯის ერისთავის, ინიციატივით, ბაგრატ IV-მ კიდევ ერთხელ გაილაშქრა ლიპარიტის წინააღმდეგ და სამცხეში, არყისციხესთან დაბანაკდა. კლდეკარის ერისთავმა შეკრიბა თავისი ლაშქარი, შემოიერთა მოკავშირეები და უცებ თავს დაესხა სამეფო ლაშქარს. ბაგრატ IV ამჯერადვე დამარცხდა. ლიპარიტმა შეიპყრო სულა კალმახელი და გრიგოლ, ძე აბუსერისი, არტანუჯის მფლობელი. კლდეკარის ერისთავი შეეცადა კალმახისა და არტანუჯის ხელში ჩაგდებასაც. მან დატ-

ყვევებულ ერისთავებს სიკვდილის მუქარით მოსთხოვა ციხეების ჩაბარება. ლიპარიტი ამჯერად მხოლოდ არტანუჯს დაუფლდა.

ლიპარიტი, ბიზანტიელები და თურქ-სელჩუკები

XI საუკუნის 30-იანი წლებიდან წინა აზიის მიმართულებით იწყება თურქული ტომების მასობრივი მოძრაობა. XI საუკუნის 40-იანი წლებიდან მოყოლებული, ისინი უკვე ხშირად აწუხებდნენ ბიზანტიის განაპირა თემების მოსახლეობას. 1048 წელს იმპერიის საზღვრებს თურქთა მრავალრიცხოვანი არმია მოადგა. დამსჯელ ექსპედიციას სათავეში თოდრულ-ბეგმა თავისი ნახევარძმა (დედით) იბრაჰიმ იონალი ჩაუყენა. თურქ-სელჩუკთა მარბიელი ლაშქრის შემოსევა ბიზანტიელებმა, როგორც ჩანს, ადრევე შეიტყვეს. სამხედრო თათბირზე ბიზანტიელმა სარდალმა ეკეკემენმა გამოთქვა აზრი, მტერს ქვეყნის საზღვრებს გარეთ დახევდროდნენ. მაგრამ ეკეკემენის ეს აზრი არ გაიზიარა სარდლობამ. ვარსაჟურაკანის გამგებელი აარონ ვესტი, პირიქით, დროის გაჭიანურებასა და თავდაცვითი ღონისძიებების გატარებას მოითხოვდა. იგი თავის მოსახრებას იმით ხსნიდა, რომ ძელი იქნებოდა, მცირერიცხოვანი ჯარით შებრძოლებოდნენ მრავალრიცხოვან „ბარბაროსებს“. აარონმა და ეკეკემენმა მათ ხელთ არსებული სამხედრო ნაწილებით ნელ-ნელა უკან დახევა დაიწყეს და ვასაჟურაკანიდან იბერიის თემში გადავიდნენ. ამასთანავე, მხედართმთავრებმა მომხდარის შესახებ იმპერატორ კონსტანტინე IX-ს აცნობეს და მომავალი მოქმედების ინსტრუქცია სთხოვეს. „მეფემ, ეს წერილი რომ მიიღო, – წერს ბიზანტიელი ისტორიკოსი, – უბრძანა მათ (ე.ი. სარდლებს) თავი შეეკავებინათ, სანამ ლიპარიტი მოვიდოდა“. თავის მხრივ, კონსტანტინე IX მონომახმა, ლიპარიტ ბაღვაშს წერილი მისწერა, რომელშიც იმპერატორი კლდეკარის ერისთავს დახმარებას სთხოვდა თურქ-სელჩუკთა წინააღმდეგ ბრძოლაში. „თუ რომელთა მოკავშირედ და მეგობრად თვლი თავს, – წერდა კონსტანტინე IX ლიპარიტ ბაღვაშს, – სასწრაფოდ წამოიყვანე მთელი ჯარი, რაც კი შენ ხელთაა, მოდი და შეუერთდი სარდლებს და მათთან ერთად იომე ბარბაროსების წინააღმდეგო“. თურქ-სელჩუკთა და ბიზანტიელთა შეტაკება მოხდა იბერიის თემში, ბასიანში. ომი საღამო ჟამს დაწყებული. ლიპარიტ ბაღვაშს თავიდანვე არ სურდა შაბათს ომის დაწყება. სამხედრო თათბირზე მან ეკეკემენს განუცხადა, რომ ამ დღეს, ე.ი. შაბათს, არ იბრძოლებდა. ლიპარიტს ბიზანტიელი

სარდლისათვის უთქვამს: „შაბათია და ქართველები შაბათ დღეს საბრძოლველად არ გამოვლენო.“ ამასობაში, თურქ-სელჩუკებმა ისარგებლეს მონინალმდევის პასიურობით და თავად გადავიდნენ შეტევაზე. მონინალმდევნი, დაახლოებით, ასეთი თანმიმდევრობით იყვნენ განლაგებული ბასიანის ველზე: გაერთიანებული არმიის მარჯვენა ფლანგს მეთაურობდა კეკავემი, მარცხენა ფრთას – აარონი, ხოლო ცენტრში ლიპარიტ ბაღვაში იდგა ქართველთა ლაშქრით. მიუხედავად საომარი მოქმედებების დაწყებისა, კლდეკარის ერისთავი ბოლომდე თავისი გადაწყვეტილების ერთგული დარჩა. იგი თავიდანვე არ ჩაბმულა ბრძოლაში. კლდეკარის ერისთავს ღამის გუშაგად უახლოესი ნათესავი ედგა, რომელიც მტრის შემოტევას ემსხვერპლა. თანამებრძოლისა და ნათესავის დაკარგვამ ისე იმოქმედა ლიპარიტზე, რომ იგი მთელი თავისი ძალებით ჩაება საომარ მოქმედებებში. მართალია, კლდეკარის ერისთავმა მოახერხა თურქ-სელჩუკთა შეტევის მოგერიება, მაგრამ, მთლიანობაში, ბიზანტიელები და მისი მომხრეები დამარცხდნენ. ლიპარიტ ბაღვაში კი სელჩუკებმა ტყვედ ჩაიგდეს.

ლიპარიტ ბაღვაშის შეპყრობის შემდეგ იგი თურქ-სელჩუკთა სულთანს თორღულ-ბეგთს წარუდგინეს. პირისპირ შეხვედრამდე სულთანს ლიპარიტისათვის შეუთავაზებია ქრისტიანობის დათმობა და ისლამის მიღება, რაზეც ერისთავს უპასუხია: „როდესაც გნახავ, აღვასრულებ შენს ბრძანებას“. მოგვიანებით, აუდიენციისას ერისთავს ყოველგვარი წინდახედულობის გარეშე განუცხადებია სულთნისათვის: „ახლა, როდესაც ღირსი შევიქნენ შენი ხილვის, არ აღვასრულებ შენ ნებას და არც სიკვდილის მეშინია“.

თურქ-სელჩუკთა სულთნისა და კლდეკარის გამგებლის შეხვედრისას ასეთი დიალოგი გამართულა:

„სულთანმა ჰკითხა (ლიპარიტს)

– რა გსურს შენ?

ლიპარიტს უთქვამს:

– თუ შენ ვაჭარი ხარ, გამყიდვ მე, თუ ჯალათი, მომკალი, ხოლო თუ მეფე ხარ, განმათავისუფლე საჩუქრებით. სულთანმა უპასუხა:

– შე არა ვარ ვაჭარი და არ ვთხოულობ შენგან გამოსასყიდს, არც შენი სისხლმონყურებული ჯალათი ვარ, არამედ ვარ მეფე, ნადი, სადაც გენებოს“.

სხვა ისტორიული წყაროებიდან ცნობილია, რომ სულთანს არ გამოუჩინია ასეთი დიდსულოვნება და ერთბაშად არ გაუთავისუფლებია ლიპარიტი. 2 წელზე მეტხანს მოუწია კლდეკარის ერისთავს თურქ-სელჩუკებთან ტყვეობაში ყოფნა. მხოლოდ ბიზანტიის იმპერა-

ტორის დიპლომატიური ჩარევისა და თავად ლიპარიტის მხრიდან გარკვეული პირობების შესრულების შემდეგ მიიღო საბოლოო გადაწყვეტილება თორღულ-ბეგმა და გაათავისუფლა ქართველი ერისთავი.

ბაგრატ IV-ის სამწლიანი ტყვეობა ბიზანტიაში

თურქ-სელჩუკთა ტყვეობიდან წამოსული ლიპარიტ ბაღვაში კონსტანტინოპოლში ჩასულა იმპერატორ კონსტანტინე IX მონომახთან, რომელსაც დიდი პატივით მიუღია იგი და საჩუქრებითა და ტიტულით დაუჯილდოვებია. კონსტანტინოპოლში ლიპარიტმა დასახულ მიზანს მიაღწია, მან საჭირო სამხედრო დახმარება მიიღო იმპერატორისაგან. ეს ფაქტი ლიპარიტსა და მის მომხრეებს ბრძოლის გაგრძელებისა და, რაც მთავარია, გამარჯვების იმედს უსახავდა. დაახლოებით 1052 წლის დასაწყისში კლდეკარის ერისთავი ბიზანტიელთა სამხედრო ნაწილებთან ერთად საქართველოში დაბრუნდა.

ლიპარიტ ბაღვაშის საქართველოში დაბრუნების შემდეგ ქვეყანა აშკარა, უფრო დიდი მასშტაბის სამოქალაქო ომის წინაშე იდგა. საქართველოს სამეფო კარს უკვე აღარ შესწევდა სათანადო ძალა წინ აღსდგომოდა ურჩი ერისთავის ქმედებებს. ლიპარიტი ძალებს იკრებდა და ამ პროცესს ვერაგინ შეუშლდა ხელს. საქართველოს მეფემ ამ რთული სიტუაციიდან, თავისებური, სარისკო გამოსავალი მოძებნა, გადაწყვიტა თავად ხლებოდა იმპერატორი და საქართველო-ბიზანტიის ურთიერთობის საკენადო საკითხები კონსტანტინოპოლში მოენდისებინა. ბაგრატ IV-მ კონსტანტინოპოლში წასვლამდე თავისი ვაჟი, გიორგი უფლისწული, თანამოსაყდრედ დანიშნა. ქუთაისიდან საქართველოს მეფე რიოხით შავი ზღვის სანაპიროზე ჩავიდა, იქიდან კი ტრაპიზონის გავლით – კონსტანტინოპოლში. ბაგრატ IV კონსტანტინოპოლში დედის, მარიამ დედოფლისა და წარჩინებულთა დიდი ამაღის თანხლებით გაემგზავრა.

კონსტანტინოპოლში ჩასულმა ბაგრატ IV-მ იმპერატორთან აუდიენციისას დიპლომატიური ეტიკეტი არარად ჩააგდო და კონსტანტინე IX მონომახს „დიდი საყვედური მოახსენა“. ბიზანტიას თავისი გეგმები ჰქონდა კავკასიაში და საქართველოს მეფის მკაცრი ზოზიცა დიდს არაფერს შეცვლიდა. ეს რომ ასეთი, ჩანს იქიდან, რომ შეხვედრის შემდეგ ბაგრატ IV-ს დიდი ხანს სამ წელს მოუწია კონსტანტინოპოლში დარჩენა „სტუმრად“, უფრო სწორად, საპატიო ტყვედ.

საქართველოს მეფის ბიზანტიაში საპატიო ტყვეობა ბოლოს და ბოლოს დასრულდა იმ შეთანხმებით,

რომელიც კონსტანტინე IX მონომახის შუამდგომლობით დაიდო ლიპარიტ ბაღვაშსა და ბაგრატ IV შორის შეთანხმება. მეგრძოლი მხარეები საქართველოს შუაზე იყოფდნენ, ერთი ნაწილი – დასავლეთი და აღმოსავლეთი საქართველო მეფეს ემორჩილებოდა, ხოლო სამხრეთი საქართველო – ლიპარიტს. იმადროულად, ეს უკანასკნელი ბაგრატიონთა საგვარეულოს უზენაესობას ცნობდა და საქართველოს მეფედ გიორგი ბაგრატის ძეს მაჩიწნებდა. ფაქტობრივად, ქვეყნის გამაერთიანებლად გიორგი უფლისწული მოგვევლინა. ლიპარიტ ბაღვაშმა იგი საქართველოს მეფედ აკურთხა.

ბაგრატ IV-მ ბიზანტიაში წასვლამდე, მართალია, თავისი ძე, გიორგი, დატოვა თანამოსაყდრედ, მაგრამ კონსტანტინოპოლში მიღწეული შეთანხმებით, ლიპარიტმა გიორგი ბაგრატის ძე აღმოსავლეთ საქართველოში გადმოიყვანა და რუსის ტაძარში მეფედ აკურთხა. სამეფო კარსა და ბაღვაშებს შორის შეთანხმება ერთ პირობას ითვალისწინებდა: ლიპარიტი აღიარებდა ბაგრატიონთა სიუზერენობას, მაგრამ იმადროულად, გიორგი მისი მფარველობის ქვეშ უნდა გაზრდილიყო.

1054 წელს ბაგრატ IV საქართველოში დაბრუნდა. ქვეყანაში მშვიდობამ დაისადგურა, მაგრამ სამეფო კარს არ სურდა არ რეალობას შეგუებოდა. პროცესები იმპერატორ კონსტანტინე IX მონომახის გარდაცვალებამ დააჩქარა. ახალი იმპერატორი, დედოფალი თეოდორა, კეთილგანწყობილი იყო ქართველი ბაგრატიონებისადმი. როგორც ცნობილია, მან ბაგრატ IV-ის ასული მართაც კი მიიწვია ბიზანტიაში აღსაზრდელად. ამან კი ხელი გაუხსნა საქართველოს მეფე ბაგრატ IV-ს და თავისი ურჩი ერისთავი ადვილად დაამარცხა. მესხმა აზნაურებმა სულა კალმახელის თაოსნობით ლიპარიტი და მისი ვაჟი ივანე შეიპყრეს, ჯერ კალმახის ციხეში გამოკეტეს, ხოლო შემდეგ მეფეს მიჰგვარეს. ასე დასრულდა ლიპარიტ ბაღვაშის პოლიტიკური მოღვაწეობა, მცირე ხნის შემდეგ კლდეკარის ერისთავი ბერად აღიკვეცა და კონსტანტინოპოლის ერთ-ერთ მონასტერში დამკვიდრდა. 1060 წელს მეფემ ლიპარიტის მომხრე აბაზასძეთა საგვარეულოს წევრებიც შეიპყრო.

ქართული ეკლესიის რეფორმის პირველი ცდა

ბაგრატ IV აშკარად გრძნობდა, რომ ქვეყანაში მიმდინარე სამოქალაქო ომმა შეარყია თვით ქართული ეკლესიის ავტორიტეტი. ამიტომ ბაგრატ IV-მ 1059 წელს საქართველოში გიორგი მთაწმინდელი მოიწვია, მეფეს წმიდა მამისთვის ასე მიუმართავს: იმიტომ შეგანუხეთ,

„ნაკულევენებად და ცთომად უნესოი აღმოფხვრა სრულიად სულთაგან ჩუენთა“.

ამ პერიოდისთვის ქართული ეკლესია მძიმე ვითარებაში იყოფებოდა, საეკლესიო თანამდებობების გაყიდვა და უღირსთა მაღალ სამღვდელო პატივში აყვანა ჩვეულებრივი მოვლენა გახლდათ. ამ საქმეში თვით მეფე ბაგრატიც ყოფილა გარეული. გიორგი მთაწმინდელმა მეფეს სწორედ ამ მანკიერებაზე მიუთითა, მაგრამ ქართული ეკლესიის საფუძვლიანი რეფორმის ამ დროს ვერ განხორციელდა. ეს მხოლოდ მოგვიანებით გახდა შესაძლებელი, დავით IV აღმაშენებლის დროს.

ქართულ-ბიზანტიური ურთიერთობის დარაპულირება და მართა-მარიამის გათხოვვა ბიზანტიაში

თურქ-სელჩუკთა შემოსევებმა საგრძნობლად შეასუსტა ბიზანტიის პოზიციები აღმოსავლეთში. XI საუკუნის 60-იან წლებში იმპერია უკვე ისე აქტიურად ვეღარ ერეოდა სამხრეთკავკასიურ პოლიტიკაში. სელჩუკების მიერ ანისის აღების შემდეგ ბიზანტია აღმოსავლეთში უფრო თავდაცვითი ღონისძიებებით იყო დაკავებული და თავისი საზღვრების გამაგრებას ცდილობდა. წინა აზიაში შექმნილმა ამგვარმა პოლიტიკურმა ვითარებამ საგრძნობლად იმოქმედა საქართველო-ბიზანტიის დამოკიდებულებაზე. იმპერია უკვე აღარ ამწვავებდა ურთიერთობას საქართველოსთან, პირიქით, იგი ამ დროს ბაგრატ IV-სთან დაახლოების ზეგზს ეძებდა, რათა ამ საშუალებით მოეხერხებინა მისი ჩაბმა თურქ-სელჩუკებთან ბრძოლაში. სწორედ ამ მიზნით ბიზანტიის იმპერატორმა კონსტანტინოპოლში ჩაყვანა ევალემოდა. ბაგრატ IV-მ საგანგებო ამაღლის თანხლებით უფლისწული ბიზანტიაში გაისტუმრა. მართა და უფლისწული მიხილი დაინიშნენ, სწორედ ამ დროს უნდა შეეცვალებოდა მართასათვის სახელი და მისთვის მარიამი ეწოდებინათ. ქორწინებას ხელი შეუშალა კონსტანტინე დუკას ავად-მყოფობამ და მოგვიანებით გარდაცვალებამ. მარიამისა და მიხილის ჯვრისწერა გაიმართა 1073 წელს, მომდევნო წელს მათ შეეძინათ უფლისწული კონსტანტინე. მათი თანაცხოვრება გაგრძელდა 1078 წლამდე. 1078 წელს

იმპერატორი მიხეილ VII ჩამოაგდო ტახტიდან ნიკიფორე III ბოტანიკაძე და მონასტერში აღკვეცა ბერად. ტახტზე ასვლისთანავე ნიკიფორე III-მ ცოლად შეირთო მარიამ დედოფალი.

თურქ-სელჩუკების შემოსევაში საქართველოში

XI საუკუნის 30-იანი წლებიდან წინა აზიის მიმართულებით იწყება თურქული ტომების მასობრივი მოძრაობა. ამ პროცესმა საშუალოდ შეცვალა რეგიონის ეთნიკურ-პოლიტიკური რუკა. XI საუკუნის 60-იან წლებში თურქ-სელჩუკთა შემოსევები სომხეთსა და საქართველოში ჩვეულებრივ მოვლენად იქცა.

1064 წელს თურქ-სელჩუკთა სულთანი, ალფ-არსლანი უზარმაზარი ლაშქრით შემოიჭრა საქართველოში. ამ დროს ბაგრატ IV ტაოში იმყოფებოდა ოჯახთან ერთად. სამეფო ოჯახი უკან ბრუნდებოდა, როდესაც ხეყრებულთან მეფის ამაღლას მტერი თავს წამოადგა. ბაგრატ IV-მ მოახერხა, რომ თურქ-სელჩუკებს გასცლოდა და სასწრაფოდ ქართლში გადასულიყო. მარბიელმა სასტიკად ააოხრა თრიალეთი, სამცხე, შავშეთი, კლარჯეთი, ტაო. ალფ-არსლანი ახალქალაქს შემოეწყო. მეციხოვნეთა სამღლიანი თავგანწირული ბრძოლის მიუხედავად, ქალაქი დაეცა. ახალქალაქის გაღანის მშენებლობა ამ დროს ჯერ კიდევ არ იყო დასრულებული, ამიტომ მესხმა მებრძოლებმა ვერ შეძლეს მტრის შეჩერება. სელჩუკებმა სასტიკად მოაოხრა ახალქალაქი და მთელი ჯვახებით. აქედან თურქ-სელჩუკები ანისისაკენ დაიძრნენ და ქალაქი გარემოცვეს. 1064 წლის 16 აგვისტოს ანისი დაეცა.

1067 წლის მიწურულს ბაგრატ IV კახეთის დამორჩილებას ცდილობდა. კახეთ-ჰერეთის მეფე აღსართანმა მიატოვა ციხეები და თავი კავკასიას შეაფარა. ბაგრატ IV-ის რაზმები ცდილობდნენ კახეთის ცალკეული ციხეების დამორჩილებას. სწორედ ამ დროს მოადგა ალფ-არსლანი კახეთ-ჰერეთს. ბაგრატ IV სასწრაფოდ ქართლში გადმოვიდა. კახთა მეფე აღსართანი სულთანს დახლა, ისლამი მიიღო და ხარკის გადახდა იკისრა. ამის შემდეგ სულთანი ქართლისკენ გამოემართა, სადაც მტერი ექვს კვირას დარჩა. თურქ-სელჩუკთა მარბიელმა რაზმმა დასავლეთ საქართველოშიც მოახერხა შეღწევა. 1068 წლის დასაწყისში დიდმა ზამთარმა, თოვლმა და ყინვამ აიძულა სულთანი საქართველო დაეტოვებინა. მანამდე მან ბაგრატ IV-ს მოციქული გაუგზავნა და ხარკის გადახდა მოსთხოვა. საქართველოს მეფემ არ მიიღო ალფ-არსლანის მოთხოვნა. ქართლიდან მიმავალმა სულთანმა რუსთავი და თბილისი განძის ამირას, ფადლონს, ჩააბარა.

საქართველოს გაერთიანების მცდელობა

საქართველოდან თურქ-სელჩუკთა ნასვლის შემდეგ ბაგრატ IV კვლავ შეუდგა ქვეყნის აღმშენებლობას. 1065 წელს ბაგრატ IV-მ ქვემო ქართლის უმნიშვნელოვანესი ციხე-ქალაქი სამშვილდე აიღო. 1064 წელს ალფ-არსლანის ლაშქრობის შემდეგ, ვიდრე სელჩუკები ჯერ კიდევ კავკასიაში დათარეშობდნენ, სულთანმა ბაგრატ IV-ს დაზავება და დამოყვრება შესთავაზა. ალფ-არსლანმა ბაგრატს დისწული სთხოვა ცოლად, რომელიც ტაშირ-ძორაკეტის მეფის კვირიკეს ძმის, სუმბატის, შვილი იყო. ბაგრატ IV-მ ალფ-არსლანთან დამოყვრების მიზნით ელჩი მიუგზავნა კვირიკესა და სუმბატს, მაგრამ მათ არ მოიხსურვეს სულთნის წინადადების მიღება. 1065 წლისათვის ბაგრატ IV-ის მოსყიდულმა პირებმა შეძლეს ქვეშის ციხესთან ძმების შეპყრობა. კვირიკე და სუმბატი სასწრაფოდ ბაგრატს წაურდებინეს კლდეკარში. საქართველოს მეფემ ტაშირ-ძორაკეტის დედაქალაქის სამშვილდის ასაღებად გაილაშქრა. მეფე კვირიკე ძელზე გასცა და ამ ხერხით მოახერხა ქალაქის ხელთგდება. მოკლე ხანში სამეფო ლაშქარმა ტაშირ-ძორაკეტის სხვა მნიშვნელოვანი ციხეებიც აიღო. საბოლოოდ კვირიკე და ბაგრატ შეთანხმდნენ. საქართველოს მეფემ სამშვილდე თავისთვის დაიტოვა, დანარჩენი სიმაგრეები ისევ ძველ მფლობელს დაუბრუნა. ამის შემდეგ ბაგრატ IV-მ თავისი დისწული მიათხოვა სულთანს, თუმცა ვერც ამ დამოყვრებამ უშველა საქართველოს.

1068 წელს ალფ-არსლანმა თბილისი და რუსთავი განძის ამირას გადასცა სამართავად. ფადლონმა გადწყვიტა, დამატებით ქართლის მნიშვნელოვანი ციხეები დაეკავებინა და 33-ათასკაციანი ლაშქრით გამოილაშქრა. იგი დაბანაკდა თბილისში, ისნის ველზე. ბაგრატ IV დიდგორში იმყოფებოდა, მასთან იყვნენ გავლენიანი ფეოდალები – ივანე ლიპარიტის ძე, ნიანია ქუაბულის ძე, ყუეღის ერისთავი მურვან ჯაყელი და სხვა აზნაურები. მეფემ როგორც კი შეიტყო განძის ამირას ქართლში ლაშქრობა, ჯარი დაადგენა. ფადლონს ქართლში ველარ მიუსწრო, იგი უკან გამოიძვინდა. ქართველები მტერს წილკნის მიდამოებში წამოენივნენ და დაამარცხეს. ფადლონი თხუთმეტობით ცხენოსნით ერწოში გადავიდა, სადაც ადგილობრივმა ფეოდალმა იგი იცნო და შეიპყრო. განძის ამირა კახეთ-ჰერეთის მეფეს, აღსართანს, მიჰგვარეს, ამ უკანასკნელმა კი ბოჭორმისა და უჯარმის ციხეების სანაცვლოდ პყრობილი ამირა ბაგრატ IV-ს გადასცა.

მძიმე დღეში აღმოჩნდა დატყვევებული ფადლონი. მას მოუწია ყველა იმ ციხის უკან დაბრუნება, რომლებიც მცირე ხნის წინათ ალფ-არსლანმა გადასცა. პირველად

პურობილი ამირა თბილისში მიიყვანეს და მოქალაქეებს ქალაქის გადმოცემა შესთავაზეს. თბილისელები ცოტა ყოყმანობდნენ და ამიტომ ბაგრატი ბრძანებით ფადლონი „გასუეს ძელსა და მიუპყრეს ტფილისსა.“ საქართველოს მეფემ შეძლო თბილისის, რუსთავის, ფარცხისის, აგარანის, გრიგოლმშენის, ქავაზინის ციხეების დაბრუნება. თბილისში დმანისიდან წამოყვანილი სითლარაშის ძე დაამტკიცა ამირად. სხვა ციხეებში კი თავისი მეციხოვნეები ჩააყენა. საბოლოოდ, ფადლონი ბაგრატ IV-მ დიდი თანხის გადახდისა და მძევლების გამორთმევის შემდეგ გაუშვა.

გათავისუფლების შემდეგ განძის ამირა ფადლონმა ქავაზნი და აგარანი გამოსტყდა ბაგრატის მეციხოვნეებს. მართალია, ბაგრატ IV-მ მალევე დაიბრუნა აგარანის ციხე, მაგრამ განძის ამირას ასეთმა ქმედებამ დაარწმუნა საქართველოს მეფე, რომ საჭირო იყო მისი დსჯა. ბაგრატ IV-მ დასახმარებლად იხმო თავისი ცოლის ძმა – ოსთა მეფე დორდოლეი. ქართველთა და ოსთა გაერთიანებული ლაშქრით, რომელსაც გიორგი ბაგრატის ძე და დორდოლეი სარდლობდნენ, თავს დაესხნენ განძის ქვეყანას და მოაოხრეს.

სიცოცხლის ბოლო წლებში ბაგრატ IV შეეცადა თბილისისა და კახეთ-ჰერეთის შემოერთებას. ამ ამბების შემდეგ ბაგრატ IV-ს დიდხანს აღარ უცოცხლია. სამშვილდის ტბასთან მდგომ მეფეს „დაეცა საღმრთო მუცლისა“. მომკვდავი ბაგრატის მარაბდაში ნაიყვანეს, მაგრამ ტკივილი უფრო და უფრო უძლიერდებოდა. 1072 წლის 24 ნოემბერს ბაგრატ IV გარდაიცვალა. მეფე დიდი პატივით ჭყონდიდს წაასვენეს და თავისივე აშენებულ საძვალეში დაკრძალეს.

ბაგრატ IV-ის ოჯახი

საქართველოს მეფე ბაგრატ IV ქვეყანას 45 წლის განმავლობაში მართავდა. ბაგრატ IV-ის პირველი ცოლი ბიზანტიის მეფის ასული იყო, მაგრამ იგი საქართველოში ჩამოყვანისთანავე გარდაიცვალა. ელენე დედოფლის სახელთანაა დაკავშირებული ოქონის სასწაულმოქმედი ხატის საქართველოში ჩამობრძანება. მეფეს მასთან შვილი არ შესძენია. საქართველოს მეფის მეორე ცოლი, ოსთა მეფის ასული ბორენა დედოფალი გახლდათ. ბაგრატს მასთან ორი შვილი შეეძინა – მართა და გიორგი. ქართველ ისტორიოგრაფთაში გამოთქმულია მოსაზრება, რომ ბაგრატ IV-ს მესამე შვილიც ჰყავდა, მარიამი, მაგრამ ეს მოსაზრება დამატებით არგუმენტებს მოითხოვს.

ბაგრატ IV-ის მეუღლე ბორენა დედოფალი წარმოშობით ოსეთის სამეფო ოჯახს ეკუთვნოდა. მამამისი

მემკვიდრისთან „ოვსთა მეფედ“ იხსენიება. მოგვიანებით ამ ტიტულს ატარებს მისი ძმა, დორდოლეი. ბორენას გადედოფლება XI საუკუნის 30-იანი წლების შუახანებშია სავარაუდო. წყაროში, იგი სახელით მხოლოდ ორჯერ არის ნახსენები, სხვა შემთხვევაში, მემკვიდრე მას გიორგი უფლისწულის დედად იხსენიებს. ბორენა დედოფალი დიდ ინტერესს იჩენდა საეკლესიო ცხოვრებისადმი. სინას მთაზე შემონახული ხელნაწერის მინაწერში ბორენა დედოფალი, თავის ქალიშვილთან, მართა (მარიამი) დედოფალთან ერთად მოხსენიებულია იერუსალიმის „კაპაათის“ მონასტრის მშენებლად.

გიორგი II

საქართველოს მეფე 1054-1112 წლებში (ერთპიროვნულად ქვეყანას განაგებდა 1072-1089 წლებში). გიორგი უფლისწულს პატარაობიდანვე მოუწია პოლიტიკურ ეპიცენტრში ყოფნა. მას, ჯერ კიდევ მცირეწლოვანს, ნილად ზედა ქვეყნის ერთიანობის სიმბოლოდ ქვეუ-ლიყო. 1051-1052 წლების მიჯნაზე საქართველო, აშკარად, დიდი მასშტაბის სამოქალაქო ომის წინაშე იდგა. ბაგრატ IV-მ გადაწყვიტა, თავად ზღვობდა ბიზანტიის იმპერატორს, კონსტანტინე IX მონომახს და საქართველო-ბიზანტიის ურთიერთობის საკვანძო საკითხები კონსტანტინოპოლში მოეწესრიგებინა.

გიორგი II-ის ბაგრატი

კონსტანტინოპოლში წასვლამდე ბაგრატ IV-მ სამეფო თავის ვაჟს, გიორგის გადასცა. „დაუტევეა ქუთათის მეფედ სამეფოსა ზედა აფხაზეთისასა...“ გიორგი უფლისწული და თავად „წარვიდა საბერძნეთსო“, – დასძენს „მატიანე ქართლისას“ ავტორი. იმპერატორთან ჩასულ საქართველოს მეფეს სამი წელს მოუწია ბიზანტიაში დარჩენა. „მატიანე ქართლისას“ მინიშნებით, საქართველოს მეფის კონსტანტინოპოლში ყოფნისას, რატომღაც, ლიპარიტ ბაღვაშს მოუწადინებია გიორგი ბაგრატის ძის საქართველოს მეფედ აღიარება და ამ წინადადებით სამეფო კარისათვის მიუშარავს. „ითხოვა ლიპარიტ ძე ბაგრატისი, გიორგი, მეფედ, რათა მოსცეს იგი დედამან მისმან და დიდებულთა მის ქუეყანისათა. მოიყვანეს საყდარსა რუისისასა და აკურთხეს მეფედ. და მოიყვანეს მზრდელად მისა ლიპარიტ და პატრონად და ბაგრატისი გუარანდუხტ დედოფალი.“ სამეფო კარსა და ბაღვაშებს შორის შეთანხმება ერთ მუხლსაც

ითვალისწინებდა: მართალია, ლიბარტი აღიარებდა ბაგრატიონთა სიუზერენობას, მაგრამ, იმავდროულად, გიორგი მისი მფარველობის ქვეშ უნდა გაზრდილიყო. ფაქტობრივად, ქვეყნის გამაერთიანებლად გიორგი უფლისწული მოგვევლინა. ლიბარტი ბაღვაში იგი საქართველოს მეფედ აკურთხა. ამ აქტით ქართულ სიწმინდეებში თანამეფობის ინსტიტუტი შემოვიდა. ამდენად, 1054 წლის ახლო ხანებიდან გიორგი უფლისწული საქართველოს მეფე ხდება.

ქვეყანაში იურიდიულად თანამეფობის ინსტიტუტი მკვიდრდება, რეალურად კი, სამეფო კარის მიერ ლიბარტის დამარცხების შემდეგ, საქართველოს ერთპიროვნული მმართველობის სადავები კვლავ ბაგრატ IV-ის ხელში ექცევა. 1055 წელს ბაგრატ IV საქართველოში უნდა დაბრუნებულიყო. მალე სამეფო კარმა ლიბარტი ბაღვაშის შეპყრობაც მოახერხა და თვისი ძალაუფლება აღმოსავლეთ და სამხრეთ საქართველოზე უწინდებურად განავრცო. ლიბარტისა და მისი ოჯახის დაპატიმრებისას გიორგი უფლისწული და მისი „პატრონი“ გურანდუხტ დედოფალი ჯავახეთში იმყოფებოდნენ. შეთქმულების დაწყებისთანავე მეფე და მისი მამიდა უსაფრთხოების მიზნით ახალქალაქში გახიზნეს. ბაგრატ IV სასწრაფოდ სამხრეთ საქართველოში გადმოვიდა და თავად ჩაუდგა ლიბარტი ბაღვაშის მომხრეებთან ბრძოლას სათავეში. მალე კლდეკარის ერისთავის მიერ დაკავებული ტერიტორია სამეფო კარმა უკლებლივ შემოიმტკიცა.

გიორგი II მამის გარდაცვალებამდეც არაერთ დავალებას ასრულებდა. წყაროებში მას ძირითადად მამამისის გვერდით ახსენებენ. გიორგი მთანმნდელის საქართველოში ჩამოსვლისას, ერთ-ერთი აუდიენციისას მეფემ წმიდა ბერს გიორგის დალოცვა სთხოვა. გიორგი მცირე მოგვითხრობს, რომ ბაგრატ IV-მ „მოიყვანა ძე თჳსი გიორგი უფლისწული და ჳელი მისი ჳელსა შთაუღვა და პრქვა: „აჲა მოცემც სულსა ამის ყრმისასა და წინაშე ღმრთისა ვთხოვ!“

გიორგი მთანმნდელმა აკურთხა და დალოცა უფლისწული. ამასთანავე წმიდა ბერი საქართველოში ყოფნის ჟამს თვალყურს ადევნებდა გიორგის აღზრდას. გიორგი უფლისწული, „მატიანე ქართლისას“ მიხედვით, მეფის იმ ამაღლამ ყოფილა, რომელიც ბედად გადაურჩა ხეკრებულთან თურქ-სელჩუკთა დარბევასა და ტყვეობას. გიორგი დაუაჟაკების შემდეგ უკვე მამის პოლიტიკურ დავალებასაც ასრულებდა.

XI საუკუნის 60-იან წლებში საგრძნობლად გაუარესდა საქართველოსა და განძის საათაბაგოს ურთიერთობა. ფადლონ II-მ 1068 წელს თურქ-სელჩუკთაგან მოიხრე-

ბული საქართველოს აღმოსავლეთის პროვინციების ხელახლა მოთარეშება გადაწყვიტა.

ბაგრატ IV-მ შეძლო განძის ამირას ხელში ჩაგდება. ამის შემდეგ მეფემ ზედიზედ აიღო თბილისი, რუსთავი, ფარცხისი, აგარანი, გრიგოლმნადანი, ქავაზინი. ფადლონ II ტყვეობაში თითქმის 1069 წლის აპრილამდე იმყოფებოდა და ბაგრატ IV-მ მხოლოდ თურქ-სელჩუკთა სულთნის, ალფ-არსლანის, ჩარევის შემდეგ გაათავისუფლა.

განძას დაბრუნებულმა ფადლონ II-მ უწინდებურად საქართველოს წინააღმდეგ ბრძოლა დაიწყო. საქართველოს სამეფო კარმა სასწრაფოდ მიიღო ზომები. მეფემ თავისი მეუღლის – ბორენა დედოფლის ძმა ოსთა მეფე დორლოლელი მოიწვია 40-ათასიანი ჯარით. გაერთიანებულ არმიას საბრძოლვედ მეფემ გიორგი კურაპალატი ჩაუყენა. ეს იყო უფლისწულის პირველი სერიოზული სამხედრო ნათლობა. ქართველთა და ოსთა ჯარმა „მოაოჳრა განძა, და აღიღო ტყუე და ნატყუნავი ურცხვ.“ გამარჯვებული გიორგი უფლისწული დიდი ალაფით დაბრუნდა სამშობლოში.

მცირე ხნის შემდეგ ოსთა მეფემ დორლოლელმა კიდევ ერთხელ ითხოვა აუდიენცია ბაგრატ IV-სთან. ამჯერად მას თავისი დის, დისშვილისა და სიძის ხილვა სურდა. „ამის შემდგომად აღისურვილა დიდმან ოსთა მეფემან დორლოლელმან დისიძისა მათისა ბაგრატისა სევასტო-სისათმს, და ითხოვა დარბაზობა ბაგრატისაგან. ხოლო ბაგრატ ნებად სცა და მხიარულად წარმოემართა ოსთა მეფე ყოველთა თავადითა ოსეთისათა, და აღმოვლო გზა აფხაზეთისა და მოვიდა ქუთაისს.“ საქართველოში მყოფ სტუმარს ბაგრატ IV-მ წინ თავისი ვაჟი, გიორგი კურაპალატი მიაგება. ბიძა-დისშვილი ერთად ეახლნენ ტინისხიდის ჭალაში, ნადარბაზევში მდგომ ბაგრატს. სამეფო კარმა დიდი ზეიმით აღნიშნა დორლოლელის საქართველოში სტუმრობა. „შეკრბეს ერთგან კეზუთა ზნედა. და იყო სიხარული და ჳმა ბუკთა და დუმბულთა საწმინდო და მიწვანდომელი. და დაყვეს ერთგან დღე თორმეტი, და განისვენენ ყოველთა განსვენებითა და სიხარულითა.“

ამ ამბების შემდეგ ბაგრატ IV-ს დიდხანს აღარ უცოცხლია. მომავკდავ მეფეს გვერდიდან არ შორდებოდა გიორგი კურაპალატი. ბაგრატ IV შმოდგომის მიწურულს ქართლში წამოიყვანეს, მაგრამ არც გარემოს შეცვლამ, არც წამლობამ არ უშველა მეფეს. მომავკდავმა ბაგრატმა, თავისი ვაჟი, გიორგი კურაპალატი, შვავედრა დიდებულებს და მისი ერთგულება დააფიცა.

ბრძოლა ფეოდალურ ოპოზიციასთან

1073 წელს დიდებულთა ნაწილმა ისარგებლა გიორგი II-ის ახალგაზრდობით („სიყრმიტ“) და აუშალა ქვეყანა. დიდგვარიანთა ეს აჯანყება ფართომასშტაბიანი მოძრაობა იყო, რომელიც შეეხო როგორც დასავლეთ, ისე აღმოსავლეთ საქართველოს. ნიანია ქვაბულის ძემ ქუთაისი დაიკავა და „წარულო ქუთათისისა საჭურჭლე.“ ივანე ბაღვაშმა კახელები მოიშველია და ქსნის პირი დაიპყრო, ხოლო ვარდან სვანთა ერისთავმა სვანები ააჯანყა და საეგრო დარბია. საქართველოს სამეფო კარმა კარგად აწონ-დანონა შექმნილი ვითარება და გიორგი II-მ მოლაპარაკება გამართა აჯანყებულებთან. მეფე გარკვეულ დამოგებზე წავიდა. ივანე ლიპარიტის ძეს სამშვილდე უბოძა, ხოლო მის ვაჟს, ლიპარიტს, მისცა ლონობანი რუსთავის ნაცვლად (ეს უკანასკნელი კახელებს გადაეცა). ნიანია ქვაბულის ძემ საჩუქრად მიიღო თმოგვი „და სხუანი საქონელნი რჩეულნი.“ ვარდან სვანთა ერისთავი უხვად დაასაჩუქრა მეფემ.

ქვეყანაში მშვიდობა დიდხანს არ გაგრძელებულა. რამდენიმე თვეში ივანე ლიპარიტის ძე კვლავ განუდგა მეფეს. ამჯერად გიორგი II საკმაოდ შეუვალი აღმოჩნდა და გადაწყვიტა სასწრაფოდ დაესაჯა ურჩი დიდებული. იგი ქუთაისიდან სწრაფად გადავიდა სამცხეში, საიდანაც მესხთა ლაშქრით სამშვილდეს მიადგა. აქ დასახმარებლად კახთა მეფე ალსართანი შეუერთდა. ივანე ბაღვაში იძულებული გახდა გაქცეულიყო. გიორგი II-მ ლიპარიტ ივანეს ძეს ლიწობისა ციხე წაართვა. საბოლოოდ, საქართველოს მეფესა და ივანე ბაღვაშს შორის შეთანხმება დაიდო. ივანეს კლდეკარი და სამშვილდე უბოძა.

ივანე ლიპარიტის ძე ყველა ხერხით ცდილობდა ზიანი მიეყენებინა მეფისა და ქვეყნის ინტერესებისათვის. მან 1074 წელს გიორგი II-ის მეციხოვნეებს გამოსტყუა ქალაქი ვაგი და განძის პატრონს ფადლონს გადასცა გარკვეულ საფასურად. ამავდროულად ივანე ბაღვაშმა ურთიერთობა დაამყარა თურქ-სელჩუკთა სულთან მალიქ-შაჰთან (1072-1092 წწ) და თავისი კეთილგანწყობის ნიშნად ვაჟი „მიაგება“ მას. სულთანი ამ დროს განძის საამიროს დაპყრობით იყო დაკავებული. მალიქ-შაჰთან მიგებებული ლიპარიტი მცირე ხანს დარჩა თურქ-სელჩუკთა ბანაკში, მაგრამ შემდეგ გაურკვეველი მიზეზით მალიქ-შაჰს გამოეპარა და სამშობლოში დაბრუნდა. ამ ფაქტმა მეტად დაძაბა ურთიერთობა ბაღვაშებსა და სელჩუკებს შორის. განრისხებული სულთანი სასწრაფოდ საქართველოსკენ გამოემართა. მან თავისი რისხვა უპირველესად ბაღვაშთა სამფლობელოს დაატყუა. მალიქ-შაჰმა ალყა შემოარტყა სამშვილდეს და მოკლე

ხანში აიღო კიდეც. მან ივანე ლიპარიტის ძე და მისი ოჯახი, ასევე მათთან მყოფი აზნაურები, ტყვედ ჩაიგდო. სამშვილდეში სულთნის მეციხოვნეები ჩადგნენ. ქვემო ქართლის დაპყრობის დროს მალიქ-შაჰმა ქართლის სხვა მხარეებიც მოარბია და დიდი ნადავლით უკან გაბრუნდა არანში.

ზარცხისის ბრძოლა და კარის (ყარის) ციხე-ქალაქის დაკავება

XI საუკუნის 70-იანი წლების დასაწყისში მომთაბარე ოლუზები ძირითადად არანისა და შირვანის დაპყრობით იყვნენ დაკავებული. ქართული წყაროებიდან კარგად ჩანს, რომ დასაწყისში თურქ-სელჩუკთა სულთანი საქართველოს ისტორიულ საზღვრებთან მოძრაობდა, ვინაიდან სწორედ თავის სამფლობელოს ვარეთ მიაგება მან ივანე ბაღვაშმა თავისი ვაჟი, ლიპარიტი, სულთანს.

თურქ-სელჩუკთა სულთანმა მალიქ-შაჰმა შეძლო შირვანის სამეფოს, განძისა და დარუბანდის საამიროების დამორჩილება. კავკასიაში სელჩუკთა ძალაუფლებას მსხვილი პოლიტიკური ერთეულებიდან მხოლოდ საქართველოს სამეფო არ ცნობდა, ამიტომაც მომთაბარე თურქთა მთავარი მიზანი სწორედ გიორგი II-ის დამარცხება და საქართველოს დამორჩილება გახლდათ. სულთანმა განძის საამიროს გამგებლად თავისი ერთ-ერთი ცნობილი სარდალი სარანგი (არაბულ წყაროებში – საფენგი) დატოვა. სწორედ მას დაევალა საქართველოს დაპყრობა.

განძის შადლიანთა სახელმწიფოს დაპყრობის შემდეგ თურქ-სელჩუკთა სარდალობამ გადაწყვიტა საომარი მოქმედებები დასავლეთით – საქართველოს მიმართულებით წარემართა, მით უმეტეს, რომ ქვემო ქართლში მათ უკვე დაკავებული ჰქონდათ ერთ-ერთი ცენტრალური ციხე – სამშვილდე. „მატიანე ქართლისას“ მითითებით: „შემდგომად მცირედისა ხანისა შეკრბა სარანგი ყოვლითა ლაშქრითა მისითა და განძისათა, ღვირისა და დმანისისა ამირათა თანადგომითა და მიმართა გიორგი მეფესა.“ დავით აღმაშენებლის ისტორიკოსი კი უფრო აკონკრეტებს: „ხოლო მასვე წელსა მოვიდა სარანგი ძალითა სულთანისათა, ჩამოვდა სამშვილდის ბარს.“ 1075 წლის შემოდგომით თურქ-სელჩუკთა ეს მოძრაობა, რა თქმა უნდა, უყურადღებოდ არ დარჩენია საქართველოს ცენტრალურ ხელისუფლებას და, როგორც წყაროებიდან ჩანს, სამეფო კარს საზოგადოებრივ ჯეროვანი გაუწევია მომთაბარე ოლუზთა დასახვედრად. გიორგი II-მ მოინდია კახთა მეფე ალსართანი და სამეფო ლაშქართან ერთად მტრის შესახვედრად ქვემო ქართლისაკენ გაემართა.

გადამწყვეტი ბრძოლა სოფელ ფარცხისთან მოხდა.

ქართველ მემკვიდრეთა ამ მონათხრობის გათვალისწინებით ირკვევა, რომ მტერი სამშვილდის სამხრეთით დაბანაკებულია ვრცელ ვაკეზე (დაბლობში). როგორც ჩანს, სარანგი აქედან აპირებდა თავისი დაპყრობითი ომის დაწყებას. შემდეგ მტერმა სოფელ ფარცხისისაკენ გადაინაცვლა. ამასობაში ქართველთა ჯარი ალგეთის ხეობაში გადავიდა და ფარცხისის ქვემოთ უცაბედად თავს დაესხა თურქ-სელჩუკებს. ფარცხისიდან გზა ორი მიმართულებით იყო – ერთი გზა ალგეთის პირზე ბირთის – ტბისკენ მიდიოდა, მეორე კი ფარცხისიდან სამება – ზოვრეთ-დაღეთზე გავლით ქვემო ქართლის ერთ-ერთ მთავარ პოლიტიკურ ცენტრში სამშვილდეში შედიოდა. ჩვენი აზრით, სარანგს სწორედ ამ გზით უნდა ესარგებლა.

სარანგი საკმაოდ მრავალრიცხოვანი არმიის თანხლებით უნდა მოსულიყო საქართველოში. „მატიანე ქართლისას“ მიხედვით, მალიქ-შაჰს არანის საბოლოოდ დასაპყრობად სარანგისათვის დაუთვრებია ორმოცდარვა ათასი მეომარი. „დავდო სარანგი თავადად განძას და ბრძოლად ქვეყნისა ყოვლისა, ორმოცდარვა ათასითა კაცითა“, – დასძენს მემკვიდრე. ქვემოთ კი წყაროში აღნიშნულია, რომ სარანგი ქვემო ქართლისაკენ გამოემართა „ყოვლითა ლაშქრითა.“ რა თქმა უნდა, მთელ არმიას – ორმოცდარვა ათას კაცს, თურქ-სელჩუკთა სარდალთა სამშვილდისაკენ ვერ წამოიყვანდა, ვინაიდან, რაღაც ნაწილი მისი ლაშქრისა არანში დარჩებოდა ალბულ ციხეთა გასამაგრებლად. მაგრამ, სამაგიეროდ, სარანგს მოუწევია დვინისა და დმანისის ამირები, ბუენბრეია, თავ-თავიანთი ლაშქრებითურთ. ამდენად, თურქ-სელჩუკთა არმიაში დაახლოებით 40-50 ათასი კაცი შეიძლება ყოფილიყო.

ქართველთა არმიაც საკმაოდ მრავალრიცხოვანი იყო. მეფეს სარანგის წინააღმდეგ დაურზაზას არა მარტო „აფხაზთა სამეფოს“ სახმედრო ძალები, არამედ საგანგებოდ მოუწვევია აღსართან მეფეც კახეთ-ჰერეთის ლაშქრით.

თურქ-სელჩუკთა და ქართველთა ბრძოლა სოფელ ფარცხისთან კარგა ხანს გაგრძელებულა და მხოლოდ მწუხრისას დასრულებულა. ოღუზ-თურქებმა სასტიკი მარცხი იგემეს. სარანგის მეომრებით იყო მოყვნილი ფარცხისის მიდამოები. „მატიანე ქართლისა“ საკმაოდ ხატოვნად აღწერს ქართველთა გამარჯვებას: „და იოტა ბანაკი სარანგისი: გააქცია და ასწყდა. იყო ჟამი მწუხრისა და სიღამემან დაარჩინა ნეშტი სარანგის ლაშქრისა, და შემოიქცა უკლებლად და მშვდობით მეფეთ-მეფე გიორგი თავისა სამეფოსა.“ ასე მარცხით დასრულდა

სარანგის სარდლობით მოწყობილი თურქ-სელჩუკთა მორიგი ლაშქრობა. წყაროებიდან არ ჩანს, ფარცხისის ომის შემდეგ საერთოდ განდევნეს თუ არა ქართველებმა მომთაბარე ოღუზები ქვემო ქართლიდან, მაგრამ ვინაიდან არც „მატიანე ქართლისა“ და არც დავით აღმაშენებლის ისტორიკოსი არას ამბობს სამშვილდის აღებაზე, საფიქრებელია, იქ კვლავ თურქ-სელჩუკების გარნიზონი დარჩა.

ბიზანტიელთა მიერ საქართველოდან ჯარების გააყვანა

XI საუკუნის 70-იანი წლებიდან უკიდურესად დიდაბა ბიზანტიის ურთიერთობა თურქ-სელჩუკებთან. მანასკერტის ტრაგედიის შემდეგ კი თურქ-სელჩუკები იმპერიის ცენტრალურ რაიონებს დაეპატრონნენ. ასეთ ვითარებაში ბიზანტიელებმა საქართველოდან თავისი საჯარისო ნაწილები გაიყვანეს და მათ ხელში მყოფი ციხეები გიორგი II-ს გადასცეს. სწორედ ამ დროს უნდა დაებრუნებინა საქართველოს წლების წინ დაკარგული ანაკოფისი ციხე და სამხრეთ საქართველოში არსებული სხვა სიმაგრეები. ბიზანტია დაინტერესებული იყო საქართველოსთან მჭიდრო ურთიერთობებით, მით უმეტეს, რომ ბიზანტიის დედოფალი მარიაში საქართველოს მეფის და იყო. ამის გამოძახილი უნდა იყოს გიორგი II-ისადმი ყველაზე მაღალი ბიზანტიური საკარისკაცი ტიტულის, კესაროსის, ზოდება. კესაროსი ბიზანტიაში იმპერატორის შემდეგ მეორე კაცად ითვლებოდა და XI საუკუნეში რამდენიმე ბიზანტიელი იმპერატორი ტახტზე ასვლამდე სწორედ ამ ტიტულს ფლობდა. ამავე პერიოდში ტაოში შედგა საქართველოს მეფისა და ბიზანტიაში მოღვაწე ცნობილი სარდლის, წარმოშობით ქართველის, გრიგოლ ბაკურიანის ძის შეხვედრა, სადაც ოფიციალურად გადაწყდა კარის (ყარის) სამეფოს გიორგი II-ისათვის გადაცემა. გიორგი II-მ ქვეყნის სამხრეთის საზღვრები საგრძნობლად გააფართოვა. კარის ციხის დაკავება ქართული საგარეო პოლიტიკის დიდი გამარჯვება იყო.

დიდი თურქოკა

1077 წელს ანატოლიაში სელჩუკთა ახალ სახელმწიფოს ჩაყარა საფუძველი, რომლის პირველი სულთანი ყუთულშიმის შვილი სულეიმანი გახდა. მართალია, ანატოლიის სელჩუკთა სახელმწიფო ვასალურ დამოკიდებულებაში იყო დიდ სელჩუკთა იმპერიასთან, მაგრამ ეს ურთიერთობა, გარკვეულწილად, მხოლოდ ფორმალური

გახლდათ.

სულიმანის მიერ სულთნის ტიტულის მიღების მიუხედავად, ანატოლია მთლიანად ჯერ კიდევ არ იყო დაპყრობილი; სულიმანმა უფრო ენერგიულად განაგრძო ანატოლიის დაპყრობა. მან, ერთი მხრივ, შავი ზღვის სანაპიროებისაკენ წარმართა თავისი სამხედრო აგრესია, მეორე მხრივ, ხმელთაშუა და ეგეოსის ზღვებისაკენ. XI საუკუნის 70-იანი წლების მიწურულს თურქ-სელჩუკთა სამხედრო ექსპედიციების ახალი ტალღა დაიწყო.

თურქ-სელჩუკთა მიერ კავკასიის ტერიტორიების დაპყრობის ახალი ეტაპი 1077 წელს იწყება, 1080 წელს მათ კარნუ-ქალაქი (დღეს – არზრუმი) აიღეს. ამიერიდან სელჩუკები საქართველოს მეზობლები გახდნენ სამხრეთით. უკვე ამ დროს მტრის მარბიელი ლაშქარი რამდენჯერმე შემოიჭრა საქართველოში, ერთხელ მათ ყველის ციხესთან გიორგი II დაამარცხეს კიდევ. ქართველი მემატიანე საგანგებოდ აღნიშნავდა: „მოეხსენეს საზღვართა ჩვენთა, განმრავლდა შიში და ჭირი.“ საქართველო მარტო აღმოჩნდა მომთაბარეთა უზარმაზარი ტომის წინაშე.

ყველის ციხესთან გამარჯვებული თურქ-სელჩუკთა სარდალი აჰმად ამირა დიდი ნადავლით უკან გაბრუნდა. მას ზაზაში შემოხედნენ ბიზანტიაში სალაშქროდ მიმავალი თურქი ამირები აბუ იაყუბი და სი ბორი. აჰმადმა მათ მოახსენა საქართველოში მოპოვებული გამარჯვების შესახებ და ისიც აუწყა, რომ საქართველოს მეფე გიორგი II დასავლეთ საქართველოში იყო გახიზნული. მემატიანეს თქმით, აჰმად ამირას თანატომელთათვის ურჩევია: „რად წარხვალთ საბერძნეთად? ამა ქუეყანა საქართველო, უკაცური და საცხე ესევითარითა სიმიდირითა.“ თურქ-სელჩუკებს მოსწონებიათ აჰმადის აზრი, ლაშქრობის მიმართულება შეუცვლიათ და კურსი საქართველოსკენ აუღიათ. მტერი „მოეფინნეს პირსა ყოველისა ქუეყანისასა, ვითარცა მკალნი.“ ქართველი მემატიანე ამ მოვლენით იწყებს „დიდი თურქობის“ აღწერას.

საქართველოში თურქი ამირების ლაშქრობა ივნისში დაწყებულია. მტერი რაზმებად დაყოფილა და სხვადასხვა კუთხეს შესცვია, ერთ დღეში აუღია და დაუწვია ქუთაისი. ამავე დროს, თურქ-სელჩუკების სხვა რაზმებს აუხოხრებიათ არტანუჯი და კლარჯეთის უდაბნოები. თურქ-სელჩუკთა რისხვა დაატყდა შავშეთს, აჭარას, სამცხეს, ქართლს, არგვეთს, სამოქალაქოსა და ჭყონდიდს.

ამ მძიმე პირობებში ვინც კი მოასწრა, თავი შედარებით უსაფრთხო ადგილებს შეფარა. ნაწილი აღმოსავლეთ და სამხრეთ საქართველოს მოსახლეობისა მტრის მახვილმა იმსხვერპლა. თურქ-სელჩუკთა პარ-

აზს დაერთო მძიმე ზამთარიც, რომელმაც ერთი-ორად გაართულა ქართველი კაცის მდგომარეობა. გახიზნული მოსახლეობა სიცივის გამო საშინელ მდგომარეობაში აღმოჩნდა. მთებსა თუ სიმაგრეებში მყოფნი „ზამთრისა სიფიცხლითა, უსახლობითა და შიმშილითა ეგრეცა მოიხრა.“ ეს არ აკმარეს თურქ-სელჩუკებმა საქართველოს და ამიერიდან, ისინი ყოველ წელს გაზაფხულზე ჩადგებოდნენ აღმოსავლეთ და სამხრეთ საქართველოში და დაზამთრებამდე რჩებოდნენ.

თურქ-სელჩუკებთან დაზავება და გარკვეული კახეთ-პერსიის შეშორებისათვის

გიორგი II ხედავდა ამ მძიმე მდგომარეობას და ცდილობდა გამოსავალი მოეძებნა, რათა ქვეყანა საბოლოო განადგურება-გაჩანაგებისაგან ეხსნა. მეფემ მოინდია დიდებულები და მათთან მოთათბირების შემდეგ გადაწყვიტა ხლებოდა სულთან მალიქ-შაჰს. 1083 წელს გიორგი II მალიქ-შაჰთან გაემგზავრა. საქართველოს მეფის ჩასვლით კმაყოფილმა მალიქ-შაჰმა „ყოველი სათხოველი აღუსრულა მეფესა.“ ქვეყანა გაათავისუფლა „ზედამარბეველთაგან“ და კახეთი და ქართლი მისცა. მალიქ-შაჰისაგან წამოსულ გიორგი II-ს სულთანმა ჯარი გამოაყოლა კახეთ-პერსეთის დასაპყრობად. საქართველოს მეფე პირდაპირ კახეთში ჩავიდა და ვეფხინის ციხეს შემოარტყა ალყა. ციხის გარემოცვა კარგა ხანს გაგრძელდა. მოულოდნელად, გიორგი II-მ, დღემდე გაურკვეველ მიზეზთა გამო, ვეფხინის ციხეს გარემოცვა მოხსნა და დასავლეთ საქართველოში გადავიდა. იმ დროს გავრცელებული აზრით, ამის მიზეზი ყოფილა თოვლის მოსვლა და მეფის აჯამეთში სანადიროდ გადასვლის სურვილი. სამეფო კარზე არსებული გარკვეული ჯგუფი მიიჩნევდა, რომ გიორგი II ქვეყნის პრობლემებს იმდენად არასერიოზულად უყურებდა, რომ მან ვეფხინის ციხის აღებას ნადირობა არჩია.

ვეფხინის ალყის მოხსნის შემდეგ კახეთ-პერსეთის პრობლემა კვლავ მოუგვარებელი დარჩა. კახეთ-პერსეთის სამეფოს მესვეურნი ცხადად ხედავდნენ, რომ ასეთი გაურკვეველი ვითარება დიდხანს არ გაგრძელდებოდა და დღეს თუ ხვალ ეს პრობლემა კვლავ წამოიჭრებოდა. ამიტომაც, კახეთის მეფე ალსართანმა არსებული მდგომარეობიდან თავისებური გამოსავალი იპოვა. საგარეო საფრთხის განცლებებისთანავე ალსართანმა მოხერხებული დიპლომატიური ნაბიჯით სცადა ურთიერთობის დარეგულირება თურქ-სელჩუკებთან. იგი თავად ეახლა მალიქ-შაჰს, ქრისტიანობა უარყო და ამ გზით კახეთ-პე-

რეთის საკუთარ მფლობელობაში დატოვებას მიაღწია. სულთან მალიქ-შაჰს, ბუნებრივია, არც გიორგი II ეხატა გულზე და არც აღსართანი. ამიტომ იყო, რომ ერთხელ უკვე მიცემული კახეთი (გიორგი II-ისათვის) ხელახლა „გაასაჩუქრა“. ასე რომ, მალიქ-შაჰის შემწეობით კახეთი კვლავ საქართველოს სამეფოს გარეთ დარჩა. ამის შემდეგ აფხაზთა სამეფოსათვის კახეთ-ჰერეთის შემოერთების პერსპექტივამ რადენიმე წლით გადაინია.

გიორგი II-ის აქტიური პოლიტიკიდან წასვლა

1089 წელს გიორგიმ თავისი ხელით დაადგა გვირგვინი ახალგაზრდა უფლისწულ დავითს და რეალური მართვის სადავეები გადასცა, თუმცა მოგვიანებით იგი შვილის გვერდით არის ისეთი მნიშვნელოვანი რეფორმის დროს, როგორც იყო რუს-ურბნისის საეკლესიო კრება. მიუხედავად ამისა, გიორგი II სიცოცხლის ბოლომდე ინარჩუნებდა „მეფეთ მეფისა“ და „ეკსარქოსის“ მაღალ პატივს. იგი, როგორც წესი, თვით დავითის წინ იხსენიებოდა ოფიციალურ დოკუმენტებში, მაგრამ გიორგი II-ის მდგომარეობა მხოლოდ სიმბოლური იყო.

როგორც ვხედავთ, ეპოქა, რომელშიც გიორგი II-ს მოუხდა პოლიტიკური მოღვაწეობა, უღრესად საინტერესო და მნიშვნელოვანი იყო. ზოგიერთი ისტორიკოსის აზრით, გიორგი II-ის ღონისძიებანი ხელს ვერ უწყობდა საქართველოში XI საუკუნის 70-80-იან წლებში შექმნილი მძიმე მდგომარეობიდან გამოსვლას, პირიქით, ზოგ შემთხვევაში კიდევ უფრო ამწვავებდა ქვეყნის საშინაო და საგარეო პოლიტიკურ ვითარებას. ყველაფერი ეს ისტორიკოსების მიერ ახსნილია გიორგი II-ის სისუსტით, მისი უნიათობით.

აკადემიკოსი ივ. ჯავახიშვილი ხაზგასმით აღნიშნავს, რომ გიორგი II „მეტად რბილი და სუსტი ხასიათის კაცადა ჩანს. ანასთანვე მას ჰქვდება ის სიღინჯი და საქმიანობა, რომელიც ქვეყნის ბატონისათვის აუცილებლად არის საჭირო. ვერც თავგასულს დიდგვარიან აზნაურებს უნედა ღირსეულს წინააღმდეგობას, ვერც გათამამებულ გარეშე მტრებს იგერიებდა“. ან კიდევ, „გიორგი II-ის ამ უგუნურმა საქციელმა ისედაც მოქანცული საქართველო დიდს განსაცდელში ჩააგდო“. მეცნიერი საქართველოს მეფის მოქმედებაში დაუდევრობასა და ქაბადუშტობას ხედავდა. ნ. ბერძენიშვილის, ივ. ჯავახიშვილისა და ს. ჯანაშიას ავტორობით 1946 წელს გამოცემულ „საქართველოს ისტორიაში“ საგანგებოდ არის აღნიშნული გიორგი II-ის სუსტი ნებისყოფისა და სახელმწიფოს მმართველად უფარვისთვის შესახებ. თან

დამატებულია: „მას უფრო გართობა და ნადირობა იტაცებდა, ვიდრე სახელმწიფო საქმეებზე ზრუნვა“.

გიორგი II-ის ამგვარი შეფასება ქართულ ისტორიოგრაფიაში კარგა ხანს გაბატონებული იყო. გიორგი II-ის მოღვაწეობის გადაფასების პროცესი ქართულ ისტორიოგრაფიაში XX საუკუნის II ნახევარში დაიწყო. გამოქვეყნდა არაერთი საყურადღებო კვლევა, რომლებშიც ახლებურად არის წარმოდგენილი, როგორც გიორგის მოღვაწეობა, ისე მისი პიროვნება. სრულიად სამართლიანად, ამ პროცესს გიორგი II-ის „რეაბილიტაცია“ უწოდეს.

საერთოდ, მეფის პოლიტიკური მოღვაწეობის შეფასებისას არ შეიძლება მხოლოდ ერთი ან ორი ფაქტის შესახებ მსჯელობით შემოვიფარგლოთ. წარმატება თუ წარუმატებლობა ყველა დიდი მონარქის ცხოვრების თანამდევია. განა შეიძლება სუსტი ან უნიათო ვუნოდოთ ისეთ დიდ ქართველ მეფეებს, როგორებიც იყვნენ ლუარსაბ I, სვიმონ I, ვახტანგ VI... მათაც უჭირდათ დიდგვაროვან აზნაურთა წინააღმდეგ ბრძოლა, მრავალრიცხოვანი მტრის შემოსევასაც ვერ იგერიებდნენ. მათ ცხოვრებაშიც იყო წარმატებისა და წარუმატებლობის ფაზი, მაგრამ ეს როდი გვაძლევს უფლებას მათი მოღვაწეობა უარყოფითად შევაფასოთ.

XI საუკუნის 70-80-იან წლებში მთელ წინა აზიაში უდიდესი პოლიტიკური ძვრები მოხდა. ამ პროცესებმა თავისი უარყოფითი კვალი დატოვა მრავალი სახელმწიფოს ცხოვრებაში. თურქ-სელჩუკთა შემოსევებმა საგრძნობლად შეასუსტა ბიზანტიის იმპერია, რომელმაც ვერ შეძლო მომთაბარე ოღუზთა ბრბოებისათვის სათანადო წინააღმდეგობის გაწევა. ამ შემოსევებს შეენირა რამდენიმე პატარა თუ დიდი სახელმწიფოებრივი წარმონაქმნი. ასე რომ, გიორგი II-ისადმი იმ პრეტენზიის წაყენება, რომ მან ვერ მოახერხა თურქ-სელჩუკთა წინააღმდეგ ფართომასშტაბიანი ომის წარმოება, არ არის მართლაც უფრო. არ უნდა დაგვაკინწყდეს, რომ გიორგი II პირველ ეტაპზე, როდესაც თურქთა შემოსევას ჯერ კიდევ არა ჰქონდა მასობრივი ხასიათი, მოახერხა ოღუზების არა მარტო ფარცხისთან დამარცხება, არამედ მათი კარის ქვეყნიდან განდევნაც კი. მოგვიანებით კი თურქ-სელჩუკთა ლაშქრობებმა იმდენად მასშტაბური ხასიათი მიიღო, რომ საქართველოს სამეფო კარს მართლაც არ შესწევდა მათი შეჩერების ძალა. „დიდი თურქობის“ თაობაზე ზემოთ უკვე ვისაუბრეთ და აქ მოკლედ აღვნიშნავთ – ეს შემოსევა იმდენად მასობრივი იყო, რომ მტერი ერთდროულად მოქმედებდა როგორც სამხრეთ, ისე დასავლეთ და აღმოსავლეთ საქართველოში. გიორგი II-ს მართლაც არ ჰქონდა იმდენი სამხედრო

რესურსი, რომ ასეთი რაოდენობის მტერს დახვედროდა და უკუექცია. როგორც ზემოთ ითქვა, ეს ვერ შეძლო საქართველოზე პოლიტიკურად და ეკონომიკურად ძლიერმა სახელმწიფოებმაც.

ისტორიკოსთა ნაწილი გიორგი II-ს ბრალად უყენებს იმას, რომ მან ვერ მოახერხა დიდგვაროვან ფეოდალთა ალაგმვა. ეს მოსაზრებაც ნაწილობრივ დასაზუსტებელია. მართალია, გიორგი II-ის მეფობის დასაწყისში ქვეყანაში ფეოდალთა მძლავრი აჯანყებები მოეწყო, მაგრამ მეფემ მოახერხა ამ პოლიტიკური კრიზისის განეიტრალება. უკვე XI საუკუნის 70-იანი წლების II ნახევარში ქვეყანაში რაიმე სერიოზული ფეოდალური გამოსვლა არ ყოფილა. პირიქით, გიორგი II აქტიურ საგარეო პოლიტიკურ პროცესებშია ჩაბმული და ქვეყნის საზღვრების გაფართოებაზე ზრუნავს.

როდესაც ვსაუბრობთ გიორგი II-ის ფსიქოლოგიურ პორტრეტზე, აქ თვალში საცემია, რომ იგი ყოველმხრივ გაურბის დაპირისპირებას. ეს მისი ცხოვრების წესია. ცნობილ ავსტრიელ ფსიქოლოგს, ალფრედ ადლერს, მოცემული აქვს პიროვნების ქცევის კლასიფიკაცია მათი ცხოვრების წესის მიხედვით. ერთ-ერთ ასეთ ფსიქოლოგიურ ტიპს, რომელსაც მეცნიერი „თავისმარიდებელს“ უწოდებს, ასე ახასიათებს: ამ სახის ადამიანებს არ აქვთ სოციალური ინტერესი, არც აქტიურობა, რომელიც საჭიროა არსებული პრობლემების გადალახვისათვის. ისინი უფრო მეტად გაურბიან წარუმატებლობას, ვიდრე მოისწრაფვიან წარმატებისაკენ. რალფა სახით, გიორგის ესა თუ ის გადაწყვეტილება გვაფიქრებინებს, რომ ჩვენ საქმე გვაქვს სწორედ ასეთ ფსიქოლოგიურ ტიპთან. შესაძლოა აქედან გამომდინარეობს მისი კონსტრუქციული პოლიტიკური კურსიც. იგი ხომ თითქმის ყოველთვის ცდილობდა კონფრონტაცია მშვიდობიანი გზით მოეგვარებინა. მეფის ხასიათის ამ ნიშან-თვისების ჩამოყალიბება წლების განმავლობაში მიმდინარეობდა. როგორც ფსიქოლოგიურ მეცნიერებაშია აღნიშნული, ადამიანის მსოფლმხედველობის ჩამოყალიბება მიმდინარეობს უამრავ საშინაო და საგარეო ფაქტორთა ურთიერთქმედების ფონზე. უდიდესი მნიშვნელობა აქვს თუ სად, რა წრეში, რა პირობებში, რა სოციალ-პოლიტიკურ გარემოში იზრდება ბავშვი. გიორგი II-მ, ჯერ კიდევ ბავშვმა, შესანიშნავად იცოდა რა შეიძლება მოეტანა ქვეყნისათვის მეფისა და ოპოზიციურად განწყობილ დიდებულთა უკომპრომისო დაპირისპირებას. გიორგი II პატარაობაში არა მარტო აკვირდებოდა ლიპარიტ ბაღვაშისა და ბაგრატ IV-ს შორის ომს, არამედ უშუალოდ იყო ჩაბმული ამ პროცესებში. მისი მსოფლმხედველობის ფორმირებაზე ბაგრატიონთა და ბაღვაშთა დაპირისპი-

რებას საგრძნობი კვალი უნდა დაეშენა. და კიდევ ერთი დეტალი გიორგი II-ის ხასიათისა – ის არ იყო, ამ სიტყვის თანამედროვე გაგებით, „რადიკალი პოლიტიკოსი“. უფრო სწორად, მას არაა ჰქონდა ავტორიტარული ლიდერისათვის დამახასიათებელი მანერები. მეფის ასეთი ხასიათი უნდა დასდებოდა საფუძვლად იმ მოსაზრებას, თითქმის გიორგი ქეთისა და დროსტარების მოყვარული იყო. სამეფო კარის იმ ნაწილისათვის, რომელიც უფრო აქტიური ქმედებების მომხრე იყო, მიუღებელი გახლდა გიორგის პასიური სტილი, დროის გაყვანის ტაქტიკა. ამიტომაც მათ მეფე მოქიფედა და დარდიმანდად მონათლეს. გიორგი II-ს იმ ეპოქაში მოუწია ცხოვრება, როდესაც ქვეყანას უფრო შემართებული, ინიციატივიანი, გაბედული მონარქი სჭირდებოდა. გამბედაობა არც გიორგის აკლდა, მაგრამ მას აშკარად არ ჰქონდა ქვეყნის პირველი პირისათვის საჭირო ქარიზმატულობა. გიორგი II სახელმწიფოს მეთაურისათვის დამახასიათებელი სხვა ნიშნებით, ცხადია, ჩამოუვარდებოდა თავის ეპოს, დავითს. უფლისწულის მტკიცე ნებისყოფა, მისი მიზანდასახულობა სამეფო კარზე მოღვაწე პოლიტიკოსებს უკეთესი მომავლის იმედს უსახავდა და ამიტომაც, 1089 წელს „აფხაზთა და ქართველთა“ მეფის სრული უფლებები 16 წლის უფლისწულს, დავით IV-ს, გადაეცა. „ბებლსა უკუნსა შინა იწყო აღმოცისკებად მზემან ყოყლთა მეფობათამან, დიდმან სახელითა და უდიდესმან საქმითა, სახელ-მოდგამმან დავით, ღმრთისა მამისამან, და თვთ სამოცდამათურმეტემან შვილმან ამის დავითისმან, დავით.“

გიორგი II გარდაიცვალა 1112 წელს. დაკრძალული უნდა იყოს ჭყონდიდის ტაძარში, შმობლების გვერდით.

გიორგი II-ის ოჯახი

გიორგი II-ის მეუღლის ვინაობა უცნობია. მის შესახებ წერილობით წყაროებში არაფერია ნათქვამი. ერთადერთი, რაც ვიცით ამ ქალბატონის შესახებ, არის მხოლოდ სახელი – ელენე. XI საუკუნის მინურულს წყაროსთავეში შექმნილ ხელნაწერში გადაწერ გენატე ზუცესმონაზონს შემდეგი შინაარსის ანდერძ-მინაწერი გაუკეთებია: ეს წიგნი შეიქმნა „სადიდებლად და სალოცველად ღმრთივ გვრგვინოსანთა მეფეთა ჩვენთა. სულითა განათლებულსა დედოფლისა მარიამისა და ძმისა მათისა გიორგი მეფეთა-მეფისა და ექსარქოსისა და ძისა მათისა დავით მეფისა და სევასტოსისა და სანატრელისა დედისა მათისა ელენე დედოფლისათვის“. აქ მოხსენიებული ელენე დედოფალი აშკარად გიორგის მეუღლეა და დავით აღმაშენებლის დედა.

თ. ყორდანიაშ შიომღვიმის წიგნთსაცავში მიაკვლია 1270 წელს გადაწერილ ერთ ხელნაწერს, რომელშიც ჩამოთვლილია ქართველ დედოფალთა ნუსხა. მასში მე-4 ადგილზე იხსენიება ბორენა დედოფალი, ბაგრატ IV-ის მეუღლე. მას სიაში მოსდევს და, შესაბამისად, მე-5 ადგილი უკავია ელენე დედოფალს. თ. ყორდანიაშ კატეგორიული მტკიცებით, რომელიც ზემოთ დამოწმებული წყაროსთვის სახარების მინაწერთაა გამყარებული, ეს ელენე უნდა იყოს გიორგი II-ის მეუღლე და არა ბაგრატისი (იგულისხმება ელენე დედოფალი, რომანოზ III-ის ძმისშვილი).

ამ ცნობების მეტი ჩვენთვის არაფერია ცნობილი ელენე დედოფლის შესახებ. იგი არ იხსენიება არც რუის-ურბნისის კრების „ძეგლისწერაში“ და არც სხვა დოკუმენტებში.

ელენე დედოფალსა და გიორგი II-ს ერთი ვაჟი ჰყავდათ, დავითი, რომელსაც მადლიერმა შთამომავლობამ „აღმაშენებელი“ უწოდა.

დავით IV აღმაშენებელი

საქართველოს მეფე 1089-1125 წლებში. მას გამოჩენილი ადგილი უკავია საქართველოს ისტორიაში. მადლიერმა შთამომავლობამ იგი „აღმაშენებლად“ მონათლა. თავისი დიდი წმინდისა და სულიერი სიმტკიცის გამო საქართველოს დედა ეკლესიამ წმინდანად შერაცხა და მისი მოხსენიება მ თებერვალს (ძვ. სტ. 26 იანვარი) დაანესა. დავითს ბედისწერამ უდიდესი მისია არგუნა, მან ჩაიბარა მტრისაგან აოხრებული, გაჩანაგებული, პოლიტიკურად დაქუცმაცებული ქვეყანა და 36 წლის შემდეგ შთამომავლობას დაუტოვა სახელმწიფო, რომელიც გადაჭიმული იყო „ნიკოფსითგან დარუბანდისა საზღურამდე და ოსეთიდგან სოფრად და არეგანამდე.“ დავით IV ისტორიაში ცნობილია ეპითეტ „აღმაშენებლით“, რომელიც მას რამდენიმე საუკუნით გვიან უწოდეს. ყოველ შემთხვევაში, XV საუკუნემდე ცნობა, სადაც დავითს ეს ზედსახელი აქვს, ჩვენამდე მოღწეული არ არის. პირველად „აღმაშენებელი“ გვხვდება 1452 წლის ე.წ. ავჰანდაძეების სასისხლო სიგელში, რომელშიც ნათქვამია, რომ „როდეს აღმაშენებელი გელათს აშენებდაო“ დაშვებულია და ავჰანდაძეებს უმკურნალათ მისთვისო. საისტორიო თხზულებებში დავით IV „აღმაშენებლად“ XVII საუკუნიდან იწოდება.

დავითის გამაყვება

დავით IV აღმაშენებლის ტახტზე ასევე დიდი ხანია აზრთა სხვადასხვაობას იწვევს. ერთი ნაწილი მიიჩნევს, რომ დავითი სახელმწიფო გადატრიალების გზით მოვიდა ხელისუფლებაში, ხოლო მეორე ნაწილი თვლის, რომ არავითარი გადატრიალება 1089 წელს არ მომხდარა და გიორგი II-მ თავისი ვაჟი გვერდით ამოიყვანა, როგორც თანამეფე. ამ კამათს საფუძვლად დაედო ორი სხვადასხვა სტილის წყაროს თავისებური ინტერპრეტაცია, ესენია „გალობანი სინანულისანი“ და დავითის 1123-1124 წლების ანდერძი შიომღვიმის მონასტრისადმი.

ორიგინალურ პოეტურ ნაწარმოებში – „გალობანი სინანულისანი“ – დავითი რამდენჯერმე მიმართავს ღვთისმშობელს და თავის ახალგაზრდობის ცოდვათა მიტევებას სთხოვს. იმავეს იმეორებს იგი შიომღვიმის მონასტრისადმი ბოძებულ სიგელში: „უფალო ღმერთო, დავითს მიუტევენ პრაღნი მისნი სიყმისა და ცთომილებისანი.“ მაგრამ ამ სიტყვებს ვერ მივიღებთ იმის სამტკიცებლად, რომ დავითი მაინც და მაინც მამის ტახტიდან ჩამოგდებას გულისხმობდა თავის სიყმანეობის ცოდვებში. იგი, როგორც ღრმად მორწმუნე ქრისტიანი, უფალს შესთხოვდა ცოდვების მიტევებას, მათ შორის, სიყმანეობის ანუ ახალგაზრდობის დროინდელი ცოდვებისა. მეფეს ფსალმუნის პერიფრაზი აქვს მოცემული.

გიორგი II-ის საგარეო თუ საშინაო პოლიტიკის მომხრე სამეფო კარზე ყველა არ იყო. ახალგაზრდა დავითის დსი, რომელიც გაცილებით რადიკალური ნაბიჯების გადადგმას მოითხოვდა, არ ეთანხმებოდა გიორგის ზომიერ პოლიტიკას. იდეოლოგიური განსხვავება ცხადად ჩანს, მათ შორის, დავითის ისტორიკოსის თხზულებაშიც, მიუხედავად იმისა, რომ ისტორიკოსი დავით IV აღმაშენებლის შესახებ წერს, თავს უფლებას აძლევს გააკრიტიკოს მამამისის – გიორგის პოლიტიკური გადაწყვეტილებებიც. მეტიც, იგი 1089 წლის შემდეგ საერთოდ არ ახსენებს მას. დავითი ახალგაზრდა თაობის წარმომადგენელია და მისი სახელმწიფოებრივი ხედვა რადიკალურად განსხვავდებოდა გიორგი II-ის პოლიტიკისგან.

ასეთ ვითარებაში 1089 წელს გიორგიმ გადაწყვიტა უმტკივნეულოდ გადაელოცა ხელისუფლება დავითისათვის და მხოლოდ ნომინალური და სიმბოლური ფუნქცია დაიტოვა. უფლისწული დავითი პირველად 1073 წელს იხსენიება გიორგი II-ის მიერ მღვიმისადმი გაცემულ სიგელში. მაგრამ ამ დროს მცირეწლოვანი მეფის ძე მხოლოდ ბიზანტიურ ტიტულს „კურაპალატობას“ ფლობდა. 1085 წელს დავითი უკვე მეფეა და სეპასტოსი. ამ დროს გიორგი II უკვე ბიზანტიის იმპერიის უმაღლეს

ტიტულს, კესაროს, ატარებდა. მისი ვაჟი კი სევასტოსი, შედარებით დაბალი რანგის ტიტულის მქონე ვახლდათ. მოგვიანებით დავითი „პანიპერ სევასტოსად“ იხსენიება. როგორც ჩანს, გიორგი II-მ მალევე-შაჰთან მოსალაპარაკებლად წასვლის წინ, დაახლოებით 1083 წელს, თავისი მხოლოდშობილი ვაჟი აკურთხა მეფე-თანამოსაყდრედ. საქართველოს სამეფო კარისთვის ეს ახალი არ იყო, რამეთუ იგივე ნაბიჯი რამდენიმე ათეული წლის წინათ გადადგა გიორგი II-ის მამამ, ბაგრატ IV-მ, როდესაც იგი ბიზანტიამ წაიღო და თანამოსაყდრედ შვილი დატოვა.

გიორგი II არც არავის ჩამოუგდია ტახტიდან, არც მონასტერში გაუგზავნიათ და ქვეყნის საქმეებიდან ჩამოუშორებიათ. მან თავისი წებით გადადგა ეს ნაბიჯი და ეტაპობრივად გადააბარა ხელისუფლება თავის ერთადერთ ვაჟს – დავით IV აღმაშენებელს.

ცენტრალური ხელისუფლების ბაძლიარებისათვის გადადგმული პირველი ნაბიჯები

გიორგი II-ის მმართველობისას არაერთმა ფეოდალმა ისარგებლა მეფის კომპრომისული პოლიტიკით და თავის უფლებების გაზრდას მიაღწია. რა თქმა უნდა, ეს სამეფო კარის გავლენის შემცირების ხარჯზე ხდებოდა. დავით აღმაშენებლის გამეფების შემდეგ კარდინალურად შეიცვალა სამეფო კარის დამოკიდებულება ურჩი დიდებულების მიმართ. ახალგაზრდა მეფე სრულებითაც არ აპირებდა ფეოდალურ ოპოზიციასთან ისეთი ურთიერთობა გაეგრძელებინა, როგორიც მამამისს ჰქონდა, რომელიც განდგომილ დიდებულებს ქალაქებისა თუ მამულების ბოძებით ირიგებდა. დავითი გაცილებით პრინციპული და რადიკალი პოლიტიკური მოღვაწე იყო და ეს მისი მეფობის დასაწყისშივე კარგად გამოჩნდა.

1093 წელს დავით IV-ს ლიპარიტ ბაღვაში აუჯანყდა. მეფემ სასწრაფოდ მიიღო ზომები და ურჩი ყრმა კვლავ დაიდორჩილა. „მტკიცეთა ფიცთა“ დადების შემდეგ კლდეკარის ერისთავი დავითმა გაათავისუფლა. მაგრამ ბაღვაშთა ერთგულება ამჯერადაც ხანმოკლე აღმოჩნდა. ცოტა ხანში ლიპარიტი ისევ ურჩობის გზას დაადგა. დავით აღმაშენებლის ისტორიკოსის ენამოსწრებული შენიშვნით, როგორც „კუდი ძაღლისა არა განემართების, არცა კირჩხიბი მართლად ვალს“ ... ისე ბაღვაშთა გამოსწორება შეუძლებელი იყო. დავითმა ამჯერად უფრო რადიკალური ზომები მიიღო. 1094 წელს შეკერობილი ლიპარიტ ბაღვაში ორი წლის პატიმრობის შემდეგ ბიზანტიამ გააძევეს. ლიპარიტ ბაღვაშის განდევნის შემდეგ კლდეკარის საერისთავო ბაღვაშებს ჩამოართვეს, მათ

მხოლოდ მამაპაპისეული კაცის მამული დაუტოვეს. ლიპარიტის ძე მალე უძეოდ გარდაიცვალა. ბაღვაშების უფლება არგვეთის მამულზეც საბოლოოდ გაუქმდა და ეს ტერიტორია მეფემ გელათის მონასტერს შესწირა.

სამხედრო რეჟორმა

დავით IV აღმაშენებლის გამეფებისას საქართველოს სამხედრო პოტენციალი მნიშვნელოვნად იყო დასუსტებული. მტრის წინააღმდეგ ბრძოლა ბევრს უაზრო ავანტიურად მიაჩნდა. ჯარი მორალურად იყო დაცემული და ევრაკის წარმოედგინა, რომ თურქ-სელჩუკთა დამარცხებას შეძლებდნენ. დავითმა გამეფებისთანავე დაიწყო ერთგული მოლაშქრეების შემოკრება. ჯარის შეიარაღებასთან ერთად, მეფე მეომართა შემართებასა და სულისკეთებაზეც ზრუნავდა. რამდენიმე წელი დასჭირდა დავით აღმაშენებელს ლაშქრის რეორგანიზაციისთვის, შედეგად კი მივიღეთ ბრწყინვალე გამარჯვებები ერწუხსა და დიდგორში, ქართველი მეფის მოთავეობით საქართველოდან და სამხრეთ კავკასიიდან სელჩუკთა განდევნა და ერთიანი კავკასიური სახელმწიფოს ჩამოყალიბება. დავით IV აღმაშენებელს მტრის წინააღმდეგ საბრძოლველად ძლიერი, ბრძოლისუნარიანი სამხედრო ძალა სჭირდებოდა. ამიტომ გამეფებისთანავე გარს შემოიკრიბა მეომართა გუნდი, რომელიც ქართული არმიის მთავარ ბირთვად იქცა. პაჭარა-პატარა ლაშქრობებისა და წერთვის შედეგად, დავითმა შეძლო თავისი მოლაშქრეების გამარჯვების ჟინი გავლენიდან. მეფე ზრუნავდა მეომრების შეიარაღების გაუმჯობესებისა და მათთვის საუკეთესო ჯიშის ცხენების შეძენისათვის. მთლიანად შეიცვალა სელჩუკების წინააღმდეგ ბრძოლის ტაქტიკა. დასაწყისში, ვიდრე ქართული არმიის შემადგენლობა გაიზრდებოდა და მრისხანე ძალად იქცეოდა, დავითი განსხვავებულ მეთოდს მიმართავდა, თავის მოლაშქრეებთან ერთად მტრის მოთარეშე რაზმებს უსაფრთხოდ და ანადგურებდა. აქამდე თუ ქართველებს ეწინააღმდეგებოდათ თურქთა მარცხენი გუნდების, ამჯერად პირიქით, მომთაბარე ოლუზები ერიდებოდნენ ციხესიმაგრეებიდან გამოსვლას და ქართლის სოფლების მოთარეშებას. არავინ უწყოდა სად გადააწყდებოდნენ ისინი ჩასაფრებულ ქართველთა რაზმს. მტრის თარეშის ამოკვეთამ, საშუალება მისცა მთაში გახიზნულ გლეხობას ფუძეს დაბრუნებოდა. ქვეყანამ მოშენება დაიწყო. ხშირად, მონიშნულმდეგების ყურადღების მოსაღწეხად, დასავლეთ საქართველოში გადადიოდა და შემდეგ, ფარულად, კვლავ გადმოვიდოდა აღმოსავლეთ ან სამხრეთ საქართველოში და მტერს ისეთ დროს დაატყდებოდა.

ბოდა, როდესაც არ ელოდნენ. მეფის ტაქტიკამ გაჭრა. მომთაბარე სელჩუკთა თარეში შემცირდა. ქართველი გლეხკაცი მამაპაპისეულ ფუძეს დაუბრუნდა. დავითი თავიდანვე ცდილობდა ჯარში მკაცრი დისციპლინა პქონოდა. მეფე ახალისებდა ერთგულ და მამაც მეომრებს, ხოლო ჯაბანთ მკაცრად სჯიდა – მხდად მოლაშქრეებს ქალის ტანსაცმელს აცმევდა და ჯარის წინ ჩამოატარებდა. დავითმა აკრძალა ლაშქრობისას განცხრომა და საარმიო სიმღერები. არმია მთლიანად უნდა ყოფილიყო მომილიჩებული მომავალი გამარჯვებისათვის.

მონასპა მეფის უშუალო გვარდიას წარმოადგენდა. ეს იყო რჩეულ მეომართა რაზმი, რომელსაც ევალეობდა მეფის ხლები, მისი დაცვა. ბრძოლისას კი მონასპა დავითის მთავარი დასაყრდენი იყო. დავით აღმაშენებლის ისტორიკოსის თქმით, მონასპა ხუთი ათასი მოლაშქრისგან შედგებოდა.

დავით აღმაშენებლის დროს საქართველოში მოქმედებდა „მსტოვართა“ საგანგებო ინსტიტუტი, რომელიც საიდუმლო პოლიციის მსგავსი დანესებულება გახლდათ. მსტოვრები თვალყურს ადევნებდნენ, როგორც ქვეყნის შიგნით, ისე ქვეყნის გარეთ მიმდინარე მოვლენებს. მეფე ინფორმირებული იყო ყველაფრის შესახებ, რაც კი მის სამეფოში ხდებოდა. გარდა ამისა, მსტოვრები უცხო ქვეყნებშიც იყვნენ გაგზავნილი და იქაურ ამბებსაც ატყობინებდნენ სამეფო კარს.

ჯვაროსნული ლაშქრობა და თურქ-სელჩუკებისათვის ხარკის შეწყვეტა

დიდებულთა თვითნებობის აღაგმვის შემდეგ დავით IV-მ უფრო მეტად მოიცალა ქვეყნის ალორძინებისათვის. ამასთანავე, წინა აზიაში მიმდინარე მოვლენებმა სამეფო კარს საშუალება მისცა დამოუკიდებლობისათვის ბრძოლის საქმეში უფრო რადიკალური ნაბიჯები გადაედგა.

1092 წლის უეცრად გარდაიცვალა თურქ-სელჩუკთა სულთანმა მალიკ-შაჰი. სელჩუკთა იმპერია მალევე დაიშალა. თურქ-სელჩუკები იმპერიის სამხრეთ-აღმოსავლეთის მხარეებში მოგვარებით იყვნენ დაკავებული და მათ საქართველოსთვის არ ეცალათ. ამით კი კარგად ისარგებლა დავით IV-მ და თურქებთან ბრძოლაში საგრძნობ წარმატებას მიაღწია. სელჩუკთა სახელმწიფოში დაწყებულ არეულობას დაემატა აღმოსავლეთში ევროპელ რაინდთა – ჯვაროსანთა ლაშქრობა, რომელმაც მთლიანად შეცვალა ძალთა ბალანსი რეგიონში.

თურქ-სელჩუკების აღმოსავლეთში გაბატონებამ ევროპაში დიდი შემფოთება გამოიწვია. რომის პაპმა

გრიგოლ VII-მ (1073-1085) მოუწოდა ევროპელებს „ბიზანტიას დახმარებოდნენ“, მაგრამ კოალიციის შექმნა ვერ მოხერხდა. აზიის დასავლეთის ნაწილში სელჩუკთა გაბატონებამ შეაფერხა აზიას და ევროპას შორის ვაჭრობა, პოლიგრიმების ჩასვლა იერუსალიმში. მიმე მდგომარეობაში აღმოჩნდნენ აღმოსავლეთის ქრისტიანები. დასავლეთის კათოლიკურ სამყაროში უკვე მნიშვნელოვან აზრი, რომ საჭირო იყო აზიაში მცხოვრები ქრისტიანებისათვის დახმარების ხელის განოდება. მუსლიმთა წინააღმდეგ ომი არ უნდა შემოფარგულიყო მხოლოდ ბიზანტიისა და აღმოსავლეთის ქრისტიანების დახმარებით. რომის პაპმა ურბან II-მ კათოლიკურ ევროპას ახალი მიზანი დაუსახა – იერუსალიმისა და, შესაბამისად, ქრისტეს კათალიკის, მუსლიმთა ხელიდან გამოხსნა. ჯვაროსნული ომები მსოფლიო ისტორიაში შევიდა, როგორც ყველაზე ხანგრძლივი რელიგიური კონფლიქტი. იგი შეესვენებოდა თითქმის ორ საუკუნეს გრძელდებოდა (XI საუკუნის 90-იანი წლები – XIII საუკუნის 70-იანი წლები). მასში ჩაბმული აღმოჩნდა იმდროინდელი ევროპისა და მახლობელი აღმოსავლეთის თითქმის ყველა სახელმწიფო.

1095 წლის 26 ნოემბერს რომის პაპმა ურბან II-მ კლერმონში შეკრებილ ევროპის სხვადასხვა კუთხიდან ჩამოსულ საერო და სასულიერო პირებს მიმართა აზიაში ჯვაროსნული ლაშქრობის მოწყობის მოწოდებით. რომის პაპის აზრით, ევროპელ რაინდებს იერუსალიმი და იქ მყოფი იესო ქრისტეს საფლავი უნდა გამოეხსნათ, ასევე დახმარებოდნენ მცირე აზიაში მცხოვრებ ქრისტიან ძმებს. ევროპელ მეომრებს სხეულზე ანდა ტანისამოსზე უნდა გამოეხსნათ ჯვარი, მათი სახელიც „ჯვაროსნები“, სწორედ აქედან მოდის. ისტორიაში ცნობილია 8 ჯვაროსნული ლაშქრობა. ევროპელი რაინდების ბრძოლას წმინდა მიწის გასათავისუფლებლად თანამედროვენი „ჯვაროსნული ომის“ სახელით არ იხსენიებდნენ. ეს ტერმინი XVII საუკუნეში გაჩნდა, როდესაც ისტორიკოსმა ლუი მეშველემ თავის ნაშრომს „ჯვაროსნული ომების ისტორია“ უწოდა. შუა საუკუნეების წყაროებში ჯვაროსნულ ომებს სხვადასხვა სახელით მოიხსენიებენ: „ლაშქრობა ქრისტეს საფლავის გასათავისუფლებლად“, „გზა წმიდა მიწისაკენ“, „ზღვისიმიერი მოგზაურობა“.

1096 წლის მარტში საფრანგეთიდან, გერმანიიდან, ინგლისიდან და ევროპის სხვა ქვეყნებიდან კონსტანტინოპოლისაკენ დაიძრა წმიდა მიწისაკენ მიმავალი მონაწილეთა პირველი ტალღა. ეს იყო ღარიბი გლეხებისა და მოქალაქეების მრავალათასიანი ბრბო, რომელსაც მხოლოდ რამდენიმე ასეული რაინდი გაჰყვა. ისინი იერუსალიმისაკენ მიდიოდნენ დაქსაცულნი და შეუიარა-

ლებელნი. აზიაში გადასვლისთანავე თურქ-სელჩუკებმა პირველი ჯვაროსნები სასტიკად დაამარცხეს.

ევროპელ რაინდთა ძირითადი ნაწილები კონსტანტინოპოლში 1097 წლის დასაწყისში ჩავიდნენ. მალე ჯვაროსნები აზიაში გადავიდნენ და იერუსალიმისაკენ აილეს გეზი. ისინი გზადაგზა იპყრობდნენ თურქ-სელჩუკთა ხელში არსებულ ციხე-ქალაქებს. ჯვაროსნებმა ბრძოლით აილეს ედესი, ანტიოქია, ტრიპოლი და სხვა ქალაქები. 1099 წლის ივნისში ჯვაროსნები იერუსალიმს მიაღწენ. რამდენიმედღიანი ბრძოლის შემდეგ 15 ივლისს ევროპელმა რაინდებმა ქალაქი აილეს და საშინელი სისხლისღერა გამართეს. ჯვაროსნების მიერ აზიაში დაპყრობილ ტერიტორიებზე ახალი სახელმწიფოები ჩამოყალიბდა – იერუსალიმის სამეფო, ედესის, ანტიოქიისა და ტრიპოლის სამთავროები. ეს სამთავროები ნომინალურად ემორჩილებოდნენ იერუსალიმის მეფეს. იერუსალიმის პირველ მეფედ ჯვაროსნული ლაშქრობის ერთ-ერთი წინამძღოლი გოტფრიდ ბულონელი აირჩიეს.

„ჯვაროსნულმა ლაშქრობამ“ მცირე აზიაში საქართველოსათვის სასურველი საერთაშორისო პოლიტიკური რეალობა შექმნა. ამან დავით IV-ს უბიძგა რადიკალური ნაბიჯი გადაედგა და 1099 წლისათვის სელჩუკთა სულთნისათვის ხარკის გადახდა შეენეცხა. საქართველოში დაიწყო თურქ-სელჩუკთა წინააღმდეგ ბრძოლის ახალი ეტაპი.

კახეთ-ჰერეთის შემოერთება და ერწუნის ბრძოლა

დავით IV-მ თურქ-სელჩუკებთან ბრძოლაში პირველი წარმატების მოპოვების შემდეგ ქვეყნის გაერთიანებისათვის დაიწყო აქტიური ბრძოლა. ამ დროს „აფხაზთა და ქართველთა“ მეფის ხელისუფლება არ ვრცელდებოდა კახეთ-ჰერეთზე, თბილისის საამიროზე, ქვემო ქართლსა და სამხრეთ საქართველოს ზოგიერთ თემზე. დავით IV-მ თავდაპირველად კახეთ-ჰერეთის შემოერთება გადაწყვიტა. ამ სამეფოს ზოგიერთი დიდებული ფარულად უჭერდა მხარს საქართველოს მეფის პოლიტიკურ კურსს და ერთიანი ძლიერი ქართული სახელმწიფოს ჩამოყალიბებისაკენ მისწრაფოდა.

დავით IV-მ პირველად იერიში ზედაზნის ციხეზე მიიტანა. ეს იყო კახეთ-ჰერეთის სამეფოს ერთ-ერთი სტრატეგიული პუნქტი, რომელიც შიდა ქართლიდან მიმავალ ძირითად გზას კეტავდა. ამ დროს ზედაზნი ძაგან აბულეთისძეს ეკუთვნოდა, რომელიც კახეთის მეფეებს ემორჩილებოდა. 1103 წელს დავით IV-მ ზედაზ-

ნის ციხე წაართვა მეფე კეირიკ IV-ს. ძაგანმა, თავისი ძმის, ნილნელი ეპისკოპოსის, მოდისტორის, მეშვეობით კიდევ ერთხელ სცადა დავითის წინააღმდეგ გამოსვლა, მაგრამ დამარცხდა და ზიოზღვიმის მონასტრის შეაფარა თავი. მონასტრის სამომ ურჩი ფეოდალი საქართველოს მეფეს გადასცა.

საქართველოს მეფემ თანდათან მოამზადა კახეთის სამეფოს შემოერთების საფუძველი. ეს პროცესი დაიწყო 1104 წელს კეირიკ IV-ის გარდაცვალებამ. კახეთ-ჰერეთის სამეფო ტახტი დაიკავა ქარაფშუტა და უსამართლო აღსართან II-მ. დიდებულთა ნაწილმა მისი ჩამოგდება გადაწყვიტა და 1104 წელს არიშანმა, მისმა ძმამ, ბარამმა, და მათმა ბიძამ (დედის ძმამ), ქვეთარ ბარამისძემ, აღსართანი შეიპყრეს და დავით IV-ს გადასცეს. ამის შემდეგ საქართველოს მეფემ კახეთ-ჰერეთის ციხეები დაიკავა.

ერთიანი ქართულ სახელმწიფოში კახეთ-ჰერეთის შესვლის მოსურნე ყველა კახელი დიდებული როდი იყო. დავით IV-ს მოწინააღმდეგენიც გამოუჩნდნენ. კახელ წარჩინებულთა ეს ნაწილი განძის ათაბაგს ეახლა დახმარებისათვის. მუსლიმმა მმართველებმა ეს ხელსაყრელი ვითარება ხელიდან არ გაუშვეს და დიდძალი ლაშქარი დაძაბეს კახეთ-ჰერეთის დასაპყრობად. გადამწყვეტი ბრძოლა მოხდა 1104 წელს ერწუნის ველზე. დავითმა შეძლო მტრისთვის კარგად განვრთნილი და ბრძოლისუნარიანი არმია დაეპირისპირებინა. დავითმა ახალი ტაქტიკური ხერხი შესთავაზა სელჩუკებს – „ქმნა წყო-ბანი დიდნი“ ანუ, როგორც ჩანს, მძლავრი ფლანგური დარტყმები განახორციელა. მეფე თავად მონაწილეობდა ბრძოლაში, ამხნევებდა თავის მებრძოლებს. სამი ცხენი მოუტლეს დავით აღმაშენებელს ერწუნში და მეოთხეზე ამხედრებულმა განასრულა ბრძოლა.

მემატანემ ერწუნის გამარჯვებას „დიდი ძლევა“ უწოდა. მართლაც, ამ გამარჯვების შემდეგ კახეთ-ჰერეთი მტკიცედ შემოუერთდა დედاسამშობლოს.

რუსი-შარანისის საეპისკოპოსო

XI საუკუნის II ნახევარში სამოქალაქო დაპირისპირებამ და საგარეო საფრთხე ქვეყანა მძიმე კრიზისში ჩააგდო. ამ პრობლემებმა ქართული მართლმადიდებელი ეკლესიის ნიაღშიც შეაღწია. სასულიერო თანამდებობაზე უღირსი პირები ინიშნებოდნენ. დიდებულები საკუთარ ოჯახის წევრებს აარჩევინებდნენ ეპისკოპოსებად. ხშირი იყო საეკლესიო ქონების მიტაცება. ეკლესიაში შექმნილი მძიმე ვითარების გამოსასწორებლად დავით IV აღმაშენებელმა 1104 წელს რუსისა

და ურბნისის სანახებში მოინვია საეკლესიო კრება, რომელმაც ბევრი მნიშვნელოვანი საეკლესიო გადაწყვეტილება მიიღო.

საეკლესიო კრებას დიდი ხნის განმავლობაში ამზადებდნენ. მასზე დასასწრებად მოიწვიეს ეპისკოპოსები, მღვდლები და დიაკვნები, მონასტრებში დაყოფილი ბერები და მუდებანოელი. რუს-ურბნისის კრებას ესწრებოდა მეფე და სამეფო კარიც. დავითი იქ იყო „არა ვითარცა მეფე, არამედ ვითარცა მონა.“

უპირველესი მიზეზი, რის გამოც რუს-ურბნისის კრება მოიწვიეს, იყო ქართულ მართლმადიდებელ ეკლესიაში საეკლესიო კანონიკის დარღვევის გახშირება. ირღვეოდა საეკლესიო პირთა ხელდასხმის წესი, ტაძრებსა და მონასტრებში იმართებოდა ვაჭრობა, ხშირი იყო მცირეწლოვანთა ქორწინება. საეკლესიო ქონებისა და მიწის მიტაცების უამრავი შემთხვევა დასტურდებოდა. როგორც შემატყაფე წერს: სახლნი ღმრთისანი „ქუაბ ავაზათა ქმნილ იყვნეს.“

საეკლესიო კრებამ მიიღო მეტად მნიშვნელოვანი დედგენილებები, ე.წ. „ძეგლისწერა“, რომლითაც მონესრგდა საეკლესიო ცხოვრების ბევრი საკითხი. „ძეგლისწერის“ ბოლოს კრების დამსწრე პირები არიან მოხსენიებული: მეფეთ მეფე და კესაროსი გიორგი II, დავით IV აღმაშენებელი, ბიზანტიის დედოფალთეოფილი მართა-მარიამი. კრებას უძღვებოდა იოვანე კათალიკოსი. ცნობილ სასულიერო პირთაგან რუს-ურბნისის კრებას ესწრებოდნენ ეესტატი მონაზონი, გიორგი მწიგნობართუხუცესი და ასრცე კალიპოსელი.

„ძეგლისწერის“ მიხედვით რუს-ურბნისის კრებამ მიიღო 19 კანონი, რომლებიც შეეხო საეკლესიო ცხოვრების ყველა სფეროს. ძირითადი კანონები ასეთია:

– ეკლესიიდან განიკვეთნენ უღირსი სასულიერო პირები და მათ ადგილას გამოარჩიეს ღირსეული საეკლესიო მოღვაწეები.

– კრებამ დაეკისრა სამღვდელოებში გავრცელებული სწრაფვა მექრთამეობისაკენ და სასტიკი სასჯელი შემოიღო ასეთი სასულიერო პირთათვის.

– კრებამ აკრძალა მანამდე მიღებული პრაქტიკა, როლის თანახმადც ერთ დღეს ერთი პირის რამდენიმე საეკლესიო ხარისხზე ხელდასხმა იყო შესაძლებელი. კრებამ განსაზღვრა, რომ აუცილებელი იყო ყველა საეკლესიო იერარქიული კიბის გავლა. დადგინდა სამღვდელი პირთა ხელდასხმის წესი და ასაკი:

1. წიგნის მკითხველისათვის – 8 წელი;
2. დიაკონისთვის – 25 წელი;
3. მღვდლისთვის – 30 წელი;
4. ეპისკოპოსისათვის – 35 წელი.

– აიკრძალა ეკლესიის გარეშე ნათლისცემა და გვირგვინის კურთხევა.

– აიკრძალა საეკლესიო ნივთების მოხმარება პირადი მიზნით.

– კრებამ დაადგინა ქორწინების ასაკი. აიკრძალა ჩვილთა დაქორწინება.

– კრებამ აკრძალა მონასტრებში მოძღვართა სიმრავლე, რაც ბევრ უნესობას იწვევდა. დადგინდა, რომ მონასტერში ერთი მოძღვარი უნდა ყოფილიყო, მხოლოდ დიდ მონასტრებს ჰქონდათ ორი მოძღვრის ყოლის უფლება.

ადმინისტრაციული რეფორმები

დავით IV აღმაშენებელი დიდ ყურადღებას უთმობდა სამეფო ადმინისტრაციულ მოწყობას. XI საუკუნის ბოლო მეოთხედში ქვეყანაში შექმნილმა კრიზისმა მოშალა, როგორც ცენტრალური, ისე ადგილობრივი მმართველობა. მეფის დიდი გარდაქმნები უპირველესად სამეფო კარსა და მის უწყებებს შეეხო. შეიქმნა ახალი თანამდებობები. ურჩი მოხელეები მეფემ დაითხოვა და მათ ადგილას განაწესა ერთგულნი. ადგილობრივ დონეზე მოაწესრიგა მმართველობა, საერისთავოებსა და ქალაქებში განაწესა ახალი მოხელეები.

ცენტრალური მმართველობის რეფორმირებისას დავით IV აღმაშენებელმა ქვეყნის ცენტრალიზაციისა და მისი გაძლიერების მიზნით შექმნა ჭყონდიდელ-მწიგნობართუხუცესის ახალი თანამდებობა, რომელიც მეფის შემდეგ მეორე პირი ხდებოდა სახელმწიფოში. მის ფუნქციაში შედიოდა სახელმწიფო უწყებების კონტროლი, ქვეყნის ხაზინის შემოწმება, „სააჯო კარის“ ხელმძღვანელობა, ჯარის წვევა და სხვა. ცალ-ცალკე ჭყონდიდელისა და მწიგნობართუხუცესის სახელოები (თანამდებობა) მანამდეც არსებობდა, მაგრამ დავითმა მათი გაერთიანებით სამოხელეო იერარქიაში პირველი ეეზირის ინსტიტუტი შემოიტანა. ჭყონდიდელ-მწიგნობართუხუცესს, როგორც ეპისკოპოსსა და ბერს, მთლიანად სახელმწიფო ინტერესები ამოძრავებდა, მისთვის უცხო იყო ის, რაც ბუნებრივი გახლდათ ერისკაცებისათვის – გაძლიერებინათ საკუთარი ოჯახი და სამკვიდროს მინათმფლობელობა. ამიტომ ჭყონდიდელ-მწიგნობართუხუცესი ყველაზე დიდი დასაყრდენი იყო მეფისათვის. ეს ადმინისტრაციული რეფორმა 1104-1105 წლებში უნდა გატარებულიყო.

პირველ ჭყონდიდელ-მწიგნობართუხუცესად დავითმა თავისი ერთგული თანამებრძოლი და თანაღზრდილი გიორგი განაწესა. ეს უკანასკნელი მეფის ყველა წამოწყების თანამონაწილე გახლდათ. მიუხედავად იმისა, რომ

ეპისკოპოსის პატივს ატარებდა, უშუალოდ იყო ჩაბმული სამხედრო მოქმედებებშიც. მეფე არა მარტო აფასებდა გიორგი ჭყონდიდელს, არამედ ყველაზე დიდ დასაყრდენად მიიჩნევდა. იგი თან ახლდა დავით IV-ს ჩრდილოეთ კავკასიაში, ყივჩაყთა გადმოყვანისას, სადაც გარდაიცვალა კიდეც. მეფემ საკუთარი მამასავით იგლოვა ჭყონდიდელ-მწიგნობართუხუცესი, იგი დაკრძალულია გელათის მონასტერში.

სააჯო კარის შექმნა და ამირსპასალარის თანამდებობის შემოღება

დავით აღმაშენებლის სახელთანაა დაკავშირებული სასამართლო რეფორმის გატარება და საგანგებო დაწესებულების – „სააჯო კარის“ შემოღება. მეფის განცხადებით ამ უწყებისათვის ჭყონდიდელ-მწიგნობართუხუცესს უნდა ხელმძღვანელა. ორშაბათობით ვაზირთ უპირველესი „სააჯო კარში“ დაჯდებოდა და ქერივთა და ობოლთა, მიმძლავრებულ მომჩივანთა საქმეებს განიხილავდა. მას სამართლის ქმნაში სამეფო კარის სხვა მოხელეებიც ეხმარებოდნენ. „სააჯო კარი“ მუდმივმოქმედი უმაღლესი სასამართლო დაწესებულება იყო, რომელიც ასოდენ სჭირდებოდა ქვეყანას. პოლიტიკური დამოუკიდებლობა და ცენტრალური ხელისუფლების დასუსტების ჭამს მრავალი უსამართლო განაჩენი მიიღებოდა და დავით აღმაშენებელმა ამ მანკიერების ამოძიკვა გადაწყვიტა.

ქართული ლაშქრის ფორმირება თავიდანვე გახდიდა აუცილებელს საგანგებო სამხედრო უწყების შემოღებას. ჯარს წერთნა, მომარაგება სჭირდებოდა და ამისათვის სამეფო კარის სისტემაში საგანგებო დაწესებულება უნდა ყოფილიყო. ეპიგრაფიული მასალით დასტურდება, რომ XII-ის I მეოთხედში უნდა გაჩენილიყო „ამირსპასალარის“, როგორც ჯარის მთავარსარდლისა და სამხედრო უწყების ხელმძღვანელის სახელი.

გადამწყვეტი ბრძოლა თურქ-სელჩუკთა წინააღმდეგ

XII საუკუნის 10-იანი წლებიდან იწყება თურქ-სელჩუკთა წინააღმდეგ ბრძოლის ახალი ეტაპი. დავით აღმაშენებელმა ყველა მიმართულებით შეუტია მტერს. ამ ბრძოლის შემდეგ სელჩუკები განდევნა სამშვილდიდან, რუსთავიდან, ძეგნადან, აგარასის ციხიდან. ქართული გარნიზონები ჩადგნენ ქვემო ქართლის ციხესიმაგრეებში. ამავე პერიოდში დავითმა საბრძოლო მოქმედებე-

ბი გადაიტანა ქვეყნის საზღვრებს გარეთ, მომთაბარე სელჩუკები ქართველმა ლაშქარმა დაბარცხა მდინარე არაქსის პირას, განძისა და შირვანის ტერიტორიაზე.

1110 წლისათვის, იმ დროს, როდესაც თბილისი, რუსთავი და სამშვილდე ჯერ კიდევ სელჩუკების ხელში იყო, მეფემ განზრახა ქვემო ქართლის მტრისაგან გათავისუფლება და სამშვილდის აღება. დავითმა ხერხს მიმართა, იგი დასავლეთ საქართველოში გადავიდა, რათა ამით მტრის ყურადღება მოედუნებინა. ამასთანავე, მეფემ გიორგი ჭყონდიდელ-მწიგნობართუხუცესს, თეოდორე კლდეკარის ერისთავს, აბულეთ და ივანე ორბელებს უბრძანა ფარულად სამშვილდესთან მისულიყვნენ. როგორც ჩანს, მსტოვრები და ერთგული პირები დიდი ხნით ადრე ჰყავდა შეგზავნილი დავითს სამშვილდეში. დათქმულ დროს ქალაქში მყოფმა გადაცმულმა მეომრებმა შიგნიდან გაუსხსნეს კარი ფარულად მისულ ქართველთა ჯარს და „სიმაგრევით მოიპარეს“ სამშვილდე.

სამშვილდის ციხეს იმდენად დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა რეგიონში, რომ მისმა დაკარგვამ სელჩუკებზე ძალიან იმოქმედა. დავითის მემკვიდრე გადოგვეცემს, რომ ამ მოვლენის შემდეგ მტრის რიგებში პანიკური შიში გაერცყელა. სელჩუკებმა დავითის თავდასხმის მოლოდინში სამშვილდის რეგიონში არსებული ციხეები მოიტოვეს და გაიქცნენ. ქართველებმა უომრად აიღეს ეს სიმაგრეები და თავიანთი გარნიზონი ჩააყენეს. ქვემო ქართლში დამანისი და რამდენიმე ციხე იყო დარჩენილი მტრის ხელში. მათი გათავისუფლება დავითმა მომდევნო წლებში შეძლო დიდი მსხვერპლის გარეშე.

სამშვილდის აღების შემდეგ დავით აღმაშენებელმა 1110 წელს ქალაქი ძერნა აიღო. ამ მარცხს ვერ გვგებოდნენ სელჩუკები, იმავე წელს დიდი ლაშქრით საქართველოში შემოიჭრნენ და თრიალეთს დაბანაკდნენ. დავითი ნაჭრამაგვეს იდგა. მას მხოლოდ 1500-კაციანი რაზმი ჰყავდა თან. მეფემ სასწრაფო მოქმედების გეგმა დასახა და ღამით გაემართა თრიალეთისკენ. გამთენიისას ქართველებმა მტერს შეუტეს და სასტიკად დაამარცხეს.

1115 წელს დავით IV მუხრანს იმყოფებოდა. თითქოს არანაირ სამხედრო მოქმედებას არ აპირებდა მეფე, მაგრამ გიორგი ჭყონდიდელ-მწიგნობართუხუცესმა ამავე რადაც ისარგებლა მტრის ყურადღების მოდუნებით და ქალაქი რუსთავი აიღო. 1117 წელს დავითმა დაიმორჩილა გომის ციხე, ხოლო დემეტრე უფლისწულმა შირვანში ილაშქრა და ქალაქიორი აიღო. 1118 წელს დავითი ტაშირ-ძორაგეტის სამეფოს ცენტრს, ლორეს, დაეუფლა და, ამიერიდან, საქართველოს მეფის ტიტულატურაში

განდა ტერმინი – „მეფე სომეხთა“. ამ მოვლენიდან რამდენიმე თვეში ქართველებმა აგარანის ციხე დაიპყრეს და თბილისის მიდამოებში ყველაზე სტრატეგიულ სიმაგრეზე დაამყარეს კონტროლი.

ყივჩაყთა გადმოსახლება

გაძლიერების გზაზე მდგარი საქართველოსთვის ძალიან მნიშვნელოვანი იყო ლაშქრის გამარავლებისათვის ქმედითი, გონივრული ზრუნვა. აღმოსავლეთ და სამხრეთ საქართველოს მნიშვნელოვანი სიმაგრეების დაკავების შემდეგ აუცილებელი გახდა საგარნიზონო ნაწილის გაზრდა. ამასთანავე, მეფე გაცილებით მასშტაბური ოპერაციებისთვის ემზადებოდა და ამ ვითარებაში დიდი ლაშქარი განსაკუთრებით საჭირო იყო იმ საგარეო-პოლიტიკური მიზნების განსახორციელებლად, რაც დასახული ჰქონდა დავით IV აღმაშენებელსა და სამეფო კარს. ლაშქრის გამრავლება არაქართული წარმოშობის მოლაშქრეთა გადმოსახლების გზით გადაწყდა. დავითმა ყურადღება ყივჩაყებზე შეაჩერა. ეს იყო საკმაოდ გაბედული ნაბიჯი, რომელსაც, ბუნებრივია, ბევრი მონიშნავდებოდა ეყოლებოდა, მაგრამ დავითი ყველაზე კარგად გრძნობდა, რომ იმ სამხედრო რესურსით, რომელიც მას გააჩნდა, საბოლოო გამარჯვების მიღწევა გააწვდებოდა.

ყივჩაყთა საცხოვრისი საკმაოდ დიდ ტერიტორიაზე იყო გადაჭიმული, მდინარე დონიდან კასპიის ზღვამდე. XI საუკუნის შუა ხანებში მათ დაიწყეს რუსულნი სამთავროების დარბევა. თითქმის ნახევარი საუკუნის განმავლობაში ყივჩაყებმა რამდენჯერმე სასტიკად დაამარცხეს რუსი მთავრები. ვითარება შეიცვალა XI საუკუნის დასაწყისში, როდესაც ვლადიმერ მონომახმა შეძლო მათი დამარცხება და კავკასიის მიმართულებით განდევნა. ამიერიდან, ყივჩაყები ჩრდილოეთ კავკასიის მოსინინეთში დასახლდნენ.

საქართველოს სამეფო კარმა ყივჩაყებთან ურთიერთობა გადმოსახლებამდე დიდი ხნით ადრე დაამყარა. როგორც ჩანს, დავით IV აღმაშენებელი ითვალისწინებდა ყივჩაყთა სამხედრო პოტენციალს და გადაწყვიტა მათთან დინასტიური ქორწინებით დაკავშირებულიყო. მეფემ ყივჩაყთა მთავრის, ათრაქა შარაღანის ძის ასული გურანდუხტი მოიყვანა ცოლად.

1118 წელს დავით აღმაშენებელმა ყივჩაყთა მოსაწვევად ჩრდილოეთ კავკასიაში „კაცნი სარწმუნონი“ მიავლინა. ეს მისია დადებითად დასრულდა. რუსი მთავრებისაგან შეეინიშნებოდა ყივჩაყებმა დიდი სიხარულით მიიღეს საქართველოს მეფის წინადადება და მოითხოვეს

ოსეთზე უსაფრთხოდ გამოვლის უზრუნველყოფა. 1119 წელს დავითი თავად გაემგზავრა ჩრდილოეთ კავკასიაში. მას თან ახლდა გიორგი ჭყონდიდელ-მწიგნობართუხუცესი. მეფის ოსეთში ჩასვლისთანავე მას მიეგებნენ ადგილობრივი მთავრები. დავითმა ოსები და ყივჩაყები შეათანხმა და ამით უზრუნველყო ყივჩაყთა საქართველოში მშვიდობიანი გადმოსახლება.

დავით აღმაშენებელმა საქართველოში ჩამოსახლებულ ყივჩაყთაგან 40 ათასი რჩეული მეომარი მიიღო. ეს საკმაოდ დიდი ძალა იყო. მეფემ ყივჩაყები რაზმებად დაყო და დაუნიშნა სარდლები. ამასთან, უზრუნველყო ისინი საჭირო აღჭურვილობით.

დიდგორის ბრძოლა

1120-1121 წლები ქართველთათვის მეტად წარმატებული იყო. დავით აღმაშენებელმა რამდენიმე დიდ გამარჯვებას მიაღწია თურქ-სელჩუკებთან ბრძოლაში. 1120 წლის 14 თებერვალს ქართველებმა ბოტორასთან დაამარცხეს მტერი. მალე ქალაქი ყაბალაც აიღეს და შირვანიდანაც განდევნეს სელჩუკები. იმავე წლის ნოემბერში დავითმა აშორნასთან სასტიკად დაამარცხა მომთაბარეები. ქართველთა ეს წარმატება 1121 წელსაც გაგრძელდა. სამხრეთ კავკასიაში ქართველთა სამხედრო უპირატესობა აშკარა იყო. ამით შემოფოთებულმა განძელ-თბილელ-დმანელმა ვაჭრებმა და ადგილობრივმა მუსლიმმა მმართველებმა სპარსეთის სულთანს სთხოვეს დამარცხა საქართველოს მეფის, დავით IV აღმაშენებლის, წინააღმდეგ ბრძოლაში.

კავკასიის სამი დიდი ქალაქის წარმომადგენელნი სულთანს მაჰმუდ მუჰამედის ძეს მწუხარების ნიშნად ტანსაცმელშემოხეული და შავად შეღებილი ხელ-პირით ეახლნენ. სულთანმა მთელ მუსლიმურ სამყაროს მიმართა თხოვნა, რომ ქართველთა წინააღმდეგ დიდი კოალიციური ლაშქარი შეკრებილიყო. ამ მოწოდების გემოვნებარუნენ ემირი დუბეის იბნ-სადაყა, არაბეთის მეფე თოღრულ მუჰამედის ძე, ყაზვინის, ზენჯანის, გილანისა და განძის მმართველნი, თულან არსლან კუზიანი, ბთლისისა და არზანის პატრონი, სომხეთის ტერიტორიაზე არსებული მუსლიმური საამიროების გამგებელნი. უმოკლეს ხანში შეიკრიბა 300-400-ათასკაციანი არმია. მას მაჰმუდ მუჰამედის ძემ სარდლად ნეჯმ-ად-დინ ილლასი ჩაუყენა სათავეში.

აღმოსავლეთში ილლასის სახელი ამ დროისათვის დიდების შარავანდედით იყო მოსილი. იგი ფლობდა ბაღდადის, მარდინისა და ალექსის ციხე-ქალაქებს. 1118 წელს ხელთ იგდო მაიაფარიკინი და აღ-ჯაზირანს სხვა

ქალაქები. ილლაზმა განსაკუთრებით გამოიჩინა თავი ევროპელ რაინდებთან ბრძოლაში. 1119 წელს მან მდინარე ორონტის ნაპირებთან ე.წ. „სისხლიან ველზე“ სასტიკი დამარცხება აგემა ჯვაროსნებს. ბრძოლაში დაიღუპა ჯვაროსანთა სარდალი როჟერ ანტიოქიელი და რამდენიმე ათასი მისი მებრძოლი. 70-ზე მეტი რაინდი ტყვედ ჩაეგარდა, რომელთა გამოსასყიდად ილლაზმა 300 ათასი დინარი დაანესა. ამ გამარჯვების გამო ილლაზს „ნეჯმ ად-დინი“ – „სარწმუნოების ვარსკვლავი“ უწოდეს. საერთოდ, ნეჯმ ად-დინ ილლაზს ასასიათებენ, როგორც ჭირვეულს, სასტიკსა და ლოსს.

აგვისტოს დასაწყისში მუსლიმანური კოალიცია საქართველოსაკენ დაიძრა. ილლაზი ჯერ არზრუმში მოვიდა. სწორედ აქ უნდა მოეყარათ თავი სხვადასხვა მხრიდან წამოსულ ილლაზის მოლაშქრეებს. თოდრულ მოპაშედის ძე განძის მხრიდან, ხოლო თულან არსლან კუზაინი დვინის მხრიდან მოემართებოდა. შეხვედრა თრიალეთში იყო დათქმული. დავით აღმაშენებლის ისტორიკოსის მიხედვით, მტერი „მოვიდეს თრიალეთს, მანგლისს და დიდგორთა, რომელიც თვით ფერხთა ზედა ვერ ეტეოდეს ამით ადგილთა.“ დავით აღმაშენებელი დიდგორის ვიწროებში ელოდებოდა მტერს, რომელიც იყო „სიმრავლითა ვითარცა ქვიშა ზღვისა.“

ბრძოლა მოხდა 1121 წლის 12 აგვისტოს, გარიყრაფ-ზე. ბრძოლის დაწყების წინ მეფემ საგანგებოდ შეარჩია 200 მეომარი, რომელთაც უდიდესი მისია დაეკისრათ. მათ მტრის ბანაკში ღრმად უნდა შეეღწიათ. გამთენიისას ქართველთა სამხედრო ნაწილებს მებრძოლები გამოეყენენ და სელჩუკებისაკენ დაიძრნენ. მორჩილების ნიშნად ხმლები მალაჟა ჰქონდათ აწეული. მტერმა იფიქრა, დანებებას აპირებენო და კარგა ღრმად შეუმკეს ბანაკში. უეცრად ქართველებმა იარაღი იმიშვლეს და მოწინააღმდეგეს დაერივნენ. ილლაზის მეომრები დაიბნენ. სანამ გონს მოვიდოდნენ, დავით აღმაშენებელმა იერიში წამოიწყო და მტერს რამდენიმე მხრიდან შეუტია.

დიდგორის ველზე ქართველთა ლაშქრის ცენტრს დავითი ედგა სათავეში. ფლანგებზე ყოჩაყთა და დემეტრე უფლისწულის ჯარები იყო განლაგებული. ბრძოლის დაწყებისთანავე დემეტრე უფლისწული დიდგორის ერთ-ერთი მთიდან დაეშვა და ილლაზის არმიას გვერდიდან შეუტია. პირველივე მებრძოლებისას მტრის ბანაკი შეირყა. მოწინააღმდეგე არ ელოდა ქართველთა ასეთ სწრაფ და ფართომასშტაბიან იერიშს. დავითმა მართლაც გენიალური სამხედრო გეგმა დაუპირისპირა ილლაზს. ყველაფერი გეგმის მიხედვით წარიმართა. ბრძოლა დაახლოებით სამ საათს გაგრძელდა. მტერმა

ვერ გაუძლო ქართველთა ასეთ იერიშს და უკუიქცა.

ბრძოლის ბედი გადაწყვეტილი იყო. ილლაზის არმიას ქართველებმა დიდგორიდან 70 კმ-ის მანძილზე სდევს. ტყვე და ალაფი აუარებელი იყო. მართლაც, დიდგორზე ქართველებმა შეუძლებელი შეძლეს. შემთხვევით არ არის, რომ დავითის ისტორიკოსი დიდგორის გამარჯვებას „ძლევაჲ საკირველს“ უწოდებს.

თბილისისა და ღვანისის შემოერთება

დიდგორში ბრწყინვალე გამარჯვების შემდეგ დავით IV აღმაშენებელმა მთელი ყურადღება თბილისის შემოერთებისაკენ გადაიტანა. მეფემ 1121 წლის მიწურულს ქალაქს ალყა შემოარტყა. ქალაქმა წინააღმდეგობა სცადა, მაგრამ ქართველთა სამხედრო დარტყმები იმდენად ძლიერი იყო, რომ ბრძოლის გაგრძელებას აზრი არ ჰქონდა. ალყამ მოსახლეობაც მძიმე დღეში ჩააგდო. თბილისის მმართველებმა მეფესთან მოლაპარაკების გამართვა გადაწყვიტეს, მათ ელჩები მიუგზავნეს დავითს და მშვიდობა ითხოვეს. მაგრამ მეფის გადაწყვეტილება ურყევი იყო, თბილისი ცენტრალურ ხელისუფლებას უნდა დამორჩილებოდა და ამიტომაც, ელჩებთან მოლაპარაკებაზე უარი განაცხადა. 1122 წელს, თებერვლის შუა რიცხვებში ქართველმა ჯარმა გადაშენებული იერიში მიიტანა და აიღო ქალაქი. დავითი სასტიკად გაუსწორდა ურჩ მოქალაქეებს. 500 კაცი ნეკტიან სარზე წამოაცვა. რამდენიმე დღეში ქალაქში ნესრიგი დაამყარა და ყოველგვარი ძალადობა აღკვეთა. არაბი ავტორები მოგვითხრობენ, რომ მეფეს თბილისის მცხოვრებნი იმ წლის გადასახადისგან გაუთავისუფლებია. ამასთანავე, უბრძანებია, არავის დაეკლა ღორი მუსლიმთა უბანში. ქრისტიანებსა და იუდეველებს აეკრძალათ მუსლიმთა კუთვნილ „ისმაილის“ აბანოში შესვლა. ასეთივე უფლებები ჰქონდათ სომხებსა და ებრაელებს. გადასახადის თვალსაზრისით კი ებრაელები და მუსლიმები ნაკლებს იხდიდნენ ქართველთაზე შედარებით.

1123 წლის ზაფხულში შირვანში ლაშქრობის შემდეგ დავით IV აღმაშენებელი დასავლეთ საქართველოში გადავიდა და მცირე ხანს ლაშქარი დაასვენა. მემამლანის ცნობით, მეფეს შემოდგომა გეგმაში გაუტარებია და ადგილობრივი საკითხები მოუგვარებია. 1124 წლის მარტში კი დავითი ქართლში გადავიდა და ღვანისისკენ გაილაშქრა. როგორც ჩანს, დასავლეთ საქართველოში ყოფნისას მეფე საგანგებოდ ამზადებდა ღვანისის შემოერთების ოპერაციას. ასეთი მნიშვნელოვანი ქალაქის დაუფლება ადვილი არ იყო და ამისათვის, სავარაუდოდ,

წინასწარი სამზადისიც ჩატარებულია.

1124 წლის მარტში დავით IV-მ დმანისი აიღო. მემატიანე მხოლოდ მშრალად მიუთითებს: „აილო ქალაქი დმანისი“. როგორც ჩანს, დიდი ბრძოლები ქალაქის დასაუფლებლად არ გამართულა. შესაძლებელია, ყოველმხრივ შევიწროებულ დმანისელებს თავისი ნებით ელი-არებნით ერთიანი საქართველოს მეფის უზენაესობა. დმანისი სამეფო ქალაქად გამოცხადდა.

შირვანისა და ანისის შემოერთება

დავით IV აღმაშენებელმა დიდგორის ბრძოლის შემდეგ მიზნად დაისახა სელჩუკებისგან მთელი სამხრეთ კავკასიის გათავისუფლება. ამიტომაც, XII საუკუნის 20-იანი წლებიდან ქართული ლაშქარი მომთაბარეებისგან ათავისუფლებს შირვანისა და ანისის ტერიტორიას.

დავით IV აღმაშენებელმა რამდენჯერ ილაშქრა შირვანში. ამ სამხედრო ექსპედიციების წყალობით რეგიონი მთლიანად გაიწმინდა მომთაბარე სელჩუკებისგან. 1117 წელს დემეტრე უფლისწულმა ილაშქრა შირვანში და ქალაქი ქალაქი აიღო. 1120 წელს დავითმა ორჯერ გაილაშქრა შირვანში მოთარეშე სელჩუკების წინააღმდეგ, აიღო ქალაქი ყაბალა. 1123 წელს მეფემ შამახისა და გულისტანის დამორჩილება შეძლო. 1124 წლის სექტემბერში დავით IV აღმაშენებელმა მთლიანად შემოიმტკიცა შირვანის სამეფო და ადგილობრივ ციხე-ქალაქებში პერელი და კახელი მეციხოვნეები განაწესა. შირვანის საქმეების ზედამდგომად მეფემ სვიმონ ჭყონდიდელ-მწიგნობართუხუცესი დანიშნა.

1124 წლის აგვისტოში დავითს ანისელი თავადები ეახლნენ და ქალაქის გადაცემა შესთავაზეს. ანისელე-ბი უკმაყოფილონი იყვნენ მათი მმართველის, აბულ-ასვარის, პოლიტიკით, რომელმაც უზარმაზარი ნა-ხევარმთავარ დაამზადებინა და ანისის კათედრალის გუმბათზე დაადგმევინა. მოსახლეობა შეელა დავით IV-ისგან ელოდა. ქართველთა მეფემ არ დააყოვნა და 60-ათასიანი არმიით ანისში ჩავიდა. დავითი ქალაქს ისე დაეუფლა, რომ ერთი ადამიანი არ დაშავებულა. აბულ-ასვარი ოჯახთან ერთად საქართველოში გამოაგზავნა. მეფემ მიზგითადქცეულ მთავარ კათედრალში ლოც-ვა მოისმინა და იქვე ბერძენთა დედოფლის საფლავი მოინახულა სომეხი სასულიერო პირების თანხლებით. დავითმა საფლავს სამგზის ჩასძახა: „გიხაროდეს შენ, წმიდაო დედოფალო, რამეთუ იხსნა ღმერთმან საყდარი შენი უსჯულოთა ხელთაგან.“

ანისისა და შირვანის შემოერთების შემდეგ საქართვე-ლოს საზღვარი გადაიჭიმა ნიკოფსიდან-დარუბანდამდე

და ოსეთიდან-არეგანამდე. ქართველი მეფე უშუალოდ იერთებდა მის მიერ სელჩუკთაგან გათავისუფლებულ ტერიტორიებს. 1124 წლისთვის საქართველოს სამეფო დაახლოებით 205 ათას კვ.კმ-ს შეადგენდა. ქართველ მეფეთა ტიტულატურა საბოლოოდ ასე ჩამოყალიბდა: „მეფე აფხაზთა (დას. საქართველო), ქართველთა (ტაო-კლარჯეთი), რანთა და კახთა (პერეთ-კახეთი), სომეხთა (ტაშირ-ძორაგეტი), შარვანშა (შირვანის მფლობელი) და შაჰანშა (ანისის სამეფოს მფლობელი).“

დავით IV აღმაშენებლის

გარდაცვალება

1125 წლის 24 იანვარს ორმოცდაცამეტი წლის ასაკ-ში გარდაიცვალა საქართველოს მეფე დავით IV აღმა-შენებელი. მემატიანის მონათხრობს თუ გავითვალის-წინებთ, მეფეს დიდხანს არ უავადმყოფია. 1124 წლის შემოდგომაზე მან შირვანი შემოიმტკიცა და იქაური ამბები განაგო. ზამთარი საქართველოში გაატარა, სა-დაც მეფე უეცრად შეუძლოდ შეიქნა და 1125 წლის 24 იანვარს გარდაიცვალა. მეფე ანდერძისამებრ გელათის მონასტრის მთავარ კარიბჭეში დაკრძალეს. საფლავის ქვას ასეთი წარწერა ამშვენებს: „ქ. ესე არს განსასუ-ენებელი ჩემი უკუნიით უკუნისამდე, ესე მთნავს, აქა დავემკვიდრო მე.“

სიკვდილამდე ცოტა ხნით ადრე დავით IV აღმაშე-ნებელმა შექმნა მალაღმბატურული, ფილოსოფიური უარის ნაწარმოები „გალობანი სინანულისანი“. ნაწარ-მოებში ადამიანის დაცემის ბიბლიური ისტორიის ფონზე გადმოცემულია მეფის პიროვნული ცოდვები. დავითი მაცხოვარსა და ღვთისმშობელს ავედრებს სულს და სთხოვს მათ „ნუ წარმწყმედ ცოდვათა შინა, და ნუ იხ-სენებ ძვირთა ჩემთა, და ნუ დამსჯი მე ქუესკნელთა თანა.“ „გალობანი სინანულისანი“ დანერგლია ღრმად მორწმუნე ადამიანის მიერ. ნაწარმოების თითოეული სტრიქონი გაუკრებელია რწმენით, სევდით, განცდით. დავითი უფალს მიმართავს: „მე ვარ, ვითარცა უფსკრუ-ლი, შესვრებული ბილწებისა ღუარათა!“ იქვე წერს: „სა-ხეთა მიერ ბოროტთა მიცემითა ვაცოდვე ერი ჩემი“, – ეს არის მონანიე სულის ამოძახილი.

გელათისა და შიოშვიძის მშენებლობა

დავით აღმაშენებელი ქართული მიწების გათავისუფ-ლების პარალელურად აქტიურად საქმიანობდა ქვეყნის აღმშენებლობისათვის. მემატიანე საგანგებოდ აღნიშ-ნავს, რომ მეფე ზრუნავდა ხიდების აგების, გზების გაყ-

ვანისა და ქვაფენილით მოპირკეთებისათვის. დავითი დიდ ყურადღებას უთმობდა ტაძრების მშენებლობას, რომლებიც სულიერებისა და განათლების კერად უნდა ქცეულიყვნენ. მის სახელს უკავშირდება ქართული ხუროთმოძღვრობის უბრწყინვალესი ძეგლის, გელათის მთავარი ეკლესიისა და შიომღვიმის ზედა ტაძრის მშენებლობა.

ქალაქ ქუთაისიდან 12 კმ-ის დაშორებით მდებარეობს შუა საუკუნეების მნიშვნელოვანი სამონასტრო და საგანმანათლებლო ცენტრი – გელათის მონასტერი. დავითის თანადროული ნაგებობები გელათში რამდენიმე – ლეთისმშობლის სახელობის მთავარი ტაძარი (მინაშენების გარეშე), აკადემიის შენობა, ასევე მთავარი კარიბჭე, სადაც თავად დავითის განასახევენებელია (მასაც ეტყობა შემდეგი გადაკეთების კვალი). ტაძრის აგება მეფეს 1106 წელს დაუწყო, მისი დასრულება დავითის ვაჟის, დემეტრე I-ის, მეფობის დროს არის საგარაუდო. ეს არის ტიპური ცენტრალურ-გუმბათოვანი ნაგებობა, რომელსაც აგვირგვინებს განიერი და მაღალი გუმბათი. ტაძრის შიდა სივრცე კარგად არის ორგანიზებული. დიდი და ვრცელი დარბაზი საშუალებას იძლევა სრულად აღიქვას მთელი გარემო, მხატვრობა. ინტერიერი მთლიანობაში დიდებულების შთაბეჭდილებას ქმნის. საკურთხეველში შემონახულია უნიკალური მოზაიკა, რომელიც მსოფლიო კედლის მხატვრობის ერთ-ერთი საინტერესო ნიმუშია. ტაძრის ჩრდილოეთის კედელზე გამოსახულია თავად დავით IV აღმაშენებლის ფრესკა.

კომპლექსის განაპირას მდებარეობს დიდი დარბაზული ნაგებობა (25.36 – 10.36 მ), რომელიც გელათის აკადემიის შენობა უნდა ყოფილიყო. აქ სასწავლო პროცესი ისეთივე იქნებოდა, როგორიც ბიზანტიის იმპერიის ტერიტორიაზე არსებულ აკადემიაში იყო, კერძოდ, სამეცნიერო დისციპლინები იყოფოდა ტრივიუმისა (ტრივიუმ) და ქუადრივიუმის (კუადრიუმ) (სამი + ოთხი) ციკლებად. აკადემიაში ასწავლიდნენ გეომეტრიას, არითმეტიკას, მუსიკას, რიტორიკას, გრამატიკას, ფილოსოფიას, ასტრონომიას. ზოგადად, დავით აღმაშენებელი ძალიან ზრუნავდა მოსახლეობის განათლებისათვის. მან ბიზანტიაში გაგზავნა 40 ახალგაზრდა იქაურ უნივერსიტეტში (აკადემიებში) ცოდნის მისაღებად.

მონასტრის ჩრდილო-აღმოსავლეთით, ამალღებულ ადგილზე მდებარეობს „სოხასტერი“ – ბერების საცხოვრებელი. ამ ტერიტორიაზე რამდენიმე ისეთი ნაგებობის ნაშთია, რომლებიც არასაეკლესიო დანიშნულებისა ჩანს. მეცნიერები ფიქრობენ, რომ აქ უნდა ყოფილიყო ქსენონი – მოხუცთა და ავადმყოფთა თავშესაფარი.

დავითი პირადად დადიოდა ქსენონში და ამონებდა ავადმყოფთა ქვეშავებსა თუ საკვებს.

შიომღვიმის მონასტერი მდებარეობს მცხეთის რაიონში. კომპლექსი კლდეების ძირში დგას და ერთადერთი მისასვლელი მდინარე მტკვრის მხრიდან აქვს. მონასტერში სხვადასხვა ეპოქის ნაგებობებია, მათ შორის, VI საუკუნის გუმბათოვანი ტაძარი. დავით IV აღმაშენებელს შიომღვიმის მონასტრის ზემო ეკლესია აუგია, რომელიც თავდაპირველად გუმბათოვანი ყოფილა. დაზიანების გამო XVII საუკუნეში გივი ამილახვარმა საფუძვლიანად გადააკეთა ტაძარი და უგუმბათოდ აღადგინა. XVIII საუკუნის 30-იან წლებში და XIX საუკუნის 90-იან წლებში ეკლესია ხელახლა გადააკეთეს. დავითი საგანგებოდ ზრუნავდა შიომღვიმის სხვადასხვა საეკლესიო ნივთებით უზრუნველყოფისთვის.

საინტერესო ამბები დავითის ბიოგრაფიიდან

მეფე და ნიგინი

დავითის ნიგინადმი სიყვარული საყოველთაოდ იყო ცნობილი. მეფეს ლაშქრობაში თუ მიმოსვლისას ჯორებსა და აქლემებზე აკიდებული მცირე ბიბლიოთეკა დაჰქონდა. მოსვენებისას ყოველთვის ნიგნს კითხულობდა. მემკვიდრე ერთ საინტერესო დეტალს ახსენებს, ყოველი ნიგნის ნაიტივის შემდეგ წესად ჰქონია ბოლოში ნიშანი დაესვა. ჩვენს ისტორიკოსს თავად დაუთვლია, რომ ერთ ნელინადმი „ნიგნი სამოციქულო“ მეფეს ოცდაოთხჯერ წაუკითხავს. ნიგნისადმი ასეთი განსაკუთრებული სიყვარული ერთხელ კინაღამ ძვირად დაუჯდა დავითს. იმხანად თბილისი ჯერ კიდევ არ იყო შემოერთებული, მეფეს ამაზე მოუტანეს, რომ ქალაქში სელჩუკთა დიდი რაზმი ჩამოვიდა განძიდან მომავალ ქარავალს. დავითმა თავისი ერთგული მეომრები გაგზავნა და ლოჭინის ხევში მყოფი ნახირი გამოარეკინა. სელჩუკებმა სასწრაფოდ მდევარი დაადვენეს, დავითი აეჭვებოდა და დავითმტკერს, მაგრამ ვიდრე სელჩუკები მოვიდოდნენ, იქვე ნიგნის ნასაკითხად განმარტოვდა. მეფე ისე გაერთო კითხვით, რომ ვერც კი გაიგო მტრის მისვლა და ბრძოლის დაწყება. მხოლოდ მოგვიანებით მიეცემა დავითი თანამებრძოლებს, სელჩუკები დამარცხდნენ, მაგრამ ქართველთა „ხრამლმანცა დაღულარჭნილმან უარყო ქარქაში თვისი.“

დავითი სიკვდილს მთავარანგელოზის ხატმა ისხნა

დავითის მემკვიდრე ერთ საინტერესო ამბავს მოგვითხრობს, თუ როგორ ისხნა მეფე სიკვდილსაგან გულსაკიდმა ხატმა. დავითი ქართლში ერთ ციხეს იყო შემომდგარი. მეციხოვნეები დანებებას არ აპირებდნენ. მეფის ბრძანებით ჩვენმა ჯარმა ბანაკი დასცა და ციხის ბლოკადა დაიწყო. შუადღეს დავითი თავის ქარვის წინ იდგა, ოდენ პერანგის ამარა. როგორც ჩანს, მეციხოვნეებმა ეს შეამჩნიეს და ერთ-ერთმა მათგანმა, რომელიც უცდომელი მსროლელი იყო ისრისა, მეფე მიზანში ამოიღო. ჰერა ისარი და პერანგი დაუფლითა. ყველას გონა, მეფე დაჭრესო, მაგრამ დავითი მთავარანგელოზის პატარა ხატმა ისნა, რომელიც ყელზე ეკიდა.

დავით IV აღმაშენებლის სიგელის თავგადასავალი

დავით IV-ის ეპოქის სამი სიგელია ჩვენამდე მოღწეული. განსაკუთრებით საინტერესოა 1123-1124 წლებში შედგენილი „ანდერძი დავით მეფისა მღვიმისადმი (შიომღვიმისადმი)“. თავის შინაარსთან ერთად ამ სიგელს საინტერესო თავგადასავალიც აქვს. დედანი ინახებოდა სინოდალური კანტორის არქივში, რომელიც პირველი მსოფლიო ომის დაწყებისას, უსაფრთხოების მიზნით, კავკასიაში მოქმედი უწყებების არქივებთან ერთად 1915 წელს ევაკუირებულ იქნა ჩრდილოკავკასიაში, ქალაქ კრაპოკინის ახლოს, სტანიცა კავკასიაში. ფუთებლად შეკრული დოკუმენტები ძველი ციხის ერთ-ერთ შენობაში განათავსეს. 1919 წელს სტანიცა კავკასია ნიუტელმა არმიამ დაიკავა. მათ არქივი, მათ შორის, უნიკალური ძველი სიგელები ციხის გარშემო არსებულ თხრილში ჩაყარეს. ს. კაკაბაძე, რომელიც 1923 წელს ჩრდილოკავკასიაში გატანილი არქივის ნარჩენების დასაბრუნებლად პირადედ ჩაივდა, ადგილზე ასეთი ამბავი დახვდა: „სიგელ – გურჯების ნაგლეჯები ქარს მიჰქონდა და ჯარისკაცები მცხოვრებლებსაც ნებას არ აძლევდნენ ქალღლეების აკრუვისას – მიამბეს მე სტანიცაში ამ ამბის მნახველებმა. ასე განიყვანა და დაიღუპა უდიდესი განძეულთა. ორიოდ ნაგლეჯი ამ ორმოცდამდე მოტყუებით ნაშთილი მოქ. აბრამ ვანგულოვმა, რომელმაც ეს ნაგლეჯები შეინახა და ეხლა გადმომცა. (ცხენი მიმყავდა ვითომ მოსაძოვებლად და ისე ჯარისკაცების დაუნახველად ავკრიფე რამოდენიმე ნაფლეთიო“, სიტყვა მან. ერთი ამგვარი ნაფლეთი არის ხელის დადება ნაგლეჯი დავით აღმაშენებლის ანდერძისა, რომლის სიგრძეც 2 მ.

იყო.“ საბედნიეროდ, ეს სიგელი მანამდე გამოცემული გახლდათ და, ასევე თ. ჟორდანიას შეკვეთით ალ. როინაშვილს მისი ფოტო ჰქონდა გადაღებული. ასე მოაღწია ამ ანდერძმა ჩვენამდე.

დავით IV აღმაშენებლის ოჯახი

დავით IV-ის პირველი ცოლის თაობაზე არაფერია ცნობილი. ვიცით მხოლოდ, რომ მასთან დავითს შეეძინა თამარი, დემეტრე და კატა. სომეხი ისტორიკოსის, მათეოს ურჰაეცის ცნობით, საქართველოს დედოფალი სომეხი ყოფილა. მემკვიდრე დასძენს: „ჰყავდა აგრეთვე მეფე დავითს ერთი ღვიძლი შვილი სომხის ქალისგან, რომელსაც სახელად ერქვა დემეტრე“. სხვა ადგილას კი იგივე ავტორი იმეორებს, რომ ქართველთა მეფე დემეტრე „იყო შვილი სომხის ქალისა“. დავითის მეუღლის ცხოვრების ბოლო პერიოდზე ქართულ ისტორიოგრაფიაში ურთიერთგამომრიცხველი მოსაზრებაა გამოთქმული. ამის მიზეზი კი XII საუკუნის ერთი წერილია, რომელიც ეკუთვნის იერუსალიმში მოღვაწე ფრანგ მეფესალმუნეს ასნელუსს. წერილის ადრესატი იყო ეპისკოპოსი გალონი, სტეფანე მთავარდიაკანი და „ერთობლივ პარიზის ღვთისმშობლის კრებულ“. ასნელუსი, იესო ქრისტეს საფლავის სახელოვანი კანტორი და ზუცკის მათ ატყობინებდა, რომ პარიზში გააგზავნა ქართველთა მეფის დავითის ნაქონი ძელიცხოვრისაგან გაკეთებული ჯვარი. იქვე ასნელუსი ადრესატებს მოუთხრობს ამ ჯვრის თავგადასავალს: „ამ ჯვარს დავით, მეფე ქართველთა, სანამ ცოცხალი იყო, უღარეს თაყვანისცემას და სიყვარულს უძღვნიდა. ის დავით, რომელს, მისი წინაპრებით, კასპიის კარი – გოგსა და მაგოგს რომ ზღუდავს – ეჭირა და დარაჯობდა, რასაც შვილი მისი აქამომდე ასრულებს, ვისი ქვეყანა და სამეფო მედელთ და სპარსთა წინააღმდეგ ჩვენი, ასე ვთქვათ, წინა ბურჯია.

შემდგომად დავითის სიკვდილისა და მისი შვილის გაამეფებისა მეუღლემ მისმა, უფრო სინმიდისა, ვიდრე გვარისშვილობისათვის სათაყვანო, წესი მონაზნობისა მიიღო, სარწმუნოების სამოსელი იწება და მცირეოდენ (ზღუდებით) იერუსალიმში მოვიდა, ამ ჯვარის და ბევრი ოქროს თანამოვლებით, და იყო მისი ნადილი არა შინ დაბრუნება, არამედ აქ მშვიდობასა და მყუდროებაში სიცოცხლის დასრულება...

ბოლოს ნაშობლელთა სულ დაარიგა, გაცა და მონასტრის საჭიროებისათვის დახარჯა. და ოდეს ჩვენი ქვეყანა შიმშილობამ შეანუხა, თვითონ მისი ხელქვეითებით გაჭირვებაში ჩავარდა, და თუმცა ბევრი რამ სარეწრად ან სესხად მიეღო, მაინც მისი ქველის გრძნობით იძულე-

ბული გახდა იმ მონასტრის მოთხოვნილებისათვის, მას რომ ებარა, ისე მოქცეულიყო, როგორც საკუთარ ხორციელ საჭიროებისათვის არასგზით არ იმოქმედებდა.

ამრიგად ის ძელი, არა ვითარი ფასის შესაღარი, ამ მიზეზით ფასად იქცა და ამა გამოგზავნენ.

როგორც ვხედავთ, წერილში საუბარია დავით IV-ის ერთ-ერთ მეუღლეზე, მაგრამ სახელდობრ რომელზე, ამის თაობაზე ისტორიოგრაფიაში დავობენ. ეს წერილი მრავალჯერ გამოცემულა. ევროპულ გამოცემებში მის თარიღად ნაჩვენებია 1108 წელი. ამ თარიღს მოუთითებს ზ. ავალიშვილიც, რომელმაც საგანგებო წარკვეცი უძღვნა ანსელმუსის წერილში მოთხრობილ ამბავს. მეცნიერის აზრით, წერილში მითითებული საქართველოს დედოფალი დავით IV-ის პირველი ცოლი უნდა იყოს, რომელიც, რაღაც მიზეზით, გაეყარა თავის მეუღლეს და იერუსალიმში გაემგზავრა. ეს მოსაზრება მოგვიანებით გაიზიარა შ. ბადრიძემ.

ქართულ მეცნიერთა ნაწილმა კი (ს. ჯანაშია, რ. მეტრეველი, ჯ. სტეფანაძე და სხვ.) ყურადღება იმაზე გაამახვილა, რომ წერილში დავით IV აღმაშენებელი გარდაცვლილად მოხსენიებული. იმ დროს, როცა ანსელმუსი თავის ეპისტოლეს წერდა, საქართველოს უკვე დავითის ვაჟი განაგებდა. ეს რეალობა კი გვაფიქრებინებს, რომ იერუსალიმში ჩასული საქართველოს დედოფალი მხოლოდ დავითის მეორე ცოლი – გულანდუსტაშ შვიდღება ყოფილიყო. ამდენად, ანსელმუსის წერილი არ გამოდგება დავითის პირველი ცოლის ბიოგრაფიის აღსადგენად. საქართველოს დედოფალი XI-XII საუკუნეების მიჯნაზე უნდა გარდაცვლილიყო.

როგორც ითქვა, დავით IV-ს პირველ ცოლთან შეეძინა მომავალი ტახტის მემკვიდრე დემეტრე, ასევე ქალიშვილი თამარი და კატა.

თამარი დაახლოებით 1090-1092 წლებში უნდა იყოს დაბადებული. დავითის ისტორიკოსის ცნობით, იგი უფროსი იყო მეფის შვილებს შორის. მემატიანეს მიხედვით: „პირმშო ასული თჳსი თამარი გაეგზავნა დედოფლად შერვანისა“. ეს ქორწინება 1105-1106 წლებშია სავარაუდებელი. ქართული მეფის ასული აფრიდუნ შირვანშაჰის ძე მანუჩერ II-ზე უნდა დაექორწინებინათ. ნ. ბერძენიშვილის მითითებით, დავით აღმაშენებლის მიერ გადაღმული ეს ნაბიჯი გამიზნული იყო შირვანშაჰთან კეთილი დამოკიდებულების დასამყარებლად და მის ჩასაბმელად თურქ-სელჩუკთა წინააღმდეგ ბრძოლაში. თუმცაღა, ამ დამოყვრებამ სრულებითაც არ შეუძალა ხელი დავითის შირვანი დაელაშრა და იქაურ ციხესიმაგრეებში საქართველოს სამეფო ლაშქარი ჩაეყენებინა. თამარსა და მანუჩერ II-ს შვიდი შვილი შეეძინათ. დღემდე დაუდგენელ

მიზეზთა გამო 1152 წლისათვის თამარი საქართველოში დაბრუნდა და მონაზვნად აღიკვეცა. ერთი გვიანდელი კინკლასი გვაუწყებს: „1152 – აჲა თამარისგან აშენებული ეკლესია აკურთხეს და თამარ ჩოვანი ჩაიკურთხა“. ტაძარი, რომელიც თამარის სახსრებით აიგო, თილის ეკლესია იყო, რომლის კედელზე შემორჩენილი წარწერა გვაუწყებს: „ქმნილებამან რამ აჲამისა სოფლისამან სხვსა მიიღოს დანყება ყოფადისა მოქმედებითა შენ ზედა ჯვარცმულისა ქრისტეს ღმერთისადათა, რომლისა მიმართ ჟამსა მას შემენ მექმენ მსახურსა შესნა თამარს“.

სიცოცხლის ბოლოს თამარის მონაზვნად აღკვეცაზე მოუთითებს „ლაშა-გიორგის დროინდელი მემატიანეც“. ისტორიკოსი დასძენს, რომ 1155 წელს „დემეტრე მეფე მოკუდა, და და დემეტრესი თამარ, თიღვსა აღმაშენებელი, ისიცა შემონაზონებული გარდაიცვალა“. ამასთანავე, თამარი ცოცხალი ჩანს XII საუკუნის 60-იანი წლებში დასაწყისშიც. ანისის ალების შემდეგ გიორგი III-მ ეს სასიხარულო ამბავი თავის გამრდელ მამიდას, თამარ დედოფალს დედოფალს, აუწყა. ამის შემდეგ წყაროებში თამარი აღარ გვხვდება. უცნობია მისი გარდაცვალების წელი და დაკრძალვის ადგილი.

დავითის მეორე ქალიშვილი, კატა, დაბადებული უნდა იყოს დაახლოებით XI საუკუნის მიწურულს. ქართულ წერილობით წყაროებში მხოლოდ მისი ბიზანტიამი გათხრების შესახებ არის აღნიშნული. სხვა ბიოგრაფიული ცნობები კატას შესახებ არ გვაგვანია. ავტორი „ცხოვრება მეფეთ-მეფისა დავითისა“ აღნიშნავს: „ასული თჳსი კატა გავზავნა საბერძნეთს სძლად ბერძენთა მეფისა“. ისტორიოგრაფიაში აზრთა სხვადასხვაობაა კატას მეუღლის ვინაობის შესახებ. მეცნიერთა ნაწილს (ო. ლორთქიფანიძე, ე. კოპალიანი, შ. მესხია, რ. მეტრეველი) მიაჩნიათ, რომ კატა გაათხოვეს ბიზანტიის იმპერატორ ალექსი კომნენოსის უმცროს ვაჟზე, ისააკზე. სხვა მოსაზრებით (ლევო, ჯ. სტეფანაძე), კატას მეუღლე უნდა ყოფილიყო ანა კომნენისა და ნიკიფორე ვრიენოსის ვაჟი, ალექსი. ეს უკანასკნელი ვარაუდი ეფუძნება ბიზანტიელი ისტორიკოსის, ზონარას, ცნობას, რომელიც აღნიშნავს, რომ კატა „დანიშნული იყო ეკსაროსის უფროს ვაჟზე“. ამ ეკსაროსად კი ნიკიფორე ვრიენოსია მიჩნეული.

ზონარას ცნობა ანგარიშგასაწევია, მაგრამ აქვე ისიც გასათვალისწინებელია, რომ საქართველოს სამეფო ოჯახი სწორედ ისააკ კომნენის შთამომავალთ თვლიდა „სახელეულად თვისად“, დიდ პატივს მიაგებდა და მფარველობდა. ისააკ კომნენის შვილია ანდრონიკე, რომელიც გიორგი III-ის დროს საქართველოს ეწვია და სამეფო კარმა პომპეზური შეხვედრა მოუწყო, ხოლო ალექსი კომნენოსი, რომელსაც თამარ მეფე დაეხმარა

ტრაპზონის იმპერიის შექმნაში, ანდრონიკეს შვილიშვილი იყო. ამდენად, ბაგრატიონებსა და კომნენოსნებს საგვარეულოს ამ შტოს შორის მჭიდრო ნათესაური კავშირია საგარეოდ, რაც კატას ისააკ კომნენოსზე გათხოვებას უფრო დამაჯერებელს ხდის.

დავითის მეორე მეუღლე იყო გურანდუხტ დედოფალი, ყივჩაყთა მთავრის, ათრაქა შარალანის ძის ასული. გურანდუხტის შესახებ ქართულ წყაროებში საკმაოდ მწირი ცნობებია შემონახული. „ცხოვრებამ მეფეთ-მეფისა დავითისას“ ავტორი დადებითად ახასიათებს საქართველოს დედოფალს. გურანდუხტი ყოფილა „სანატრელი და ყოვლად განთქმული სიკეთითა“. 1118 წელს დავით IV-სა და გურანდუხტ დედოფალს შეეძინათ ვაჟი, ვახტანგი. დავით IV აღმაშენებლის 1125 წლის ანდერძზე დაყრდნობით (ზოგიერთი მკვლევარი ამ ანდერძს ნაყალბეად მიიჩნევს) ქართულ ისტორიოგრაფიაში გამოთქმულია მოსაზრება, რომ დავითსა და გურანდუხტს კიდევ, სულ ცოტა, ორი ქალიშვილი უნდა ჰყოლოდათ. ანდერძში საქართველოს მეფე თავის ვაჟს, დემეტრეს, სთხოვს ყურადღება მიუპყროს თავის დებს. ამ დროისათვის დემეტრეს ლეიძი დედამამუილები თამარი და კატა უკვე კარგა ხნის გათხოვილი იყვნენ და მათ ძმის პატრიონობა არ სჭირდებოდათ. როგორც ჩანს, მეფე თავის უმცროს შვილებზე დარდობდა და ამიტომაც დემეტრეს ანდერძად უტოვებს: „დათა მისთა პატიე სცეს, ვითარ შვილთა ჩემთა საყუარელთა“. იმას, რომ დავითსა და გურანდუხტს ნამდვილად ჰყავდათ ერთი ქალიშვილი, ცხადყოფს „ისტორიანი და აზმანი შარაყანდეთანის“ უცნობი ავტორი.

დავით IV აღმაშენებლის გარდაცვალების შემდეგ გურანდუხტი იერუსალიმში მიდის და აქ განაგრძობს მოღვაწეობას. დედოფლის ბიოგრაფიის ამ დეტალის აღდგენა ხერხდება ფრანგი მეფესალმუნის ანსელუსის წერილის მიხედვით. ეს ეპისტოლე ზემოთ უკვე დავიგომწმეთ, აქ კი მხოლოდ აღვნიშნავთ, რომ გურანდუხტ დედოფალს იერუსალიმში ჩაუტანია დავითის ნაქონი ჯვარი, რომელიც ძელიცხოველის ნაწილს შეიცავდა. გურანდუხტ დედოფალი იერუსალიმში უნდა გარდაცვლილიყო.

დავით IV აღმაშენებლისა და გურანდუხტ დედოფლის ვაჟი იყო ვახტანგ უფლისწული. იგი დაიბადა 1118 წელს. ზოგიერთი მეცნიერის აზრით, ვახტანგი უნდა იხსენიებოდეს დავით აღმაშენებლის 1125 წლის ანდერძში. მეფე თავის მემკვიდრეს, დემეტრე უფლისწულს, სთხოვდა, რომ ეზრუნა გურანდუხტ დედოფალზე, მცირეწლოვან ძმასა და ასევე პატარა ნახევარდებს. ანდერძში ნათქვამია: „რამათ ძმამ მისი გაზარდოს. და, თუ ინებოს ღმერთმან და ვარგ-იყოს ცუაბა, შემდგომად მისსა მეფე-ჰყოს მამულსა ზედა, და დათა მისთა პატიე სცეს,

ვითარ შვლთა ჩემთა საყუარელთა“.

დოკუმენტის ეს მონაკვეთი იმითაცაა ჩვენთვის საყურადღებო, რომ მეფე, მომავალში, თავისი უმცროსი ვაჟის გამეფებას არ გამოირიცხავდა რაც საქართველოში არსებული სამართლით ყოვლად მიუღებელი იყო. ქართულ წყაროებში ვახტანგის მხოლოდ დაბადებაა აღნიშნული. სხვა ბიოგრაფიული ცნობები მის შესახებ უცნობია. უფლისწულის ცხოვრების ბოლო პერიოდზე საკმაოდ საინტერესო მონათხრობი დაუცავს სომეხ ისტორიკოს ვარდან არეველცს, რომელიც, გვესაუბრება რა 1130 წლის ახლო ხანებში დემეტრე I-ის წინააღმდეგ მოწყობილ აჯანყებაზე, დასძენს, რომ ამ შეთქმულებაში მონაწილეობა მიუღია დავითის ვაჟსაც. მეცნიერთა აზრით, ეს უფლისწული სწორედ ვახტანგი უნდა ყოფილიყო, რომელიც მეფე დემეტრეს მომხრეობა შეიპყრეს და თვალები დაუბრუნა. მემკვიდრე მოგვითხრობს: „დაახლოებით იმ დროს ივანე აბულეთის ძემ მოისურვა დემეტრესა და მისი ძმის გიორგის მოკლა. მამამისი აბულეთი მის წინაშე თეთრ წვერს იგლეჯდა და უქრძალავდა ამას. ისინი დმანისის ციხეში გამოკეტეს ძმათა შორის სიცრუის გამო, რაც გაიგო დემეტრემ... მან გაგულისებულმა უთხრა: „არა, მეფე, მე ზელმა ჩაგიგდე შენ შენი ძმა [ვახტანგი], რომელსაც სურდა მეფობა.“ [მეფე დემეტრემ] შეიპყრო ის, თვალები დასთხარა და გაუშვა“. ამ ტრაგიკული ისტორიის შემდეგ ვახტანგი არც ქართულ და არც უცხოურ წყაროებში აღარ გვხვდება.

დავით IV აღმაშენებელსა და გურანდუხტ დედოფალს ჰყავდათ კიდევ რამდენიმე ქალიშვილი, რომელთა ვინაობა, სამწუხაროდ, ცნობილი არ არის. ისინი იხსენიებიან დავით IV-ის 1125 წლის ანდერძში. მხოლოდ ერთ-ერთ მათგანს ახსენებს თამარის ისტორიკოსი. „ისტორიანი და აზმანი შარაყანდეთანის“ ავტორის მითითებით, დავითის ერთი ასული, რომელიც სწორედ გურანდუხტ დედოფალთან უნდა შესძენოდა მეფეს, გათხოვილი ყოფილა ოსეთში.

დემეტრე I

საქართველოს მეფე 1125-1156 წლებში. დემეტრეს XI-XII საუკუნის ქართველ მონარქთა შორის ღირსეული ადგილი უჭირავს. დავით IV-ის მიერ შექმნილი იმპერიის სადევნებთან ყოფნა უაღრეს ენერგიასა და ძალისხმევას მოითხოვდა ახალგაზრდა მონარქისაგან. აქვე არ შეიძლება არ აღინიშნოს, რომ დემეტრე I-ის მოღვაწეობის შეფასებისას, თითქმის ყოველთვის პარალელი კეთდება

დავით IV-სთან. გადაჭარბებული არ იქნება, თუ ვიტყვით, რომ ამ შემთხვევაში დავით IV-მ ერთგვარად დაწვდილა კიდეც თავისი ვაჟი. მაგრამ ეს ბუნებრივია, ვინაიდან დავით IV ერთიანი საქართველოს საძირკვლის ჩამყრელია, მისი მემკვიდრეები (დემეტრე I, გიორგი III, თამარ მეფე) კი ამ მონაპოვრის სახელოვანი შემნახველნი.

დემატრა უფლისწული

რაოდენ საოცარი არ უნდა იყოს, იმ ადამიანის შესახებ, რომელიც ერთ-ერთ გადამწყვეტ პერიოდში მართავდა საქართველოს, თითქმის არაფერია ცნობილი. ამის თაობაზე ჯერ კიდევ ივ. ჯავახიშვილი აღნიშნავდა: „მისი ცხოვრება და თავგადასავალი საიდუმლოებით არის მოცული, ხოლო მოღვაწეობის შესახებ ძალიან ცოტა რამ ვიცით. ამიტომ ხეირიანად არც-კი ჩანს, რაზე იყო დაწყებული ამ მეფის დიდი სახელი“. ქართულ ნარატულ მყარობთან შედარებით, დემეტრე I-ის შესახებ გაცილებით მეტს მოგვითხრობენ უცხოეოვანი ავტორები, მეტადრე, მუსულმანი პოეტები და მეცნიერები განადიდებენ საქართველოს მეფეს, ლეგენდების საფარქვეშ აქცევენ მის პიროვნებას.

ცნობილი შირვანელი პოეტი ხაკანი შირვანი თავის ოდამი ალტაცებით აღნიშნავს:

„ხელმწიფის კარი ქვეყნის ბედნიერებაა და მეც, ამიტომ, მის ქებას ოქროს წყლით ვწერ.

სახელმწიფოს საყრდენი დავითის შვილი, რომელსაც დიდებულ პატიარქს კი არა, კეისარს უწოდებ.

დიდი წყალობა იქნება ისკანდერისათვის (ალექსანდრესათვის)

თუკი (დემეტრეს) კეისარს კი არა, ისკანდერს ეუწოდებ“.

დემეტრე I უნდა დაბადებულიყო 1093 წელს. ამდენად, პატარა უფლისწული მომსწრე და მწახველი იყო იმ დიდი ცვლილებებისა, რომლებიც XI-XII საუკუნეების მიჯნაზე შემდინარეობდა საქართველოში. მამის გვერდით იგი ახალგაზრდობიდანვე ჩანს, როგორც ერთგული თანამებრძოლი. დავით IV-ის სიცოცხლეში დემეტრე სახელმწიფო საქმეების წარმართვაშიც მონაწილეობდა თანამოსაყდრის სტატუსით.

1117 წელს დემეტრე უფლისწულის სარდლობით ქართველთა ლაშქარმა შირვანი დალაშქრა და ციხე ქალაქი იპო. დემეტრე დავითის ძემ, „ქმნა ომნი საკრველნი, რომლითა განაკრენა მხილველნი და მსმენელნი“, – დასძენს დავითის ისტორიკოსი. მემბტიანის ეს სიტყვები გასაკვირი არ უნდა იყოს, რამეთუ სახელოვანი მამის გვერდით, უფლისწულიც კარგ სამხედრო აღზრდას

მიიღებდა და ამ საქმეში სათანადოდ დახელოვნებულია. ყოველ შემთხვევაში, 1121 წელს დიდგორის ომში დემეტრე უფლისწულს დავითმა ერთ-ერთი ყველაზე საპასუხისმგებლო მისია მიანდო. დემეტრე ქართველთა ლაშქრის ერთ ნაწილს ედგა სათავეში, რომელიც დიდგორის ერთ-ერთ მთაზე იდგა და საჭირო დროს ბარში დაბანაკებულ თურქ-სელჩუკთათვის ფლანგიდან უნდა დაერტყა. უფლისწულმა შესანიშნავად შეასრულა მამის დაავალბა. მთლიანობაში, ქართველთა ლაშქარმა თურქ-სელჩუკები უკუაქცია და მტერს სასტიკი მარცხი აგება.

გარდაცვალებამდე რამდენიმე ხნით ადრე, დავით IV-მ თავისი ხელით დაადგა გიორგი დემეტრე უფლისწულს და თანამოსაყდრედ დაისვა. მემბტიანე მოგვითხრობს: „ერთარცა პირველმან დავით სოლომონი, ამანცა (დავით IV – ჯ. ს.) თვსითა კელითა დასუა საყდართა თვსთა ძე თვსი დიმიტრი ... და დაადგა თავსა შუენიერსა გვრგვინ ქებათაგან პატიოსანთა... და შეარტყა წელთა ძლიერთა მახვლი... და შემოსა პორფირი მკლავთა ლომებრთა და ტანსა ახოვანსა“. თითქმის სიკვდილის მოახლოებას გრძნობდა დავით IV და თავის უკანასკნელ ანდერძში კიდევ ერთხელ გადაულოცა სამეფო დემეტრეს: „რამეთუ მომცა პირმლ შვილი ესე ჩემი დიმიტრი, სიბრძნითა, სინამდითა, ახოვნებითა და სიმკნითა შიგულისა ჩემსა და ნამდევ ესეკითარი ჯერ-იყო მეფე, მოცემული ღმრთისა მიერ მკდრთათვის სოფლისათა მართლმორწმუნეთა. მე წარვედ წინაშე მსაჯულისა, მისისაებრ განმგებელი მეფობისა“, – აღნიშნულია დავითის ანდერძში.

მამის გარდაცვალების შემდეგ დემეტრე I ქვეყნის ერთპიროვნული მმართველი გახდა. მართალია, მას უკვე ჰქონდა სახელმწიფოს საქმეების გაძოლის გამოცდილება, მაგრამ ამჯერად დემეტრეს დამოუკიდებლად უნდა ემართა „ნიკოფსიდან დარუბანდამდის“ გადაჭიმული ქვეყანა. ეს კი დიდ ვაჟაკობას, ცოდნას, ნებისყოფას მოითხოვდა მომავალი მეფისაგან.

დემატრას გამეფება

გამეფებისთანავე დემეტრე I-მა რამდენიმე მნიშვნელოვან წარმატებას მიაღწია. 1125-1126 წლებში მან ორჯერ დაამარცხა მრავალრიცხოვანი მუსლიმური კოალიცია. 1125 წლის მეორე ნახევარში კი ქართველებმა ქალაქი დვინიც აიღეს, მაგრამ მალე ვითარება დემეტრესათვის არასახარბიელოდ შეიცვალა. ჯერ იყო და ყივჩაყთა ჯარის დიდმა ნაწილმა კელა სამშობლოს, სამხრეთ რუსეთის სტეპებს მიაშურა. ამან ნაწილობრივ შეარყია საქართველოს სამხედრო სიძლიერე. ამას მოჰყვა ანისიდან ქართველ ფეოდალთა გამოძევება. ანისში

თავისი ძალაუფლება კვლავ აღიდგინეს უწინდელმა მუსლიმმა მმართველებმა, თუმცაღა, ისინი ყმადნაფიცობის პირობით კვლავ საქართველოს მეფეს დაემორჩილნენ. ამ ცვლილებების შესახებ 6. ბერძენიწილიწი ნერდა: „XII საუკუნეში, დავითის მეგეკიდრეების დროს ამიერკავკასიის ამ ნაწილში (ე.ი. შარვანში) შემდეგი ვითარება დამყარდა: შარვანის ქვეყანა ორად გაყვეს. აღმოსავლეთის ნაწილში შარვანშაჰის უფლება აღადგინეს და ეს ქვეყანა ამიერიდან, ისევე როგორც დარუბანდის ქვეყანა, საქართველოს მეფის მიმართ ყმადნაფიცის მდგომარეობაში იმყოფებოდა. შარვანის დასავლეთი ნაწილი კი საარმიანოს შემოუერთეს, ე.ი. საკუთრივ საქართველოს საზღვრებში შემოიტანეს. ასე, რომ ამიერიდან საკუთრივ საქართველოს ჩრდილო-აღმოსავლეთის საზღვარი ქ. შამახის ახლოს, მისგან ორდევ დავსლეთით მდინარე თერთ წყალზედ (ანინდელი აესუ) გადიოდა“. შირვანი ცალკე სამეფოდ ჩამოყალიბდა, სადაც 1130 წლისათვის მანუჩაჰ II, დემეტრეს დის ქმარი გამეფდა. დასავლეთი შირვანი კი კვლავ საქართველოს შემადგენლობაში დარჩა.

ჯ. სტეფნაძის მითითებით: „შარვანშაჰის ხელისუფლების აღდგენა თვითონ საქართველოს მეფის ინიციატივით გატარებული ღონისძიება ჩანს. მან დავით აღმაშენებლის მეფობაში გაუქმებული შარვანელ მეფეთა ტახტი მიტომ აღადგინა, რომ ზედ თავისი სიძე მანუჩაჰი დავესა. ამით მან თავისი დის ქმარი შარვან-შაჰად აქცია, ხოლო თამარი – შარვანის დედოფლად. ცოცხალი რომ ყოფილიყო, შეიძლება დავითიც ასე მოქცეულიყო. საქართველოს რომ ეს ნაბიჯი მონაწილედგე ძალების ზეგავლენით გადაედგა, იგი შარვანის დასავლეთის ოლქებსაც ვერ შეინარჩუნებდა. ამკარაა, რომ ამ ღონისძიებას ძალდატანებითი ხასიათი არ ჰქონია. შარვანის დასავლეთის ოლქების (ყაბალა-შაქი) საქართველოს შემადგენლობაში შეყვანა ძირითადად იმან განაპირობა, რომ ამ მხარის მოსახლეობა ენითაც და თავისი კულტურულ-სარწმუნოებრივი ტრადიციებით ახლოს იდგა აღმოსავლეთ საქართველოს მოსახლეობასთან.“ აქვე უნდა აღინიშნოს, რომ 1130 წელს განსახლებულ შარვან-საქართველოს საზღვრის თითქმის ორი საუკუნე დიდი ცვლილება არ განუცდია.

საქართველოს საგარეო სირთულეებს სამეფო კარის პოლიტიკური კონფლიქტი დაემატა. 1130 წელს, სომეხი ისტორიკოსის ვარდან დიდის ცნობით, უფლისწულ ვახტანგს და ივანე აბულეთის ძეს გადაწყვეტილი ჰქონიათ მეფის მოკლა. მაგრამ შეთქმულება დროზე ადრე გამოიჭყადა და დემეტრე I-მა დამნაშავეთა შეპყრობა მოახერხა. თითოეულ მოთვანს სასტიკი სასჯელი გამოუტანეს, მათ შორის, უფლისწულ ვახტანგ დავითის ძეს, რომელსაც თვალები დაუბრმავეს.

ქვეყნის საშინაო და საგარეო გამონეპეპი

XII საუკუნის 30-იან წლებში დემეტრე I-მა შეძლო ძალების მობილიზება და რამდენიმე სერიოზულ წარმატებას მიაღწია. 1130 წელს საქართველოს მეფემ ხლათის სულთანი ნასირ ად-დინ სუქმან II დაამარცხა. XII საუკუნის 30-იან წლებში მნიშვნელოვნად დაიძაბა განჯა-საქართველოს ურთიერთობა, 1138-1139 წლებში კი ქართველთა ლაშქარმა ქალაქი განჯა დალაშქრა. წერილობითი წყაროების ცნობით, ამ დროს განჯაში დიდი მინისძერა მომხდარა, ამით უსარგებელია დემეტრე I-ს და ქალაქი უომრად აულია. ქართველთა ლაშქარი დიდი ალაფით დაბრუნდა შინ. დემეტრე I-მა სიმბოლურად ქალაქ განჯას ერთ-ერთი კარი შეხსნა და საქართველოში ჩამოიტანა, შემდეგ კი გეგლის მონასტრის შესწირა, სადაც დღემდე ინახება. კარზე ამოკვეთილი იყო არაბული წარწერა: „სახელითა მოწყალისა და მწყალობელისა ალაჰისა, ეს კარიტყე აგებულია ჩვენი უფლის, მეთაურის და ბრწყინალების შვეურ ბინ აღ-ფადლისთვის, ალაჰმა დიდხანს ამყოფოს მისი უმაღლესობა. მეოხებით აბი აღ-ფარავ მუჰჰამად ბინ აბდულისა მიერ ალაჰმა წყალობა მისცა. აგებულია მჭედლის იბრაჰიმ ბინ უთმან ბინ მალლაქურის მიერ 455 (1063) წელს.“ დემეტრეს კი კარზე ქართული წარწერა ამოუკვეთინებია, რომელიც ასე იკითხება: „...მეფემან დიმიტრ... ნანი დაარღვია და ეს კარი მუნით (მოიტანა) წელსა მეფობასა მისისა: იგ: ხოლო დასაბამითგან (ხელ) (ბ)“. დემეტრე I-ის ჯარმა განჯა მოგვიანებითაც, 1147 წლისათვის დალაშქრა, როდესაც ქალაქის მცხოვრებლებმა ამირა ერგისის წინააღმდეგ ბრძოლაში დახმარება სთხოვეს საქართველოს მეფეს.

XII საუკუნის 50-იანი წლებისთვის საქართველოს გავლენა კავკასიაში კიდევ უფრო განმტკიცდა. 1154 წლისათვის დემეტრე I-მა ანისთან სასტიკად დაამარცხა არზუმის გამგებელი იზ-ად-დინ სალთუკი. ამ მოვლენის შესახებ მოგვითხრობს იბნ-ალ-აზრაკ აღ-ფარიკი. 1154 წელს ანისის ამირა ფახრ ალ-დინ შადადმა არზან-ალ-რუმის (არზრუმის) მფლობელ იზ-ად-დინ სალთუკს ქალი სთხოვა ცოლად, მაგრამ მისი თხოვნა არ დააკმაყოფილეს და ქალიც სხვას მიათხოვეს. შეურაცხყოფილმა ფახრ ალ-დინ შადადმა გადაწყვიტა შური ეძია სალთუკზე. მან შეატყობინა სალთუკს: „ჩემი ხელისუფლება ანისში დასუსტდა, მოდი და იყიდე ქალაქი ჩემგან. მე ვიქნები შენს სამსახურში და პატივს გცემ შენ. მაგრამ, როდესაც სალთუკი მივიდა, შადადმა (შურის საძიებლად) გაგ ზავნა (კაცი) დიმიტრისთან,

ქართველთა და აბხაზთა მეფესთან, რომელიც იქვე ახლოს იყო... ერთი დღის საცაღზე ანისიდან და შეატყობინა სალთუკის მოსვლა. დიმიტრი წაიდა ქართველთა ლაშქრით და დილით ანისში იყო. იგი თავს დაესხა (სალთუკს) და დახოცა მრავალი მისი (ხალხთაგან). იზალდინ სალთუკი და მასთან ერთად მრავალი ტყვედ ჩაეარდა და ურიცხვი მამამდიანი დაატყვევეს. ეს იყო სამახსოვრო დღე მამამდიანებისათვის. შემდეგ დიარაბიას და სირიის მეფეებმა გაგზავნეს ელჩები აფხაზთა (საქართველოს) მეფესთან საშუამავლოდ. გამოსასყიდი იზალდინისთვის დაადგინეს 100 ათასი დინარი; იგი განთავისუფლდა და დაბრუნდა თავის ქვეყანაში; უდიდესი რაოდენობის ფული გავიდა მისი ქვეყნიდან სალთუკთან (ერთად) დატყვევებულთა დასახსნელად”.

აზრუმის გამგებელზე გამარჯვება საქართველოს საგარეო პოლიტიკის დიდი წარმატება იყო. ამას უნდა მოჰყოლოდა ქალაქ ანისზე ქართველთა უფლებების კიდევ უფრო განმტკიცება. ამავე პერიოდში დემეტრე I-ის გავლენის სფეროში ექცევა დარუბანდიც, სადაც ამირად აბუ-მუზაფარი იჯდა, რომელიც საქართველოს მეფის სიძე იყო (ქალიშვილის ქმარი). ამგვარი წარმატების კვალდაკვალ დემეტრე I-ს სირთულეებიც მრავლად ჰქონდა. როგორც ჩანს, ლაშქარდება, დედაქალაქში დიდხანს არყოფნამ, მისი ყურადღება სამეფო კარზე მიმდინარე მოვლენების მიმართ მოადუნა. მაგრამ, რაოდენ გასაკვირი არ უნდა იყოს, მისი სანინაღმდეგო შეთქმულებებს მისივე ვაჟი ხელმძღვანელობდა. დღემდე გადაჭრით დაუდგენელია, რამ განაპირობა მამა-შვილს შორის ასეთი დაპირისპირება.

დემეტრე I-ს ორი ვაჟი ჰყავდა: დავითი და გიორგი. სამუნჯხაროდ, საქართველოს მეფეს მეტად ცუდი ურთიერთობა ჩამოუყალიბდა უფროს შვილთან, ტახტის მემკვიდრე დავითთან. ეს დაპირისპირება, ბოლოს და ბოლოს, სერიოზულ კონფლიქტში გადაიზარდა. მემამულეების ცნობით, დემეტრე უფლისწული დავითის „მკიცხელი იქნა“. 1150 წელს დავითმა დემეტრეს ტახტიდან ჩამოგდება გადაწყვიტა, მაგრამ შეთქმულება უშედეგოდ დასრულდა. დემეტრე I-მა აპატიო ვაჟს ლაღატი, თუმცაღა, მამა-შვილს შორის სამუდამოდ დაიძაბა ურთიერთობა. დავით უფლისწულს არც ამის შემდეგ შეუწყვეტია ბრძოლა ტახტისთვის. საბოლოოდ, 1155 წლისათვის მან მიზანს მიაღწია – მამა ტახტიდან ჩამოაგდო და მონასტერში გაიხსურა.

დავით V ექვსი თვის შემდეგ შეთქმულებმა მონაღლეს. ზოგი ისტორიკოსი ფიქრობს, რომ დავითის მკვლელობაში თვით დემეტრესაც ერია ხელი, მაგრამ ამისი გადაჭრით მტკიცება შეუძლებელია.

ივ. ჯავახიშვილის აზრით, დავით V-ის გარდაცვალების შემდეგ, შემონახუნებული დემეტრე კვლავ სამეფო ცხოვრებას დაბრუნებია და თანამოსაყდრედ სახელმწიფო ტახტზე თავისი საყვარელი შვილი, გიორგი III, დაუსვამს. თუმცა ამის შემდეგ დემეტრე I-ს დიდხანს აღარ უცოცხლია. იგი დაახლოებით 1156 წელს გარდაიცვალა. დაკრძალული უნდა იყოს გელათის მონასტერში.

დემეტრე – პოეტი

XVIII საუკუნის გამოჩენილი მოღვაწე ანტონ კათალიკოსი დემეტრე I-ის შესახებ წერდა, რომ იგი „გამომთქმელ იყო სტიხთა მალაღ-შაირთა, რომელნი დღესაც ჩანს აღწერილად. კაცი – ბრძენი საღმრთო, რიტორ-პოეტიკოსი...“

დემეტრეს ეკუთვნის ლეტისმშობლისა და შიო მღვიმლისადმი მიძღვნილი იამბიკოები. ლეტისმშობლისადმი მიძღვნილ მის რამდენიმე იამბიკოთაგან „შენ ხარ ვენახი“ ქართული ჰიმნოგრაფიის საუკეთესო ნიმუშია: „შენ ხარ ვენახი, ახლად აღყვავებული.

მორჩი, კეთილი, ედგმში დანერგილი, ალვა სულწელნი, სამოთხით გამოსული, ღმერთთან შეგამყო, ვერაირ გჯობს ქებული, და თავით თვსით მზე ხარ გაბრწყინებული.“

დემეტრეს იამბიკოები პირველად ჟურნალ „ჯუარია ვაზისაში“ დაიბეჭდა, ნაწილობრივ გამოქვეყნდა „სადღესასწაულოში“. ჟურნალების წყარო ქვათახევის მონასტრის ხელნაწერია. კ. კეკელიძის აზრით, ეს არის „იერონიმე ალექსიშვილის ხელნაწერი, რომელიც შემდეგ ტარასი არქიმანდრიტის ხელში გადასულ და დღეს ხელნაწერთა ინსტიტუტის ეკუთვნის“. მასში მართლაც არის შესული დემეტრეს რამდენიმე იამბიკო: „საქართველოს მეფის დიმიტრისაგან თქმული იამბიკონი, მუჭლი ათორმეტი.“ ჯ. სტეფანძის მითითებით: „დემეტრეს ლექსი ხალხურს ჰგავს, ნაკლებ რელიგიურია, მასში ჭარბად იგრძნობა ქართული კოლორიტი, რაც უფრო მეტ მნიშვნელობას აძლევს. შოისადმი მიძღვნილ ლექსში ისეთი ლირიკული შედარებები და ფერები გამოყენებული, რომ დემეტრე ღრმამეოციურ პოეტად გვეკლინება.“

შიო მღვიმელისადმი მიძღვნილი იამბიკო გამორჩეულია თავისი პოეტურობით:

„ცასა ბენჯთა ეკიდა, ენახე, კაცი,
და მასვე კაცსა შუბის წერს ედგნეს დარბაზნი,
მუმლსა ზედა ჯდა, მინდორს სდევდა ქურციკთა, -
და ზღუასა ზედა მორაბევედა ცხენითა,
და ესრეთ ღალადებდა: ღმერთო, შენ კურთხეულ ხარ!“.

დემეტრე I-ის ოჯახი

დემეტრე I-ის ოჯახური გარემოს შესახებ საკმაოდ მწირი ცნობები გვაქვს. სამწუხაროდ, დღემდე არ არის დადგენილი დემეტრე I-ის მეუღლის სახელი და ვინაობა. მეფის შვილებიდან დაეითმა და გიორგიმ მოგვიანებით საქართველოს სამეფო ტახტი დაიკავეს. ქალიშვილებიდან კი, საქართველოს პოლიტიკურ ცხოვრებაში დიდი როლი შეასრულა რუსუდან დედოფალმა. ეს უკანასკნელი დაახლოებით XII საუკუნის 30-იან წლებში უნდა დაბადებულიყო. 1147 წლის ახლო ხანებში რუსუდანი დაწინდეს დასავლეთ ირანის სულთან ყიას ად-დინ მასუდზე. სომეხი ისტორიკოსისა და სახელმწიფო მოღვაწის, მხითარ გოშის, ცნობით, სასიძოს ქალაქი განჯა მიუცია საქართველოს მეფისათვის „როგორც მისაგებელი“. სრულიად სამართლიანად არის აღნიშნული ქართულ ისტორიოგრაფიაში, რომ, დემეტრე განჯიდან მხოლოდ გადასახადებს იღებდა, ფაქტობრივად და იურიდიულად კი ეს ქალაქი ისევ ერყის სელჩუკთა სასულთნოს შემადგენლობაში რჩებოდა. ყიას ად-დინ მასუდის გარდაცვალების შემდეგ რუსუდან დედოფალი ითხოვა მასუდის ძმამ სულეიმან-შაჰმა, რაც 1153-1154 წლების მიჯნაზე უნდა მომხდარიყო. მაგრამ ეს ქორწინება ხანმოკლე აღმოჩნდა. მეუღლემ რუსუდანი ქორწილის ღამესვე მიატოვა, რადგან შეიტყო მის წინააღმდეგ მოხალდებული მეთქმულების შესახებ. ამის შემდეგ რუსუდან დედოფალი საქართველოში დაბრუნდა და აქ განაგრძო მოღვაწეობა. რუსუდანი დიდი ავტორიტეტით სარგებლობდა საქართველოს სამეფო კარზე და აქტიურად მონაწილეობდა ქვეყნის პოლიტიკურ ცხოვრებაში. გიორგი III-ის გარდაცვალების შემდეგ რუსუდან დედოფალი, ფაქტობრივად, ქვეყანას განაგებდა და ახალგაზრდა თამარის რეგენტად ითვლებოდა. დიდებულები სწორედ მას უთანხმებდნენ ისეთ სახელმწიფოებრივ საკითხებს, როგორებიცაა თამარის მეფედ კურთხევა, მეფის გათხოვების საკითხი და სხვა. რუსუდანთან იზრდებოდა დაეით სოსლანი. 1191 წელს დასავლეთ და სამხრეთ საქართველოს დიდებულთა გამოსვლის ჩახშობის შემდეგ რუსუდანმა აჯანყებულებთან მოლაპარაკება აწარმოა. 1195 წელს კი აღსართან შირვანშაჰისა და ამირ-მირმანს საქართველოში ჩამოსვლის დროს თამარმა და დაეითმა იგი საგანგებოდ მოიწვიეს სამეფო კარზე უცხოელი სტუმრებისადმი მიძღვნილ საზეიმო ცერემონიაში მონაწილეობის მისაღებად.

დემეტრე I-ს დავითის, გიორგისა და რუსუდანს გარდა, ჰყავდა კიდევ ორი ქალიშვილი, რომელთა სახელები ჩვენამდე მოღწეული არ არის. ერთი მათგანი კიევის დიდი მთავრის, იზიასლავის, მეუღლე უნდა ყოფილიყო.

რუსულ წყაროებში აღნიშნულია, რომ 1154 წელს იზიასლავმა მეორეჯერ გააზავნა თავისი შვილი მსტისლავი, რათა „აფხაზეთიდან“ (საქართველოდან) მოეყვანა მისთვის (ე.ი. იზიასლავისათვის) ცოლად მეფის ასული და შეეგება მას (ე.ი. აფხაზთა მეფის ასულს), მსტისლავი ქვემო დნეპრის ჭორომბთან და მოიყვანა იგი კიევში, თვით კი (მსტისლავი) გაემართა პერეიასლავისაკენ, ხოლო იზიასლავმა შეირთო იგი ცოლად და გადაიხადა ქორწილი. მართალია, ზოგიერთი მეცნიერი (ს. კაკაბაძე, ი. ცინცაძე, შ. მესხია, კ. თუმანოვი) ფიქრობს, რომ აქ მოხსენიებული საქართველოს მეფის ასული უნდა იყოს დემეტრე I-ის შვილი რუსუდან დედოფალი, მაგრამ ეს მოსაზრება მიუღებელია, ვინაიდან ამ დროისათვის რუსუდანი მეორეჯერ გათხოვდა სულეიმან-შაჰზე. ამდენად, რუსულ წყაროში მოხსენიებული ქართველი მეფის ასული დემეტრეს სხვა, ჩვენთვის უცნობი შვილი უნდა იყოს. დემეტრე I-ის მეორე ქალიშვილი ცოლად ჰყავდა ქალაქ დარუბანდის ამირას აბუ-ლ-მუზაფფარის. იბნ ალ აზრაქ ალ-ფარიკი მოგვითხრობს, რომ 1154 წელს „მეფემ (დემეტრე I-მა) დაიწყო თავისი სამფლობელოს შემოვლა კიდეთ კიდემდე; ერთი ადგილიდან მეორეში გადადიოდა. მეც მასთან ვიყავი. ერთ დღეს, როდესაც ჩვენ გაეჩერდით დარუბანდის ვილაეთში... მეფემ დატოვა ლაშქარი კოშკში მთის ძირას. დარუბანდის მეფე, – იგია ამირა აბუ-ლ-მუზაფფარი, გამოვიდა აბხაზთა მეფის სამსახურად და ეახლა მას მსახურნი მისი იქ ყოფნისა და ლხინისათვის... რადგანაც იგი იყო სიძე აბხაზთა მეფისა – ცოლად ჰყავდა მისი ასული“. ქართულ წყაროებში არც ამ ქალბატონის შესახებ არის ცნობები.

დავით V

საქართველოს სამეფო ტახტი დავით V-ს სულ რაღაც ექვსი თვე ეკავა (1155-1156 წწ). ეს საკმაოდ მცირე დროა იმისათვის, რომ რაიმე ღირებული შექმნა პოლიტიკურ ასპარეზზე, მაგრამ, მიუხედავად ამისა, დავით V-ის პიროვნება მაინც კოლორიტულია XI-XII საუკუნეების ქართველ მონარქთა შორის და ისტორიკოსთა დიდ ინტერესს იწვევს, უპირატესად იმ ინტრიგებისა და სამეფო კარზე არსებული დაპირისპირების წყალობით, რომლებიც იყო მიმართული ამ თავად გახლდათ, ან მის წინააღმდეგ იყო მიმართული.

დავით V-ის დაბადების თარიღი ჩვენთვის უცნობია. ისტორიკოსთა ვარაუდით, იგი 1115 წლის ახლო ხანებში უნდა დაბადებულიყო.

დავით უფლისწული და მათი დემეტრე

დავითის პატარაობისა და ყმანეილკაცობის პერიოდის შესახებ არაფერია ცნობილი. იგი პირველად 1150 წლისათვის იხსენიება. ამ ცნობის თანახმად, უფლისწული მამას დაუპირისპირდა და სამეფო ტახტის დაკავებას შეეცადა. კინკლესში, სადაც ეს ფაქტია აღნიშნული, ნათქვამია: „ქრონიკონსა: ტო: (370) დასაბამითგან, ხინდ: (6754) აქა დთ (დავით) დ[ემეტრეს] გააგდა“. ე.ი. 1150 წელს დავით უფლისწული დემეტრე I-ს აუჯანყდა. ამ პატარა მინიშნებიდანაც კი კარგად ჩანს, რომ ამ დროს საქართველოს სამეფო კარზე პოლიტიკური ვითარება უკიდურესად დაძაბულია. რა იყო ამის მიზეზი? რამ გამოიწვია მამა-შვილს შორის შუღლი? ეს საკითხი დღემდე ბურუსითაა მოცული. ერთი რამ დანამდვილებით ვიცით, თავდაპირველად დავითმა დემეტრე I-ის ტახტიდან ჩამოგდება ვერ მოახერხა. მეფემ კი ძალაუფლების მოყვარე ვაჟს ჩადენილი მუტევა და დაუსჯელი დატოვა. მაგრამ მაინც, რა მოხდა? რამ გადაკიდა სამეფო-სასოცოცხლოდ ერთი ოჯახის წევრები? დავით უფლისწული დემეტრეს უფროსი ვაჟი იყო და მამის გარდაცვალების შემდეგ ტახტი სწორედ მას უნდა დაეკავებინა. საქართველოს სამეფო კარზე არსებული კანონი ასე აწესრიგებდა ტახტის მონაცვლეობის წესს. მაგრამ დავითი ჩქარობდა. ნუთუ, მხოლოდ უფლისწულის სულნასულობით იყო განპირობებული მისი ეს ნაბიჯი?

იმას, რომ დავითისა და დემეტრეს ურთიერთობა დაძაბული იყო, ქართული წყაროც აღნიშნავს. „ისტორიანი და აზმანი მარაგანდეთანი“ მოგვითხრობს, რომ დემეტრე „მრჩეველი ძისა უმცროსისა (ე.ი. გიორგის), ხოლო მღარწველი მკიცხველი იქმნა უფროსისა (ე.ი. დავითის) ვითარ ისაჲ იაკობისადმი“. ჩვენ არ გამოვირცხავთ, ან დაპირისპირების საფუძველი პოლიტიკურ აზრთა სხვადასხვაობა ყოფილიყო. მოგვიანებით, გამეფებისას, დავითმა სწორედ მამის მიერ შეპყრობილი პირები გაათავისუფლა და გარკვეულწილად შეეცადა დემეტრე I-ის საგარეო-პოლიტიკური კურსის კორექტირებას. ეს შემთხვევით არ უნდა იყოს. დავით უფლისწული 1150 წლის ახლო ხანებში უკვე 30 წელს გადაცილებული ვაჟკაცია, რომელსაც თავისი დამოკიდებულება აქვს მოვლენებისადმი. ამიტომაც, სრულიად დასაშვებად გვეჩვენება იმის ვარაუდი, რომ დასაწყისში მამა-შვილის ხედვა ამა თუ იმ საკითხისადმი კარდინალურად განსხვავდებოდა, რამაც გამოიწვია ანტაგონიზმი ოჯახის წევრებს შორის. იქნებ ესეც იგულისხმება მემატიანესთან, როდესაც აღნიშნავს: დემეტრე „მკიცხველი იქმნა უფროსისა (ე.ი. დავითის) ვითარ ისაჲ იაკობისადმი“.

კონფლიქტი სამეფო კარზე, მართალია, მალევე მოგ-

ვარდა, მაგრამ დაძაბულობა მამა-შვილს შორის არც ამის შემდეგ განელბოდა. დემეტრე I უწინდებურად განაგრძობდა სამეფოს მართვას. მაგრამ, უეცრად, 1155 წლისათვის, მეფე მონასტერში წავიდა, უფროსმა ვაჟმა, დავითმა, კი სამეფო ტახტი დაიკავა. ლაშა-გიორგის დროინდელი ისტორიკოსი გადმოგვცემს: „წარვლო ცხოვრება (დემეტრემ), და მიიწია სრულ-ქმნილი სიბერესა. შეიმოსა ჩოკა და იკურთხა სქემით“. ისტორიკოსები სრულიად სამართლიანად ფიქრობენ, რომ დემეტრე I აიძულეს ბერად აღკვეცილიყო.

დავითის აქვსთვინი მუხობა

დავით V-მ მიზანს მიაღწია, თუმცა, როგორც ქართულ წყაროშია აღნიშნული, საკმაოდ ხანმოკლე აღმოჩნდა დავითის მეფობა – ტახტზე მხოლოდ ექვსი თვე დაყო. მიუხედავად მცირე დროისა, დავით V-მ შეძლო რამდენიმე მნიშვნელოვანი ნაბიჯი გადაედგა, რომლებიც სამომავლოდ მისი ხელისუფლების გაძლიერების საწინდარი უნდა გამხდარიყო. მან ციხიდან გაათავისუფლა თირქიშ აბულეთის ძე და ამირსპასალარობა უბოძა. ამას გარდა, თავის მომხრე სხვა ფეოდალებიც „მეტად განადიდდა“. მხიართ გომის მონათლობით კი დავით V-ის ინიციატივით საქართველოს სამეფო კარზე აღმდგარა ტაშირ-ძორაგეტის სამეფოს აღდგენის საკითხი. საქართველოს მეფის საქმიანობა საეკლესიო სფეროსაც შეეხო. გადაწყვეტილი ყოფილა საეკლესიო კრების ჩატარება, რომელზედაც მართლმადიდებლური და გრიგორიანული რწმენის საკითხებზე უნდა ემსჯე-ლათ.

მართალია, დავით V ძალას იკრებდა, მაგრამ არც მისი მონიშნულმდეგეები იყვნენ ხელდაკრფილინი. საქართველოს სამეფო კარზე ახალი პოლიტიკური ინტრიგა მზადდებოდა, რომელიც აშკერად დავით V-ის წინააღმდეგ იყო მიმართული და რომელსაც, როგორც სომეხი ისტორიკოსი მოგვითხრობს, მისი ღვიძლი ძმა გიორგი უფლისწული უდგა ფარულად სათავეში. ვარდან დიდი წერს: „ზოგი ამბობს (ის მოკლულ იქნა) სულმატ და ივანე ორბელიანების მზაკრობის შედეგად, რადგან მათ ადგილას დააყენა თირქაში. ისინი შეთანხმებული იყვნენ დავითის ძმა გიორგისთან, რომ (ის) დანიშნავდა (მათ) მხედართმთავრად“. არავინ უწყის დანამდვილებით, მართლაც ერიო თუ არა გიორგი III-ის ხელი ძმის მკვლელობაში. არც ის ვიცით, რა როლი შეასრულა მთელ ამ პროცესში მონასტერში მყოფმა დემეტრე I-მა. მაგრამ ერთი რამ ფაქტია, თავად დავით V-ს არ შეუტანია ეჭვი თავისი ძმის ერთგულებაში. სხვაგვარად გაუგებარია

სასიკედილო სარეცელზე მყოფმა მეფემ რატომ შეავედრა თავისი ერთადერთი მხოლოდშობილი ვაჟი დემეტრე (დემნა) გიორგი უფლისწულს. სტეფანოს ორბელიანი მოგვითხრობს: „დავითმა... ჟამსა აღსრულებისას მოუწოდა კათოლიკოსსა და დიდ-დიდთა დიდებულთა და ძმასა თვისსა გიორგისა და მცირესა ყრმასა თვისსა დიმიტრის და დაიდგა წინაშე თვისსა თავადი ხატი და განმაცხოვრებელი ჯუჲარი და სახარება და თქვა: „...ვითარცა მამამან ჩემმან მომმადლა მე სამკვიდრებელი საყდარი ესე და სამეფო, მსგავსადვე მისსა მე ძისა ჩემისა დიმიტრისსა მომიცემიეს თქვენ ყოველივე მონამოებითა. ხოლო შენ, ძმა ჩემო გიორგი, დადექ ადგილსა ჩემსა და ქმენ ძალშთავრობა ქვეყნისა და იყოს შენდა ნაწილი სამკვიდრებლისა, რომელ-იგი მამამან ჩემმან მოგცა შენ, ვიდრე აღიზარდოს ყრმა ჩემი“.

როგორც სტეფანოს ორბელიანთან ჩანს და ამას სხვა წყაროებიც ადასტურებს, დავით V-მ დემეტრე უფლისწულის მცირეწლოვნების გამო ვერ მოახერხა მისი ტახტზე აყვანა. ამიტომაც იძულებული იყო სამეფოს მართვა-გამგებლად თავისი ძმისათვის გადაეცა, მაგრამ იმ პირობით, თუ გიორგი ძმისშვილის დავაჟკაცების შემდეგ, სამეფო ტახტს კვლავ თავისი კანონიერ მფლობელს დემეტრეს (დემნა) დაუთმობდა. მომაკდევამა დავით V-მ სწორედ ამ პირობაზე დააფიქრა გიორგი და მთელი სამეფო კარი. ამის შემდეგ საქართველოს მეფეს დიდხანს აღარ უცოცხლობა.

დავით V 1156 წელს უნდა გარდაცვლილიყო. მისი ნეშტი გელათის მონასტერში წაასვენეს და სამეფო საძვალეში დაკრძალეს.

დავით V-ის ოჯახი

მძიმე და ტრაგიკული ხვედრი ხედა დავით დემეტრეს ძეს და მის ოჯახს. სახელგანთქაპის მოსახელებს შესახებ ქართული წყაროები მხოლოდ რამდენიმე ცნობას გვაწვდის. ჩვენთვის უცნობია მისი მეუღლის სახელი. მხოლოდ ის ვიცით, რომ მათ ჰყავდათ ერთადერთი ვაჟი დემეტრე (დემნა), რომელიც მოგვიანებით საშინელი წამებით აღესრულა. დემეტრე (დემნა) უფლისწული დაიბადა XII საუკუნის 50-იანი წლების დასაწყისში. 1156 წელს მამის გარდაცვალებისას დემნა მცირეწლოვანი იყო და ამიტომ დავით V-მ ვერ მოახერხა მისი გამეფება. სომეხი ისტორიკოსი სტეფანოს ორბელინის მტკიცებით, სასიკედილო სარეცელზე მყოფმა საქართველოს მეფემ თავისი ძმა გიორგი და დიდებულები დააფიქრა, რომ პატარა უფლისწულს უერთგულებდნენ. სრულწლოვანი რომ გახდებოდა, დემეტრეს სამეფო ტახტი უნდა დაეკავებინა,

მანამდე კი ქვეყანა გიორგის უნდა ემართა – ასეთი იყო მომაკდევით დავით V-ის სურვილი. სომეხი მემატიანე იქვე დასძენს: „ხოლო თვით იგი გიორგი გარდაქცევდა გულსა დიდ-დიდთა მთავართა და კათალიკოზისასა კუალად და ენება განმეფება... ხოლო შემდგომად თვისა ერთისა შეკრბენ ყოველინი დიდებულნი და აზნაურნი გიორგისა. და მივიდა მათ თანა იოვანეტა თვისითურთ, და გაუცხადა განზრახვა იგი გიორგი მრაველთა ვედრებითა და დაჯერებულ ყო სიტყვით: „უკეთუმცა ასაკულ იქმნეს ძმისწული ჩემი, არა დაკლებულ ყყო იგი, არამედ ანდერძისაებრ ძმისა ჩემისა დავესა საყდარსა მეფობისასა. ამისთვის სცხეს მას მეფობა“.

სტეფანოს ორბელის მონათხრობში შეიძლება ბევრი რამ გადაჭარბებული ან არადა მოკვირვან ხანის გადმოცემის ანარეკლი იყოს. მაგრამ ერთი რამ უდავოა – ტახტი ქართული სამართლით დემეტრე უფლისწულს ეკუთვნოდა. ამიტომ მამის გარდაცვალების შემდეგ მის გამეფებას მხოლოდ მცირეწლოვნობა თუ შეუშლიდა, სხვა მხრივ დემეტრესათვის მეფობისაკენ მიმავალი გზა ხსნილი იყო. ზოგიერთი ისტორიკოსის აზრით, დავით V-ის გარდაცვალების შემდეგ საქართველოს სამეფო ტახტზე დაბრუნდა დემეტრე I და მან დაადგა თავისი ხელით გვირგვინი გიორგი III-ს, ამ შემთხვევაშიც კი, რადგან არ უნდა ყოფილიყო დემეტრე განაწყენებული თავის უფროს ვაჟზე, ქვეყანაში არსებული სამართალი მას იმის უფლებას არ მისცემდა, რომ ერთი ხელის ალებით შეეცვალა საუკუნეებით დაკანონებული მეფის მონაცვლეობის წესი. გიორგი III-ის გამეფებისას პატარა უფლისწულის უფლებებიც გათავალისწინებული იქნებოდა. ყოველივე ეს გვაფიქრებინებს, რომ სამეფო კარზე შეიძლება მომხდარიყო იმის მსგავსი, რაც სტეფანოს ორბელიანს აქვს გადმოცემული. ჩვენ არ გამოვირიცხავთ, რომ გიორგი III მართლაც გარკვეული პირობით ასულიყო ტახტზე.

გიორგი III-ის გამეფების შემდეგ სად იზრდებოდა დემეტრე (დემნა) უფლისწული, წყაროებში აღნიშნული არ არის. ცნობილია, რომ მასზე განსაკუთრებით ზრუნავდა ივანე ორბელიანი. როგორც ჩანს, ამანვე განაპირობა ის, რომ დემნა უფლისწულმა მოგვიანებით ცოლად ივანეს ქალიშვილი შეირთო.

1177 წელს ფეოდალთა საკმაოდ დიდმა ნაწილმა განზრახა დემეტრე უფლისწულის გამეფება. დასაწყისში შეთქმულებმა გადაიბირეს კაიანისა და კაონონის მმართველები, ამას მოჰყვა კახეთ-ჰერეთის ფეოდალთა გამოსვლა ცენტრალური ხელისუფლების წინააღმდეგ. პარალელურად ივანე ორბელმა და მისმა თანამზრახველებმა საკმაოდ დიდ ჯარს მოუყარეს თავი და მეფის

წინააღმდეგე ლაშქრობის გეგმა შეიმუშავეს. გიორგი III აჯანყების დასაწყისში თბილისში არ იმყოფებოდა. მეფე სასწრაფოდ დაბრუნდა დედაქალაქში და აჯანყების ჩახშობას შეუდგა. სამეფო ლაშქარმა ბრწყინვალე გამარჯვება მოიპოვა პერეთის დიდებულებზე, შემდეგ კი აჯანყებულთა მთავარ ბანაკს – ლორეს ციხეს ალყა შემოარტყეს. ალყა ივლისში დაიწყო და თითქმის მომდევნო წლის მარტამდე გაგრძელდა. მალე აჯანყებულთა ბანაკში მერყეობამ იჩინა თავი. ბევრი ადრევე მიხვდა, რომ აჯანყება დამარცხდა და ამიტომ მათთვის მთავარი საზრუნავი თავის გადარჩენა გახლდათ. დიდებულები ციხიდან იპარებოდნენ და მეფეს მორჩილებას უცხადებდნენ. ისინი ამ გზით ცდილობდნენ ნაწილობრივ მაინც გამოეყვანათ გიორგი III-ის წინაშე ჩადენილი დანაშაული.

ერთ საღამოს ლორეს ციხიდან ფარულად გადმოიპარა თავად დემეტრე (დემნა) უფლისწული და ბიძასთან მივიდა. შემინებული უფლისწული ფეხზე ჩაუყარდა გიორგი III-ს და პატიება სთხოვა. ბიძამ გამორჩეულად მიიღო ძმისწული, მაგრამ მეფის ამ წყალობამ მცირე ხანს გასტანა. აჯანყების ჩახშობისთანავე, გიორგი III-ის ბრძანებით დემნა უფლისწული შეიპყრეს, ჯერ თვალები დაუბნელეს, ხოლო შემდეგ კი დაასაჭურისეს. ახალგაზრდა უფლისწულმა ასე ტრაგიკულად დაასრულა სიცოცხლე. გიორგი III ბოლომდე შეუბრალებლად მიეცა თავის ძმისწულს: იგი მამის გვერდით, სამეფო ოჯახის საქმეებში გელათში კი არ დაეკარგა, სამუდამო განსასვენებელი სვეტიცხოველში მოეჩინა.

დემეტრე (დემნა) უფლისწულის სიკვდილით დასრულდა ბაგრატიონთა სამეფო ოჯახის პირდაპირი მამრობითი შტო.

გიორგი III

საქართველოს მეფე 1156-1184 წლებში. გიორგი III-მ მუტად რთული და წინააღმდეგობებით აღსავსე ცხოვრება განვლო. საქართველოს მეფემ ბედისწერის გამოცდას ღირსეულად გაუძლო და მამისაგან მიღებული ქვეყანა უფრო გაძლიერებული, განვითარებული გადაუტოვა თავის სახელოვან შვილს, თამარს. მხარბუჭიანი, მაღალი, სრული აღნაგობის გიორგი III დღესაც გადმოგვეყურებს ვარძიის მონასტრის ფრესკიდან. მართალია, მეფე გიორგის გამოსახულება სხვაგანაც არის შემონახული, მაგრამ ყველაზე კარგად ამ პიროვნების ხასიათს ვარძიის ფრესკა გამოხატავს. ვაჟაკობა, გარკვეული

მედიდურობა და სიმკაცრე გამოსჭვივის მეფის პორტრეტიდან. თამარის კარის ისტორიკოსი გიორგი III-ს ასე ახასიათებს: „მზე მნათობთა შორის; ალექსანდრე და ქაიხოსრო მპყრობელთა შორის; აქილევ, სამბსონ და ნებროთ გმირთა შორის; სპანდიარ, თაჰამთა და სი-აოშ გოლიათთა შორის; სოლომონ, სოკრატ და პლატონ ბრძენთა შორის“. მას საქართველოს მეფე გოლიათთა გოლიათად ეძენებოდა და წმინდა გიორგის ადარებდა. მისი სიტყვით, თუ წმინდა გიორგიმ „ერთი ეგშაპი, ამაჲ კულა ბევრნი ბევრნი სახენი ასპიბოდა და იქედნეთანი სძლიენა უძლეველმან მხედარმან“. ცნობილი შირვანელი პოეტი, ხაკანი ასე მიმართავს გიორგი III-ს: „სახელისა ალლაპი-სა მონყალისა და შეწყნარებლისა. მარად ცოცხლობდეს დაიდი უზენაესობა; უფალი ქვეყნიერებისა; მეფე დროის მეუფეთა; აღზევებული აუგუსტოსი; უდიდესი პერაკლე; დიდებული პტოლემეოსი, უმართლმსაჯულისი ფილიპე; სიდადო ბრწყინვალე სახელმწიფოსი; თავანი ზვიადი ერისა; მპყრობელი დიდებული მონებისა; დუნი-აზე სწორუპოვარი; ქრისტიანთა სულთანო; სულთანთა დამცველი; ქრისტეს მონაფეთა მემკიდრე; კეისართა წინამდგომი; ძლევამოსილი პტოლემეოსი; ირანის მეფეთა ნათესავი, ეპისკოპოსთა დამრიგებელი; მაღაქანიათა შემწე; საქრისტიანოს მაცოცხლებელი; (უფლის) სამსახურის საუკეთესოდ მცოდნე; უმცოდინარესი ქრისტეს ნომაფე; უდიდესი ჯვრის დამცველი; სრულუფლებიანი კეისარი; დამხმარე სამი მიმდინარეობისა; მეთვალყურე სახარებისა და შემწე მისი; მახვილი მესიისა და დასტური მისი; გამოვლინება სამართლისა და გულუხვობისა; სიამაფე დავითის გვარისა; (ჩვენი) დროის ნომანი (ბაპ-რამ გურის თანამედროვე ლეგენდარული არაბი მეფე); თავშესაფარი ნიჭიერ ბაპრამის გვარისა; გამოცხადება ქრისტიანობის მიწებისა; განახლება განდევნილობის რიგისა; აღზევებული მეფური პიროვნება, რომელიც ქრისტეს მემკიდრეა და სულია ხორცმცხსმული, აღმოსავლეთისა და დასავლეთის მეფენი, რომლისაგან სრულქმნას აღწევნე; ავი თვალის ვნებისაგან დაცული; ქვეყნისმპყრობლის ნათელი საწუთრო დიდების სხივების შუქით ნიშანდებული და ტახტისმპყრობელნი და გვირგვინოსანნი (მის) უმაღლეს ადგილს (არიან) თავმეფარებულნი და გოროზნი; უფალია (იდიდოს მისი სახელი) ნაღმართი გზით მატარებელი, მოძღვარი და მშველელი“ (სპარსულიდან თარგმნა მ. თოდუამ). სომეხი მემკვიდრე მხითარ გოშიც დადებითად აფასებს გიორგის ღვაწლს ქვეყნის წინაშე: „ხოლო გიორგიმ, რომელსაც მეფობა განიმტკიცა მრავალი გაბედული საქმე გააკეთა, სხვადასხვა მხარეებში შეიჭრა, მრავალი ოლქი დალაშქრა და ბრძოლით დაიმორჩილა“.

ჯ. სტეფნაძის მითითებით: „ბეთანიისა და ვარძი-ის ტაძრის კედლებზე დღემდე შემორჩენილ პორტრეტებზე გიორგი III წარმოგვიდგება მაღალ, მხარბუქიან, ჩასვენილ მამაკაცად. აქვს კისრამდე დაშვებული თმა, ნაბლისფერი წვერი და მკაცრი სახე. აღნაგობით ძალიან ჰგავს მამამისს, დემეტრე I-ს, რომლის გამოსახულება მაცხვარიშის ფრესკას შემოუნახავს. თუ ალღო არ გვღალატობს, არც ის და არც მამამისი – დემეტრე, დავით აღმაშენებელს არ ჰგავნან.“

სწორედ ასეთი იყო გიორგი III.

გიორგი უფლისწული

დემეტრე I-ს, როგორც ითქვა, ორი ვაჟი ჰყავდა. გიორგი დავით V-ზე უმცროსი იყო. იგი დაახლოებით XII საუკუნის პირველი მეოთხედის მიწურულს უნდა დაბადებულიყო. წყაროებში საკმაოდ მწირია ცნობები გიორგის უფლისწულობის პერიოდის შესახებ. ის რამდენიმე ცნობა, რომლებიც ჩვენს ხელთაა, მხოლოდ მეფის ბიოგრაფიის რამდენიმე დეტალის გაცოცხლებაში გვცხადებდა. ცნობილია, რომ დემეტრე I-ს გამორჩეულად უყვარდა თავისი უმცროსი ვაჟი. ეს ფაქტი იმდენად თვალშისაცემი ყოფილა, რომ იგი მემატიანეთაგან აღუნიშნავი არ დარჩა. „ისტორიანი და აზმანი შარავანდედთანის“ ავტორი საგანგებოდ მიუთითებს, რომ დემეტრე იყო „მარჩვეული ძისა უმცროსისა“.

1155 წლისათვის დემეტრე I ტახტიდან ჩამოაგდეს და მონასტერში აღკვეცეს ბერად. საქართველოს სამეფო ტახტი დავით V-მ დაიკავა. გიორგი ამ დროს სასახლეშია და ჩვეულებრივ ცხოვრებას ეწევა. ვარდან დიდის ცნობით, დავით V გამეფების შემდეგ მალევე მონაშლეს შეთქმულებმა. სომეხი ისტორიკოსი ამ საქმეში გიორგი III-ის მონაწილეობის შესახებ საგანგებოდ საუბრობს. ზემოთ უკვე აღინიშნა, რომ ამ ცნობის გადამოწმება ძნელია და, ასე უაღემაგოდ, გიორგი III-ის ძმის მკვლელობის მოთავედ მიჩნევა არ უნდა იყოს მართებული. დავით V-მ გარდაცვალებამდე ცოტა ხნით ადრე სამეფო კარზე იხმო დიდებულები, მაღალი საეკლესიო პირები და თავისი ძმა გიორგი. მომაკვდებამ მეფემ სწორედ თავის სახლისკაცს ჩააბარა აღსაზრდელად და საპატრიონოდ მცირეწლოვანი ტახტის მემკვიდრე დემეტრე (დემან). იქ მყოფნი კი პატარა უფლისწულის ერთგულებაზე დააფიცა. პირობისამებრ, დავითის შემდეგ ტახტს იკავებდა გიორგი III, რომელსაც ძმისწული უნდა აღეზარდა და შემდეგ მისთვის უნდა გადაელოცა სამეფო გვირგვინი და სკიპტრა.

დავით V-ის გარდაცვალების შემდეგ მოვლენები

სხვა სცენარით წარმართა. დემეტრე I კვლავ ტახტზე დაბრუნდა, თავისი უსაყვარლესი ვაჟი გიორგი თანამოსაყდრედ დაისვა და მოგვიანებით მეფობაც მას გადაულოცა.

„ისტორიანი და აზმანი შარავანდედთანის“ ავტორის ცნობით, სწორედ მამის სიცოცხლეში შუერთავს გიორგი III-ს ცოლად ოსთა მეფის ასული ბურდუხანი. ეს ქორწინება გარკვეულად დემეტრე I-ის სურვილიც ყოფილა. მემატიანე გადმოგვცემს: „ამას თვსსა მეფობასა შინა მოგუარა ცოლი მამამან (დემეტრე I-მა), ასული მეფისა ზუდდანისი, სახელით ბურდუხან“. მამის გარდაცვალების შემდეგ გიორგი III ერთპიროვნულად დაეუფლა საქართველოს სამეფო ტახტს. ივ. ჯავახიშვილი აღნიშნავს: „1155-1156 წელს, საქართველოს სამეფო ტახტზე ავიდა დემეტრე I-ის უმცროსი შვილი გიორგი III... როგორც აღნიშნული იყო, დემეტრე I თავისი დიდებული წინამორბედის, დავით აღმაშენებლის ნაანდერძე მემკვიდრეობას იცავდა, გიორგი III-მ კი კვლავ განაახლა საქართველოს საზღვრების გაფართოება. მისი სამხედრო მოქმედება განსაკუთრებით სამხრეთისაკენ იყო მიმართული და შაჰ-არმენსა და სხვა ამირებს, რომელსაც წინააღმდეგი სომხეთის სამეფო მიწები ეჭირათ, აცლიდა ხელითგან სამფლობელოს, თუმცა მაჰმადიანი მმართველნი გიორგი III-ს ერთსულოვან მედგარს წინააღმდეგობას უწევდნენ, მაგრამ საბოლოო გამარჯვება მაინც მისი იყო“.

საქართველოს საგარეო გამონეპეპი XII საუკუნის 60-70-იან წლებში

ქვეყანაში XII საუკუნის 50-იანი წლების შუა ხანებში მიმდინარე შიდა პოლიტიკურმა გართულებებმა საგრძნობლად მოადუნა სამეფო კარის ყურადღება კავკასიასა და წინა აზიაში მიმდინარე მოვლენებისადმი. საქართველოს ყმადაფიცება ქვეყნებმა გადანეციტეს ესარგებლათ ამ ვითარებით და განკერძოებისთვის ბრძოლა დაიწყეს. სწორედ ამიტომაც, თავიდანვე, გიორგი III-ის ყურადღება საერთაშორისო არენაზე საქართველოს ავტორიტეტის გაზრდისკენ იყო მიმართული. სრულიად საპართილიანად მიუთითებს ივ. ჯავახიშვილი, რომ გიორგი III-მ გარკვეულწილად განაგრძო სახელგანთი პაპის, დავით IV აღმაშენებლის, პოლიტიკა და ამირთკაცასიაში ჰეგემონობისათვის ბრძოლა ახალი ძალით წამოიწყო.

1161 წელს ანისის მოსახლეობა აუჯანყდა შადადთან მმართველებს და ქალაქში საქართველოს მეფე მიიწვიეს. გიორგი III-მ შეძლო ქალაქის დაკავება და იქ ქარ-

თველთა გარნიზონის ჩაყენება. თამარის ისტორიკოსის ცნობით, გიორგი III-მ ანისი „წელთ იგდო... ნებისაებრ თვისსა და არა დამბრუნებელმან და შემტყობელმან დაიმჭირა სადგომად, ტახტისა მისისა შესანახავად და გასამაგრებლად“. იმავეს ადასტურებს არაბი მემატი-ანე იბნ ალ-ასირი: „თვესა შაბანს 556 წელს (ე.ი. 1161 წლის აგვისტოს) ქართველები თავიანთი მეფის წინამძღოლობით შეიყარნენ და ქალაქ ანისისაკენ, რომელიც არანშია, გაემგზავრნენ. აიღეს იგი და დიდძალი ხალხი დახოცეს“. ანისი ამირსპასალარ ივანე ორბელიანს გადასცა სამართავად, თანაშემწედ კი სარგის მხარგრძელი დაუნიშნა. კავკასიის ამ ერთ-ერთი ყველაზე გავლენიანი ქალაქის დაკავებას არ შეეგუვნენ მუსლიმი მმართველები, კოალიცია შექმნეს და დიდ ძალას მოუყარეს თავი. ლაშქრობის მოთავენი იყვნენ შაჰ-არმენი ნასირ ალ-დინ სუქმან II, დიარბექირის მმართველი არდობის ძე კოტე ად-დინ ილაზი, არზრუმის მთავარი ალ-მალიქ სალდუხი. მტერი ანისს შემოეწყო. გიორგი III ამ დროს ნაჭარმაგვეში იყო. მან სასწრაფოდ ბრძანა ლაშქრის წვევა. მეფეს ანისში ახლდნენ იოვანე მწიგნობართუხუცესი და სუმბატ ორბელი (ბერად აღკვეცილი სვიმონის სახელით), ლიპარიტ სუმბატის ძე, ბექა სურამელი, ქირქი აბუღეთის ძე და სხვანი. ლაშქრის სიმცირის მიუხედავად, მეფემ გადაწყვიტა შეებრძოლა მტერს. ბრძოლის წინ გიორგი III-მ მეომრებს გამამხნევებელი სიტყვით მიმართა, რომელიც გადმოგვცა თამარის ისტორიკოსმა, „ისტორიანი და აზმანი შარავანდეთანის“ ავტორმა: „ჟურთხელნი ძმანო, ერთსულნი და ერთრჯულნი! უწყით, თუ რაჟომ დიდად კეთილ არს საღმრთოთა სჯულთა და ქრისტეს სახიერებისათჳს სიკუდილი, რომელსა სამარადისოდ ვნატრით ქრისტეს კულთა შემდგომთა და მომკუდართა მათ თვთ ბუნებითა მკუდართა სხეულთაგან. და ხედავთა, თუ რაოდენ უფრო სასახელო არს შვენბრიე სიკუდილი, ვიდრელა სენითა განდნობითა განლეულებასა შინა? რამეთუ სახე და სახელი კეთილისა საუკუნოდ გზა-გუყუების. რამეთუ გუასმიეს ძუელთა მომთხრობელთაგან, თუ რაოდენნი კუეთებანი თავს-ისინი საღმრთოთა სჯულთათჳს ტომმან იძრავლეთამან, არტაქსერქოსა – ელენთა, ოდეს-იგი იმდიანებოდეს თემისტოკლეოს მიერ, უცთომელისა სპასპეტისაგან, და სოფლისა მქონებელსა სძლეს არტაქსერქოსის, რომელმან ზღუაჲ მტკიცე ყო უომრად სპათათჳს, ხოლო ათინელთა ერთისა ოდენ ქალაქისაგან უკუნრღუეულ იქმნა. ან ფრთოვანო ლომო ჩემო, ჩუენთვის განლახურთხისათჳს აღვიხუენთ ლახუარნი და შორღონი და უგმირნეთ ურწმუნოთა ღმრთაებისა მისისათა!“

ჯარისადმი მიმართვის დასრულების შემდეგ მე-

ფემ „ლიმილითა და სიცილითა მლაღობელმან“ თავის სარდლებს – ლიპარიტ სუმბატის ძე ორბელს, ბექა სურამელს, ქარქიშ აბუღეთის ძეს მიმართა: „მოყმენო, იგიმცა ვსჯობთ, რომელმანცა უმსწრაფლეს უხეთქნეთ დროშის მქონესა და დაცემითა მისითა დავსცეთ ბანაკი, ნავალისი მასშიეს და კიდარისა შთამოიესულთა“. ქართველთა მასირებულ თავდასხმას მტერმა ვერ გაუძლო და უკუიქცა. ანისთან გიორგი III-მ ბრწყინვალე გამარჯვებას მიაღწია. ამ ბრძოლის შესახებ საინტერესო ცნობა შემოუნახავს არაბ ისტორიკოს იბნ ალ-ასირს: 1161 წლის აგვისტოში „შაჰ-არმენ ბენ იბრაჰიმ ბენ სუქმანი, ხლათის მთავარი, მოწვეულ იქნა ქართველთა წინააღმდეგ საბრძოლველად. მან თავისი ლაშქარიც შეჰყარა და დიდძალი მოხალისეც შემოუერთდა. შაჰ-არმენი ქართველების წინააღმდეგ წავიდა. ისინიც დაუხვდნენ მას და დაამარცხეს. მუსლიმანები უკუქცეულ იქმნენ, უმრავლესნი მათგანი დაიღუპა და ბევრიც დაატყვევეს (ქართველებმა). დამარცხებული შაჰ-არმენი უკან დაბრუნდა და მტერს გადაურჩა მხოლოდ 400 მხედრით“. მეფე ანისში სამ დღეს დარჩა.

ჩრდილოეთ სოხეთში მოპოვებული წარმატების შემდეგ გიორგი III-მ ყურადღება უფრო სამხრეთით, ქალაქ დვინზე, გადაიტანა. მომდევნო 1162 წელს ქართველთა ჯარმა დვინს შეუტია. მათოს ურჯიე მოკეთხრობს: „ამავე (1162-1163 წწ) წელს სახელუანი ქალაქი დვინი აღებულ იქნა ქართველთა მეფის გიორგის მიერ. იგი, უცხო თესლთა უკუქცეულ ლაშქარს, რომელიც ქალაქიდან მის წინააღმდეგ საბრძოლველად გამოსულიყო, კვალდაკვალ მიჰყვა, ლტოლვილი დახოცა, ხოლო გადარჩენილთ, რომლებიც ქალაქისაკენ გაბრუნდნენ, უკან გაჰყვა და ჯარითურთ, ქალაქის კარის ვაღლით, ქალაქში შეიჭრა. (ქართველებმა) ყველანი უმოწყალოდ ამოხოცეს, დაატყვევეს და მათი მოსახლეობა აიკლეს. შემდეგ დიდი ტყვითა და ალაფით თავიანთ ქვეყანაში დაბრუნდნენ“. ჯ. სტეფნაჲქ მემატიანეთა ამ ცნობებს ასე ხსნის: „გიორგი III დვინს მიდგომა. მოწინააღმდეგე მის შესახვედრად ქალაქიდან გამოსულა და საქართველოს ლაშქარს შეებრძოლა. ქართველები უმარჯვით, მტერი დაუმარცხებიათ და უკუქცეულს ქალაქში შეპყლიან. ბრძოლის ბედიც ამას გადაუწყვეტია.“ ქალაქ დვინის აღებით გიორგი III-მ საქართველოს საზღვარი არარატის მთის ძირამდე გადაიტანა.

ამ გამარჯვებამ სერიოზულად შეაფოთა წინა აზის მუსლიმი მმართველები. 1163 წელს ათაბაგმა დამს ად-დინ ელდრუგზმა და სულთანმა არსლან-შაჰმა შიშის კოალიციური არმიის თანხლებით საქართველოს შემოუტყეს და გაგის ციხემდე მოითარეშეს ქართველთა სამეფო.

გიორგი III-მ მოახერხა მტრის უკუგდება, მაგრამ დიდებულითა რჩევით მათი დევნა აღარ გააგრძელა. გავიდან მოწინააღმდეგვის გაქცევასა საუბარი სტ. ორბელიანის თხზულებაში: „ხოლო დაღათუმცა მოსრულ იყო მეფე გიორგი, გარნა ესევე იყო მხოლოდ მძლეველ ბრძოლათა. უკუაღდ ერთგუის მეოტყო დიდი ათაბაგი ელდკუზ ევლსა გავისასა, რომელიც მოსრულ იყო ასი ათასითა კაცითა გიორგის ზედა და ენება ყოვლითავე ღონითა და ახოვნითა სიმხნითა მოწყვედა ყოველთა ქართველთა და შეპყრობა მეფისა. ხოლო ეგოდენთა ინროებათა შთაგდებულყო იოვანემან (ორბელმა), რომელ ღამე დაუტყვეს კარავნი და საჭურველნი და ყოველნივე იგი სიმდიდრენი თავისნი და ტვირთმზიდენი და ივლტოდნენ მცირედ ძალითა“.

მუსლიმი მხედართმთავრები იარაღის დაყრას არ აპირებდნენ და იმავე წელს ახალი კოალიცია გამოემართა. გიორგი III-მ შეიტყო მტრის მოახლოება და დროის გასაყვანად არსლან-შაჰს ზავი შესთავაზა. მაგრამ სამხედრო თათბირზე ერაყელი ამირები ქართველებს ზავზე არ დასთანხმდნენ და გადაწყვეტი ბრძოლის გამართვა მოითხოვეს. მუსლიმთა კოალიცია და ქართველთა ჯარი შეებნენ „შორის მათათა ღორისა და დვანისისა“. გიორგი III სასტიკად დამარცხდა. იბნ-ალ-ასირი წერს: „მათი (ქართველების) ქონებისაგან იმდენი ალაფი წაიღეს (მუსლიმანებმა), რომ მისი აღწერა ან დათვლა შეუძლებელი იყო, ხელში ჩაიგდეს მეფის საყვინიოები, ბაგა, რაც ვერცხლისაგან იყო დამზადებული. ხელთ იგდეს მეფის მარანი ყველა მისი ნივთებიანად, მათ შორის დიდი ვერცხლის კასრები. ერთ-ერთი მათგანი სულთანს მიართვეს. სულთანმა ის თავის სახლში გააგზავნა სხვა ნადავლთან ერთად, რომლის ღირებულება ბრუნვაში მყოფ ორი ათას დინარს უდრიდა. მან ოქროსა და ვერცხლისაგან დამზადებული სასმელი ჭურჭელი ჰამადანის საჯარო (საყოველთაო) მეჩეთში გაგზავნა, რათა ხალხს შეძლებოდა იმათი გამოყენება წყლის სმის დროს. მუსლიმანებმა წაიღეს უზარმაზარი რაოდენობის ალაფი და ამოუღიტეს ბეგრის ხალხი. აფხაზთა (ქართველთა) მეფე აიძულეს, გაქცეულიყო. იგი ხშირ ტყვეში დიამალა.“ მართლმ შაჰ-არმენის ნადავლი 30-ჯერ აღემატებოდა იმას, რაც ორიოდ წლის წინ მიატოვა მან ანისში. ამ დამარცხებას მოჰყვა ქალაქ დვინის დაკარგვა. საქართველოს სამეფო კარი იძულებული შეიქნა ქალაქ ანისში კვლავ შადღადიანთა მფლობელობა აღედგინა. „ისტორიანი და აზმანი შარავანდედთანის“ ავტორი აღნიშნავს, რომ გიორგიმ „უბოძა ანისი თვისავე შემამულებს და ითაყვანა თავისა თვისს ყმად“. ამდენად, ანისი უწინდებურად ყმადნაფიცობის პირობით დაემორჩილა საქართველოს.

მიუხედავად ამ წარუმატებლობისა, გიორგი III არ აპირებდა აღებული კურსის გადახვევას და უფრო მეტი ძალისხმევით იბრძოდა კავკასიაში უპირატესობის მოსაპოვებლად. სწორედ ამ პოლიტიკის გამოძახილი უნდა იყოს XII საუკუნის 60-70-იანი წლების მიჯნაზე სხვადასხვა მიმართულებით ქართველთა ჯარის მიერ მოწყობილი გრანდიოზული მარბიელი ლაშქრობები. ქართველი მემატიანე მოგვითხრობს, რომ გიორგი III-მ „ლიხთ-იქით ყოფასა შინა დამსკუნელმან ლაშქრობისა-მან და ერთსა დღესა შინა პაემანშეკმენელმან: უბრძანა ტაოელთა, კლარჯთა და შავშთა მორბევა ოლთისისა და ბანისა, მესხთა და თორელთა – კარისა და აშორნისა, და ამირსპასალარსა და სომხითართა – მტკუარსა აქეთ ვიდრე განძამდის. თვთ ხასაგანათა ლიხთ-იმერთა და ქართველთა – განძას დამართებით მტკუარს პირი იმირ და ამირ ხლათამდის, პერთა და კახთა – ალაზნის შესართავით, ვიდრე შარვანამდის. იქმნა ესევეთარი უცხო ლაშქრობა, რომლისა სახე აროდეს ვის ეხილუა“. ეს მასშტაბური ლაშქრობა რამდენიმე მიზანს ემსახურებოდა. უპირატესად, ალაფის აღებასა და ჯარის საბრძოლო სულის წართობას, განსაკუთრებით იმ წარუმატებლობის შემდეგ, რომელიც რამდენიმე წლის წინ განიცადა ჩვენმა მხედრობამ. ამასთანავე, სამეფო კარი ასეთი მარბიელი ლაშქრობებით მეზობლებში შიშს თესავდა და საქართველოს პოლიტიკური და სამხედრო უპირატესობის დემონსტრირებას ახდენდა.

საქართველოს სამხრეთისა და სამხრეთ-აღმოსავლეთის საზღვრებთან გიორგი III აქტიურ სამხედრო მოქმედებებს განაგრძობდა და ამის არაერთი მაგალითი მოვიყვანეთ ზემოთ. ამ მხრივ შედარებით მშვიდობიანი იყო აღმოსავლეთის საზღვრის ის ზოლი, რომელიც შირვანს ემეზობლებოდა.

შირვანში ამ დროს ტახტი ეკავა აღსართან I-ს, მანუჩეჰ II-ისა და დავით IV აღმაშენებლის ასულის, თამარის, ვაჟს. როგორც ჩანს, ასეთი ახლო ნათესაობით უნდა ყოფილიყო განპირობებული ის მშვიდობიანი ურთიერთობა, რომელიც საქართველოსა და შირვანის სამეფო ოჯახებს შორის სუფევდა. შირვანშაჰები, მართალია, დამოუკიდებელი მმართველნი იყვნენ, მაგრამ ისინი ყმადნაფიცობის პირობით შედიოდნენ საქართველოს მოთავეობით ჩამოყალიბებულ კავკასიის სახელმწიფოთა თანამეგობრობაში. „ლაშა-გიორგის დროინდელი მემატიანის“ აღნიშვნით, აღსართან შირვანმა ვალდებული იყო იმდენი მეომარი მიეწოდებინა გიორგი III-ისათვის „რაოდენი ათასი კაცი უბრძანის“. სამაგიეროდ, საგარეო საფრთხის შემთხვევაში, საქართველოს სამეფო კარიც ვალდებული იყო დახმარებოდა მოკავშირეს.

1173 წელს შირვანში დარუბანდელები შეიჭრნენ.

აღსართან I-მა დახმარება ბიძაშვილს, გიორგი III-ს, სთხოვა. ქართველთა ლაშქარმა დარუბანდის საამიროზე ილაშქრა და ქალაქი შაბურანიც აიღო. სამხედრო კამპანიის წარმატებით დასრულების შემდეგ ქალაქი შაბურანი გიორგიმ თავის მამიდაშვილს, აღსართან I-ს, უწყალობა. სხვათა შორის, ამ ლაშქრობაში გიორგი III-ის გვერდით იბრძოდა საქართველოში სტუმრად მყოფი ანდრონიკე კომნენოსი, რომელიც ასევე ენათესავებოდა ბაგრატიონთა სამეფო ოჯახს. „ისტორიანი და აზმანი შარავანდედთანი“ გიორგი III-ის სამეფო კარზე ანდრონიკე კომნენოსის ვიზიტისა და დარუბანდზე ლაშქრობის შესახებ საინტერესო ცნობას იძლევა: „მოვიდა ანდრონიკე კომნინანოსი ცოლითა სახებრწყინვალითა და შუენიერითა, თანა შვილებითურთ და დისწულითა, მამის ძმისწული დიდისა მანოელ კეისრისა და ყოვლისა დასაყვლეთისა და საბერძნეთისა მეფისა. და ვითარ მართებდა, ეგრეთ მმადლობელმან ღმრთისამან შეიწყნარა და მისცა პატივი შესატყვისი სახლის-შვილობისა მისისა. და მიმცემელმან ქალაქთა და ციხეთამან კმასაყოფელთამან დაუდგნა საჯდომნი სიახლესა საყდრისა თვისისასა, პირისპირ მამის დისწულისა მისისა აღსართანისასა, რომელი მეფე იყო შარვანისა და ზღვს პირისა დარუბანდით ხირსაშადდის, რომელი მეფესა უწინა ვითარცა შვილ-ყოფად ვითარცა ერთი დიდებულთა მისთაგანი. ესე შარვანშა შემოხეუენა ოდესმე დაჭირებული დარუბანდელთა ხაზართაგან. მაშინ შეიყარა ლაშქარი იმიერთი და ამიერთი, თვთ ძმა ბერძენთა მეფისა ანდრონიკე წარიყვანა წინაშე და მივიდა ვიდრე კართამდის დარუბანდისათა. მოაოკრა ქუეყანა მუსკურისა და შარაბამისა, და აიღო ქალაქი შაბურანი, რომლისა კართა თვთ მჭერეტელობასა შინა მეფისასა მოსაწონელ იქმნა ანდრონიკე თვთ მისგან და ყოველთა სპათა მისთაგან. და უბოძა ქალაქი იგი მამის დისწულსა მისსა შარვანშას, და მუნიდალმან, მომრებველი ბასიანისა, რომელი-ესე უცხო იყო შესაძლებელად კაცობრივისა ძალისაგან, შემოცქეუელი მუნითი და გამარჯულებული იშუებდა და იმოთხვიდა საყოფელთა მისთა.“

დარუბანდიდან დაბრუნებულმა ქართველთა ჯარმა 1174 წელს კიდევ ერთხელ აიღო ქალაქი ანისი. მაგრამ ამჯერადაც ხანმოკლე აღმოჩნდა გიორგი III-ის ბატონობა ჩრდილოეთ სომხეთში. 1175 წელს მუსლიმთა მრავალათასიანმა კოალიციამ სამხრეთი საქართველო მორაბია და უკან დიდი ალაფით დაბრუნდა. გიორგი III-მ ვერ შეძლო ჯეროვანი წინააღმდეგობა გაენია მტრისათვის.

ორბელთა აჯანყება

XII საუკუნის 70-იანი წლების II ნახევარში ქვეყნის საგარეო გართულებას თან დაერთო შიდა პოლიტიკური აშლილობა. 1177 წელს საქართველოში დაიწყო ჩვენს ისტორიაში ცენტრალური ხელისუფლების წინააღმდეგ მიმართული, ერთ-ერთი ყველაზე დიდი ფეოდალური გამოსვლა, რომელიც „ორბელთა აშოხების“ სახელითაა ცნობილი.

სრულიად სამართლიანადაა აღნიშნული ისტორიოგრაფიაში, რომ ორბელთა აჯანყების ნამდვილი მიზეზი, ფეოდალთა მხრიდან პოლიტიკური უფლებების გაზრდა-გაფართოებისათვის ბრძოლა იყო. საბაბად კი ამბოხებულებმა საქართველოს სამეფო ტახტზე დავით V-ის ვაჟის, დემეტრეს (დემნას), პრეტენზიების დაცვა გაიხადეს. როგორც ზემოთ აღინიშნა, დავით V-მ გარდაცვალებისას მცირეწლოვანი უფლისწული თავის ძმას, გიორგი III-ს, დაუტოვა აღსაზრდელად. სომეხი ისტორიკოსის სტეფანოს ორბელის მტკიცებით, სასიკვდილო სარეცელზე მყოფმა საქართველოს მეფემ თავის ძმას, გიორგის, და დიდებულებს პატარა უფლისწულის ერთგულება დააფიცა. სრულწლოვანების შემდეგ დემეტრეს სამეფო ტახტი უნდა დაეკავებინა, მანამდე კი ქვეყნა გიორგის უნდა ემართა – ასეთი იყო მამაკედევი დავით V-ის სურვილი. სომეხი მემატიანე იქვე დასძენს: „ხოლო თვით იგი გიორგი გარდააქცევად გულსა დიდ-დიდთა მთავართა და კათალიკოსისასა კუალად და ენება განმეფება... ხოლო შემდგომად თვისა ერთისა შეკრებნ ყოველნი დიდებულნი და აზნაურნი გიორგისა. და მივიდა მათ თანა იოვანეცა თვისითურთ, და განუცხადა განზრახვა იგი გიორგი მრაველთა ევდრებითა და დაჯერებულ ყო სიტყვით: „უკეთუმცა ასაკეულ იქმნეს ძმისწული ჩემი, არა დაკლებულ ცყო იგი, არამედ ანდერძისაებრ ძმისა ჩემისა დაესვა საყდარსა მეფობისასა. ამისთვის სცხეს მას მეფობა“.

უდავოა, რომ გიორგი III-ის გამეფებისას პატარა უფლისწულის უფლებები გათვალისწინებული იქნებოდა. ეს გაავრცელებინებს, რომ სამეფო კარზე შეიძლება მომხდარიყო იმის მსგავსი, რაც სტეფანოს ორბელიანს აქვს გადმოცემული. ჩვენ არ გამოვირიცხავთ, რომ გიორგი III მართლაც რაღაც პირობით ასულიყო ტახტზე. გიორგი III-ის გამეფების შემდეგ სად იზრდებოდა დემეტრე (დემნა) უფლისწული, წყაროებში აღნიშნული არ არის. ცნობილია, რომ მასზე განსაკუთრებით ზრუნავდა ივანე ორბელიანი. როგორც ჩანს, ამანვე განაპირობა ის, რომ დემნა უფლისწულმა მოგვიანებით ცოლად ივანეს ქალიშვილი შეირთო.

დემნას დაეპყრობის შემდეგ სამეფო ტახტი ზიდა-

საგან უნდა მიეღო, მაგრამ გიორგი სრულებითაც არ აპირებდა პირობის შესრულებას. სწორედ ეს დაედო ფეოდალთა შეთქმულებას საუფუძლო. 1177 წელს ფეოდალთა საკმაოდ დიდმა ნაწილმა განიზრახა დემეტრე უფლისწულის გამეფება. აჯანყების მესვეურებად ივანე ორბელიანთან ერთად ჩაწაი ივანე ვარდანისძე და შოთა ძე ართავაზოს ძისა. ამას გარდა, შეთქმულთა დასში იყვნენ ქართლის ერისთავი ლიპარიძე სუმბატის ძე, ანანია დვინელი, მეგობრებთან ერთად ქეთარ ივანის ძე, სარგის მხარგრძელი შვილითა და ძმისწულით, დიდი გამრეკელი, მემნა ჯაყელი, გრიგოლ ანელი აპირატის ძე, პასან კანის პატრონი. ასეთი მასობრივი გამოსვლა საქართველოს, თითქმის საუკუნეზე მეტი იყო, არ ენახა.

ივანე ორბელმა და მისმა თანამზრახველებმა საკმაოდ დიდ ჯარს მოუყარეს თავი და მეფის წინააღმდეგ ლაშქრობის გეგმა შეიმუშავეს. სომეხი ისტორიკოსი, დავით ქობაირელი, გიორგი III-ის წინააღმდეგ დემნა უფლისწულისა და ამირსპასალარ ივანე ორბელის აჯანყებას ვერცლად გვიყვება. მან გადმოგვცა ისეთი ცნობები, რომლებიც სხვა წყაროებით არ დასტურდება: „ქართველთა ქვეყნის დიდებულებს დიდი ხანია განზრახული ჰქონდათ მეფისაგან განდგომა და გამძვინვანეს კიდევ შესაფერისი დრო თავიანთ ძველ ბოროტზრახვათა განსახორციელებლად. ორბელეზმა – ივანე სპასალარმა, მისმა ძმამ ლიპარიტმა, მათმა შვილებმა და ნათესავებმა გადაიბირეს იმავე მეფის ძმისწული, მოიყვანეს აგარაკის სიმაგრეში და გაამეფეს, რათა ვერავის შესძლებოდა მათი საქმისათვის ხელის შემსღ.“

თავდაპირველად (აჯანყებულებმა) მიუდგომელი კაიანის და კაიონის მხარეთმმართველები და მეციხოვნეები დაითანხმეს მის (მეფის) წინააღმდეგ, რათა მათ მოსახლეობასაც ხელი შეეწყო. და როცა, პირობისამებრ, შაქის, პერეთისა და კახეთის მხარეების მთავრები აჯანყდნენ, ესენიც (კაიანის და კაიონის მმართველები) თავიანთ ადგილებში გამაგრდნენ და მათი მოსახლერე მეფის მხარეები აიკლეს. ესენი (ვაგნარტენ) აქედან და ახალი მეფის (მეთაურობით) აიღეს მეფის (გიორგის) საჯდომი სოფელი, რომელსაც პარაპოვი ეწოდება. აქ შესაკრებად მოუწოდეს ყველა თანამზრახველს იმისათვის, რომ მეფე განედევნათ ან ძალით (შეპყრობილი) მოეყვანათ.

ხოლო იგი (გიორგი III), რადგან ჯერ კიდევ ხელთ ეპყრა თავის საკუთარ სამეფოში ქალაქები და სიმაგრეები და სამეფო კარის განძეული, სასწრაფოდ გაემართა დიდ სამეფო ქალაქ თბილისისაკენ და მოინვია სათათბიროდ მისი ერთგულნი. მათთან თათბირის შემდეგ გადასწყვიტა დამსახურების მიხედვით გაუყოს ოქროსა და ვერ-

ცხლის განძეული და საპატიო სამოსლები იმ წარევი ქვეითი მეომრების ბრძოლა, დევალითისა და ქართლის მხარის საზღვრებში რომ არაიან. შემდეგ ყველა ესენი ქვეითი მეომრები ერთ ადგილას შეაგროვა და მხედართუფროსის მამულ მხარეში (მამულში) წავიდა. იავარ-პქმნა, მოილაფა და მათი სასახლეები გადაწვა. თვით აჯანყებულებისაქენ გაემართა. აჯანყებულებმა შორიდან რომ დაინახეს, გონება დაკარგულნი გაიქცნენ და, სადაც მოუხერხდათ, იქ გამაგრდნენ. მხედართუფროსმა ივანემ კი, შვილებით, ცოლითა და მთელი სახლუფლით, თავი შეაფარა მიუდგომელ ლორეს. მისმა ძმამ ლიპარიტმა, თავისი ხალხით, წაიყვანა მეფის ძე დემეტრე და მიუვალ კაიანს მიმართა.

მეფის ბრძანებით, მათ დაედევნა კეთილმსახური თბილისის ამირთმთავარი ქურდი, დენია მათ ვინრო გზაზე თავის საკუთარ მხარეში, რომელსაც მაჰაბერი ეწოდება. დასცა მათ ბრძოლის ყიფინა და უკანვე გამოაქცია, დაედევნა და ნამოილო იმ ჯარის დაღლა და ალაფი. მხოლოდ ცხენოსნებმა დააღწიეს თავი და ლორეს სიმაგრეში მოვიდნენ, ყველა აჯანყებული ერთ ადგილას შეჰყარეს (შეიყარნენ). ეს რომ კაიანში გამაგრებულებმა ნახეს, მეფეს დამოწირადნენ, ასევე მოიქცნენ ყველა თანამოსაზღვრეებიც (ციხის ახლომახლო მცხოვრებნი).“

როგორც წყაროებიდან ჩანს, გიორგი III-მ დროზე ადრე შეიტყო აჯანყების დანებება და სასწრაფოდ თბილისს შეაფარა თავი. დედაქალაქში საქართველოს მეფემ ერთგული ჯარის შეკრება დაიწყო, მათ შორის, საგრძნობ ნაწილს დაქირავებული მეომრები შეადგენდა (მაგ. ყიფნაყვს). გიორგი III-მ ძალების მოკრების შემდეგ თავად მიიტანა იერიში მეამბოხეებზე. ჯარის ნაწილი, რომელსაც ჭიბაბერი სარდლობდა, პერეთში გაგზავნა აჯანყების ჩასაქრობად, თავად კი კოჯორ-ტაბახმელას მიდამოებში გამაგრდა. ცენტრალური ხელისუფლების მომხრე ძალებმა პერეთის ერისთავები დაამარცხეს და აჯანყების მოთავეები ხელთ იგდეს. როგორც მემანტი-აფ ლანინშავს, დატყვევებული დიდებულები „მოასხეს წინაშე მეფისა“. ამ გამაგრებულების შემდეგ გიორგი III-მ მეამბოხეთა მთავარ ბუდეზე – ლორეს ციხეზე ილაშქრა. ამ დროს აჯანყებულთა ერთსულოვნება უკვე დარღვეული იყო. ივანე ორბელი და დემნა ბატონიშვილი პირველად დიდმა გამრეკელმა მიატოვა. მას გრიგოლ ანელმაც მიჰბაძა. გიორგი III-ის ჯარებმა აჯანყებულნი ლორეს ციხეში გარემოცვეს. ალყა უფრო და უფრო გაუსაძლისი ხდებოდა. ამბოხებულებს თანდათან ეცლებოდათ ორჭოფი მომხრეები და გიორგი III-ის მხარეზე გადადიოდნენ. ერთ საღამოს თვით დემნა „ფარულად ჩამოვიდა ზღუდეზე გოდორი და მივიდა მეფესთან“. გიორგი III-მ

შეინყნარა განდგომილი ძმისწული და ყველას დასა-
ნახად თავიდან კი არ დასაჯა, არამედ დიდსულოვნად
აპატიო ჩადენილი. ლორეს ციხიდან დემნა უფლისწულის
გამოპარვის შემდეგ აჯანყებულნი მალევე დანებდნენ.
გიორგი III-მ ამბოხების ჩახშობის შემდეგ ყველა აჯან-
ყებულს შესაფერისი სასჯელი მიაგო. ივანე ორბელს
თვალები დასთხარეს; დემნა ჯერ დააპრმავეს, შემდეგ
კი დასაჭურისეს. ასე ტრაგიკულად დაამთავრა სიცოც-
ხლე ახალგაზრდა უფლისწულმა. გიორგი III ბოლომდე
უღმრთელო იყო თავისი ძმისწულისადმი: იგი გელათში,
მამის გვერდით, სამეფო ოჯახის საძეალებში გელათში
კი არ დასაფლავა, არამედ სამუდამო განსასვენებელი
სეპტიცხოველში მიუჩინა.

დემეტრე (დემნა) უფლისწულის სიკვდილით დას-
რულდა ბაგრატიონთა სამეფო ოჯახის პირდაპირი მამ-
რობითი შტო.

საეკლესიო კრება და თამარის თანამოსაყდრედ აყვანა

დემნას ამბოხების ჩანყნარებისთანავე საეკლესიო
მოღვაწეებმა კრება მოიწვიეს და გიორგი III-ს ეკლესიის
შეუვალობის აღდგენა მოსთხოვეს. ეს კრება 1178 წელს
ჩატარდა. გიორგი III-ის მიერ გაცემული „საქართველოს
ეკლესიის შეუვალობის განახლების სიგელი“ გვამცნობს,
რომ გიორგი III-მ „ეკლესიათა სამეფოისა ჩუენისათა
ყოვლისა ბეგრისა უსამართლომისათა და დაჭირებულისა-
საგან“ დახსნა და გათავისუფლება გადაწყვიტა. 1179
წელს გიორგი III-მ თავად დაადგა თამარს „გვრგვნი
ოქროსა თავსა მისსა, ოქროსა მის ოფაზისა, აღხმული
იაკინთისა, ზმირთა და სმარადფთა მიერ“. დიდებულ-
ნი ლიტანიობდნენ თამარის წინაშე. მეფე დიდებულებს
აფიცებდა თამარის ერთგულებას. ამ დიდი ზეიმის შემ-
დეგ სახელმწიფოში ცხოვრება ჩვეული წესით მიდიოდა.
გიორგი III კვლავ აქტიურად მონაწილეობდა ქვეყნის
მართვა-გამგეობაში. მას, გეგუთში მყოფს, მეტად საწუ-
ხარო ცნობა მიუვიდა – თამარი ბურდუხან დედოფლის
გარდაცვალებას აცყობინებდა. მეფე სასწრაფოდ ჩავიდა
დედაქალაქში. მთელმა საქართველომ დაიტირა დედო-
ფალი. იგი დიდი მწუხარებით, ამასთან, დიდი პატივით
დაკრძალეს. მამა-შვილის თანამმართველობა გრძელ-
დებოდა. 1179 წელს საგანგებო საკანონმდებლო კრება
მოიწვიეს, რომლის მიზანი ქვეყანაში გახშირებული პარ-
ვისა და ყაჩაღობის მოსპობა იყო. კრებამ მეკობრეების
მიმართ, განურჩევლად სოციალური ფენისა, სასჯელის
უმაღლესი ზომა – ჩამოხრჩობა დაანესა. მკაცრ ზომებს
შედეგი მოჰყოლია – ეს ბოროტმოქმედება ერთხანს აღ-

მოფხვრილა საქართველოში.

XII საუკუნის 80-იანი წლების დასაწყისში ბურდუხან
დედოფლის გარდაცვალების შემდეგ საქართველოს მე-
ფეს დიდხანს აღარ უტოცხლია და 1184 წლის 27 მარტს,
ვნების კვირას, სამშაბათს, კახეთში ყოფნისას უეცრად
გარდაიცვალა. გიორგი III თავდაპირველად მცხეთაში
დაკრძალეს. მემკვიდრის სიტყვებით: „უამისა სიძნე-
ლისაგან“, მაგრამ რა იგულისხმება, ამის თქმა ძნელია.
მოგვიანებით ის გადასვენეს გელათში, ბაგრატიონთა
სამეფო სახლის საძეალებში.

გიორგი III-ის ოჯახი

გიორგი III-ის მეუღლე იყო ოსთა მეფის ზუდანის ქა-
ლიშვილი, ბურდუხან დედოფალი. სწორედ მასთან უნდა
შესძენოდა საქართველოს მეფის ორი ქალიშვილი: თა-
მარი და რუსუდანი. თამარ მეფის ორივე ისტორიკოსი
აღწრთოვნებით ახასიათებს ბურდუხან დედოფალს.
ბასილი ეზოსმოდერის მიხედვით: „სძალი სხუა მისეზ-
რი მაშინ არა ეხილვა ქართლის თემსა“. სამწუხაროდ,
იმ ცნობებზე დაყრდნობით, რომლებიც ჩვენს ხელთაა,
ბურდუხანის ბიოგრაფიის მხოლოდ რამდენიმე დეტალის
აღდგენა ხერხდება. 1179 წელს იგი დავითნო თამარის
თანამოსაყდრედ კურთხევის ცერემონიალს. ამის შემდეგ
ბურდუხანს დიდხანს აღარ უტოცხრია და მალე გარდა-
იცვალა. გიორგი III მეუღლის სიკვდილის ჟამს გეგუთში
იმყოფებოდა. მეფემ ძალიან განიცადა ბურდუხანის
გარდაცვალება. მემკვიდრე საგანგებოდ აღწერს გიორგი
III-ის გლოვას. ისტორიკოსის თქმით, დედოფლის სიკ-
ვდილმა ენით აღუწერელი ტკივილი მიაყენა ყველას.
„ისტორიანი და აზმანი შარავანდედთანი“ ტექსტის
გამოცემისას, აკადემიკოსმა კ. კეკელიძემ გარკვეული
სიფრთხილით მიანიშნა, რომ იქნებ ბურდუხანი თამარის
უმცროსი დის, რუსუდანის მშობიარობას გადაჰყავაო.
მეცნიერს ამას აფიქრებინებს ის, რომ ლაშა-გიორგის
დაბადებისას, თანამედროვენი, უსაზღვროდ შეზნაროდ-
ნენ „პირველ დარწმუნას თამარისასა“. გამოთქმა „დარ-
წმუნას თამარისასა“, კ. კეკელიძის აზრით, შეიძლება
ნაკარანახევი იყოს ანალოგიურ შემთხვევაში ბურდუ-
ხანის ტრაგიკული აღსასრულით.

ბურდუხან დედოფალი გელათის მონასტერში უნ-
და იყოს დაკრძალული, სადაც მოგვიანებით სამუდამო
განსასვენებელი ჰყოვა მისმა მეუღლემ, გიორგი III-მ.

გიორგისა და ბურდუხანს ორი ქალიშვილი ჰყავდათ:
თამარი და რუსუდანი. ეს უკანასკნელი დაბადებული
უნდა იყოს XII საუკუნის 80-იანი წლების დასაწყისში.
რუსუდანის ღვთისმოსაობა იმდროინდელ საქართველო-

ში სამაგალითო ყოფილა, თანამედროვენი საგანგებოდ მიუთითებენ და დადებითად აღასებენ მის საქმიანობას. თამარ მეფის ისტორიკოსი, ბასილი ეზოსმოდვარი, ნანობს და მკითხველს ბოდბის უხდის, რომ ამ მონათხრობში რუსუდანს საკადრისად ვერ ამკობს. გიორგი III-ის გარდაცვალების აღწერისას იგი მოგვითხრობს თამარის, გიორგი III-ის, რუსუდან დედოფლისა და თამარის უმცროსი დის რუსუდანის შესახებ: „იყო თამარ მაშინ, ვითარცა თავისი მამიდისა თანა, დითოთ თვისით, რომელსა რუსუდანე მოაქვნდა სახელად, რომლისათვის ან დამაკლდეს წინამდებარე ესე მოთხრობად, თუ რაოდენ მშვენიერება და თავდგმულობა იქმნა, ყოველთა პირველ მისას ყოფილთა დედოფალთა“. რითი დამისახურა თანამედროვეთაგან რუსუდანმა ასეთი პატივისცემა, ჩვენთვის უცნობია. ქართული წყარო მას კიდევ ერთხელ იხსენიებს ლაშა-გიორგის დაბადებისას. სამეფო ოჯახის წევრებმა თამარ მეფესა და მის ახალდაბადებულ პირმშოს ძღვენი მიართვეს. ამ მოვლენას „ისტორიანი და აზმანი შარავანდედთანის“ ავტორი ასე აღწერს: „და თვით დედოფალმან რუსუდან და გაზრდილმან მისმან მეფემან დავით და დამან თამარისმან და ყოველთა მცოცხა ამის სამეფოსათა, მსგავსად მოგვთასა, ხელ-ყვეს ძღვენებად და მინიჭებადო“. მართალია, ამ კონტექსტში თამარის დის სახელი არ არის მოხსენიებული, მაგრამ, უდავოა, აქ ლაშარაკი სწორედ რუსუდანზეა.

გიორგი III-ის ასული რუსუდანი იხსენიება აგრეთვე ფხუტერის მაცხოვრის ხატის წარწერაში, სადაც იგი ერთარს სთხოვს, მიიღოს მისგან ნივთები, რომლებიც მამიდას, გიორგი III-ის დას, რუსუდანს შეუმზადებია და შეუწირავს მისთვის, ოღონდ გარდაცვალების გამო ვერ მოუხერხებია წამოწყებული საქმის დაგვირგვინება. ასევე, გიორგი III-ის ასული რუსუდანი უნდა იხსენიებოდეს ეწერის სახარების წარწერაში, რომელიც ბ. შროსემ გადმოიღო. კ. კეკელიძის მოსაზრებით, რუსუდან დედოფალი დაქორწინებული უნდა ყოფილიყო ტრაპიზონის იმპერატორ მანოელ I-ზე (1238-1263 წწ.).

კანონიერი ცოლ-შვილის გარდა გიორგი III-ს, როგორც წყაროებშია აღნიშნული, ჰყოლია უკანონო ცოლიც ანუ ხარჭა, რომლისაგანაც მეფეს კიდევ ერთი ქალიშვილი შეეძინა. ამ უკანასკნელს მხოლოდ ერთხელ იხსენიებს „ისტორიანი და აზმანი შარავანდედთანის“ ავტორი. ცნობების ასეთი დიშორის გამო ვერ დგინდება ვერც მისი და ვერც დედამისის ვინაობა. მემატიანესთან, იქ, სადაც გადმოცემულია თამარ მეფის მეორედ გათხოვების ამბავი, აღნიშნულია, რომ თამარის ხელის მძიძიებელ უცხოელ უფლისწულებს შორის იყვნენ ისეთები, რომელნიც თამარის სიყვარულისათვის

მამაპაპურ რჯულსაც კი უარყოფდნენ, მათ რიცხვს ეკუთვნოდა არზრუმელი უფლისწული – მუტაფრადინი. იგი კარგა ხანს დარჩა საქართველოში. სამეფო კარმა საპატიო დახვედრა მოუწყო სტუმარს. თამარმა კი, თავის სანაცვლოდ, ნახევარდის „ერთი ვინმე ხარჭათაგანის შობილის“ შერთვა შესთავაზა მას. ქართული ისტორიოგრაფიაში გამოთქმულია მოსაზრება, რომ ეს „ხარჭათაგანის შობილი“ უნდა იყოს მოგვიანებით წყაროებში მოხსენიებული თამარის და რუსუდანი, მაგრამ ეს მოსაზრება საეჭვოა. პატარა რუსუდანს სამეფო კარზე გამორჩეული ადგილი ეკავა. როგორც ვნახეთ, იგი მოიხსენიება მამიდის, რუსუდან დედოფლისა და დავით სოსლანის გვერდით. ასეთი საზოგადოებრივი მდგომარეობა ვერავითარ შემთხვევაში ვერ ექნებოდა მეფის უკანონო ასულს.

თამარ მეფე

1184 წლის 27 მარტს, ვნების კვირის სამშაბათს, კახეთში აღესრულა გიორგი III. თამარ მეფემ თბილისში, ისნის ციხეში შეიტყო მამის გარდაცვალების ამბავი. საქართველომ მწუხარებით დაიტირა გიორგი III. სამეფო პალატებში მგლოვიარე თამარისა და რუსუდან დედოფლის გვერდით იდგნენ ვაზირი ანტონი, ამირსპასალარი ყუბასარი, მეჭურჭლეთუხუცესი ყუთლუ-არსლანი, მსახურთუხუცესი აფრიდონი, მეჯინბეთუხუცესი ჭიაბერი, ჩუხჩარები ვარდან დადიანი და სხვა წარჩინებულნი. მეფეს წესი აუგეს პატრიარქმა მიქაელმა და ეპისკოპოსებმა. გიორგი III „უამისა სიძნელისაგან“ ჯერ მცხეთაში დაკრძალეს, მოგვიანებით კი გელათში გადაასვენეს საქართველოს მეფეთა საძვალეში.

გიორგი III-ის გარდაცვალების შემდეგ თამარის მეფედ კურთხევის ცერემონიალი გაიმართა.

დიდაპულთა გამოსვლა და ყუთლუ-არსლანის მოთხოვნები

1184 წელს გიორგი III-ის გარდაცვალების შემდეგ ქვეყნის ერთპიროვნული მმართველი თამარი გახდა. დიდებულები შეეცადნენ ახალგაზრდა მეფე-ქალის ტახტზე ასვლით ესარგებლათ და თამარს ულტიმატუმი წაუყენეს. მათ აღარ სურდათ სამეფო დარბაზის წევრებად აეტანათ „მდაბიური“ წარმომავლობის პირები, რომლებიც ორბელთა აჯანყების შემდეგ გიორგი III-მ დაანინაურა. ფეოდალთა ეს გამოსვლა მიმართული

იყო ამირსპასალარ-მანდატურთუხუცეს ყუბასარისა და მსახურთუხუცეს აფრადონის წინააღმდეგ. თამარი იძულებული გახდა დამობაზე წასულიყო და მამამისის ერთგული მსახურები თანამდებობიდან გაათავისუფლა. ამ ცვლილებებით სამეფო კარზე არსებული წინააღმდეგობა თითქოს მოგარდა, მაგრამ მალე თვით ფეოდალთა შორის ჩამოვარდა შუილი. დიდებულებმა „ურთიერთს დაუწყეს ზიდეა“. სამეფო კარზე ამირსპასალარს, მანდატურთუხუცესსა და მსახურთუხუცესს საკმაოდ დიდი წონა და გავლენა ჰქონდა. ამიტომ, არასასურველ პირთა ჩამოშორების შემდეგ სასახლეში სხვადასხვა დაჯგუფებას შორის გააფთრებული ბრძოლა დაიწყო გათავისუფლებულ თანამდებობათა ხელში ჩასაგდებად. ეს დაპირისპირება ჯერ კიდევ არ იყო დასრულებული, რომ დიდებულთა ერთმა ნაწილმა ახალი მოთხოვნები წამოაყენა, რომლებიც საერთოდ სამეფო ხელისუფლების შესუღვებას ისახავდა მიზნად. ამ დაჯგუფებას მეჭურჭლეთუხუცესი ყუთლუ-არსლანი თაოსნობდა. ყუთლუ-არსლანის პროგრამა ითვალისწინებდა მთელი რიგი საკანონმდებლო უფლებებით აღჭურვილი ორგანოს – კარვის შექმნას. შუა საუკუნეებში მეფე თავის ხელისუფლებას ახორციელებდა სამეფო დარბაზისა და სავაზიროს მეშვეობით, რომელთაც მხოლოდ და მხოლოდ სათაბირო უფლება ჰქონდათ. ყუთლუ-არსლანის მიხედვით კი კარავში მყოფნი გადანყვებულნი ტიტულების მიცემისა და მოღების, ზოგადად წყალობისა და შერისხვის საკითხებს, შემდეგ კი ყოველივე მეფისთვის უნდა წარედგინათ. ეს ურთიერთთანამშრომლობის ახალი ფორმა იყო და სრულიად ახალი მოვლენა საქართველოს სამეფოს ისტორიაში. ამავედროულად, ეს იყო პირველი ნაბიჯები პარლამენტარიზმისკენ.

სამეფო კარმა სასწრაფოდ მიიღო გადამწყვეტი ზომები. მეფის ერთგულმა პირებმა მოახერხეს მეჭურჭლეთუხუცესის შეპყრობა და ამით შეთქმულთა ბანაკს სერიოზული დარტყმა მიაყენეს, მაგრამ ეს ჯერ კიდევ არ ნიშნავდა მათი გამოსვლის დასასრულს. ქვეყანა სამოქალაქო მათი ზღუდრბლთან იდგა. ასეთ ვითარებაში თამარ მეფემ მიიღო საკმაოდ შორს გამიზნული გადამწყვეტილება – მან შეთქმულებთან მოსალაპარაკებლად ორი ღირსეული ქალბატონი – ხვაშუკი ცოქალი, ერისთავთა ერისთავის, რატი სურამელის დედა, და კრავაი ჯაყელი, სამძივართა დედა მიაყვინა. აჯანყებულებმა დათმეს პოზიციები. ისინი უარს ამბობდნენ თავიანთ პოლიტიკურ მოთხოვნებზე, სამაგიეროდ, თამარი მათ ხელშეუხებლობის გარანტიას აძლევდა.

1185 წლისთვის საქართველოს სამეფო კარზე ბუნებრივია დაისვა თამარის გათხოვების საკითხი. დარბაზის სხდომაზე, სადაც ეს საკითხი განიხილებოდა, თბილისის ამირამ აბულასანმა დასახელა როსტოვ-სუზდალის დიდი მთავრის, ანდრია ბოგოლუბსკის ვაჟის, იური-გიორგის კანდიდატურა. სამეფო კარმა გიორგი უფლისწულთან სასწრაფოდ გააგზავნა დიდვაჭარი ზანქან ზორაბაბელი. როგორც ჩანს, ქართველ დიდებულებსა და რუს უფლისწულს შორის საქართველოში ჩამოსვლის თაობაზე შეთანხმება მანამდეც არსებობდა, ზანქან ზორაბაბელს კი მხოლოდ უფლისწულის თბილისში ჩამოყვანა ევალებოდა. გიორგი რუსის შესახებ რუსულ წყაროებში ძალზე მწირი ცნობებია შემონახული. ნოვგოროდელ მემატიანესთან აღნიშნულია, რომ 1172 წელს ანდრიას თავისი შვილი ნოვგოროდში გაუგზავნა მთავრად. 1174 წელს აჯანყებულმა ბოიარებმა ანდრია ბოგოლუბსკი მოკლეს. ამის შემდეგ გიორგი ანდრიას ძის მდგომარეობა ნოვგოროდში გართულდა. 1175 წელს კი იგი ნოვგოროდიდან გამოაძევეს. მცირე ხანს გიორგი უფლისწული როსტოვ-სუზდალის სამთავროში იყო, მაგრამ ბიძასთან, სუზდალის მთავარ ცსევილდთან დაპირისპირების გამო იძულებული გახდა მიეტოვებინა სამშობლო და თავშესაფარი ყივჩაყებთან ეძია. სწორედ აქედან უნდა შეეტყვოთ ქართველ დიდებულებს მისი არსებობა.

ქართველ დიდებულთაგან ყველა რიდი იყო თამარისა და გიორგი რუსის ქორწინების მოსურნე. ფეოდალთა ნაწილს სასიძოდ ბიზანტიელი უფლისწული ალექსი კომნენისი ჰყავდათ შერჩეული, მაგრამ ეს უკანასკნელი თამარს ენათესავებოდა და ამიტომ არჩევანი საბოლოოდ გიორგიზე შეჩერდა.

თამარისა და გიორგი რუსის ქორწინილი სამეფო კარმა დიდი ზეიმით აღნიშნა. დროის იმ მცირე მონაკვეთში, როდესაც გიორგი რუსი თამარის მეუღლე იყო და ჯარის მთავარსარდალი, ქართველებმა რამდენიმე დიდი ლაშქრობა მოაწყვეს გაჩნის, გელაქუნის მიმართულებით. მაგრამ, მიუხედავად ამისა, ორი წლის თანაცხოვრების შემდეგ თამარ მეფე იძულებული გახდა გაეყოფა მეუღლეს. თამარის ორივე ისტორიკოსი საგანგებოდ განიხილავს კონფლიქტს სამეფო ოჯახში და დამნაშავედ გიორგი რუსს მიიჩნევს. წყაროებში მითითებული გიორგი რუსის მანკიერ მხარეთაგან, ყველაზე მძიმე სოლომურთა ცოდვა გახლდათ. იგი ეკლესიის მიერ უდიდეს ცოდვად იყო გამოცხადებული და კანონით ისჯებოდა. თამარმა დიდხანს ითმინა მეუღლის ასეთი საქციელი. ბევრი ეცა-

და შეეცვალა გიორგის ხასიათი, მაგრამ ვერაფერი გა-
ანყო. ბოლოს და ბოლოს, იძულებული შეიქნა გაჰყროდა
მას. სამეფო კარმა გიორგი რუსი ბიზანტიამო გააძევა.

დავით სოსლანი

გიორგი რუსთან განქორწინების შემდეგ სამეფო
კარზე კვლავ აქტიულობდა და თამარის გათხოვე-
ლის საკითხი. დიდებულთა არჩევანი დავით სოსლანზე
შეჩერდა. ძმისშვილის გათხოვების საკითხში აქტიუ-
რად ჩაერია რუსუდან დედოფალიც. თამარი დასაწყისში
უარს აცხადებდა გათხოვებაზე, მაგრამ სამეფო კარმა
დაარწმუნა მეფე-ქალი ამის აუცილებლობაში – ჯარს
მთავარსარდალი სჭირდებოდა, ქვეყანას კი – მემკვიდრე.
დავით სოსლანი ბაგრატიონთა საგვარეულოს ოსეთის
შტოს ეკუთვნოდა, რომელიც სათავეს გიორგი I-ის უმ-
ცროსი ვაჟის, დემეტრე უფლისწულის შვილის, დავითის-
გან, იღებს. ეს უკანასკნელი, ბებიაშ, ოსთა მეფის ასულმა
ალდეშ, სამშობლოში წაიყვანა და იქ გააშეშა. სწორედ
დავითის პირდაპირი შთამომავალი გახლდათ დავით
სოსლანი. პატარა უფლისწული საქართველოს სამეფო
კარზე იზრდებოდა რუსუდან დედოფლის მფარველობის
ქვეშ. თამარის თანხმობის შემდეგ სამეფო კარმა დიდი
პატივით ჩამოიყვანა დავით სოსლანი თბილისში. 1189
წელს დიდუბის სასახლეში თამარმა და დავითმა ქორ-
წილი გადაიხადეს. დავით სოსლანი ღირსეული მეფე
გამოდგა. მან მალე მოიპოვა გამორჩეული ავტორიტეტი
სამეფო კარზე. 1192 წელს თამარისა და დავითის ვაჟი
დაიბადა, რომელსაც გიორგი დაარქვეს, მოფერებით კი
ლამას ეძახდნენ. მალე მათ მეორე შვილი, რუსუდანიც
შეეძინათ.

აჯანყება დასავლეთ საქართველოში

გაძევების შემდეგაც გიორგი რუსი არ კარგავდა სა-
ქართველოში გამეფების იმედს. 1191 წელს მან დატოვა
კონსტანტინოპოლი და ერზრუმში დაბინავდა, საიდანაც
დაუკავშირდა თამარის მონიწილმდგომე დასის წევრებს.
ერზრუმში გიორგისთან მოსალაპარაკებლად ჩავიდა
რამდენიმე წარჩინებული. საქართველოშიც რუს უფ-
ლისწულს ქართველ ფეოდალთა დიდი დასი უჭერდა მხ-
არს. სწორედ მათი შეშწიებით მოახერხა გიორგი რუსმა
დასავლეთ საქართველოში გადასვლა, სადაც გვეგუთის
სასახლეში მეფედ გამოაცხადეს.

გიორგი რუსის საქართველოში ჩამოსვლისთანავე
ცენტრალური ხელისუფლების წინააღმდეგ მძლავრმა
აჯანყებამ იფეთქა. თამარ მეფე დასაწყისში მომხრე

იყო აჯანყებულებთან მოლაპარაკება გაემართა, თუმ-
ცა ამ უკანასკნელთა რადიკალურმა ქმედებამ სამე-
ფო კარი აიძულა, თავდაცვაზე ეფიქრა. გიორგი რუსის
მომხრეები დასავლეთ საქართველოდან ორ გუნდად
გადმოვიდნენ – ერთი ნაწილი შიდა ქართლის, ხოლო
მეორე – სამცხის მიმართულებით. აჯანყებულები აქტი-
ურად მოქმედებდნენ – ქართლში გორი-ნაჭარმაგვეის
სექტორამდე მოვიდნენ, სამხრეთ საქართველოში კი
ჯავახეთში დაბანაკდნენ. პირველი შეტაკება მდინარე
მტკერის პირას მოხდა, სადაც გიორგი რუსის მომხრე-
ები დამარცხდნენ. ამის შემდეგ სამეფო ლაშქარი შიდა
ქართლში დაბანაკებული აჯანყებულების წინააღმდეგ
გაემართა, თუმცა განდგომილნი ამჯერად ბრძოლას მო-
ერიდნენ და სამეფო კართან მოლაპარაკება გამართეს.

ხელშეუხებლობის გარანტიის მიღების შემდეგ ლიხ-
თიმურეთის დიდებულები გიორგი რუსის თანხლებით
პატივისათვის ეახლნენ თამარ მეფეს. ამჯერად სამეფო
კარმა დიდი სისასტიკე არ გამოიჩინა არც ქართველი
ფეოდალებისა და არც გიორგი რუსისადმი. სვეუბედური
რუსი კვლავ ბიზანტიამო გააძევეს. მოგვიანებით გიორ-
გიმ (იურიმ) კიდევ ერთხელ სცადა საქართველოში შე-
მოჭრა. ამჯერად მას ზურგს რანის ათაბაგი უმაგრებდა.
მაგრამ ამ ავანტიურას ქართველმა ფეოდალებმა მხარი
არ აუბეს. გიორგიმ მხოლოდ საქართველოს მონაპირე
პროვინციების დარბევა მოახერხა.

ამ მოვლენის შემდეგ გიორგი (იური) ანდრიაჲ ძის
შესახებ ცნობები აღარ მოიპოვება. რა ბედი ეწია მას,
სად გარდაიცვალა, უცნობია.

შამქორის ბრძოლა

XII საუკუნის I ნახევრიდან სამხრეთ აზერბაიჯანისა
და არანის ტერიტორიაზე ელდიგუზიანელთა დინასტიის
მოთავეებით მძლავრი პოლიტიკური ერთეული ჩამო-
ყალიბდა. ამ დინასტიის დამაბრძნებელმა შამს ად-დინ
ელდიგუზმა ერაყზეც კი გაავრცელა თავისი გავლენა.
ელდიგუზიანელთა დინასტიის ყველაზე ცნობილმა წარ-
მომადგენელმა, ყიზილ-არსლანმა, ჰამადანთან ბრძო-
ლაში მოახერხა სელჩუკთა სასულთნოს გამგებლის,
თოღრულ III-ისა და მისი ძის, მალიქ-შაჰის, დამარცხება
და თავი ერაყის სულთნად გამოაცხადა. ელდიგუზია-
ნელთა პოლიტიკური ამბიციები მარტო სამხრეთისკენ
არ იყო მიმართული, ისინი აქტიურად ერეოდნენ სამ-
ხრეთ კავკასიის-საქართველოს-შირვანის პოლიტიკურ
ცხოვრებაში. თამარის მეფობის დროს ათაბაგებსა და
საქართველოს შორის პოლიტიკური კონფრონტაცია
ახალ ფაზაში გადავიდა.

1191 წელს ყიზირ არსლანი მიგზავნილმა მკვლელმა გამოასალმა სიცოცხლეს. ერასში, აზერბაიჯანსა და არანში გაბატონებისათვის ბრძოლა დაიწყო ყიზირ არსლანის ძმისშვილებს შორის. გაიმარჯვა აბუ-ბექრმა. 1192 წელს მან თავრიზთან სასტიკად დაამარცხა თავისი ძმები, ხუტლუ-ინანჯ მამჭული და ამირ-ამირანი (ქართული წყაროებით ამირ-მირმანი). ხუტლუ-ინანჯი ხვარაზმშაჰთან გაიქცა, ამირ-მირმანი – შირვანშაჰთან. აბუ-ბექრმა ხელისუფლებაში მოსვლისთანავე საქართველოს სამეფო კართან მტრული ურთიერთობა დამყარა.

1194-1195 წლებში სამხრეთ კავკასიაში საქართველოსათვის ხელსაყრელი პოლიტიკური ვითარება შეიქმნა. აბუ-ბექრის მონიშნულმდეგე ამირ-მირმანმა აშკარად პროქართული ორიენტაცია დაიკავა. იგი ჯერ ეწვია შირვანშაჰ ალსართან I-ს, რომელმაც დევნილი უფლისწული დიდი პატივით მიიღო და თავის ქალიშვილზე დააქორწინა.

შირვანში ათაბაგ აბუ-ბექრის მონიშნულმდეგე ბანაკი ჩამოყალიბდა. როგორც ჩანს, ალსართან I-სა და ამირ-მირმანის კოალიციაში, დასაწყისში, დამოუკიდებლად სცადა პოზიციების გამაგრება არანში, მაგრამ აბუ-ბექრის ლაშქარმა „ბელაყნის კარსა ზედა“ სასტიკად დაამარცხა ისინი.

1195 წლისათვის ალსართან I-მა და ამირ-მირმანმა გადაწყვიტეს აბუ-ბექრის ნინაალმდეგ საერთო კავკასიური კოალიციის შექმნის იდეა რეალობად ექციათ. მათ დახმარება და მოკავშირეობა თამარ მეფეს სთხოვეს. საქართველოს სამეფო კარიდან დადებითი პასუხის მიღების შემდეგ ალსართანი და ამირ-მირმანი თბილისისაკენ გამოემგზავნენ. სამეფო კარმა მათ პომპეზური დახვედრა მოუწყო.

1195 წლის მაისის შუა რიცხვებში სამეფო კარზე მივიდა ცნობა, რომ აბუ-ბექრი უკვე არანში იყო. ქართველთა ლაშქარი საბრძოლველად მოემზადა. ქვემო ქართლში (მდინარეების მტკვრის, ალგეთის, ქციისა და ქურდვარის ნაპირებთან) დაბანაკებულ ჯარს ეწვია მეფე თამარი, რომელმაც რამდენიმე დღე დაყო ლაშქართან „ლოცვისთვის.“ მან მეომრებს მიმართა: „ძმანო, ჩვენო, ყოვლად ნუ შეძწუნდებიან გულნი თქვენნი სიმრავლისა მათისათვის და სიმცირისა თქვენისა, რამეთუ ღმერთი ჩვენ თანა არს... მხოლოდ ღმერთსა ოდენ მიენდევნით და გულნი თქვენნი სიმართლით იმყრებით ნინაშე მისსა და სასოება ყოველი ჯუარისა მიმართ ქრისტესისა იყავნ. შეისწრაფეთ ქვეყანად მათდა შეწევნითა ყოვლად წმიდისა ღმრთისმშობლისათა და ძალითა უძლეველისა ჯუარისათა წარებართენით.“ აქედან თამარი თბილისში

დაბრუნდა, ფეხშიშველი ავიდა მეტეხის ღეთისმშობლის ტახტში და ილოცა.

1095 წლის მაისის მიწურულს ქართველთა ლაშქარი შამქორ-განჯისკენ გაემართა. მათ დაახლოებით 140-150 კმ ჰქონდათ გასავლელი. ქართველები პირველად მდინარე ელეკცის ანუ ახლანდელი აღსტაფა-ჩაის ნაპირებთან დაბანაკდნენ. მეორე დღეს კი უკვე შამქორის ციხე-ქალაქს მიუახლოვდნენ. შემატაინის ცნობით, ეს იყო პირველი ივნისი. ბრძოლა კი 2 ივნისს, პარასკევს მოხდა.

შამქორის ციხის სიახლოვეს დაბანაკებული ქართველები სამზადისს შეუდგნენ. სარდლობამ სამხედრო გეგმის შემუშავება დაიწყო. დავით სოსლანის კარავში შეიკრბნენ შირვანშაჰი ალსართანი და ამირ-მირმანი, ანტონ მნიგობართუხუცეს-ჭყონდიდელი, ზაქარია და ივანე მხარგრძელები, მანდატურთუხუცესი ჭიბერი, ზაქარია ვარამის ძე მხარგრძელი, სარგის თმოგველი და სხვა დიდებულები. ქართველ მხედართმთავრებს მონიშნულმდეგის განლაგების შესახებ დანერჩილებითი ინფორმაცია ჰქონდათ: აბუ-ბექრი მდინარე შამქორისწყლის მარცხენა მხარეს იყო გადმოსული და იქ ელოდა ქართველებს. მტერი ისე იყო განლაგებული, რომ ფლანგებიდან შეტევა გაჭირდებოდა, განსაკუთრებით – მარჯვენა ფლანგიდან, სადაც შამქორის ციხე-ქალაქი მდებარეობდა.

ქართული არმიის სარდლობამ ზუსტად გათვალა მონიშნულმდეგის გეგმები, სწორად შეაფასა მისი სუსტი და ძლიერი მხარეები და იქიდან დაარტყა, საიდანაც ყველაზე ნაკლებად ელოდა – შეტევა წარიმართა შამქორის ციხის მიმართულებით ანუ მარჯვენა ფლანგიდან. ამ გეგმის განხორციელებისას საეცხლო შესაძლებელი იყო შამქორის ციხეში დაბანაკებული აბუ-ბექრის ჯარის ნაწილებს ზურგიდან დაერტყათ ქართველებისთვის, ამიტომ საჭირო იყო მათი სასწრაფოდ განეიტრალება. ნინაალმდეგ შემთხვევაში, ქართველთა ეს მანევრი შეიძლება სავალალოდ დასრულებულიყო. ბრძოლის დაგეგმვისას ზუსტად ეს დეტალი იყო მთავარი.

დავით სოსლანმა ჯარი 3 ნაწილად გაყო. ცენტრსა და მარცხენა ფლანგს ევალებოდა იერიშის მიტანა, მაგრამ მძლავრი დარტყმა მარჯვენა ფრთიდან უნდა განხორციელებულიყო – შამქორის ციხის მიმართულებით. ჯარის ძირითადი ნაწილი სწორედ მარჯვენა ფლანგზე იქნა დისლოცირებული, მაგრამ ეს არ იყო სტრატეგიის მთავარი დეტალი. უპირველესი გახლდათ ის, რომ დავით სოსლანი ქალაქზე იმიტირებულ იერიშს განახორციელებდა, თუმცა იმავე დროს ჯარის ძირითადი ნაწილი მარჯვნიდან მონიშნულმდეგის ზურგში შეიჭრებოდა;

ხოლო მარჯვენა ფრთის მეორე ნაწილი პარალელურად იერიშს მიიტანდა ციხეზე. უნდა ვიფიქროთ, რომ ეს არ იქნებოდა იერიში პირდაპირი გაგებით. ამით ქართველები გაანეიტრალებდნენ შამქორის ციხეში მყოფ აბუ-ბექრის ჯარს და იერიშზე გადასულ დავით სოსლანის მხედრობას ზურგს გაუმარებდნენ. სამხედრო ხელოვნების თვალსაზრისით, ეს იყო ბრძოლის საუკეთესო გადაწყვეტა – მარჯვენა ფრთის ორ ნაწილად გაყოფა გენიალური სამხედრო მიგნება იყო!

გამთენიისას ჯარი ანტონ ჭყონდიდელმა დალოცა. მეომრებმა ილოცეს და საბრძოლო სამზადისს შეუდგნენ. დავით სოსლანს მიართვეს მისი უსაყვარლესი, ზერდაგის ფერის ცხენი, რომელსაც ტანი და თავი ოქროსფერი ჰქონდა, კიდურების ქვედა ნაწილი, ფაფარი და კუდი კი შავი. აღიჭურვდნენ სარდლები და მეომრები. ქართველებმა ერთხმად შესძახეს: „ღმერთი ჩვენთანა არს“ და შეტევაზე გადავიდნენ.

დავით სოსლანი მარჯვენა ფრთას სარდლობდა. მტერს მთავარი დარტყმაც აქედან უნდა მიეღო. დავითის მხედრობა შამქორის ციხისაკენ დაიძრა და როგორც კი ქალაქი მოუახლოვდა, წინაშე მარჯვენა ფრთა ორად გაიყო – მცირე ნაწილი ციხის ჩასაქეზად გაემართა, ხოლო მეორე ძირითადად ნაწილმა, დავით სოსლანის სარდლობით, ქალაქი მარჯვნივ მოიტოვა და მდინარე შამქორისწყლის ნაპირებისკენ გაიჭრა.

გეგმის მიხედვით, ქართველები მდინარე შამქორ-ჩაის მარცხენა ნაპირის გავლით, აბუ-ბექრის არმიის ზურგში უნდა შეჭრილიყვნენ. ამ მანევრის საბოლოოდ გადაწყვეტა ბრძოლის ბედი. ბრძოლა უკვე შეჩვეთული იყო, როდესაც აბუ-ბექრს მოახსენეს, რომ ქართველები ზურგში გამოჩნდნენ. ამას ნამდვილად არ ელოდა ათაბაგი. მოწინააღმდეგის არმია გაიფანტა. ყველა თავის გადარჩენას ცდილობდა. ქართველებმა ალყაში მოაქციეს მუსლიმთა ძირითადი ძალები. ამასთანავე, უკან დახევის საშუალებად მოუსწავს აბუ-ბექრის მეომართა დიდი ნაწილი. ათაბაგი ჯერ დახოცოლ მეომართა შორის დაიმალა, ხოლო შემდეგ ერთ-ერთმა მეზრძოლმა ის ბრძოლის ველიდან გაიყვანა და ჯერ განჯაში, მერე კი ბელქანში ჩავიდა. ამ ეპიზოდს საინტერესოდ აღწერს მემათიანე სადრუდინ ალი ელ-ჰუსეინი: „მასთან მყოფ (იგულისხმება აბუ-ბექრი) მეომართაგან ზოგი გაიქცა, ზოგი მკვდარი დავცა მიწაზე. აბუ-ბექრს უნდოდა თავი დაენებებინა ომისთვის, მაგრამ ქართველთა და მუსლიმთა ჯარებმა მის ჯარებს კოველი მხრიდან ალყა შემოარტყეს. ამის გამო, მან ვერ შეძლო უკან დაბრუნება... აბუ-ბექრი მოკლულთა შორის ეგდო, ამ დროს მას ეცა მოსაკლავდ მისი ძმის (იგულისხმება აბირ-მირმანი) მო-

ნათაგანი, რომელიც მას იცნობდა. აბუ-ბექრმაც იცნო მონა და უთხრა: – „მე ესა და ესა ვარო“. ამის შემდეგ იგი ცხენიდან ჩამოვიდა, აბუ-ბექრი ცხენზე შესვა, თვითონაც იქვე მდგომ ცხენს შეაჯდა და თან წაიყვანა. ვინც ეს დაინახა, მათ იფიქრეს, რომ ის, როგორც ტყვე მიჰყავდათ სულთანთან, ის კი ბრძოლის ველიდან გამოვიდა“.

გამარჯვების მეორე დღეს შამქორის ციხე-ქალაქიც დანებდა. რამდენიმე დღეში განჯაც ქართველთა კონტროლს დაექვემდებარა. აბუ-ბექრმა სამუდამოდ ხელი აიღო საქართველოს წინააღმდეგ ბრძოლაზე. ერთ დროს ამაყი და ძლევამოსილი ათაბაგი, იმდენად დათრგუნა ამ მარცხმა, რომ გალთობდა.

საპართველოს საერთაშორისო ავტორიტატის ზრდა და ბასიანის ბრძოლა

შამქორის ბრძოლაში ქართველთა გამარჯვებამ უდიდესი საერთაშორისო გამოძახილი აჰყო ანა მარტო კავკასიაში, არამედ მთელ იმდროინდელ მახლობელ და ცენტრალურ აზიაში. საქართველოს სამხედრო უპირატესობა უკვე ცხადი იყო და ამიტომაც, სამეფო კარმა ახალი ძალით წამოიწყო ბრძოლა მეზობელი მუსულმანური საამიროების წინააღმდეგ. 1196 წელს ქართველებმა ამბერდი შეიერთეს, 1199 წელს – ანისი, ხოლო 1202-1203 წლებში. – ქალაქი დვინი. სამხედრო-პოლიტიკური წარმატების პარალელურად, ამ ქალაქების დაკავებას უდიდესი ეკონომიკური მნიშვნელობა ჰქონდა. საქართველოს მზარდი სიძლიერით შემოთავაზებულმა წინა აზიის მმართველებმა კიდევ ერთხელ სცადეს საქართველოსთვის ჭკუა ესწავლებინათ. რუმის სულთანმა, რუქნად-დინმა, ქალაქ ერზინჯანში დიდი ლაშქარი შეკრიბა და არზრუმისაკენ გამოემურა. აშკარად ჩანდა, რომ არზრუმის ალბა საქართველოზე ლაშქრობის წინაპირობა იყო. თამარმა დაბრახის შეკრება ბრძანა. საჭირო გახდა სამხედრო სამზადისის დაწყება. მტრის ჩანაფიქრი ადვილი მისახვედარი იყო: არზრუმის ალების შემდეგ რუქნად-დინი, ბასიანის გავლით, კარის (ყარსის) ციხისკენ გაიჭრებოდა. ეს მანევრი კარგად მოფიქრებული გეგმის ნაწილს შეადგენდა.

უკვე რამდენიმე წელია ქართველებს ალყაში ჰყავდათ მოქცეული სტრატეგიულად მნიშვნელოვანი ციხე-ქალაქი კარის მოსახლეობა, რომლის დაკავების შემთხვევაში, იგი არზრუმისა თუ ვანის ტბის მიმართულებით ლაშქრობებისას კარგი პლაცდარმი იქმნებოდა. ამას ხედვობდნენ მახლობელი აღმოსავლეთის მუსლიმი მმართველებიც, ამიტომაც რუქნად-დინმა თავისი სამხედრო კამპანიის მიზნად ჯერ კარის ციხის მიდამოებიდან ქართველთა

გაყრა, ხოლო შემდეგ საქართველოს სამხედრო პოტენციალის განადგურება დაისახა.

ამირსპასალარმა ზაქარია მხარგრძელმა მონაპირე ერისთავებს საგანგებო დავალებები მისცა: გაეძლიერებინათ ქვეყნის სამხრეთის საზღვრის დაცვა და თვალი ედევნებინათ მტრის გადაადგილებისთვის. სამეფო კარმა მალე მსრბოლნი დაგზავნა საერისთავოებში და ჯარის მყვრის თადარიგის დაჭერა ბრძანა. ყველა გრძნობდა, რომ რუმის სულთანთან ომი გარდაუვალი იყო. სამეფო კარი რუქნ ად-დინის ნაბიჯს ელოდა. მანაც არ დააყოვნა და, ელჩის პირით, თავისი განზრახვა აშკარად გამოამჟღავნა. რუქნ ად-დინის ელჩმა მეფე თამარს შემდეგი შინაარსის წერილი წარუდგინა: „...ყოველი დიაცი რეგუენია, და შენ გიბრძანებია ქართველთათვის აღებად ხრმალი მუსულმანთა ნოცად... ან წარმოვიღენია ყოველი მხედრობა ჩემი, რათა აღვსოცო ყოველი მამაკაცი მაგ ქვეყნისა, და ცოცხალი იგი ოდენ დარჩეს, რომელი წინა მომეგებოს, თაყვანის-ცეს ჩათრსა ჩემსა, სასოება იგი თქუენი ჯუარი წინაშე ჩემსა დაღენოს და მოჰმადი აღიაროს.“

ამ დამამცირებელი წერილის გარდა, რომელშიც თამარი „რეგვენად“ მოიხსენიებოდა, ელჩმა სამეფო დოზაზს სულთნის ზეპირი დანაბარებიც, ე.წ. „სიტყვა საეროც“ გადასცა: „უკეთუ მეფემან რუქენმან დაუტყოს საჯული, იყყას სულთანმან ცოლად; და უკეთუ არა დაუტყოს საჯული, იყოს ხარჭად სულთნისა!“ ეს უკვე ზღვარს გადასული თავხედობა იყო. მემკთიანე ხაზგასმით აღნიშნავს: „ეითარ ამპარტავენად იტყუდა სიტყუათა ამათ“. ამ „ამპარტავენობამ“ გამოიყვანა მდგომარეობიდან ზაქარია მხარგრძელიც. ყოველ შემთხვევაში, მან თავისი აღმუთლება საკმაოდ არაორდინარულად გამოხატა – ელჩს მიუახლოვდა და ისეთი „უხეთქა ხელითა პირსა“, რომ სამეფო კარის მოხელეები მოციქულს კარგა ხან ასულიერებდნენ. საქართველოში საკმაოდ მკაცრად იყო ფორმულირებული უცხო ქვეყნის დიპლომატთა მიღების წესები. მოციქულთა ხელშეუხებლობა ეტიკეტის ძირითადი ნორმა იყო, თუმცა რუქნ ად-დინის ელჩის ასეთმა უტიფარმა საქციელმა ყველა აღაშფოთა. სამეფო კარზე მომხდარი ინციდენტი ნამდვილად არასასიამოვნო ფაქტი იყო და ამას თავად ქართული საზოგადოება გრძნობდა, ამიტომაც არის, რომ ქართველი მემკთიანე საგანგებოდ ყვება ელჩობის დეტალებს, თითქოს თავს იმართლებს და მხარგრძელის გალიზიანების მიზეზს გვიმხელს.

თამარის ბრძანებით, რუმის სულთანს აახლეს საპასუხო წერილი, რომელშიც ქართველთა მხრიდან ბრძოლის მზადყოფნა დაადასტურეს: „ძალსა ღმრთისა

ყოლისა მყყრობელისასა მინდობილმან მარადის ქალწულისა მარიამისა სასოებით მოსაგმან და პატიოსნისა ჯვარისა მედრებელმან წარეკითხე ღმრთისა განმარისხებელი წიგნი შენი, ნუქრადინო და ეცან სიცრუენი შენი, რომელთა ბჭე ღმერთი იყოს! შენ ოქროსა მევირთა სიმრავლისად მინდობილ ხარ, ხოლო მე არცა სიმდიდრესა და არცა ძალსა სპათა ჩემთასა, არამედ ძალსა ღმრთისა ყოლისა მყყრობელისასა და ჯუარისა წმიდისა, რომელი შენ პაგმე. ან წარმოვიღენია ყოველი მხედრობა ჩემი წინ მოგებებად შენდა. იყვენ ნება ღმრთისა, ნუ შენი! სამართალი მისი, ნუ შენი!“

სამეფო დარბაზმა ჯარის თავმჯვრის ადგილად ჯაეახეთი დათქვა. მეფე თამარი თავად ჩაეიდა ვარძიაში, ლაშქრის მოსანახულებლად და გასაცილებლად. მეფემ ვარძის ღვთისმშობლის ეკლესიაში ილოცა. გადმოცემით, იგი ფეხბმველი ასულა ტარქანად ექ. ქართველმა მეომრებმა, რომელთაც მეფეც აცილებდა, მტკერის ხეობით კარის ციხისკენ აიღეს გეზი.

რუმის სულთანმა ამასობაში არზრუმის ციხე-ქალაქი დაიკავა, თავის ჯარებს კი ბასიანში უყრიდა თავს. ყარსიდან ერთი დღის სავალზე ქართველებმა შეისვენეს. ეს დაახლოებით ჩილდირის ტბის მიდამოებში უნდა ყოფილიყო. მეფე თავის ჯარს საბოლოოდ სწორედ აქ დაამჯილობდა. თამარი შემალეულ ადგილზე გასულა და მუხლოდრეკით ულოცია. შემდეგ მეფემ დიდებულებს უხმო. წარჩინებულები ჯერ ჯვარს ეამბორეოდნენ, ხოლო შემდეგ თამარის ხელს. დასასრულ, მეფემ „პატიოსანი იგი ჯვარი“ თავად გადასახა ლაშქარს.

ქართველები ბასიანში მდგარი რუქნ ად-დინის ლაშქრისკენ დაიძრნენ. თამარი კი, უსაფრთხო ადგილას, სამცხეში, ოძრხეს ციხეში აიყვანეს. რუქნ ად-დინის გამარჯვების შემთხვევაში, აქედან ადვილი იქნებოდა მეფის დასაღვთ საქართველოში გაზივნა. როგორც ჩანს, სამეფო კარი მოვლენების ასეთი განვითარებისთვისაც მზად იყო.

გადამწყვეტი ბრძოლის წინ ქართველთა სამხედრო წყობა ასეთი იყო: წინამბრძოლი იყვნენ მესხნი, რომელთაც ზაქარია მხარგრძელი სარდლობდა. მასთან იყვნენ შალვა და ივანე ახალციხელები. მემარჯვენე ფრთაზე იდგა დასავლეთ საქართველოს („აფხაზნი და იმერნი“), ხოლო მარცხენაზე – აღმოსავლეთ საქართველოს საერისთავოების („აშერნი და ჰერ-კახნი“) ლაშქარი.

ქართველებმა მოხერხებული საბრძოლო გეგმა შეიმუშავეს. ისინი შემოვლითი გზით, მტერს მალულად უნდა მიახლოებოდნენ, ისე, რომ რუქნ ად-დინის ლაშქარს მომზადება ვერ მოესწრო. ეს არც ისე ადვილი იყო. რუმის სულთანი ბასიანიდან კარის ციხისკენ გაჭრას

გეგმავდა. საჭირო იყო საცქიროდ ძნელი უბნის ე.წ. სო-
ლანდულის გადასასვლელის გადალახვა. ამ მონაკვეთს
რამდენიმე დიდი თუ პატარა სიმაგრე იცავდა, მათ შორის
იყო მჯნკერტის ციხე, რომელიც სოლანდულის მთის და-
სავლეთის ფერდობზე მდებარეობდა და, რომლის გარე-
მოცვატ რუქნ ად-დინს ადრევე დაეწყო. როგორც ჩანს,
სულთან გზის განმენდას ცდილობდა, რათა სოლან-
დულის ვიწრო გადასასვლელი მჭიდრობიანად დაეძლია.

რუქნ ად-დინი ამ დროს იდგა ზემო ბასიანში. იგი არ
ელოდა ქართველთა თავდასხმას, რადგან დარაჯებიც
კი არ ეყენა. ამაზე მემბტიანე გაკვირვებით წერს: „ეს-
რეთ წყნარად და უდრეკად მდგომარე იყო სულთანი...
დარაჯნი არა უდგეს“. ეს მაშინ, როცა მან უკვე იცოდა
ქართველთა სამზადისის შესახებ? რატომ შესუსტა ყუ-
რადლება რუქნ ად-დინმა? ამ კითხვებზე პასუხი საშუა-
ლებას მოგვცემს გავიგოთ, როგორც რუმის სულთნის,
ისე ქართველთა სტრატეგიული ჩანაფიქრი.

რუქნ ად-დინი ბასიანში ელოდა ქართველებს. მას
საქართველოში ღრმად შეჭრის სურვილი იმ დროს არ
უნდა ჰქონოდა, რადგან ეს მეტად სარისკო იყო. ისეთი
სამხედრო პოტენციალის მქონე ქვეყანას, როგორიც მა-
შინ საქართველო იყო, ასე ადვილად ვერ დალაშქრავდი.
რუმის სულთნისთვის ყველაზე ხელსაყრელი იქნებოდა
ის, რომ ბრძოლა მისსავე არჩეულ ადგილას, ბასიანის
ველზე მიეღო. მჯნკერტის ციხე კი ქვემო ბასიანიდან
კარისკენ მიმავალ გზას კეტავდა და აქედან ზემო ბასია-
ნამდე ერთი დღის სავალე გახლდათ. ქართველებს, ზემო
ბასიანში რომ ჩასულიყვნენ, ამ გზით უნდა ემოდრავათ.

ქართველებს სოლანდულის მთა რომ ემდებოდათ,
ამის შესახებ სულთანს მჯნკერტის ციხეს შემოწყობილი
მისი მეომრები შეატყობინებდნენ. როგორც ჩანს, ესეც
იყო მიზეზი, რომ რუქნ ად-დინი წყნარად იდგა და დარა-
ჯებიც არ ეყენა. მას თავი დაცული ეგონა, მაგრამ მოხდა
სრულიად მოულოდნელი რამ. ქართველებმა გვერდი
აუარეს სოლანდულის გადასასვლელს და რუქნ ად-დინის
ჯარს მოულოდნელად წამოადგნენ თავზე. მუსლიმთა
ლაშქარმა მხოლოდ ამის შემდეგ დაიწყო ომისათვის
სამზადისი. პირველი წარმატება მიღწეული იყო.

1202 წლის 27 ივლისი იდგა. ქართული წყაროები რუქნ
ად-დინის ლაშქარს 400-800 ათასით განსაზღვრავს. რა
თქმა უნდა, ეს ციფრი მეტად გადაჭარბებულია. ამ რაო-
დენობის ჯარს მახლობელი აღმოსავლეთის ვერც ერთი
მონარქი ვერ შეეგებდა. ქართველთა ლაშქრის რიცხოვ-
ნობა 70-90 ათასი უნდა ყოფილიყო. ეს დაახლოებით ის
პოტენციალია, რომლის გამოყენებაც მაშინდელ საქართვე-
ლოს თავისუფლად შეეძლო. ბუნებრივია, მუსლიმური
კოალიცია ქართველთა ჯარზე ნაკლებს არ გამოიყენებდა.

შეტივებაზე პირველი ქართველები გადავიდნენ. წი-
ნამბრძოლი ეკვეთნენ ერთმანეთს. „ღმერთი ჩვენ თანა
არს!“, „ალაჰ აქე-ბარ!“, ისმოდა ბრძოლის ველზე. გონზე
მოსული მუსლიმების კონტრშეტევა იმდენად ძლიერი
იყო, რომ ზაქარია მხარგრძელის წინამბრძოლთა შე-
ჩერება მოახერხა, „იქმნა ომი ფიცხელი და ძლიერი“.
ბრძოლა რამდენიმე საათს გაგრძელდა. ივანე მხარ-
გრძელს, ზაქარია გაგელს, შალვა და ივანე ახალციხე-
ლებს, თაყაიადინ თმოგველს ცხენები დაუხოცეს და
ახლა ქვეითად განაგრძობდნენ ბრძოლას. ეს რომ სხვა
ქართველმა მეომრებმა დაინახეს, მათაც „განირნეს თავ-
ნი სიკუდილად და ჩამოხდეს ცხენისაგან და პატრონთა
მათთა გუერდსა დაუდგეს“. ქართველთათვის ვითარება
ბრძოლის ველზე დამძიმდა, მტერი თავის რიცხოვრე
უპირატესობას კარგად იყენებდა, საჭირო იყო მნიშვნე-
ლოვანი ტაქტიკური ცვლილებები.

ამ სიტუაციაში საქართველოს არმიის სარდლობამ
მიიღო ყველაზე სწორი გადაწყვეტილება, მტრისთვის
ფლანგებიდან დაერტყათ. მარცხენა ფრთას დავით სოს-
ლანი სარდლობდა, მარჯვენას – ზაქარია მხარგრძელი.
ასეთი სქემით შეტევა იმდენად მოულოდნელი აღმოჩ-
ნდა მტრისთვის, რომ მათ ქართველებს ზურგი აჩვენეს.
ბასიანის ველზე მუსლიმური კოალიციის ალაფი დარჩა.
ქართველებმა მტერს დაღამებამდე სდიეს...

გამარჯვებულებს თამარ მეფე ვარძიასთან შეეგე-
ბა. საქართველო საყოველთაო სიხარულს მოეცვა. ამ
წარმატებამ კიდევ ერთხელ დააწმენდა მახლობელი
აღმოსავლეთის სახელმწიფოები, რომ საქართველოს
დაჩოქება შეუძლებელი იყო.

ტრაპიზონის იმპერიის დაარსება

1185 წელს ბიზანტიის იმპერატორი ანდრონიკე კომ-
ნენოსი ტახტიდან ჩამოაგდეს და სიკვდილით დასაჯეს.
იმპერატორი ისაკ ანგელი (1185-1195 წწ) გახდა. სიკ-
ვიდის გადაურჩა ანდრონიკეს ვაჟის, მანოილის ორი
შვილი, ალექსი და დავითი, რომლებიც ფარულად სა-
ქართველოში თამარ მეფის კარზე გამოაპარეს. ისაკ
ანგელის მმართველობა ათ წელიწადს გაგრძელდა. 1195
წელს იგი საკუთარმა ძმამ, ალექსი III-მ (1195-1203 წწ),
ჩამოაგდო ტახტიდან, დააბრმავა და მცირეწლოვან შვილ
ალექსისთან ერთად დილეგში გამოკეტა.

1201 წელს, დღემდე გაურკვეველ ვითარებაში, ბ-
ტუსალებელი ალექსი ანგელი კონსტანტინოპოლიდან
გაიპარა და იტალიაში გაიქცა. ამ პერიოდში ევროპა-
ში მიმდინარეობდა IV ჯვაროსნული ლაშქრობისთვის
სამზადისი. დევნილმა ალექსი უფლისწულმა გადან-

ყვიტა მოლაპარაკება გაემართა რომის პაპთან და ჯვაროსნებთან. დახმარების სანაცვლოდ იგი დიდი თანხის გადახდას და ჯვაროსნულ ომებში მონაწილეობას აღუთქვამდა მათ. 1203 წლის ივლისში ჯვაროსნებმა კონსტანტინოპოლს ალყა შემოარტყეს და მისი შტურმი დაიწყეს. ბიზანტიის იმპერატორი ალექსი III იძულებული გახდა ქალაქიდან გაქცეულიყო. კონსტანტინოპოლში იმპერატორად კვლავ ისაქ II ანგელოსი აიყვანეს, მის თანამმართველად კი ჯვაროსანთა მოკავშირე ალექსი IV დასვეს. მამა-შვილის მმართველობა დიდხანს არ გაგრძელბულა. კონსტანტინოპოლელი უკმაყოფილო იყვნენ მათი მეფობით, ამიტომაც 1204 წლის დასაწყისში ისაქ და ალექსი ანგელოსები ჩამოაგდეს. ბიზანტიის იმპერატორის ტახტისთვის რამდენიმე პრეტენდენტი ეცილებოდა ერთმანეთს. კონსტანტინოპოლში შექმნილი ვითარებით ისარგებლეს ჯვაროსნებმა და 1204 წლის აპრილში ქალაქს მეორეჯერ შემოარტყეს ალყა. 13 აპრილს კონსტანტინოპოლი დაეცა. ჯვაროსნებმა სასტიკად გადაცვეს ქალაქი. ბიზანტიის იმპერია დაიშალა და მის ნანგრევებზე რამდენიმე სახელმწიფო ჩამოყალიბდა. მიუხედავად იმისა, რომ 1261 წელს ბიზანტიის იმპერია აღდგა, თავისი ძველი საზღვრები უკვე ვეღარ აღადგინა.

ბიზანტიაში მიმდინარე მოვლენებს აკვირდებოდა საქართველოს სამეფო კარიც. თამარ მეფემ გადაწყვიტა ესარგებლა შექმნილი ვითარებით და თავისი გავლენა განერყვო ბიზანტიის იმპერიის ტერიტორიის მნიშვნელოვან ნაწილზე. სამხედრო მოქმედებათა დაწყების საბაბად კი იქცა ბიზანტიის იმპერატორის მიერ ქართველი ბერების გაძარცვის ფაქტი.

თამარის მეფობაში ბიზანტიისა და მახლობელი აღმოსავლეთის ქართული მონასტრებიდან ჩამოდენენ ბერ-მონაზვნები შესანიშნავი მოსაკრებად. საქართველოში დიდი პატივით ხვდებოდნენ მათ და დიდძალ შესანიშნავ ატანდნენ უცხოეთში არსებული ქართული სავანეებისთვის. ერთ-ერთი ასეთი მორიგი ჩამოსვლის დროს თამარ მეფემ დიდი პატივით მიიღო წმინდა მამები, დიდხანს თავისთან დაიტოვა, ბოლოს კი მონასტრებისთვის დიდძალი საგანძური გაატანა. კონსტანტინოპოლს მისული ბერები ბიზანტიის იმპერატორმა ალექსი III-მ გაძარცვა. ეს არა მარტო წმინდა მამების შეურაცხყოფა იყო, არამედ საქართველოსიც. თამარ მეფემ გადაწყვიტა ბიზანტიის წინააღმდეგ ლაშქრობა. ეს მოვლენა დაემთხვა კიდევ ჯვაროსნების მიერ კონსტანტინოპოლის აღებას. 1204 წლის აპრილში ქართულმა ჯარმა ტრაპიზონი აიღო. ლაშქრობა ამით არ შეწყვეტილა, ზოგიერთი ისტორიკოსი იმასაც ფიქრობს, რომ ქართველთა მიზანი კონსტანტინოპოლის ჯვაროსანთაგან გათავისუფლება

და იქ საქართველოში აღზრდილი კომნენოსების გა-მეფება იყო. ყოველ შემთხვევაში, შავიზღვისპირეთში თამარ მეფის მხედრობამ დაიკავა ისეთი მნიშვნელოვანი ქალაქები, როგორებიცაა ტრაპიზონი, ლიმონია, სამსუნი, სინოპი, კერასუნდი, კოტიორა, არაკლია და „ყოველი ადგილი ფებალონისა და პონტოსისა“. ამ ტერიტორიაზე შეიქმნა ახალი სახელმწიფო – ტრაპიზონის იმპერია, რომელსაც ბაგრატიონთა ნათესავი და თამარის კარზე აღზრდილი ალექსი მანოელის ძე კომნენოსი ჩაუდგა სათავეში.

ირანში ლაშქრობა

თამარის მეფობის ბოლო პერიოდში ქართველმა მეომრებმა არდებელის სულთანი დაამარცხეს და დიდი ნადავლით დაბრუნდნენ სამშობლოში. საქართველოს გააქტიურება სამხრეთ-აღმოსავლეთის მიმართულებით შემთხვევითი არ ყოფილა. იმდროინდელი ირანის ტერიტორიაზე გაბატონებას ცდილობდა ხორეზმის სახელმწიფო. ამ რეგიონზე თავისი პოლიტიკური ინტერესები ჰქონდა საქართველოსაც. 1210 წლისთვის მთელი ჩრდილოეთ ირანის დალაშქრა უნდა მივიჩნიოთ თამარ მეფის სამეფოს მხრიდან ძალის დემონსტრაციის ერთგვარ მცდელობად. ამით საქართველო მიანიშნებდა რეგიონში თავის უპირატესობას. აქვე ისიც უნდა ითქვას, რომ ქართველებს ამ მასშტაბის სამხედრო კამპანია არც მანამდე განუხორციელებიათ და არც შემდგომ.

ჯარის წევრა მეფემ თბილისში ბრძანა, აქვე დაათვალიერა მრავალრიცხოვანი ლაშქარი. ხანგრძლივი ლაშქრობისთვის საგანგებოდ მომზადებულმა მეომრებმა ნახჭევანი გაიარეს, გაუიდანეს დაუღაში და არაქსი გადალახეს. პირველი პუნქტი, სადაც ქართველებს წინააღმდეგობა გაუწიეს, იყო მარანდა. მართალია, ქალაქი ცარიელი დახვდათ, მაგრამ მოსახლეობას თავი კლდეებისთვის შეეფარებინა. ქართული ჯარის მთავარსარდლობას ეგონა, რომ ადარბადაგანის ლაშქარი სწორედ აქ აპირებდა ჩასაფრებას. შენინავე ხუთასი რჩეული მეომარი განაწესეს თავყიადნ თმოგვლის სარდლობით და გზის დაზვერვა უბრძანეს. მარანდელებმა მცირერიცხოვანი რაზმის ხილვისას გადაწყვიტეს შეეცნათ ქართველთათვის, მაგრამ სასტიკად დამარცხდნენ. აქედან ქართველთა მხედრობამ გეზი თავრიზისკენ აიღო. ქალაქთან მიახლოებისთანავე წარჩინებული მოგებენ ქართველთა მიერ ძველი და მორჩილება აღუთქვეს. აქედან ლაშქარი მიანისკენ დაიძრა. ეს ქალაქიც უბრძოლველად დანებდა ქართველებს. სარდლობამ მიანაში მცირე გარნიზონი დატოვა. შემდეგ ლაშქარი ზენჯანს

მიადგა და ბრძოლით აიღო. ზენჯანის მცხოვრებლებმა წინააღმდეგობის განევა გადაწყვიტეს. ქალაქი საგანგებოდ გაამაგრეს. გალავანი ალიზით იყო ნაშენი და ამან ქართველებს გაუადვილა ზენჯანის აღება. სარდლობამ გადაწყვიტა ქალაქი გარემოეცვა. ამისთვის ყველა დანაყოფს უბრძანეს, გალავნის კედელი გაეხვრიტათ და ასე შესულიყვნენ ქალაქში. პირველად მესხებმა მოახერხეს ზენჯანში შეღწევა, შემდეგ სხვა მასილებიც შეიჭრნენ.

ქართველთა ლაშქარმა მცირე შესვენების შემდეგ გზა განაგრძო ყაზვინის მიმართულებით. ამ ტერიტორიის დამორჩილების შემდეგ საქართველოს მხედრობა ქალაქ გურგანისკენ დაიძრა, რომელიც ხორასანში მდებარეობდა. დიდძალი ალაფის გამო ლაშქრობის გაგრძელება შეუძლებელი გახდა და სარდლობამ გადაწყვიტა უკან დაბრუნებულიყო.

საქართველოს კვლევამ ლაშქარმა კვლავ ქალაქ მიანაში გამოიარა. ზაქარია და ივანე მხარგრძელებმა იქ დატოვებული ქართული გარნიზონი მოიკითხეს. ქალაქის მელიქმა იცრუა – ქართველები თქვენ აღარ დაგელოდნენ და სამშობლოში დაბრუნდნენო. ამ დროს ზაქარიასა და ივანეს ქართველთა გარნიზონის ერთი წევრი ეახლა, რომელმაც მთელი სიმათილე მოუთხრო. მიანის მელიქისთვის უცნობეობით, ქართველთა ლაშქარი გილანელებმა სასტიკად დაამარცხესო. ამით გათამამებულს კი მთელი ქართული გარნიზონი ამოუწყვეტია. ამ სასაკლაოს ერთი ქართველი მეომარი გადაურჩა შემთხვევით. სწორედ ის იდგა ქართველი სარდლების წინაშე და ამ საშინელების შესახებ აუწყა მათ. ზაქარიამ და ივანემ ყველა დამნაშავეს დასჯა ბრძანეს. ისინი მინარეთზე ჩამოკიდეს, ქალაქი სასტიკად დააბრეეს და გზა განაგრძეს.

თამარ მეფე ძლევაშოსილ ლაშქარს თბილისში შეეგება. ქართველმა მეომრებმა დიდძალი ალაფი მიართვეს მეფეს. ისტორიული სპარსეთის ტერიტორიაზე საქართველო-ხორეზმის მეტოქეობაში ქართველთა სამეფო გამარჯვებულთა გამოვიდა. საქართველომ შეძლო ადრუბადავანში პოზიციების შენარჩუნება და უფრო აღმოსავლეთითაც განავრცო თავისი გავლენა.

მთიელთა დამორჩილება

თამარის მეფობის დასასრულს აღმოსავლეთ საქართველოს მთიანეთში დიდოელთა და ფხოველთა აჯანყება იფეთქა. ეს გამოსვლა რამდენიმე თვე მიმდინარეობდა. მთის მოსახლეობამ დაიწყო საქართველოს ბარის აოხრება. სამეფო კარმა საგანგებო ზომები მიიღო აჯანყების ჩასახშობად. თამარ მეფემ ივანე ათაბაგს

მიანდო კავკასიის მთებში ლაშქრობა და განდგომილი მოსახლეობის დამორჩილება. ივანე ათაბაგმა სამი თვე მოანდომა დიდოელთა და ფხოველთა წინააღმდეგ ბრძოლას. სამეფო ლაშქარი ზაფხულის დასაწყისში ხადის მთაზე გადავიდა და ფხოველებსა და დიდოელებს შეუტია. შემოდგომის დადგომამდე მთიელები მედგარ წინააღმდეგობას უწევდნენ ივანე ათაბაგის ლაშქარს, რომელმაც თითქმის ყველა მნიშვნელოვანი დასახლებული პუნქტი აიღო. საბოლოოდ, აჯანყებულებმა ბრძოლის გაგრძელებაზე უარი თქვეს და ივანე ათაბაგს მოციქულები მიუგზავნეს შესარიგებლად. სამეფო კარმა აჯანყებულთა დასჯაზე უარი თქვა და მათთან დაზავება არჩია, თან დიდოელ და ფხოველ წარჩინებულთა ოჯახებიდან მძევლები წამოიყვანა.

თამარის გარდაცვალება და დაკრძალვა

1206 წლის ზაფხულში თამარ მეფე ნაჭარმაგვეში ისვენებდა. სამეფო სასახლეში მზიარულება სუფევდა, მაგრამ გარშემო მყოფნი ცხადად ხედავდნენ, რომ მეფე შეუძლოდ იყო. დღითი დღე უძლურდებოდა თამარი, დიდხანს სიარული უჭირდა. საუკეთესო მკურნალები მოუყვანეს მეფეს, მაგრამ ამაოდ, სენი თანდათანობით ძლიერდებოდა. იქნებ ნაჭარმაგვეის ჰავამ აწყინაო და თამარი სასწრაფოდ თბილისში წამოიყვანეს. ქალაქის სანახებში, დასოდე ნოდებულ ადგილას გაიყვანეს ავადმყოფი. აქ მეფეთა დასასვენებელი იყო ოდიოგანე და იფიქრეს, იქნებ აქაურმა კლიმატმა არგოსო. მაგრამ არც ამან გამოიღო შედეგი. ამასობაში ზამთარიც დადგა, მეფე თავის სასახლეში, აგარის ციხეში აიყვანეს. ხალხი ეკლესიებში ღამისთევით ლოცულობდა, ღმერთს შესთხოვდნენ თამარის კეთილდღეობას. მკურნალებიც ყველაფერს აკეთებდნენ მეფის გადასარჩენად, მაგრამ ამაოდ... 1207 წლის 27 იანვარს ქართველთა სახელგანთი მეფე გარდაიცვალა.

თამარის დაკრძალვის შესახებ ხშირად გაიგონებთ არაერთ ლეგენდას. ტრადიცია საკმაოდ მტკიცეა და ამიტომაც საქართველოს სხვადასხვა მხარეში დღესაც კი სჯერათ, რომ თამარი სწორედ მათ კუთხეშია დაკრძალული. თამარის საფლავს უთითებენ ვარძაში, გელათში, სვანეთში, კახეთში... ზოგ თქმულებაში, თორმეტ კუბოს სხვადასხვა მიმართულებით წაიღებენ და ფარულად მარხავენ. არავენ უწყის, რომელშია ჩასვენებული თამარი. ზოგი ლეგენდის მიხედვით, მესაფლავები თავებს იხოცავენ, რომ არ გასცენ და გაამჟღავნონ თამარის საფლავის ადგილსამყოფელი.

თამარის თანამედროვე ისტორიკოსთაგან ჩვენამდე

სამი თხზულებაა შემონახული. „ისტორიანი და აზმანი შარაენდელთანი“, „ცხოვრება მეფეთ მეფე თამარისა“, „ლაშა-გიორგის დროინდელი მემკვიდრე“. ყველა ეს თხზულება თამარის გარდაცვალების შემდეგ, ახლო პერიოდშია შექმნილი. ამდენად, მათ ავტორებს კარგად უნდა სცოდნოდათ თუ სად დაკრძალეს თამარი. ამ თხზულებებში (განსაკუთრებით თამარის ისტორიკოსებთან) მეფე-ქალის გარდაცვალების ამბავი ისეთი ტრაგიზმითა და მძაფრი ემოციებითაა გადმოცემული, რომ აშკარად ყოველივე საკუთარი თვალთ დაწახულისა და განცდილის აღწერაა. სამივე მემკვიდრე თამარ მეფის განსასვენებელს გელათის მონასტერში მიუთითებს:

„ისტორიანი და აზმანი შარაენდელთანი“:

„ამისთვსა მოხედნა რისხვით მონყალემან ღმერთმან სამკვდრებელსა თვსსა, და მიიცვალა მეფე თამარ კმელსა (იგულისხმება ტაბახმელა) დგომასა შინა. მოინია მწუხარება დიდი და მიუთხრობელი მკვდრთა საქართველოსათა. და ძნელად გამწარებულნი იტყუბდეს და ისხმიდიან თავესა ნაცარსა და მტუერსა ათაბაგი და ყოველნი... და წარიყვანეს სამკვდრებელსა მათსა გელათს და დამარხეს სამარხოსა პატიოსანსა. და დაუტყვა სამეფო ძესა თვსსა ლაშას“.

„ცხოვრება მეფეთ მეფე თამარისი“:

„მაშინ განვიდეს ყოველნი მწარედ მტირალნი. და თამარ დაიძინა ძილი იგი მართალთა თუესა ინერსა 18. და აღივსო მზე ქართლისა, და საფლავმან სადიდებელად თვსად დაგუაჭირვა ცხოვრება მსოფლიო ყოველთა ქრისტიანეთა... მაშინ უკუე აღმოიყვანეს და მცირეთა შინა დღეთა მცხეთად დადევს, და მერმე უკანასკნელ თვთ მუნვე გელათს დაამკვდრეს თვსსა შინა სამარხოსა, დიდებად მუნ შინა დამკვდრებელთა პაპათა და მამათა მისთა, სახელოვანთა დიდთა მეფეთა თანა“.

„ლაშა-გიორგის დროინდელი მემკვიდრე“:

„მეფობასა შინა დაყო ოცდასამი წელიწადი და აღვიდა წინაშე ღმრთისა, სადა-იგი მკვდრობენ წინასწარმეტყუელნი და მამათმთავარნი და მეფენი, თუესა იანვარსა თორმეტსა, დღესა ოთხშაბათსა, აგარათა სომხითისათა, ქრონიკონსა ოთხსაოცდაშვდსა. დამარხეს ახალსა მონასტერსა, გელათს.“

როგორც თამარის თანამედროვე, ისე მომდევნო პერიოდის ისტორიკოსთა თუ მოგზაურთა ჩანაწერებიდან

კარგად ჩანს, რომ თამარი საიდუმლოდ არ დაუკრძალავთ. საყვარელი მეფე-ქალი ხალხმა დაიტყრა და გელათში მიუჩინა სამუდამო განსასვენებელი. თამარის საფლავის გაუჩინარების ისტორია კი მოგვიანებით უნდა შექმნილიყო.

გელათში მასშტაბური გათხრების ჩატარების იდეა თავდაპირველად დიმიტრი ბაქრაძეს ჰქონდა, მაგრამ ვერ განახორციელა.

1920 წელს კი ექვთიმე თაყაიშვილმა საკმაოდ თამამი გადაწყვეტილება მიიღო. მან მთავრობისგან გელათის ტაძარში გათხრების ჩატარების ნებართვა გამოითხოვა. იმავდროულად, ქუთაისში შეხვდა ქუთათელ-გაენათელ მიტროპოლიტს ნაზარის და მისგანაც მიიღო თანხმობა. ამავე წელს ექვთიმე თაყაიშვილის ხელმძღვანელობით თამარ მეფის გასაიდუმლოებული აკლდამის მოსაძებნად არქეოლოგიური გათხრები დაიწყო.

ჩვენ გვაქვს ორი მოსაზრება. პირველის მიხედვით თამარი დაკრძალულია გელათის მონასტრის მთავარ ტაძარში, ან თავისსავე სახელობის ეკლესიაში, ან არადა წმინდანად შერაცხვის შემდეგ მისი ნაწილები საკურთხეველში გადააბარანეს; მეორის თანახმად კი თამარი მართლაც იყო დასაფლავებული ღვთისმშობლის ეკლესიის სამხრეთ მინაშენში, მაგრამ მტრის შემოსევის შიშით მისი ნეშტი იქიდან ფარულად გადაასვენეს.

თამარ მეფის ოჯახი

თამარ მეფის პირველი მეუღლე როსტოე-სუზდალის დიდი მთავრის ვაჟი გიორგი (იური) ანდრიას ძე გახლდათ, მაგრამ თამარისა და გიორგის თანაცხოვრებამ მხოლოდ ორიოდე წელს გასტანა. მისი დაბადების თარიღი უცნობია. იური ანდრიას ძის შესახებ რუსულ წყაროებში მწირი ცნობებია შემონახული.

1189 წელს თამარი დაქორწინდა დავით სოსლანზე, რომლისაგანაც შეეძინა ორი შვილი, გიორგი-ლაშა და რუსუდანი, მოგვიანებით საქართველოს მეფეები.

ლაშა-გიორგი

საქართველოს მეფე 1207(1210-1213)-1222 წლებში. 1192 წელს თამარ მეფეს და დავით სოსლანს ვაჟი შეეძინათ, რომელსაც თამარის მამის, გიორგი III-ის, პატივსაცემად გიორგი დაარქვეს. ახალშობილ უფლისწულს მოფერებით მეორე სახელსაც უწოდებდნენ – ლაშას, რომელიც აფსართა (აფხაზურ-ჩერქეზული ეთნიკური

ჯგუფი) ენაზე „სოფლის განმანათლებელს“ ნიშნავს.

უფლისწულის ამქვეყნად მოვლინება საქართველოს სამეფო კარმა დიდი ზეიმიით აღნიშნა. ქართველთა ჯარმა ტახტის მემკვიდრის დაბადება ქალაქ ბარდავის ალბებით დააგვირგვინა, საიდანაც 30 ათასამდე ტყვე წამოიყვანეს, რომლებიც მოგვიანებით თამარისა და მისი ძის დღეგრძელობისათვის გაათავისუფლეს.

ლაშა-გიორგის თავიდანვე მომავალ ტახტის მემკვიდრედ ზრდოდნენ, ამიტომაც სავალა-განათლება შესაბამისი ჰქონდა. 1206 წელს, ჯერ კიდევ ყმანვლი, 13 წლის ლაშა-გიორგი თამარ მეფემ თანამოსაყდრედ დასვა და სახელმწიფოს მართვა-გამგეობაში თანამოზიარედ გაიხადა. ამის შემდეგ თამარ მეფეს დიდხანს აღარ უყოცხლდა. ლაშას საკმაოდ ახალგაზრდას მოუხდა კავკასიასა და აზხლობელ აღმოსავლეთში ერთ-ერთ უძლიერეს სახელმწიფოს ჩასდგომოდა სათავეში.

ყვადნაფიცო ქვეყნების განდგომა

შუა საუკუნეების წყაროები ლაშა-გიორგის სხვადასხვანაირად ახასიათებდნენ. მისი თანამედროვე ისტორიკოსი მას გამორჩეულ სარდლად და ქვეყანა სახელმწიფო მოღვაწედ მიიჩნევს. ლაშა-გიორგის მემბატანედ დასძენს, რომ იგი იყო „ლომი ძალითა და უმანკო გონებითა. მოყვარული ყოველთა კაცთა, დიდთა და მცირეთა, მთავართა მათითა პატივითა, მონაზონთა და მღვდელთა მათითა პატივითა, მშვიდ და განუწილისებელი ბუნებითა, მშვიდთა სამეფოთა მეფე მონისაცა ერთისა მათრავისა არა მკრეველი, მშვიდლოანი და ცხენოლანი გულგონი და შემმართებელი.“ ეს ცნობა ლაშას ერთადერთი დახასიათება არ არის. XIV საუკუნის მემბატანედ, რომელსაც ფამთაღმწერელს ვუწოდებთ, ლაშა-გიორგის ამორალურ და სახელმწიფო საქმეებისადმი გულგრილ პიროვნებად ახასიათებს. მემბატანის თქმით, ლაშა იყო „ნადიმობათა შინა მოსწრაფე, ლალი და თვტბუნება... არამედ უკანასკნელმდინე კა სიბოროტედ თანამყოლისთა უწესთა კაცთათა... ხოლო სმამან მღერასა და სილოდასა და ნაყროვანებაჲან სიბილენსა უმეტეს გარდარია“.

ლაშა-გიორგის ტახტზე ასვლისას საქართველოს ყვადნაფიცო ქვეყნებმა განდგომა იწყეს და ხარკის გადახდაზე უარი განაცხადეს. პირველი ნაბიჯი განძის ათაბაგმა გადადგა. სამეფო კარმა განძაზე ლაშქრობა გადაწყვიტა და დიდი ძალებით ურჩი ყვადნაფიცის წინააღმდეგ გაილაშქრა. სარდლობა უაზრო სისხლის ღვრას თავი აარიდა და იერიშით ქალაქის ალების ნაცვლად ხანგრძლივი გარემოცვა აირჩია. განძა გარეშე სამყაროსგან მოწყვეტილი აღმოჩნდა. ალყა დიდხანს გაგრძელდა.

ერთ დღეს ლაშა-გიორგიმ 4 ათასი მეომრის თანხლებით ქალაქის გარსემოვლა განიზრახა. მეფის ამაღლის მოძრაობა შენიშნეს განძელებმა, უცაბედად ქალაქის კარი გააღეს და 10 ათასი კაცით თავს დაესხნენ. გაიმართა სისხლისმღვრელი ბრძოლა. მეფის ამაღლის განსაცდელი შეიტყვეს სხვა სარდლებმაც და სასწრაფოდ ჯარი მიაშველეს ლაშა-გიორგის. განძელებმა უკან დაიხიეს და კვლავ ციხეში ჩაიკეტნენ. მართალია, გამარჯვება მიღწეული იყო, მაგრამ დიდებულებმა მაინც გაიკიცხეს ლაშა-გიორგი. მათი აზრით, სხვა სარდლებთან შეუთანხმებლად მცირე ძალებით ქალაქის გარსემოვლა შეცდომა იყო, ეწინააღმდეგებოდა, ამ შემთხვევაში მეფე და ტახტის ერთადერთი მემკვიდრე თავს საფრთხეში იგდებდა. ლაშა-გიორგი იძულებული იყო ბოდიში მოეხადა.

მეფისა და დიდებულებს შორის დაპირისპირება

განძის გარემოცვისას მომხდარი ინციდენტი მეფესა და დიდებულებს შორის დაპირისპირების პირველი ცნობილი ფაქტი იყო. ეს ფარული კონფლიქტი მოგვიანებით გაღრმავდა და საქმე იქამდე მივიდა, რომ თამარის დროინდელმა ვაზირებმა სამეფო კარი მიატოვეს და თავ-თავიანთ ციხე-ქალაქებში გადავიდნენ საცხოვრებლად. თანდათან ქვეყნის მმართველობაში გაჩენილი ბზარი უფრო ღრმავდებოდა. ლაშა-გიორგიმ შემოიკრიბა „თანამოჰმასაკენი“ და მათთან ერთად დაიწყო სამეფოს მართვა. როგორც ჩანს, თანამედროვენი არც მის პირად ცხოვრებას იწონებდნენ. მეფედ კავშირი გააბა თბილისში მოღვაწე რინდებთან. XIV საუკუნის ქართველი მემბატანის ფამთაღმწერლის თქმით, მეფე დადიოდა რინდებთან „რათა იქ გაეძღო თავისი სიბილენი“. ერთ დღეს მეფეს ჩხუბი მოსვლია რინდებთან, რომლის დროს ლაშა-გიორგის მარჯვენა თვალი დაუშავევია.

დიდგვაროვანთა გაღიზიანებას ინველია აგრეთვე მეფის დაუქორწინებლობის საკითხიც. სამეფოს მემკვიდრე სჭირდებოდა, მაგრამ ლაშა-გიორგი ცოლის შერთვას არ ჩქარობდა.

კახეთში სტუმრობის დროს სოფელ ველისციხეში ლაშა-გიორგის ერთი ქალი მოსწონებია, რომელიც მან სამეფო კარზე წამოიყვანა და დიდხანს მასთან ერთად ცხოვრობდა. მეფეს ამ ქალისაგან ვაჟიც შეეძინა, რომელსაც მამის პატივსაცემად დაავით დაარქვა. XIV საუკუნის ისტორიკოსის თქმით, ლაშა-გიორგის მიჯნური მანამდე გათხოვილი ყოფილა და მეფეს იგი ქმრისათვის წაურთმევია. ქართველი დიდებულები და სასულიერო პირები წინ აღუდგნენ მეფის ამ გადაწყვეტილებას. რამ-

დენიმე წლის შემდეგ სამეფო კარმა მოახერხა ლაშა-გიორგის არაკანონიერი მეუღლის სასახლიდან გაძევება. აღსანიშნავია, რომ ლაშა-გიორგი ბოლომდე ერთგული დარჩა თავისი სიყვარულისა და აღარ დაქორწინებულა.

V ჯვაროსნული ლაშქრობა და საპარტიულო

XIII საუკუნის 10-იან წლებში ევროპაში კვლავ აქტუალური გახდა ჯვაროსნული ლაშქრობა. პაპი ინოკენტი III ცდილობდა დიდ სამხედრო კოალიციის შექმნას, მაგრამ 1216 წელს იგი გარდაიცვალა და რომის ეკლესიის საჭეთმპყრობელი ჰონორიუს III გახდა. მან განაგრძო წინამორბედი პაპის პოლიტიკა.

1217 წელს დაიწყო მეხუთე ჯვაროსნული ლაშქრობა, რომლის მთავარი მიზანი იყო ეგვიპტის დაპყრობა. ჯვაროსნებმა ქალაქი დამიეტა გაერემიცივეს და 1219 წელს აიღეს კიდეც. ეგვიპტის სულთანმა ალ-ადილმა, როდესაც შეიტყო ქალაქი დამიეტას ერთ-ერთი კოშკის აღების შესახებ, გული გაუსკდა და გარდაიცვალა. მისმა მემკვიდრემ ჯვაროსნებთან მოლაპარაკება გამართა. ის თანახმა იყო დამიეტას მაგიერ იერუსალიმი დაებრუნებინა ევროპელი რაინდებისათვის. ამ ვითარებაში თავად ჯვაროსნებს შორის ჩამოვარდა უთანხმოება. ერთი ნაწილი სულთნის წინადადებას მიღებას ემზადებოდა, ხოლო მეორე, რომელსაც პაპის ლევატი პელაგია უჭერდა მხარს, ლაშქრობის გაგრძელებას მოითხოვდა. ვენსან (ვენისეტი) დე ბოვეს ცნობით: „დამიეტას აღებამ ... ქართველებს უბიძგა, ქრისტიანთა ბანაკში გაეგზავნათ წერილი, რომელშიც წერდნენ: ამ მოვლენამ მათი ხალხი აღავსო გულისტიკილით, ან კიდევ უფრო მეტად, სასიკეთო სირცხვილით. როდესაც მათმა მეფემ მოუხმო მთავრებს, ხალხმა გადაწყვიტა და დაიფიცა, ალყა შემოეგრტათ სარკინოზების რომელიმე განთქმული ქალაქისათვის, ვინაიდან მიაჩნდათ, რომ ქართველებისათვის სამარცხვინო იყო იმის ხილვა, თუ როგორ გადმოლახეს ფრანგებმა სამოქრობითი აღსავსე უკიდევანო ზღვა, მოვიდნენ ქვეყნის დასალიერიდან და ხანგრძლივი ალყის შემდეგ აიღეს ეს ასე კარგად გამაგრებული ქალაქი, როდესაც თვითონ ვისთვისაც უფრო ადვილი იქნებოდა სპარსელებთან შებრძოლება, იარაღით აღჭურვილნი არ იპყრობდნენ დამასკოს ან რომელიმე სხვა ცნობილ ადგილს“.

კარდინალ პელაგიას ინიციატივით, მახლობელ ალმოსავლეთში ანტიმუსლიმური კოალიციის შექმნა გადაწყდა. გაიგზავნა ელჩები საქართველოს მეფე ლაშა-გიორგისთან, ამ დროს ირანის დაპყრობით დაკავებული

ჩინგიზ-ხანთან და სხვა მმართველებთან.

1219-1220 წლებში ჯვაროსნებმა რამდენიმე წარუმატებლობა განიცადეს, რის შემდეგაც იძულებული გახდნენ, ქალაქი დამიეტა ისევ მუსლიმებისათვის გადაეცათ.

წინა აზიასა და კავკასიაში შექმნილი პოლიტიკური ვითარების გამო არ შედგა კოალიცია. საქართველოს მონაწილეობა V ჯვაროსნულ ლაშქრობაში მონღოლთა შემოსევის გამო ვერ მოხერხდა.

მონღოლთა პირველი შემოსევა საქართველოში

მონღოლები ცენტრალურ აზიაში ცხოვრობდნენ. ისინი რამდენიმე ტომად იყვნენ დაყოფილნი და მეჯოგეობა-მომთაბრეობას მისდევდნენ. XII საუკუნის II ნახევარში მონღოლთა ერთიანი სახელმწიფოს ჩამოსაყალიბებლად რეალური წინაპირობა არსებობდა. ეს პროცესი დაასრულა თემუჩინმა, იგივე ჩინგიზ-ყაენმა. მან მოახერხა მონღოლური ტომების ერთი ხელისუფლების ქვეშ გაერთიანება.

1206 წელს მონღოლთა სახალხო კრებაზე – ყურულთაიზე, თემუჩინი ყაენად აირჩიეს და მას ჩინგიზი უწოდეს. 1211 წელს მონღოლები ჩინეთში შეიჭრნენ, 1215 წელს კი პეკინი აიღეს. ჩრდილოეთ ჩინეთის დამორჩილების შემდეგ ჩინგიზ-ყაენმა მთელი ყურადღება შუა აზიის დაპყრობაზე გადაიტანა.

1219 წელს ყურულთაიზე გადაწყდა ხორეზმზე ლაშქრობა. რამდენიმე წელიწადში ჩინგიზ-ყაენმა ხორეზმი, ავღანეთი და ჩრდილოეთი ირანი დაიპყრო. ხორეზმშაპი მუჰამედი კასპის ზღვის მიადმოებში გაიქცა, სადაც გარდაიცვალა კიდეც. მისი მემკვიდრე ჯალალ ად-დინი რამდენჯერმე დამარცხდა მონღოლებთან და იძულებული გახდა ინდოეთში გაქცეულიყო. ჩინგიზ-ყაენმა თავის ორ სარდალს, ჯუბესა და სუბუდაის, დაავალა დევნილი ხორეზმშაპი მუჰამედის მოძებნა. ფაქტობრივად, მონღოლ სარდლებს მოუწიათ კასპის ზღვის გარშემო დაზვერვითი ლაშქრობის წარმოება. სწორედ ჯუბე და სუბუდაი შემოვიდნენ 1220 წელს საქართველოს სამეფოში.

ჩინგიზ-ყაენმა, რაშიდ-ალ-დინის მიხედვით, ჯუბესა და სუბუდაის სამოქმედო გეგმა განუსაზღვრა, თუ რა ევალბოდათ და როგორ უნდა ემოქმედათ: „წადით და დაედევნეთ ხვარაზმშაპს და სადაც კი დაენევით, თავს დაესხით, თუ ძალები არ გეყოფათ, არ დააყოვნოთ და შემატყობინეთ. თუ სუსტი აღმოჩნდეს, წინ აღუდექით. არ დაბრუნდეთ უკან, სანამ მას არ შეიპყრობთ. თანახ-

მად ჩემი ამ ბრძანებისა, როცა დაამთავრებთ ამ საქმეს, დაბრუნდებით ყოჩაყთა ველზე გადავლით და შემოგვიერთდებით ჩვენ მონღოლეთში", – ასეთი იყო ყაენის დავალება. ჯებესა და სუბუდაის მოვალეობა, მართალია, მუშამედის ადგილსამყოფლის მიგნება და მისი შეპყრობა იყო, მაგრამ იმ შემთხვევაში, თუ მუშამედი ცოცხალი აღარ იქნებოდა, მონღოლ სარდლებს ევალებოდათ საკმაოდ დიდი დაზეფრითი ლაშქრობების მოწყობა კასპიის ზღვის გარშემო.

როდესაც მონღოლები დარწმუნდნენ, რომ მუშამედი ცოცხალი აღარ იყო, თავისი სამხედრო მისიის ერთი ნაწილი შესრულებულად ჩათვალეს და შეუდგნენ გეგმის მეორე ნაწილის აღსრულებას – ადარბადგანის, კე-კასიის, ყივჩაყთა ველისა და კასპიის ზღვის შემოვლით მონღოლეთში დაბრუნებას.

ჯებე და სუბუდაი პირველად ირანში მოვიდნენ და ადარბადგანის რამდენიმე ქალაქი მოითარეშეს და საქართველოსკენაც გაილაშქრეს.

XIV საუკუნის ქართველი მემბატინე, ჟამთაღმწერელი, ამ მოვლენების აღწერას იწყებს შემდეგი სიტყვებით: „და შემოვიდეს უცხო თესლნი ვინმე ლაშქარნი სომხითს და პერეთს“, როგორც ვხედავთ, ამ შემთხვევაში ჩვენ საქმე გვაქვს მონღოლთა მარბიელ ლაშქრობასთან, რომლის დროს მტერი არანაირად პერეთისაკენ გადასულა და მოუზღვეია ეს პროვინცია. მეორე ტალღას კი სომხთათმდე ანუ ქვემო ქართლამდე მოუღწევია და მცირე ნადავლით გაბრუნებულა უკან. ეს იყო პირველი შეხება ქართველებისა და მონღოლებისა. ამ მარბიელ ლაშქრობებს, ბუნებრივია, წინ აღუდგნენ მონაპირე ერისთავები, თუმცა, როგორც ჩანს, დამარცხებულან. მიუხედავად ამისა, მონღოლებს აღარ გაუგრძელებიათ შეტევა და დროებით გასულან საქართველოს საზღვრებიდან. მუსლიმი ავტორთა მიხედვით კი მონღოლები რამდენიმე თვით შემდეგ კვლავ დაბრუნებულან საქართველოში. ჟამთაღმწერელი სწორედ ამ ეტაპს უგლისხმობს, როდესაც მონღოლთა მიერ გაგის დარბევის შესახებ გვიყვება. ვარდანის ცნობით, მონღოლები ცოცხალს არაფერს ტოვებდნენ. ყველა მემბატინე საგანგებოდ აღნიშნავს მტრის მიერ მოწყობილ სასტიკ ძარცვა-რბევას. ლაშა-გიორგიმ ბრძანა ლაშქრის შეკრება და მონღოლთა წინააღმდეგ გალაშქრება. გადამწყვეტი ბრძოლა მდინარე საგიმის (ბერდუჯის) მდინარეებში, საგიმის ველზე მომხდარა. ჟამთაღმწერელი აღნიშნავს, რომ ბრძოლა მოხდა „წყალსა ბერდუჯისა ან საგიმად ნოდებულსა“. მდინარე ბერდუჯა XIV საუკუნის დასაწყისში საგიმად იწოდებოდა. ბრძოლა ამავე სახელწოდების ველზე გაიმართა, სადაც ასევე მდებარეობდა ცნობილი გაგის

ციხე. მემბატინე ამბობს, რომ გაგის ბოლოს შეიბნენ ქართველები და მონღოლები. ეს ტერიტორია ისტორიული ქვემო ქართლია, დღევანდელი ნომენკლატურით მარნეულის მუნიციპალიტეტი. სოფელ კუჭჩიდან, სადაც გაგის ციხე მდებარეობს, ველი აღმოსავლეთით, თითქმის წითელ ხიდამდეა გაჭიმული. სწორედ ამ ტერიტორიაზე ერთმანეთის პირისპირ აღმოჩნდა მონღოლთა და ქართველთა ჯარები. მარცხენა ფლანგს სარდლობდა ივანე მხარგრძელი, მარჯვენა ფლანგს – ვარამ გაგელი, ხოლო ცენტრს თავად მეფე – ლაშა-გიორგი. მონინაღმდეგემ ბრძოლის ველზე სუბუდაის ლაშქარი გამოიყვანა. ჯებე მოშორებით იყო დამალული (ჩვენი აზრით, თანამედროვე აზერბაიჯანის ტერიტორიაზე, წითელი ხიდიდან დაახლოებით 15-20 კილომეტრით მოშორებით). ეტაკების დაწყებისთანავე სუბუდაის რაზმი საგიმის ველიდან უუიქცა, რომელსაც მეფისა და ივანე ათაბაგის ნაწილები დაედევნენ. მტერი ხუნანის ციხისაკენ გაიქცა. მონღოლებმა ქართველებს ზურგი აქციეს. ყოველ შემთხვევაში, ასე ეგონათ ქართველ სარდლებს, არადა, ეს იყო სწორედ ის ტაქტიკა, რომელსაც მონღოლები ძალიან ხშირად მიმართავდნენ. ხუნანის მიდამოებში მტერს მეორე დიდი რაზმი ჰყავდა დაბანაკებული, ჯებეს მეთაურობით. სწორედ ამ ორმა ძალამ – ჯებე და სუბუდაის გაერთიანებულმა ჯარმა, ფაქტობრივად, ალყაში მოაქცია ქართველთა მარცხენა ფრთა და მეფის გვარდია. ქართველები უუიქცნენ. ქართველებმა საკმაოდ მძიმე დარტყმა მიიღეს. მიუხედავად წარმატებისა, მონღოლები საქართველოს საზღვრებს გაეცალნენ და კვლავ ირანში დაბრუნდნენ. ამის შემდეგ მემბატინე აღნიშნავს, რომ ქართველები გადამწყვეტი ბრძოლისათვის კიდევ ერთხელ მომზადებულან. მეტიც, უკვე მოკავშირეებისთვისაც მოუხმიათ. მონღოლებს თითქოს ჰქონდათ სურვილი კვლავ შემოჭრილიყვნენ საქართველოს საზღვრებში, მაგრამ, როგორც ჩანს, შეიტყვეს ქართველთა მზადების შესახებ და ამიტომაც საქართველოს საზღვრებს გაეცალნენ. მათ ჯერ შემახა აიღეს, ხოლო შემდეგ დარუბანდისკენ გაიჭრნენ, საიდანაც ჩრდილოეთ კავკასიაში გადავიდნენ.

ამ მოვლენების შემდეგ ლაშა-გიორგის დიდანს არ უტოცხლია. იგი სრულიად ახალგაზრდა გარდაიცვალა 1222 წელს. მეცნიერთა აზრით, მეფის ნაადრევი სიკვდილის მიზეზი მონღოლებთან ბრძოლაში მიღებული ჭრილობა უნდა ყოფილიყო.

ლაშა-გიორგის კანონიერი მემკვიდრე არ დარჩენია და მისი გარდაცვალების შემდეგ ტახტი თამარის მეორე შვილმა, რუსუდანმა, დაიკავა.

საქართველოს მეფე 1222-1245 წლებში. საქართველოს ისტორიის „ოქროს ხანის“ დასასრულად ისტორიკოსები სრულიად სამართლიანად თვლიან XIII საუკუნის 20-40-იან წლებს. ამ ურთულეს პერიოდში ქვეყნის სათავეში ყოფნა მოუწია რუსუდანს, თამარ მეფის ასულს. „ქართლის ცხოვრება“ მისი დახასიათებისას არ არის თანმიმდევრული. ჟამთააღმწერელი თავდაპირველად თუ აქებს რუსუდანს: „ხილვითა შუენიერი, ვითა დე-დამისი, მდებალი, უხვ, პატრიონმცემელი, პატისანთა კაცთა მოყუარე. ამან მოიწყო ყოველი საბრძანებელი და მეფობა მშვედობით, და აღივსო ყოველი სამეფო რუსუდანისა ყოვლითა კეთილითა“, ოღონდ ქვემოთ მემართიანე საკმაოდ კრიტიკულია და შეფარებით მის უზნეო ცხოვრების წესზე ამახვილებს ყურადღებას: „რამეთუ მეფეცა რუსუდან ჩუეულებითა წესსა ძმისა მისისასა ეიდოდა. ამისთჳს აღდგენ ბოროტნი უდიდესნი.“ აშკარაა, ისტორიკოსი აქ ლაშა-გიორგის იმ „ჩუეულებითა წესის“ შესახებ ლაპარაკობს, რომელიც სამეფო კარისთვის, ეკლესიისთვის მიუღებელი იყო და რამაც ქვეყანა ბევრნაირად კრიზისში შეიყვანა.

1223 წელს რუსუდანი დაქორწინდა არზრუმის ამირას მუღის-ად-დინ ტურღილ-შაის ვაჟზე, ლიას ად-დინზე. საქართველოს მეფეზე დაქორწინებამდე იგი მონათლულა და ნათლობის სახელად დიმიტრი მიიღია. ქართველების სასიძო რუსუდანზე პატარა იყო. ქორწინლის ჟამს რუსუდანი 29 წლის იყო, ხოლო მისი მეუღლე 17 წლის. ისლამური სამყარო საკმაოდ უარყოფითად შეხვდა ლიას ად-დინის გაქრისტიანებას, თუმცა, როგორც საქართველოს სამეფო კარის, ისე არზრუმის ამირასთვის ამ ქორწინებას დიდი დიპლომატიური მნიშვნელობა ჰქონდა. არაბი მემატიანის, იბნ ალ-ასირის, ცნობით, არზრუმის გამგებელს, მუღის ად-დინს, ქართველთა მეფის მიერ გამოგზავნილი სამოსი ჩაუცვამს, დროშა აღუმართავს, რომელსაც ჯვარი ამშვენებდა. თავის მხრივ, არზრუმზე ქართველთა პერმანენტული თავდასხმები შეწყდა.

რუსუდანის გამეფებას დასაწყისშივე მოჰყვა საერთაშორისო პოლიტიკური გართულებები. ზვარაზმელთა შემოსევამდე საქართველოს დაეძაბა ურთიერთობა სურმანის საამიროსთან, რომელიც სამხედრო კონფლიქტშიც გადაიზარდა. ერთ-ერთი შეტაკებისას შალვა ახალციხელაც დაუტყვევებიათ, თუმცა საქართველოს სამეფო კარის მოთხოვნისთანავე ტყვეები სასწრაფოდ გაუთავისუფლებიათ.

1220 წელს ხორეზმში მუჰამედი გარდაიცვალა და დაშლილ სამეფოს სათავეში მისი ვაჟი ჯალალ ად-დინი ჩაუდგა. მან ვერ მოახერხა მონღოლთაგან დაპყრობილი ხორეზმის გათავისუფლება. შუა აზიისა და ირანის ტერიტორიაზე ჯალალ ად-დინმა მრავალრიცხოვანი ლაშქარი შეკრიბა და მონღოლთა წინააღმდეგ გაილაშქრა. გადამწყვეტ ბრძოლაში, რომელიც ორ დღეს მიმდინარეობდა, მონღოლები დამარცხდნენ, მაგრამ შალვა ჩინგიზ-ყაენმა მოახერხა ხორეზმშაჰის დამარცხება. ჯალალ ად-დინი იძულებული გახდა მცირე რაზმით მდინარე ინდი გადაეცურა. გადმოცემით, ამის მწახველ ჩინგიზ-ყაენს თავისი თანამებრძოლებისათვის უთქვამს: „შხოლოდ ასეთი შეილი უნდა ჰყავდეს მამას“. ჩინგიზ-ყაენის შუა აზიიდან წასვლის შემდეგ ჯალალ ად-დინი ირანში დაბრუნდა და იქ შეეცადა ძალაუფლების აღდგენას. ხორეზმშაჰმა მოახერხა ირანსა და ერასში გაბატონება. ჩინგიზ-ხანის წინააღმდეგ გადამწყვეტი ბრძოლის დაწყებამდე ჯალალ ად-დინმა საქართველოს სამეფოს დამორჩილება დაიწახა მიზნად. 1225 წლის აგვისტოში ჯალალ ად-დინის დიდი ლაშქარი საქართველოს ტერიტორიაზე შემოიჭრა და დვინის მიდამოებში დაბანაკდა. საქართველოს სამეფო კარმა ჯალალ ად-დინის წინააღმდეგ დიდი ლაშქარი გააგზავნა ივანე ათაბაგის სარდლობით. გადამწყვეტი ბრძოლა გარნისთან მოხდა. ჯალალ ად-დინის არმიისაგან პირველი ბრძოლა ქართველთა წინაშეაღმდეგ მიიღო, რომელსაც შალვა და ივანე ახალციხელები სარდლობდნენ. ქართველთა არმიის სარდალმა, ივანე ათაბაგმა, მენიანე ნაწილებს დახმარება არ მიაშველა. ამასობაში ჯალალ ად-დინის ლაშქარმა მათ ალყა შემოარტყა. ქართველები, მიუხედავად სიმცირისა, მედგრად ებრძოდნენ მტერს. უეცრად ივანე მხარგრძელის ბრძანებით, საქართველოს არმიამ საერთოდ ზურგი აქცია ბრძოლის ველზე მყოფ თანამებრძოლებს და უკან დახვევა დაიწყო. ხორეზმელებმა შალვა ახალციხელი შეიპყრეს. ივანემ მოასწარა და კლდეოვან მასივს შეაფარა თავი. მტრის მახვილისაგან გადარჩენილი ივანე კლდეზე ასვლისას, თავისივე თანამებრძოლის მიერ შემთხვევით ზევიდან დაგორებულმა ქვამ იმსხვერპლა.

ქართულ ხალხურ ზეპირსიტყვიერებაში შალვა ახალციხელის გმირობის შესახებ ლექსების მთელი ციკლია შექმნილი. ერთ-ერთი – „შალვა შურისა მძებნელი“, ასე მთავრდება:

„...კილოზე სისხლი სდიოდა,
თავის თავს არას ჯავრობდა,
თავის სწორებსა სწიოდა,

ორასი თურქის მომკვლელი

უომრობასა სჩიოდა...”

როგორც ვხედავთ, გამალბულ ბრძოლაში მყოფი შალვა ახალციხელი „უომრობასა სჩიოდა“. ხომ არ არის ეს იმ რეალობის გამოძახილი, რაც მოხდა გარნისში, როდესაც ბედის ანაბარად მიტოვებული ქართველი წინამძღოლი სამართლიან, თანასწორ ბრძოლას ნატრობდნენ, „უომრობასა სჩიოდნენ“.

მოუხერხავდ გაშარჯეებისა, ჯალალ ად-დინმა მაინც ვერ გაბედა პირდაპირ თბილისზე გამოლაშქრება. რამდენიმე თვის შემდეგ მან მოლაპარაკება გამართა საქართველოს სამეფო კართან მონღოლთა წინააღმდეგ ერთობლივი კოალიციის შესაქმნელად, მაგრამ ქართველებმა არ მიიღეს ხორეზშაჰის წინადადება.

1226 წელს ჯალალ ად-დინმა თბილისზე ილაშქრა. რუსუდნამა დედაქალაქი მიატოვა და დასავლეთ საქართველოში გადავიდა. თბილისის დაცვას ბოცო და მეზნა ბოცოს ძეები წარმართავდნენ. დავიდ გერიტიშვილის მითითებით: „როცა ჯალალ ად-ინი თბილისის მისადგომებთან იბრძოდა, მოლი სედინმა დრო იხელთა, გაიპარა, ჯალალ ად-ინთან მივიდა, კელაე მაჰმადიანობა მიიღო და საქართველოს სამხედრო და სახელმწიფოებრივი საიდუმლოებანი გასცა. ჯალალ ად-ინმა ეს არაზნადა სიხარულით მიიღო, ცოდვები აპატია და პატივი დასდო... ქალაქის მოსახლეობის უდიდესი ნაწილი, მოქალაქეთა ძირითადი მასა – ხელოსან-მშრომლები, შეიარაღებულ ჯართან ერთად მედგრად იცავდნენ თავიანთ საყვარელ ქალაქს. ჯალალ ად-ინის პირველი შეტევა მარცხით დასრულდა. იგი იძულებული გახდა უკან დაეხია. ბრძოლა გარიჟრაჟიდან მწუხრამდე მიმდინარეობდა. მებრძოლები ბინდმა გააშორა. მეორე დღეს, დილით ადრე, ჯალალ ად-ინი კვლავ შეტევაზე გადმოვიდა. მას იმედი ჰქონდა, რომ სპარსელები შიგნიდან იმოქმედებდნენ და დაეხმარებოდნენ. ჯალალ ად-ინმა განჯის კარიდან მიიტანა იერიში. სწორედ მაშინ იქნა მეზნა მოკლული. ლალატი გამომჟღავნდა. ეს საბაბი გახდა იმისა, რომ თვით თბილისში მცხოვრებნი ერთმანეთს დარეოდნენ. თბილისელმა სპარსელებმა მტერს კარები გაუღეს და ხვარაზმელები ქალაქში შემოუშვეს.“

1226 წლის 9 მარტს შინაგამცემლობის წყალობით თბილისი დაეცა. საქართველოს დედაქალაქი ერთი საუკუნის განმავლობაში მშვიდობიანად ცხოვრობდა. ის ითვლებოდა კავკასიის ერთ-ერთ ყველაზე დიდ სავაჭრო ქალაქად, სადაც აუარებული სიმდიდრე იყო თავმოყრილი. ხორეზმელებმა გაძარცვეს ქალაქი.

თბილისის ალების შემდეგ ჯალალ ად-დინი ირანში

გაბრუნდა და მხოლოდ სექტემბერში შემოვიდა კვლავ საქართველოში. ხორეზმშაჰმა თავისი ჯარები გაგზავნა საქართველოს სხვა მნიშვნელოვანი ქალაქების (ანისის, ყარსის, ხლათის) ასაღებად, მაგრამ მან ამ ეტაპზე ეს ვერ მოახერხა.

1227 წელს ქართველებმა მოახერხეს თბილისის აღება, მაგრამ როგორც კი შეიტყვეს ჯალალ ად-დინის დაბრუნება, მეფე რუსუდნის ბრძანების თანახმად, ქალაქს ცეცხლა დაუკიდეს. მომდევნო წელს საქართველოს სამეფო კარმა მოახერხა კოალიციური ლაშქრის შეკრება და ჯალალ ად-დინის წინააღმდეგ გაილაშქრა. გადაწყვეტი ბრძოლა ბოლნისის მიდამოებში გაიმართა. ქართველთა მოკავშირე ყივჩაყებმა ბრძოლაში მონაწილეობა არ მიიღეს. ქართველები დამარცხდნენ და უკუიქცნენ.

ამის შემდეგ ჯალალ ად-დინის ბატონობა საქართველოში დიდ ხანს აღარ გაგრძელებულა. ცნობილი გახდა, რომ მონღოლები აღმოსავლეთში დიდი ლაშქრით მოიწეოდნენ. შეშინებულმა ხორეზშაჰმა საქართველო მიატოვა და მცირე აზიაში გაიქცა, სადაც ლტოლვილი ჯალალ ად-დინი 1231 წელს ქურთებმა მოკლეს.

მონღოლთა ახალი ლაშქრობა დასავლეთში

1229 წელს უგედე ყაენმა ყურულთაი მოიწვია, რომელმაც გადაწყვიტა დასავლეთში ლაშქრობა. მონღოლები რამდენიმე მიმართულებით უნდა დაძაბულიყვნენ დასავლეთით, ერთი ნაწილი მახლობელი აღმოსავლეთისა და კავკასიის დასაპყრობად, ხოლო მეორე – თოღის ბულგარეთის, ყივჩაყებისა და რუსეთის დასაკავებლად. ასეთი დიდი ლაშქრობის ორგანიზებას დრო სჭირდებოდა. ამიტომაც, მისი დაწყება რამდენიმე წლით გადაიდო. მონღოლებმა მხოლოდ ირანსა და აზერბაიჯანში ლაშქრობა დააჩქარეს, ვინაიდან ამ რეგიონში მათი დაუძინებელი მტერი, ჯალალ ად-დინი, მოქმედებდა. მისი დამარცხება კი მონღოლთა უპირველესი მიზანი გახლდათ.

1231 წელს ჯალალ ად-დინის გარდაცვალების შემდეგ მონღოლები ირანის ჩრდილოეთის პროვინციებს შეესივნენ, მათი დამორჩილების შემდეგ კი გზა საქართველოსკენ ხსნილი იყო.

1232 წელს ქებად ად-დინ ქამიარის სარდლობით რუმის თურქთა ჯარი სამხრეთ საქართველოში შემოიჭრა. მათ ერთი კვირის განმავლობაში არბიეს მოსახლეობა, 30-მდე ციხესიმაგრე აიღეს. საქართველოს სამეფო კარი იძულებული გახდა რუმის სასულთნოსთან ზავი დაედო. მოგვიანებით, 1237 წელს, რუსუდნის ასული მომარი

რუმის სულთან მელიქ ყიასად-დინ ქეი ხუსრეზე და-ქორწინდა. ამ დროს რუმის ჯარში რამდენიმე ქართველი მსახურობდა – დარდინ შარვაშიძე, შალვა ახალციხელის ვაჟი ფარხადავლი და სხვ.

საქართველოს დაპყრობა მონღოლების მიერ

1235 წელს ყურულთაიზე საბოლოოდ გადაწყდა ევროპაში ლაშქრობა და სლავური სამყაროს დამორჩილება. მომდევნო წელს მონღოლთა ლაშქარი ბათო ყანის სარდლობით ვოლგის ბულგარეთისა და რუსეთს შეესია. მონღოლებმა 1240-1242 წლებში პოლონეთი, უნგრეთი, ავსტრია, ბოსნია, სერბეთი და ბულგარეთი დაარბიეს. დასავლეთ ევროპის სახელმწიფოები უდიდესი საფრთხის წინაშე აღმოჩნდნენ. გერმანიის ტარებში საგანგებოდ ასე ლოცულობდნენ: „ღმერთო, გვიხსენ თათართა რისხვისაგან“. ბალკანელ ხალხს კი მონღოლები ღვთისაგან გამოგზავნილ სასჯელად მიაჩნდათ და თვლიდნენ, რომ სახელმწიფოება „ტატარ“ („თათარი“) მომდინარეობდა ბერძნული სიტყვიდან „ტარტარ“ (ჯოჯოხეთი).

1235 წელს მონღოლთა მარბიელი ლაშქარი საქართველოს საზღვრებთან გამოჩნდა. სამეფო კარი ამჯერადაც მოუშვადადებელი შეხება მტრის შემოსევას. მეფე რუსუდანი ჯალალ ად-დინის ნასვლის შემდეგ ახალი დაბრუნებულ იყო თბილისში, მაგრამ მონღოლთა მოახლოების ამბავი რომ შეიტყო, ისევ დასავლეთ საქართველოს მიაშურა. თბილისის დასაცავად დატოვა მუხასქე და უბრძანა, როგორც კი მონღოლები ახლოს მოვიდოდნენ, გადაეწევა ქალაქი, რათა მტერს არ ჩაეარდნოდა ხელში. რაკი მეფემ დასავლეთ საქართველოს შეაფარა თავი და არსებობდა უარი თქვა მონღოლთა წინააღმდეგ ბრძოლაზე, ქართველმა დიდებულებმაც მტერთან ბრძოლის აშკარად მცდარი, პასიური ტაქტიკა აირჩიეს. საქართველოს სამეფო კარის ვაზირი, ცალკეულ მხარეთა გამგებელი, თავთავიანთ ციხეებში შეიკეტნენ და იქიდან ადევნებდნენ თვალყურს მოვლენათა განვითარებას. მონღოლებმა ყოველგვარი წინააღმდეგობის გარეშე აიღეს თბილისი. ამის შემდეგ მტერმა ცალ-ცალკე რაზმები შეუსია სხვადასხვა კუთხეს. მტერთან ბრძოლაზე უარი თქვენ ქართველმა დიდებულებმა. აღმოსავლეთი საქართველო მონღოლებმა თითქმის უბრძოლველად დაიკავეს. ერთადერთი მხარი, რომელმაც წინააღმდეგობა გაუწია მტერს, იყო მესხეთი, სადაც ივანე-ყვარყვარე ჯაყელის თაოსნობით მონღოლების წინააღმდეგ დიდი პარტიზანული ბრძოლა იყო გაჩაღებული.

მონღოლეთთან დაზავება

პირველად მონღოლებს ამირსპასალარი ავაგ მხარგრძელი დაუზავდა. მას სხვა დიდებულებმა მიჰბაძეს. ჟამთააღმწერლის ცნობით: „მთავრნი საქართველოსანი ყოველნი მიენდვნეს თათართა, პერ-კახნი და ქართველნი, თორელი გამრეკელი, თმოგველი სარგის, კაცი სწავლული და ფილოსოფოსი და მრავალ-ლონე“. სამცხის მთავარი ივანე-ყვარყვარე ციხისჯვრელ-ჯაყელი არ ეგუებოდა მონღოლთა გაბატონებას და ბრძოლას განაგრძობდა მანამ, ვიდრე საქართველოს მეფემ რუსუდანმა არ სთხოვა დაზავებოდა მტერს. ექვსი წლის განმავლობაში ნაწილ-ნაწილ, ზოგი ომითა და ზოგიც უომრად, მტერმა ხელში ჩაიგდო საქართველოს აღმოსავლეთისა და სამხრეთის ნაწილები: კახეთი, პერეთი, შიდა ქართლი, სომხეთი, ტაშირი, თრიალეთი, ჯავახეთი, არტაანი, კოლა, კლარჯეთი, ტაო, შავშეთი და სამცხე. ამასთან, მტერი კელავ აგრძელებდა სისტემატურ რბევას. მდგომარეობის ასე დატოვება ქვეყანას სისხლისგან დაცნაა უჭადა. საქართველოს სახელმწიფოებრიობასაც ხომ საფრთხე დაემუქრა: ქვეყნის აღმოსავლეთის ნაწილი მოწყდა სამეფო ცენტრს, რომლის ძალაუფლება უკვე ამ ნაწილზე ღარ ვრცელდებოდა.

რუსუდან მეფე ცდილობდა მოკავშირეების მოძიებას. საქართველოს სამეფო კარი რომის პაპს გრიგოლ IX-ს სწერდა მონღოლთა შემოსევის შესახებ და დახმარებას სთხოვდა. 1240 წელს საპასუხო წერილში რომის პაპი საქართველოს მეფეს სწერდა: „...ამრიგად, ჩვენო შვილნო, ნუ გაგიკვირდებათ, თუ რომის ეკლესიის მხედრობა არ მოვა სხენებული თათრების წინააღმდეგ თქვენს დასახმარებლად, ვინაიდან ამის საშუალება არ მოგვცეს ბიზიტიზმ სარკინოზებმა, რომლებიც ჩვენ და თქვენ შორის იმყოფებიან და რომელთა განდევნასაც ვცდილობთ სხენებული სირიიდან. ამასთანავე, ტერიტორიული სივრცე, რომელიც ჩვენ შორისაა, რომელმაც ჩვენამდე ძლივს გამოატარა თქვენი ამბები, საშუალებას არ გვაძლევს, თქვენს დასახმარებლად მოვიდეთ, რამდენადაც მთელი ძალეებით ვცდილობთ დავიცვათ ქრისტიანული სარწმუნოება იტალიასა და სხენებულ ქვეყნებში – სირიასა და ესპანეთში. ამიტომ არ გვაქვს საშუალება, გაგინოთ თქვენ სხვა დახმარება.“

საბოლოოდ, რუსუდან მეფე იძულებული გახდა მონღოლებს დაზავებოდა. დაახლოებით 1242 წელს მოლაპარაკება ერთდროულად მიმდინარეობდა მონღოლთა ადგილობრივ მთავარსარდალთან და უშუალოდ ყაენთან ვოლგაზე. რუსუდან მეფემ ბათო ყაენთან ვოლგისპირეთში არსენ ყოწნდიდე-მწიგნობართუხუცესი გაგზავნა. დესპანს ევალებოდა ზავის პირობები და უნებ-

ლობის ფიცი მიეღო ყაენისაგან.

ზავის თანახმად, საქართველოს მეფე მონღოლთა უზენაეს უფლებას ცნობდა. თავდაპირველად საქართველოც ოქროს ურდოს ნაწილად განიხილებოდა. დაწესდა უფლებრივი განსხვავება საქართველოს ალმოსავლეთისა და დასავლეთის ნაწილისათვის: ლიხთ ამერ საქართველოში, როგორც მონღოლთაგან ომით დაპყრობილ ქვეყანაში, ქართულ ხელისუფლებასთან ერთად უნდა მდგარიყვნენ მონღოლი მოხელეები და სარდლები (ნოინები) ჯარითურთ. ლიხთიმერეთში კი ამ მხრივ თავისუფალი იქნებოდა. საქართველოს დაეკისრა ყოველწლიურად 50 000 პერპერას (ოქროს ფული) გადახდა და მონღოლთა ლაშქრობაში მონაწილეობა. ყაენი რუსუდანის ძეს (დავით VI ნარინს) ცნობდა სრულიად საქართველოს მეფედ.

1243 წელს დაიღო ზავი მონღოლებთან. მეფე და სამეფო კარი კვლავ თბილისში დაბრუნდა. მცირე ხნის შემდეგ, რუსუდან მეფის გადაწყვეტილებით, რუსუდანის ძე დავითი ბათო ყაენთან გაემგზავრა სამეფო ტახტზე დასამტკიცებლად. „ოქროს ურდოს“ ყაენმა დიდი პატივით მიიღო მომავალი საქართველოს მეფე, მაგრამ მეფობის მისაღებად ყარაყორუმში გაგზავნა მონღოლთა მთავარ ყაენთან, მანგუსთან. დავითს რამდენიმე წლის განმავლობაში მოუწია „ოქროს ურდოსა“ და ყარაყორუმში ყოფნა.

ამასობაში მეფე რუსუდანი დასწევულდა და 1245 წელს გარდაიცვალა. საქართველოში რთული პოლიტიკური ვითარება შეიქმნა. ქვეყანა უმეფოდ დარჩა.

დავით VII ულუ

საქართველოს მეფე 1246-1270 წლებში. ქართულ თუ უცხოურ წყაროებში დავით ლაშას ძის ბავშვობის შესახებ ცნობები შემონახული არ არის. ჟამთააღმწერელი მას მხოლოდ მაშინ ახსენებს, როცა დავითის რუმის სასულთნოში გაგზავნის ამბავს აღწერს.

ლაშა-გიორგის კანონიერი ცოლი არა ჰყოლია. დავით უფლისწული მეფეს ველისციხელი ქალისგან შეეძინა, რომელიც ლაშას ველისციხეში ყოფნის ჟამს უნახავს, შეყვარებია და ქმრისათვის წაუგვრია. მიუხედავად იმისა, რომ მეფე ხარჭასთან ერთად ოფიციალურად ცხოვრობდა, სამეფო კარმა და ეკლესიამ მაინც არ ცნო იგი დედოფლად და საბოლოოდ ლაშასა და მისი გულის სწორის დაპირებაც მოახერხეს. მიუხედავად ამისა, მეფე უკანონოდ შექმნილ ვაჟს არ იზორებდა და სამეფო

კარზე ზრდიდა.

1222 წელს ლაშა-გიორგიმ გარდაცვალების წინ რუსუდანს თავისი მხოლოდშობილი ვაჟი შეავადრა. სასიკვდილო სარეცელზე მყოფმა დასა და დიდებულებს ანდერძად დაუტოვა: „ხოლო დასა ჩემსა, რუსუდანს, ვამცნებ წინაშე ღმრთისა სასმენელად თქუენდა ყოველთა, რათა აღზარდოს შვილი ჩემი დავით, რაჟამს ეძღოს მეფობა და მკედრობა, რომელ დავით მეფე ყოს, და იგი დადგინეთ მეფედ და მემკდრედ მეფობისა ჩემისა.“ XIV საუკუნის მემკათიანის, ჟამთააღმწერლის, ეს სიტყვები, ჩვენი აზრით, გარკვეული პოლიტიკური კონიუნქტურის გამოძახილი უნდა იყოს. გიორგი V ბრწყინვალე, რომლის დროსაც შეიქმნა ჟამთააღმწერლის „ასწოლვანი მათიანე“, დავით გიორგის ძის შთამომავალი იყო. მისი ლეგიტიმურობის ხაზგასმას კი წყაროში აუცილებელი გახლდათ. მემკათიანე ამიტომაც მიუთითებს, რომ დავით უფლისწულის ძალაუფლებისა და მემკვიდრეობის წყარო XIII საუკუნის 40-იან წლებში დიდებულთა ერთი ნაწილის გადაწყვეტილება კი არ იყო, არამედ მამის – ლაშა-გიორგის ანდერძი. ასეთია ჟამთააღმწერლის სურვილი, თუმცა ესა თუ ის ფაქტი გვაფიქრებინებს, რომ ლაშა-გიორგის სურვილს გამეფებულიყო დავითი (ასეთი სიტყვიერი ანდერძის გაცემა მართლაც რომ მომხდარიყო) მომხრეები სამეფო კარზე, ფაქტობრივად, არ ჰყოლია. ფეოდალებსაც კი, რომლებიც მოგვიანებით დავით ულუს მომხრეები იყვნენ, რუსუდან მეფის მმართველობისას არც გახსენებიათ დავით გიორგის ძე და მისი ბედით არ დაინტერესებულან მანამ, ვიდრე სამეფოში შექმნილმა დინასტიურმა კრიზისმა არ აიძულა ისინი დავით უფლისწული მოეძებნათ და საქართველოში ჩამოეყვანათ.

„ლაშა-გიორგის მემკათიანე“, რომელიც მეფის აპოლოგეტია და თავის ნაწარმოებს ლაშას გარდაცვალების ახლო ხანებში ქმნის, არც კი ახსენებს მის ვაჟს: „არა დარჩა ცოლსა თანა გვირგვინისა შვილი.“ დავით უფლისწულის შემდეგი თავგადასავალიც მეტყველებს, რომ სამეფო კარს მოძულებული ჰყავდა ლაშას უკანონო ვაჟი. მისი ქვეყნიდან გაძევებაც (ექსორია) არავის გაუპროტესტებია, იგი მხოლოდ მაშინ გაახსენდათ ფეოდალებს, როცა საქართველო უმეფოდ და უმემკვიდრეოდ დარჩა. რუმის სასულთნოში შეიდგლიანი ტყვეობის ჟამს, უფლისწულის პატრონი მხოლოდ მისი მსახური, სოსანი, იყო.

დავით უფლისწულის ტყვეობა

მონღოლთა შემოსევის შემდეგ რუსუდან მეფემ გა-

დანეციტა თავისი ვაჟის, დავითის, გამეფება. საქართველოში დიდი ხნის წინ იყო მიღებული თანამოსაყდრეობის წესი და მეფის ეს განზრახვა უცხო არ გახლდათ სამეფო კარისთვის, თუმცა რუსუდანსა და მის მომხრეებს ერთი რამ აბრკოლებდათ – ლაშა-გიორგიმ გარდაცვალების წინ თავის დას შეაგედრა პატარა უფლისწული დავითი და მისი აღზრდა და გამეფება დაუტოვა ანდერძად. რა თქმა უნდა, ეს ყველას ახსოვდა. ამიტომაც რუსუდანმა გადაწყვიტა თავიდან მოეშორებინა ძმიშვილი და ტახტისკენ მიმავალი გზა საკუთარი ვაჟისთვის, დავითისთვის, გაეთავისუფლებინა.

1237 წელს რუსუდანის ასული თამარი გაათხოვეს რუმის სულთან ყიას ად-დინ ქეიპუსრე II-ზე. მცირე ხნის შემდეგ რუმში რუსუდანმა გააგზავნა თავისი ძმისწული დავითი. იმ დროს მეფის განზრახვას შეიძლება ბევრი ვერ ხვდებოდა, მაგრამ მალე გამჟღავნდა მეფის ჩანაფიქრი. XIV საუკუნის მემპტიანეს, ჟამთააღმწერელს, თუ დავუჯერებთ, რუსუდანსა საშინელი ინტრიგა დაუგეგმავს. მას თავისი სიძისთვის საიდუმლო წერილი მიუწერია, სადაც თამარისა და მისი ბიძაშვილის სასიყვარულო ურთიერთობის შესახებ იყო მოთხრობილი. ამაზე განრისხებულ სულთანს დავითის მოკვლა განუზრახავს და მეზღვაურებისთვის მისი შუა ზღვაში ჩაგდება უბრძანებია. ზღვაში გადაგდების წინ ერთ-ერთმა მენავემ პატარა ფიცარი გადაუგდო სასიკეთოდ განწირულ უფლისწულს. ღვთის განგებით, დავით გიორგის ძე გადარჩა, მას დროულად მიეშველნენ ზღვის ნაპირზე მიმავალი ვაჭრები. ექვს თვეს დავითი ვაჭრებთან ცხოვრობდა, ბოლოს სულთანმა ქეიპუსრე II-მ შეიტყო უფლისწულის გადარჩენის ამბავი, სასახლეში მოაყვანინა და დილეგში გამოკეტა. დავითს ერთი ერთგული მსახური ჰყავდა სახელად სოსანს, რომელიც ჯერ კიდევ ლაშა-გიორგის განუწესებია მისთვის. ჯურღმულში გამოკეტილ დავითს ის უზიდავდა საზრდოს. ხუთი წელი დაყო უფლისწულმა ტყვეობაში.

რუსუდან მეფის გარდაცვალების შემდეგ საქართველოს სამეფო კარზე გაურკვეველი ვითარება შეიქმნა. დავით რუსუდანის ძე, რომელიც გარკვეული ხნის წინ მეფის მიერ მონღოლთა ყაენის კარზე იყო გაგზავნილი მეფედ დასამტკიცებლად, ღალატად ჩანდა. მის შესახებ არავითარი ინფორმაცია არ არსებობდა. ქვეყანა უშეფოდა დარჩა. ამ რთულ ვითარებაში ერთადერთი გამოსავალი დავით გიორგის ძის მოძებნა გახლდათ. მთავართა ნაწილმა – შანშე მხარგრძელმა, ვარამ გაგელმა, ყვარყვარე ჯაყელმა, სარგის თმოგველმა, გრიგოლ სურამელმა, გამრეკელ თორელმა, ორბელიანებმა დაიწყეს დავით უფლისწულის ძიება, მით უმეტეს, ვა-

ჭართაგან ამბავი მოუყვიათ, რომ იგი ჯერაც ცოცხალი იყო. დიდებულებმა სულთანთან ანგურად მოციქული, ვარამ გაგელი და სარგის თმოგველი გააგზავნეს, რომელთაც დავითის მოძიება და ჩამოყვანა ევალებოდათ. ქართველ ელჩების ჩასვლა საყოველთაოდ გახმაურებული ამბავი იყო. ამიტომ დავით უფლისწულის მსახურმა, სოსანმა ვარამ გაგელი და სარგის თმოგველი ინახულა და დავითის ადგილსამყოფელი მიუთითა. სულთნის ბრძანებით დავითი დილეგიდან ამოიყვანეს „ქინლა სულიერ მყოფი, რამეთუ ვითარ უსულოდ რადმე, განაყნულად ანუ მკუდრად მოძრავად საგონებელი იყო მხილველთა მიერ, და უცხო იყო სახილველად, რამეთუ ფერი პირისა მისისა დაყვითლებულ, და თმანი ვიდრე მსხვილბარკლამდე, და ფრჩხლნი ფრიად გრძელ, რომელ იხილესა.“

ქართველმა დიდებულებმა დავით უფლისწული საქართველოში მამოიყვანეს. მცირე ხნის შემდეგ კი ისიც თავისი მამიდავლის მსგავსად ჯერ პათონ ყაენის, ხოლო შემდეგ ყარაყურუმის გზას დაადგა.

უეფოზობის ხანა, კოხტასთავის შემოქმედება

რუსუდან მეფის გარდაცვალების შემდეგ რამდენიმე წელი საქართველო უშეფოდა დარჩა. ტახტის ერთადერთი მემკვიდრე დავით რუსუდანის ძე მონღოლთა დიდ ყაენთან იყო ნასული. სამეფო კარმა მის შესახებ დიდი ხანია უკვე არაფერი იცოდა. მეფის გარეშე დარჩენილ ქვეყანაში მონღოლთა ბატონობა კიდევ უფრო დამძიმდა. საქართველო ახალ ადმინისტრაციულ ერთეულებად – დუმნებად დაიყო. სულ რვა დუმანი იყო, რომლებსაც ქართველი ერისთავები უდგენენ სათავეში, მაგრამ ისინი მონღოლ ნოინებს ემორჩილებოდნენ. ახალი სისტემის შემოღებამ საფუძველი შეუწყო საუკუნეების განმავლობაში საქართველოში არსებულ ადმინისტრაციულ-ტერიტორიულ დაყოფას (საერისთავოებს). ქართველი დიდებულები თავიდანვე უარყოფითად შეხედნენ მონღოლთა მიერ გატარებულ ადმინისტრაციულ რეფორმას, მაგრამ ყველაზე დამამძიმებელი იყო შედეგი, რაც დუმნებად დაყოფას მოჰყვა. ამიერიდან, მონღოლები ქართველ მეთორბეს აქტიურად იყენებდნენ თავიანთ დაპყრობით ომებში და ეს ქვეყანას დიდ ტვირთად დააწვა. სწორედ ამ პირობებმა უბოძა ქართველ ფეოდალებს აჯანყებისაკენ. წინასწარი სამზადისის შემდეგ თითქმის ყველა ცნობილი ქართველი დიდებული ჯავახეთში, კოხტასთავის ციხეში შეიკრება, რათა საბოლოოდ დამტკიცებინათ აჯანყების დრო და ადგილი. ამ

შეკრების შესახებ მონღოლებმა შეიტყვეს, კობხასთავის ციხეს ალყა შემოარტყეს და ქართველი ნაწილები შეიპყრეს. გზის სიშორის გამო მხოლოდ დასავლეთ საქართველოს ორი ფეოდალი, ცოტნე დადიანი, და რაჭის ერისთავი, კახაბერის ძე, დროზე ადრე იყვნენ წასული და ისინი ტყვეობას გადაურჩნენ. მონღოლებმა შეპყრობილი ქართველები ანისში წაიყვანეს და დაკითხვა მოუწყვეს. წინასწარი შეთანხმებისამებრ, ქართველი დიდებულები შეკრების მიზეზად მონღოლებისადმი ხარკის გადახდის მოწინააღმდეგეობას ასახელებდნენ. მოუხედავად ამისა, ნოინმა ბრძანა ისინი სახალხოვდ ეწამებინათ. დატყვევებულიები მზის გულზე, ტანზე თაფლწასული დაყარეს. ამასობაში, დასავლეთ საქართველოდან ჯარით მომავალმა ცოტნე დადიანმა შეიტყო თავის თანამოძმეთა ხვედრი. მან ლაშქარი უკან გააბრუნა და ორ თანმხლებ პირთან ერთად ანისში ჩაიღია. ცოტნე დადიანმა ტანთ გაიხადა და ქართველ დიდებულებთან ერთად დაჯდა. მონღოლები გააკვირვა მისმა ასეთმა საქციელმა. ნოინმა ცოტნეც საგანგებოდ დაკითხა. ქართველმა დიდებულმა შეკრების მიზეზად იგივე საბაბი დაასახელა. ცოტნეს საქციელმა მონღოლები ქართველთა სიმართლეში დაარწმუნა და ისინი გაათავისუფლეს. ამ გმირის გამო ქართულმა მართლმადიდებელმა ეკლესიამ ცოტნე დადიანი წმინდანად შერაცხა.

საქართველოს მეფედ ორი ღაერთის ღამტკიცება

ყარაყორუმში მონღოლთა ყუნის კარზე ჩასულ დავით გიორგის ძეს მონღოლთა ყაენის კარზე დახვდა დავით რუსუდანის ძე. ასე აღმოჩნდა ორი ქართველი უფლისწული საქართველოს ტახტის პრეტენდენტად.

1247 წელს მონღოლთა ყაენმა საქართველოს მეფობა ორივე დავითს უბოძა. დავით გიორგის ძეს ულუ (უფროსი) უწოდეს, ხოლო დავით რუსუდანის ძეს – ნარინი (უმცროსი). იმავე წელს მეფეები თბილისში დაბრუნდნენ. ამიერიდან, ქვეყანას ორი თანაბარუფლებიანი მეფე განაგებდა. მონღოლებს ამ გადაწყვეტილებით ჩაფიქრებული ჰქონდათ საქართველოს ერთიანობაში ბზარის შეტანა, მაგრამ დავით ულუ და დავით ნარინი ურთიერთშეთანხმებით მართავდნენ ქვეყანას.

საქართველოს დავა ორ სამთავროდ

XIII საუკუნის 40-იანი წლების მიწურულს მონღოლთა ბატონობა საქართველოში კიდევ უფრო დამძიმდა, რა-

მაც დავით ნარინს აჯანყების მოწყობა გადაწყვეტინა. მეფე შეთქმულების სამზადისს შეუდგა, მაგრამ მონღოლებმა დავით ნარინის ეს ჩანაფიქრი დროზე ადრე შეიტყვეს. მათ დავით რუსუდანის ძე შეიპყრეს, მაგრამ ამ უკანასკნელმა მოახერხა გაქცევა და დასავლეთ საქართველოში გადავიდა. დავით ნარინის ლიხთიმერეთში გადასვლის შემდეგ, იურიდიულად საქართველო ჯერ კიდევ ერთიან ქვეყნად რჩებოდა, ეს ჯერ კიდევ არ ნიშნავდა საქართველოს დაშლას ორ სამეფოდ, მაგრამ ამით ქვეყნის ერთიანობას ბზარი შეეპარა. ეს პროცესი შეიძლება ორ ეტაპად გავიჯნოთ: პირველი, როდესაც დავით ნარინის დასავლეთ საქართველოში გადასვლით მოხდა ახალი პოლიტიკური ცენტრის ფორმირება და, ფაქტობრივად, ორი პოლიტიკური პოლუსის გაჩენა; და მეორე, როდესაც ეს რეალობა იურიდიულად გაფორმდა. სხვათა შორის, ამ დეტალზე ყურადღება ამახვილებს თავად ჟამთააღმწერელი. 1249 წლის მოვლენების აღწერისას მემატიანე დასძენს: „და აქა შინა შეიქმნა სამეფო ესე ორ სამთავროდ.“ ქვემოთ კი, იქ, სადაც მოთხრობილია დავით ულუსა და დავით ნარინის მიერ საქართველოს დანაწილებაზე (XIII საუკუნის 60-იანი წლების დასაწყისში), ზვამლის ქვაბში არსებული საჭურჭლის ნაწილის გაყოფაზე, მემატიანე დასძენს: „და მიერთგან შეიქმნა ორ სამეფოდ.“ როგორც ვხედავთ, ჯერ საქართველო „ორ სამთავროდ“ იყოფა – 1249 წლისათვის, ხოლო შემდეგ ნაწილება იგი ორ სამეფოდ – XIII საუკუნის 60-იანი წლების დასაწყისში. ამ ორ მოვლენას შორის 12-13 წელია გასული. უნდა ვიფიქროთ, რომ ამ პერიოდში დავით ნარინი და დავით ულუ სახელმწიფოს ჯერ კიდევ კოპირირებულად მართავდნენ. მართალია, არსებობდა ორი სახელისუფლო ცენტრი, მაგრამ ისინი ბოლომდე გამიჯნული არ იყვნენ. 1249 წელს დავით რუსუდანის ძის დასავლეთ საქართველოში გადასვლის შემდეგ თბილისსა და ქუთაისში მოხელეთა შეცვლა თუ ახალ სახელთა შემოღება არ მომხდარა. რა თქმა უნდა, ამ შემთხვევაში საქმე არა გვაქვს იმ ფორმის „თანამეფობასთან“, რომელიც მონღოლების მიერ ტახტზე მამიდაშვილ-ბიძაშვილის დამტკიცების შემდეგ ორიოდ წელს არსებობდა და სამეფო კარის მიერ გაცემულ სიგელებს ორივე დავითის ხელრთვა ამჟღავნებდა, თუმცა არც სახელისუფლო ცენტრებს შორის გავლენის ცალსახა გამიჯვნა შეიმჩნევა. ყოველ შემთხვევაში, დასაწყისში (XIII საუკუნის 50-იანი წლების პირველ ნახევარში) საკითხი ისე არ დამდგარა, რომ დასავლეთ საქართველოს ფეოდალები უცილობლად დავით ნარინს დამორჩილებოდნენ, ხოლო აღმოსავლეთისა და სამხრეთისა – დავით ულუს.

მესტუმრე ჯიშური

XIII საუკუნის 50-ანი წლების დასაწყისში საქართველოს მეფეს, დავით ულუს, ხშირად უხდებოდა ოქროს ურდოში თუ მონღოლთა ნოინთა კარზე ყოფნა. ამ დროს ქვეყნის მმართველად მეფე თავისი მეუღლეს, ჯიგდაბათუნს, ტოვებდა. ამ უკანასკნელთან ყველაზე დაახლოებული პირი კი მესტუმრე ჯიქური გახლდათ, რომელიც იყო აერთავლი მეფეთა უმეტეს ყოველთა კაცთა. მესტუმრე ჯიქურს მეფის არყოფნის დროს მთელი ყურადღება „მპარავ და ავაზაკთა“ წინააღმდეგ ბრძოლისთვის მიუძღვნებოდა. მამაკლანის ცნობით, „სრულიად სამეფოსა შინა მპარავი და ავაზაკი არ იპოვებოდა, და თუ სადა გაჩნდის, ძელსა ჩამოჰკიდებინ“. ჟამთააღმწერელი მესტუმრე ჯიქურს მიაწერს ჯალალ ად-დინის მიერ დანგრეული ისნის პალატის ხელახლა აშენებას, ფხოველთა დამორჩილებას.

მეფის საქართველოში არყოფნის ყამს, კახეთის გამგებელმა, პანკელმა თორღვამ, ცენტრალურ ხელისუფლებას ურჩობა დაუწყო: „თვისად დაიჭირა კახეთი, არღარა მორჩილდებოდა დედოფალსა და მესტუმრე ჯიქურსა“. ამასობაში, დავით ულუც დაბრუნდა ოქროს ურდოდან, მაგრამ პანკელი თორღვა უწინდებურად ურჩობდა. საქართველოში (პერეთში) შემოსულ მეფეს არა თუ მიეგება, არამედ პანკისი ციხეში გამაგრდა. შემდეგ კი, მოუხედავად დავითის მიერ არაერთი გამოცახებისა, თბილისში არ ჩავიდა. პანკელის წინააღმდეგ კარგად მოფიქრებული შეთქმულება დაიგეგმა. მისი ორგანიზატორი და სულის ჩამდგმელი მესტუმრე ჯიქური იყო. მან ხორნაბუჯის ერისთავი მიუჯ ზაენა პანკელს. მხარეები ალავერდში შეიკრიბნენ და თორღვა პანკელი „გამოება ფესხა სამოსელისა ალავერდისა მთავარმონამისას“. ხორნაბუჯელმა ფიცის ქვეშ გამოიხსნა იგი და წამოიყვანა მეფესთან. ალავერდში დაფიცებისას თორღვას ხორნაბუჯელისთვის უთქვამს: „რა-იგი ჰყო ჩემ ზედა, ამ წმიდამა გიორგიმ გიყოს შენ, რამეთუ მარტო ვარ და სიკვდილითა ჩემითა უმკვიდრო იქმნების მამული ჩემი, და ეგრეთვე უმკვიდრო-ყოს წმიდამან მთავარმონამე-მან სახელი შენი“.

პანკელი თორღვა მეფეს წარუდგინეს ტაბახმელის სასახლეში. მაგრამ მესტუმრე ჯიქურმა დაიფიცა ხორნაბუჯელის მიერ მიცემული პირობა და თორღვა დააპატიმრა. ამის შემდეგ ჯიქურმა დედოფლის ნაქვებით თორღვა კლდეკარის ციხეში წაიყვანა და იქიდან გადმოაგდებინა.

მეფეს ხშირად უწევდა ქვეყნის გარეთ ყოფნა. ამ დროს კი საქართველოს შეხმატკბილბულად მართავდნენ დედოფალი ჯიგდაბათუნი და მესტუმრე ჯიქური.

ასეთი პოლიტიკური ტანდემი ჯიგდაბათუნის უეცარი გარდაცვალებისთანავე მოიშალა. ჯიქურმა დიდი საყრდენი დაკარგა სამეფო კარზე. დავით ულუმ ცოლად აევა მხარგრძელის ქერიი, გვანცა, შეირთო. დედოფალს ჯიქურის ავტორიტეტი არად მიაჩნდა. მესტუმრე ჯიქურის გარშემო სამეფო კარზე დიდი ინტრიგა მომზადდა. მას სუმატა ორბელი მეთაურობდა. მათ მეფე დაარწმუნეს, რომ ჯიქური ღალატობდა, რომ არღნუთან კაცი ჰყავდა გააზნეილი, რომელსაც მონღოლთათვის სამეფო კარის საიდუმლოებანი უნდა გაეშლენებინა. სუმატა ორბელმა ასევე დაარწმუნა მეფე, რომ ჯიქურს განდგომა ჰქონდა გადწყვეტილი. მეფემ სასწრაფოდ მოაყვანინა ჯიქური და სამეფო სასახლიდან გადმოაგდებინა.

მოსახლეობის აღწერა და ახალი გადასახადების დანახება

1254-1256 წლებში მონღოლებმა მთელი იმპერიის მასშტაბით აღწერა ჩაატარეს. ეს აღწერა საქართველოსაც შეეხო. მონღოლთა დაპყრობითი ომები დიდ ხარჯებთან იყო დაკავშირებული, ამიტომაც, ყანმა აღწერის შემდეგ ახალი გადასახადები დააკისრა დაპყრობილ ქვეყნებს. საქართველოში 40-მდე სხვადასხვა სახის გადასახადი დანესდა. ყველაზე მძიმე სამხედრო ბეგარა იყო.

ყანის ბრძანებით აღწერას სათავეში ჩაუდგა არღნუნი, ხოლო, უშუალოდ საქართველოში ამ საქმეს უძღვებოდა ხოჯა ნეჯმედინი. აღწერეს ყველაფერი, ადამიანები, ბალ-ვენახები, ყანები, პირუტყვი, ტყეები, სათიბები, წისქვილები, ქალები. ცხრა სრულფუძიან ოჯახს ერთი მოლაშქრე უნდა გაეყვანა სალაშქროდ. საქართველოდან გამავალი ჯარის ოდენობა კი 90 000 მეომრით განსაზღვრეს. სხვათა შორის, ამ ციფრებზე დაყრდნობით შესაძლებელია ზოგადად XIII საუკუნის შუა ხანების საქართველოს მოსახლეობის განსაზღვრა. ამ დროისთვის ქვეყანაში დაახლოებით 810 000 სრულფუძიანი ოჯახი ყოფილა (90 000 R 9), თითოეულ ოჯახში თუ ხუთ სულს ვიანგარიშებთ, გამოდის საქართველოს მოსახლეობა 4 მილიონზე ცოტა მეტი უნდა ყოფილიყო (810 000 R 5 = 4. 050. 000 სული).

აღწერის შემდეგ მოსახლეობასაც მძიმე გადასახადები დაუწესდა: მალი (სოფლის მეურნეობაზე ასახული გადასახადი); ტამლა (საეკარო მოსაწერებელი); ყაფჩარი (საბალახე გადასახადი); ყალანი (სალაშქრო გადასახადი); საიამე (საფოსტო გადასახადი); თალარი და სხე.

ყველასათვის მძიმე იყო მონღოლურ გადასახადები.

სამეფო კარიც კი განუღებელი ხარჯების გამო იძულებული გახლდათ ანგარიში ჩაებარებინა მონღოლთა მოხელეებისათვის: „ხოლო შეინრებულ იყო მეფე და საბრძანებელი მისი არლუნის აღთუალისაგან, და რომელი-იგი განენესა: რაცა განისყიდებოდეს ტფილისს, ასა თეთრსა ზედა სამი თეთრი საყენოდ დაიდებოდეს. ამას ზედა ხოჯა-აზიზიწმე, ნათესავით და სჯულითა სპარსი, განიჩინა და დაეტევა ტფილისს, რომელი ცხოვდენ უწყსოდ მიიწია, თუ სამზარეულო სამეფისასა ცხოვარი, გინა კრავისი ყიდებოდის, მასზე დანცა ხარაჯა წაუღიან, რომელსა-იგი ტამლად უწოდდეს.“

დავით ულუს ასეთი მძიმე ვითარებიდან გამოსავლად მხოლოდ ერთი რამ ესახებოდა – მონღოლთაგან განდგომა და მათი ბატონობის დასრულება, თუმცა, უნდა ითქვას, რომ დავით ულუს მიერ წამოწეული აჯანყება არ ტოვებს ისეთ შთაბეჭდილებას, რომ ეს ნაბიჯი მეფეს კარგად ჰქონდა დაგეგმილ-გააზრებული.

პულაგუიდა სახელმწიფოს დაარსება და საქართველოსთან ურთიერთობა

XIII საუკუნის 50-იანი წლების დასაწყისში შუა აზიასა და მახლობელ აღმოსავლეთში მნიშვნელოვანი პოლიტიკური ცვლილებები მოხდა. 1251 წელს ყურულთაზე მონღოლთა ყაენმა მაგნუმ (1251-1259 წწ), ჯერ კიდევ დაუმორჩილებელი ქვეყნების დასაპყრობად დიდი არმია გამოაგზავნა მახლობელ აღმოსავლეთში თავისი ძმის, პულაგუს, სარდლობით. ირანისა და წინა აზიის დაპყრობას პულაგუმ (1256-1265 წწ) რამდენიმე წელი მოანდომა. 1256 წელს მან საფუძველი ჩაუყარა მონღოლთა ახალ სახელმწიფოს, მეხუთე ულუსს, რომელსაც დამაარსებლის სახელის მიხედვით პულაგუიდათა სახელმწიფო ეწოდა. პულაგუს ილხანის (ტომის ხანი) ტიტული მიენიჭა. ახალი მონღოლური სახელმწიფო მოიცავდა დღევანდელ თურქმენეთს, ავღანეთს, ირანს, ერაყს, სამხრეთ კავკასიასა და მცირე აზიის ნაწილს. თუ მანამდე საქართველო ოქროს ურდოს ემორჩილებოდა, 1256 წლიდან იგი ილხანთა სახელმწიფოს გავლენის ქვეშ მოექცა. სწორედ სამხრეთ კავკასიისათვის დაიწყო მოგვიანებით ოქროს ურდოსა და ილხანთა შორის სამხედრო დაპირისპირება.

ქართველთა მონღოლთა ლაშქრობაზე

მონღოლთა მიერ შემოღებული ხარკიდან ყველაზე მძიმე ქვეყნისთვის სამხედრო ბეგარა იყო. ქართველი მომრეზი თევობით გააყვადათ სალაშქროდ, სამშობლო-

ში კი მხოლოდ ნაწილი ბრუნდებოდა. ნადგურდებოდა ქვეყნის გენოფონდი. 1247-1250 წლებში გრიგოლ სურამელის „დაწერილი“ უკვე ნახსენებია მონღოლებთან ერთად მეოთხედ სალაშქროდ წასვლა: „ჩემი ძმაო ივანე და ძეო ჩემო ბეგარო, თქვენ მივითუალავ ამას ანდერძსა, მე, გრიგოლ ქართლის ერისთავი, მიმავალი მეოთხედ წარმართთა თათართა შიგან ქრისტეს სჯულისა და ერისა და ეკლესიათა დაცვისათვის.“

განსაკუთრებით გაიზარდა ქართველთა მონაწილეობა მონღოლთა ლაშქრობებში პულაგუ ყაენის დროს. საქართველოდან განეული ლაშქარი 7 წლის განმავლობაში მონაწილეობდა ალამუთის ციხის გარემოცვაში, მოგვიანებით კი ქართველები ბაღდადის სახალიფოს წინააღმდეგ წარმართულ ბრძოლაშიც მონაწილეობა რიგებში ითვლებოდნენ.

1258 წლის თებერვალს მონღოლებმა ბაღდადი აიღეს. ჟამთააღმწერლის ცნობით, დავით ულუსა და ქართველებს ბაღდადის გარემოცვისას ქალაქის ერთი მონაკვეთის შტურმი ევალებოდათ. დავით ულუს ბრძანებით, ჩვენს მეომრებს ქალაქის გალავნის ქვეშ გვირგვინს გაკეთება მოუხერხებიათ და ბაღდადში ფარულად შეუღწევიან. ქართველ მებრძოლებს თუ ვერცხლებით, სახალიფოს დედაქალაქის დაცემა ამ ფაქტს დაუჩქარებია. მონღოლებმა აუარებელი ნადავლი იგდეს ხელთ, მათ შორის, ქართველებმაც. მებრძოლები მოგვითხრობს: „აღივსნეს თათარნი და ქართველნი ოქროთა, ვეცხლითა, თუალთა, მარგალიტითა, პატიოსნითა ღარიოთა და შესამოსლითა, სამსახურებელთა ჭურჭლითა, ოქროსა და ვეცხლისათა, რომელ არაინ აიღებდა, თვინიერ ოქროსა და ვეცხლისა, თუალსა და მარგალიტსა...“ მონღოლებმა მოლაშქრეთაგან ქონების უზომო დატაცება აკრძალეს. მიუხედავად ამისა, მომრეზი სხვადასხვა ხერხს მიმართავდნენ სიმდიდრის დასაფულებლად. ხმაღს ვადაში ტყეზდნენ, ქარქაშს ოქროთა და თვლებით გაავსებდნენ, შემდეგ ვადისპირს მოარგებდნენ და ქალაქიდან ასე გამოჰქონდნენ ძვირფასეულობა. ზოგიერთი კი მკედარ ბაღდადელს შიგნეულობას ამოუღებდნენ, მიცვალებულს ოქროვერცხლით გატენიანდნენ და „ვითარ თვისი მკდუარი“ ბაღდადის გარეთ გამოიყვანდნენ. საქართველოში ამ დროს დიდძალი სიმდიდრე შემოვიდა. კახა თორელი რკონის ღვთისმშობლისადმი დაწერილი აღნიშნავს: „მას ჟამსა, ოდეს ბაღდადი გატეხეს თათართა, პატრონმან აფხაზთა მეფემან ულარს წინაშე გამგზავნა მოციქულად. მაშინ ბაღდადური ალაფი ყუელაი იეფად იყო.“ აქვე კახა თორელი განაგრძობს, მე საჭირო სახსარი არ გამაჩნდაო, ორტალთაგან (გამსესხებული,

დამგირავებული და საეაჭრო ამხანაგობის წევრები) ფული ვისესხეო. ბაღდადში ყოფნისას მას დიდძალი ძვირფასეულობა შეუძენია. სამშობლოში დაბრუნებულს მეგახეები გაუსტუმრებია და, მიუხედავად ამისა, საკმაო ფული დარჩენია. „უზოში დამრჩა, – დასძენს კახა თორელი, – შენითა წყალობითა, რომე ხოვლისა (სოფ. შიდა ქართლში) ფასი მითა მოვიგე და ვიყიდე ხოვლე ხოჯა სალამის ცოლისა და შვილისაგან.“

მართალია, მონღოლთა ლაშქრობებში მონაწილეობა ქვეყანას დამატებით შემოსავალს აძლევდა, მაგრამ ეს იყო ერთეული შემთხვევა. ძირითადად, ქართველი მეომრები სამშობლოში ვეღარ ბრუნდებოდნენ. ამიტომაც იყო ეგვიპტის წინააღმდეგ ამხედრებულ მონღოლებთან ერთად დავით ულუმ ბრძოლა აღარ ისურვა და განდგომა არჩია. აქვე ისიც უნდა აღინიშნოს, რომ მეფის გადანყევტილება ყველამ არ შეინყნარა – პულაგუ ყანეს თავიანთი ლაშქრებით ეახლნენ ივანე შანშეს ძე მხარგრძელი, კახა თორელი, გრიგოლ სურამელი, ჰერ-კახნი.

დავით ულუს აჯანყება

მონღოლთა სასარგებლოდ შეწერილი ხარკი, განსაკუთრებით შორეულ ლაშქრობებში მონაწილეობა, საქართველოს მოსახლეობას მძიმე ტვირთად აწეო. 1259 წლის სექტემბერში პულაგუმ სირიასთან ლაშქრობა დაიწყო. ქართულ წყაროს თუ ვერგმუნებით, დავით ულუს თავდაპირველად გადანყევტილი არ ჰქონდა განდგომა, მეფე ორჭოფობდა, მხოლოდ ჯავახეთის მისულს გაუშვებლია თავისი გულისნადები დიდებულთათვის: „და ვითარ მოიწია ქუეყანად ჯავახეთისად, დაამტკიცა განდგომა, და მოუწოდა თანაგამზრახთა მისთა და პტუა: „უკეთუ ვისმე ნებავან, დაუტყვენ მამულს და წამოვედინ ჩემ თანა. უკეთუ არა ნებას, წარვედინ მსახურებად ყურანისა მისას.“ ჟამთაღმწერლის მონათხრობიდან კარგად ჩანს, რა მძიმე ატმოსფერო უნდა ყოფილიყო სამეფო თათბირზე – „რომელნიმე დაუმტკიცებდეს და რომელნიმე – არა.“ აზრი ორად გაიყო. აშკარაა, მეფის ხელისუფლება იმდენად სუსტია, რომ მის სურვილს არაფრად აგდებენ, მეტიც, დიდებულთა უმეტესობა დავით ულუს არ დაეთანხმა და მონღოლებთან ერთად საბრძოლველად წავიდა. მგმატიანე ჩამოთვლის ამ ფეოდალებს: „შანშეს ძე ივანე და გრიგოლ სურამელი, თორელი კახა, ერისთავი ახალქალაქისა, თავნი და პირნი ქუეყნისანი წარვიდეს ყაენის წინაშე, და უმრავლესნი ჰერ-კახნი.“ ფატხოზრივად, მეფეს მთელი თავისი გარემოცვა შემოეცალა, მხოლოდ სარგის ჯაყელმა უერთგულა დავითს. 1260

წლის ივნისში წარმატებული სამხედრო მოქმედებების შემდეგ პულაგუ კავკასიაში დაბრუნდა და დავით ულუს ამბავი მოიკითხა. საქართველოს მეფის წინააღმდეგ პულაგუმ არლუნ-ნოინი გამოგზავნა ოცი ათასი მეომრით. გადამწყვეტი ბრძოლა სოფელს ქეიშეთის სიახლოვეს მდინარე შოლასა და სოფელ შინდარას შორის მომხდარა. ბრძოლა ქართველთა წარმატებით დაიწყო. სარგის ჯაყელმა მონღოლთა გამორჩეული მეომარი „ცხენისაგან ქუეყანად დასცა“. ასეთ ძლიერ დარტყმას ვერ გაუძღეს მონღოლებმა და უკუიქცნენ, მაგრამ ეს უკან დახევა მონღოლთა ტაქტიკის ნაწილი გახლდათ. არლუნ ნოინს შინდარას მიდამოებთან ჩასაფრება ჰქონდა გაკეთებული, ქართველთა რიგები შეირყა, „ასულ-მოკლექმნილნი სპანი მეფისა“ უკუიქცა, დაიფანტა. არლუნ ნოინი მოერიდა სარგის ჯაყელის დევნას და უკან გაბრუნდა პულაგუს ბანაკში. 1261 წლის მაისში პულაგუმ არლუნ ნოინი კვლავ გამოსტუმრა საქართველოსკენ დავით ულუს „ძებნად“. მტერმა სამცხე მოარბია. დავით ულუს სამცხეში აღარ ედგომებოდა და ლიხთიმერეთში გადავიდა დავით რუსუდანის ძესთან.

დავით ულუ დასაპყლეთი საჰართაქლოში და მოწოდებათა შერიგება

დავით ნარინმა „კეთილად ისტუმრა“ დავით გიორგის ძე, თუმცა თავიდანვე ბიძაშვილ-მამიდაშვილს შორის გარკვეული გაუცხოება შეიმჩნეოდა. ჟამთაღმწერელი თითქოს დავით ულუს აბრალებს ამას: „კეთილად თუ ისტუმრებდა რუსუდანის ძე, ვერცა კეთილადვე მართებდა ლაშას ძესა, დავითს, არამედ ვითარცა უცხო ვიდოდა მათ თანა.“ დავით ულუ დასავლეთ საქართველოში 1261 წლის ივლისში უნდა გადასულიყო. გარკვეული პერიოდი ორ დავითს შორის კეთილგანწყობა სუფევდა, თუმცა ასეთი ერთობა დიდხანს არ გაგრძელებულა და, სავარაუდოდ, 1261 წლის ზაფხულის მიწურულს დასავლეთ საქართველოში პოლიტიკური ვითარება უკიდურესად დაიძაბა. ფეოდალთა ნაწილმა – რაჭის ერისთავმა კახაბერ კახაბერის ძემ, ქვაბულისძემ შმა, სარგის ფარჯანთანა გადანყვიტეს მეფედ დავით ულუ გამოერჩიათ, დიდებულების მეორე ნაწილი კი დავით რუსუდანის ძის ერთგულებაზე დადგა, მათ შორის, დადიან-ბედიანი. საქმე სამხედრო დაპირისპირებამდე არ მისულა. პოლიტიკური კრიზისის ფაზს ჯარმა ნეიტრალიტეტი არჩია. ჟამთაღმწერლის ცნობით: „გარანა არას აევნებდეს ურთიერთს. ორნივე, დავით და დავით, დალაკათუ ლაშქართა არა ენება, ამისთვს რომელ არა გასცემდეს ორნივე მეფენი საჭურჭლესა ლაშქართა ზედა.“ კრიზისი

იმით დასრულდა, რომ საქართველოს მეფეებმა ქვეყანა ორად გაიყვეს. სწორედ 1261 წლის აგვისტო-სექტემბერში შეწყვიტა ოფიციალურად ერთიანმა საქართველომ არსებობა. მართალია, ორ ნაწილად გაყოფილი ქვეყანა მოგვიანებით კვლავ გაერთიანდა, მაგრამ დავით ნარინ-სა და დავით ულუს მიერ საქართველოს გაყოფა ყოველთვის ცუდ კონტექსტში იჩენდა თავს. უამთაღმწერელიც, რომელიც ამ მოვლენიდან არც ისე დიდი ხნის შემდეგ მოღვაწეობდა, სწორედ ასე აფასებდა ამ ფაქტს: „და აქა იქმნა განყოფა სამეფოსა, და მიერთგან შეიქმნა ორ სამეფოდ.“ ერთი რამ მაინც უნდა ითქვას, რომ ორივე დაპირისპირებულ მხარეს ეს გაყოფა დროებით მოვლენად მიაჩნდა და არ კარგავდა იმედს, რომ ახლო მომავალში საქართველო კვლავ გაერთიანდებოდა. ამას გვაფიქრებინებს მეფეთა გადაწყვეტილებანი, თუ როგორ გაიყვეს სამეფო: „და განყვეს ორად, ტფილისი – ორად, ქუთათისი – ორად, და თავადები და ერისთავნი ურთიერთს შეასწორეს ნიკოფსით დარუბანდამდე. და განყვეს სამეფო საქურტლენი, გარნა ხუშლის ქუაბსა, რომელი იდგა, მცირე გამოიღეს და გაიყვეს, და უფროსი ქუაბსავე დაუტევეს.“ ქვეყნის გაყოფის უამს დავით ნარინის ნილად ხვდა საქართველოს საგანძურში დატული სამი ყველაზე ძვირფასი ნივთი – ჯაჭვი, სახელად სალმასური, ძვირფასი თვალი „გურდემლი“ და მარგალიტი, რომლის „სწორი არავის სადა უნახავს.“

დაახლოებით 1261 შემოდგომაზე ჰულაგუმ არღუნს დაეავალა დავით ულუსთან მოლაპარაკება ენარმოებიანი შემორიგებზე. შუამავლობა საქართველოს დედოფალ გეანცას სთხოვეს, რომელიც დავით ულუს განდგომის უამს პატარა უფლისწულ დიმიტრისთან ერთად მონღოლებმა ბიჯნის ციხიდან ტყვედ წაიყვანეს. მონღოლთათვის ამ პერიოდში გარკვეული საერთაშორისო გართულებების გამო ომის გაგრძელება დავით ულუსთან არ იყო ხელსაყრელი, ამიტომაც საქართველოს მეფის მოთხოვნა ჰულაგუმ და არღუნმა დაეპყროფილეს. დავით ულუ დასავლეთ საქართველოდან შიდა ქართლში გამდგომდა. მეფეს აქვე მოუყვანეს ორივე ვაჟი და „მართვეს ნიგინ ფიცისა“. ჰულაგუ-ხანი ამ დროს ბარდავს იმყოფებოდა. დავით ულუ თავისი ამალით აქ წარსდგა მონღოლთა მმართველის წინაშე. როგორც მოსალოდნელი იყო, საქართველოში შექმნილი ვითარება ურდოში მაინც გახდა განხილვის საგანი, მაგრამ ამ დროს ყაენს აცნობეს ოქროს ურდოს მმართველბის, ბერქას ჯარის შემოჭრის შესახებ. ყაენს ქართველბთან შეტლისა და ანგარიშსწორების დრო ნამდვილად აღარ ჰქონდა და ჰულაგუ-ხანმა დავით ულუს აპატია და ბერქას წინააღმდეგ ლაშქრობაში გაიწვია.

სიბაზე დგომა

1262 წელს დაწყებულ ოქროს ურდოსა და ილხანთა შორის ბრძოლა რამდენიმე ათეულ წელს გაგრძელდა. ჰულაგუ ყაენის ბრძანებით შარვანის საზღვართან აიგო თავდაცვითი ნაგებობა, რომელსაც სიბას უწოდებდნენ. ქართველთა და მონღოლთა ძალებს ევალეობდათ ზამთრიდან მოყოლებული გაზაფხულამდე სიბაზე მდგარიყენ და ჩრდილოეთიდან მოსალოდნელი ლაშქრობისაგან დაცევით ილხანთა სახელმწიფო. 1265 წელს ბერქა ყაენი დარუბანდის გავლით მეორედ შემოიჭრა სამხრეთ კავკასიაში. მონღოლებმა საქართველო მთარბიეს, მაგრამ ბერქა ყაენი ლაშქრობის დროს დასწულდა და გარეჯის მონასტრის მიდამოებში გარდაიცვალა.

1266 წლისათვის ურთიერთობა გამწვავდა დავით ულუსა და სარგის ჯაყელს შორის. ეს კონფლიქტი იმით დასრულდა, რომ სარგისი ილხანთა ყაენს ეახლა და მას დახმარება სთხოვა. მონღოლებმა სამცხე ცალკე ერთეულად – „ხას-ინჯუდ“ გამოყვეს და ის პირდაპირ ყაენს დაუქვემდებარეს. ერთიანი საქართველო, ფაქტობრივად, სამ ნაწილად დაიყო. სიბაზე დგომა უმძიმესი ტვირთი იყო ქართული სახელმწიფოსთვის. ამ დროს მნიშვნელოვნად შეიკცა დავით ულუს ჯანმრთელობა. დასწულეული მეფე 1270 წელს გარდაიცვალა.

დავით VI ნარინი

ერთიანი საქართველოს მეფე 1245-1259 წლებში, ლიხთიმერეთის (დასავლეთი საქართველო) მეფე 1259-1293 წლებში, რუსუდანის ძე.

1235 წლიდან კავკასიაში დაიწყო მონღოლთა დაპყრობითი ომები. საქართველოს მთავარსარდლობამ მტერს წინააღმდეგობა ვერ გაუწია და საბოლოოდ ქართველები იძულებული გახდნენ 1243 წელს მონღოლბთან ზავი დაეიდო. ზავის თანახმად, საქართველოს მონღოლთა საჭიროების მიხედვით ჯარის გამოყვანა და ხარკის გადახდა დაეკისრა. გადაწყდა, რომ აღმოსავლეთ საქართველოში, როგორც მათ მიერ დაპყრობილ ქვეყანაში, მონღოლები ჯარს ჩააყენებდნენ, ხოლო დასავლეთ საქართველოში არ შევიდოდნენ. ყაენი კი, თავის მხრივ, მეფე რუსუდანს (1223-1245) პირობას აძლევდა, რომ მის შვილს, დავითს, ერთიანი საქართველოს მეფედ აეკურთხებდა. ამ მიზნით დავით რუსუდანის ძე, რომელიც დედამ საკმაოდ მცირე ასაკში თანამოსაყდრედ გამოაცხადა, 1243 წელს ქართველ დიდებულთა ერთი ჯგუფით ჯერ ბათო ყაენთან, ხოლო შემდეგ ყარაყორუმში

დიდ ყაენთან გაემგზავრა. დიდხანს მასზე სამშობლოში არაფერი ისმოდა. შვილის მოლოდინში დასნეულებული რუსუდანი გარდაიცვალა და სამეფო ტახტი უმეფოდ დარჩა. ქართველი დიდებულები იძულებული გახდნენ რუსუდანის მიერ რუმის სასულთნოში გაქცეული მეფე ლაშა-გიორგის უკანონო შვილი, ასევე დავითი მოეძებნათ, ჩამოეყვანათ და ურდოში ტახტზე დასამტკიცებლად გაეგზავნათ.

ურდოში ჩასულ დავით ლაშა-გიორგის ძეს დავით რუსუდანის ძე დახვდა. მონღოლებმა ტახტზე ორივე უფლისწული კუროთხეს და 1246 წელს სამშობლოში გამოისტუმრეს. დავით ლაშას ძეს – ულუ, ხოლო დავით რუსუდანის ძეს ნარინი უწოდეს.

მონღოლთა ბატონობის სისასტიკემ, აუტანელმა გადასახადებმა, გაჟღერებულმა შორეულ ლაშქრობებში ყოფნამ ხალხი მონღოლთა ბატონობის წინააღმდეგ ააშხედრა. დანიყო აჯანყებები. ერთ-ერთ ფართომახს შეტახიან აჯანყებებს 1259 წელს სათავეში დავით ნარინი ჩაუდგა. აღნიშნული აჯანყების თარიღთან დაკავშირებით ქართულ ისტორიოგრაფიაში სხვადასხვა მოსაზრება არსებობს. ნ. ასათიანი მას 1249 წლით ათარიღებს. პულგაუ ყაენმა აჯანყების ჩასახშობად არღუნ ნოინის სარდლობით ჯარი გამოაგზავნა. სასტიკი შეტაკების შედეგად, დიდძალი მსხვერპლის გაღებით, ქართველებმა ბრძოლაში გამომარჯვეს და არღუნ იძულებული გახდა თავრიზში გაბრუნებულიყო. მონღოლებმა ხელმოერედ შეტევა გადაწყვიტეს და ახლა კიდევ უფრო მრავალრიცხოვანი ჯარით შემოვიდნენ ქვეყანაში. დავითმა ბრძოლის ვაგრძელება უაზროდ მიიჩნია, კიდევ უფრო დიდ მსხვერპლს მოერიდა და დასავლეთ საქართველოში გადავიდა. აქ ის ადგილობრივმა დიდებულებმა „აფხაზეთის (ლიხთიმერეთის) მეფედ დაადგინეს“. ქართული წყაროს, ჟამთააღმწერლის გადმოცემით „დასუეს მეფედ დავით, ძე რუსუდანისი, აკუროთხეს ქუთაისს და დაადგეს თავსა მისსა გვირგვინი; დასუეს ტახტსა მისსა სამეფოსა და მთულოცეს მეფობა წესისაებრ, და სრულყო კათალიკოსმან წესი კურთხევისა.“ ამ აქტით დასავლეთი საქართველო დამოუკიდებელ პოლიტიკურ ერთეულად ჩამოყალიბდა და „თანამეფობა“ „ორმეფობით“ შეიცვალა. იურიდიულად ჯერ კიდევ ერთიან ქვეყანაში ორი დამოუკიდებელი სამეფო ტახტი გაჩნდა, თავისი შესაბამისი სამინაო თუ საგარეო პოლიტიკითა და სამართლებლო აპარატით.

დავით ნარინის დასავლეთ საქართველოში წარმოებულმა პოლიტიკამ ის შედეგი გამოიღო, რომ ლიხთიმერეთს გაუუქმდა ჯერ კიდევ რუსუდანის დროს მონღოლების წინაშე დადებული მინიმალური პირობა

ყმანდაფიცობის შესახებ.

შესაბამისად, დავით ნარინს საკმაოდ დაძაბული ურთიერთობა ჩამოუყალიბდა მონღოლურ ილხანთა სახელმწიფოსთან. ამიტომ იგი მოქნილი და ფრთხილი პოლიტიკით გარეგნულად ცდილობდა არ გაეღიზიანებინა თათრები და შექმნილი პოლიტიკური ვითარება მაქსიმალურად ქვეყნის სასარგებლოდ გამოეყენებინა. მონღოლებმა კარგად იცოდნენ დავითის ფასი და მასთან ურთიერთობაში გარკვეულ დამომაზზე მიდიოდნენ.

დავით ნარინის სამეფო კარის დიპლომატია ძირითადად ორიენტირებული იყო იმ ქვეყნებზე, რომლებსაც თავად ჰქონდათ პულგაუიანებთან მტრული ურთიერთობა. ლიხთიმერეთის სამეფო კარზე თავმსაფარს პოულობდნენ ილხანების წინააღმდეგ მებრძოლი ჩრდილოელი უფლისწული თევუდარი, ყაენისაგან დევნილი ლალური და, რალა თქმა უნდა, 1260 წელს მონღოლების წინააღმდეგ აჯანყებული დავით ულუ, რომელმაც დასავლეთ საქართველოს შეაფარა თავი და 1260-1261 წლებში „თანამეფობდა“ იქ დავით ნარინთან ერთად.

დავითმა კარგად იცოდა, რომ მონღოლები ასეთ ვითარებას არ შეგუებოდნენ, მით უფრო, რომ მათ ხელსაყრელ პირობებს უქმნიდნენ შიდაგამცემლები. განსაკუთრებით რაჭის ერისთავი კახაბერ კახაბერის ძე, რომელიც მემატიანის დახასიათებით: „იყო თესლი ბოროლი“. ჟამთააღმწერლის გადმოცემით მან დიპლომატიის შეთანხმებით აბალა-ხანს შ-ათასკაციანი ლაშქარი გამოსთხოვა, მათ „გარდასეუს მთა ლიხისა და ზედა დაესხნეს ქუთაისს აბანოსა შინა მყოფსა მეფესა“. დავითმა სასწაულებრივად დააღწია თავი შეთქმულებს, თუმცა სატახტო ქალაქი ქუთაისი თავდამსხმელებმა სასტიკად ააოხრეს. რაჭის ერისთავმა არ მოიშალა ლალატი, ისევ სცადა მეფის წინააღმდეგ შეთქმულება, სავარაუდოდ, 1270-1278 წლებს შორის, რის გამოც: „შეიპყრა იგი მეფემან და პირველ თვალი დასწუა და მერე ერთი ხელი და ერთი ფეხი მოაკვეთა და ორნი შვილნი მისნი მისცა ექსორიობად... და მოისპო ყოველი ნათესავი მისი ბალუაშთა კახაბერის ძეთა.“

დავით VI ნარინის უპირველესი მიზანი იყო დიპლომატიური ურთიერთობის დამყარება ილხანთა სახელმწიფოს მეტოქეებთან – ეგვიპტესა და ოქროს ურდოსთან. იგი ილხანთა წინააღმდეგ კოალიციის შექმნის იმედით ორგზის აგზავნის დიპლომატიურ მისიას ეგვიპტის სულთან ელ-მელიქ ბეიბარსთან, ხოლო ოქროს ურდოს მესვეურებს გარკვეულ დროსა და პირობებში დახმარებას უწევს.

დავით VI ნარინი ასევე მონღოლებით ცდილობდა ურთიერთობას ტრაპიზონის საციკროსთან და მასზე

ქართული სახელმწიფოს გავლენის აღდგენას. ბიზანტიის კეისარმა მიხეილ VIII პალეოლოგმა (1261-1282 წწ) ისარგებლა ილხანებთან ურთიერთობით დაკავებული დავით ნარინის მდგომარეობით და საკეისროში თავისი გავლენა გაავრცელა. დავითი ამას ვერ დაუშვებდა. 1282 წელს იგი ჯარით შევიდა ტრაპიზონში, მართალია, ქალაქი ტრაპიზონი ვერ აიღო, მაგრამ საკეისროს დიდ ნაწილზე ქართული გავლენა აღადგინა.

ქართველები ამით არ დაკმაყოფილდნენ. ბიზანტიის ორიენტაციის მქონე ტრაპიზონის კეისარს, იოანე II-ს თავისი და, თეოდორა, დაუპირისპირეს, რომელიც 1284 წელს ქართველთა დახმარებით ტრაპიზონში შეიჭრა და ტახტი დაიკავა, თუმცა დიდხანს ვერ შეინარჩუნა. დავითს ტრაპიზონისთვის ბრძოლა სიცოცხლის ზოლომდე არ შეუწყვეტია.

დავითმა, რადგან სახელმწიფო სტრუქტურის ახლებურად აწყობა გადაწყვიტა, გამოიყენა რა ტრაპიზონთან პოლიტიკურ-ეკონომიკური ურთიერთობა, ამ ტერიტორიაზე მიმოქცევაში არსებული ფულის ტიპი შემოიტანა ლიხთიმერეთში. დასავლურქართული ვერცხლის ეს ფული „კირმანეული თეთრის“ სახელწოდებით არის ცნობილი. „კირმანეული თეთრის“ შემოღება XIII საუკუნის II ნახევარში მიუთითებს არა მხოლოდ ტრაპიზონთან, არამედ დასავლეთ ევროპასა და აღმოსავლეთ აზიასთან არსებულ აქტიურ ურთიერთობაზე. საბოლოოდ, ამ ყოველივემ ხელი შეუწყო საქართველო-ვენეცია-გენუას შორის ინტენსიურ ვაჭრობას, ხოლო ამ ურთიერთობებში ჩაბმულმა დასავლეთმა საქართველომ შავი ზღვის პორტების საშუალებით კავშირი დაამყარა ჩინეთსა და ინდოეთთან.

დავითის მეფობის ბოლოს არღუნ ყაენმა აღმოსავლეთ საქართველოს მეფედ 1289 წელს მისი შვილი ვახტანგი დამტკიცა, რაც დავითის პოლიტიკის გამარჯვების მაჟნყებელი იყო. დავითის გარდაცვალების შემდეგ ვახტანგი დასავლეთ საქართველოსა მიიღებდა მემკვიდრეობით, რასაც საქართველოს გამთლიანება მოჰყვებოდა. მაგრამ ვახტანგი სრულიად ახალგაზრდა ასაკში, გაურკვეველი სენით მოულოდნელად გარდაიცვალა. როგორც ჟამთააღმწერელი მოგვითხრობს: როდესაც დავით დიმიტრის ძემ (დიმიტრი თავდადებულის შვილი) ვახტანგის გარდაცვალება გაიყო, „განმწარდა სიკეთისა და სიჭაბუკისა მისისათვის და იგლოვა წესისამებრ“. იგი გეტათში წაასვენეს. ეს რომ დავითმა გაიგო, „ესოდენ მოიცოა მწნასრებამან, რომელ ვერღარა პოვა ლხინება“.

თავად დავით ნარინი 1293 წელს გარდაიცვალა. დაკრძალულია გელათში, მეფეთა საძვალეში, სადაც დღემდეა შემორჩენილი მისი სამი პორტრეტი ზედწერილებით.

დემეტრე II თავდადებული

საქართველოს მეფე 1270-1289 წლებში. დავით VII ულუს ძე. მამის გარდაცვალების შემდეგ ქართველმა დიდებულებმა პატარა უფლისწული აბალა-ხანს წარუდგინეს. ამ უკანასკნელმა შეინაყლა პატარა დემეტრე და მას საქართველოს მეფის ტახტი უბოძა. ჟამთააღმწერელთან კარგად ჩანს, რომ ამ პერიოდისათვის დემეტრე II, ფაქტობრივად, აღმოსავლეთ საქართველოს მეფე იყო. მის საბრძანებელში შედიოდა: პერეთი, კახეთი, ქვემო ქართლი (სომხითი), ქართლი, ჯავახეთი და ტაო. სარგის ჯაყელის საბრძანებელი, რატომღაც ყაენმა დემეტრეს არ გადასცა. სამცხის ძველი სიტატუსი (ხას-ინჯუ) კვლავ შენაჩუნდა. დემეტრე II-ს მცირეწლოვნობის გამო ილხანთა სახელმწიფოს მმართველმა აბალა-ხანმა მეფეს მეურვედ სადუნ მანკაბერდელი დაუნიშნა. დემეტრემ მონღოლთა მოთხოვნით მას ათაბაგობა უბოძა.

დემატრას პორტრეტი

ქართველი მემატიანე დემეტრეს გარეგნობას ზოგადად აღგვინერს, თუმცა დანერვილებით გვიყვება მისი ხასიათის ცალკეული თვისებების შესახებ. მეფე ლამაზი ახალგაზრდა კაცი ყოფილა. მას განიერი მხრები და მეომრის აღნაგობა, ღია ფერის თვალები და მშვენიერი ნეერ-ულვაში ჰქონდა.

დემეტრე II მორწმუნე ქრისტიანი იყო, ყოველთვის იცავდა მარხვას და ესწრებოდა ნირვასა თუ ღამისთვის ლოცვას. ქართველ მეფეთაგან, გვონებ, ყველაზე მეტ მეტანიას აკეთებდა, ჟამთააღმწერელს თუ ვერწმუნებით, ათას ხუთასჯერ იყრიდა მუხლს ლოცვისას. ერთი საოცარი ჩვევა ჰქონია საქართველოს მეფეს, ღამე გადაცმული დადიოდა ქალაქის ქუჩებში და მონაყალებას გასცემდა გლახაკებისა და დავრდომილებისათვის. ქალაქის ღარიბებმაც იცოდნენ მეფის ამ ჩვეულების თაობაზე და ღამ-ღამე დადიოდნენ „ფოლოცთა შინა“, რათა მეფეს გადაყროდნენ.

დემატრა II და სადუნ მანაპაპარდელი

მეფის საქართველოში დაბრუნების შემდეგ ქვეყანას, ფაქტობრივად, სადუნი განაგებდა. ამ უკანასკნელმა თავისი კარიერა მონღოლებთან სამსახურით დაიწყო და მალე გამოიჩინა თავი. ვაჟაკურ თვისებებთან ერთად მას მონღოლთა მიმართ მონური დამოკიდებულება ჰქონდა. საოცარი კონფორმისტი იყო. ზოგი ამში დიპლომატიური ნიჭის გამოვლინებას ხედავდა და სადუნს ჭკიან და

წინდახედულ პოლიტიკოსად თელიდა, თუმცა უფრო მართებული იქნება, თუ მანკაბერდელს კლასიკურ მედროვედ მივიჩნევთ. ამასთანავე, სადუნმა შესანიშნავად იცოდა, რომ ყველაფერს ფასი აქვს, მათ შორის, „სიკეთესაც.“ თითქოს საქვეყნო საქმეს აკეთებდა, მაგრამ ამაშიც თავის საფასურს იღებდა. მართო საკუთარი ქვეყნის გაყიდვა არ არის საკმარისი მტრის კარზე წარმატებული კარიერისათვის, განათლებაც, ვაუჟაცობა და ცხოვრებისეული გამოცდილებაც საჭიროა. სადუნს ეს ყოველივე ჰქონდა, ამიტომაც იყო, რამ იგი დაბალი სოციალური საფეხურიდან ძალიან დანინათება და ქვეყნის ათაბაგის სახელო იგდო ხელთ. ჟამთააღმწერელი სადუნს ასე ახასიათებს: „კეთილმეტყველი“, „ქმნა კეთილიცა საქმე მონასტერთა და გლახაკთა მიმართ“, „გონიერი და ენა კეთილი“, „იყო კაცი ესე მშვემელი, კეთილად გამგონე და ბრძენი“. სადუნმა ჰულაგუს კარზე თავი ფიზიკური ძალ-ღონით ისახელა. როგორც ჟამთააღმწერელი იტყვის, ყანმა „არაჲინ იბოვა მსგავსი მორკინალი მისი.“ მას შემდეგ, რაც ჰულაგუს კარზე ერთი ცნობილი მოჭიდავე დაამარცხა, ყანმა იგი განადიდდა და დაუნერა „იარლახი, რომ ეპატიებინათ მისთვის 9 კუნაჰამდე (ცხრა ცოდვისათვის სასჯელისგან გათავისუფლება).“

სადუნი მონღოლებთან სიახლოვეს და დემეტრე II-ის ათაბაგობას მშვენივრად იყენებდა საკუთარი გავლენისა და სიძლიერის მოსაპოვებლად. ის კარგად იცნობდა ფეოდალურ საზოგადოებას, მშვენივრად იცოდა, რომ არაჲინ აპატიებდა ოდნავ სისუსტეს. ავაგ მხარგრძელის ყმობიდან განდიდებული მეფის შემდეგ მეორე პირი ხდებოდა და ამ დროს ორი რამ იყო მისი საყრდენი – მონღოლები და საკუთარი სიმდიდრე თუ ძალა. ჰოდა, მთელი პოლიტიკა ამ ორი ფაქტორის განმტკიცება-გაძლიერებას მოახმარა. ამიტომაც იყო საქართველოში მომხეტელი და მონღოლებთან მლიქვნელი. ათაბაგად გახდომისთანავე მეფე დემეტრესაგან „ოურვა“ თელავი და ბელაქანი. ცოტა მოგვიანებით კი სადუნმა „საინტერესო“ ინტრიგა დახლართა მეფის წინააღმდეგ. ჰულაგუსთან მყოფ დემეტრეს მონღოლებმა დიდი გადასახადი შეანერეს. ჟამთააღმწერლის ცნობით, ეს „განზრახვითა სადუნისათა“ მომხდარა. მეფე გამოუვალ მდგომარეობაში აღმოჩნდა. ამ დროს კი მას „დახმარების ხელი“ სადუნმა გაუწოდა: „უკეთუ მომცე დმანისი, მე მივსცე საფასე ყანისა“. ის-მინა მეფემან და უნებლიად მისცა დმანისი და მიმდგომი მისი, და უმეტეს განდიდნა სადუნი.“ ამით არ დაკმაყოფილდა და მალე კარის/ყარისის ციხე-ქალაქი მიიღო მეფისგან. ამასთანავე, ახლციხელების ასული მოიყვანა ცოლად და მათი მამულებიც ამოიყვანა.

დემეტრე II-ის გამეფებისას არლუნ-ალამ თავისი შეი-

ლისათვის მეფის დის, თამარის, ხელი სთხოვა, თან ისიც შეახსენა, რომ ამ ქორნილის შესახებ შეთანხმება ჯერ კიდევ დავით ულუს დროს იყო მიღწეული, მაგრამ მეფის გარდაცვალებამ შეაფერხა ქართველი მეფის ასულის გათხოვება. დემეტრეს, მართალია, „დაუძიდა“ დიდად და ცდილობდა თავი აერედებინა ამ ვალდებულებისაგან, მაგრამ ვერაფერი გააწყო. ბოლოს მეფემ თავისი და მისცა „ცოლად შეიღსა არლუნისსა და აღასრულეს წესი ქორნილისა.“ 1275 წელს არლუნ-ალა გარდაიცვალა. მისმა ვაჟმა ცოლი საქართველოში დატოვა და თავად აბალა-ხანის კარზე გაემგზავრა. ამით ისარგებლა თამარმა და მთიულეთში გაიქცა, მონღოლ მეუღლეს რომ არ დაბრუნებოდა. სადუნი კი არლუნ-ალას ვაჟსა და აბალას „დაევაჭრა“ თამარის „ყიდვასთან“ დაკავშირებით. ეს ეპიზოდი გაცილებით კარგად აქვს აღწერილი ფარსადან გორგიჯანიძეს: „სცნა სადუნმა შეძლება ცოლ-ქმნის, მეფის დას შეევაჭრა ქმარსა მისასა და აბალა-ხანს შეეხვეწა, და მანც ნება დართო. მისცა ფასი მრავალი ქმარსა და იყიდა მეფის და.“

ჩვენ ზემოთ ვახსენეთ, სადუნმა ყველაფრის „ფასი“ იცოდაო, რა თქმა უნდა, სამეფო ოჯახთან დანათესაების ფასიც და ისიც, თუ თამართან შეილი შეეძინებოდა, მას ბაგრატიონების სისხლი ექნებოდა და მას გაცილებით დიდი ამბიციები შეიძლება ჰქონოდა. მემკვიდრის მიხედვით, საოცრად გაქნილი ადამიანის სახე იხატება, ამიტომაც, ცოტა უცნაურია ცალკეულ შემთხვევაში ჟამთააღმწერლის მხრიდან სადუნის ქება.

ქვეყნის მოშენება

დემეტრე II-ის გამეფების შემდეგ ქვეყანაში სიმშვიდე დაისადგურა, მემკვიდრის თქმით, „ალაშენნა ქვეყანანი მოოკრებულნი.“ მეფის ბრძანებით ისინი სასახლეში, სამეფო პალატების სიახლოვეს მონღოლთაგან დანგრეული მეტეხის მონასტერი აღუდგენიათ. ჟამთააღმწერელი რამდენჯერმე ახსენებს ქვეყნის „დამშვიდებას.“ როგორც ჩანს, მტრის პარაში, აჯანყებულის გამო მონღოლთა ჯარის სხვადასხვა კუთხეში ლაშქრობა, დემეტრემ ამოკვეთა. სხვათა შორის, ამ საქმეში სადუნ მანკაბერდელის როლიც დიდი უნდა ყოფილიყო. ფაქტობრივად, ის გახლდათ მეკავშირე მეფის მცირეწლოვნობის ჟამს სამეფო კარსა და ყანს შორის.

მინისძვრა საპარტოველოში

1275 წლის აპრილში, წნების კვირაში სამხრეთ და აღმოსავლეთ საქართველოში რამდენიმე დღეს საშინელი

მისნისძერა მძინეარებდა. 10 აპრილს, ოთხშაბათს, „შეიძრა მძაფრად ქუეყანა“, მეორე დღეს „მცირედ შეიძრა“, ნითელ პარასკევს, „კულადცა შეიძრა ქუეყანა“, ხოლო აღდგომის წინა შაბათს, 13 აპრილს, „საფუძელიანად შეიძრა ქუეყანა და შეძრუნდა ესეოდნე, რომელ დაიქცეს საყდარნი და მონასტერნი, ეკლესიანი, ციხენი, სახლნი, ნაშენებნი მოხრდეს, მთანი და ბორცენი მაღალნი დაიწულეს, კლდენი სახედ მტურისად იავალნეს, და მინა განიო და შაეი წყალი მსგავსი კუპრისა აღმოჩქრა, ხენი მაღალნი დაეცნენ და ირყოდნენ ძერასა ქუეყანისასა“. ეპიცენტრი სამცხეში იყო, თუმცა ნგრევა აღმოსავლეთ საქართველოში გამოიწვია. სტიქიურმა უბედურებამ მონღოლთა ბატონობით განაშებული მოსახლეობის ყოფა კიდევ უფრო დაამძიმა. ნგრევას დიდი მსხვერპლი მოჰყვა. ეპიცენტრში და მისგან ათეულობითი კილომეტრის მოშორებით არ დაჩრჩილა ეკლესია-მონასტერი, მისნისძერას რომ არ დაეზიანებინა. ამ დროს უნდა ჩამოგერეულიყო ვარძიის მონასტრის ფსადი.

დემატრა მონღოლთა ლაშქრობებში

1281 წელს დემეტრემ მონაწილეობა მიიღო სირიაში მონღოლთა ლაშქრობაში, რომელსაც მანგუ-დემური სარდლობდა. ჟამთააღმწერლის ცნობით, მეფე „ჯერეთ არა სრულ იყო დღეთა ბრძოლათათჳს.“ გადამწყვეტ შეტაკებაში მონღოლები დამარცხდნენ. დემეტრემ რამდენიმე მეომრის ამარა დატოვა ბრძოლის ველი. როდესაც დამარცხებულნი მონღოლები აბალა-ხანთან მივიდნენ, მათ უპირველესად ქართველი მეომრებისა და, მათ შორის, ახალგაზრდა დემეტრეს ვაჟაკობა აღნიშნეს. ამბის მომყოლმა „ხოლო ქართველთა მეფისათჳს ესრეთ თქუა ენითა მათითა: „თენგრი მეთუ ქაურქურბა, ბულარ მეთუ ბუილაჯი“. ესე იგი არს: „ვითა ლმერთი გრგვნიდეს, ვითა აქლემი ბულრობდეს.“

1282 წელს, სადუნ მანკაბერდელის გარდაცვალების შემდეგ, დემეტრე II-მ სადუნისეული მამული მის ძეს, ყუთლუ-ბულას, გადასცა, თან სპასპეტის პატივი უბოძა. სომეხი მემკვიდრის, სტეფანოს ეპისკოპოსის, ცნობით, სადუნის სიკვდილმა: „დიდად დაამწუხრა მეფე დემეტრე.“ შესაძლებელია მეფე გარეგანად ასე იქცეოდა, მაგრამ, მეორე მხრივ, ისიც ფაქტია, რომ დემეტრე ცდილობდა მონღოლთა მიერ მსტოვრად დახიზნული სადუნის ოჯახისაგან გაათავისუფლებას, ამიტომაც ათაბაგობა ყუთლუ-ბულას კი არა, არამედ თავის აღმზრდელს, ტარსაიჭ ორბელს უბოძა. ამ ნაბიჯით მეფემ სადუნის მემკვიდრე გადამიტერა.

1282 წლის პირველ აპრილს გარდაიცვალა აბალა-ხანი. ილხანთა სახელმწიფოში იმავე წლის მისიზი გაყაენდა აბალას ძმა, აჰმადი, როგორც ქართველი მემკვიდრე წერს: „არარა ნიჭთა საკელმწიფოთა მქონებელი.“ ამ მოვლენების დროს დემეტრეს ყაენის კარზე მოუხდა ყოფნა. მეფემ გადაწყვიტა თავისი ძლიერი დასაყრდენი მოქდენა მომავალი ყაენის გარემოცვაში და თავისი ასული, რუსუდანი, დიდი ნოინის, ბულას, ვაჟზე დანიშნა, რამაც ნიკოლოზ კათალიკოსის საშინელი რისხვა გამოიწვია, რადგან ამ დროს მეფის ასული მცირეწლოვანი იყო. თუმცა დემეტრეს თავისი ჩანაფიქრი ჰქონდა და ქვეყნის სულიერი მწყემსმთავრის რეაქციას დიდი ყურადღება არ მიაქცია. კონფლიქტი მეფესა და კათალიკოს შორის იმდენად გაღრმავდა, რომ მალე კათალიკოსმა ნიკოლოზ III-მ საკათალიკოსო ტახტი დატოვა და თავის მამულში განმარტოვდა. ახალ კათალიკოსად მეფის ჯვარისმტკიცრთელი აბრაჰამი აკურთხეს.

აჰმადის გაყაენებას მალე მოჰყვა მონღოლთა შორის სამოქალაქო ომი. ხორასანში მდგომმა მონღოლებმა საილხნოს ტახტზე აბალას ვაჟი, არლუნი, დასვეს. აჰმადმა დიდი ლაშქრობა მოაწყო ძმისშვილის წინააღმდეგ. ყაენის მომხრეთა შორის იყო დემეტრე II-ის ლაშქარიც. არლუნი იძულებული გახდა ბიძას დანებებოდა. ყაენმა თითქოს აპატია არლუნს ჩადენილი, თუმცა რამდენიმე დღეში ფარულად უზრძანა ნოინებს თავისი ძმისშვილი მოეკლათ. ამ დროს გამოჩნდა ასპარეზზე „დიდი ბულა“ ნოინი, რომელმაც შეძლო არლუნის გათავისუფლება და ხორასანიდან უკან გამობრუნებულ აჰმადსაც დაედევნა. ბულამ გზიდან ქართველთა მეფეს მისწერა, არ ჩარეულიყო ამ დაპირისპირებაში და აჰმადის მხარე არ დაეჭრა. ქართველებმა ნეიტრალური პოზიცია დაიკავეს. ბულამ აჰმადი შეიპყრო და მოაკვლევინა. ახალმა ყაენმა დემეტრეს დაუფასა ამგვარი ერთგულება და ავაგ ათაბაგის მამული გადასცა, მეფემ ეს ტერიტორია საუფლისწულოდ გამოაცხადა და თავის ვაჟს, დავითს, უბოძა.

დემეტრე II არლუნის კარზე პატივით იყო მიღებული. ამას ხელს უწყობდა მეფისა და ბულა ნოინის ნათესაობა. ქართველებმა მონაწილეობა მიიღეს დარუბანდის წინააღმდეგ ლაშქრობაში და თავი ისახელეს კიდევ. 1288 წელს ვითარება კარდინალურად შეიცვალა. ნოინები ვეღარ ეგუებოდნენ ბულას ასეთ განდევნებას და ყაენთან დააბეზლეს, შეთქმულებას ამზადებს შენ წინააღმდეგო. არლუნმა ბულა სიკვდილით დასაჯა. ყაენმა დემეტრე II-ზეც მიიტანა ეჭვი და თავისთან დაიბარა. ყაენის კარზე ნასვლის წინ მეფემ დიდებული და სა-

ეკლესიო დასი შეკრიბა და აზრი ჰკითხა, წასულიყო თუ არა არღუნთან. მონღოლთა შემოსევის შიშით დემეტრემ საბოლოოდ მიიწვია გადაწყვიტა ყაენს ხლებოდა. არღუნ ყაენთან ჩასულმა მეფემ მოახერხა თავის მართლება, მაგრამ სადღუნ მანკაბერდელის შვილის, ხუტლუ-ბუ-ლას, ინტრიგებმა საბოლოოდ გადაწყვიტა დემეტრეს ბედი. 1289 წლის 12 მარტს ყაენის ბრძანებით დემეტრე II სიკედილით დასაჯეს. მაღლიერმა შთამომავლობამ წამებულ მეფეს „თავდადებული“ უწოდა, ხოლო საქართველოს მართლმადიდებელმა ეკლესიამ იგი წმინდანად შერაცხა.

დემეტრე II-ის ოჯახი

დემეტრე II წმინდანადაა შერაცხილი, თუმცა უნდა ითქვას, რომ მისი მრავალცოლიანობის გამო, რაც ქრისტიან მონარქისათვის შეუწყნარებელი იყო, სერიოზული კონფლიქტი ჰქონდა კათალიკოს-პატრიარქ ნიკოლოზთან. ამ უკანასკნელმა საკათალიკოსო ტახტი მიატოვა და მონასტერში წავიდა. ახალგაზრდობაში დემეტრე დაქორწინდა ტრაპიზონის იმპერიის კეისრის ასულზე, რომელთანაც ოთხი ვაჟი (დავითი, ვახტანგი, მანუელი და ლაშა) და ერთი ქალიშვილი (რუსუდანი) შეეძინა. 1284 წელს საქართველოს მეფემ მეორე ცოლი შეირთო – მონღოლი სოლღარი, რომლისაგან სამი შვილი შეეძინა (ბაადურ, იადგარ და ჯიგდახათუნ). დემეტრეს მესამე ცოლი სამცხის მთავრის ბექას ასული, ნათელა, გახლდათ, რომელთანაც შეეძინა ვაჟი, გიორგი, საქართველოს ისტორიაში „ბრწყინვალედ“ წოდებული.

ვახტანგ II

აღმოსავლეთ საქართველოს მეფე 1289-1291 წლებში. მის გამეფებაში გადამწყვეტი როლი სანდუნ მანკაბერდელის ძე ხუტლუბუღამ შეასრულა. მან არღუნ ყაენს დემეტრე II-ის ნაცვლად ვახტანგის კანდიდატურა შესთავაზა, რომელიც ამ დროისათვის უკვე 10 წლის განმავლობაში მამის, ლიხთიმერეთის მეფის, დავით VI-ის, თანამოსაყდრე გახლდათ. ვახტანგის გამეფებით ჯერ ფორმალურად, ხოლო დავით VI-ის გარდაცვალების შემდეგ (ის უკვე საკმაოდ ასაკოვანი, 65 წელს იყო მიღწეული) კი ფაქტობრივადაც, აღმოსავლეთი და დასავლეთი საქართველო მონღოლთა ხელისუფლების ქვეშ გაერთიანდებოდა. არღუნ ყაენს ჭკუაში დაუჯდა ხუტლუბუღას შთავაზება. ეს წინადადება დასავლეთ სა-

ქართველოს სამეფო კარისთვისაც მისაღები აღმოჩნდა. მართალია, ბრძოლით მოპოვებულ დამოუკიდებლობაზე უარი უნდა ეთქვა და საყენოს უზენაესობა ეღიარებინა, მაგრამ სარტო ქართული ინტერესებიდან გამომდინარე, საესებო მართებულად, დავით VI-მ საქართველოს გაერთიანება უფრო საშურ საქმედ მიიჩნია. ჯერ კიდევ დემეტრე II-ის სიკედილით დასჯამდე ჩავიდა ქუთაისში ხუტლუბუღა და დავით ნარინის თანხმობა ჩაუტანა არღუნ ყაენს: „წარმოავლენს დავით მეფე ძესა თასსა მსახურებად შენდა და სპათა აფხაზთასა (ანუ მთელი დასავლეთი საქართველო), რათა გმსახურებდნენ.“

ქეიშხეთის ახლოს, ტაშისკართან ჩააბარა დავით VI-მ თავისი ძე მონღოლ ნოინებს და ქართველ დიდებულებთან ერთად ყაენის კარზე გაისტუმრა, თვითონ კი ქუთაისში დაბრუნდა.

ყამათაღმწერლის მიხედვით, ვახტანგი იყო „ტანითა სრულ, პირითა პეროვან, ტკბილ, მოწყალე, სიმართლის მოქმედ, უხეთ, მდაბალი, ენა-ტკბილი, განმზარახი კეთილი, ყოვლისა საქმისა მცოდნე... ნათესავი მეფეთა ჩუენთა, პატიოსანი, ღმრთისმოყუარე, ტკბილი და მოსამართლე, ახოვანი და მხნე, და სამხედროთა ზნითა აღსავსე“.

ვახტანგის პიროვნულმა თვისებებმა იმდენად დიდი შთაბეჭდილება მოახდინა არღუნ ყაენზე, რომ მან პირველივე წახილი „შეიყვარა“ ქართველი უფლისწული, „მოსცა მეფობა ყოვლისა საქართველოში“, თავისი და, ოლჯათ, შერთო ცოლად და საქართველოში გამოსიტუმრა.

ვახტანგ II თბილისში ქართული წესით ეკურთხა მეფედ: „შემოკრბეს კათალიკოსი და ეპისკოპოსნი, და მთავარნი, და დაედგეს გვირგვინი მეფობისა თავსა მისსა, და დასულეს ტახტსა სამეფოსა და აღასრულეს წესი კურთხევისა“.

სრულიად საქართველო, „ნიკოფსით დარუბანდამდე“ გაერთიანდა ვახტანგ II-ის ხელისუფლების ქვეშ, ბექა ჯაყელის სამფლობელოს გამოკლებით.

ერთიანი სახელმწიფოს სამართალი - სახელმწიფოს კარის გარიგება

ვახტანგ II-ის გამეფებისთანავე დაიწყო საქართველოს სამეფო კარმა ზრუნვა მონღოლთა ბატონობის შედეგად დარღუეული ქართული სახელმწიფოებრიობის აღსადგენად. მამა-შვილის ერთობლივი მოღვაწეობის შედეგია „ხელმწიფის კარის გარიგება“, რომლის დანიშნულებაც ერთიანი საქართველოს პოლიტიკური წყობილების რესტავრაცია იყო. მასში დადგენილია

სხვადასხვა სახელმწიფო უწყებისა და მოხელეების უფლება-მოვალეობანი მთელი საქართველოს მასშტაბით. ამ საკითხზე, და საერთოდ, ორივე ტახტის გაერთიანების პრობლემის გადასაწყვეტად, დავით VI-ისა და ვახტანგ II-ის შეხვედრები ალისჭალას, აღმოსავლეთ და დასავლეთ საქართველოს საზღვარზე იმართებოდა. ვახტანგ II-ისთვის განეული სამსახური დაუფასადა ხუტლუბუღას. საქართველოს მეფემ ის მამამისის, სადუნის პატივში აღადგინა, ორივე თანამდებობა – ათაბაგობა და ამირსპასალარობა უწყალობა. მაგრამ ხუტლუბუღასთვის ეს საკმარისი არ აღმოჩნდა. როდესაც მიხვდა, რომ მტკიცე ნებისყოფის მქონე ვახტანგს თავის ნებაზე ვერ ატარებდა, მის ტახტიდან ჩამოგდებას შეეცადა. მონღოლ ტაჩარ ნოინსა და ფარეჯან „ოვსთა მეფის ძესთან“ შეკრა კავშირი და დავით დემეტრე II-ის ძის (მომავალი საქართველოს მეფე დავით VIII) გამეფებას შეეცადა. მაგრამ ვახტანგ II-ს მოკლე ხანში უკვე მოესწრო ქვეყანაში დიდი ავტორიტეტის მოპოვება, ქართველი მთაერები „მტკიცედ დგეს ერთგულობასა ზედა ვახტანგისასა“.

ვახტანგ II-ის გარდაცვალება - საქართველოს გაერთიანების ჩაბლა

სამწუხაროდ, მონღოლთა ინტერესებით ინიცირებული, ხოლო შემდეგ დავით VI ნარინისა და ვახტანგ II-ის შემუშავებული საქართველოს გაერთიანების გეგმა მოუღონდა და ჩაიშალა. „სამ წელ ოდენ მეფედ ყოფილი, საღმრთოთა და საკაცობოთა შინა საქმეთა სრული და შემკობილი“, ვახტანგ II რაღაც მოარული სენით დაავადდა და 1291 წლის ბოლოს გარდაიცვალა. დაკრძალულია „გულათს, სამარხოსა მეფეთასა“.

დავით VIII

საქართველოს მეფე 1292-1311 წლებში. წყაროებში იხსენიება, როგორც „აფხაზთა, ქართველთა, რანთა და კახთა მეფე, შარვანშა და შაჰანშა, ყოვლისა საქართველოს მპყრობელი“. დემეტრე II თავდადებულისა და ტრაპიზონის კეისარ კომნენოსის ასულის შვილი. ვახუშტი ბაგრატიონის ცნობით, დაიბადა 1277 წელს.

მისი ძმები იყვნენ: ვახტანგ (მომავალი ქართლის მეფე ვახტანგ III), მანუელ, ლაშა; და – რუსუდანი; ნახევარდა – ჟიგდახათუნი; ნახევარძმები: ბაადურ, იადგარ, გიორგი (მომავალი საქართველოს მეფე გიორგი V ბრწყინვალე).

დავითს ორი თანამეცხედრე ჰყავდა: ქელათუ ყაენის და, ვახტანგ II-ის ნაცოლარი, ოლჯათ, და ქართლის ერისთავის, შადას სურამელის, ასული.

მათთან მეფეს შეეძინა: მელქისედეკ და ანდრონიკე (ორივე „მეფედ“ იხსენიება, იგულისხმება პროვინციის მეფე – „ალასტანელი“), გიორგი (მომავალი საქართველოს მეფე გიორგი VI მცირე).

დავით VIII-ის მიერ გაცემული ერთადერთი დოკუმენტია შემორჩენილი: წყალობის სიგელი გრიგოლ ჭარმაულ-ჭაჭნიაშვილისადმი.

ჩვენამდე შემონახულია დავით VIII-ის ვერცხლის მონეტები. მონეტის შუბლზე ამოტვიფრულია ოთხსტრიქონიანი არაბული ზედწერილი: „ფადიშაჰი უზუნაესი, სულთანი მაჰმუდ ყაზან ყაანი, ხანგრძლივ ყყოს ღმერთმა მეფობა მისი“, ზურგზე ოთხსტრიქონიანი ქრისტიანული ლოცვა არაბულად: „სახელითა მამისათა და ძისათა და სულისა წმიდისათა, ღვთისა ერთისა“ და ასომთავრული მონოგრამა: „მეფე დავით“. მონეტა თარიღიანია: „ჰიჯრის 696 წელი (1296/1297 წ.)“. ამ მონეტების ემისია გრძელდებოდა ოთხ თვეს – 1297 წლის აპრილიდან ივნისის ჩათვლით.

დავით VIII-ის სახელით მოჭრილია სპილენძის მონეტები – შუბლზე ასომთავრული მონოგრამა: „დავით მეფეთ – მეფე“. ზურგზე: ბაგრატიონთა საგვარეულო ნიშანი, რომელსაც შემოვლებული აქვს ასომთავრულით შესრულებული ქრისტიანული ლოცვა: „გვენამს მამი, ძეი და სული წმიდი“. ზოგიერთი მონეტა თარიღიანია: ქორონიკონი ფლ (530) = 1310 წელი.

ილხანთა სახელმწიფო XIII-XIV საუკუნეების მიჯნაზე

XIII საუკუნის დასასრულიდან ილხანთა სახელმწიფო თანდათანობით დასუსტდა. მათი ლაშქრობები სულ უფრო და უფრო წარუმატებელი გახდა, საგრძნობლად იკლო სამხედრო ლაფშა და ზარკმა; 1260-იანი წლებიდან მოყოლებული, არ შემწყდარა ომი ოქროს ურდოსთან. დიდი არეულობა იყო საყაენოს კარზეც. 1291 წელს შეთქმულმა ნოინებმა დაახრჩვეს კეთრით დაავადებული არღუნ ყაენი. ჟამთააღმწერლის აზრით, დემეტრე II თავდადებულის სიკვდილით დასჯის გამო დაატყდა თავს ღვთის რისხვა არღუნ ყაენს, ბოროტი სენი – კეთრი შეეყარა. სიმბოლურია, რომ სწორედ დემეტრე II-ის სიკვდილით დასჯის დღეს, 12 მარტს, მოკლეს ისიც. ტახტზე ავიდა მისი ძმა, ქელათუ. 1295 წელს „ღვინის სმის მოყვარული, მსუბუქი და ცრუ, კაცთაგან საძულელი“ ქელათუც შეთქმულებმა მოკლეს. საყაენოს

ტახტი ბაილუმ დაიკავა, მაგრამ 7 თვეში მასაც იგივე ბედი ეწია, ისიც „მოაშთეს“ და არლუნ ყაენის შვილმა, ყაზანმა (1295-1304 წწ), დაიკავა საყაენოს ტახტი. ყაზან ყაენმა მნიშვნელოვანი რეფორმები გაატარა ქვეყანაში, რის შედეგადაც საილხანოში დროებით სტაბილურობა დამკვიდრდა. ასეთ ვითარებაში მოუწია მეფობა დავით VIII-ს.

შირისხვიდან გაემუშავამდე

დემეტრე II-ის სიკვდილით დასჯის შემდეგ მცირეწლოვანი დავითი საყაენოში დატოვეს. ის მონღოლმა ტაჩარ ნოინმა შეიფარა და გადაარჩინა არლუნ ყაენის რისხვას.

ტაჩარ ნოინი, სადუნ მანკაბერდელის შვილი, ხუტლუბულა, და „ოვსთა მეფის ძე“, ფარეჯან, ჯერ კიდევ ვახტანგ II-ის სიცოცხლეში ცდილობდნენ დავითის გამეფებას, თუმცა უშედეგოდ. ქართველი დიდებულები არ აყენენ ხუტლუბულას ინტრიგებს და დავითს მხოლოდ საუფლისწულო მამულები გადასცეს.

ვახტანგ II-ის მოულოდნელმა გარდაცვალებამ (1391 წ.) საქართველოს სამეფო ტახტისკენ გაუხსნა გზა დემეტრე II-ის უფროს ძაეს. მიუხედავად ამისა, დავითმა მწარედ დაიტყრა სიკვითი აღსაეს ვახტანგი „იგლოვა წესისამებრ, ფრიად პატივ-სცა და წარგაზენა გელათს სამარხსა მეფეთასა“.

1392 წელს მონღოლებს აუჯანყდა მცირე აზიის ქალაქი ტუნლუზლუ (თანამედროვე დენიზლი, თურქეთი). ხუთთვიანი ბრძოლების შემდეგ მონღოლებმა დაამარცხეს აჯანყებულები. ამ ლაშქრობაში ქართული ჯარიც მონაწილეობდა დავითის მეთაურობით და მნიშვნელოვანი წვლილიც შეიტანა გამარჯვებაში. ქართველები პირველები შეიჭრნენ ქალაქში. ამიტომაც შეისმინა ყაენმა დავითის თხოვნა და ქალაქის ქრისტიანი მოსახლეობა აღარ დაანოკა, შეინყალა.

ლაშქრობაში გაწეული დამსახურებისთვის დავით დემეტრეს ძეს ქელათუ ყაენმა თავისი და, ვახტანგ II-ის ქვრივი, ოლჯათი, მიათხოვა და საქართველოს მეფობა დაუმტკიცა. სამშობლოში მობრუნებული დავით VIII ტრადიციისამებრ ქართული წესით ეკურთხა მეფედ, აბრაჰამ კათალიკოსმა დაადგა გვირგვინი.

მიდგაოლიტიკური პოლიტიკა დავითის გამეფებისას

უაღრესად მძიმე მდგომარეობა დახვდა დავით VIII-ს საქართველოში. ვახტანგ II-ის გარდაცვალების შემდეგ

დროებით უმეფოდ დარჩენილ ქვეყანაში თავი წამოყვეს დავით VII-ის დროს, XIII საუკუნის 60-იან წლებში ჩამოსახლებულმა ოსებმა. ფარეჯანის მეთაურობით შიდა ქართულ შეესივნენ „ჩიყეს ოხრებად, ხოცად და რბევად და ტყუენად ქართლისა“. მათ ქალაქი გორი დაიკავეს. ქართულმა ჯარმა ქართლის ერისთავის, მსახურთუხუცეს ამადა სურამელის, მეთაურობით იერიში მიიტანა გორზე და დიდი ზიანიც მიაყენა მტერს, მაგრამ მონღოლთა ბრძანებით იძულებული გახდა ალყა მოეხსნა. „მიერთგან შექმნა მტეორობა შორის ქართველთა და ოვსთა, კიდრემდის მეფეთა შორის ბრწყინვალე მან დიდმან სახელგანთქმულმან გიორგი (იგულისხმება გიორგი V ბრწყინვალე) განასხნა და აღლუხურნა“ (ყამთა-აღმწერელი).

ორად გააღვიწილ საქართველოს კიდევ ერთი უკუთხე ჩამოსცილდა. დავით VIII-ის მეფედ კურთხევას ყველა ქართველი დიდებული ეხსრებოდა, სამცხის მთავრის, მანდატურთუხუცეს ბექა ჯაყელის (1285-1306 წწ), გარდა. უზომოდ განდიდებულმა სამცხის ათაბაგმა თვითონ არ ინება დავით VIII-ის კორონაციაც გამოცხადება, თავისი უფროსი ვაჟი, სამცხის სპასალარი სარგისი (მომავალი სამცხის მთავარი სარგის II, 1306-1334 წწ), გაგზავნა, რომელსაც თან დემეტრე II-ის მიერ მისთვის მიბარებული განძი და ძვირფასი სარტყელი გაატანა. ეს, ფაქტობრივად, სამცხის სამთავროს დამოუკიდებლობის გამოცხადების ტოლფასი იყო. დავით VIII იძულებული იყო ოსთა აგრესიაც უპასუხოდ დაეტოვებინა და სამცხის გამოყოფასაც შეგუებულიყო.

მცდარი არჩევანი

დავით VIII-ს საყაენოში ატეხილ შინაომებშიც უწევდა მონაწილეობა. ერთხელ გაუმართლა საქართველოს მეფეს. ქელათუს დასახმარებლად ურდოში ჩასულს უკვე ბაილუ დახვდა გაყაენებული (1295 წ.). ახალმა ყაენმაც შეინყალა დავით VIII, მანკაბერდელის მიერ მითვისებული ქალაქი დმანისი დაუბრუნა, ერთგულების ფიცი დაადებინა და შინ გაისტუმრა. დავით VIII ბაილუ ყაენის უახლოეს თანამოაზრეს, ქელათუს წინააღმდეგ მონყო-ბილი აჯანყების ხელმძღვანელ თუკალ ნოინსაც დაუნათესავდა, თავისი და მიათხოვა.

ყაზანისა და ბაილუს დაპირისპირებაში დავით VIII-მ ამ უკანასკნელის მხარე დაიჭირა, გამარჯვებული ყაზან ყაენის დევნილი თუკალ ნოინი შეიფარა და მხოლოდ უენებლობის ფიცის მიღების შემდეგ გადასცა ილხანთა ახალ მბრძანებელს. 1297 წელს ყაზან ყაენმა დავით VIII თავისთან მოიხმო. მამის, დემეტრე II თავდადებულის,

ანალოგიურ სიტუაციაში აღმოჩნდა დავით მეფე. დემეტრესავე, მანაც დარბაზის წინაშე დააყენა ყაენის კარზე წასვლა-არწასვლის საკითხი.

ამის შემდეგ მოვლენები უკვე სანაღამდეგო მიმართულებით განვითარდა. დიდებულები მეფეს წასვლას ურჩევდნენ, მაგრამ დავითმა არ ისმინა მათი, მთიულეთში გადავიდა. ჟინვალი გაამაგრა და მოდინახეს ციხეში დადგა.

დავითის აჯანყება მონღოლთა წინააღმდეგ

დავით VIII-მ კარგად იცოდა, რა მძიმე შედეგებს მოუტანდა ქვეყანას ამბოხება, მაგრამ მის საქციელს გარკვეული ახსნა მაინც მოეძებნება. ჯერ ერთი, მისთვის ცნობილი იყო მონღოლთა წესი, რომ გამარჯვებული დაუნდობლად უსწორდებოდა დამარცხებულ მონაწილემდეგს. საკუთარი მამის, დემეტრე II თავდადებულის, შემთხვევა მაგალითად ჰქონდა. ამასთანავე, ყაზან ყაენმა მამამდის რჩული ალიარა და ისლამი სახელმწიფო რელიგიად გამოაცხადა. ქრისტიანობისადმი განსაკუთრებული შეუწყნარებლობით მონღოლთა დიდი ეაზირი, ნავროზი, გამოირჩეოდა. მან „კაცი ერთი უკეთური, ნათესავი მისი“ გამოაგზავნა საქართველოში ეკლესიამონასტრების ასახორბელად და უპირველესად ვარძიის ყოვლადწმინდა ღვთისმშობლის ტაძრის გაძარცვა და დაქცევა დაავალა. სასწაულმა იხსნა სამეფო მონასტერი. ვარძიის ღვთისმშობლის რისხვა მეხის სახით დაატყდა ურჯულს, „განგალა მესმან სრულიად და დინვა ძუალითურთ“.

მოკავშირეთა ძიებაში

დავით მეფისთვის ცხადი იყო, რომ მხოლოდ საკუთარი ძალებით ილხანებთან გამკლავება გაუჭირდებოდა და შეეცადა მათ მონაწილედვე ქვეყნებს დაკავშირებოდა. 1297-1298 წლებში მან ორი ელჩობა გაგზავნა მეორე მონღოლურ სახელმწიფოში, ოქროს ურდოში. ელჩობებს მისი ძმები, ჯერ ვახტანგი და შემდეგ ბაიადუ მეთაურობდნენ. დავით VIII არაგვის ხეობაზე გზის მიცემასა და ილხანთა წინააღმდეგ ერთობლივ ლაშქრობას სთავაზობდა ოქროს ურდოს ყაენს. საქართველოს მეფის წინადადებას მონღოლები შეხედნენ ოქროს ურდოში, მაგრამ რაიმე რეალური ქმედება ამ ელჩობებს არ მოჰყოლია.

ცოტა მოგვიანებით დავით VIII-მ მამლუქთა და მონღოლთა დაპირისპირების სათავესოდ გამოყენებაც სცა-

და. 1305 წელს ელჩობა მიავლინა ეგვიპტის სულთან ალ-ნასირთან (1293-1340 წწ) და იერუსალიმის ჯვრის მონასტრის დაბრუნების სანაცვლოდ ილხანთა წინააღმდეგ ბრძოლაში მოკავშირეობა შესთავაზა. იერუსალიმის ჯვრის მონასტერი მამლუქებმა 1273 წელს მიიტაცეს და მეჩეთად გადააკეთეს. მონასტრის წინამძღვარი, ლუკა იერუსალიმელი (მუხაისძე), გამაჰმადიანებაზე უარის გამო სიკვდილით დასაჯეს. ამავე დროს მოუხსნეს ქართველებს თამარ მეფის დროს მოპოვებული პრივილეგიები: იერუსალიმში გაშლილი ეროვნული დროშებით შესვლის უფლება და გათავისუფლება ყოველგვარი გადასახადისაგან. ამასთანავე, საერთოდ, ქრისტიანთა დასამცირებლად შემოიღეს წესი – ცხენ-სახედრებზე ქრისტიანების ორივე ფეხის ერთ მხარეს გადადებით (ქალივით) ჯდომა. ქართველ ელჩებს, დავით VIII-ის თხოვნით, კონსტანტინეპოლიდან გაყოლილი დესპანებიც უჭერდნენ მხარს. საქართველოს ელჩობამ თავისი მისია ბრწყინვალედ შეასრულა: ჯვრის მონასტერი ქართველებს დაუბრუნდათ, აღადგინეს ძველი პრივილეგიები და ქრისტიანთა დამამცირებელი წესიც მოიხსნა. ამ დამსახურებისათვის მონასტრის კრებულმა დავით VIII-ს აღაპი დაუნესა.

უხადებო მონღოლთა წინააღმდეგ ბრძოლა მონღოლთა წინააღმდეგ

შემფთოებულმა ყაზან ყაენმა თავისი საუკეთესო სარდალი, ხუტლუ-შაჰ ნოინი, გამოგზავნა საქართველოში. მას დავით VIII-ის შეპყრობა, მოკლა ან შემორიგება და ყაენის კარზე გაგზავნა ჰქონდა დაავლებული. მონღოლმა სარდალმა თბილისი დაიკავა და აჯანყებულ მეფესთან მოლაპარაკება გამართა. მან ყაზანისაგან გამოგზავნილი „ბეჭედი ყაენისა და სიმტიცე უფნებლობისა“ გადასცა დავით VIII-ს, სანაცვლოდ ოქროს ურდოსთან კავშირის განწყობა და ილხანთა კარზე გამოცხადება მოსთხოვა. დავით VIII-მ ორჯერ განაცხადა თანხმობა, წარმსდგარიყო ყაზან-ყაენის წინაშე, მაგრამ ორჯერვე ბოლო წუთს გადაიფიქრა. ამის მიზეზი ჰქონდა კიდევ მეფეს – მონღოლებს არაერთგზის დაურღვევიათ შეთანხმების პირობები. ხუტლუ-შაჰ ნოინმა ჯერ ოქროს ურდოდან უკანა გზაზე მომავალი ვახტანგი შეიპყრო და ყაზან ყაენთან გაგზავნა, ყაენმა კი ის საქართველოს მეფედ დაამტკიცა (1298 წ.). მეორედ, შეთანხმების მიუხედავად, დავით VIII-ის მეუღლე და ელჩობის წევრი, დედოფალი ოლჯათ, დააკავეს მონღოლებმა და საყაენოში გაგზავნეს. გასაგებია, რომ ამის შემდეგ დავით VIII ვეღარ ენდო ყაენის მიცემულ

„ბეჭედსა“ და ფიცს.

ქართული ელრობის მუდმივი წარმომადგენელი იყენებდა კათალიკოს-პატრიარქი აბრაჰამი, ივანე ბურსელი და ტფილისი ყადი. ივანე ბურსელი შეენირა კიდეც ამ რთულსა და სახიფათო მისიას. დავით VIII-ის გამოუცხადებლობით განრისხებულმა ხუტლუ-შაჰ ნოინმა მასზე იყარა ჯავრი, შეიპყრო და მოაკვლევინა.

მთიულეთის ბუნებრივი პირობები დავით VIII-ს საშუალებას აძლევდა პარტიზანულად ებრძოლა მონღოლთა წინააღმდეგ. 1300 წლის საომარი კამპანიის დროს სერიოზული მარცხი აგვმა მონღოლებს ხადამი, ციკარას ციხესთან და ცხავატში, სადაც მტრის 500-კაციანი რაზმი ვიწრო ხეობაში შეიტყუა და ერთიანად გაუღიჯა. მაგრამ ასეთ გამარჯვებებს ეპიზოდური ხასიათი ჰქონდა. 1297 წლიდან მოყოლებული 7-8 წლის განმავლობაში მონღოლთა დამსჯელი ექსპედიციები არბევდნენ ქვეყანას. „ქართლი მოაოხრეს უბოროტესად“, გაუღიჯეს და დაატყვევეს უამრავი ადამიანი. დავით VIII-ის მდგომარეობას ისიც ართულებდა, რომ ქვეყანა, ფაქტობრივად, ორად გაიყო. თუ აჯანყებულ მთიულებთან ერთად ქართლის ერისთავი ამადა სურამელი, ამირეჯიბი ჭილა აბაზასძე და ქართლის აზნაურები „დადგეს ერთგულობასა მეფისასა“, ქსნის ერისთავი შლვა ქვენიფნეველი, შანშე მხარგრძელი, ბექა ჯაყელის გაგზავნილი ჯარი და „გორს მსხდომი ოვსნი“ ბაყათარის მეთაურობით, ყუთლუ-შაჰ ნოინთან მივიდნენ და მტრის მხარდამხარ იბრძოდნენ. ბექა ჯაყელმა ყაენის მიერ მისი შეილიშვილის, მცირეწლოვანი გიორგის (გიორგი V, დემეტრე თავდადებულის ძე) მეფედ დამტკიცების შემდეგ (1299 წ.) დაიჭირა მონღოლთა მხარე. შლვა ქვენიფნეველი და შანშე მხარგრძელი წინ მოუძღოდნენ არაგვის ხეობაში შეჭრილ მტერს. ოსმა ბაყათარმა შიდა ქართლის რბევას მიჰყო ხელი, ღამის ციხე წაართვა გამრეკელ თორელს.

დავით VIII-ს საკუთარი ძმის, ვახტანგ III-ის, წინააღმდეგაც უხდებოდა ბრძოლა, რომელიც მონღოლებმა 1302 წელს ხელმეორედ დაამტკიცეს მეფედ. მიუხედავად ამისა, მონღოლებმა დავით VIII-ის შეპყრობა და დამორჩილება ვერ შეძლეს. დავით VIII-მ ორგულთა დასასჯელადაც მოიკალა. 1300 (ან 1301) წლის შემოდგომაზე, მონღოლთა ლაშქრის გასვლის შემდეგ, მეფე დავითი შლვა ქვენიფნეველის მამულში შეიჭრა და მოაოხრა. შევიწროვებულმა ცხრაწიხის ერისთავმა ქართლის ერისთავ ამადა სურამელს სთხოვა ეშუამდგომლა მეფესთან, თავად კი დანაშაულის აღიარების ნიშნად თავზე ნაცარი დაიყარა. მეფემ შეუნდო შლვას შეცდობა.

დავით VIII – „ალასტანელი ხელმწიფე“

1304 წელს ყაზან ყაენი გარდაიცვალა, ხოლო დავით VIII მძიმე სენით, მიკრისით (ნეკრესის ქარი), დაავადდა. დაუძლურებულმა საქართველოს მეფემ ვახტანგ III-სთან შეთანხმებით საუფლისწულო მამული მიიღო ჯავახეთში, რომლის ცენტრიც ალასტანი გახლდათ, და ჩამოსცილდა პოლიტიკურ ასპარეზს. აქედან დაედო სათავე „პროვინციის მეფეთა“, ალასტანელთა შტოს, რომლის არსებობაც თითქმის ერთ საუკუნეს გაგრძელდა. ილხანებისთვის მთავარი დავითის არაგვის ხეობიდან გაყვანა და განეიტრალება იყო. ამიტომ ძმებს შორის დადებული შეთანხმება მათთვის მისაღები აღმოჩნდა.

დავით VIII-ის აჯანყების შეშასება

დავით VIII-ის აჯანყებას, დიდი მსხვერპლისა და ეკონომიკური წგრევის მიუხედავად, დადებითი მხარეც ჰქონდა. მონღოლთა წინააღმდეგ შეურაცხლად მებრძოლი დავით VIII დამოუკიდებლობისა და თავისუფლების სიმბოლოდ, ერთადერთ ნამდვილ ხელისუფლად აღიქმებოდა თანამედროვეთა შორის, რასაც ადასტურებს თმოგვის (დღევანდელი ასპინძის მუნიციპალიტეტი) 1303 წლის ასომთავრული სამშენებლო წარწერის დასკენითი ფრაზა: „...აღაშენა ეკლესიაი ქორინიკონსა ფეც (= 1303 წ.), ხელმწიფობასა ყაზანისა და მეფობასა დავითისსა, ამენ“. დავით VIII-ის ბრძოლამ მნიშვნელოვნად შეარყია მონღოლთა ბატონობის საფუძვლები საქართველოში და მოამზადა ნიადაგი ქვეყნის საბოლოო გათავისუფლებისთვის, რომელიც გიორგი V ბრწყინვალემ განახორციელა. დავით VIII გარდაიცვალა 1311 წელს, დაკრძალულია მცხეთაში, სვეტიცხოველში.

ვახტანგ III

საქართველოს მეფე 1297 წლიდან (ვახუშტი ბაგრატიონის ცნობით ვახტანგი მეფობდა 1302-1308 წლებში). დაიბადა 1278 წელს. მოღწეულია ვახტანგ III-ის მიერ 1298 წელს მოჭრილი ვერცხლისა და სპილენძის მონეტები. ვერცხლის მონეტის ზურგზე, ჯვრის გამოსახულების ირვკელი, ამოტივფრულია ოთხსტრიქონიანი ქრისტიანული ლოცვა არაბულად: „სახელითა მამისათა და ძისათა და სულის წმიდისათა, ღვთისა ერთისა“ და ორი ასომთავრული მონოგრამა: „ვახტანგ მეფე“. მონეტის შუბლზე ოთხსტრიქონიანი უიღურული ზედწერილია: „დიდი ხაკანის ნაცვლის ყაზანის სახელთ ნაბეჭდი“.

პახტანა III-ისა და დავით VIII-ის დაპირისპირება

დემეტრე თავდადებულის სიკვდილით დასჯის (1289 წ.) შემდეგ მცირეწლოვანი ვახტანგი მთიულეთში გახიზნეს. იგი მხოლოდ უფროსი ძმის, დავით VIII-ის, გამეფების შემდეგ ჩნდება პოლიტიკურ ასპარეზზე. 1297 წელს აჯანყებულმა დავით VIII-მ ის დიპლომატიური მისიით გაგზავნა ყაზან ყაენთან, რომელსაც ფრიად ეამა ქართველი უფლისწულის ხილვა. დავით VIII-სთან მიმდინარე მოლაპარაკების მიუხედავად, ამბოხებულ მეფეს და მონღოლებს შორის სამომავლო ურთიერთობა გაურკვეველი იყო. ეს კი მონღოლთა ლაშქრობებში ქართული ჯარის მონაწილეობას სათუეს ხდიდა. ამიტომაც ყაზანმა „ეკითხა დემეტრესა და მოსცა მეფობა“ ვახტანგს, ამბოხებული ძმის წინააღმდეგ ყუთლუ-შაჰ ნოინის თანადგომი და დაძაბულობისთანავე ქართული ჯარის გამოყვანა დაავალა. ყაენისგან მობრუნებული ვახტანგი ძმასთან გამოცხადდა. დავით VIII-ს, როგორც ჩანს, ეჭვი შეეპარა მის ერთგულებაში და ჟინვალის ციხეში გამოკეტა. ვახტანგმა მოახერხა ციხიდან გაპარვა და ივანე ბურსადგის შუამდგომლობით დავითს შეურიგდა. ცოტა ხანში კვლავ დაიძაბა ძმებს შორის ურთიერთობა. მიზეზი ვახტანგის შაბურისძის ასულზე დაქორწინება გახდა. როგორც ჩანს, არც ერისთავ შაბურისძეს მოიზარებდა დავით VIII თავის მომხრეთა შორის, კვლავ ეჭვის თვალით დაუწყო ყურება ძმას. „ვერლარა თავს იდგა ვახტანგ უპატიოდ ყოფნა“ და 1302 წელს უკვე თავისი ნებით წარსდგა ყაენის წინაშე. ყაზანმა ხელმოწერა დაუმტკიცა მეფობა და იგივე მოთხოვნები წაუყენა. ვახტანგის გავლენა მხოლოდ თბილისსა და ქვემო ქართლზე (დმანისი – სამშვილდე) ვრცელდებოდა.

ქართველი მემატიანის დახასიათებით ვახტანგ III იყო „ყოველითურთ სრულ, სარწმუნოებით მტკიცე, ეკლესიათა პატივისმდებელ, მშვიდ და მდაბალ, არა მოშურნე, მყუდრო და უშფოთველ“ იგი ყოველნაირად ცდილობდა თავიდან აერიდებინა ძმათა შორის სისხლისღერა. მაგრამ, მისი ნების საწინააღმდეგოდ, მაინც მოუწია მონღოლთა ბრძანების შესრულება: „არათუ ვახტანგ მტერი იყო ძმისა, არამედ თათართა შიშითა იწულებით შეება“.

პახტანა III ილხანთა ვაკიბატურ ლაშქრობაებში

1299-1303 წლებში ვახტანგ III ილხანთა ეგვიპტური ლაშქრობების მუდმივი მონაწილე იყო. ბექა ჯაყელის ჯარი და „ოვსნი გორს მსხდომნი“ მონაწილეობდნენ

ამ ლაშქრობებში. მონღოლ-ქართველთა შეერთებულმა მხედრობამ სირია, დამასკო და იერუსალიმი დაიკავა, მაგრამ მოპოვებულის შენარჩუნება ვერ შეძლო. განრისხებულმა ყაზან ყაენმა ნოინები დასაჯა და ახალი ლაშქრობისთვის სამზადისს შეუდგა, მაგრამ 1304 წელს გარდაიცვალა. საილხანოს ტახტი მისმა ძმამ, ოლჯათუმ (მუსლიმური ნათლობის სახელი – ხუდაბენდე, 1304-1316 წწ), დაიკავა. ახალმა ყაენმა გილანში (ისტორიული ოლქი ირანში, კასპიის ზღვის სამხრეთ-დასავლეთის სანაპიროზე) სალაშქროდ წაიყვანა ვახტანგ III. ყაენის ბრძანებით, წინამებრძოლობა ქართულ ჯარს დაეკისრა ვახტანგის თაოსნობით. სასტიკად მებრძოლი ლამის სიბნელეში გაყარა. ხუტლუ-შაჰ ნოინი მონიშნულმდეგ ბანაკიდან ნატყორცმა ისარგმა იმსხვერპლა. ვახტანგმა, ფეხში დაჭრილმა, ბოლომდე არ დატოვა ბრძოლის ველი. პირადად ვახტანგისა და ქართველი მეომრების შემართებამ მონღოლები კი გააოცა. XIII საუკუნის შუა ხანებიდან მონღოლთა ლაშქრობებში მსხვერპლი დიდი იყო, მაგრამ თუ სხვა ბრძოლებთან დაკავშირებით (მათ შორის, ვახტანგ III-ის მონაწილეობით), ზოგადად აღნიშნულია, რომ „მოიხრა მრავალი სული“, „დაიხოცნეს ორგანივე ურიცხვნი“, ამ შემთხვევაში პირდაპირ მითითებულია, რომ ათისაგან სიცოცხლე ორმა ძლივს შეინარჩუნა.

ურყვევი რწმენა და თავდადება

სამშობლოსა და რწმენისათვის ბაგრატიონი მეფეთა თავდადების არაერთი ფაქტი აქვს შემონახული ისტორიას. „სარწმუნოებით მტკიცე და ეკლესიათა პატივმდებელ“ მეფესაც მოუწყო განგება მსგავსი გამოცდა. გილანის ლაშქრობიდან წამოსულ ქართულ ჯარს ოლჯათუმს შიკრიკი წამოეწია ნახიჭევანს და ყაენის მოთხოვნა ამცნო: „მეფესა და ყოველთა ქართველთა სჯულის დატეგება და სარკინოზად შექმნა, და ყოველსა საქართველოს შინა ეკლესიათა დარღვევა“. არ შეეშა ვახტანგი ყაენის ბრძანებას. მეფის მოვლდება, „წარვიდეთ ყაენს წინაშე და დაედვით სული ჩვენი მისთვის, რომელმან დადვა სული თვისი ჩვენითვის“, ერთხმად აიტაცა ქართულმა ლაშქარმა. მტკიცე გადანაცვებით წარსდგა ვახტანგ III ყაენის წინაშე. ისლამთან შედარებით ქრისტიანობის უპირატესობაც პირში მიახალა მაჰმადიან ოლჯათუმს, თავის ქრისტიან მამა-პაპათა ერთგულებაც შეახსენა და ქრისტეს რჯულისათვის სიკვდილის მზადყოფნაც განუცხადა. გააოცა ვახტანგის გამბედაობამ და ურყევმა რწმენამ ყაენი, მისი პატივისცემა გამოიწვია, ფეხზე წამოაყენა მუხლმოყრილი მეფე და თავისი შეცდომა აღიარა.

საქართველოსკენ მომავალ ვახტანგ III-ს ნახჭევანთან „სალმობა მუცლისა“ (მუცლის ავადმყოფობა) შეეყარა და გარდაიცვალა. იგი გადმოსვენეს და დმანისში დაკრძალეს.

გიორგი VI მცირე

საქართველოს მეფე 1308-1318 წლებში. ვახტანგ III-ის გარდაცვალების შემდეგ (1308 წ.) ოლჯაითუ ყაენმა დავით VIII-ის მცირეწლოვანი შვილი, გიორგი VI, დამტკიცა მეფედ, ხოლო „საქმის მოურავად“ (რეგენტად) „დიდი გიორგი“ (გიორგი V ბრწყინვალე) დაუნიშნა. გიორგი VI მცირე მონღოლი დიდმოსხლელების, აგრძელებს სპარსი ზორასნელის, ზაალ მელიქის და როზან ნოინის ბიძის, ახრუნის, თანხლებით თბილისში შემოვიდა. მას მხოლოდ სამიწაო საქმეების მოგვარება, „საქართველოს ერთად შეკრება“ და ქვეყანაში მონღოლთა ხელისუფლების განმტკიცება ევალებოდა. ილხანთა ლაშქრობებში ქართული ჯარის წინამძღოლობა გიორგი V ბრწყინვალეს უკონდა დაკისრებული. როგორც ჩანს, გიორგი VI მცირეს მეფობა იმდენად უღიმღამოდ წარიმართა, რომ მის შესახებ საისტორიო წყაროებში, ფაქტობრივად, მხოლოდ ერთი, ისიც წარუმატებელი ლაშქრობის გარდა, რომელიც დეაღლეთში გაიმართა, არავითარი ცნობა არ არის შემონახული.

გიორგი V ბრწყინვალე

საქართველოს მეფე 1318-1346 წლებში. გიორგი VI მცირეს მეურვე (რეგენტი) 1311-1318 წლებში. წყაროებში იხსენიება, როგორც „იესიან-დავითიან-სოლომონიან-ბაგრატიანი; მეფეთ-მეფე; მეფე აფხაზთა, ქართველთა, რანთა, კახთა, სომეხთა, შაჰანშა და შარვანშა, აღმოსავლეთისა და დასავლეთის, სამხრის და ჩრდილოეთისა, ლიხთ-იმერისა და ლიხთ-ამერისა, ორსავე სახელმწიფოსა ტახტ-გვირგვინისა ღმრთის მიერ მფლობელ-მპყრობელი, ყოვლისა აღმოსავლეთისა და დასავლეთის თეთი-ფლობით ხელმწიფედ მპყრობელი“.

გიორგი V-ის გამეფების დროინდელი საპარტოვლო

ოდესღაც ერთიანი საქართველოს მეფეს მხოლოდ ქართლ-კახეთი და სომხეთის ნაწილი ექვემდებარებოდა.

მონღოლთა ასწლოვანი ბატონობის შედეგად ეკონომიკა დაცემული, საქალაქო ცხოვრება და კულტურა დაკნინებული იყო. XIII საუკუნის 60-იან წლებში მონღოლთა მხარდაჭერით ჩამოსახლებულ ოსთა მიერ მიტაცებული ტერიტორიები და მათი გამუდმებული შეიარაღებული აგრესია, დასუსტებული ცენტრალური ხელისუფლება და ფეოდალთა თვითნებობა, მოშლილი სამართალი, სეპარატისტული მისწრაფებების გაძლიერება მთიანეთში, მონღოლთა გამუდმებული ლაშქრობები საქართველოს ასუსტებდა. ამას ემატებოდა ქვეყნის პოლიტიკურად სამ ნაწილად (აღმოსავლეთი საქართველო, დასავლეთი საქართველო და სამცხე-საათაბაგო) დაშლა.

სასწაულის ტოლფასია ასეთ მდგომარეობაში მყოფი სამეფოს თავისი ძველი დიდების დროინდელ, ოქროს ხანის“ (დავით აღმაშენებელი – თამარი) ბრწყინვალეობამდე მიყვანა, იმავე საზღვრებში აღდგენა („ნიკოფსიდან დარუბანდამდე“) და ახლო აღმოსავლეთის ერთ-ერთ უძლიერეს სახელმწიფოდ გადაქცევა, რომელთან ურთიერთობასაც ესწრაფოდნენ დასავლეთისა თუ აღმოსავლეთის უდიდესი ქვეყნები (ოქროს ურდო, ეგვიპტის სასულთნო, საფრანგეთი). ამიტომ ადარებს გიორგი V-ის გამეფებას ცისკრის ვარსკვლავის ამოსვლას მისი თანამედროვე ისტორიკოსი: „და იწყა მთიებმან აღმოჭირვებად“ (ყმათაღმწერელი); ამიტომაც არა ჩანს გაზაფხუდებული ქართველ ისტორიკოსთა თუ უცხოელ სახელმწიფო მოღვაწეთა (ყმათაღმწერელი, ვახუშტი ბაგრატიონი, ეგვიპტის სულთანი ალ-ნასირი...) მიერ მისი ესოდენ აღმატებული დახსიათება, მისი მისამართით გამოთქმული განმადიდებელი ეპითეტები: „ბრწყინვალე“, „დიდი“, „მეფეთა შორის ბრწყინვალე და საჩინო“, „უმჯობესი ყოველთა კაცთა მის ჟამისათა, არა ოდენ ხელმწიფეთა, არამედ ყოველთა კაცთა“, „მეფეთა შორის საუკეთესო“, „სახელოვანი და სახელგანთქმული“, „ქრისტიანთა საყრდენი“, „რომის პაპის მეშველი“, „რუმისა და ირანის ქვეყანათა მფარველი“...

დემეტრე II თავდადებულისა და მისი მესამე ცოლის, სამცხის მთავარ ბექა ჯაყელის ასულის ნათელას მხოლდმწიფე ბექა (დაწარენი შვილები დემეტრეს სხვა ცოლებთან ჰყავდა) მამის სიკვდილით დასჯის (1289 წ.) შემდეგ პაპის, ბექა ჯაყელის ოჯახში იზრდებოდა. „რომელი მარტო ეწვა დედას, ვითარცა მარტოქა, რამეთუ ვერ შემძლებელ იყო ბუნება დედათა სხვისა ეგვიფითარის შობად“ (ყმათაღმწერელი). 1299 წელს 10 წლის გიორგის მეფედ დამტკიცება ფორმალური აქტი იყო და მონღოლთა პოლიტიკური მიზნებიდან გამომდინარე, აჯანყებულ დავით VIII-სთან ბექა ჯაყელის დაპირისპირებას ისახავდა მიზნად. მაშინ გიორგის „თბილისის

მეფეს“ უნოდებდნენ, რადგან მისი ხელისუფლება მხოლოდ თბილისზე ვრცელდებოდა და ისიც ფორმალურად. მალე ამ უფლებასაც დაეკარგა ძალა.

დავით VIII-ის გარდაცვალების შემდეგ (1311 წ.) ოლჯაითუ ყაენმა გიორგი V გიორგი VI-ის მეურვედ დანიშნა. გიორგი V-მ, ფაქტობრივად, რეგენტობის პერიოდშივე აიღო ხელში ქვეყნის მართვის სადავეები. მისი მოღვაწეობა მეფის ცენტრალური ხელისუფლების გაძლიერებას, საქართველოს გაერთიანებასა და მონღოლთა უღლის გადაგდებას ისახავდა მიზნად. საესეებით მართებულად, მან ჯერ საშინაო საკითხები მოაგვარა და მხოლოდ ამის შემდეგ ამოუკეთა მონღოლებს ფეხი საქართველოდან. მართალია, ილხანთა სახელმწიფო ამ დროისათვის საკმაოდ დასუსტებული და რთულ ვითარებაში იყო, მაგრამ იმის ძალა კი შესწევდა, რომ პოლიტიკურად დაშლილი და ეკონომიკურად დაუძლურებული ქვეყნისათვის, აჯანყების შემთხვევაში, გადამწყვეტი დარტყმით გამოუსწორებელი ზიანი მიეყენებინა. ამიტომ გიორგი V-მ, დავით VIII-ისგან განსხვავებით, მონღოლებთან მშვიდობიანი ურთიერთობის გზა აირჩია.

1315-1316 წლებში გიორგი V-მ აჯანყებულ რუმის სულთან მამუკედ ფარვენს წინააღმდეგ მონყობილ ლაშქრობაში მიიღო მონაწილეობა. იქ დაუახლოვდა მონღოლ მთავარსარდალს, ჩობან ნოინს, რომელიც ოლჯაითუს გარდაცვალების შემდეგ (1316 წ.) ყაენის ტახტზე დასმული 12 წლის აბუსაიდის (1317-1335 წწ) პირველი ემირი და სახელმწიფოს ფაქტობრივი მმართველი გახდა.

ბიორგი V-ის დიპლომატია

ჩობანის უდიდესი ნდობით აღჭურვილი გიორგი 1318 წელს საქართველოს ერთპიროვნულ მეფედ დაამტკიცეს. ქართულ ჯარს განსაკუთრებული მნიშვნელობა ჰქონდა საყაენოსთვის იქ მიმდინარე გამუდმებული აჯანყება-შეთქმულებების პირობებში. გამორჩეული დიპლომატიური ნიჭით დაჯილდოებულმა საქართველოს მეფემ საუკეთესოდ გამოიყენა როგორც ეს ფაქტორი, ისე თავისი პირადი გავლენა საილხანოს კარზე. მოახერხა დაერწმუნებინა მონღოლები, რომ გაერთიანებული და ეკონომიკურად ძლიერი საქართველო მათთვისაც უფრო მეტი სარგებლის მომტანი იქნებოდა. ამის შედეგად, გამეფებისთანავე მიიღო საქართველოს გაერთიანებისა და მონღოლ მოხელეთა გარეშე ხარკის აკრების უფლება. ამერიდან შეწდდა ბასაკების თარეში და მონწილეობა საგადასახადო სისტემა, რაც ქვეყნის ეკონომიკური აღორძინების ერთ-ერთი მთავარი პირობა იყო. გიორგის თხოვნით მონღოლთა საოკუპაციო ჯარიც გაიყვანეს სა-

ქართველოდან. მხოლოდ სასაზღვრო რაიონებში დარჩა 10-ათასკაციანი მხედრობა.

ბიორგი V-ის საშინაო პოლიტიკა

მიუხედავად იმისა, რომ ჩობან ნოინმა მას „მოსცა ყოველი საქართველო და ყოველნი მთავარი საქართველოსანი, და შეიღნი დავით მეფისანი და მესხნი, შვილნი ბექასანი“ (ჟამთააღმწერელი), გიორგიმ ჯერ თავისი იურისდიქციის ქვეშ მყოფ ტერიტორიაზე დაიწყო წესრიგის აღდგენა და ხელისუფლების განმტკიცება. უპირველესად ბრძოლა გამოუცხადა საქართველოში ჩამოსახლებულ ოსებს, რომლებიც საქართველოს მეფის ხელისუფლებას არ ცნობდნენ და თავიანთ სიუზერენად მონღოლებს აღიარებდნენ. მათი მხარდაჭერით ქართველ ფეოდალთა მამულებს იტაცებდნენ და სულ უფრო და უფრო აფართოებდნენ თავიანთ სამფლობელოს. ოსებს იმდენად მტკიცედ ჰქონდათ ფეხი მოკიდებული, რომ 3 წელი დასჭირდა მათ გაძევებას. გიორგი V-მ ქალაქი გორიც გაათავისუფლა ოსებისაგან და საერთოდაც „განასხნა და აღფხურნა“ ანუ სრულიად განდევნა ისინი საქართველოდან. ოსების წინააღმდეგ ბრძოლებში ქართლის მთიანეთის მოსახლეობაც მონაწილეობდა ვირშელ ცხრაზმის (ქსნის) ერისთავის მეთაურობით. „მეფეთა შორის ბრწყინვალემან“ ლოგიკურ დასასრულამდე მიიყვანა ოსების წინააღმდეგ საქართველოს ტერიტორიაზე დაწყებული ბრძოლა. ქვეყნიდან გაძევების შემდეგ მათ ჩრდილოკავკასიაში შეუტია, დაიმორჩილა და დახარკა, კავკასიონის გადასასვლელზე კი თვითონ დაიჭირა, რითაც საქართველოს ჩრდილოეთის საზღვრის უსაფრთხოება უზრუნველყო. ქვეყნის ცენტრალიზაციისა და პოლიტიკური მთლიანობის აღსადგენად აუცილებელი იყო დიდებული ფეოდალების თვითნებობის აღაგმვა. საქართველოს მეფეს ყაენის ნებართვის გარეშე მათი დასჯისა და გადაყენების უფლება არა ჰქონდა. მართალია, გიორგი V-მ ახლა ეს უფლება მიიღო, მაგრამ ფრთხილად და წინდახედული პოლიტიკოსი მაინც ისეთ ხელსაყრელ დროს დაელოდა, როდესაც საყაენო თავისი საშინაო პრობლემებით იყო დაკავებული და საქართველოსთვის არ ეცალა.

მეფემ კახეთში, ცივის მთაზე, სადარბაზოდ მიიწვია მონღოლთა ნაქვზებითა და ხელშეწყობით გაორგულებული, ურჩი ურისთავები და ამონწყობი. ეს იყო მისი ერთადერთი ურდუწესად რადიკალური, მაგრამ აუცილებელი ნაბიჯი, ქვეყნის ინტერესებიდან გამომდინარე. დასჯილი ერისთავების ადგილას გიორგიმ თავისი მომხრეები დაადგინა. შესაფერისი დრო შეარჩია

დასავლეთ საქართველოსა და სამცხე-საათაბაგოს შემოსაერთებლად. 1329 წელს დავით ნარინის უმცროსი ძის, ლიხთიმერეთის მეფე მიქელის, გარდაცვალების შემდეგ გიორგი V დიდი ჯარით გადავიდა დასავლეთ საქართველოში და მიქელის შვილს, ბაგრატს, თვითონ უწყალობა შორაპნის ერისთავობა. ასევე სამცხის ათაბაგის, თავისი ბიძის, ბექა ჯაყელის ძის, სარგის II-ის, გარდაცვალების (1334 წ.) შემდეგ, თვითონ დაადგინა სამცხის მთავრად სარგისის ძე ყვარყვარე. აგრეთვე დაიმორჩილა და თვითონვე დაამტკიცა კოგორც დასავლეთ საქართველოს (დადიანი, გურიელი, შერვაშიძე, სვანთა ერისთავი), ისე სამცხე-საათაბაგოს (კლარჯეთის, სპერის, კალმახის, არტანუჯის, არტაანის, წუნდის) ერისთავები. ეს კი ლიხთიმერეთსა და სამცხე-საათაბაგოზე საქართველოს მეფის უზენაესი ხელისუფლების აღდგენას ნიშნავდა. ამრიგად, გონივრული და გამიზნული პოლიტიკით, გიორგი V-მ, პრაქტიკულად, ყოველგვარი წინააღმდეგობის გარეშე, თითქმის უსისხლოდ, შეძლო საქართველოს მთლიანობის აღდგენა.

გიორგი V-ის საკანონმდებლო მოღვაწეობა

გიორგი V-მ მნიშვნელოვანი ღონისძიებები გაატარა ქვეყანაში მონღოლთა თითქმის ასწლოვანი ბატონობის შედეგად შერყენილი კანონიერებისა და სახელმწიფო წეს-წყობილების აღსადგენად. განსაკუთრებით იყო შერყეული სამართალი ქართლის მთიანეთში. ამას ხელი შეუწყო, ერთი მხრივ, აჯანყებული დავით VIII-ის მთიულეთში ყოფნამ, რის შედეგადაც ეს კუთხე, ფაქტობრივად, განუწყვეტელი ომიანობის მდგომარეობაში აღმოჩნდა. მეორე მხრივ, ცენტრალური ხელისუფლების დასუსტებით ისარგებლეს ერისთავებმა, სცადეს სამოხელეო ტერიტორიების მისაკუთრება და მთის თავისუფალი მოსახლეობის დაყმევება. მიზეზებმა დაუმორჩილებლობით უპასუხეს. გაძლიერდა სეპარატისტული მისწრაფებები, მოსახლეობა თავს არიდებდა სალაშქრო ვალდებულებას, იყო მეფის მოხელეების დახოცვის შემთხვევები, ერთმანეთის ლალათად დასხმა... და მრავალფეროვანი ულუსოვანი.

შეირყა ეკლესიის გავლენა, ხშირი იყო ქრისტიანული რელიგიის ნორმების უგულვებელყოფა. მეფემ პირადად მოიარა მთიულეთი, ადგილზე გამოიძია და შეისწავლა არსებული ვითარება, ხოლო თბილისში მობრუნებულმა მოინვიდა დიდაზის საგანგებო საკანონმდებლო კრება, რომელმაც მთის მოსახლეობის წარმომადგენელთა (ხევისბერთა და პეროვანთა) მონაწილეობით, სპეცი-

ალურად მთიანეთისთვის 1335 წელს შექმნა სისხლის სამართლის კანონთა კრებული – „ძეგლის დადება მეფეთ-მეფის გიორგის მიერ“, რომლის მიზანიც მთაში მეფის ხელისუფლებისა და კანონიერების აღდგენა და მისი შემდგომი შენარჩუნება იყო.

სახელმწიფო წეს-წყობილებისა და ცენტრალური მმართველობის აღდგენა-მონესრიგებისათვის გამოიყენებოდა XIII-XIV საუკუნეების მიჯნაზე შექმნილი სახელმწიფო სამართლის ნიგნები – „ხელმწიფის კარის გარიგება“ და ე.წ. „ბექა-აბულას სამართალი“.

საქართველოს გათავისუფლება მონღოლთა ბატონობისაგან

ცენტრალური ხელისუფლების განმტკიცებისა და ქვეყნის გაერთიანების შემდეგ, 1335 წელს, გიორგიმ საქართველოში მყოფი მონღოლთა 10-ათასკაციანი რაზმიც განდევნა ქვეყნიდან და ხარკიც შეუნყვია დამპყრობლებს. ამისთვისაც უაღრესად ხელსაყრელი დრო შეარჩია. გიორგი V კარგად იყო ინფორმირებული, თუ რა ხდებოდა საქართველოს საზღვრებს გარეთ, განსაკუთრებით – საყაენოში. 1327 წელს ჩობან ნოინის მოკვლით საილხანოში დანყვებული არეულობა 1335 წელს აბუსაიდ ყაენის მოკვლით დაგვირგნოდა. გიორგი V-ის გამონკვეა მონღოლებმა უპასუხოდ დატოვეს. საქართველო გათავისუფლდა მონღოლთა ასწლიანი უღლისაგან.

გიორგი V-ის საგარეო პოლიტიკა

გიორგი V-ს უაღრესად აქტიური საგარეო პოლიტიკური კურსი ჰქონდა, რომელიც, უპირველესად, იერუსალიმის ქართული საეპარქიის დაბრუნებისა და ტრაპიზონის იმპერიაში გავლენის შენარჩუნებისაკენ იყო მიმართული.

დავით VIII-ის მიერ 1305 წელს დაბრუნებული ჯვრის მონასტერი მაჰმადიანებმა 1314 წელს ისევ მიიტაცეს და კლავ მჩრეთად გადააქციეს (ეს ამბავი აღწერილია „ნიკოლოზ დეაღლის მარტვილობაში“). გიორგი V ბრწყინვალემ ორჯერ მიავლინა ელჩობა ეგვიპტის მამულუქ სულთან ალ-ნასირთან (1293-1340 წწ) შალვა ქსნის ერისთავის ძის, პიპას, მეთაურობით – 1316 წელსა და 1320 წელს. ქართულმა დიპლომატიამ დიდ წარმატებას მიაღწია. ქართველებს დაუბრუნდათ ჯვრის მონასტერიც და იერუსალიმის სხვა ქართული ეკლესიებიც; ქრისტეს აღდგომის, გოლგოთა და ქრისტეს საფლავი. სამივე ეკლესია ერთიანი სამონასტრო კომპლექსი იყო. მათი სახელწოდებები ქრისტეს ცხოვრების სახარებაში

აღწერილ ეპიზოდებთანაა დაკავშირებული. როგორც ქართველი მემატიანე აღნიშნავს, «ფრიად განიხარა გიორგი მეფემან, რამეთუ მიეცნეს კლიტენი ქართველთა» (ავგაროზ ბანდაისძე, «ძველი ერისთავთა»). ამ დამსახურებისთვის ჯვრის მონასტრის კრებულმა გიორგი ბრწყინვალეს – ხუთი ალაპი, ხოლო პიპას ერთი ალაპი დაუწესა.

XIV საუკუნის 30-იანი წლებიდან ეგვიპტე უკვე თვითონ ესწრაფოდა საქართველოსთან დაახლოებას. ქართველებს ნება დართეს აეშენებინათ ახალი ტაძარი იერუსალიმში, მაშინ, როდესაც ოქროს ურდოს ყაენს მეჩეთის აშენების უფლება არ მისცეს. ეგვიპტის სულთნის ალ-ნასირის წერილებში გიორგი V-ისადმი, ხაზგასმით იგრძნობა უღრმესი პატივისცემა. ამჟამად ჩანს, თუ რა დიდი მნიშვნელობა ენიჭებოდა მამლუქთა საგარეო პოლიტიკაში საქართველოსთან ურთიერთობას. საქართველოს მეფისადმი განსაკუთრებული პატივისცემის გამო ეგვიპტის სულთანმა გააუქმა ქრისტიანთა დასამცირებლად ადრე შემოღებული წესი – ცხენზე ჯდომა ორივე ფეხის ერთ მხარეზე გადადებით (ქალივით). იერუსალიმში სალოცავად და სავაჭროდ ჩასული ქართველები ხარკისგან გაათავისუფლა და უფლება მისცა ცხენზე ამხედრებულნი, გაშლილი დროშებით შესულიყვნენ ქალაქში (იტალიელი მოგზაური ბართლომე დე სალი-ნიაგო). როგორც ჩანს, ეგვიპტის სულთანი შეაშფოთა საქართველოსა და საფრანგეთს შორის დაწესებულმა მოლაპარაკებებმა. გიორგი V საფრანგეთის მეფე ფილიპე VI ვალუას (1328-1350 წწ) პირადგზავდა 30-ათასკაციანი ჯარით, «წმინდა მიწის» გამოხსნაში დახმარებას.

საქართველოს მეფემ იარაღის ძალით დაიმორჩილა და დახარკა რანი, შარვანი და მთელი ჩრდილოკავკასია დარუბანდამდე.

გიორგი V-მ აღადგინა უკანასკნელად საქართველოს ჰეგემონია ტრაპიზონის იმპერიაში. ბიზანტიელი ისტორიკოსის, მიქელ პანარეტოსის, ცნობით, 1341 წელს ქართველთა ჯარმა საკეისროში დედოფალი ანაბუტლუ გაამეფა და შემდეგ მას ტახტის შენარჩუნებაშიც დაეხმარა. საქართველოს პროტექტორატი ტრაპიზონის იმპერიაზე დაახლოებით ნახევარ საუკუნეს, თემურ-ლენგის შემოსევებამდე გაგრძელდა.

საქართველომ სავაჭრო ურთიერთობა დაამყარა იტალიის ქალაქ-სახელმწიფოებთან ვენეციასა და გენუასთან, მათ მიერ დაარსებულ სავაჭრო ფაქტორიებთან შვეიცარიისპირეთში.

საქართველოს დიდ საერთაშორისო ავტორიტეტზე მიუთითებს რომის პაპის, იოანე XXII-ის (1316-1334 წწ), ორი ეპისტოლე. ოსმალთა მოძღვლების შედეგად ბალ-

კანეთის კათოლიკური მისიები სერიოზული საფრთხის წინაშე აღმოჩნდნენ. პაპის გადაწყვეტილებით (1329 წლის ეპისტოლე) კათოლიკური ეკლესიის აღმოსავლეთის სამისიონერო ცენტრი ქ. სმირნადან (იზმირი) თბილისში გადმოიტანეს, აქვე დადგინდა საკათედრო ტაძრის მშენებლობა. ეპისკოპოსად დაინიშნა 1318 წელს ჩამოსული დომინიკანელი ბერი იოანე ფლორენციელი. კათოლიკური მისია გაიხსნა სოხუმშიც, რომლის მეთაური პეტრე გერალდიც «ქვემო იბერიის» ეპისკოპოსად იწოდებოდა.

საქართველოს ეკონომიკური და კულტურული აღმავლობა

კათოლიკური მისიის თბილისში დანების ერთ-ერთი მიზეზი (პოლიტიკურთან ერთად) საქართველოს ეკონომიკური აღმავლობაც იყო. ამას ემსახურებოდა გიორგი V-ის მიერ გატარებული საფინანსო რეფორმა. XIII-XIV საუკუნეების მიჯნაზე საქართველოში ტრიალებდა ყაზან ყაენის მიერ მოჭრილი ფული, ე.წ. «ყაზანური თეთრი». გიორგი V ამ მხრივაც გაემიჯნა მონღოლებს და მიმოქცევაში შემოიტანა ქართული მონეტა, რომელსაც «ყაზანური თეთრის» ანალოგიით «გიორგაული თეთრი» ეწოდა. საქართველოს ექვს ქალაქში (თბილისი, ქუთაისი, დმანისი, ახალციხე, ყარაღაჯი, ანისი) ზარაფხანები ფუნქციონირებდა, რაც საქალაქო ცხოვრების, ვაჭრობა-ხელოსნობის აღორძინების მაჩვენებელია. იოანე XXII-ის ეპისტოლეში თბილისი დახასიათებულია, «მეტად შესანიშნავ, ხალხმრავალ, მარჯვე და მდიდარ ქალაქად».

საქართველოს ხელისუფლება, როგორც ყოველთვის, ახლაც მფარველობდა და ხელს უწყობდა საქართველოს ქალაქებში მცხოვრებ სხვადასხვა მრწამსისა და ეროვნების (მუსლიმური, სომხური, ებრაული) ვაჭარ-ხელოსნებს. ქვეყნის სამეურნეო წინსვლისა და განვითარების მაღალ დონეს მიუთითებს, «ქეიხილეთუხუცესისა» და «მელეიქეთუხუცესისა» თანამდებობების არსებობა. სამეურნეო აღორძინება კარგად ჩანს დავით გარეჯის სამონასტრო მეურნეობის მაგალითზე. ბერქა ყაენის ლაშქრობის დროს (1265 წ.) განადგურებულ დავით გარეჯში, უკვე XIV საუკუნის I ნახევარში იმდენი მოსავალი მოდიოდა, რომ თითქმის მთლიანად აკმაყოფილებდა სამეფო კარის მოთხოვნილებას ხილზე (გარეჯის მონასტრის ძღვენის სახით ედო ხილის გადასახადი).

საქართველოს საერთო პოლიტიკურმა და ეკონომიკურმა აღმავლობამ ხელი შეუწყო მონღოლთა ბატონობის პერიოდში ჩამკვედარი კულტურული ცხოვრების

გამოცოცხლებას. გიორგი V-ის დროს მოღვაწეობდა უცნობი ქართველი ისტორიკოსი, ე.წ. უამთაღმწერელი, „ასწლოვანი მატიანის“ ავტორი. უაღრესად ერუდირებული, მსოფლიო ისტორიისა და უცხო ენების (ბერძნული, სპარსული, მონღოლური) მცოდნე მემატიანე, რომელმაც ფართო საერთაშორისო ფონზე გადმოგვცა საქართველოს ისტორია, გიორგი IV ლაშას გამეფებიდან გიორგი ბრწყინვალეს გამეფებამდე (1210-1318 წწ) (სამწუხაროდ, მეორე ნაწილი ამ თხზულებისა, სადაც გიორგის მეფობა იყო აღწერილი, დაკარგულია). ამავე პერიოდში დაიწყო მოღვაწეობა ცნობილმა ქართველმა მწიგნობარმა, კალიგრაფმა და მხატვარმა ავგაროზ ბანდაიშქმე. აღორძინდა ქართული ხუროთმოძღვრება, ედლის მხატვრობა, ჭედური ხელოვნება. ეკლავ რეალური შინაარსი შეიძინა საქართველოს მეფეთა ტრადიციულმა ტიტულატურამ: „მეფე აფხაზთა, ქართველთა, რანთა, კახთა და სომეხთა, შარვანშა და შაჰანშა, ლიხთ-იმერისა და ლიხთ ამერის, ყოვლისა აღმოსავლეთისა და დასავლეთისა თვით-ფლობით ხელმწიფედ მყურობელი“.

რატომ ეწოდა გიორგი V-ს „ბრწყინვალე“

მაღლიერმა შთამომავლობამ ერისა და ქვეყნის წინაშე უდიდესი დამსახურებისთვის მეფე გიორგის „ბრწყინვალე“ უწოდა. გიორგი ბრწყინვალის პიროვნება და მისი მოღვაწეობა უაღრესად ლაქონიურად და ამომწურავად შეაფასა XVIII საუკუნის ცნობილმა ქართველმა ისტორიკოსმა ვახუშტი ბაგრატიონმა: „ხოლო ამისთვის ეწოდა მეფესა ამას გიორგი ბრწყინვალე, რამეთუ იყო ჰაეროვნებითა, შუენიერებითა და ახოვნებითა უებრო, მონყალე, უხვი, ობოლთა და ქურიეთა და დავრდომილთა შემყნარებელი. მეორედ, ვინათგან იყო ივერია დაფანტული, სამთავროდ და სამეფოდ დაყოფილი, ამან სიბრძნე-გონიერებითა და ძლიერებითა თვისითა, კუალად შემოკრიბა და იგონა, ვითარცა აღმაშენებელმან, განავსა და აღაშენა ქუეყანანი, რჯული და სამოქალაქო წესნი განაბრწყინა, ეკლესიანი დარღუეულნი და მოოხრებულნი აღაშენა, განაახლა და განანათლა, ხოლო რანი, შირვანი და მოვკანი მოხარკედ ჰყვნა თავისად; სძლო ყოველთა, სადაც ჯერ იყო ბრძოლითა და ძლიერებითა და სადა ხამდა სიბრძნე-გონიერებითა და მეცნიერებითა თვისითა დაამყვინდა, და მეფობდა მეფობითა კეთილთა ივერიასა ზედა 28 წელსა, შემდგომად გარდაიცვალა ყოველითა კეთილითა და ღუთისმსახურებითა სავსე ტფილისს, ქრისტიანთა ჩტემ, ქართულსა ლდ“ (=1346 წ.).

საქართველოს მეფე 1346-1360 წლებში. გიორგი ბრწყინვალის ძე. წყაროებში დავითი იწოდებოდა, როგორც „რანთა, კახთა, აბხაზთა, ქართველთა, სომეხთა, შანშა და შარვანშა; აღმოსავლეთისა და დასავლეთის ხელმწიფე; ძლიერი და უძლეველი ღმრთიე-გვირგვინოსანი მეფეთა-მეფე.“

მისი მეუღლე იყო სინდახტურ, სამცხის ათაბაგ ალბულა ჯაყელის და.

დავით IX უფლისწულობიდანვე იყო ჩაბმული სახელმწიფო მმართველობაში. გიორგი V-მ მას მიანდო ქსნისა და არაგვის საერისთავოებს შორის არსებული დაპირისპირების მოგვარება. გაამართლა დავითმა მამამეფის იმედი. მოახერხა კონფლიქტის მშვიდობიანად დარეგულირება.

საისტორიო წყაროებში მწირი ცნობებია დაცული დავით IX-ის მოღვაწეობის შესახებ, მაგრამ არსებული ვითარების საერთო სურათის წარმოსაჩენად, ვფიქრობ, ესეც საკმარისია.

დავით IX-მ დამოუკიდებელი სახელმწიფო ჩაიბარა. ერთპიროვნული მმართველობის დასაწყებად აღარ სჭირდებოდა ილხანთა კარზე გამოცხადება და ყაენისაგან დამტკიცება. როგორც დავით IX-ის კორონაციის აღწერიდან ჩანს, მხოლოდ საქართველოში და ტრადიციული ქართული წესით აღსრულდა მისი ტახტზე ასვლა: „შემოკრბნენ კათალიკოზ-ეპისკოპოსნი და დიდებულნი ნიკოფსითი, სპერით, დარუბანდამდე და აკურთხეს მეფედ“.

დავით IX-ის გამეფებისას გარკვეული სიძნელეები (საშინაოც და საგარეოც) შეიქმნა ქვეყანაში. ბრწყინვალე მეფის ღირსეულმა მემკვიდრემ შეძლო ამ პრობლემებთან გამკლავება, გიორგი V-ის მოპოვებული დამოუკიდებლობის, ტერიტორიული მთლიანობისა და ძლიერი ცენტრალური ხელისუფლების შენარჩუნება.

დავით IX-ის თანამედროვე ლარგველი მწიგნობარი, კალიგრაფი და მხატვარი ავგაროზ ბანდაიშქმე მის მიერ გადაწერილი ეტრატის (ტყავი) პარაკლიტონის ანდერძში ასე ახასიათებს 1348 წელს შექმნილ მდგომარეობას: „დიდისა სიგლაზაკესა და ეტრატისა სიძვირესა და შფოთსა და უცალობასა შინა წელსა მას, რომელსა იყო სიკუდილობა, ქორონიკონი იყო ლ“ (=1348 წ.).

„სიკუდილობა“ 1346-1348 წლებში ოქროს ურდოსა და ეგვიპტიდან გავრცელებული შავი ჭირის ეპიდემიის მოჰყვა, რამაც მრავალი ადამიანი იმსხვერპლა და ეკონომიკური ხასიათის პრობლემებიც შექმნა.

„შფოთსა და უცალობაში“ ავტორი, როგორც ჩანს,

ილხანებსა და მისგან გამოყოფილი სამეფოების წინააღმდეგ ბრძოლას გულისხმობს. 1349-1350 წლებში საქართველომ ილხანთა ყაენ ანუშირვანს 400-ათასი დინარი გადაუხადა ხარკის სახით (ეს იყო დაახლოებით იმდენი, რასაც ყაზან ყაენს უხდიდა საქართველო და იმის ნახევარი, რასაც გიორგი V უხდიდა მონღოლებს). მონღოლთა ასეთი წარმატება დროებითი, ეპიზოდური მოვლენა იყო. მალე მათ ფორმალურ ბატონობასაც მოელო ბოლო. 1357 წლიდან საქართველო აღარ იხსენიება მონღოლთა მოხარკე ქვეყნების სიაში და აღარც ფული იჭრება მონღოლური ზედწერილით.

რთული ვითარების მიუხედავად, დავით IX-ს არც მართვის სადავეები გაუშვია ხელიდან და არც ქვეყნის აღმშენებლობა შეუჩერებია. მეფესთან შეთანხმებით, მისი დასტურით მოხდა კათალიკოს-პატრიარქის, დოროთეოზ I-ის (XIV ს-ის 50-60-იანი წლები), აღსაყდრება.

როგორც ცნობილია, დავით VII ულუს დროს, გაღარიბებულმა საერო ფეოდალებმა მათ წინაპართაგან ეკლესიასთვის შეწირული მიწების უკუგამოწირვა დაიწყეს. ეკლესიის პროტესტის მიუხედავად, სამეფო კარმა აზნაურთა მხარე დაიჭირა. დავით IX-ის პერიოდის სამოადე შემორჩენილი ისტორიული დოკუმენტებიდან ერთ-ერთი „უკუგამოწირვისას“ დაშვებულ უკანონობის გასწორებას ეხება. დავით IX-მ 12 ათას თეთრად გამოისყიდა დიდაზნაურ ორბოძელთაგან მიტაცებული სვეტიცხოვლის მამულები და კვლავ საპატრიარქო ტაძარს შესწირა.

დავით მეფის უზენაესობას აღიარებენ გიორგი V-ის მიერ დადგენილი მითაგებები და ერისთავები. დავით IX-ის „ნებით“ შედგა ქორწინება ბაგრატ იმერთა (შორაპნის) ერისთავისა სამცხის მთავარ ყვარყვარს I ჯაყელის ასულზე.

სამეფო კარის მოხელეთა (საწოლის მწიგნობარი და მოღარეთუხუცესი) თაოსნობით ჩაუტარდათ სააღმშენებლო-სარესტავრაციო სამუშაოები საფორტიფიკაციო ნაგებობებს (თმოგვისა და ხერთვისის ციხეთა ასომთავრული წარწერები (1350 წ. და 1356 წ.).

საზღვარგარეთის ქართული სავანეების მიმართაც გიორგი V-ის პოლიტიკის გამგრძელებლად გვევლინება დავით IX. „დიდი ოქრო ებოძა და დიდისა ვალისაგან მონასტერნი ვიხსენით“, აღნიშნულია იერუსალიმის ჯვრის მონასტრის ერთ-ერთ აღაპში. ამ დამსახურებისათვის მონასტრის კრებულმა ოთხი წირვა და აღაპი დაუწესა დავით IX-ს (ფერისცვალებას, მირქმას, აღდგომასა და თეფდორობას).

14 წელი კეთილად და ღვთისმსახურებით იმეფა დავით IX-მ. წესად ჰქონდა, დამშვიდებულ და დანყნარებულ

ქვეყანაში პერიოდულად სხვადასხვა კუთხის შემოვლა და გაკონტროლება: „მოვლიდა სამეფოსა თვისსა ზემო-ქუემოსა, ამერ-იმერთა და განაგებდა, ნადიმობდა და იშუებდა“.

1360 წელს გეგუთს მყოფი დავით IX გარდაიცვალა. დაკრძალულია გელათში.

ბაგრატ V

საქართველოს მეფე 1360-1393 წლებში. 1360 წელს, მამის გარდაცვალების შემდეგ, ბაგრატ V ქუთაისში ეკურთხა მეფედ: „დაიპყრა ყოველი ივერია საბრძანებელსა შინა თვისსა, რამეთუ იყო მხნე, ახოვანი, ტანითა ძლიერი, შეუწირებელთა ჰაეროვანი, უცთურნი მოისარი, სამხედროთა სრული, სამღვდელთა პატივისმცემელი, მშვიდი და მონყალე, შემმართებელი ძლიერი“.

„დიდი“, „გამოჩენილი სარდალი“, „ძლევამოსილი მამაცი მეფე“ – ასე მოიხსენიებენ ბაგრატ V-ს მისი თანამედროვე და მოგვიანო ხანის ქართველი, სომეხი და ბიზანტიელი ისტორიკოსები (ფარსადან გორგიჯანიძე, ვახუშტი ბაგრატიონი, XIV საუკუნის სომხური წყარო, ტრაპიზონელი მიქელ პანარეტოსი). ეს განმადიდებელი ეპითეტები ბაგრატ V-მ თავისი მოღვაწეობით დაიმსახურა, „რამეთუ იყო მძლეველი და გამარჯვებული, თვინიერ თემურისა, ყოველთა წინააღმდეგომთა თვისთა ზედა“. მართალია, თემურ-ლენგი ვერ დაამარცხა, მაგრამ ვერც თემურ-ლენგმა შეძლო მისი დამორჩილება.

ბაგრატ V-ის საშინაო და საგარეო პოლიტიკა

ბაგრატ V-მ წარმატებით გაართვა თავი მეფობის დაწყების წამოჭრილ საშინაო და საგარეო პრობლემებს. ჩაახშო სეპელების ერისთავ ვარდანისძის აშშოხი და მის მაგივრად გელოვანს უბოძა ერისთავობა.

ბაგრატ V-მ დაადგინა სამცხის ათაბაგად გარდაცვლილი ყვარყვარეს (†1361 წ.) ნაცვლად მისი ძე ბექა, ხოლო იმერეთის ერისთავად – ბაგრატის (†1372 წ.) ძე ალექსანდრე.

წარმატებით მოიგერია თურქთა ეპიზოდური თავდასხმები სამცხესა და ჯავახეთში.

საქართველოს მოხარკე ქვეყნები იყვნენ რანი, მოვკანი და დვინი. საქართველოს მეფის უზენაესი ხელისუფლება ვრცელდებოდა მთელ ქვეყანაზე და მის ვასალ სახელმწიფოებზე.

ბაგრატ V-ის ზრუნვას წმიდა მინის ქართულ სავა-
ნებზე ადსატურებს იერუსალიმის ჯვრის მონასტრის
კრებულის მიერ მისთვის დაწესებული სამი ალაპი.

შენიარჩუნა გიორგი V ბრწყინვალის დროს მოპო-
ვებული მაღალი საერთაშორისო ავტორიტეტი. კლავ
ენსრაფოდა საქართველოსთან ურთიერთობას კათო-
ლიკური ეკლესია. 1370-1373 წლებში ფრანცისკანელი
ბერების დელეგაცია იმყოფებოდა თბილისსა და ახალ-
ციხეში, ხოლო 1382 წელს ამავე დალაქებში, მოქადაგ
ძმთა საზოგადოების“ მისიები დააფუძნეს.

თავის მამა-პაპათა მსგავსად, ბაგრატ V-ც „მოვლიდა
ყოველსა საბრძანებელსა თვისსა თვის თვისთა ჟამთა“
და „იყო ყოველი გიორგია შენობასა შინა, შუებასა, ნა-
დიშობასა და ნადირობასა“.

ბაგრატ V-ის ბრძოლა თემურ ლენგის წინააღმდეგ

ასე გაგრძელდა 1386 წლამდე, სანამ მსოფლიოს
ერთ-ერთი უდიდესი და უსასტიკესი დამპყრობელი თე-
მურ-ლენგი არ მოადგა საქართველოს. თემურ-ლენგის
მთავარი მონინააღმდეგე იმ ეტაპზე ოქროს ურდო იყო.
ოქროს ურდოს ყაენი თოხთამიში საქართველოსთან
შეთანხმებით, დარიალისა და დარუბანდის გადასას-
ვლელებით, დაებუკოლებლად გადადიოდა ირანსა და
აზერბაიჯანში და პრობლემებს უქმნიდა თემურ-ლენგს.

1386 წელს თავრიზში თოხთამიშის დამარცხების
შემდეგ, თემურ-ლენგმა სომხური თემები მოარბია და
სამცხეში შეიჭრა. შემინებულმა ბექა ჯაყელმა „უარ-
ყო მეფე თვისი და მივიდა თემურის წინაშე“. ბაგრატ V
კარგად იყო ინფორმირებული, თუ რა ძალა მოდიოდა
საქართველოსაკენ. ამიტომ გაცილებით მრავალრიცხო-
ვან მტერთან გაშლილ ველზე ბრძოლას თავი აარიდა და
თბილისში გამაგრდა. ამავე დროს ბატონიშვილი გიორგი
დასავლეთ საქართველოში გაგზავნა, რათა იქაურ მთავ-
რებს, ბექა ჯაყელის მსგავსად, თემურ-ლენგისათვის
მორჩილება არ გამოეცხადებინათ. რამდენიმე კვირა
გრძელდებოდა თბილისის დაცვა. საბოლოოდ, მტრის
რიცხოპრივმა და ტექნიკურმა უპირატესობამ თავისი
გაიტანა. თვითონ თემურ-ლენგმა ნაიყვანა ჯარი გა-
დამწყვეტ იერიშზე. ლოდსატყორცნი მანქანებითა და
რანდაზარებით (ზარბაზნის პროტოტიპი) მორყეული
გალავანი გაანგრის და ქალაქში შეიჭრნენ. 1386 წლის
21 ნოემბერს თბილისი დაეცა. ბაგრატ მეფე, ოჯახითა
(დედოფალი ანა და ძე დავითი) და ამალით დაატყვევა
და ყარაბაღში წაიყვანა. მომხდურებმა უმოწყალოდ გაუ-
ლიტეს მოსახლეობა და გაძარცვეს ქალაქი. გვიანდელი

ავტორების (დავით ბაგრატიონი, იოანე ბაგრატიონი,
XVIII-XIX საუკუნეების მიჯნა) ცნობით, თემურ-ლენგს
სამარყანდში გადაუგზავნა საქართველოს სამეფო ბიბ-
ლიოთეკაც. მართალია, თემურ-ლენგის შემოსევითა თა-
ნამედროვე თუ ფეოდალიზმის ხანის სხვა ქართველ და
უცხოელ ისტორიკოსებთან ეს ფაქტი აღნიშნული არაა,
მაგრამ იმის გათვალისწინებით, რომ მსგავსი ქმედება
დამახასიათებელი იყო თემურ-ლენგისათვის და სხვა
ქვეყნებში იგივე გააკეთა, დიდი ალბათობით, ეს ცნო-
ბაც სიმართლეს უნდა შეესაბამებოდეს. თემურ-ლენგმა
კატეგორიულად მოსთხოვა ბაგრატ V-ს თვითონაც მიე-
ღო ისლამი და ქვეყანაც გაემაჰმადიანებინა. ბაგრატი,
როდესაც დარწმუნდა, რომ სხვაწაირად ტყვეობიდან
თავს ვერ დაისხნოდა, დასთანხმდა მის წინადადებას.
საქართველოს მეფე, ოჯახთან და ამაღლასთან ერთად,
გამაჰმადიანეს და მტრის 12-ათასკაციანი მხედრობის
თანხლებით საქართველოსაკენ გამოისტუმრეს. ბაგ-
რატმა თავისი ამაღლის ერთ-ერთი წევრი, აზნაური რუსა
(საკუთარი სახელია) ეგნატაშვილი, გზიდან გააპარა და
თავის შეიღებს მათი მოძრაობის მარშრუტი შეატყობი-
ნა. ქართული მხედრობა გიორგის მეთაურობით ქალაქ
ხუნანთან (ციხე-ქალაქი ისტორიულ ქვემო ქართლში,
მდინარე მტკვრის მარჯვენა ნაპირზე, დღევანდელი
აზერბაიჯანის ტერიტორია), მდინარე ზეიდრუჯის (ახ-
ლანდელი ძეგამ-ჩაი, მტკვრის მარჯვენა შენაკადი) პირას
ჩაუსადრდა მტრის ჯარს, განთიადისას თავს დაესხა და
ერთიანად გაჟლიტა ისე, რომ ამბის ნაშლებიც არ დარ-
ჩენილა. გამარჯვებული მამა-შვილი თბილისს მოადგა
და ქალაქი მტრისაგან გაათავისუფლა.

განრისხებული თემურ-ლენგი გაზაფხულის დადგო-
მისთანავე საქართველოს დასასჯელად გამოემართა. ბაგ-
რატ V მომზადებული დახვდა მტერს. მთავარი საფრთხის
წინაშე ერთიანობის შესანარჩუნებლად ბექა ჯაყელსაც
შეუნდო დანაშაული და არც იმერეთის ერისთავ ალექ-
სანდრესთან (დავით წარინის შთამომავალი) გაამწვავა
ურთიერთობა, რომელმაც ბაგრატის ტყვეობისას თავი
იმერეთის მეფედ გამოაცხადა. ციხესიმაგრეები თავდაც-
ვით მზადყოფნაში მოიყვანა. მოსახლეობა მთიან რეგიო-
ნებში გახიზნა. ლოჭინის ხევთან გამართული ბრძოლისას,
მტრის მრავალრიცხოვანობის გამო, ბაგრატ V-ს უკან
დახვევა მოუწია, მაგრამ საქართველოს დაპყრობა თე-
მურ-ლენგმა მაინც ვერ შეძლო. სასტიკი წინააღმდეგობას
უწევდნენ ციხე-ქალაქები. ამ დროს დარუბანდის გზით
აზერბაიჯანში შეიჭრა თოხთამიშ-ხანი და თემურ-ლენგი
იძულებული გახდა საქართველოს გასცლოდა.

ფაქტობრივად, ამავე დროიდან წყდება ბაგრატ V-ის
სხენება საისტორიო წერილობით წყაროებში.

„მეფემან ბაგრატ კუალად იყრა სამეფო თვისი და განაგებდა კეთილად და მცირედსა ხანსა შინა მიიცვალა“. ბაგრატ V დაახლოებით 1388-1391 წლის შუალედში უნდა გარდაცვლილიყო.

გიორგი VII

საქართველოს მეფე 1393-1407 წლებში. წყაროებში იწოდება, როგორც „ღმრთივ გიორგინოსანი მეფეთა-მეფე. დავითიან-ბაგრატიონი; აფხაზთა, ქართველთა, რანთა, კახთა და სომეხთა მეფე. შარვანზე და შანზე, სრულისა საქართველოსა – აღმოსავლეთისა და დასავლეთის ხელმწიფედ ფლობთ მკურობელი. ლიხთ-იმერისა და ლიხთ-აშერის გამაერთიანებელი. ორივე სამეფოს მტკიცედ მპყრობელი“.

თანამოსაყდროება და გამეფება

გიორგი VII უფლისწულობიდანვე აქტიურად იყო ჩაბმული სახელმწიფოს მართვაში. 1375 წელს ბაგრატ V-მ თანამოსაყდრედ აკურთხა. თემურ-ლენგის შემოსევების მთელმა სიმძიმემ, ფაქტობრივად, გიორგის მხრებზე გადაიარა – რვა ლაშქრობიდან (1386-1403 წწ) ექვსი უშუალოდ მისი მეფობისას მოხდა, ხოლო პირველი ორი ლაშქრობის დროს (1386-1387 წწ), შეიძლება ითქვას, მამა-მეფეზე არანაკლები წვლილი მიუძღვის მომხდურის წინააღმდეგ ბრძოლის ორგანიზებაში.

როგორც ბაგრატ V-ის ცხოვრებიდან ცნობილია, მისი თემურ-ლენგის ტყვეობიდან დახსნა სწორედ გიორგი VII-ის ხელმძღვანელობით განხორციელდა.

თემურ-ლენგის პირველი შემოჭრის წინ, ბაგრატ V-ის მითითებით, გიორგი VII დასავლეთ საქართველოში გადავიდა და შესანიშნავად გაართვა თავი დავალებას. ლიხთიმერეთის ერისთავებმა დამპყრობლის წინააღმდეგ ბრძოლაში თანადგომა აღუთქვეს სამეფო კარს და იმერეთის ერისთავ ალექსანდრეს (†1392 წ.) თვით-გამოცხადებული მეფობაც არ აღიარეს.

ბაგრატ V-ის გარდაცვალებისა და გიორგი VII-ის გამეფების ზუსტი თარიღი ცნობილი არ არის. როგორც ჩანს, ბაგრატ V თემურ-ლენგის მეორე შემოსევის შემდეგ მალე გარდაიცვალა. ყოველ შემთხვევაში, 1391 წელს გიორგი VII უკვე ქვეყნის ერთპიროვნული მმართველია და მისი უზენაესი ხელისუფლება მთელ საქართველოზე ვრცელდება. 1391 წელს გარდაიცვალა სამცხის მთავარი ბექა ჯაყელი. გიორგი VII-ის „ნებითა დაჯდა ათაბაგად

ძე ბექასი იოვანე“.

გიორგი V ბრწყინვალის მიერ იმერეთის ერისთავად დადგენილი დავით VI ნარინის შთამომავალი თავის ლიხთიმერეთის ტახტის კანონიერ მემკვიდრეებად მიიჩნევდნენ. არსებული საფრთხის ვითარებაში, ბაგრატ V და გიორგი VII დასავლეთ საქართველოს ერისთავთა მხარდაჭერითა და დიპლომატიური გზით ცდილობდნენ მათი პრეტენზიების მოთხოვნას. თემურ-ლენგის საქართველოდან წასვლის შემდეგ (1387 წ.) გიორგი VII-ს მოქმედების მეტი თავისუფლება მიეცა. 1392 წელს ვამიყ დადიანთან ბრძოლაში მოკლეს ალექსანდრეს ძმა, გიორგი „იმერთა მეფე“. გიორგი VII მაშინვე დასავლეთ საქართველოში გადავიდა, აღარ გაუწია ანგარიში „იმერელ“ ბაგრატიონთა პრეტენზიებს და „დაიპყრა იმერეთი სრულიად“.

ვამიყ დადიანი (1384-1396 წწ), ისე როგორც მამამისი გიორგი (1345-1384 წწ), ერთიანი საქართველოს სამეფო კარის მაღალი რანგის მოხელე იყო – ოდიშის ერისთავთა ერისთავი და მანდატურთუხუცესი.

თემურ-ლენგის III დე IV

ლაშქრობა საქართველოში

1388-1392 წლებში თემურ-ლენგმა პირისაგან მიწისა აღგავა ხორეზში (1388 წ.), გაანადგურა ოქროს ურდოს ყაენ თოხთამიშის არმია (1391 წ.), აიღო ბაღდადი (1392 წ.), განაგრძო ბრძოლა სხვადასხვა ციხე-ქალაქის დასაპყრობად და საქართველოსთვისაც მოიცალა.

1394 წელს მან ორჯერ ილაშქრა საქართველოში. ჯერ მისმა გამოგზავნილმა 40-ათასკაციანმა მხედრობამ საქართველოს სამხრეთის რაიონები მოარბია, ახალციხემდე მივიდა, დაანგრია და გაძარცვა ქალაქი და უკან გაბრუნდა. სპარსელი ისტორიკოსის, აბდურეზაკ სამარყანდის, ცნობით, თემურ-ლენგის სარდლებს იმხელა ნადავლი ჩაუგდიათ ხელში, რომ ბანაკში მიბრუნებულნი, მბრძანებლის შვილიშვილის დაბადების აღსანიშნავად გამართულ ღრეობაზე „ფულსა და თვალმარგალიტს მიმოხნეით ფაჩხავდნენ“.

1394 წლის 13 სექტემბერს თემურ-ლენგი უკვე პირადად წამოუძღვა თავის ჯარს. ამჯერად მისი მიზანი სტრატეგიულად უმნიშვნელოვანესი არაგვის ხეობის დაკავება იყო. „არაგვის კარის“ (იგივე დარიალის) ხელში ჩაგდებათ თემურ-ლენგი თვითონ გააკონტროლებდა იმერ და ამიერ კავკასიის დამაკავშირებელ გზას, ოქროს ურდოს ჩაუქეცავდა კავკასიონის გადასასვლელებს და საქართველოსაც მოუსპობდა ჩრდილოკავკასიელი ტომების დახმარების საშუალებას. თემურ-ლენგმა წერევა-ოხრებით გაიარა მთელი თრიალეთი და „მოუვალ ციხეებსა

და მაღალ მთებში“ გამაგრებულ არაგვის ხეობის დამცველებს შუესია თავისი ლაშქარი. სისხლის უკანასკნელ წვეთამდე იბრძოდნენ ადგილობრივი მთოელები და სამეფო სპა. ბევრი სიმაგრე აიღო და ბევრი ხალხიც დახოცა მომხდურმა, მაგრამ დასახულ მიზანს თემურ-ლენგმა მაინც ვერ მიაღწია. მას ამჯერადაც თოხთამიშ-ხანის გამოჩენამ აიძულა დაეტოვებინა საქართველო.

1395 წელს მდინარე თერგის პირას გამართულ ბრძოლაში თემურ-ლენგმა სასტიკი მარცხი აგება თოხთამიშს, თოქმის მოსკოვამდე მისდია დატყეულ ყაენს, გაძარცვა და დაანგრია ოქროს ურდოს დედამიწაზე სარაი-ბერქე, აზოვი, ასტრახანი და დიდძალი ნადავლითა და ტყვეებით უკან გამობრუნდა. უკანა გზაზე ჩრდილოკავკასიის მთიანეთი დალაშქრა, დაანგრია ქრისტიანული სალოცავები, მოსახლეობა ძალით გაამაჰმადიანა და საბოლოოდ ჩამოაცილა საქართველოს. ამის შემდეგ თემურ-ლენგმა თავისი სახელმწიფოებრივი საქმეები მოაგვარა და ინდოეთში წაიღო. როგორც თვითონ გამოაცხადა, ოფიციალური მიზეზი „რჯულის განმტკიცების საჭიროება იყო“.

თემურ-ლენგის ინდოეთში ყოფნით ისარგებლა გიორგი VII-მ და სათავეში ჩაუდგა დაპყრობილი ქვეყნების განმათავისუფლებელ ბრძოლას. მან თავის მხარეზე გადაიბრუნა შაჰის მმართველი სიიდი ალი, მასთან ერთად გაარღვია ალინჯის ციხის (ნახიჩევანის მიდამოები) ალყა, მეციხოვნეებს სურსათ-სანოვავე და იარაღი დაუტოვა და უფროსად ქართველი აზნაური სარგისი დაუყენა. მოკავშირეებმა მოალყეთა დასახმარებლად მოსული თემურ-ლენგის შვილიშვილი აბუ-ბექრიც დამარცხეს. ამ ბრძოლაში დაიღუპა სიიდი ალი. მას აბუ-ბექრის ნატყორცნმა ისარმა მოუღო ბოლო.

თემურ-ლენგის „საღვთო ომი“ საქართველოს წინააღმდეგ (1399-1403 წლები)

ემურ-ლენგის უზარმაზარი იმპერიის ბატონობას კავკასიაში მხოლოდ გიორგი VII უქმნიდა საფრთხეს. ამიტომაც იყო, რომ ინდოეთიდან მობრუნებულმა მთელი ძალები საქართველოს წინააღმდეგ მიმართა და სუთნელწინადმი ზედიზედ ოთხი ლაშქრობა მოაწყო.

1399 წელს თემურ-ლენგის მეხუთე ლაშქრობა

ამჯერად თემურ-ლენგმა კახეთ-ჰერეთზე მიიტანა იერიში. მოსახლეობას გახიზვნა რომ ვერ მოეხერხებინა,

ზამთარში უღრანი ტყეებით ატარა 100-ათასკაციანი არმია და მტერს მოულოდნელად დაესხა თავს. კახეთ-ჰერეთის მოსახლეობამ ადგილობრივი ფეოდალის, ამირახორ ხიმშია აბაზასძე-აბულეთისძის მეთაურობით მედგარი წინააღმდეგობა გაუწია მომხდურს. ბრძოლის ველზე განცდილი მარცხის შემდეგ ქართველები ხეობებში გამაგრდნენ და იქიდან ებრძოდნენ მტერს. თემურ-ლენგს კახეთ-ჰერეთის სრული განადგურება ჰქონდა გადაწყვეტილი. მისი მეომრები ცოცხალს არ ტოვებდნენ, ვინც ხელში ჩაუვარდებოდათ, ანგრევდნენ და წვაებდნენ საცხოვრებელ სახლებსა და ეკლესია-მონასტრებს. ამავე დროს მან ეკონომიკური ომიც გამოუცხადა საქართველოს. სპარსული ისტორიკოსები მოგვითხრობენ, რომ ქართველები ღვინის, მწვანელიისა და ხილის გარეშე სუფრას არ შლიდნენ და კაცი თუ ქალი, აგრეთვე მათი ბავშვები, ღვინის სმას ისე იყენებდნენ, რომ უიმისოდ მათი ბედნიერება არ არსებობდა, ღვინის გარეშე მიცვალებულსაც კი არ ასაფლავებდნენო. ბედნიერების ეს წყარო რომ მოესპო, თემურ-ლენგმა მთელი ტერიტორია თავის ჯარს დაუნაწილა და დაავალა ხეების, ბაღ-ვენახებისა და ნათესების განადგურება. კახეთ-ჰერეთის აოხრება ერთი თვის განმავლობაში გრძელდებოდა. უკან გაბრუნებულმა მტერმა თან უამრავი ქონება, ცხვრის ფარი და საქონლის ჯოგი წაიყოლა.

თემურ-ლენგის VI ლაშქრობა

1400 წელს თემურ-ლენგი კვლავ მოადგა საქართველოს. გიორგი VII-ს მასთან გამოცხადება, გამაჰმადიანება და თავიერ ჯალაირიანის გადაცემა მოსთხოვა. საქართველოს მეფემ ღირსებით სავსე გაზედული პასუხი გაუგზავნა დამპყრობელს. სარკინოხსა (მაჰმადიანს) და რჯულით ბარბაროსს ბაგრატიონთა ღვთაური წარმომავლობაც ამცნო და ისლამთან შედარებით ქრისტიანობის უპირატესობაც ხაზგასმით აღნიშნა. მის მიერ საქართველოს სამეზის იავარ-ყოფაც აღიარა, ოღონდ როგორც ღვთისმცემი მოვლენილი სასჯელი ჩვენი ცოდვების გამრავლებისათვის და ქართველთაგან მისთვის მიყენებული ზიანიც შეახსენა. თავიერ ჯალაირიანის გადაცემაზეც უარი შეუთვალა: „არ არის ჩვენი ნათესავთი წესი, რომ შემოხვენილი კაცი ვისმე მივსცეთ“. ყველაზე მეტად რამაც განარისხა სასტიკი მბრძანებელი, ალბათ გიორგის პირდაპირი გამოწვევა იყო: „მოიღო და აღასრულე შენი მუქარა თუ არა ხარ სეფეძალი და დიაც, და თუ შენ არ მოხვალ, მე მოვალ ძალითა ღმრთისათა რჩეულობითა სპითა ჩემითა“.

სპარსული ისტორიკოსების ცნობით, თემურ-ლენგის

„მძევნეარების ალი კიდევ უფრო აბრიალდა ურწმუნო გიორგის უგუნური გულადობის გამო“ და თავის ლაშქარს უბრძანა „საღვთო ომად მკლავი აღემართათ ბოროტსა და ცთომილ ხალხზე“.

ერთი შეხედვით, თითქმის გაუგებარია გიორგი VII-ის (მანამდე ბაგრატ V-ის) ასეთი უკომპრომისო პოლიტიკა თემურ-ლენგთან მიმართებით. ქართველმა მეფეებმა ხომ ძალიან კარგად იცოდნენ მისი ძალაც და შურისძიების მეთოდებიც, თუ როგორ უსწორდებოდა ურჩ მონიანალმდეგს. გიორგი VII-ს თვალწინ ჰქონდა ხორეზმის მაგალითი – მიწასთან გასწორებული დედაქალაქი ურგენჩი, გაუღებული, აყრილი და გადასახლებული მოსახლეობა, მოსპობილი სახელმწიფოებრიობა. რა იყო თემურ-ლენგის მოთხოვნები ისეთი, რაც კატეგორიულად მიუღებელი იყო ბაგრატისა და გიორგისათვის? ეს გახლდათ არა მარტო ქართველი მეფეების ან თუნდაც მათი ოჯახის წევრების, არამედ მთელი საქართველოს უპირობო გამაჰმადიანება. სხვათა შორის, სპარსელი ისტორიკოსებიც ადასტურებენ, რომ გიორგი მეფის სურვილს, დამორჩილებოდა თემურ-ლენგს, ისლამის მიღების მოთხოვნა უშლიდა ხელს. თემურ-ლენგი რელიგიურ საკითხს რომ დიდ მნიშვნელობას ანიჭებდა, პოლიტიკაში კარგად გამოჩნდა ამ ლაშქრობის დროსაც და შაჰქორის ზავის გაფორმებისასაც (ამის შესახებ ქვემოთ გვექნება საუბარი). „საღვთო ომი“ კი საქართველოს წინააღმდეგ თუ გამოცხადებული არა, დაწყებული ნამდვილად ჰქონდა. აბა სხვა რა შეიძლება ეწოდოს 1399 წლის ლაშქრობას კახეთ-პერეთში? თემურ-ლენგის ლაშქრობები ყველგან საშინელი სისასტიკით გამოირჩეოდა, მაგრამ საქართველოს მიმართ მისი დაუწოდებლობა კიდევ უფრო მძევნეარე იყო რელიგიური ფაქტორის გამო. ამ მხრივ, სწორედ 1400 წლის ლაშქრობა იყო „გამორჩეული“. ქართველი და სპარსელი ისტორიკოსები ხაზგასმით აღნიშნავენ ეკლესია-მონასტრების „საფუძვლითურთ“ დანგრევას. ყველა ეკლესიის „შემუსრვას და დაქცევას“ ქსნის ხეობაში; სვეტიცხოვლის „დარღვევას“ და გაძარცვას; ქვათახების ღვთისმშობლის ტაძარში ეკლესიის მსახურთა „შემწყვედევას“, ცეცხლის ნაკიდებასა და ცოცხლად დანვას. ისტორიული დოკუმენტები და ეპიგრაფიკული ძეგლები ადასტურებენ რუისისა და ულუმბოს მონასტრების „ძირითურთ აღმოფხვრას“. რკონის სამონასტრო კომპლექსის ნათლისმცემლის ეკლესიაზე დღესაც იკითხება ქართული ასომთავრულით ამოკვეთილი წარწერა: „ქ. აქა მოვიდა ლანგდემურ და დააქცინა ეკლესიანი და მონასტერი რკონიცა დააქცია. ქორონიკონი იყო 38 (=1400 წ.)“.

თემურ-ლენგის VI შემოსევა გოგჩის ტბასთან (სევა-

ნის ტბა დღევანდელ სომხეთში) გენერალური ბრძოლით დაიწყო. ბრძოლის ბედი ამჯერადაც მტრის მრავალრიცხოვნობამ გადაწყვიტა. თემურ-ლენგი სულ ახალ-ახალ ძალებს აბამდა ბრძოლაში. შებინდებისას კი თვითონ ჩაუდგა თავის ჯარს სათავეში, მთელი დღის ომით დაღლილ ქართულ ლაშქარზე გადაწვევით იერიში მიიტანა და გაიმარჯვა. გიორგი VII ბრძოლებით იხევდა უკან. სპარსელი ისტორიკოსებიც აღიარებენ იმ დიდ წინააღმდეგობას, რაც მათ ლორეს, თბილისის, გორისა და სხვა ციხე-ქალაქების აღებისას გაუწიეს „მამაცმა და მკვირცხლმა“ ქართველმა მეომრებმა. დაახლოებით ერთი და იგივე სურათი განმეორდა ქაშისა და საენეთის ციხეებთან. შვიდი დღის ბრძოლის შემდეგ მეციხოვნენი ზედ შეაკედნენ მტერს, ხოლო გიორგი VII-მ მცირერიცხოვანი ამაღლი ალყა გააძლია და სამშვიდობოს გავიდა. „დაჭრილი ვეფხვით იბრძოდა ტყეებსა და ვიწროებში“ მეფე გიორგი. ურიცხვი საბოძვარი და წყალობა დაანეს თემურ-ლენგმა გიორგი VII-ის შუკყრობისათვის, მაგრამ უშედეგოდ. საბოლოოდ დასავლეთ საქართველოში გადავიდა გიორგი VII. მდევარი რაზმი ხელმოცარული დაუბრუნდა თავის მბრძანებელს. ვირშელ ქსნის ერისთავის დასასჯელადაც გაგზავნა ჯარი თემურ-ლენგმა. ბეხუშეს ციხესთან ვირშელის მშვიდდონისა თითქმის მთლიანად გაანადგურეს მათი მენიანვე რაზმი. დიდი ზარალის ფასად, მტერმა მაინც შეძლო ლარგვისამდე ასვლა, მაგრამ მეტი ველარ მოახერხეს და საბოლოოდ ისინიც ხელმოცარულნი დაბრუნდნენ უკან.

შაჰქორის ზავი

1401 წელს თემურ-ლენგი კვლავ მოადგა საქართველოს. გზად მან ქალაქი სივასი (თურქეთი) აიღო, რომელსაც მუსლიმი ოსმალები და ქრისტიანი სომხები ერთად იცავდნენ. თემურ-ლენგის ბრძანებით, ქალაქის მოსახლეობასაც და სამხედრო ტყევეებსაც სასტიკად გაუსწორდნენ. ოსმალები დახოცეს, ხოლო 4 ათასი სომეხი ცოცხლად დამარხეს.

გიორგი VII-მ თემურ-ლენგს ელჩები მიუგზავნა თავისი ძმის, კონსტანტინეს, მეთაურობით. თემურ-ლენგი ოსმალეთთან გადაწვევითი ბრძოლისათვის ემზადებოდა. ამიტომ დაზავება მასაც სჭირდებოდა. შაჰქორის ზავის პირობები შემდეგი იყო: (1) საქართველოს უნდა გადაეხადა ყოველწლიური ხარკი; (2) პირველივე მოთხოვნისთანავე გამოეყვანა ჯარი; (3) არ ჩაეკეტა სამიმოსელო გზები; (4) არ შეევიწროებინა მუსლიმები საქართველოში; (5) მუსლიმურ ქვეყნებში ქართველებს საჯაროდ არ შეესრულებინათ ქრისტიანული რელიგი-

ური რიტუალები; (6) ამ პირობების აღსრულების შემთხვევაში, თემურ-ლენგი ხელშეუხებლობის და უსაფრთხოების პირობას იძლეოდა.

დაზავების მიუხედავად, თემურ-ლენგი იმავე წელს თავს დაესხა თორთუმის ციხეს. ციხის 200-კაციანი გარნიზონის წინააღმდეგობა მხოლოდ ექვსდღიანი ბრძოლის შემდეგ დაძლია მტრის 25-ათასკაციანმა არმიამ. მეციხოვნეები ამოწვევით, ციხე კი დაანგრიეს. შამქორის ზავის შემდეგ გიორგი VII-მ ვირშულ ქსნის ერისთავთან ერთად დამსჯელი ექსპედიცია მოაწყო დვალეთში. თემურ-ლენგის VI ლაშქრობის დროს (1400 წ.) დვალეები ვირშულ ერისთავს აუჯანყდნენ, რაც იმ სიტუაციაში ლალატის ტოლფასი იყო.

თემურ-ლენგის VIII ლაშქრობა

1403 წელს თემურ-ლენგმა ანგორასთან (დღევანდელი ანკარა თურქეთში) გაანადგურა ოსმალეთის არმია. თვით სულთანი ბაიზიდ I ტყვედ ჩაიგდო. თემურ-ლენგის შემხედვარე ბაიზიდს თურმე სიცილი აუტყდა. როდესაც სიცილის მიზეზი ჰკითხეს, ასე უპასუხა: მსოფლიოს ორი მმრძანებელიდან ერთი კოჭლია და მეორე ბრუციანიო (სულთანი ელამი იყო). თემურ-ლენგს ისე მოეწონა ბაიზიდის ნათქვამი, რომ სიკვდილით არ დასაჯა. ჩასვა რკინის გალიაში და ასე დაჰყავდა სიცოცხლის ბოლომდე (1403 წ.). ანგორის ბრძოლამ, სხვათა შორის, ნახევარი საუკუნით გაუხანგრძლივა სიცოცხლე ბიზანტიის იმპერიას.

1403 წელს თემურ-ლენგი მერვედ და უკანასკნელად შემოესია საქართველოს. პირველად ბირთვისის ციხეს (ქვემო ქართლი, ალგეთის ხეობა, დღევანდელი თეთრიწყაროს მუნიციპალიტეტი) მიადგა. ამ უძლიერესი სიმაგრის აღება მან წინა ლაშქრობების დროსაც სცადა, მაგრამ ვერ შეძლო. თემურ-ლენგის ისტორიკოსი, ნეზამ ად-დინ შამი, რომელიც მას ლაშქრობებში დაჰყვებოდა და ბირთვისის ციხის აღებასაც ესწრებოდა, სპეციალურად აღნიშნავს, რომ უფრო ძლიერი და მიუვალი ციხე, ქვეყნიერების მომდევნო მოგზაურებისა და თემურ-ლენგის ძლევამოსილი მოლაშქრეების აზრით, ჯერ არსად შეხვედრიათ. ხანგრძლივი ალყისა და, პირველ რიგში, თემურ-ლენგის სამხედრო ნიჭის წყალობით, 1403 წლის 12 აგვისტოს ბირთვისის ციხე აიღეს. ეს შემთხვევა კარგად ავლენს თემურ-ლენგის ხასიათს. ვერაფრით ვერ ურცხვებოდა უნდა უმნიშვნელო წარუშლელობასაც კი, აუცილებლად სულ მიეღწია დასახული მიზნისათვის. ასევე იყო ალინჯის ციხის შემთხვევაშიც. მიუხედავად იმისა, რომ თავერ ჯალაირიანი იქ აღარ იყო, 11 წლის

განმავლობაში არ დაეხსნა, სანამ არ აიღო.

ბირთვისის ციხის ასაღებად დაკარგულმა დრომ საშუალება მისცა მოსახლეობას მიუვალ ადგილებში გახიზნულიყო.

ქართლიდან თემურ-ლენგი დასავლეთ საქართველოში გადავიდა. ერთი თვის განმავლობაში 700 სოფელი და მონასტერი გადაწვა და დაანგრია. ქართველი ხალხის მიერ განუღმა უდიდესმა წინააღმდეგობამ პროტესტი გამოიწვია თემურის ჯარში. ალბათ ერთადერთი შემთხვევაა თემურ-ლენგის ბატონობის ისტორიაში, როდესაც მისმა სარდლებმა გაბედეს და ლაშქრობის შეწყვეტა მოსთხოვეს თავის მმრძანებელს. თემურ-ლენგი იძულებული გახდა მათ მოთხოვნას დასთანხმებოდა, დაეთრგუნა თავისი პატივმოყვარეობა და თვითონ დაეწყო საზავო მოლაპარაკება საქართველოს მეფესთან. შამქორის ზავის პირობების პირობებურად, ის იძულებული იყო ეცნო საქართველოს, როგორც ქრისტიანული სახელმწიფოს არსებობა. ეს იყო ქართველი ხალხის გამარჯვება ამ მართლაცდა სამამულო ომში, მოპოვებული უდიდესი მსხვერპლისა და უზარმაზარი მატერიალური ზარალის ფასად. დაზავების მიუხედავად, დასავლეთ საქართველოდან გადმოსულმა თემურ-ლენგმა თბილისი და მისი მიდამოები მოარბია და ისე დატოვა ქვეყანა. ცოტა ხნის შემდეგ თემურ-ლენგი ჩინეთის დასავლეთკენ გაემგზავრა, მაგრამ იქამდე ვერ ჩააღწია. 1405 წლის 18 თებერვალს გზაში გარდაიცვალა. დაკრძალულია სამარაყანდში, თავისივე აგებულ საძაღლეში.

გიორგი VII-ის ბრძოლა

თემურ-ლენგის მამაკიდრებათაშ

თემურ-ლენგის მემკვიდრეების წინააღმდეგ ბრძოლის მედროშე საქართველოს მეფე გახდა. გიორგი VII თავს ესხმოდა, არბედა და დევნიდა საქართველოს საზღვრებთან ჩამოსახლებულ მაჰმადიანებს. 1405 წელს გიორგიმ ნახიჩევანი და განჯა (აზერბაიჯანის რესპუბლიკა) დალაშქრა და დიდი ალაფით დატვირთული დაბრუნდა უკან. სასტიკად დაამარცხა და მარანდამდე (ირანი) განდევნა თემურ-ლენგის შვილიშვილის, ომარის, გამოგზავნილი ჯარი. გიორგი VII საბოლოოდ შეეწირა კიდეც ამ ბრძოლას.

გიორგი VII-ის სიკვდილი

გიორგის გამუდმებული თავდასხმებითა და დანაკლებით შეფოთებულმა მაჰმადიანებმა მთელ თავის ძალებს მოუყარეს თავი და 1407 წელს საქართველოსკენ

გამომართნენ. თემურ-ლენგის გარდაცვალების შემდეგ მრავალგზის მოპოვებულმა გამარჯვებამ ამ შემთხვევაში ცუდი სამსახური გაუწია გიორგის. ის იმდენად იყო დარწმუნებული თავის ძალებში, რომ არც დამხმარე ჯარს არ დაელოდა და არც უკანდახევა იკადრა. სოფელ ნახიდურთან ბევრად მრავალრიცხოვან მტერს ბრძოლა გაუმართა. თავგანწირული ბრძოლის მიუხედავად, მტრის სიჭარბემ თავისი ქნა. ქართული ლაშქარი თითქმის მთლიანად ამოწყდა. ბრძოლის ველზე დაცვა გმირი მეფეც. გიორგის ცხედარი მისმა ძმამ, კონსტანტინემ, ჩამოასვენა. დაკრძალულია მცხეთაში, სვეტიცხოვლის საკათედრო ტაძარში.

ქვეყნის დამოუკიდებლობისა და სარწმუნოებისათვის ბრძოლას შეწირული მეფის სულის მოსახსენიებლად საქართველოს კათალიკოს-პატრიარქმა ელიზბემა (გობირაძისძე) სვეტიცხოველში აღაპი დაანესა.

კონსტანტინე I

საქართველოს მეფე 1407-1412 წლებში. წყაროებში იგი იხსენიებოდა როგორც სოლომონიან-დავითიან-ბაგრატიუნიანი, „ძლიერი, უძლეველი, მეფეთ-მეფე; მეფე აფხაზთა, ქართველთა, რანთა, კახთა, სომეხთა, შანშე და შარვანშე; ყოვლისა აღმოსავალისა და დასავალისა მტკიცედ ფლობით მყარობელი“.

მის სახელზე ამირეჯიბმა ქუცნა გაბელიძემ ულუმბოს მონასტერში გააჩინა ორი დღე ალაპი. მის სააღაპედ ბირთველმა სვეტიცხოველს შესწირა ლეღეთში მცხოვრები თავბერიძენი.

ჩვენამდე მოღწეულია კონსტანტინე I-ის სახელით მოჭრილი ვერცხლის მონეტა. მონეტის შუბლზე ქართული ასომთავრულით ამოტყეფრულია კვადრატში ჩასმული მისი სახელი: „კონსტანტინე“; ზურგზე, ორსტრიქონიანი დამახინჯებული არაბული წარწერა: „ღმერთი ჩემი კმაყოფა“.

„ბაგრატისა და მისი ძის კონსტანტინეს ცხოვრება“, რომელიც „ახალი ქართლის ცხოვრების“ პირველი ტექსტის ავტორმა, ბერმა ეგნატაშვილმა, გამოიყენა, დაკარგულია. სხვა, შემორჩენილი წყაროების ცნობები კი იმდენად მწირია, რომ არ იძლევა მისი მოღვაწეობის მეტ-ნაკლები სისრულით წარმოჩენის საშუალებას.

მხოლოდ როგად მინიშნებაა დაცული ვახუშტი ბაგრატიონთან, რომ „აბაზ (კონსტანტინე) კუალად იწყო უმეტესი კირთება და სრვანი მაჰმადიანთა და მაგრებად ციხეთა, ქალაქთა, სიმაგრეთა და ქუეყანათა და აღშე-

ნებად ეკლესიათა“. ამ ინფორმაციაზე დაყრდნობით შეიძლება დავასკვნათ, რომ კონსტანტინე I აგრძელებდა თავისი ძმის, გიორგი VII-ის დაწყებულ პოლიტიკას, ქვეყნის აღმშენებლობასა და შავბატკნიან თურქმანთა წინააღმდეგ ბრძოლას.

როგორც გიორგი VII-ის მეფობიდანაა ცნობილი, კონსტანტინე მეთაურობდა თემურ-ლენგთან გაგზავნილ ორივე ელჩობას (1403 წ. და 1403 წ.) და წარმატებითაც გაართვა თავი ამ უაღრესად მნიშვნელოვან და სახიფათო მისიას.

ამის შემდეგ ძმებს შორის, ჩვენთვის უცნობი მიზეზის გამო, კონფლიქტი მომხდარა. გამეფების შემდეგ კონსტანტინე I თავის ერთგულ დავით მორჩილადისადმი გაცემულ წყალობის სიგელში აღნიშნავს, რომ ის „მეფემან გიორგიე მამულისგან განაყენა“. შერიგისულმა უფლისწულმა სამცხეს შუაფრა თავი. ცოტა ხანში გიორგი VII-მ შემოირიგა ძმა, სამეფო კარზეც დააბრუნა და მამულიც აღუდგინა. „იწება ღმერთმან და მეფემან ჩუენი მამული კუალად ჩუენვე გვიბოძა და აქვე მოვედით“. კონსტანტინეს, როგორც ჩანს, საკმაოდ რთული ხასიათი ჰქონდა. მას თავის უფროს ვაჟთანაც, ალექსანდრესთან, მოუვიდა კონფლიქტი (მიზეზი ასევე უცნობია), რომელსაც სიცოცხლის ბოლომდე არც შერიგებია. 5 წლის განმავლობაში ალექსანდრე სამცხეში, ივანე ათაბაგთან იყო შეხიზნული, მხოლოდ მამის გარდაცვალების შემდეგ დაბრუნდა დედაქალაქში და დაიკავა ტახტი.

ხანმოკლე გამოდგა კონსტანტინეს მეფობა. გიორგი VII-ის მსგავსად ისიც ბრძოლის ველზე დაიღუპა.

კონსტანტინე მეფე მყისიერად გამოეხიზნა საქართველოს მოკავშირესა და ყოფილი ყმადნაფიცის, შარვანშაჰ შეიხ იბრაჰიმის, თხოვნას შავბატკნიანი ყარა-იუსუფის წინააღმდეგ საბრძოლველად დახმარების შესახებ. თემურ-ლენგის ლაშქრობების შედეგად საქართველოს მოსახლეობა იმდენად იყო შემცირებული, რომ კონსტანტინე I მხოლოდ ორიათასკაციანი მხედრობით გაემართა საომრად. მათ შაქის მმართველი სიდიი აჰმადიც შეუერთდა. მოკავშირეები მტკვრის პირას, ჩალაღანთან (აზერბაიჯანი) დაბანაკდნენ. მოწინააღმდეგე მოულოდნელად რომ ვერ დასცემოდათ თავს, ბანაკს სამი მხრიდან ღრმა ხანდაკი შემოავლეს. მეოთხე მხარე მდინარე მტკვრის ბუნებრივი ზღუდე გახლდათ. სარდლობამ მიუტევებელი შეცდომა დაუშვა – მტკვრის პირას გუშაგები არ დააყენეს. ამით ისარგებლა ყარა-იუსუფმა, დაუბრკოლებლად გადმოლახა მტკვარი და მდინარე ბანაკს თავს დაესხა. ქართველ-შარვანშელთა შეუპოვარი, თავგანწირული წინააღმდეგობა დაგვიანებული აღმოჩნდა. შავბატკნიანებმა მოკავშირეთა ჯარის

უდიდესი ნაწილი გაჟლიტეს. შარვანშაჰი და კონსტანტინე I სამას ქართველ აზნაურთან ერთად დაატყვევეს და ყარა-იუსუფს მიჰგვარეს.

სპარსელი ისტორიკოსები ქართველთა შემართებასაც აღიარებენ და იმასაც აღნიშნავენ, რომ ტყვედ მყოფებს თავი ამაყად და მედიდურად ეჭირათ. განრისხებულმა ყარა-იუსუფმა მათი სიკვდილით დასჯა ბრძანა. კონსტანტინე I-ს ყარა-იუსუფის ვაჟმა, ფირ-მუდაყმა, საკუთარი ხელით მოკვთა თავი 1412 წელს.

გარდაცვლილი მეფის ცხედარი მისმა ძემ, ალექსანდრემ, ჩამოასვენა საქართველოში. დაკრძალულია ვარძიში.

ალექსანდრე I დიდი

საქართველოს მეფე 1412-1442 წლებში. წყაროებში იხსენიება, როგორც „იესიან-დავითიან-სოლომონიან-ბაგრატიონიანი; ღმრთივ-გვირგვინოსანი, დიდი, მეფეთ-მეფე; მეფე აფხაზთა, ქართველთა, რანთა, კახთა, სომეხთა, შანშა და შარვანშა, ყოვლისა აღმოსავლეთისა დასავლეთამდის თვითღობით მფლობელ-მყვრობელი; ღიხთ-იშერისა და ღიხთ-ამერისა გამაერთიანებელი, ორსავე სამეფოსა მტკიცედ და შეურყევლად მყრობელი“.

ალექსანდრე უფლისწული დაიბადა 1389 წელს.

მის სახელზე ამირეჯიბმა ქუცნა გაბელიძემ ულუმბოს მონასტერში დააწესა სამი დღე ალაპი. მის სახელზე ალაპი დააწესა იერუსალიმის ჯერის მონასტრის კრებულშიც.

ნაბახტევის ეკლესიის მხატვრობაში წარმოდგენილია ქუცნა ამირეჯიბთან, რუსასთან, დედოფალ ნათიასა და დედოფალ თამართან ერთად (ფრესკები ამჟამად ინახება საქართველოს ხელოვნების მუზეუმში).

ალექსანდრე I-ის სახელით მოჭრილი ვერცხლის მონეტა ინახება პეტერბურგში, ერმიტაჟში. მონეტის შუბლზე ამოტყეფრულია ასომთავრული წარწერა: „მეფეთა მეფე ალექსანდრე“; ზურგზე – ასომთავრული წარწერა: „სახელითა ღვთისათა“.

ალექსანდრე I-მა უფლისწულობის ბოლო ხუთი წელი „ღარიბობაში“ (უცხოობაში) გაატარა. კონსტანტინე I-ისაგან შერისხული, სამცხის მთავართან, ივანე ჯაყელთან, აფარებდა თავს. მხოლოდ კონსტანტინე I-ის გარდაცვალების შემდეგ, 1412 წლის დასაწყისში დაბრუნდა დედაქალაქში. ჯერ ჩალალანში გაემგზავრა და ბრძოლის ველზე დაღუპული მამის ცხედარი სამშობლოში გადმო-

ასვენა. ამის შემდეგ, იმავე 1412 წელს, ეკურთხა მეფედ და სამეფო ტახტი დაიკავა.

ალექსანდრე I-ის საშინაო პოლიტიკა

ალექსანდრე I-მა უპირველეს მიზნად განდიდებულ ერისთავთა და მთავართა დამორჩილება და საქართველოს მეფის უზენაესი ხელისუფლების რეალური დამკვიდრება დაისახა. მისი მეფობის დასაწყისში ოდიშის მთავარი მამია დადიანი თავს დაესხა აფხაზეთის მთავარ შერვაშიძეს, მაგრამ ბრძოლაში თვითონვე დაიღუპა. 1414 წელს ალექსანდრე I დიდი ჯარით გადავიდა დასავლეთ საქართველოში, მორჩილებით გამოცხადებულ მამიას ძე ლიპარიტს ოდიშის გამგებლობა უწყალობა, შემდეგ აფხაზეთში გადაიყვანა და შერვაშიძესთან შეარიგა. ალექსანდრე I-მა პირადად დაადგინა იმერეთის ერისთავად ალექსანდრეს ძე დიმიტრი (დავით VI ნარინის შთამომავალი) და დაუნათესავდა კიდევ – მისი და, თამარი, მოიყვანა ცოლად.

ტრადიციის გათვალისწინებით და, როგორც ჩანს, დასავლეთ საქართველოს დიდებულთათვის მისი ხელისუფლების უზენაესობის უკეთ წარმოსაჩვენად, იქვე ჩაატარა მეფედ კურთხევის ცერემონიალი.

სამცხე-საათაბაგოს პოლიტიკური და საეკლესიო საპარატივის პოლიტიკა

ალექსანდრე I-ის კოორმაციაზე მხოლოდ სამცხის ათაბაგი, ივანე ჯაყელი, არ გამოცხადდა – „თურქთაგან ძალ-ყოფის“ მიზეზით. სამცხე რომ საქართველოს მეფეს დიდ ანგარიშს არ უწევდა და დამოუკიდებლობისკენ მიისწრაფოდა, ამას სამეფო კარზე შერისხულ უფლისწულთა ივანე ათაბაგის მიერ შეფარებაც მოწმობს. ამჯერად ივანე ჯაყელი კიდევ უფრო შორს წავიდა. მან ერთიანი საქართველოსაგან სრული, პოლიტიკური და საეკლესიო სეპარატიზმი დაიხატა მიზნად. მოიტაცა მცხეთის საგამგებლო ვარძიისა და საფარის ეპარქიები და სამცხის სხვა ეპარქიებთან ერთად მანყვერელ მთავარეპისკოპოსს დაუქვემდებარა. მანყვერელი, თავის მხრივ, წირვა-ლოცვაში საქართველოს მეფისა და კათალიკოს-პატრიარქის ნაცვლად ანტიოქიის პატრიარქს იხსენიებდა. ეს სამცხის ეკლესიის დამოუკიდებლობის, საქართველოს საპატრიარქოსაგან გამოყოფის გამოცხადებას ნიშნავდა. დასავლეთ საქართველოში საქმეების მოგვარების შემდეგ ალექსანდრე I სამცხეში გადავიდა. 1415 წელს კოხტასთავთან (დღევანდელი ასპინძის მუნიციპალიტეტი) ბრძოლაში დაამარცხა

და ტყვედ ჩაიგდო ივანე ჯაველი. დამორჩილებულმა ათაბაგმა შენდობა სთხოვა მეფეს. ალექსანდრემ, როგორც ჩანს, ჩათვალა, რომ საქმარისად ასწავლა ჭკუა გათავებებულ მთავარს, აღარ დასაჯა, შეინყალა და ძველ პატივში აღადგინა. თავისი პოზიცია სამცხეში კი იმით გაამყარა, რომ „დაიპყრნა ყოველნი ციხენი და ექსორია-ჰყვნა ურჩნი... და დასხნა ერისთავნი თვისნი“. ამის შემდეგ სამცხის ეკლესიის საკითხიც უპრობლემოდ მოგვარდა. მანვერეულმა მთავარეპისკოპოსმა გერასიმემ „ერთგულებისა და ფიცის ნიგნი“ მისცა „წმინდასა და ქრისტეს მიერ კურთხეულსა“ საქართველოს კათალიკოს-პატრიარქ მიქაელს (1419-1424 წწ), რომ ის და მისი მომდევნო მანვერეული ნირვა-ლოცვაში მხოლოდ საქართველოს მეფეთა და კათალიკოსთა მლოცველნი და მოხსენებელნი იქნებოდნენ, აღარ ასხენებდნენ ანტიოქიის პატრიარქებს და არც ვარძიისა და საფუარის წინამძღვრებს აკურთხებდნენ თვითნებურად.

ალექსანდრა I-ის საეკლესიო პოლიტიკა და აღმშენებლობა

ალექსანდრე I-ს ძალიან კარგად ჰქონდა გაცნობიერებული ქართული მართლმადიდებელი ეკლესიის მნიშვნელობა ქართველი ერის მორალურ, ზნეობრივ ცხოვრებაში, ეროვნული თვითმყოფადობის შენარჩუნებაში, მისი როლი და ღვაწლი საქართველოს ერთიანობისა და ტერიტორიული მთლიანობისთვის ბრძოლაში. როგორც ვხედავთ, საქართველოს საპატრიარქოს პოზიციამ უმნიშვნელოვანესი როლი შეასრულა სამცხის ათაბაგთა სეპარატიზმის დაძლევაში. „კაცი სახიერი და სწავლული ყოვლისავე საღმრთოთა და საეროსა ზნეობითა აღსავსე“, „სამღუდელოთა პატივისმცემელი, ეკლესიათა მამულებელი და შემამკობელი“ ალექსანდრე I „უსჯულო თემურისაგან სრულიად აოხრებულ და იავარ-ქმნილ“ ქვეყანაში გამეფებისთანავე იწყებს ფართო სააღმშენებლო-სარეგისტრაციო სამუშაოებს. 1425 წელს, სამეფო კარის უსახსრობის გამო საეკლესიო სახელმწიფო გადასახადი „მალი“ დაწესდა – ერთ კომლზე (ოჯახზე) 40 თეთრი. რუისის, ნაბახტევის, ულუმბოს, დავით გარეჯისა და სხვა ეკლესია-მონასტრების აღდგენა-განახლებას ადასტურებს რუისის სააღმშენებლო (აღდგენის) წარწერა, ნაბახტევის მოხატულობა, შემორჩენილი ისტორიული დოკუმენტები. განსაკუთრებული ყურადღება დაეთმო სვეტიცხოვლის. ბებოის, ქუცნა ამირეჯიბის მეუღლის, რუსას (†1413 წ.), მიერ დაწყებული რესტავრაცია ალექსანდრე I-მა 1431 წელს დაასრულა. ორ ათეულზე მეტი „წყალობის სიგელი ალექსანდრე მეფისა სვეტიცხოვ-

ლისადმი“ გვამცნობს საპატრიარქო ტაძრის სამამულე მფლობელობის აღდგენასა და გაფართოვებას.

1440 წელს გაცემულ სიგელში ალექსანდრე გვაუწყებს: „რაოდენნი საქართველოსა ციხენი, საყდარნი და მონასტერნი არიან, ყოველნივე სრულიად ახლად აღვაშენენ და შევამკვენ“. ასეთი შეფასება, რა თქმა უნდა, გაზვიადებულია და გადაჭარბებული, მაგრამ ალექსანდრე I-ის სააღმშენებლო მღელვანობა რომ ნამდვილად გამოჩენილი იყო და ამ მხრივ „გარდამატა სხვათა მეფეთა საქართველოსა“ ამას ქართველი მემატიანეებიც აღნიშნავენ.

1440 წლის სიგელით „მალი“ გააუქმეს.

ალექსანდრე I ცდილობდა საზღვარგარეთის ქართული სავენებისთვისაც არ მოეკლო ყურადღება. ის მატერიალურად შეენია ათონის ქართველთა მონასტერსა და იერუსალიმის ჯვრის მონასტერს. ჯვრის მონასტერს მისი ოჯახის წევრებმა და სამეფო კარის მოხელეებმაც გაუწიეს დახმარება. ალექსანდრე მეფეს, მის მეუღლეს – თამარს, ძმას – გიორგის, ქუცნა და რუსა ამირეჯიბებს, ქუცნას ძეს – რამინს (ალექსანდრეს ბიძა), და მეფის მოღარეთუხუცესს – ხელა თავხელიძეს, მონასტრის კრებულმა ალაპები გაუწინა.

შუარა-ფლორენციის კრება

კვლავ მაღალია საქართველოს ეკლესიის საერთაშორისო ავტორიტეტი. ფარა-ფლორენციის საეკლესიო კრებაზე (1437-1439 წწ) ქართული ეკლესიის დელეგაცია მესხეთე ადგილზე, ოთხთა პატრიარქთა (კონსტანტინეპოლის, ანტიოქიის, ალექსანდრიის, იერუსალიმის) შემდეგ იდგა და ფაქტობრივად, ქრისტიანულ სამყაროში მართლმადიდებლობის უპირველეს დამცველად წარმოჩინდა საქართველო ამ კრებაზე. ქართული ეკლესიის წარმომადგენლების, გრიგოლ და იოანე ეპისკოპოსების, მტკიცე პოზიციამ განაპირობა დიდ წილად, რომ ვერ მიიღეს ე.წ. „ფლორენციის უნია (შეერთება) – მართლმადიდებელი და კათოლიკური ეკლესიების გაერთიანება, რომის პაპის ზუნეაჟი ხელისუფლებისა და სულწმინდის გამომავლობის კათოლიკური ფორმულირების აღიარებით. ალექსანდრიის, ანტიოქიისა და იერუსალიმის პატრიარქებმა 1443 წელსა და 1450 წელს საეკლესიო კრებები მოიწვიეს, რომლებზეც უნის ყველა ხელმოწერი მღვდელმთავარი, მათ შორის, კონსტანტინეპოლის პატრიარქი გრიგოლ მამუ, მწვანელებად გამოაცხადეს და განკვეთეს. იგივე ბედი ეწია რუსეთის ეკლესიის წარმომადგენელ მიტროპოლიტ ისიდორეს. უნიაზე ხელის მოწერის გამო მიტროპოლიტიბიდან გადააყენეს და დაიჭირეს კიდევ.

ალექსანდრე I-ის საგარეო პოლიტიკა

ალექსანდრე I საკმაოდ ფრთხილი პოლიტიკოსი იყო. 1416 წელს შავბატკინაიანთა გამგებელი ყარა-იუსუფი ახალციხეს დაესხა თავს. სომეხი ისტორიკოსის, თომა მენოფეცის, (XV ს-ის I ნახევარი) ცნობით, მიზეზი ადგილობრივ მაჰმადიანთა საჩივარი გახდა: ვილაც გაქრისტიანებულ საპარსელს, ქართველ და სომეხ ახალგაზრდებთან ერთად ღორის ხორცი უჭამია და ძელები მგნთში შეუყრია. შეურაცხყოფილმა მუსლიმებმა ყარა-იუსუფს სახოვეს დაცვა. ყარა-იუსუფმა ახალციხელ მუსლიმთა დახმარებით ქალაქი აიღო, ქრისტიანები ამოხოცა და დიდი ნადავლით დატვირთული უკან გაბრუნდა. საქართველოს მეფემ გამონეწევა უპასუხოდ დატოვა, ხელსაყრელ დროს დაელოდა. ეს დროც მალე დადგა. 1420 წელს ყარა-იუსუფი გარდაიცვალა. ალექსანდრე I-მა ირანის მმართველ შაჰ-რუჰთან, შარვანშაჰ ხალილულაჰთან და შაქისელ სადი აჰმადთან ერთად 1421 წელს დაამარცხა ყარა-იუსუფის მემკვიდრე, ისაკიდრე.

ალექსანდრე I-ის აქტიური საგარეო პოლიტიკა, ძირითადად, მაჰმადიანთაგან მიტაცებული საქართველოს სამხრეთის რეგიონების დაბრუნებისაკენ იყო მიმართული. 1431 წელს ქართულმა ჯარმა ლორე გაათავისუფლა. შტეგეის დანაყების წინ საქართველოს კათალიკოს-პატრიარქმა, თეოდორე III-მ, მგზნებარე სიტყვით მიმართა ჯარს, თავგანწირული ბრძოლისკენ მოუწოდა და განუცხადა, რომ „ომსა შიგან აღსრულებულთა ქრისტესთვის ნამებულთა გვერდით“ დაუმკვიდრდებოდათ საუკუნო სასუფეველი.

1434-1435 წლებში სივნიეთიც (თანამედროვე ყარაბაღი) ასევე იარაღის ძალით გაათავისუფლეს. განსაკუთრებით გამოუჩენია თავი ამ ბრძოლებში ბეჰქენ ორბელიანის. დაუფასდა ბეჰქენს განწირი ძალისხმევა. ალექსანდრე I-მა გაითვალისწინა მისი პირადი დამსახურება, ორბელ//ორბელიანთა ძველი სამოხელეო და სამამულე მფლობელობა და ლორე გადასცა საგამგებლოდ. ლორე-სივნიეთის შემოერთებით საქართველოს მოსახლეობას 60 ათასი კომლი შეემატა. ამ მხარეთი აღდგა ქართული ფეოდალური მინისმფლობელობა.

ალექსანდრე I-ის წარმატებული საგარეო პოლიტიკის შედეგად კვლავ საქართველოს მოხარკე ქვეყნები გახდნენ განძა, შარვანი და დარუბანი.

ალექსანდრე I არაერთ სიგელში ხაზგასმით აღნიშნავს თავის დამსახურებას მტრის წინააღმდეგ ბრძოლაში: „აგარის ნათესავნი მტერნი და წინააღმდეგომნი ქრისტიანეთანი სამარადისოდ ღორისგოდ და უკუწეცულ არიან, და... ეერავინ მკადრეს არს წინააღმდეგომად ჩუენდა“. ალექსანდრე I-მა ეპითეტი „დიდი“, მართლაც

მრავალმხრივი ნაყოფიერი მოღვაწეობისთვის (1440 წლამდე), სიცოცხლეშივე დაიმსახურა.

ალექსანდრე I-ის მეუფობის უკანასკნელი წლები

1440 წელს ყარა-ყონლუს მმართველი ჯეჰან-შაჰი მოადგა საქართველოს, დანებება და ხარკი მოსთხოვა მეფე ალექსანდრეს. უარის მიღების შემდეგ შემოიჭრა საქართველოში. ჯერ სამშვილდე აიღო. უამრავი ადამიანი დახოცა, 100 ათასამდე დაატყვევა. 1664 მოკვეთილი თავისგან მინარეთი აღმართა. შემდეგ თბილისს დაესხა თავს. სამიწლად ააოხრა ქალაქი და გაუღლიტა მოსახლეობა.

ამკარად გამოჩნდა სამეფო კარის სისუსტე. ეერ მოახერხა ალექსანდრე I-მა ძალების სრული მობილიზაცია ჯეჰან-შაჰისთვის ღირსეული წინააღმდეგობის გასაწევად. მეფე შეეცადა დიგომარეობის გამოსწორებას. ცენტრალური ხელისუფლების განსამტკიცებლად ცალკეულ მხარეთა მმართველებად თავისი შვილები დაადგინა. მათ დაუქვემდებარა „საქვეყნოდ გამრიგე“ მოხელენი (ერისთავთა ერისთავები, ერისთავები). ქართლი და იმერეთი უფრო ძეს, ვახტანგს, ჩააბარა. ქართლში „მასთან (ვახტანგთან) დააყენა“ დიმიტრი ბატონიშვილი, კახეთი მესამე ვაჟს, გიორგის, მიადო. საპირისპირო შედეგი გამოიღო ალექსანდრეს გატარებულმა რეფორმამ – ახლა უკვე ვახელმწიფების მოსურნე უფლისწულები დაუპირისპირდნენ ერთმანეთს. იმედგაცრუებულმა „მეფეთა-მეფემ“ შექმნილი ვითარებიდან გამოსავალი რომ ვერ მოძებნა, ტახტიდან გადადგა და ბერად აღიკვეცა ათანასეს სახელით.

ალექსანდრე (ათანასე) მალევე, 1442 წელს გარდაიცვალა. დაკრძალულია სვეტიცხოველში.

ვახტანგ IV

საქართველოს მეფე 1442-1445 წლებში. ქართულ წყაროებში იხსენიება „დავითიან-ბაგრატიონიანად, ღმრთივ-გვირგვინისან მეფეთ-მეფედ“.

მოღწეულია ვახტანგ IV-ის სახელით მოჭრილი ორი ტიპის ბილონის (დაბალი ხარისხის ვერცხლი) მონეტა:

1. შუბლზე ამოტიფრულია სამსტრიქონიანი ქართული ასომთავრული წარწერა: „ამერთო, გაუმარჯოს“; ზურგზე მოთავსებულია ასევე სამსტრიქონიანი ასომთავრული წარწერა, რომელიც შუბლის ლეგენდის გაგ-

რძელება: „მეფესა ვახტანგს“.

2. მონეტის შუბლზე ამოტიფრულია ორსტრიქონიანი ასომთავრული წარწერა: „მეფე ვახტანგ“; ზურგზე – ცხოველის გამოსახულება, რომელიც ძლიერ წაგავს სახედარს.

ალექსანდრე I დიდის ბერად აღკვეცის შემდეგ გა-მეფდა მისი უფროსი ძე, ვახტანგ IV. 1433 წელს ის უკვე ნაკურთხი იყო თანამოსაყდრედ მამის მიერ, საქართველოში არსებული წესის თანახმად, მისი დამოუკიდებელი მმართველობის დაწყება ტრადიციული საზეიმო ცერე-მონიით აღინიშნა: „შემოკრებითა კათალიკოზ-ეპისკო-პოზათა და დიდებულ-წარჩინებულთათა ეკურთხა მცხეთას“. ვახუშტი ბაგრატიონის დახასიათებით, ვახ-ტანგი „იყო ძლიერი, ტანითა ახოვანი, შემმართველი, პაეროვან-შუენიერი, მრისხანე სამხილი, უხვი, მდაბალი და სამეფდროთი სრული“.

ბერად აღკვეცამდე ცოტა ხნით ადრე, ალექსანდრე I-მა ვახტანგს ფანასკერტელის ასული, სითიხათუნი, შერთო, ქართლ-იმერეთის „გამრიგე მოხელეთა“ გამ-გებლად დანიშნა და ქართლში დამხმარედ ძმა, დიმიტრი, დაუწინა. ძმებს შორის იმთავითვე დაიძაბა ურთიერ-თობა. ბატონიშვილი დიმიტრი, მართალია, აღიარებდა ბაგრატს მეფედ, მაგრამ ამავე დროს შიდა ქართლში თავისი ხელისუფლების გავრცელებას ცდილობდა. XV საუკუნის შუა ხანებში შიდა ქართლის ფეოდალურ საგ-ვარეულოებს (ჯავახიშვილები, ფანასკერტელ-ციციშვი-ლები, ჩიჯავაძენი, ამილახორ-ზევდგინიძენი) სამამულე დავა ჰქონდათ ერთმანეთში. ბაგრატ IV და დიმიტრი გიორგიდნე თავიანთ სასარგებლოდ გაბოყვნებიანთ მათ შორის არსებული დაპირისპირება.

1444 წელს ყარა-ყოუნლუს ხელმწიფე ჯეჰან-შაჰი კვლავ შემოიჭრა საქართველოში. ამჯერად მტერი სამ-ხრეთ საქართველოს შეესია. ვახტანგ IV-მ სასწრაფოდ შეკრიბა ჯარი და ახალციხეზე მიმდგარ შავბატკიანებს მასსიკი ბრძოლა გაუშარათა. ჯეჰან-შაჰის ზარალი იმ-დენად დიდი იყო, რომ მეორე დღეს მან ევლარ გახედა ბრძოლის გაგრძელება და უკუიქცა.

იმავე წელს გარდაიცვალნენ ივანე ათაბაგი და დე-დოფალი სითიხათუნი. ვახტანგ IV-მ ივანეს ძე ალბუ-ლას უწვალობა სამცხის ათაბაგობა. სითიხათუნი მეფის ბრძანებით ბანაში დაკრძალეს. ამრიგად, წყაროების სიმწირის მიუხედავად, შემორჩენილი ფაქტები უფლებას გვაძლევს ვივარაუდოთ, რომ ალექსანდრე I-ის მეფობის დასასრულს საქართველოს ცენტრალურ ხელისუფ-ლებაში გაჩენილი კრიზისის ნიშნები გარკვეულწილად დაიძლია. სამწუხაროდ, ძალიან ხანმოკლე გამოდგა ვახტანგ IV-ის მეფობა. მისი გარდაცვალების გარემო-

ება და მიზეზი ცნობილი არ არის. დაკრძალულია ბანას საკათედრო ტაძარში, მეუღლის გვერდით.

დემეტრე III

დემეტრე//დიმიტრი III, თანამედროვე ქართულ ის-ტორიოგრაფიაში მიღებული თვალსაზრისით, მეფე არ ყოფილა. ფეოდალიზმის ხანის ქართველი ისტორიკოსე-ბიდანაც მხოლოდ „ახალი ქართლის ცხოვრების“ მეორე ტექსტის ავტორი იხსენიებს მას მეფედ. საისტორიო წერილობითი წყაროების განხილვისას, წარატოლ ძეგ-ლებთან (ისიც გვიანდელი ხანის) შედარებით უპირატე-სობა დოკუმენტურ მასალას უნდა მიენიჭოს. ჩვენამდე მოღწეულია დემეტრეს გაცემული სამი დოკუმენტი, რომლებშიც ის „მეფედ“ და „მეფეთ-მეფედ“ იწოდება. ასევე, „მეფედ-მეფედ“ იხსენიებს გარდაცვლილ დე-მეტრეს ძე, ქართლის მეფე კონსტანტინე II. ვახტანგ IV-ის გარდაცვალების შემდეგ სამეფო ტახტი კანონით დემეტრეს ეკუთვნოდა, როგორც უფროსს დარჩენილ ძმებს შორის. 1446 წლის 7 მარტს გაცემულ დოკუმენ-ტში დემეტრე III-ის მომდევნო ძმა, ალექსანდრე I დი-დის შვილებიდან რიგით მესამე, გიორგი (გიორგი VIII), მხოლოდ კახეთის მეფედ იწოდება, ხოლო 1447 წლის 25 დეკემბრის საბუთში კი სრულიად საქართველოს მეფედ არის მოხსენიებული. როგორც ჩანს, ამ დროისთვის დე-მეტრე III გარდაიცვალა და საქართველოს მეფე გახდა გიორგი VIII. ამდენად, დემეტრე III-ის მეფობა 1445-1447 წლებით უნდა დათარიღდეს.

ვახტანგ IV-ს მემკვიდრე არ დარჩა. 1445 წელს, მისი გარდაცვალების შემდეგ, საქართველოს მეფე ვახტან-გის მომდევნო ძმა, დემეტრე, გახდა.

„მეფე ვახტანგ მიიქცვალა და არა ესუა ძე. და დაჯდა მისი წილად უმწინარი (უმცროსი) ძმა მისი დიმიტრი. და ჰყვა მეუღლედ დედოფალი გაუწლადი. და მეფობდა კეთილითა და მშვიდობის-მყოფელობისა მეფობითა“, – სულ ესაა, რასაც დემეტრე III-ის მეფობის შესახებ გვაძეცნობენ საისტორიო თხზულებები. მისი მეფობის დროინდელი არც ერთი მეტ-ნაკლებად მნიშვნელოვანი ფაქტი არ არის დაფიქსირებული წყაროებში. სამოიდ შემორჩენილი დოკუმენტისა (შენიშნულების განახლების სიგელი შიომღვიმის მონასტრისადმი და ნასყიდობის დოკუმენტები) და მატიაანეების მწირი ინფორმაციის შეჯერებით, სავარაუდოდ, ვახტანგ IV-ის დროს შექმნი-ლი პოლიტიკური ვითარება უცვლელი დარჩა: დემეტრე III შეეგუა გიორგის კახეთში ბატონობას (ამას ნიშნავს

გიორგის „კახეთის მეფედ და „კახეთის უფლად“ მოხსენიება), ხოლო შვაბატკინიანი ჯეჰან-შაჰი – საქართველოს დაუმორჩილებლობას.

1447 წელს დემეტრე III-ის გარდაცვალების შემდეგ ტახტი მისმა უმცროსმა ძმამ, გიორგი VIII-მ, დაიკავა.

გიორგი VIII

საქართველოს მეფე 1447-1465 წლებში; კახეთის მეფე გიორგი I 1466-1476 წლებში. წყაროებში იხსენიებოდა: „იესიან-დავითიან-სოლომონიან-ბაგრატიონიანი; კახთა უფალი; კახეთის მეფე; აფხაზეთისა და ქართლისა მეფეთა-მეფე; ქართველთა, რანთა, კახთა და სომეხთა მეფე, შაჰნავაზ და შარვანავაზ, ჩრდილოეთისა, აღმოსავლეთით ვიდრე დასავლეთამდის ხელმწიფედ ფლობით მპყრობელი; ლიხთ იმერისა და ლიხთ ამერისა“ გამაერთიანებელი.

მოღწეულია გიორგი VIII-ის მოჭრილი მონეტები:

1. საქართველოს მეფობის პერიოდის (1447-1465 წწ) – შუბლზე ოთხსტრიქონიანი ქართული ასომთავრული წარწერით: „მეფეთა მეფე, მონა ლეთისა, გიორგი“. ზურგზე გამოსახულია ტომგელავა ჯვარი.

2. კახეთში მეფობის პერიოდის (გიორგი I, 1466-1476 წწ) – შუბლზე ორსტრიქონიანი ქართული ასომთავრული წარწერა: „მეფე გიორგი“. ზურგზე გამოსახულია რომელიღაც ცხოველის კონტურები ან გამოსახულების გარეშე.

ბატონიშვილი გიორგი – „კახთა უფალი“ და „კახთა მეფე“

ალექსანდრე I დიდის ბერად აღკვეცის შემდეგ გიორგი ნაკლებ ანგარიშს უწევდა თავის უფროს ძმებს, საქართველოს მეფეებს – ვახტანგ IV-სა და დემეტრე III-ს.

მამის მიერ ბოძებული, საქართველოს მეფეს დაქვემდებარებული კახეთის მმართველობით აღარ დაკმაყოფილდა, თავი კახეთის მეფედ გამოაცხადა. „კახეთისა მეფემან გიორგი, ძემან... სულკურთხეულისა მეფეთა-მეფისა და მონაზონისა ალექსანდრე დავითიან-ბაგრატიონისაჲმან...“ – ასეთი სახელდებით გასცემს შეწირულობის სიგელს 1446 წელს და მეფეთა მეფე დემეტრეს მოხსენიებას არც თვლის საჭიროდ. XVIII საუკუნის ქართველი ისტორიკოსებისათვის (ბერი ეგნატაშვილი, „ახალი ქართლის ცხოვრების“ II ტექსტის ავტორი) ის კახთა „უფალიც“ (პატრიონი, გამგებელი) არის და კახთა მეფეც. 1447 წლიდან გიორგი VIII სრულიად საქართველოს

მეფეა, რაც მის ტიტულატურაშიც აისახა – მეფე „აფხაზთა და ქართველთა, ლიხთ-იმერისა და ლიხთ-ამერის გამაერთიანებელი“.

გიორგი VIII-ის მეფობა პირობითად ორ ეტაპად შეიძლება გაიყოს: ანტიოსმალური კოალიციის შექმნის მცდელობის ჩაშლამდე და მის შემდეგ.

გიორგი VIII-ის საზიზი პოლიტიკა

გიორგი VIII-ის ხელმწიფობის დასაწყისში საქართველოს „მეფეთა-მეფის“ ხელისუფლება მთელი სისრულით ერცედედებოდა აღმოსავლეთ და სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოზე. 1447 წელს გიორგი VIII აქტიურად ჩაერია სამცხის ათაბაგ ალბულასა და მისი ძმის, ყვარყვარეს, დაპირისპირებაში. დიდი ჯარით გადავიდა სამცხეში, გამარჯვებული ყვარყვარე აიძულა დამორჩილებოდა და სამცხის ათაბაგობა კვლავ ალბულას უწყოლობა. 1551 წელს, ალბულას გარდაცვალების შემდეგ, მეფე გიორგიმ თვითონ დაადგინა ყვარყვარე სამცხის მთავრად. მოჩვენებითი აღმორჩნდა ყვარყვარეს მორჩილება. მამისეულ გზას დაადგა სამცხის მთავარი. ივანე ჯავახიშვილი მანაც საქართველოს საპატრიარქოსაგან სამცხის ეკლესიური გამოყოფა მოინდომა. ისარგებლა ანტიოქიელი მიტროპოლიტის, ვინმე „მცბიერი ბერძენის“ სტუმრობით და მცხეთის საკათალიკოსო ტახტის ნაცვლად, ანტიოქიის პატრიარქის უზენაესობა აღიარა. საქართველოს კათალიკოს-პატრიარქის დავით III-ის ენერგიულმა ღონისძიებებმა ამჯერადაც ჩაშალა სამცხის ათაბაგის სწრაფვა საეკლესიო სეპარატიზმისაკენ.

დასავლეთ საქართველოში რაიმე აშკარა პროტესტი ან ამბოხი გიორგი VIII-ის წინააღმდეგ არ ყოფილა, მაგრამ, ფაქტობრივად, დამოუკიდებელი ხელისუფალნი არიან დადიანი, გურიელი, შერვაშიძე და ალექსანდრე I დიდის ძმისშვილი, იმერეთის ერისთავი ბაგრატ გიორგის ძე (1465 წლიდან ქართლ-იმერეთის მეფე ბაგრატ II). 1455-1457 წლებში ის უკვე მეფედ (იმერეთის) იწოდება. თანამედროვეთათვის ოდიშის მთავარი, საქართველოს სამეფო კარის მოხელე, მანდატურთუხუცესი ლიპარიტ დადიანი მთელი სამეგრელოს ბატონია, ხოლო ბაგრატ გიორგის ძე – ქუთაისის მეფე.

გიორგი VIII-ის საგარეო პოლიტიკა

1470-იანი წლების დასაწყისამდე საგარეო ურთიერთობის მხრივ მშვიდი, სტაბილური ვითარებაა. თურქმანული სახელმწიფოები ერთმანეთთან ბრძოლით არიან დაკავებული და საქართველოს არ აწუხებენ. 1447 წლი-

სათვის გამოაჩვენა მოიპოვა თეთრბატკინანმა (აყ-ყო-ნილუ) უზუნ-ჰასანმა (გრძელი ჰასანი), რომელიც ჯერ კიდევ არ ამჟღავნებდა აგრესიას საქართველოს მიმართ.

მოკავშირეებმა მოიპოვეს საქართველოს ოსმალთაგან შევიწროებული ბიზანტიის იმპერია.

საქართველო-ბიზანტიის პოლიტიკური კავშირის განსამტკიცებლად ორი ქვეყნის სამეფო ოჯახებს შორის დინასტიური ქორწინება დაიგეგმა. 1449 წელს შედგა ბიზანტიის უკანასკნელი იმპერატორის, კონსტანტინე XI-ისა და გიორგი VIII-ის ერთ-ერთი ასულის ნიშნობა. სამწუხაროდ, ქორწინებამდე საქმე ვერ მივიდა. 1453 წლის 29 მაისს ოსმალეთის სულთანმა, მეჰმედ II-მ, კონსტანტინოპოლი აიღო. კონსტანტინე XI პალეოლოგოსი მტერს შეაკეცა. ეს იყო უმძიმესი დარტყმა მთელი კულტურული სამყაროსათვის და, კერძოდ, საქართველოსთვის. 1461 წელს ოსმალთა მიერ ტრაპიზონის იმპერიის აღებით საქართველოს გარშემო მაჰმადიანურ სახელმწიფოთა რკალი შეიკრა. შავი ზღვა „თურქეთის ტბად“ იქცა. საქართველო მოწყდა ცივილიზებულ დასავლეთს და მარტოდ დარჩენილ არსებობისა და ეროვნული თვითმყოფადობის შენარჩუნებისათვის ბრძოლის პერსპექტივად შერჩა.

ანტიოსმალური კოალიციის შეშლის უპირატესი მცდელობა

1459 წელს საქართველოში ჩამოვიდა რომის პაპის, პიო II-ის (1458-1464 წწ.), ელჩი, ლუდოვიკო ბოლონიელი, რომელიც აღმოსავლეთის ქვეყნებს დასავლეთ ევროპის სახელმწიფოებთან ერთად მოუწოდებდა ჯვაროსნული ომისკენ კონსტანტინოპოლისა და იერუსალიმის გასათავისუფლებლად. საქართველოს მეფე-მთავრებმა რელიგოზურად შეაფასეს შექმნილი ვითარება და უწყყმანოდ დასთანხმდნენ ლაშქრობაში მონაწილეობაზე.

გიორგი VIII-ისა და ყვარყვარე ათაბაგის ევროპულ მონარქთათვის გაგზავნილი წერილებიდან ვიგებთ, რომ ქართველმა მეფე-მთავრებმა ერთმანეთს შორის შუღლი შეწყვიტეს და ჯარები გაამზადეს საბრძოლველად.

საქართველოდან 100-ათასკაციანი ლაშქარი გამოდიოდა: გიორგის VIII – 40 ათასი, ბაგრატ მეფესა და დადიანს ერთად – 40 ათასი, ყვარყვარეს – 20 ათასი მებრძოლი გამოჰყავდა; კოალიციას უერთდებოდა ტრაპიზონის მეფე დავითი 30 ათასი მეომრით და კილიკიის სომხეთის მეფე – 20 ათასი მებრძოლი. საქართველოს შეთავაზებით ლაშქრობაში მონაწილეობის მზადყოფნა გამოთქვა უზუნ-ჰასანმაც.

ნინასწარმეტყველური აღმოჩნდა ყვარყვარე ათა-

ბაგის გაფრთხილება, რომ ხელიდან არ გაეშვათ ასეთი ხელსაყრელი დრო: „უწყოდეთ კარგად, რომ თუ ახლა ჩვენთან ერთად არაფერს იმოქმედებთ, შემდგომში კიდევ რომ გულით მოინდომოთ, ვერაფერს გაარჩევთ, რადგან ურჯულო ოსმალეთი მუდამ დღე ძლიერდება და ვეღარც შევიძლებთ შემდეგში გულმოდგინედ შეერთებას, როგორც ახლა ვართ“.

მოკავშირეთა ელჩები ლუდოვიკო ბოლონიელის მეთაურობით დასავლეთ საქართველოდან ჩრდილოეთ კავკასიით, მდინარე დონიდან მდინარე დუნაის (უნგრეთი), ქ. ვენის, რომის საღმრთო იმპერიის, ვენეცია-ფლორენციის გავლით რომში ჩავიდნენ და 1460 წლის 20 დეკემბერს წარსდგნენ პიუს II-ის წინაშე. რომის პაპმა მათ სამწუხარო ამბავი დაახვედრა – 1459 წელს მანტუაში (იტალია) მოწვეული კონგრესი, სადაც პაპს ჯვაროსნული ლაშქრობის დაწყება უნდა გამოეცხადებინა, 1460 წლის იანვარში უშედეგოდ დასრულდა. ევროპელმა მონარქებმა ოსმალეთთან ბრძოლაზე უარი განაცხადეს.

რომის პაპის თხოვნით აღმოსავლეთის ელჩები ლუდოვიკო ბოლონიელთან ერთად საფრანგეთის მეფე შარლ VII-სა და ბურგუნდიის პერცოგ ფილიპე III „ჰეტილს“ ეწვივნენ. მათი იქ ყოფნის დროს შარლ VII გარდაიცვალა. მის მაგივრად გამოეცხადებულ ლუი XI-სთანაც ჰქონდათ ელჩებს აუდიენცია. სამივე ხელისუფალმა დიდი პატივით მიიღო ისინი, მაგრამ კოალიციაში შესვლაზე უარი განაცხადეს. მოკავშირეთა ელჩობა უკან ხელმოცარული დაბრუნდა.

პართიანი ქართული ფეოდალური მონარქიის დაშლა

ანტიოსმალური კოალიციის ჩაშლის შემდეგ დაპირისპირებამ ქართველ მეფე-მთავართა შორის ახალი ძალით იფეთქა. ნამომწყები კვლავ სამცხის მთავარი ყვარყვარე იყო.

1461 წელს უზუნ-ჰასანი სამცხეს მოადგა. ყვარყვარემ, მისი მაგივრად, რომ გიორგი VIII-ისათვის ეთხოვა თანადგომა და ასე დაეცვა თავისი სამთავრო, პირიქით, მომხდურთან მოკავშირეობა არჩია – ლორეს ციხე-ქალაქის აღებაში დაეხმარა. ალექსანდრე I დიდის მიერ „გაგრიანთავან“ გათავისუფლებული ეს უმნიშვნელოვანესი სტრატეგიული პუნქტი კვლავ მტრის ხელში აღმოჩნდა.

ყვარყვარეს ნაქტუებით ბაგრატ ერისთავიც აუმხედრდა გიორგი VIII-ს. მისი იმერეთის მეფედ აღიარებისა და მხარდაჭერის სანაცვლოდ, „მეფეთ ყმობისაგან გათავისუფლებას“ შეჰპირდა დადიანს, გურიელსა და შერვაშიძეს.

გიორგი VIII-მ ურჩი ყმების დასჯა გადანყვიტა. ბაგრატიანე დაესხა თავს და ყვარყვარეს წინააღმდეგაც გაილაშქრა. ორივე ბრძოლა წააგო საქართველოს მეფემ. 1462 წელს ჩიხორთან (იმერეთი) განცდილი მარცხის შემდეგ ქართლში დაბრუნება მაინც თუ მოახერხა, 1465 წელს ფარავნის ტბასთან (ჯავახეთი) დაბანაკებული მეფე სულაც ტყვედ ჩაიგდო ყვარყვარე ჯაყელმა. შექმნილი სიტუაციით ყველაზე მეტად ბაგრატმა ისარგებლა, სასწრაფოდ გადავიდა ქართლში და თავი საქართველოს მეფედ გამოაცხადა. ეს ყვარყვარეს გეგმებში არ შედიოდა. მისი მიზანი ცენტრალური ხელისუფლების დაკნინება იყო და არა ერთი მეფის მეორეთი შეცვლა. სამცხის მთავარმა გიორგი VIII საპყრობილედან გამოუშვა, თავისი ასული შერთო ცოლად და ჯარიც მიაშველა ბაგრატის წინააღმდეგ საბრძოლველად. გიორგი VIII-მ ქართლის დაბრუნება მაინც ვერ შეძლო, მხოლოდ კახეთში მოახერხა თავისი ხელისუფლების აღდგენა.

ამრიგად, ერთიანი ქართული ფეოდალური მონარქიის უკანასკნელ მეფეს, გიორგი VIII-ს საბოლოოდ კახეთიღა შერჩა სამართავად. საქართველოს მეფე გიორგი VIII კახეთის მეფე გიორგი I გახდა და ბაგრატიონთა კახეთის შტოს დაუდო სათავე.

ლიხთიშეჩეთის მეფეები
XIII-XIV სუკუნეებში

დავითი

იხ. დავით VI ნარინი, რუსუდან მეფის ძე. საქართველოს მეფე 1245-1259 წლებში. დასავლეთ საქართველოს (ლიხთიმერეთის) მეფე 1259-1293 წლებში.

კონსტანტინე I

ლიხთიმერეთის მეფე 1293-1327 წლებში. დავით ნარინის გარდაცვალების შემდეგ ტახტზე ავიდა მისი შვილი, კონსტანტინე. მას ტახტს თავიდანვე ეცილებოდა უმცროსი ძმა, მიქელი. შესაბამისად, კონსტანტინემ მთელი თავისი მეფობის პერიოდი შიდაშლილობასთან ბრძოლას შეაღწია. მიქელმა დაიკავა რაჭა-ლეჩხუმი და არგვეთი, რამაც საფუძველი დაუდო ლიხთიმერეთის ტერიტორიების დაქუცმაცებას. დასავლეთ საქართველოს დიდმა ფეოდალებმა თავიანთი ტერიტორიები თითქმის დამოუკიდებელ სამთავროებად აქციეს: დადიანმა – სრულიად ოდიში ანაკოფიამდე, შარვაშიძე – აფხაზეთი, გურიელმა – გურია, ხოლო „სევანთა ერისთავმან სევანეთი“.

მოუხედავად რთული ვითარებისა, კონსტანტინემ მაინც მოახერხა იერუსალიმის ჯვრის მონასტრის განახლება და სარესტავრაციო სამუშაოების ჩატარება, რის გამოც განუწესებიათ „აღაპი და პანაშვიდი აფხაზთა მეფეთ მეფისა კონსტანტინესი, ჯვრისა მონასტრისა ახლად შემკაზმვისა.“

მეფე კონსტანტინე გარდაიცვალა 1327 წელს.

მიქელი

ლიხთიმერეთის მეფე 1327-1329 წლებში, დავით ნარინის ძე. იგი გამეფდა ძმის, კონსტანტინეს გარდაცვალების შემდეგ. მისივე ძალისხმევით არეული ქვეყანა თავადაც ელარ დაანაო და მართვის სადავეები მთლიანად ხელიდან გაუშვა. მისი მეფობა ხანმოკლე აღმოჩნდა. იგი ტახტზე ასულიდან სამ წელიწადში გარდაიცვალა.

მეფის გარდაცვალებისთანავე გიორგი V ბრწყინვალე გადავიდა იმერეთში, ქუთაისი დაიკავა და საქართველო კვლავ გააერთიანა. ტახტის მემკვიდრე ბაგრატს კი შორაპნის ერისთავობა უბოძა.

ალექსანდრე I

ლიხთიმერეთის მეფე 1387-1389 წლებში, დავით ნარინის ჩამომავალი, იმერეთის (შორაპნის) ერისთავის, ბაგრატ I-ის, ძე. იგი მამის გარდაცვალების შემდეგ (1372 წ.) საქართველოს მეფემ, ბაგრატ V-მ (1360-1393 წწ.), იმერეთის ერისთავად დაადგინა. მისი რეზიდენცია შორაპანი გახლდათ.

როდესაც ბაგრატ V თემურ-ლენგმა დაატყვევა, ალექსანდრემ დრო იხელთა, მეფეს განუდგა „დაიპყრა იმერეთი... ინოდა მეფედ და ეკურთხა გელათს.“ დასავლეთ საქართველოს დიდი ფეოდალები ბაგრატის ერთგულებას ინარჩუნებდნენ და ალექსანდრეს მეფედ არ სცნობდნენ. მას დიდი ძალისხმევა დაეჭირდა, რომ იმერეთის ციხეები დაეკავებინა, თუმცა ქუთაისში გამაგრება მაინც ვერ შეძლო. იგი ტახტზე ასულიდან მესამე წელს გარდაიცვალა.

გიორგი I

ლიხთიმერეთის მეფე 1389-1392 წლებში, ალექსანდრე I-ის ძმა. მეფე გიორგიმ შეძლო იმერეთის დიდი ნაწილის შემოშტკიცება. ცდილობდა დამოუკიდებელ მთავართა დამორჩილებასა და სამთავროებზე სამეფო ხელისუფლების გაღების გავრცელებას. ამ მიზნით მან გაილაშქრა ვამიყ დადიანზე, „რამეთუ უკეთუ სძლოს და დაიმორჩილოს იგი, სხვანიცა ყოველნი დაიპყრას“. მან შეერბა „სპანი იმერთაი და ნარეიდა და შთავიდა ოდიშს“. ამ ბრძოლაში გიორგი მეფის ლაშქარი დამარცხდა. თავად გიორგი ბრძოლის ველზე დაიღუპა.

გიორგის დაღუპვის შემდეგ მისი შვილი – დიმიტრი, ძმა – კონსტანტინე, და მისიწული – ალექსანდრე, გაიქცნენ ბასიანს და რამდენიმე წელი ლტოლვილობაში დაჰყვეს.

კონსტანტინე II

ლიხთიმერეთის მეფე 1396-1401 წლებში. 1396 წელს ოდიშის მთავრის, ვამიყ დადიანის, გარდაცვალების შემდეგ ლტოლვილობაში მყოფი კონსტანტინე, გიორგი I-ის ძმა, იმერეთში ჩამოვიდა და მომხრეთა დახმარებით ტახტზე ავიდა. კონსტანტინემ დაიკავა იმერეთის ციხეები და შეუდგა ურჩი მთავრების დამორჩილებას, მაგრამ უშედეგოდ. მეფის დალუპვის (მოკლეს ჩალიანს) შემდეგ, რადგან მას მემკვიდრე არ დარჩენია, ერთიანი საქართველოს მეფემ, გიორგი VII-მ (1393-1407 წწ), მამია დადიანის დახმარებით იმერეთი ისევ თავისი იურისდიქციის ქვეშ მოაქცია. დადიანის მონდობებით ტახტის მაძიებელი დიმიტრი გიორგის ძე დაატყვევეს და გიორგის გადასცეს. მან დიმიტრის „არა რაი ავნო. არამედ წარავლინა ქართლს ... დაასადგურა სარჩოთი და იმყოფებოდა მუნ.“

ქართლის მეფეები

კონსტანტინე II

საქართველოს მეფე 1466-1478 წლებში, ქართლის მეფე 1478-1505 წლებში. წყაროებში იხსენიება, როგორც „იესიან დავითიან ბაგრატიონი“ ან „ლიხთ-იმერისა და ლიხთ-ამერის, აფხაზთა, ქართველთა, რანთა, კახთა, სომეხთა მეფე, შანშე და შარვანშე, აღმოსავლეთით დასავლეთამდე მპყრობელი; გამაერთიანებელი ლიხთ-იმერისა და ლიხთ-ამერისა“ (1488 წლის საბუთი).

ბაგრატიონი და ბრძოლა ქვეყნის გაერთიანებისთვის

კონსტანტინე II-ის გამეფება ერთიანი საქართველოს დაშლის პერიოდს დაემთხვა, მას გამეფება მეტად რთულ პერიოდში, ბაგრატიონების სამეფო ოჯახის ურთიერთდაპირისპირებისა და საგარეო მტერთან ბრძოლების ფონზე მოუხდა. კონსტანტინე ალექსანდრე I დიდის ვაჟის, „პროვინციის მეფე“ დიმიტრისა და მისი მეუღლის, გულქანის, შვილი იყო.

კონსტანტინეს მამა, დიმიტრი, შიდა ქართლის ნაწილს ფლობდა და მეფედ იწოდებოდა, თუმცა თავის ძმას, მეფეთ მეფე გიორგი VIII-ს, ემორჩილებოდა. 1465 წელს ფარავნის ტბასთან გიორგი VIII-სა და მესხეთის მთავარ ყვარყვარე II-ს შორის გამართულ ბრძოლაში კონსტანტინე ბიძის, გიორგი მეფის, ბანაკში იყო და ყვარყვარეს ტყვეობას ძლივს გადაურჩა.

კონსტანტინეს ბიძა, გიორგი VIII, იძულებული გახდა 1466 წელს ერთიანი სამეფოს ტახტი დაეტოვებინა და კახეთში თავის საუფლისწულო მამულში წასულიყო, მან სათავე დაუდო კახეთის ბაგრატიონთა სამეფო შტოს. თბილისში სამეფო ტახტი დასავლეთ საქართველოს ერისთავმა, ბაგრატმა (ალექსანდრე I დიდის ძმის გიორგი „პროვინციის მეფის“ შვილი), დაიკავა, მას დიდი დახმარება მესხეთის მთავარმა, ყვარყვარე II-მ (1451-1498 წწ), გაუწია. ბაგრატს მხარს უჭერდნენ დასავლეთ საქართველოს მთავრებიც, რომელთაც ბაგრატის დახმარების სანაცვლოდ თავის საგამებელოში გარკვეული უფლებები მოიპოვეს, რასაც რამდენიმე ხნის შემდეგ დასავლეთ საქართველოში ნახევრად დამოუკიდებელი სამთავროების (ოდიში, გურია, აფხაზეთი, სვანეთი) წარმოშობაც მოჰყვა.

ბაგრატ VI-მ იმერეთი და ქართლი „დაიჭირა“. 1466 წელს, ბაგრატ VI-ის გამეფების შემდეგ, კონსტანტინემ აღიარა იმერეთ-ქართლის ტახტზე მისი უფლება, თავის მხრივ, ბაგრატს მას „ძმასა“ და „პატრონს“ უწოდებდა. ზოგიერთი დოკუმენტის მიხედვით, ბაგრატი კონსტანტინესთან ერთად თანამეფედაც იხსენიება. მაგალითად, 1468 წელს ერთ-ერთ წყალობის სიგელს ბაგრატი და კონსტანტინე ერთად გასცემენ და ერთმანეთს ძმებს უწოდებენ. „ჩვენ, ორისავე ტახტისა და სახელმწიფოსა, ლიხთ-იმერისა და ლიხთ-ამერისა ღმრთივ გუიგვუინოსანმან მეფეთ-მეფემან ბაგრატ, და ძმამან ჩვენმან პატრონმან კონსტანტინემ. ნებითა მღრთისაითა აფხაზთა, ქართველთა, რანთა, კახთა და სომეხთა მეფისა, შანშა და შარვანშა და ყოვლისა აღმოსავლეთისა დასავლეთამდის თვით ფლობით ხელმწიფეთ მპყრობელისა...“.

მაგრამ ასეთი ვითარება დიდხანს არ გაგრძელდა, კონსტანტინე რამდენჯერმე განუდგა ბაგრატს და გამეფებას შეეცადა. თანამეფობა „ორიანობა“ შეცვალა. მეცნიერთა ნაწილი მიიჩნევს, რომ „ორიანობა“ ბაგრატისა და კონსტანტინეს თანამეფობაზე მოუთითებს, ნაწილი კი აღნიშნავს, რომ „ორიანობა“ თანამეფობის შემდგომი ეტაპი და სწორედ ბაგრატსა და კონსტანტინეს დაპირისპირების გამო შექმნილი რეალობა იყო, როდესაც ორი ურთიერთდაპირისპირებული მეფე ერთდროულად მეფობდა.

მეფე ბაგრატ VI-ის გარდაცვალების შემდეგ ზემოთ აღწერილი სიტუაცია შეიცვალა, კონსტანტინეს, როგორც ბაგრატის პოლიტიკურ მემკვიდრეს, იმერეთიც თავის სამეფოდ მიაჩნდა, მაგრამ კონსტანტინეს ქართლში გამეფებისთანავე ქუთაისის ტახტი ალექსანდრე ბაგრატის ძემ დაიკავა. თუმცა ალექსანდრე ადგილობრივ მთავრებს (დადიან-გურიელი, შერვაშიძე და გელოვანი) არ მოსწონდათ და არც მეფედ ცნობდნენ. ეს მდგომარეობა კონსტანტინემ თავის სასარგებლოდ გამოიყენა, ლიხთიმერეთში ჯარით გადავიდა, მიიმხრო ალექსანდრეს მოწინააღმდეგე დიდებულები და ადვილად მოახერხა დასავლეთ საქართველოში გაბატონება, ალექსანდრე ბაგრატის ძე კი რაჭაში გაიქცა. 1478 წლიდან კონსტანტინე II „ლიხთ-ამერის და ლიხთ-იმერის“ მეფე გახდა. აქვე გახსათვალისწინებელია, რომ კახეთში დამკვიდრებული გიორგი VIII (კახეთში – გიორგი I) აღარ

ერეოდა დანარჩენი საქართველოს საქმეებში და არც ბაგრატი და კონსტანტინე ცდილობდნენ მის წინააღმდეგ რაიმე მოემოქმედებინათ, ხოლო 1476 წლიდან კახეთში გიორგის ძე, ალექსანდრე I, მეფობდა. როგორც ივ. ჯავახიშვილი აღნიშნავს, საყარაუდოდ, „კონსტანტინე მეფეთ-მეფე და ალექსანდრე კახთა მეფე ერთმანეთს დაეზავნენ და თავიანთი სამფლობელოების საზღვრებზე საბოლოოდ შეთანხმდნენ“.

კონსტანტინე მეფეთ მეფობა დიდი ხნით ვერ შეინარჩუნა, ქართლ-იმერეთის გაერთიანების ამ წარმატებულ მცდელობას ხელი კვლავ მესხეთის მთავარმა ყვარყვარემ შეუშალა. ქართლის მეფესა და ყვარყვარეს შორის მთავარი ბრძოლა 1483 წელს არადეთთან გაიმართა. ბრძოლაში ყვარყვარემ გაიმარჯვა. არადეთის ბრძოლა საქართველოს დაშლის ერთ-ერთი ყადაგმევეტი დაპირისპირება იყო, რომლის შემდეგაც, მესხეთმა, როგორც დამოუკიდებელმა სამთავრომ, კიდევ უფრო განიშტკიცა პოზიციი.

კონსტანტინეს დამარცხებით ისარგებლა რაჭაში გახიზნულმა ალექსანდრე ბაგრატიმ ძემ, მიიმხრო რაჭა-ლეჩხუმის დიდებულები, მათი დახმარებით 1484 წელს ქუთაისი აიღო და მეფედაც ეკურთხა. კონსტანტინე მეფემ ამჯერად ვერაფერი მოუხერხა შექმნილ სიტუაციას.

სამი წლის შემდეგ კონსტანტინე იმერეთში ჯარით გადავიდა, მას მხარს უჭერდა ლიპარიტ დადიანი. ალექსანდრე თავისზე უფრო ძლიერ მოწინააღმდეგეს გაეცალა და მთებში გაიხიზნა, კონსტანტინემ ქუთაისი ჩაიბარა და სხვა ციხეების აღებასაც შეუდგა, მაგრამ ქართლიდან თეთრბატონიანების თურქმანული სახელმწიფო ყაენის, იაყუბის, ლაშქრის შემოსევის შესახებ მოუვიდა ცნობა. კონსტანტინე იძულებული გახდა, დასავლეთი საქართველო დაეტოვებინა და ქართლში დაბრუნებულიყო.

1488 წელს იაყუბ ყაენი ყარაბაღში მივიდა და იქიდან ხელმძღვანელობდა საქართველოს წინააღმდეგ ლაშქრობას, მისი ჯარი საქართველოში შემოვიდა და ქვემო ქართლში დაბანაკდა, მომავალში ქვეყნის დასაპყრობი პლაცდარმის შესაქმნელად ქაოზიანისა და ალჯაყლის (გაგი) ციხეების აღებას შეუდგა.

კონსტანტინე II-მ საერთო მტრის წინააღმდეგ ბრძოლაში დახმარება კახეთის მეფესა და სამცხის მთავარს სთხოვა, მაგრამ უშედეგოდ. როგორც ჩანს, მათთვის ქვეყნის გაერთიანების მოსურნე მეფის დამარცხება უფრო ხელსაყრელი გახლდათ. ვახუშტი ბატონიშვილი ამ ამბავს ასე აღწერს: „ეზრაბა მეფე კონსტანტინე კულად ათაბაგსა და კახთა, რათა ჰყონ შეერთება თათართა ზედა, ანუ მოსცენ სპითა შენვენა. არამედ მათ არა ინებეს, რამეთუ ენებთ დამდალება მეფისა“. მეფე

თავისი ერთგული დიდებულების იმედდალა დარჩა, რომელთაც ციხეებში გამაგრება და მტრის ჯარის მცირე ნაწილებზე თავდასხმები ურჩიეს, „წარჩინებულნი ეტყოდნენ არა ბრძოლასა პირისპირ, გარნა გამაგრებასა ციხე-სიმაგრეთასა და სადაცა ჯერ იყოს ბრძოლასა.“

ჭანდართან დაბანაკებულ მომხდურებს ქართველების ჯარი ციციშვილების, ჯავახიშვილებისა და ბარათაშვილების წინამძღოლობით თავს დაესხნენ და დიდი ზარალიც მიაყენეს. უკან დახულებს იაყუბ ყაენმა მამველი ჯარი გამოუგზავნა, თეთრბატონიანებმა საბარათიანო გამოიარეს, ბრძოლები მიმდინარეობდა ყველგან, ბოლოს კოჯრის ციხეს მიაღწნენ. თურქმანებმა კოჯრის ციხეს ალყა შემოარტყეს და ზარბაზნებით ცეცხლი გაუსხსნეს. ბერი ეგნატაშვილის მიხედვით „...მომართა ციხესა კოჯრისასა, მოადგა გარე და დაუნყეს ომი და თოფის სროლა, აწყუდინეს შიგან სოლალაშვილი... იყო ომი დიდხანს და შეაწუნხა მეტმან თოფის სროლამან და ცოტაცა ციხეცა დაქციესა“. საბოლოოდ იაყუბ ყაენის ჯარებმა ციხის აღება შეძლეს, ხელთ იგდეს ტყვეები და ნადავლი. იმავე პერიოდში ქართველმა ფეოდალებმა ენაგეთთან დაამარცხეს იაყუბ ყაენის ჯარის ნაწილები. მოწინააღმდეგე მრავალრიცხოვანი იყო, მათთან ბრძოლის მთავარი სიმძიმე ქვემო ქართლს დააწვა. მიუხედავად ადგილობრივი ფეოდალური სახლების (ბარათაშვილები, ჯავახიშვილები და სოლალაშვილები) თავგანწირული წინააღმდეგობისა, თურქმანებმა წინ წაიწიეს, 1489 წელს თბილისი აიღეს და იქ თავიანთი გარნიზონი ჩააყენეს.

კონსტანტინე მეფე პირისპირ შეებას თავს არიდებდა, მაგრამ მოულოდნელი ჩასატყუარებლად და თავდასხმებით მოსვენებას არ აძლევდა თურქმანებს. მომდევნო წელს იაყუბ ყაენი გარდაიცვალა და კონსტანტინემ მაშინვე მოახერხა თბილისის დაბრუნება. დაანგრია მათ მიერ აგებული სიმაგრეებიც.

• • •

როცა კონსტანტინე II ქართლში მომხდურ მტერს ებრძოდა, ალექსანდრე ბაგრატიმ ძემ ისევ დაიპყრო იმერეთის ტახტი. „...მიმხრო ალექსანდრემ სუანნი, მორთო რაჭა-ლეჩხუმი, ჩამოვიდა და დაიპყრა ქუთათისი, ეზრაბა დადიან-გურიელსა და დაიზავნა ივინი და დაიყრა ლისი იქეთი უმეტეს...“. ეს შემთხვევა ცხადად უჩვენებდა, რომ საქართველოს შინაგან ერთობას აუცილებლად სჭირდებოდა საქართველოს საზღვრების მტკიცე დაცვა გარეშე მტრისაგან, ეს კი იმჟამინდელი საქართველოს პირობებში შეუძლებელი იყო, რადგან შესაბამისი რესურსი არ არსებობდა.

ქართლის სამეფო დარბაზი და მისი გადაწყვეტილება

ერთიანი საქართველოს მსგავსად, დარბაზი დაშლილ „საქართველოებში“ მნიშვნელოვანი საქმეების განსახილველად მოიწვევდა.

ვახუშტი ბატონიშვილის ცნობით, 1490 წელს, „თათრების“ წასვლის შემდეგ, მეფე კონსტანტინე II-ის თაოსნობით შეკრებილა ქართლის სამეფო დარბაზი, რომელსაც უნდა ემსჯელა, გაეგრძელებინა თუ არა მეფეს ბრძოლა იმერეთის მეფესა და სამცხის ათაბაგთან, და საერთოდ, რამდენად რეალური იყო ერთიანობის აღდგენისთვის ბრძოლა. მოწვეული იყვნენ: „კათალიკოზი, ეპისკოპოსნი და წარჩინებულნი თჳსნი“. საკითხი ასე იდგა: „რამ ჰყონ განდგომილებისათჳს ქუეყანათა და ვითარ მოაგონ კულადა მეფობასავე თჳსსა“. დიდებულებმა მეფე კონსტანტინეს ურჩიეს, ერთიანობის აღდგენისათვის ბრძოლაზე ხელი აეღო. დარბაზის წევრებმა მეფეს განუცხადეს: „ვინამთჳს მტკიცედ დგანან ერთგულებასა ზედა თჳსთა რჩეულთა მეფეთათა იმერნი და კახნი და კულადა ათაბაგისა სამცხელნი, ამისათჳს არა განგიზრახავთ (გირჩევთ) ბრძოლასა, რამეთუ თუმცა მრეკვემნეთ ნებასა (ერთი დავამარცხეთ), არღარა მოგვეცემს მეორე ერისა, არამედ ვაცადოთ ჟამი, უკეთუ კულად ღმერთმან მეფობასავე შენსა“. ამის შემდეგ ქართლის მეფე კონსტანტინე II იძულებული გახდა, კახეთისა და იმერეთის მეფეებსა და სამცხის ათაბაგს დაზავებოდა.

სამეფო დარბაზმა საქართველოს დაშლა, ფაქტობრივად, აღიარა „უკეთეს ჟამად“. კონსტანტინე მეფე დაეზავა კახთა და იმერთა მეფეებს, სამცხის ათაბაგს და მშვიდობიანად გამიჯნეს ერთმანეთში საზღვრები. რასაკვირველია, საქართველოს ერთიანობის მომხრე პოლიტიკური ძალები მამინე საქართველოში ცოტანი არ იქნებოდნენ, მაგრამ საკმარისი ძალა, მატერიალური ან პოლიტიკური რესურსი მათ არ გააჩნდათ. ამის გარდა, ხალხი მუდმივ სამინაო და საგარეო ომებს ვეღარ აუდიოდა და დამატებითი ხარჯები ქვეყნის ისედაც დასუსტებულ ეკონომიკას ანადგურებდა.

კონსტანტინე II-ის საგარეო პოლიტიკა

ქვეყნის შიგნით გარკვეული მშვიდობის მოპოვების შემდეგ კონსტანტინე მეფემ მოკავშირეების ძებნა ქვეყნის გარეთ დაიწყო.

კონსტანტინემ, დაახლოებით 1492-1494 წლებს შორის თავისი კარის მოძღვრის, ნილოსის, ხელმძღვანელობით ელჩობა გააგზავნა მამლუქების ეგვიპტის ჩერქეზული

წარმოშობის სულთანთან, ალ აშრაფ სიეფ ად-დინ კაიტ ბეისთან (1468-1496 წწ.). კიიროში საქართველოს მეფის წარმომადგენელი კარგად მიიღეს, მაგრამ ცნობილი არ არის, თუ კონკრეტულად რა საკითხებს ეძღვნებოდა მოლაპარაკება.

როგორც ჩანს, კონსტანტინემ ის გარემოებაც გაითვალისწინა, რომ იმ პერიოდში მამლუქების ეგვიპტესა და ქართველებს ოსმალეთის სახით საერთო მონინააღმდეგე ჰყავდათ. როგორც ზემოთაც ითქვა, კიიროში წარმოებული მოლაპარაკების შესახებ არავითარი ცნობა არ გაგვაჩნია, მაგრამ ნილოსის მისიას მაინც დიდი მნიშვნელობა აქვს საქართველოს საგარეო ურთიერთობის ისტორიის შესასწავლად. საეარაუდოდ, დიპლომატიური ურთიერთობა ქართლის სამეფოსა და მამლუქთა ეგვიპტეს შორის XV საუკუნის ბოლოდან მოყოლებული ოსმალების მიერ ეგვიპტის დაპყრობამდე არ უნდა შეწყვეტილიყო.

კიიროდან ნილოსი იერუსალიმში ჩავიდა, სადაც ესპანეთის დედოფლის, იზაბელას, ელჩებს შეხვდა. ქართველმა ელჩმა ესპანეთიდან არაბების განდევნის ამბავი (1492 წ.). იერუსალიმში შეიტყო, ამ მოვლენამ იმდროინდელ ქრისტიანულ სამყაროს ახალი იმპულსი მისცა ისლამზე გარემოცვასთან ბრძოლაში.

ნილოსმა ესპანელი ელჩი საქართველოში ჩამოიყვანა და კონსტანტინეს წარუდგინა. ამ საქცილოთ, რასაკვირველია, ნილოსმა ის დიპლომატიური ნაბიჯი გადადგა, რომლის უკანაც დიდი პოლიტიკური გეგმა ისახებოდა, გეგმის განხორციელებას გულმოდგინედ შეუდგა კონსტანტინე მეფე. კონსტანტინე II-მ და მასთან ერთად მისმა ერთგულმა ფეოდალებმა დასავლეთის ქრისტიანობასთან კავშირის დასამყარებლად დრო შესაფერად მიიჩნიეს.

ამჯერად კონსტანტინემ თავისი წარმომადგენელი რომის პაპთან და ესპანეთის დედოფალ იზაბელასთან გააგზავნა.

ჩვენამდე მოაღწია რომის პაპის, ალექსანდრე VI-ის (1492-1503 წწ.), 1496 წლის საპასუხო წერილმა, რომელიც კონსტანტინეს მიერ გაგზავნილ წერილზე გვიქმნის წარმოდგენას. ქართველი მეფის მონდომება ქრისტეს სარწმუნოების მტრების წინააღმდეგ გასალაშქრებლად პაპმა დიდად მოიწონა, მაგრამ ის ვერ მალავდა, რომ ევროპის სახელმწიფოებისაგან დახმარების მიღება იმ დროს შეუძლებელი იყო, მათ შორის (რომის ეკლესია და მართლმადიდებელი ეკლესია) არსებული განხეთქილების გამო, და როდესაც ისინი ერთმანეთს შეურიგდებოდნენ და საერთო მტრის წინააღმდეგ საბრძოლველად გაერთიანდებოდნენ, გამარჯვება ქრის-

ტიანებს დაარჩებოდათ.

კონსტანტინეს წერილობრივ კარგად ჩანს ქართველი მეფისა და პოლიტიკოსების მცდელობა მაჰმადიანური რეალის გასარღვევად და ქრისტიანულ სამყაროსთან დასაბრუნებლად გამოეყენებინათ იმდროინდელი საერთაშორისო ძალები.

კონსტანტინე მეფის წერილში ჩამოყალიბებულია თვალსაზრისი საქართველოს კულტურულ-პოლიტიკურ ორიენტაციაზე, რაც მრავალი საუკუნის განმავლობაში თითქმის არ შეცვლილა.

კონსტანტინე II ესპანეთის დედოფალ იზაბელას სწერს: „გაევიგეთ თქვენი მეუფების გამარჯვების ამბავი და დიდად გავიხარეთ. მაშინვე საქაროდ თქვენს მეუფებასთან დაბეჭდილი წერილებით, მოძღვარი და მესაიდუმლე ჩემი, იგივე მღვდელ-მონაზონი კირ-ნილო გამოგზავნეთ. წერილების გარდა სხვა სიტყვიერ ჩვენს გულის ნადებსაც გაიგონებთ მისგან, რადგანაც გზაზე მრავალი მტერია. როგორც თქვენმა მეუფებამაც იცის, უღვთო სპარსთაგან მარად უამს ნამებული ვართ და მათ მრავალი ბოროტება მოგვაგებს ჩვენ. სამ რამეს ითხოვენ ისინი ჩვენგან: ან უზომო დიდი ხარკი გვაძლიო, ან ჩვენ გვებრძოლო, ან ჩვენ სარწმუნოებაზე მოიქცეთ. ისინი მრავალნი არიან. კონსტანტინოპოლისა, ტრაპიზონისა და სხვა ქრისტიანულ ქვეყანათაგან ჩვენ ხომ მართო დავრჩით, ძალიან მცირენი ვართ. ამჟამად უღვთოთა მთელი სიმრავლე აგარიანთა, თურქთა და არაბთა შეძრწუნებული და შემინებულა“.

ქართველი მეფე მონუზოდება ესპანელ დედოფალს, ელაშქრა კონსტანტინოპოლზე და იგი ოსმალებისგან გაეთავისუფლებინა: „ახლა დრო დავგიდგა ღვთის მეოხებით და გთხოვთ შენ კონსტანტინოპოლზე გაემართო. არ დაიხაროთ. აიღე ჯვარი უფლისა ჩვენისა იესო ქრისტესი, როგორც ფარი, ხოლო ღმერთი უფალი, დეე შენს სურვილებს აღასრულებდეს. ხოლო მე, ჩემი ვაჟიშვილი და ჩემი ლაშქარი, რამდენიც შემეძლება... დაუზარებლად დათქვან მონყალებას თან გამოჰყვება“.

დედოფალ იზაბელას დესპანები საქართველოში ჩამოვიდნენ. ესპანეთის მეფე ფერდინანდისა და დედოფალ იზაბელას საპასუხო წერილიც ჩამოიტანეს, ამ ყველაფერმა აღმოსავლეთის მუსლიმური სახელმწიფოებიდან განუწყვეტელი შემოტევებით შეწუხებულ საქართველოს პოლიტიკურ მესვერებს დიდი იმედი ჩაუსახა. მაგრამ საბოლოოდ ამ ელჩობებს შედეგი არ მოჰყოლია. ევროპის სახელმწიფოებს, რასაკვირველია, ოსმალეთსა და ირანთან ბევრად უფრო ანგარიშგასანევი ურთიერთობა აკავშირებდათ, ვიდრე პატარა ქრისტიანულ ქვეყანასთან შეიძლებოდა დაემყარებინათ და საქართველოს

გამო არ უღირდათ მათთან დაპირისპირება. ამასთანავე, იმ პერიოდში ახალი დიდი გეოგრაფიული აღმოჩენები დაიწყო და დასავლეთ ევროპაში აღმოსავლეთის მიმართ ინტერესი თანდათან განელდა.

კონსტანტინეს მიერ მოჭრილი ფული

კონსტანტინე II-ის დროს ბილონის ნომინალის მონეტები იჭრებოდა. კონსტანტინეს სახელით მოჭრილი მონეტები ძირითადად ქალაქ გორსა და ყაზბეგის მუნიციპალიტეტის სოფელ მნაში აღმოჩენილ განძს შორის არის ნაპოვნი. ტექნიკური შესრულებისა და მათზე კონსტანტინეს სახელის გადმოცემის თვალსაზრისით, მონეტები ორი სახისაა. პირველ ვარიანტს ეკუთვნის ორმხრივად სიქადარტყმული მონეტები, რომლებზედაც კონსტანტინეს სახელს თან ახლავს ტიტული „მეფე“. მეორე ვარიანტი ცალმხრივად სიქადარტყმული მონეტებია. ზოგიერთ შემთხვევაში, კონსტანტინეს სახელს თან ახლავს ტიტული „მეფე“, ზოგიერთ შემთხვევაში – არა.

პირველი ვარიანტის მონეტების აღწერილობა: ბილონი. რემედიუმი: 0,43 გრ.-0,62 გრ. შუბლი: ორსტრიქონიანი ასომთავრული ზედწერული – ՄԲԴԱԴԴ (ზოგჯერ – ՄԲԴԴ), „მეფე კონსტანტინე“, წარწერა გაყოფილია ურთიერთგადამკვეთი ორი პორიზონტალური ხაზით. ზურგი: მარცხნივ მიმაღალი უცნობი მხეცი აშვეროლი და ზურგისკენ გადახრილი გრძელი კუდით (ზოგჯერ გამოსახულების ქვემოთ ან ზემოთ – ჯვარი).

ამავე ვარიანტს მიეკუთვნება გორის განძში აღმოჩენილი ოთხი მონეტაც: ბილონი, წონა მანძ. 0,57 გრ., შუბლი: ორსტრიქონიანი ასომთავრული წარწერა – ՄԲԴԲ – „მეფე კონსტანტინე“, გაყოფილია ურთიერთგადამკვეთი ორი პორიზონტალური ხაზით, ოთხივე მონეტა გაცვეთილია. ზურგი: მზის გამოსახულება.

ცალმხრივად სიქადარტყმულ მონეტებზე კონსტანტინეს სახელის სხვადასხვა შემოკლება გვხვდება: ՄԲԴ , ԲԴԴ , ՄԴԴ , ՄԴԴ , „მეფე კონსტანტინე“, ან ტიტულის გარეშე – ԴԱԲԴԴ , „კონსტანტინე“. დავით კაპანაძე ამ მონეტებს ქრონოლოგიურად უფრო გვიანდელად მიიჩნევს. წარწერები აქაც გაყოფილია ურთიერთგადამკვეთი ორი პორიზონტალური ხაზით (ბილონი, რემედიუმი: 0,47 გრ.-0,64 გრ.).

ტახტიდან გადადგომა და გარდაცვალება

კონსტანტინე II-მ მთელი თავისი მეფობა ქვეყნის ერთიანობისა და გადარჩენისათვის მუდმივ ბრძოლას შესწირა. საისტორიო ცნობების მიხედვით (ვახუშტი

ბატონიშვილი, ბერი ეგნატაშვილი, პარიზის ქრონიკა, ხელნაწერებზე არსებული კინკლოსური მინაწერები და სხვ.), ცხადი ხდება, რომ კონსტანტინე მეფე 1505 წელს გარდაიცვალა და ისტორიკოსებიც, ძირითადად, ამ აზრს იზიარებენ.

ისტორიოგრაფიაში გამოთქმულია მოსაზრება, რომ კონსტანტინემ მეფობა, ისე როგორც მისმა პაპამ, ალექსანდრე I დიდმა და შვილებმა, დავით X-მ და გიორგი IX-მ, ტახტიდან გადადგომითა და ბერად აღკვეცით დაასრულა. ამის მტკიცების საფუძველს გვაძლევს გიორგი და ასთანდარ ბატონიშვილების მიერ იერუსალიმის ტაძრისათვის შეწირული გარდამოხსნა. გარდამოხსნა ამჟამად იერუსალიმის ბერძნულ საპატრიარქოში ინახება. ბატონიშვილების მიერ იერუსალიმის ტაძრისთვის შეწირულ გარდამოხსნაზე ქართული ასომთავრული ცამეტსტრიქონიანი წარწერაა ამოქარგული: „წ. იესუ ქრისტე, ღმერთო ჭეშმარიტო, ჩვენთვის ზორცითა ვნებულო, ზოლო ღმრთეებით უვნებელო, შეიწყალე სულით და ზორცით პატრონი გიორგი, შეიგზავნა წმინდა ესე ცხოველმყოფელი ვნება მაცხოვრისა ჩვენისა ნივთითა და საფასითა დიდისა და სახელოვანისა, აღმოსავლეთისა და ჩრდილოთ მეფეთ მკურობელისა, მეფეთ-მეფის კონსტანტინე-ყოფილისა კირილეს ძესა პატრონის გიორგის, ზოლო ხელოვნებითა დისა მათის ასთანდარის, რომელსა ვიგულისმოდვინე და წარმოვეზავენ წმინდა ესე გარდამოხსნა წმიდად ქალაქად იეროსალიმს...“

წარწერა ცხადყოფს, რომ კონსტანტინე გარდაცვალებამდე ბერად აღკვეცილა კირილეს სახელით. აღნიშნულ ცნობას ადასტურებს საქართველოში დაცული მოსახსენებლების კრებული, რომელიც თავის დროზე ექვთიმე თაყაიშვილმა გამოაქვეყნა. მოსახსენებლების ტექსტში კონსტანტინე მეფის შესახებ აღნიშნულია: „...ღ(უ)თიე გვრგვონისისა მეფეთ-მეფისა კონსტანტინე ყოფილისა კკრილესი საუკუნო იყავნ სხენება“.

რთულია ზუსტად დადგენა, რა პერიოდში აღიკვეცა კონსტანტინე ბერად, მაგრამ, ნამდვილად რომ აღიკვეცა, ვფიქრობთ, ზემოთ აღნიშნული წყაროები ამის უტყუარი დასტურია. კონსტანტინე II-ის გარდაცვალების თარიღი 1505 წელია, დაკრძალვის ადგილი ცნობილი არ არის.

დავით X

ქართლის მეფე 1505-1525 წლებში, კონსტანტინე II-ის ძე. წყაროებში იხსენიება: „იესიან-დავითიან-სოლომონიან-ბაგრატიონიანობით, აღმოსავლეთით ვიდრე დასავ-

ლეთამდინ თვით-მფლობით მკურობელმან, აფხაზთა, ქართველთა, რანთა, კახთა და სომეხთა მეფისა, შანშიან და შარვანშესი“ (1512 წლის საბუთი: სცსა: 1448-61).

კონსტანტინე II-ის ტახტიდან გადადგომისა და ბერად აღკვეცის შემდეგ ქართლის სამეფო ტახტზე 1505 წელს მისი უფროსი ვაჟი, დავით X, ავიდა.

იმ პერიოდში, როდესაც დავით X გამეფდა, ერთიანი საქართველო უკვე სამ სამეფოდ და რამდენიმე სამთავროდ იყო დაშლილი, ამასთან, ქართლში თითქმის დასრულებული იყო ქვეყნის საფუძვალზე მშენებლობა (სათავადოები) დანაწილების პოლიტიკური პროცესიც. „არღარა იცვალეობდა ერისთავნი და არცა თავადნი, ყოველნივე ჴევსა და სანახებსა და თემთა და ადგილთა მკვდრ ქმნილიყვნენ, და, ვისცა მამულსა მისცემდა, მკვდრად მიეცემოდა. და ყოველნივე ძლიერ იყვნეს: მთავარნი, ერისთავნი და თავადნი“, - წერდა ბერი ეგნატაშვილი „ახალ ქართლის ცხოვრებაში“. ძალების ასეთი გადანაწილება, რა თქმა უნდა, ცენტრალიზებული სახელმწიფოს დასუსტებას იწვევდა. მეფის ძალაუფლება მთლიანად თავის ქვეშევრდომ თავადთა კეთილგანწყობაზე აღმოჩნდა დამოკიდებული.

იმ ეპოქის პოლიტიკურ მოღვაწეთა მესხიერებაში ერთიანი საქართველოს იდეა კვლავ არსებობდა და არაერთგზის სცადეს კიდევ მისი აღდგენა, მაგრამ არც საგარეო ვითარება, არც ქვეყნის შიდა პოლიტიკური ტენდენციები ასეთ მცდელობათა გამყარების საშუალებას არ იძლეოდა. საბოლოოდ ეს ბრძოლები ერთმანეთის დასუსტებას და დაუძლურებას უფრო იწვევდა და, სამწუხაროდ, მიზანიც ხშირად სწორედ ეს გახლდათ. ახლად წარმოქმნილ ქართულ სამეფოთა შორის მუდმივი ურთიერთდაპირისპირება იყო.

დავითს თავისი მეფობის დროს ბრძოლა უწევდა იმგორც გარეშე მტერთან, ისე მეზობელ ქართულ (იმერეთი, კახეთი) სამეფოებთან.

იმერეთის მეფის ალექსანდრე II-ის ლაშქრობები ქართლის სამეფოს წინააღმდეგ

იმერეთის მეფე ალექსანდრე II-მ (1484-1510 წწ) 1509 წელს ქართლში ილაშქრა და ქალაქ გორის ჩათვლით, მისი ჩრდილო-აღმოსავლეთის ნაწილის დაკავება მოახერხა. მაგრამ ალექსანდრეს უკან დაბრუნება მალევე მოუწია, რადგან იმერეთის სამეფოს ოსმალეთიდან დიდი საფრთხე დაემუქრა. დასავლეთ საქართველოში ოსმალეთის ტახტის მემკვიდრე სელიმი (მომავალი სულთან-ი სელიმ II (1566-1574 წწ)) ლაშქრობდა. ალექსანდრეს

უკან გაბრუნების გამო იმერეთის მეფის მიერ ქართლში დაკავებული ტერიტორიები დავით X-მ უკან დაიბრუნა.

კახელი უფლისწულის, გიორგის, ლაშქრობები ქართლის სამეფოს წინააღმდეგ

იმავდროულად, ქართლის რბევა წამოიწყო კახეთის უფლისწულმა, გიორგიმ. კახეთის მეფე ალექსანდრე I (1476-1511 წწ) თავნება შვილს შეენიწაღმდეგა და ქართლზე თავდასხმების შეწყვეტა მოსთხოვა. მამის მხარეზე იყო გიორგის უმცროსი ძმა, დიმიტრიც.

გიორგიმ მამა-მეფე მოკლა, ხოლო ძმას, დიმიტრის, თვალები დასთხარა და ცოლშვილიანად კახეთიდან გააძევა (დიმიტრი ქართლს შეუხიზმა, მისი შთამომავლები ქართლის თავადები – დავითიშვილები იყვნენ. მათ ეს გვარი დიმიტრის ძის, დავითისგან მიიღეს. ზოგიერთ წყაროში ისინი მოხსენიებული არიან, როგორც „თვალდამწერაინი“). მამისმკვლელი გიორგი კახეთში გამეფდა, ხალხმა მას „ავგიორგი“ უწოდა.

გიორგი II კახეთში 1511-1513 წლებში მეფობდა და მთელი ეს დრო დავით X-ის წინააღმდეგ ბრძოლას შეაღწია. ავგიორგი ატენის ციხეში მყოფ ქართლის მეფე დავითს მოულოდნელად დაესხა თავს. გიორგიმ ატენის ციხის ალება ვერ შეძლო, მაგრამ ხეობა და ირგვლივ სოფლები მაინც დაარბია. ამის შემდეგ მან ქართლის წინააღმდეგ არაერთი ლაშქრობა მოაწყო, მაგრამ მეფის შეპყრობა ვერ მოახერხა. კახეთის მეფის განუწყვეტელი დამარბეველი თავდასხმები დაუსჯელი არჩებოდა, რადგან ქართლის მეფე დავითი საჭირო ზომებს არ იღებდა.

ამრიგად, ქართლის სამეფოს დავითის მეფობის დასაწყისში დასავლეთიდან – იმერთა მეფე, აღმოსავლეთიდან კი კახეთი უტევდა. ზოგიერთი მკვლევარი მიიჩნევს, რომ ამ ვითარების შექმნას ხელს უწყობდა თვით დავით მეფის შედარებით რბილი პოლიტიკა. ეს მოსაზრება მომდინარეობს ვახუშტი ბაგრატიონის ერთი მინიშნებიდან: „ესე დავით მეფე იყო ღმობიერი, ბრძოლა-შოლობათა და შფოთთა მოძულე და მოყუარე მშვიდობისა“.

სამხედრო რაჟორა

ქართლის მეფის წინაშე მწვავედ დადგა კახეთის სამეფოსთან ურთიერთობის საბოლოოდ გარკვევის საკითხი. დავითის სურდა, ეს პრობლემა ერთხელ და სამუდამოდ მოეგვარებინა.

საქმეს ართულებდა ისიც, რომ საქართველო დაშლილი იყო, და შესაბამისად, მოშლილი იყო ჯარის შეყრის

ძველი წესი ანუ საერისთავოების მიხედვით სამხედრო ძალების მობილიზება. საჭირო იყო სამხედრო რეფორმის გატარება, რაც ავგიორგის ლაშქრობებმა კიდევ უფრო დააქარა.

როგორც წყაროებიდან არის ცნობილი, დავითს მისმა ძმამ, ბაგრატმა, 1512 წელს საუფლისწულოდ მუხრანის მამული სთხოვა. შეთანხმების მიხედვით, მასვე უნდა დაქვემდებარებოდა ქსნისა და არაგვის საერისთავოები თავის ჯარებიანად. ეს ტერიტორია დიდ სამხედრო-ადმინისტრაციულ ერთეულში – მემარცხენე სადროშოში გაერთიანდა, რომლის სარდალიც ბაგრატ მუხრანბატონი გახდა. ასე ჩაეყარა საფუძველი სამუხრანბატონოს სათავედოსაც.

სამხედრო რეფორმის შედეგად, ქართლის სამეფო ოთხ სამხედრო-ადმინისტრაციულ ერთეულად ანუ სადროშოდ დაიყო: პირველი ანუ მენიწავე, მეორე ანუ მემარცხენე, მესამე ანუ მემარჯვენე და მეოთხე ანუ ცენტრი.

შესაბამისად, კონკრეტული რეგიონიდან გამოსულ ჯარს იმ პოზიციაზე უხდებოდა ბრძოლა, რომელ სადროშოსაც იყო მიკუთვნებული. პირველი, მენიწავე სადროშო სომხით-საბარათიანი (ქვემო ქართლი) იყო; მეორე, მემარჯვენე სადროშოში გაერთიანებული გახლდათ საამილახვერი; მესამე, მემარცხენე სადროშოში მოიცავდა სამუხრანბატონოს, ქსნისა და არაგვის საერისთავოებს; მეოთხე სადროშო კი იყო ცენტრი, რომელშიც შედიოდნენ „გაღმა მხარის“ (მდინარე მტკვრის მარჯვენა ნაპირი, მცხეთის მიდამოებიდან ტაშისკარამდე) მეომრები. თითოეულ სადროშოს თავისი სარდალი ჰყავდა, რომელსაც არა მარტო ჯარის მობილიზაცია და ბრძოლის ველზე გაყვანა, არამედ შვიდობიანობის უამს გზების კონტროლი და ჯარის მომზადება-წერტნაც ეველებოდა.

ავგიორგის ლაშქრობები, ქართლისა და კახეთის სამეფოების გაერთიანება

ავგიორგის ლაშქრობების გამო დაწყებული სამხედრო რეფორმის განხორციელების შემდეგ, დავით X-ის ძმამ, ბაგრატ მუხრანბატონმა, კახეთის მეფის მარბიელი ლაშქრობების ალაგმვა თავის თავზე აიღო. ის ხელსაყრელ დროს ელოდებოდა. ეს დროც მალე დადგა. 1513 წელს ავგიორგიმ მორიგი ლაშქრობა მოაწყო და ბაგრატის მიერ გამაგრებულ მტკვრის ციხეს შეუტია, ციხე ვერ აიღო და უკან გაბრუნდა. შემდეგ მუხრანბატონის სოფლების დარბევასაც მიჰყო ხელი. ქართლის წინააღმდეგობა ჯერ კიდევ არ იყო ბოლომდე ორგანიზებული, ამით გათამამებული ავგიორგი ქართლის სოფლების რბევას არ წყვეტდა. ავგიორგი აღარც კი ფრთხილობდა

და სწორედ ამით ისარგებლა ბაგრატი ბატონიშვილმა: ერთ-ერთი მარბიელი ლაშქრობის დროს ავეგიორგის ჩაუხარდა და ძალისთან ტყვედ ჩაიგდო. კახეთის დატყვევებული მეფე მუხრანის ციხეში გამოკეტეს, სადაც მალევე გარდაიცვალა.

ავეგიორგის პოლიტიკური ასპარეზიდან ჩამოშორებამ კახეთის შემოერთება თითქოს რეალური გახადა. ქართლის მეფის წინაშე ორი სამეფოს გაერთიანების პერსპექტივა გაჩნდა. 1513 წელს დავით X კახეთში გადავიდა და სამეფო დაიკავა. მცირეწლოვანი კახელი უფლისწული, ლევანი, კახეთის დიდებულებმა ქართლის მეფეს არ დაანებეს და გადაამალეს. ქართლი და კახეთი 1513-1518 წლებში გაერთიანებული იყო, თუმცა ლევანი და მისი მომხრეები თავიანთი უფლების აღსადგენად ბრძოლას არ წყვეტდნენ.

1514 წელს ომი დაიწყო საქართველოს სამხრეთით ორ ძლიერ ისლამურ სახელმწიფოს – ოსმალეთსა და ახლად ჩამოყალიბებულ სეფიანთა ირანს შორის, რომელიც მხარეთა ცვალებადი უპირატესობებით 1555 წლამდე გაგრძელდა. საქართველოს ტერიტორია ირანისა ოსმალეთის დაპირისპირების ერთ-ერთი ასპარეზი გახლდათ. 1518 წელს ირანის შაჰი ისმაილ I (1501-1524 წწ) ქართლის წინააღმდეგ სალაშქროდ ემზადებოდა. ქვეყნის აოხრებისაგან გადასარჩენად დავითმა შაჰს თავისი შვილი, რამაზი, მიუგზავნა და დაზავება სთხოვა. ქართლის სამეფომ ყოველწლიური ხარკი (300 საპალნე აბრეშუმში) იკისრა. ქართლის მეფის ამ გართულებული მდგომარეობით ისარგებლეს ლევანმა და მისმა მომხრეებმა და 1518 წელს მალაროსთან დაამარცხეს დავით X. ქართლის მეფე იძულებული გახდა, ლევანი კახეთის მეფედ ეცნო და ქართლისა და კახეთის სამეფოების გაერთიანების პერსპექტივაზე ხელი აეღო.

რამდენიმე ხნის შემდეგ, 1520 წელს, დავითი კახეთის დამორჩილებას კვლავ შეეცადა და ჯარითაც შევიდა. ლევანი მალარანის ციხეში ჩაიკეტა. დავით მეფემ მეციხოვნეები ხანგრძლივი ალყით უკიდურეს გასაჭირში ჩააგდო. ის-ის იყო დანებებას აპირებდნენ, რომ დავითს ცნობა მოუვიდა ქართლიდან, ამჯერად უკვე ოსმალების შემოსევის შესახებ. მეფე იძულებული გახდა ქართლში გაბრუნებულიყო. დავითის ჯარმა ოსმალები დაამარცხა და ქართლის საზღვრებიდან გადაიქცა.

დავითი მალე კვლავ შეეცადა კახეთის შემოერთებას, მაგრამ საბოლოოდ მამია გურიელისა (1512-1534 წწ) და სასულიერო პირების რჩევით საქმე დაზავებამდე მივიდა. მამია ლევანს ჯარით ეხმარებოდა და შემდეგ თავისი ასულიც მიათხოვა. საბოლოოდ, დიდებულების მეცადინეობით, ქართლის მეფე დავით X და კახეთის

მეფე ლევანი დაზავდნენ და ერთმანეთს კეთილმეზობლობისა და ურთიერთდამხმარების პირობა მისცეს, ასევე საზღვრებიც დაადგინეს. „განაჩინეს საზღვარი და სიყვარული ურთიერება, მტრობა და მოყვრობა მტერთა და მოყვარეთა ზედა...“. ასეთი კავშირის შექერა მაშინდელი საქართველოს მძიმე საგარეო პირობებში აუცილებელი იყო.

დავით X-ის ბრძოლა სუფიანთა ირანის შემოტების წინააღმდეგ

ქართველები ირანის ვასალობისაგან თავის დაღწევას ხარკის გადახდით ცდილობდნენ, მაგრამ შაჰი ყოველწლიური ხარკით არ კმაყოფილდებოდა. 1522 წელს შაჰ-ისმაილი კვლავ წამოვიდა ქართლისაკენ. უკვე ქვემო ქართლში მოსულმა და აღჯაყალაში დაბანაკებულმა შაჰმა დავით X-ს ელჩები მიუგზავნა და ისლამის მიღება მოსთხოვა. ამაზე დავითმა მტკიცე უარი შეუთვალა. მოლაპარაკების პარალელურად დავითი საომრად ემზადებოდა. მეფემ გაამაგრა ციხეები, დაიქირავა კავკასიელი მეომრები. კახეთიდან ლევანმა, დადებული პირობის შესაბამისად, დავითს დამხმარე ჯარი გამოუგზავნა, დამხმარე ჯარი მოვიდა სამცხე-საათაბაგოდანაც.

შაჰ-ისმაილმა ქართლის მეფის წინააღმდეგ უზარმაზარი ჯარი გამოგზავნა და რჩეული მეომრებით თვითონაც უკან მოჰყვებოდა. დავით X მტერს თელეთთან დახვდა. თელეთის ბრძოლის შესახებ ქართულ ისტორიოგრაფიაში განსხვავებული მოსაზრებები არსებობს. ნ. ბერძენიშვილს თელეთის ბრძოლა ნამდვილ ფაქტად მიაჩნდა. მეცნიერთა ნაწილი (დ. კაციტაძე, რ. კიკნაძე) მიიჩნევს, რომ შაჰ-ისმაილ I საქართველოში არ ყოფილა და ირანელების მარბიელ ლაშქრობას ისმაილის სარდალი, დიე სულთან რუმლუ, ხელმძღვანელობდა. პირველივე შეტაკებაში ქართველებმა დაამარცხეს ირანელების მონიხვე რაზმები და გააქციეს, მაგრამ მტრის სარდლობამ გაქცეულების უკან შემობრუნება მოახერხა და კვლავ შეუტეხს ქართველებს. „უძლიერეს-უსასტიკეს და ფიცხელ“ ბრძოლაში დავით მეფის შვილმა, ლუარსაბმა, ისახელა თავი, მან გაარღვია მტრის ჯარი და ერთი ფრთა სრულიად მოსწყვიტა ძირითად ნაწილს, გააქცია და უკან დაედევნა. ამის დანახვაზე სხვა რაზმებიც გაიქცნენ. ვახუშტი ასე აღწერს ამ მოვლენას: „მამიან ძალითა ჯუარისათა განხეთქა (ლუარსაბმა) რაზმი მათი, შევლო და მოსწყვდნა მრავალნი, ხოლო ყიზილბაშნი ივლტოდნენ და მოსრვიდნენ ქართველნი და ალაფოდნენ ალაფთა მათთა“.

ამ დროს შაჰ-ისმაილი იალლუჯის ქედზე იდგა, თა-

ეისი ნაწილები ერთ-ერთ ღელეში ჰყავდა გაჩერებული, როდესაც ირანელებს დადევნებული ქართველები მათ გასცდნენ, უბრძანა შეტევა და მათაც ქართველებს ზურგში დაარტყეს. უკვე დაღლილი ქართველები მედგრად იბრძოდნენ, მაგრამ რიცხვმრავლობამ სძლია მათ. ეს ბრძოლა ქართველთა დამარცხებით დამთავრდა. შაჰის ჯარი თბილისში შეიჭრა, ეკლესიები გაძარცვა და ქალაქი გადაწვა. თბილისის ციხეში შაჰმა ყიზილბაში მეციხოვნეები ჩააყენა და აელაბრის ხიდთან მეჩეთი ააშენა.

დავით მეფეს წინააღმდეგობა არ შეუწყვეტია და შიდა ქართლში ჯარის შეგროვებას შეუდგა. მალე, 1524 წელს, შაჰ-ისმაილი გარდაიცვალა. დავითმა ისარგებლა ირანში დანაშტული არეულობით, გაილაშქრა თბილისზე და დედაქალაქი დაიბრუნა. ამავე დროს დავითმა აიღო და სამხედრო მოსაზრებებით დაანგრა ქვემო ქართლში ირანელების მიერ აშენებული აღჯაყალის ციხე. ქართლი გათავისუფლდა ირანის ვასალობისაგან.

დავით X-ის მიერ მოჭრილი ფული

დავით X-ის დროს ბილონის ნომინალის მონეტები იჭრებოდა. დავითის სახელით მოჭრილი მონეტები ძირითადად ყაზბეგის მუნიციპალიტეტის სოფელ მნაში აღმოჩენილ განძს შორის არის ნაპოვნი. მონეტის აღწერილობა ასეთია – შუბლი: სამსტრიქონიანი ქართული წარწერა: „ღმერთო, გაუმარჯოს“; ზურგი: ასევე სამსტრიქონიანი წარწერა, რომელიც შუბლის ლეგენდას აგრძელებს: „მეფესა დავითს“.

ქართლის სამეფო ტახტიდან დავით X-ის გადადგომა

ქართლის სამეფო ოჯახში 1525 წელს განხეთქილება მოხდა. მეფე დავით X-ს ტახტი მისმა ძმამ, გიორგიმ (გიორგი IX), ჩამოართვა. დავითი დამიანეს სახელით ბერად აღიკვეცა და თბილისის მონასტერში დაიდო ბინა, სადაც მალევე გარდაიცვალა კიდევ.

დავით-ყოფილმა დამიანემ მეფობიდან გადადგომის შემდეგ სვეტიცხოველს მამულები შესწირა. სიგელში ეკითხულობთ: „...დავით ბაგრატიონიანან, ნებითა ღმრთისათა მეფემან ქართველთამან და ან, მონაზონმან დამიანე... განვაჩინე და შემოგწირე სულისა ჩვენი-სა სამლოცველოდ და სააღაპოდ... მოხისი... და სხვ.“ საინტერესოა, რომ სიგელში კვლავ ასახელებს ძმებს: „თანა-ჯერჩინებითა და ნება-დართვითა ძმათა ჩემთა: გ(იორ)გი, ბაგრატი, დიმიტრი, ვახტანგ, ალექსანდრე და მღელმონაზუნისა მელქიზედკისითა, და ძეთა ჩემთა:

ლუარსაბ, ადარზან და რამაზისითა...“.

წყაროებში კონკრეტული მიზეზი არა ჩანს, თუ რატომ გადადგა დავითი სამეფო ტახტიდან და რატომ გახდა მეფე მისი ძმა, და არა უფროსი ვაჟი, ლუარსაბი. იმავე პერიოდში დაადგინეს კათალიკოსად მელქისედეკი, მათი კიდევ ერთი ძმა, რომელიც, როგორც ჩანს, გიორგის IX-ის მხარეს უნდა ყოფილიყო.

დავით-ყოფილი დამიანე 1526 წელს გარდაიცვალა.

გიორგი IX

ქართლის მეფე 1525-1527 წლებში, კონსტანტინე II-ის ძე. გიორგი IX სამეფო ტახტზე 1525 წელს, ძმის, დავით X-ის, გადადგომის შემდეგ ავიდა. გიორგი IX მცხეთაში ეკურთხა მეფედ. „ეკურთხა მცხეთას კათალიკოზ-ების-კოპოს და დიდებულთა შემოკრებითა“. გიორგიმ სულ ორ წელს იმეფა, თვითონაც ნებით დატოვა მეფობა და ტახტი თავის ძმისწულს, დავით X-ის კანონიერ მემკვიდრეს, ლუარსაბს, გადასცა.

ოჯახი და გამეფება

ღელმედ არა გვაქვს პასუხი, თუ როგორ მოახერხა გიორგიმ ტახტზე ასვლა, რატომ დაუთმო დავით X-მ სამეფო ტახტი ძმას და არა შვილს?

საქართველოს ისტორიაში ცნობილია, რომ ქართველი მეფეები სიგელში მხოლოდ საკუთარ სახელს წერდნენ და ბრძანებასაც მეფე თავისი სახელით ამტკიცებდა. XV საუკუნიდან კი ალექსანდრე I-მა (1412-1442 წწ) სიგელებში ოჯახის წევრების მოხსენიება დაიწყო, მაგალითად: „ჩუენ მეფეთ მეფემან ალექსანდრე და თანამეცხედრემან ჩუენმან პატრონმან დედოფალთა დედოფალმან თამარ და ძეთა ჩუენთა ვახტანგ, დიმიტრი, გიორგი და ზაალ...“ იგივე პროცესი ამჟამად მომდევნო მეფეების კანცელარიაშიც. საბუთებში ოჯახის წევრების მოხსენიება, გარკვეულწილად, მეფის ერთპიროვნული ძალაუფლების შესუსტებაზე უნდა მიუთითებდეს.

მოგვიანებით კონსტანტინე II სიგელებში საკუთარ შვილებს უფროს უმცროსობის რიგის მიხედვით მოიხსენიებდა. მაგალითად: „ქ. ჩუენ, ღთი-გუირგუინოსანმან, მეფეთა-მეფემან კოსტანტინე და ძეთა ჩუენთა, დავით და გიორგი და ბაგრატი...“ (1503 წლის ალექსის წიგნი კოსტანტინე მეფისა კათალიკოს დოროთეოსისადმი, სცსა – 1449-1656). კონსტანტინეს გარდაცვალების შემდეგ, ჩანს, დავით X თითქოს იძულებულია თავისი ძმების

მიერ მამის სიცოცხლეშივე მოპოვებული გარკვეული უფლება აღიაროს და საბუთებში მათი მოხსენიება განაგრძოს, იმ განსხვავებით, რომ არა მხოლოდ მოიხსენიებდა ძმების სახელებს, არამედ მათ ძალაუფლებასაც ხაზგასმით აღნიშნავდა. დავითი მოუთითებს, რომ თვითონ მეფეთა მეფე და პატრონია, ხოლო ძმები პატრონები, ის მხოლოდ ძმების ჩამოთვლის შემდეგ მოიხსენიებს ტრადიციულ სამეფო ტიტულს (რომელიც იმ პერიოდში უკვე რეალობას არ შეესაბამებოდა). დასტურად შეგვიძლია მოვიხსენიოთ დავით X-ის მეფობის დროს შიომღვიმის მონასტრისთვის მიცემული მამულის შეწირულობის საბუთი: „მეფეთა-მეფემან პატრონმან დავით და ძმათა ჩუენთა პატრონმან გიორგი და პატრონმან ბაგრატ, ნებითა ღმრთისათა აფხაზთა, ქართველთა, რანთა, კახთა და სომეხთა მეფისა, შაჰანშა და შაჰრვანშა, და ყოელისა ჩრდილოეთისა, აღმოსავალით ვიდრე დასავალამდე თუით მტკიცედ ხელმწიფედ მპყრობელ-მქონებელმან...“ (შენიშვნების განახლების ნიგანი დავით მეფისა შიომღვიმის მონასტრისადმი, ხეც. დ-1574). ამ საბუთიდან გამომდინარე, შეგვიძლია ვიფიქროთ, რომ გიორგის ტახტი კი არ მოუტაცებია, არამედ, შესაძლოა, მანამდეც ჰქონდა მასზე გარკვეული უფლება.

ქართულ ისტორიოგრაფიაში მიჩნეულია, რომ დავითის მიერ გიორგისთვის მეფობის გადაცემა აკრთო მშვიდობიანი იყო. ვარაუდობენ, რომ დავითის აპტი, ლუარსაბი, არ წვევდა ტახტის და უფლებისთვის ბრძოლას, და საბოლოოდ მიაღწია კიდეც მიზანს. გიორგის ტახტზე ასვლის პარალელურად, კათალიკოსად მათი კიდეც ერთი ძმა, მელქისედეკი ეკურთხა. გამოთქმულია ვარაუდი, რომ სწორედ მელქისედეკი უჭერდა მხარს გიორგის გააფხვებას, რის სანაცვლოდაც უკვე ტახტზე ასულმა ძმამ ის კათალიკოსად დასვა. ჩანს, მათ მიზნის მიღწევაში მხარს უჭერდა დავით X-ის მონინალმდევე, კახეთის მეფე ლევანიც; ვახუშტი ამბობს, რომ გიორგი „დაემეგობრა უმეტეს დავით მეფისა კახთ ბატონს ლევანს“.

ამ დამკვიდრებულ მოსაზრებას, რა თქმა უნდა, აქვს არსებობის უფლება, მაგრამ ვახუშტი ბატონიშვილი, ბერი ეგნატაშვილი და საისტორიო საბუთები, რომლებშიც გიორგი მოიხსენიება, არაფერს ამბობენ დავითსა და გიორგის შორის დაპირისპირებაზე.

მეფობა

ისტორიულ წყაროებში გიორგის მეფობის შესახებ ძალიან მწირი ცნობები გვაქვს. ვახუშტი ბატონიშვილი წერს, რომ გიორგი მეფედ მცხეთაში ეკურთხა; დაუმეგობრდა კახეთის მეფე ლევანსა და იმერეთის მეფე

ბაგრატს, ხოლო მესხეთის მთავარი „ყვარყვარე ყვანდა, ვითარცა მორჩილი თვის“. შემდეგ საუბრობს საზღვრების გამაგრებისა და ქვეყანაში მშვიდობის დამყარების შესახებ. „დაიპყრა საზღვარი თვისი და იყოფებოდა მშვიდობით გარემოთაგან“. ამ ამბების შემდეგ გარდაცვლილა კათალიკოსი და გიორგის თავისი ძმა, მელქისედეკი, დაუსვა მსაკათალიკოსო საყდარზე. იმავეს წერს ბერი ეგნატაშვილი „ახალ ქართლის ცხოვრებაში.“

იერუსალიმში ლაშქრობა

გიორგის მეფობის პერიოდს უკავშირდება ერთი მოვლენა, რომელიც „ახალი ქართლის ცხოვრებასა“ (პირველი ტექსტი) და ვახუშტი ბაგრატიონთან არის აღწერილი. აქვე უნდა აღინიშნოს, რომ სხვა წყაროებით მსგავსი რამ არ დასტურდება. არც იმდროინდელი პოლიტიკური კონტექსტი არ გვაძლევს იმის ვარაუდის საფუძვლს, რომ ეს ლაშქრობა რეალური იყო. ამიტომ მეცნიერთა შორის განსხვავებული მოსაზრებები არსებობს, ერთნი (ც. ლვაბერძე) ამ ფაქტს რეალურად მიიჩნევენ, მეორენი გამოგონილად (გ. ჯაფარიძე).

საქმე ეხება სამი ქართველი მეფის: გიორგი IX-ის, ბაგრატ III იმერთა მეფისა და ლევან კახთა მეფის ერთობლივ ლაშქრობას იერუსალიმში „ხონთქრის“ მონოღოტში. როგორც ცნობილია, 1517 წელს ოსმალებმა თავად დაიპყრეს იერუსალიმი, ამდენად გაუგებარია, ვის წინააღმდეგ ააშხედრა სულთანმა ქართველი მეფეები. ამ ფრად უცნაურ ფაქტს ვახუშტი შემდეგნაირად გადმოგვცემს: „...წარმოვედინა სულტანს სულეიმანს სამთამათ მეფეთა დესპანი: გიორგის ქართველთა, ბაგრატ იმერთა და ლევან კახთას: „რამეთუ ადგილი სჯულისა თქუენისა იერუსალიმი დაიპყრეს უსჯულთათა, ან მიმინიჭებინეს თქუენდა, მოვედით და განასხენით იგინი და დაიპყრენით თქუენდა“. ვახუშტის მიხედვით, ქართველი მეფეები სიხარულით დასთანხმებულან სულთნის წინადადებას, მათ ყვარყვარე ათაბაგიც შეერთებია და ქართველთა მხედრობა იერუსალიმში ჩასულა. ქალაქის მისადგომებთან ქართველებმა სძლიეს დამხდურს, რომლის ვინაობას მემბტაინე არ ასახელებს, შევიდნენ ქალაქში და განდევნეს მონინალმდევე. ამის შემდეგ „მადლიერმა ხონთქარმა“ ქართველებს დაუბრუნა წმინდა ადგილები: „საფლავი ქრისტესი, გოლგოთა, ბეთლემი და ჯერის მონასტერი და სხუანი მონასტერნი“.

ვახუშტი ბაგრატიონი ცდილობს ახსნა მოუძებნოს ქართველი მეფეებისადმი ოსმალო სულთნის, სულეიმანის, კეთილგანწყობას: „ესე ჰყო ხონთქარმან, რამეთუ ბრძოდა დასავლით; მეორედ, ვინამთგან შიხის ძე ყვენი

და იგი მტერობდნენ; რათა ამით დაიპყრას მან ყოველი საქართველო და არა მიერთნენ შიხსა". ამრიგად, ეს ლაშქრობა, თუ იგი მართლაც სიმართლეს შეესაბამება, ოსმალთა ხელისუფლებამ თავისი მონინააღმდეგე ირანის შაჰის დასამარცხებლად გამოიყენა.

ტახტიდან გადადგომა

გიორგი IX სამეფო ტახტიდან 1627 წელს გადადგა, მეფობა მან ლუარსაბს დაუთმო. მალე გერასიმეს სახელით ბერად აღიკვეცა და პოლიტიკურ საქმიანობას მთლიანად ჩამოშორდა. ბერი ეგნატაშვილის მიხედვით, გიორგის შვილი არა ჰყავდა და გადადგომის შემდეგ მეფობა ძმისწულს ამიტომ გადასცა: „უამსა ამას მონაზონ იქმნა მეფე ქართლისა გიორგი, და არა დარჩა ძე თვისი, და მისცა მეფობა ძმისწულსა თჳსსა ლუარსაბს...“.

1540 წელს ბერმა გერასიმემ (გიორგი IX) ძმების, ძმისწულებისა (მათ შორის, მეფე ლუარსაბი) და ძმისწულის შვილების ნებართვით, ძმის, მელქისედეკის, კათალიკოსობის დროს სვეტიცხოველს თავისი მკვიდრი მამული შესწირა. საბუთში გიორგის ბერად აღკვეცის შესახებაც წერია: „ნებართა ღმრთისათა..., ეცან ვითარმედ, სოფელი ესე წუთ, ერთ და მსწრაფლ წარმავალ არს და საუკუნო იგი ცხოვრება დაუსრულებელ. ამისთვის დაუტევე ყოველივე ამაოება და დუდება მისი და შევიმოსე საღმრთო მონაზონება, რომელი იგი მიმყვანებელ არს მონაწულთა ცხოვრებად“ (საღაპე შეწირულობის სიგელი გიორგი-ყოფლ გერასიმეს სვეტიცხოვლისადმი. 449- 1497 წწ).

ბერი გერასიმე (გიორგი IX), სავარაუდოდ, 1540-იან წლებში გარდაიცვალა.

ულ მონაწილეობას. 1522 წელს სწორედ მისმა შეტევამ გახლიჩა ორად თელეთთან ირანელების ჯარი და უკან დაახევინა.

ლუარსაბი დავით X-ის უფროსი ვაჟი იყო და სამეფო ტახტიც, ტრადიციის მიხედვით, თითქმის მასზე უნდა გადასულიყო, მაგრამ, როგორც ცნობილია, 1525 წელს, დავითის მიერ ტახტიდან გადადგომისა და ბერად აღკვეცის შემდეგ, ტახტი ლუარსაბის ბიძამ, გიორგი IX-მ, დაიკავა. ბიძამ, ფაქტობრივად, წაართვა თავის ძმისწულს, ლუარსაბს, მეფობა. მაგრამ ეს მდგომარეობა დიდხანს არ გაგრძელებულა.

გიორგი IX-ის მეფობის დროს ლუარსაბი წყალობის საბუთებს გასცემდა, რომლებშიც მეფეს არ იხსენიებდა და თავის ტიტულს ასე განსაზღვრავდა: „ღმრთივე გვირგვინისა მეთედ-მეფისა პატრონისა დავითის ძე, პატრონი...“. სანამ მეფე გახდებოდა, ლუარსაბმა იმერეთის მეფე ბაგრატ III-ის (1510-1565 წწ) ასულ თამარზე იქორწინა, ამით მან ბაგრატის სახით ძლიერი მოკავშირე შეიძინა. ლუარსაბს ასევე კარგი ურთიერთობა ჰქონდა კახეთის მეფე ლევანთან.

გიორგი IX-მ 1527 წელს ტახტი ნებაყოფლობით დათმო და შემოწაზვნდა. იმავე წლიდან მეფედ უკვე ლუარსაბი იხსენიება. ვახუშტის მიხედვით, „შემდგომად გიორგი მეფის მეფობის დატევებისა ეკურთხა ლუარსაბ...“. ლუარსაბი მცხეთაში აკურთხეს მეფედ.

ისტორიკოსები ლუარსაბ I-ს დადებითად ახასიათებენ, იგი ყოფილა „მხნე, ახოვანი, შემამართებელი, უშიში, მორწმუნე, ლუთისმოყუარე, საღ(მრ)თო-სამკედროთი სრული...“.

ბრძოლა ოსმალეთისა და ირანის წინააღმდეგ

ოსმალეთის სულთანმა სულეიმან I-მა (1520-1566 წწ) 1533 წელს ირანთან ახალი ომი წამოიწყო. ოსმალებმა უპირატესობა მოიპოვეს, ირანს ბაღდადი და დედაქალაქი თავრიზი წაართვეს. ამ პერიოდში ოსმალეთი დასავლეთ საქართველოს უტევდა, ირანი – აღმოსავლეთ საქართველოს, ხოლო სამხრეთ საქართველოს, ანუ სამცხე-საათაბაგოს, დასავლეთისა და აღმოსავლეთის ნაწილებად იყოფდნენ. ამ რეგიონის მთავრების მტერთან თანამშრომლობის სამწუხარო პრაქტიკა საქართველოს სამხრეთის საზღვარს ურღვევდა და ასუსტებდა. ქართლისა და იმერეთის მეფეებისათვის უმთავრესი საზრუნავი სამცხე-საათაბაგოს შემოერთება გახდა. ლუარსაბი აფასებდა შექმნილ რთულ ვითარებას, ამიტომ დამოუკიდებლობისათვის მებრძოლი ძალების შეკავშირებას

ლუარსაბ I

ქართლის მეფე 1527-1556 წლებში, დავით X-ის ძე, წყაროებში მისი ტიტულატურა ასე იხსენიება: „იესიან დავითიან სოლომონიან-ბაგრატიონიან, ყოვლისა საქართველოსა ტახტისა და გვირგვინისა ფლობით მყურობელი, გვირგვინოსანი მეფეთ-მეფე“ (1552 წლის 6 მაისი, შეწირულობის წიგნი სვეტიცხოვლისადმი, 1449-1543 წწ).

ლუარსაბ ბატონიშვილის გააფხვება

ლუარსაბი დავით X-ის ვაჟი იყო, იგი სრულიად ახალგაზრდა გახლდათ, როდესაც მამამისი გვერდით ედგა და სამეფოს საქმეების წარმართვაშიც იღებდა გარკვე-

ცდილობდა.

1535 წელს იმერეთის მეფემ, ბაგრატ III-მ, მესხეთში ილაშქრა. თითქმის იმავდროულად ლუარსაბმა ჯავახეთი დაიმორჩილა. ქართლისა და იმერეთის მეფეების ამ შეთანხმებულ პოლიტიკას წინ აღუდგნენ საათაბაგოს გავლენიანი თავადები, შალიკაშვილები. ოთარ შალიკაშვილმა ყვარყვარე III ათაბაგის შვილი სტამბოლში ჩაიყვანა და სულთანს დახმარება სთხოვა. 1536 წელს ოსმალები საქართველოში შემოიჭრნენ და დიდი ალაფით გაბრუნდნენ უკან, მაგრამ 1545 წლამდე მესხეთში კვლავ ქართლისა და იმერეთის ხელისუფლება რჩებოდა.

შაჰ-თამაზის პირველი ლაშქრობა

1538 წლიდან აღმოსავლეთი ირანი გააქტიურდა. შირვანის დაპყრობის შემდეგ შაჰ-თამაზ I (1524-1576 წწ) კახეთისა და ქართლის დასაპყრობად ემზადებოდა.

ლუარსაბი ხედავდა, რომ ქართლის ირგვლივ მტრულად განწყობილი მეზობლების წრე იკრებოდა. 1540 წელს შაჰ-თამაზი დიდი ლაშქრით ყარაბაღში დაბანაკდა და მომდევნო 1541 წელს ქართლის წინააღმდეგ ნაშოვიდა. ირანელები თბილისს გამოთენიას მოადგნენ, ჯერ კიდევ ბნელოდა, ქალაქს ეძინა. ლუარსაბ მეფე ოჯახით მცხეთაში იმყოფებოდა გარდაცვლილი მცირეწლოვანი შვილის დასაქრძალად.

შაჰ-თამაზის ჯარები თბილისში შეუმჩნევლად შევიდნენ და ცეცხლი წაუკიდეს. ქალაქის მოურავმა და თბილისის ციხისთავმა უენებლობის პირობის სანაცვლოდ, მტერს წინააღმდეგობა არ გაუწიეს. თამაზმა ქალაქში თავისი გარნიზონი ჩააყენა, ყიზილბაშთა პატარა რაზმები კი ქვემო ქართლს შეესივნენ და სასტიკად ააოხრეს. ლაშქრის ნაწილი მცხეთის მიმართულებით დაიძრა ლუარსაბის შესაპყრობად. ლუარსაბ მეფე პარტიზანული ბრძოლის ტაქტიკას დაადგა, აწყობდა ჩასაფრებებს და თავს ესხმოდა ყიზილბაშთა ცალკეულ რაზმებს, მტერს იმდენად დიდ ზიანს აყენებდა, რომ ირანელები აიძულა, უკან დაბრუნებულიყვნენ და ამჯერად მეფის შეპყრობისა და სხვა ციხეების აღების განზრახვაზე ხელი აეღოთ.

შაჰ-თამაზის მეორე ლაშქრობა

1545 წელს სამცხე-საათაბაგოს ოსმალები შემოესივნენ. იმერეთის მეფემ, რომელსაც ამ დროს საათაბაგოს დიდი ნაწილი პქონად დაკავებოდა, ქართლის მეფეს სთხოვა დახმარება. ლუარსაბი დაუყოვნებლივ გაემურა ბაგრატის დასახმარებლად, ბრძოლა სოხოისტასთან გაიმართა, უთანასწორო ბრძოლაში ქართველები და-

მარცხდნენ. ოსმალებმა სამცხე-საათაბაგო იმერეთს წაართვეს, ციხეების დიდ ნაწილში ჯარი ჩააყენეს და ათაბაგად თავიანთი მომხრე ქაიხოსრო III გამოაცხადეს. ამის შემდეგ ოსმალები მესხეთის საბოლოო დაპყრობას შეუდგნენ. ქაიხოსრო ათაბაგმა შეიცვალა შეხედულება, თავისი მხარის გადასარჩენად ირანის შაჰს მიმართა ოსმალებისაგან დაცვისა და ქართლის მეფის მიერ დაცეხული ჯავახეთის მისთვის დაბრუნების თხოვნით.

შაჰ-თამაზს არც ოსმალთა მიერ სამცხეში ფეხის მოკიდება აძლევდა ხელს და არც ურჩი ლუარსაბის გაძლიერება, ამიტომ ათაბაგის თხოვნას დაუყოვნებლივ გამოეხმაურა და ლუარსაბის წინააღმდეგ მეორე ლაშქრობის მიზეზად გამოიყენა. 1547 წელს ირანის ჯარმა მოაოხრა ჯავახეთი, შემდეგ ქვემო ქართლში გადავიდა, ეს კუთხეც საშიშლად ააოხრა და დიდი ტყვე-ალაფით განჯში დაბრუნდა. ლუარსაბი, მართალია, მტრის უზარმაზარ ჯარს პირისპირ ვერ შეება, მაგრამ გამომდებელი თავდასხმებით დიდ ზიანს აყენებდა. საბოლოოდ შაჰმა აიძულა ლუარსაბი დაეტოვებინა საათაბაგოს ტერიტორია. მაგრამ მთავარი მიზნის მიღწევა – ლუარსაბის დამორჩილება, ვერც ამჯერად შეძლო, ქართველებმა სხვადასხვა შეტაკებაში მრავალი ყიზილბაში ამონყეიტეს.

შაჰ-თამაზის მესამე ლაშქრობა

ქაიხოსრო ათაბაგის ირანის ქვეშევრდომობაში გადასვლის შემდეგ მესხეთს ოსმალებმა შეუტყეს და მალე მათ სამცხე-საათაბაგოს დიდი ნაწილი დაიპყრეს. ზოგიერთი მესხი დიდებული ქართლის მეფე ლუარსაბ I-ის მხარეს დადგა, ლუარსაბამაც არ დააყოვნა, თავისი ჯარით სამცხეში შევიდა, მისი აღმოსავლეთის ნაწილი კვლავ დაიკავა და ოსმალებს შეწინააღმდეგა. ქაიხოსრო ათაბაგმა ოსმალების, განსაკუთრებით კი ლუარსაბის წინააღმდეგ დახმარება შაჰ-თამაზს სთხოვა. 1551 წელს შაჰ-თამაზი შაქში იმყოფებოდა, იგი დაუყოვნებლივ ნაშოვიდა ლუარსაბ მეფის წინააღმდეგ. ყიზილბაშები სამცხე-საათაბაგოში შეიჭრნენ და დაიწყეს მშვიდობიანი მოსახლეობის უმოწყალო უღელტა. ირანელი ისტორიკოსის მიხედვით: ყიზილბაშები „მთასა და ველს მოედნენ და ყოველი მთა და ფერდობი, სადაც ხალხის თავშესაფარი იყო, მინასთან გაასწორეს და ვერც ერთმა ურჯულომ (ე.ი. ქრისტიანმა ქართველმა) ცოცხალმა ვერ გააღწია ბრძოლის ველიდან. მოკლულთა ცოლ-შვილი, მონკობილობა და ქონება გადაეცა მკლავებს, როგორც კანონიერ მემკვიდრეთ, ფერიების მსგავსი ქართველი ლაშაზნანები ტყვედ წაიყვანეს“. ცოცხლად გადარჩენილები დაატყვევეს, უზარმაზარი ნადავლი

ხელში ჩაიგდეს.

ამ შემოსევის შედეგად განადგურდა ვარძია, სადაც ლუარსაბის მომხრე მესხი დიდებულების ნაწილი ცოლ-შვილით იყო შეფარებული. ყიზილბაშებმა გააფთრებული იერიშითა და დიდი მსხვერპლის ფასად ციხესიმაგრედ ქვეული მონასტერი აიღეს, დატყვევებული ბერები ამოხოცეს, მონასტრიდან დიდძალი სიმდიდრე და წიგნსაცავი წაიღეს. აოხრებული სამცხე და ქვემო ქართლის ნაწილი (ლორე, ბამბაკი და ალჯაყალა) შაჰ-მა ქაიხოსრო ათაბაგს გადასცა და ამგვარად ქართლში შემოსასვლელი უმნიშვნელოვანესი გზები თავის კონტროლს დაუქვემდებარა.

მესხეთიდან ირანის შაჰი ქართლში გადმოვიდა და ქვეყნის დარბევას შეუდგა, მაგრამ მოსახლეობის მედგარ წინააღმდეგობას წააწყდა. მის რაზმებს ქართველებმა პარტიზანული თავდასხმებით დიდი ზიანი მიაყენეს და უკუაქციეს. ქართლში საბოლოო წარმატებას შაჰ-თამაზმა ვერც ამჯერად მიაღწია. ამ დროს უნდა დაერბიათ თბილისიც, რადგან 1552 წლის საბუთში უკვე არის ცნობები დედაქალაქის ყიზილბაშებისგან გათავისუფლების შესახებ, ლუარსაზ მეფე მის მიერ სიონის ეკლესიისთვის შეწირულობის სიგელში იხსენებს ამ ამბავს: „...ჟამსა ვითარებისაგან უღმრთოთა აგარიანთა მიერ წარხმულსა ტახტსა ჩვენსა ტფილის სასხდომად თუქუნძლით კუალად ვეგნეთ“.

შაჰ-თამაზის მეოთხე ლაშქრობა

შაჰ-თამაზმა საქართველოში მეოთხედ 1554 წელს ილაშქრა, ქვემო ქართლის დაკავების შემდეგ შიდა ქართლსაც შეესია. ირანელებმა ატენის ციხეს შემოარტყეს ალყა. იმ დროს ციხეს თავს აფარებდა ლუარსაზ I-ის დედა, ნესტან-დარეჯანი და ქართლის სამეფოს წარჩინებულთა ნაწილი. ციხე მიუვალ კლდეზე იყო აგებული და იერიშით მისი აღება ვერ შეძლეს. ციხეში გამაგრებულმა ქართველებმა მრავალი ყიზილბაში ამონყციტეს. ციხე შორიდან გამოყვანილი წყალსადენით მარაგდებოდა წყლით. ყიზილბაშებმა შემთხვევით დაატყვევეს ციხიდან გამოსული დედოფლის მსახური, კავთისხეველი ვინმე ბეთაშვილი, რომელმაც სიკვდილის შიშით მტერს წყაროს სათავე უჩვენა. მათაც ციხეს წყლის მიწოდება შეუწყვიტეს და უწყლობით შეწუხებული მეციხოვნენი ბოლოს მტერს დანებდნენ.

ატენის ციხის აღების დროს ირანელებმა დედოფალი ნესტან-დარეჯანი ტყვედ ჩაიგდეს. შაჰს იმედო ჰქონდა, რომ ტყვეებით მეფე ლუარსაზზე ზემოქმედებას მოახდენდა. აჩაბეთის ციხეში მყოფმა ლუარსაზ მეფემ,

როგორც კი შეიტყო დედის დატყვევების ამბავი, უკუქცეული ყიზილბაშების ლაშქარს დაედევნა, მის არიერგარდს რამდენიმეჯერ შეება კიდევ, მაგრამ უშედეგოდ. ყიზილბაშებს დიდი ზიანი მიაყენა, მაგრამ დედა და სხვა ტყვეები ვერ დაიხსნა.

ლუარსაბის დედამ მტერს თავი სამშობლოს წინააღმდეგ სამოქმედო იარაღად არ აქცევინა და ტყვეობას სანამღავით სიკედილი არჩია. შაჰ-თამაზს ლუარსაზ მეფის დამორჩილების ეს ხერხიც ჩაეშალა.

ირანისა და ოსმალეთის ზავი და ლუარსაზ მეფე

ირანისა და ოსმალეთის ომი, რომელიც 1514 წელს დაიწყო და შესვენებით მიმდინარეობდა, 1555 წელს დასრულდა. 1555 წელს ქალაქ ამასიაში ირანსა და ოსმალეთს შორის დაიდო ზავი. ამასიის ზავით ამ ქვეყნებს შორის ხანგრძლივი, თითქმის 40-წლიანი ომი დამთავრდა. შეთანხმების პირობები განსაკუთრებით მტკიცეწული იყო საქართველოსათვის, რადგან შეთანხმების მიხედვით, ქართლი და კახეთი, ასევე სამცხის ალმოსავლეთის ნაწილი, ირანს ერგო, ხოლო დასავლეთი საქართველო და სამცხის დასავლეთი ნაწილი – ოსმალეთს. ქართველებს ირანისა და ოსმალეთის ეს გარიგება არ უცნიათ, რა თქმა უნდა, არც მათ უკითხავთ ქართველებისთვის არაფერი. დამპყრობლების მიერ განაწილებული საქართველო, ფაქტობრივად, ჯერ კიდევ დასაპყრობი იყო.

ეს ყველაფერი, რასაკვირველია, საქართველოს მეფეებსა და მთავრებს ხელს იშლიდა გავერთიანებათ თავიანთი ძალები დამოუკიდებლობისათვის ბრძოლისას.

ლუარსაზი არ ცნობდა ზავის პირობებს და განაგრძობდა ბრძოლას ირანელების ქართლიდან განსადევნად.

ლუარსაზმა მოახერხა თანდათანობით დაებრუნებინა ქართლის ციხეები და თბილისის ციხეში მდგარი ყიზილბაშებაც შეავიწროვა.

მეფის აღსასრული

ყარაბაღის მმართველი შავერდი-ხანი 1556 წელს ლუარსაბის წინააღმდეგ წამოვიდა, გადამწყვეტი ბრძოლა მდინარე ქციის ხეობაში, სოფელ გარისტანს გაიმართა. ქართველების ჯარს უკვე ასაკოვანი ლუარსაბის ახალგაზრდა ვაჟი, უფლისწული სეიმონი, ხელმძღვანელობდა, თვით მეფე, კათალიკოსი, მცხოვანი საერო და სასულიერო პირები მაღალ გორაკზე იდგნენ და იქედან უფურებდნენ ბრძოლის პერიუტიებს.

სვიმონის მენინავე რაზმმა ენერგიულად შეუტია მტერს, ქართველებმა თავგანწირული იერიშით მტრის ცენტრალური ხაზი გაარღვიეს. შავერდი სულთანს გაიქცა და მისმა ჯარმაც პირი იბრუნა, ქართველები გაქცეულ მტერს უკან დაედევნენ.

გაქცეულების ერთი რაზმი, რომელიც გასასვლელ გზას ეძებდა, მაღლობზე დაბანაკებულ ლუარსაბ მეფესა და მის თანმხლებთ შემთხვევით შეეჩხა და მაშინვე ბრძოლა გაჩაღდა. როგორც წყაროებშია მოთხრობილი, მოხუც მეფეს ყველა საბრძოლო იარაღი შემოემეტრა და ცხენის ძველებით განაგრძობდა ბრძოლას. ბრძოლაში მეფის ცხენს ფეხი ნაპრალში ჩაუვარდა, დაცვა და მოხუცი მხედარი ქვეშ მოიყოლა. ყიზილბაშებმა ნაქცეულ მეფეს ისრები დაუშინეს. ქართველებმა დაამარცხეს მტერი, მაგრამ ჭრილობები ლუარსაბ მეფისათვის სასიკვდილო აღმოჩნდა. ასე დაასრულა სიცოცხლე ლუარსაბ მეფემ, რომელიც ოცი წლის განმავლობაში დაუღალავად ებრძოდა გარეშე მტერს და დიდ წინააღმდეგობას უწევდა მომხდურს. ლუარსაბ მეფე სვეტიცხოვლის ტაძარში დაკრძალეს.

ლუარსაბ მეფის პორტრეტი

ფარსადან გორგიჯანიძე: „ლუარსაბ მეფე მამაცობაზედ ნაქებია ყოველი საქართველოს მეფეთა და თავადთა ზედან ძველით ახლებამდისინ. თავად კარგი სარდალი იყო და მემრე გულოვანი... თანაც მაგარი ქრისტიანი, ურუმთა (ოსმალები) და ყიზილბაშთა (ირანელები) ნამეტნავად მისგან ეშინოდათ“.

ისქანდერ მუნში, ირანელი ისტორიკოსი: „ლუარსაბი საქართველოს მეფეთა შორის გამორჩეოდა თავისი მამაცობითა და გულადობით და არასდროს თავს არ სდებდა მორჩილებისა და მოხარკეობის უღელში“.

ბერი ეგნატაშვილი: „მეფემან ლუარსაბ ჟამსა თვსსა არცა ჰმონა ყაენსა და არცა ხონთქარსა ამისთვს, რომე თუცა დამორჩილებოდა, სხუანი ყოველნი მონობდენ და, თუმცა ესეცა დამორჩილებოდა ქუეყანა ვათათრდებოდა და სახარკოდ შეიქნებოდა; ამისთვს მრავალჯერ ამოსწყვტა ხუანთქარისა და ყაენის ჯარი მეფემან ლუარსაბ... უკეთუმცა მეფესა ლუარსაბს ესოდენი ბრძოლა არა ექმნა, ახალამცა საქართველო ქმნილიყო სრულ სარკინოზ და, რაოდენნიცა დღეს. სახელნი არიან საქართველოსანი, ყოველნივე ჭრმლისა მისისაგან არიან“.

6. ბერქინიშვილი: „ქართლის მრავალწლიანი უმაგალითო ბრძოლა მხოლოდ მის საკუთარ კუთხურ ინტერესებს არ ემსახურებოდა. ეს ბრძოლა მთელი საქართველოს დამოუკიდებლობას გულისხმობდა. ლუარსაბი

საქართველოს ეროვნული დამოუკიდებლობისათვის თავდადებული ბრძოლის დროშად იქცა ირან-ოსმალეთის მოძალადეობის შეგენელ ხანაში“.

სვიმონ I

ქართლის მეფე 1556-1569 და 1578-1600 წლებში, ლუარსაბ I-ის ძე. 1596 წელს შეწირულობის წიგნში იხსენიება: „ეისიან დავითიან სოლომონიან-პაკრატონიანი, ორსავე საჰელმწიფოსა და ტახტისა ჴელმწიფედ მფლობელ-მჴონებელი, მეფე მეფეთა, პატრონი.“

გამაფთხაბა

სვიმონ I ქართლის სამეფო ტახტზე 19 წლის ასაკში, 1556 წელს მამის, ლუარსაბ I-ის, გარდაცვალების შემდეგ ავიდა.

სვიმონს მძიმე მეგვიდროება ერგო, გაუთავებელი ომების გამო ქვეყანა განადგურებული იყო. დედაქალაქში, თბილისში, ყიზილბაშები იყვნენ გაბატონებული. სამეფო რეზიდენცია გორში იყო. მეფის უპირველესი ამოცანა ქვეყნის აღდგენა გახდა და მოახერხა კიდეც. ქართლის მდგომარეობა ოთხწლიანი მშვიდობიანობის პირობებში საგრძნობლად გაუმჯობესდა. სვიმონი ხედავდა, რომ ქართლი როგორც არ უნდა გაძლიერებულიყო, სხვა ქართულ სამეფო სამთავროებს შორის კავშირის გარეშე მტერთან ბრძოლაში წარმატებას ვერ მიაღწევდა. მათ შორის მჭიდრო კავშირის დამყარება იყო საჭირო. 1559 წელს მან ცოლად შეირთო ლევან კახთა მეფის ასული ნესტან-დარეჯანი და ამგვარად კახეთთან კავშირი განამტკიცა.

ამასთან, მუდმივი შეტაკებები იმართებოდა ქართლში მყოფ ყიზილბაშებთან, ერთ-ერთი შეტაკებისას საფურცლესთან მისი ერთგული თანამებრძოლი არჩილ მუხრანბატონი შეიპყრეს და შაჰთან ყაზვინში გაგზავნეს.

ბრძოლა ირანელების წინააღმდეგ

სვიმონ I-მა თბილისის გათავისუფლებისთვის მზადება დაიწყო, დახმარებისათვის კახეთის მეფეს, ლევანს, მოუწოდა, ლევანმა სვიმონის დასახმარებლად შეიღო, გიორგი ბატონიშვილი, გააგზავნა. გაერთიანებული ლაშქარი ციხედიდში (სოფელ ძეგვის მახლობლად) დაბანაკდა. ქართველების ბანაკი სანგრებით იყო დაცული, რათა თბილისზე შეტევის დანებებამდე ჯარი უსაფრთხოდ ყო-

ფილიყო. თბილისში გამაგრებული ყიზილბაშები კი უკვე ინფორმირებული ყოფილან ქართველების მოსალოდნელი შეტევის შესახებ, ამიტომ მათ დასახმარებლად ყარაბაღის მმართველი შაჰვერდი ზიადოლი განჯიდან დიდი ჯარით გამოემართა. თბილისის სამხრეთის სოფლების ნაწილი ამ დროს გაუკაცრიელებული იყო, ამიტომ ყიზილბაშებმა ადვილად მოახერხეს თბილისში ღამით შეუმჩნეველად შესვლა.

1561 წელს 6 აპრილს აღდგომის დღე თენდებოდა, ქართველების ყარაულის ხელმძღვანელი გერმანოზიშვილი სააღდგომო წირვის მოსამენად მუხათგვერდში ასულა. ამით ისარგებლა უყურადღებოდ დატოვებულმა მტერმა და შეუმჩნეველად მიადგა ციხედიდში დაბანაკებული ქართველების სანგრეს. ორივე მხარე თვადღებით იბრძოდა, ხელჩართულ ბრძოლაში მოკლეს კახელი უფლისწული გიორგი. ამის გამო კახელების ლაშქარში არეულობა დაიწყო და ბრძოლის ველი მიატოვეს. მარტო დარჩენილი სვიმონის ჯარი დამარცხდა, ყიზილბაშები დაბრუნდნენ თბილისის ციხეში, სვიმონი – გორში.

ციხედიდის ბრძოლიდან მალევე სვიმონის ძმა, დავითი, თავის მომხრეებთან ერთად ირანში გაემგზავრა და შაჰ-თამაზ I-ს ყაზვინში ეახლა. დავით ბატონიშვილმა შაჰს ერთგული სამსახური აღუთქვა, დასტურად, უპირველესად, ისლამი მიიღო, მას დაუდ-ხანი უწოდეს. ის ქართლის ხანად დაინიშნა და ძალაუფლების გასამყარებლად შაჰმა ყიზილბაშური ჯარიც გამოატანა. უკან დაბრუნებული დაუდ-ხანი თბილისში განჯის ხანის დახმარებით შევიდა. დაუდ-ხანი მხოლოდ თბილისსა და ქვემო ქართლის იმ ციხეებს განაგებდა, რომლებშიც ამ დროს ყიზილბაში მეციხოვნეები იდგნენ. ქართლის დანარჩენი ნაწილი ემორჩილებოდა სვიმონ I-ს, რომელსაც ქართლის ფეოდალების უმრავლესობა უჭერდა მხარს. ქართლში „ორიანობა“ (ორმეფობა) დამყარდა.

1567 და 1568 წლებში დიღომთან და სამადლოსთან სვიმონმა სასტიკად დაამარცხა დაუდ-ხანი, მაგრამ თბილისი მაინც ვერ ნაართვა. თბილისის ციხეში კარგად შეიარაღებული ყიზილბაში მეციხოვნეები იყვნენ გამაგრებული. სვიმონისაგან შევიწროებულმა დაუდ-ხანმა შაჰს კვლავ სთხოვა დახმარება. 1569 წელს შაჰმა შაქისა და ყარაბაღის ხანები გამოგზავნა თავიანთი ჯარებით. ქართლში შემოსული ყიზილბაშები ფარცხისთან დაბანაკდნენ. სვიმონმა შეუტია ყიზილბაშებს. კახაბერ ყორღანაშვილი ირანელების რაზმში ტრიალეზად და სვიმონს შეთავაზებდა. როგორც კი ბრძოლაში ჩაბმული სვიმონი განმარტოებული მოიხელთეს, ყიზილბაშებმა იგი ალყაში მოიწყვიდეს და შეიპყრეს. დატყვევებული სვიმონ მეფე ირანში გაგზავნეს და ალაშუტის

ციხეში გამოამწყვდიეს. ფარცხისის ბრძოლის შემდეგ შაჰმა ქართლის ტახტი დაუდ-ხანს დაუმტკიცა, თუმცა მან ძალაუფლების მთელ ქართლზე გავრცელება ვერ მოახერხა.

ბრძოლა ოსმალების წინააღმდეგ

ოსმალებსა და ირანს შორის 1578 წელს ახალი ომი დაიწყო. ირანში სალაშქროდ გამზადებული ჯარის მთავარსარდლად ოსმალების სულთანმა დიდფეზიჩი ლალა მუსტაფა-ფაშა დაინიშნა. ლალა-ფაშას ჯერ მესხეთი უნდა დაეპყრო, შემდეგ ქართლი და შირვანში გადასულიყო, საიდანაც ირანში შეიჭრებოდა. ბრძოლის წინ მან ყველამ მოუწოდა ოსმალების ჯარს დახმარებოდნენ ირანის დაპყრობაში. ოსმალებმა პირველად სამცხე-საათაბაგოს მიადგნენ, მესხების ერთმა ნაწილმა ლალა-ფაშას დიდი წინააღმდეგობა გაუწია, განსაკუთრებით მეგლციხესა და ქაჯის ციხესთან.

ირანელებსა და ოსმალებს შორის გამართულ გადამწყვეტ ბრძოლაში ოსმალების ჯარმა გაიმარჯვა. ლალა-ფაშამ დაიკავა მესხეთი, შემდეგ ქართლი, კახეთის მეფე ალექსანდრემ მორჩილება გამოუცხადა და ხარკს დაჰპირდა, ოსმალთა ლაშქარი შირვანისკენ მიდიოდა და მალე უკვე საფრთხეს შეუქმნიდა უშუალოდ ირანის პროვინციებს. ლალა-ფაშას სამხედრო წარმატებამ ირანის შაჰი აიძულა ქართველების მიმართ შეეცვალა თავისი დამოკიდებულება და გარკვეულ კომპრომისზე წასულიყო. ირანელები მიხვდნენ, რომ დაუდ-ხანი არ გამოადგებოდათ ოსმალების წინააღმდეგ, ამიტომ შაჰმა ხუდაბანდემ სვიმონის გამოყენება სცადა, დიდი ხნის ტყვეობის შემდეგ გაათავისუფლა ალაშუტის ციხიდან და ხუთი ათასი ირანელი ქართლში გამოუშვა. სვიმონი ფიქრობდა, რომ ირანის ძალის გამოყენებით შეძლებდა ოსმალთაგან ქართლის გათავისუფლებას, ხოლო ირანის აგრესიის შეჩერების შემდეგ ქვეყნის აღდგენას შეძლებდა.

ბრძოლა თბილისისთვის

სვიმონი ქართლში დაბრუნებისთანავე შეუდგა ოსმალებთან ბრძოლას, გაათავისუფლა ლორე, გორი და სხვა ციხესიმაგრეები. 1579 წელს ალყა შემოარტყა ოსმალების მიერ გამაგრებულ თბილისის ციხეს. ალყა დიდხანს გაგრძელდა, ოსმალების მთავარი ამოცანა თბილისის გარნიზონის სურსათით მომარაგება გახდა, მაგრამ სვიმონ I-მა არაერთხელ დაამარცხა ამ მიზნით ქართლში შემოსული ოსმალების რაზმები.

1580 წელს სულთანმა სარდალი მუსტაფა ლალა-ფაშა გადააყენა და მის ნაცელად სინან-ფაშა დანიშნა, მაგრამ მანაც ვერ მოახერხა სეიმონ I-ის დამორჩილება.

ოსმალთა ისტორიკოსის, იბრაჰიმ ფეჩევის, მიხედვით, ალყაშემორტყმულებს შორის ქილა ხორბალი ათას ახჩად იყიდებოდა, ქერი რვაასი ლირდა და ბოლის ისიც აღარ იყო. ერთი აქელემი ოცი ათას ახჩად გაიყიდა, შიმშილის გამო ძალღისა და კატის ხორცსაც ჭამდნენ და ორი ათას ახჩადაც ფასდებოდა. ალყაში შიმშილს მხოლოდ 700 ადამიანი გადაუდგო.

თბილისის ციხეში მყოფი ოსმალების დასახმარებლად რამდენიმე თვის შემდეგ დამასკოს ფაშა თავისი ჯარით გამოემართა და საქართველოში დმანისის გზით შემოვიდა. სეიმონი და მის მხარეს მყოფი ყიზილბაშები ოსმალებს გზადაგზა თავს ესხმოდნენ და ამარცხებდნენ. დამასკოს ფაშამ სამხედრო ხრიკს მიმართა და ჩასაფრება მოაწყო, პატარ-პატარა ბრძოლებში გამარჯვებით გათამამებულმა ქართველებმა და ყიზილბაშებმა გაუფრთხილებლობით შეუტყის ოსმალებს, ამ დროს სამალავიდან გამოვიდნენ ჩასაფრებული დამასკოს ფაშა და მისი ჯარი და სასტიკი ბრძოლა გაჩაღდა. ბრძოლაში სეიმონი დამარცხდა, ყიზილბაშების მეთაური ალი ყული-ხანი ტყვედ ჩაეარდა. გამარჯვებულმა ოსმალებმა თბილისისკენ სვლა განაგრძეს და ალყაში ყოფნისაგან გათანჯულ ოსმალების სურსათი შეუტანეს. ქართველთა მთავარი მიზანი ახლა უკვე ის იყო, რომ ოსმალების დამხმარე ჯარის უკან დაბრუნებისათვის შეეშალათ ხელი.

სეიმონმა დმანისის გზა გააბაგრა. ქართველების წინააღმდეგობის შემდეგ ოსმალებმა სხვა გასასვლელის ძებნა დაიწყეს, მაგრამ მშვიდობიანად გადაადგილება ვერ მოახერხეს. საბოლოოდ დამასკოს ფაშამ შეპყრობილი ყიზილბაში მეთაური ალიყული ხანი გამოიყენა, მას შეწყალებასა და დიდებას დაჰპირდა, რის სანაცვლოდაც ალიყული ხანმა მოკლე და უშიშარი გზა უჩვენა ოსმალებს. ყიზილბაში სარდალი საბოლოოდ მოატყუეს და არზრუმის ციხეში გამოამწყვდიეს. სეიმონი კი ქართველების რაზმებით დაენია მტერს და დიდი ზიანი მიაცენა. ტომარე მინადოს მიხედვით, „სეიმონმა ყველა ცხენი, და თბილისიდან ნალექული ხანისკენის ხაზინა ხელთ იგდო“. ოსმალთა ჯარის დარჩენილი ნაწილი ყარსში ჩავიდა.

სეიმონ I-ის ბრძოლა იმერეთის შემოპართავისათვის

დასავლეთ საქართველოში იმერეთის მეფესა და მთავრებს შორის მუდმივი დაპირისპირება ერთმანე-

თის დასუსტებას იწვევდა და საერთო საგარეო მტერთან ბრძოლის ძალა აღარ შესწევდათ. XVI საუკუნის 80-იანი წლების დასაწყისში არსებული შინაფეოდალური ბრძოლების გამო სეიმონ მეფემ დასავლეთ საქართველოზე თავისი ძალაუფლების განმტკიცება სცადა, ამგვარად ქვეყნის გაერთიანებასა და მუდმივი დაპირისპირების აღმოფხვრას ცდილობდა.

სეიმონ მეფე ზემო იმერეთის თავადების ნაწილს დაუკავშირდა, რომლებმაც მხარდაჭერა აღუთქვეს და 1588 წელს სეიმონი თავისი ლაშქრით იმერეთში გადავიდა. იმერთა მეფე ლევანმა დახმარებისათვის დადიანსა და გურიელს მოუწოდა, მაგრამ არც ერთი არ დაეხმარა. ლევანი გოფანთოსთან ბრძოლაში დამარცხდა და ლეჩხუმში გაიქცა, მაგრამ სეიმონი იძულებული გახდა ქართლში მალე დაბრუნებულიყო, რადგან ოსმალების თავდასხმის საფრთხე არსებობდა. ამით ისარგებლა ლევანმა, კვლავ დაბრუნდა ქუთაისში და ტახტი დაიკავა. მერე ისევ გაგრძელდა შიდა დაპირისპირება დასავლეთ საქართველოში. ოდიშის მთავარმა მანუჩარმა ტყვედაც კი ჩაიგდო მეფე ლევანი. სეიმონმა კიდევ ილაშქრა დასავლეთ საქართველოში, აიღო იმერეთის ციხეები, მაგრამ საბოლოოდ მან მაინც ვერ შეძლო ამ ტერიტორიაზე თავისი ძალაუფლების განმტკიცება, იმერეთის ტახტზე ლევანის ბიძა როსტომი დაჯდა.

კვლევა ოსმალების წინააღმდეგ, სეიმონის მეფობის უკანასკნელი წლები

სეიმონ მეფემ 1582 წელს მანუჩარ ათაბაგთან ერთად ოსმალები მუხრანთან დაამარცხა. საბოლოოდ სულთანმა 1588 წელს სეიმონი ქართლის ქრისტიან მეფედ ცნო და ხარკის მიღებით დაქმაცოფილდა. სულთანმა ქართლის გაოსმალების განზრახვაზე დროებით ხელი აიღო. მაგრამ ირან-ოსმალეთს შორის 1590 წელს დადებულმა ზავმა ვითარება მთლიანად შეცვალა. ოსმალეთი მთელ საქართველოსა და მის მეზობელ ტერიტორიებს დაეუფლა. 1595 წლიდან სეიმონმა ოსმალების წინააღმდეგ ირანის ძალების გამოყენება სცადა და კახეთის ლაშქართან ერთად ოსმალებზე თავდასხმები განაახლა. მასშტაბური ანტიოსმალური კავშირის შესაქმნელად მან ესპანეთის მეფე ფილიპე II-სა და რომის პაპ კლიმენტი VIII-ს, წერილები გაუგზავნა. მაღე, 1598 წელს სეიმონმა ოსმალების წინააღმდეგ ბრძოლები განაახლა, მან ალყაში მოაქცია გორის ციხე, რომელიც იმ დროს ოსმალებს კარგად ჰქონდათ გამაგრებული და 1599 წელს ცხრთვანიან ალყის შემდეგ, ოსმალთაგან დაიხსნა გორის ციხე. იმაედროულად, სეიმონთან შეთანხმებულად

აჯანყდა სამცხის ათაბაგი მანუჩარიც, რაც ოსმალებს საკმის ურთულდება.

ქართლსა და მესხეთში დაწყებული აჯანყების ჩასაქრობად ოსმალეთის სულთანმა ჯაფარ-ფაშის ხელმძღვანელობით დიდი ჯარი გამოგზავნა. სეიმონ მეფის ბრძანებით შიდა ქართლის ჯარს სათავეში ტახტის მემკვიდრე, გიორგი ბატონიშვილი, ჩაუდგა. გიორგი გორის ციხეში დაბანაკდა. თვითონ სეიმონ მეფე ქვემო ქართლში იმყოფებოდა. ოსმალები ალგეთის ხეობაში მოვიდნენ და ნახიდურთან დაბანაკდნენ. მიუხედავად იმისა, რომ ქართველების ჯარის მობოლიზება დამთავრებული არ იყო და მეფეს მცირე ლაშქარი ახლდა, საღირსშენთან მისულმა სეიმონმა არ დაუცადა ქართლის ჯარის შეკრებას და მტერზე იერიში მიიტანა. მეფეს ბრძოლის დაწყებას არ ურჩევდნენ, მაგრამ სეიმონმა არ დაიჯერა, რადგან თუ ოსმალები თბილისში შევიდოდნენ, მათთან ბრძოლა უფრო გართულდებოდა.

მეფემ და მისმა მხედრებმა წინ განვიდოლი შუბებით მედგრად შეუტეს ოსმალებს. გაარღვიეს მტრის რაზმები. ოსმალები რაოდენობით მნიშვნელოვნად აღემატებოდნენ ქართველებს, მიუხედავად ამისა, XVII საუკუნის ისტორიკოსის, ფარსადან გორგიჯანიძის, მიხედვით, თითო ქართველს 4-5 ოსმალი გადმოეგდა (ცხენიდან და სხეებზეც მიიწვედნენ). ხელშუბიანი მეფე მტრის რომელ რაზმსაც შეუტევდა, მოშლიდაო. ბრძოლა ხუთ საათს გაგრძელდა. პოლოს მეფე ძლივს დაარწმუნეს, რომ უკან დახევის დრო იყო. უკანდახეულ ქართველებს მტერი დაედევნა. ფარცხისტან ახლოს მეფის ცხენი მხედრიანად დიდ საფლოში ჩაჯარდა და ტალახში ჩაფლო. საფლობიდან მეფის ამოყვანა გაძნელდა. ამა-სობაში ოსმალებიც წამოენივნენ.

გამუსლიმებულმა ქართველმა, რომელიც მტრის რაზმს მოუძღოდა, მეფე იცნო და ოსმალო-ფაშას უთხრა, ეს არის სეიმონ მეფე, ლაშქარი აღარ შერჩენია და ტალახში ჩაფლული მაინც ისერის ისრებსო. მეფე ოსმალებს ტყვედ ჩაუვარდა. სეიმონ მეფე სტამბოლში 1600 წლის 21 ივნისს ჩაიყვანეს, ცენტრალური ქუჩები საზეიმოდ მორთეს, სამი დღე ზეიმობდა სამ კონტინენტზე გადაჭიმული ოსმალეთის დედაქალაქი მოუხელთებელი სეიმონის შეპყრობას.

სეიმონ მეფე სულთნის მიერ შემოთავაზებულ არც ერთ წინადადებას არ დასთანხმდა. თავისუფლების სანაცვლოდ ოსმალები ისლამის მიღებას, უსიტყვო მორჩილებასა და ხარკის გაღებას ითხოვდნენ. სეიმონი იედიყულეს ციხეში გამოკეტეს, სადაც 1611 წელს გარდაიცვალა. იედიყულეს ციხეში მყოფი სეიმონ I-ის გამოსხსნისთვის მისმა შვილმა, გიორგიმ, რომელიც ქარ-

თლის მეფე გახდა, არ დაიშურა ძალისხმევა, მაგრამ მამა ტყვეობიდან ვერ დაიხსნა. სეიმონი გარდაცვლილი იყო, მაგრამ ქართველების მიერ გაგზავნილი გამოსასყიდი თანხა და ძვირფასეულობა სულთანმა მაინც დაიტოვა. „რაოდენიცა ქართველთა დარბაისელთა ჰქონდათ. ანუ საყდრისა და მონასტრისა იყო საქონელი, ყოველივე გაუგზავნეს. და სანამდის საქონელი ესე მივიდოდა, მანამდი მეფე სვმონ მომუდარიყო პატიმრობაში და საქონელიც იქ დარჩა“, – წერს ბერი ეგნატაპავილი. მხოლოდ რამდენიმე ხნის შემდეგ დაუბრუნეს მეფის ნეშტი ქართველებს, გმირი მეფის ძელები სტამბოლში სავაჭროდ ჩასულმა გორელმა დიაკუნისშვილმა დაუბრუნა საქართველოს. მაღლიერმა ქართველობამ სეიმონ მეფე მცხეთაში, თავისი სახელოვანი მამის, ლუარსაბის, გვერდით დაკრძალეს.

სეიმონ მეფეს ყიზილბაშებიცა და ოსმალებიც მათ წინააღმდეგ თავდადებული ბრძოლისა და სიმამაცის გამო დელის – გიჟს, ხელს, გადარეულს უწოდებდნენ. მისი საომარი შეპართება თანმხლებთაც დიდ მხნეობას მატებდა. დროულად უნაცვლებდა დიპლომატიურ მოქმედებას მტერთან თავგანწირულ ბრძოლას.

XVII საუკუნის გერმანელი მოგზაურის, ადამ ალერუსის, გადმოცემით, სეიმონ მეფე უნობილი იყო, როგორც მამაცი მეომარი, განათლებული მეფე, კარგი მელექსე და ფილოსოფოსი. იგი სრულყოფილად ფლობდა სპარსულ ენას, იცოდა თურქულიც. ზეპირად სცოდნია ნიზამის პოემები და სხვ. მას სპარსულ და ოსმალურ ენებზე დაწერილი აქვს ლექსები, რომელიც ჩვენამდე უცხოელი ავტორების თხზულებებმა შემოგვინახა.

ერთ-ერთი ლექსი ასე არის თარგმნილი:

„სამედურავმა ბედის ტრიალმა გამანადგურა,
ამის გამო ხალხის თვალშიც არად ვიქეცი,
თუმცა ვზიდე ცხენისა და პელემის ტვრითი,
მადლობა გამჩენს, ახლა ხვედრი შემიმსუბუქდა“.

დავით XI

ქართლის ხანი, ქართლის მეფე 1569-1578 წლებში, ლუარსაბ I-ის ძე, სეიმონ I-ის ძმა.

დავით XI-ის მეფობა ძმასთან, სეიმონ I-თან, დაპირისპირების ფონზეა განსაზღვრული. მან ძმას უღალატა, 1561 (ან 1562) წელს თავის მომხრეებთან ერთად ირანში გაემგზავრა და შაჰ-თამაზ I-ს ყაზვინში ეახლა. ეს ის პერიოდია, როდესაც სეიმონ მეფე და კახელი ბა-

ტონიშვილი გიორგი თბილისის ყიზილბაშთაგან გათავისუფლებისათვის იბრძოდნენ.

დაუმორჩილებელი ლუარსაბ მეფის შვილის თავის კარზე ხილვა, ქართლისა და სამცხე-საათაბაგოს ოთხგზის ამაოხრებელ შაჰ-თამაზს ძალიან გაუხარდა, დავით ბატონიშვილმა შაჰს სამსახური აღუთქვა, დასტურად, უპირველესად, ისლამი მიიღო, მას დაუდ-ხანი უწოდეს. დაუდ-ხანს შაჰმა მისდამი კეთილგანწყობა შესაბამისი „რაცამითაც“ დაამტკიცა, ის ქართლის ხანად დაინიშნა და ძალაუფლების გასამყარებლად შაჰმა ყიზილბაშური ჯარიც გამოატანა. უკან დაბრუნებული დაუდ-ხანი თბილისში განჯის ხანის დახმარებით შევიდა. ამ საქციელით დაუდ-ხანმა არა თუ საკუთარი ძმა, მთელი იმდროინდელი ქართლის თავადები თავის წინააღმდეგ განაწყო.

დავით XI მხოლოდ თბილისსა და ქვემო ქართლს განაგებდა, იმ ციხეებს, რომლებშიც ამ დროს ყიზილბაში მეციხოვნეები იდგნენ. ქართლის დანარჩენი ნაწილი სეიმონ I-ს ემორჩილებოდა, რომელსაც ქართლის ფეოდალების დიდი ნაწილის მხარდაჭერა ჰქონდა. ქართლში „ორიანობა“ (ორმეფობა) დამყარდა.

1567 და 1568 წლებში ოსთან სეიმონმა სასტიკად დაამარცხა დაუდ-ხანი.

სეიმონისაგან შეეინკროებულმა დაუდ-ხანმა თავის მფარველს სთხოვა დახმარება. ირანმა არ დააყოვნა. 1569 წელს შაჰმა შაქისა და ყარაბაღის ხანები გამოგზავნა თავიანთი ჯარებით. ფარცხისის ბრძოლის შემდეგ შაჰმა ქართლის ტახტი დაუდ-ხანს დაუმტკიცა, რომლის ძალაუფლება თბილისსა და ქვემო ქართლს არ სცილდებოდა. ქართლის თავადების უმეტესობა საჩინო ბარათაშვილის მეთაურობით კვლავ განაგრძობდა ყიზილბაშებისა და მათ მიერ მეფედ დასმული დავით XI-ის წინააღმდეგ ბრძოლას. დავით XI ირანს ხარკის სახით წელიწადში ოცი ათას ღუკატს უხდიდა.

რამდენიმე წლის შემდეგ საერთაშორისო პოლიტიკური ვითარება შეიცვალა, 1578 წელს ოსმალეთმა ირანის წინააღმდეგ ომი დაიწყო. ოსმალების მთავარსარდალი ლალა მუსტაფა-ფაშამ სამცხე-საათაბაგოში სასტიკი ბრძოლების შემდეგ ქართლშიც შემოვიდა და ციხეების დაკავებას შეუდგა, ამის შემდეგ ქართლი საფაშოდ გამოაცხადეს და თბილისში ფაშა დასვეს. ირანში კი გარჩნდა ზარი, რომ სეიმონ მეფე გაეთავისუფლებინათ და ქართლში დაებრუნებინათ, რათა ოსმალების წინააღმდეგ ებრძოლა და მათი შემდგომი წინსვლა შეეფერებინა. ამ შემთხვევაში ირანელებისა და ქართველების ინტერესი საერთო იყო. იმავე 1578 წელს ირანიდან ქართლში სეიმონ მეფე დაბრუნდა და მართლაც ოსმალებს ბრძოლა

გაუმართა.

დაუდ-ხანი მიხვდა, რომ ყიზილბაშებისაგან მხარდაჭერა აღარ ჰქონდა. „ყიზილბაში იგი გაუშუეს და მეფეს სეიმონს მოეკიდნენ, ქართველნიც არა ჰყვარობდნენ“. ამიტომ გადაწყვიტა ახალი „ბატონი“ მოეძებნა და ოსმალეთთან დაკავშირება სცადა. მან თბილისის ციხელი წაუკიდა, ქართლის სხვა ციხეები, რომლებსაც აკონტროლებდა, ოსმალების სარდალს გადასცა, თვითონ კი თითქმის ლრემში გაიქცა და იქიდან სტამბოლში წავიდა. აქვე უნდა ითქვას, რომ ქართული წყაროების ამ ცნობას არ ეთანხმება იმდროინდელი სპარსული და ოსმალური წყაროების გადმოცემა. მაგალითად, შაჰ-აბაზის ისტორიკოსის, ისქანდერ მუნშის, მიხედვით, დაუდ-ხანი იმავე წელს არ წასულა სტამბოლში. 1578-1579 წლებში შარვანისა და დარუბანდის მხარეში ის ირანელთა ლაშქართან ერთად იბრძოდა ოსმალების წინააღმდეგ, ხოლო 1581 წელს დაუდ-ხანი კახეთში იმყოფებოდა თავის შვილებთან, ბაგრატიან და ხოსროსთან ერთად (უფროსი ვაჟი, ბაგრატი, კახეთის მეფე ალექსანდრე II-ის სიძე იყო). როგორც ჩანს, ამ წელს დაუკავშირდა ის ოსმალებს და მათი დახმარებით სცადა ქართლის ტახტის დაბრუნება. 1584 წელს დაუდ-ხანი ზუთი „ბეგისა“ და ერთი „შამაცი შვილის“ თანხლებით ოსმალთა ფერპაძე-ფაშასთან გამტკიცადა, ეს უკანასკნელი კი მას სტამბოლში, სულთნის კარზე ჩასვლაში დაეხმარა. ამ მოვლენების თანამედროვე სტამბოლში მყოფი ესპანელი ანონიმი ავტორი აღნიშნავს, რომ სულთნის კარზე დაუდ-ხანი 1585 წლის 20 იანვარს ჩასულა. აქ იგი დიდი პატივით მიიღეს, ორი საფაშო სარჩოდ გაუჩინეს და თვითონ სულთნის კარზე დატოვეს. დაუდ-ხანის ეაყუბმა, ბაგრატიმა და ხოსრომ, ჯერ კახეთს შეაფარეს თავი, შემდეგ კი სპარსეთში წავიდნენ.

სააქიმო ნიგნი – „იაღბარ-დაუდი“

სამშობლოდან გადახვეწილი, პოლიტიკურ პროცესებს ჩამოცილებული დაუდ-ხანი სტამბოლში ერთ „ფილოსოფოსსა და ბედნიერს კაცს“ შეხვდა, რომელსაც მდიდარი ბიბლიოთეკა და, მათ შორის, მრავალი „სააქიმო ნიგნი“ ჰქონია. პოლიტიკაში ხელმოცარულ დაუდ-ხანს, როგორც ჩანს, სწორედ ამ ნიგნებმა აფიქრებინა, ბედი სამედიცინო ლიტერატურის თარგმნაში ეცადა. ეს საშური საქმე იყო იმდროინდელი საქართველოსთვის, სადაც დოგმის ჩამორჩენილობის გამო მრავალი ადამიანი იღუპებოდა. დაუდ-ხანი მართლაც ბეჯითად შეუდგა შრომას და ორი თურქული სააქიმო ნიგნის ერთი კომპილაცია გააკეთა. ასე შეიქმნა საქართველოში

კარგად ცნობილი სამედიცინო წიგნი „იადიგარ-დაუდი“.

„იადიგარ-დაუდი“ იმდროინდელი მედიცინის თითქმის ყველა საკითხს მოიცავს, დეტალურად განიხილავს ჰიგიენისა და დიეტეტიკის საკითხებს, დიაგნოსტიკის საშუალებებს. ავტორი დანერგულით აღწერს დაავადებათა პროფილაქტიკისა და მკურნალობის წესებს, „ძილისა და სიფხიზლის“, სქესობრივი ჰიგიენის საკითხებს, საკვები პროდუქტებისა და სამკურნალო საშუალებების თვისებებს, მათ კვებითა და სამკურნალო ღირებულებასა თუ მავნეობას. კერძო ნაწილში გარჩეულია პათოლოგიისა და თერაპიის ძირითადი საკითხები, თანმიმდევრულადაა განხილული მედიცინის იმ დრის არსებული თითქმის ყველა სპეციალობა. დაავადებები ცალ-ცალკეა დახასიათებული, აღწერილია აგრეთვე კლიმატურ-ბალნეოლოგიური და სხვა ბუნებრივი ფაქტორების სამკურნალო თვისებები და მათი გამოყენების წესები.

* * *

საქართველოს ისტორიაში დავით XI, იგივე დაუდ-ხანი, სამშობლოს მოღალატის სახელით შვეიდა. ქართველი ისტორიკოსი ასე ახასიათებს მას: „ესე დავით იყო კაცი უღმრთო, მოყუარე სოფლისა, მეძაღვი და მემრსე, რომლისა გულსა არარა იყო ზრუნვა სულისა და ქუეყნისა ამის“ („ახალი ქართლის ცხოვრება“).

დავით XI-ის მთარგმნელობითი საქმიანობა სამედიცინო სფეროში შესაშური საქმე იყო, თუმცა ამან ოდნავადაც ვერ გადაფარა ის უდიდესი ზიანი, რომელიც მისმა საქციელმა საკუთარ ოჯახსა და სამშობლოს მიაყენა.

„იადიგარ დაუდზე“ დართული მინაწერის ცნობით, ორი წლის შემდეგ, ე.ი. 1587 წელს, დაუდ-ხანი სამშობლოში დაბრუნებულა. მისი გარდაცვალების თარიღი ცნობილი არ არის.

გიორგი X

ქართლის მეფე 1600-1606 წლებში, სვიმონ I-ის ძე. წყაროები მას ასე იხსენიებს: „იესიან დავითიან სოლომონიან-ბაგატრონიანი, აფხაზთა, რანთა, კახთა, სომეხთა, შარვანშა და შაპანშა, აღმოსავლეთისა და დასავლეთის მეფეთ-მეფე“.

გიორგი ჯერ კიდევ უფლისწული იყო, როდესაც ოსმალების წინააღმდეგ მამის, სვიმონ I-ის, გეგრდით იბრძოდა. იგი 1598 წლის აჯანყების ერთ-ერთი ხელმძღვანელი იყო. 1600 წელს, მამის, სვიმონის, ტყვედ ჩაეგდნის

შემდეგ, გიორგი X ქართლის მეფედ თბილისში ეკურთხა, მან სვიმონის პოლიტიკა გააგრძელა – იბრძოდა ოსმალების წინააღმდეგ, 1601 წელს ლორე გაათავისუფლა. ლორეს შემოერთებას ქართლისათვის უდიდესი მნიშვნელობა ჰქონდა, რადგან ეს მხარე საყრდენი პუნქტი იყო სამხრეთიდან მომავალი ზღის დასაცავად; ამიტომ ამ პროვინციის საქართველოს ფარგლებში დასაბრუნებლად ქართლის ყველა მეფე ძალას არ იშურებდა, ხოლო დამპყრობელი მის წართმევას მუდმივად ცდილობდა.

ურთიერთობა შაჰ-აბაზ I-თან

საქართველოს ირგვლივ პოლიტიკური ატმოსფერო სწრაფად იცვლებოდა. როგორც ცნობილია, ირანში გატარებული სამხედრო რეფორმებისა და დიდი მზადების შედეგად 1603 წელს შაჰ-აბაზ I-მა (1587-1629 წწ) ოსმალეთს ომი გამოუცხადა და მათ მიერ დაკავებული ციხეების გათავისუფლებას შეუდგა.

შაჰის მიზანი ირანის დაკარგული პოზიციების დაბრუნება და აღმოსავლეთ კავკასიიდან ოსმალების საბოლოო განდევნა იყო. ირან-ოსმალეთის ახალ ომში ქართლის მეფე გიორგი X (1600-1606 წწ) და კახეთის მეფე ალექსანდრე II (1574-1605 წწ) იძულებული იყვნენ შაჰ-აბაზის მხარეს ებრძოლათ. ომის დასაწყისში, პირველ ეტაპზე, შაჰ-აბაზმა ერევნის ციხის გათავისუფლება გადანყვიტა, უზარმაზარი არმია გამოიყვანა და ერევნის ოსმალურ გარნიზონს ალყა შემოარტყა. ამ ომში შაჰს ქართლის მეფე გიორგი X და კახეთის მეფე ალექსანდრე II თავიანთი მხედრობით ჰყავდა მინვეულო.

1604 წელს შაჰ-აბაზმა ერევანთან ომში ოსმალები სასტიკად დაამარცხა. ირანის შაჰის ჯარები ერევნის ციხეს სამი მხრიდან უტევდნენ, მეოთხე მხარეს კი შაჰმა ქართველები ჩააყენა. „რაჟამს ბრძანა ყაენმან (შაჰმა – ა.ბ.) იერიში, მაშინ უმეტესად ყოველთა მოოჭირევეს და გარდავიდნენ გალანებში და იომეს დიდად, და, სანამდი ყიზილბაშნი შევიდოდეს, ქართველთა აილეს სიმაგრენი, უჩუენეს ძალი და მოჭირებნა ყაენსა და აილეს ციხე“. ერევანთან გამარჯვების შემდეგ შაჰმა გიორგი მეფეს ლორე და მდინარე დებედას ხეობა გამოსთხოვა, საშაგიეროდ, ირანში მისცა სოფლები და 300 თუმანი ჯამაგირიც დაუნიშნა. „და შეუძნდა ფრიად და რამეთუ არა ეძლო უარი შაბაზისა და დაანება ლორე და დაიპყრა ციხე ლორისა შაბაზ“. ბერი გვანატაშვილის მიხედვით, შაჰ-აბაზსა და გიორგი მეფეს შორის დაახლოებით ასეთი დიალოგი გაბართულა: „რადგან ხვანთქარი (სულთანი – ა.ბ.) ჩემი მტერიც იყო და შენიცაო და ახლა რადგან მე გავრჯილვარ და აქ მოველო, ლორე ჩემი იყოსო“. მა-

შინ მეფეშან გიორგი ჯერეთ შორის დაიჭირა და, რადგან მოჭირვებით სთხოვა, სხუა ღონე აღარა ჰქონდა და დაანება. მაშინ დაიპყრა ციხე ლორისა შაბაზ და შეაყენა ჯარი თვისი ციხესა მას შინა“.

ლორეში სახანო შეიქმნა, ხოლო მდინარე დებედის ხეობაში თურქმანული ტომი, ბორჩალუ, ჩამოასახლეს. იოანე ბატონიშვილის ცნობის მიხედვით, როდესაც შაჰმა ლორეში თავისი ჯარი დააყენა „მუნებური მელიქი მივიდა წინაშე შაბაზისა და მიიღო შაჰმადიანობა, რომლისათვის ჯილდოდ შაბაზმან გაათავადა და მისცა გვარად მელიქობად და მამული ლორის ხეობასა შინა სახასოთაგან მეფისა“. ლორეს ციხესა და მდინარე დებედის მთელი ხეობის დაპატრონებით ირანის მმართველმა საქართველოს სამხრეთის კარის გასაღები ჩაიგდო ხელში. ქართული წყაროები აღნიშნავენ, რომ გიორგი წინააღმდეგობას უწევდა შაჰს, მაგრამ საბოლოოდ იძულებული გახდა დაეთმო ეს მხარე მისთვის. „შეუძნდა ესე ფრიად მეფესა“, „მოჭირვებით სთხოვა, სხუა ღონე აღარა ჰქონდა“, „ამისთვის უფროს აიძულებდა, რათა მისცეს ლორე“ და სხვ.

შაჰ-აბაზი გიორგი X-ს საქართველოს სხვა ციხესიმაგრეებში მდგარი ოსმალების წინააღმდეგ ბრძოლაში დახმარებასაც ჰპირდებოდა, 1604 წელს გიორგი მეფე ქართლში დაბრუნდა და თბილისის ციხესა და ახალშენში მდგარი ოსმალების წინააღმდეგ ბრძოლა წამოიწყო.

ურთიერთობა რუსეთის სამეფოსთან

გიორგი X-ის დროს, 1604-1605 წლებს შორის, საფუძველი ჩაეყარა რუსეთისა და ქართლის სამეფოების პოლიტიკურ ურთიერთობას. შეთანხმების მიხედვით, რუსეთ-ქართლის კავშირი და რუსეთის მფარველობა დინასტიური კავშირით უნდა განმტკიცებულიყო, ამ მიზნით გიორგი X-ის ასული, ელენე, მეფე ბორის გოდუნოვის (1598-1605 წწ) ვაჟზე, უფლისწულ თედორეზე, უნდა დაქორწინებულიყო.

მაგრამ იმ დროს რუსეთში მდგომარეობა გაუარესდა, გარდაიცვალა ბორის გოდუნოვი, გამეფდა თედორე II, რომელიც 49 დღის შემდეგ მოკლეს. 1605 წელს გიორგიმ რუსეთში გაგზავნილი ელჩები გზიდანვე უკან დააბრუნა. ორ ქვეყანას შორის დიპლომატიური ურთიერთობა შეწყდა.

გიორგის კავშირი კახეთის აჯანყებასთან და მეფის გარდაცვალებას

1605 წელს კახეთის უფლისწულმა, კონსტანტინემ, შაჰის დავალებით საკუთარი მამა და ძმა დახოცა და

კახეთის ტახტი დაიკავა. მამის მკვლელის წინააღმდეგ კახეთში დიდი აჯანყება დაიწყო. აჯანყებას სათავეში ჩაუდგა კონსტანტინეს ძმის, დავით მეფის ძეგრი, ქეთევან დედოფალი. აჯანყებულ კახელებს ქართლიდან გიორგი X-მაც მიაშველა ლაშქარი.

1606 წელს შაჰ-აბაზმა ყარაბაღი და განჯა აიღო, ქართლში შემოვიდა და ოსმალების მიერ დაკავებული ციხეების აღებას შეუდგა. აღგების ხეობაში დაბანაკებულ შაჰს თბილისის ოსმალთა ციხისთვის ელჩი ეახლა და მეციხოვნეების სიცოცხლის სანაცვლოდ ქალაქის უომრად დატოვებას დაჰპირდა. შაჰმა შეუსრულა ოსმალებს თხოვნა და მშვიდობიანად გაუშვა, ამის შემდეგ, როგორც მისი თანმხლები და პირადი ისტორიკოსი, ისკანდერ მუნში, აღწერს: „შაჰი გაემართა თბილისის ციხისკენ და განიხილა მისი ავი და კარგი...“. აქ საინტერესოა, რომ ზუსტად ამ ხანებში, მეჯვრისხევი მყოფი მეფე გიორგი X მოულოდნელად გარდაიცვალა. ვახუშტი ბატონიშვილი და ბერი ეგნატაშვილი მშრალად წერენ ამ ფაქტის შესახებ (შემდგომად ამის მცირე ჟამს გარდაიცვალა მეფე გიორგი“, „და მას ჟამსა მოკუდა მეფე გიორგი“), მაგრამ არაქელ თავრიზელისა და ერთი ქართული მინაწერის მიხედვით მეფე შაჰმა მოანამელინა. საინტერესოა კიდევ ერთი ქართული მინაწერი, რომლის მიხედვითაც მეფე თავფს მიირთმევდა, „შიგ ფუტკარი იყო. პირში რომ ჩაიდუა, უცა ფუტკარმა, პირი გაუსივა და მიიკვალა“. ეს ბოლო ცნობა თავისი დეტალების გამო უფრო მეტად არის გაზიარებული.

მეფე შესაბამისი პატივით სვეტიცხოველში დაკრძალეს.

ლუარსაბ II

ლუარსაბ II სამეფო ტახტზე მცირეწლოვანი ავიდა, ის მამის, გიორგი X-ის, მოულოდნელი გარდაცვალების შემდეგ, 14 წლის ასაკში მცხეთაში, სვეტიცხოველში აკურთხეს მეფედ. ბერი ეგნატაშვილის გადმოცემით: „და მას ჟამსა მოკუდა მეფე გიორგი და დაჯდა მის წილად ძე მისი ლუარსაბ პატარა“. იმავე ავტორის სიტყვებს თუ დავუჯერებთ, იმ დროის ქართლის სამეფო ეკონომიკურად და პოლიტიკურადაც ძალზე რთულ ვითარებაში იმყოფებოდა: „ამას ჟამსა შინა იყო ქართლი ფრიად გლახაკი და საკმარათაგან უღონო: ლაშქრობისა და ოქრებისაგან პირველად იავარ ქმნილიყო ურუმთაგან“.

შაჰ-აბაზმა ლუარსაბის მეფედ დამტკიცებას მხარი დაუჭირა, იმ პერიოდში ოსმალთა დამპყრობლებს ყიზილ-

ბაშები ანაცვლებდნენ. ციხესიმაგრეებში ირანული გარნიზონები დგებოდნენ. ასეთ რთულ საგარეო და საშინაო ვითარებაში გამეფდა 14 წლის ლუარსაბ II, ქართლის მეფის „სიყვარულისა და ერთგულების“ მოსაპოვებლად შაჰმა ლუარსაბის და, თინათინი, ცოლად ითხოვა.

ტაშისკარის ბრძოლა

ლუარსაბი სამხედრო ძალით დაეხმარა ოსმალთა წინააღმდეგ აჯანყებულ მესხებს სამცხე საათაბაგოში, აჯანყებას ლუარსაბის მამიდა, ათაბაგის ქვრივი, ელენე, ხელმძღვანელობდა. ელენემ ახალციხის გათავისუფლება მოახერხა, მაგრამ ოსმალებმა იგი მალე დაიბრუნეს. ამის შემდეგ ოსმალების რამდენიმეათასიანი ჯარი მანგლისის გზით ქართლში შემოიჭრა, მათ შორის იყო ორი ათასი ყირიმელი თათარიც. ლუარსაბ მეფე ამ დროს მცირერიცხოვანი რაზმით ცხირეთის ციხეში იყო. ალგეთის ხეობაში, სოფელ კველთასთან ოსმალებმა ადგილობრივი მღვდელი თევდორე დაიჭირეს და ცხირეთისკენ მეგზურობა მოსთხოვეს. მღვდელმა მტერი განზრახ სხვა გზით წაიყვანა. ოსმალები მიუხედავად ჩინაფიქრის და მღვდლის წამებით მოკლეს, მაგრამ ცხირეთისკენ მიმავალი გზა უკვე აბნეული ჰქონდა. სანამ ოსმალები გზას ეძებდნენ, ცხირეთში მყოფ ლუარსაბს ყარაულებმა მტრის მოსვლა აცნობეს. ამ დროს მეფესთან სარდალი ზაზა ციციშვილი და მოურავი გიორგი სააკაძე იმყოფებოდნენ. ქართველებმა ბრძოლისთვის მომზადება მოასწრეს, შეკრიბეს ჯარი და სოფელ ნიაბთან მტერს პირველი ბრძოლა გაუმართეს. ოსმალები დამარცხდნენ და უკანსელა დაიწყეს, ისინი მტკვრის დინებას ზემოთ აუყენენ.

ოსმალები გორისკენ მიიწევდნენ, მაგრამ იქ სომეხმა მღვდელმა ხიდი მოშალა და მტერმა ვერ მოახერხა მტკვრის გადალახვა და გორის ციხესთან მისვლა. ისინი მტკვრის აყლოებით ახალციხისაკენ მიდიოდნენ და ცდილობდნენ გზად რაც შეიძლება მეტი ტყვე და ნადავლი ეგდოთ ხელში. ლუარსაბ მეფემ სარდლებთან მოთათბირების შემდეგ მტერზე თავდასხმის გადაწყვეტილება მიიღო. ბრძოლა ტაშისკართან გაიმართა. ტაშისკარის ბრძოლა მთელ დღეს გაგრძელდა და ქართველების ბრწყინვალე გამარჯვებით დასრულდა. ქართველებმა დიდძალი ტყვე და ნადავლი იგდეს ხელთ. მათ შორის, ფერად-ფაშა და მოჰამედ-ფაშას შვილი. იმ პერიოდში ირანისა და ოსმალეთის ომი გრძელდებოდა, დამარცხებული ოსმალების მოჭრილი თავები ირანის შაჰს გაუგზავნეს და გამარჯვება ახარეს.

შაჰ-აბაზთან სტუმრობა, თბილისის დაბრუნება

შაჰ-აბაზ I-მა ქართლის მეფე ლუარსაბი და კახეთის მეფე თეიმურაზ I თავისთან მიიწვია. ორივე დიდი ამაღლის თანხლებით გამოცხადდა „უმაღლეს კარზე“. ლუარსაბს თან დედა-დედოფალი და სამეფო გვარის სხვა მანდილოსნები ახლდნენ. აქ ისინი ექვსი თვის განმავლობაში იმყოფებოდნენ. სწორედ ამ დროს დაუბრუნა შაჰმა ლუარსაბს თბილისი, რომელიც 30 წელი ჯერ ოსმალთა ხელში იყო, ხოლო 1606 წლიდან ირანელების.

ურთიერთობა გიორგი სააკაძესთან

ქართლში დაბრუნების შემდეგ ლუარსაბ მეფის უახლოესი მრჩეველი გახდა გიორგი სააკაძე, რომელმაც ტაშისკარის ბრძოლაში გადამწყვეტი როლი შეასრულა. მეფე ლუარსაბმა 1611 წელს ცოლად შეირთო გიორგის და. ამ ქორწინებით სააკაძის გავლენა სამეფო კარზე კიდევ უფრო გაიზარდა. ქართლის დიდი ფეოდალებისათვის მიუღებელი აღმოჩნდა სააკაძის ასეთი აღზევება. მათ მოახერხეს დიდი მტრობის ჩამოგდება მეფესა და სააკაძეს შორის და ამასთანავე აიძულეს ლუარსაბი ახალშერთულ მეუღლეს გაჰყროდა. დაპირისპირების შედეგად, 1612 წელს გიორგი სააკაძე ოჯახითა და ახლობლებით ქართლიდან გაიქცა და თავი ირანს შეაფარა.

ქართლის სამეფო ირანის შაჰის ავლითიკურ გამგეობში

ირან-ოსმალეთის ომი 1612 წელს დამთავრდა, ირანმა გაიმარჯვა, აღდგა 1555 წლის ამასიის ზავის პირობები, რომლის მიხედვით, დასავლეთი და სამხრეთი საქართველო ოსმალეთს ერგო, აღმოსავლეთი საქართველო – ირანს, შაჰს თავისი პოზიციების საბოლოოდ განმტკიცებისათვის ქართლისა და კახეთის სამეფოების საკითხი უნდა მოეგვარებინა.

შაჰ-აბაზს ქართლისა და კახეთის მოსახლეობის აყრა და აქ თურქმანული ტომების ჩამოსახლება და სახანოების შექმნა ჰქონდა განზრახული. გეგმის განსახორციელებლად, უპირველეს ყოვლისა, თეიმურაზისა და ლუარსაბის შეპყრობა იყო საჭირო, რადგან ლეგიტიმური მმართველობის მოსპობით დემორალიზებულ ხალხს საბრძოლო სულისკეთებაც დაუქვეითდებოდა და, შესაბამისად, ნაკლებ წინააღმდეგობას გასწევდნენ.

ამ მიზნით შაჰ-აბაზმა 1612 წლის ზაფხულში მაზანდარანში სანადიროდ დაიბარა ლუარსაბი და კახეთის

მეფე თეიმურაზ I. მეფეები, რასაკვირველია, მიუხედავად შაჰს ჩანაფიქრს და არ გამოცხადდნენ. ირანის შაჰის პასუხმა არ დააყოვნა. 1614 წელს, როდესაც შაჰ-აბაზი კახეთში შეიჭრა, თეიმურაზი ბრძოლით გაცეცალა ირანელთა რაზმებს და ქართლში გადავიდა. მეფე ლუარსაბი თეიმურაზს მუხრანში დახვდა. თავადებთან მოთათბირების შემდეგ მეფეებმა იმერეთს შეაფარეს თავი.

შაჰ-აბაზი კახეთიდან ქართლში გადმოვიდა, გორში დაბანაკდა და ლუარსაბი და თეიმურაზი კვლავ თავისთან იხმო. იმერთა მეფემ, გაიორგი III-მ (1605-1639 წწ), შაჰს თავაზიანი უარი შეუთვალა – ქრისტიანული წესის მიხედვით, სტუმრების გაცემის უფლება არა მაქვსო. შაჰი იძულებული გახდა ეს უარიც მოეთმინა, რადგან ოსმალებთან დადებული ზავის გამო მისთვის იმერეთში გადასვლა და ახალი დაპირისპირების გამოწვევა ხელსაყრელი არ იყო.

მეფის გარეშე დარჩენილი ქართლის თავადების ნაწილი შაჰს ეახლა და ერთგულება გამოუცხადა. შაჰიზან ბარათაშვილმა ლუარსაბის იმერეთიდან გადმოყვანა და შაჰთან შერიგება თავის თავზე აიღო. მან დაარწმუნა მეფე ლუარსაბ II, რომ შაჰთან გამოცხადება ქვეყნისათვის სასარგებლო იქნებოდა.

ლუარსაბი, იმ მოტივით, რომ ქვეყანას გადაარჩენდა, 1615 წელს გორში ეახლა შაჰ-აბაზს, შაჰი ჩვეული ცბიერებით დახვდა, კარგად მიიღო მეფე და ირანში წაიყვანა. ირანში უკვე გამოჩნდა მისი ნამდვილი განზრახვა. ლუარსაბი ჯერ დაატყვევა, შემდეგ კი ისლამის მიღება მოსთხოვა. ლუარსაბ II-მ რვა წელი გაატარა შაჰის ტყვეობაში. ამ ხნის განმავლობაში მას არაერთხელ მოსთხოვეს რელიგიის შეცვლა. ლუარსაბმა არაჩვეულებრივი სიმტკიცე გამოიჩინა და ყოველ ჯერზე უარით ისტუმრებდა შაჰის მიერ მოგზავნილებს. 1622 წელს შაჰის ბრძანებით მეფე გულაბის ციხეში დაამწყვდევს და რამდენიმე ხანში, 1622 წელს, საბლით დაახრქევს. „და მოაშთუეს მუნ ციხესა შინა მეფე ლუარსაბ მშვლდის საბლით.“ მეფის ასეთი ტრაგიკული აღსასრული ქართველი ხალხისათვის ზნეობრივი გმირობის დიდ მაგალითად იქცა. ქართულმა ეკლესიამ ლუარსაბ მეფე წმინდანად შერაცხა.

ბაგრატ VII

ქართლის ხანი/მეფე 1616-1619 წლებში, დავით XI-ის (დაუდ-ხანის) ძე. ქართლის მეფის, ლუარსაბ II-ის, დატყვევებისა და ირანში წაყვანის შემდეგ სამეფო ტახტი ცარიელი დარჩა. ლუარსაბს არა ჰყავდა მემკვიდრე,

არც უმცროსი ძმა, რომელიც დაიკაებდა ტახტს. ამიტომ ფეოდალები ცდილობდნენ სამეფო ერთმანეთში დაენაწილებინათ. ვახუშტის სიტყვებით: „დაშთა უმეფოდ ქართლი, რამეთუ არა დაშთა ძმა, ანუ ძე ლუარსაბ მეფესა და იყოფოდნენ მთავარნი თჳს-თჳსად და განმკვდრობდნენ თვისთა კერძოთა.“

შაჰის მიერ ქართლის მმართველად დანიშვნა

კახელების მიერ ირანელების წინააღმდეგ მოწყობილი აჯანყების შემდეგ შაჰ-აბაზმა განიზრახა სამაგალითოდ დაესაჯა კახელები და თეიმურაზ მეფე. ამიტომ 1616 წელს დიდ ჯარს მოუყარა თავი და კახეთისაკენ დაიძრა. გზად სხვა სახანოების მმართველებიც შეუერთდნენ და განჯის მიდამოებში უზარმაზარი არმია შეიკრიბა.

შაჰი თავდაპირველად ქართლში შემოვიდა, თბილისის მმართველად ირანში აღზრდილი, წარმოშობით ქართველი ბატონიშვილი, დაუდ-ხანის უფროსი ძე, ბაგრატი, დაადგინა. ამის შემდეგ კი კახეთის დასალაშქრად გაემგზავრა.

ბაგრატის მმართველობა

შაჰ-აბაზ I-მა ბაგრატს ხანის ტიტული უბოძა და ქართლის მმართველად დანიშნა, ქართულ წყაროებში იგი ასევე „მეფედაც“ მოიხსენიება. ოცამდე დოკუმენტია ბაგრატ ხანის მიერ გაცემული, მათ შორის, წყალობისა და საჩივრის, ფეოდალებს შორის არსებული სადავო საკითხების მოგვარების საბუთები და სხვ. მაგალითად, ირანის შაჰის მეგობარსა და მისი პოლიტიკის მხარდამჭერს, ქვემო ქართლის მელიქს, ათაბეგ მირიმანიძეს, 1616 წელს ბაგრატ-ხანმა სოფელი წერაქვი უბოძა, სანაცვლოდ კი სხვა სოფლები გამოართვა; მანვე მოურავ გიორგი სააკაძეს 1616 წელს განუახლა ქართლის მეფეების (სვიმონ I-ის, გიორგი X-ის და ლუარსაბ II-ის) ნაწყლობის სახელობა და მამულების ფლობა; 1618 წელს ბაგრატ-ხანმა სვეტიცხოველს შესწირა სოფლები – ახალციხე და აგარაკი; ბაგრატმა მოარიგა თეიმურაზ მუხრანბატონი და ნუგზარ არაგვის ერისთავი, რომლებსაც მამულის გამო ჰქონდათ დავა და სხვ.

ბაგრატი არ იყო ძლიერი სახელმწიფო მოღვაწე. ის ირანის შაჰის მოხელე იყო და მთლიანად მასზე იყო დამოკიდებული. ვახუშტის მიხედვით, ბაგრატს „ძაღულობდნენ ქართველნი... არა, რაი კეთილი იყო მის თანა“. ბაგრატ-ხანს, ფაქტობრივად, მხოლოდ ქვემო ქართლი

ემორჩილებოდა. ამიტომ „უქმობდნენ საბარათიანოს ბატონსა“, ძირითადად ცხოვრობდა ბოლნისში და 1619 წელს იქვე გარდაიცვალა.

სვიმონ II

ქართლის ხანი/მეფე – 1619-1630 წლებში, ბაგრატ VII-ის (ბაგრატ-ხანის) ძე.

ბაგრატ-ხანის გარდაცვალების შემდეგ, 1619 წელს შაჰ-აბაზმა ქართლის მმართველად მისი მცირეწლოვანი ვაჟი, სვიმონი, დანიშნა. სვიმონ-ხანს შაჰმა ვეფილად, ანუ მეურვედ, გიორგი სააკაძე დაუნიშნა, რომელიც ქვეყნის ფაქტობრივი გამგებელი გახდა. სვიმონიც მამამისის მსგავსად ხანის ტიტულს ატარებდა, მაგრამ ქართლის მეფედ ითვლებოდა. სამეფო კანცელარიაში ხელს აწერდა, როგორც „მეფე“, ან „მეფეთ-მეფე“, ოღონდ, უმეტესად, ხაზგასმით აღნიშნავდა: „წყალობითა ღმრთისათა, ბრძანებითა შაჰაბასისათა“.

სვიმონ II-ის მმართველობა

სვიმონის ტახტზე ასვლისას ქართლის ფეოდალებს შორის დაპირისპირება ძალიან გამწვავდა, მცირეწლოვანი სვიმონი ვერ ახერხებდა მათთან ურთიერთობას. მამის, ბაგრატ-ხანის, მსგავსად, ვერც სვიმონ II-მ შეძლო ქართლზე სრული კონტროლის დამყარება. მმართველობდა ქართლის მხოლოდ იმ ნაწილსა და იმ ციხესიმაგრეებში, რომელშიც ირანული გარნიზონი იყო განლაგებული.

სვიმონმა 1620 წლიდან დაიწყო გიორგი სააკაძის საჩივრების განხილვა. სააკაძე ქართლის ფეოდალებს ედავებოდა ოჯახთან ერთად ირანში გადახვეწის (1612 წელს ლუარსაბ II-სთან დაპირისპირების გამო) პერიოდში თავისი მამულებისა და ყმების დატაცება-მითვისებას, ციხე-კოშკების დანგრევასა და მეურნეობის გაჩანაგებას. იგი სასამართლოს ძალით ცდილობდა დაკარგული მამულებისა და ყმების დაბრუნებას.

შაჰ-აბაზის შვილიშვილზე დაქორწინება

გამეფებიდან მალე სვიმონი დაქორწინდა ირანის ჯაგების ყორჩიბაშის, ისა ხანის ასულზე, ჯაჰანბანზე, რომელიც დედის ხაზით შაჰ-აბაზ I-ის შვილიშვილი იყო.

წყაროების მიხედვით, სვიმონისა და ჯაჰანბანუს ქორწილი თბილისში გაიმართა, დედოფალს მაყრად ახ-

ლდნენ ირანელი სარდლები, რომელთაც ქორწილის დასრულების შემდეგ კახეთის დარბევა ჰქონდათ დავალებული. „პარიზის ქრონიკა“ გვაუწყებს, რომ ირანელებმა „ჯაჰანბანუმ ბევრ ქართლის დედოფლათ გამოგზავნეს და ბატონს სვიმონს ცოლათ მოსცეს. ყარჩიხაზან და სხვა ათი თორმეტი ხანი და ირანის ლაშქარი გამოატანა... ქალაქს მოვიდნენ... და ქორწილი უყვეს, იყო მღერა, ნადიმი და მეჯლიში...“. იგივე ცნობას იმეორებენ ვახუშტი ბატონიშვილი და ბერი ეგნატაშვილი, ასევე, ირანელი ისტორიკოსები.

მარტყოფი, მარაბდა, ბაზალეთი

შაჰი უკმაყოფილო გახლდათ მის მიერ დანიშნული სვიმონ ხანისა (ქართლში) და ფეიქარ ხანის (კახეთში) მიერ წარმოებული პოლიტიკით, აშკარა იყო, რომ ისინი ვერ აკონტროლებდნენ ქართლსა და კახეთს. შაჰ-აბაზმა 1624 წლის ბოლოს ქართლიდან ირანში გაიწვია გიორგი სააკაძე და ზურაბ არაგვის ერისთავი. ისინი საქართველოს ასაოხრებლად მომავალი ჯარის მეგზურებად და მრჩეველებად დანიშნა. ყიზილბაშთა ჯარის მთავარსარდლად კი ირანის სახელოვანი და ნიჭიერი მთავარსარდალი ყარჩიხა ხანი განაწესა.

ყიზილბაშების დიდი ჯარი, როგორც ზემოთ აღინიშნა, სვიმონისა და ჯაჰანბანუს ქორწილის შემდეგ აპირებდა კახეთის დარბევას.

ირანის არმია ქართლიდან კახეთში გადავიდა და მარტყოფის ველზე დაბანაკდა. ქართლისა და კახეთის ფეოდალებს გიორგი სააკაძისა და დავით ჯანდიერის მეთაურობით აჯანყება ჰქონდათ დაგეგმილი. მათი გეგმით, აჯანყებულები დოქმულ დროზე მოულოდნელად უნდა დასხმოდნენ ირანელების სამხედრო ბანაკს, ირანელთა ბანაკში მყოფ გიორგი სააკაძესა და მის მხლებლებს მოულოდნელი დარტყმით უნდა ამოეხოცათ ჯარის სარდლები.

25 მარტს, გამთენიისას, ხარება დღეს, ქართლისა და კახეთის ლაშქარი მტრის ბანაკს მიუახლოვდა. ხმაურზე გუშაგებმა განგაშით ატყეს. ყიზილბაშების ჯარის სარდლობამ ყორჩიხა-ხანთან მოიყარა თავი და გიორგი სააკაძე იხმეს. შეკრებისთანავე, გიორგი სააკაძემ ყორჩიხა-ხანი განგმირა, მან ირანელების ჯარში არეულობა გამოიწვია. ამასობაში ქართველები ზურაბ ერისთავის მეთაურობით ბანაკში შეიჭრნენ. ბრძოლა მთელ დღეს გაგრძელდა და გვიან ღამით ქართველების გამარჯვებით დათმარდა. მტრის ბანაკიდან, რომელშიც დაახლოებით 30 ათასამდე ყიზილბაში იყო, მხოლოდ სამი ათასმა უშველა თავს გაქცევით. ქართლისა და კახეთის

მოსახლეობა ამჯერადაც გადაურჩა ამონყევებისა და აყრა-აოხრებას. აბაზ I მაშინვე შეუდგა საქართველოში დიდი სადამსჯელო ექსპედიციის სამზადისს.

სეიმონ II-მ თბილისის ციხეში გამაგრება ვერ მოახერხა და ყიზილბაშებთან ერთად გაიქცა, მან თავი აღჯაყალას ციხეს შეაფარა. აღჯაყალა ირანელებს საიმედოდ ჰქონდათ გამაგრებული. აღჯაყალაში ჩაქეტვით სეიმონი, როგორც ჩანს, ფიქრობდა, რომ ქართლის მეფედ დაბრუნდებოდა. ქართველებმა ციხეში მყოფებს დიდი ზიანი მიაყენეს, მაგრამ თვითონ აღჯაყალის ალბათ იმ დროს ვერ შეძლეს. გიორგი სააკაძემ კახეთის მეფე თეიმურაზი მოიწვია ქართლში მეფედ.

მარტყოფის ბრძოლაში დამარცხების შემდეგ შაჰ-აბაზმა დამსჯელი ჯარი გამოგზავნა, ამჯერად ისა-ხან ყორჩიბაშის ხელმძღვანელობით, ქართველებმა მტერს დიდი ზიანი მიაყენეს, მაგრამ გადამწყვეტ ბრძოლაში მარაბდასთან დამარცხდნენ. ბრძოლა ამით არ დამთავრებულა, ირანელების ჯარის დიდი ნაწილი ხეობებში გამართულ პარტიზანულ ბრძოლებში გაანადგურეს. მარტყოფისა და მარაბდის ბრძოლების შემდეგ სეიმონმა ძალაუფლება დაკარგა. ამ პერიოდში ის აღარც სიგელებს გასცემდა. მარტყოფის აჯანყების შემდეგ გაერთიანებული ქართლისა და კახეთის სამეფო ტახტზე თეიმურაზი იჯდა, რომელსაც ირანი არ ცნობდა. 1626 წელს ბაზალუმის ბრძოლაში გიორგი სააკაძის დამარცხების შემდეგ თეიმურაზს ქართლში თითქმის დიდი მონინალმდევე აღარც ჰყავდა.

ტახტზე დაბრუნება და მეფის მკვლელობა

მოგვიანებით, ქართველი ფეოდალების ნაწილის, უპირველესად, ზურაბ არაგვის ერისთავის დახმარებით, სეიმონმა მოახერხა ძალაუფლების დაბრუნება. ზურაბს სამუსრანბატონოს დაკავება სურდა, სეიმონს კი ქართლზე ძალაუფლების გავრცელება. ვახუშტის მიხედვით, ამის გამო „შთავარდა შური ბატონს თეიმურაზს და ზურაბ ერისთავს შორის. გამოიყვანა ზურაბ სეიმონ მეფე ტფილისიდან და დაიპყრა სეიმონ სრულიად ქართლი“, ამგვარი ცნობები „პარიზის ქრონიკაშიც“ არის: „ამ დროს წამოეჭიდა მეფის ბაგრატის შვილი სეიმონ, და კახს ბატონს ქართლი წაართო“, თავად თეიმურაზიც წერს: „გავეცალე, კახეთს ჩაველ, ის სეიმონ-ხანს მიუვიდა“. ზურაბის გაძლიერება და მისი დანხმარებით სეიმონის ძალაუფლების განმტკიცება თეიმურაზს ქართლისა და კახეთის გაერთიანების ყველა შესაძლებლობას უკარგავდა.

ამ პერიოდში შაჰ-აბაზი ახალი გარდაცვლილი გახ-

ლდათ და ირანის შაჰის ტახტზე მისი შვილიშვილი, სეფი I (1629-1642 წწ), ავიდა, ქართლს სეიმონი, ზურაბ ერისთავი და იოთამ ამილახვარი განაგებდნენ. ზურაბ ერისთავისა და სეიმონის ურთიერთობა ცუდად დასრულდა: 1630 წელს სეიმონი სწორედ ზურაბმა მოკლა. თეიმურაზმა ზურაბი მოაკლევინა და მისი თავი ირანის ახალ შაჰს გაუგზავნა, ამით, მან, თითქმის, სეიმონ II-ის მკვლელობის გამო იძია შური, თუმცა თეიმურაზს ზურაბის სანინალმდევედგოდ სხვა არაერთი პირადი მიზეზიც ჰქონდა. მოგვიანებით როსტომ-ხანი სასამართლოში ედავებოდა თეიმურაზს და სეიმონის მკვლელობაში სდებდა ბრალს.

თეიმურაზ I, კახეთის მეფე 1606-1648 წლებში. ქართლ-კახეთის მეფე 1625-1632 წლებში.

თეიმურაზ I-ზე სტატია იხ. „კახეთის მეფეები“

როსტომი

ქართლის მეფე 1632-1658 წლებში. იგი დაახლოებით 1566-1567 წელს დაიბადა ირანში, მამამისი ქართლის მეფე დავით XI, იგივე დაუდ-ხანი იყო, რომელიც ძმასთან, სეიმონ I-თან, დაპირისპირებით არის ცნობილი. დედა-მისი წაგისელი გლეხის ქალი იყო. მას თავდაპირველად ქაიხოსრო ერქვა და ხოსრო-მირზას სახელით იყო ცნობილი. როსტომი ქართლში ჩამოსვლის შემდეგ დაირქვა.

ხოსრო-მირზას დაბადებისას დაუდ-ხანს შაჰისაგან ქართლის მეფობა უკვე მიღებული ჰქონდა. სავარაუდოდ, ხოსრო ბატონიშვილიც დაუდ-ხანის კარზე იზრდებოდა. ფარსადან გორგიჯანიძე გადმოგვცემს, რომ როდესაც 1578 წელს ოსმალო ლალა მუსტაფა-ფაშა ქართლში შემოვიდა, დაუდ-ხანმა წინააღმდეგობა არ გაუწია, ოსმალებსვე შეაფარა თავი, ხოლო მისი შვილები: ბაგრატე და ხოსრო, მამას არ გაჰყვნენ სტამბოლში და კახეთის მეფე ალექსანდრე II-სთან წავიდნენ. კახეთიდან ორივე ბატონიშვილი მალე ირანში გაემგზავრა.

მოღვაწეობა ირანში

ხოსრო-მირზა ირანის პოლიტიკურ სარბიელზე 1618 წლიდან გამოჩნდა. მანამდე იგი „უპატიოდ და უპოვარ ფრიად ყოფილა“, ირანში ხოსრო-მირზას დანინალურებას გიორგი სააკაძემ შეუნყო ხელი, ქართლის სამეფო ტახტის შესაძლო პრეტენდენტი ჩრდილიდან გამოიყვანა, სააკაძემ „ეს არა ჰყო სიყვარულითა პატრონისათა,

არამედ, რათა აღუდგინოს ლურსაბ მეფესა მეტოქი". შემდგომში, უკვე ქართლის ტახტზე ასულმა როსტომმა დააფასა გიორგი სააკაძის ამაგი, მისი შთამომავლები სამშობლოში დააბრუნა და ძველი მფლობელობა სრულად განუახლა.

გიორგი სააკაძის რჩევის შემდეგ შაჰ-აბაზმა ყურადღება მიაქცია გამჭირავს და გაბედულ ბატონიშვილს და ისპაჰანის ტარულობა (მოურაობა) უბოძა. ამ დროიდან იგი დიდი გავლენით სარგებლობდა მთელ ირანში; „მთელი ირანის საქმე მას ეკითხებოდა“, – წერდა მისივე ნაიბი (მოადგილე) ფარსადან გორგიჯანიძე. 1625 წელს შაჰს ხოსრო-მირზასთვის ყულარალასობა – შაჰის ერთგული გვარდიის ანუ ყულის ჯარების მეთაურობა ჩაუბარებია.

როსტომის როლი შაჰ-საფის ტახტზე ასვლასა და უნდილაძეების განადგურებაში

შაჰ-აბაზი 1629 წლის იანვარში გარდაიცვალა. როდესაც მისი სიკვდილი გამჟღავნდა, ისპაჰანში არეულობა დაიწყო. ყველას ისპაჰანის ტარულამ, ხოსრო-მირზამ დაასწრო, მან მაშინვე შეკრიბა და შეაიარაღა მოქალაქენი, შემდეგ ქალაქის ცენტრში ქართველი ყულების ჯარი ჩააყენა, ხოლო შაჰის ხაზინას მცველებად საიმედო პირები მოუწინა, ამგვარად, ფაქტობრივად, განიმტკიცა მდგომარეობა და ისპაჰანზე კონტროლი აღადგინა. წესრიგის დაყარების შემდეგ ხოსრო-მირზამ შაჰ-აბაზის მემკვიდრე სეფი-მირზა ტახტზე აიყვანა. ამ გარემოებამ კიდევ უფრო გაზარდა მისი ავტორიტეტი ირანში. შაჰი ხოსრო-მირზას გავლენის ქვეშ იყო მოქცეული. როგორც ეახუშტი ბატონიშვილი გადმოგვცემს: „ნიჭიდა ყაენი ურიცხვსა და უზმობდა მამად".

როსტომის ქართლში გამეფებას წინ უძღოდა თეიმურაზ I-ის მიერ დაუდ-ხან უნდილაძესთან ერთად ყარაბაღის დალაშქრვა. განრისხებულმა შაჰმა თეიმურაზს ტახტი ჩამოართვა და ხოსრო-მირზას, ახლა უკვე როსტომ-მირზას უბოძა. ამ დროს როსტომი 67 წლისა იყო.

ახალმა შაჰმა სეფი I-მა (1629-1642 წწ) ტახტზე ასვლისთანავე შაჰ-აბაზ I-ის კარზე მოღვაწე ნიჭიერი დიდებულების ჩამოცილება დაიწყო. შაჰ-აბაზის ანდერძის თანახმად, შაჰ-სეფის პირველი მრჩეველი იმამ-ყულიხან უნდილაძე უნდა ყოფილიყო, მაგრამ ამ მისიას, ფაქტობრივად, ხოსრო-მირზა ასრულებდა. აშკარა იყო, მისი სახით იმამ-ყულიხანსა და მთლიანად უნდილაძეებს სახიფათო მეტოქე გამოუჩნდა. ირანში მყოფი ქართველები თანდათან ამ ორი ძლიერი პიროვნების ირგვლივ დაირაზმნენ. ირანში უნდილაძეებისა და ხოსრო-მირზას

დაპირისპირება უნდილაძეების განადგურებით დასრულდა. ამას დაემატა ისიც, რომ თეიმურაზ მეფემ და დაუდ-ხან უნდილაძემ აჯანყება მოაწყვეს და ყარაბაღიც დალაშქრეს. უნდილაძეების დამარცხების შემდეგ, 1632 წელს, შაჰმა როსტომ-ხანს ქართლი უბოძა.

ქართლში დაბრუნება, ირანის კომპრომისი

როსტომი ქართლში 1633 წელს ირანში მყოფი ქართველებისა და ყიზილბაშთა დიდი ჯარის თანხლებით შემოვიდა, რომელსაც ირანის სამსახურში მყოფი ქართველი, როსტომ-ხან სააკაძე, ხელმძღვანელობდა. ქართლის თავადების ნაწილი მას ეახლა და მორჩილება გამოუცხადა, თეიმურაზის მომხრეები კი მტრულად შეხვდნენ.

როსტომის მეფობით ქართლში იწყება ირანთან ურთიერთობის ახალი ეტაპი, რომელიც, განსხვავებით წინანდელი უკიდურესად აგრესიული დამოკიდებულებისაგან, ირანის მხრიდან კომპრომისული იყო. ამ პოლიტიკის ძირითადი პრინციპები ჯერ კიდევ 1614 წელს ჩამოყალიბდა, როდესაც შაჰ-აბაზმა ქართლის სამეფო ტახტზე ბაგრატ-ხანი დანიშნა. შაჰმა ქართველებთან ფიციონ განმტკიცებული შეთანხმება დადო, რომელიც მას და მის მემკვიდრეებს უნდა შეესრულებინათ. მათ ქვეყანას სრულებით არ უნდა დაესაყრებოდა ხარკი, არ უნდა შეეცვლილიყო სარწმუნოება, ეკლესიები არ უნდა დანგრეულიყო და მეჩეთები არ უნდა აშენებულიყო. მათი მეფე მუდამ ქართველი იქნებოდა მათივე სამეფო გვარიდან, მაგრამ მუსლიმი. ქართველი მეფის ერთი ვაჟი, რომელსაც სურვილი ექნებოდა სარწმუნოება შეეცვალა, მმართველისა და მთავარსარდლის თანამდებობას მიიღებდა ისპაჰანში იმ დრომდე, ვიდრე მამისაგან მემკვიდრეობა არ გადაეცემოდა.

როსტომის მეფობის დროს ირანმა პოლიტიკური ურთიერთობის ის ახალი მოდელი შექმნა, რომელიც თითქმის მთელი საუკუნის განმავლობაში მოქმედებდა.

კომპრომისული პოლიტიკის გამტარებელი ქართლის სამეფო დინასტიის მუსლიმი წარმომადგენელი ირანის ვალის სტატუსით სარგებლობდა, რაც მას გარკვეულ სუვერენულ უფლებებს უნარჩუნებდა. ქართლში თითქმის ხელუხლებელი რჩებოდა სახელმწიფო წყობა, მხოლოდ ირანული სახელწოდებებით შეიცვალა თანამდებობები, ხელშეუხებელი იყო ეკლესია, ქართლის მიწები არ ითვლებოდა ირანის სახელმწიფო ქონებად (განსხვავებით კახეთისაგან). ქართლის ვალს ირანისათვის ხარკი უნდა გადაეხადა.

როსტომმა უმაღლეს თანამდებობებზე თავისი ერთგული მოხელეები დანიშნა, მათ შორის, ირანიდან ჩამო-

ყოლილი ქართველი თავადები. მაღალ თანამდებობებზე დამტკიცებული თავადებისათვის სავალდებულო იყო ისლამის მიღება, რამაც უმაღლეს ფეოდალურ არისტოკრატიაში მუსლიმური გავლენა გააძლიერა. გავრცელდა ყიზილბაშური მოდა, სმა-ჭამა, ჩაცმულობა, დაეცა ქრისტიანული მორალი. ვახუშტი ბატონიშვილი იმ დროს გავრცელებულ სხვადასხვა უზნეობას ამ გავლენას მიანერს. თანამდებობათა ქართული სახელწოდებები სპარსულით შეიცვალა, მაგრამ არსობრივად სამხელეო ინსტიტუტები იგივე დარჩა. ფული შაჰის სახელით იჭრებოდა.

ქორწინება

როსტომმა ქართლში ჩამოსვლისთანავე ცოლად გაოსტაშაბ აბაშიშვილის ასული, ქეთევანი, შეირთო. ქეთევანი მალევე გარდაიცვალა. ამის შემდეგ სამეფო დარბაზმა არჩევანი ლევან დადიანის დაზე, მარიამზე, შეაჩერა. ეს იყო კარგად გათვლილი პოლიტიკური არჩევანი, რომელიც თეიმურაზ მეფისა და იმერეთის მეფის ალიანსს დაასუსტებდა და დადიანის პოზიციებს გააძლიერებდა დასავლეთ საქართველოში. ქორწინება ირანის საგარეო პოლიტიკურ კულრთანაც იყო დაკავშირებული, ამიტომ როსტომმა დადიანთან ქორწინებაზე ნებაართვა ირანის შაჰისაგანაც აიღო. ოსმალეთი უკმაყოფილო იყო ამ გარიგებით, რადგან მასში სამართლიანად ხედვდა ირანის შაჰი ზღვის სანაპიროზე გასვლის მცდელობას.

გიორგი III იმერთა მეფემ როსტომისა და მარიამ დადიანის ქორწინებაში ლევან II დადიანის გაძლიერების საფრთხე დაინახა, რომელიც იმერეთს უმდგომარეოდ თავს ესხმოდა, ამიტომ ქორწინების ჩაშლა სცადა, მაგრამ კაცის ხიდთან გამართულ ბრძოლაში დამარცხდა და თავად ჩაუვარდა ტყვედ დადიანს. როსტომმა წამოიყვანა მარიამი თბილისში და ქორწინილი გადაიხადა.

მონღოლ-ტათარი ქართლში

როსტომი, როგორც ჩანს, გეგმავდა, რომ მშვიდობიანად ემართა ქვეყანა, თავადებს მამულების წყალობას უახლებდა და მონღოლ-ტათარების შემორიგებასაც ცდილობდა, მაგრამ თეიმურაზის მომხრე ქართლის თავადები მას არ ენდობოდნენ. ადგილობრივ თავადთა შორის როსტომსაც უყავდა ძლიერი მომხრეები, ამასთან, მას ზურგს უმაგრებდა თბილისის, გორისა და სხვა ციხეებში ჩამდგარი ყიზილბაშური გარნიზონები. თავისი მმართველობის პირველი 15 წლის განმავლობაში, 1634, 1636, 1638, 1642 წლებში, როსტომს ბრძოლა უნებდა

თავის შეურიგებელ მონღოლ-ტათარებთან, რომლებიც პერიოდულად შეთქმულებებს აწყობდნენ.

1634 წელს თეიმურაზმა კახეთიდან სელიმ-ხანი გააძევა და ტახტი დაიბრუნა. შაჰის ინტერესების დამცველ-მარსტომმა ყიზილბაშთა ჯარი შეაგროვა და კახეთზე სალაშქროდ წავიდა, მაგრამ თეიმურაზმა მოციქულები მოუგზავნა და შუამდგომლობა სთხოვა შაჰთან, ჩემს აოხრებულს მამულზე დაგეყენონო და შაჰთან გასაგზავნად თავისი ასული, თინათინი, შესთავაზა. საპასუხოდ როსტომმა ლაშქრობა შეწყვიტა. მან თინათინი მართლაც გააგზავნა შაჰთან და თეიმურაზის თხოვნაც გადასცა. ირანის შაჰი, რომელიც იმეფად ოსმალთა შეტევის მოსაგერიებლად ემზადებოდა, დასთანხმდა და თეიმურაზი კახეთის მეფედ ცნო.

შეთანხმება მშვიდობა ვერ მოუტანა ქართლსა და კახეთს.

თეიმურაზი არ ცხრებოდა. 1642 წელს დიდი შეთქმულება მოაწყო როსტომის წინააღმდეგ. როსტომმა შეიტყო შეთქმულების ამბავი და სასტიკად გაუსწორდა მონაწილეებს, მათ შორის, კათალიკოს ევდემოზ დიასამიძეს, რომელიც სიკვდილით დასაჯა. ეს იყო ყველაზე სისხლიანი ფურცელი როსტომის მეფობაში.

მალე თეიმურაზის დასასჯელად შაჰ-სეფიმ დიდი ჯარი გამოგზავნა როსტომ მეფის გამაჰმადიანებული დისწულის, ადამ სულთან ანდრონიკაშვილის მეთაურობით, რომელსაც შაჰი კახეთის მეფობას უპირებდა. თეიმურაზმა უკან დაიხია და როსტომს კვლავ შერიგება სთხოვა. როსტომმა გადაიფიქრა კახეთში ლაშქრობა და თეიმურაზს ტახტი შეუწარმოა, მაგრამ მისგან სვიმონ-ხანის მკვლელობის საზღაურის გადახდას ითხოვდა, რომელიც სამართლის ნესით ეკუთვნოდა. თეიმურაზი არად აგდებდა როსტომის მოთხოვნას, რასაც 1648 წელს კვლავ დაპირისპირება მოჰყვა. თიანეთთან ბრძოლაში თეიმურაზი დამარცხდა, ქიზიყში კი მისი ერთადერთი შვილი, დავითი, ყიზილბაშებთან ბრძოლას შეენირა. ამჯერად თეიმურაზმა კახეთიც დაკარგა. შაჰმა კახეთიც როსტომს მისცა. ამ დროიდან ვაცემულ დოკუმენტებში იგი ქართლისა და კახეთის მეფედ იწოდება. მარტო დარჩენილ სასონარკეთილ თეიმურაზს როსტომმა იმერეთში გადასვლის ნება მისცა და გარკვეული დახმარებაც გაუწია. ამის შემდეგ ქართლსა და კახეთში შედარებით მშვიდობამ დაისადგურა.

როსტომის მეფობის შედეგები

როსტომმა ხანგრძლივი ომებისგან განადგურებული ქვეყანა ჩაიბარა. სოფლის მეურნეობის აღსადგენად

მან უპირველესად საირიგაციო სისტემის მოწესრიგება დაიწყო, აღადგინა ძველი სარწყავი არხები და ახლები გაიყვანა; ააშენა და გამართა ნისქილები; აოხრებულ სოფლებში თავიდან ასახლება და გლეხებს და საგადასახადო შეღავათებს უწესებდა; როსტომის საგადასახადო და საბაჟო პოლიტიკა ხელს უწყობდა ადგილობრივი ვაჭრობისა და ხელოსნობის გამოცოცხლებას; საქარაენო გზებისა და ხიდების მშენებლობით ქალაქური საგარეო ვაჭრობის გაძლიერებას ცდილობდა. განჯის გზაზე, მდინარე დებედაზე, როსტომმა გუმბათიანი ხიდი, სოფელი და ქარვასლა ააშენა, „რომ მგზავრი არ გაისარჯოს, სადგომი და საქმელი დახედეს“. ხიდი ააშენა მდინარე ქციაზეც. როსტომმა მეფის სასახლე თბილისის ციხიდან გარეთ, ანჩისხატსა და სიონს შუა გამოიტანა, რამაც ქალაქის ახლებურ განაშენიანებას შეუწყო ხელი. მანვე განაახლა თბილისის გალავანი და სხვ.

როსტომის მომხრეების გამრავლებაში უსათუოდ დიდი როლი შეასრულა მარიამ დედოფალმა და მისი თანადგომით გატარებულმა საეკლესიო პოლიტიკამ.

როდესაც როსტომი ქართლში შემოვიდა, მაჰმადიანი მეფის შიშით არაველ ოთხ თვეს ქართულ და სომხური ეკლესიები დაეკტილი იყო, ზარები – მიწაში ჩაფლული. მხოლოდ ქართლში არსებულ კათოლიკურ ეკლესიებში სრულდებოდა ნირვა-ლოცვა, რადგან ირანის ხელისუფლება კათოლიკეებს დიდად არ ურჩოდა. მაგრამ როსტომსა და თეიმურაზს შორის მუდმივი ომიანობის გამო კათოლიკეებმა დასავლეთ საქართველოში გადაინაცვლეს. როსტომმა მალე მოიპოვა ქართლის სამღვდელოების ნდობა. ზუსტად ისევე, როგორც სხვა ქართველი მეფეები, როსტომიც აახლებდა ეკლესიებს, მათ ყმა-მამულის მფლობელობას, ანიჭებდა საგადასახადო შეუვალობასა და სახსრებს არ ზოგავდა დანგრეულ-დაზიანებული ეკლესიების შესაკეთებლად.

როსტომის გარდაცვალება და მაჰმადის საპირობი

როსტომს საკუთარი მემკვიდრე არა ჰყავდა. ამიტომ სურდა ეშვილებინა იმერელი ბატონიშვილი მამუკა, მაგრამ ის ლევან დადიანის ტყვეობაში გარდაიცვალა. შემდეგ ირანში გაზრდილი ლუარსაბ ბატონიშვილი იშვილა, მაგრამ იგი 1652 წელს ნადირობისას შემთხვევით ასპარაღოლმა ტყვიამ იმსხვერპლა. საბოლოოდ არჩევანი ბაგრატიონთა მფრანგული შტოს წარმომადგენელზე, ბახუტაზე, შეაჩერა, რომელიც ვახტანგის სახელით არის ცნობილი. ვახტანგი 1654 წელს ირანში გაგზავნეს, სადაც

მან ისლამი მიიღო, ტახტის მემკვიდრედ დაამტკიცეს და შაჰ-ნავაზი უწოდეს. გარდაცვალებამდე ცოტა ხნით ადრე ირანის შაჰმა, აბაზ II-მ (1642-1666 წწ), როსტომს კახეთი ჩამოართვა და მისი სახანოდ გადაქცევა გადაწყვიტა, ამას კახეთის აჯანყება მოჰყვა. ღრმად მოხუცებული როსტომი 1658 წელს გარდაიცვალა, ირანში, მუსლიმთა წმინდა ქალაქ ყუმში წაასვენეს და იქ დაკრძალეს.

ვახტანგ V

ქართლის მეფე 1658-1676 წლებში, ბაგრატიონთა მუხრანბატონთა შტოს წარმომადგენელი, როსტომ-ხანის შვილობილი. ვახტანგმა იხსნა როსტომი თეიმურაზის მოულოდნელი თავდასხმისაგან, როდესაც ცხირეთში მყოფ როსტომს აცნობა თეიმურაზ I-ის განზრახვის შესახებ. 1648 წელს ქართლის მეფის დავალებით თიანეთში გაგზავნილმა ვახტანგ ბატონიშვილმა სასტიკად დაამარცხა თეიმურაზ I. როსტომისადმი თავდადებული სამსახურით მან მისი ნდობა დაიმსახურა და უშვილო როსტომ მეფემ მემკვიდრედ გამოაცხადა.

ბაგრატიონი

როსტომ მეფემ ირანის შაჰს თავის სიცოცხლეშივე დაამტკიცებინა ბახუტა ბატონიშვილი ტახტის მემკვიდრედ. ვახუშტი ბატონიშვილის მიხედვით, 1654 წელს „ვახტანგ წარავლინა როსტომ წინაშე ყვენიასა, რათა მისცეს ან გამგებობა ქართლისა და შემდგომად მისსა მეფობა“. შაჰ-აბაზ II-მ ვახტანგი ქართლის გამგებლად დანიშნა, ისლამი მიჰყვინდა და შაჰ-ნავაზი უწოდა. 1658 წელს როსტომ მეფე გარდაიცვალა. ქართლში ვახტანგ V შაჰ-ნავაზი გამეფდა. მისი მეფობა აღმოსავლეთ საქართველოში ცენტრალური ხელისუფლების განმტკიცებითა და საქართველოს გაერთიანებისაკენ მიმართული ქმედებებით გამოირჩეოდა.

ვახტანგი, როგორც აღინიშნა, ჯერ კიდევ როსტომის მეფობაში დაამტკიცეს ტახტის მემკვიდრედ. მაგრამ როსტომის მეფობის ბოლო წლებში, როდესაც მეფე მოხუცებულობის გამო თანდათან დაუძლურდა და ელოდნენ მის გარდაცვალებას, ვახტანგს მეთოქეები გამოუჩნდნენ. ვახტანგის გამეფების წინააღმდეგი იყო ქართლის ერთ-ერთი ყველაზე დიდი ფეოდალი, ზაალ არაგვის ერისთავი, რომელიც როსტომ მეფეს კახეთის გამგებლად ჰყავდა დანიშნული, ზაალს ეპყრა ერწო-

თიანეთიც.

როსტომი ჯერ კიდევ ცოცხალი იყო, როდესაც ზაალ ერისთავსა და ვახტანგ ქართლის გამგებელს შორის ურთიერთობა საბოლოოდ გაფუჭდა. ვახტანგის ასული ზაალის ვაჟზე იყო დანიშნული, მაგრამ ზაალმა ვახტანგთან დამოუყვრებაზე უარი თქვა. ზაალ არაგვის ერისთავი და ელიზბარ ქსნის ერისთავი იმ ხანებში თავიანთი და კახეთის ჯარით იმერეთის მეფის, ალექსანდრეს, წინააღმდეგ დადიანის დასახმარებლად ვახტანგთან ერთად აპირებდნენ გადასვლას, მაგრამ მოულოდნელად თბილისში მობრუნდნენ და ავლაბარში დადგნენ. აქედან ზაალმა და ელიზბარმა ავადმყოფ როსტომს კაცი გაუგზავნეს და ასე შეუთვალეს: „რა თქვენ ცოცხალი ბრძანდებითო, შენის მეტი პატრონი არ გვინდაო და თქვენს უკან სხვას საქართველოს ბატონს ჩვენ ყმობას არ უზამთო, ჩვენი ბატონი ყაენი არისო.“ აქ კარგად ჩანს ფეოდალების პარტიკულარიზმი. ისინი მეფობის გაუქმების მომხრენიც კი არიან, ოღონდ მათი პოლიტიკური უფლებები არ შეიზღუდოს და მეტიც, გაფართოვდეს. ამ ფეოდალების სურვილია სრული შეუვალობით სარგებლობდნენ თავიანთ მამულებში და პირდაპირ ირანის შაჰს ემორჩილებოდნენ. ასეთი ტენდენციების გაძლიერებას თვითონ ირანის შაჰები უწყობდნენ ხელს.

მარცხის მიუხედავად, ზაალი მეფის წინაშე ქედის მოხრას მაინც არ აპირებდა და იმ დროს იმერეთში მყოფ უკვე ხანდაზმულ თეიმურაზ I-ს უთვლიდა: „ქართლსა და კახეთს თქვენის მეტი მემკვიდრე პატრონი არსად დარჩომიათო“. ვახტანგ V-ის თანამოაზრეებს თეიმურაზისათვის ურჩევიათ, რომ არ აპყოლოდა ერისთავის მონოდეებას: „რათ გინდათ ამისთანა სიცოცხლეო, რომ ზაალ ერისთავიო უნდა გაგაგდეს უნდა გაგაბატონებოს“.

როსტომის გარდაცვალების შემდეგ, 1658 წელს, ირანის შაჰმა, აბას II-მ (1642-1666 წწ), ქართლის მეფედ (ვალი) ვახტანგი, შაჰ-ნავაზ-ხანი, დაამტკიცა. ზაალი არ ემორჩილებოდა ვახტანგს და თავის საერისთავოში ჩაიქცა.

ქართლში ვახტანგის გამეფებით ბაგრატიონების უმცროსი შტოს – მუხრანბატონების – მეფობას მიეცა დასაბამი. ვახტანგი გამოირჩეოდა ქართული მწერლობისა და ისტორიის კარგი ცოდნით, იგი განათლებული მოღვაწე გახლდათ, მართალია, თავს მუსლიმად აჩვენებდა, მაგრამ რეალურად ის ხელს უწყობდა ქრისტიანული ეკლესიის გაძლიერებას. ქრისტიანული ეკლესია კი მაშინ დიდ როლს ასრულებდა ისლამური ირანისა და ოსმალეთის აგრესიის წინააღმდეგ ბრძოლაში.

ვახტანგის ოჯახი

ვახტანგმა შაჰის ბრძანებით როსტომ მეფის ქერივი, მარიამ დედოფალი ცოლად შეირთო. იმ დროს ვახტანგი ცოლშვილიანი იყო. მას ცოლად ჰყავდა ყაფლან ბარათაშვილი-ორბელიშვილის ასული როდამი. ვახტანგსა და როდამს ქვესი ვაჟი (არჩილი, გიორგი, ალექსანდრე, ლევანი, ლუარსაბი, სოლომონი) და ორი ასული (ანუკა და თამარი) ჰყავდათ. ალექსანდრე ირანში იზრდებოდა შაჰის კარზე, ანუკა შაჰ-აბაზ II-მ შეირთო ცოლად, თამარი კი გივი ამილახერის მეუღლე გახლდათ.

საგარეო პოლიტიკა

ვახტანგ V საგარეო პოლიტიკაში თავისი წინამორბედის, როსტომის, ე.წ. „ზომიერი“ პოლიტიკის გამგრძელებელი იყო. ის ქართლსა და კახეთს ირანის ვასალად აღიარებდა და მშვიდობიანი გზით ქართული პოლიტიკის გატარებასა და ქართლ-კახეთის გაერთიანებას ცდილობდა. ალბათ სწორედ ამ „ზომიერი“ პოლიტიკის შედეგად მან არ მიიღო ამკარა მონაწილეობა კახეთის 1659 წლის აჯანყებაში. ისე კი, საფიქრებელია, რომ ვახტანგი თანაუგრძნობდა ამ აჯანყებას. მართალია, აჯანყების ერთ-ერთი ხელმძღვანელი, ზაალ ერისთავი, სწორედ ვახტანგის ნაქეზებით მოკლეს, მაგრამ მიზეზი არა აჯანყებაში მონაწილეობა, არამედ ის იყო, რომ ზაალი ვახტანგის მეფობას არ ცნობდა. მეტიც, ზაალისა და ვახტანგის დაპირისპირებაში სიმაართლე ამ უკანასკნელის მხარეზე იყო. ზაალს კახეთი თავისთვის უნდოდა, მაშინ როცა ვახტანგი ცენტრალური ხელისუფლების განმტკიცებისა და ქვეყნის გაერთიანებისათვის იბრძოდა. თუ თავის მიზანს ვერ მიაღწევდა, ზაალს ერჩივნა, არაგვის საერისთავო და ერწო-თიანეთი უშუალოდ შაჰს დაქვემდებარებოდა.

ქალაქულების განმტკიცება

ვახტანგ V-მ ადვილად მოახერხა ამ შიდადინასტიური ბრძოლის თავიდან აცილება. ურჩი ფეოდალის დასასჯელად ხელსაყრელ დროს ელოდა. ვახტანგმა კარგად ისარგებლა ერისთავთა სახლის შიგნით არსებული კონფლიქტით. მან ზაალ ერისთავი მისგან შევიწროებულ ძმისწულებს, ოთარს, ედიშერს, იასონს, პაპუნასა და დათუნას, რომლებიც იმავდროულად თავისი დისწულები იყვნენ, 1660 წელს მოაკლევინა და შემდეგ კი დააწინაურა. ოთარს – არაგვის ერისთავად, ედიშერს – მსაჯულთუხუცესობა, ხოლო იასონს დედოფლის სახლთუხუცესობა უბოძა. ქსნის ერისთავად ელიზბარის

ნაცვლად ისე დანიშნეს. იმავე ხანებში გარდაცვლილი კათალიკოსის, ქრისტეფორეს, ნაცვლად ვახტანგმა თავისი ბიძაშვილი დომენტი მუხრანბატონი, „კაცი ღირსი საყდრისა“, დასვა კათალიკოსად (1660 წ.). ბერი ეგნატაშვილი აღნიშნავს, რომ ვახტანგმა ამ ღონისძიებებით „დაიერთგულნა სრულიად ქართველნი“ და განამტკიცა ქვეყნის ერთიანობა.

ლონისქიჯაპი ქვეყნის საშინაო საქმეაჲს მონასრიგაჲსთვის

თავად იძულებით გამაჰმადიანებული ქართლის მეფე ქრისტიანული ეკლესიების გაძლიერებასა და მოშლილი ქრისტიანული ნესების აღდგენას უწყობდა ხელს. ვახტანგმა მატარა რჯულსა ქრისტიანობისასა და ეკლესიათა – ნერდა ვახუშტი ბატონიშვილი. საეკლესიო საქმეების მოსაწესრიგებლად ეკლესიის სათავეში კათალიკოსი დომენტი (1660-1675 წწ) ჩააყენა. ვახტანგის დროინდელი საქართველოს რელიგიური ვითარების შესახებ ფრანგი მოგზაური და ვაჭარი ჟან შარდენი წერდა: „თბილისში არც ერთი მეჩეთი არ არის. მიუხედავად იმისა, რომ ეს ქალაქი მაჰმადიანულ სახელმწიფოს ეკუთვნის და მას მთელი მისი მიმდებარე ტერიტორიებით თანეშადიანი მთავარი განაგებს. სპარსელები არაფერს არ იშურებდნენ იმისათვის, რომ აქ მეჩეთი აეშენებინათ, მაგრამ საქმე ბოლომდე ვერასოდეს ვერ მიუყვანიათ. ხალხი მაშინვე აღსდგებოდა ხოლმე, იარაღით ხელში ანგრევდა ნაგებობას და სასტიკად უსწორდებოდა მშენებლებს. საქართველოს მთავრები გულის სიღრმეში მეტად ემაყოფილენ იყვნენ ხალხის ამბოხებებით, თუმცა გარეგნულად სანაინალმდევოს გამოხატავდნენ.“

ვახტანგმა გაუთავებელი ომიანობის გამო მოსახლეობისაგან დაცლილი ტერიტორიების მოშენება დაიწყო: „ამან აღაშენა და განავსო ქართლი, თრიალეთი, ტაშირი, აბოცი, რომელსა შინა კაცნი არა იყვნენ“.

საქართველოს შემდგომი ეკონომიკური აღმავლობისთვის აუცილებელი იყო ვაჭრობის განვითარება. ვახტანტი ევროპელი ვაჭრების მოსაზიდად მზად იყო მათთვის ყოველგვარი პრივილეგიები მიენიჭებინა. ყველას, ვინც საქართველოში საეაჭროდ მოვიდოდა, ბაჟისა თუ გადასახადებისაგან გათავისუფლებას და სხვადასხვა უპირატესობას უპირდებოდა. მეფე ცდილობდა, რომ ევროპიდან მომავალი ვაჭრები დაერწმუნებინა, რომ ისინი ინდოეთში მისცელა-მოსვლისათვის უკეთეს გზას ვერ იპოვიდნენ: „დარწმუნებული ვარ, თუ ერთხელ გაივილიან ამ გზით, მომავალში სხვა გზას აღარ აირჩევენ“, – სწერდა მეფე ფრანგი კომერსანტს, შარდენს. ჟან შარდენის

ამ ცნობამ კიდევ ერთხელ წარმოაჩინა ვახტანგ V-ის საგარეო პოლიტიკის მიზანი, რომელიც ითვალისწინებდა ქართლ-კახეთის ირანის ვასალად აღიარებასა და მშვიდობიანი გზით ქართული საქმის კეთებას. ვაჭრები მშვიდობიანობით იყვნენ დაინტერესებულნი.

ბარძოლა საპარტოველოს გაერთიანებისათვის

ვახტანგ V ქვეყნის გაერთიანებისთვის ზრუნვას გაბედულად შეუდგა. იმერეთის მეფის, ალექსანდრე III-ის, გარდაცვალების შემდეგ ვახტანგმა იმერეთში დაწყებული არეულობით ისარგებლა და 1661 წელს იმერეთის ტახტზე თავისი უფროსი შვილი, არჩილი, დასვა. ფაქტობრივად, ვახტანგის გავლენა კახეთსაც წვდებოდა. ამავე დროს ვახტანგის მომხრეებმა დაარწმუნეს „ყოველგნით უღონო-ქმნილი კახთ ბატონი თეიმურაზი ყაენთან ნასულიყო“, რითაც ირანის გულიც მოიგო. ამრიგად, ვახტანგმა დროებით, მაგრამ მაინც მოახერხა საქართველოს გაერთიანება და ქვეყანაში სტაბილურობის დამყარება: „და მეფობდა მეფე ვახტანგ სამთავე სამეფოთა ქართლისა, კახეთისა და იმერეთისა ზედა და ესრეთ გადინდნა და აღემატა მეფობა და სიმდიდრე მისი საქართველოსა შინა“ (ბერი ეგნატაშვილი).

იმერეთში ალექსანდრე III-ის გარდაცვალების შემდეგ ბაგრატ IV ალექსანდრეს ძე (1660-1661 წლები, ინტერვალებით) გამეფდა. ბაგრატმა თავისი დედინაცვლის, დედოფალ დარეჯანის, სურვილისამებრ ცოლად შეირთო დარეჯანის ძმისწული. დარეჯანი უადრესად პატივმოყვარე ქალი იყო, ბაგრატს არაფერი ეკითხებოდა. ექვსი თვის შემდეგ დარეჯანმა ბაგრატი ტახტიდან ჩამოაგდო, თვალები დასთხარა და ცოლიც წაართვა. მან ქმრად შეირთო ვახტანგ ბაგრატიონი, იმერეთის ბაგრატიონების შორეული ნათესავი, ჭუჭუნიაშვილად ცნობილი, და მეფედ გამოაცხადა. დარეჯანის საქციელით უკმაყოფილო თავადთა ერთმა ნაწილმა იმერთა მეფედ (ქვემო იმერეთიდან) ვამიყ დადინა, ხოლო მეორე ნაწილმა კი (ზემო იმერეთიდან) ვახტანგ V მიიწვია. ვამიყმა შეიპყრო დარეჯანი და ვახტანგ ჭუჭუნიაშვილი და თავი მეფედ გამოაცხადა. ამასობაში ვახტანგ V-მ ზემო იმერეთი დაიკავა. დადინი და ვახტანგი შუთანხმდნენ და იმერეთი შუაზე გაიყვეს, საზღვარი მდინარე ბუჯისწყალზე გაავლეს. დამოუკიდებლობის პირობაც დადეს, თუმცა დადინამ ცოლის შეგონებით პირობა დაარღვია და თავისი ასული ლოლობერიძეზე დააქორწინა.

ვახტანგ V-მ კავშირი დაამყარა დემეტრე გურიელთან (1660-1664 წწ) და ზემო იმერეთის თავადებთან, რო-

მელთაც ღოღობერიძე მოკლეს და ვახტანგი ქუთაისში მიიწიეს. ვახტანგი დიდი ჯარით შევიდა იმერეთში.

ვამიყ დადიანმა შებრძოლება ველარ გაზედა. ვახტანგმა აიღო სვერის, კაცხისა და სკანდის ციხეები და ქუთაისიც დაიკავა. შემდეგ მან ოდიშზეც გაილაშქრა, აიღო ზუგდიდი, დაატყვევა ვამიყის ცოლ-შვილი და ხელთ იგდო დიდძალი ქონება. ვახტანგმა დადიანად ლევან II-ის მისწული, შამადალე იოსების ძე, დასვა, რომელმაც ძმის პატივსაცემად ლევანი დაირქვა (ლევან III, 1661 - 1680 წწ). ვახტანგ V-მ მას ცოლად შერთო თვისი ძმისწული, სილამაზით განთქმული თამარი. მოგვიანებით ეს ქალი დასავლეთ საქართველოს მეფე-მთავრებს შორის დიდი ცილობის საბაბი გახდა. სვანეთში თავშეფარებული ვამიყი მოკლეს ვახტანგის მომხრის, ლეჩხუმის მფლობელი ხოსია ლაშხიშვილის „შერწინილი კაცების“ მიერ. ზუგდიდში ყოფნისას ვახტანგს აფხაზეთის მთავარი შარვაშიძეც ეახლა და მორჩილება გამოუცხადა. ვახტანგი ზუგდიდიდან ქუთაისში მიბრუნდა, სადაც მას დიმიტრი გურიელი ეახლა და ასევე მორჩილება გამოუცხადა. ვახტანგმა ქუთაისში 1661 წელს იმერეთის მეფედ თავისი პირმშო, 14 წლის არჩილი დასვა, შემდეგ ქართლში დაბრუნდა და უსინათლო ბაგრატ IV-ც თან წაიყვანა. მას ახლა თითქმის მთელი დასავლეთი საქართველო ემორჩილებოდა.

მაგრამ ვახტანგის შიდა პოლიტიკურ ნარმატებას საფრთხე გარედან დაემუქრა. ირანსა და ოსმალეთს შორის არსებული შეთანხმების მიხედვით, დასავლეთი საქართველო – ოსმალეთის, აღმოსავლეთი ირანის გავლენის სფეროდ იყო აღიარებული. არჩილის იმერეთში გამეფებამ სულთნის რისხვა გამოიწვია. საერთაშორისო პოლიტიკური ვითარების გამო ვახტანგ V იძულებული გახდა არჩილი იმერეთიდან გამოეწვია. მან მხოლოდ სამ წელს (1661 - 1663 წწ) იმეფა დასავლეთ საქართველოში. იმერეთში კვლავ ბაგრატ IV გამეფდა, რომელიც ვახტანგთან შინა პატიმრობაში იმყოფებოდა. მან ბაგრატს იმერეთში იორან სააიყდ გაიყვალა.

იმერეთის ტახტის სანაცვლოდ შაჰ-აბაზ II-მ (1642-1666 წწ) 1664 წელს არჩილს კახეთი უბოძა. კახეთის ტახტზე პოზიციების განსამტკიცებლად ვახტანგ და არჩილ მეფეებს რამდენიმე ბრძოლის გამართვა მოუხდათ თეიმურაზ I-ის შვილიშვილთან, ერეკლე დავითის ძესთან (მომავალი ერეკლე I ნაზარალი-ხანი), რომელსაც კახელი ადვოკატები უჭერდნენ მხარს. ვახტანგმა და არჩილმა გამარჯვდნენ.

ვახტანგ მეფის ქართულ პოლიტიკას ფხიზლად ადევნებდნენ თვალს ირანში. ერთგული ქვეშევრდომის გაძლიერება შაჰს აღარ მოსწონდა. იმ დროს ისპაჰანში

ვახტანგის ძლიერი მონიწილმდეგე დაჯგუფება არსებობდა. შაჰმა სულეიმანმა (1666-1694 წწ) ვახტანგისა და არჩილის დასასუსტებლად კახეთის ტახტის მემკვიდრე ერეკლე ბატონიშვილი გამოიყენა.

ინტრიგების წყალობით ვახტანგის ოჯახში განხეთქილება მოხდა. მეფის ძე ლუარსაბი მამასთან შეუთანხმებლად ახალციხის ფაშასთან გადავიდა და იმერეთის ტახტის დაკავებაში დახმარება სთხოვა, ლუარსაბმა იმერეთის ტახტი ვერ მიიღო. 1674 წელს ვახტანგის უფროსმა ძემ, არჩილ მეფემაც, იგივე მოიმოქმედა – ერეკლე ბატონიშვილის სასარგებლოდ მიატოვა კახეთი და დასავლეთ საქართველოში გამეფების თაობაზე ახალციხის ფაშას ოსმალეთის სულთანთან შუამდგომლობა სთხოვა. ვახტანგი ამ ამბებმა ფრიად გაანაწყენა. ვახტანგ V-ის ძეების ახალციხეს წასვლამ ქართლ-კახეთში პოლიტიკური ვითარება უკიდურესად დაძაბა. საგარეო პრობლემებს, როგორც ჩანს, საშინაოც დაერთო.

მეფის გარდაცვალება

არჩილისა და ლუარსაბის ახალციხეში წასვლა ვახტანგს დანაშაულად ჩაუთვალეს და ახსნა-განმარტებისათვის ირანში შაჰთან გაიწიეს. შაჰ-სულეიმანთან ისპაჰანს მიმავალი ქართლის მეფე 1676 წელს გზაში გარდაიცვალა. მეფე ირანში წაასვენეს და დაასაფლავეს ყუმში, სადაც მისი წინამორბედი როსტომი იყო დაკრძალული.

ქართლის მეფე ვახტანგ V-ის მოღვაწეობის უმთავრესი მიზანი ქვეყნის გაერთიანება და გაძლიერება გახლდათ. მის ხელთ არსებული დიპლომატიური საშუალებებით მან გარკვეულ ნარმატებას მიაღწია. რელიგიის შეცვლის მიუხედავად, ვახტანგი მაინც ქართული სახელმწიფოსა და ქართველების ინტერესების გამტარებელი პოლიტიკური მოღვაწე იყო.

„ხოლო ესე ვახტანგ მეფე იყო მჴნე, ახოვანი, პაეროვანი, გამოცდილი ბრძოლათა შინა და შემმართველი, მოსიარ-მოსასპარეზე რჩეული, ღრმად გამგონე, ღრმად მოუბარ-განმზრახი, უზგ, ქურივ-ობოლთა შემწყალე, მრისხანე ჯგეროვანი და მოწყალე სვიანი და ლუთის მოყუარე“ – ასე ახასიათებს ვახტანგ V შაჰ-ნავაზს ვახუშტი ბატონიშვილი.

გიორგი XI

ქართლის მეფე 1676-1688 და 1703-1709 წლებში, ვახტანგ V-ის ძე. ამ უკანასკნელის ირანში წასვლის წინ ქართლის განმგებლად თავისი მეორე ვაჟი, გიორგი, დანიშნა. მალე მეფედ დასამტკიცებლად გიორგი ირანში გაიწვიეს, მაგრამ ეს საქმე ვახტანგის ერთ-ერთმა ვაჟმა, ალექსანდრემ, შეაფერხა, რომელიც ბავშვობიდან ირანში იმყოფებოდა, იქ აღიზარდა და დედამეტაქ ისპაჰანის მოურავი გახდა. ალექსანდრეს ქართლში გამეფება თავად სურდა. ამავდროულად ახალციხიდან გადმოვიდა ვახტანგის უფროსი ვაჟი, არჩილი, სადგერში დადგა და ქართლის შემოტევიკება დაიწყო. როგორც ჩანს, ამ გარემოებამ გავლენა იქონია ირანის შაჰზე და გიორგი ქართლის მეფედ დაამტკიცა, მასაც, წინამორბედი რამდენიმე მეფის მსგავსად, ისლამი მიადებინა, შაჰ-ნავაზ-ხანი უწოდა და 1677 წელს საქართველოში გამოისტუმრა. გიორგი მხოლოდ ქართლის მეფედ ცნეს, დასავლეთ საქართველოში არეულობა იყო, კახეთში კი 1677 წელსვე ყიზილბაში ბაჟან-ხანი დასვეს მმართველად. ამის შემდეგ, 1703 წლამდე, კახეთს ყიზილბაში ხანები მართავდნენ.

გიორგის მეფობა

გიორგი XI ანუ შაჰ-ნავაზ II (1677-1688 წწ), დამოუკიდებლობისკენ მისწრაფებას მამაზე მეტად იჩენდა. ირანის მთავრობამ მალე გამოამეტყველა თავისი უკმაყოფილება გიორგის პოლიტიკის მიმართ. ირანის შაჰს არჩილის ახალციხის ფაშასთან ურთიერთობაც არ მოსწონდა. ამკარად ეხმარებოდა თავის ძმას, არჩილს, იმერეთში გასამეფებლად, მეორე მხრივ, კახეთის თავადებს ფიცით ეკვროდა, რათა „შეერთდნენ და ჰყონ ერთ სამეფოდ“. გიორგი მფარველობდა კათოლიკე მისიონერებსაც.

1688 წლისათვის გიორგის მზად ჰქონდა მოქმედების გეგმა. იმერეთში არჩილის გასამეფებლად ნიადაგი უკვე შემზადებული ჰქონდა (ამიტომ რუსეთში ელჩი გაგზავნა არჩილის ჩამოსაყვანად), კახეთში ყიზილბაში ხანის წინააღმდეგ აჯანყება იყო დაგეგმილი, შემდეგი ნაბიჯი უნდა ყოფილიყო ქართლისა და კახეთის ერთობლივი შეჭრა განჯა-ყარაბაღში. ეს გეგმა საბარათიანოს სარდალმა, თამაზ ყაფლანიშვილმა (მეფის ბიძამ), შაჰს შეატყობინა. შაჰმა გიორგის არჩილის შეპყრობა და ირანში გაგზავნა დააქვალა. გიორგიმ დავალება არ შეასრულა. მეტიც, ებრძოდა ქართლის იმ თავადებს, რომლებიც ირანის მხარეს დგებოდნენ. სცადა კახეთის დაკავებაც და სხვ. ყოველივე ამას შედეგად მოჰყვა ის, რომ შაჰმა

გიორგი გადააყენა და მის მაგივრად ქართლის მეფედ ახლად გამოსულიშეული ერეკლე, იგივე ნაზარალი-ხანი (1688-1703 წწ), დანიშნა და ყიზილბაშთა ჯარით ქართლში გამოისტუმრა. გიორგი მეფე ამჯერად ბრძოლას მოერიდა, დასავლეთ საქართველოში გადავიდა და თავის მეკავშირე პაპუნა რაჭის ერისთავთან დადგა. ენერგიული და შემტევი ბუნების მეფე აქ უქმად არ ყოფილა, მას გამუდმებული კავშირი ჰქონდა ქართლისა და კახეთის თავადებთან და მათთან ერთად მომავალ საბრძოლო გეგმებს სახავდა, თუმცა მდგომარეობა ბევრად უფრო რთული იყო.

1691 წელს გიორგი გადმოვიდა ქართლში და ოთხი წლის განმავლობაში ებრძოდა ერეკლეს ქართლის ტახტისათვის. იმერეთიდან კიდევ ერთხელ გამოძევებული არჩილიც გიორგისთან ერთად იბრძოდა ყიზილბაშების წინააღმდეგ. მისი მიზანი ამჯერად კახეთის ტახტის დაკავება იყო. ქართლისა და კახეთის მრავალი თავადი ეხმარებოდა გიორგისა და არჩილს, მაგრამ ბოლოს მაინც დამარცხდნენ. გიორგი ჯერ დასავლეთ საქართველოში გადავიდა, შემდეგ კი 1696 წელს ირანში წავიდა და შაჰს მორჩილება გამოუცხადა. არჩილი კიდევ დიდხანს იბრძოდა იმერეთის ტახტისათვის, გამეფდა კიდევ 1698 წელს, მაგრამ კვლავ გაიძევეს და 1699 წელს რუსეთში გადასახლდა. ქართლში, როგორც ითქვა, გამეფდა ერეკლე I ნაზარალი-ხანი.

გიორგი XI ირანში, გურგინ-ხანი

იმ დროს, როდესაც გიორგი შაჰთან წავიდა, ირანს ავღანელები უტევდნენ. შაჰმა გიორგის „შეუნდო დანაშაული“ და ავღანელების წინააღმდეგ ბრძოლა დაავალა. ამის შემდეგ მეფე გიორგი თავის ქართულ საბრძოლო რაზმთან ერთად რამდენიმე წლის განმავლობაში თავდაუზოგავად იბრძოდა ავღანეთში თავისი სამშობლოს მტრის დასაცავად. ბრძოლებში გამოჩენილმა სიმამაცემ ირანის კარზე მას სახელი და დიდება მოუხვეჭა. ამ დროს ის ცნობილი იყო, როგორც გურგინ-ხანი.

შაჰს გიორგისთვის პირობა მიუცია, თუკი ქერმანის პროვინციაში ვითარებას მოაწესრიგებდა, კვლავ ქართლში დააბრუნებდა. მეფეს საკუთარი სამშობლოს დამოუკიდებლობისა და მშვიდობისთვის სხვა სახელმწიფოს დასაცავად უნდა ებრძოლა. შაჰ-ნავაზ II უდიდესი უფლებებით აღიჭურვა და მას დამემორჩილა ირანის მთელი აღმოსავლეთი ქაბუღამდე. ქერმანში იმ დროს საქმე გართულებული იყო. სპარსელების ყველა მცდელობა, ჩაეხშოთ მათი აჯანყებები, მარცხით მთავრდებოდა. 1699 წლის ნოემბერში გიორგიმ თავისი ძმა, ლე-

ვანი, რომელსაც ქერმანის ნაიბობა (მოადგილე) ებოძა, ქართველ-სპარსელთა (40 ქართველი, 600 სპარსელი) ლაშქართან ერთად ქერმანში გააგზავნა. ქართველებს პირველი ბრძოლის გამართვა მტერთან მალევე მოუწიათ. 1700 წლის იანვარში მათ ბელუჯთა მარბიელი ორიათასიანი ლაშქარი დაამარცხეს. იმ დროს ბელუჯებს უკვე სამჯერ ჰყავდათ დამარცხებული სპარსელები და ირანელთა მიმართ შიში აღარ ჰქონიათ.

ქერმანის ბეგლარ-ბეგად დამტკიცებული გიორგი XI ქერმანში მხოლოდ 1700 წლის მაისში ჩავიდა. ამ პერიოდში გარკვეული სამუშაოებიც იყო ჩატარებული ქერმანის ციხის გასამაგრებლად. შეშინებული ადგილობრივი მოსახლეობა მომხდურ ბელუჯ-ავღანებზე მომავალი გამარჯვებების იმედით შეხვდა გიორგის.

ქართველი მეფის წარმატებული სამხედრო-პოლიტიკური მოღვაწეობის შემდეგ, 1701 წელს გიორგის ძმა, ლევანი, რომელსაც შაჰ ყული-ხან უწოდეს, ირანის მდივანბეგად დაინიშნაურეს, ხოლო მისი შვილი, ქაიხოსრო, კი ისპაჰანის ტარულა (მოურავი) გახდა. ამასთან, შაჰმა ქართლში მყოფ ერეკლე I ნაზარალი-ხანს გიორგის მომხრეებისთვის მათი მამულების დაბრუნება უბრძანა. უკვე კარგად გამოჩნდა, რომ ირანი ქართლში ნაზარალი-ხანის პოზიციებს ასუსტებდა და გიორგის პოზიციებს აძლიერებდა.

შაჰმა 1703 წელს გურგინ-ხანს ქართლის ტახტი დაუბრუნა, მაგრამ საქართველოში არ გამოუშვა. გიორგი ყანდაარისა და გირიშკის ბეგლარ-ბეგად და ირანის სპასალარად დაინიშნა. „ეპოქა ქართლი და ერანის სპასალარობა, ყანდაარის ბეგლარ-ბეგობა, გირიშკი“. გიორგის თხოვნით, ქართლის ჯანიშინად (გამგებელი) მისი ძმისწული, ვახტანგი, დაადგინეს. ამდენად, შაჰმა სულთან-ჰუსეინმა თავისთვის სასარგებლოდ ერთდროულად ორი საქმე გააკეთა, შეასრულა პირობა და გიორგის (შაჰ-ნავაზ II-ს) ქართლი დაუბრუნა, მაგრამ ამასთან ქერმანიდან კიდევ უფრო შორს, ყანდაარში გააგზავნა. ყანდაარში ჩასვლამდე გიორგიმ პერათისაკენ აიღო გეზი. პერათში მისი მძევლად მყოფი შვილი, ბაგრატი, გარდაიცვალა. ლაშქრობის დროს სპარსელებისა და ქართველების ლაშქარმა გზად ციხესიმაგრეები დაიკავე. ყანდაარში გიორგი 24-ათასკაციანი ჯარით ჩავიდა, საიდანაც 20 ათასი სპარსელი და ოთხი ათასი კი ქართველი იყო.

ყანდაარში საწვლისთანავე გიორგიმ გაამაგრა ციხე სპარსული გარნიზონით, თუმცა ოთხი ათასი ქართველი მისი მთავარი დასაყრდენი იყო. ეს იყო მისი პირადი დაცვა და ლაშქრის უმთავრესი ბირთვიც, რადგან სპარსელები აჯანყებული ავღანელების წინააღმდეგ

დიდი სიმაძიციითა და თავდადებით არ გამოირჩეოდნენ. ქართველ და ირანელ მოღვაწეთა შორის ამის გამო ხშირი იყო უთანხმოებაც. ყანდაარში გურგინ-ხანს სიმშვიდის დამყარება არ გასჭირვებია. ავღანელებისათვის საამისოდ მხოლოდ მისი სახელიც საკმარისი აღმოჩნდა: ავღანელები გიორგის იცნობდნენ როგორც მეტად მამაცსა და მკაცრს, ამიტომ არც უფიქრიათ მისთვის წინააღმდეგობა გაეწიათ და მაშინვე გაუხსნეს დედაქალაქის, ყანდაარის, კარბჭე. გიორგიმ აჯანყებულებს დაწებება და დამორჩილება შესთავაზა, რის სანაცვლოდაც მათ შენდობას დაჰპირდა, მაგრამ ავღანელთა წინააღმდეგობა დიდი იყო. გიორგის მეთაურობით ქართველმა მეომრებმა არაერთხელ დაამარცხეს აჯანყებული ავღანელები. ბუნებრივია, ავღანელებს ქართველებთან დიდი მტრობა ჰქონდათ.

საქართველოს საშემო

გიორგი ავღანელებთან ბრძოლის პარალელურად ცდილობდა სამშობლოში მიმდინარე საქმეებისათვისაც მიედევნებინა თვალი. მტრის თვალის ასახვევად რჯულშეცვლილი მეფე მაინც ქრისტიანად რჩებოდა და ზრუნვას არ აკლებდა ქრისტიანულ სინძნეებს. გარდა ამისა, 1685 წელს, ჯერ კიდევ ქართლში ყოფნისას, სულხან ორბელიანს ქართული ენის ლექსიკონზე მუშაობა დაავალა. სულხან-საბამ ლექსიკონის სამუშაო ვარიანტი 1707 წელს ყანდაარში მყოფ თავი ძმას, სარდალ ვახუშტის, გაუგზავნა, თუმცა ამანათმა ადრესატამდე ვერ მიაღწია, რადგან ვახუშტი ავადმყოფობამ იმსხვერპლა. ხელნაწერს ქართლის მეფე გაეცნო და შესრულებული სამუშაოთი ქაყოფილიც დარჩა.

1708 წელს ყანდაარში მყოფმა მეფემ მოახერხა და სამცხეში დაგირავებული ოქონის ხატი გამოიხსნა. „ქუალად წარმოგზავნა ხატი ოქონისა და ნაწილი და ჯუარნი, რომელი წინადად ეყო სამცხეს და შესხმან მან მუნ მიულო ყოველი და მეფემან მას მაინიქნა უზომონი ნიჭნი“. მეფემ ჯანიშინ ძმისწულს, ვახტანგს, დაავალა სინძნის მოღება და ხატის სადღესასწაულო დღის დადგენა. „ხოლო ვახტანგს რა მოუთულანა ნაწილი და ხატი ოქონისა, თთუესა იელისა ში განუშენესა დღესასწაული“.

დაახლოებით იმავე პერიოდში იერუსალიმის ქართული მონასტრები გამოიხსნა და დიდი შესანიშნავი გადასცა. ჩვენი მემკთიანე აღნიშნავს: „ხოლო მეფემან წარგზავნა იერუსალიმს ორიათასი თუმანისა სახსრად გოლგოთისა და ჯუარის მონასტრისა და სხუანი მრავალნი შესამკონი მათნი“. გიორგი მეფესთან ყანდაარში ქართლიდან სამეშკიდრეო და სხვა სახის სამართლებ-

რივი დაევების გადასაწყვეტად ჩადიოდნენ ქართველი ფეოდალებიც. მაგალითად, ტკოცელებისა და წაღვლების დავა ჭაღის ადგილების გამო იმდენად გართულებულია, რომ სამართლის საძიებლად ისინი გიორგისთანაც ჩასულან.

გიორგის მკვლელობა

ავღანელების მეთაური, მირ-ვეისი, ქართველების წინააღმდეგ ბრძოლით რომ ვერაფერს გახდა, სხვადასხვა ხრიკს მიმართა. მან მოახერხა ირანის დიდმოხელეებთან დაახლოება და მათში გიორგისადმი უნდობლობის გაღვივება. ამასთან, მოჩვენებითად გიორგისთან კეთილმოყვრობა დაამყრა და ნადიმზე მიპატიუებული გიორგი ღალატით მოკლა, მასთან ერთად ამოხოცეს გიორგის თანმხლები ქართველებიც. ეს ამბავი 1709 წელს მოხდა. შაჰის წინაშე თავის გასამართლებლად მირ-ვეისმა მოკლულ ქართველ მეფეს „აჰყარა ხატი და ჯვარი და ფსალმუნი“, რომელთაც გიორგი მუდამ თან დაატარებდა და შაჰს გაუგზავნა ორგულობაში დასარწმუნებლად.

შაჰი სულთან ჰუსეინი ცდილობდა, რომ გიორგი XI-ისა და მისი თანმხლები ქართველების ხელით მოენესრიგებინა არეული მდგომარეობა თავისი იმპერიის აღმოსავლეთის საზღვრებთან. სამაგიეროდ, იძულებული იყო თვალი დაეხუჭა ქართლის ჯანიშინის, ვახტანგ VI-ის, აღმშენებლობით მოღვაწეობაზე, რომელიც მიზნად ისახავდა აქ ადრე დამკვიდრებული სპარსული ზნე-ჩვეულებებისა და სპარსული ენის აღმოფხვრას.

ერეკლე I

ქართლის მეფე 1688-1703 წლებში; კახეთის მეფე – 1703-1709 წლებში, თეიმურაზ I-ის შვილიშვილი. ერეკლე I-ის მამა თეიმურაზ I-ის ვაჟი, დათუნა ბატონიშვილი, იყო. დათუნა, იგივე დავით ბატონიშვილი, მამაცი მეომარი გახლდათ. ერეკლეს დედა, ელენე დიასამიძე, კათალიკოს ევდემოზ დიასამიძის ძმისწული იყო. დათუნა 1648 წელს თეიმურაზ I-ისა და როსტომ ხანის დაპირისპირების დროს ბრძოლაში დაიღუპა.

დათუნასა და ელენეს ოთხი ვაჟი და ორი ქალიშვილი ჰყავდათ: ლუარსაბი (გარდაიცვალა 1659 წელს), გიორგი (გარდაიცვალა 1651 წელს), ნიკოლოზი (იგივე ერეკლე I, 1643-1709 წწ), ოსები (გარდაიცვალა 1648 წელს), ანასტასია და ქეთევანი.

რუსეთის სამეფო კარზე

ერეკლე ბატონიშვილი 10 წლის იყო, როდესაც 1654 წელს დედასთან ერთად რუსეთში გაემგზავრა. თეიმურაზ I-მა ისინი მძევლად გააყილა იმერეთში ჩამოსულ რუსეთის მეფის, ალექსი მიხეილის ძის, ელჩებს. თეიმურაზის ჩანაფიქრით ერეკლე (მას რუსეთში იცნობდნენ, როგორც ნიკოლოზს) ბატონიშვილი ალექსი მიხეილის ძის დაზე, ტატაიანა ალექსის ასულზე უნდა დაენიშნათ. მაგრამ ეს ნიშნობა რუსეთის მეფეს არ ჩაუთვლია მიზანშეწონილად. ერეკლესა და მის დედას, დედოფალ ელენეს, რუსეთში მათი წარმომავლობის შესაფერისი პატივით ეპყრობოდნენ.

დაბრუნება საპარტიელოში

ირანის შაჰები კახეთში მუდმივ წინააღმდეგობას აწყდებოდნენ, ამიტომ XVII საუკუნის 50-იან წლებში, საკითხის საბოლოოდ მოსაგვარებლად, მათ გადანაცვლეს კახეთიდან ადგილობრივთა სრულიად გადასახლება და მათ ნაცვლად მომთაბარეების ჩასახლება. ამ მიზნით ყიზილბაშებმა კახეთში დაიწყეს ციხეების აგება (ბახტრიონი, ლავერდის მონასტერი ციხისმაგრედ გადააკეთეს და სხვ.), გარნიზონებს ჩასახლებული თურქმანები ქართველთა თავდასხმისაგან უნდა დაცვა. კახეთი ორად გაყვეს, ნაწილი ყარაბაღის ბეგლარ-ბეგს გადასცეს, ნაწილი – ნახჭევანის მმართველს. მათ საკუთარი ელები კახეთში უნდა დაესახლებინათ. ამ ღონისძიების შედეგად კახეთის ბარში 80 ათასამდე თურქმანი ჩასახლეს.

კახეთი დიდი საფრთხის წინაშე აღმოჩნდა. თურქმანთა ჩასახლების წინააღმდეგ დაიწყო სახალხო მოძრაობა, რომელშიც მოსახლეობის დიდი ნაწილი ჩაება. აჯანყებას სათავეში ჩაუდგა ზაალ არაგვის ერისთავი. უშუალო ორგანიზატორები იყვნენ ბიძინა ჩოლოყაშვილი, შალვა ქსნის ერისთავი და მისი ძმა, ელიზბარი. აჯანყებაში აქტიური მონაწილეობა მიიღეს თუშ-ფშავ-ხევსურებმა. ქართველები გაერთიანებული ძალით თავს დაესხნენ ბახტრიონისა და ალავერდის ციხეებს და მთლიანად ამოწყვიტეს იქ გამაგრებულნი. შემდეგ გაანადგურეს კახეთის სხვა ადგილებში მყოფი ტომები. კახეთის აჯანყების შედეგად კახეთის მოსახლეობა ფიზიკურ გადამენებას გადაურჩა, მაგრამ სპარსელთა ბატონობის საბოლოოდ მოსპობა ვერ მოხერხდა. თავისუფლებისათვის ბრძოლა ისევ გაძლდებოდა.

1659 წლის ბახტრიონის აჯანყების შემდეგ კახელებმა ახალგაზრდა ბატონიშვილი მეფედ მოიწვიეს. ერეკლე საქართველოში 1662 წელს ჩამოვიდა. საქართველოდან შორს მყოფი ბატონიშვილი კარგად ვერ ერკვეოდა

საქართველოს პოლიტიკურ ვითარებაში. იგი კახეთის ტახტის კანონიერი მემკვიდრე იყო და ცდილობდა, ეს უფლება გამოეყენებინა. მის განზრახვას ხელს უშლიდა ქართლის მეფე ვახტანგ V შაჰ-ნავაზი, რომელსაც ქართლისა და კახეთის გაერთიანების გეგმა ჰქონდა. ერეკლე თუშების დახმარებით შეეცადა კახეთის ტახტის დაკავებას, მაგრამ ვახტანგმა ქართლიდან გაგზავნილი ჯარით დაამარცხა იგი. ერეკლე ბატონიშვილი დედასთან ერთად თორღას ციხეში შეიკეტა, ვახტანგმა ციხეს ალყა შემოარტყა, მეციხოვნეისი-ის იყო უნდა დანებებულიყვნენ, რომ ვახტანგთან ციხიდან ფარულად გამოსული ელენე დედოფალი მივიდა და გზა სთხოვა. ვახტანგმა თავად გააპარა დედა-შვილი. 1666 წელს ელენე და ერეკლე ბატონიშვილი ისევ რუსეთში წავიდნენ.

მეორედ დაბრუნება

ვახტანგ V შაჰ-ნავაზმა 1664 წელს კახეთის მეფედ თავისი ვაჟი, არჩილი, დასვა, რომელსაც ცოლად ერეკლე ბატონიშვილის და, ქეთევანი, ჰყავდა. ვახტანგ V-ის პოლიტიკა და ქართლ-კახეთის მოძლიერება ირანის მთავრობას თანდათან აღარ მოსწონდა. ქართველების მორჩილება რომ უფრო რეალური გაეხადა, ირანის შაჰის, სულეიმან I-ის (1666-1694 წწ), ელჩები ერეკლეს დაუკავშირდნენ და შაჰის დანაპირები გადასცეს. შაჰი ვახტანგისა და არჩილის წინააღმდეგ ერეკლეს კახეთის ტახტს სთავაზობდა. ერეკლე 1674 წელს კვლავ დაიბრუნა კახეთი. არჩილ მეფემ და დედოფალმა ქეთევანმა ერეკლეს დიდი დახვედრა მოუწყეს, საჩუქრებით აავსეს და კახელი თავადების თანხლებით ირანში გაისტუმრეს.

ირანის შაჰის კარზე

არჩილმა, დარწმუნებულმა, რომ შაჰი კახეთს ერეკლეს მისცემდა, 1675 წელს ცოლისძმის სასარგებლოდ მიატოვა კახეთის ტახტი და ახალციხის ფაშასთან გადაეცადა.

მალე, 1676 წელს, ვახტანგ V შაჰ-ნავაზიც გარდაიცვალა, ირანში ჩასულ ერეკლეს, ისლამის მიღების პირობით, შაჰი ქართლ-კახეთს დაჰპირდა. ერეკლე იმ დროს რჯულის გამოცვლას არ დასთანხმდა. უარის მიუხედავად, ერეკლე შაჰის კარზე მაინც დატოვეს.

ერეკლე ბატონიშვილმა ირანში 12 წელი გაატარა. ხანგრძლივი ყოყმანის შემდეგ გამუსლიმდა და ნაზარალი-ხანი ეწოდა. მან ექორწინა ქართველი თავადის ასულ ანა ჩოლოყაშვილზე, რომელთანაც შეეძინა ათი ვაჟი (დავით II (იმამ ყული-ხანი), კონსტანტინე II (მამად-

ყული-ხანი), ისმაილი, როსტომი, ვახტანგი, დიმიტრი, გიორგი, თეიმურაზ II, რეზაყული ხანი, მუსტაფა მირზა) და სამი ქალიშვილი (ელენე, მარიამ, ქეთევანი), მათ ირანში მუსლიმური წესით ზრდიდნენ.

ქართლის მეფე

შაჰი 1688 წელს გიორგი XI-ს გაუწყნარა, მეფობა ჩამოართვა და ქართლის ტახტი ერეკლე I ნაზარალი-ხანს დაუმტკიცა. ქართლთან ერთად ერეკლემ სამართავად კახეთის ნაწილიც, კერძოდ, ქიზიყი და თუშეთიც მიიღო. ირანის შაჰმა შემორიგებული ერეკლე მამაპაპისეულ ქვეყანაში, კახეთში, კი არ დასვა მეფედ, არამედ ირანის წინააღმდეგ „ამოხმებულ“ გიორგი XI-ს დაუპირისპირა და ქართლის მეფედ დაამტკიცა. ენერგიული გიორგი XI ბევრს ეცადა ტახტის დაბრუნებას, მაგრამ მიზანს ვერ მიაღწია.

რუსეთსა და ირანში გატარებულმა ახალგაზრდობის წლებმა ნაზარალი-ხანი მოსწყვიტა ქართულ სინამდვილეს. ვახუშტი ბატონიშვილის მიხედვით, ერეკლე „იყო ქართლისა და წესთა საქართველოსათა უცნობელი და მეფობისა გამოცდელი“. ქართლში ის ირანის კარნახით მოქმედებდა. ხელისუფლების განსამტკიცებლად ორჯული დიდებულები ერთგულებით შეეცალა. თანამდებობებიდან გადააყენა გიორგი XI-ის დროინდელი ქართლის თავადები და მათი ადგილები მათსავე მონიწილმდებელ იმავ საგვარეულოს წარმომადგენლებს ან თავის ერთგულ კახელ თავადებს დაურიგა. ასეთივე ცვლილებები ჩაატარა ეკლესიაში – კათალიკოსობიდან გადააყენა ნიკოლოზ IV ამილახვარი და მის ნაცვლად თავისი ბიძა, იოანე დიასამიძე დასვა. აღაზრდა მისი მწყალბოელი ყიზილბაშები. ვახუშტი ბაგრატიონი, რომლის ოჯახთანაც დაპირისპირებული იყო ნაზარალი-ხანი, უკმაყოფილოდ აღნიშნავდა: „მათ მიაგდო საქმენი ყოველი ქუეყნისანი და თვით მარადის იშუებდა და იხარებდა და ნადირობდა“. ნაზარალი-ხანს საიმედოდ იცავდა ქართლის ციხეებში ჩაყენებული ყიზილბაშთა ჯარი.

ქალაქური ცხოვრების მოსაწესრიგებლად ნაზარალი-ხანმა ზოგიერთი სასარგებლო ცვლილება გაატარა. კერძოდ, გააუქმა თბილისში მოქმედი ბეითალმანობის წესი და მოქალაქეებს საკუთრების უფლება დაუკანონა. გამოიწვნა ქალაქის მოხელეთა უფლება-მოვალეობანი, შეიმუშავა ქალაქის ამქრის წესდება და სხვ.

ერეკლე I-ის ქართლში მეფობის დროს, კახეთში ბოღბის საეპისკოპოსოში გლეხები უკმაყოფილებას გამოხატავდნენ. ბოღბის საეპისკოპოსო ქიზიყში მდებარეობდა, რომელიც იმ დროს ერეკლეს ემორჩილებოდა

და იქ XVIII საუკუნის დასაწყისისათვის დაახლოებით 600-650 კომლი გლეხი ცხოვრობდა. ბოძებლები ორჯერ აჯანყებულან, პირველად 1699 თუ 1700 წელს და მეორედ – 1711-1716 წლებში. როგორც ერეკლე I-ისა და თეიმურაზ ბატონიშვილის (მომავალი თეიმურაზ II-ის) მიერ გაცემული დოკუმენტებიდან ჩანს, გლეხების აჯანყების მიზეზი გადასახადი „რიგის ძროხა“ ყოფილა. დოკუმენტის მიხედვით, „ბოძებლის ყმაბ იჯანდა, მოხელეები დაარბივა – რიგის ძროხა არ გვაძეგოს“. აჯანყებულმა ბოძის გლეხებმა ეპისკოპოსი აიძულეს და საბუთი დაანერინეს, რომლის ძალითაც გლეხები თავისუფლდებოდნენ „რიგის ძროხის“ გადასახადისაგან. საქმეში ერეკლე I ჩაერეულა და აჯანყებულთათვის „არ ეპატიებინა, ჯანლის თავები დაეჭირა“, სხვებიც დასაჯა და კვლავ დაუნესა გლეხებს ბოძებლის სასარგებლოდ „რიგის ძროხა“. ერეკლე I-მა აჯანყება იარაღის ძალით ჩაახშო, მაგრამ გლეხები არ გატყდნენ და მისი გარდაცვალების შემდეგ კვლავაც აჯანყდნენ. ბოძებულმა ეპისკოპოსმა ამჯერად თეიმურაზ ბატონიშვილის დახმარებით მოახერხა საქმის მოგვარება.

ტახტიდან გადადგომა

კახეთის სამეფო ოჯახის წარმომადგენელი ერეკლე I ნაზარალი-ხანი ქართლის ტახტზე თავს მყარად ვერ გრძნობდა და „სამამულო“ კახეთისაკენ ჰქონდა მზერა მიპყრობილი. გარკვეულწილად ქართლის ფეოდალური საზოგადოებისაგან გარიყული მეფე, ყიზილბაშთა სამხედრო ძალას დაეყრდნო და ისლამის ერთგული დამცველიც აღმოჩნდა. მას ქართლში ბევრი უქმაცოფლო ჰყავდა. 1691 წელს იმერეთიდან ქართლში დაბრუნდა ქართლის მეფე გიორგი XI, რომელსაც ქართლის თავადების უმრავლესობა მიეგზნო. მომხრეები ჰყავდა გიორგის კახეთშიც. ნაზარალი-ხანი თბილისის ციხეში ჩაიკეტა. ამ დროიდან მოყოლებული, ოთხი წლის განმავლობაში ქართლში ორხელისუფლებიანობა, ორმეფობა, იყო. ვახუშტის სიტყვებით: „ვიეთნი იყვნენ წინაშე ერეკლე მეფისა და ვიეთნიმ წინაშე გიორგი მეფისა“. ასეთი დაყოფა ზოგიერთი ფეოდალური საგვარეულოს სახლსაც შეეხო. ქართლი ურთიერთბრძოლამ და ქაოსმა მოიცვა. ქართლის მოსახლეობა მუდმივ შფოთსა და არეულობაში ცხოვრობდა. გლეხობა იყრებოდა და ქიზიყში გარბოდა. ოთხი წლის შემდეგ, 1695 წელს, ბრძოლის ბედი ნაზარალი-ხანის მხარეს გადაიხარა. ირანის ხელისუფლებამ დასახმარებლად განჯის ჯარი გამოუგზავნა და საბოლოო გამარჯვება მას დარჩა.

გიორგი მეფე რაჭაში გადავიდა. მალე, 1696 წელს,

თავისი მომხრეების რჩევით, ირანში წავიდა და შაჰს, სულთან-ჰუსეინს, მორჩილება გამოუცხადა. 1703 წელს შაჰმა გიორგი XI-ს ტახტი დაუბრუნა, მაგრამ ირანში დატოვა. ირანში გაიწვიეს ერეკლეც და ფორმალურად კახეთი დაუმტკიცეს, ფაქტობრივად კი შაჰის გვარდიის უფროსად (ყულარალასი) დაინიშნეს. კახეთის მმართველად ერეკლეს შვილი, დავითი (იმამ ყული-ხანი), გამოუშვეს.

დავითის კახეთის მმართველად დანიშვნით, კახეთში დასრულდა „ყიზილბაში ხანების“ პერიოდი და 1703 წლიდან უკვე ადგილობრივი დინასტიის მმართველობა აღდგა. ამის შემდეგ ირანმა თითქმის ხელი აიღო კახეთის „გაყიზილბაშების“ ძველ გემგებზე და ეს ქვეყანა ქართლის მსგავსად „მოაწყო“, მაგრამ ქართლის მმართველებს გაცილებით მეტი უფლებებით ჰქონდათ. კახეთის ბაგრატიონთა მდგომარეობა ჯერ არ იყო განმტკიცებული. ამავედროულად მიმდინარეობდა კახეთისა და მუხრანელი ბაგრატიონების დაახლოება. ქართლთან მშვიდობიანი პოლიტიკის შედეგად, თანდათან შემცირდა ყიზილბაშების მძლავრობა, ქვეყანა საგრძნობლად მოღონიერდა. თუმცა კახეთის წინაშე მთელი სიმწვავით იდგა „ლეკიანობის“ პრობლემა. XVIII საუკუნის დასაწყისისათვის დაღესტნიდან გადმოსულთა თარეში დიდ ზიანს აყენებდა აღმოსავლეთ საქართველოს მოსახლეობას.

სანამ ერეკლე I ნაზარალი-ხანი ირანში იმყოფებოდა, კახეთს მისი ვაჟი დავითი (იმამ ყული-ხანი) მართავდა, ირანში მყოფი ერეკლე 1709 წელს გარდაიცვალა. კახეთის ტახტზე დასამტკიცებლად დავითი ირანში გაემგზავრა, სადაც დიდხანს, 1715 წლამდე გაჩერდა, მანამ კი კახეთს მისი ძმა, თეიმურაზ ბატონიშვილი, მართავდა.

ქაიხოსრო

ქართლის მეფე 1709-1711 წლებში, გიორგი XI-ის ძმის, ლევანის ძე. ქაიხოსრო გიორგი XI-ის ძმისწული იყო. ქაიხოსროს მამა კი ლევან ბატონიშვილი გახლდათ, რომელსაც სპარსეთის მდივანბეგის თანამდებობა ეკავა. სანამ ქაიხოსრო ბიძასთან ირანში გაემგზავრებოდა, მანამდე ქართლში რამდენიმე დოკუმენტი გასცა, მათ შორის, წყალობისა და სითარხნის საბუთები.

ირანში მყოფი მავა

ქერმანის პროვინციაში აჯანყებულების წინააღმდეგ გიორგი XI-ისა და მისი თანმხლები ქართველების წარმატებული სამხედრო-პოლიტიკური მოღვაწეობის

შედეგად ირანის მაღალ სამოხელეო წყობაში ქართველები დანიშნურდნენ. მათ შორის იყო ქაიხოსრო ბატონიშვილი, რომელიც 1701 წლიდან ირანის დედაქალაქის, ისპაჰანის, ტარულა (მოურავი) გახდა.

როდესაც შაჰმა სპარსეთის მდივანბეგი ლევანი ქართლში გიორგი XI-ის ნაიბად (მოადგილედ) გამოგზავნა, ქაიხოსრო დანიშნა სპარსეთის მდივანბეგის მოვალეობის შემსრულებლად. ლევანის სპარსეთში დაბრუნების შემდეგ ქაიხოსრო შაჰის კარზე დარჩა და მის სხვადასხვა დავალებაც ასრულებდა. 1707 წელს მან წარმატებით ჩაახშო ისპაჰანში მომხდარი აჯანყება.

გიორგი XI-ის მკვლელობის შემდეგ, 1709 წელს, შაჰმა ქართლის მეფედ და სპარსეთის სპასალარად ქაიხოსრო დანიშნა, ახალი მეფე შაჰმა ისპაჰანში დაიბარა და ირანის მხედართმთავრობა ჩააბარა, ქართლში კი კვლავ ვახტანგ ბატონიშვილი დატოვა გამგებლად. ქაიხოსრომ დამატებით თავირიზი და ბარდაც მიიღო საგამგეოდ. ქაიხოსროს, ისევე, როგორც გიორგის, აჯანყებულ ავღანელებთან ბრძოლა ევალებოდა.

ქაიხოსრომ 1710 წელს ქართველებისა და ყიზილბაშების ჯარები შეკრიბა და მირ ვეისის წინააღმდეგ გაილაშქრა. ამჯერად ქაიხოსრომ გაიმარჯვა და გიორგი XI-ის მკვლელობის, მირ-ვეისი, გააქცია. ქაიხოსროს სარდლობით მოპოვებული გამარჯვებით ქართლის გამგებელ-მა ვახტანგმაც ისარგებლა, მან თბილისის ყიზილბაში მეციხოვნეები გააძევა და მათ ნაცვლად ქართველები დააყენა. ყიზილბაშები დიდ წინააღმდეგობას უწევდნენ ვახტანგს. მათ შორის რამდენჯერმე შეტაკებაც კი მოხდა, მაგრამ ვახტანგმა ქაიხოსროს დახმარებით შაჰის მხარდაჭერა მოიპოვა და ქალაქში ყიზილბაშთა ალაგ-მეით ტყვეებით ვაჭრობაც მოიხსო.

ქაიხოსროს გარდაცვალება

1711 წელს ქალაქ ყანდაღარზე მიიტანეს იერიში, მაგრამ უშედეგოდ. ქართველებსა და ყიზილბაშებს ქალაქი ალყაში ჰყავდათ მოქცეული, მაგრამ ავღანელების თავდასხმის საფრთხის გამო ალყა საშიში გახდა. შეტაკების დროს ქართველი ბატონიშვილი ალექსანდრე დაიღუპა. 1711 წლის 26 ოქტომბერს ქაიხოსრომ ქალაქიდან უკან დახევის ბრძანება გასცა. ავღანელებმა ამით ისარგებლეს, უკან დახეულებს შეუტიეს და გამარჯვებაც მოიპოვეს. თითქმის მთლიანად გაანადგურეს ირანელებისა და ქართველების ჯარები, ბრძოლაში მოკლეს მეფე ქაიხოსროც. გადარჩენილი დამარცხებულები გირიშკის ციხესიმაგრეს შეეკედლნენ. ქაიხოსრომ, თავისი ხანმოკლე მეფობის დროს, ქართლში დაბრუნებაც ვერ მოახერხა.

ის ავღანეთში იმყოფებოდა და იქიდან ცდილობდა ქართლის სამეფოს ამბების მოგვარებას. ისევე როგორც მისი წინამორბედი გიორგი XI, ქაიხოსროც ფარულად ქრისტიანი იყო.

გურჯისტანის ვალის ტახტი კვლავ თავისუფალი აღმოჩნდა. ირანში მყოფი მუსლიმი ბაგრატიონებიდან ბეერს ჰქონდა სურვილი ქართლის ტახტი დაეკავებინა. XVIII საუკუნის დასაწყისისათვის გურჯისტანის ვალის მნიშვნელობა დიდი იყო ირანის სახელმწიფოში. იგი ერთდროულად ირანის მთავარსარდალი, შაჰის კარის ერთ-ერთი უმაღლესი მოხელე და ავღანეთის მბრძანებელიც გახლდათ. შაჰის არჩევანი საბოლოოდ ვახტანგ VI-ზე შეჩერდა. ქართლის ჯანიშინი ამიერიდან უკვე მეფე – ვალი (ირანის შაჰის მიერ დანიშნული მეფისნაცვალი) უნდა გამხდარიყო, თანამდებობაზე დასამტკიცებლად 1712 წელს აპრილში ქართლის ჯანიშინი ისპაჰანში გამგზავნა.

ვახტანგ VI

ქართლის ჯანიშინი 1703-1712 წლებში, მეფე – 1719-1724 წლებში, შვილიშვილი ვახტანგ V-ისა, იგივე შაჰ-ნავაზ I-ისა (მეფობდა 1658-1676 წლებში), ვაჟი უფლისწულ ლევან ვახტანგის ძისა (გარდაიცვალა 1709 წელს) და თუთა ქაიხოსროს ასული გურიელისა (გარდაიცვალა 1678 წელს).

ოჯახი და სიჭაბუკის წლები

დაიბადა 1675 წლის 15 სექტემბერს. იზრდებოდა თბილისში, სამეფო კარზე. დედის გარდაცვალების შემდეგ მცირეწლოვანი ასაკიდან ზრდიდა დედინაცვალი, თინათინ გიორგის ასული ავალიშვილი.

ვახტანგს მრავალი და-ძმა ჰყავდა, მათ შორის, ორი ლეილი ძმა: უფლისწულები ქაიხოსრო (მომავალი მეფე) და დომენტი (მომავალი კათალიკოს-პატრიარქი), ნახევარძმები: იესე, სვიმონი და თეიმურაზი, რომელთა დედაც იყო თინათინ ავალიშვილი. აქვე უნდა ითქვას, რომ ვახტანგს ჰყავდა სხვა და-ძმანიც: კონსტანტინე, ადარნასე (ათანასე), როსტომი და ხორეშან ბატონიშვილი, რომლებიც მამამისის მხვედართან შევიდნენ.

სწავლა-განათლება და სამხედრო აღზრდა ვახტანგმა თავისი ბიძის (მამის ძმის), მეფე გიორგი XI-ის სამეფო კარზე მიიღო. მის სათანადოდ აღზრდაში დიდი წვლილი შეიტანა სულხან-საბა ორბელიანმა.

უფლისწული ვახტანგი ქაუპოზიდან ჩაება ქართლის სამეფო ტახტის დასაუფლებლად მიმდინარე ბრძოლაში, რომელშიც ერთმანეთს დაუპირისპირდნენ სპარსთა ბატონობის მომხრე და მონინალმდევე ძალები. ამ ბრძოლაში ვახტანგმა პროგრესულ ძალებთან ერთად მხარი დაუჭირა თავის გვირგვინოსან ბიძას. საგარეო დახმარების მისაღებად ვახტანგი დიპლომატიური მისიით ეწვია დაღესტნელ მთავარს, შამხალს, ხოლო ჩერქეზთა მისამართბად 1695 წელს ყაზარდოს მთავრის ასულ რუსუდანზე დაქორწინდა.

ვინაიდან სპარსელ დამპყრობელთა წინააღმდეგ გამართულ ბრძოლაში გიორგი XI დამარცხდა, ქართლის მესვეურებმა სხვა ტაქტიკას მიმართეს. მათ სცადეს შაჰის კარზე მოეყოლებინათ პოლიტიკური გავლენა, რომელსაც თავიანთი სამშობლოს სასარგებლოდ გამოიყენებდნენ.

ვახტანგ VI თერთმეტი წლის განმავლობაში ჯანიშინის ანუ მეფისნაცვლის რანგში მართავდა ქართლს, კერძოდ, 1703-1709 წლებში – ნაცვლად სპარსეთში მყოფი თავისი ბიძის, მეფე გიორგი XI-ისა (†1709 წ.), 1709-1711 წლებში – ნაცვლად სპარსეთში მყოფი თავისი ძმის, მეფე ქაიხოსროსი (†1711 წ.), ხოლო 1711-1712 წლებში – შაჰინშაჰის მიერ მეფედ დამტკიცების მოლოდინში.

ჯანიშინობის დროს ვახტანგი წარმატებით იბრძოდა „ქართველობისა“ და ქრისტიანობისათვის. სამეფო ხელისუფლების განსამტკიცებლად გაატარა რიგი ღონისძიებანი, კერძოდ: თავადური პარტიკულარიზმის დასათრგუნად ჩამოაყალიბა „მცველთა რაზმი“, გადააყენა ქართლის მეფედ 1688-1703 წლებში მყოფი ბაგრატიონთა კახეთის შტოს წარმომადგენლის, ერეკლე I-ის (იგივე ნაზარალი-ხანის), მომხრე სპარსოფილი მოხელენი და ქვეყნისა და მეფის ერთგული პირები დაადგინა; გააუქმა ქვეყანაში ფეხმოკიდებული სპარსულ-ყიზილბაშური ზნე-ჩვეულებანი და მათ ადგილზე ქართული ეროვნული წესები აღადგინა; 1705 წელს მოიწვია საეკლესიო კრება, რომელმაც გადააყენა კათალიკოს-პატრიარქი ევდემოზ II და მის ნაცვლად თავისი ძმა დაადგინა, რუსეთიდან ახლად დაბრუნებული დომენტი (ამ თანამდებობაზე მოღვაწეობდა 1705-1741 წლებში); აღადგინა მცხეთის ეკლესიის მემამულეობა და ეკლესიის დაუბრუნა თავადთა მიერ მიტაცებული ყმები; წარმატებით ილაშქრა დვალეთსა (1707 წ.) და ოსეთში (1711 წ.) მომთაბარეთა წინააღმდეგ, აშგვარდა, ერთი მხრივ, საზღვარი გაამაგრა და, მეორე მხრივ, მოსაზღვრე ქსნისა და არაგვის საერისთავოებს ურჩობის სურვილი დაკარგინა; თბილისის ყიზილბაში ციხისთავები ქართველებით ჩაანაცვლა და ტყვეთა სყიდვა აკრძალა.

ქართლის ჯანიშინის ზემოთ ჩამოთვლილ ღონისძიებებს მხოლოდ იმიტომ ეგუებოდა შაჰინშაჰი, რომ იგი დიდად იყო დაველებული სპარსეთის სამსახურში ჩამდგარი ქართველი სარდლებისა და დიდმოხელეებისაგან.

ვახტანგ VI-ის სამეცნიერო, ლიტერატურული და კანონმდებოლადანი მოღვაწეობა

ვახტანგ VI-ს, როგორც მნივნიობარ და სჯულმდებელ მონარქს, თავისი კუთვნილი, ღირსეული ადგილი უკავია ბაგრატიონთა ათასწლოვანი დინასტიის წარმომადგენელ სახელოვან ხელმწიფეთა შორის. მისი მეფობის პერიოდი გამოირჩევა ქართული მეცნიერებისა და კულტურის სწრაფი აღორძინებითა და წინსვლით. მან დიდი ამაგი დასდო საქართველოში ასტრონომიის, ქიმიის, მედიცინის, ლექსიკოგრაფიის, ისტორიოგრაფიის, გეოგრაფიისა და მეცნიერებათა სხვა დარგების განვითარებას.

მეფის მოღვაწეობის მოკლედ დასახასიათებლად რამდენიმე ძირითადი დეტალის გამოყოფაც კმარა. მის სახელთან არის დაკავშირებული თბილისში პირველი ქართული სტამბის დაფუძნება (1709 წ.) ვლახეთში (რუმინეთი) მოღვაწე ქართველის, ანთიმოზ ივერიელის, დახმარებით, გამოცემა ქართული ნაბეჭდი წიგნებისა, მათ შორის, „ეფესისტყაოსნის“ მეცნიერულ-კრიტიკული ტექსტისა საფუძვლიანი გამოკვლევითურთ (1712 წ.), რომელშიც განხილულია თეორიული საკითხები, კერძოდ, პოემის ორიგინალურობის დასაბუთება, იდეური მიზანდასახულობა და სხვ. ნაშრომი საყურადღებოა ლექსიკოლოგიური თვალსაზრისითაც. ვახტანგისეული გამოცემა მნიშვნელოვანია როგორც პირველი მცდელობა პოემის ტექსტის შემდგომი შესწავლა-აღდგენის თვალსაზრისით, რითაც სათავე დაედო მეცნიერულ რუსთველოლოგიას.

მეფე დიდ მზრუნველობას იჩენდა „ქართლის ცხოვრების“ ტექსტის დადგენისა და რედაქტირებისათვის. ამ მიზნით მან ჩამოაყალიბა სწავლულ კაცთა კომისია ბერი ეგნატაშვილის ხელმძღვანელობით, რის შედეგადაც შეიქმნა „ახალი ქართლის ცხოვრება“.

ფრიად ნაყოფიერი იყო ვახტანგის საკანონმდებლო საქმიანობა, მისი თაოსნობით შეიქმნა კანონთა კრებული „სამართალი ბატონიშვილის ვახტანგისა“, ასევე მისი ინიციატივითა და აქტიური მონაწილეობით შემუშავდა ორიგინალური ქართული ადმინისტრაციულ-სამეურნეო წესდება „დასტურლამალი“. მათ დადებითი გავლენა იქონიეს როგორც ქართლის, ისე საქართველოს ტერი-

ტორიაზე მდებარე დანარჩენი სამეფო-სამთავროების სოციალურ-ეკონომიკური საფუძვლების განმტკიცებაზე.

ვახტანგმა ამაგი დასდო ქართული დიდაქტიკური მწერლობის განვითარებას. მას მნიშვნელოვნად მიაჩნდა სწავლა-აღზრდის ალორძინება ახლებურ ნიადაგზე. უცხო ენებიდან თარგმნა და გადმოაკეთა მსოფლიო დიდაქტიკური ლიტერატურის თვალსაჩინო ნიმუშები. კერძოდ, გალექსა რუსული თხზულების „აპოფთეგმატას“ ე. თურქესტანშვილისეული მოკლე რედაქცია („სიბრძნე მაღალობელი“), თარგმნა „ქილილა და დამანა“, „ამირ-ნასარიანი“, „ათევიზირიანი“ და სხვა თხზულებანი, ასევე „ულულ-ბეგის ზიჯი“ (ვარსკვლავთმრიცხველბა).

ვახტანგ VI-ის შემოქმედებაში გამორჩეული ადგილი უკავია ლირიკას, რომელიც გამოირჩევა თემბურთი მრავალფეროვნებითა და იდეური სიღრმით. მან ქართულ მწერლობაში ერთ-ერთმა პირველმა შემქმნელმა პატრიოტული ლირიკის ნიმუშები და განავითარა ე.წ. ალორძინების ხანის პოეზიისათვის ნიშანდობლივი მოტივი – „მდურვა სოფლისადმი“. მეფის სატრფიალო ლირიკა ძირითადად ალეგორიული ხასიათისაა, სიყვარულის ერთადერთ საგნად დასახულია უმაღლესი რეალობა, როგორც ეს მიღებულია ქრისტიანულ თეოლოგიაში. ამ ე.წ. „საღვთო მიჯნულობის“ კონცეფციით სცადა მან აეხსნა სიყვარულის მოტივი „ვეფხისტყაოსანში“. მისი ლირიკის ამ თავისებურებამ შემდგომი განვითარება ჰპოვა ქართულ პოეზიაში, კერძოდ, დავით გურამიშვილის, მამუკა ბარათაშვილისა და სხვათა შემოქმედებაში. მეფის ლექსები არ არის მოკლებული არც გრძნობად-კონკრეტულ სახეებს, ყირაიდან მათზე აღბეჭდილია ღრმად ინდივიდუალური ადამიანური განცდები („რანი და მოვკანნი“). გამოხატულია ბუნების მშვენიერების განცდა („რა სჯობს მაისში ტფილისსა“) და ა. შ.

მეფე ხელს უწყობდა თავის მასწავლებელს, სულხან-საბა ორბელიანს, საკუთარ ვაჟს, ვახუშტი ბატონიშვილს, თავად გააბრეღე გელოვანსა და სხვა ინტელექტუალურ მოღვაწეებს.

ქვეყნის სამეურნეო-ეკონომიკური ალორძინებისათვის მეფემ ძველი, მივიწყებული სარწყავი არხების აღდგენასთან ერთად დაიწყო ახალი არხებისა და რუების მთელი სისტემის მშენებლობა ქციისა და მამავერის ხეობებში, ყირაიის ველზე („ვახტანგის რუ“) და სხვაგან. არხების მშენებლობას თან სდევდა უდაბური ადგილების მოშენება და დაუსახლებელ ტერიტორიაზე დაბა-სოფლებისა და მხარეთა (თრიალეთი, ბაიბარე, ტაშირი, სააბაშიო) აღდგენა-გაჩენა. დაიგო გზები, გაკეთდა ხიდები, აღდგა ეკლესია-მონასტრები (თბილისის სიონი, მცხეთა,

ურბნისი, სადგერი), აშენდა ქარვასლები და სასახლეები, მათ შორის, სამეფო სასახლეები თბილისში, გორსა და კოჯორში. ყოველივე ამის შედეგად გამოცოცხლდა ვაჭრობა, ხელოსნობა და საქალაქო ცხოვრება.

1708-1709 წლებში თბილისის სამეფო ზარაფხანაში ვახტანგის სახელით იჭრებოდა სპილენძის მონეტები – ნახევარი ბისტისა და ფულის ნომინალით, რომელთა შუბლზე გამოსახულია მარჯვნივ ამ მარცხნივ მცურავი სამანძიანი ხომალდი, როგორც სიმბოლო პირველისა და ევროპისაკენ სწრაფებისა. გეზზე ზემოდან ეშვება მტრედი, რომელსაც ნისკარტით რტო უჟყრია. ქვემოთ, ზღვის ტალღების ფონზე, არის ამ მონეტების მოჭრის თარიღი შემდეგი ფორმით – 178 (იგულისხმება 1708) ან 179 (იგულისხმება 1709) წელი. ყოველივე ამას გარს აკრავს ხაზოვან-წერტილოვანი რკალი. ზოგჯერ ხომალდის ანძები შორის აღბეჭდილია ვარსკვლავი. მონეტის ზურგზე ამოტყეფრულია მეფის დაქარავმებული სახელი ქართულად (მხედრული შრიფტით), შემდგარი სამი („ვგ“ ან „ვტგ“) ანდა ორი ასო-ბგერისაგან, რომლებიც ჩასმულია ორნამენტულ ჩარჩოში. მის გარეთ არის სპარსული ლეგენდა „ფულუსი (იგულისხმება სპილენძი) იქნდა თბილისს, წელსა 1120 (1708-1709 წწ)“. იქვე გამოსახულია ორი თევზი, რომლებიც ერთმანეთს საპირის-პიროდ მიცურავენ (ზოდიპოს ნიშანი). მონეტებზე მათი მოჭრის თარიღი აღნიშნულია როგორც ქრისტიანული წელთაღრიცხვით, ისე ჰიჯრით (მუსლიმურ ქვეყნებში გავრცელებული კალენდარი), რაც პირველი შემთხვევაა ქართული ნუმიზმატიკის ისტორიაში. ამ მონეტების გამოშვებით თბილისის ზარაფხანაში განახლდა ქართულწარწერიანი ლითონის ფულის მოჭრა, რაც ორ საუკუნეზე მეტ ხანს შეწყვეტილი იყო. ამით ბაგრატიონმა ხელმწიფემ დაიბრუნა სამონეტო რეგალია.

ვახტანგ VI არჩეპის ნინაში

ვახტანგ VI-ის ენერგიულმა მოღვაწეობამ არანახულად გაზარდა მისი ავტორიტეტი როგორც საქართველოს ტერიტორიაზე არსებულ სამეფო-სამთავროებში, ისე კავკასიის ქრისტიანულ მოსახლეობაშიც.

საგულისხმოა, რომ ვახტანგმა დინასტიური ქორწინებებით სცადა კავშირის განმტკიცება კახეთის სა-მეფოსთან. კერძოდ, თავისი ასული თამარი მიათხოვა კახ უფლისწულს, თეიმურაზ ერეკლეს ძეს, რომელიც შემდგომში მეფე გახდა და ცნობილია თეიმურაზ II-ის სახელით. თავისი მეორე ასული, ანუკა, ვახტანგმა მიათხოვა იმერეთის მლიერ ფეოდალს, ვახუშტი აბაშიძეს.

XVII საუკუნის მეორე ნახევრიდან საქართველოში

გააქტიურდნენ კათოლიკე მისიონერები და დასავლეთ ევროპის სავაჭრო-პოლიტიკური აგენტურა. საფრანგეთისა და ვატიკანის არაერთი გავლენიანი პირი იზიარებდა კავკასიაში კათოლიკური სახელმწიფოს შექმნის იდეას.

ქართლის ჯანიშინი რთული არჩევანის წინაშე აღმოჩნდა. დასავლეთ ევროპის სახელმწიფოს სახით ასპარეზზე ახალი პოლიტიკური ძალის გამოჩენა ვახტანგს საგარეო ორიენტაციის შეცვლისაკენ უბიძგებდა. სწორედ ამიტომაც, იგი პრინციპულ მნიშვნელობას ანიჭებდა ქართლის სამეფო ტახტზე ქრისტიანული წესით ასვლას.

ქართლის მეფე ქაიხოსროს დაღუპვის (1711 წ.) შემდეგ სპარსეთის შაჰინშაჰის კარზე „გორჯესტანის“ ახალი ვალის შერჩევის საკითხი დადგა.

1712 წელს ჰუსეინ I-მა დაიბარა ქართლის ჯანიშინი ვახტანგი, რომელიც ისპაჰანში 300-კაციანი ამალით ჩავიდა. შაჰინშაჰმა ვახტანგს მეფობის ბოძების სანაცვლოდ გამაჰმადიანება მოსთხოვა. ამ მოთხოვნას სპარსეთის მმართველი პრინციპულ მნიშვნელობას ანიჭებდა. ვახტანგი დიდხანს იკავებდა თავს ისლამის მიღებისაგან, რის გამოც იგი სპარსეთში შეიძნელდნა დასტოვდა.

1712-1714 წლებში ქართლს გამგებლის რანგში მართავდა ვახტანგ VI-ის უმცროსი ნახევარძმა, სეიმონი.

ფაქტობრივად, ტყვეობაში მყოფმა ვახტანგმა ევროპის სახელმწიფოებთან დაკავშირება და მათგან დახმარების მიღება სცადა. ამის სარეალიზაციოდ, 1713 წლის შემოდგომაზე სულხან-საბა ორბელიანი გაემგზავრა პარიზსა და რომში, რათა საფრანგეთის იმპერატორ ლუი XIV-სა და რომის პაპ კლიმენტი XI-ს შეხვედროდა.

შაჰინშაჰმა ჯეოტობისათვის დასაჯა ვახტანგი და ქირმანში გადაასახლა, ხოლო 1714 წლიდან ქართლი სამართავად გადასცა მის უმცროს ნახევარძმას, იესე I-ს, რომელსაც გამაჰმადიანების შემდეგ ალიყული-ხანი ეწოდა. მისი მეფობის პერიოდში ქართლში კვლავ ყიზილბაშური ნესტები მომძლავრდა.

1716 წელს სულხან-საბა ორბელიანი დასავლეთ ევროპიდან განზიდული დაბრუნდა. იმავე წელს, სპარსეთში იძულებით ცხოვრების ოთხი წლის თავზე, ფარაბადში მყოფმა ვახტანგმა ფორმალურად მიიღო ისლამი და ჰუსეინ-ყული-ხანად იწოდა. ამის სანაცვლოდ, მან შაჰინშაჰისაგან ვალის ანუ მეფისნაცვლის თანამდებობაც მიიღო, თუმცა ჰუსეინ I-ის ნების შესაბამისად, იგი სპარსეთშივე დარჩა. სამშობლოში დაბრუნება და სამეფო ტახტზე ასვლა მან მხოლოდ 1719 წელს შეძლო. ვახტანგის ჩამოსვლამდე ქართლში მისი თანხმობით

მეფობდა მისივე ვაჟი, ბაქარი.

სამშობლოსაკენ მომავალ ვახტანგს ზად შეხვდა პოლონელი მოგზაური, მისიონერი და მემატიანე იან თადეუშ კრუშინსკი (1675-1757 წწ.), რომელიც ისპაჰანის კათოლიკეთა ეპისკოპოსის პროკურატორი იყო სპარსეთის შაჰინშაჰის სამეფო კარზე. მის კალამს ეკუთვნის იმდროინდელი სპარსეთის შესახებ დანერგილი კაპიტალური ნაშრომები, რომლებშიც საყურადღებო ცნობებია დატული საქართველოსა და ქართველების შესახებაც. საგულისხმოა, რომ კრუშინსკისთან საუბრისას ვახტანგს განუცხადებია: „უფალი იესო ქრისტე ფლობს ჩემს გულს, ხოლო მუჰამედი – ჩემი სხეულის იმ ნაწილს, რომელზედაც აღბეჭდა ნიშანი მისი სარწმუნოებისა“. ამ ქარაგმული ნათქვამით კიდევ ერთხელ ხდება ცხადი, რომ ვახტანგ VI-ის გამაჰმადიანება მხოლოდ და მხოლოდ ფორმალური იყო და ქართლის მეფე ფარულად ქრისტიანად დარჩა.

ვახტანგ VI-ის მოღვაწეობა საქართველოში დაბრუნების შემდეგ

პოლონელი მემატიანე გვამცნობს, რომ სპარსეთის წინააღმდეგ აჯანყებულ დაღესტნელთა სამაგალითოდ დასჯა შაჰინშაჰმა დაავალა ვახტანგ VI-ს, რომელმაც სათანადო სამზადისი დაიჭირა და 1720 წელს 40-ათას-კაციანი ჯარით საღაშქროდ გაეშურა. იგი დიდი მონღო-მებით აპირებდა ამ დამსჯელი ექსპედიციის ჩატარებას და დაღესტნელთა საკითხის საბოლოოდ გადაჭრას, ვინაიდან მათი გახშირებული თარეშისაგან ანუ „ლეკიანობისაგან“ ქართველი მოსახლეობა დიდთან შეწუხებული იყო. მაგრამ ამ ექსპედიციის განხორციელებას ხელი შეუშალეს სპარსმა ვეზირებმა, ჰაქიმ-ფაშამ და მოღნა-ფაშამ, რომლებმაც შაჰინშაჰს ჩააგონეს, რომ ეს ლაშქრობა სპარსეთისათვის საზიანო შედეგს გამოიღებდა. მათი რწმუნებით, დაღესტნელთა ალაგმვის შემდეგ, მათ ქვეყანას ქართველები დაეპატრონებოდნენ, უშუალოდ დაუმეზობლდებოდნენ რუსეთსა და მათთან კავშირს განამტკიცებდნენ, რასაც შესაძლოა მოჰყოლოდა მათ მიერ მთელი სპარსეთის დაპყრობაც. შაჰინშაჰმა ვეზირებს დაუჯერა და ვახტანგისა და სრულიად საქართველოსათვის საბედისწერო გადაწყვეტილება მიიღო.

სალაშქროდ შემართულ ვახტანგ VI-ს შაჰინაჰის ელჩები ეახლნენ და შემდეგი შინაარსის ფირმანი გადასცეს: „თუ საბრძოლველად ნასახლელად ცხენზე ახხედრდი, დაუყოვნებლივ ჩამოქვეითდი, თუ უკვე დაეწი ბრძოლის ველიდან გაქცეულ ლეკებს, შეჩერდი, თუ მათ შესაშუსრად უკვე იმიშვლე მახვილი, ქარქაში ჩააგე!“ ვახტანგი

იძულებული გახდა ამ ბრძანებას დამორჩილებოდა, მაგრამ ლაშქრობის ჩაშლით გამწარებულმა, სპარსი ელჩების წინაშე ხმაულშემართულმა დაიფიცა, რომ ამიერიდან, შაჰინშაჰისა და სპარსეთის დასაცავად აღარასდროს იმიშვლებდა მახვილს.

კრუშნსკი მოგვითხრობს, რომ მომდევნო პერიოდში, როდესაც სპარსეთს ჩრდილოეთიდან შეესივნენ დაღესტნელები, ხოლო აღმოსავლეთიდან – ავღანელები, განსაცდელში ჩაეარდნო შაჰინშაჰი სასონარკვეთილი სიხოვდა დახმარების ვახტანგს, რომელიც თავისი ყოფილი მბრძანებლის უბედურებას სრულიად გულგრილად შეხვდა და მის დასახმარებლად არაფერი იღონა.

ყოველივე ამის გამო, არაერთი იმდროინდელი ისტორიკოსი მიუთითებს, რომ სპარსეთის სახელმწიფოში მომხდარ უბედურებათა უმთავრეს მიზეზად სწორედ შაჰინშაჰზე გამწყრალი ქართველები იქცნენ.

სპარსეთში დასუსტების სარგებლის ნახვას ცდილობდნენ როგორც რუსეთის, ისე ოსმალეთის იმპერიები. რუსეთი დანტერესებული იყო კასპიისპირეთის დაპყრობით, რათა აზიისაკენ მიმავალ სავაჭრო გზებზე კონტროლი დაეწესებინა. ამ ინტერესს წინ ელვებოდა ოსმალეთი, რომელსაც კავკასიის დაპყრობა და მისთვის მიუღებელი რუსეთ-სპარსეთის სავაჭრო მაგისტრალის (ვოლგა-ასტრახანი) გადაკეცვა სურდა.

ასე აღმოჩნდა ამ ორი იმპერიის პოლიტიკურ-ეკონომიკური ინტერესების გადაკვეთის გზაზე ჯერჯერობით სპარსეთის ვასალი ვახტანგ VI, რომლის გადაბირებით დანტერესებულნი აღმოჩნდნენ რუსეთიც და ოსმალეთიც.

რუსთხელმწიფის დახმარების მოიმედვ ვახტანგ VI გეგმავდა ძლიერი კავკასიური სახელმწიფოს შექმნას, რომელიც გზას გადაუღობავდა ოსმალეთს და არ დაუშვებდა მის გაჭრას კასპიისპირეთის რუსული სამფლობელოებისაკენ.

რუსთხელმწიფის, პეტრე I-ის, დაავლებით, ასტრახანის გუბერნატორმა არტემ გოლინსკიმ 1719-1720 წლებში ვახტანგ VI-სთან გამართა მოლაპარაკება სამხედრო-პოლიტიკური კავშირის დასადგმად. თუმცა ქართლის სამეფოს დარბაზის წევრთა უმეტესობა ასეთ კავშირს სახიფათოდ მიიჩნევდა, მეფემ მაინც თავისი გაიტანა. მან ბაქარის დახმარებით სასტიკად დასაჯა ურჩი ფეოდალები, რომლებიც სპარსეთზე იყვნენ ორიენტირებულნი.

1721 წლის ნოემბერში ვახტანგ VI და პეტრე I ერთობლივი საომარი მოქმედების მომზადებაზე შეთანხმდნენ.

1722 წლის მარტში სპარსეთში შეჭროლ ავღანელებთან ბრძოლაში დაიღუპა ვახტანგ VI-ის ძმა, როსტომი, რომელიც შაჰინშაჰის პირად გვარდაის სარდლობდა.

შაჰინშაჰმა თავისი პირადი გვარდიის სარდლად დანიშნა ქართლის ტახტის მემკვიდრე უფლისწული ბაქარ ვახტანგის ძე (1700-1750 წწ), რომელიც სპარსეთში დაიბარა. ბაქარმა შაჰინშაჰის დასახმარებლად ოთხიათასი კაციანი ლაშქარი შეკრიბა, მაგრამ სპარსეთში წასვლა უფლისწულს ვახტანგმა გადაუწყვიტებინა.

იმავე წლის აგვისტოში რუსთა ჯარი კასპიისპირეთში შეიჭრა. სწორედ იმ პერიოდში ოსმალეთის სულთანმა ვახტანგ VI-ს შესთავაზა სამხედრო კავშირის შეკრება და სანაცვლოდ სრულიად საქართველოს მეფობას დაჰპირდა.

შაჰინშაჰმა ვახტანგ VI-ს შირვანს გალაშქრება და აჯანყებულ დაღესტნელთა დასჯა უბრძანა. ეს ბრძანება ქართლის მეფემ პეტრე I-თან შეთანხმებული გეგმის საფარად გამოიყენა და აგვისტოს ბოლოს ქართველთა ლაშქრით გაეშურა განჯისაკენ, სადაც სინივე ინიციატივით შედგენილი სომხური ლაშქარი დახვდა. რუსთა ჯარი ვახტანგის ლაშქარს უნდა შეერთებოდა ბაქოსა და დარუბანდს შორის. ამიტომ მათ გამოჩენამდე ქართლის მეფე განჯაში იცდიდა. მოულოდნელად, დარუბანდამდე ჩამოსული რუსული არმია ასტრახანში გაბრუნდა. ვინაიდან ვახტანგის მიზნები საჯაროდ გაცხადდა, მთელი მუსლიმური სამყარო მის წინააღმდეგ განიწყო.

ავღანელთა მიერ სპარსეთის სამეფო ტახტიდან ჩამოგდებული ჰუსეინ I-ის ვაჟმა, შაჰინშაჰობის პრეტენდენტმა, თაჰმასპ (თამაზ) II-მ, „ღალატისათვის“ ვახტანგი დასაჯა, ქართლი ჩამოართვა და გამაჰმადიანებულ კახთბატონს, კონსტანტინე II-ს ანუ შამაღდელის-ხანს უბოძა, რომელმაც 1723 წლის 4 მაისს კახელთა ჯარითა და დაღესტნელთა დაქირავებული ლაშქრით თბილისი აიღო.

ამავე პერიოდში ქართლში ოსმალთა ჯარი შემოიჭრა, რომელმაც 1723 წლის 10 ივნისს თბილისიც დაიკავა. ადგილობრივ მოქალაქეთა დასაშინებლად ოსმალებმა დედაქალაქში შეიყვანეს ქართველთა მოჭრილი თავებით დატვირთული კამეჩშებშილი ურმები და შემზარავი ძეგლი აღმართეს...

ქართლში შეჭროლ ოსმალთა ჯარს ვახტანგ VI-მ მორჩილების ნიშნად ბაქარი დაახვედრა. მართალია, ოსმალებმა ბაქარი ქართლის გამგებლად დაადგინეს, მაგრამ მისი ძალაუფლება უკიდურესად შეზღუდეს, ამიტომ ბაქარი იძულებული გახდა, რომ თბილისიდან გაიხიზნულ ვახტანგ VI-სა და მის ამაღლას შეერთებოდა.

1724 წელს სტამბულის გაფორმებული ხელშეკრულებით რუსეთმა ოსმალეთის საკუთრებად აღიარა მთელი ამიერკავკასია, გარდა კასპიისპირეთის ჩრდილო-აღმოსავლეთით მდებარე ვიწრო სანაპირო ზოლისა, რომელიც

თავად შეინარჩუნა.

იმ ურთულეს ვითარებაში ვახტანგს უღალატა მრავალმა ფეოდალმა, რომლებიც მაჰმადყული-ხანმა სპარსელთა ოქროთი მოისყიდა. ამის გამო ვახტანგი იძულებული გახდა დაეტოვებინა დედაქალაქი და თავის ოჯახთან ერთად გადასულიყო ჯერ გორში, შემდეგ – ციხევალიში, 1724 წლის ივლისში კი 1214-კაციანი ამალით, რაჭისა და ყაბარდოს გავლით, რუსეთში გახიზნულიყო.

რუსეთის გახიზნული ვახტანგ VI-ის ცხოვრება და მოღვაწეობა

ვახტანგისა და მისი მრავალრიცხოვანი ამაღლის წასვლის შემდეგ, ინტელექტუალური თვალსაზრისით, ქართლი ერთბაშად გაღარიბდა. აქ კულტურულ-საგანმანათლებლო საქმიანობა ხანგრძლივი დროით შეწყდა.

სამწუხაროდ, დიდი იმპერიების ჭიდილში ჩაბმამ საბედისწერო მდგომარეობაში ჩააგდო ვახტანგ VI-ის უდიდესი ძალისხმევით აღორძინებული ქართლის სამეფო.

1725 წლის მაისში ვახტანგ VI რუსეთის იმპერიის დედაქალაქში ჩავიდა. მართალია, მას თავისი მოქავეშირე პეტრე I გარდაცემილი დახვდა, მაგრამ ქართლის გვირგვინოსანი დიდი პატივით მიიღო ახალმა მონარქმა, ეკატერინე I-მა. ამ უკანასკნელის ბრძანებით, ქართლის მეფე და მისი ამაღლა მატერიალურად საკმაოდ კარგად უზრუნველყვეს. ამაზე მეტყველებს 1727 წლის დოკუმენტი ვახტანგის სამეფო კარის სარგოს განწესების შესახებ, რომელიც დაცულია რუსეთის სახელმწიფო საისტორიო არქივში.

რუსეთში გახიზნული ვახტანგ VI გამუდმებით ცდილობდა საიმპერატორო კარის დაინტერესებას საქართველოს საკითხით. 1726-1727 წლებში იგი საგანგებო დიპლომატიური მისიით მიაგლინეს გილანში, სადაც სპარსეთის ხელისუფლებასთან გამართა მოლაპარაკება კასპიისპირეთის საქმეთა მოსაგვარებლად.

გილანისაკენ მიმავალ სამეფო ტახტდაკარგულ ვახტანგს, 1726 წლის 28 აგვისტოს დარუბანდში (დერბენტში), ყაზანის ლეთისმშობლის ეკლესიაში, საზეიმო ვითარებაში გადაეცა რუსეთის იმპერიის უმაღლესი ჯილდო – მწიდა მოციქულის ანდრია პირველწოდებულის ორდენი. იგი ამ ორდენის პირველი ქართველი კავალერი გახდა.

1732 წლის რემსა და 1735 წელს განჯაში დადებული საზავო ხელშეკრულებებით რუსეთმა სპარსეთის დაუბრუნა კასპიისპირა პროვინციები. რუსეთის საგარეო პოლიტიკის პრიორიტეტული მიმართულებიდან ამი-

ერკავკასია კარგა ხნით ამოვარდა.

ვახტანგ VI-ის რუსეთში გადახვეწის შემდეგ ოდენ ლეთის ანაბარად დარჩენილი ქართლის არისტოკრატიის საერთო გულისტკივილს გამოხატავდა შამშუ ქსნის ერისთავი, რომელიც წერილში თავის სათაყვანებელ მეფეს ევედრებოდა: „შენი ვინამ ამ ქვეყანას რომ იყოს, ეგება ღმერთმან შენც მოგიმართოს ხელი და იმასაც. თორემ თუ შენი შვილიც ამ ქვეყანას არა არის, შენთვისაც დავიკარგებით და შენის შვილისთვისაც. ნუ გვიხამ, ბაქარ დააბრუნე, სულ ნუ დააგდებთ ამ ქვეყანას. არ გიჯობთ, დამიჯერე, არც სამჯობინარი არის. თუ შენი შვილი ამ ქვეყანას არის, გინდა რუსეთსაც და სხვას ქვეყანასაც უფრო ძალიანობაც გამოგიჩნდება... მამეც ეგ თქვენი შვილი, ამ სოფელსაც მე მთხოვე და იმ სოფელსაც. შენც გიჯობს მაგის აქ ყოფნა და ჩვენცა. ეს დაგვიჯერეთ, სჯობს. ღმერთის მადლმა და შენი პურმაროლის მადლმა, დამიჯერეთ. თუ არადა, თურმე, საქართველოზე შვილისშვილისადმი ხელ-ალეხული ბრძანდებით“.

1737 წლის 26 მარტს, ასტრახანში მყოფი 61 წლის ვახტანგ VI გარდაიცვალა. იგი დაკრძალეს იქვე მდებარე კრემლის მიძინების ტაძარში. მისი ნეშტი დღემდე იქ განისვენებს.

მოუხედავად თავისი მეფობის ტრაგიკული დასასრულისა, ვახტანგ VI და მისი პირდაპირი შთამომავლობა ქართლში, ტრადიციულად, საფიცრად პყავდათ გამხდარი. ეს ბუნებრივიცაა, თუ გავითვალისწინებთ საზოგადოების უდიდეს პატივისცემას ბაგრატიონ ხელმწიფეთა შორის ინტელექტით გამორჩეული ამ მეფის მიმართ, რომელიც თავისი ეპოქის საქართველოში ყველაზე განათლებული გახლდათ. მისი განუზომელი ავტორიტეტი ქვეყანაში არასდროს გახუხნებულა.

ვახტანგ VI-ის მოღვაწეობის ასახსნა საზოგადოებრივ აზროვნებაში

მოუხედავად იმისა, რომ დავით გურამიშვილი თავის „დავითიანში“ არ მოერიდა ვახტანგ VI-ის პოლიტიკის კრიტიკას, მისი გარდაცვალებით შეძრწუნებული მოსოქვამდა:

„ეაი, რა ბოძი წაიქცა, სახლ-კარი თავს დაგვეცეცაო! ლხინი, შეება და სიამე სულ ჭირად გარდაგვეცეცაო... მეფე მოგვიკვდა, ვიქმენით ჩვენ მწარედ ოხერ-ტი-ალო!“

მით დაგვიბნელდა სანუთროს შუქთა ბრწყინვა და ჭყრტიალი;

მოგვეყდა წელ-გული, შევექენით ვით უმხროდ ჩიტ-მან ფრტიალი,

დაინყეთ, ვითა წინილთა, უკრუხოთა წკრტილი“.

ვახტანგ VI-ის დამსახურებას უმნიშვნელოვანესად მიიჩნევდნენ როგორც მის სიცოცხლეში, ისე გარდაცვალების შემდეგაც. მეფის მოღვაწეობას ასე აფასებდა აბაშტის მონასტრის წინამძღოლი მინას ვარდაპეტ ფერვაზიანი: „უფლმა გამოუღიძა ჩვენს ქრისტიანებს მწყემსი კეთილი და მძლე ქართველი ვალი, რომელმაც თავისი კეთილგონიერებითა და ნიჭით შეკრიბა დარჩენილი და გაჯანტული სომეხი ერი, გაამაგრა და მეურვეობა გაუწია... ქართული-სომხური სამხედრო კავშირის იდეა შესანიშნავ მოვლენას წარმოადგენდა“.

აკაკი წერეთელი ვახტანგს სამართლიანად იხსენიებდა „სჯულმძებელ მეფედ“ და აღნიშნავდა, რომ იგი იყო „დიდი, შესანიშნავი ისტორიული პირი, კაცი ბრძენი და განვითარებული მწიგნობარი“. დიდი პოეტის დასკვნით, „ვეფხისტყაოსნის“ ქართულობა დაადასტურა მეცნიერულ რუსთველოლოგიის ფუძემდებელმა ვახტანგ VI-მ, „რომელმაც ზედმიწევნით იცოდა სპარსული მწერლობა... მან სცადა სოფისტურად დაემტკიცებინა, რომ პოემა რელიგიური მიზნითაა დაწერილი და არა მარტო მთლიანად, არამედ მისი ცალკეული ნაწილებიც უნდა აღიქვასთ სასულიერო მნიშვნელობით, როგორც უმაღლესი ალეგორია. ამასთან, ვახტანგი შეეცადა თავისი დასკვნები წმინდა სახარებიდან მოყვანილი სიტყვებით გაემყარებინა“.

ივ. ჯავახიშვილის შეფასებით, ვახტანგ VI-ის მეფობის ეპოქა „სწორედ გასაოცარი ხანა იყო!.. ასეთი დაუღალავი, მედგარი მუშაობა, რომელსაც ერთი საზოგადო მიმართულება ჰქონდა და ფართო და ღრმა ნიადაგი ეყარა, უფლებას გვაძლევს ქართული მეფეობის ამ ხანას ენციკლოპედიური ხანა დაეარქვას. იმ დიდი საქმის მოთქმის ყველა იმდროინდელი მოღვაწის აზრი და გონება იმ ფიქრისაკენ იყო მიმართული, რომ ქართველი ხალხის შემოქმედებითი ნიჭის მრავალი საუკუნის ნამუშევარი და ნაჭირნახულები შეეკრიბათ, შეესწავლათ და ჩამოშვალბოდათ თავის დამთავრებული, ყოველმხრივი წარმოდგენა და ცოდნა გადაეცათ. იმ დიდი საქმის მოთავედ და სულისჩამდგმელად – დიდებული, დაუვინყარი ვახტანგი იყო“.

ნ. ბერძენიშვილი წერდა: „ვახტანგის მოღვაწეობა ჯერ ჯანინიშობის, შემდეგ მისი მეფობის დროს მრავალფეროვანი და მეტად შინაარსიანი იყო. ქართლის საზოგადოებრივი თუ სახელმწიფოებრივი ცხოვრების არც ერთი მხარე არ დარჩენილა, რომელსაც ვახტანგი არ შეხებოდეს... კანონთა წიგნი ვახტანგმა ქართლისათვის შეადგინა, მაგრამ ის ბუნებრივად გავრცელდა და მთელს

ფეოდალურ საქართველოში მოქმედ სამართლის წიგნად იქცა... ამავე ხანას ეკუთვნის მისი მეორე საკანონმდებლო ძეგლი – დასტურლამალი, რომელიც სახელმწიფოს ძირითადი კანონის მაგიერი რამ იყო... ქართლი ვახტანგის დროს ეკონომიკურად კიდევ უფრო დანინაურდა... ამ სამეურნეო წინსვლის შესაბამისი იყო ცხოველი საქმიანობა კულტურის დარგში... მას მხარს უჭერდა კულტურულ მოღვაწეთა მთელი დასი... ვახტანგიც მთელი ამ სამეცნიერო-სალოკრატურო მუშაობის მარტო პრაქტიკული და იდეური ორგანიზატორი კი არ იყო, არამედ გვერდში ედგა ამ მოღვაწეებს, როგორც ლიტერატორ-რედაქტორი, ისტორიკოსი, პოეტი და მთარგმნელი“.

ქართლის სახელოვანი მეფის უკედავი ხატება ქართულ უბოლცისტიკასა და ლიტერატურაშიც აისახა.

1920 წელს, ჯერ კიდევ ჭაბუკი გ. ლეონიძე (1897-1966 წწ) ვახტანგ VI-ის შესახებ წერდა: „რამდენი განწირულება და დაცემა ხელმწიფის დიდებაში! ყველაზე ქოტურ ეპოქაში ის მოვიდა, როგორც დავიანებული პარუნ-ალ-რამიდი. „ქილილა და დამანას“ მთარგმნელი და „დასტურლამალის“ ბრძენი დამწერი იძულებულია შუბი ატრიალოს და წვრილთვალა რკინა ჩაიცვას. ძალაუფლებურად გინდა აქ დაიჯერო ინდუსთა მითი „ავატარა“ – ტიპებისა და ხასიათების გაცხადებაზე, რომელსაც იგონებს სენ-ვიკტორიც, დასაძრმუნებლად, რომ ვახტანგ VI თითქოს რომის იმპერატორი მარკუს ავრელიუსია, რომელიც XVIII საუკუნის ცისკარზე გაება საქართველოში... ვახტანგმა პირველმა უარყო აღმოსავლეთი და სამხრული წყურვილით ეძებდა ევროპის ორიენტაციას. ბოლოს დაადგა კიდევ მას (რუსეთით). თუმცა მის პირველ მსხვერპლად შეიქმნა თვითონ, თავის ოჯახით. მან უპირველესმა განიცადა ის ცეცხლები და გრიგალები, რომლებშიც მერე ჩაინვა ირაკლი II... მან გააკეთა, რამდენიც შეეძლო. ის იყო წმინდა მონამე საქართველოსთვის, თუმცა წინამძღვრობდა იმ საუკუნეს, რომელსაც არ ეკუთვნოდა“.

1941 წელს ლ. ასათიანმა შექმნა თავისი მორიგი, მშენიერი ლექსი „ოვანე ჯავახიშვილისადმი“. გასაკვირი არ არის, რომ მარადისობაში გარდასული დიდი მეცნიერი ივ. ჯავახიშვილი, ვახტანგ VI-ის ქვეშევრდომ ფეოდალთა შთამომავალი, თავისი დახვეწილი გარეგნობითა და მანერებით, ჭაბუკმა პოეტმა თვით ამ გვირგვინოსანს შეადგინა. ეს ლექსი ასეთი სტროფით იწყება და მთავრდება:

„როცა წარსულის სიღრმისაკენ ეტრატით ხელში
შებრუნდებოდი და შუქს ჰყვნიდი, როგორც მთოვარე,
მაგონდებოდა მე მშვენება ვახტანგ მეექვსის,
სამეფო კვეთითი სამეფუფო ტახტზე მჯდომარე“.

ვახტანგ VI-ის ცოლ-შვილი

ქართლის უფლისწული ვახტანგ ლევანის ძე (მომავალი მეფე ვახტანგ VI) 20 წლის ასაკში დაქორწინდა ყაზარდოს მთავრის ასულ რუსუდანზე. მათ შეეძინათ ხუთი შვილი (ქრონოლოგიური თანამიმდევრობით): როსტომ (1695-1698 წწ), ბაქარ (1700-1750 წწ); თამარ (1696-1746 წწ), ანა (1698-1746 წწ) და გიორგი (1712-1786 წწ) ბატონიშვილები.

ვახტანგ VI-ს მხვევალთაგან შეეძინა ბატონიშვილები ვახუშტი (1696-1756 წწ), მარიამი, იგივე თუთა (1699-1746 წწ) და პაატა (1720-1765 წწ).

იესე I

ქართლის მეფე 1714-1716 და 1724-1727 წლებში. ქართლის მეფის, ვახტანგ V-ის, იგივე შაჰ-ნავაზის (მეფობდა 1658-1675 წლებში), შვილიშვილი, უფლისწულ ლევან ვახტანგის ძე ბაგრატიონის (გარდაიცვალა 1709 წელს) ვაჟი მეორე ქორწინებიდან თინათინ გიორგის ასულ ავლიშვილთან.

ოჯახური გარემო

იესეს დაბადების თარიღი დანამდვილებით დადგენილი არ არის. იგი უნდა დაბადებულიყო არა უადრეს 1681 წლისა (ვინაიდან მისი მშობლები 1680 წელს დაქორწინდნენ, ხოლო იესე მათი უფროსი შვილი იყო) და არა უგვიანეს 1686 წლისა.

იესეს მრავალი და-ძმა ჰყავდა. კერძოდ, ორი ლეიძლი ძმა: უფლისწულები სვიმონი და თეიმურაზი, ასევე, სამი ნახევარძმა (რომელთა დედაც იყო თუთა გურიელი), ქართლის მომავალი მეფეები: ქაიხოსრო I, ვახტანგ VI და მომავალი კათალიკოს-პატრიარქი დომენტი.

აქვე უნდა ითქვას, რომ უფლისწულ ლევან ვახტანგის ძეს ჰყავდა მხევალთაგან შეძენილი შვილებიც, კერძოდ, უფლისწულები კონსტანტინე, ადარნასე (ათანასე), როსტომი და ხორეშან ბატონიშვილი.

იესე ბატონიშვილი საპრსათში

ვახუშტი ბაგრატიონის შეფასებით, იესე „იყო მხნე, ახონი, პაეროვანი, მონყალე, უხვი, მალალთა და მდებალთა მიმცემი, ღზინ-სიხარულთა, შუება-განცხრომათა მოყუარე, სამუდელთა პატივის მცემელი... და იყო ესე ფრიად მიქცეულ მაჰმადიანობასა ზედა და მქცევი

მათერ, მდიდარი და ამაყი“.

1701 წელს სპარსეთის სატახტო ქალაქ ისპაჰანში შაჰინშაჰ ჰუსეინ I სეფიანთან ჩასულმა უფლისწულმა ლევანმა თან იახლა თავისი ვაჟი, იესე ბატონიშვილი, რომელიც იმხანად დაახლოებით 16-20 წლის ჭაბუკი უნდა ყოფილიყო.

1705-1714 წლებში იესე ბატონიშვილი ერთგულად ემსახურებოდა სპარსეთის შაჰინშაჰს. გამაჰმადიანების შემდეგ იესე ალიყული-ხანად იწოდება. იგი მონაწილეობდა აჯანყებული ავღანელებისა და ბელუჯების წინააღმდეგ წარმოებულ ხანგრძლივ ბრძოლაში, რომელსაც ხელმძღვანელობდა ჯერ იესეს გვირგვინოსანი ბიძა, გიორგი XI, ხოლო მისი მოკვლის (1709 წ.) შემდეგ მისი ნახევარძმა, ასევე მეფე, ქაიხოსრო I, რომელიც 1711 წელს დაიღუპა.

1708 წელს ჰუსეინ I-მა ალიყული-ხანი დაადგინა ქირმანის მხარის ნაიბად, ხოლო მომდევნო წელს მას ბეგლარ-ბეგობა უბოძა. 1711 წელს იგი სპარსეთის თოფჩიბაზად ანუ არტილერიის უფროსად დანიშნეს.

მას შემდეგ, რაც ქართლის მეფე ქაიხოსრო I ავღანელებთან ბრძოლაში დაიღუპა (1711 წ.), მისი მომდევნო ძმა, უფლისწული ვახტანგ ლევანის ძე (1675-1737 წწ, მომავალი მეფე ვახტანგ VI), შაჰინშაჰმა სპარსეთში დაიბარა.

ქართლის გამგებლად დანიშვნა

1712 წლის 4 ივლისს ქართლის სამეფო ტახტის მემკვიდრე და ფაქტობრივი გამგებელი, ვახტანგი, 300-კაციანი ამაღლით ისპაჰანში ჩავიდა და შაჰინშაჰს ეახლა. ჰუსეინ I-მა ვახტანგს მეფობის ბოძების სანაცვლოდ გამაჰმადიანება მოსთხოვა. მომავალმა მეფემ რჯულის გამოცვლაზე უარი განაცხადა. ამის გამო ის სპარსეთში, ფაქტობრივად, პატიმრობაში დატოვეს.

ვახტანგის სპარსეთში ყოფნის პერიოდში ქართლს განაგებდნენ მისი უმცროსი ძმები, სვიმონი და იესე. კერძოდ, 1712-1714 წლებში ქართლში გამგებლობდა უფლისწული სვიმონი, ხოლო 1714-1716 წლებში მეფობდა მისი უფროსი ძმა, გამაჰმადიანებული იესე I, იგივე ალიყული-ხანი. იგი ვალის ანუ მეფისნაცვლის რანგში მართავდა ქართლს, ნაცვლად სპარსეთში მყოფი თავისი ნახევარძმისა, ვახტანგისა.

საგულისხმოა, რომ მეფე იესე ქრისტიანული ლიტერატურის გავრცელებასეც ზრუნავდა. მისი ხელშეწყობით 1716 წელს თბილისის განახლებულ ქართულ სტამბაში დაიბეჭდა „დავითნი“, რომლის თავსართიც იუნეცობდა: „დავითნი ან, მეოთხედ დაბეჭდილ ქარ-

თულ ენასა ზედა, ჟამსა ამაღლებულსა მეფისა უფლისა იესესი". როგორც ირკვევა, იმ პერიოდში იესემ უარყო ისლამი და კვლავ ქრისტიანობა დაიბრუნა.

ოთხნობიანი ყოყმანის შემდეგ, 1716 წელს, ვახტანგმა ფორმალურად ინამა ისლამი და პუსეინ-ყული-ხანად იწოდდა. ამგვარად მან მეფობა მიიღო, თუმცა სამშობლოში დაბრუნება მხოლოდ სამი წლის შემდეგ შეძლო. მანამდე ის იძულებული იყო, რომ სპასალარის რანგში ემსახურა სპარსეთში. 1717-1719 წლებში ქართლს მარ-თავდა ბაქარ ვახტანგის ძე.

1719 წელს სპარსეთიდან დაბრუნებული ვახტანგ VI ქართლში მეფობას შეუდგა. მართალია, თავდაპირველად იესე ეურჩებოდა თავის უფროს ძმას, მაგრამ შემდეგ შეურაცხა ვახტანგის მეფობას და ბოლოს მისი მხარდამჭერიც გახდა. მისი ძალისხმევით, ქართლის სამეფომ დაიბრუნა ქალაქი მცხეთა, რომელიც დროებით კახეთის სამეფომ დაიბრუნა.

მადლიერმა ვახტანგ VI-მ იესეს ყველა შეცოდება დიდსულოვნად მიუტევა. მეფის ბრძანებით, 1721 წელს იესე ქართლის მსახურთუფროსად დაინიშნა. იმავდროულად, მას მთლიანად დაუბრუნდა ჩამორთმეული ქონება, ხოლო საუფლისწულო მამულად მუხრანი ებოძა.

საგულისხმოა, რომ 1723 წლის დასაწყისში, როდესაც ოსმალთა არმია ქართლში შეიჭრა, ხოლო თბილისი კახეთის მეფე კონსტანტინე II-მ ანუ მამაბაბ ყული-ხანმა დაიკავა, იესე ვახტანგისა და ბაქარის მხარდამხარ იბრძოდა.

იესა ოსმალთა სამსახურში

1724 წელს მეფე ვახტანგ VI იძულებული გახდა, რომ თავისი ცოლ-შვილით რუსეთში გადახვენილიყო. ქართლში მყოფმა ოსმალებმა იენისში თბილისიც დაიკავეს.

შექმნილ ურთულეს ვითარებაში იესემ ოსმალური ორიენტაცია ამჯობინა და არცთუ უშუალოდ. სუნიტური ისლამის მიღების შემდეგ იგი მუსტაფად იწოდდა. ამის სანაცვლოდ, ოსმალებმა ქართლი მას ჩააბარეს.

ვახუშტის ცნობით, იესემ მიიტყა სჯულსა მათსა ზედა... ვინაი-თგან იყო ხორცთმოყუარე. ამისთვის მიენდუნენ მას ურუმნი".

1724 წელს ოსმალთა დამპყრობლების წინააღმდეგ აჯანყდა ქართლის მოსახლეობა. მათ განზრახული ჰქონდათ აეღოთ გორის ციხე და იერიში თბილისზე მიეტანათ. სექტემბრის მინურულს გორის მახლობლად, გუფთასთან (ზედაველაზე) მომხდარ გადამწყვეტ ბრძოლაში ქართველებმა დაჯაბნეს ოსმალები და გააქციეს.

მუსტაფა-ფაშამ, რომელიც დამპყრობელთა მხარ-

დამხარ ებრძოდა აჯანყებულ ქართველობას, გაქცეული მტერი უკან მოაბრუნა და ქართველთა ლაშქარს ახალი ძალით შეუტია. შედეგად, აჯანყებულნი დამარცხდნენ.

ოსმალთა დამპყრობლებმა რენეგატ მუსტაფა-ფაშას სამსახური დაუფასეს და ქართლის საქმეებს მას ეკითხებოდნენ. ამჯერად მუსტაფა-ფაშა ქართლში სამი წლის (1724-1727 წწ) განმავლობაში, გარდაცვალებამდე მეფობდა. იგი საკუთარ მდგომარეობას ანგარებისათვის იყენებდა: „ხუტვდა და იღებდა ქუეყანათა წარდად და ამით მოირჭვავა ფრიად".

მეკლევართა აზრით, „იესეს საბოლოო პოზიცია მისი მოღვაწეობის ბოლოს ერთგვარად გამოიკვეთა. იგი წმინდა სოციალური სულისკვეთებით, ფეოდალური ფსიქიკის დაძლევის უუნარობით შეპყრობილი, ერთხელ მოპოვებული და შემდეგ დაკარგული ქართლის სამეფოს გამგებლობის უფლებების აღდგენაზე ფიქრს შეუდგა".

1727 წელს მუსტაფა-ფაშა (ანუ ყოფილი იესე და ალი ყული-ხანი) გარდაიცვალა.

იესეს პირველი მეუღლე იყო მარიამ ვახუშტის ასული ყაფლანიშვილი (ქვემო ქართლის თავად ორბელიანთა ერთ-ერთი საგვარეულო განშტოება), რომელიც მანამდე ცოლად ჰყავდა თავად ქაიხოსრო ამირეჯიბს. მათ შეეძინათ ვაჟი, გიორგი.

იესეს მეორე მეუღლე იყო ბატონიშვილი ელენე-ბეგუმი (1687-1750 წწ), ასული ქართლის (შემდეგ – კახეთის) მეფის, ერეკლე I-ისა. მათ შეეძინათ ექვსი შვილი (ჩამოთვლილია ქრონოლოგიური თანამიმდევრობით): გიორგი (იგივე ალიევერდი, გურგენ-ბეგი), იოანე (?-1717 წწ), ნიკოლოზი, დავითი (საისტორიო წყაროებში 1716-1738 წწ), ანასტასია (?-1731/3 წწ), მარიამი (1750-1754 წწ) და თეიმურაზი (1720-1788 წწ), რომელიც მოგვიანებით კათალიკოს-პატრიარქი გახდა და ცნობილია ანტონ I-ის სახელით.

მეფეს მხევალთაგან შეეძინა ოთხი შვილი: არჩილი, იგივე აბდულა-ბეგი (1716-1762 წწ), ლევანი, იგივე პუსეინ-ბეგი (1743-1758 წწ), ალექსანდრე, იგივე ისაყ-ბეგი (1775-81 წწ) და ერთი ასული (სახელი უცნობია).

იესე I-ის შთამომავლები რუსეთში ბაგრატიონის გვარს ატარებდნენ. მათ შორის გამოირჩეოდნენ რუსეთის იმპერიის სახელგანთქმული სამხედრო მოღვაწე, ინჟანტერიის გენერალი პეტრე ივანეს ძე ბაგრატიონი (1765-1812 წწ) და ამ უკანასკნელის ძმისწული, გენერალ-ლეიტენანტი პეტრე რომანის (რევაზის) ძე ბაგრატიონი (1818-1876 წწ), რომელიც იყო გამორჩენილი ფიზიკოსი და ქიმიკოსი, კურლანდიისა და ლიფლანდის (ანუ ოსტზეის მხარის) გენერალ-გუბერნატორი 1870-1876 წლებში.

მეფე იესეს შთამომავლობა პირდაპირი ანუ მამაკაც-

თა ხაზით შეწყდა 1920 წელს, როდესაც გარდაიცვალა მისი მეექვსე თაობის წარმომადგენელი, ალექსანდრე პეტრეს ძე ბაგრატიონი (1862-1920).

ბაქარი I

ქართლის მეფე 1717-1719 წლებში. უფროსი ვაჟი ქართლის მეფე ვახტანგ VI-ისა და რუსუდან დედოფლის, ყაბარდოს მთავრის ასულისა. ქართლის სამეფო კარზე ბაქარმა სათანადო აღზრდა-განათლება მიიღო. ქართველებთან ერთად მას ასწავლიდნენ იმხანად თბილისში მოღვაწე კათოლიკე მისიონერებიც.

1712 წელს შაჰინშაჰმა ჰუსეინ I-მა სეფიანმა ქართლის ჯანიშინი ანუ მეფისნაცვალის ვახტანგ VI სპარსეთში დაიბარა და მეფობის ბოძების სანაცვლოდ გამაჰმადიანება მოსთხოვა. ვინაიდან ისლამის მიღებისაგან ვახტანგი თავს დიდხანს იკავებდა, შაჰინშაჰმა იგი სპარსეთში შეიღწეა დატოვა.

სპარსეთში იძულებით ყოფნის ოთხი წლის შემდეგ, 1716 წელს ვახტანგმა ფორმალურად იწამა ისლამი და მეფობაც მიიღო, თუმცა, შაჰინშაჰის ნების შესაბამისად, იგი სპარსეთში დარჩა. სამშობლოში დაბრუნება მხოლოდ 1719 წელს შეძლო.

ბაქარი – ქართლის ჯანიშინი

1717 წელს ჰუსეინ I-მა ქართლის სამეფო გადასცა ჯანიშინად დანიშნულ 17 წლის ბაქარ I-ს, რომელსაც გამაჰმადიანების შემდეგ შაჰ-ნავაზ-ხანი ეწოდა. იგი 1717-1719 წლებში ქართლს მეფის რანგში განაგებდა.

უფლისწული ვახუშტი ბაგრატიონი თავისი ძმის, ბაქარის, მეფობის შესახებ მოგვითხრობს: „ვინაიდან პგონება მეფე ვახტანგ წარსვლასა ხორასანს, ამისთვის ჰკადრა ყვენსა, რათა მისცეს მეფობა ქართლისა ძესა თვისსა ბაქარს. უსმინა და მოსცა და მიაქციეს რჯულსა მათსა მხოლოდ სიტყვითა და არა საქმითაცა“.

ბაქარ I ქართლში მეფობას ენერგიულად შეუდგა. სახელმწიფოს გაძლიერების გამოცდილება მან ჯერ კიდევ ყმაწვილობისას შეიძინა, მამამისის სპარსეთში ყოფნისას იგი ქართლის მართვაში თავისი ბიძების, სვიმონისა და იესეს გამგებლობის პერიოდში მონაწილეობდა.

ბაქარი მკაცრად გაუსწორდა ყველას, ვინც კი ხელს უშლიდა მას სამეფო ხელისუფლების განმტკიცებასა და ქართლში სტაბილურობის დამყარებაში. მან დაატუსაღა საკუთარი ბიძა, მეფედყოფილი იესე I და და-

იმორჩილა განმდგარი გავლენიანი ფეოდალი ქსნის ერისთავი.

თავისი ორწლიანი მეფობის პერიოდში ბაქარმა თბილისის სამეფო ზარაფხანაში მოაჭრევინა სპილენძის მონეტები თავისი სახელის დაქარაგმებით „ბქრ“ და ფარშავანგის გამოსახულებით.

ვახტანგ VI-ის ქართლში დაბრუნებისა და კუთვნილი სამეფო ტახტის დაკავების (1719 წ.) შემდეგ, ბაქარი მხარში ამოუდგა გვირგვინოსან მამას და ერთგულად ემსახურებოდა. იგი შეუპოვრად ებრძოდა შინაურ და გარეშე მტრებს, ცდილობდა ქართული ჯარის რეორგანიზაციასა და ურთიერთობის განმტკიცებას მეზობელ კავკასიელ ხალხებთან: სომხებთან, ოსებთან, ვიანახებსა და დაღესტნელებთან.

ბაქარის გამგზავრება რუსეთში და იმპერატორის სამსახურში შესვლა

1723 წელს, როდესაც ოსმალთა ჯარი ქართლში შეიჭრა, მათ მეფე ვახტანგ VI-მ მორჩილების ნიშნად ბაქარი დაახვედრა. მართალია, ოსმალებმა ბაქარი ქართლის გამგებლად დაადგინეს, მაგრამ მისი ძალაუფლება უაღრესად შეზღუდულს. ამის გამო ბაქარი იძულებული გახდა ქალაქ ცხინვალში გახიზნულ ვახტანგ VI-სა და მის ამაღლას შეერთებოდა. ქართლში შექმნილი უმძიმესი საშხედრო-პოლიტიკური ვითარების გამო ვახტანგ VI-მ და ბაქარ I-მა 1724 წლის ივლისში სამშობლო დატოვეს და ცოლშვილისა და მრავალრიცხოვანი ამაღლის თანხლებით რუსეთში გადაიხვეწნენ.

რუსეთში ჩასვლის შემდეგ ბაქარი გამოცხადდა იმერთა და კახთა მეფე არჩილ I-ის ასულის, ბატონიშვილ დარეჯანის მემკვიდრედ.

ბაქარი რუსეთის იმპერიის სამხედრო სამსახურში ჩადა. 1727 წლის 30 ნოემბერს მას რუსეთის საიმპერიო არმიის გენერალ-ლეიტენანტის სამხედრო წოდება მიანიჭეს. იგი დაინიშნა მოსკოვის ოლქის საარტილერიო კანტორის უფროსად.

1730 წელს ბაქარმა მოსკოვში, პრესნიაზე, სასახლე აიშენა. იგი ცოლ-შვილთან ერთად იქვე, გრუზინოში ცხოვრობდა.

1734 წელს ბაქარი თავის მამასთან ერთად საქართველოსაკენ გამოემუშა. სპარსეთის გააქტიურებამ კავკასიაში ჩაშალა მამა-შვილის გეგმა – სამშობლოში დაბრუნება, ვახტანგ VI იძულებული გახდა ასტრახანში დარჩენილიყო, სადაც გარდაიცვალა.

მოსკოვში დაბრუნებული ბაქარი მამის ანდერძით სათავეში ჩაუდგა ამ ქალაქში არსებულ ქართულ ახალშენს.

ბაქარის კულტურული მოღვაწეობა რუსეთში

სახელმწიფო და სამხედრო სამსახურის პარალელურად, ბაქარი დიდ კულტურულ-საგანმანათლებლო მოღვაწეობას ეწეოდა. მან ჯერ კიდევ 1725 წელს სანკტ-პეტერბურგში დაიწყო რუსულ-ქართული სასაუბრო ლექსიკონის „ვაკაფის“ შედგენა, ასევე, ფრანგულიდან თარგმნა „ეკონომიის“ წიგნი.

მისი მესვეურობით მოსკოვში ენერგიული მუშაობა გაჩაღდა ქართული სტამბის შესაქმნელად, სახელმძღვანელოებისა და ქართული ბიბლიის გამოსაცემად, საქართველოს რუკის შესადგენად და სხვ. იქვე ბაქარი-სათვის ევროპული მათემატიკის ცოდნის დასაუფლებლად მოამზადეს და კალიგრაფიულად მაღალ დონეზე შესასრულებს სასწავლო წიგნი პრაქტიკულ არითმეტიკაში: „ანგარიშის ცოდნა“ (დაცულია სანკტ-პეტერბურგში, მ. სალტიკოვ-შჩედრინის სახელობის საჯარო ბიბლიოთეკაში, ხელნაწერი №313, იოანე ბატონიშვილის კოლექცია).

ბაქარის თანადგომით ნოვგოროდის არქიეპისკოპოსმა, იოსებმა (ქომელაშვილი), მოსკოვში გახსნა ქართული სტამბა, სადაც დაიბეჭდა არაერთი სასწავლო და სამღვდელთმსახურო წიგნი. ბაქარის დაეხმობით, მისმა სწავლულმა ძმამ, ვახუშტი ბატონიშვილმა, დასაბეჭდად მოამზადა ბიბლიის ქართული ტექსტი, რომელიც ბაქარის საფასით 1743 წელს მოსკოვში გამოიცა. ეს წიგნი ცნობილია როგორც „ბაქარის ბიბლია“. ბაქარმა დიდი წვლილი შეიტანა ოსეთის სასულიერო კომისიის შექმნაში.

ბაქარი ყაზარდოში

რუსეთის იმპერიის ხელისუფლებამ, რომელსაც ჩრდილო-დასავლეთ კავკასიის თავისი გავლენის სფეროში მოქცევა სურდა, ბაქარი, როგორც დედით ყაზარდოელი, ყაზარდოში საგანგებო მისიით მიავლინა.

1743 წელს ბაქარი ასტრახანის გავლით ყიზლარში ჩავიდა, დაკისრებული მისია პირინათლად შეასრულა და სანკტ-პეტერბურგში ჩაიყვანა ყაზარდოს სამთავრო სახლის წარმომადგენლები, რომლებმაც რუსეთის იმპერატორს ქვეშევრდომობაში მიღება სთხოვეს.

დიპლომატიური მისიით ყაზარდოში მყოფ ბაქარს ქართლის ფეოდალებმა შესთავაზეს სამშობლოში დაბრუნება და დაკავება ლეგიტიმურად კუთვნილი სამეფო ტახტისა, რომელზედაც იმჟამად უკვე იჯდა ბაგრატიონთა კახეთის შტოს წარმომადგენელი, თეიმურაზ II, ბაქარის ღვიძლი ძის, თამარის, ქმარი. ბაქარი მიხვდა,

რომ მისი ჩასვლით სამშობლოს დიდი ზიანი შეიძლებოდა მისდგომოდა და ამ გეგმაზე უარი განაცხადა.

ბაქარის დიპლომატიურმა მოღვაწეობამ ნიადაგი მოამზადა ჩრდილოეთ (და პერსპექტივაში – სამხრეთი) კავკასიის რუსეთის იმპერიის ორბიტაში მოსაქცევად.

რუსეთის იმპერიის მესვეურებმა ეს დამსახურება სათანადოდ დაუფასეს ბაქარს, რომელიც გახდა არტილერიის გენერალ-პორუჩიკი და უმაღლესი სახელმწიფო ჯილდოს, წმინდა მოციქულ ანდრია პირველწოდებულის ორდენის რიგით მეორე ქართველი კავალერი (მამის, ვახტანგ VI-ის შემდეგ).

ბაქარის ცხოვრების ბოლო წლები, საქართველოში დაბრუნების მცდელობა

უცხო ქვეყანაში მოპოვებული მაღალი მდგომარეობის მიუხედავად, ბაქარი სამშობლოში დაბრუნებაზე ოცნებობდა. 1745 წელს მან საქართველოში ჩამოსვლა გადაწყვიტა. იმავე პერიოდში დაიწყო დავა ბაქარსა და მის უმცროს ძმას, უფლისწულ გიორგის, შორის მამულეობის, ძვირფასეულობის, რელიქვიებისა და სხვათა გაყოფის თაობაზე, რომელიც საკმაოდ დიხანს გაგრძელდა.

ბაქარს ცოლად ჰყავდა ანა ერისთავი (1706-1780 წწ), ასული გიორგი არაგვის ერისთავისა. მათ შეეძინათ ხუთი შვილი: ალექსანდრე (1726-1791 წწ), ლევანი (1728-1763 წწ), ელისაბედი (?-1768 წწ), მარიამი (?-1807 წწ) და კიდევ ერთი ასული (სახელი უცნობია).

1748 წელს ბაქარმა რუსეთის საიმპერატორო კარს ოფიციალურად სთხოვა, რომ საქართველოში დაბრუნების ნება დაერთოთ. მომდევნო წელს ბაქარი გადადგა სამხედრო სამსახურიდან და საქართველოში დაბრუნებისათვის მზადება დაიწყო. გამომგზავრება გაჭიანურდა. ამასობაში ბაქარი აუად გახდა და 1750 წლის პირველ თებერვალს გარდაიცვალა. იგი დაკრძალულია მოსკოვში, დონის მონასტერში.

სიკვდილის წინ ბაქარმა საზეიმო ფიცი დაადებინა თავის უფროს ვაჟსა და მემკვიდრეს, ზემოხსენებულ ალექსანდრეს (1726-1791 წწ), რომ მამაპაპისეულ სამეფო ტახტს დაიბრუნებდა. ამ ფიცის ერთგულებამ საბედისწერო როლი შეასრულა უფლისწულის ცხოვრებაში, რომელიც დიდი პატივისცემით სარგებლობდა რუსეთის იმპერიის არისტოკრატის უმაღლეს ფენებში.

ალექსანდრე ბაქარის ძეს ცოლად ჰყავდა დარია ალექსანდრეს ასული მენშიკოვა (1748-1817 წწ), შვილიშვილი გენერალისიმუსისა და სენატორისა, ალექსანდრე დანილის ძე მენშიკოვისა (1673-1729 წწ), რომელიც რუსეთის იმპერატორის, პეტრე I-ის, უახლოესი მეგობარი

და თანამოაზრე გახლდათ.

ქართლის სამეფო სახლის წარმომადგენლებმა, კერძოდ, ბაქარის, ისე როგორც მისი ძმების შთამომავლობამ, რუსეთში მიიღო ტიტული „თავადი გრუზინსკი“, რომელიც მათ გვარად ექცათ. ისინი სარგებლობდნენ რუსეთის იმპერიის თავადის (Князь) უფლებებით.

ბაქარის შთამომავლობა პირდაპირი ანუ მამაკაცთა ხაზით შენდა 1898 წელს, როდესაც გარდაიცვალა მისი შვილთაშვილის შვილი, თავადი ივანე ნიკოლოზის ძე გრუზინსკი (1831-1898 წწ).

ქართლის მეფე ბაქარის გამორჩეულ ავტორიტეტზე მეტყველებს ის, რომ ვახტანგ VI-ის შთამომავლობა საქართველოში ზოგჯერ „ბაქარიანებადაც“ იხსენიებოდა. კერძოდ, ბაქარის უმცროსი ნახევარძმის, უფლისწულ პაატას სიკვდილით დასჯასთან (1765 წ.) დაკავშირებით შემწილ ფოლკლორულ ტექსტში „ბაქარიანთა დაღევა“, რომელიც XIX საუკუნეში, ხევსურეთის სოფელ ხახმატში ჩაინერეს, ვკითხულობთ:

„ბაქარიანთა დაღევა ქართველზე ნილნაყარია, სიკვდილი პაატასა – ღმერთმა იცოდეს, ბრალია, შეინახილით ხევსურნო, ვინც გყვანდათ ნილნამგა-ლია.

ეკიდას ბაგრატიონთა ამაგათ ცოდეა-ბრალია, დაღიენეს ბაქარიანი, სულ საქართველოს კარია“.

1983 წელს საქართველოს გაერთიანებულმა სარეს-ტავადაციო-არქეოლოგიურმა ექსპედიციამ გახსნა და დეტალურად შეისწავლა ბაქარის საფლავი დონის მონასტერში.

თეიმურაზ II

ქართლის მეფე 1744-1762 წლებში. კახეთის გამგებელი 1709-1715 წლებში, ხოლო კახეთის მეფე 1733-1744 წლებში. 1745 წლის პირველ ოქტომბერს თეიმურაზ II მცხეთაში სვეტიცხოვლის ტაძარში საზეიმოდ აკურთხეს მეფედ.

თეიმურაზ II-ის სამეფო ტიტულის სხვადასხვა ფორმა გვხვდება. 1749 წელს თეიმურაზის მიერ გაცემულ საბუთში მითითებულია: „ჩვენ, ღმრთივ-აღმატებულმან და ღმრთივ-დამყარებულმა, ღმრთივ-ცხებით-გვირგინოსანმან, იასიან-დავითიან-სოლომონიან-ბაგრატიანმან, ქართლისა და ყაზახ-ბორჩალოს ფლობით მპყრობელ-მქონებელმან, მეფეთ-მეფემან, კელმწიფემან, პატრონმან თეიმურაზ.“

1752 წლის საბუთში ვხვდებით ტიტულის შემდეგ

ფორმულირებას: „ჩვენ, ღმრთივ-ცხებით-გვირგინოსანმან, ღმრთივ-აღმატებულმან, ღმრთივ-დამყარებულმა, იასიან-დავითიან-სოლომონიან, საქართველოსა და ყაზახ-ბორჩალოს ფლობით მპყრობელმან და მქონებელმან, არაყისა და ადრბეიჯანის სპასილარმან, მეფეთ-მეფემან, პატრონმან თეიმურაზ“.

თეიმურაზის კახეთში მეფობის დროს სატახტო ქალაქი იყო თელავი, ხოლო ქართლის მეფობის დროს – თბილისი.

თეიმურაზ II დაიბადა 1700 წელს თბილისში, გარდაიცვალა 1762 წლის 8 იანვარს პეტერბურგში.

დაკრძალულია ასტარხანში (რუსეთის ფედერაცია), მიძინების ტაძარში.

თეიმურაზ II იყო კახეთის ბაგრატიონთა დინასტიის წარმომადგენელი, ერეკლე I-ისა (ქართლის მეფე 1688-1703 წლებში; კახეთის მეფე 1703-1709 წლებში) და ანა ჩოლოყაშვილის შვილი.

1712 წელს თეიმურაზმა იქორწინა ვახტანგ VI-ის ასულ თამარზე. მისი ტახტის მემკვიდრე იყო ერეკლე ბატონიშვილი, რომელიც 1744 წელს – კახეთის მეფე, ხოლო 1762 წლიდან ქართლ-კახეთის მეფე გახდა.

1746 წელს დედოფალ თამარის გარდაცვალების შემდეგ, თეიმურაზმა იქორწინა ბეჟან ოთარაშვილის ასულზე, ანა-ხანუმზე.

თეიმურაზის კახეთში გამგებლობა

1709 წელს გარდაიცვალა ირანში მყოფი ერეკლე I, ნაზარალი-ხანად ნოდებული. კახეთის ტახტზე დასამტკიცებლად ირანში გაემგზავრა ერეკლე I-ის უფროსი ვაჟი დავით იმამ ყული-ხანი. დავითი ირანიდან 1715 წლამდე არ დააბრუნეს. ამ პერიოდში კახეთს ფორმალურად მართავდა მცირეწლოვანი თეიმურაზ ბატონიშვილი, რეალური ძალაუფლება კი ნიკოლოზ ალავერდელის ხელში იყო. ალავერდელმა ვერ მოახერხა ლეკების გამუდმებული შემოსევების აღკვეთა. ვახუშტი ბატონიშვილის ცნობით, ამ პერიოდში ალავერდელი ეპისკოპოსის მეთაურობით კახელმა თავადებმა გარკვეულ შეთანხმებას მიაღწიეს ლეკებთან, რომელიც ითვალისწინებდა დაღესტნელთათვის გზის გახსნას ქართლისა და მეზობელი სახანოების მიმართულებით, სანაცვლოდ კი ლეკები კახეთზე თავდასხმას შეწყვეტდნენ.

ახალგაზრდა თეიმურაზმა ნათესაური კავშირი დაამყარა ქართლის მეფე ვახტანგთან, იქორწინა რა მის ასულ თამარზე 1712 წელს. 1715 წელს კახეთში დავით იმამ ყული-ხანი დაბრუნდა და მმართველობა მის ხელში გადავიდა. დავითის გარდაცვალების შემდეგ, 1722

ნელს, კახეთის ტახტზე ავიდა თეიმურაზის მეორე ძმა, კონსტანტინე მაჰმად ყული-ხანი.

1723 წლიდან აღმოსავლეთ საქართველოში ოსმალები გაბატონდნენ. ქართლში ოსმალთა ბატონობა, „ოსმალთა“ დამყარდა. ოსმალებმა ქართლის მეფედ ვახტანგის გამუსლიმებული ძმა, იესე, დანიშნეს. 1727 წლიდან კი, როდესაც იესე გარდაიცვალა, ქართლი ექვს ადმინისტრაციულ ერთეულად დაყვეს, რომელთა სათავეში ოსმალთა სამსახურში შესული ქართველი თავადები ჩააყენეს. 1728 წელს ოსმალებმა ქართლის სამეფო აღწერეს და მოსახლეობას მძიმე გადასახადები დააკისრეს.

1731 წლიდან ოსმალები კახეთშიც გაბატონდნენ. 1732 წელს მათ კონსტანტინე ღალატიშვილს მოკლეს, თეიმურაზი კი ოჯახით ფშავეში გაიხიზნა. შექმნილ მძიმე ვითარებაში თეიმურაზმა დროებითი დათმობა არჩია და ოსმალებს მორჩილება გამოუცხადა, სანაცვლოდ კი კახეთის მმართველობა მიიღო.

თეიმურაზის მეფობა კახეთში

ამასობაში მნიშვნელოვანი ცვლილებები განხორციელდა ირანში. ირანელთა სარდალმა, თამაზ-ხანმა (1736 წლიდან ნადირ-შაჰი) ქვეყნიდან ავღანელები განდევნა და ოსმალეთის წინააღმდეგ დაიწყო მოქმედება. ირანელთა შეთანხმებით ქართლსა და კახეთში ოსმალთა წინააღმდეგ აჯანყებები დაიწყო. ამ პერიოდში თეიმურაზმა ქიზიყში, მალაროსთან ოსმალთა ჯარი დაამარცხა. კახელებმა ირანელთა დახმარებით ყარაღაჯის ციხე შემუსრეს და ზარბაზნები მოინადგვეს. თეიმურაზმა ირანელებთან ერთად ჭარიც დალაშქრა.

ნადირმა ოსმალებს წაართვა განჯა, ერევანი და შირვანი, რუსეთი აიძულა ირანისათვის კასპიისპირეთი დაებრუნებინა. ირანის მმართველი ქართველებს არ ენდობოდა. ერევანში მყოფმა ნადირმა თეიმურაზი და აღმოსავლეთ საქართველოს თავადები თავისთან დაიბარა და მათი უმეტესობა დროებით დააპატიმრა. ქართლ-კახეთის მმართველობა კი თეიმურაზის ძმის, დავით იმამ ყული-ხანის, ვაჟს, ალექსანდრეს, ჩააბარა და ქვეყანა დახარკა.

აღმოსავლეთ საქართველოში „ოსმალობის“ ნაცვლად „ყიზილბაშობა“ დამყარდა. ყიზილბაშთა ბატონობა „ოსმალთაზე“ არანაკლებ მძიმე აღმოჩნდა. ნადირმა 1736 წელს მულანში ირანის მაღალ საზოგადოებას თავი შაჰად აარჩევინა. ამ პერიოდში ქართლს ხარკი დაუშემიქვს, რამაც აჯანყება გამოიწვია. ნადირ-შაჰის სარდალმა, სეფი-ხანმა, თეიმურაზისა და აჯანყებულთა უმეტესობის მოტყუებით შეჰყრობა მოახერხა. ვინაიდან ნადირ-შაჰი

იმ დროს ინდოეთში სალაშქროდ ემზადებოდა და მას მეამბოხე ქართველებისათვის არ ეცალა, საქართველოს საკითხის დიპლომატიური გზით გადაჭრა განიზრახა. ნადირმა თეიმურაზი გაათავისუფლა და კახეთის მმართველობა უბოძა. სამაგიეროდ კი თეიმურაზს ვაჟის, ერეკლე ბატონიშვილისა და ასულის, ქეთევანის, ირანში დაბარება მოსთხოვა. შაჰმა ქეთევანი თავის ძმისშვილს, ალი ყული-ხანს, შერთო ცოლად, ხოლო ერეკლე ინდოეთში ლაშქრობისას თან იახლა.

1739 წლიდან ირანის შაჰმა დაღესტნის დამორჩილება გადაწყვიტა. შაჰის გამოგზავნილი სარდალი ჭარზე შეტევას აპირებდა, რაც თეიმურაზისათვისაც მისაღები იყო, რადგან ჭარის დამორჩილებით დიდწილად გადაიჭრებოდა „ლეკიანობის“ პრობლემა. ქართველებისა და ირანელების ჯარს თავდაპირველად წარმატებითვისაც მიუღწევია, თუმცა, საბოლოოდ, ირანელთა სარდალმა არაფერქტანი მოქმედებების გამო დამარცხებულან. ამის შემდეგ ნადირ-შაჰმა არა ჭარის, არამედ, მთლიანად დაღესტნის დამორჩილება გადაწყვიტა და დიდი ლაშქრობა მოაწყო. არ გამართლდა ნადირის იმედი დაღესტნის ერთი დარტყმით განადგურების შესახებ. ომი დიდი ხნის განმავლობაში გაგრძელდა. საბოლოოდ ნადირ-შაჰმა დაღესტნის დამორჩილება ვერ შეძლო. დაღესტნის წინააღმდეგ დანყებული ომის შემდეგ ქართლის მდგომარეობა დამძიმდა. ამჯერად, ირანის ჯარის მომარაგების მიზნით, ქართლის მოსახლეობას გადასახადები კიდევ უფრო მოუმატეს.

1741 წელს შაჰის ბრძანებით ქვეყანა აღწერეს და დიდი ხარკის გადახდა დააკისრეს. მოსახლეობისათვის განსაკუთრებით მძიმე იყო პურის გადასახადი. ნადირ-შაჰმა ქართლს სამი მლნ ლიტრა პური მოსთხოვა. პაპუნა ორბელიანის ცნობით, ნადირ-შაჰს ქართლის ყველა გადასახადის სანაცვლოდ ხორბალი მოუთხოვია და ფასიც თავად დაუნესებია: „რაც ქართლის ქვეყანას ჩემი ხარჯი აძევსო, იმისი სულ ლიტრა ერთ ბისტათ პური მამეცითო“. წყაროებიდან ირკვევა, რომ ირანის შაჰმა საბაზრო ფასზე ნაკლებად შეაფასა ხორბალი, რათა გაზრდილი შემოსავალი მიეღო. ამავე დროს, ყველა სახის, მათ შორის, ფულადი გადასახადის სანაცვლოდ, ის ხორბლის მარაგს ითხოვდა. იგივე ავტორი გადასახადის ამგვარი სახით დანესების შედეგებს ასე გადმოგვცემს: „ქართლში პური ასე ძვირად იყო, რომ, თქვენმა მზემა, ბევრჯელ ენახეთ ბალახის კურკას გააბზობდინა, დაფქვიდე და იმას სჭამდე... თუ პურს სადმე გასასყიდს იმოვიდე, თავისი სჭლით შეიღებს აძლევდნენ“. ამ ფაქტს თავის თავგადასავალში იასე ოსეს ძეც ეხება: „აბაზად კოდი პური ითხოეს და ორ მინალ-

თუნად (1 მინალთუნი შეიცავდა 5 აბაზს) გვასყიდინეს და ისე ნაგვართან". როგორც ვხედავთ, ნადირ-შაჰის პოლიტიკამ ქვეყანაში შიმშილობა გამოიწვია. შექმნილმა ვითარებამ ქართლის თავადებს აჯანყებისკენ უბიძგა.

ირანელებს განსაკუთრებით დიდ წინააღმდეგობას უწევდა გიგი ამილახვარი, რომლის დამორჩილება ნადირ-შაჰმა დიდხანს ვერ მოახერხა. ამასობაში თეიმურაზი შაჰს ეახლა და კახეთის ხარკისაგან გათავისუფლება სთხოვა. თეიმურაზის დიპლომატიურმა ნაბიჯმა ამჯერადაც შედეგი გამოიღო: ქართლის აჯანყებით შეწუხებულმა შაჰმა კახეთს გადასახადები მოუსხნა. თეიმურაზი უკვე აჯანყებულ გიგი ამილახვარს დაუპირისპირდა. ამილახვრის წინააღმდეგობამ ნადირ-შაჰი აიძულა თეიმურაზის სასარგებლოდ მეტ დათმობაზე წასულიყო და მას 1744 წელს ქართლის ტახტის დაკავების უფლება დაართო, ხოლო მის შვილს, ერეკლეს, კახეთის მეფობა უბოძა. თეიმურაზმა გიგი ამილახვარი დაამარცხა. 1745 წლის პირველ ოქტომბერს შაჰის ნებართვით თეიმურაზ II ქრისტიანული წესით სვეტიცხოვლის ტაძარში ქართლის მეფედ ეკურთხა.

თეიმურაზ II-ის ქართლში მეფობა

1745 წლიდან აღმოსავლეთ საქართველოსათვის ახალი ხანა დაიწყო. საუკუნეზე მეტი იყო გასული მას შემდეგ, რაც ქართლის ტახტზე ქრისტიანი მეფე არ ასულა. თეიმურაზის მეფედ კურთხევა იყო უდიდესი მოვლენა, რომელიც ქართველთა თავგანწირულმა ბრძოლამ მოიტანა შედეგად. დიდი ხნის პაუზის შემდეგ ქრისტიანი მეფის თბილისში შემოსვლას საყოველთაო აღტაცება გამოუწვევია: თეიმურაზს მიეცემოდა მოქალაქეობა და სამღვდელო დასი, შეასხეს ქება და ღმერთს მადლობა შესწირეს. შეიქმნა ზარბაზნის სროლა. ავლაბრიდან ალაყაფის კარამდე მორთეს ბაზარი და გააბრწყინეს ჩირაღდნებით. სამი დღე და ღამე იყო მეჯლისი და ღვინა და უზომო სიხარული. რადგან მემკვიდრედ ქრისტიანი მეფე დაუფლდა, ხალხს ყველა გაჭირვება დააფიქნა, - გადმოგვცეს იმდროინდელი მემბრტანე პაპუნა ორბელიანი.

თეიმურაზ II-ისა და ერეკლე II-ის ურთიერთშეთანხმებული პოლიტიკის წყალობით, ქართლისა და კახეთის სამეფოები, ფაქტობრივად, გაერთიანდა. თუმცა ქართლი და კახეთი ჯერ კიდევ ირანს ემორჩილებოდა და ქვეყანაში მათი გარნიზონები იდგა. აგრეთვე, ირანის სასარგებლოდ იხდიდნენ სოლიდურ ხარკს. მიუხედავად ამისა, თეიმურაზმა მოახერხა შაჰისგან მიიღო უფლება, რომ საქართველოში მყოფი ირანული ჯარი მას დაქვემდებარებოდა. თეიმურაზი ქართულ ჯართან

ერთად ირანის სამხედრო ძალებს დაღესტნელ მთიელთა შემოსევების აღსაკვეთად იყენებდა. მოგვიანებით ნადირმა თბილისიდან ირანული ჯარი გაიწვია და მათ ნაცვლად უფრო სანდო ავღანელთა ათასკაციანი გარნიზონი გამოგზავნა.

დაღესტანთან წარუმატებელმა ბრძოლამ კარგად წარმოაჩინა ირანის შიდაპოლიტიკის სისუსტე, რომელიც ქვეყნის საბოლოო გათავისუფლების პერსპექტივას ქმნიდა. ნადირ-შაჰი დროდადრო გადასახადებს უზრდიდა ქვეყანას, თუმცა თეიმურაზის დიპლომატიური პოლიტიკის წყალობით, შაჰი კვლავ დათმობაზე მიდიოდა. ოსმალეთთან ომის დასრულების შემდეგ კი მან ქართლ-კახეთის ხარკი სახით მოსთხოვა უზარმაზარი ფულადი გადასახადი, 2 000 000 მინალთუნი. შედეგად, თეიმურაზი და ერეკლე აჯანყებისათვის მოემზადნენ: მოსახლეობა მიუვალ ადგილებში გახიზნეს და სამხედრო ძალები საომარ მდგომარეობაში მოიყვანეს. პარალელურად, ნადირ-შაჰის წინააღმდეგ ირანის სხვადასხვა პროვინციაში აჯანყებები დაიწყო. შაჰი ამჯერადაც დათმობაზე წავიდა, ქვეყანას მკვეთრად შეუმცირა ხარკის ოდენობა, თუმცა თავისთან დაიბარა თეიმურაზის მემკვიდრე, კახეთის მეფე ერეკლე II.

თეიმურაზმა შაჰის მრისხანებას მოარიდა ერეკლე და თავად გადაწყვიტა ირანში გამგზავრება. პაპუნა ორბელიანის შეფასებით, ამგვარად მეფემ ქართლისათვის თავი გაიმეტა. თეიმურაზ II-ის ყოველი ნაბიჯი კიდევ უფრო განამტკიცებდა ქვეყანაში მის ავტორიტეტს.

1747 წელს ნადირ-შაჰი მეთქმულებმა მოკლეს. ირანში ჩასულ თეიმურაზს შაჰის ადგილზე მისი სიძე, ალი ყულიხანი (ადილ-შაჰი - 1747-1748 წწ), დახვდა. ნადირ-შაჰის გარდაცვალების შემდეგ ირანი ხანგრძლივად შინაომებმა მოიცვა, რამაც ქართლ-კახეთს ირანის ბატონობისაგან გათავისუფლების საშუალება მისცა. თეიმურაზი, როგორც ძლიერი მმართველი, დიდი პატივით მიიღო ახალმა შაჰმა, რადგან მას გავლენიანი მომხრეები სჭირდებოდა. 1748 წელს ადილ-შაჰი ტახტიდან ჩამოაგდო საკუთარმა ძმამ, იბრაჰიმმა. იბრაჰიმმა პატივისცემით ეპყრობოდა თეიმურაზს. 1748 წელს ერეკლე II-მ ირანს ხარკი უკანასკნელად გადაუხადა. 1749 წლის მარტში თეიმურაზი სამშობლოში დაბრუნდა. მეფემ ირანიდან ჩამოიტანა შაჰის სიგელი, რომლის მიხედვითაც ქართლის სამეფო სამხრეთით მნიშვნელოვნად ფართოვდებოდა - ყაზახ-ბორჩალო ქართლის სამეფოს შემადგენლობაში შედიოდა. თეიმურაზის დაბრუნებისთანავე ერეკლე II-მ თბილისის ციხეებიდან ყიზილბაშთა გარნიზონი გააძევა და იქ ქართული ჯარი ჩააყენა. ქართლ-კახეთმა საბოლოოდ დამოუკიდებლობა მოიპოვა.

ირანის დასუსტებას სომხეთისა და აზერბაიჯანის ტერიტორიაზე რამდენიმე სახანოს ჩამოყალიბება მოჰყვა. სახანოებს შორის პირველობისათვის ბრძოლა დაიწყო. ამ ბრძოლაში ქართლ-კახეთიც ჩაება. 1749 წელს ერეკლის ხანმა ქართლ-კახეთის მეფეებს დახმარება სთხოვა ირანის ტახტის ერთ-ერთ მაძიებელთან, მაჰმად-ხანთან, ბრძოლაში, რომელსაც ერეკლის დაპყრობა სურდა. ქართველებმა მაჰმად-ხანი დაამარცხეს. ერეკლისა და ნახჭევანის სახანოები ქართლ-კახეთის მოხარკეები გახდნენ. 1750 წელს ერეკლე II-მ ძლიერი ყარაბაღის ხანი დაამარცხა, შემდეგ კი განჯის სახანოც მოხარკედ გაიხადა.

ქართლ-კახეთის ჯარმა ირანის შაჰობის ერთ-ერთი პრეტენდენტიც, აზატ-ხანი, დაამარცხა. ამ გამარჯვების შემდეგ ქართველთა უპირატესობა რეგიონში ეჭვს აღარ იწვევდა.

თეიმურაზმა და ერეკლემ გარკვეული წარუმატებლობა ჭარ-ბელაქანის შემოსაერთებლად დაწყებულ ბრძოლაში განიცადეს. ქართველებისათვის მოულოდნელად, მათ დაუპირისპირდა შაქის ხანი აჯი-ჩალაბი. აჯი-ჩალაბმა ორჯერ დაამარცხა ქართველი მეფეები, რის შედეგადაც ჭარ-ბელაქანის დაპყრობის გეგმა ჩაშალა. საბოლოოდ, 1752 წელს თულქითეფესთან გამართულ ბრძოლაში ერეკლე II-მ შაქელთა ჯარი გაანადგურა.

ცალკეული წარმატებების მიუხედავად, ქვეყნის მდგომარეობა მაინც მძიმე რჩებოდა, რისი მიზეზიც ეგრეთწოდებული „ლეკიანობა“ იყო.

წერილ-წერილი თავდასხმების პარალელურად, 1754-1755 წლებში გაძლიერებულმა ხუნძახის ბატონმა, ნურსალ-ბეგმა, საქართველოში ორი დიდი ლაშქრობა მოაწყო. მტრის მრავალრიცხოვნობის მიუხედავად, ერეკლე II-ის მეთაურობით მჭადიჯვართან და ყვარლის ციხესთან ქართველებმა ბრწყინვალე გამარჯვებას მიაღწიეს. დაღესტნელებმა ამ მარცხის შემდეგ გარკვეული ხნით ხელი აიღეს დიდი ჯარით საქართველოს დალაშქრებაზე, თუმცა მათი წერილმანი ყაჩაღური თავდასხმები კვლავ გრძელდებოდა.

თეიმურაზ II-ის ელჩობა რუსეთში

XVIII საუკუნის 60-იან წლებში ქართლ-კახეთის პოლიტიკის გადუჭრელ ამოცანად რჩებოდა „ლეკიანობა“. ამ პრობლემის მოსაგვარებლად საჭირო გახდა სანდო მოკავშირის მოძებნა. ქართლ-კახეთის სამეფო კარმა გადაწყვიტა კიდევ ერთხელ მიემართა რუსეთის იმპერიისათვის. თეიმურაზ II-სა და ერეკლე II-ს ქვეყნის გაძლიერებაში რუსეთის კრისტიანული სახელმწიფოს

დახმარების იმედი ჰქონდათ. სწორედ მხარდაჭერის მოსაპოვებლად 1760 წელს თეიმურაზ II მრავალრიცხოვანი ამალით რუსეთისაკენ გაემგზავრა.

აღნიშნული ელჩობის შესახებ დეტალურ ცნობებს გვაწვდის ვ. მაჭარაძის მიერ შესწავლილი დოკუმენტური მასალა, რომელიც ავტორმა ვრცელ გამოკვლევასთან ერთად გამოაქვეყნა.

თეიმურაზი თამაში გეგმის შესათავაზებლად მიემგზავრებოდა რუსეთში, რომლითაც, მისი ვარაუდით, რუსეთის სამეფო კარი უნდა დაინტერესებულიყო. ერეკლე II-ს გარკვეული სიფრთხილე გამოუჩენია და ირანის მმართველ ქერიმ ხანისათვის (1750-1779 წწ) უცნობებია, რომ თითქმის თეიმურაზი რუსეთში მისი სურვილის გარეშე, თვითნებურად გაემგზავრა, რასაც ქვეყნისთვის 100 ათასი მანეთის ზარალი მიუყენებია. რა თქმა უნდა, ეს დიპლომატიური ხრიკი იყო და არა რეალობა. თეიმურაზს რუსეთში გამგზავრების წინ ქართლში იმერეთის მეფე სოლომონ I მოუწვევია. ცხინვალში ქართლ-კახეთის მეფეებმა და სოლომონმა ოსმალეთისა და ირანიდან მოსალოდნელი საფრთხეების გასაწეიტრალებლად შეკრეს თავდაცვითი კავშირი. ამ კავშირის განსამტკიცებლად ერეკლე II-ის ასული ცოლად შერთეს სოლომონის ძმას, არჩილს.

საქართველოდან ელჩობა 1760 წლის აპრილის შუა რიცხვებში გაემგზავრა და უკვე 28 აპრილს თერგის ხაზთან ჩასულა. თეიმურაზის ამაღალი ირიცხებოდა რამდენიმე ათეული ადამიანი. 1760 წლის 29 აპრილის ნუსხიდან ჩანს, რომ საქართველოდან რუსეთის მიმართულებით გამგზავრებულია 73 კაცი: მეფე, 13 თავადი, 10 აზნაური, 7 სასულეირო პირი, 3 თბილისელი ქეთხუდა და 39 მსახური.

რაც შეეხება უფრო გვიანდელი პერიოდის ელჩობათა ნუსხებს, აქ საგანგებოდ გამოყოფილია ორ-ორი თავადი ქართლიდან და კახეთიდან: ქართლიდან – სარდალი ალექსანდრე ციციშვილი და იესე მაჩაბელი, კახეთიდან კი ელისეთ მოურავი დავით ჯორჯაძე და მარტყოფის მოურავი ქიხინასო ჩერქეზიშვილი.

მეფე თეიმურაზი ნებისმიერი განცხადების ან სიტყვით გამოსვლის დროს აღნიშნავდა, რომ ქართლისა და კახეთის სახელით მოქმედებდა. ეს ფაქტი, ისე როგორც ნუსხათა ასეთი გამოქვეყნა ორი სამეფოს (ქართლისა და კახეთის) გაერთიანებულ ელჩობაზე მიუთითებს.

1760 წლის 16 ივნისს კანცლერ ვორონცოვს შეუდგენია რეალაცია მეფე თეიმურაზის რუსეთის სამეფო კარზე მიღებასთან დაკავშირებით. რეალაციაში აღნიშნული იყო, რომ დიდი ხარჯების გამო ქართლის მეფის მიღებას მიზანშეწონილად არ მიიჩნევდნენ. აქედან კარგად ჩანს

რუსეთის გულგრილი დამოკიდებულება საქართველოს საკითხისადმი. მართალია, მათ ქართველი მეფის მიღება დიდ ხარჯს დააბრალეს, მაგრამ რეალურად რუსეთის ამგვარი პოზიცია იმდროინდელმა საერთაშორისო ვითარებამ განსაზღვრა. როგორც ცნობილია, რუსეთი 1756 წლიდან შეიძწლიან ომში იყო ჩაბმული. მიუხედავად რუსეთის არმიის წარმატებებისა, პრუსიის მეფე ფრიდრიხ II მუდამ ცდილობდა წინააღმდეგობის განცეას. ფრიდრიხ II ასევე გეგმავდა ოსმალეთის ამხედრებას რუსეთის წინააღმდეგ. შესაბამისად, რუსეთის მთავრობას არ ესიაშვნა ქართლის მეფის გამოჩენა რუსეთის საზღვრებთან. მათ სურდათ ოსმალეთისათვის ეჩვენებინათ, რომ რუსეთი არ ერეოდა საქართველოს საქმეებში.

სწორედ ამ პერიოდში გავრცელდა ცნობა ქართლ-კახეთის მეფეების, თეიმურაზ II-სა და ერეკლე II-ს შორის უთანხმოებასთან დაკავშირებით. ცხადია, თეიმურაზის მხრიდან ეს ერთ-ერთი დიპლომატიური ხრიკი იყო, რომლის მიზანიც შეიძლება რუსეთში ელჩობის წასვლის ნამდვილი მიზნის დაფარვა ყოფილიყო. თეიმურაზი ოფიციალურად აცხადებდა, რომ რუსეთში მხოლოდ დედოფლის თაყვანისცემის მიზნით მიდიოდა.

სამეფო კარზე თეიმურაზის მისვლას რუსეთის მთავრობა ყველანაირად აჭიანურებდა. მათ კარანტიონის მომიზეზებით მეფე საზღვარზე ერთი თვით შეაჩერეს. 1760 წლის 2 ივნისს თეიმურაზი ამალითურთ ყიზლარში ჩავიდა. თეიმურაზი ხედებოდა, რომ მის ელჩობას რუსეთში სიხარულით არ ხედებოდნენ. ამის ერთ-ერთ მიზეზად ვახტანგ VI-ის მემკვიდრეების პოზიციაც მიუჩნევია და მათ გასაწივრალეზლად და ინტრიგების ჩასაშლელად გადამწყობა პეტერბურგში თავისი კაცი გაეგზავნა, ოღონდ ამჯერადაც გამგზავრების ნამდვილი მიზეზი დაფარული უნდა ყოფილიყო. თეიმურაზმა თავადი ტუსიშვილი გააგზავნა პეტერბურგში ნათესავების მონახულების საბაბით. მისი ნამდვილი მიზანი კი რუსეთის სამეფო კარზე ჩასვლის ნებართვის მიღება გახლდათ. თავადს პეტერბურგში თეიმურაზ მეფის ნორლები ჩაუტანია. ყველა მოთვანში მეფე ხაზგასმით აღნიშნავდა, რომ რუსეთის იმპერატორის თაყვანისცემის მიზნით მიდიოდა. თავადი ტუსიშვილის გამგზავრება უშედეგოდ არ დასრულებულა.

1760 წლის 16 ოქტომბერს თეიმურაზი ამაღასთან ერთად ასტრახანის მისადგომებთან მივიდა. რუსეთის მთავრობა ამჯერად ასტრახანში აყოვნებდა მეფეს. თეიმურაზს საკმაოდ დიდი ენერგიის დახარჯვა და ბევრი დიპლომატიური ნაბიჯის გადადგმა დასჭირდა რუსეთის დედაქალაქში გამგზავრების ნებართვის მისაღებად. საბოლოოდ, რუსეთის სამეფო კარზე 1760 წლის დეკემ-

ბრის დასაწყისში მიიღეს გადაწყვეტილება თეიმურაზის პეტერბურგში შეშვების შესახებ.

თეიმურაზი, როგორც აღინიშნა, საგულდაგულოდ მალავდა რუსეთში ჩასვლის ნამდვილ მიზანს. იმ შემთხვევაში, თუ ოსმალეთსა და ირანში ცხადი გახდებოდა მისი რუსეთში ჩასვლის ნამდვილ მიზეზი, რასაკვირველია, წინააღმდეგობას გაუწევდნენ. გარდა ამისა, მეფე თეიმურაზი მალევე მიხვდა, რომ რუსეთში არასასურველ სტუმრად მიიჩნევდნენ, შესაბამისად, იმპერატორისადმი თაყვანისცემის მიზეზით ფარავდა ჩასვლის ნამდვილ მიზეზს.

23 იანვარს ქართლ-კახეთის ელჩობა მეფე თეიმურაზის მეთაურობით მოსკოვისაკენ გაემართა. 25 თებერვალს თეიმურაზი მოსკოვში ჩავიდა, სადაც 8 მარტამდე დარჩა და წინასწარი მოლაპარაკება გამართა რუსეთის სამეფო კართან. 1761 წლის 14 მარტს იმპერატორმა დაამტკიცა თეიმურაზის სამეფო კარზე მიღების წესები, სადაც, სხვა საკითხებთან ერთად, აღნიშნული იყო, რომ პეტერბურგში მეფეს საზეიმო მიღებას არ მოუწყობდნენ. 1761 წლის 21 მარტს თეიმურაზი შეხვდა კანცლერ ეორონცოვს. ამასობაში თბილისიდან პეტერბურგში დამამედებელი ცნობები ჩადიოდა: ერეკლე II-მ დაამარცხა ფანა-ხანი, განჯაში მმართველმა ალუდგინა თავის ერთგულ შაჰ-ვერდი ხანს, სრულად დამორჩილა ერევნის სახანო და შეიპყრო ირანის ტახტის მამიებელი აზატ-ხანი. ერეკლეს წარმატება პეტერბურგში მყოფი თეიმურაზის პოზიციებს მნიშვნელოვნად აძლიერებდა.

1761 წლის 8 აპრილს თეიმურაზი შეხვდა იმპერატორს და იმპერატორის ოჯახის წევრებს. პარალელურად, რუსეთის მთავრობამ დაუყოვნებლივ გაგზავნა რესკრიტები კონსტანტინოპოლში, სადაც აღნიშნული იყო, რომ თეიმურაზი პეტერბურგში ჩავიდა მხოლოდ იმპერატორის თაყვანისცემის მიზნით. ამ ფორმით რუსეთის სამეფო კარი ცდილობდა თავიდან აერიდებინა ოსმალეთის მოსალოდნელი პროტესტი.

1761 წლის 28 აპრილს დაიწყო მოლაპარაკება თეიმურაზსა და იმპერიის კანცლერს, მ. ეორონცოვს, შორის. რუსეთის მთავრობას თეიმურაზი ჯარის მიშველებას ან სესხის სახით ფულად დახმარებას სთხოვდა, რათა ამ თანხით ქართლ-კახეთში ჯარის რეორგანიზაცია მოეხდინათ. მეფე იმედოვნებდა, რომ რუსეთის ხელისუფლება ქართველთა გეგმით დაინტერესდებოდა: თეიმურაზ II და ერეკლე II გაძლიერებული ქართული ჯარით „ლეკიანობის“ ალაგმვის შემდეგ ირანში შეჭრასა და იქ შაჰად რუსეთისათვის სასურველ პირობის დასმას ვარაუდობდნენ. ამ პერიოდში ირანში არასტაბილური მდგომარეობა იყო, ქართველები კი შექმნილი ვითა-

რების გამოყენებას აპირებდნენ. თეიმურაზ-ერეკლეს სპარსეთის შაჰობის შესაფერისი კანდიდატიც ყოლიათ. ასეთ კანდიდატად შერჩეული იყო შაჰ-როში, რომელიც, მართალია, ბრმა იყო, მაგრამ მისი წარმომავლობა ირანელებისათვის მისაღები იქნებოდა – ის მამით ნადირ-შაჰის ნათესავი, ხოლო დედით სეფიანთა ჩამომავალი იყო. ამავე დროს, შაჰ-როში აკონტროლებდა ირანის მნიშვნელოვან პროვინციას – ხორასანს. თეიმურაზს კანცლერ ვორონოვისათვის კონკრეტული გეგმაც დაუსახავს: მეფე ითხოვდა რუსეთის ხარკით მხოლოდ ორი-სამიათასკაციანი ჯარის ფორმირებას, რომელიც ქართლ-კახეთის საზღვრებს დაიცავდა. თეიმურაზი აღნიშნავდა, რომ სპარსეთში თვითონ იყო თავკაცი და თუ რუსეთის მთავრობას სურდა, ოფიციალურ დეპუტაციასაც გამოავაზენინებდა შაჰ-როშს პეტერბურგში. მოლაპარაკების დეტალები იმპერატორს 30 აპრილს მოახსენეს, თუმცა პასუხი იგვიანებდა. მოლაპარაკების დროს მიიღო თუ არა თეიმურაზმა კანცლერ ვორონოვისგან რაიმე სიტყვიერი დაპირება, ჩვენ არ ვიცით. 1761 წლის აპრილიდან დეკემბრის ბოლომდე მეფეს პასუხი არ მისცეს. ამ პერიოდში თეიმურაზს რამდენჯერმე უთხოვია სამშობლოში დაბრუნების უფლება. ჩანს, რუსეთის მთავრობა მოვლენების განვითარებას ელოდა: თუ პრუსიასთან ომს წარმატებითად დროულად დაასრულებდნენ, შესაძლებელი იყო რუსეთის კავკასიაში სამოქმედოდ ასარეზი გახსნოდა. თითქმის ყველაფერი აქეთ მიდიოდა, მაგრამ 1761 წლის 25 დეკემბერს გარდაიცვალა ელისაბედ პეტრეს ასული (1741-1761 წწ) და ტახტზე ავიდა პეტრე III (1761-1762 წწ), რომელიც დაუპირისპირდა ყოფილ მოკავშირეებს და, როგორც პრუსიის მეფე ფრიდრიხ II-ის თაყვანისმცემელმა, მის გადასარჩენად დაიწყო მოქმედება. შესაბამისად, საქართველოს საკითხმა, რაც ელისაბედის დროსაც გაურკვეველი იყო, საერთოდ უკანა პლანზე გადაინია. 27 დეკემბრის მოხსენებით, თეიმურაზს უფლება ეძლეოდა სამშობლოში დაბრუნებულიყო და მას მხოლოდ სიტყვიერი დაპირებები მისცეს. ამდენად, მეფის რუსეთში ელჩობამ შედეგი ვერ გამოიღო.

მალკე, 1762 წლის 8 იანვარს, პეტერბურგში მოულოდნელად გარდაიცვალა თეიმურაზი. ამაღის წევრებმა თეიმურაზის ცხედარს ბაღში გაუკეთეს და საქართველოში წამოასვენეს. მოსკოვში მისულმა ქართული დელეგაციის წევრებმა გზის სიშორისა და მოახლოებული ზაფხულის გამო გადაწყვეტილება შეცვალეს და რუსეთის მთავრობას მიმართეს თხოვნით, ნება მიეცათ თეიმურაზი დაესაფლავებინათ ასტრახანის ტაძარში. სწორედ აქ იყო დაკრძალული ვახტანგ VI. 1762 წლის

4 ივნისს თეიმურაზ II ასტრახანის მიძინების ტაძარში დაკრძალეს.

თეიმურაზ II-ის ლიტერატურული მოღვაწეობა

გარდა პოლიტიკური მოღვაწეობისა, თეიმურაზ II ცნობილია თავისი პოეტური შემოქმედებითაც. ის XVIII საუკუნის ქართული მწერლობის წარმომადგენელია. თეიმურაზის თხზულებათაგან აღსანიშნავია პოემა „დღისა და ღამის გაბაასება“ ანუ „სარკე თქმულისა“. ნაწარმოების პირველი ნაწილი სასულიერო შინაარსისაა, ხოლო მეორე ნაწილი ეხება ქართველების წნეობისა და ყოფიერების საკითხებს. მის ავტობიოგრაფიულ ლექს „ათავადასავალში“ ისტორიული ვითარებაა გადმოცემული. როსტომ მეფის, ერეკლე I-ისა და ვახტანგ VI-ის სასახლეებია აღწერილი ლექს „სასახლის ქებაში“. თეიმურაზსაც ეუთვნის „სოფლის მღერეი“, „ხილთა ქება“ და სხვა ნაწარმოებები. მეფე-პოეტი მთარგმნელობით საქმიანობასაც ეწეოდა. მან სპარსულიდან თარგმნა „თმსარიანი“ და იგავ-არაკების კრებული.

მეფის საშლავი და პირადი ნიშთები

1773 წელს ასტრახანის მუზეუმის ხელმძღვანელობის გადაწყვეტილებით, დაიკვება ტაძრის ქვედა სართულის მონკობის სამუშაოები. დღის წესრიგში დადგა ქართველი მეფეების საფლავის გახსნის საკითხიც. საქართველოდან ამ პროცესში მონაწილეობის მისაღებად გაემგზავრნენ გ. პაჩაძე და ვ. ჯაფარიძე. გათხრებისას გაირკვა, რომ ქართველ მეფეთა აკლდამები აგურითა და კირის ხსნარით იყო აშენებული. ვახტანგ VI-ის აკლდამა გაძარცვული აღმოჩნდა, ხოლო თეიმურაზ II-ის სამარხი ხელუხლებელი დახვდათ. კუბოს ფიკრები დაზიანებული ყოფილა. ფიკრების ქვეშ კი ნახეს მცენარეული საფარის სქელი ფენა, რომელიც მიცვალებულის ნეშტს ფარავდა. მცენარეული საფარის ქვეშ იყო ნარიწვისფერი სუდარა. აქვე აღმოჩნდა ფაიფურის ფინჯანი. ექსპლუაციის წევრების გასაცრდად, დაკრძალვინდა 211 წლის შემდეგ თეიმურაზის მდიდრული ტანსაცმელი თითქმის დაუზიანებელი იყო, ხოლო მიცვალებულს შემხმარ კანზე შერჩენილი ჰქონია მოკლე ტალარა წვერი, ულვაშები, შეთხლებული თმა, წარბები.

მეფეს ემოსა თეთრი ძვირფასი ქსოვილისაგან შეკერილი სამეფო კაბა. სამოსის ქსოვილი აბრეშუმის ძაფითა და ოქრომკერდით იყო ნაქსოვი. მეფეს ასეთივე სახის მეორე სამოსიც ემოსა. ორივე სამოსი გრძელი ყოფი-

ლა, მუხლს ქვემოთ ჩადიოდა და წინა მხარეს გახსნილი ყოფილა, წელს ზემოთ ღილებით იკვრებოდა. გარეთა სამოსს 22 გირჩის ფორმის ღილი და შესაბამისი კილო ჰქონდა. მეორე კაბას კი 17 ღილ-კილო ჰქონდა. ფეხზე ეცვა მაღალყელიანი ოქროსფერი წინდები. ქართველი მეცნიერების შეფასებით, თეიმურაზ II-ის გარეგნობა და მისი სამოსი სწორედ ისეთი იყო, როგორც წარმოდგენილია ანტროპოვის ნახატის მიხედვით შესრულებულ გრაფიურაზე. რუსეთის იმპერიის კარზე თეიმურაზს თავისი შესახედაობითა და სიღარბაისლით დიდი შთაბეჭდილება მოუხდენია. იმპერატორ ელისაბედის დავალებით ცნობილ რუს მხატვარს ანტროპოვს თეიმურაზის პორტრეტი დაუხატავს. გრაფიორებს, ვინოგრადოვსა და გრეკოვს ეს პორტრეტი სპილენძის ფირფიტაზე ამოუჭრიათ 1761 წლის 21 ივნისს, როდესაც თეიმურაზი რუსეთის აკადემიის სტამბის სანახავად იმყოფებოდა.

მიცვალებულს გულზე მინანქრიანი ოქროს პატარა ჯვარი ეკიდა. თავქვეშ ედო ნარინჯისფერი აბრეშუმის ორი ბალიში, რომლებიც მცენარეული მასით იყო სავსე. აქვე ყოფილა ხის პატარა ყუთი, რომელშიც გაურკვეველი შავი მასა აღმოჩნდა.

თეიმურაზის სამოსსა და ნივთებს ჩაუტარდა შესაბამისი კონსერვაცია და რესტავრაცია. ხოლო იქ აღმოჩენილი ნიშუშების კვლევაშ მცენარეული ფენის სფანგნუმთან ანუ ტორფთან მსგავსება აჩვენა. ამ მცენარისათვის დამახასიათებელი ყოფილა მაღალი ჰიგროსკოპიულობა და ასეპტიკურობა. თავისი თვისებების გამო იგი წარსულში ხშირად გამოიყენებოდა სხვადასხვა პროდუქციის კონსერვაციისა და შენახვისათვის, ასევე სადებზინფექციოდ. როგორც ჩანს, ორი საუკუნის განმავლობაში სწორედ ამ მცენარის წყალობით იყო ასე კარგად შენახული მეფის ცხედარიც და სამოსიც. ამჟამად თეიმურაზ II-ის სამოსი ინახება სიმონ ჯანაშიას სახელობის საქართველოს მუზეუმში.

კანკეთის მფუჯეზი

გიორგი I

ერთიანი საქართველოს მეფე გიორგი VIII (იხ. ერთიანი საქართველოს მეფეები; გიორგი VIII) 1446-1466 წლებში, იგივე კახეთის მეფე გიორგი I 1466-1476 წლებში.

ერთიანი საქართველოს მეფემ, გიორგი VIII-მ, 1466 წელს ხელი აიღო საქართველოს გაერთიანებისათვის ბრძოლაზე და კახეთში გადავიდა, სადაც გიორგი I-ის სახელით მეფობდა. მან სატახტო ქალაქად გრემი გამოაცხადა. გიორგიმ კახეთის სამეფოში რეფორმები გაატარა, რომლებმაც ხელი შეუწყო სამეფო ხელისუფლების გაძლიერებას. მეფემ გააუქმა საერისთავოები და კახეთი სამოურავოებად დაყო. სამოურავო საერისთავოზე გაცილებით მცირე ტერიტორიულ-ადმინისტრაციული ერთეული იყო. ეს უკვე თავისთავად გამოირიცხავდა მოურავის მცდელობას დამოუკიდებელი სამფლობელო შეექმნა, მით უფრო, რომ მოურავებს მეფე ნიშნავდა. მნიშვნელოვანი იყო ლაშქრის ორგანიზაციის თვალსაზრისით სამეფოს ოთხ სადროშოდ დაყოფა. ქართლისა და იმერეთის სამეფოებზე ოთხ სადროშოდ იყოფოდა, მაგრამ მათგან განსხვავებით, კახეთში სადროშოების სათავეში იდგნენ არა თავადები, არამედ ეპისკოპოსები. კერძოდ: ბოდბელი, რუსთველი, ალავერდელი და ნეკრესელი. ეპისკოპოსებს, როგორც ბერებს, პირადი გამდიდრებისა თუ გავლენის მოპოვების ინტერესი ფაქტობრივად არა ჰქონდათ, ამიტომ მეფეს უფრო ერთგულად ემსახურებოდნენ, ვიდრე თავადები. ყოველივე ეს ხელს უწყობდა სამეფო ხელისუფლების სიძლიერეს. მომდევნო საუკუნეებში განვითარებულმა მოვლენებმა აშკარად აჩვენა, რომ ქართულ სამეფოებს შორის მეფის ხელისუფლება ყველაზე მტკიცე სწორედ კახეთში იყო.

გიორგი I-ის დროს კახეთში შედარებით სიმშვიდე იყო, თუმცა თურქმანთა ბელადმა, უზუნ-ჰასანმა, თავისი ერთ-ერთი ლაშქრობისას საგურამოსა და მარტყოფის მიდამოები მოარბია.

1476 წელს კახეთის მეფე გიორგი I გარდაიცვალა და ტახტი მისმა ძემ, ალექსანდრე I-მა, დაიკავა.

შემონახულია მის მიერ გაცემული რამდენიმე სიგელი მეფის ხელრთვით და გვიანდელი მინიატურა მეფის გამოსახულებით.

ალექსანდრე I

კახეთის მეფე 1476-1511 წლებში. წყაროში ალექსანდრე I სხვადასხვანაირად იწოდება: „მეფეთ-მეფე კახთა და რანთა; აფხაზთა, ქართველთა, რანთა, კახთა და სომეხთა, შაჰანშა და შარვანშა, ყოვლისა საქართველოსა ჩრდილოეთისა, აღმოსავლეთით ვიდრე დასავლეთამდე თვითხელმწიფე ფლობით მაყრობელ-მქონებელი.“

ალექსანდრე, საერაუდოდ, 1454-1456 წლებში უნდა იყოს დაბადებული. მას ასე ახასიათებს ვახუშტი ბატონიშვილი: „ესე ალექსანდრე იყო მუნიერი, პაეროვანი, ახოვანი, მოისარ-მოსაპარეზე, საჩინო და უებრო, კეთილ-უბოროტო, მოწყალე, მშვიდი და მდაბალი.“

1476 წელს კახეთის მეფე გიორგი I გარდაიცვალა და ტახტი მისმა ძემ, ალექსანდრე I-მა (1476-1511 წწ), დაიკავა. სწორედ ალექსანდრემ ჩაუყარა საფუძველი იმ პოლიტიკას, რომელსაც მთელი საუკუნის განმავლობაში მისდევდნენ მისი შთამომავლები. ალექსანდრე I ბიზისმიერი საშუალებით ცდილობდა კახეთის მშვიდობიანი ცხოვრება უზრუნველყო და მტრის შემოსევები თავიდან აეცილებინა. ამ მიზნით მეფე დათმობაზე მიდიოდა, კარს მომდგარი მტრის წინაშე ხარკს კისრულობდა, მოჩვენებით ერთგულებას ფიციცდებდა, ოღონდ კი საკუთარი სამეფო დაცვა. ასეთი პოლიტიკის გამო კახეთის მეფეები ხშირად მხოლოდ თავიანთი ვიწრო ინტერესებიდან გამომდინარე მოქმედებდნენ.

ურთიერთობის დამყარება მოსკოვის სამთავროსთან

ქართულ ისტორიოგრაფიაში ფართოდ არის გავრცელებული მოსაზრება, რომ ალექსანდრე კახთა მეფე პირველი იყო ქართველ პოლიტიკოსთა შორის, რომელმაც ურთიერთობა დამყარა რუსეთთან – 1483 და 1491 წლებში ელჩობა გაგზავნა მოსკოვის დიდი მთავართან. რეალური დახმარების მიღება მოსკოვის დიდი მთავრისაგან იმ დროს შეუძლებელი იყო. რუსეთი სულ სამი წლის გათავისუფლებული იყო მონღოლთა ორასწლოვანი უღლისაგან. რუსეთი არც ჩრდილოეთ და, მით უმეტეს, არც სამხრეთ კავკასიაში იმ დროს რეალური ძალა არ გახლდათ, თუმცა სხვა ქვეყნებთან შედარე-

ბით ერთი დიდი უპირატესობა ჰქონდა – ის მართლმადიდებლური ქვეყანა იყო. მართლმადიდებლობა უნდა ყოფილიყო იმის გარანტი, რომ რუსეთი გულწრფელად დაეხმარებოდა საქართველოს. ასეთი ვარაუდი რეალობას არ შეესაბამებოდა. რუსეთის მართლმადიდებლობა მხოლოდ მაშინ ასხენდებოდა, როდესაც კონკრეტული მიზნის მისაღწევად მართლმადიდებელი ხალხების გამოყენება სჭირდებოდა. ალექსანდრე I ძალიან მიაშიტან პოლიტიკურ პროცესებში გაუცნობიერებელ პირად უნდა მივიჩნიოთ, თუკი ის XV საუკუნის ბოლოს რეალურ იმედს ამყარებდა მოსკოვის სამთავროზე. ჩვენ იმ მკვლევართა მოსაზრებას ვიზიარებთ, რომლებიც თვლიან, რომ ალექსანდრე I-ს მოსკოვში წერილები არ გაუგზავნიდა და არც დიპლომატიური ურთიერთობა დაუწყებია ივანე III-სთან.

ურთიერთობა ირანთან

XVI საუკუნის დასაწყისში საქართველოს სამხრეთის საზღვრებთან ვითარება კვლავ შეიცვალა. გაძლიერდა არდებელის (პროვინცია სამხრეთ აზერბაიჯანში) მფლობელი ისმაილი. 1500 წელს მან კახეთის მეზობელი შირვანი აიღო. ალექსანდრემ მასთან თავისი უმცროსი შვილი დიმიტრი გაგზავნა ძველნით და მორჩილება აღუთქვა. ისმაილმა პატივით მიიღო კახთა მეფის შვილი. იმ დროს ისმაილის მთავარი მოწინააღმდეგე თურქმანები იყვნენ. მან დახმარება ქართველებს სთხოვა და შეპირდა, რომ გამარჯვების შემთხვევაში თურქმანების ხარკისაგან გაათავისუფლებდა. გადამწყვეტი ბრძოლა თურქმანთა წინააღმდეგ 1503 წელს მოხდა. ისმაილის ჯარის მნიშვნელოვან ნაწილს ქართველები შეადგენდნენ. ბრძოლა ისმაილის გამარჯვებით დამთავრდა. მალე იგი შაჰი გახდა. ყიზილბაშური ირანის პირველმა სეფიანმა შაჰმა, ისმაილ I-მა (იგი არდებელის შეიხის სეფი ედ-დინის შთამომავალი იყო და ამიტომ იწოდებოდა სეფიანად), მალე უზარმაზარ ტერიტორიაზე, აშუღარიიდან ეფერატამდე, განავრცო თავისი ძალაუფლება.

დაპირისპირება უზროს შაჰთან

გამწევად მდგომარეობა ქართლსა და კახეთს შორისაც. კახეთში, ერთი შეხედვით, მშვიდობა სუფევდა, მაგრამ დაძაბული ვითარება იყო სამეფო კარზე. ალექსანდრეს უფროსი ძე გიორგი ეჭვიანობდა, რომ მამა მეორე ვაჟს, დიმიტრის, ანიჭებდა უპირატესობას. ამას თითქმის ისიც ადასტურებდა, რომ შირვანში მყოფ ირანის შაჰთან, ისმაილ I-თან, ალექსანდრემ უმცროსი

ვაჟი, დიმიტრი, გაგზავნა. განსხვავებული იყო ალექსანდრესა და გიორგის დამოკიდებულება მეზობელი ქართლის სამეფოსადმიც. თუ კახეთის მეფე ქართლთან მშვიდობიანი ურთიერთობის მომხრე იყო, გიორგი მუდმივად ქართლის დაუფლებაზე ფიქრობდა. უფროსმა ვაჟმა, მართალია, მამის დაყოლიება ვერ შეძლო, მაგრამ თავად რამდენიმეჯერ დალაშქრა ქართლი. ეს ალექსანდრეს უკმაყოფილებას იწვევდა და მამა-შვილს შორის უთანხმოებას კიდევ უფრო აღრმავებდა. ერთ-ერთი შელაპარაკების დროს, 1511 წელს, გიორგიმ მამა მოკლა, ძმას კი თვალები დასთხარა და კახეთიდან გააძევა.

გიორგი II

კახეთის მეფე 1511-1513 წლებში. წყაროში გიორგი კახთა მეფე იწოდება: გამაერთიანებელი „ლიხთ-იმერისა და ლიხთ-ამერისა, ორსავე ტახტისა და სამეფოს მტკიცედ მპყრობელი, აფხაზთა, ქართველთა, რანთა, კახთა, სომეხთა მეფე; იესიან-დავითიან-სოლომონიანი.“ იგი 1469 წელს უნდა დაბადებულიყო. 1511 წელს მამის მოკლის შემდეგ მან კახეთის ტახტი დაიკავა.

გიორგის მეფობაში ორ წელიწადს გასტანა (მამის მკვლელი ავ-გიორგის სახელით შევიდა ისტორიაში). გიორგი II-მ კვლავ რამდენჯერმე ილაშქრა ქართლში. მის წინააღმდეგ ბრძოლას სათავეში დავით X-ის ძმა, ბაგრატი, ჩაუდგა. მან მეფისაგან საუფლისწულოდ მუხრანი ითხოვა და ბაგრატიონების მუხრანბატონთა შტოს ჩაუყარა საფუძველი. ერთ-ერთი მორიგი ლაშქრობისას გიორგიმ ალყა შემოარტყა ქსნის (იგივე მტკერის) ციხეს, რომელშიც ქართლის მეფის ძმა ბაგრატი იყო გამაგრებული. ციხის ალყა გაგრძელდა და ერთ დღესაც ავ-გიორგიმ ბაგრატ ბატონიშვილს ციხეში ერთი ხელადა ღვინო შეუგზავნა და თან შეუთვალა: ამდენი ხანია ციხეში გამოკეტილი ხარ და არ გეგების მეფის შვილს უღვინოდ ყოფნა, გიგზავნი ახლა ღვინოს, რადგან პური და ღვინო ახალისებს ადამიანის ცხოვრებასო. სანაცვლოდ ალყაშემორტყმული ციხიდან ბაგრატმა კახეთის მეფეს ახლად დაჭერილი ორაგული გამოუგზავნა და საპასუხოდ შემოუთვალა: ამდენი ხანია ქსნის პირზე დგახარ და აქაური ორაგული არ გიგემია, გიგზავნით, რომ გასინჯო და თანაც იცოდე, რომ ციხეს ვერ აიღებო. ავ-გიორგი დარწმუნდა, რომ ქსნის ციხეს მართლაც ვერაფერს დააკლებდა. ამიტომ ალყა მოხსნა და კახეთში გაბრუნდა.

ერთი წლის შემდეგ, 1513 წელს, ავ-გიორგი კვლავ შემოიჭრა ქართლში, რამდენიმე სოფელი მოარბია. ლაშ-

ქრისტიანობის დიდი ნაწილი კახეთში გაისტუმრა, თავად კი წელ-წელ ნადირობა-ნადირობით უკან მიჰყვა. ამით ისარგებლა ბაგრატი მუხრანბატონმა, ძალისხმევით ავ-გიორგის ჩაუსაფრდა, შეიპყრო და ციხეში გამოკეტა. დატყვევებული ავ-გიორგი მალევე გარდაიცვალა. დავით X-მ გიორგის დატყვევებით ისარგებლა და კახეთი დაიკავა, ქართლ-კახეთი დროებით გაერთიანდა.

ლევანი I

კახეთის მეფე 1518-1574 წლებში. ქართულ წყარო-ში იგი იწოდება, როგორც მეფე ღმრთივ გვირგვინო-სანი, იესიან-დავითიან-სოლომონიან-ბაგრატიონიანი; აფხაზთა, ქართველთა, რანთა, კახთა და სომეხთა მეფე, შარვანშა და შანშე, ყოვლისა აღმოსავლეთისა და ჩრდი-ლოეთისა ხელმწიფე, მეფეთ-მეფე; კახთა მეფე.

გამეფება

1513 წელს, როდესაც ქართლის მეფე დავით X-მ კახე-თი დაიკავა, ლევანი მცირეწლოვანი იყო და ის კახელმა თავადებმა სახლთუხუცეს გარსევან ჩოლოყაშვილთან გადასცა. ლევანის დედა ელენე გარსევანის ახლო ნათესაღი იყო. ქართლის მეფე შიშობდა, რომ ადრე თუ გვიან კახელი თავადები ლევანის გამეფებას შეეცდუ-ბოდნენ და ამიტომ კახეთის ტახტის მცირეწლოვანი მემკვიდრის ხელში ჩაგდება გადაწყვიტა. ლევანის მო-ძებნა დავითმა საკუთარ ძმას, ბაგრატს, დაავალა. კა-ხეთში, ქსნის ერისთავისა და ამილახვრის თანხლებით მისულმა ბაგრატმა მალევე გააჩვენა სად იმალებოდა ლევანი და გარსევან ჩოლოყაშვილს მიადგა. სახლთუ-ხუცესმა მეფის ძმას სუფრა გაუშალა და მცირე ხნის შემდეგ მოსვლის მიზეზის კითხვა შეჰყვება. როდესაც პასუხი მოისმინა, ჩოლოყაშვილმა მეფის ძმას მიუგო: მე დამალული არავინ მყავს და თუ ლევანი ჩემს სახლში ნახეთ, ნაიყვანეთო. ქართლის მეფის წარგზავნილებმა გარსევანის სახლში მყოფთაგან ევრავინ მაიმასგაცეს კახეთის ტახტის მემკვიდრეს და ხელმოცარულმა დატო-ვეს იქაურობა. არადა, ლევანი იქ იყო, მეტიც, ბაგრატი მას პურობის დანაშაულის პირველივე წუთებიდან ხედავდა, მაგრამ რას წარმოიდგენდა ქართლის მეფის ძმა, რომ პატარა გლეხის ბიჭი, რომელიც მას მერიქიყვდ ემსა-ხურებოდა, სწორედ იგი რომ ავ-გიორგის ძე, ლევანი, გახლდათ. გარსევან ჩოლოყაშვილი ჭკვიანი კაცი იყო და როგორც კი მუხრანის ბატონისა და მისი მხლებლების

მოსვლა აუწყეს, იმწამსვე მიხვდა მათი სტუმრობის მი-ზეზს. გამოსავალიც მალევე მოძებნა, ლევანს გლეხურად ჩააცვა და ბაგრატს მერიქიყვდ მოუჩინა. აბა, ვინ იფიქ-რებდა, რომ უფლისწული, რომელიც საგულდაგულოდ უნდა გადაემაღათ, სუფრასთან მოემსახურებოდა მის ხელში ჩასაგდებად მოსულთ. ჩოლოყაშვილის ოინმა გამართლა და ლევანი გადარჩა.

1518 წლისათვის ქართლში შექმნილი მძიმე მდგო-მარეობით კახელმა თავადებმა ისარგებლეს და ლევანი კახეთის მეფედ აკურთხეს. საპასუხოდ დავით X კახეთში შეიჭრა. ლევანმა და დედამისმა თავი მარნარის ციხეს შეაფარეს. ქართლის მეფემ ციხეს ალყა შემოარტყა და მის ასაღებად მზადება დაიწყო. სწორედ ამ დროს მას ქართლში ყიზილბაშთა შემოჭრის ამბავი მოუტანეს და დავით X მძიმე არჩევანის წინაშე დადგა: თუ კახეთში დარჩებოდა და ციხის აღებას ეცდებოდა, ამასობაში ყიზილბაშები ქართლს მოარბევდნენ, ხოლო თუ ყიზილ-ბაშთა წინააღმდეგ დაიძრებოდა, ლევანი წაუვიდოდა ხელიდან. დავითმა ციხეში ამილახვარი და ერთ-ერთი მთავარეპისკოპოსი შეაგზავნა და ალყაშემორტყმულთ დანებება შესთავაზა. მოულოდნელად მთავარეპისკო-პოსმა ლევანის დედას საიდუმლოდ გაუშვილა: მაგრამ იდექით, ციხე არ ჩაგებადო, რადგან ამაღალ ალყას ესწინით და ქართლში მივიდგარო. ელენე დედოფალმა ყოველივე ლევანსა და ციხის დამცველებს უამბო. მეო-რე დღეს დავით X-მ ლევანს ციხის ჩაბარება მოსთხოვა და ცხადია, უარიც მიიღო. ქართლის მეფე სასწრაფოდ აიყარა და ქართლში დაბრუნდა. დავით X კახეთის და-კარგვას არ ურიგდებოდა, ცოტა ხნის შემდეგ კვლავ გაილაშქრა ლევანის წინააღმდეგ. 1520 წელს მალაროს-თან ბრძოლაში ლევანმა ქართლის მეფე დაამარცხა. მალე მამია გურიელის შუამავლობით (ლევანს ცოლად ჰყავდა მამიას ასული თინათინი) ქართლისა და კახეთის მეფეებს შორის ზავი დაიდო.

ურთიერთობა ირანთან

კახეთის მეფე ქვეყანაში მშვიდობის შენარჩუნებასა და საკუთარი სამეფოს გაძლიერებას ცდილობდა. 1521 წელს მან შაჰი დალაშქრა. შაჰი ირანის ვასალი იყო და მისი დაცვა შაჰმა იკისრა. კახეთის წინააღმდეგ ყიზილ-ბაშთა ჯარი დაიძრა. ლევანმა ომის დანაშაულები არ ისურვა და ყიზილბაშებს დამორჩილდა. კახეთი სუფიანთა სა-ხელმწიფოს ვასალი გახდა. ამის შემდეგ ლევანის მთელი მცდელობა იქითკენ იყო მიმართული, რომ ირანთან ურ-თიერთობა არ გამწვავებინა და ქვეყნისთვის ყიზილბაშ-თა გამანადგურებელი ლაშქრობები აერიდებინა. უნდა

ითქვას, რომ მან ეს ამოცანა შესანიშნავად შეასრულა. მისი მეფობის დროს კახეთში მშვიდობა სუფევდა. ამავე დროს ლევანმა ფშაველები, ხევსურები და თუშები დაიქვემდებარა. კახეთის მეფემ შამხალთანაც⁷ მოაგვარა ურთიერთობა.

1551 წელს შაჰ-თამაზმა შაქი დაიკავა. შაჰს კახეთის მეფე ლევანიც ეხმარებოდა. შაქის მმართველი კახთა მეფის მონინაჲლმდევე იყო და მისი დამარცხებით, ერთი შეხედვით, ლევანი მდგომარეობას იუმჯურებსებად, მაგრამ სინამდვილეში ვითარება კიდევ უფრო დამძიმდა – კახეთს უშუალოდ უკვე ყიზილბაშური ირანი გაუმეზობლდა. ეს კი გაცილებით უფრო საშიში იყო კახეთისათვის, ვიდრე შაქის სახანოს მეზობლობა.

1555 წელს ირანსა და ოსმალეთს შორის დადებული ამასიის ზავის შემდეგ შაჰმა კახეთის მეფეს ნუქეთი (საინგილოს ნაწილი, დაღესტნის მოსაზღვრე ზხარე) ჩამოართვა. კახეთს უკვე რეალური საფრთხე დაღესტნის მხრიდანაც დამუქდა. მართალია, ლევანმა თავისი მეფობის ბოლომდე შეძლო საშამხლოსთან ნორმალური ურთიერთობის შენარჩუნება (ამას გარკვეულწილად ხელს ისიც უწყობდა, რომ კახეთის მეფის მეორე ცოლი შამხლის მმართველის ასული იყო), მაგრამ უკვე მისი გარდაცვალების შემდეგ ეს ურთიერთობა დაიძაბა.

ლევანმა, ირანთან ურთიერთობის განმტკიცებისა და შაჰისათვის ერთგულების დასამტკიცებლად, 1556 წელს ირანში თავისი შვილი, იესე, გააზავნა. იესე გაამაჰმადიანეს და ისა-ხანი უწოდეს. შაჰმა ის შაქის მმართველად დანიშნა. სამი წლის შემდეგ იესემ გამაჰმადიანობა უარყო, კვლავ გაქრისტიანდა და კახეთში დაბრუნება დააპირა, მაგრამ შეიპყრეს და ალაშუთის ციხეში ჩასვეს.

როდესაც 1561 წელს ქართლის მეფე სვიმონ I-მა თბილისის აღება გადაწყვიტა და ამისთვის მზადება დაიწყო, დახმარება ლევან კახთა მეფესაც სთხოვა. ლევანი უმთავრესად მხოლოდ საკუთარ სამეფოზე ზრუნავდა და სხვა ქართული სამეფო-სამთავროების საქმეებში დიდად არ ერეოდა, თუმცა ამჯერად სიძეს უარა არ უთხრა. სვიმონ მეფეს ცოლად ლევანის ასული ნესტან-დარეჯანი ჰყავდა, კახეთიდან ქართლში დახმარებ ჯარი გაიგზავნა ლევანის უფროსი ვაჟის, ტახტის მემკვიდრის, გიორგის, სარდლობით. ციხედიდან გამართულ ბრძოლაში გიორგი დაიღუპა. ამან კახელებში არცე-დარევა გამოიწვია და მათ ბრძოლას თავი მიანებეს.

ურთიერთობა რუსეთთან

მოუხედავად იმისა, რომ თითქმის კახეთს უშუალო საფრთხე არ ემუქრებოდა, ლევან მეფე მაინც ცდილობდა

და ძლიერი მოკავშირის პოვნას და დახმარებისათვის ისევ რუსეთს მიმართა. XVI საუკუნის 60-იანი წლების დასაწყისში კახეთის მეფემ დიპლომატიური ურთიერთობა დაამყარა ივანე მრისხანესთან. მალე ყაზარდოში რუსთა 500-კაციანი რაზმი მოვიდა, რომლის ერთი პატარა ნაწილი არაგვის ხეობაშიც შემოვიდა. არაგვის ერისთავი ამ დროს ლევანს ემორჩილებოდა და რუსები კახთა მეფესთან გაგზავნა. რუსთა ეს მცირე რაზმი ლევანმა საშამხლოს მოსაზღვრე ციხეებში ჩააყენა. ამ ფაქტს პოლიტიკური მნიშვნელობა ჰქონდა, თორემ რუსთა მცირე რაზმი რეალურად არაფერს ნიშნავდა. ივანე IV-ის ბრძანებით, მდინარე თერგის ხეობაში ციხესიმაგრეების მშენებლობაც დაიწყო. რუსეთის გააქტიურებამ ოსმალეთისა და ირანის შეშფოთება გამოიწვია. მათ რუსეთს სასწრაფოდ ციხესიმაგრეების დანგრევა და ჯარის გაყვანა მოსთხოვეს. ამავე დროს, ოსმალეთის ნაქეზებით ყირიმელი თათრები რუსეთში შეიჭრნენ, მოსკოვამდეც მიადნეს და ქალაქის ნაწილი გადაწვეს. ივანე IV ბალტიის ზღვაზე გასასვლელის მოპოვებისათვის ომში გახლდათ ჩაბმული. ოსმალეთსა და ირანთან ურთიერთობის გაართულება მისთვის საშიში იყო და რუსეთის მეფემ პოზიციები დამოკ. რუსეთმა ჯარიც გაიყვანა და თერგის ხეობაში ააგებული ციხესიმაგრეებიც დაანგრია. ამრიგად, რუსეთის პირველი სერიოზული ცდა, კავკასიის საქმეებში ჩარეულიყო, მარცხით დამთავრდა. ოსმალეთმა და ირანმა პოზიციები არ დათმეს.

1574 წელს ლევანი გარდაიცვალა. მეფე გრემის მთავარანგელოზის ტაძარში დაკრძალეს. აქვეა ფრესკა მისი გამოსახულებით.

ლევანის დროს აიგო შუამთის ახალი მონასტერი, სადაც მონაზვნად აღიკვეცა მისი პირველი მეუღლე თინათინ გურიელი.

ალექსანდრე II

კახეთის მეფე 1574-1605 წლებში. ქართულ წყაროში იხსენება როგორც: „მეფეთ-მეფე, ღმრთივდამყარებელი, ღმრთის მსახური საქართველოს მპყრობელი; იესიან-დავითიან-სოლომონიანი, ყოვლისა საქართველოსა მპყრობელ მქონებელი შაჰნაშა და შარვანაშ; მეფე აფხაზთა, რანთა, კახთა, სომეხთა, ყოვლისა ჩრდილოეთისა და აღმოსავლეთისა თვით ხელმწიფედ მპყრობელ-მქონებელი.“ ალექსანდრე უფლისწული დაიბადა 1527 წელს.

1574 წელს, მამის გარდაცვალების შემდეგ, ალექსანდრემ საკუთარი ნახევარძმები დაამარცხა და კახეთის

ტახტი დაიკავა. კახეთის ახალი მეფე მეტად ფრთხილი და ჭკვიანი პოლიტიკოსი აღმოჩნდა. მან ტრადიციული პოლიტიკა განაგრძო, ომებსა და შემოსევებს მოხერხებულად იცილებდა და მშვიდობას ინარჩუნებდა.

ურთიერთობა ოსმალეთთან

1578 წელს, ჩილდირის ბრძოლაში გამარჯვების შემდეგ, ოსმალები სამცხის გავლით ქართლში შემოვიდნენ და თბილისიც დაიკავეს. თბილისის აღების შემდეგ ლალა-ფაშა კახეთს მიადგა. ალექსანდრე II ოსმალთა სარდალს სართიჭალაში შეეგება, ხარკის გადახდა და სულთნის ვასალობა იკისრა. კახეთი მშვიდობიანად გადარჩა. იმავე წელს შაჰმა ალამუთის ციხიდან სვიმონ I-თან ერთად ალექსანდრეს გამაჰმადიანებული ძმა, ისახანიც (იესე), გაათავისუფლა და შაჰის მმართველად დანიშნა. აშკარა იყო, რომ შაჰი ალექსანდრეს მისსავე ძმას უპირისპირებდა (იესე ალექსანდრეს უფროსი იყო და ტახტის მემკვიდრის, გიორგი უფლისწულის, დალუპვის შემდეგ, უფროსობის წესით ტახტი მას ეკუთვნოდა). ალექსანდრემ სწორად შეაფასა შექმნილი ვითარება. შაქში ილაშქრა, ძმა დაამარცხა და მმართველად თავისი ძე, ერეკლე, დატოვა, თუმცა მალევე ერეკლე ოსმალეთში გადაიხვეწა. გართულდა კახეთის ურთიერთობა შამხალთანაც. კახეთზე დაღესტნელთა თავდასხმები დაიწყო. ამ თავდასხმების ადეკვატა ძნელი იყო, რადგან თავდამსხმელებს უპირატესობა ჰქონდათ სისწრაფის მხრივ – ისინი პატარა-პატარა რაზმებით თავს ესხმოდნენ სოფლებს, ვიდრე კახელები ჯარს შეკრებდნენ და მდევარს დაადევნებდნენ, დაღესტნელები მიმალვას ახერხებდნენ.

რუსეთთან დაახლოების მცდელობა

1584 წელს, რუსეთის მეფის ივანე მრისხანეს გარდაცვალების შემდეგ, ტახტი მისმა ძემ, თეფდორემ, დაიკავა. თეფდორე სუსტი და უნიჭო მმართველი იყო. ქვეყანას, ფაქტობრივად, მისი ცოლის ძმა, ბორის გოდუნოვი, მართავდა. წესით კახეთისა და რუსეთის ურთიერთკავშირი ორივე სახელმწიფოსათვის სასარგებლო უნდა ყოფილიყო. თუ რუსეთი საშაშლოს (დაღესტანს) დაიკავებდა, იგი უშუალოდ გაუმჯობესდებოდა კახეთს და დაღესტნელთა თავდასხმებიც აილაგებოდა. ამავე დროს, რუსეთს კახეთისათვის მოკავშირეობა უნდა გაენიხიან და ოსმალეთთან დაპირისპირების დროსაც. თავის მხრივ, რუსეთი კახეთის დახმარებით ადვილად განიმტკიცებდა პოზიციებს ჩრდილოეთ კავკასიაში და

თავის ინტერესების გატარებას სამხრეთ კავკასიაშიც შეძლებდა. 1585 წელს კახეთში რუსეთის მეფის ელჩი, დანილოვი, ჩამოვიდა. ერთი წლის შემდეგ კი უკვე მოსკოვში იღებდნენ კახეთის ელჩებს: იოაკიმე მღვდელს, კირილე ბერსა და ხურშიტა ჩერქეზს. დიპლომატიური ურთიერთობა ორ სახელმწიფოს შორის მალე დოკუმენტურად გაფორმდა. 1587 წელს კახეთის მეფე ალექსანდრე II-მ რუსეთის მეფისადმი „ფიცის წიგნს“ მოაწერა ხელი. 1589 წელს რუსეთის მეფე თეფდორემ კახეთის მეფეს „წყალობის სიგელი“ გამოუგზავნა, რომელთაც დაადასტურა „ფიცის წიგნის“ პირობები. რუსეთს კახეთი მტრებისაგან უნდა დაცვა. თავის მხრივ, კახეთი რუსეთს ჩრდილოეთ კავკასიაში სამხედრო მოქმედებების დროს უნდა დახმარებოდა. რუსეთს არც ამჯერად ძალუძდა წინ აღსდგომოდა ირანისა და ოსმალეთის აგრესიას, რეალურად კახეთის დაცვა არ შეეძლო.

ვითარება სამეფოში

ალექსანდრე II ცდილობდა კავკასიის დაუფლებისათვის მეზრძოლ სამივე სახელმწიფოსთან – რუსეთთან, ირანსა და თურქეთთან – მშვიდობიანი ურთიერთობა ჰქონოდა. კახეთი, ფაქტობრივად, სამივეს ვასალობა აღიარებდა. XVI საუკუნის ბოლოსთვის ეს პოლიტიკა თითქმის აპართლებდა. სხვა ქართული სამეფო-სამთავროებისაგან განსხვავებით, კახეთი აღმავლობის გზაზე იდგა. ალექსანდრე II-ს 12 ათასი მოლაშქრე ჰყავდა და საჭიროების შემთხვევაში ორჯერ მეტის გამოყვანაც კი შეეძლო. იზრდებოდა მოსახლეობის რაოდენობა. კარგად იყო განვითარებული სოფლის მეურნეობა, ვაჭრობა და ხელოსნობა. მნიშვნელოვანი ქალაქები იყო გრემი, თელავი და ძაგემი. აუცილებლად უნდა აღინიშნოს, რომ კახეთში მშვიდობის შენარჩუნებას დიდად განაპირობებდა ქართლის შეურიგებელი ბრძოლა დამპყრობთა წინააღმდეგ. ირანი და ოსმალეთი, იმის შიშით, რომ ქართლს კახეთიც არ შეერთებოდა და ერთობლივი ძალით არ გამოსულიყვნენ, კახეთის მეფეებს შედარებით თავისუფალი მოქმედების საშუალებას აძლევდნენ, მოგზავნებით ყმობით ემაყოფილებოდნენ. ყველამ კარგად იცოდა, მათ შორის, კახეთის მეფეებმაც, რომ ეს სიმშვიდე დროებითი იყო. ქართლის განადგურების შემდეგ კახეთის ჯერი დადგებოდა. ამიტომაც ცდილობდნენ კახეთის მეფეები ძლიერი მოკავშირის მოძებნას.

კახეთის სამეფოში არსებული მშვიდი ვითარება XVII საუკუნის დასაწყისში სამეფო ოჯახში დაწვავილმა დაპირისპირებამ დაარღვია. 1601 წლის ზაფხულში ალექსანდრე II ავად გახდა და ტახტი მისმა უფროსმა ძემ,

დავითმა, დაიკავა. მიუხედავად იმისა, რომ ალექსანდრე ცოტა ხნის შემდეგ მომჯობინდა, უფროსმა ვაჟმა მეფობა არ დათმო და ალექსანდრე იძულებული გახდა მონასტერში წასულიყო. მხოლოდ 1602 წლის ოქტომბერში, დავითის მოულოდნელი გარდაცვალების შემდეგ, დაბრუნდა სამეფო ტახტზე ალექსანდრე II.

ურთიერთობა ირანთან

1603 წელს შაჰ-აბაზმა ოსმალეთის წინააღმდეგ მორიგი ომი წამოიწყო. ირანელებმა ერევნის ციხეს ალყა შემოარტყეს. აბას I-მა თავისთან ქართლის მეფე გიორგი X და კახეთის მეფე ალექსანდრე II დაიბარა.

გიორგი X სწრაფად გამოცხადდა შაჰთან. ალექსანდრე II-მ ყოყმანი დაიწყო. კახეთის მეფე მოვლენების განვითარებას ელოდა და ამის მიხედვით აპირებდა მოქმედებას. საბოლოოდ, ალექსანდრე მაინც ეახლა შაჰს. ქართლისა და კახეთის ჯარებმა აქტიური მონაწილეობა მიიღეს ერევნის ალყაში. შაჰმა ერთგულებისა და ომში მონაწილეობისათვის მეფეები „დაასაჩუქრა“. გიორგისა და ალექსანდრეს ირანში სოფლები აჩუქა და ჯამაგირიც დაუნიშნა (გიორგის – 300, ხოლო ალექსანდრეს – 700 თუმანი). სასაცვლოდ გიორგის – მდინარე დებედას ხეობა და ღორეს მხარე, ხოლო ალექსანდრეს კაკ-ენისელი (პროვინცია საინგილოში) „სთხოვა“. მეფეები იძულებული იყვნენ შაჰისათვის დაეთმოთ. ამ ტერიტორიებზე აბას I-მა თურქმანული ტომების ჩამოსახლება დაიწყო და ქართლ-კახეთის დასაყრბობი პლაცდარმები შექმნა. ქართველი მეფეები ყოველივეს კარგად ხვდებოდნენ, მაგრამ „თავს ზეითი ძალა არ იყო“ და ვერაფერს აკეთებდნენ.

შაჰმა გიორგი ქართლში გამოუშვა, ალექსანდრე კი ირანში წაიყვანა. ცბიერი შაჰი ამ გზით ცდილობდა ალექსანდრესათვის საშუალება არ მიეცა კახეთში მყოფ რუსეთის ელჩებს შეხვედროდა. ალექსანდრე II-ის არყოფნის დროს კახეთის სამეფოს გიორგი ბატონიშვილი განაგებდა. 1605 წლის დასაწყისში შაჰმა ალექსანდრე კახეთში გამოუშვა და თან მისივე ძე, გამამაძიანებული კონსტანტინე-მირზა, გამოაყოლა. კონსტანტინე 7 წლის იყო, როცა ირანში მძევლად წაიყვანეს. ალექსანდრეს შაჰისაგან ნაბრძანები ჰქონდა, შარვანში ელაშქრა და იქ მმართველად კონსტანტინე დაესვა. კახეთის მეფე შაჰის დავალების შესრულებას არ ჩქარობდა. ზუსტად იმავე პერიოდში რუსეთი საშაშლოს უტყვდა. კახეთის მეფე მეტად რთულ ვითარებაში აღმოჩნდა. კახეთის მეფეები, საუკუნეზე მეტი ხნის განმავლობაში, კავკასიის მოსაზღვრე ყველა დიდ სახელმწიფოთა შორის

ლაივრებით მშვიდობის შენარჩუნებას ასერებდნენ. 1605 წლისათვის კი ალექსანდრე უკვე ისეთ მდგომარეობაში აღმოჩნდა, რომ რუსეთი ან ირანი უნდა აერჩია. 12 მარტს ძეგამში ალექსანდრემ თათბირი გაიმართა. ალექსანდრე და გიორგი რუსეთის მომხრეები იყვნენ. კონსტანტინე-მირზას საიდუმლო ბრძანება ჰქონდა, თუ ალექსანდრეს ორჭოფობასა და შაჰის ურჩობას შეამჩნევდა, მამა უნდა მოეკლა. თათბირის დროს კონსტანტინე-მირზამ ყიზილბაშებს ლაღაბით მამა და ძმა მოაკვლევინა, თავი კი მეფედ გამოაცხადა.

დავით I

კახეთის მეფე 1601-1602 წლებში. წყაროში დავითი იწოდება, როგორც „ღმრთივე გვიგინოსანი მეფეთმეფე; კახთა მეფე.“ მისი დაბადების თარიღი უცნობია.

1601 წელს, ალექსანდრე II-ის ავად გახდომის შემდეგ, მის ვაჟებს, დავითსა და გიორგის შორის პირველობისათვის ბრძოლა დაიწყო. დავითს უფრო მეტი მომხრე ჰყავდა და კახეთის მეფეც ის გახდა. როდესაც ალექსანდრე გამოჯანმრთელდა, დავითმა მამას ტახტი აღარ დაუთმო. ალექსანდრე შეეგუა შექმნილ ვითარებას. აი, გიორგი ბატონიშვილი კი ბრძოლას არ წყვეტდა და შეთქმულება მოაწყო, რომელიც ვიღაცამ გასცა. დავითი მონააღმდეგეებს სასტიკად გაუსწორდა. კახეთის მეფის ბრძანებით, შეთქმულები სიკვდილით დასაჯეს, ისინი ჭოეთის ციხიდან გადმოყარეს. თავად გიორგი ქართლში გაიქცა და თავი კათალიკოსს შეაფარა. დავით I-მა ქართლის მეფე გიორგი X-ის დახმარებით, ძმის დატყვევება მოახერხა და ციხეში გამოკეტა. ტახტის მეტოქე ძმასთან და მის მომხრეებთან ბრძოლის გარდა, დავითმა ბევრი ვერაფრის გაკეთება შეძლო. 1602 წლის 21 ოქტომბერს მოულოდნელად გარდაიცვალა.

კონსტანტინე I

კონსტანტინე უფლისწული 1566 წელს დაიბადა. 1605 წლის 12 მარტს, მამისა და ძმის მოკვლის შემდეგ, კონსტანტინემ თავი კახეთის მეფედ გამოაცხადა. მალევე მან ყიზილბაშებისა და კახელების გაერთიანებული ლაშქრით შარვანს ილაშქრა და შემახას ალყა შემოარტყა, თუმცა ქალაქი ვერ აიღო. კახელებმა გადაწყვიტეს ამით ესარგებლათ და კონსტანტინეს მოსაკ-

ლავად ღამით მის კარავში შეიჭრნენ. მამის მკვლელმა გაქცევა მოახერხა და დახმარება შაჰს სთხოვა. აბას I ოსმალეთთან გადამწყვეტი ბრძოლისათვის ემზადებოდა და კახეთისათვის არ ეცალა. მაშინ კონსტანტინემ თავად დაიქირავა ჯარი და კახეთის დასამორჩილებლად დაიძრა. მის წინააღმდეგ ბრძოლას ალექსანდრე II-ის რძალი, დავით I-ის ქვრივი, ქეთევან დედოფალი, ჩაუდგა სათავეში. მან დახმარება გიორგი X-ს სთხოვა. ქართლის მეფემ კახელებს მამუელი ჯარი გაუგზავნა. გადამწყვეტი ბრძოლა ბელაქნის წყალზე მოხდა. კახელებმა მტერი დაამარცხეს. კონსტანტინე-მირზა კი ბრძოლის ველზე მოკლეს.

თეიმურაზ I

კახეთის მეფე 1606-1648 წლებში. ქართლ-კახეთის მეფე 1625-1632 წლებში. თეიმურაზი დაახლოებით 1589 წელს დაიბადა. მამამისი კახეთის მეფე დავითი იყო, რომელმაც მცირე ხანს იმეფა, დედა – ქეთევან დედოფალი, ამოთან მუხრანბატონის ასული. თეიმურაზის მშობლები, დავითიცა და ქეთევანიც, ქართული მწიგნობრობის მოყვარულნი და მოამბენი იყვნენ. დავითმა ქართულ ენაზე თარგმნა „ქილილა და დამანას“ ერთი ნაწილი, ჩვენამდე მოაღწია ქეთევან დედოფლის ლექსებმა „ანბანთქება“ და „ვედრება“. თეიმურაზის მამა, დავითი, ადრე გარდაიცვალა (1602 წ.), ამიტომ მის აღზრდა-განათლებაზე დედა და პაპა, კახთა მეფე ალექსანდრე II, ზრუნავდნენ.

თეიმურაზს ჰყავდა ძმა ბაგრათი და და ელენე. ბაგრათი ადრე გარდაიცვალა, ხოლო ელენე შაჰ-აბაზმა შერთო ცოლად. ვახუშტი ბაგრატიონის მიხედვით, თეიმურაზის მამას „დავითს დაშთა ქეთევნის თანა ძე მხოლო თეიმურაზ“. მაგრამ ქეთევან დედოფალი 1602 წლის საბუთში მეორე ვაჟის, ბაგრატის, შესახებ აღნიშნავს: „ჩვენ ღვთივ გვირგვინოსანმან დედოფალთა დედოფალმან პატრონმან ქეთევან და სასურველსაყვარელთა ძეთა ჩვენთა პატრონმან თეიმურაზ და პატრონმან ბაგრატ შემოგნირეთ მცირე ესე შემოსანიარავი“. თვითონ თეიმურაზ მეფეც ერთ-ერთ ლექსში სინანულს გამოთქვამს ძმისა და დის დაკარგვის გამო:

„რად, სოფელო, სხვა არ დასწვი ჩემებრ, მე მქენ სადავც,

გლახ ლახვარი სასიკვდინე ყველა მე მქარ, დასად ავე: დამიქარვე ძე, ასული, ძმა არ ვიცი, და სად ავე?

სხვა ნაყოფი მათებრ ტურფა რა აწენე, და სად ავე?“

კახეთში გააფუხრა

XVII საუკუნის დასაწყისში კახეთის სამეფო კარზე დინასტიურმა დაპირისპირებამ იჩინა თავი. იმავდროულად, 1602 წელს კახეთის მეფე დავითმა, მისმა მემკვიდრე თეიმურაზმა და შემონაზვნებულმა ალექსანდრემ რუსეთის მეფის ერთგულების ფიცი დადეს. სანაცვლოდ რუსეთი კახეთს სამაშხლოს დაპყრობასა და სამხედრო დახმარებასაც პირდებოდა.

იმავე 1602 წელს გარდაიცვალა დავით მეფე, ტახტზე დაბრუნებულმა ალექსანდრემ რუსეთთან მოლაპარაკება განაახლა, მაგრამ ირანმა ოსმალეთის წინააღმდეგ ომი წამოიწყო (1603 წ.) და პოლიტიკური ვითარება შეიცვალა. ირანი და ოსმალეთი საქართველოს თავის გავლენის სფეროებად იყოფდნენ, მათ არ სურდათ ახალი მოთამაშის ჩაბმა აქაურ საქმეებში. შაჰმა იცოდა კახეთის მეფეების მისგან დამოუკიდებელი საგარეო პოლიტიკის შესახებ და შესაფერის დროს ელოდა კახეთის დასაჯვლად.

1604 წელს გიორგი ბატონიშვილმა მამის, ალექსანდრეს, თანხმობით ირანისადმი ერთგულების დასამტკიცებლად ძმისშვილები, თეიმურაზი და ელენე, ირანში შაჰ-აბაზ I-თან გააგზავნა. ქეთევან დედოფალიც იძულებული გახდა პირმშო ირანში გაეშვა. შაჰის კარზე თეიმურაზი სწავლობდა სპარსულ ენასა და კულტურას, სავარაუდოდ, შაჰ-აბაზი ფიქრობდა, რომ კახეთის უფლისწულს თავისი რელიგიისა და წესების მიხედვით აღზრდიდა. ისევე, როგორც მანამდე აღზარდა თეიმურაზის ბიძა, გამუსულმანებული კონსტანტინე, რომელიც 1605 წელს კახეთში გამოაგზავნა ალექსანდრე მეფისა და ტახტის მემკვიდრის (თეიმურაზის ბიძის, გიორგის) მოსაკლავად. კონსტანტინემ და მისმა თანმხლებმა პირებმა ძეგაში ამოხოცეს ალექსანდრე მეფე, მისი შვილი, გიორგი და დიდებულების ნაწილი, შემდეგ კი კონსტანტინე კახეთის სამეფო ტახტს დაეპატრონა. ესეც არ იკმარა და ქვრივი დედოფლის, ქეთევანის, ცოლად შერთვა მოინდომა. კახეთში იფეთქა აჯანყებამ. აჯანყებულებმა ქეთევანის წინამძღოლობით ბელაქნის წყალთან კონსტანტინე და მისი მომხრეები დაამარცხეს. ბრძოლაში თვითონ კონსტანტინე-ხანიც მოკლეს. ფარსადან გორგიჯანიძის მიხედვით, „ეს ამბავი შაჰ-აბაზ ყაენს ნამეტნავად ეწყინა, მაგრამ სოფლის საფერისად ასრე ბრძანა: „ხელიმც შერჩებისო, მამის მკვლელს უარესი უნდა დამართოს“. ქეთევან დედოფლის ელჩებმა შაჰ-აბაზს თეიმურაზის კახეთის მეფედ დანიშვნა სთხოვეს. შაჰმა, რომელიც იმ პერიოდში საქართველოსთან კომპრომისის პოლიტიკას ატარებდა, კახეთი ოფიციალურად თეიმურაზს უბოძა და სამშობლოში გამოგზავნა. თეიმურაზი

კახეთის სამეფო ტახტზე 1606 წელს ავიდა. თეიმურაზი მეფედ ბოდაშში აკურთხეს. 1607 წელს ახალგაზრდა მეფემ მამია გურიელის ასულ ანაზე იქორწინა. მათ ორი ვაჟი, ლევანი და ალექსანდრე შეეძინათ.

ირან-ოსმალეთის ომი

ირანისა და ოსმალეთის ომი, რომელიც 1603 წელს დაიწყო, ირანის უპირატესობით მიმდინარეობდა. ერევანის ალების შემდეგ შაჰ-აბაზმა ოსმალები განჯიდან და ყარაბაღიდან განდევნა, შემდეგ ქართლში შემოიჭრა, ოსმალებისგან გაათავისუფლა აყჯაყალა, ლორე, დმანისი და თბილისი. ქართლის მეფედ ლუარსაბ II დაამტკიცა. ქართლის ციხეებში ოსმალების ნაცვლად ახლა ყოილბაშები ჩადგნენ.

თბილისიდან ირანში მიმავალმა შაჰ-აბაზმა შემახას ციხეს შემოარტყა ალყა და თეიმურაზიც დაიბარა თავისი ჯარით. თეიმურაზმა ლაშქრობას თავი აარიდა და დედა გაუგზავნა ათასკაციანი ლაშქრით. შაჰი განაწყენდა. მას შემდეგ, რაც 1609 წელს ქართველებმა ქართლში შემოჭრილი ოსმალები ტაშისკართან დაამარცხეს, ქართლისა და კახეთის მეფეები, ლუარსაბი და თეიმურაზი, დიდი ძლევით ეახლნენ შაჰს. ამის გამო ქართლ-კახეთში დროებითი შვიდობა დამყარდა.

შაჰ-აბაზის ლაშქრობები კახეთში პირველი ლაშქრობა

ირანი და ოსმალეთი 1612 წელს დროებით დაზავდნენ, ამის შემდეგ შაჰ-აბაზმა ქართლისა და კახეთისთვის მოიცალა. მას არ აკმაყოფილებდა ვასალური დამოკიდებულება, განზრახული ჰქონდა მოსახლეობის მთლიანად გადასახლება და მათ ნაცვლად ირანიდან მუსლიმი თურქმანების ჩასახლება, ასევე, ირანისადმი უშუალოდ დაქვემდებარებული სახანოების შექმნა. 1612 წელს შაჰმა კახეთის მეფე თეიმურაზი და ქართლის მეფე ლუარსაბი მაზანდარანში სანადიროდ დაიბარა. მეფეები არ ეახლნენ, რაც ამკარა წინააღმდეგობასა და ამბოხს ნიშნავდა. 1613 წელს შაჰი დიდი ლაშქრით საქართველოსაკენ დაიძრა და განჯაში დაბანაკდა. კახეთის მეფე თეიმურაზ I-ს ერთგულების ნიშნად მძევლები მოსთხოვა. თეიმურაზმა შაჰთან დედა, ქეთევან დედოფალი, და მცირეწლოვანი ვაჟები, ლევანი და ალექსანდრე, გააგზავნა. მოგვიანებით შაჰმა თეიმურაზიც იხმო. მეფე არ ეახლა, აბას I კახეთზე წამოვიდა.

ირანის ლაშქარი კახეთში 1614 წლის მარტში ორი მხრიდან შეიჭრა და 50 დღის განმავლობაში მიწასთან

გაასწორა მთელი ქვეყანა. თეიმურაზი ბრძოლით იხევდა ქართლისაკენ. ქართლის მეფე ლუარსაბსაც არ ჰყავდა საკმარისი მეომარი. საბოლოოდ, ორივენი იმერეთში გადავიდნენ. ირანელებმა ხელთ იგდეს თორღას ციხეში გადახალული სამეფო განძი, მრავალი ტყვე და დიდძალი ქონება. მხოლოდ ერან-თიანეთიდან 30 ათასი ტყვე და 40 ათასი სული საქონელი წაიყვანეს. შაჰმა ალავერდის ტაძარი ციხესიმაგრედ აქცია და შიგ ირანული გარნიზონი ჩააყენა.

კახეთის მმართველად შაჰმა მუსლიმი კახელი ბატონიშვილი, ისა-ხანი (თეიმურაზ I-ის ბიძაშვილი), დანიშნა და ვექილად (მეთვალყურე-მრჩეველი) თავადი დავით ჯანდიერი მიუჩინა. მისის შუა რიცხვებში აბას I ლაშქრით ქართლში გადავიდა, გაამაგრა გორისა და სურამის ციხეები. შაჰმა იმერეთის მეფეს ლუარსაბ II-ისა და თეიმურაზ I-ის გაყვამა მოსთხოვა, მაგრამ უარი მიიღო, თუმცა მაინც მოახერხა ლუარსაბ II-ის ხელში ჩაგდება. კახეთისა და ქართლის საქმეების მოგვარების შემდეგ შაჰ-აბაზი ირანში დაბრუნდა.

მეორე ლაშქრობა

ოსმალეთის არმია 1615 წელს მეჭმედ-ფაშის მეთაურობით ირანის საზღვრებს მიადგა, ამით კახელებს იმედი მიეცათ და აჯანყდნენ. დავით ჯანდიერის ხელმძღვანელობით, აჯანყებულებმა განწყვიტეს ალავერდის ტაძარში ჩაყენებული ყოილბაშთა გარნიზონი და თეიმურაზი მოინციეს. თეიმურაზი ჩამოვიდა კახეთში და დაიწყო ყოილბაშთაგან კახეთის ციხეების განმენდა.

შაჰმა შეკრიბა ჯარი და ცნობილი სარდლის, ალი ყული-ხანის, მეთაურობით კახეთის დასასაჯელად გამოგზავნა. თეიმურაზმა ამჯერადაც მოახერხა მტრის დამარცხება. 1616 წელს აბას I პირადად ჩაუდგა სათავეში დამსჯელ ლაშქრობას. მას გადამწყვეტილი ჰქონდა მთლიანად მოეპოო კახეთის მოსახლეობა.

შაჰი ჯერ ქართლში შევიდა, თბილისში დადგა, ქართლის მმართველად ბაგრატ-ხანი (ბაგრატ VII) დაამტკიცა, შემდეგ კახეთში გადავიდა და ჯარი სხვადასხვა მხარეს შეუსია. იმავდროულად, შირვანის ბეგლარ-ბეგი იუსუფ-ხანი აღმოსავლეთიდან შეიჭრა კახეთში, ქ. ზაგესა და მის მიმდებარე მხარეებს შეუტია. თეიმურაზ I-ს არც ოსმალეთი დაეხმარა, ვერც ქართლის ფეოდალები მიეშველნენ და მეფე იძულებული გახდა კვლავ იმერეთში გადასულიყო. კახეთის მოსახლეობა უდიდეს გასაჭირში ჩაყვავდა, კახელები თავგანწირვით იგერიებდნენ მტერს ყველგან, ყველა სიმაგრესთან, ციხესა და ქალაქთან, მაგრამ მოწინააღმდეგის სიმრავლეს ვერ

აუდიოდნენ. კახელების ნაწილი ალაზანს გაღმა გავიდა. მათ მიწაყრილები ააგეს, რომლებსაც წყლით სავსე თხრილები შემოავლეს და თავდასაცავად გაამაგრეს. შაჰ-აბაზმა დიდი მსხვერპლის ფასად გადალახა ადიდებული ალაზანი და 20 დღის განმავლობაში უტყედა კახელების სიმაგრეებს. უთანასწორო ბრძოლაში კახელები დამარცხდნენ. ყიზილბაშები წვაგდნენ სოფლებს, დატყვევებულ მოსახლეობას ირანში ერეკებოდნენ. კახეთი ნანგრევებად იქცა, მოკლულთა რიცხვი რამდენიმე ათეული ათასი (დაახლოებით 70 ათასი) იყო, ხოლო ტყვედ წაყვანილთა რაოდენობა კი თითქმის 200 ათასს აღწევდა (170 ათასზე მეტი). შაჰმა კახეთში გარნიზონები დატოვა და თბილისზე გავლით 1616 წლის ზაფხულში ირანისაკენ გაემართა. კახელებს ბრძოლა არ შეუწყვეტიათ.

მესამე და მეოთხე ლაშქრობა

1616-1617 წლებში შაჰი კიდევ ორჯერ შემოიჭრა კახეთში, მოსპო და დაანგრია თურამ იყო დარჩენილი. ამ შემოსევებისას კახეთმა მოსახლეობის ორი მესამედი დაკარგა.

1616 წლის ბოლოს აბას I-მა კახეთში ისა-ხან ყორჩიბაშის მეთაურობით კვლავ გამოგზავნა დიდი ლაშქარი. ყიზილბაშები ქიზიყს შეესივნენ. ქართველები დამარცხდნენ. ირანელებმა ამჯერად 20 ათასი ტყვე წაიყვანეს. კახეთის მოსახლეობა არ წყვეტდა წინააღმდეგობას, ამიტომ 1617 წლის გაზაფხულზე აბას I-მა კვლავ დალაშქრა კახეთი. პირველი ბრძოლა ხორნაბუჯის ციხესთან გაიმართა. თავდაუზოგავი წინააღმდეგობის შემდეგ მეციხოვნეები იძულებული გახდნენ ციხე დაეთმოთ. მეომრებისა და მოსახლეობის ნაწილი ირანში გადასახლეს, ნაწილი კი ბაგრატი-ხანის თხოვნით ქართლში გადაიყვანეს. შაჰის ჯარებს დიდ წინააღმდეგობას უწევდა ქიზიყის მოსახლეობა. ბევრი მათგანი მტერს შეაკვდა, ხოლო რამდენიმე ათასი ტყვედ წაიყვანეს.

საბოლოოდ, კახეთი შაჰ-აბაზმა ორ ნაწილად გაყო: ივრის დასავლეთის მხარე ქართლის ხანს, ბაგრატს, ჩაბარა, აღმოსავლეთი კი განჯის მმართველს, ფეიქარ-ხანს, გადასცა. მოსახლეობისაგან დაცლილ კახეთში თურქმანების ჩამოსახლება დაიწყო. ამის შემდეგ შაჰი თბილისზე გავლით ირანში დაბრუნდა.

კახეთში შექმნილი მძიმე მდგომარეობით ისარგებლეს დაღესტნელმა ფეოდალებმაც და თავდასხმები გააძლიერეს, მათ კახეთიდან დიდძალი ქონება გაზიდეს დალიაყვანეს ტყვეებიც.

1614-1617 წლების უთანასწორო ბრძოლების შე-

დეგად, კახეთის ზოგი ქალაქი და სოფელი სრულიად განადგურდა. წყაროების მიხედვით, ბრძოლებში 100 ათასამდე კაცი დაიღუპა, 200 ათასამდე კი ტყვედ წაიყვანეს, რომლებიც ირანის სხვადასხვა პროვინციაში (ფერეიდანი, მაზანდარანი და სხვ.) ჩაასახლეს. შაჰ-აბაზ I-მა ამ ლაშქრობებით მაინც ვერ დაიმორჩილა ქართველი ხალხი. ბრძოლა კიდევ დიდხანს გაგრძელდა.

შაჰ-აბაზის შურისძიება

ირანის შაჰმა გაუტყებელი მეზრძოლი მეფე თეიმურაზისა და კახეთის მოსახლეობის წინააღმდეგობის დაძლევის შემდეგ თეიმურაზის ოჯახის წევრებზე იძია შური – დაასაჭურისა თეიმურაზის ვაჟები, რამაც იმსხვერპლა კიდევ ერთ-ერთი მათგანი. ხოლო დედამისი, ქეთევან დედოფალი, 1624 წელს საშინელი წამებით მოკლა.

ქართლის აჯანყება და თეიმურაზის გააფხვება ქართლ-კახეთში

ირანის წინააღმდეგ ბრძოლას ქართველები არ წყვეტდნენ, 1625 წელს ყიზილბაშთა დიდი არმია ყორჩიბა-ხანის სარდლობით მარტყოფის ველზე იდგა და კახეთის მოსახლეობის დასარბევად ემზადებოდა. ქართლი და კახეთი გიორგი სააკაძისა და დავით ჯანდიერის მეთაურობით აჯანყებისათვის მზად იყო. ქართველების გეგმის მიხედვით, აჯანყებულები დათქმულ დროზე მოულოდნელად უნდა დასხმოდნენ ირანელთა ბანაკს. გიორგი სააკაძემ და მისმა მზღებლებმა, რომელნიც ირანელთა ბანაკში იმყოფებოდნენ, მოულოდნელი დარტყმით ჯარის სარდლები დახოცეს. აჯანყებულებმა მარტყოფის ველზე დაამარცხეს ყიზილბაშების ჯარი და რამდენიმე დღეში მთლიანად განმინდეს მათგან ქართლი და კახეთი. ბრძოლა მთელ დღეს გაგრძელდა და გვიან ღამით აჯანყებულთა გამარჯვებით დამთავრდა. 30 ათასამდე ყიზილბაშიდან მხოლოდ სამი ათასმა უშველა თავს გაქცევით. ქართლისა და კახეთის მოსახლეობა ამჯერადაც ვადარაღს ამოწვევტას. შაჰ-აბაზის ბრძანებით მასთან მძევლად მყოფ გიორგი სააკაძის ვაჟს, პაატას, თავი მოჰკვეთეს.

ქართველები ირანის მიერ ქართლში დასმულ სვიმონ-ხანს არ ცნობდნენ, ქართლისა და კახეთის მეფე თეიმურაზი გახდა. შაჰ-აბაზმა იმავე წელს გამოგზავნა დამსჯელი ლაშქარი, მარაბდის ველზე ქართველები დამარცხდნენ, თუმცა პარტიზანულ ბრძოლებში დიდი დანაკარგი ნახა ყიზილბაშთა არმიამ და საბოლოოდ დამარცხებული აღმოჩნდა, მათი საერთო დანაკარგი

1625 წელს ირანის მთელი ჯარების თითქმის ნახევარს შეადგენდა. თურქი ისტორიკოსის იბრაჰიმ ფეჩევის მიხედვით: „შაჰს ორმოცი წლის განმავლობაში ასეთი ზარალი არ მოსვლია“.

თეიმურაზის დაპირისპირება ქართლის ფეოდალებთან

მეფე თეიმურაზი და გიორგი სააკაძე 1626 წელს ისევ ერთად იბრძოდნენ ყიზილბაშების წინააღმდეგ, გაათავისუფლეს ქართლისა და კახეთის ციხეების ნაწილი, მაგრამ გიორგი სააკაძის განდიდებამ გააღიზიანა დიდგვაროვანი თავადები, შუღლი ჩამოვარდა გიორგისა და თეიმურაზს შორისაც. შაჰ-აბაზის ისტორიკოსის, ისკანდერ მუმისის, ცნობით: „მოურავსა და თეიმურაზს შორის ერთმანეთისადმი შში გაჩნდა, ბოლოს იმაღლნენ და ერთმანეთს დაშორდნენ“. საქართველოს ისტორიის უმძიმესი ძმათამკვლელი ომი, რომელიც ბაზალეთის ტბასთან გაიმართა, თეიმურაზისა და მისი მომხრე თავადების გამარჯვებით დამთავრდა. გიორგი სააკაძე თავის მომხრეებთან ერთად ოსმალეთში გაიქცა. ამის შემდეგ თეიმურაზმა შიდა ქართლი დაიკავა. შაჰმა თეიმურაზი ქართლ-კახეთის გაერთიანებული სამეფოს მეფედ ცნო, მაგრამ ფორმალურად ქართლის გამგებლად შაჰის ერთგული, ქვემო ქართლში გამაგრებული სვიმონ-ხანი რჩებოდა.

თეიმურაზი და შაჰ-საფი

შაჰ-აბაზი 1629 წელს გარდაიცვალა, ირანის სამეფო ტახტზე ქართველი ხოსრო-მირზას დახმარებით სეფი I ავიდა, რომელიც თეიმურაზს შაჰის მიერ ქართლში დანიშნული მეფის, სვიმონ II-ის, მკვლელობას ედავებოდა. თეიმურაზი იძულებული გახდა სვიმონის მკვლელობაში ბრალდებული ზურაბ ერისთავისათვის, თავი მოეკეთა. ზურაბის თავი თეიმურაზმა შაჰ-სეფის გაუგზავნა და აცნობა, სვიმონის მკვლელობისათვის მოიკლავო. თეიმურაზმა შაჰის ნდობა დაიმსახურა. როგორც ფარსადან გორგიჯანიძე წერს, შაჰს ეს ამბავი მოსწონებია და „ქართლიცა და კახეთის ბატონს თეიმურაზს მოსცეს და ხალათი და რაყამი გამოუგზავნეს“.

იმავდროულად თეიმურაზმა იმერეთის მეფესთან დაახლოება დაიწყო, რადგან გიორგი სააკაძემ მის სანდობადმდგომ ქართლში იმერეთის მეფე გიორგის ძის, ალექსანდრეს, გამეფება სცადა. ამიტომ თეიმურაზმა თავისი დაქვერიებული ასული, დარეჯანი, იმავე ალექსანდრეს მიათხოვა, რომელმაც, თავის მხრივ, ამ ქორ-

წინებისათვის პირველ ცოლს, გურიელის ასულს, ცილი დასწამა და ისე გამორდა.

თეიმურაზ I ოფიციალურად თავს ირანის შაჰის ვასალად აღიარებდა, მაგრამ განაგრძობდა ბრძოლას სრული დამოუკიდებლობისათვის.

ირანის შაჰი, სეფი, ტახტზე ქართველი ბატონიშვილის, ყულის ჯარის უფროსისა და დედაქალაქ ისპაჰანის ტარულას (მოურავი), ხოსრო-მირზას, დახმარებით ავიდა. ეს დაჯგუფება უპირისპირდებოდა მანამდე დანიშნულ კიდევ ერთ ქართულ დაჯგუფებას, უნდილაძეების საგვარეულოს. ორივე მათგანს საკუთარი კანდიდატი ჰყავდა შაჰის ტახტზე. საბოლოოდ ხოსრომ და სეფიმ გაიმარჯვეს. უნდილაძეების პოზიციები შესუსტდა და მათ წინააღმდეგ რეპრესიები დაიწყო, ზოგი მოკლეს, ზოგი დააქვეითეს, შაჰმა დაუდ-ხან უნდილაძე მეფლისადანაც გააძევა. უნდილაძე იმ დროს განჯის ბეგლარ-ბეგი იყო. დაუდ-ხანი და თეიმურაზი ირანის წინააღმდეგ მოკავშირეები გახდნენ, მათ 1632 წელს აჯანყება მოაწყვეს, განჯა-ყარაბაღის მხარე დაარბიეს და არაქსის ჩრდილოეთის ტერიტორია ააოხრეს. ყარაბაღის მხარის დალაშქვრაში თეიმურაზთან ერთად მონაწილეობა მიიღეს ლევან დადიანმა ოდიშის ლაშქრით, ალექსანდრე ბატონიშვილიც იმერეთის ლაშქრითა და თავდა-ზანაურებმა მესხეთიდან.

დაუდ-ხან უნდილაძე შაჰ-სეფის მოწინააღმდეგეთა ჯგუფს ეკუთვნოდა, მაგრამ თეიმურაზის მხრიდან ეს შაჰის ვასალობის საწინააღმდეგო ნაბიჯი იყო. ვალერიან გაბაშვილის აზრით, თეიმურაზ I-ის ეს აჯანყება ირანის ბატონობისგან მთლიანად გაათავისუფლებას ისახავდა მიზნად.

განრისხებულმა შაჰ-სეფიმ თეიმურაზისაგან დაუდ-ხანის გაგზავნა მოითხოვა. არჩილის მოწმობით, თეიმურაზს დაუდ-ხანთან ხმალზე ფიცი ჰქონდა დადებული და გატეხა არ ინდომა:

„ყენმა მთხოვა ბევრითა წყალობა უსაზომითა, დასწყნარდი, მამეც დაუდ-ხან გაძელ ჩემითა ომითა, წყალობა გიყო მრავალი არ ხერხად შემამდგომითა ამაღ ვერა ვქენ, ვერ მივეც, რომ ხმალზედ მამენდო მითა“.

შაჰ-სეფიმ შური დაუდ-ხანის ოჯახზე იძია. სიკვდილით დაისაჯა შირაზის ბეგლარ-ბეგი იმამ ყული-ხან უნდილაძე და მისი შვილები. დაუდ-ხანის შვილები კი შაჰმა დაასაჭურისა. თვითონ დაუდ-ხანმა ოსმალეთს შეაფარა თავი. უნდილაძეების დასჯის შემდეგ შაჰ-სეფიმ არც თეიმურაზს აპატია მის წინააღმდეგ მოქმედება და 1632 წელს ქართლი თავის გამაგრდელ ხოსრო-მირზას,

სვიმონ I-ის ძმის, დაუდ-ხანის უკანონო შვილს მისცა. ხოსრო-მირზამ როსტომი დაირქვა და შაჰმა, როგორც ქართლის ტახტის კანონიერი მემკვიდრე, ისე გამოავაზნა საქართველოში. როსტომ-ხანი ირანის სპასალარ როსტომ სააკაძესთან ერთად ქართლისაკენ დაიძრა ყიზილბაშთა მრავალრიცხოვანი ჯარით. შაჰ-სუფი მას თან გამოაყოლა იმ დროს ირანში მყოფი ქართველი თავადები.

ოსმალეთთან, რუსეთსა და დასავლეთ ევროპასთან ურთიერთობა

1620-1624 წლებში, როდესაც ირანელ დამპყრობთა წინააღმდეგ გიორგი სააკაძის თაოსნობით აჯანყების მომზადება იგეგმებოდა, თეიმურაზი ოსმალეთისაგან ცდილობდა დახმარების მიღებას. 1618 და 1623 წლებში მან რუსეთსაც მიმართა, თუმცა ამ მცდელობებს შედეგი არ მოჰყოლია. 1622 წელს თეიმურაზმა რომის პაპთან დახმარების სათხოვნელად გააგზავნა ნიკოლოზ ჩოლოყაშვილი, რომელიც 1629 წელს მხოლოდ პაპის გამხმენვებელ ნერილით დაბრუნდა. შაჰ-აბაზის გეგმის ჩაშლისა და ირანთან ვასალური ურთიერთობის აღდგენის შემდეგაც თეიმურაზი აგრძელებდა საქართველოდან ირანის განდევნისათვის ბრძოლას. ამის გამო მას მიწერ-მოწერა ჰქონდა სულთან მურად IV-სთან (1623-1640 წწ), რომელიც უთანასწორო ბრძოლაში ჩაბმულ მეფეს გარკვეულ იმედს უსახავდა. 1630 წელს სულთნისაგან თეიმურაზმა იმედის მომცემი წერილი მიიღო: „...ჩემი ლოცვა და კეთილგანწყობა შენგანაა მიმართული... ჩემი საპატიო ხალათებიდან სიხარულის მომგვრელი ერთი ხალათი გინცალობეთ და გიბოძეთ, ... მთელი შენი ლაშქრითა და ხალხის გამოჩენილი პირებით მოემზადე და, თუ მაღალმა ალაჰმა ინება, როცა ჩემი ძლევამოსილი სახელგანთქმული სარდალი მაგ მხარისაკენ წამოვა, ხოლო საქართველოს ამირები მაგ მხარისაკენ დაიძრებიან, შენც სათანადო ადგილას მათ შეუერთდი... ძალმოსილებით შეუდექი საძაგელი ყიზილბაშის ჟღერას, ვაჟკაცურად, მამაცურად და გაბედულად გაისარჯე, ისლამის სარწმუნოებასდმი საკადრისი თავგამეტება და სიბეჯითე გამოიჩინე...“.

ამავე პერიოდში განიხილებოდა საქართველოსა და მეზობელი სამფლობელოების ხალხების გაერთიანებული ბრძოლის გეგმა ირანელთა წინააღმდეგ რუსეთისა და ოსმალეთის დახმარებით. მიუხედავად მცდელობებისა, გეგმას არ ეწერა განხორციელება – საქართველოსა და სომხეთს არ ჰქონდა საჭირო ძალა, ხოლო მათი დროებითი პოლიტიკური მოკავშირეები არ იყვნენ საიმედო.

თეიმურაზის გათვლები ძალების რეალური თანაფარდობიდან არ გამომდინარეობდა.

თეიმურაზი და როსტომ-ხანი

როსტომ-ხანი 1633 წელს ქართლისაკენ მოემართებოდა, მაშინ თეიმურაზი ცოლ-შვილით დიღომში იმყოფებოდა, მას ბარათიშვილების ერთგულების სრული იმედი ჰქონდა. როსტომმა შიკრიკს, როინ ფაველენიშვილს, წერილი გამოატანა, ქართლის თავადებს სწერდა, თქვენი სახვეწარი თხოვნა ყაენმა შეინყნარაო. წერილი განზრახ ჩაუგდეს ხელთ თეიმურაზს. ეს რომ ქართლის თავადებმა გაიგეს, ისინიც კი, ვისაც მისი ლაღატი არ უფიქრია, თეიმურაზთან შიშით ევლარ მივიდნენ. ამიტომ როცა თეიმურაზმა ყიზილბაშებთან საბრძოლველად ლაშქარი იხმო, იოთამ ამილახერის გარდა არავინ გამოცხადდა. ირანიდან ჩამოსულ როსტომმა პირველი თეიმურაზ მუხრანბატონის ძე, ნიკოლოზი, მიეგება, მათ სხვებმაც მიჰბაძეს. მოვლენები ისე სწრაფად განვითარდა, რომ თეიმურაზს ვერც იმერეთის მეფე და დადიანი დაეხმარნენ. როსტომისათვის ცნობილი გახდა, რომ თეიმურაზი წინააღმდეგობას ვერ გაუწევდა. იგი ტყვეობის საფურთხის წინაც კი აღმოჩნდა და 1633 წლის თებერვალში იმერეთში გადავიდა. როსტომმა ქართლი დაიჭირა, კახეთში სელიმ-ხანი დასვეს. არჩილი წერდა: „ქართლი როსტომ დაიჭირა და კახეთსა დასვეს სალიმ“.

როსტომის მეფობის დროს ქართლში შევიდოდა დამყარდა, მაგრამ მუსლიმი მეფის ყიზილბაშური წესებით მმართველობას ქართლის დიდებულების ნაწილი და თეიმურაზი ვერ ეგუებოდნენ. თეიმურაზმა რამდენჯერმე გაილაშქრა როსტომის წინააღმდეგ, მაგრამ, საბოლოოდ, დამარცხდა. ის კახეთში გადავიდა, საიდანაც გააძევა სელიმ-ხანი და 1634 წელს დაიკავა კახეთი. მას შემდეგ, რაც როსტომს ყიზილბაშთაგან სამხედრო ძალა წაშოშველა, თეიმურაზი მას დაუზავდა, თავისი ქალიშვილი, თინათინი, კი შაჰთან გააგზავნა. შაჰმა თეიმურაზი კვლავ კახეთის მეფედ ცნო. ამის მიუხედავად, მას ქართლელ თავადთა ერთი ჯგუფის მხარდაჭერით ქართლის ტახტისათვის ბრძოლა არ შეუწყვეტია. მაგრამ ყველა მისი გამოსვლა მარცხით დამთავრდა.

საბოლოოდ, როსტომისა და თეიმურაზის დაზავება ვერ მოხერხდა. 1648 წელს როსტომი ქართლისა და ყიზილბაშთა ჯარით კახეთს შეესია. თეიმურაზი ისევ დამარცხდა. ამ ბრძოლაში დაიღუპა მისი ვაჟი, დავითი. როსტომ-ხანმა თეიმურაზს იმერეთში გადასვლის საშუალება მისცა.

„ორმოცდაათწლიანი ბრძოლის მისათვის“

აპოლო ნლავი

თეიმურაზი როსტომთან მარცხის შემდეგაც განაგრძობდა მოკავშირეთა ძებნას იმერეთისა და ოდიშში. ირანსა და ოსმალეთს შორის 1639 წელს დადებული ზავის გამო მას ირანის წინააღმდეგ ოსმალეთის დახმარების იმედი გადაეწერა. მთელი ყურადღება რუსეთისაკენ მიმართა, სადაც მძევლად საკუთარი შვილიშვილი ერეკლეც კი გააგზავნა, მაგრამ რეალური დახმარება არც იქიდან ჩანდა.

1656 წელს როსტომს კახეთი ჩამოართვეს და სელიმ-ხანს გადასცეს. დაიწყო კახეთში თურქმანების ჩამოსახლება. ამან ადგილობრივი მოსახლეობის დიდი უკმაყოფილება გამოიწვია, მაგრამ შაჰმა კახეთში საეკლესიო ციხეების აგება ბრძანა, რომელთა გარნიზონებს უნდა დაეცვა თურქმენები ქართველთა თავდასხმებისაგან. 1659 წელს კახეთში სახალხო აჯანყებამ იფეთქა, რომლის მიზანი იყო კახეთის განმეხდა ჩამოსახლებული თურქმანებისაგან და ქვეყნის გათავისუფლება ირანელთა ბატონობისაგან. აჯანყებულებმა ამ მიზანს მიადნეს, მაგრამ აჯანყების საბოლოო მიზანი ირანელთა ბატონობის მოსპობა და მეფობის აღდგენა (თეიმურაზის იწვევდნენ ქართლ-კახეთის მეფედ) ვერ მოხერხდა.

1658 წელს როსტომ-ხანი გარდაიცვალა და ქართლის სამეფო ტახტზე ვახტანგ V შაჰ-ნავაზი ავიდა, 1660 წელს იმერეთის მეფე ალექსანდრე III-ის გარდაცვალების შემდეგ სკანდეს ციხეში თავშეფარებული ავადმყოფი თეიმურაზი უნუგეშო მდგომარეობაში ჩავარდა. მან კიდევ ერთხელ გაუგზავნა რუსეთის მეფეს თავისი ელჩი და დახმარება სთხოვა. იმავე წლის შუა ხანებში ვახტანგ V შაჰ-ნავაზი იმერეთში გადავიდა, სკანდე აიღო და თეიმურაზი თბილისში წამოიყვანა, საიდანაც შაჰ-ნავაზის ჩაგონებით ირანს გაემგზავრა. ირანში გამგზავრების წინ თავის ელჩს რუსეთში წერილი გაატანა, რომლითაც ერეკლე ბატონიშვილი ირანში ეახლებოდა და ხოვდა. 1661 წელს თეიმურაზი ბერად აღიკვეცა.

თეიმურაზის ჩასვლა შაჰ-აბაზ II-ს ესიამოვნა და ცდილობდა დაერწმუნებინა ის, რომ, თუ მისი შვილიშვილი, ერეკლე ბატონიშვილი, ირანში ეახლებოდა და შაჰის ყმობას აღიარებდა, მას კახეთს მისცემდა. ერეკლე ამ დროს თუშეთში იმყოფებოდა და ირანის წინააღმდეგ ხალხს რაზმავდა. თეიმურაზმა იშუამდგომლა, მაგრამ ერეკლე შაჰს არ ეახლა. განრისხებულმა შაჰმა შეურაცხყოფა მიაყენა შემონაზვნებულ მეფეს, მარხვაში სახსნილს ჭამა მოსთხოვა და რაკი წინააღ-

მდეგობას ნააწყდა, სახეში ღვინო შესახა. შემდეგ კი ასტრახადის ციხეში გამოამწყვდია, სადაც მრავალჭირგადახდილი მეფე 1663 წელს 74 წლის ასაკში გარდაიცვალა კიდევ. თეიმურაზის ნეშტი ქართველებმა სამშობლოში ჩამოსასვენეს და ალავერდის მონასტერში დაკრძალეს.

შემაჯავებია

თეიმურაზ მეფემ ნარუშქელი კვალი დატოვა ქართული მწერლობის ისტორიაში. მისი შემოქმედება როგორც უანრობრივად, ისე შინაარსობრივად, მრავალმხრივია. თეიმურაზმა ქართულ პოეზიაში დაამკვიდრა „გაბაასება“ და „ანბანთქება“, შემოიტანა საისტორიო ეპოსი და სხვ. მისი შემოქმედება მოიცავს სპარსულიდან ნათარგმნ და ორიგინალურ ნაწარმოებებს. ირანში ყოფნის დროს ყრმა თეიმურაზმა კარგად შეისწავლა სპარსული ენა. მას ეკუთვნის აღმოსავლურ სამყაროში ფართოდ გავრცელებული რომანტიკული სიუჟეტების – იუსუფისა და ზულეიხას, ლეილისა და მაჯნუნის, შამისა და ჯარვანას, ვარდისა და ბულბულის – გადამუშავებები. მკვლევართა აზრით, ეს შედარებით თავისუფალი გარდათქმაა, რომლებშიც თეიმურაზი გვევლინება სპარსული ენისა და ამ სამყაროს კულტურული გარემოს შესანიშნავ მცოდნედ. ირანის წინააღმდეგ მებრძოლი მეფე დიდად აფასებდა ამ ქვეყნის კულტურასა და მწერლობას. მისი პოემები, როგორც თავად ამბობს, „პირველ სპარსთაგან თქმულია... ქართულად გათარგმნულია“.

თეიმურაზის ორიგინალურ შემოქმედებაში განსაკუთრებული ადგილი უჭირავს „გაბაასების“ ჟანრში დაწერილ თხზულებებს, რომლებშიც ავტორი თავისი ტრაგიკული ცხოვრების უმძიმესი ეპიზოდების შესახებ მოგვითხრობს. საგანგებოდ უნდა აღინიშნოს თეიმურაზის „მაჯამა“. როგორც პოეტი მეფე წერს, „ლექსთა ღარიბთა, უცხოთა, რომელ არს გამოკრებილი... სპარსულად ჰქვიან მაჯამა, შეყრილად ითარგმანება“. თეიმურაზის „მაჯამა“ უმეტესად ომონიმური რითმის გამოყენებით დაწერილ ლექსთა კრებულია, რომლებშიც პოეტი გვიამბობს ამქვეყნიური მშვენიერების, თავისი სავალალო ბედის შესახებ და სხვ.

არჩილ I

კახეთის მეფე 1664-1675 წწ

(იხ. შესაბამისი სტატია „იმერეთის მეფეები“)

ერეკლე I

კახეთის მეფე 1703-1709 წწ,
ქართლის მეფე 1688-1703 წლებში
(იხ. შესაბამისი სტატია „ქართლის მეფეები“).

დავით II (იმამ ყული-ხანი)

კახეთის მეფე 1709-1722 წლებში. მამის, კახეთის მეფე ერეკლე I-ის, ირანში ყოფნის დროს დავით II მისი სახელით მართავდა კახეთს. 1703 წლამდე კახეთს შაჰის მიერ დანიშნული მუსლიმი ხანები განაგებდნენ. ამიტომ დავითის ერთ-ერთი მთავარი ამოცანა სამეფოში ქართული მმართველობის სისტემის აღდგენა იყო. ამას ის ნელ-ნელა საკმაოდ წარმატებით ახერხებდა. დავითის ნორმალური ურთიერთობა ჰქონდა ქართლის მმართველ ეპისკოპოსთან და ეს ზოგადად ორივე სამეფოსათვის კარგი იყო. კახეთის მთავარ პრობლემად ე.წ. ლეკიანობა ანუ დაღესტნელთა თვდასხმები რჩებოდა. მათ წინააღმდეგ ბრძოლა ძნელი იყო. 1706 წელს ლეკებმა კახეთის უკიდურესი აღმოსავლეთის რაიონების დაკავებაც კი შეძლეს. დავითი იძულებული გახდა რეზიდენცია თელავში გადაეტანა. თელავი უფრო დაცული იყო დაღესტნელთა თავდასხმებისაგან.

1709 წელს მამის, მეფე ერეკლე I-ის, გარდაცვალების შემდეგ დავითი ირანში დაიბარეს. დამკვიდრებული ტრადიციის თანახმად, მან ისლამი მიიღო, იმამ ყული-ხანად იწოდდა და კახეთის მეფედ დაინიშნა, თუმცა შაჰმა ის თავისთან დაიტოვა. კახეთს მისი სახელით უმცროსი ძმა, თეიმურაზი (მომავალი მეფე თეიმურაზ II), მართავდა. 1715 წელს კახეთში დაბრუნებულ დავითს მეტად მძიმე მდგომარეობა დახვდა. სამეფო ხელისუფლების დასუსტებასთან ერთად, მთავარ პრობლემად კვლავ „ლეკიანობა“ იყო. დაღესტნელთა თავდასხმები ქართლსაც მძიმე დღეში აგდებდა. ამიტომ სრულიად ბუნებრივი იყო, რომ 1719 წელს საფურცელში ქართლისად და კახეთის მეფეები ერთმანეთს შეხვდნენ და „ლეკიანობის“ წინააღმდეგ ბრძოლაზე შეთანხმდნენ. ერთი წლის შემდეგ, 1720 წელს, ქართლის მეწინავე სადროშოს ლაშქარი ერასტი ყაფლანიშვილის მეთაურობით კახეთში გადავიდა, რათა კახელებს ჭარ-ბელაქანში ლაშქრობაში დახმარებოდა. ეს ლაშქრობა დაღესტნელთა თავდასხმების აღსაკვეთად გადადგმული პირველი სერიოზული ნაბიჯი უნდა ყოფილიყო, მაგრამ კახეთის მეფე ლაშქრობის დაწყება ვერ გაბედა. ქართლის ჯარი იძულებული გახდა უკან გამობრუნებულიყო. ქართლისა და კახეთის მეფეებს

შორის ურთიერთობას ისიც ძაბავდა, რომ კახეთში იყო თავშეფარებული ვახტანგ VI-ის ერთ-ერთი მოწინააღმდეგე, შანშე ქსნის ერისთავი.

1722 წელს კახეთის მეფე დავით II (იმამ ყული-ხანი) გარდაიცვალა. ის ირანში, ქალაქ ყუმში დაკრძალეს.

კონსტანტინე II (მაჰმად ყული-ხანი)

კახეთის მეფე 1722-1732 წლებში. კონსტანტინე, საერაულოდ, ირანში დაიბადა და იქვე გაიზარდა. კახეთის მეფობა 1722 წელს, თავისი ძმის, დავით II-ის გარდაცვალების შემდეგ მიიღო. ამ დროს აღმოსავლეთ საქართველოში რთული ვითარება იყო. ქართლის მეფის, ვახტანგ VI-ის, რუსეთთან კავშირით განარისხებულმა ირანის შაჰმა კონსტანტინეს ქართლის დაკავება უბრძანა და ამ უკანასკნელმაც 1723 წელს თბილისი ყიზილბაშური გარნიზონის მხარდაჭერით, ლეკების დახმარებითა და ქართლის ზოგიერთი თავადის თანადგომით აიღო. თუმცა გამარჯვებით ვერ იხიერა, მოკლე ხანში ოსმალების ლაშქრობა დაიწყო და მათ თბილისი დაიკავეს. კონსტანტინე ტყვედ ჩავარდა. მალევე ტყვეობიდან გამოიპარა, კახეთში დაბრუნდა და ლეკებს დაუზავდა. მეფე მათ ოსმალთა წინააღმდეგ გამოყენებას ცდილობდა, მაგრამ არაფერი გამოვიდა და მცირე ხნით ფშავეში გაიხიზნა. ოსმალთა წინააღმდეგ საბრძოლველად კონსტანტინე ახლა ვახტანგ მეფის ძეს, ბაქარსაც, კი შეურიგდა. მოსკოვშიც გაგზავნა ელჩები დახმარების სათხოვნელად, მაგრამ უშედეგოდ. 1724 წელს გუფტუხსტან კონსტანტინემ ოსმალებს ბრძოლა გაუმართა, მაგრამ სასტიკად დამარცხდა. კონსტანტინე მძიმე დღეში ჩავარდა. ერთი მხრივ, ოსმალებს მტრობდა, მეორე მხრივ, მის სამეფოს დაღესტნელთა თავდასხმები აწოკებდა და ამას ის ვერაფერს უხერხებდა. კონსტანტინემ ლეკებთან მორიგეობა კიდევ ერთხელ სცადა და ამ უკანასკნელთა ქართლისაკენ სათარეშოდ გზა გაუხსნა. მაგრამ ეს დროებითი გამოსავალი გახლდათ. ამასობაში ნელ-ნელა ირანი კვლავ ძალას იკრებდა და კონსტანტინემ, საერაულოდ, ამჯერად ირანთან დაკავშირება გადაწყვიტა. ოსმალებს ეს არ გამოჰპარვიათ და მისი თავიდან მოშორება განიზრახეს. ოსმალები თითქოს დაუზავდნენ კახეთის მეფე კონსტანტინეს და აღმოსავლეთ საქართველოში მისულმა ახალციხის მმართველმა, იუსუფ-ფაშამ, შესვედრა შესთავაზა. კონსტანტინე თავს იკავებდა, ოსმალებს არ ენდობოდა, მაგრამ საბოლოოდ მაინც დაჰყვია თავისი მრჩევლის, ალავერდელი ეპისკოპოსის ნებას და

ოსმალებს ეახლა. მოლაპარაკება გაიმართა, თითქოს ყველაფერი კარგად მიდიოდა, მაგრამ გამომშვიდობებისას ოსმალებმა კონსტანტინე ლალატით მოკლეს. ასე დაასრულა სიცოცხლე 1732 წელს მაჰმად ყული-ხანად ნოდებულმა კონსტანტინე II-მ.

თეიმურაზ II

კახეთის გამგებელი 1709-1715 წლებში, კახეთის მეფე 1733-1744 წლებში. ქართლის მეფე 1744-1762 წლებში.
(იხ. შესაბამისი სტატია „ქართლის მეფეები“)

ერეკლე II

კახეთის მეფე 1744-1762 წლებში. ქართლ-კახეთის მეფე 1762-1798 წლებში.
(იხ. შესაბამისი სტატია „ქართლ-კახეთის მეფეები“)

ქართლ-კახეთის მეფეები

ერეკლე II

ქართლ-კახეთის მეფე 1762-1798 წლებში, კახეთის მეფე 1744-1762 წლებში.

ერეკლე II დაიბადა 1720 წლის 7 ნოემბერს, თელავში. ქართულ სამეფო ოჯახებს შორის ერეკლე II-ისა ყველაზე მრავალრიცხოვანია. მეფემ სამჯერ იქორწინა და შეეძინა 20-ზე მეტი შვილი. ერეკლე II-ის შვილების ზუსტი რაოდენობის დადგენა ჭირს, რადგან რამდენიმე მათგანი ადრეულ ასაკში გარდაიცვალა. გავრცელებული მოსაზრებით, მეფეს 24 შვილი ჰყავდა.

ერეკლე II-ის პირველი მეუღლე იყო ვახტანგ ორბელიანის ასული ქეთევანი. მათ შეეძინათ ვაჟი, ვახტანგი, რომელიც ტახტის მემკვიდრედ ითვლებოდა. თუმცა ის ახალგაზრდა გარდაიცვალა. ამავე ქორწინებაში ერეკლეს შეეძინა ასული, რუსუდანი და კიდევ ერთი შვილი, რომელიც ადრეულ ასაკში გარდაიცვალა და რომლის სახელიც უცნობია.

ვახუშტი ბატონიშვილი ერეკლე II-ის პირველი მეუღლის შესახებ განსხვავებულ ინფორმაციას გვანდის. მისი ცნობით, როდესაც ერეკლე ინდოეთში ნადირ-შაჰის ლაშქრობიდან სამშობლოში დაბრუნდა, „მოუგარეს ცოლად ასული ვახტანგ ყაფლანიშვილისა. გარნა მიზეზითა რითამე განუტევა იგი და მოიყვანა იმერეთიდან ასული ზაალ ფხვიძისა და იქორწინა მის თანა“.

რთულია დადგენა, რომელი ცნობაა სწორი. პირველი მეუღლის გარდაცვალების შემდეგ, 1745 წელს, ერეკლემ იქორწინა იმერეთის თავად ზაალ აბაშიძის ასულ ანაზე. 1749 წელს დედოფალი ანა გარდაიცვალა. ერეკლე II-ს ანა აბაშიძესთან შეეძინა ვაჟი, გიორგი (მომავალი ქართლ-კახეთის მეფე გიორგი XII) და ასული, თამარი.

ანას გარდაცვალების შემდეგ ერეკლე II-მ ცოლად შეირთო სამეგრელოს მთავრის, კაცია დადიანის, ასული – დედოქიანი. მათ ერთად შეეძინათ 19 შვილი, მათ შორის, ლევანი, იულიონი, ვახტანგი (ალმასხანი), თეიმურაზი (მომავალი კათალიკოს-პატრიარქი ანტონ II), მირიანი, ალექსანდრე, ფარნავაზი, ელენე, ანასტასია, ქეთევანი, თეკლა.

ერეკლე II-ის ყრობა და სიჭაბუკე

ერეკლე ბატონიშვილმა პირველი საბრძოლო ნათლობა 15 წლისამ მიიღო, როდესაც ლეკთა დამარბეული

რაზმების წინააღმდეგ ბრძოლაში უსარდლა ჯარს. ამ ბრძოლის შესახებ დანერვილებით მოგვითხრობს მემკვიდრე ომან ხერხეულიძე, მისი გადმოცემით, 1735 წელს, როდესაც ლეკებმა ქიზიყი დაარბიეს, „მაშინ იყო ძე მეფისა თეიმურაზისა ირაკლი წლისა 15-ის, რომელმან შემოიყარა სოფლებიდან ჯარი, ენია ნეიშნის მინდორში და ძლიერად შემოებნენ ლეკნი. გარნა თვით ესე ყრმა, ძე მეფისა თეიმურაზისა ირაკლი, მეორედ შევიდა შინა-გან ჯარსა ლეკისა და პირველად ამაღ მოკლა კაცი და ამის მხილველთა კახთა ერთპირად მიმართეს ყივილით და წინა წარიჭიკეს ჯარი ლეკისა, დაჰყარეს ტყვენი და საქონელი და მოსწყვიტეს უმრავლესნი და მოვიდა მაღაროს გამარჯვებული, რომლისათვის ფრიად მზიარულ იქმნენ კახნი, იხილეს რა სიმხნე და მამაცობა მემკვიდრისა თვისისა“. ამის შემდეგ, თავისი ხანგრძლივი მეფობის განმავლობაში, ერეკლე II-მ მრავალი ბრძოლა გადამიხადა და მისი ბრწყინვალე საბრძოლო ნიჭის წყალობით, ქართულმა ჯარმა ბევრი სახელოვანი გამარჯვება იხეიმა.

ირანის მმართველმა ნადირ-შაჰმა (1736-1747 წწ) თეიმურაზ II-ს მძევლებად მისი შვილები, ერეკლე და ქეთევანი მოსთხოვა. ნადირ-შაჰმა ერეკლე თავისთან იახლა, ხოლო ქეთევანი კი თავის ძმისწულს, ალი ყული-ხანს შერთო ცოლად.

ერეკლე ბატონიშვილი ნადირ-შაჰის კარზე 1737-1739 წლებში იმყოფებოდა და მონაწილეობა მიიღო ინდოეთში ლაშქრობაში, სადაც დიდი საბრძოლო გამოცდილება მიიღო. ამავე დროს, მომავალმა მეფემ ძირფესვიანად შეისწავლა ირანის იმპაზინდელი მდგომარეობა.

ერეკლე II-ის ნარმოცხული გარდაცვალება XVIII საუკუნის 40-50-იან წლებში

1744 წელს ნადირ-შაჰმა თეიმურაზს ქართლის ტახტის დაკავების უფლება დართო, ხოლო მის შვილს, ერეკლეს, კახეთის მეფობა უბოძა. 1745 წლის პირველ ოქტომბერს თეიმურაზ II, შაჰის ნებართვით, ქრისტიანული წესით სვეტიცხოვლის ტაძარში ქართლის მეფედ ეკურთხა. ამ პერიოდიდან აღმოსავლეთ საქართველოსათვის ახალი ხანა დაიწყო. 112-წლიანი პაუზის შემდეგ ქართლისა და კახეთის ტახტი ქრისტიანმა მეფეებმა, მამა-შვილმა თეიმურაზ II-მ და ერეკლე II-მ დაიკავეს.

მათი ურთიერთშეთანხმებული პოლიტიკის წყალობით, ორი სამეფო, ფაქტობრივად, გაერთიანდა.

1747 წელს თეიმურაზ II-ს ირანში გამგზავრება მოუწია. წასვლის წინ მან ქართლი ერეკლესა და აბდულაზიზს იესეს ძეს ჩააბარა, რათა მისი ირანში ყოფნის დროს შიდა უთანხმოება არ დაწყებულიყო. მიუხედავად ამისა, აბდულაზიზი ერეკლეს მაინც დაუპირისპირდა. მას თბილისის ირანული გარნიზონიც ემხრობოდა. კახეთის მეფემ შეძლო მონივრულად დაეხმარებინა.

ქართველი მეფეებისათვის კიდევ უფრო ხელსაყრელი მდგომარეობა შეიქმნა მას შემდეგ, რაც 1747 წელს შეთქმულებმა ნადირ-შაჰი მოკლეს. ნადირ-შაჰის გარდაცვალების შემდეგ ირანი ხანგრძლივად შინაომებშია მოიქცა, რამაც ქართლ-კახეთს ირანის პატრონობისაგან ერთავესოფლების შესაძლებლობა მისცა. 1748 წელს ერეკლე II-მ ირანს ხარკი უკანასკნელად გადაუხადა, 1749 წელს კი თბილისის ციხეებიდან ყიზილბაშთა გარნიზონი გააძევა და იქ ქართული ჯარი ჩააყენა.

ირანის დასუსტებას სომხეთისა და აზერბაიჯანის ტერიტორიაზე რამდენიმე დამოუკიდებელი სახანოს ჩამოყალიბება მოჰყვა. სახანოებს შორის პირველობისათვის ბრძოლა დაიწყო. ამ ბრძოლაში ქართლ-კახეთიც ჩაება. 1749 წელს ერევნის ხანმა ქართლ-კახეთის მეფეებს დახმარება სთხოვა ირანის ტახტის ერთ-ერთ მაძიებელ მაჰმად-ხანთან ბრძოლაში, რომელსაც ერევნის დაპყრობა სურდა. ქართველებმა ერეკლე II-ის სარდლობით მაჰმად-ხანი დაამარცხეს. ერევნისა და ნახჭევანის სახანოები ქართლ-კახეთის მოხარკეები გახდნენ. 1750 წელს ერეკლე II-მ ძლიერ ყარაბაღის ხანი დაამარცხა, შემდეგ კი განჯის სახანოც მოხარკედ გაიხადა.

განსაკუთრებით მნიშვნელოვანი იყო ირანის შაჰობის ერთ-ერთი პრეტენდენტის, აზატ-ხანის, დამარცხება. აზატ-ხანმა მიზნად დაისახა სამხრეთ კავკასიის აღმოსავლეთ ნაწილის დამორჩილება და ერევნის სახანოს შეუტია. სამხედრო ნიჭის წყალობით, ერეკლე II-მ სახელდახელოდ შეკრებილი ოთხიათასკაციანი ჯარით 1751 წლის ზაფხულში გამართულ ყირიმპოლის (ერევანთან ახლოს) ბრძოლაში აზატ-ხანის 18-ათასკაციანი არმია დაამარცხა. ამ გამარჯვების შემდეგ ქართველთა უპირატესობა რეგიონში ეჭვს აღარ იწვევდა.

ქართველმა მეფეებმა გარკვეული წარუმატებლობა ჭარ-ბელაქანის შემოსაერთებლად დაწყებულ ბრძოლაში განიცადეს. ქართველებისათვის მოულოდნელად, მათ დაუპირისპირდა შაჰის ხანი აჯი-ჩალაბი. აჯი-ჩალაბმა ორჯერ დაამარცხა ქართველი მეფეები, რის შედეგადაც ჭარ-ბელაქანის დაპყრობის გეგმა ჩაიშალა. საბოლოოდ, 1752 წელს, თულქითევსთან გამართულ ბრძოლაში

ერეკლე II-მ შეძლო ჯარი გაანადგურა.

ცალკეული წარმატების მიუხედავად, ქვეყნის მდგომარეობა მაინც მძიმე რჩებოდა, რისი მიზეზიც ე.წ. „ლეკიანობა“ გახლდათ.

XVI-XVIII საუკუნეებში დაღესტნელთა მცირე რაზმები ქართლ-კახეთს თავს ესხმოდნენ, ხალხს ატყვევებდნენ, საქონელსა და სურსათ-სანოვავს იტაცებდნენ. მათი მძარცველთა თავდასხმები განსაკუთრებით XVIII საუკუნის შუა ხანებში გახშირდა. მუდმივი ჯარის არარსებობის პირობებში, ლეკების აგრესიის აღკვეთა რთული იყო. წერილ-წერილი თავდასხმების პარალელურად, 1754-1755 წლებში გაძლიერებულმა ხუნძახის ბატონმა ნურსალ-ბეგმა საქართველოში ორი დიდი ლაშქრობა მოაწყო.

1754 წელს ნურსალ-ბეგი დიდი ჯარით შემოიჭრა აღმოსავლეთ საქართველოში, მტრის მრავალრიცხოვნობის მიუხედავად, მჭადიჯვართან ერეკლე II-ის მეთაურობით ქართველებმა ბრწყინვალე გამარჯვება მოიპოვეს.

მჭადიჯვართან მომხდარი ბრძოლიდან მალევე, 1755 წელს, ნურსალ-ბეგი 20-ათასკაციანი ჯარით კვლავ შემოიჭრა კახეთში. დაღესტნელებმა ყვარლის ციხე ალყაში მოაქციეს, სადაც მიმდებარე სოფლების მოსახლეობა აფარებდა თავს. ციხის აღება ვაჭანურად. ქართველი მეციხოვნეები დიდ წინააღმდეგობას უწევდნენ მტერს, თუმცა ალყაში მყოფთ ტყვია-წამალი შემოაკლდათ. ერეკლე II დიდ მნიშვნელობას ანიჭებდა ყვარლის ციხის დაცვას, რადგან მისი დაცვის შემთხვევაში, მთელი ალაზნის ველი დაღესტნელთა თარეშის ასპარეზი გახდებოდა. რადგან ჯარის მოპოვება დასრულებული არ იყო, მრავალრიცხოვან მტერთან პირისპირ ბრძოლა მიზანშეუწონელი ჩანდა. ერეკლემ ციხეში მშვენიერ ძალის გაგზავნა გადაწყვიტა. მეფემ მოხალისეებს ალყაში მყოფთა დახმარებისაკენ მოუწოდა. ვინც ამ საქმეს იკისრებდა, სათანადო ჯილდოსაც მიიღებდა – თავდაზნაურებს შესაფერის თანამდებობასა და მიწებს უწყალობებდა, ხოლო გლეხებს ყმობიდან გაათავისუფლებდა. ერეკლე II-ის წარგზავნილმა ორას ექვსმა მოხალისემ, რომელთა შორის უმრავლესობა გლეხი იყო, მოულოდნელი თავდასხმით ალყა გაარღვია და ციხეში დიდძალი ტყვია-წამალი შეიტანა. ამავდროულად, ერეკლემ ჭარის დასარბევად ცხენოსანი ჯარი გაგზავნა. ჭარებებმა ციხის ალყა მიატოვეს და თავიანთი სახლების დასაცავად წავიდნენ. ერეკლე II-ის მოხერხებულობის წყალობით, ნურსალ-ბეგი იძულებული გახდა ხელი აეღო საქართველოს დატოვებაზე და უკან გაბრუნებულიყო.

ამ მარცხის შემდეგ დაღესტნელებმა გარკვეული ხნით ხელი აიღეს დიდი ჯარით საქართველოს დალაშ-

ქერაზე, თუმცა მათი წვრილმანი ყაჩაღური თავდასხმები კვლავ გრძელდებოდა.

თეიმურაზ II-სა და ერეკლე II-ს ქვეყნის გაძლიერებაში რუსეთის ქრისტიანული სახელმწიფოს დახმარების იმედი ჰქონდათ. ამ მიზნით, 1761 წელს თეიმურაზ II მრავალრიცხოვანი ამალით რუსეთისაკენ გაემგზავრა. რუსეთის მთავრობას თეიმურაზი სესხის სახით ფულად დახმარებას სთხოვდა ჯარის რეორგანიზაციისათვის. მეფე იმედოვნებდა, რომ რუსეთის ხელისუფლება ქართველთა გვეგვით დაინტერესდებოდა: თეიმურაზ II და ერეკლე II გაძლიერებული ქართული ჯარით ლეკიანობის ალაგმვის შემდეგ ირანში შექრასა და იქ შაჰად რუსეთისათვის სასურველი პირის დასმას გეგმავდნენ. რუსეთი ქართველთა ინიციატივას არ გამოეხმაურა. 1762 წლის დასაწყისში თეიმურაზ II პეტერბურგში გარდაიცვალა. იგი აცხრახანნი ჩამოსვენეს და ვახტანგ VI-ის გვერდით დაკრძალეს.

ქართლისა და კახეთის ერთ სამეფოდ გაერთიანება

რუსეთში წარუმატებელი ელჩობის მოუხედავად, XVIII საუკუნის 60-იანი წლების დასაწყისში ერეკლე II-მ მნიშვნელოვან წარმატებას მიაღწია. თეიმურაზ II-ის გარდაცვალების შემდეგ ქართლი და კახეთი ერთ სამეფოდ გაერთიანდა. ერეკლე II-მ ტყვედ იგდო ირანის შაჰობის ერთ-ერთი პრეტენდენტი აზატ-ხანი და იმდროინდელ ირანის მმართველ ქერიმ-ხანს (ირანის მმართველი 1750-1779 წწ) გაუგზავნა. ამ აქტით მან ქერიმ-ხანის კეთილგანწყობა მოიპოვა. თავის მხრივ, ქერიმ-ხანმა სამხრეთ კავკასიის დაზოგადების ნაწილში ქართლ-კახეთის უპირატესობა ცნო. ირანის მმართველთან ერეკლეს ურთიერთობის შესახებ ომან ხერხეულიძე აღნიშნავს, რომ ქერიმ-ხანს აზატ-ხანის გაგზავნა ძალიან ეამა და მრავალი საჩუქარი გამოუგზავნა ერეკლეს. მანვე ერეკლეს ხანს მისწერა, რომ ერეკლესათვის ხარკი მიეცა და როგორც მორჩილების წესი იყო, ისე დამორჩილებოდა. მისწერა ასევე აზერბაიჯანის ყველა ხანს, დამორჩილებოდნენ ერეკლეს.

1765 წელს ქართლის თავადთა ნაწილმა ერეკლე II-ის წინააღმდეგ, რომელმაც მათი თვითნებობა მნიშვნელოვნად შეზღუდა, შეთქმულების მოწყობა სცადა. ისინი მეფის მოკვლასა და ტახტზე ვახტანგ VI-ის უკანონო შეილის, პაატა ბატონიშვილის, აყვანას აპირებდნენ. შეთქმულება გამჟღავნდა. შეთქმულების მეთაურები სასტიკად დასაჯეს. ამ მოვლენების შემდეგ ერეკლე II-ის ხელისუფლება კიდევ უფრო განმტკიცდა.

ერეკლე II-ის ღონისძიებები ქვეყნის ეკონომიკის განვითარებისათვის და რეფორმები სახელმწიფო მმართველობის მოდერნიზაციისათვის

ამ პერიოდთან მოყოლებული, ერეკლე II-მ მნიშვნელოვანი ნაბიჯები გადადგა ქვეყნის სოციალურ-ეკონომიკური განვითარებისათვის. საქმე ის იყო, რომ XVIII საუკუნის შუა ხანებში ქართლ-კახეთის სამეფო ჩამორჩენილი ფეოდალური სახელმწიფო გახლდათ. ფორმალურად მეფის შეუზღუდავი ძალაუფლება სინამდვილეში ძალიან სუსტი იყო, რადგან მისი ხელისუფლება დიდ სათავადოებს ეფუძნებოდა. მეფის ცენტრალური ხელისუფლების გაძლიერების გარდა, გადასაჭრელი იყო „ლეკიანობის“ საკითხიც. პრობლემების მოსაგვარებლად ერეკლე II-ს ძლიერი სამხედრო ძალა სჭირებოდა. ფეოდალური ლაშქარი, როგორც სათავადოთა სისტემის პირში, ამ ამოცანებისათვის გამოუსადეგარი იყო. რეგულარული ჯარის შექმნა დიდ ფინანსებს მოითხოვდა. „ოსმალბოხის“ (1724-1735 წწ) და „ეჩიზლბაშობის“ (1735-1747 წწ) გამო კი ქვეყნის ეკონომიკა თითქმის მთლიანად მოიშალა. ქართლ-კახეთის სამეფო კარმა მდგომარეობის გამოსწორება საგარეო დახმარების მიღებით სცადა, მაგრამ რუსეთში გაგზავნილმა ელჩობამ შედეგი ვერ გამოიღო. ერეკლე II-ისათვის ცხადი გახდა, რომ ქვეყნის მძიმე მდგომარეობიდან გამოყვანისა და სტაბილურობის შენარჩუნებისათვის საჭირო იყო მყარი ფინანსური ბაზის შექმნა მზინაგანი რესურსების მობილიზების ხარჯზე. ეკონომიკური მდგომარეობის გამოსასწორებლად სამეფო კარმა ვაჭრობა-მრეწველობის განვითარების არა თუ სახელმწიფო კონტროლზე აყვანა, არამედ ამ სფეროს წარმმართველ ძალად გახდომა გადაწყვიტა. უპირველესად, ერეკლე II-მ ვაჭრობის განვითარებისათვის დაიწყო ზრუნვა. ამ მიზნით, 1751 წელს რუსეთთან დამაკავშირებელი გზა გახსნა და საბაჟო სისტემა მოაწესრიგა.

მეფე ასევე ზრუნავდა სავაჭრო გზების კეთილმოწყობისა და უსაფრთხოებისათვის. მან ირანის სხვადასხვა პროვინციაში გაფანტულ სოფებ ვაჭრებს საქართველოში გადმოსახლებისაკენ მოუწონა და დიდი პრივილეგიები მიანიჭა. ამასთანავე, ერეკლე II-მ დაარღვია ფეოდალური კონსერვატიულობა და ვაჭრები, რომლებსაც დიდი კაპიტალი ჰქონდათ, თავადთა და აზნაურთა რანგში აიყვანა. ამასთანავე, ის ხშირად თანამდებობაზე დანიშვნის დროს უპირატესობას ანიჭებდა არა პიროვნების წარმომავლობას, არამედ მის პროფესიონალიზმს.

სამეფო კარის ამ ნაბიჯებმა შედეგი მალე გამოიღო.

გაფართოვდა როგორც სამინაო, ისე საგარეო ვაჭრობა. ერეკლე II-ის ქვეშევრდომმა ვაჭრებმა რუსეთ-ირანის საქონელბრუნვაში მთავარი ადგილი დაიკავეს. ვაჭრობის განვითარების შედეგად, თბილისისა და სხვა ქალაქების მოსახლეობა გაიზარდა. სავაჭრო გზებზე წარმოიქმნა ახალი ქალაქები: ანანური, დუშეთი, სიღნაღი და ახალგორი. საბაჟო გადასახადების სახით კი სახელმწიფო საკმაოდ დიდ შემოსავალს იღებდა. ერეკლე II ხელისუფლების განვითარებასაც უწყობდა ხელს. თბილისში სავაჭრო-სახელოსნო დუქნების რაოდენობა ხუთასს აჭარბებდა. პარალელურად, სამეფო ხელისუფლებამ მრეწველობის განვითარებისათვის დაიწყო ზრუნვა. ვინაიდან ქვეყანაში არ არსებობდა დიდი კერძო საწარმოების შექმნის ეკონომიკური გარემო, სახელმწიფო შემოსავლების გაზარდვლად ერეკლე II-მ სახელმწიფო საწარმოების შექმნა დაიწყო. განსაკუთრებული ყურადღება მიაქცია სამთამადნო მრეწველობას.

1763 წელს აშენდა ახტალის ვერცხლისა და დამბლულის სპილენძის სადნობი ქარხნები, ხოლო 1770 წელს მწყობრში ჩადგა ალავერდისა და შამბლულის სპილენძის სადნობი ქარხნები. ამ საწარმოებში 2000-მდე ადამიანი იყო დასაქმებული. საწარმოებიდან მიღებული შემოსავალი სახელმწიფო ბიუჯეტის მნიშვნელოვან ნაწილს შეადგენდა. სამეფო ხელისუფლების ინიციატივით, ქვეყანაში სხვა ფაბრიკა-ქარხნებიც აშენდა: ზარბაზნებისა და ყუმბარების დამამზადებელი, თოფისწამლის, ჭურჭლეულის, მარილსახდელი, ზეთსახდელი, მინის, საპნის, აგურის ქარხნები, საფეიქრო საწარმოები და სხვ. განახლდა და გადაიარაღდა ზარაფხანა, სტამბა. ამ საწარმოებში დაქირავებული შრომა გამოიყენებოდა და სახელმწიფო მათ კერძო პირებზე იჯარით გასცემდა.

ერეკლე II-მ სამონეტო რეფორმაც გაატარა. ამ დროისათვის თბილისის ზარაფხანა საბოლოოდ გათავისუფლდა ირანის დაქვემდებარებისაგან. ერეკლე II დიდი რაოდენობით ჭრიდა მალალი ხარისხის ვერცხლის მონეტებს: „სირმა ვერცხლს“ (რაც სიტყვა-სიტყვით „მწმინდა ვერცხლს“, „სუფთა ვერცხლს“ ნიშნავს. ნომინალი: 1,5 „სირმა-აბაზი“, „სირმა-აბაზი“, 0,5 „სირმა-აბაზი“ და „სირმა-შაური“), რომლებიც საქართველოს გარეთაც, სომხეთისა და აზერბაიჯანის ტერიტორიაზე მიმოიქცეოდა. ხურდა ფულად ასევე იჭრებოდა სპილენძის მონეტები.

მეფო სოფლის მეურნეობის განვითარებაზეც ზრუნავდა. მოშენდა გაუქაცრილებელი სოფლები. გამჟავდათ სარწყავი არხები. მოსახლეობის უსაფრთხოების უზრუნველსაყოფად განახლდა და აშენდა ასეულობით ციხესიმაგრე.

სამეფო ხელისუფლება დიდ ყურადღებას უთმობდა გლეხთა მდგომარეობის გაუმჯობესებას. ერეკლე II-მ სათავადოების კარჩაკეტილი ზღუდეები დაარღვია და ბატონისა და ყმის ურთიერთობაში უშუალოდ ჩაერია. მეფე, ერთი მხრივ, კრძალავდა გლეხთა ურპობას – „ყაზახობას“, მეორე მხრივ კი, მებატონეებს, საკუთარი ყმის გაქცევის შემთხვევაში, პასუხისმგებლობას აკისრებდა. ამ მიმართულებით მნიშვნელოვანი იყო საკანონმდებლო ინიციატივები. 1765 წლის კანონით, ტყვეობიდან თავდახსნილი გლეხებს თავისუფლება ენიჭებოდათ. 1770 წლის ბრძანებით კი, ერეკლე II-მ ყმათა უმინოდ გაყიდვა აკრძალა. ყოველივე ეს ხელს უწყობდა ინტენსიური მერეწეობის განვითარებას.

გატარებული ღონისძიებების შედეგად, ქვეყნის ეკონომიკა აღმავლობის გზაზე დადგა. XVIII საუკუნის 70-იანი წლებიდან გაიზარდა სახელმწიფო შემოსავლები, რამაც ერეკლე II-ს მმართველობის მოდერნიზაციისათვის რეფორმების გატარების საშუალება მისცა.

მეფემ საღრმოთა სარდლებს აღწერის ჩატარების ერთპიროვნული უფლება ჩამოართვა და ცენტრალური ხელისუფლების მოხელეებს, მდივან-ლამქარნივებს, გადასცა. ცენტრალიზებული გახდა საგადასახადო სისტემა. ამიერიდან სახელმწიფო გადასახადებს არა ადგილობრივი თავადები, არამედ მეფის მოხელეები კრებდნენ. ამ ღონისძიებით თავადებს საგადასახადო იმუნიტეტი ჩამოერთვათ.

მნიშვნელოვანი იყო სამხედრო რეფორმა. 1770-იანი წლების დასაწყისში საარტილერიო შენაერთი შეიქმნა, რომელიც პროფესიონალი არტილერისტებით იყო დაკომპლექტებული. დანესდა ახალი სამხედრო თანამდებობები: კაპრალი, სერჟანტი, ოფიცერი, კაპიტანი, მაიორი, პოლკოვნიკი, გენერალი და ფელდცეხმეისტერი. ერეკლე II-ის ბრძანებით, 1774 წელს ჩამოყალიბდა რეგულარული ჯარის ნაირსახეობა – „მორიგე ჯარი“. ქართლ-კახეთში მცხოვრები ყველა მამაკაცი ვალდებული იყო წელიწადში ერთი თვე „მორიგე ჯარში“ ემსახურა. ამ ღონისძიების შედეგად, 5-ათასკაციანი ჯარი შეიქმნა, რომლის წყალმობითაც ლეკთა თარეში თითქმის შეწყდა.

ერეკლე II-ის გატარებული ღონისძიებებიდან მნიშვნელოვანი იყო სასამართლო რეფორმა. ქვეყანაში დაახლოებით ათჯერ გაიზარდა მოსამართლე-მდივანბეგთა რაოდენობა, რის შედეგადაც თავადებს სასამართლო იმუნიტეტი ჩამოერთვათ.

რეფორმა გატარდა ადმინისტრაციულ მმართველობაშიც. 1743 წელს თეიმურაზ II-მ და ერეკლე II-მ გააუქმეს არაგვის საერისთავო. 1777 წელს ერეკლე II-მ გააუქმა ქსნის საერისთავო. ასევე გაუქმდა ყაზახისა

და ბორჩალოს სახანოები. ამ ტერიტორიებს მეფის მოურავები განაგებდნენ. ქვეყნის მთელი ტერიტორიის ადმინისტრირებას მეფის მოხელეები ახორციელებდნენ. რუსეთის სახელმწიფოს მმართველობის მიბაძვით, ვიცე-კანცლერის, სენატორის, გუბერნატორისა და სხვა თანამდებობები დაარსდა. სახელმწიფო მმართველობა ცენტრალიზებულ რგოლებად – სამხედრო, სახელმწიფო შემოსავლების, შინაგან საქმეთა და საგარეო საქმეთა უწყებებად დაიყო.

ერთი სიტყვით, ერეკლე მეფის გატარებულმა რეფორმებმა მნიშვნელოვნად გააძლიერა სამეფო ხელისუფლება და რეფორმების უმეტესობა ძირითადად ეფუძნებოდა ევროპულ პრაქტიკას. როგორც 1784-1787 წლებში ქართლ-კახეთის სამეფოში მყოფი რუსი მოხელე ბურნაშოვი გადმოგვცემს: „ერეკლე მეფე ისე არაფრისა-კენ მისისაფაჟოდა, როგორც თავის ხალხის ევროპულად გარდაქმნისაკენ“.

ქვეყნის სრული მოდერნიზაციისა და ჩამორჩენილი ფეოდალური სახელმწიფოებრივი წყობის აღმოსაფხვრელად საჭირო იყო რეფორმების გაგრძელება, თუმცა სამინაო გართულებისა და საგარეო მტრის შემოსევების პირობებში, ეს ხშირად შეუძლებელი ხდებოდა.

ერეკლე II სათანადო ყურადღებას უთმობდა ქართული კულტურის განვითარებას. XVIII საუკუნის მეორე ნახევარში ქართული კულტურა თანდათანობით აღმოსავლური კულტურის გავლენას თავს აღწევდა და ევროპულ მიღწევებს ითვისებდა. ქართლ-კახეთში ფუნქციონირება დაიწყო სახელმწიფო სკოლებმა – 1756 წელს თბილისში, ხოლო 1782 წელს თელავში ფილოსოფიის სემინარიები დაარსდა. ამ სასწავლებელთა პროგრამა რუსული სასწავლებლებიდან იყო გადმოტანილი. თბილისისა და თელავის სემინარიებს რექტორები განაგებდნენ. მათ ხელფასი ხაზინიდან ეძლეოდათ. სემინარიებში სწავლება ლექციურ ხასიათს ატარებდა. მოსწავლეები ლექციებს ისმენდნენ, ხოლო პედაგოგები მათ ცოდნას გამოცდების გზით ამოწმებდნენ.

1749 წელს აღდგა ქართული სტამბა, რომელიც 1780-1782 წლებში საფუძვლიანად გადაიარღვდა. თბილისის სტამბაში ათასობით წიგნი იბეჭდებოდა.

XVIII საუკუნის მინურულს ქართლ-კახეთის სამეფოში პროფესიული ქართული თეატრი დაარსდა. გიორგი ავალიშვილის ხელმძღვანელობით სამეფო კარზე თეატრალური წარმოდგენები იმართებოდა. თელავსა და თბილისში თეატრალურ წარმოდგენებს ასევე მართავდა არტილერის მაიორი გაბრიელი. მათ გარდა, იმდროინდელი მსახიობებიდან ცნობილია ქეშიშ-დარდიმანდად ნოდებული იოსებ ამირიძე და მაჩაბელა. XVIII საუკუნის

მინურულს ქართული დრამატურგიაც განვითარდა. განვითარდა კულტურის სხვა დარგებიც.

მიღწეული სამხედრო წარმატებების წყალობით, ერეკლე II-ის ავტორიტეტი გაიზარდა როგორც ახლო აღმოსავლეთში, ისე ევროპაში. 1755 წელს ფრანგი კომერსანტის, პეისონელის, გერმანულ ენაზე გამოცემული წიგნით ერეკლე II მთელმა ევროპამ გაიცნო. პეისონელის სიტყვით, ერეკლე II „პირველი და ყველაზე უფრო ძლევა-მოსილი პირივინება იყო სპარსეთსა და საქართველოში“. ცნობილი გერმანელი მწერალი გოტჰოლდ ფერაიმ ლესინგი, რომელიც ერეკლეს „აღმოსავლეთის დიდ გმირს“ უწოდებს, თავის ერთ-ერთ დრამაში აღნიშნავდა, რომ სახელის მოხვეჭაზე მეოცნებე გერმანელი მხედრები თავიანთი ქვეყნიდან გაპარვას აპირებდნენ, რათა პრინც ერეკლეს ხელმძღვანელობით მიეღოთ ბრძოლებში მონაწილეობა. ერეკლეს შესახებ წერდნენ იმდროინდელ ევროპულ ჟურნალ-გაზეთებში. ევროპაში ხმა დაირხა, რომ თითქოს ერეკლემ მთელი სპარსეთი დაიპყრო და თურქეთში შესაჭრელად ემზადებოდა. მოგვიანებით, XVIII საუკუნის ბოლო პერიოდში, ევროპელი ავტორები ერეკლეს II-ის შესახებ წერდნენ, რომ თითქოს მეფემ ევროპაში იმოგზაურა და განათლებაც იქ მიიღო. როგორც ჩანს, ერეკლე მეფის სამხედრო წარმატება და მის მიერ გატარებული რეფორმები, რომლებიც მიზნად ისახავდა ქვეყნის ევროპიზაციას, ევროპელი ავტორების ფანტაზიისათვის ტონის მიმცემად იქცა. ბუნებრივია, ცნობები გაზვიადებული იყო და ხშირად რეალობას არ ასახავდა, თუმცა საინტერესოა თვით ის, თუ რა დამოკიდებულება ჰქონდათ ევროპელებს აღმოსავლეთში მდებარე პატარა ქვეყნის ქრისტიანი მეფის მიმართ, რომელიც თავისი მცირე ძალებით პრაქტიკულად მარტო უპირისპირდებოდა დამპყრობლებს.

ასპინძის ბრძოლა

1768 წელს რუსეთ-ოსმალეთის ომი დაიწყო. რუსეთის მთავრობა მიზნად ისახავდა შავი ზღვის სანაპიროს დაპყრობასა და იქ თავისუფალი ნაოსნობის უფლების მოპოვებას. იმპერატორმა ეკატერინე II-მ რელიგიური მოტივით შენიღბა თავისი რეალური ზრახვები და ბალკანეთისა და კავკასიის ქრისტიან მოსახლეობას ოსმალეთის წინააღმდეგ ბრძოლისაკენ მოუწოდა. რუსეთის მთავრობას ქართლ-კახეთისა და იმერეთის სამეფოების ომში ჩაბმით ოსმალთა ჯარის ნაწილის კავკასიაში დაკავება სურდა. ამით რუსეთს მთავარ ფრონტზე ბრძოლა გაუადვილდებოდა. ოსმალეთის წინააღმდეგ ომის დაწყებაზე სოლომონ I-მა თანხმობა განაცხადა.

მას იმედი ჰქონდა, რომ რუსეთის ჯარის დახმარებით ტერიტორიებს დაიბრუნებდა და ოსმალებს ქვეყნიდან საბოლოოდ გააძევებდა. რუსეთის მთავრობის წარმომადგენლებთან მოლაპარაკების შემდეგ, ომში მონაწილეობაზე ერეკლე II-ც დათანხმდა, მხოლოდ იმ პირობით, თუ რუსეთი საქართველოში გარკვეული რაოდენობის ჯარს გამოგზავნიდა. ერეკლე II რუსეთის ჯარის დახმარებით ოსმალების მიერ მიტაცებული სამცხე-საათაბაგოს დაბრუნებას, ლეკთა თარეშის აღკვეთასა და ქარ-ბელაქანის დამორჩილებას ვარაუდობდა.

1769 წლის აგვისტოში საქართველოში შემოვიდა რუსეთის მცირერიცხოვანი სამხედრო კორპუსი გენერალ ტოტლებენის მეთაურობით. ერეკლე II ტოტლებენს მთიულეთში შეხვდა. მასთან მოლაპარაკების დროს ქართველმა მეფემ რუსეთის დამხმარე ჯარის ხუთი ათასამდე გაზრდა მოითხოვა. 1770 წლის დასანყისისათვის საქართველოში რუსული ჯარის რაოდენობა უკვე 1200 მეგრძოლს აღემატებოდა. ამავე დროს, მოზდოკიდან საქართველოსაკენ გამომართა ორი ათასზე მეტი ჯარისკაცი. ერეკლე II დაარწმუნდა, რომ რუსეთის მთავრობა საქართველოში ჯარს მართლაც გზავნიდა და გაბედული სამხედრო გეგმა წარადგინა: რუსეთ-საქართველოს გაერთიანებულ ძალებს იერიში უნდა მიეჭრათ ქალაქ ახალციხეზე. საფუძვლს დაკავების შემდეგ კი იმერეთში მდგარი ოსმალთა გარნიზონები უნდა გაენადგურებინათ. ტოტლებენმა ეს გეგმა მიიღო. 1770 წლის აპრილის შუა რიცხვებში ერეკლე II 7000 კაცითა და 3 ზარბაზნით, ხოლო ტოტლებენი რამდენიმე ასეული ჯარისკაცითა და არტილერიით ბორჯომის ხეობით ახალციხისაკენ გაემართნენ. ქართველთა და რუსთა ჯარები აწყურის ციხეს მიადგნენ. მისი ალების შემდეგ მოკავშირეებს ახალციხისათვის უნდა შეეტიათ. მოულოდნელად გენერალმა ტოტლებენმა ბრძოლის ველი მიატოვა და თავის ჯართან ერთად უკან გაბრუნდა. მომხდარის მიუხედავად, ერეკლემ წინსვლა განაგრძო და 20 აპრილს ასპინძასთან გამართულ ბრძოლაში ოსმალთა 8-ათასკაციანი კორპუსი გაანადგურა. ერეკლე II ქალაქი პირადად სარდლობდა. მან თავისი ხელით მოკლა ლეკთა სახელგანთქმული ბელადი მალა ჩალა (კოხტა ბელადი). ქართველებმა გამარჯვებით ვერ ისარგებლეს, რადგან ქართლში მისული ტოტლებენი მეფის სანინაოდმდეგო საქმიანობას ეწეოდა. ერეკლე სასწრაფოდ თბილისში დაბრუნდა, ტოტლებენი კი იმერეთში გადავიდა.

ტოტლებენის იმერეთში გადასვლის დროს სოლომონ I-ს საკუთარი ძალებით უკვე აღებული ჰქონდა ცუცხვათისა და შორაპნის ციხეები. იმერეთის მეფემ რუსეთის

ჯართან ერთად ბაღდათისა და ქუთაისის ციხეებიც გაათავისუფლა. თუმცა მალე ტოტლებენსა და სოლომონ I-ს შორის ურთიერთობა გამწვავდა. გენერალმა ამჯერად ფოთის ციხის აღება გადაწყვიტა, მაგრამ ვერ მოახერხა. ამის შემდეგ იმპერატორმა ტოტლებენი რუსეთში გაიწვია, ხოლო მის ნაცვლად გენერალი სუხოტინი დანიშნა. ინსტრუქციის მიხედვით, სუხოტინს რეგულარული სამხედრო ოპერაციების წარმოება ეკრძალებოდა. მის მთავარ ამოცანად კვლავ ოსმალთა წინააღმდეგ ქართველთა ძალებით მოქმედება რჩებოდა. სუხოტინმა ერეკლე II-ის გეგმა ახალციხის აღების თაობაზე არ გაითვალისწინა და ფოთის ციხის გარემოცვა განაგრძო. 1772 წლის გაზაფხულზე კი რუსეთის მთავრობამ ჯარები უკან გაიწვია. ქართველი მეფეები ბრძოლას მაინც განაგრძობდნენ. 1771 წლის ოქტომბერში ერეკლე II-მ ხერთვისის ციხე აიღო. 1773 წელს ერეკლემ და სოლომონმა ერთობლივი ძალებით ჯავახეთის მიმართულებით გაილაშქრეს. ქართველები ყარსისაკენ მიიწევდნენ და არტანამდე მიაღწიეს, თუმცა სოლომონ I-ის ავადმყოფობის გამო უკან დაბრუნება მოუწიათ.

რუსეთის არასაიმედო პარტნიორობის მიუხედავად, ერეკლე II-მ 1772 წელს პეტერბურგში საგანგებო ელჩობა გაგზავნა კათალიკოს ანტონ I-ისა და ლევან ბატონიშვილის მეთაურობით. ერეკლე II იმპერატორისაგან რუსეთის მფარველობაში მიღებას, სამხედრო და ფულად დახმარებას, ამასთან, რუსეთ-ოსმალეთის ზავის დადების დროს სამცხე-საათაბაგოს საკითხის გათვალისწინებას ითხოვდა. ერეკლე II-ის წინადადებას რუსეთის მთავრობამ უარით უპასუხა. 1774 წელს ოსმალეთთან დადებულ ქუჩუქ-კაინარჯის საზავო ხელშეკრულებაში ერეკლე II-ის ინტერესი არ გაითვალისწინეს. მასში მხოლოდ დასავლეთ საქართველოს საკითხი იყო დაყენებული. რუსეთის მთავრობა აღიარებდა დასავლეთ საქართველოზე ოსმალთა გავლენას, თუმცა ოსმალეთი ხელს იღებდა იმერეთიდან ტყვეებისა და ხარკის მოთხოვნაზე. აღსანიშნავია, რომ სოლომონ I-ს ოსმალეთის მხრიდან ყველა ეს დამოკიდებულება ჰქონდა მოპოვებული თავისი შეურიგებელი ბრძოლის შედეგად.

ეპიკლე II-ის მოღვაწეობა XVIII საუკუნის 80-იან წლებსა და 90-იანი წლების დამდეგს (გეოგრაფიკის ტრაქტატი)

ქართლ-კახეთის სამეფომ რუსეთის მხარეს ომში მონაწილეობიდან სარგებელი ვერ მიიღო. პირიქით, მატერიალურად დაზარალდა და ოსმალეთი გადაიმტერა. მოკავშირისაგან მიტოვებულმა ერეკლე II-მ 1770-იანი

ნლების ბოლოს გართულებული ურთიერთობის სტაბილიზება შეძლო. 1776 წელს მან ოსმალეთთან შეთანხმებას მიაღწია, ხოლო 1778 წელს ამ შეთანხმებამ ოფიციალური სახე მიიღო.

XVIII საუკუნის 70-იანი წლების ბოლოს, მას შემდეგ, რაც ერეკლე II-მ დიპლომატიური ნაბიჯებით ოსმალეთთან ურთიერთობის მოგვარება მოახერხა, ქართლ-კახეთის მდგომარეობა მნიშვნელოვნად გაუმჯობესდა. საფრთხე არც ირანის მხრიდან იგრძნობოდა, რადგან იქ შიდა არეულობა დაიწყო. „მორიგე ჯარის“ წყალობით, ლეკთა თარეშიც თითქმის სრულად აღიკვეთა. ერეკლემ თავისი მეტოქის, ჩრდილოეთ აზერბაიჯანის მმართველი ფათალი-ხანის დამარცხება შეძლო, შემდეგ კი განდგომილი განჯის სახანოც დაიმორჩილა. 1779-1780 წლებში ქართლ-კახეთის ჯარმა ერევნის სახანო დალაშქრა. განჯაშიც და ერევანშიც ერეკლემ თავისი წარმომადგენლები, „გუბერნატორები“ დააყენა.

ამასობაში რუსეთის იმპერია სამხრეთ კავკასიით განსაკუთრებით დაინტერესდა. საიმპერატორო კარი შიშობდა, რომ ქართლ-კახეთის ოსმალეთთან შეთანხმება და რეგიონში ერეკლეს გაძლიერება მის გავლენას საფრთხეს შეუქმნიდა. ამიტომ ერეკლეს მეტოქეს, ვახტანგ VI-ის შვილიშვილს, ალექსანდრე ბაქარის ძეს, მეფის სანიშნაოდგენად მოქმედების საშუალება მისცა, ხოლო ქართლ-კახეთის წინააღმდეგ ხელახლა ამხედრებული ფათალი-ხანის შესაჩერებლად არაფერი იღონა. ამავე დროს, რუსეთის იმპერიამ ჩაშალა ერეკლე II-ის დაგეგმილი ჩერქეზების ჩამოსახლება საქართველოში, რაც ქვეყანას მნიშვნელოვან სამხედრო ძალას შემატებდა.

მიუხედავად იმისა, რომ ერეკლე II ქართლ-კახეთის სამეფოს დამოუკიდებლობის შენარჩუნებასა და სამხრეთ კავკასიაში წამყვანი როლის შესრულებას ახერხებდა, ქვეყნის მომავალი უზრუნველყოფილი არ იყო. მოსახლეობა მნიშვნელოვნად იყო შემცირებული. ამ დროისათვის ქართლ-კახეთის სამეფოში დაახლოებით 300 ათასი ადამიანი ცხოვრობდა. ერეკლე II ეერ ახერხებდა ლეკთა თავდასხმების პლაცდარმის, ჭარ-ბელაქანის, დაპყრობას. გადაუჭრელ პრობლემად რჩებოდა ოსმალეების მიტაცებული სამცხე-საათაბაგოს დაბრუნების საკითხიც. ასეთ პირობებში ერეკლე II-მ ევროპის სახელმწიფოებთან ურთიერთობის დამყარება სცადა.

1781 წელს ერეკლემ ევროპაში კათოლიკე მისიონერი დომინიკე გაგზავნა, მალევე გაიგზავნა პატრი მავრო ევრონელი. მართალია, ორივე ელჩი გზაში გარდაიცვალა, მაგრამ ერეკლე II-ის ნერვიულებმა დანიშნულების ადგილამდე მიიყვანა ჩააღწია. რეგულარული ჯარის შესაქმნელად ქართლ-კახეთის მეფე ვენეციის სენატს, ავსტრიის

იმპერატორსა და საფრანგეთის მეფე ლუი XVI-ს სესხს სთხოვდა. ამ მამოწყებას შედეგი არ მოუტანია.

პარალელურად, ერეკლე II-ის კარზე გაახშირეს სტუმრობა რუსეთის მოხელეებმა, ელჩებმა თუ აგენტებმა, რომლებიც მეფეს რუსეთთან კავშირის აღდგენასა და იმპერატორის მფარველობაში მიღების ოფიციალურად თხოვნას ურჩევდნენ. შიდა და საგარეო საფრთხეების გათვალისწინებით, ერეკლე II-მ 1782 წლის 21 დეკემბერს რუსეთის იმპერიის მფარველობა ოფიციალურად ითხოვა. შედეგად, რუსეთის სარდლების ბრძანებით, ფათალი-ხანმა ქართლ-კახეთის წინააღმდეგ ლაშქრობა მოშალა, მოგვიანებით კი ალექსანდრე ბაქარის ძე კავკასიიდან გააძევეს.

ერეკლე II-მ რუსეთის იმპერატორ ეკატერინე II-ს შემდეგი სათხოვარი პუნქტები გაუგზავნა: „1. გვსურს იმპერატორის მფარველობაში ყოფნა, რომ არც (ოსმალეთის) სულთანმა და არც სპარსეთის ხელმწიფეს ჩვენზე სამტროდ ხელი არ უქონდეს. 2. საჭიროების შემთხვევაში მთელი ჩვენი ძალებით თავდაუზოგავად ემსახურებით რუსეთის ხელმწიფეს. 3. ქართლი ჩემი პაპების სამკეიდრო იყო და ნადირ-შაჰმაც მამაჩემს უბოძა. ჩვენ ქვეყნის ნასახდენად მოსული სპარსელების, ოსმალების და დღევანდელი ჯარები მრავალჯერ დაეპარცნენ და ქვეყანა ჩვენი გარეული ავაშენეს. ამის გარდა, სპარსეთის სახელმწიფოს მხარეები: ერევანი და განჯა შევიპატიეთ. წარსულ წელს ალექსანდრე ბაქარის შვილი იმერეთში მოვიდა და შეეცადა ჩვენი ქვეყანა აერია... ახლა კაკის უფროსებს დაღესტანში და ფათალი-ხანს ეხვეწება და ახლაც იქ არის. ამ წყალობას ვითხოვთ: ჩემი ძველთაგან პაპების სამკეიდრო და ჩემგან ამდენი გარჯით და ღვაწლით აშენებული ქვეყანა ჩემს შვილებს და ჩამომავლობას არ დაეკარგოს... საბოლოოდ დაუმტკიცდეს. 4. ...როდესაც რუსეთის ხელმწიფე თურქეთის სულთანთან ომს ბრძანებს და იმპერატორის ჯარი შემოვიკეთრდებოდა, ჩვენ თავს არ დავზოგავთ. და მაშინ ჩვენ ამ წყალობას ვითხოვთ, რომ ახალციხე, ყარსი და იმის ალაგები არ დაგვეკარგოს. 5. როდესაც რუსეთის ხელმწიფეს ომი სპარსეთის მხარეს მოუხდეს, ჩვენ იმპერატორის სამსახურზე თავს არ დავზოგავთ და ვითხოვთ, რომ ჩვენი მამულები ამ მხარეს რაც ლეკებს უჭირავთ იმის დაკავება შეგვაძლებინოთ. 6. ...ორი პოლკი განსწავლული ჯარი გვიბოძოთ. მათ ჯამაგირი რუსეთიდან მიეცეთ, სურათის ჩვენ მიეცეთ.“

1783 წლის 24 ივლისს ჩრდილოეთ კავკასიის ციხესიმაგრე გეორგიევსკში რუსეთის იმპერიასა და ქართლ-კახეთის სამეფოს შორის გაფორმდა ხელშეკრულება, რომელიც საერთაშორისო სამართლის იმდროინდელ

ნორმებს ითვალისწინებდა. ხელშეკრულება ცნობილია გეორგიევსკის ტრაქტატის სახელწოდებით. მას ხელი მოაწერეს რუსეთის იმპერიის მხრიდან პავლე პოტიომკინმა, ქართლ-კახეთის სამეფოს მხრიდან – იოანე მუხრანბატონმა და გარსევან ჭავჭავაძემ. ხელშეკრულების ტექსტი შედგებოდა პრეამბულის, 13 ძირითადი და 4 საიდუმლო მუხლისაგან. ტრაქტატს დართული ჰქონდა ფიცის ტექსტი, რომელიც ერეკლეს რუსეთის იმპერატორის ერთგულების ნიშნად უნდა დაედო და ქართლ-კახეთის მეფეთა კურთხევის წესი. გეორგიევსკის ტრაქტატი ძალაში შევიდა 1784 წლის 24 იანვარს, მას შემდეგ, რაც თბილისში პეტერბურგიდან ეპატერიონ II-ის სარატიფიკაციო სიგელი მიიღეს და ხელშეკრულებას ხელი მოაწერა ერეკლე II-მ.

გეორგიევსკის ტრაქტატში აღნიშნული იყო: „უგანათლებულესა მისი, მეფე ქართლისა და კახეთისა“ თავისი მემკვიდრეებით საზეიმოდ უარს ამბობს ყოველსა ვალობასა და ყოველგვარ დამოკიდებულებაზე სპარსთა და სხვა მპყრობელებისადმი. და ამით აცხადებს მთელი ქვეყნის წინაშე, რომ თვითონ და თავის მემკვიდრეები უარს ამბობენ სხვა სახელმწიფოს მფარველობაზე, გარდა რუსეთისა. „დიდებულება იმპერატორისა მისისა“ (რუსეთის იმპერატორი)... აღუთქვამს, რომ მფარველობა ქართლ-კახეთის მეფეებს არასოდეს მოაკლდებათ, რომლის დასამტკიცებლად მისი დიდებულება იძლევა პირობას დაიცვას ერეკლე II-ის სამფლობელოები. ქართლ-კახეთის ტახტის მემკვიდრეები ტახტის დაკავებამდე აცნობებენ რუსეთის საიმპერატორო კარს და მოითხოვენ მეფედ დამტკიცებასა და ინეგისტრირას, დროშას, ხმალს, კვერთხს, მანტიას, ანუ ყარაყუნის მოსასხამს. ერეკლე II-ს „მისის იმპერატორების დიდებულებისა“ რწმუნებულის შეუტყობინებლად არ ექნება მიწერ-მოწერა სხვა ქვეყნების მფლობელებთან. „უგანათლებულესობასა მისსა მეფესა ირაკლის“ ჰყავდეს საიმპერატორო კარზე მინისტრი, ანუ რეზიდენტი... შინაგან მმართველობაში თავისუფალია ერეკლე II... ქართველ ტყვეებს, რომლებსაც რუსეთი გამოეპყრობის ომის დროს თურქთაგან, სპარსელებისაგან თუ სხვებისაგან მიეცეთ სურვილისამებრ თავის ქვეყანაში დაბრუნების უფლება... ვაჭრებს, ქართლისა და კახეთისა აქეთ თავისუფლება, ივაჭრონ რუსეთში და ისარგებლონ ისეთივე სამართლით და პატივისცემით, რომლითაც სარგებლობენ რუსი ვაჭრები. ...ქართლ-კახეთის დაცვისათვის ეკატერინე II აღუთქვამს ოთხი ზარბაზნით აღჭურვილ ორ სრულ ქვეითი ბატალიონის შენახვას, რომელსაც პროვიანტი და სურსათი მიეცემა იმპერატორისაგან და ამ პროვიანტსა და სურსათს შეისყიდიან საქართველოში

დადაგენილი ფასით. ...იმპერატორი აღუთქვამს ერეკლე II-ს, რომ ბრძოლის დროს ყოველ ღონეს იხმარს და შეეცდება საქართველოს უკან დაუბრუნოს მტერთაგან მიტაცებული ადგილები...”

ერთი შეხედვით, ტრაქტატის პირობები ქართლ-კახეთისათვის მომგებიანი იყო. რუსეთის იმპერიასთან დადებული ხელშეკრულებით ერეკლე II ქვეყნის გაძლიერებასა და საუკუნეების განმავლობაში მტრისაგან მიტაცებული ტერიტორიების დაბრუნებას იმედოვნებდა. მოვლენები კი სულ სხვაგვარად განვითარდა. ოსმალეთის სულთნისაგან ნაქვებული ლეკები ქართლ-კახეთს გამუდმებით უტევდნენ. დაღესტნელები ჭარ-ბელაქანიდან და ახალციხის საფაშოდან ქვეყანას მუდმივად თავს ესხმოდნენ. ერეკლეს აღარც სხვა მუსლიმი ხანები ენდობოდნენ. თავდასხმების მოგერიებას ვერ აუღიოდა რუსეთის ორი ბატალიონი და ერეკლეს საშენი და ძალები. რუსეთის ჯარების საქართველოში შემოსვლისა და სხვა საჭიროების გამო, მეფე იძულებული გახდა აღედგინა სურსათის გადასახადი, რომელიც „მორიგე ჯარში“ მოსახლეობის საკუთარი ხარჯებით სამსახურის სანაცვლოდ გაუქმებული იყო. ამის შემდეგ „მორიგე ჯარი“ თანდათან მოიშალა.

ყოველთვის ამის ფონზე, 1785 წელს ქვეყანას ავარიის (ხუნძახის) ბატონი ომარ-ხანი 20 ათასი კაცით შემოესია. მან სწრაფად გაიარა ქართლ-კახეთი, მიწასთან გაასწორა ახტალის სამთამადრო წარმოება და რამდენიმე ასეული მადნის მწარმოებელი ტყვედ წაიყვანა. ომარ-ხანი ერეკლესთან ბრძოლას გაურბოდა. ერეკლე II დაღესტნელებს უკან მისდევდა, მაგრამ არტილერია და ყუმბარები სწრაფად მიმავალ ჯარს დროულად ვერ მიაშველეს. ომარ-ხანი ქართველებთან ბრძოლას მოერიდა და ახალციხის საფაშოში გადავიდა. გარდა იმ უზარმაზარი ზარალისა, რაც ახტალის განადგურებას მოჰყვა, ერეკლე II იძულებული გახდა მშვიდობის სანაცვლოდ ომარ-ხანისათვის 10 ათასი მანეთი გადაეხადა, ყოველწლიურად კი 5 ათასი მანეთი ჯამაგირი დაენიშნა. რუსეთის მთავრობამ მძიმე მდგომარეობაში ჩავარდნილ ქვეყნის დახმარებას არ აპირებდა. ერეკლე II მათი გულგრილობის გამო უქმაყოფილებას გამოთქვამდა. საგარეო ორიენტაციის გადასინჯვის მიზნით, მეფემ 1786 წელს საგარეო ურთიერთობებში მონაწილეობის სანაცვლოდ ომარ-ხანისათვის 10 ათასი მანეთი გადაეხადა, ყოველწლიურად კი 5 ათასი მანეთი ჯამაგირი დაენიშნა.

1787 წელს რუსეთ-ოსმალეთის ახალი ომი დაიწყო. რუსეთის მთავრობამ ტრაქტატით გათვალისწინებული პირობა დაარღვია და ქართლ-კახეთიდან ჯარი გაიყვანა. ერეკლე II შეეცადა დამოუკიდებლად მოეგვარებინა საგარეო პრობლემები: ჯერ შეთანხმება გააფორმა

ახალციხის ფაშასთან, ხოლო 1788 წელს ოსმალეთთან სამშვიდობო ხელშეკრულება დადო. 1789 წელს ერეკლე ზებრბაიჯანის უძლიერეს მმართველ ფათალი-ხანს შეუთანხმდა. ერეკლემ და ფათალი-ხანმა სამხრეთ კავკასიაში გავლენის სფეროები გაიანწილეს.

1791 წელს მეფის ბრძანებით „მორიგე ჯარი“ აღდგა. ქვეყანაში მდგომარეობა თანდათან გაუმჯობესდა. ამ პერიოდში ერეკლე II-სა და დასავლეთ საქართველოს მეფე-მთავართა შორის სამოკავშირეო ხელშეკრულებაც დაიდო.

მას შემდეგ, რაც 1784 წელს იმერეთის მეფე სოლომონ I გარდაიცვალა, რომელსაც მემკვიდრე ვაჟი არ დარჩა, იმერეთის სამეფო ტახტზე მეფის ბიძაშვილი, დავით გიორგის ძე, ავიდა. ტახტის მეორე პრეტენდენტიც არსებობდა – სოლომონის მცირეწლოვანი ძმისწული, დავით არჩილის ძე, რომელიც სოლომონ I-მა თავის მემკვიდრედ აღიარა. დავით არჩილის ძე ერეკლე II-ის შვილიშვილიც იყო და, ცხადია, ქართლ-კახეთის მეფე დავით არჩილის ძეს უჭერდა მხარს.

ამ დროს აქტიუალური გახდა ქართლ-კახეთისა და იმერეთის გაერთიანების საკითხი. პლატონ იოსელიანი (1809-1875 წწ) თავის ნაშრომში – „ცხოვრება გიორგი მეცამეტისა“ – იმერეთისა და ქართლ-კახეთის გაერთიანების საკითხის შესახებ სანიტარესო ამბავს მოგვითხრობს. მისი ცნობით, იმერეთის სამეფოს დესპანებს, რომელთა შორის იყვნენ მაღალი თანამდებობის პირები და სამღვდელოების წარმომადგენლები, ერეკლე II-ისათვის იმერეთის სამეფოსა და ქართლ-კახეთის სამეფოს გაერთიანება შეუთავაზებიათ. ამავე ცნობით, იმერეთის მოსახლეობა სიხარულით მოელოდა ამ ამბავს, ხოლო გურიისა და სამეგრელოს მთავრებსაც „სურთ და სწყურიათ ესე“. მეფეს ეს საკითხი სამეფო დაზღაზის განსახილველად გამოუტანია. სამეფო კარზე დიდი გავლენის მქონე დარეჯან დედოფალი და ზოგიერთი თავადი ამ ნაშინებების ჩაშლას ცდილობდნენ. ამ შემთხვევაში დარეჯან დედოფლის მოტივაციად დასახელებულია ის გარემოება, რომ მას სურდა იმერეთში გამეფებულიყო თავისი ასულის, ელენეს, შვილი – დავითი. საბოლოოდ, გართულებების თავიდან ასაცილებლად ერეკლეს უარი უთქვამს იმერეთის შეერთებაზე.

საინტერესოა, რომ საქართველოს გაერთიანების შესახებ მსგავს ინფორმაციას არ გვაწვდის არც ერთი ამ ეპოქის თანამედროვე წყარო. ხოლო რამდენად შეესაბამება რეალობას პლატონ იოსელიანის აღნიშნული მონათხრობი, რომელიც ამ მოვლენიდან დიდი ხნის შემდეგ დაინერა, ჩვენთვის უცნობია. ფაქტია, რომ ქვეყნის გასაერთიანებლად იმ პერიოდში პრაქტიკული ნაბიჯები

არ გადადგმულა და ერეკლე II მხოლოდ დავით არჩილის ძის მხარდაჭერით შემოიფარგლა.

ერეკლე II-ის წარგზავნილი ჯარის დახმარებით დავით არჩილის ძემ დავით გიორგის ძე დაამარცხა და იმერეთში გამეფდა. მან სოლომონ II-ის სახელი მიიღო. 1790 წელს თბილისში გაფორმდა ქართველ მეფე-მთავართა სამოკავშირეო ხელშეკრულება – „ტრაქტატი, ივერიელ მეფეთა და მთავართაგან დამტკიცებული“. დასავლეთ საქართველოს მეფე-მთავრებმა ქართლ-კახეთის სამეფოსთან სამხედრო კავშირი დაამყარეს. მოკავშირეები ერეკლე II-ის უპირატესობასა და მის მფარველობას აღიარებდნენ. ამ ხელშეკრულების გაფორმების ინიციატორი ერეკლე II-ის მსაჯული, სოლომონ ლიონიძე, გახლდათ.

ერეკლე II-ის მოღვაწეობა XVIII საუკუნის 90-იან წლებში და კრანისის ბრძოლა

1787 წელს დაწყებული რუსეთ-ოსმალეთის ომი 1791 წელს რუსეთის გამარჯვებით დასრულდა. რუსეთის მთავრობას გეორგიევსკის ტრაქტატით ნაკისრი ვალდებულება – ოსმალეთისაგან მიტაცებული ქართული მიწების დაბრუნების საკითხი – საზავო პირობებზე არც კი განხილავს. მართალია, საქართველოს ოსმალეთისაგან საფრთხე არ დამუქრებია, მაგრამ ერეკლე II-ს გაურთულდა ურთიერთობა ირანის მმართველთან.

XVIII საუკუნის 90-იანი წლების დასაწყისში ქართლ-კახეთის სამეფოს ირანის მმართველისაგან საფრთხე რეალური გახდა. ამ პერიოდში ირანში გაბატონებისათვის ბრძოლაში ამჟამად გამოიკვეთა ყაჯართა დინასტიის წარმომადგენლის, ალა-შაჰმად-ხანის, უპირატესობა. მან განსაკუთრებული ყურადღება მიაპყრო სამხრეთ კავკასიას, რადგანაც ირანის მომავალი შაჰისათვის მას დიდი პოლიტიკური და სავაჭრო-ეკონომიკური მნიშვნელობა ჰქონდა. ალა-შაჰმად-ხანს, ზებრბაიჯანულ სახანოებთან ერთად, ქართლ-კახეთის სამეფოს დამორჩილებაც სურდა. ირანის პოლიტიკურ ორბიტაში მოქცევა ერეკლე II-ისათვის სრულიად მიუღებელი იყო. აღნიშნულმა გარემოებამ აიძულა ერეკლე II, რომ საგარეო პოლიტიკა მთლიანად ირანული საფრთხის გასაწინააღმდეგებლად მიემართა.

გეორგიევსკის ტრაქტატიდან გამომდინარე, ბუნებრივია, ერეკლე II-მ დახმარება რუსეთისათვის, თუმცა აღნიშნულ პერიოდში ქართლ-კახეთის სამეფოსა და რუსეთის იმპერიას შორის გარკვეული უთანხმოება არსებობდა. საქმე ის იყო, რომ, როგორც აღინიშნა, ჯერ კიდევ 1787 წლის სექტემბერში რუსეთის მთავრობ-

ბამ ტრაქტატით გათვალისწინებული ქართლ-კახეთში მყოფი ჯარის ნაწილები უკან გაიწვია. თავის მხრივ, მოკავშირისგან მიტოვებულმა ერეკლე II-მ, ქვეყნის უსაფრთხოებიდან გამომდინარე, ჯერ ახალციხის ფაშასთან გააფორმა სამშვიდობო ხელშეკრულება, 1788 წლის მინურულს კი ოსმალეთის სულთანთან მიაღწია შეთანხმებას.

1787-1791 წლების რუსეთ-ოსმალეთის ომის დროს ოსმალეთისაგან შესაძლო საფრთხის თავიდან ასაცილებლად ერეკლე II-მ რუსეთიდან გამოიწვია ქართლ-კახეთის სამეფოს მუდმივი წარმომადგენელი გარსევან ჭავჭავაძე, რომელიც საქართველოში 1788 წელს დაბრუნდა. ეს გარემოება ერეკლეს ოსმალეთთან ურთიერთობის მოგვარებას უადვილებდა.

მიუხედავად აღნიშნული დაძაბულობისა, ერეკლე II კვლავ ინარჩუნებდა კავშირს რუსეთის იმპერიასთან და ამჯერად თავისი არაოფიციალური რეზიდენტის, კურიერ სულხან თუმანიშვილის საშუალებით ამყარებდა კავშირს გრიგოლ პოტიომკინთან. 1791 წლის მინურულს ქალაქ იასში ქართველი დესპანი სულხან თუმანიშვილი გრიგოლ პოტიომკინს შეხვდა და ალა-მაჰმად-ხანის წინააღმდეგ სამხედრო და ფინანსური დახმარება მოითხოვა. რუსეთის იმპერია ახალი ომის დაწყებას არ აპირებდა და ერეკლე II-ს აცნობეს, რომ საქართველოში ჯარის გამოგზავნა არ იგეგმებოდა.

ქართლ-კახეთის მეფისათვის ცხადი გახდა, რომ მისი სამეფოს უსაფრთხოების დასაცავად რუსეთის იმპერია იმ ეტაპზე არავითარი ქმედითი ღონისძიების გატარებას არ გეგმავდა. აშკარა საფრთხის წინაშე მდგომი ქვეყნისათვის აღნიშნული რეალობა შემადგომიდან იყო და, ბუნებრივია, დღის წესრიგში დადგებოდა ირანული აგრესიის მოსაგერიებლად საგარეო პოლიტიკაში ალტერნატიული ვარიანტის მოსინჯვა. ნიშანდობლივია ისიც, რომ 1791 წლიდან 1793 წლამდე, ასეთი კრიტიკულ დროს, ქართლ-კახეთის სამეფოსა და რუსეთის იმპერიას შორის დიპლომატიური კავშირი თითქმის არ ფიქსირდება. ამავდროულად, იკვეთება ერთეულ II-ს ოსმალეთთან მჭიდრო ურთიერთობის დამადასტურებელი ფაქტები. ბოლო პერიოდში გამოქვეყნებული ოსმალური დოკუმენტური მასალიდან ირკვევა, რომ 1792 წელს ერეკლე II-ს ირანელთა მოსალოდნელი თავდასხმის აღსაკვეთად ოსმალეთისათვის დახმარება უთხოვია, სანაცვლოდ კი მათ ქვეშევრდომობაში გადასვლასაც თანხმდებოდა. ცხადია, იმ პერიოდში ოსმალეთს არ შეეძლოდა ძალა, რომ რუსეთის წინააღმდეგ წასულიყო, შესაბამისად, მოლაპარაკების წარმატებით დასრულების შემთხვევაში, ერეკლეს შეთავაზებულ ოსმალეთის ქვეშევრდომობას

მხოლოდ ფორმალური ხასიათი ექნებოდა.

ჩანს, რომ ერეკლე II რუსეთს „ბრმად“ არ ენდობოდა და ყველა გზას ეძებდა თავისი ქვეყნის ინტერესების დასაცავად. ირანის საპირისპიროდ ოსმალეთთან ურთიერთობისათვის შესაბამის გარემოს ქმნიდა ისიც, რომ, ერთი მხრივ, იმ დროისათვის ქართლ-კახეთში აღარ იმყოფებოდნენ რუსეთის სამხედრო ნაწილები და, მეორე მხრივ, რუსეთში ერეკლე II-ის ელჩის, გარსევან ჭავჭავაძის, უკან გამოწვევა ფორმალდგედ თუ რეალურად იმპერიასთან დიპლომატიური ურთიერთობის განწყვეტას ნიშნავდა.

როგორც აღნიშნული დოკუმენტებიდან ჩანს, ოსმალეთის სულთანს ერეკლე II-ისათვის ალა-მაჰმად-ხანის წინააღმდეგ დახმარებაზე უარი უთქვამს. ოსმალეთთან წარუმატებელი ურთიერთობის შემდეგ ერეკლე II-ისათვის ცხადი გახდა, რომ ირანის წინააღმდეგ ერთადერთი პოტენციური საგარეო მოკავშირე, თუნდაც არასანდო, მხოლოდ რუსეთი შეიძლება ყოფილიყო. წარსულში არსებული უკმაყოფილების მიუხედავად, რუსეთთან მჭიდრო ურთიერთობის აღდგენა სასიცოცხლო მნიშვნელობას იძენდა. მართლაც, 1793 წლიდან განახლდა რუსეთთან ინტენსიური დიპლომატიური ურთიერთობა, ხოლო იმავე წლის დეკემბერში ხელახლა გაიგზავნა ელჩი გარსევან ჭავჭავაძე.

როგორც ვხედავთ, XVIII საუკუნის 90-იანი წლების დასაწყისში ერეკლე II-ს მნიშვნელოვანი საგარეო პოლიტიკური ნაბიჯები გადაუდგამს და მის ხელთ არსებული ყველა დიპლომატიური ბერკეტი გამოუყენებია ირანის მმართველის მხრიდან მოსალოდნელი აგრესიის მოსაგერიებლად.

1794 წლისათვის ალა-მაჰმად-ხანი მთელი ირანის მბრძანებელი გახდა და სამხრეთ კავკასიის დამორჩილება გადაწყვიტა. მან ერეკლე II-ს ულტიმატუმი წაუყენა, რუსეთის მფარველობაზე უარი ეთქვა და ირანის უზენაესობა ელიარებინა. ერეკლემ ირანის მბრძანებლის მრავალგზის მოთხოვნა უპასუხოდ დატოვა. ალა-მაჰმად-ხანმა 1795 წლის აპრილ-მაისში ირანის ჩრდილოეთში თავი მოუყარა სამოცდაათათასიან არმიას. აზერბაიჯანის ხანების დიდი ნაწილი ირანელთა მხარეს გადავიდა. ერეკლე II-ის მოკავშირედ ყარაბაღის (შუშის) და ერევნის ხანები რჩებოდნენ.

მოსალოდნელი საფრთხის წინ ერეკლე II რუსეთის მთავრობას დახმარებას სთხოვდა. საიმპერატორო კარი ქართლ-კახეთის სამეფოში ჯარის გაგზავნას არ აპირებდა და ქართველ მეფეს ცრუ დაპირებებით ამხნევებდა, რათა მას ალა-მაჰმად-ხანის ულტიმატუმი არ მიეღო.

მალევე, ალა-მაჰმად-ხანმა მენიწავე ჯარები ყარა-

ბაღში გაგზავნა. საპასუხოდ, ქართლ-კახეთიდან ყარაბაღის ხანის დასახმარებლად ალექსანდრე ბატონიშვილი გაიგზავნა ათასი ჯარისკაცით. თავის მხრივ, ერეკლე II-მაც დაიწყო თავდაცვითი ღონისძიებების გატარება. იგი, ერთი მხრივ, რუსეთიდან მოელოდა დახმარებას, ხოლო, მეორე მხრივ, ადგილობრივი რესურსების აქტიური მობილიზაცია დაიწყო. თუ რა სახის თავდაცვით ღონისძიებებს ატარებდა ერეკლე II ირანელთა აგრესიის მოსაგერიებლად, ამის შესახებ გარკვეულ ინფორმაციას გვაწვდის ხელნაწერთა ეროვნულ ცენტრში დაცული 1795 წლის 14 ივნისის დათარიღებული ერეკლე II-ის წერილი აზნაურ ქაიხოსრო მურვანიშვილისადმი (დ-14261). წერილის დასაწყისში ლაპარაკია ყარაბაღის სახანოში გაგზავნილი ალექსანდრე ბატონიშვილის რაზმის ჯარისკაცებითა და სურსათით მომარაგების, ჯაშუშების სათანადო ადგილებზე განწესებისა და სხვა საკითხების შესახებ. შემდეგ ერეკლე II აღნიშნავს: „...ლ[ეთ]თის მონყალებით ამ ორსაოდ დღეში ან ჩვენ წამოვალთ (ყარაბაღში) ხუთი ექვსი ათასის კაცით და ან ჩვენს შვილს იულონს გამოვიცემრებთ. ამ ხუთს ექვს ათასს კაცს რომ ვინერებთ ესენი ახლა აქ გზას არიან და დღე დღეობით ემატებიან. ესენი ქართლისა და კახეთის ჯარი არის. ჯერ მთის კაცნი და უცხოვს ქვეყნის ჯარები არ მოგვცესლიან. დაბარებულნი არიან და მოველით. და ჯერ ქართლისა და კახეთის ჯარი არცა მესამედ მოსულა და არც მთის კაცნი მოსულან, ჯერ არც იმერლები და არც ლეკები და ჯერ ლ[ეთ]თის მონყალებით იმგვარი ამბავი არა არისრა“.

აღნიშნული დოკუმენტი ერთგვარად განსაზღვრავს 1795 წლის ივნისის შუა რიცხვებში ქართლ-კახეთის სამეფოში ჯარის შეკრების ორგანიზების გეგმას. ცნობილია, რომ 14 ივნისისათვის ალექსანდრე ბატონიშვილი ათასკაციანი რაზმით გაგზავნილი იყო ყარაბაღში იბრეიმ-ხანის დასახმარებლად. გარდა ამისა, ერეკლე II წერილში აცხადებდა, რომ რამდენიმე დღეში ხუთი-ექვსიათასიან ჯარს გაგზავნიდა ყარაბაღში თავისი ან იულონ ბატონიშვილის მეთაურობით. ერეკლე II-ის განცხადებით, ეს იყო ქართლ-კახეთის ჯარის მხოლოდ მესამედი და კიდევ მოელოდა ჯარს, რომელიც დღითი-ღე იკრიბებოდა. გარდა ამისა, „მთის კაცნი“ და „უცხო ქვეყნის ჯარები“ დაბარებულნი ყოფილან და მეფე მათაც მოელოდა. „მთის კაცებში“ ერეკლე, რა თქმა უნდა, ქართლ-კახეთის მთიანეთის ანუ თუშ-ფშავ-ხევსურეთს, არაგვისა და ქსნის ხეობას ქართველთა და ოსთა ჯარს გულისხმობდა. „უცხო ქვეყნის ჯარების“ შესახებ კი უფრო აკონკრეტებს და აღნიშნავს, რომ „ჯერ არც იმერლები და არც ლეკები“ არ მოსულანო. ერთი სიტყვით,

ერეკლე II-ის გეგმის მიხედვით, 1795 წლის ივნისში უნდა შეკრებოდა ქართლ-კახეთის ბარისა და მთის მოსახლეობიდან დაახლოებით თხუთმეტი-ოციასაკაციანი არმია. იმერეთისა და დაღესტნელთა ჯარის ჩათვლით, 1795 წლის ივნისის ბოლოსათვის სამეფო კარი დიდი რაოდენობის ჯარის შეკრებას იმედოვნებდა.

გეგმა რომ თანმიმდევრულად ხორციელდებოდა, ჩანს იქიდან, რომ მოკლე ხანში ერეკლეს იულონ ბატონიშვილი, მემარჯვენე სარდალ ამილახვართან და მემარცხენე სარდალ მუხრანბატონთან ერთად, გაუსტუმრებია ყარაბაღში იბრეიმ-ხანის და ალექსანდრე ბატონიშვილის დასახმარებლად. ქართულ ჯარს არტილერიაც ახლდა. ქართველ-ყარაბაღელთა გაერთიანებულმა ჯარებმა სასტიკად დაამარცხეს ირანელთა მ-ათასკაციანი მენინავე ნაწილი.

დოკუმენტური მასალიდან ირკვევა, რომ ერეკლე II-ის ბრძანებით ქართლ-კახეთის ბარის რაიონებიდან კომლზე კაცის სიხშირით მიდინარეობდა მოსახლეობის მობილიზაცია.

ერეკლე II-მ მიიღო დახმარება იმერეთიდანაც – იმერეთის მეფე სოლომონ II ერეკლესთან გამოცხადდა 2000 ჯარისკაცით, ხოლო სარდალ ქაიხოსრო წერეთელს ქართლში მოუყვანია 1500 მოლაშქრე. დოკუმენტური მასალით დასტურდება, რომ ამ დროს დაწყებული ლეკთა დაქირავებული ჯარის მობილიზაციაც.

როგორც ჩანს, ალა-შაჰმად-ხანი მოერიდა ერეკლეს, იბრეიმ-ხანისა და ერეკლეს ხანის გაერთიანებული ძალების წინააღმდეგ ბრძოლას. თბილისზე ლაშქრობის ნაცვლად, რისი შესაძლებლობაც მას ივლისში აშკარად ჰქონდა განჯის ხანის უკვე გარკვეული პოზიციის გამო, მან სამი მიმართულებით დაძრა თავისი არმია: ნაწილი – შირვანისაკენ, ნაწილი ერევნის ციხისაკენ გაგზავნა, ხოლო ძირითადი ძალებით მ ივნისის შუშის ციხეს მიადგა და ალყაში მოაქცია. გენერალ გუდოვიჩის რეკომენდაციის მიუხედავად, თავის მხრივ, რუსეთის ჯარების დახმარების გარეშე, ვერც ერეკლე II-მ გაბედა იბრეიმ-ხანთან გაერთიანება.

ირანის მმართველი თბილისზე ლაშქრობას განზრახ აჭიანურებდა. ერთთვიანი ალყის მიუხედავად, არც შუშაზე მიჰქონდა გადამწყვეტი იერიში და ერევანში მყოფ სარდლობასაც უბრძანებდა, რომ, შესაძლებლობის მიუხედავად, არც ერევნის ციხე აეღოთ და არც ხანი დაეპატიმრებინათ.

ტაქტიკური თვალსაზრისით, ეს იყო აბსოლუტურად მომგებიანი პოზიცია. მან კარგად იცოდა, რომ ერეკლე II დიდი ხნით ჯარებს ვერ შეინახავდა და დროის გაჭიანურებით საბრძოლო უპირატესობასაც დაუფლებოდა.

ამავე დროს, მოადუნებდა ქართველთა ყურადღებას და მათ წარმატების ილუზიას შეუქმნიდა. ამასობაში, ერეკლე II-მ მოღალატე განჯის ხანის წინააღმდეგ ალექსანდრე და იულიონ ბატონიშვილები გაგზავნა. აგვისტოს დასაწყისში მათ განჯა დაარბიეს. ამ ლაშქრობაში დაქირავებული დაღესტნელი მთიელებიც მონაწილეობდნენ.

თბილისში სასიხარულო ამბავი მიიღეს: 8 აგვისტოს ალა-მაჰმად-ხანმა შუშის ციხე მიატოვა და უკან დაიხია. ამით შეიქმნა შთაბეჭდილება მისი არმიის სისუსტის შესახებ. ამ ამბავს თბილისში სიხარულით შეხვდნენ. ერთ-ერთი დოკუმენტის ფრანგულ თარგმანში აღნიშნულია, რომ ალა-მაჰმად-ხანმა უკან დაიხია, როგორც ლტოლვილმა (დეზერტირმა), დატოვა რა ორი ზარბაზანი, კარვეები, დროშები, სამხედრო აღჭურვილობა, ყუმბარები, ტყვია და დენით და გაემართა ხუდაფერენის ხიდისაკენ (ხიდი მდინარე არაქსზე)".

როგორც ჩანს, აგვისტოს დასაწყისში ალა-მაჰმად-ხანის მოჩვენებითმა წარუმატებლობამ თავისი შედეგი გამოიღო და ქართველებმა ყურადღება მოადუნეს. ამავე დროს ერეკლე II-ს რუსეთიდან დამაიმედებელი ცნობები მოსდიოდა. გუდოვიჩი გამორიცხავდა ირანელთა თბილისზე ლაშქრობას, წინააღმდეგ შემთხვევაში ერეკლეს დახმარებას პირდებოდა. თანაც ზამთარი ახლოვდებოდა. ქართველი სარდლობა დარწმუნდა, რომ სპარსელები ამჯერად თბილისზე აღარ მოდიოდნენ და ჯარების დიდი ნაწილი დაითხოვეს. ამ დროს უნდა დაეთხოვათ იმერელთა ის დაჯგუფება, რომელსაც სარდალი ქაიხოსრო წერეთელი ხელმძღვანელობდა, დაღესტნელები და ქართლ-კახეთის ჯარების ნაწილები. ჩვენს მოსაზრებას პირდაპირ ეხმაურება კრწანისის ბრძოლის მომსწრის, თბილისელი სომხის, სერობ გრიჩის, ნაშრომი „ალა-მაჰმად-ხანის მიერ 1795 წლის 11 სექტემბერს დედაქალაქ თბილისის (ფაჩატაქარანის) გადაწვის მოკლე ისტორია“, რომელიც კრწანისის ბრძოლიდან რამდენიმე თვეში დაიწერა. წყაროში პირდაპირაა აღნიშნული, რომ ერეკლე II-მ 1795 წლის ზაფხულში თავისი ჯარები დაშალა.

ერეკლე II-მ მხოლოდ იმერეთის სამეფოს ორიათას-კაციანი ჯარი და 2500 კაცამდე საკუთარი ჯარის ნაწილები დაიტოვა ერევნის სახანოში მყოფი სპარსული ნაწილების გასადევნად. მეფე ერევნისაკენ გაემართა. ერეკლე II-მ ერევანში ლაშქრობის დროს ყაზახში მიიღო საგანგაშო ცნობა: მსტოვრების მიერ აღმოჩენილ ალა-მაჰმად-ხანის წერილში აღნიშნული იყო, რომ სპარსელები ჩქარა სვლით თბილისზე იწყებდნენ ლაშქრობას. მოკლე დროში არმიის ხელახალი მობრუნება ვერ მოხერხდა და ერეკლე II მცირე ძალებით დაუპირისპირდა ირანელებს. ერთი სიტყვით, 1795 წლის ივნის-აგვისტოში

ჩატარებული თავდაცვითი ღონისძიებების მიუხედავად, ალა-მაჰმად-ხანის სწორი ტაქტიკური ნაბიჯებისა და რუსეთის იმპერიის დამაბნეველი ქმედების გამო, ერეკლე II შეცდა და ირანელებთან ომს მოუშზადებელი შეხვდა.

ირანელთა ჯარი განჯაზე გავლით მოდიოდა საქართველოსაკენ. განჯის ხანმა კრიტიკულ დროს ერეკლეს კვლავ უღალატა. ერევნის საზღვრიდან ერეკლე სასწრაფოდ თბილისისაკენ გამოემართა. 8 სექტემბერს კი ალა-მაჰმად-ხანი 35-ათასკაციანი ჯარით სოღანდუღში იყო. ერეკლეს განკარგულებაში მყოფი 5-ათასკაციანი ჯარით გაცილებით მრავალრიცხოვან მტერთან შებრძოლება შეუძლებელი ჩანდა. მიუხედავად ამისა, 75 წლის მეფე დანებებას არ აპირებდა. თბილისიდან მოსახლეობის ევაკუაცია დაიწყო. ერეკლემ კრწანისის ველზე თავდაცვის ზღუდეები მოაწყო. ჯარის ცალკეულ ნაწილებს სათავეში გამოკიდული სარდლები ჩაუყენა. საარტილერიო ბატარეა წინასწარ შერჩეულ ადგილზე განალაგეს. 10 სექტემბერს ალა-მაჰმად-ხანი შეტევაზე გადავიდა. არტილერიის ძლიერი ცეცხლის შედეგად, ქართველებმა ირანელთა მეწინავე ძალები იოლად მოიგერიეს.

11 სექტემბერს ალა-მაჰმად-ხანმა ბრძოლაში მთელი თავისი ჯარი ჩააბა. პირველ სანგარში მყოფი ქართველები იოანე ბატონიშვილის (ერეკლეს შვილიშვილი, გიორგი ბატონიშვილის ვაჟი) სარდლობით წარმატებით იგერიებდნენ ირანელთა იერიშებს. დავით ბატონიშვილი არტილერიის ნაწილით ამაგრება მიმდებარე მალღობებს. ალა-მაჰმად-ხანმა მარცხენა მხრიდან შემოსევლელად, შინდისის მიმართულებით, ცხენოსანი ჯარი გაგზავნა, თავად კი გასასოცარი მამაცობა გამოიჩინა და 3000 ცხენოსნით აღედებულ მტკვარი გადაცურა. ქართული ჯარი მტრის ზურგიდან შემოვლის საშუალებების წინაშე აღმოჩნდა, ამიტომ ერეკლეს ბრძანებით, ქართველებმა მეწინავე სანგარი მიატოვეს და თავდაცვის წინასწარ მომზადებულ უკანა ხაზზე დაიხიეს. ალა-მაჰმად-ხანმა ორთაქალასთან გადმოლახა მტკვარი და ბრძოლაში ჩაება. ერეკლე II-მ ბრძოლაში ჩააბა თავისი ვაჟი, ბატონიშვილი ვახტანგი, რომელსაც ახლდა გამოჩენილი მხედრები, არაგვლები და ფშავ-ხევსურნი, ქიზიყელები და თბილისის მცხოვრებთაგან შეკრებილი ჯარი მამაცი კომედიანტისა და მუსიკოსის, მაჩაბელას, წინამძღოლობით: „იგი მიუძღოდა ტფილისელთა გუნდს მტრის წინააღმდეგ და ეკავა ხელში ბარბათი, ე.ი. დაირა და უკრავდა მას ზედა შადიანსა... რომელსაც ლხინის დროს უკრავდნენ... ვინაიდან ასეთი ხმა ამზიარულს მსმენელებს“. მეფე დედანას იგერიებდა ირანელების შემოტევებს. ზარბაზნის ჭურვით ალა-მაჰმად-ხანს ცხენი მოუკლეს, თუმცა თავად უვნებელი გადარჩა. მეოთხე

სანგარზე უკანდახეულ ერეკლეს მცირე ძალები ჰქონდა. ხელჩართულ ბრძოლაში მოხუცებული მეფეც ჩაება. ალყაში მოქცეული ერეკლე II მისმა შეილშვილმა იოანე ბატონიშვილმა თავგანწირული მოქმედებით ბრძოლის ველიდან გაიყვანა. მეფემ 150 მხედართან ერთად მთიულეთს შეაფარა თავი.

ბრძოლაში გმირულად დაიღუპნენ სამასი არაგველი, არტილერისტები: მაიორი გაბრიელი, მაიორი გიორგი გურამიშვილი, ალაღუა, „კომენდიანტი“ მაჩაბელი თავისი დასით, თავადი იოანე აბაშიძე და სხვები. ქართული ჯარის უმეტესობა ბრძოლაში დაცა, თუმცა ირანელებმა 13 ათას კაცზე მეტი დაკარგეს. ალა-შაჰმად-ხანმა თბილისი და მისი შემოგარენი სასტიკად ააოხრა, ქალაქში მყოფი მოსახლეობა დაატყვევა. მისმა ჯარმა ახტალისა და ალავერდის საბადოებიც გაანადგურა.

დამარცხების მიუხედავად, ერეკლე II დანებებას ისევ არ აპირებდა. მთიულეთში თავმჯდომარეობის მეფე ჯარის შეკრებას შეუდგა. ირანელთა მარბიელი ჯარი ქართველებმა ბრძოლაში დაამარცხეს. ალა-შაჰმად-ხანი თავისი ჯარით უკან გაბრუნდა. მან ვერ მოახერხა ვერც ერეკლეს დამორჩილება და ვერც ქვეყნის დაპყრობა, თუმცა ქართლ-კახეთის უდიდესი ზიანი მიაყენა და მნიშვნელოვნად დასუსტა.

კრწანისის ბრძოლაში განცდილი მარცხის მიუხედავად, ქვეყანაში მდგომარეობის გამოსასწორებლად ერეკლე II-მ მნიშვნელოვანი ღონისძიებები გაატარა. მან მთელი თავისი ქონება განადგურებული თბილისის აღდგენას მოახმარა. თელავის სასახლეში მყოფმა მეფემ თბილისის აღდგენის ხელმძღვანელობა გიორგი ბატონიშვილს ჩააბარა. 1796 წელს ერეკლე II-მ მოლაღატე განჯის ხანის წინააღმდეგ ილაშქრა, განჯა დამორჩილა და ხარკი დაადო. მეფემ თავისი გავლენა ერევანზეც აღადგინა.

კრწანისის ბრძოლის წინ ერეკლე II-ის მიერ მრავალგზის მოთხოვნილი ჯარი რუსეთის მთავრობამ დაგვიანებით გამოგზავნა. 1795 წლის დეკემბერში საქართველოში ორი ბატალიონი შემოვიდა. 1796 წლის გაზაფხულზე, ალა-შაჰმად-ხანის დასჯის საბაბით, რუსეთმა 30-ათას კაციანი ჯარით კავკასიაში ლაშქრობა დაიწყო. რუსეთის ჯარმა აზერბაიჯანის სახანოების ნაწილი დაიკავა. მაგრამ იმპერატორ ეკატერინე II-ის გარდაცვალების შემდეგ (1796 წლის 6 ნოემბერი), ახალმა იმპერატორმა პავლე I-მა (1796-1801 წწ) ირანში ლაშქრობა მოშალა.

ქართლ-კახეთი ალა-შაჰმად-ხანის ხელახალი შემოსევის საფრთხის წინაშე დადგა, თუმცა შაჰს აღარ დასცალდა, რადგან 1797 წლის ზაფხულში ის შეთქმულებამ მოკლეს.

ალა-შაჰმად-ხანის სიკვდილის მიუხედავად, ქართლ-კახეთის მდგომარეობა მძიმე რჩებოდა. კვლავ გაძლიერდა ლეკების შემოსევები. გართულდა ერეკლეს მემკვიდრეობის შორის ურთიერთობაც. საქმე ის იყო, რომ ერეკლეს გიორგი სხვა ცოლისგან ჰყავდა, ხოლო დანარჩენი ვაჟიშვილები დარეჯან დედოფლის შვილები იყვნენ. მათი წინააღმდეგობის მიზეზი 1791 წელს ერეკლე II-ის შემოღებული ტახტის მემკვიდრეობის წესი იყო, რომლის ძალითაც, მეფობა არა მამიდან შვილზე, არამედ უფროსი ძმიდან მომდევნოზე უნდა გადასულიყო.

რუსეთის მთავრობამ საქართველოში მყოფი ორი ბატალიონი უკან განიწია. ერეკლე II რუსეთის მთავრობას დაბეჯითებით სთხოვდა, დაუფონებლივ ეცნობინათ, აპირებდნენ თუ არა ტრაქტატით გათვალისწინებული პირობების შესრულებას. პასუხის მოლოდინში, 1798 წლის 11 იანვარს, ერეკლე II გარდაიცვალა.

ერეკლე II-მ, როგორც თავისი ეპოქის გამორჩეულმა მეფემ, ხალხის დიდი სიყვარული დაიმსახურა. მოსახლეობამ მას საალერსო სახელი „პატარა კახი“ უწოდა. როგორც აღინიშნა, ერეკლე II სიცოცხლეშივე ევროპული პრესისა თუ ცალკეულ მწერალთა მთავონების წყარო გახდა. მეფე ერეკლესადმი ქართველი ხალხის მონივნება და პატივისცემა ასახულია ქართულ ფოლკლორში. ხალხებმა შემოქმედებამ არც ერთ მეფეს თუ გამორჩეულ პიროვნებას იმდენი ლექსი და თქმულება არ მიუძღვნა, რამდენიც ერეკლე II-ს. ეპოქის გამორჩეული მოღვაწე სოლომონ ლიონიძე ერეკლე II-ის სამგლოვიარო სიტყვაში სასონარკვეთილი აღნიშნავდა: „...ვის დროშას ვემსახურო?! ვინ შევიყვარო?! ვისთვის მოეკდე?! ვისთვის ვიცოცხლო, შენს უკან სიცოცხლე საზრახავად გამწარებულმან?!“ უკანასკნელი გამორჩეული ქართველი მონარქის გარდაცვალება დიდი ეპოქის დასასრულს ნიშნავდა.

მეფის საფლავი და პირადი ნივთები

ხანგრძლივი გლოვის შემდეგ, მეფე თელავის სასახლიდან მცხეთაში გადაასვენეს და სვეტიცხოვლის ტაძარში დაკრძალეს.

თელავის ისტორიულ მუზეუმში ინახება მეფის ზოგიერთი მემორიალური ნივთი ან მისი ასლი. თელავის სასახლეშივეა ერეკლე II-ის ხმალი, რომელიც 1770 წელს დადიანს უსახსოვრია.

სიმონ ჯანაშიას სახელობის საქართველოს მუზეუმში ინახება ერეკლე II-ის თოფი. თოფის ლულაზე განთავსებულია წარწერა „ქ. ირაკლის სიქადულო საქვეყლო მტერთა ჯვარი ქრისტესო“. აქვეა დაცული მის ეპოქაში

ჩამოსხმული ზარბაზნები და სხვა ნივთები. ასევე ხმალი, რომელიც, გავრცელებული მოსაზრებით, ნადირ-შაჰმა გამოუგზავნა ერეკლე II-ს, თუმცა წარწერაზე ერეკლე არ არის მოხსენიებული.

სიმონ ჯანაშიას სახელობის საქართველოს მუზეუმშიცაა დაცული ერეკლე II-ის ტახტი.

ერეკლე II-ის ტრადიციულმა ქართულმა სამეფო გვირგვინმა და სკიპტრამ ჩვენამდე ვერ მოაღწია. ასევე დაიკარგა ერეკლე II-ისათვის პეტერბურგიდან გამოგზავნილი გვირგვინი, სკიპტრა და ხმალი – ტრაქტატის მიხედვით, ქართლ-კახეთის მეფეებს პეტერბურგიდან ეგზავნებოდათ სამეფო ნიშნები. ერეკლე II-ისათვის გამოსაცემად გვირგვინი, სკიპტრა და ხმალი ეკატერინე II-ის შეკვეთით 1783 წელს დაამზადა პეტერბურგის წამყვანმა ოქრომჭედელმა ლუი-დავიდ დიუვალმა. სამეფო ნიშნები 1795 წელს ალა-შაჰმად-ხანის მიერ თბილისის აღების დროს დაიკარგა. თუმცა ჩვენამდე მოაღწია მათმა გამოსახულებამ. ოსებ ბიჭიკაშვილის მოძიებული ინფორმაციის თანახმად, ერეკლე II-ის გვირგვინისა და ხმლის გამოსახულებები ამოტიფურულია პეტერბურგში, სამონეტო ეზოში, ტრაქტატის აღსანიშნავად ტიმოფეი ივანოვის მიერ დამზადებულ მედლის რევერსზე. ასევე, 1784 წელს ტრაქტატის ხელმოწერის აღსანიშნავად დამზადებულ „არაბესკის სერვიზზე“ გამოსახულია ერეკლე II-ის გვირგვინი, სკიპტრა და ხმალი.

გიორგი XII

ქართლ-კახეთის მეფე 1798-1800 წლებში. მეფე ერეკლე II-ისა და მისი მეორე მეუღლის, ანა ზაალის ასული აბაშიძის, ვაჟი. დაიბადა 1746 წლის 10 ოქტომბერს, თბილისში. გიორგის დაბადება დიდი ზემოქმედება იქონია მისმა გვირგვინოსანმა პაპამ, იმხანად ქართლის მეფე თეიმურაზ II-მ. უფლისწული მონათლა ნინოწმინდელმა მიტროპოლიტმა საბამ. ნათლობის რიტუალს აღასრულა კათალიკოს-პატრიარქმა ანტონ I-მა. 1749 წლის 6 დეკემბერს გარდაიცვალა გიორგი ბატონიშვილის დედა, ანა ზაალის ასული აბაშიძე, რომელიც მცხეთაში დაკრძალეს.

გიორგი უფლისწულის ყრობისა და

ახალგაზრდობის წლები

3 წლის ასაკში დაობლებული გიორგის აღზრდაში მონაწილეობდნენ კახეთის თავადი სვიმონ მაყაშვილი

და ქართლის თავადი როინ ბარათაშვილი, რომელიც მალე გარდაიცვალა.

უფლისწულმა შესაფერისი განათლება მიიღო სამეფო კარზე, იცოდა ბერძნული, სპარსული და სომხური ენები.

1760 წელს სახადისაგან (ყვავილი) გარდაიცვალა ერეკლე II-ის უფროსი ვაჟი და იმავდროულად სამეფო ტახტის მემკვიდრე უფლისწული ვახტანგი (1742-1760 წწ.), მეტსახელად „კარგი“, შეძენილი მეფის პირველი მეუღლის, ქეთევან მხეიძისაგან. ამის შემდეგ სამეფო ტახტის მემკვიდრედ გამოცხადდა განსვენებული უფლისწულის ნახევარძმა, გიორგი, რომელიც ერეკლე II-ის მომდევნო ვაჟი გახლდათ.

უფლისწული გიორგი ყმანვილობიდან მონაწილეობდა სახელმწიფო საქმეებში.

სანქტ-პეტერბურგში გამგზავრების (1760 წ.) წინ, ქართლის მეფე თეიმურაზ II-მ, სევეტიცხოვლის საკათედრო ტაძარში კათალიკოს-პატრიარქ იოსების (ჯანდიერი), ეპისკოპოსთა და გავლენიან თავადაზნაურთა თანდასწრებით, თავის ვაჟთა შორის უფროსს, გიორგი ბატონიშვილს, როგორც სამეფო ტახტის ლეგიტიმურ მემკვიდრეს, საზეიმოდ გადასცა ქართლის მეფის სკიპტრა, შაჰაბა თავისი სამეფო ხმალი და დაჰკიდა ჯვარი „ძელ-ჭემშარიტითა ცმული, ოქროს ჯაჭვითა საკიდარი და თვალ-მარგალიტითა შემკული“. საგულისხმოა, რომ 1765 წელს, პაატა ვახტანგის ძე ბაგრატიონის შეთქმულების გამჟღავნების შემდეგ, გიორგიმ მხარი არ დაუჭირა ხსენებული ბატონიშვილისა და მის მომხრე ფეოდალთა სასტიკ დასჯას, რაც ერეკლე II-სთან უთანხმოების საფუძვლად იქცა.

1770 წელს მონაწილეობდა ახალციხეზე მოწყობილ ლაშქრობაში. ამ სამხედრო ოპერაციის დროს ცხარე კამათი მოუხდა რუსთა ჯარის სარდალთან, გენერალ ტოტლებენთან, რომელმაც ბრძოლის ველის მიტოვება დააპირა.

1795 წლის სექტემბერში კონანისთან მომხდარი ბრძოლისა და ალა-შაჰმად-ხანის მიერ თბილისის აღების დროს, თავისი გვირგვინოსანი მამის ბრძანებით იმყოფებოდა კახეთში, კერძოდ, სიღნაღში, სადაც ქართველთა ლაშქრის სათავეში მყოფი, დღე-ღამეზე ელოდა დაღესტნელთა შემოჭრას.

გიორგის დამატული ურთიერთობა ჰქონდა თავის დედინაცვალთან, დარეჯან დადიანთან (ერეკლე II-ის ბოლო ცოლთან) და თავის ნახევარძმებთან.

გიორგი XII-ის ბაჰეშუბა

ერეკლე II-ის გარდაცვალების (1798 წლის 10 იანვარი)

შემდეგ შეძლო თავის მომხრეთა მოპოვება და სძლია მონიწილმდეგებს, რომლებსაც მისივე ნახევარძმები მეთაურობდნენ. ისევე, როგორც თავისი მამა, დაავადებული იყო წყალმანკით, რომელმაც ჯანმრთელობა ჯერ კიდევ ახალგაზრდობაში შეურყია. დაახლოებით 40 წლის ასაკიდან სწრაფად დაიწყო წონაში მატება, რის გამოც, ისედაც მალალი ტანის მამაკაცი უფრო ახოვანი ჩანდა.

1798 წლის 14 იანვარს სვეტიცხოველში აკურთხეს ქართლ-კახეთის მეფედ.

მამის ბრძანებით სათავეში ჩაუდგა და მნიშვნელოვანი წვლილი შეიტანა სპარსთა შემოსევის შედეგად დანგრეული თბილისის აღდგენაში.

მონდომებით შეუდგა ქართული სტამბის აღორძინებას. ცდილობდა მორიგე ჯარის სისტემის აღდგენას. მისი ბრძანებით აღწერეს ქართლ-კახეთის მოსახლეობა და შემოიღეს ფულადი გადასახადი სამეფო სასახლის ასაგებად, თუმცა შეკრებილი თანხა ეკლესიების ეკთილმონყოფას მოხმარდა.

გიორგი XII-ის სახელით თბილისის სამეფო ზარაფხანაში იჭრებოდა სპილენძის მონეტები თევზის გამო-სახულებითა და ნომინალური ღირებულებით – ბისტი და ნახევარი ბისტი.

გიორგი XII იღვწოდა ქართულ ყოფაში შემოჭრილი სპარსული წეს-ჩვეულებების აღმოსაფხვრელად. მას განზრახული ჰქონდა ქართველთა და სომხეთს სარწმუნოებრივი გაერთიანება, ამიტომ ხელს უწყობდა მართლმადიდებლობის დანერგვას სომხურ მოსახლეობაში. ამავდროულად, მან 1800 წლის 9 იანვარს ხელი შეუწყო თავისი უფროსი ვაჟისა და იმავდროულად სამეფო ტახტის მემკვიდრის, უფლისწულ დავითის (1767-1819 წწ), დაქორწინებას ელენე აბამელიძეზე (1770-1836 წწ). ელენეს მამა იყო გრიგორიანული აღმსარებლობის ასტრახანელი კომერსანტი სიმონ აბამელიძე, რომლის წინაპრებიც XV საუკუნეში ქურთისტანიდან გადმოსახლებული თავადის ჩამომავლები იყვნენ. ერეკლე II-მ სიმონ აბამელიძეს ჯერ კიდევ 1788 წელს უბოძა საქართველოს სამეფოს III ხარისხის თავადის წოდება. დავითი და ელენე ერთმანეთს მალევე დაშორდნენ.

უპრტიმართობა რუსეთის იმპერიასთან

გიორგი XII-მ ვერ შეძლო თავისი ნახევარძმების დამორჩილება. იგი შიშობდა, რომ მისი მონიწილმდეგნი მას თუ არა, მის შთამომავლებს მაინც წაართმევდნენ სამეფო ტახტს. ამის თავიდან ასაცილებლად მეფე მზად იყო, იმაზე მეტად შეეზღუდა თავისი ძალაუფლება, ვიდრე ეს გათვალისწინებული იყო 1783 წლის 24 ივლისს

გეორგიევსკი დადებული ტრაქტატით. მეფემ რუსეთის საიმპერიო ხელისუფლებას ნება დართო ქართლ-კახეთის საშინაო საქმეებშიც ჩარეულიყო, ოღონდ მისი მთა-მომაჯობისათვის მეფობის უფლება შეენარჩუნებინათ.

გიორგი XII-ის თხოვნის შესაბამისად, იმპერატორმა პავლე I-მა 1799 წლის 11 ოქტომბერს ქართლ-კახეთის სამეფო ტახტის მემკვიდრედ დამტკიცა მეფის უფროსი ვაჟი, უფლისწული დავითი, რომელიც წმ. ანას ორდენით დააჯილდოვა. იმავდროულად, იგი რუსეთის საიმპერიო არმიის გენერალ-ლეიტენანტი იყო.

იმპერატორმა პავლე I-მა, როგორც სიუზერენმა, თავის მფარველობაში მყოფ გიორგი XII-ს გამოუგზავნა რუსეთში დამზადებული სამეფო გვირგვინი, სხვა სამეფო ნიშნები და წმიდა მოციქულ ანდრია პირველწოდებულის ორდენი.

სპარსეთის შაჰმა, ბაბა-ხანმა, გიორგი XII-ს მოსთხოვა, რომ მისთვის მძევლად გაეგზავნა უფლისწული დავითი. ქართლ-კახეთის მეფემ მოთხოვნა არ შეასრულა.

1799 წლის 26 ნოემბერს თბილისში შემოვიდა რუსეთის საიმპერიო არმიის ერთი პოლკი გენერალ პ. ლაზარევის ხელმძღვანელობით.

1800 წლის 7 ნოემბერს, სოფელ კაკაბეთთან მდებარე ნიახურას ველზე, ქართველთა და რუსთა ჯარმა, რომელსაც გიორგი XII-ის ვაჟებთან, უფლისწულებთან, იოანესა და ბაგრატთან, ერთად მეთაურობდნენ გენერლები ლაზარევი და გულიაკოვი, სასტიკად დაამარცხეს ხუნძეთის ნუცალ უმა-ხანის (ანუ ავარიის მთავრის, ომარ-ხანის) მრავალრიცხოვანი ლაშქარი, რომელიც თბილისზე გალაშქრებას გეგმავდა.

პავლე I-ს სურდა, რომ გიორგი XII-ს თვითონვე გაეუქმებინა ქართლ-კახეთის სამეფო და ამ მიზნით თბილისში გამოგზავნა დელეგაცია, რომელმაც მეფეს ცოცხალს ევლარ ჩამოუსწრო.

გიორგი XII გარდაიცვალა 1800 წლის 28 დეკემბერს, 54 წლის ასაკში. მეფე დაკრძალეს მცხეთაში, სვეტიცხოვლის საკათედრო ტაძარში, თავისი მამის, ერეკლე II-ის გვერდით.

ბიოგრაფიი XII-ის მოჯახი

1766 წლის 20 სექტემბერს, 20 წელს მიღწეულმა გიორგი ბატონიშვილმა იქორწინა ქეთევან ანდრონიკაშვილზე (1753-1782 წწ), რომელიც ქიზიყის მოურავ პაპუა ანდრონიკაშვილის ასული გახლდათ.

გიორგისა და ქეთევანს შეეძინათ 12 შვილი: დავითი (1767-1819 წწ), იოანე (1768-1830 წწ), ბარბარე (1769-1801 წწ), სოფიო (1770-1840 წწ), ლუარსაბი (1771-? წწ),

ნინო (1772-1847 წწ), ბაგრატი (1776-1841 წწ), რიფსიმე (1779-1847 წწ), სოლომონი (1780-? წწ), გაიანე (1780-1820 წწ) და თეიმურაზი (1782-1846 წწ). მათ გარდა შეეძინათ კიდევ ერთი შვილი, სალომე, რომელიც ბავშვობაში გარდაიცვალა.

1782 წლის 3 ივნისს, მეთორმეტე შვილის, თეიმურაზ ბატონიშვილის, გაჩენისას, ქეთევან ანდრონიკაშვილი 29 წლის ასაკში გარდაიცვალა. იგი დაკრძალეს დავით გარეჯის ლავრაში მდებარე იოანე მახარებელის სახელობის ეკლესიაში.

იმავე წელს უფლისწული გიორგი მეორედ დაოჯახდა. ამჯერად მისი მეუღლე გახდა მარიამ გიორგის ასული ციციშვილი (1768-1850 წწ), რომელმაც მეფეს 11 შვილი გაუჩინა.

გიორგისა და მარიამს შეეძინათ 11 შვილი: მიხეილი (1783-1862 წწ), ჯიბრაილი (1788-1812 წწ), თამარი (1789-1851 წწ), ანა (1789-1796 წწ), ილია (1790-1854 წწ), ოქროპირი (1795-1857 წწ), სვიმონი (1796-? წწ), ერეკლე (1797-1859 წწ), ანა (1800-1850 წწ). მათ გარდა, სხვადასხვა დროს შეეძინათ კიდევ 2 შვილი: ოსები და სპირიდონი, რომლებიც ბავშვობაში გარდაიცვალნენ.

ზემოხსენებული ორივე ქორწინების შედეგად დაიბადა 23 ბატონიშვილი, მათგან 14 ვაჟი და 9 ასული.

1803 წლის 19 აპრილს, საქართველოში დისლოცირებული რუსული ჯარის სარდლის, გენერალ ივანე პეტრეს ძე ლაზარევის (1765-1803 წწ) მკვლელობაში ბრალდებული და მოსკოვში გადასახლებული მარიამ დედოფალი გარდაიცვალა 1850 წლის 30 მარტს, 82 წლის ასაკში.

ქართლ-კახეთის დედოფლის, მარიამის, ცხედარი ჩამოასვენეს საქართველოში და 1850 წლის 17 ივნისს დაკრძალეს მცხეთაში, სვეტიცხოვლის საკათედრო ტაძარში, თავისი გვირგვინოსანი მეუღლის, მეფე გიორგი XII-ის გვერდით.

დავით უფლისწული

გიორგი XII-ის უფროსი ვაჟი და სამეფო ტახტის მემკვიდრე, უფლისწული დავითი, 1801 წლის მაისის ჩათვლით მართავდა ქვეყანას, თუმცა არა მეფის, არამედ გამგებლის რანგში. მისი სახელით თბილისის სამეფო ზარაფხანამ მოჭრა სპილენძის მონეტაც ფარშავანგის გამოსახულებით და მხედრული წარწერით: „მტფილისი“. მიუხედავად თავისი ძმებისა და მომხრეთა დაჟინებული შეთავაზებისა, მან ვერ გაბედა, რომ იმპერატორის ნებართვის გარეშე მეფედ კურთხეულიყო. იმავდროუ-

ლად, თბილისში მყოფ რუსთა მოხელეებს საიდუმლოდ ჰქონდათ ნაბრძანები, რომ დავით გამგებლის მეფედ კურთხევა არ დაეშვათ. საბოლოოდ დავითი ტახტის გარეშე დარჩა.

ქართლ-კახეთის სამეფო ოჯახის წევრთა უმრავლესობასთან ერთად, 1803 წელს დავითიც რუსეთში გადაასახლეს. იგი ცხოვრობდა სანკტ-პეტერბურგში, სადაც სენატორი და წმ. ალექსანდრე ნეველის ორდენის კავალერი გახდა. მეთავეობდა ქართველთა ახალშენს. ეწეოდა სამეცნიერო და ლიტერატურულ მოღვაწეობას. დაკრძალულია წმ. ალექსანდრე ნეველის ლავრაში.

გრიგოლ I

ქართლ-კახეთის მეფე (1812 წლის თებერვალი-მარტი), მწერალი, მწიგნობარი, კალიგრაფი, შიღლითაშვილი ერეკლე II-ისა, შიღლიშვილი გიორგი XII-ისა, ერთადერთი შვილი უფლისწულ იოანე ბაგრატიონისა (1768-1830 წწ) და ქეთევან ზურაბის ასული წერეთლისა (1772-1823 წწ).

დაიბადა 1789 წლის 24 იანვარს თბილისში. აღიზარდა ქართლ-კახეთის სამეფო კარზე. იქვე მიიღო განათლება. მის შინაგან სამყაროზე კარგი ზეგავლენა იქონიეს მისმა აღმზრდელებმა: მღვდელმთავარმა დოსითეოზმა, რომელმაც გრიგოლს წერა-კითხვა შესწავლა, იოანე ნილკენელმა (ქარუმიძემ), იონა ხელაშვილმა და პეტრე ლარაქემ.

მამის, იოანე ბატონიშვილის, რუსეთში გადასახლების (1803 წ.) შემდეგ გრიგოლს საქართველოში დარჩა. 1812 წლამდე ცხოვრობდა დედის მშობლებთან საჩხერეში. იყო ლეგიტიმური მემკვიდრე თავისი ბიძის, ქართლ-კახეთის სამეფო ტახტის მემკვიდრედ აღიარებული უფლისწულის, დავითისა (1767-1819 წწ), რომელიც უშვილოდ გარდაიცვალა.

1812 წლის 31 იანვარს, კახეთში სახალხო აჯანყებაში დაწყებისთანავე ჩაება გრიგოლ იოანეს ძე, რომელიც იქ ქართლის გავლით ჩავიდა. აჯანყებულმა მოსახლეობამ გრიგოლი დიდი სიხარულით მიიღო, თავის წინამძღოლად აღიარა და ქართლ-კახეთის მეფედ გამოაცხადა. მისი ძალაუფლება თებერვლის შუა ხანებიდან მარტის დასაწყისამდე – ორ კვირაზე მეტხანს ვრცელდებოდა კახეთსა და ქართლის ჩრდილო-აღმოსავლეთის ნაწილზე, რომელიც დამპყრობელთაგან გათავისუფლდა. ასე რომ, მეფე გრიგოლი აკონტროლებდა ქართლ-კახეთის აღდგენილი სამეფოს ნახევარზე მეტს.

აჯანყებულ ქართველობას თანადგომა გამოუცხა-

დეს დაღესტნელებმა, რომელთა 4 ათასამდე მეომარი ქართველთა ლაშქარს შეუერთდა, და საქართველოს აღმოსავლეთით მცხოვრებმა თურქმანულმა ტომებმა.

რუსეთის იმპერიის შემოჭრებულმა ხელისუფლებამ დარიალის გავლით შემოიყვანა დამატებითი ჯარის ნაწილები, რის შემდეგაც აჯანყებულთა მდგომარეობა გაართულდა.

გრიგოლ I უთანასწორო ბრძოლაში დამარცხდა. მან თავი ანწუნის თემს შეაფარა კახეთის მეზობლად, დაღესტანში. გრიგოლის მამის სახლთუხუცესის, თავად ზაზა ანდრონიკაშვილის დახმარებით, მტერმა მუხანათურად დაატყვევა ქართლ-კახეთის უკანასკნელი მეფე და რუსეთში გადაასახლა.

საქართველოს მთავარმართებელი ფ. პაულუჩი რუსეთის იმპერიის სახელმწიფო საბჭოსა და მინისტრთა კაბინეტის თავმჯდომარის, ნ. რუმინცევისადმი, გაგზავნილ საიდუმლო პატაკში წერდა: „Григорий, сын царевича Иоанна, в Москве пребывающего, провозглашенный кахетинскими мятежниками царем Грузии и издавший от имени своего возмутительные прокламации, также коего имя в церквях бунтовщиками поминаемо было как царя Грузии и который, собрав мятежную толпу, дрался против войск В. И. В., но был мною разбит, бежал было в Дагестан, к анцухским лезгинам, но средствами, мною изысканными... находится теперь в моих руках.

Сей царевич, к коему столь охотно прилепились кахетинские бунтовщики... вреднее для Грузии, потому что немалая часть легковых грузин признают его имеющим законное право на Грузию, основываясь на том, что прежде бывший настоящий наследник Грузии царевич Давид – бездетен, что потому сей Григорий, как сын первого по нём брата, царевича Иоанна, находящегося в отсутствии, должен быть наследником Грузии“.

რუსეთში გადასახლებული მეფედყოფილი გრიგოლი პატიმრობაში ჰყავდათ ჯერ ქ. ოლონცკში, ხოლო შემდეგ ქ. პეტროზავოდსკში.

1813 წელს იგი გაათავისუფლეს და სამხედრო სამსახურში ჩაირიცხეს. მონაწილეობდა რუსეთის არმიის ლაშქრობაში საზღვარგარეთ. მინიჭებული ჰქონდა პოდპოლკოვნიკის სამხედრო წოდება.

გრიგოლ I-ის შემოქმედებითი მემკვიდრეობა

ქართული სამეფო სახლის რუსეთში გადასახლება უდიდესი წარუმატებლობის მსგავსად, გრიგოლ ბაგრატიონი ცლიტერატურულ მოღვაწეობას შეუდგა. იგი სანკტ-პე-

ტერბურგის ქართული კოლონიის თვალსაჩინო წევრად იქცა, ერთ-ერთმა პირველმა დაიწყო ქართული ზეპირ-სიტყვიერების ნიმუშების სისტემური შეკრება. 1819 წლისათვის მან შეადგინა „ანთოლოგია“, რომელშიც შეიტანა ბესიკის (გაბაშვილი), საიათნოვას, ჭაბუა ორბელიანის, გლახა მწათვეილისა და სხვათა ლექსები, აგრეთვე, მცირე ზომის ფოლკლორული ნაწარმოებები. მის კალამს ეკუთვნის ლაშქრობის შთაბეჭდილებანი, თარგმანები და სხვ.

მეფედყოფილმა სულიერი თავშესაფარი პოეზიაში პოვა და ლექსების წერას შეუდგა. მისი ლექსები აღსავსეა კაეშნითა და მშობლიური მიწის მონატრებით. მათში გამოხატულია რუსეთში იძულებით გადასახლებული ქართველი მამულიშვილების დიდი გულისტკივილი. ამ ლექსებით, სხვა ემიგრანტთა ლექსებთან ერთად, ე.წ. გარდამავალი ხანის ქართულ ლირიკაში საგანგებო თემატიკა შეიქმნა. ერთ-ერთ მათგანში ეკითხულობთ: „ბედკრულსა შემთხვევას შევხვდი მწარესა, მოვკლდი ქართლისა ტბილსა არესა, სატრფოს, დედასა – გულმშობარესა ან ვიგლოე პყრობილი მყინვართ მხარესა“.

ბაგრატიონთა საერთო სატიკიერაო გაცხადებული გრიგოლ იოანეს ძის სტრიქონებში:

„ამისთვის გბრალდეთ, ჩვენთვის გულები შეიტკივნეთ, ჰსცანთ დაფარულები, დიდი სასიკბტროს სახლის შვილები, სად ვიდევნებით დაქსაქსულები“.

თავისი მამის სახლთუხუცესის, ზაზა ანდრონიკაშვილის, ლაღატი გრიგოლმა სიკვდილამდე ეერ დაივიწყა. სწორედ ამის გამო, მან რუსეთში ცხოვრების პერიოდში დაწერილ ერთ-ერთ ლექსში ზაზა მწარედ გაიკლა:

„კამბეჩოვანსა აღზრდილმან ზაქმან ზაზამან წყეულმან,

პატრონის ორგულობაზედ სანიადგოდ ჩვეულმან, იუდას მსგავსად ვერცხლისა მოყვარებითა ძლეულმან,

ანგაარებით დანთქმულმან, კერპთმსახურებით სწეულმან.

ჩემის შემყრობით ჯილდოსა მიელის ზაზა, ვიცია, მაგრა ეკითხვის უთუოდ ეგ ზომ სიცრუით ფიცია, ზესთამაჯული ყოველთად მწამს მოსამართლე მტყიცია,

ვერარა ირგოს მხტომელმან, დარჩეს, ვით ურა კეიცია!“

რუსეთში ცხოვრების მიუხედავად, გრიგოლი ბოლომდე ქართველ მამულიშვილად დარჩა. თავის შემოქმედებაში იგი დაუნდობლად კილავდა იმ ქართველებს,

რომლებიც ცდილობდნენ რუსებს დამსგავსებოდნენ. კერძოდ, რუსეთის ოფიცერი, „შარფ-სერთუკში“ გამოწყობილი იოსებ გაბაშვილი, გრიგოლმა ასე გაკენწლა:

„არ შეგშენის რუსობა, ანუ რისთვის ჰქენია, სჯობდა ისევ გვარისებრ ტივად გეკრა ხენია, არ გიხდება სერთუკი, თვალთა ცრემლი მდენია, სჯობს ისევ მამა-პაპათ მოიგონო ზენია“.

საგულისხმოა გრიგოლ ბაგრატიონის სატრფიალო პოეზია, რომელშიც არაერთი მშვენიერი ლექსია. აქვე მოვიყვანთ ორიოდ ნიმუშს:

„მზეო, იკმარე ჩემი ვნებანი,
ეს ჟამგულისა უკურნებანი,
ერთხელ მაღირსე შენთან ხლებანი,
მეცა ვიყნოსო კოკრთა შენთა სურნელებანი“...

„მაისის ვარდო – ნამით ცურეულო,
შაშვარაჲ, ზამბახო, სოსან რეულო,
ზილფო კაეებო, გარდათხეულო,
მწვანის კორდითა შენართეულო,
მშვიდლო, ქამანდო, მოზიდებულო,
ისარო, გულსა გახიდებულო“.

მეფედყოფილი გრიგოლი 42 წლის ასაკში, 1830 წლის 22 სექტემბერს სანკტ-პეტერბურგში გარდაიცვალა. დაკრძალულია იქვე, წმიდა ალექსანდრე ნეველის ლავრაში, სადაც ბაგრატიონთა დინასტიის მრავალი წარმომადგენელი განისვენებს.

გრიგოლ I-ის ცოლ-შვილი

1824 წლის დასაწყისში თბილისში ჩამოსულმა 35 წლის გრიგოლ ბაგრატიონმა ცოლად შეირთო პოლონური წარმომავლობის ბარბარე (ვარვარა) ბუკრინსკაია (1810-1876 წწ), ასული თბილისის კეთილშობილთა სასწავლებლის დირექტორ თეოდორ ბუკრინსკისა. მათ ჰყავდათ ოთხი შვილი: დავითი (1824-? წწ), იოანე (1826-1880 წწ), ქეთევანი (1828-1891 წწ) და ეკატერინე (1830-1917 წწ).

რუსეთის იმპერიის სახელმწიფო საბჭოს 1833 წლის 25 აპრილის გადაწყვეტილებით, ქართლ-კახეთის სამეფო სახლის წევრებს (ერეკლე II-ის, გიორგი XII-ისა და გრიგოლ I-ის) პირდაპირ (ანუ მამაკაცის ხაზით) შთამომავლებს მიენიჭათ ტიტული „გრუზინსკი“, რომელიც მის მფლობელთ გვარად ექცათ. სახელმწიფო საბჭოს 1865 წლის 20 ივნისის გადაწყვეტილებით, გრუზინსკები სარგებლობდნენ რუსეთის იმპერიის „უგანათლებულესი თავადის“ (Светлейший князь) უფლებებით. ეს ტიტული აღემატებოდა რიგითი თავადის (Князь) ტიტულს.

გრიგოლ I-ის შთამომავლობა პირდაპირი ხაზით შეწყდა 1880 წელს, როდესაც გარდაიცვალა მისი ვაჟი, იოანე (1826-1880 წწ). ამის შემდეგ ქართლ-კახეთის სამეფო სახლის უფროსობა გადავიდა გრიგოლის ბიძის, ბაგრატ ბატონიშვილის (1776-1841 წწ), შთამომავლებზე.

იპოვებოდა მუცხე

ბაგრატ II (ქართლში – ბაგრატ VI)

იმერეთის მეფე 1455-1466 წლებში, ქართლ-იმერეთის მეფე 1466-1478 წლებში. ბაგრატიონთა იმერეთის შტოს წარმომადგენელი.

XV საუკუნეში საქართველოში დაიწყო პროცესები, რომლებმაც საუკუნეების განმავლობაში განსაზღვრა ჩვენი ქვეყნის ისტორია. ამ დროს საბოლოოდ დასრულდა მრავალსაუკუნოვანი ერთიანი ცენტრალიზებული საქართველოს არსებობა. ქვეყანა რამდენიმე სამეფო-სამთავროდ დაიქსაქსა. ბზარი გაუჩნდა ჩვენი ეკლესიის ერთიანობასაც. მომხდარს ბევრი გამომწვევე ფაქტორი და კატალიზატორი ჰქონდა, მათ შორის, სამეფო ხელისუფლების სისუსტე და უნიათობა, ამ ნიადაგზე კი ადგილობრივი ფეოდალების სწრაფვა განკერძოებისაკენ; ყოველივეს ემატებოდა ქვეყნის გარეთ მიმდინარე გაცილებით საშიში პროცესები, რომელთა წინაშეც ქართული სახელმწიფო მოუშვადებელი აღმოჩნდა. ქართველთა ერთიანობის იდეა ფორმალურმა მენტალობამ დაარღიდა, მართალია, ბოლომდე ვერ ჩაკლა და მოსპო, მაგრამ გარკვეულ ხანს მოადუნა, კუთხურ-რეგიონალურ სალტეებში მოაქცია. სრულიად სამართლიანად უნოდა ნ. ბერძენიშვილმა ამ ეპოქის მოღვაწეებს „მთლიანი საქართველოს მესაფლავენი“.

ქვეყნის დაშლა-დაქუცმაცება ერთბაშად არ მომხარა. ეს მოვლენა წლების განმავლობაში მზადდებოდა, რამდენადაც არ უნდა გაგვიჭირდეს აღიარება – უხეირო, წინდაუხედავი ქართველი პოლიტიკოსების, ქრთამსა და შემოსავალს დანატრებული სასულიერო პირების ხელშეწყობით. მემკათიანის ცნობით, ამ დროს „არღარა იცვლებოდა ერისთავნი და არცა თავადნი, ყოველნივე ხევსა და სანახებსა და თემთა და ადგილთა მკვიდრქმნილ იყვნენ, და, ვისცა მამულსა მისცემდა, მკვიდრად მიეცემოდა. და ყოველნივე ძლიერ იყვნეს. მთავარნი, ერისთავნი და თავადნი. ხოლო ამა აღექსანდრესა და კონსტანტინესა ჟამში განდგნენ იმერელნი, ოდიშარნი და გურიელნი, და არღარა მორჩილებდა ათაბაგი, და განდგა კახეთი.“

ბაგრატის ბრძოლა იმიერ საქართველოს გამოსოფისათვის

XV საუკუნის შუახანებში საქართველო ჯერ კიდევ ინარჩუნებდა ერთიანობას. 1446 წელს საქართველოს მეფის, ვახტანგ IV-ის, მაგიერ, ტახტი დაიკავა მისმა ნახევარძმამ, გიორგი VIII-მ. სამწუხაროდ, გიორგი VIII-მ ვერ შეძლო ქვეყანა არსებული კრიზისიდან გამოეყვანა, ამისათვის მცდელობა და ზრუნვა არ დაუშურებია, მაგრამ რას გახდებოდა მართო ერთი მეფის სწრაფვა, როდესაც ფეოდალთა დიდი ნაწილი ქვეყნის ბედ-იღბალს თავის სამფლობელოს ინტერესებს უქვემდებარებდა. გიორგის მეფობის ჟამს ქვეყნის ერთიანობა უკვე საგრძნობლად იყო შერყეული. ცენტრალურ ხელისუფლებას აღარ ემორჩილებოდნენ დასავლეთ და სამხრეთ საქართველოს ფეოდალები. გიორგი VIII-ის წინააღმდეგ ბრძოლაში განსაკუთრებით გამოირჩეოდა სამცხის ათაბაგი ყვარყვარე და სამოქალაქოს (იმერეთის) ერისთავი ბაგრატ. ეს უკანასკნელი ალექსანდრე I-ის ძმის, გიორგის, შვილია. დასაწყისში ის დასავლეთ საქართველოში „პროვინციის მეფე“ იყო, რომელიც ცდილობდა თავისი უფლებების გაფართოებას. სწორედ ამ ნიადაგზე დაიწყო მასსა და საქართველოს მეფეს შორის კონფლიქტი. ავთანდილ ზევედინისძის „საჩივრის წიგნში“ მითითებულია ასეთი რამ: „გიორგი მეფე ქუთათისი წაართო... ბაგრატ ქუთათისის გაილაშქრა... შევიბენით, მოგვეკრივენ ჩემი ძმა ჯელთა დარჩა. გიორგი მეფესთანა ქუთათისი ვიყავ და დემეტრე იპრიანა, გიორგი მეფე მე წამოვიყვანე. და ოცდაოთხი შუბი და ისარი და ჭრმალი მესო, ისეთმან წამოვიყვანე.“ ნ. ბერძენიშვილი ფიქრობს, რომ აქ ასახული ბრძოლა ქუთათისისათვის, რომელშიც გამარჯვებული ბაგრატი გამოვიდა, უნდა მომხდარიყო 1453-1454 წლებში. სწორედ ამ დროიდან ბაგრატი უკვე ფლობდა დასავლეთ საქართველოს ნაწილს. 1460 წელს, ყვარყვარე II ათაბაგის ელჩი, ფარსადან ქარციხელი, (ახალციხელი), ვენეციის დოჟისადმი წარდგენილ წერილში ბაგრატს „ქუთათისის მეფედ“ იხსენიებს: „ამისთვის გთხოვთ, კეთილი ინებოთ და შემატყობინოთ, თუ რა ღონეს ხმარობთ კონსტანტინოპოლის დასაბრუნებლად, რათა მე, ჩემის მხრივ, ჩემი ვალის მოხდა შევძლო. დაე, ცნობილი იყოს თქვენი ბრწყინვალეობისათვის, რომ მე შევეურიგდი მეფე გიორგის, განსვენებულ ალექსანდრე“.

დრეს შვილს, ბაგრატს საქართველოში ქუთაისის მეფეს და ბედიანს, ხანს ლიპარიტს, მთელი სამეგრელოს ბატონს – ხსენებული ელჩის, ძმა ლუდოვიკო და ბოლონაის სიტყვით, რომელმაც პაპის მითითება გადმოცა... დაე, ცნობილი იყოს თქვენი ბრწყინვალეობისათვის, რომ ჩვენ, გთავაზობთ შემდეგს: მე, ყვარყვარე, გამოიყვან 20000 კაცს მეტწილად ცხენოსანს. მეფე გიორგი პირობას იძლევა 40000 კაცსა გურულებთანა (გუგლიე) და აფხაზებთან ერთად, რომელნიც სამართლიანად ითვლებიან მის ქვეშევრდომებად და ამჯერად კი იკისრეს მასთან ერთად ურწმუნოთა წინააღმდეგ გაელაშქრათ. ბედიანი, სამეგრელოს ბატონი, ქუთაისის მეფე ბაგრატთან ერთად პირობას დებენ გამოიყვანონ იმდენივე ჯარისკაცი, როგორც მეფე გიორგი, ძე ალექსანდრესი.“ ამ ეპისტოლეიდან კარგად ჩანს, რომ გიორგი VIII ჯერ კიდევ აკონტროლებდა დასავლეთ საქართველოში გურია-აფხაზეთის ნაწილს, მაშინ როდესაც ბაგრატი იმერეთ-სამეგრელოს ფლობდა.

ეს ცნობა მიუთითებს, რომ ამ დროს „იმერეთის სამეფოს“ დამოუკიდებლობა მყიფე იყო. 1462 წელს გიორგი VIII კიდევ ერთხელ შეეცადა ბაგრატის დამორჩილებას. იგი დიდი ლაშქრით დასავლეთ საქართველოში გადავიდა. გადამწყვეტილი იყო მოხდა ჩიხორთან. ამ ბრძოლაში გიორგი VIII სასტიკად დამარცხდა. გამარჯვებული ბაგრატი ქუთაისში მოვიდა, სადაც დასავლეთ საქართველოს მეფედ აკურთხეს. დასავლეთ საქართველოს ფეოდალები გარკვეული პირობით დაეხმარნენ ბაგრატ II „იმერთა მეფეს.“ ვახუშტი ბატონიშვილი მოგვითხრობს: „აქა მოერთნენ დადიან-გურიელი, აფხაზიან და სვანნი და აკურთხეს სრულიად იმერთა სათნო ჩინებთა, მეფედ. აღასრულა მთავართა მათ აღთქმული თვისი და განთავისუფლდნენ, თვინიერ ლაშქრობისა და ქვეგანწესებისა მეფისა და იქმნა იმერეთი მიერთი ერთ მეფედ ოთხ სამთავროდ ანუ სათავადოდ, რამეთუ მიიღო დადიანმან ოდიში, გურიელმან გურია, შარვაშიძემ აფხაზნი და ჯიქი, და გელოვან სვანეთი.“ მეფისაგან ფართო პრივილეგიების მიღება, ფაქტობრივად, ნიშნავდა, რომ ახლო მომავალში დეცენტრალიზაციის პროცესი შეეხებოდა საკუთრივ დასავლეთის ქართულ სამეფოს. მეფე რაიმე ძლიერ პოლიტიკურ ჯგუფს ან სამხედრო არისტოკრატიას კი არ ეყრდნობოდა, არამედ სეპარატისტულად განწყობილ მთავრებს, რომელთა სურვილი არა ცენტრალური ხელისუფლების შექმნა-გაძლიერება, არამედ პირობით, ისედაც მყიფე ერთიანობის დაშლა იყო. და ის, რომ ამ ეტაპზე ერთად მოქმედებდნენ საქართველოს მეფის, გიორგი VIII-ის, წინააღმდეგ, მხოლოდ საერთო ინტერესის არსებობით უნდა აიხსნას.

მეფე-მთავრები იბრძოდნენ დასავლეთ საქართველოს გამყოფისათვის, მაშინ, როცა მათი აბსოლუტური უმრავლესობა იმთავითვე წინააღმდეგი იყო მათ ხარჯზე ამავე პოლიტიკური ერთეულის (იმერეთის სამეფოს) გაძლიერების. მცირე ხანში გამოიკვეთა ერთი საინტერესო რეალობა – ბაგრატ II და მის მსგავსად, დაშლილი საქართველოს თითქმის ყველა მეფე, სიგელებში თავიანთ თავს მოიხსენიებენ ერთიანი საქართველოს მეფეთა ტიტულატურის მსგავსი წოდებით. ამით ისინი თოროულად მაინც უშვებდნენ ქვეყნის გაერთიანების აუცილებლობას. ამ დროს მთავრები ერთიანობის დიდი იდეის გარშემო დარაზმვას კი არ ცდილობდნენ, არამედ პირიქით, „ბევრი საქართველოს“ შექმნას ესწრაფოდნენ, სადაც ბაგრატიონების გვერდით ერთპიროვნული ძალაუფლებით აღჭურვილი იდგებოდნენ ჯაყელები, დადიანები, გურიელები, შარვაშიძეები. ნ. ბერძენიშვილი სრულიად სამართლიანად მოუთითებდა, რომ ჩიხორთან გამარჯვება „იყო არა ლიხთ იქითას ტახტის, არამედ ლიხთ იქითას მთავართა გამარჯვება“. 1462 წლიდან საფუძველი ჩაეყარა ახალქართულ პოლიტიკურ ერთეულს – „იმერეთის სამეფოს“. მისი პირველი მეფე გახდა ბაგრატ II, მაგრამ დასაწყისშივე იმერეთის სამეფოს პოლიტიკური ერთიანობა სუსტად იყო ფაქტობრივად, დასავლეთის ქართველი ერისთავები ნახევრად დამოუკიდებელი მთავრები იყვნენ, რომლებიც მხოლოდ ნომინალურად ემორჩილებოდნენ ბაგრატ II-ს.

ბაგრატი ქართლ-იმერეთის სამეფოს ტახტზე და „ორიანობა“

1465 წელს გიორგი VIII-მ სამცხეზე ილაშქრა, მაგრამ ფარანის ტბასთან ყვარყვარე ათაბაგთან დამარცხდა და ტყვედ ჩაყარდა. ამით ისარგებლა იმერეთის მეფემ, ბაგრატ II-მ, იმავე წელს ქართლში გადმოვიდა და თავი საქართველოს მეფე ბაგრატ VI-დ გამოაცხადა. ავთანდილ ზედგინისძის „საჩივრის წიგნში“ აღნიშნულია, რომ „შეიპყრა ათაბაგმან გიორგი მეფე და გარდმოვიდა მეფე ბაგრატ.“ ამასთანავე, აღსანიშნავია, რომ 1465-1478 წლებში გაცემულ სიგელებში ბაგრატ VI ქართლ-იმერეთში თავისი გამეფების თარიღად ყველგან 1465 წელს უთითებდა. ამავე პერიოდში ქართლში სხვა „მეფეც“ ჩანს – კონსტანტინე II, რომელიც „პროვინციის მეფე“ უნდა ყოფილიყო, თუმცა 1465 წლიდან მისი ძალაუფლება ქართლში საკმაოდ მნიშვნელოვანი გახდა, რაზეც მეტყველებს კონსტანტინეს სახელით გაცემული სიგელები, 1471 წელს ვენეციაში მისი ელჩის გაგზავნა და სხვ. ამ საკითხის შესახებ ქართულ ისტორიოგრაფიაში სრული-

ად სამართლიანად არის გამოთქმული აზრი (იხ. ს. კაკა-ბაძის ნაშრომები და, განსაკუთრებით, უკანასკნელ ხანს ამ საკითხისადმი მიძღვნილი დ. ნინიძის მონოგრაფია), რომ 1465-1475 წლებში ქართლში „ორიანობაა“. აქვე განემატათ, თუ რას ვგულისხმობთ „ორიანობაში“. ეს უნდა იყოს ქვეყანაში ორი პოლიტიკური ცენტრის არსებობა. ამ ორ პოლუსს შორის ზოგჯერ მიზიდულობა შეიმჩნევა, რაც „ორმეფობით“ გამოიხატება, ზოგჯერ ურთიერთდაპირისპირება, რომელიც სამოქალაქო ომში ითარეფდა ქვეყანას. ამ კონკრეტულ შემთხვევაში კი ასეთი ვითარებაა: კონსტანტინე II ქართლში „პროვინციის მეფე“, იგი არის ვაჭი ასევე „პროვინციის მეფის“, დემეტრე ალექსანდრე I დიდის ძისა, მათ ეკუთვნოდათ სამამულოდ მტკვრის მარჯვენა მხარე, ე.წ. „წყალს-იქით“ მამული. 1465 წელს, გიორგი VIII-ის დაპატიმრების შემდეგ, ბაგრატი გადმოდის ქართლში, თუმცა იგი თავიდანვე უთანხმდება კონსტანტინე დიმიტრის ძეს და, ფაქტობრივად, ქართლს ერთობლივად მართავენ. ამის დასტურია 1468 წელს ბაგრატისა და კონსტანტინეს ერთობლივი სიგელი ჯავახიშვილებისადმი: „ჩვენ, ორისავე ტახტისა და სახელმწიფოსა ლიხთ იმერისა და ლიხთ ამერისა ღვთივეგორგგვიჩინაჲმან, მეფეთ-მეფემან ბაგრატ და ძმამან ჩვენმან პატრონმან კონსტანტინე...“ ფაქტია, კონსტანტინე I 1466 წელს გიორგი VIII-ის ქართლში დაბრუნებისას უერთგულად დასაღლეთ საქართველოდან გადმოსულ ბაგრატს და ამის სანაცვლოდ ან გაიფართოვა სამფლობელო, ან არადა, მისი სტატუსი, როგორც „პროვინციის მეფისა“, მნიშვნელოვნად გაიზარდა. ჩვენი აზრით, ორივე ფაქტორი გასათვალისწინებელია. მართალია, იმერეთისა და ქართლის გაერთიანებით საქართველოს პოლიტიკური ერთიანობის გზაზე დადებითი ნაბიჯი გადაიდგა, მაგრამ ეს წარმატება მალე ისტორიის კუთვნილებად იქცა. XV საუკუნის 70-იან წლებში ბაგრატსა და კონსტანტინეს შორის დაიწყო დაპირისპირება, რომელშიც პირველ ეტაპზე გამარჯვებული გამოვიდა ბაგრატი, თუმცა მოგვიანებით მოვლენების განვითარებამ გვიჩვენა, რომ ქვეყნისთვის იმდენი უზედურება გარეშე მტერს არ მოუტანია, რაც „ორიანობამ“ დამართა.

„აფხაზთა საკათალიკოსო“

1470-1474 წლებში დასავლეთ საქართველოში ჩატარდა საეკლესიო რეფორმა, რომლის ძალით ქართული ეკლესია საბოლოოდ გაიყო რაწინადა: აღმოსავლეთის ქართულ ეკლესიად – მცხეთაში მჯდომი კათალიკოს-პატრიარქისა და დასავლეთის ქართულ ეკლესიად, ბიჭვინთაში (მოგვიანებით – გელათში) მყოფი აფხაზთა

კათალიკოსის მოთავეებით.

„აფხაზთა კათალიკოსის“ გამორჩევის პროცესი მოკლედ მოთხრობილია ამ პერიოდში შექმნილ ძეგლში – „მცნებამ სარჯულომ“. ამ საბუთის მიხედვით, დასავლეთის ქართული ეკლესიის საბოლოოდ ჩამოყალიბების ინიციატორად გამოყვანილია მეფეთ მეფე ბაგრატისა და დადიან-გურიელი შამადალე. დათარიღებისას სწორედ ამ უკანასკნელის მმართველობაა ამოსავალი, რადგან ძეგლს თარიღი არ აქვს, ხოლო შამადალე, ვახუშტი ბატონიშვილის მიხედვით, 1470-1474 წლებში მთავრობდა. აქვე უნდა ითქვას, რომ ჯერ კიდევ ივ. ჯავახიშვილმა შეიტანა ეჭვი ასეთ დათარიღებაში და „მცნებამ სარჯულომ“ იმ პერიოდით დაათარიღა, როდესაც მეფე ბაგრატს მხოლოდ დასავლეთი საქართველო (იმერეთის სამეფო) ეპყრა: „ბაგრატ VI-ს ჯერ კიდევ იმ დროს, როდესაც ის სრულიად საქართველოს მეფეთ-მეფედ არ იყო ცქცულები და გიორგი მეფეს ხელისუფლების გამო ებრძოდა, გადადგმული ჰქონდა ისეთი ნაბიჯი, რომელიც მის სრულ პოლიტიკურ სიბეცეს ამჟღავნებდა. საქართველოში ანტიოქიელ-იერუსალიმელი პატრიარქი მიხილილი ჩამოვიდა. როგორც ნინათაც არაერთხელ მოსულნი, ისიც, რასაკვირველია, უმთავრესად, მწირულეებისა და ფულის შესაგროვებლად იყო გარჯილი, მაგრამ ბაგრატმა მისი საქართველოში ყოფნის ისარგებლა და „მცნება სასჯულო“ დაწერინა, რომელშიც საეკლესიო საფარველქვეშ საინტერესო პოლიტიკურ-ეროვნული დებულებები არის წამოყენებული. მას აღნიშნული აქვს, რომ ნინათ ქართლისა და აფხაზეთის კათალიკოსნი ანტიოქიის პატრიარქისაგან იყვნენ დამოკიდებულნი და მათგან ჰქონდათ მიღებული ხელდასხმა. ქართული ეკლესიის მერმადელი თვით მწყობა და საეკლესიო თვითმმართველობა ანტიოქიელ-იერუსალიმელ პატრიარქს უკანონო მოვლენად ჰქონდა გამოცხადებული. იმ საფუძველით, რომ ის ანტიოქიისა და იერუსალიმის პატრიარქად ითვლებოდა, მან, რასაკვირველია, ბაგრატ მეფესთან შეთანხმებით და სათანადო ჯილდოს მიღების შემდეგ, აფხაზეთის კათალიკოსად აკურთხა იოვაკიმე, რომელიც საქართველოს ეკლესიის კათალიკოს პატრიარქისაგან სრულებით დამოუკიდებლად გამოაცხადა.“ ჩვენი აზრით, სწორია საკითხის ასე დაყენება, რამეთუ ქართლ-იმერეთის მეფედ გახდომის შემდეგ (1465 წლიდან) მეფე ბაგრატისათვის გაცილებით მნიშვნელოვანი იქნებოდა საეკლესიო ერთიანობის შენარჩუნება. ამასთანავე, არც ის გვეჩვენება შემთხვევითობად, რომ ბაგრატმა ერთად ამ მოვლენის ინიციატორი შამადალე დადიანია. ზემოთ ჩვენ მოვიხმეთ ყვარყვარე II ათაბაგის ელჩის, ფარსადანის, 1460 წლის წერილი, რომლიდა-

ნაც კარგად ჩანს დასავლეთ საქართველოში არსებული ძალთა თანაფარდობა. „მეფე გიორგი პირობას იძლევა 40000 კაცსა გურულებთანა და აფხაზებთან ერთად, რომელნიც სამართლიანად ითვლებიან მის ქვეშევრდომებად და ამაჟერად კი იკისრეს მასთან ერთად ურწმუნოთა წინააღმდეგ გაელაშქრათ. ბედიანი, სამეგრელოს ბატონი, ქუთაისის მეფე ბაგრატთან ერთად პირობას დებენ გამოიყვანონ იმდენივე ჯარისკაცი.“ დოკუმენტში სამეგრელოს მთავარი ბაგრატის მიმდევარი და ერთგულია. შამადავლე აქ მოხსენიებული ლიპარიტის მემკვიდრე უნდა იყოს. 1462 წლის შემდეგ გურია სამეგრელოს მთავარს უნდა გადასცემოდა ერთგულების ნიშნად, ხოლო „მცნებათა სარჯულომ“ 1462-1465 წლებს შორის უნდა შეედგინათ, როდესაც დადიან-გურიელად შამადავლე იჯდა. „მცნებათა სარჯულომ“ გვამცნობს: „ნებთა და შენგენითა ღმრთისადათა და დიდისა ცათა მობაძევისა იმრუსალებისა მადლითა და ცათამდის მალისა კათოლიკე საყდრისა ანტიოქიისა ღმრთისმშობელისა მეოხებითა ვაკურთხეთ კათალიკოზი იოვაკიმ, მარჯუწმანი იმრუსალებისა, აფხაზეთისა კათალიკოზი და კურთხეულმცა არის დაეყენეთ და დავსუით აფხაზთს, საყდრისათ მათ ანდრია მოციქულისადათ, ყოველთა ქრისტიანეთა ლიხთ-ამერისა, ოდიშისა, გურიისა და აფხაზეთისა ყოველთა ურჩთა და ღმრთისა არანების-მყოფელად მყოფთათჳს მომაცქცეველათ ვაკურთხეთ.“ მომავალი აფხაზთა კათალიკოსი იოვაკიმე მანამდე ცაიშულ-ბედიელი ეპისკოპოსის კათედრას ანუ სწორედ იმ საეპისკოპოსოს ტახტს იკავებდა, რომლის მმართველობაც ვრცელდებოდა შამადავლეს სამფლობელოზე. აქვე იმასაც ვიტყვი, რომ ანტიოქიის პატრიარქი მიხაელი (მიქაელი) არ იკავებდა იერუსალიმის კათედრას და ცოტა უცნაურია ძეგლში ამ პატივით მისი მოხსენიება.

მეფე ბაგრატი და ვამიყ დადიანი

1474 წლის 12 ივლისს ბაგრატ VI სკანდის ციხეში იმყოფებოდა. სწორედ ციხესთან გავლისას შეიტყო ეს ამბავი იტალიელმა მოგზაურმა და დიპლომატმა ამბროზიო კონტარინიმ, თუმცა მეფემ იგი 14 ივლისს მიიღო ქუთაისში. ამბროზიო კონტარინსა და ბაგრატს შორის ასეთი დიალოგი გაიმართა:

– რამდენი მეფე არის დედა-მინაზეო?

– მგონია თორმეტი-მეთქი, – მოვახსენე მოუფიქრებლად.

– შენ მართალს ამბობო, – მიპასუხა მან; – მათ შორის ერთი მე ვარ და შენ რად მოსულხარ ჩემს სახელმწიფოში ისე, რომ შენის ხელმწიფისგან წერილი არ მოგიტანია?

– მიზეზი ის არის-მეთქი, რომ არ ვიცოდი, თუ მომიხდებოდა თქვენს სახელმწიფოზე გამოვლა, თორემ უეჭველია, რომ ჩემი მეფე პაპი, რომელსაც თქვენი ისეთივე პატივისცემა აქვს, როგორც სხვა ხელმწიფეებისა, დიდის სიამოვნებით გამოიბატნდა თქვენთან წერილს.

– ეს სიტყვები, როგორც შევატყე, მოეწონა. შემდეგ კიდევ უფრო ახირებული კითხვა დამიწყო. ახლა კი დავრწმუნდი, რომ ჩვენმა გაიძევრა მზღებელმა დააჯერა მეფე, ვითომ დიდი სიმდიდრე მქონდა თან. მართლა რომ ძვირფასი რამ მქონოდა, სწორედ თავს ველარ დავახანვედი იქიდან. მკირეოდენი რაც მქონდა, ყოველივე ზემოხსენებულმა მწერლებმა ამიწერეს და რაც კი მოეწონათ, ცალკე გადააღაცეს და ძალით მიმაცემინეს მეფისათვის. გამომშვიდობების დროს მეფეს ვთხოვე, მზღებლები მიბოძეთ, თქვენ საზღვრამდინ გამაცილოს-მეთქი. მეფე შემპირდა და თან მიმბრძნა, სიგელსაც მოგცემ, რომ მშვიდობით გაირო ჩემი სამეფო.“

ვახუშტი ბატონიშვილის მიხედვით, 1474 წელს გარდაცვილია შამადავლე დადიანი და სამეგრელოს მთავრის ტახტი დაუკავებია მის ბიძას, ვამიყ დადიანს. ცოტა ხნის შემდეგ დადიანმა „არღარა ინება განძლიერება უმეტესად ბაგრატ მეფისა, შემოიკრიბნა აფხაზნი და გურიელა დაუწყო კირთება, ოჯრება და დაჰყარა იმერეთსა.“ ეს დაპირისპირება დაახლოებით 1475 წლის გაზაფხულზე უნდა დაწყებულიყო. ამას გვაფიქრებინებს იტალიელი დიპლომატის ამბროზიო კონტარინის ცნობა. იგი მეორეჯერ (ზემოთ ჩვენ მოვიხმეთ მისი საქართველოში პირველი ჩამოსვლის პერიოდის ამსახველი ცნობა. უზუნ-პასანთან ჩასვლისა და მოლაპარაკების შემდეგ იგი კვლავ დაბრუნდა საქართველოში და აქედან შეიცადა სამშობლოში წასვლას, თუმცა უშედეგად) 1475 წლის ივლის-ოქტომბერში იმყოფებოდა აღმოსავლეთ და დასავლეთ საქართველოში, ამ დროს კიდევ ერთხელ მოუწია ბაგრატ VI-სთან შეხვედრა და პურობა. ამ მოვლენების აღწერისას იგი ერთ საინტერესო ფაქტსაც ახსენებს, რომელიც დაკავშირებული უნდა იყოს ვახუშტისთან ნახსენებ ვამიყ დადიანის განდგომასთან. დიპლომატი გვითხრობს: „18-ს ივლისს სამეგრელოს საზღვრის მახლობლად ერთ პატარა ტყეში, რომელსაც გარშემო ერტყა მთები, ვიპოვეთ მეფე ბაგრატი. ჩვენ ყველანი მივედით მის სანახავად. მეფემ სადილად მიგვიწვია... მეფე უნდა იყოს ორმოცის წლისა. მალალ-მალალია, შავგვრემანია, თათრული სახე აქვს, მაგრამ ლამაზი კაცია... 22 ივლისს მივედით სამეგრელოს საზღვარზე, სადაც შეგვხვდა ერთი კაპიტანი რამდენისამე ქვეითისა და ცხენოსანის ჯარისკაცით. ეს კაპიტანი მეფისაგან ყოფილიყო გამოგზავნილი სამეგრელოში, სადაც უნესოების გამო,

რომელიც მომხდარიყო იმ დროს სამეგრელოს მთავრის ბედიელის სიკვდილის გამო." ამ მონათხრობიდან აშკარად საინტერესოა თავად მეფის ადგილსამყოფელი „სამეგრელოს საზღვრის მახლობლად (შესაძლებელია ბაგრატი რაჭა-ლეჩხუმში იყო)“ და ბაგრატიანთა ბრძანებით, სამხედრო პატრულირება სამეგრელო-იმერეთის საზღვარზე. იტალიელი მოგზაური სამეგრელოში არსებული „უნესობის“ მიზეზსაც ასახელებს – მთავრის გარდაცვალებას და ამით, ფაქტობრივად, ეთანხმება ვახუშტისეულ მონათხრობს. მომდევნო წელს დადიანსა და მეფეს შორის კონფლიქტი კიდევ უფრო გაღრმავებულია. ამის საპასუხოდ 1477 წელს ბაგრატი ქართლიდან დიდი ლაშქრით დასავლეთ საქართველოში გადასულა და სამეგრელოს დაკავება დაუწყია: „მისრულსა ოდიშს ეწყო დადიანი ვამიყ და იქმნა ბრძოლა ძლიერი და მოსწყდნენ მრავალნი. შემდგომად იძლია დადიანი ვამიყ; მაშინ შევიდა ბაგრატ მეფე ოდიშს, ალიხუნა ციხენი და დაიპყრა ოდიში.“ ვახუშტის ამ ცნობას ადასტურებს ერთი სომხური ანდერძმწიწერი, რომლის მიხედვით, უზუნ-ჰასანის შემოსევის წინ ანუ 1477 წლის ახლო ხანებში „ქართველთა ქვეყნის მეფე ბაგრატი ნასული იყო ლაქსტანს (ლაზისტანს, აქ ალბათ სამეგრელო უნდა იგულისხმებოდეს) მათთან საომრად, ჯავრის საყრელად.“

დამარცხებულ ვამიყ დადიანს არაფერი დარჩენოდა გარდა მეფისთვის მორჩილების გამოცხადებისა. ბაგრატ VI-ც საგარეო საფრთხეების ფონზე იძულებული იყო მიეღო დადიანის ერთგულების ფიცი. ამ პერიოდში ბაგრატს არც ქართლში ჰქონდა სიმშვიდე. მას აქ კონსტანტინე „პროვინციის მეფე“ დაუპირისპირდა. 1477 წელს ბაგრატი ლაშქრობს მის წინააღმდეგ, თუმცა უშედეგოდ. ასეთი ურთიერთდაპირისპირების პირობებში მოუხდა ქვეყანას თურქმანთა სახელმწიფოს – აყ-ყოიუნლუს გამგებლის, უზუნ-ჰასანის (1453-1478 წწ), ლაშქრობის მოგერიება.

უზუნ-ჰასანის შემოსევა

1477 წელს აღმოსავლეთ საქართველოს უზუნ-ჰასანი შემოესია. ქვემო ქართლში მას დიდი წინააღმდეგობა გაუწიეს ბარათაშვილებმა, რომლებიც კონსტანტინე II-ის ყმებად ითვლებოდნენ, მაგრამ მტერმა მაინც მოახერხა თბილისისაკენ გაჭრა. ამ მოვლენების თანამედროვე ჯოჯოხატ ბარბარო დანერვილებით აღწერს ამ ლაშქრობას და ბაგრატ VI-თან დადებული ზავის პირობებს. წყაროში აღნიშნულია: „საქართველოში შევიჭერთი, რადგან მისი გამაძცვის სურვილი ჰქონდა მბრძანებელს... არა მხოლოდ (თბილისი), არამედ იქიდან მოყოლებული, მთელი

ეს მხარე მიტოვებული იყო და წინააღმდეგობის გარეშე დაეკუთვნო. შემდეგ ნავედით უფრო ზევით გორისაკენ და სხვა ირგვლივ დგებარე ადგილებისაკენ. ყველა ისინი გაძარცული იყო. ასევე მოეპყრო (უზუნ-ჰასანი) ქვეყნის უდიდეს ნაწილს – ბატონი უზუნ-ჰასანი შეუთანხმდა საქართველოს მეფე ბაგრატს და ყვარყვარეს, რომელიც ამ მეფეს ესაზღვრება, რომ მისთვის მიეცათ 16000 დუკატი და, თბილისის გარდა, მთელ ქვეყანას დაუტოვებდა მათ. მეფე ბაგრატმა და ყვარყვარემ, უნდოდით არა ამ ფულის გადახდა, გამოგზავნეს ოთხი ბალასი, რომლებიც რიგიანები იყო, (მართალია) არც ისე დიდები და ისე ლამაზები, მაგრამ ისეთი ხარისხიანი, როგორც ისინი, რომლებსაც ვენეციაში, სან მარკოს საკურთხებელზე უჩვენებენ. როცა ბატონი უზუნ-ჰასანს მოუტანეს ის ოთხი ბალასი, მან გამომიგზავნა (კაცი), რათა მათ სანახაოდ (ნავსულიყავი) და შემეფასებინა. ვიდრე მე ხსენებულ მბრძანებელთან ნავიდოდი, მეფე ბაგრატის და ყვარყვარეს ელჩებმა, რომლებმაც ბალასები ჩამოიტანეს, შემომითვალეს, რომ მე კარგად შემეფასებინა ბალასები, რადგან (ქართველები ჩემსავით) ქრისტიანები იყვნენ. მივიდი თუ არა მბრძანებელთან (მან მაშინვე) მომცა ის ბალასები. მე გულდასმით დავათელიერე ერთი (ბალასი). ბატონმა უზუნ-ჰასანმა მკითხა, რამდენი ელირებაო. მე ეუბასუხე: ბატონო ეს ღირს 4000 დუკატი“. მან გაიცინა და თქვა: „შენ ქვეყანაში ძალიან ძვირი ღირებულა. არ მინდა ბალასი ფული მინდა“.

სავარაუდოდ, უზუნ-ჰასანის ლაშქრობის გამო ბაგრატი დასავლეთ საქართველოში, რაჭაში გაიხიზნა, სადაც დასნეულდა და 1478 წელს გარდაიცვალა. დაკრძალულია გელათის ტაძარში.

ალექსანდრე II

იმერეთის მეფე 1484-1510 წლებში. ბაგრატ II-ის გარდაცვალების შემდეგ ქართლსა და იმერეთში ვითარება კვლავ დაიძაბა. პირველობისათვის ერთმანეთს დაუპირისპირდა ორი დაჯგუფება: ერთს ბაგრატის ვაჟი, ალექსანდრე, მოთავეობდა, მეორეს კი ალექსანდრე I დიდის შვილის, დემეტრე „პროვინციის მეფის“ ძე, კონსტანტინე. ამ უკანასკნელს გაცილებით მეტი მომხრე აღმოაჩნდა ქართლში და ბაგრატ VI-ის მემკვიდრედ გამოაცხადა თავი. ქვეყანაში დაიწყო სამოქალაქო დაპირისპირება, რომელიც შესვენებით ათ წელზე მეტხანს გაგრძელდა. ასე რომ, სათუთად შექმნილ იმერეთ-ქართლის სამეფოს ერთიანობას სერიოზული ზზარი გაუჩნდა.

ალექსანდრე რაჭა-არგვეთის „პროვინციის მეფე“

ქართლში კონსტანტინეს გაბატონების შემდეგ ალექსანდრე ბაგრატიის ძე იმერეთში გადავიდა და გამეფებას იქ შეეცადა, თუმცა ალექსანდრეს არც დასავლეთ საქართველოში დასხვა მისთვის სახარბიელო ვითარება. ვამიყ დადიანი, რომელიც გარდაცვალებამდე ცოტა ხნით ადრე დამოუკიდებლად ბაგრატიმ, სრულებითაც არ აპირებდა ალექსანდრეს ბანაკში ყოფნას. ასეთივე პოზიცია ჰქონდათ სხვა დასავლეთ საქართველოს მთავრებსაც. დასავლეთ საქართველოში თავშეფარებულმა ალექსანდრემ იმერეთის მეფედ კურთხევა გადაწყვიტა. ამისათვის მან ქუთაისში იხმო დადიანი, გურიელი, შარვაშიძე და გელოვანი. ვახუშტი მოგვითხრობს: „ხოლო შემდგომად ბაგრატ მეფისა დაჯდა მეფედ ძე ამისი ალექსანდრე და იწება კურთხევა. ამისთჳს მოწონდა დადიან-გურიელსა, შარვაშიძეს და გელოვანს. არამედ დადიანმან არღარა იწება მოსლვა. ეგრეთვე გურიელმან და სხუთა.“ აქვარა იყო, რომ ასეთ პოლიტიკურ ატმოსფეროში ალექსანდრეს გამეფება გაუჭირდებოდა. ფეოდალებს შესანიშნავი საშუალება ჰქონდათ ევაჭრათ მოქიშპე ბაგრატიონთა შორის. კონსტანტინე გაცილებით გამოცდილი იყო და მან კარგად გამოიყენა ბაგრატსა და ვამიყს შორის არსებული დაპირისპირება. ქართლის მეფე პრეტენზიას აცხადებდა არა მხოლოდ ქართლზე, არამედ სრულად ბაგრატის სამფლობელოზე. კონსტანტინე დადიანს დაუკავშირდა და მასთან ერთად შეეცადა დასავლეთ საქართველოში პოლიტიკური ვითარების დარეგულირებას. 1479 წლის ქვეშ ვახუშტი აღნიშნავს: „იხილა ესე კონსტანტინე მეფემან იმერთა შინა-ვითარებანი, შეიკრიბნა სპანი და ეზრახა დადიანსა, ჩამოვიდა იმერეთს... მიერთნენ ყოველნი იმერნი; ვინადთგან დადიანსა მიეცა პირი მტკიცე, ამისთჳს ვერღარა წინა აღუდგა ალექსანდრე და წარვიდა სიმაგრეთა შინა. ხოლო კონსტანტინე მეფემან დაიპყრა იმერეთი, მოერთო დადიანიცა და მისცეს ციხე ქუთათისისა, რამეთუ არა კეთილ იყო ბაგრატის გამო დადიანი ალექსანდრესი, ვინადთგან დაამდაბლა ბაგრატ დადიანი.“ ალექსანდრე იძულებული გახდა რაჭაში გახიზნულიყო. იგი რაჭა-არგვეთის „პროვინციის მეფედ“ იქცა. ისტორიოგრაფიაში გამოთქმულია მოსაზრება (აღნიშნულ საკითხს ისტორიკოსმა დ. ნინიძემ რამდენიმე ნაშრომში უძღვნა), რომ კონსტანტინემ დასავლეთ საქართველოს დანარჩენი ნაწილის გამგებლად (მეფედ) თავისი ვაჟი დავითი (მომავალი ქართლის მეფე დავით II), განაწესა. ამდენად, 1479 წლისათვის კონსტანტინე II-მ შეძლო ნაწილობრივ აღედგინა იმერეთ-ქართლის სამეფოს ერთიანობა.

კონსტანტინეს ბატონობა ლიხთიმერეთის დიდხანს არ გაგრძელბულა. ამასობაში თვით დასავლეთ საქართველოშიც შეიცვალა ვითარება. 1482 წელს გარდაიცვალა ალექსანდრეს დაუძინებელი მტერი, ვამიყ დადიანი და მის მაგიერ ოდიშის მთავარი გახდა შამადავლე დადიანის ძე, ლიპარიტი. ერთი წლის შემდეგ მიიცვალა კახაბერ გურიელიც, ასევე ალექსანდრე ბაგრატის ძის მოწინააღმდეგეთა ბანაკის წარმომადგენელი. კონსტანტინე II-ის პოზიცია ციხის ნაწილობრივ შეირყა იმერეთში. ამას დაემატა კონსტანტინესა და ათაბაგ ყვარყვარეს შორის ურთიერთობის გართულება. 1483 წელს სოფელ არადეთის მიდამოებში ყვარყვარემ კონსტანტინე II დაამარცხა. აღმოსავლეთ საქართველოში მიმდინარე მოვლენებს საგანგებოდ აკვირდებოდა ალექსანდრე ბაგრატის ძე და ხელსაყრელ დროს ელოდა. მან კარგად გამოიყენა კონსტანტინეს დამარცხება და 1484 წელს რაჭა-ლეჩხუმიდან მოწვეული მეომრების დახმარებით ქუთაისი აიღო.

ალექსანდრეს მეფედ კურთხევა

ქუთაისის დაუფლების შემდეგ ალექსანდრემ გადამწყვიტა იმერეთის მეფედ კურთხეულიყო. 1484 წელს მან ოფიციალურად დაიდგა გვირგვინი, თუმცა დიდებულების ნაწილი კვლავ კონსტანტინეს უჭერდა მხარს. დადიანი უწინდებურად კონსტანტინეს უჭერდა მხარს და, ფაქტობრივად, ალექსანდრეს წინააღმდეგ დარაზმულ ფეოდალებს ჩაუდგა სათავეში: „არამედ დადიანმან კულად არა იწება მეფობა მისი და მოინვია მეფე კონსტანტინე დაპყრობად იმერეთისად. უსმინა დადიანსა მეფემან კონსტანტინემ და ჩამოვიდა კულად საბით იმერეთს.“ 1487 წელს ბრძოლა განახლდა. ალექსანდრე იძულებული გახდა კვლავ რაჭისთვის შეეფარებინა თავი. ქუთაისი კონსტანტინეს ხელში გადავიდა. ვახუშტის თუ ვერწმუნებით, ადგილობრივი დიდებულები კონსტანტინეს პოზიციების გასამაგრებლად ლიხთიმისთვის დარჩენას ურჩევდნენ ალექსანდრე ბაგრატის ძის საბოლოო დამარცხებად და – „რათა... მოსოს იგი“. სწორედ იმერეთში ყოფნის ქაშს შეიტყო კონსტანტინემ იაყუბ ყაენის ჯარების შემოსევის ამბავი. 1487 წელს იაყუბ ყაენმა საქართველოში თავისი ცნობილი სარდალი, ხალილ-ბეგ ბეგთაში, გამოგზავნა. მას თბილისისა და ქართლის დაკავების პარალელურად ახალი ციხეების აშენება დაავალა. ხალილ-ბეგ ბეგთაში კარგად იცნობდა საქართველოს. იგი წლების წინ უზუნ-პასანს თბილისის მმართველად ჰყავდა დანიშნული. თურქმანებმა ქვემო ქართლში ორი ციხის – ალჯაყალისა და ქაოზიანის აღ-

დგენა დაიწყო. ამ ვითარებაში კონსტანტინე იძულებული შეიქნა კვლავ ქართლში გადასულიყო.

იმერეთიდან კონსტანტინეს ნასვლით ისარგებლა ალექსანდრემ და თავისი ძალაუფლების აღდგენას შეეცადა. მან შეძლო ლიპარიტ დადიანისა და სხვა იმერი თავადების გადაბირება. ალექსანდრე ბაგრატიის ძემ ქუთაისი აიღო და იმერეთში გაბატონდა. ალექსანდრემ მოახერხა თავისი დაძაბული ურთიერთობა დაერეგულირებინა გურიელთან. მან ასევე შეძლო აფხაზთა და სვანთა დამორჩილება. იმერეთში, ამიერიდან, შედარებით სტაბილური ვითარება დამყარდა.

კონსტანტინე II ამის შემდეგაც შეეცადა აღედგინა ერთიანობა, მაგრამ ბოლოს და ბოლოს იგი შეეგუა ქვეყნის საშლას, რაც, საბოლოოდ, 1490 წელს ქართლის სამეფოს დარბაზშიც ცნო. დიდებულებმა კონსტანტინე დაარწმუნეს, რომ ამ მიმართულებით ბრძოლის გაგრძელებას აზრი არა ჰქონდა. მომდევნო წელს იმერეთის, ქართლისა და სამცხე-საათაბაგოს მმართველებმა ერთმანეთში ზავი დადეს და საქართველოს დაშლა იურიდიულად გააფორმეს.

ბრძოლა ქართლისათვის

1505 წელს ქართლში დავით X გამეფდა. ალექსანდრე იმერეთა მეფემ ისარგებლა ამით და 1509 წელს დიდი ლაშქრით ქართლში გადმოვიდა. როგორც ჩანს, ლიხთ იქითა ბაგრატიონები ვერ ეგუებოდნენ ქართლის დაკარგვას და ცდილობენ თავისი უფლებების აღდგენას რეგიონში. მან ქალაქ გორის აღება მოახერხა. ალექსანდრე ბაგრატიის ძე მთელ ჩრდილო-დასავლეთ ქართლს დაეუფლა. მაგრამ ეს წარმატება დიდხანს ვერ შეინარჩუნა, 1509 წელს დასავლეთ საქართველოს ოსმალები შემოესივნენ. მტერმა მთელი იმერეთი მოარბია. აიღო ქალაქ ქუთაისი, გადაწვა გელათის მონასტერი. ოსმალებმა საშინელი სისასტიკით ამოხოცეს გელათის საგანის ბერები, დაიტაცეს მონასტრის საგანძური. მსგავსი მარბიელი ლაშქრობა დასავლეთ საქართველოს დიდი ხანი იყო არ ენახა. შექმნილი ვითარების გამო ალექსანდრე II იმერეთში დაბრუნდა, მაგრამ მალე დაეადრდა, „დასწეულდა საღმრთობითა ძლიერითა“ და 1510 წელს გარდაიცვალა. იმერეთა მეფე გელათის მონასტერში დაკრძალეს. იმერეთის მეფეს, ალექსანდრე II-ს, მძიმე ვითარებაში მოუწია მეფობა. საშინაო თუ საგარეო სირთულეები მთელი მისი მოღვაწეობის თანამდევნი იყო. ვახუშტი ბატონიშვილის მითითებით: „ამან ალექსანდრემ იხილა ბრძოლითა და შფოთებითა ვერარაი ბედნიერება თვისი.“ ალექსანდრე II-ს სამი ძე დარჩა: ბაგრატი, დავით და ვახტანგი.

ბაგრატ III

იმერეთის მეფე 1510-1565 წლებში. იგი იმერეთის მეფის ალექსანდრე II-ის ვაჟი იყო. დაიბადა 1495 წლის 23 თებერვალს და პაპის პატივსაცემად ბაგრატი დაარქვეს. 1509 წელს ოსმალთა შემოსევის შემდეგ იმერეთის მეფე ალექსანდრე II-ს დიდხანს აღარ უცოცხლია, იგი 1510 წლის პირველ აპრილს გარდაიცვალა, სამეფო ტახტი მისმა ვაჟმა, ბაგრატ უფლისწულმა, დაიკავა. ახალგაზრდა ბაგრატს გამეფებისთანავე მოუწია აქტიურ საბრძოლო მოქმედებებში ჩაბმა. 1510 წლისთვის შიდა ქართლში ვითარება დაიძაბა, რის გამოც ბაგრატ III იძულებული გახდა სამხედრო შენაერთებით გადმოესულიყო. ეს მოეწეა წყაროებში ცოტა ბუნდოვნადაა აღწერილი. ერთმანეთს არ ესადაგება „ახალი ქართლის ცხოვრებისა“ და ვახუშტი ბატონიშვილის მონათხრობი, თუმცა, აქვე უნდა ითქვას, რომ ამ უკანასკნელის ცნობები უფრო სანდო ჩანს. ვახუშტის ცნობით, ბაგრატის გამეფებისას დაპირისპირება მომხდარა მეფესა და მის ძმას, ვახტანგ უფლისწულს, შორის, რომელიც შიდა ქართლში იმყოფებოდა. ჩვენი აზრით, ბაგრატის გამეფებისას ვახტანგი შიდა ქართლში იმერეთა მეფის კუთვნილი ტერიტორიის მფლობელი უნდა გამხდარიყო საუფლისწულოს პრინციპით. ვახუშტისთან ისეა გამოვანალი, თითქმის ვახტანგი ძმას გაუნაწყენდა და მიიტომა მიატოვა ქუთაისი და ქართლში გადმოვიდა, მაგრამ თუ მთავარ მოქმედ პირთა ასაკს გაითვალისწინებთ, ადვილად მიგხვდებით, რომ საქმე უფრო რთულად უნდა ყოფილიყო. ბაგრატ III ამ დროს 15-16 წლის, ვახტანგი კი მასზე უმცროსი იყო. საეჭვოა, ამ ასაკის ახალგაზრდებს დამოუკიდებელი პოლიტიკური გადაწყვეტილებების მიღების შესაძლებლობა ჰქონოდათ, განსაკუთრებით, ვახტანგ უფლისწულს. არც ის გვეჩვენება შემთხვევითი, რომ ვახტანგ უფლისწულის გვერდით „მრავალნი წარჩინებულნი და აზნაურნი“ არიან. ამკარაა, რომ ვახტანგი სწორედ მათი იარაღია ბაგრატის წინააღმდეგ ბრძოლაში. აქვე იმასაც დავსძენთ, რომ ვახტანგი თავისი მომხრეებით შიდა ქართლში იმიტომ აფარებდა თავს, რომ აქ სამართლებრივად უსაფრთხო იქნებოდა. ეს ტერიტორია მისი საუფლისწულო უნდა ყოფილიყო და შესაბამისად, ადგილობრივ ფეოდალებს მისი ერთგულება ევალებოდათ. 1512 წელს ბაგრატ III შიდა ქართლში გადმოვიდა და მოხისთან დაამარცხა ვახტანგ უფლისწული და მისი მომხრეები. ქართლის მეფის, დავით X-ის, ჩარევით ვახტანგ უფლისწული ბაგრატს დაუზავდა. მეფემ „წამოიყვანა ძმა თვისი“ ქუთაისს. ამ პროცესების ანალიზისას, ერთი შეკითხვა შეიძლება დაიბადოს.

რა ინტერესი ჰქონდა დავით X-ს იმერეთის მეფესა და მის ძმას შორის დაპირისპირებაში რომ ჩაერია? ჩვენი აზრით, ამას ერთი ახსნა შეიძლება ჰქონდეს. დავითი პასიურ პოზიციას იკავებს ძმებს შორის დაპირისპირებაში, თუმცა მისთვის ხელსაყრელი იყო იმერეთის სამეფო კარზე არსებული დაძაბულობა. ვახტანგის ძმასთან შერიგებაში შუამდგომლობაც უნდა მივიჩნიოთ იმის მცდელობად, რომ იმერეთში შეენარჩუნებინათ კონფლიქტის ჩამქრალი კერა, რომლის გაღვივებაც ნებისმიერ დროს შესაძლებელი იყო.

ბაგრატ III-მ ვახტანგ უფლისწულის დამარცხებით მნიშვნელოვნად განიტკიცა პოზიციები.

შიდა ქართლისთვის ბრძოლა

1525 წელს ქართლის მეფე დავით X-ის გადადგომისა და მონასტერში წასვლის შემდეგ ტახტი დაიკავა დავითის ძმამ, გიორგი X-მ, თუმცა მას მხოლოდ ორ წელს მოუწია მეფობა. 1527 წელს ქართლის მეფე ლუარსაბ I გახდა. ქართულ ისტორიოგრაფიაში გამოთქმულია აზრი, რომ არც დავითის მონასტერში წასვლა, არც მეფის ვაჟის მაგიერ ძმის, გიორგის, გამეფება და არც ამ უკანასკნელის ასეთი ხანმოკლე მეფობა და ასევე მონასტერში წასვლა შემთხვევითი არ უნდა ყოფილიყო. ამ მოვლენებში ქართლში არსებული პოლიტიკური დაპირისპირების ჩვენთვის უცნობი ამბები უნდა იმალებოდეს. მთელ ამ ისტორიაში საინტერესო როლს თამაშობს იმერეთის მეფე ბაგრატ III. 1526 წელს ბაგრატი იკავებს შიდა ქართლის დასავლეთის ნაწილს: „მისცეს ბაგრატს ქართლი, მეფესა იმერეთისასა, არადეთს წყალს გამოღმა: ალი, სურამი და ახალდაბა.“ რის სანაცვლოდ მიიღო იმერთა მეფემ ვრცელი მამულები ქართლში? „ახალი ქართლის ცხოვრება“ 1526 წლის მოვლენების აღწერისას აღნიშნავს: „ამასვე წელსა იქორწინა ძემან მისმან (დავითის) ლუარსაბ, და შეირთო ცოლად მეფის ბაგრატის ასული თამარ, მარტის 25.“ იქვე შემატანეს საგანგებოდ აღნიშნავს: „და მეფობდა ლუარსაბ ძალითა და შეწევნითა ბაგრატიანთა.“ აშკარაა, რომ ლუარსაბ I-ის დანათესავება იმერეთის მეფესთან და ამ უკანასკნელისათვის სამეფოს ნაწილის (თუნდაც სადავოს) უმტკივნეულოდ დათმობა რაღაც დიდი პოლიტიკური გარიგების შემადგენელი უნდა ყოფილიყო. ასეთი კი ლუარსაბ I-ის გამეფებაა, რომელსაც ცოლად ხნის წინ ტახტზე ასულმა ბიძამ „თავისი ნებით“ დაუთმო მეფობა და თავად ძმის მსგავსად მონასტერში წავიდა.

ბაგრატ III-ს შეეძლო ქართლის ნაწილის დაკავება. ფაქტობრივად, მამამისის მიერ წარმოებული ბრძოლა

შიდა ქართლისთვის წარმატებით დაასრულა. თავის მხრივ, ქართლის ბაგრატიონებმაც გარკვეულ წარმატებას მიაღწიეს ამ მოლაპარაკებისას. იმერეთის მეფეები გორამდე ტერიტორიაზე აცხადებდნენ პრეტენზიას, საბოლოოდ კი ბაგრატ III-მ გორიდან არადეთის წყლამდე არსებული მიწები ქართლის მეფეების საკუთრებად აღიარა.

ჯიქეთში ლაშქრობა

საქართველოს დაშლას თან სდევდა ქვეყნის საერთაშორისო ავტორიტეტის შესუსტება. საქართველოს სამხედრო ძლიერებას ბზარი გაუჩნდა. საზღვრის ჩრდილო-დასავლეთის მონაკვეთში ვითარება მნიშვნელოვად გაუარესდა XV-XVI საუკუნეების მიჯნაზე. დადიანების ხელისუფლება ვერ აღმოჩნდა უნაზრადი ჩრდილოეთ კავკასიიდან წამოსული ტომების შესაჩერებლად. ამას დაემატა წინა წლებში საქართველოს ტერიტორიაზე მცხოვრები ჯიქების ბრძოლა, რომელთაც სურდათ ესარგებლათ შექმნილი ვითარებით და დამოუკიდებელი პოლიტიკური ერთეულები ჩამოეყალიბებინათ. ეს პროცესი კარგადაა ასახული ყაბარდოელთა და აფხაზთა გადმოცემებში. ყაბარდოელი მთავრების XVII საუკუნეში შედგენილი გენეალოგიისა და გადმოცემების მიხედვით, დაახლოებით XV საუკუნეში ვინმე ინალი ყაბარდოში ჩასულა, ხოლო მოგვიანებით თანამედროვე აფხაზეთში, მდინარე ფსხუს მიდამოებში დაამკვიდრებულა. ნ. ანთელავას მითითებით, „ინალი იყო დღევანდელ აფხაზეთა ერთი ნაწილის (წარმოშობით ყაბარდოელების) რეალური წინაპარი, რომელიც სიკვდილის შემდგომ გაულმერთებიათ და მისი საფლავი და საფლავის შემოგარენი, როგორც საკრალური სივრცე, საკულტო ადგილად უქცევიათ.“ ინალი აშკარად რეალური პირია, რომლის სახელს უკავშირდება ჯიქეთ-აფხაზეთის ტერიტორიაზე ახალი პოლიტიკური ერთეულის შექმნა. აშკარაა, ინალი ადგილობრივი ჯიქების ერთ-ერთი ბელადია, რომელიც ნიკოფსია-ანაკოფიის სექტორში საქართველოს წინააღმდეგ მოწყობილ აჯანყებას თაობას. სხვათა შორის, საინტერესოა ამ ხალხური გადმოცემის შეჯერება „ქართლის ცხოვრების“ ცნობებთან, რომელიც ასევე ასხენებს ცანდია ინალდიფას (ინალი – ინალდიფა – ინალიფას). ძნელია ითქვას, ხალხური გადმოცემების ინალი და „ახალი ქართლის ცხოვრების“ „ინალდიფა“ ერთი და იგივე პირია თუ ერთი ოჯახის სხვადასხვა წევრი, მაგრამ ფაქტია, რომ დაახლოებით დღევანდელი გაგრიისა და დაბა განთიადის (ყოფ. ცანდრიფში) მიდამოებში XV-XVI საუკუნეების მიჯნაზე ინალების გვარი დანინაურდა.

ჯიქების გააქტიურებას ბაგრატ III-მ სამხედრო აქციით უპასუხა. 1533 წელს გურიის მთავარმა, მამია I-მა, და სამეგრელოს მთავარმა, მამია III დადიანმა, მეფის ნებართვით ჯიქეთზე ილაშქრეს. „ახალი ქართლის ცხოვრება“ მოგვითხრობს: „ქორონიკონსა კ“ ა: დადიანი მამია და გურიელი მამია წარვიდეს ჯიქეთს საბრძოლად ზღვთ ნაევებითა, და შეიბნეს თუესა იანვარსა ოცდაათსა. პირველსა დღესა ამით გაემარჯუა; მეორესა დღესა, პარასკევსა, განრისხდა ღმერთი ოდიშართათვს, უღალატეს. და გამოეცენეს, დადიანი და გურიელი და გურიელის ლაშქარი დაუტევეს; მოეტევეს; ჯიქი და შეიბნნა მრავალი დაჯოცეს დადიანმან, გურიელმან და გურიელის ლაშქართა. მოკლეს გურიელის შვილი გიორგი და მისნი აზნაურშვილნი. დაღალულნი ომისაგან შეჩუენებულმან ცანდია ინალდიფითა გაინდვნა, დადიანი გააშშულეს, სრულიად შიშული დაჭრეს გურიელი და სამნი მისნი ძმანი და ეპისკოპოზნი, და მისნი ლაშქარნი ტყუე ყვეს. წარვიდა მალაქია კათალიკოზი და გამოიქნნა ცოცხალნი, და მკუდარნი ფასით იყიდნა.“ როგორც ვხედავთ, ქართველებს შეტევა წარმატებით დაუწყიათ. პირველი ბრძოლა მომხდარა გაგრასთან ახლოს 30 იანვარს. ამ ბრძოლაში ჯიქები დამარცხდნენ, მაგრამ მეორე დღეს, 31 იანვარს, ლალატის შედეგად ქართველთა ლაშქარი უუქოცა. დადიანი ბრძოლაში დაიღუპა, ხოლო გურიელი თავისი სამი ძმით, ეპისკოპოსითა და ჯარით ტყვედ ჩაეარდა. ამ მარცხმა საგრძნობლად შეარყია იმერეთის სამეფოს პოზიციები ქვეყნის ჩრდილო-დასავლეთის საზღვრებთან. ტყვედ ჩაეარდნით ქართველები ჯიქებმა მოგვიანებით აფხაზეთის კათალიკოსის ჩარევითა და დიდი გადასახადის ფასად გაათავისუფლეს.

სამცხე-საათაბაგოს შემოერთება

იმერეთის მეფეები დიდი ყურადღებით ადევნებდნენ თვალს სამცხე-საათაბაგოში მიმდინარე პროცესებს. ქვეყნის უსაფრთხოებიდან გამომდინარე, მნიშვნელოვანი იყო რა პოზიციას იკავებდა სამცხე-საათაბაგო ირან-ოსმალეთის დაპირისპირებისას. ბაგრატ III-ს, რა თქმა უნდა, ამინებდა ოსმალეთის გაძლიერება მის საზღვრებთან. არც ისე დიდი ხნის წინათ, ოსმალებმა მთელი იმერეთი მოარბიეს და ამ საქმეში ათაბაგების წვლილიც ერია. XVI საუკუნის 20-იანი წლებიდან ყვარყვარ III ჯაყელი აშკარა პროოსმალურ კურსს დაადგა. 1521 წელს მან მორჩილება გამოუცხადა სულთანა და ელჩის საშუალებით სთავაზობდა „აზნაურების კუთვნილი ციხეები და მამულები დაიპყრონ, რათა ყველაფერი ხონთქრის საგამგებლო გახდეს.“ რა თქმა უნდა, საათაბაგოში ოს-

მალთა ფეხის მოკიდება იმერეთისა და ქართლისათვის კარგის მომხსნავებელი არ იყო. ამიტომაც მოგვიანებით, 1535 წლისათვის, ბაგრატ III-ის ლაშქრობა სამცხე-საათაბაგოზე სწორედ ყვარყვარ III-ის ოსმალეთთან დაახლოებამ განაპირობა. „ახალი ქართლის ცხოვრებაში“ აღნიშნულია, რომ: „და შემდგომად ამისა ათაბაგი ყუარყვარე მოედგა ხონთქარსა, და რა სცნა ესე მყურობელმან იმერეთისამან ბაგრატ, შეიყარა სპა თვისი იმერელნი და მიუვლინა კაცი კახაბერსა გურიელსა, და მოყვა იგიცა ბაგრატს, გარდავლეს მთა და მუქდნენ ყუარყვარე ათაბაგსა ლაშქარში.“ იმერეთის მეთაურსა და ათაბაგს შორის ბრძოლა 1535 წლის 12 აგვისტოს მომხდარა ახალქალაქის მახლობლად, სოფელ მურჯახეთთან. ბაგრატ III-მ სძლია ყვარყვარე III ჯაყელს. ბრძოლისას კახაბერ გურიელის „მერიქიფეშ“, ისაქ ართუმელაძემ, ათაბაგი შეიპყრო და თავის პატრონს, გურიელს, მიართვა ტყვედ, ამ უკანასკნელმა კი იგი იმერეთის მეფეს გადასცა. ყვარყვარე III ტყვეობაში გარდაიცვალა, მისი ოჯახის წევრები კი ოსმალეთში გადაიხვეწნენ.

სამცხე-საათაბაგოს ძირითადი ნაწილი 10 წლით იმერეთის მეფის ხელში გადავიდა. თავის მხრივ, ათაბაგთა ოჯახის წევრები, საათაბაგოში მყოფი თავისი მომხრეების მეშვეობით, კვლავ ცდილობენ თავიანთი უფლებების აღდგენას.

1543 წელს სულთანმა არზრუმის ფაშას, მუსას, დაავალა მესხეთში ლაშქრობა და ქაიხოსრო ყვარყვარეს ძის გაათაბაგება. ოცდარიანთასიანი ლაშქრით მტერი ოლთისის ციხეს შემოადგა. ბაგრატ III-მ გურიელ-დადიანი იხმო და ოსმალთა წინააღმდეგ გალაშქრება გადაწყვიტა. დადიანი მეფეზე განაწყენებული იყო, რადგან მან მურჯახეთის ომის შემდეგ აჭარა-ჭანეთი გურიელს გადასცა, ამიტომაც ლევან დადიანმა უარი განაცხადა წვეოდა მეფეს. მიუხედავად ამისა, იმერეთის მეფე ტაოსკენ გაემართა. ბაგრატ III-მ საინტერესო სტრატეგია შეარჩია. ოსმალებს ოლთისის ციხის გარშემო საფარი ჰქონდათ გამართული და „ევროპული ზარბაზნებით“ ცდილობდნენ გალანის დანგრევას. იმერთა მეფემ მუსა-ფაშას ელჩი მიუგზავნა და დაზავება შესთავაზა. პასან რუმულეს ცნობით, ბაგრატს ოსმალთათვის შეუთვლია: „მე როგორ შემიძლია ხონთქრის ჯარისათვის წინააღმდეგობის განევა, თუ ფაშა უკან გაბრუნდება, ციხის კლიტეებს, ვისაც მიბრძანებთ, იმას გადაეცემ.“ მუსა-ფაშა დასთანხმდა იმერთა მეფის ამ წინადადებას და აღუვა მოხსნა. ოლთისთან სანჯაყის საგანგებო რაზმი დატოვა, რომელმაც ოსმალთა არტილერიის არზრუმში გადატანა ევალებოდა. ბაგრატ III რომ დარწმუნდა სამხედრო ხრიკმა გაჭრა, ცალ-ცალკე დაესხა ოსმალებს

– ჯერ ოლთისთან სძლია ოსმალთა რაზმს და მთელი არტილერია იგდო ხელთ, შემდეგ სწრაფი სვლით მუხა-ფაშას ნაშთი და ქარალაქთან ისიც დაამარცხა.

ოსმალები არ აპირებდნენ პოზიციების დათმობას, პირიქით, შურისგებაზე ფიქრობდნენ. ამიტომაც სულთანმა 1545 წელს დიდი ლაშქარი გამოაგზავნა ბაგრატ III-ის წინააღმდეგ. იმერეთის მეფემ კვლავ იხმო მოკავშირეები – ქართლის მეფე ლუარსაბ I, გურიელ-დადიანი, ადგილობრივი მესხი წარჩინებულნი. დადიანმა ბაგრატ III-ს ამჯერადაც უარი შეუთვალა. გაერთიანებული ლაშქრით ბაგრატ III ბასიანში დაბინავდა, სოხოისტას ველზე, სადაც გაიმართა კიდეც გადამწყვეტი ბრძოლა. სამწუხაროდ, დასაწყისშივე ქართველთა ბანაკში უთანხმოებამ იჩინა თავი. მესხებმა შეწინააღმდეგა მოითხოვეს, რადგან „ქუელთიგანვე შეწინააღმდეგა მისელა“ მესხთათვის იყო განწესებული. ქართველებმა წინამძღოლობა არ დაუთმეს მესხებს. ამაზე განაწყენებულმა მესხებმა საერთოდ უარი თქვეს ბრძოლაზე, რამაც ზეგავლენა იქონია შედეგზე. ქართველთა ჯარი დამარცხდა და დიდი დანაკლისი განიცადა.

ოსმალებმა მოახერხეს სამცხე-საათაბაგოში ქაიხოსრო II ყვარჯირის ძის გაათავადება. იმერეთის მეფემ დაკარგა პოზიციები მესხეთში. მართალია, 1546 წელს ბაგრატ III კვლავ გადმოვიდა სამცხეში, მაგრამ ამჯერადაც დამარცხდა. ერთადერთი, რაც მან მოახერხა, ის იყო, რომ აწყურის ღვთისმშობლის ხატი „ტყვედ“ წამოიყვანა.

ბაგრატ III-ის ურთიერთობა

დადიან-გურიელთან

სამცხე-საათაბაგოს დაკარგვის შემდეგ იმერეთის მეფემ ყურადღება სამეფოს შიგნით ცენტრალური ხელისუფლების განმტკიცებაზე გადმოიტანა. მართალია, ქართულ წყაროებში აღნიშნულია, რომ დადიან-გურიელის ტახტის დაკავება მეფის „თანხმობით“ ხდებოდა, მაგრამ ყველასთვის ცხადი იყო, რომ ეს მხოლოდ ფორმალთა იყო. ქარალაქისა და სოხოისტას ბრძოლებმაც კარგად აჩვენა დასავლეთ საქართველოს მეფე-მთავრების ერთობა. ყველაზე მნიშვნელოვან დროს დადიანი მეფესთან არ გამოცხადდა. ბაგრატ III-მ არ აპატიო ეს ურჩობა ლევან დადიანს: 1546 წლისათვის იგი ხონის ქალაქში სადარბაზოდ მიიწვია და შეიპყრო. მეფეს დადიანის მოკვლაც ჰქონდა ჩაფიქრებული, მაგრამ ხელი აიღო ამ განზრახვაზე. ბაგრატ III-მ დადიანი გელათში გამოკეტა, თავად კი გურიელს შეუთვალა ლაშქრით გამოცხადებულიყო და სამეგრელო ერთად დაელაშქრათ, შემდეგ კი დადიანის სამფლობელო შუაზე გაეყოთ.

გურიელმა მეფის ამ წინადადებას დიპლომატიურად უპასუხა – ბაგრატ III-სთან გამოუცხადებლობის მიზეზად გურიამი ოსმალთა მოსალოდნელი ლაშქრობა დაასახელა, თან მეფეს დადიანის გათავისუფლება ურჩია. ბაგრატმა აშკარა ჩიხში მოექცა. ვერც სამეგრელოში ილაშქრა და გურიელსაც ეჭვი ალუძრა, რომ მეფეს მისი შეპყრობაც სურდა.

იმერეთის მეფის წინააღმდეგ შეთქმულთა წრე შეიკრა ქაიხოსრო ათაბაგმა, გურიელის, დადიანისა და იმერეთის ფეოდალების ნაწილის მონაწილეობით. ათაბაგმა მოისყიდა ხოფილანდრე ჩხეიძე, გელათიდან დადიანი გამოაპარებინა და სამცხე-საათაბაგოში ჩამოაყვანიდა. ქაიხოსრო II გურიელსაც გაურიგდა. მათ დადიანი კვლავ ოდიშ-სამეგრელოში გაამთავრეს. ლიხთიმერეთის სა-მეფოს დაშლის კაზზე კიდევ ერთი ნაბიჯი გადაიდგა.

დასავლეთ საქართველოში შექმნილი ვითარებით ისარგებლეს ოსმალებმა და სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოში ფეხის მოკიდება გადაწყვიტეს. გურიელი მანამდე ჭანეთ-აჭრასაც ფლობდა და საზღვარი რიზეს მიდამოებამდე აღწევდა. ტრაპიზონში გაბატონების შემდეგ ოსმალებმა თანდათან შავი ზღვისპირეთის დაპყრობა დაიწყეს. XVI საუკუნის 40-50-იანი წლების მიჯნაზე ოსმალებმა გაითქა სურულა დაიკავეს და გონიო-ბათუმის მიდამოებში გადმავრდა გადაწყვიტეს. მტერმა ხმელეთიდან და ზღვიდან შეუტია ბათუმს და იქ ციხის შენება დაიწყო. გურიელს ეს დიდ საფრთხეს უქმნიდა, ამიტომაც სასწრაფოდ გადაწყვიტა ოსმალთა წინააღმდეგ გალაშქრება. მან იმერეთის მეფესთან ძველი მტრობა დაიგინა და დახმარება სთხოვა. იგივე შეუთვალა დადიანსაც.

ვახუშტი ბატონიშვილს მოჰყავს გურიელის მიერ იმერეთის მეფესა და დადიანთან გაგზავნილი წერილის ერთი ამონარიდი, რომელშიც ძალიან კარგად ჩანს, თუ როგორ აფასებდნენ იმ პერიოდში ოსმალთაგან ბათუმის დაკავებას: „ესე ცნონა გურიელმან ლევან დადიანსა და მეფესა ბაგრატს: „უკეთუ მძღონ მე, მოინევიან თქუენ-ზედაცა, ამისთჳს შემეწივნეთ“.

ბაგრატ III-მ გურიელს თავისი ძმა ვახტანგი მიაშველა, თუმცა ეს არ იყო მთავარი. მეფემ გადაწყვიტა ესარგებლა ამ ვითარებით და გურიელსა და დადიანს შორის ჩამოეგდო შულღი. დადიანი ფოთის მიდამოებში იყო დაბანაკებული და აქედან აპირებდა ბათუმისკენ გაჭრას. როგორც ჩანს, მას ნაეები და კატარღებიც ჰყოლია, რადგან გურიელს სწორედ მათი გამოყენებით სურდა ოსმალთა დევნა-განადგურება. ვახტანგ ბატონიშვილი საჯავახოს გავლით მიგმართებოდა გურიისაკენ. გზიდან მან ბაგრატ III-ის დავალებით დადიანს მისწერა: „ვინამთგან ვარ ფუცებული შენდა, ან უწყოდე თუმცა შეიკრიბნეთ შენ და

გურიელი, აქუს გურიელისაგან პირი ძმისა ჩემსა, და-გესხმის იგი, ანუ მოგაუდინებენ და ანუ შეგიპყრობენ." იმერთა უფლისწულის ეს გაფრთხილება სიმაღლედ მიიჩნია დადიანმა, ფოთიდან სამხედრო ძალები შემოატრიალა და უკან დაბრუნდა. ვახტანგ ბატონიშვილი გურიელს მიეშველა, თუმცა დამხმარე ძალების მისვლამდე გურიის ლაშქარს ოსმალები ბათუმიდან გაეყარა. ვინც ზღვით (კატარღებით) მოახერხა გასწრება, ქართველთა მხებულის გადაღურჩა. ოსმალები მდინარე ჭოროხის მარცხენა ნაპირზე გამაგრდნენ და აქ დაიწყეს გონიოს ციხის შეკეთება-გამაგრება. ამასობაში ვახტანგ ბატონიშვილის ჯარიც მიეშველა გურიელს, თუმცა იმერელმა უფლისწულმა ცუდი ამბავიც ჩამოიტანა – დადიანის „ეერავობა“ და უკუქცევა. ქართველთა ხელთ არსებული ნაგებობები გონიოსკენ გაჭრა შეუძლებელი იყო. ამ მოვლენების შემდეგ ოსმალებმა თავიანთი გავლენის ზღვარი მდინარე ჭოროხზე გაატარეს. ქანეთი საბოლოოდ დაიკარგა და ის ოსმალთა სახელმწიფოს ნაწილი გახდა.

ბაგრატ III-ის საეკლესიო რეფორმა

XVI საუკუნის I ნახევარში თანდათან დასრულდა დასავლეთის ქართული ეკლესიის – აფხაზთა საკათალიკოსოს ჩამოყალიბება. XV საუკუნის II ნახევარში დამოუკიდებლობის მოპოვების შემდეგ დაიწყო ეპარქიული რეორგანიზაცია. პოლიტიკურმა კონიუნქტურამ, აფხაზეთში შექმნილმა ვითარებამ და საკათალიკოსოს ცენტრზე კონტროლის აუცილებლობამ, მოგვიანებით ბაგრატ III-ს გადააწყვეტინა ბიჭვინთიდან აფხაზთა კათალიკოსის ტახტი გელათში გადმოეტანა.

წყაროებიდან ისე ჩანს, რომ „მეფეთ-მეფემან ბაგრატ განყო ლიხთიმერი სამ საეპისკოპოსოდ.“ ამ მოვლენის თარიღად მითითებულია 1529 წელი. ვფიქრობთ, აქ გარკვეული შესწორებაა საჭირო. დასავლეთ საქართველოში ამ დროს 7 ეპარქია არსებობდა (ბედიელი, მოქველი, ქუთათელი და სხვ.), წყაროში მითითებული სამი ეპარქია კი – ხონის, გელათისა და ნიკორწმინდის, მხოლოდ დამატა. ბიჭვინთიდან კათალიკოსის ტახტი გელათში დაახლოებით 1545-1564 წლებში გადმოიტანეს. გელათის კომპლექსში შემავალი ნშიდა გიორგის ეკლესია ამიერიდან აფხაზთა კათალიკოსის კუთვნილება გახლდათ.

ბაგრატ III-ის რეფორმები

იმერეთის სამეფოს საბოლოო ფორმირება ბაგრატ III-ის პერიოდში განხორციელდა. მართალია, გურიელ-დადიანი მეფის „უზენაესობას“ ფორმალურად აღიარებდა,

მაგრამ მას ამ რეგიონების უშუალო ადმინისტრირება არ შეეძლო. ბაგრატის ძირითადი დასაყრდენი იმერეთის ტერიტორიიდან გამომავალი ლაშქარი გახლდათ. გურიელი თუ დადიანი მეფის სამხედრო კამპანიებში თავიანთი „სურეილით“ მონაწილეობდნენ. ისტორიოგრაფიაში იმერეთის სამეფოში სამხედრო რეფორმის გატარება სწორედ ბაგრატ III-ის სახელს უკავშირდება. მან სამეფო ვაის იმერეთის, არგვეთის, რაჭისა და ოკრიბა-ლეჩხუმის ოთხ სადრომოდ დაყო.

ბაგრატ III-ის სახელს უკავშირდება ასევე მნიშვნელოვანი სამართლებრივი რეგულაციები, რომლებიც ითვალისწინებდა მკვლელობის, ტყვეებით ვაჭრობის, ქურდ-ავაზასთა წინააღმდეგ მიმართულ ღონისძიებებს. იმერეთის მეფის ბრძანებით მოეწყო დასავლეთ საქართველოს საეკლესიო კრება (კ. კეკელიძის დათარიღებით კრება გაიმართა 1543-1549 წწ), რომელსაც ესწრებოდნენ სამეფო კარის წარმომადგენლები, ქართლისა და აფხაზეთის კათალიკოსები, დასავლეთ საქართველოს ყველა ეპისკოპოსი, სასულიერო თუ საერო პირები. კრებამ შეადგინა „კათალიკოსთა სამართლის“ სახელით ცნობილი კანონთა კრებული. იგი 23 მუხლისაგან შედგება. დანაშაულების მიხედვით კანონი ასეა დალაგებული: პირველი მუხლი „ტყვეთა სყიდვას“ ეხება; მე-2-მე-6 მუხლები – ეკლესიის გაქურდვასა და კაცის კვლას; მე-7-მე-15 მუხლები – ეპისკოპოსის მიერ ან მის წინააღმდეგ ჩადენილ დანაშაულს; მე-16 მუხლი – მეფის ღალატისთვის განკუთვნილ სასჯელს, მე-17-მე-18 მუხლები ეთმობა კათალიკოსისა და ეპისკოპოსის შეურაცხყოფას, ასევე უღირს მღვდლის კურთხევას; მე-19 მუხლი – საქმის მრუდედ გამოძიებასა და დამნაშაულის გასამართლებას; მე-20 მუხლი – საეკლესიო მამულების დაცვას, 21-ე მუხლი – სჯულების შესრულებას, 22-ე მუხლი – რძლის შერთვას და უკანასკნელი, 23-ე მუხლი – ცოლის უბრალოდ დაგდებას (ეს საკითხი ვრცელად შეისწავლა ი. დოლიძემ და შესაბამისი მუხლობრივი დალაგებაც მისი შესრულებულია).

ბაგრატ III გარდაიცვალა დაახლოებით 1565 წელს. დაკრძალულია გელათის წმინდა გიორგის ეკლესიაში.

გიორგი II

1565 წელს იმერეთის სამეფო ტახტი ბაგრატ III-ის ძემ, გიორგი II-მ, დაიკავა (ვახუშტი ბატონიშვილი 1548 წლით ათარიღებს გიორგი II-ის გამეფებას. წყაროთა მონაცემებით თითქოს ისე ჩანს, რომ ბაგრატ III 1564 წელს უნდა გარდაცვლილიყო და დაახლოებით ამავე წლის მარტ-

ივლისის შუალედში გიორგი გაემეფებინათ. ამ საკითხს დამატებითი კვლევა სჭირდება და ამიტომაც ჩვენ ისევ ქართულ ისტორიოგრაფიაში დამკვიდრებული თარიღი დავტოვეთ). მისი გამეფებისთანავე ქვეყანაში დაიწყო დაპირისპირების მთელი ეპოქა, რომელმაც ლიხთ იქითა სამეფო საბოლოოდ დაყო და დაასუსტა. ამას დამატარებული საგარეო ვითარებაც. ერთი სიტყვით, იმერეთის სამეფო მძიმე კრიზისში აღმოჩნდა, რომლის გამოძახილი იყო საუკუნეზე მეტხანს განვითარებული პროცესები.

გიორგი II გამეფებისთანავე შეეცადა დაერეგულირებინა ურთიერთობა ათაბაგსა და გურიელთან, დინასტიური კორწინებით კი ჩრდილოეთ კავკასიიდან საჭირო მხარდაჭერა მოუპოვებინა. მეფე ჩერქეზთა ბატონის ასულზე, რუსუდანზე, დაქორწინდა. ამასთანავე, გიორგიმ საბოლოოდ ხელი აიღო სამცხე-საათაბაგოზე და ქაიხოსროს II ჯაყელს დაუზავდა, რის ნიშნადაც მამამისის მიერ „დატყვევებული“ აწყურის ღვთისმშობელი უკანვე დააბრუნა. მას შემდეგ, რაც გიორგი გურიელი ლევან დადიანის ასულს გაეყარა, იგი „ემზახლა მეფესა გიორგის.“ იმერთა მეფეს დადიანის წინააღმდეგ სჭირდებოდა გურიელთან კავშირის დამყარება, ამიტომაც მან გურიელს სამეფო კარზე მყოფი რუსუდან დედოფლისა და, მუხლადი, შერთო. იმერეთის მეფის გაძლიერება არ იყო ხელსაყრელი იმერელი დიდებულების ნაწილისა და დადიანისათვის. ამიტომაც მათ შორის კავშირიც ადვილად დამყარდა. შეთქმულთა წრე საკმაოდ მრავალრიცხოვანი ჩანს, მასში შედიან სამეფო ოჯახის წევრები, იმერეთისა და სამეგრელოს წარჩინებულნი.

შეთქმულთა მთავი გიორგის წინააღმდეგ

1468 წელს ერთ-ერთ კინკლოსში აღნიშნულია, რომ „აქა იყო დიდი ჟამი იმერეთს.“ ამ პერიოდში შავი ჭირის ეპიდემია მძვინვარებდა საქართველოში. საერთოდ, კინკლოსებში „დიდი ჟამი“ თარიღდება 1566 და 1568 წლებით. როგორც ჩანს, 1466 წელს ჟამიანობა ჯერ აღმოსავლეთ საქართველოში ყოფილა გავრცელებული. ამიტომაც არის, რომ იმ კინკლოსებში, რომლებშიც ძირითადად ქართლისა თუ სამცხე-საათაბაგოს ამბებია აღწერილი, შავი ჭირის შესახებ მოთხრობილია 1466 წლის ქვეშ, ხოლო როცა საქმე იმერეთს ეხება, ჟამიანობა 1468 წლითაა დათარიღებული. გამოდის, რომ ორი წლის შემდეგ შეუღწევია სენს დასავლეთ საქართველოში. ძნელი წარმოსადგენი არ არის, რა მძიმე ვითარებაში იქნებოდა ჩაცვენილი მოსახლეობა. ძირითადად, ჟამიანობა სოციალურად დაბალ ფენას ანადგურებდა, სამეფო ოჯახი თუ დიდებულები ახერხებდნენ გახიზნვას და შავი ჭირის კერისაგან შორს გაეტყლას.

ჟამიანობამაც ვერ შეაფერხა ფეოდალური დაპირისპირება. 1568 წლის ივნისში გიორგი II-ის წინააღმდეგ დიდი შეთქმულება მოეწყო. ამ საქმეში ჩაბმული აღმოჩნდნენ ლევან დადიანი, ხოსრო ბატონიშვილი, ვარაზა ჭილაძე, ლიპარტიანი და ბეჟან ნემსაძე. გიორგი II თავის 1568 წლის სიგელში მოვეთხრობს შეთქმულების შესახებ და თავდასხმის ინიციატორად ბეჟან ნემსაძეს ასახელებს: „ესე მამული ძეგლად ჩუენი სახასო იყო და მერმე ნემსაძეს ბეჟანს მივეცი და ჟამთა ვითარებისაგან ნემსაძემან გვილაღატა და ჩუენი ბიძაშვილი ხოსრო დაგასხა თავსა იანეთს საშვლიაშისაგან (საიაშვილოშიგან?) და ცოლ-შვილითა და ჩუენითა დარბაისრითა სასიკდილოთ მოგვინდომა. ჩვენ იმ წინააღმდეგა ავიყარენით და ზემოთ ჩუენს მამულში განაღმოვედით და ისინი მოვიდნენ და დაესხნეს ჩვენს ნაღდომესა ალაგსა და თუ იქი დაერწოოდით და ლაღატათა თუ ღმერთი მოუშვებდა დაგვხოცდეს. ანე ისიც გაეაძეთ და ჩუენს საბატონოშიგან აღარ მოუშვით.“ ამ დოკუმენტში მოვლენა ისეა ასახული, რომ მეფესა და შეთქმულებს შორის გადამწყვეტი ბრძოლა არ მომხდარა. აჯანყებულებმა დააგვიანეს და მაშინ დაესხნენ იანეთს მდგარ მეფის ბანაკს, იქ უკვე აღარავინ იყო. სამეფო ოჯახი სხვა ადგილსა გადასულიყო. ვახუშტი ბატონიშვილი იანეთის ბრძოლაზე მოგვითხრობს: „ამისთვის მოიმწო ვახტანგის ძის ძემ ხოსრომ დადიანი და ამან იშულა ჭილაძე ვარაზა ლიპარტიანით ოდიშრით. ესენი ყოველნი ლაღატად დაესხნენ გიორგი მეფესა იანეთს და იქმნა ბრძოლა ძლიერი. ვერარაი აუნეს გიორგი მეფესა. არამედ იელტოდნენ იგინივე.“ ბრძოლის შესახებ გვიამბობს ერთი კინკლოსური ცნობა, რომელიც ზუსტ თარიღსაც კი უჩვენებს – 1568 წლის 24 ივნისს: „ამავე ქორთოკონსა თავისა ივნისისა კდ გაურისხდა ღმერთი ხოსროსა, ვახტანგის შვილსა, უღალატა მეფეს გიორგის, ძესა ბაგრატიასა. ტყვე იქმნა მძისნული მეფისა, ძე კონსტანტინესი. განერა მეფემ შვიდობით.“ ამ ცნობების ანალიზით მთლიანად პროცესი ასე შეიძლება წარმოვიდგინოთ: გიორგი II და სამეფო კარი შემთხვევითობით თუ წინასწარი ინფორმაციით იანეთიდან შეთქმულთა თავდასხმამდე ცოტა ხნით ადრე წამოსულან. აჯანყებულებმა მეფის დევნა ვერ გაუბედავთ. ეს არც უნდა იყოს გასაკვირი, მათი მთავარი იარაღი ხომ მოულოდნელობა იყო. თავის მხრივ, არც მეფე იქნებოდა ხელუხლებად დატოვებული. ამას ადასტურებს ვახუშტისა და კინკლოსური ცნობები, პირველი ბრძოლას შეეხება, ხოლო მეორე მოკლედ ასახავს მეფის მძისნულის დატყვევებას. ყოველ შემთხვევაში, ფაქტი ერთია, მართალია, შეთქმულებმა მიზანს ვერ მიაღწიეს, მაგრამ ის მოვლენა ლიხთიმერეთში ახალი სამოქალაქო ომის დასაწყისად იქცა.

გიორგი II და ოდიშ-სამეგრელოს საპიტიხო

აჯანყების დამარცხების შემდეგ გიორგი II თავად გადავიდა შეტევაზე. მან იმერეთიდან გააძევა ბეჟან ნემსაძე, ეფთრობო, იგივე ბედი ეწოდა ხოსრო ვახტანგის ძესაც. ამის შემდეგ კი გიორგიმ გურიელთან ერთად დადიანს დაუწყო მტრობა. ვახუშტი ბატონიშვილის მიხედვით, „ვერღარა შეუძლო დადიანმან წინააღმდეგობა და წარვიდა სტამბოლს. შევიდნენ და დაიპყრეს ოდიში მეფემან და გურიელმან.“ ასეთი პოლიტიკური რეალობა დიდხანს არ გაგრძელებულა. ოსმალეთისათვის სრულებითაც არ იყო ხელსაყრელი იმერთა მეფის გაძლიერება, ამიტომაც დადიანს დავხმარა. ასეთი პოლიტიკით კი დასავლეთ საქართველოში მუდმივად იარსებებდა კონფლიქტის კერა, რომელიც მანიპულაციების კარგ საშუალებას იძლეოდა. ლევან დადიანი არზრუმ-ტრაპიზონის ჯარების თანხლებით სამეგრელოსაკენ დაიძრა. ვახუშტი წერს: „მოვიდნენ სატყეველასა ზედა“. ეს პუნქტი ლაზეთშია საძიებელი. ამ ტოპონიმს თავად ვახუშტი სხვა ადგილასაც ახსენებს. პ. ინგოროყვა მიიჩნევს, რომ „სატყეველა“ იგივე „სატრაპელა, სოტიროპოლია (დღევანდელი ოფი).“ შექმნილი ვითარებით შეშინებულმა გურიელმა დადიანს მოციქულები მიუგზავნა: „უწყო დადიანსა ვედრება, რათა ზავ-ჰყონ და არა მოუოჭრონ ქუეყანა.“ დადიანს გურიელთან მოკავშირეობა სჭირდებოდა იმერეთის მეფის წინააღმდეგ ბრძოლაში. ამ შემთხვევაში მეფე გიორგი მარტო რჩებოდა. მხარეებმა ზავი შეკრეს. გურიელ-დადიანის შერიგება თავისთავად არ აძლევდა ხელს იმერეთის მეფეს, აშკარად ძალთა ბალანსი მის წინააღმდეგოდ ირღვეოდა. მან სამეფოში პოზიციების გამაგრება გადაწყვიტა და ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი სათავადო, საჭილოს, ხელთგდების შეეცადა. საჭილოს საზღვარი სამხრეთით გურიის ეკეროდა. ჩრდილოეთით კი ბანძამდე აღწევდა, დასავლეთით ეკის მთამდე, ხოლო აღმოსავლეთით მდინარე გუბისწყლამდე იყო გადაჭიმული. როგორც ხედავთ, ჭილაძეთა სათავადო მდინარე რიონის ორივე ნაპირზე ვრცელდებოდა და მისი შემოერთებით იმერეთის მეფე დადიანსა და გურიელის წინააღმდეგ ბრძოლაში ყველაზე სტრატეგიულ ტერიტორიას იკავებდა. გიორგი II-ს ჭილაძეების წინააღმდეგ გასალაშქრებლად მიზეზიც ჰქონდა – მის წინააღმდეგ მოწყობილ შეთქმულებაში ამ საგვარეულოს წარმომადგენელი ვარაზ ჭილაძე მონაწილეობდა. იმერთა მეფემ ჭილაძეთა სათავადოს გამაგრილო ჯავახ ჭილაძე თავისთან მიიწვია და მოაკვლევინა. მისი სამფლობელო კი შემოიმტკიცა. დადიანსა და გური-

ელს კარგად ესმოდათ რა სამხედრო-სტრატეგიული მნიშვნელობა ჰქონდა საჭილოს, ამიტომ მათ გიორგი II-ის წინააღმდეგ ლაშქრობა მოაწყვეს, თავად დაიკავეს ჭილაძეთა სათავადო და შუაზე გაყვეს. დადიანის ხელთ არსებულ ნაწილს ამიერიდან საჭილოდ დაერქვა, გურიელის ხელთ არსებულს კი – საჯავახო.

1572 წელს ლევან დადიანი გარდაიცვალა და ტახტი მისმა ძემ, გიორგიმ, დაიკავა. იმერეთის მეფე შეეცადა დადიანთან ურთიერთობის დარეგულირებას და ამ მიზნით „მოგუარა ძესა თჳსსა ბაგრატს ცოლად დამ დადიანის გიორგისა და ასული ლევანისა დააქორწინა მისთანა.“ ამ ქორწინებამ გიორგი II-ისა და გიორგი დადიანის ძალბოი გააერთიანა. ეს იყო, ფაქტობრივად, გურიელის წინააღმდეგ მიმართული პოლიტიკური აქცია. ამ უკანასკნელმა დადიანთა საგვარეულოში მოძებნა დასაყრდენი, გიორგი დადიანის ძმა, მამია, გადაიბირა, ჩამოიყვანა გურიაში და ცოლად შერთო თავისი და. 1573 წლისათვის გურიელმა და მამია დადიანმა ოდიშში ილაშქრეს. ზუგდიდთან მათ დაამარცხეს გიორგი დადიანი და სამთავროდამ გააძევეს: „შერმე შემოიკრიბნა სპანი გურიელმან, მიუჭდა დადიანს ზუგდიდს, ეკუთა დადიანიცა. არამედ ბრძოლასა იძლია დადიანი გიორგი და ივლიტა დაფხაზეთს. ხოლო დაჯდა დადიანად მამია, ძმა მისი.“ ამ კონფლიქტში გიორგი II არ გარეულა. მან ეს ვითარება თავის სასარგებლოდ გამოიყენა. ვახუშტისთან ისე ჩანს, რომ გიორგი გურიელი და მამია დადიანი დაპოვიდნენ მეფესთან შერიგების ინიციატორები, თუმცა არ გამოვიცნავენ, რომ ამ საქმეში გიორგი II-ის რძალს, მამია დადიანის დას, მნიშვნელოვანი როლი ეთამაშა. იქნებ ამიტომაცაა, რომ ვახუშტი ამ ნათესაურ ფაქტორზე საგანგებოდ აკეთებს აქცენტს და აღნიშნავს, რომ „მამიაცა იყო მძახალი.“ შეთანხმებისამებრ, მეფე ცნობდა სამთავროს ტახტზე მამიას უფლებას, ხოლო უკანასკნელი საჭილოს დაუთმოდა იმერთა მეფეს.

გიორგი დადიანი შეეცადა თავისი უფლება ოდიშ-სამეგრელოში აღედგინა, მან დაქირავებული „აფხაზ, ჯიქ და ჩერქეზთა“ ლაშქრით მამიას შეუტია, მაგრამ გურიელის დახმარების წყალობით მამიამ ტახტი შეინარჩუნა. როგორც ჩანს, გურიელი ხვედებოდა, რომ მამიას სამეგრელოში ავტორიტეტი არა ჰქონდა და მისი ძალაუფლების შენარჩუნება დიდი ძალისხმევით იყო შესაძლებელი. ამას ხედავდა იმერეთის მეფეც და მან აფხაზეთს შეფარებულ გიორგი დადიანს ვულიელთან უშუალოდგომლა, თან თავისი ცოლის და მიათხოვა და დაიმოყვრა. გიორგი დადიანმა ტახტი დაიბრუნა, მამია საჭილოს ნაწილს დასჯერდა.

ლალა მუსტაფა-ფაშა და იმერეთის მეფე

1578 წელს საქართველოს წინააღმდეგ დაიძრა ოს-მალთა დიდი არმია ლალა მუსტაფა-ფაშის სარდლობით. ოსმალებს თავიდანვე მიზნად ჰქონდათ დასახული ქართლისათვის ბრძოლაში გამოეყენებინათ იმერეთისა და კახეთის მეფეები. გზიდან ლალა მუსტაფა-ფაშა გიორგი II-ს სწერდა: „სწრაფი მოსაზრებულობა გამოიჩინეთ, თქვენს თანამოღვაწეებთან, ხელშეკრულებთან და თქვენ მომხრეებთან ერთად უნდა მოახერხოთ თბილისის ციხის აღება და იგი თქვენი შვილისათვის გვიბოძებია.“ ეს შეთავაზება გიორგი II-მ არ მიიღო. ამის საპასუხოდ უნდა ყოფილიყო ოსმალთა მარბიელი ლაშქრის გაგზავნა დასავლეთ საქართველოში, რომლის შესახებაც ვახუშტი მოგვითხრობს: „ამან ლალა-ფაშამ წარმოავლინა სპანი იმერეთსა ზედა დაპყრობად. ამით შემოვლეს ქართლი. ამისი მცნობი გიორგი მეფე წარვიდა სპითა მოსწრაფედ და შეუჯრა მთა ლიხისა და მოვიდნენ ოსმალიცა, და-უნყეს ბრძოლა იმერთა სიმაგრით გამო და მოსრვიდნენ მრავალთა ოსმალთა: შემდგომად იძლიენ ოსმალი და მოსწყუდდნენ იმერნი, აღიღეს ალაფი დიდი და მოვიდა გამარჯვებული მეფე გიორგი ქუთათისს.“ ოსმალები ამავე პერიოდში შეეცადნენ ფოთის დაკავებასა და ციხის აგებას, რომელიც დასავლეთ საქართველოში მათი ექსპანსიის მთავარ ბაზად უნდა ქცეულიყო. 1581 წელს ოსმალთა ლაშქრის ახალმა სარდალმა სინან-ფაშამ იმერეთის მეფესთან მოციქულად გააგზავნა ყვარყვარე ჯაყელი და მას სვიმონ ქართლის მეფის წინააღმდეგ ბრძოლა შესთავაზა. გიორგი II იძულებული იყო მიეღო ოსმალთა ეს შეთავაზება-ბრძანება და დადიან-გურიელთან ერთად მან შიდა ქართლში ილაშქრა.

1583 წელს გიორგი II-მ, იმის შიშით, რომ მის მცირეწლოვან შვილს მოცილე არ ჰყოლოდა, თავისი ძმა კონსტანტინე და ძმიშვილი შეიპყრო და ციხეში გამოკეტა. ვახუშტი მოგვითხრობს: „შეიპყრა მეფემან გიორგი ძმა თვისი კონსტანტინე ძით მისით როსტომით, ვინამთგან ლევან ძე გიორგი მეფისა მცირე იყო, რათა არა მძლე ექმნას და მოცილე ექმნას მეფობასა, დაყო პატიმრად.“ ამის შემდეგ გიორგი II-ს დიდი ხანს არ უტოცხლია, 1585 წელს გარდაიცვალა.

ლევანი

იმერეთის მეფე 1585-1590 წლებში. გამეფებისას უფლისწული მხოლოდ 12 წლის იყო. იმერეთის სამეფოში პოლიტიკური ვითარება ლევანის გამეფებისთანავე დაი-

ძაბა. მეფის მოწინააღმდეგე დასაბეჭდო გათავისუფლებინა 1583 წელს გიორგი II-ის მიერ შეპყრობილი კონსტანტინე ბატონიშვილი და მისი ვაჟი. მათ თავი არგვეთს შეაფარეს. ადგილობრივმა ფეოდალებმა კონსტანტინეს სკანდისა და კაცხის ციხეები დაუთმეს. აჯანყებული ბატონიშვილის სახით ოსმალებს, ქართლის მეფესა თუ გურიელ-დადიანს შესანიშნავი მოკავშირე გამოუჩნდათ.

იმერეთის სამეფო კარმა, არსებული ვითარებიდან გამომდინარე, კონტრაშტები მიიღო. ლევანი მამია დადიანის დაზე, მარტოზე, დაქორწინდა. ფაქტობრივად, ამით იმერთა სამეგრელოს მთავრის მხარდაჭერას მიაღწია. ზურგგამაგრებულმა ლევანმა 1587 წელს ბიძას შეუტია. კონსტანტინე იმერთა მეფის ლაშქართან დამარცხდა. ლევანმა სკანდისა და კაცხის ციხეები თავისთვის დაიტოვა, კონსტანტინე ბატონიშვილს საუფლისწულო მისცა და ფიცით შემოირიგა.

ქართლის მეფე სვიმონ I იმერეთში

1588 წელს ქართლის მეფემ სვიმონ I-მა დასავლეთ საქართველოს დაკავებისთვის ბრძოლა დაიწყო. ბუნებრივია, ქართლის სამეფო კარზე იცოდნენ რა ვითარება იყო იმერეთში. ლევან მეფე ადგილობრივი ფეოდალების ხელში სათანაშოდ იყო ქცეული. ამ დროს მასა და დადიანს შორისაც ურთიერთობა დაძაბული იყო, ყოველ შემთხვევაში, ერთი რამ ფაქტია, ყველაზე კრიტიკულ დროს მამია დადიანი ლევანს არ მიეშველა. მართალია, 1588 წლისთვის კონსტანტინე უფლისწული უკვე აღარ იყო ცოცხალი, მაგრამ მისი მომხრეებიც სვიმონის მხარეს დადგნენ. ვახუშტი ბატონიშვილთან ისე ჩანს, რომ ქართლის მეფეს ლაშქრობის დაწყებამდე იმერეთში პოზიციები მოუსინჯავს: „იმერთა მისცეს სვიმონს პირი მტკიცე.“ სვიმონ I-ის სამზადისი არ გამოჰპარვიათ იმერეთში. მეფე ლევანმა გურიელი და დადიანი იხმო. ვახუშტი ბატონიშვილს თუ ვერწმუნებოთ, გურიისა და სამეგრელოს მთავრებს ერთმანეთის მტრობის თუ ჯიბრის გამო უარი უთქვამთ ჯარის გაგზავნაზე. აშკარაა, აქ მხოლოდ მათი ქიშპობა არ უნდა იყოს მიზეზი. მამია დადიანსა და გიორგი გურიელს უკვე დაძაბული ურთიერთობა ჰქონდათ ლევანთან, ამიტომაც მის მხარეზე ბრძოლა არ ისურვეს.

სვიმონ I იმერეთში გადმოვიდა. გადამწყვეტი ბრძოლა გოფანთოსთან მოხდა, სადაც ლევანი დამარცხდა და თავი ლიგზუშს შეაფარა. ქართლის მეფე ქუთაისს დაეუფლა. სვიმონ I დიდხანს არ გარეგრებულა დასავლეთ საქართველოში, მძევლები წამოიყვანა და კვლავ ქართლში დაბრუნდა.

ლევან მეფისა და მამია დადიანის ბრძოლა

სვიმონ I-ის ქართლში გადასვლისთანავე ლევანმა მოახერხა იმერეთში ძალაუფლების აღდგენა. ამ დროს ქართლის მეფეს დასავლეთ საქართველოსთვის არ ეცა-ლა და შეეგუა კიდევ არსებულ რეალობას. ლევანის ძალაუფლება მყიფე იყო იმერეთში და ასეთ ვითარე-ბაში აშკარად მეფის შეცდომად უნდა მივიჩნიოთ გა-დანეყეტილებმა – ბრძოლა დაწყო დადიანთან. ვახუშ-ტის თქმით: „დაიპყრა იმერეთი და მტერობდა დადიანს, ვინამთგან არა მნე ეყო სვმონსა ზედა.“ მემათიანე არ აკონკრეტებს რით გამოიხატა ეს მტრობა, მაგრამ ფაქ-ტია, „განძლიერდა მეფესა და დადიანს შორის მტერობა“. მეფის ლეჩხუმში გაქცევიდან ქუთაისში დაბრუნებამდე გასულ მოკლე პერიოდში, საეჭვოა, იმერეთის ნარჩინე-ბულთა განწყობა შეცვლილიყო. სამეფოს შიგნი ანდენი მტრის არსებობის პირობებში დადიანთან ანგარიშსწო-რება მიუტევებელი წინდაუხედაობა იყო. ერთ დროს ნათესავები, ახლა დაუძინებელ მტერებად იქცნენ. 1590 წელს დადიანმა ჯარი შეკრიბა და ქუთაისზე ილაშქრა. ლევანი გადამწყვეტ ბრძოლაში დამარცხდა და მამიას ტყვედ ჩაუვარდა. იმერეთის მეფე შეფის ციხეში გამო-კეტეს, სადაც მალევე გარდაიცვალა.

როსტომი

იმერეთის მეფე 1590-1605 წლებში. ლევან I-ის უშვი-ლოდ გარდაცვალების შემდეგ იმერეთში მწვავედ დადგა მემკვიდრის საკითხი. ბაგრატ III-ის უფროსი ვაჟის (გი-ორგი II) შთამომავლებიდან ამ დროს ცოცხალი არავინ იყო. ერთადერთი კანონიერი მემკვიდრე ბაგრატ III-ის ვაჟის, კონსტანტინეს, შვილი, როსტომი, გახლდათ. მარ-თაღლა, კონსტანტინეს სხვა შვილიც ჰყავდა, გიორგი, მაგრამ იგი მხევლისაგან იყო ნაშობი და ვერ ექნებოდა ტახტზე პრეტენზია. სწორედ ამ რეალობის გამოა, რომ „ახალი ქართლის ცხოვრებაში“ აღნიშნულია: „არლა-რავინ იყო სხუა სახლსა შინა მათსა, თვნიერ ძე კოს-ტანტინესი როსტომ“. იმერეთის დიდებულთა ნაწილმა როსტომი გაამეფა, თუმცა ტახტის პრეტენდენტი სხვაც აღმოჩნდა. „ახალი ქართლის ცხოვრება“ მას უწოდებს ლევან მეფის ძმისწულ ბაგრატს, რომელიც 1591 წლი-სათვის ქუთაისის ციხეშია გამაგრებული. მემათიანის ეს პასაჟი აშკარად არასწორი ინტერპრეტაციის შედე-გია: თუ ლევანს ძმისწული ჰყავდა, მაშინ რატომ იყო

ლევანის ბიძაშვილი როსტომი ერთადერთი „სახლსა შინა მათისა.“ აშკარად სწავლულ კაცთ არეული აქვთ ამ ბაგრატის წარმომავლობა. ეს მონაკვეთი გაცილებით სწორად აქვს გადმოცემული ვახუშტი ბატონიშვილს. მასთან ბაგრატი თეიმურაზის ძეა, ეს უკანასკნელი კი ბაგრატ III-ის ძმის, ვახტანგის, შვილია. ბაგრატს მხარს უჭერდა გიორგი გურიელი და მისი შემწეობით, დაახ-ლოებით 1591 წელს, როსტომი ტახტიდან ჩამოაგდეს და ქუთაისში ბაგრატი გააბატონეს. გურიელმა თავისი ძე, მამია, დატოვა ბაგრატის თანაშემწედ და მრჩეველად. ზოგიერთ გამოცემაში ბაგრატი მეფედაა გამოყვანილი (ი. ბიჭიკაშვილთან), თუმცა ძნელია ითქვას, რამდენად მოხერხდა მისი მეფედ კურთხევა. ამის გარეშე კი პირის მეფედ მიჩნევა არ შეიძლება, ის მხოლოდ პრეტენდენ-ტად ითვლება. აქვე აღვნიშნავთ, რომ ი. ბიჭიკაშვილი ამ ბაგრატს ბაგრატ III-ის ძის, თეიმურაზის, შვილად მიიჩნევს, რაც არასწორი მოსაზრებაა. იმ შემთხვევა-ში, თუ ბაგრატი თეიმურაზის ძე იყო, ხოლო როსტომი თეიმურაზის ძმის, კონსტანტინეს, შვილი, მაშინ ისინი ბიძაშვილები ყოფილან. თუ ეს ასეა, მაშინ რატომ იყო როსტომი ერთადერთი მემკვიდრე? ჩვენი აზრით, ვახუშ-ტი მართალია, როდესაც 1591 წელს ტახტზე გურიელის შემწეობით ასულ ბაგრატს მიიჩნევს არა ბაგრატ III-ის პირდაპირ შთამომავლად, არამედ მისი ძმის, ვახტან-გის, შვილიშვილად თვლის. სწორედ ამიტომაც, ბაგრატ თეიმურაზის ძეს, როგორც ვახტანგ უფლისწულის მემ-კვიდრეს, ვერ ექნებოდა უპირატესობა ბაგრატ III იმერთა მეფის პირდაპირ შვილიშვილთან შედარებით.

ქართლის მეფე სვიმონ I და იმიერეთის სამეფო

ქართლის მეფე სვიმონ I კიდევ ერთხელ შეეცადა იმე-რეთში შექმნილი პოლიტიკური ვითარებით ესარგებლა. ირანელთაგან ზურგამაგრებულს, დასავლეთ საქარ-თველოს შემოღმტკიცება სურდა, საიდანაც ოსმალთა წინააღმდეგ ბრძოლის გაგრძელება სხვა მასშტაბებს მიიღებდა.

1590 წელს სვიმონ I იმერეთში გადავიდა. ქართლის მეფეს იმერელი დიდებულები „მიერთნენ“. მან ადვილად მოახერხა იმერეთის ციხეების აღება, ქუთაისისაც დაე-უფლა და ბაგრატიც დაატყვევა. სვიმონ I-ს არც ამჯერად მოუწია იმერეთში დიდხანს დარჩენა და მცირე ხნის შემ-დეგ ქართლში გადმოვიდა. ამით ისარგებლა დადიანმა, ქუთაისი აიღო და როსტომი კვლავ ტახტზე დააბრუნა. ქართლის საქმეების მოწესრიგების შემდეგ სვიმონ I-მა კვლავ გაილაშქრა იმერეთში. ქართლის მეფეს გადან-

ყვეტილი ჰქონდა, მტკიცედ მოეკიდა ფეხი დასავლეთ საქართველოში, ამიტომაც 1590 წლის მეორე სამხედრო კამპანიაში რამდენიმე თვეს გასტანა. ვახუშტისა და „ახალი ქართლის ცხოვრების“ მიხედვით, სვიმონ I იმერეთში დიდი ლაშქრით გადასულა „ზარბაზნებით და აღკაზმულობითა სპათათა.“ წყაროებიდან ასევე ვგებულობთ ქართლის მეფის ლაშქრობის მარშრუტს. ლიხის ქედი მეფეს ალი-კორმორის გზით გადაულახავს. სწორედ კორბოულში შეხვდა მას ერთი დედაკაცი, რომელმაც მეფეს თავისი შვილის ლაშქრად წაყვანა სთხოვა, რაზეც სვიმონს უპასუხია: „დედაო, ესე არა უწყი, რომე კაცით მთვრალი ვარ.“ საერთოდ, წყაროებში სვიმონ I-ის ამ ლაშქრობასთან რამდენიმე საინტერესო გადმოცემა დაკავშირებული.

კორბოულიდან, როგორც ჩანს, სვიმონ I-მა ლაშქარი ორი მიმართულებით გააგზავნა. ერთი კაცხისა, სვერისა და სკანდის ციხეების ასაღებად, ხოლო მეორე ნაწილი რაჭაში გადასულა და კვარის ციხე დაუკავებია. „ახალი ქართლის ცხოვრება“ რაჭაში გადასული ჯარის სარდლად თავად სვიმონს მიიჩნევს: „გარდაჲლო მთა და მივიდა რაჭას, და აღილო ციხე კვარისა.“ ყოველ შემთხვევაში, ფაქტია, ქართლის მეფეს თავისი დაპყრობის არეალი გაუფართოვია, ქუთაისის ციხის აღებაც არ გასჭირვებია. როსტომი კვლავ ოდიშში გაიქცა. სვიმონ I-ს გადანწყვეტილი ჰქონდა, ამჯერად საქმე ბოლომდე მიყვანა, ქუთაისი გაამაგრა, ხოლო თავად როსტომისა და დადიანის წინააღმდეგ გაილაშქრა. მეფე ოფშკეთში დაბანაკდა. სვიმონ I-ს ლაშქრობაში თან ჰქონდა ქართლიდან წამოღებული არტილერია – „ზარბაზნები დიდ-დიდნი სახელოვანნი.“ დადიანმა გადანწყვიტა სვიმონთან დაზავება და ელჩები მიუგზავნა. იგი და როსტომი ქართლის მეფეს სრულ მორჩილებას უცხადებდნენ, თუ როსტომს იმერეთს დაუთმობდა: „და იყოს (როსტომ) დამონებულ და მორჩილ ბრძანებისა თქუენისა, და მეცა ვიქმნები დამორჩილებული.“

სვიმონ I-მა არ მიიღო შემთავაზებული პირობები. მას სურდა დადიანის დამარცხებით ორი პრობლემის მოგვარება – სამეგრელოს შემომტკიცება და იმერეთის საკითხის საბოლოოდ გადაჭრა.

სვიმონ I თავის ძალებში დარწმუნებული იყო, ამიტომაც ბრძოლის გავრძელება ეწადა. დადიანსა და როსტომს სხვა გზა არა ჰქონდათ, ბრძოლა უნდა მიეღოთ. ამ შემთხვევაში დადიანმა იმარჯვა და ქართლის მეფეს განთავადისა ოფშკეთში შეუტია. მოულოდნელობის ეფექტმა თავისი შედეგი გამოიღო. სვიმონი დამარცხდა (ერთ-ერთი კინკლოსის ცნობით, ეს ბრძოლა 22 დეკემბერს მომხდარა). „ახალი ქართლის ცხოვრება“ ამ

ბრძოლის ერთ საინტერესო დეტალს ახსენებს. სვიმონ I-ს ორი ცხენი ჰყოლია. ბრძოლაში შესვლისას იგი ფალანგად წოდებულ ცხენზე ჯდებოდა, ხოლო როგორც კი შეამჩნევდა, რომ ბრძოლას აგებდა, მსახურებს შურდანის მოყვანას უბრძანებდა. როგორც ჩანს, ეს ცხენი გამოირჩეოდა თავისი სისწრაფით. ოფშკეთის ბრძოლაშიც სვიმონ I-ს შურდანი მოუთხოვია. თურქისტანშივე იცოდა მეფის ეს ჩვეულება და სვიმონისთვის მიუმართავს: „მეფეო, რა არს მიზეზი შურდანზედ შეჯდომისა თქუენისა? თუმცა მიხილავს თუალითა ჩემითა ლტოლვა მრავალჯერ გამარჯვებულისა და სახელოვანისა თავისა თქუენისა, და მე აქადამ შუბ-მოუქნეველი ცოცხალი არ წავალ.“ ქართლის მეფემ ბრძოლის ველი მიატოვა და რამდენიმე თანამებრძოლით აღმოსავლეთ საქართველოში გადმოვიდა. დადიანმა და როსტომმა დიდი ღალათი იგდეს ხელთ, მათ შორის, არტილერია. XVIII საუკუნეშიც კი დადიანები ამაყობდნენ ამ შენაძენით. „ახალი ქართლის ცხოვრებაში“ აღნიშნულია, რომ „ზარბაზნები დიდ-დიდნი სახელოვანნი, რომელი ანცა არს ზუგდიდს, და უდიდესი ზარბაზანი ერთი არს რუხს დღესცა.“

ქართლისკენ მიმავალ სვიმონს კორბოულაში ის ქალბატონი შემოხვდა, რომელმაც სალაშქროდ მიმავალი გააცალა და შვილის თანხლება სთხოვა. მაშინ დიდი ლაშქრით დამედებულმა მეფემ დედაკაცს უარი უთხრა. უკან შემოქცეულ მეფეს სწორედ ის სიტყვები გაახსენა კორბოულელმა გლეხმა: „ჴელმწიფეო, კაცისაგან რომ მთვრალი იყავ, ვეჭობ ახლა კი გამოფიხიზლებია.“

სვიმონ I-ის დამარცხების შემდეგ დადიანმა და როსტომმა შეძლეს „სრულიად იმერეთის“ შემომტკიცება. როსტომმა ტახტი დაიბრუნა. გამარჯვებულ ლიხითი მერთა ხელში აღმოჩნდნენ სვიმონის მეომრები და მეციხოვნეები. მხარეებმა მოლაპარაკება გამართეს. როსტომ მეფემ ტყვეები გაათავისუფლა, ხოლო სვიმონმა – იმერელ წარჩინებულთაგან წამოყვანილი მძევლები.

1597 წელს როსტომმა ათაბაგის ასული თინათინი მოიყვანა ცოლად. 1601 წელს ქართლში პოლიტიკური მდგომარეობის გართულებით ისარგებლა როსტომმა და დეაღესა და ოსეთზე ილაშქრა. ერთი კინკლოსის ცნობით: „აქა დაიპყრა სრულებით დუვალეთი, ოსეთი და აღილო ციხე და სოფლები მეფემან როსტომ იმერეთისამან.“ სხვა წყაროებით იმერეთის მეფის ასეთი მასშტაბური ლაშქრობა არ დასტურდება.

1605 წელს როსტომი გარდაიცვალა. დასაფლავებულია გელათის მონასტერში, სადაც მისი გამოსახულებაც არის შემონახული.

გიორგი III

იმერეთის მეფე 1605-1639 წლებში. როსტომის გარდაცვალების შემდეგ იმერეთის ტახტს იკავებს მისი ნახევარძმა გიორგი, რომელიც კონსტანტინეს მხევალთან შეეძინა. მეტად მძიმე სამინაო და საგარეო პირობებში მოუწია გიორგი III-ს მეფობა. როგორც ვახუშტი ბატონიშვილი წერდა: „ჟამთა ამათა შინა... იქმნა განტყევბა ცოლთა, კელა კაცთა და იდუმალს ტყვეთა ყიდვა და უჯერონი სჯულსა ზედა მრავალნი იმერეთსა შინა“.

ქართული მეფეები იმერეთში

1614 წელს ირანის შაჰის, აბას I-ის, კახეთსა და ქართლში ლაშქრობის შემდეგ კახთა მეფე თეიმურაზ I-მა და ქართლის მეფე ლუარსაბ II-მ თავი იმერეთს შეაფარეს. კახეთის მომხრეების შემდეგ შაჰი აბას I ქართლში გადმოვიდა და ნიქოზთან დაბინავდა, საიდანაც იმერეთის მეფე გიორგი III-ს მუქარის წერილი გაუგზავნა და ქართლისა და კახეთის მეფეების გადმოცემა მოსთხოვა. გიორგი III-მ შაჰის ელჩისათვის პასუხის გაცემამდე გეგუთში დიდი თათბირი მოაწყო. მას ესწრებოდნენ ლევან დადიანი და მამია გურიელიც. დასავლეთ საქართველოს მეფე-მთაგრეხბა და წარჩინებულებმა ერთხმად დაასკვნეს, რომ თეიმურაზ I-ისა და ლუარსაბ II-ის ერთგულები დარჩებოდნენ და ირანის შაჰს არავითარ შემთხვევაში არ გადასცემდნენ.

გიორგი III-მ აბას I-ს აფხაზეთის კათალიკოსი მალაქია და პაატა აბაშიძე გაუგზავნა ელჩად. ირანის შაჰმა დიდი პატივით მიიღო იმერეთის მეფის დესპანები, დაასაჩუქრა და უკან გამოისტუმრა. აბას I-მა ლუარსაბთან შაჰიდან ბარათაშვილი გამოაგზავნა და შეუთვალა: იმ პირობით, თუ მეფე ლუარსაბი ზეცა და შემირიდება, დიდ წყალობას ვუზამ და გავამდიდრებო. ფარსადან გორგიჯანიძის ცნობით კი, ლუარსაბი შაჰის წარგზავნილმა სარუ ხოჯამ დაიყოლია. ყოველ შემთხვევაში, ფაქტი ერთია, ქართველთა დიდი წინააღმდეგობის მიუხედავად, ქართლის მეფე შაჰ-აბას I-ის მოთხოვნას დაჰყვა და აღმოსავლეთ საქართველოში გადმოვიდა. ვახუშტი ბატონიშვილი მოგვითხრობს ერთ ინციდენტზეც, რომელიც ლუარსაბ II-ის ქართლში გადმოსვლამდე მომხდარა. ისეთი შთაბეჭდილება გვრჩება, რომ ქართლის მეფე, ფაქტობრივად, მიზეზს ეძებდა შაჰთან წამოსასვლელად. ვახუშტი გვიყვება: „იტყვიან რამეთუ ისხდენ პეფენი ერთად, მაშინ გიორგი მეფემან მოიხადა ქუდი და შემოიდვა ფერხი მუხლსა ზედა, ესე იუკადრისა მეფემან ლუარსაბ და შეირაცხა უპატიოდ და არარად

შერაცხად იტყოდა: „რა იგი ნებაჲს მტერსა ჰყოს, ხოლო უმცირესსა ჩემისაგან არა დავითმინო. და არარა უსმინა გიორგი მეფესა წარვიდა, ვითარცა მწყარალი.“

ლუარსაბ I აბას I-ს მიენდო, თუმცა ირანის შაჰმა ყველა პირობა დაივინა, ჯერ სანადიროდ ყარაიას მიიწვია, შემდეგ სპარსეთში წაიყვანა და ასტრბადის ციხეში გამოკეტა.

1615 წელს კახეთში დაწყებული აჯანყების შემდეგ დასავლეთი საქართველო დატოვა თეიმურაზ I-მაც, თუმცა 1616 წელს აბას I-ის კახეთში შემოსევის შემდეგ იგი კვლავ გიორგი III-სთან გადადგა.

1618 წელს გიორგი III-მ და თეიმურაზ I-მა რუსეთში ელჩები გაგზავნეს და ირანის წინააღმდეგ სამხედრო-პოლიტიკური დახმარება ითხოვეს. ამ დროს რუსეთს დიდად არ აინტერესებდა კავკასიის საქმეები და ამიტომ ამ ელჩობამ შედეგი ვერ გამოიღო.

იმერეთის მეფის წინააღმდეგ დადიან-გურიელ-შარვაშიძის გაერთიანება

გიორგი III თავიდანვე ცდილობდა დასავლეთ საქართველოს მთაგრეხთან კეთილმეზობლური ურთიერთობა ჰქონოდა. ამ მიზნით იგი 1618 წელს გურიელს დაუმოყვრდა. თავის ვაჟს, ალექსანდრე III-ს, მამია გურიელის ასული, თამარი, შერთო ცოლად. ორი წლის შემდეგ გურიელსა და იმერეთის სამეფო ოჯახს შორის ურთიერთობა დაიძაბა. ამის მიზეზი გახდა ჭორი თამარ გურიელის ღალატის შესახებ: „შესწამა ალექსანდრემ ცოლსა თვისსა, რეცა სიძუად ქუთათელის ვაჭრისა თანა და განუტევა ცოლი თვისი და წარაელენა ძით თვისით ბაგრატიონ მამისა მისისა გურიელის მამას თანა.“ ეს არ იყო უბრალოდ ოჯახური კონფლიქტი, მამია გურიელი შეურაცხყოფის პატივას არ აძირებდა, ეს კი გიორგი III-სა და გურიელის შორის დაპირისპირების დაწყებას ნიშნავდა. ამ მოვლენებს აკვირდებოდა ლევან დადიანი. მან ხელსაყრელ დროდ მიიჩნია გურიელსა და გიორგი იმერთა მეფეს შორის ჩამოვარდნილი მტრობა და 1621 წელს მამია გურიელს დაუმოყვრდა – თავისი და, მარიამი, გურიელის ვაჟს, სვიმონს, მიათხოვა. თავის მხრივ, ლევანი სეტიმან შარვაშიძის ასულზე იყო დაქორწინებული. ფაქტობრივად, დასავლეთ საქართველოში შეიკრა გურიელ-დადიან-შერვაშიძის ერთობა, რომლის ცენტრალური ფიგურა ლევან დადიანი გახლდათ. მართალია, ეს ჯერ კიდევ არ ნიშნავდა მძიმამკველი ომის დაწყებას, მაგრამ ფაქტია, რომ ლიბთიმერეთში ორი დიდი პოლიტიკური ბანაკი ჩამოყალიბებული. გიორგი III-ის მოწინააღმდეგეებს XVII საუკუნის 20-იანი

ნლეგის დასაწყისში შეუერთდა გავლენიანი იმერელი ფეოდალი პაატა წულუკიძე. იმერეთის მეფემ პაატას ექსონია უყო, წაართვა მამული და ქვეყნიდან განდევნა. ეს პაატა „იყო კუტი“, რისთვისაც წუწკად უხმობდნენ. მიუხედავად ამისა, მას ადამიანებზე ზემოქმედების დიდი უნარი ჰქონია. ყოველ შემთხვევაში, იმერეთიდან ოდიშში წასულმა პაატა წულუკიძემ დადიანის ნდობა დაიმსახურა. არ გამოვიცხავთ, რომ მან გიორგი III-ის ბევრი საიდუმლო ჩაუტანა ლევან დადიანს. ამას დაემატა თავად პაატას შურისძიების სურვილი: „უმეტესად შთაუღვა ლევანის მტრობა გიორგი მეფისაო.“

გიორგი III კარგად ხედავდა, რომ იმერეთის სამეფოს გარემოში შეთქმულთა წრე იკრებოდა. ყველაფერი დროის ამბავი იყო. ვახუშტი ბატონიშვილის ცნობით, ლევან დადიანს დიდი სამზადისი წამოუწყია, მან მოირთო „აფხაზ-ჯიქნი“ და იმერეთზე გაილაშქრა. რა თქმა უნდა, გიორგი III-ს არ გამოჰპარვია დადიანის ეს ქმედება და თავადაც მომზადებული დახვდა. ბრძოლა 1623 წლის 9 დეკემბერს მოხდა ქუთაისის ციხე-ქალაქის მახლობლად, გოჭოურასთან. ლევან დადიანმა გაიმარჯვა. გიორგი III-მ გაქცევით უშველა თავს. დადიანს დიდი ნადავლი ჩაუვარდა ხელთ. იმერთა მეფის ჯარის ნაწილი დატყვევებული აღმოჩნდა. დადიანმა ფულით დაასხივინა თავი ტყვეებს, რაც პირველი შემთხვევა იყო დასავლეთ საქართველოში.

გიორგი III და გიორგი სააკაძე

იმერეთის მეფე ცდილობდა აქტიურად ჩაბმულიყო აღმოსავლეთ საქართველოს საქმეებში. როგორც არჩილი მოგვითხრობს, გიორგი სააკაძეს იმერეთის მეფე დაუთანხმებია, რომ თეიმურაზთან დაპირისპირების შემთხვევაში, მოურავი ხელს შეუწყობდა ალექსანდრე გიორგის ძის გამეფებას ქართლში. სამაგიეროდ იმერთა მეფე პირობას აძლევდა გიორგი სააკაძეს, რომ თავის ქალიშვილს, ხვარაშეს, მიათხოვებდა ავთანდილ სააკაძეს. სწორედ ამის გამო, გიორგი III-მ დამხმარე ლაშქარი მიაშველა გიორგი სააკაძეს ბაზალეთის ომში. დამარცხებულმა ქართლის დიდმა მოურავმა, გიორგი სააკაძემ, თავი შეაფარა იმერეთს, სადაც მცირე ხანს გაჩერდა და იმერეთში, შემდეგ კი ოდიშში გადავიდა ლევან II დადიანთან.

გიორგი III-ის შაჰყრობა

1632 წელს ქართლის ტახტი გამაჰმადიანებულმა როსტომ-ხანმა დაიკავა. ირანის შაჰისგან მას დავალებდა

შქონდა მიღებული, ერთხელ და სამუდამოდ თეიმურაზ I-ის პრობლემა მოეგვარებინა. კახეთის მეფე ამ დროს იმერეთში იყო გადახვეწილი. როსტომს აშინებდა თეიმურაზის ასულის, დარეჯანისა და გიორგი III-ის ვაჟის, ალექსანდრეს, ქორწინება. ფაქტობრივად, ამ ქორწინებით იმერეთის სამეფო თეიმურაზ I-ის ბანაკში გადადიოდა. დასავლეთ საქართველოში ძალთა ბალანსის შენარჩუნებისათვის როსტომმა ლევან დადიანის დაზე, მარიაზე, დაქორწინება გადაწყვიტა. ქართლის მეფის ეს განზრახვა ირანის შაჰმაც მოიწონა. რეალურად იმერეთი ორ ცეცხლს შუა ექცეოდა და მისი ძალების რაიმე სახით გამოყენება თეიმურაზ I-ის მხრიდან უკვე გამორიცხული იყო. იმერეთი სრულ იზოლაციაში აღმოჩნდა.

1634 წელს როსტომ-ხანმა მომავალი მეუღლის წასაყვანად იმერეთში გადასვლა გადაწყვიტა. მან ახალციხის ფაშას, უსუფს, ზეკარის უღელტეხილით სარგებლობის უფლება სთხოვა, საიდანაც ქართლის მეფეს ხანისწყლის ხეობაში, კაკასხიდან გადასვლა სურდა. აქ უნდა მოსულიყო ლევან დადიანიც მარიამ დედოფალთან ერთად. ოდიშიდან წამოსულმა ლევანმა „გამოელო სამიქელიო, ფოკე და განვიდა რიონს, შველო და მივიდა კაკას ჭიდას ზედა.“

თავისთავად, იმერეთის მეფე კარგად ხედავდა, რომ ეს დინასტიური ქორწინება უპირველესად მის წინააღმდეგ იყო მიმართული, ამიტომაც გიორგი III შეეცადა ხელი შეეშალა ლევან დადიანის იმერეთის სამეფოს ტერიტორიაზე ასეთი თვითნებური მოვზაურობისათვის. უკან დაბრუნებულ დადიანს იმერეთის ლაშქარმა გზა გადაუღო. ბრძოლის წინ გიორგიმ გადაწყვიტა „მცირედთა კაცთა“ თანხლებით ვითარება დაეზვერა, მაგრამ ლევან დადიანმა დაასწრო მეფეს და ძირითადი ბანაკიდან კარგა მოშორებით დააპატიმრა.

გიორგი III-ის შეპყრობა დიდი დარტყმა იყო იმერეთის სამეფოსათვის. მართალია, ლევან დადიანს გურიელის გამეფება სურდა ქუთაისში, მაგრამ იმერეთის წარჩინებულებმა დაასწრეს და ტახტზე ალექსანდრე გიორგის ძე აიყვანეს.

გიორგი III-ს ორ წელს მოუწია ტყვეობა. ალექსანდრე ყოველგვარად ეცადა მამა დაეხსნა. საბოლოოდ იმერეთის სამეფო კარი დასთანხმდა დადიანის ყველა პირობას – გადაეხადა დიდი კონტრიბუცია, ნება დართო ჩიხორისა და ჩხარის ვაჭრებისათვის (ძირითადად, სომეხი და ებრაელი ვაჭრები) ოდიშში გადასახლება-ლიცენზია. მხოლოდ ამის შემდეგ გაათავისუფლა ლევან დადიანმა გიორგი III, თუმცა ამ უკანასკნელს დიდხანს აღარ უცოცხლია და 1639 წელს გარდაიცვალა.

ალექსანდრე III

იმერეთის მეფე 1639-1660 წლებში. მისი მეფობის დროს განსაკუთრებით გართულდა ოდიშ-იმერეთის ურთიერთობა. ლევან დადიანმა უფრო გაახშირა თავდასხმები. ვახუშტი ბატონიშვილის ცნობით, „არა დასცხრა და უძებოდა მარადის იმერეთს შობას, ნათლისღებას, აღდგომას და ყოველთა დღესასწაულთა შინა“. საეკლესიო დღესასწაულის აღნიშვნის ჟამს იმერეთის მკვიდრი „მოცალეობასა“ და „განსვენებაში“ იყვნენ, ამით კი კარგად სარგებლობდა ოდიშის მთავარი და მოულოდნელი თავდასხმით ქვეყანას აოხრებდა. იმერეთის მეფე ალექსანდრე იძულებული გახდა ქუთაისი კიდევ უფრო გაემგავრებინა და თავის ქვეშევრდომთა ოჯახები ქალაქში დაებინავებინა. ამით, ერთი მხრივ, მათი უსაფრთხოება გარანტირებული იყო და, მეორე მხრივ, ფაქტობრივად, ისინი მძევლებად ჰყავდა.

ალექსანდრე იმერეთა მეფე და ლევან დადიანი

1645-1647 წლებში ლევან დადიანმა რამდენჯერმე დალაშქრა იმერეთის სამეფო. ალექსანდრე III უძლური იყო წინ აღსდგომოდა ამ თავდასხმებს და ქუთაისის ციხეში გამოკეტილი ადევნებდა თვალს ქვეყნის გაჩანაგებას. დიდი ლაშქრობების გარდა, ლევან დადიანის დასტურით, პატარ-პატარა რაზმები გადმოდიოდნენ ოდიშიდან და არბევდნენ იმერეთს. არქანჯელო ლამბერტი მოგვითხრობს: „ერთ დღეს ოდიშიდან გამოსულიყო ოციოდე კარგად შეიარაღებული ცხენოსანი, მათ ქუთაისის ციხესთან ზედ მეფის თვალწინ დიდძალი პირუტყვი მოიტაცეს, იმერეთის მეფე დადღინდა, რასაკვირველია, უფრო სირცხვილისაგან, ვიდრე დანაკლისის გამო“. ოდიშის წინააღმდეგ ბრძოლას სათავეში ჩაუდგა მამუკა ბატონიშვილი, რომელიც იყო „კენე, ახოვანი, შუენიერი, კასკასი და შემმართებული ძლიერი“. მამუკა დადიანის მიერ გამოგზავნილ მარბიელ რაზმებს აქტიურად შეებრძოლა და დიდი ზიანიც მიყენა. იმერეთში სამეგრელოდან შემოსული პატარა ჯგუფების პარპაში შეწყდა, მეტიც, მამუკას რაზმების გამოჩენა მოწინააღმდეგეს შიშის ზარს გვრიდა, არავინ უწყოდა, სად ჰქონდათ მათ ჩასაფრება მოწყობილი. მამუკა უფლისწულს ბრძოლაში შესვლა თავისი საყვარელი ცხენით, ზერდაგით, ჰყვარებოდა. მის შეტაკებას ვერ უძლებდა მეგრული ტანმორჩილი ცხენები. ამიტომაც მოწინააღმდეგე ერიდებოდა მასთან შეხებას. თავად ლევან II-ს არაერთხელ უცდია მისი შეპყრობა, თუმცა უშედეგოდ.

ოდიშის მთავრის ერთ-ერთი მორიგი თავდასხმის ჟამს, მამუკა საომრად მოემზადა. ლევან დადიანს ჯერის რიცხოვნობის გამო მეფე ალექსანდრე III ძმას საბრძოლველად გასვლას უშლავდა, მაგრამ უფლისწულმა არ ისმინა მეფის თხოვნა. ალექსანდრეს ბრძანებით, უფლისწულისთვის მისი საყვარელი ცხენი, ზერდაგი, დაუმაღავთ, მაგრამ მამუკამ არ დაიშალა და სხვა ცხენით გავიდა ბრძოლის ველზე. შეტაკებისას მისი ცხენი დაეცა. ამით ისარგებლეს დადიანის მეომრებმა და მამუკა შეიპყრეს. ლევან II-მ საპატიო ტყვე სასწრაფოდ ოდიშში წაიყვანა და ციხეში გამოკეტა. ეს ამბავი ლევან დადიანს აღწერილი აქვს ილირის წმინდა გიორგის ხატზე გაკეთებულ წარწერაში: „ოდეს მიუხედით მეფე ალექსანდრეს ქუთაისს, ქალაქი დავსწვით და ავაოხრეთ და გამარჯვებულ მოვდიოდით, მეფის ძმა მამუკა წინ დაგუხუდა და შევიბნით, თვითონ მე დავირჩინე და შენს კარზედ მოვიყვანე“.

ალექსანდრე III-მ ძმის გათავისუფლებისა და მშვიდობის ყოფის თხოვნით დადიანს კახთა მეფე თეიმურაზ I მიუგზავნა. ლევან II-მ დიდი პატივით ისტუმრა თეიმურაზი. ალუთქვა მამუკა ბატონიშვილის გათავისუფლება და იმერეთის მეფესთან დაზავებაც, თუმცა ბოლო წუთს პაატა წუნკის რჩევით დადიანმა პირობა გადათქვა. პაატა წულუკიძე ერთი რამ შეახსენა: „უჯერო არს განტევა ბატონისა, რამეთუ, მოიცემს რა ძალსა, კულაღაცა არს მტრისა“. მამუკას გაშვებით ლევან დადიანი კვლავ აძლიერებდა ალექსანდრე III-ს. ამიტომაც მან თეიმურაზისაგან „ითხოვა შენდობა“ და იმერეთის სამეფოსთან შეთანხმებაზე უარი განაცხადა.

დადიანის ტყვეობაში ჩავარდნილი მამუკას ბედზე მოგვითხრობს კრისტოფორო დე კასტელი, რომელმაც მოინახულა იმერელი ბატონიშვილი. მას ჩახატული აქვს ქედზე ზუნდებ დადებული მამუკას სურათი, რომელსაც ასეთი წარწერა ახლავს: „იბერიის გაუბედურებული მეფის შვილი მამუკა... იბერიის მეფის ალექსანდრეს ძმა მამუკა ბაგრატიონი, ახალგაზრდა, დიდი კაცი და უძლიერესი სარდალი, ამჟამად ცხოვრობს კოლხეთის მთავართან. იგი დააბრმავეს, დადიანმა უყურადღებოდ დატოვა ხალხისა და აღმოსავლეთის მეფეთა მოწოდება. მეფის ძმა ბატონიშვილი მამუკა. 1640 წ.“ იქვე ნახატზე მისიონერს მიწერილი აქვს მამუკას დანაბარები: „კრისტოფორო! ჩემს ძმასთან რომ ნახვალ, უთხარი მას, რომ ჯერ კიდევ ცოცხალი ვარ“.

1653 წელს რუსეთის მეფისთან ურთიერთობის დამყარების გამო ალექსანდრე III-სა და თეიმურაზ II-ზე გაბრაზებულმა ლევან დადიანმა მამუკა ბატონიშვილი მოაკლევინა.

ლევანის თავდასხმებს ვერც გელათის მონასტერი გადაურჩა. დაახლოებით 1651 წლის ახლო ხანებში ლევან დადიანმა ზარბაზნის გამოყენებით აიღო გელათის ციხე. ერთ-ერთ ნარნერაში ძმათა მკვლელ ომში ხელგასერილი ლევან დადიანი, სამწუხაროდ, თავმომწონედ აცხადებს: „ქუთათისი ქალაქი დავსწვით და ავაოხრეთ, და შემოვადექით გენათელის ციხესა და დაუწყეთ ბრძოლა. და დაუშინეთ დიდრონი ზარბაზნები, დავამტერიეთ ციხე და ავიღეთ სწორზედა.“

ურთიერთობა რუსეთთან

XVII საუკუნის შუა ხანებში პოლიტიკური ვითარება დაიძაბა აღმოსავლეთ საქართველოშიც. აქ ერთმანეთს დაუპირისპირდნენ თეიმურაზ კახთა მეფე და როსტომ-ხანი. საბოლოოდ როსტომმა იმძლავრა და კახთა მეფე თავისი სამეფოდან განდევნა. ლტოლვილმა თეიმურაზმა თავი იმერეთს შეაფარა. ალექსანდრე III-მ დიდი პატივით მიიღო კახთა მეფე და მას საცხოვრებლად სკანდის ციხე გამოუყო. სწორედ თეიმურაზის რჩევით, იმერთა მეფე აქტიურ დიპლომატიურ კავშირებს ამყარებს რუსეთის სახელმწიფოსთან. 1649 წელს რუსეთში გაემგზავრნენ კახეთის ელჩები – თავადი ივანე და არქიმანდრიტი პა-ხოზი, ხოლო ალექსანდრე III-ის მხრიდან – მღვდელ-მონაზონი ვასილი და დავითი. ქართველი მეფეები რუსთა ხელმწიფეს, უპირველესად, ურჯულოთა წინააღმდეგ სამხედრო დახმარებას სთხოვდნენ. გარდა ამისა, იმერეთის მეფე რუსეთს ოდიშის მთავრის წინააღმდეგ კაზაკთა გამოგზავნას ევედრებოდა. რუსეთს ამ დროისათვის პოლიტიკური ინტერესები სამხრეთ კავკასიის მიმართ ნაკლებად ჰქონდა, თუმცა აქაური ამბები უეცრად აინტერესებდა. ამიტომაც 1650 წელს გადაწყდა რუსეთის მხრიდანაც გამოგზავნილიყო საპასუხო ელჩობა იმერეთში თეიმურაზსა და ალექსანდრესთან მოსალაპარაკებლად. საგანგებოდ ამ დავალებით რუსეთიდან მოემგზავრებიან ალექსი იევლევი და ნიკიფორე ტოლოჩანოვი. ელჩები დიდი ზეიმით მიიღეს ქუთაისში 1651 წელს. მეფემ მათ ქვეყნის სხვადასხვა მხარე დაათვალიერებინა, მათ შორის, გელათის მონასტერი. რუსმა ელჩებმა საინტერესო „მუხლობრივი აღწერილობანი“ დაგვიტოვეს, რომელშიც ამ პერიოდის იმერეთის სამეფოს შესახებ უნიკალური ცნობებია დაცული. 1651 წელს იმერეთის მეფემ ხელი მოაწერა მოსკოვის ხელმწიფის ერთგულების წიგნზე. ალექსანდრე III საზეიმო ვითარებაში ფიცს იძლეოდა: „აღდ მთავარს ალექსი მხიბლის ძეს სრულიად რუსეთისას სამუდამოდ ვეცემ, ჩემი შვილით ბაგრატით, ჩემი ძმით მამუკათი, მთელი ჩემი იმერეთის ქვეყნით.“ ერ-

თგულების ფიცი დადეს იმერეთის სამეფოს დიდებულებმაც. რამდენიმე თვის სტუმრობის შემდეგ რუსი ელჩები სამშობლოში გაემგზავრნენ. ალექსანდრე III-მ მათ თავისი ელჩები გააყოლა.

ალექსანდრე III-ის შურისძიება

იმერეთის სამეფოსა და რუსეთს შორის მიმდინარე დიპლომატიურმა კავშირ-ურთიერთობამ რეალური ნაყოფი არ გამოიღო. მეტიც, ამან გაცილებით დაძაბა იმერეთის ურთიერთობა ოდიშსა და ოსმალეთთან. განსაკუთრებით მძიმე იყო ქვეყნისათვის ის ძმათა მკვლელი ომი, რომელიც იმერლებსა და ოდიშელებს შორის მიმდინარეობდა. 1657 წელს ლევან დადიანი გარდაიცვალა. ერთი ცნობის მიხედვით, მთავარს შვილის გასვენებაში თავზე ლახტი დაუდარჯნა და იქვე განუტევა სული: „ზედ დააკვდა დამარბავსო“. ოდიშში პოლიტიკური სიტუაცია აირია. ლევან II უმემკვიდროდ გარდაიცვალა, ასეთ დროს ტახტის პრეტენდენტი ბევრი გამოჩნდა. ალექსანდრე III-მ გადაწყვიტა ესარგებლა ამ ვითარებით და ოდიშში ელაშქრა. ფაქტობრივად, ეს იყო შურისძიება ლევან დადიანის მიერ ათწლეულების განმავლობაში ჩადენილი ძალადობისათვის. ვახუშტი ბატონიშვილი მთელი სიმძაფრით მოგვითხრობს: „შევიდა ალექსანდრე ოდიშს, მოსწყეცნა, მოსტყვევნა, მოაოხრა, აღიღო ციხენი, გამოიღო საგანძურნი და ქონებანი ლევან დადიანისანი, შეიპყრნა წარჩინებულნი სრულიად ოდიშისანი და დაახსენებინა ვერცხლით ყოველთა თავნი, გამოუფხვნა მათეც ძენი მძევლად“. იმერთა მეფემ ოდიშში ვაზიყ დადიანი გაამთავრა. ამასთანავე, ალექსანდრე III-მ სამეგრელოს სამთავროს ტერიტორიის ნაწილი ჩამოაჭრა და იმერეთს შეუერთა („უნაგირას აქეთი აღმოსავლეთის კერძი“).

ალექსანდრე III-ის მიერ გაერთიანებული ლაშქრის დამარცხება სოფელ ბანძაში

ვაზიყ დადიანის გამთავრებას ვერ ეგუებოდა ოდიშის დიდებულების ნაწილი, მათ ლიპარიტ იესეს ძე დადიანის აყვანა სურდათ ტახტზე. თავის მხრივ, ქაიხოსრო გურიელს ხელს არ აძლევდა ალექსანდრე III-ის პოზიციების გამაგრება სამეგრელოში. იმერეთის მეფის გაძლიერება აშინებდა ქართლის მეფეს, როსტომ-ხანს. იმერეთი კვლავ იზოლაციაში აღმოჩნდა. ლიპარიტ დადიანმა და ქაიხოსრო გურიელმა ახალციხის ფაშას სთხოვეს დახმარება, მათ მხარეზე გამოვიდნენ ჭილაძენი და მიქელაძენი. ჩაფიქრებული იყო იმერეთისათვის ორი მხრიდან შეეტიათ. ქართლის ჯარი ლიხით უნდა

გადასულიყო, ხოლო ლიპარიტ დადიანის სამხედრო ნაწილებს სამეგრელოდან უნდა განედევნა ვამიყ დადიანი. ფარსადან გორგიჯანიძის მიხედვით, ბაბუტა მუხრანბატონსა და არაგვის ერისთავ ზაალს ერთობლივად უნდა ემოქმედათ. ამაზე თავად ბაბუტა უყვება როსტომ მეფეს: „თუ ერისთავი (ზაალი) იმერეთს გარდაწყოლდა, მეფე ჩვენზედ ნამოვიდოდა და დადიანის მძისნული ლიპარიტი ოდიშს დაიჭერდა.“ ქართლის დიდებულთა შეუთანხმებლობამ ჩაშალა იმერეთის წინააღმდეგ აღმოსავლეთ საქართველოდან სამხედრო კამპანიის დაწყება, რამაც ალექსანდრე III-ს საშუალება მისცა მთელი ძალები ლიპარიტ დადიანისა და მისი მომხრეების წინააღმდეგ მიემართა. გადამწყვეტი ბრძოლა გაიმართა 1658 წლის ივნისში სოფელ ბანძაში. იმერეთის მეფემ მონაწილედგენი დაამარცხა და დიდი ნაღვლი იგდო ხელთ. ვამიყ დადიანმა მთავრისი წინააღმდეგ გაურიელად კი მეფემ დემეტრე დასვა. დამარცხებულმა ლიპარიტ დადიანმა და ქაიხოსრო გურიელმა ოსმალეთს შეაფარეს თავი.

ალექსანდრე III-ის მემკვიდრეობის საკითხი

ალექსანდრე III-ს სერიოზული პრობლემა ჰქონდა ტახტის მემკვიდრესთან დაკავშირებით. მართალია, ალექსანდრე III-ს ჰყავდა კანონიერი ტახტის მემკვიდრე, ბაგრატ უფლისწული, მაგრამ რატომღაც იმერთა მეფეს არ სურდა თავისი ვაჟის გამეფება. მემკათიანენი ამის მიზეზად ბაგრატის ავადმყოფობას ასახელებენ. ერთი რამ ფაქტია, თავიდან ალექსანდრე III-ს მემკვიდრედ ჯერ შერჩეული ჰყავდა თავისი ცოლის, ნესტან-დარეჯანის, ძმისშვილი, ლუარსაბ დავითის ძე, მაგრამ იმერეთის სამეფოს მემკვიდრე უდროოდ გარდაიცვალა. ამის შემდეგ ალექსანდრე III-მ ტახტის მემკვიდრედ თეიმურაზ კახთა მეფის შვილიშვილი, ერეკლე ბატონიშვილი, აღიარა. ამ დროს ეს უკანასკნელი რუსეთში იმყოფებოდა და ამიტომაც, ალექსანდრე III-მ თავისი ელჩის სახელით რუსთა ხელმწიფეს მისი გამოშვება სთხოვა. რუსეთის მეფემ ეს თხოვნა არ დააკმაყოფილა, ამის გამო იმერეთის მეფე ალექსანდრე III იძულებული გახდა ტახტის მემკვიდრედ თავისი ლეილი შვილი, ბაგრატი, ელიარებინა.

ამ მოვლენებიდან ახლო ხანებში, 1660 წლის მარტში, ალექსანდრე III გარდაიცვალა. იმერეთის სამეფოში შიდა ომი ახალი სიძლიერით გაჩაღდა. ახალი მეფე, ბაგრატ IV, დიდებულთა ხელში სათამაშოდ იქცა. ამ მეფეს იმერეთის მონარქთა შორის ყველაზე ტრაგიკული ზეგანი ერგო.

იმერეთის მეფე 1660-1661, 1663-1668, 1669-1678, 1679-1681 წლებში. ალექსანდრე III-ის გარდაცვალების შემდეგ სამეფო ტახტს იკავენ მისი ვაჟი, ბაგრატ IV, რომელსაც მეტად მძიმე ზეგანი ერგო. გამეფებისთანავე იგი სერიოზულ წინააღმდეგობებს წააწყდა თავისი დედინაცვლისაგან. ნესტან-დარეჯანს შვილი არ ჰყავდა ალექსანდრე III-სთან, ბაგრატი მას გერად ერგებოდა. ნესით, იმერეთის სამეფო ტახტი და, შესაბამისად, მეფის ძალაუფლება ახლად გამეფებულ ბაგრატს ერგებოდა, მაგრამ ძალაუფლების მოყვარული ნესტან-დარეჯანი არ ანებებდა. მეტიც, ამ პერიოდში გაცემულ სიკვლევებში პირველ ადგილას დედოფალი ნესტან-დარეჯანი იხსენიება, მხოლოდ მას შემდეგ იწერებოდა იმერეთის მფობის სახელი, რაც აშკარა დარღვევა იყო. როგორც ფარსადან გორგიჯანიძე აღნიშნავს, ნესტან-დარეჯანი „თვითონ მეფეც იყო და დედოფალიცა, ბაგრატს არაფერს ეკითხებოდა.“ თავისი მდგომარეობის განსამტკიცებლად მან იმერთა მეფეს ცოლად შერთო თავისი ძმისწული, ქეთევანი. პოლიტიკურად ამბიციურ ნესტან-დარეჯანს მორალის ნატამალი არ გააჩნდა. ამ ქალისთვის საერთოდ უცხო იყო ქრისტიანული ფასეულები. იმისათვის, რომ იმერეთის სამეფოში განუზომელი ძალაუფლება ჰქონოდა, მან თავის გერს ცოლობა შესთავაზა. ამაზე რომ უარი მიიღო, საცოდავი ბაგრატი დაიჭირა და თვალები დასთხარა. ფარსადან გორგიჯანიძე ამ ამბებს შემდეგნაირად გადმოგვცემს: „შეუჯდნენ დედოფალს ემპასკავით მაცდურები და ასრე გამოურჩიეს; ბაგრატ მუკალ და ჭუჭუნისშვილი ვახტანგ ბაგრატიონი შვირთო და მეფეთ აკურთხეო და სადამდისინ ცოცხალი იყო, შენ იბატონეო და მანამდისინ რუსეთით ძმისწულიც მოიყვანეო და ის გააბატონეო.“ ნესტან-დარეჯანს რომ ამის გაკეთების სურვილი არა ჰქონოდა, ბუნებრივია, თავისი მრჩეულების ამ საშინელ რჩევას არასგზით არ მიიღებდა, მაგრამ პოლიტიკურმა ამბიციებმა თვალები დაუბნო და თავის გერს შეთქმულება მოუწყო. მართალია, შეთქმულებმა ბაგრატ არ მოკლეს, მაგრამ თვალები დასთხარეს და სამეფო მმართველობას ჩამოაშორეს. პირველ ეტაპზე, დარეჯანმა იმერეთის ტახტი მამამისს, თეიმურაზ კახთა მეფეს, შესთავაზა, რომელიც იმ დროს სკანდის ციხეში იმყოფებოდა. თეიმურაზმა არა თუ მიიღო იმერეთის ტახტი, არამედ თავისი შვილი გაიკცხა ჩადენილი დანაშაულისათვის. მის შემდეგ ნესტან-დარეჯანმა მეორე ვარიანტი მოსინჯა. მან ქმრად მოიყვანა ვახტანგ ბაგრატიონი და ის აკურთხა მეფედ.

ვახტანგ V შაჰ-ნავაზი იმერეთში

იმერეთში მიმდინარე პოლიტიკურ სიტუაციას თვალს ადევნებდა ქართლის მეფე ვახტანგ V შაჰ-ნავაზი. მან ისარგებლა იმერეთში არსებული შინააშლილობით და თვითონ შეეცადა ქუთაისის დაკავებასა და იმერეთში გაბატონებას. თავდაპირველად ვახტანგ V მოურიგდა ოდიშის მფლობელს, ვამიყ დადიანს. მათ იმერეთი შუაზე გაიყვეს. ფარსადან გორგიჯანიძე საგანგებოდ აღნიშნავს: „მეფედ და დადიანი ასრე შერიგდეს, რომ არაგვეთს აქეთი ქართველს მეფესა და იმას იქით დადიანსა და მას უკან დადიანმა თავისი ქალი მეფის შვილს არჩილს მისცეს და იმერეთში გააბატონონ.“ მალე იმერეთში კვლავ შეიცვალა პოლიტიკური ვითარება. ვახტანგ V ფარულად დაუკავშირდა დემეტრე გურიელსა და პაატა აბაშიძეს. ამით ისარგებლა ქართლის მეფემ, იმერეთში გადავიდა და ქუთაისი დაიკავა, შემდეგ ვახტანგმა ოდიშშიც ილაშქრა და ზუგდიდი დაიკავა. ვამიყ დადიანი სვანეთში გაიქცა. ვახტანგ V-მ სამეგრელოს საქმე განაგო. მან მთავრად ლევან II დადიანის ძმისშვილი, შამადავლე, დასვა, რომელმაც სახელი გამოიცვალა და ბიძის პატივსაცემად ლევანად იწოდა. ვახტანგ V-მ ახალ მთავარს თავისი ძმისშვილი, თამარი, მიათხოვა. ვახტანგმა იმაზეც იზრუნა, რომ ვამიყ დადიანი ხოსია ლაშხიშვილს მოაკვლევინა.

ვახტანგი ქუთაისში დაბრუნდა და იმერეთის ტახტზე თავისი ვაჟი, არჩილი, დატოვა. მას მრჩეულად ხოსია ლაშხიშვილი დაუტოვა, ხოლო ყოფილი მეფე ბაგრატ IV ციხიდან გაათავისუფლა და ქართლში წამოიყვანა.

ქართლის მეფის იმერეთის საქმეებში ჩაჩვენა ოს-მაღთა იმპერიამ 1639 წლის ზავის დარღვევად მიიჩნია და პროტესტი განუცხადა ირანის შაჰს. ოსმალეთი აქტიურად ჩაერია იმერეთის საქმეებში და ვახტანგ V აიძულა თავისი ვაჟი გაენდია ქუთაისიდან. ოსმალებმა ქუთაისში დიმიტრი გურიელი დასვეს, მაგრამ მალე, თურქების წასვლისთანავე, იმერეთის სამეფოს დიდებულეებმა დიმიტრი ჩამოაგდეს ტახტიდან და ვახტანგ V-ს სთხოვეს იმერეთში ბაგრატ IV დაებრუნებინა. 1663 წელს უსინათლო ბაგრატ IV ქუთაისში გამოეფდა.

შინა ომი იმერეთის სამეფოში

იმერეთში ახალი სიმძლავრით დაიწყო სამოქალაქო ომი. ამჯერად ერთმანეთს დაუპირისპირდნენ ბაგრატ IV და ლევან III დადიანი. იმერეთის მეფემ მოახერხა დადიანის შეთქმულება. სიტუაციის დასარეგულირებლად იმერეთის თავადებმა უცნაური საშუალება გამოიგონეს: მათ ლევან დადიანს ცოლი დააშორეს და ბაგრატს შერთეს.

ხოლო ლევანს იმერეთის მეფის და, თინათინი, მიათხოვეს. მეორედ გამეფების შემდეგ ბაგრატ IV-მ 7 წელს იმეფა. მაგრამ ამ ხნის განმავლობაში სისხლისღვრა იმერეთში არ შეწყვეტილა. 1666 წელს სახლთუხუცესმა სეხნია ჩხიძემ ქუთაისის ციხე ოსმალებს გადასცა, მაგრამ ერთ წელიწადში ბეჟან ლორთქიფანიძემ ქუთაისის ციხე კვლავ დაიბრუნა და იგი ბაგრატ IV-ს გადასცა. რამდენიმე წელიწადში იმერეთში კვლავ აირია პოლიტიკური სიტუაცია. 1668 წელს იმერელმა თავადებმა ამჯერად დემეტრე გურიელი გაამეფეს, მაგრამ მალე ისიც შეიპყრეს, თვალები დასთხარეს და გააძევეს. ტახტი კვლავ ბაგრატ IV-მ დაიბრუნა.

1669 წელს იმერეთში კვლავ დაიძაბა სიტუაცია. ამჯერად ერთმანეთს დაუპირისპირდნენ ბაგრატ IV და მისი მონინალმდევე სეხნია ჩხიძე. გადამწყვეტილი ომი ჩხართან მოხდა. ბაგრატმა ამ ომში გაიმარჯვა და იმერეთი სრულად დაიპყრო. 1672 წლისათვის მან გურიაც შემოიშტკიცა. ეს წარმატება მალე ისტორიის კუთვნილებად იქცა. 1678 წელს ახალციხის ფაშამ იმერეთში კვლავ არჩილი გაამეფა. ბაგრატმა თავი გურიის შეაფარა.

ბაგრატ IV-მ 1679 წელს კიდევ ერთხელ მოახერხა იმერეთის ტახტის დაკავება, ამჯერად არზრუმის ფაშის დახმარებით. მაგრამ იმერეთის მეფის ეს წარმატება დიდხანს არ გაგრძელებულა. 1681 წელს უსინათლო და ნატანჯი ბაგრატ IV გარდაიცვალა.

არჩილ I

იმერეთის მეფე 1661-1663, 1678-1679, 1690-1691, 1695-1696 და 1698 წლებში; კახეთის მეფე 1664-1675 წლებში. უფროსი ვაჟი და მემკვიდრე ქართლის გვირგვინოსანი ვახტანგ V-ისა, იგივე შაჰ-ნავაზ I-ისა (მეფობდა 1658-1676 წლებში) და დედოფალ როდამისა, რომელიც გახლდათ ასული თავად ყაფლან ბარათაშვილისა.

მეფე-პოეტი არჩილი ქართულ ისტორიოგრაფიაში ბოლო დრომდე იხსენიებოდა არჩილ II-ის სახელით. წინამდებარე გამოცემაში არჩილს ეახსენებთ, როგორც არჩილ I-ს, ვინაიდან იგი იყო ამ სახელის მატარებელი პირველი მონარქი, რომელიც მეფობდა იმერეთსა და კახეთში. მას რომ ქართლში ემეფა, მაშინ სახელდებული იქნებოდა, როგორც არჩილ III, ვინაიდან ასეთივე სახელის მქონე მონარქი ამავე სამეფოში წარსულში უკვე როჯერე მეფობდა.

არჩილი II წლის ასაკამდე იზრდებოდა მუხრანში, თავის მამაპაპისეულ მამულში, ხოლო მამამისის ქართლში

გამეფების (1658 წ.) შემდეგ თბილისში, სამეფო კარზე. ვახუშტი ბატონიშვილის შეფასებით, არჩილი იყო „ახოვენბითა, შუენიერებითა, სიმხნითა და ყოვლისა სამხედრო-სანადიმო ზნითა სრული... შემმარტებული, ძლიერი, ლაღი და ამაყი, მონადირე და მოასპარევე წარჩინებული და საღმრთოთი აღმატებული“.

არჩილ I-ის გამეფება იმერეთში

1661 წელს იმერეთში მოწყობილი წარმატებული ლაშქრობისას ქართლის მეფე ვახტანგ V-მ იქ თავისი 14 წლის ვაჟი, არჩილი გაამეფა.

საინტერესოა, რატომ გაამეფა ვახტანგ V-მ თავისი უფროსი ვაჟი და იმავდროულად ქართლის სამეფო ტახტის ლეგიტიმური მემკვიდრე იმერეთში?

ფიქრობთ, რომ ამ ფრიად საყურადღებო ფაქტს შემდეგი ასხნა შეიძლება მოეძებნოს: ვახტანგ V-მ მუხრანელ ბაგრატიონთა თავისი შტოს წარმომადგენელთაგან პირველმა მიიღო ქართლის სამეფო ტახტი თავისი შორეული ნათესავისა და მამობილის, მეფე როსტომისაგან, რომელიც 1658 წელს გარდაიცვალა. ამიტომ, ვახტანგ V-ს სურდა, რომ სიცოცხლის ბოლომდე ემეფა, რათა მის გენეტიკურ შთამომავლობას ქართლის სამეფო ტახტი მშვიდობიანად და ლეგიტიმურად გადასცემოდა. იმავდროულად, მას უნდოდა, რომ უფროსი ვაჟი და მემკვიდრე, არჩილი, გაემეფებინა თავისი სიცოცხლეშივე, რათა თვითონ დახმარებოდა მართვა-გამგეობაში. მცირეწლოვანი არჩილის იმერეთში გამეფებით მის გვირგვინოსან მამას სურდა, რომ მოემზადებინა ნიადაგი საქართველოს გაერთიანებისათვის. აქედან გამომდინარე, ვახტანგ V-ს ამოძრავებდა სრულიად პრაგმატული ჩანაფიქრი, რაც საბოლოოდ საქართველოსათვისაც სასარგებლო იყო.

სპარსეთსა და ოსმალეთს შორის დადებული 1639 წლის ზოპანის საზავო ხელშეკრულებების პირობებიდან გამომდინარე (ის, ფაქტობრივად, იმერებდა ამ იმპერიებს შორის უფრო ადრე, კერძოდ, 1555 წელს ამასიაში დადებული ზავის პირობებს), როდესაც ამ მუსლიმურმა იმპერიებმა კიდევ ერთხელ გაიყვეს საქართველო, ქართლისა და კახეთის უფლისწულები (ამ შემთხვევაში – არჩილი) ითვლებოდნენ სპარსეთის შაჰინშაჰის ქვეშევრდომებად, რომელთაც უფლება არა ჰქონდათ გამეფებულიყვნენ ოსმალეთის ვასალურ ქვეყნებში (ამ შემთხვევაში – იმერეთში). ამის გამო, ოსმალეთის სულთან მეჰმედ IV-ის (1648-1687 წწ) პროტესტისა და შაჰინშაჰ-აბაზ II-ის (მეფობდა 1642-1666 წწ) დაუნიშნული მოთხოვნის შესაბამისად, არჩილი იძულებული გახდა, რომ 1663 წელს დაეტოვებინა იმერეთი და დაბრუნებულიყო ქართლში.

ლიყო ქართლში, ხოლო იქიდან სპარსეთში ჩასულიყო. სპარსეთის დედაქალაქ ისპაჰანში ჩასულ არჩილს მაჰმადიანობა მიადებინეს, შაჰ-ნაზარ-ხანი უწოდეს და კახეთის ვალის (ანუ გუბერნატორის) ტიტული უბოძეს.

არჩილ I-ის მეფობა კახეთში

1664 წელს, 17 წლის არჩილი კახეთში ჩავედა და ამ სამეფოს მართვა-გამგელობას შეუდგა. კახეთის მოსახლეობის მნიშვნელოვანი ნაწილი არჩილს მტრულად დახვდა. ადგილობრივები მხარს უჭერდნენ კახეთის სამეფო ტახტის ლეგიტიმურ მემკვიდრე უფლისწულს, ერეკლე დავითის ძეს, რომელიც თეიმურაზ I-ის შვილიშვილი იყო. ამ წინააღმდეგობის დასაძლევად არჩილს ქართულთა და სპარსელთა გაერთიანებული ლაშქრით სამი დიდი ბრძოლის გადახდა დასჭირდა 1664-1665 წლებში. დამარცხებული ერეკლე ბატონიშვილი იძულებული გახდა გახიზნულიყო თურქეთში, საიდანაც იგი რუსეთის გაემუხრა და მოსკოვში ჩავიდა. არჩილი კახეთში თითქმის 12 წელიწადს მეფობდა, ამ პერიოდში კახეთში მშვიდობიანობისა და აყვავების ხანა იდგა. მართალია, არჩილი თავის გვირგვინოსან მამას ემორჩილებოდა, მაგრამ კახეთი მაინც დამოუკიდებელ სამეფოდ რჩებოდა.

ვახუშტი ბატონიშვილის შეფასებით, „შენდებოდა კახეთი, ვინაიდან იყო მშვიდობა და უმტერობა და ნიჭი და სწყალობდა ყვენი არჩილს“.

ურჩ თავადთა მიმხრობისა და ლეგიტიმაციის მოსაპოვებლად არჩილმა გადაწყვიტა ცოლად შეერთო ქეთევან ბატონიშვილი, რომელიც და გახლდათ კახეთის სამეფო ტახტის პრეტენდენტისა, უფლისწულ ერეკლე დავითის ძისა.

არჩილის ჩანაფიქრის განსახორციელებლად ვახტანგ V-ის დავალებით ახალციხეში ჩასულმა თბილელმა ეაჭარმა ფაშასთან მიველად მყოფი, თუმცა კარგ პირობებში მცხოვრები ქეთევანი დიდი თანხის – 2 000 თუმნის ფასად გამოისყიდა.

არჩილმა თავისი სამეფო ხელისუფლება თანდათან განავრცო როგორც კახეთის სამეფოს ცენტრალურ ნაწილში, ისე მის განაპირა, მთიან მხარეებში, კერძოდ, თუშ-ფშავ-ხევსურეთში, ასევე დიდოეთსა და ნაწილობრივ – ქისტეთში. სამეფო მოძლიერდა სამხედრო თვალსაზრისით, გაიზარდა მისი თავდაცვისუნარიანობა, რამაც შეამცირა დაღესტნელ ტომთა თარეში.

ყოველივე ამან ხელი შეუწყო კახეთის ეკონომიკურ და კულტურულ აღმავლობას. აიგო და განაგებდა საერო და სასულიერო დანიშნულების შენობა-ნაგებობანი. მეფის ძალისხმევით აღდგა სამონასტრო ცხოვრება და

ვით გარეჯის უდაბნოში, ახალი შესანიშნავები გაუჩნდა სვეტიცხოვლის საკათედრო ტაძარს და სხვ.

მაკარიოს ანტიოქიელის ცნობით, კახეთის სამეფოს იმდროინდელი მოსახლეობა შეადგენდა 80 ათას კომლს, რაც მკვლევარებს გადაჭარბებულად მიაჩნიათ. მოსახლეობის ძირითადი ნაწილი ქრისტიანი ქართველები იყვნენ.

არჩილ II-ის მიერ კახეთში გატარებულ რეფორმათა შორის ერთ-ერთი უმნიშვნელოვანესი იყო სატახტო ქალაქის გადატანა ღმრთიდან თელავში. როგორც უფლისწული ვახუშტი მოგვითხრობს: „არჩილ ჰყო სასახლე თელავს და განაახლა ეკლესიანი ყოველნი და დასხნა ეპისკოპოსნი, მატა სჯულსა და შენობასა ქვეყნისასა“.

აღნიშნული ღონისძიება განხორციელდა დედაქალაქის საგარეო უსაფრთხოების უზრუნველსაყოფად. გრემი მდებარეობდა დაღესტნის სიახლოვეს, ფაქტობრივად, სასაზღვრო ზოლში, ამიტომ მტრის (როგორც ყიზილბაშთა, ისე დაღესტნელთა) შემოსევებისას მისი დაცვა და მოსახლეობის გახიზნა ძნელდებოდა. ამ მხრივ თელავს, სტრატეგიული თვალსაზრისით, გაცილებით ხელსაყრელი მდებარეობა ჰქონდა. ის ბევრად უფრო ახლოს იყო თბილისთან, რომელსაც გომბორის უღელტეხილზე გამავალი გზით უკავშირდებოდა. სამხრეთიდან თელავს ესაზღვრებოდა ცივგომბორის ტყიანი მთები, რომლებიც ქალაქიდან მოსახლეობის გახიზნის შემთხვევაში საიმედო თავშესაფრად იქცეოდა.

არჩილის დროინდელი შენობა-ნაგებობებიდან განსაკუთრებით საყურადღებოა ქალაქ თელავის ცენტრში მდებარე კახეთის მეფეთა რეზიდენცია, იგივე „ბატონის ციხის“ კომპლექსი, რომლის ჩრდილოეთით მდინარე ალაზნის ველის შათმეჭვდავი პანორამა მოჩანს. შემთხვევით არ არის, რომ მეფე-პოეტმა არჩილმა სწორედ ეს რომანტიკული ადგილი შეარჩია სამეფო სასახლის ასაგებად.

ბატონის ციხის კომპლექსში გაერთიანებულია: ზღუდე ორი ალაყაფის კართი, სამეფო სასახლე, ორი კარის ეკლესია, აბანო, გვირაბი და მრგვალი ბურჯი, რომელიც ციხე-გალავნის გარეთ მდებარეობს. გალავნის კედლები მთლიანად ნაგებია რიყის ქვით. კედლები მთელ სიგრძეზე გასდევს მაღალი, ნახევარწრიულთავიანი ქონგურები, რომლებიც გამოყვანილია რიყის ქვითა და აგურით. ასეთივე ქონგურებითაა დავიკრთიებული კოშკებიც. ციხე-გალავნით შემოსაზღვრულია საკმაოდ ვრცელი ტერიტორია.

მკვლევართა აზრით, აღნიშნული კომპლექსი აერთიანებს მშენებლობის ორ ეტაპს: (1) არჩილის მეფობისას აგებულ სასახლეს, აბანოსა და გალავნის აღმოსავლეთის შესასვლელს; (2) XVIII საუკუნეში დასრულებულ გალა-

ვანს, რომელიც მიჰყვება მანამდე აგებული გალავნის კონტურს, კარის მეორე ეკლესიის დასავლეთის შესასვლელსა და კომპლექსის გარეთ მდგარ მრგვალ ბურჯს.

კახეთის მეფე-დედოფალს – არჩილსა და ქეთევანს – შეეძინათ ოთხი შვილი: დარეჯანი (1670-1740 წწ), ალექსანდრე (1674-1711 წწ), მამუკა (1676-1693 წწ) და დავითი (1676-1693 წწ). ოთი უკანასკნელი ვაჟი მცირეწლოვანი გარდაიცვალა.

უნდა ვივარაუდოთ, რომ ბაგრატიონთა დინასტიის კახეთის შტოს წარმომადგენელმა ქეთევან დედოფალმა, რომელსაც პირველი ორი შვილი თავისი ქმრის კახეთში მეფობის პერიოდში შეეძინა, თელავის სამეფო სასახლეში იმშობიარა. აქვე უნდა გაეჩხენოთ, რომ საქართველოში ოდითგან არსებული ტრადიციის თანახმად, ქალი მშობლებს იცულებდა კერაზე მოილოგინებდა ხოლმე.

იმხანად კახეთში იყო ორი საიმტროლოქო – ალავერდისა და ბოდბისა და შვიდი საეპისკოპოსო, მათ შორის: (1) საარქიეპისკოპოსო რუსთველისა; (2) წმ. სამებისა; (3) წინწმინდელისა; (4) ჭერემელისა; (5) ნეკრესელისა; (6) ხარჭაშელისა; (7) გიშელისა.

ამ უკანასკნელი საეპისკოპოსოს არსებობა ადასტურებს, რომ არჩილის სამეფო ხელისუფლება ვრცელდებოდა საინგილოდ წოდებულ აღმოსავლეთ კახეთშიც, სადაც ქართველებთან ერთად დაღესტნური ტომებიც ცხოვრობდნენ.

საქართველოს ერთ-ერთი თვალსაჩინო რელიგიურ-კულტურული ცენტრის – დავითგარეჯის მიმართ არჩილის განსაკუთრებული ღვაწლის შესახებ სასულიერო პირნი ყოველთვის მაღლიერებით მოუთხოვებდნენ.

წარმატებული სახელმწიფოებრივი მოღვაწეობის მიუხედავად, არჩილს მაინც უკანონო მონარქად მიიჩნეოდა კახეთის ფეოდალთა ნაწილი, რომელიც უფლისწულ ერეკლეს გამეფებაზე ოცნებობდა.

კახეთში არჩილის ხელისუფლების სიმტკიცეს და ამ სამეფოს კეთილდღეობას განაპირობებდა ის გარემოება, რომ მას ზურგს უმაგრებდა გვირგვინოსანი მამა, მეფე ვახტანგ V. გაძლიერებულმა არჩილმა თავისი შამის დახმარებით დაიბრუნა ერწო-თიანეთი, რომელიც თავის დროზე სპარსეთის შაჰინშაჰმა კახეთს ჩამოაშორა და არაგვის ერისთავს გადასცა. ამას ისიც დამატა, რომ არაგვის ერისთავმა მოსკოვში მიაღწინა ელჩი, რომელმაც რუსთხელმწიფეს მის სამეფო კარზე მყოფი ერეკლე დავითის ძის საქართველოში გამოშვება სთხოვა. ამის გამო გვირგვინოსანმა მამა-შვილმა თვით არაგვის საერისთავოს გაუქმებაც სცადეს, მაგრამ ამ განზრახვის განხორციელებაში მათ ხელი ისევ შაჰინშაჰმა შეუშალა.

შაჰინშაჰ სულეიმან I-ს (იგივე სეფი II-ს) არ მოსწონდა

მამა-შვილის, ვახტანგ V-ისა და არჩილის, შეხმატკბილებული მეფობა ქართლსა და კახეთში და მათი გაძლიერება, რაც შესაძლებელი იყო ამ სამეფოების გაერთიანებითა და საბოლოოდ სპარსეთის იმპერიიდან აღმოსავლეთ საქართველოს ჩამოცილებით დასრულებულიყო. ამ სავსებით რეალური საფრთხის თავიდან ასაცილებლად, შაჰინშაჰმა არჩილს დაუპირისპირა კახეთის სამეფო ტახტის ლეგიტიმური მემკვიდრე, ბატონიშვილი ერეკლე, რომელიც ქრისტიანული აღმსარებლობის გამო, უნინ სპარსეთისათვის მიუღებელ კანდიდატად ითვლებოდა.

1674 წელს კახი უფლისწული ერეკლე მოსკოვიდან ასტრახანისა და ჩრდილოკავკასიის გავლით ჩავიდა თუშეთში, სადაც იგი დიდი პატივით მიიღეს. ერეკლე, როგორც ცოლისძმა და საპატიო სტუმარი, თავის სასახლეში მიიპატიჟა მეფე არჩილმა.

უფლისწულ ვახუშტის ცნობით, „თუშეთიდან მონღოთა არჩილ და ისტუმრა სიყუარულითა დიდითა ერეკლე, ანადიმა, ანადირა მრავალდღე“.

ერეკლე ბატონიშვილის კახეთში გამოჩენამ გაააქტიურა მისი მომხრე ფეოდალები, რომლებმაც არჩილს აგ-რძნობინეს, რომ სამეფო დაეთმო ლეგიტიმური ტახტის მემკვიდრისათვის. კახეთში სამი თვის ყოფნის შემდეგ, როდესაც ერეკლე ბატონიშვილს გადასცეს შაჰინშაჰსაგან გამოგზავნილი „რეაჟი და ხმალი“, იგი სპარსეთში გაემგზავრა.

შაჰინშაჰმა ტახტის მაძიებელ კახ ბატონიშვილს შემდეგი პირობა წამოუყენა: „გათათრდი, ქართლსა და კახეთს ორივეს შენ მოგცემო“. ამაზე ერეკლემ უარი განაცხადა, რასაც შაჰინშაჰის უკმაყოფილება და მისი მეფედ დამტკიცების გაჭიანურება მოჰყვა.

ვინაიდან მეფე არჩილი დარწმუნებული იყო, რომ შაჰინშაჰი ჩამოართმევდა კახეთს და გადასცემდა მის ცოლისძმას, როგორც სამეფო ტახტის ლეგიტიმურ მემკვიდრეს, 1675 წელს მან მამის უკითხავად დატოვა სამეფო და იმერეთში გადავიდა.

მიუხედავად კახეთში ხელმწიფობისას არსებული ზემოხსენებული წინააღმდეგობებისა, არჩილისათვის, როგორც მეფისა და კულტურულ-საგანმანათლებლო სფეროს თვალსაჩინო წარმომადგენლისათვის, ეს ხანა მის ცხოვრებასა და მოღვაწეობაში ყველაზე წარმატებული გამოდგა.

არჩილ I-ის მოღვაწეობა კახეთიდან ნასვლის შემდეგ

იმერეთის სამეფო ტახტის მოსაპოვებლად მხარდაჭერის სათხოვნელად არჩილი ჩავიდა ახალციხის ფა-

შასთან, რომელთანაც ამავე მიზნით უკვე იმყოფებოდა მისი უმცროსი ძმა, უფლისწული ლუარსაბი, სიძე რაჭის ერისთავებისა.

არჩილის ნასვლის შემდეგ კახეთს განაგებდა ქართლის მეფე ვახტანგ V, რომლის ორი ვაჟი ოსმალეთის, სპარსეთის მტრული სახელმწიფოს, სულთნის მოხელის, ახალციხის ფაშის, კარზე აღმონდა. შაჰინშაჰის მოთხოვნით, ვახტანგ V „ახსნა-განმარტებისათვის“ სპარსეთში გაემგზავრა. 1676 წელს იგი გახდა მიმავალი გარდაიცვალა. იგი შეცვალა შაჰინშაჰის მიერ ჯანიშინად გამოგზავნილმა გორჯასპი კახაბრიშვილმა (იგივე ბეჟან-ხანმა), რომელიც უფლისწულ ერეკლეს ყმა იყო.

იმერეთში გადასულმა არჩილმა რამდენჯერმე შეძლო სამეფო ტახტის დაკავება (1678-1679, 1690-1691, 1695-1696 და 1698 წლებში), თუმცა მისი ხანგრძლივად შენარჩუნება ვეღარ მოახერხა.

იმერეთში ხელმწიფობის პერიოდში არჩილი იყენებდა თავის პირად სამეფო ბეჭედს. 1691 წელს დამზადებული ამ ნუშის ფორმის ბეჭდის შუაში გამოსახულია ჯვარი, რომლის გარშემოც ამოტვიფრულია შემდეგი შინაარსის ლეგენდა ქართულ ენაზე (მხედრული შრიფტით): „შენეენითა ლ(ი)(ს)(ა)(თ)(ა) მეფე არჩილ ვამტიკიებ“.

იმერეთის სამეფო ტახტის მაძიებელი არჩილი რამდენიმე წლის განმავლობაში დროდადრო ცხოვრობდა რუსეთში, რომლის მონარქისაგან დახმარებას ელოდა, თუმცა ეს მოლოდინი უშედეგოდ დასრულდა.

თავის პოემაში „გაბაასება თეიმურაზისა და რუსთე-ლისა“, არჩილი დიდი გულისტკივილით ამბობს: „ასრე სჭირს საქართველოსას დიდებული, გინა მცირეთა, აზ-ვავედებიან, იტყვიან: „ურემოთ ვინ იმღერეთა?“

ტახტდაკარგულმა და იმედგაცრუებულმა არჩილმა გადანყვითა, რომ საბოლოოდ გადასახლებულიყო რუსეთში.

არჩილ I-ის ცხოვრება და შეოქმედაბითი საქმიანობა რუსეთში

1698 წლის მიწურულს არჩილი შიდა ქართლის მთიანეთიდან გადავიდა თაგაურის თემში, სადაც ოსები ცხოვრობდნენ და იქ გამოიზამთრა. 1699 წლის გაზაფხულზე არჩილი თავის ამაღლასთან ერთად გაემგზავრა რუსეთში, საიდანაც აღარ დაბრუნებულა.

მეფედყოფილი არჩილი პეტრე I-მა დიდი პატივით მიიღო. რუსთელმწიფემ არჩილს უბოძა ყმა-მამული სოფელ ლისკოვში, ხოლო ალექსანდრე არჩილის ძეს – სოფელ ვესესვიატსკოეში, რომელიც მოსკოვის მახლობლად მდებარეობდა. ამ მამულებში მათი მრავალ-

რიცხოვანი ყმა ცხოვრობდა. ასე ჩაეყარა საფუძველი ქართველთა სათვისტომოს მოსკოვში.

რუსეთში დამკვიდრებულმა მეფედაყოფილმა არჩილმა ნაყოფიერად განაგრძო კულტურულ-ლიტერატურული მოღვაწეობა. მის მიერ მოსკოვში დაფუძნებულ ქართულ სტამბაში 1705 წლის 13 მარტს დაიბეჭდა „დავითნი“. ეს იყო მეორე ნაბეჭდი წიგნი ქართულ ენაზე, 1629 წელს რომში ნიკოლოზ ჩოლოყაშვილის (ნიკიფორი ირბახის) მიერ გამოცემული პირველი ქართული წიგნის შემდეგ.

არჩილმა პირველმა დაიწყო მზადება ქართული ბიბლიის დასაბეჭდად და ამ მიზნით შეაგროვა მისი წესები, რომლებიც შეადარა სლავურ ტექსტს, თარგმნა ქართულ ენაზე არარსებული ზოგიერთი ბიბლიური წიგნი, თუმცა დაბეჭდვა მის სიცოცხლეში ვეღარ მოესწრო. ამ შრომით მოგვიანებით ისარგებლა მისმა ძმისშვილიშვილმა, ბაქარმა, რომელმაც ბაბლია 1743 წელს დასტამბა. არჩილმა რუსულიდან ქართულად თარგმნა უკრაინელი მწერლისა და განმანათლებლის, პეტრე მოგილას, საშანაწილიანი კატეხიზმო: „აღსარებაი მართლისა სარწმუნოებისაი წმიდისა კათოლიკე და სამოციქულოსა ეკლესიისაი“. მასვე ეკუთვნის „ხრონოღრაფი“ – მსოფლიოს საეკლესიო და სამოქალაქო ისტორია უძველესი დროიდან ფერარა-ფლორენციის კრებამდე.

მეფე-პოეტმა დატოვა მდიდარი და საუფრადღებო ლიტერატურული მემკვიდრეობა. იგი სამართლიანად მიიჩნევა ქართული ისტორიული პოემის ფუძემდებლად და ქართულ პოეზიაში „მართლის თქმის“ პრიციპის დამკვიდრებლად. მისი ნააზრევი გამსჭვალულია ქრისტიანული მსოფლმხედველობით, რაც ავტორს ეროვნული თვითმყოფადობის შენარჩუნების ერთადერთ სწორ გზად ესახებოდა.

არჩილის პოეტური შემოქმედებიდან გამოირჩევა „გაბაასება თეიმურაზისა და რუსთველისა“. მის კალამს ასევე განეკუთვნება: „გაბაასება კაცისა და სოფლისა“, „საქართველოს ზნეობანი“, „ლექსნი ასეულნი“, „ლექსნი“, „ასდათნი“, „კაცს ვუთხარ“, „იამბიკო ლექსები“, სამიჯნურონი. მანვე გალექსა „ვისრამიანის“ ნაწილი.

მეფე-პოეტი დარწმუნებული იყო, რომ საქართველოს სიძლიერე ემყარებოდა გლეხობის, როგორც მწარმოებელი სოციალური ფენის შრომას და ფეოდალებს აფრთხილებდა: „გლეხს ძალი მოაშორეთა“, „თუ ამოწყდეს გლეხი კაცი, საქართველო დაძაბუნდა“. პოეტის ღრმა იდეური შინაარსით გააფრთხილ შემოქმედებას უდიდესი მნიშვნელობა ჰქონდა ეროვნული ლიტერატურის შემდგომი განვითარებისათვის.

არჩილის ვაჟი, უფლისწული ალექსანდრე (1674-1711 წწ), იყო პეტრე I-ის უახლოესი მეგობარი. ის თან ახლდა

„დიდ ელჩობაში“ ნასულ რუსთხელმწიფეს. დასავლეთ ევროპიდან დაბრუნებულ განსწავლულ ალექსანდრეს უბოძეს რუსეთის არტილერიის გენერალ-ფელდციხი-მაისტერის წოდება. 1700 წლის ნოემბერში ნარეასთან მომხდარ ბრძოლაში ალექსანდრე ბატონიშვილი შეედებს ტყვედ ჩაუვარდა. სიცოცხლის დარჩენილი წაწილი მან ტყვეობაში გაწვლი და უკან დაბრუნებისას გზაში გარდაიცვალა.

ცოცხლად დარჩენილი ერთადერთი ვაჟის ასეთმა ტრაგიკულმა ხვედრმა სიცოცხლე გაუმწარა არჩილს, რომელიც ხსენებულ პოემაში იმედგაცრუებული აცხადებდა: „დიდება ყოელი სოფლისა განქარდეს, ვითარცა ავლი. თუ სოფლის საქმეს აეკუყვები, სასუფეველში ეერ ავლი, ვითარ მოვსულვარ შიშველი, აგრევე აქადამ გავლი. მიჯობს წამალი სულისა, საძებრად მისდა სამ დავლი“. არჩილს დაენჯა სასახლე, ხოლო სწორედ მისი გარდაცვალები წელს, ლისკოვში ყმაგლეხობის დიდი აჯანყება მოხდა.

1713 წლის 16 აპრილს, 66 წლის ასაკში, „შემდგომად დიდისა მწუხარებისა მიიქცალა“ მეფედ ყოფილი არჩილი, რომელიც მოსკოვში, დონის მონასტერში დაკრძალეს. იმავე ტაძარში განისვენებენ: მისი მეუღლე, ქეთევანი, რომელიც მეუღლის გარდაცვალებიდან ექვსი წლის თავზე, 1719 წლის 16 აპრილს გარდაიცვალა და ასევე მათი შვილები. გარდაცვლილი მამის მამული გადაეცა დარეჯან ბატონიშვილს, რომელსაც განსაკუთრებული პატივისცემით ეპყრობოდა იმპერატორი პეტრე I.

ალექსანდრე IV

იმერეთის მეფე 1683-1690, 1691-1695 წლებში. ბაგრატ IV-ის გარდაცვალების შემდეგ იმერეთის სამეფო კვლავ საშინაო ფეოდალურმა ომმა მოიცვა. ბაგრატის კანონიერი მემკვიდრე არ დარჩენია. ამით ისარგებლა გიორგი გურიელმა და იმერეთის ტახტი დაიკავა. გიორგის ბაგრატის ქალიშვილი ჰყავდა ცოლად. ცოლს გაშორება და სიდედრზე, თამარ დედოფალზე, დაქორწინება, პირველი იყო, რაც გამეფებისთანავე გააკეთა. არც ზნეობით და არც პოლიტიკური გამჭრიახობით არ გამოირჩეოდა გიორგი გურიელი. ამიტომაც იმერელ თავადებს მალე მოსწყინდათ მისი მმართველობა და 1683 წელს მის წინააღმდეგ შეთქმულება მოაწყვეს. დიდებულთა დიდი ნაწილი ახალციხის ფაშას ეახლა და იმერეთში ბაგრატ IV-ის უკანონო შვილის, ალექსანდრეს, გასამეფებლად მხარდაჭერა სთხოვეს. მართლაც, 1683

წელს ალექსანდრე იმერეთში გამეფდა. ეს კაცი თავისი ეპოქის ლეიკოლი შვილი იყო. იგი დიდი ზნეობით არ გამოირჩეოდა და თითქმის ყველა იმდროინდელი მემამულე ამახს საგანგებოდ აღნიშნავს. ვახუშტის თქმით, ალექსანდრე იყო მხნე, ახოვანი, ჰაეროვანი, იმავდროულად, დაუნდობელი და ტყვის მსყიდველი. ბერი ეგნატაშვილი ალექსანდრეს ასე ახასიათებს: „იყო ესე კაცი შუგუვარი და უღირსი ბატონობისათვის.“ თავიდან ალექსანდრემ მიაღწია იმერეთის დიდი თავადების, პაატა აბაშიძის, გიორგი მიქელაძის, სვიმონ ქუთათელის მხარდაჭერას. სწორედ მათი დახმარებით ალექსანდრემ როკთან სასტიკად დაამარცხა გიორგი გურიელი.

იმიერეთის მეფე და რაჭის ერისთავი

ალექსანდრე გრძნობდა, რომ მისი ძალაუფლება იმერეთში ჯერ კიდევ არ იყო მტკიცე, ამიტომ ახალი მოკავშირის ძიება დაიწყო. ალექსანდრე IV-მ ქართლის მეფეს, გიორგი XI-ს, ქალიშვილი სთხოვა ცოლად. გიორგიმ ეს წინადადება არ მიიღო. ამის შემდეგ ალექსანდრემ გიორგის ძმის, ლუარსაბის, ასული, ითხოვა. თითქმის ამ დინასტიურ ქორწინებას კარგი პირი უჩანდა, მაგრამ იგი რაჭის ერისთავმა პაპუნამ ჩაშალა. იმერთა მეფემ რაჭის ერისთავს ეს არ აპატიო და მის წინააღმდეგ დიდი ლაშქარი გააგზავნა პაატა აბაშიძის სარდლობით. იმერთა ჯარი წინაის ციხეს შემოეწყო და რაჭის აოხრებას შეუდგა. ამასობაში პაპუნას დასახმარებლად ქართლის მეფის ჯარი მოვიდა. სიტუაციის ასეთმა შემობრუნებამ აიძულა ალექსანდრე IV ამჯერად ხელი აეღო რაჭის სრულ დამორჩილებაზე.

1688 წელს ქართლში პოლიტიკური ვითარება შეიცვალა. ირანის შაჰმა გიორგი XI-ს ჩამოართვა ქართლის ტახტი და ერეკლე I-ს, ნაზარალი-ხანს, გადასცა. ლტოვილმა გიორგი XI-მ თავი რაჭას შეაფარა. ალექსანდრემ რაჭის ერისთავს, როგორც თავის ყმას იურიდიულად, უბრძანა არ მიეღო გიორგი, მაგრამ ერისთავმა იმერთა მეფის ბრძანება არ შეასრულა. ეს გახდა საბაბი ალექსანდრესათვის რაჭა-ლეჩხუმში ელაშქრა. პაპუნა ერისთავმა და მისმა სტუმარმა თავი გლოლას ციხეს შეაფარეს. ალექსანდრემ მთლიანად მოარბია რაჭა, თითქმის უწერამდის.

ალექსანდრე IV და არჩილ მეფე

1688 წელს რუსეთიდან იმერეთში დაბრუნდა არჩილ მეფე, რომელსაც გარკვეული ძალები ჰპირდებოდნენ იმერეთის ტახტის დაკავებაში ხელშეწყობას. ალექსანდრემ თავიდანვე დაჟიჟრა თადარიგი. მან დახმარება სთხოვა

თურქებს და თავად გადავიდა შეტყევაზე. არჩილმა და მისმა მომხრეებმა ვერ შეძლეს წინააღმდეგობის გაწევა და გაეცალნენ რაჭას, სადაც ბრძოლა მოხდა. იმერთა მეფემ მოახერხა არჩილის ერთგული მოკავშირის, გიორგი ლიპარტიანის, გადაბრუნება. მას მხარდაჭერისათვის ლეჩხუმი უბოძა. ოდიშის მმართველმა დაიკინა არჩილისადმი მიცემული პირობა და ალექსანდრეს მხარეზე გადავიდა. მიუხედავად ამ ღონისძიებისა, ალექსანდრემ მაინც ვერ მოახერხა იმერეთის ტახტის შენარჩუნება და მცირე ხნით დაკარგა. ეს მოხდა მას შემდეგ, რაც იმერეთში ტახტისათვის ბრძოლაში თურქები ჩაერივნენ. მათ არჩილის მხარე დაიკავეს და ჯარიც კი გამოგზავნეს იმერეთში. ლტოვილი ალექსანდრე ქართლში გადმოვიდა და თავი ერეკლე I ნაზარალი-ხანს შეაფარა. მიუხედავად წარუმატებლობისა, ალექსანდრე IV არ წყვეტდა იმერეთში გამეფებისათვის ბრძოლას. ტოლვილ მეფეს თავისი მომხრეები ჰყავდა იმერეთში, რომლებიც სასწრაფოდ ამოქმედდნენ, როგორც კი დაიგულეს, რომ არჩილი ხელახლა ვერ მიიღებდა დახმარებას თურქებისაგან. ამ საქმეში აქტიურობდა გიორგი აბაშიძე, რომელმაც რამდენიმე დიდი თავადი გადაიბირა, მათ შორის, გიორგი ლიპარტიანი. შეთქმულებმა ქართლში გახიზნული ალექსანდრე იმერეთში მოინივს. გადამწყვეტი ომი ქუთაისის მახლობლად გაიმართა. არჩილმა ბრწყინვალე გამარჯვება მოიპოვა. მისი არაერთი მოწინააღმდეგე ბრძოლის ველზე დევს. ალექსანდრემ თავი კვლავ ქართლს შეაფარა. არჩილის მდგომარეობა იმერეთში შედარებით გამძლე იყო. მაგრამ ამ დროს ალექსანდრემ საქმეში ჩააბო ირანის შაჰი. ერეკლე I-ის მეშვეობით ირანის შაჰმა ოსმალეთის სულთანს სთხოვა ალექსანდრე კვლავ იმერეთში დაებრუნებინა. სულთანმა ალექსანდრეს იმერეთში გამეფების ფირმანი გამოსცა. 1691 წელს ალექსანდრე ოსმალთა ჯარით იმერეთში გადავიდა და ქუთაისი დაიკავა.

ალექსანდრე IV-ის პოლიტიკა ქართლის სამეფოსთან

ამ პერიოდში საგრძნობლად აირია პოლიტიკური ვითარება ქართლში. აქ ერთმანეთს დაუპირისპირდნენ გიორგი XI და ერეკლე I. მართალია, ტახტი ერეკლე I-ს ეკავა, მაგრამ იგი თბილისში იყო ჩაკეტილი, ქვეყნის დიდ ნაწილს კი გიორგი აკონტროლებდა. ამ დროს ალექსანდრე IV შეუთანხმდა ერეკლე I-ს და იმერეთის სამეფოს ჯარმა სასტიკად მოარბია ქართლის ის ნაწილი, რომელიც გიორგის ძალაუფლებას ცნობდა – ქალაქი ალი და მისი მიმდებარე ტერიტორია. დიდი ნადავლით უკან დაბრუნებულ ალექსანდრეს წინ გადაუდგა არჩილი და

მოპოვებული ალაფი დაატოვებინა. ალექსანდრე სკანდის ციხეს შეაფარა თავი. იმერთა მეფის ამ ლაშქრობამ საგრძნობლად დაძაბა ორ კუთხეს შორის ურთიერთობა. ალექსანდრეს ქართლში ლაშქრობამ გარკვეული უკმაყოფილება გამოიწვია უშუალოდ იმერელ თავადებს შორის. ალექსანდრე IV-ის ურთიერთობა გაურთულდა საკუთარ მეუღლესთან, აბაშიძის ქალთან, თამართან. ოჯახური კონფლიქტი მალე პოლიტიკურ დაპირისპირებაში გადაიზარდა. თამარის სიძულელი მეუღლისადმი იმდენად დიდი იყო, რომ მან მამამისი, გიორგი აბაშიძე, შეაგულიანა ალექსანდრეს წინააღმდეგ. იმერელმა თავადებმა აბაშიძის მეთაურობით შეთქმულება მოაწყვეს. ამ საქმეში ჩაებნენ თვით კათალიკოსი და სხვა სასულიერო პირები. შეთქმულთა ჯარმა სკანდის ციხე გარემოიცვა და ალექსანდრე IV შეიპყრო. დატყვევებული იმერთა მეფე ჯერ მღვიმეში, შემდეგ კი სევერის ციხეში დააპატიმრეს. ამავე პერიოდში შეთქმულებმა მოლაპარაკება გამართეს გიორგი XI-სთან. შეთანხმების თანახმად, ალექსანდრე გიორგის გადასცეს. იმერთა მეფე რუსში მიიყვანეს. გიორგი XI-ის ბრძანებით ალექსანდრე IV მოკლეს. მეფე იმერეთში არ გადაუსვენებიათ და იქვე რუსის ტაძარში დაკრძალეს.

იმერეთში გიორგი XI-ის ხელშეწყობით არჩილი გააფხდა.

იმერეთის სამეფო კვლავ ფართომაშტაბიანი სამოქალაქო ომის ქარცეცხლში გახვდა.

სვიმონი

სვიმონი იმერეთის მეფე ალექსანდრე IV-ის უკანონო შვილი იყო. მას იმერეთის ტახტი 1698-1701 წლებში ეკავა. სვიმონი ერეკლე I ნაზარალი-ხანის კარზე იზრდებოდა. მამამისი, ალექსანდრე IV, იმერეთიდან განდევნის შემდეგ ხშირად ერეკლე I-თან აფარებდა თავს. 1698 წელს მეფე არჩილ II-მ საბოლოოდ დატოვა იმერეთის ტახტი და რუსეთში გადავიდა. ამის მიზეზი გახდა ახალციხის ფაშის ჩარევა იმერეთის საშინაო საქმეებში. ახალციხის ფაშამ სვიმონი ქართლიდან ახალციხეში გადაიყვანა და შემდეგ იმერეთში გაამეფა. სვიმონის გამეფებით ისარგებლა იმერეთის დიდმა თავადმა, გიორგი აბაშიძემ, და სვიმონს თავისი ქალიშვილი შერთო ცოლად, რომელიც მანამდე ნასყიდა იაშვილზე იყო დანიშნული. ამ ქორწინების შედეგად გიორგი აბაშიძე

კვლავაც ერთ-ერთი გავლენიანი პირი გახდა დასავლეთ საქართველოში. ანიკას დას, თამარს, შემურდა დის დედოფლობა. მან სამეგრელოს მთავარს, გიორგი ლიპარტიანს, გააშვებინა ცოლი და თვითონ გაჰყვა, ამის შემდეგ თამარი იზრდებოდა იმერეთისა და ოდიშის დედოფლად, ვინაიდან სახელმწიფო საქმეებს მამასთან, გიორგი აბაშიძესთან, ერთად ისიც განაგებდა. მეფე სვიმონი იძულებული გახდა ქართლში გადასულიყო მეფე ერეკლე I-თან. საქმეში ჩაება მამია გურიელი, ქართლიდან იმერეთში გადაიყვანა სვიმონ მეფე, გააშვებინა ცოლი, ანიკა აბაშიძე, თავისი და შერთო ცოლად და ისევ იმერეთში გააბატონა. ამ ამბით შეურაცხყოფილმა აბაშიძემ დახმარება თავის სიძეს, გიორგი ლიპარტიანს, სთხოვა. ორივენი შეხვდნენ მამია გურიელს, ერთობრწინ და შეუთანხმდნენ, რომ მამია გურიელს სვიმონ მეფე მოეკლა და ამის სანაცვლოდ მას გაამეფებდნენ იმერეთში. მამია დასთანხმდა ამ წინადადებას და 1701 წელს სვიმონ მეფე შეთქმულებმა ლალატი მოკლეს.

გიორგი VI

გიორგი VI იმერეთის მეფის, ალექსანდრე IV-ის, ვაჟი იყო. იგი იმერეთში 1703-1711, 1713, 1714-1716, 1719-1720 წლებში მეფობდა. 1703 წელს ოსმალეთის დიდმა ჯარმა ილაშქრა დასავლეთ საქართველოში, რომელმაც იმერეთში გასამეფებლად ჩამოიყვანა მოკლული სვიმონ მეფის ძმა, გიორგი ალექსანდრეს ძე. გიორგი ჯერ ქართლში, შემდეგ ახალციხეში იზრდებოდა. მიუხედავად იმისა, რომ გიორგი VI-ის გამეფების შემდეგ ოსმალთა დიდმა ჯარმა დასავლეთი საქართველო დატოვა, გიორგის გამეფებამ იმერეთს მშვიდობა ვერ მოუტანა.

გიორგი VI და გიორგი აბაშიძე

ქვეყნის ფაქტობრივი მმართველი თავადი გიორგი აბაშიძე იყო და მეფის ფუნქციებსაც ის ასრულებდა. გიორგი აბაშიძის განდიდებით უკმაყოფილო იყო იმერეთის ყველა გავლენიანი თავადი. მის მოწინააღმდეგეებს მხარს უჭერდა ქართლის მმართველი ვახტანგ VI, რომლის ძმისშვილი გიორგი VI-ის ცოლი იყო. იმერეთის თავადებისა და ვახტანგ VI-ის მიერ მხარდაჭერილმა გიორგი მეფემ 1707 წელს გიორგი აბაშიძეს ჩამოართვა იმერეთის მმართველობა და დამოუკიდებლად მართვას შეუდგა. ბუნებრივია, გიორგი აბაშიძე ვერ შეეგუა პრივილეგიის დაკარგვას, მან ლიპარტიანი და რაჭის ერისთავი დაითან-

ხმა მეფის წინააღმდეგ ერთობლივად გამოსულიყვნენ. 1709 წელს ლიპარტიანმა, რაჭის ერისთავმა და გიორგი აბაშიძემ თავიანთი რაზმებით ფარცხანაყანებში მოიყარეს თავი, რომ მეფეს მოულოდნელად დასხმოდნენ თავს. მეფემ ეს ამბავი შეიტყო, მონინააღმდეგეებს ლაშით მოულოდნელად თავს დაესხა, დაამარცხა და ტყვეები ოსმალებს მიჰყიდა, აბაშიძე კი გაიქცა და სევრის ციხეში ჩაიკეტა. აბაშიძის შვილმა, პაატამ, მეფეს უომრად ჩააბარა კაცის ციხე და თვითონაც ჩაბარდა. მეფემ კაცის ციხეში აყვანილი ტყვეებიც ოსმალებს მიჰყიდა. გიორგიმ ვერ შეძლო სევრის ციხის აღება, სადაც გიორგი აბაშიძე იყო გამაგრებული, რაჭაში გადასულმა ვერც ზოტევის ციხე აიღო. აბაშიძის კუთვნილ ნავარძეთის ციხის ალყის დროს მეფესთან მივიდნენ ლიპარტიანის შვილები, კაცია და ბეჟანი, რომლებმაც მეფეს ოდნეულად გალაშქრება სთხოვეს, რათა გიორგი ლიპარტიანის ნაცვლად სამეგრელოს მთავრად კაცია დაესვათ. მეფემ მამის მოლაპტე შვილებს თხოვნა შეუსრულა, გიორგი აფხაზეთში გააქცია და დადიანად კაცია დასვა. უკან დაბრუნებულმა მეფემ ნავარძეთის ციხე აიღო. სანამ მეფე სამეგრელოში იმყოფებოდა, მოშლიტა რაჭის ერისთავმა იმერეთის ზოგიერთი სოფელი ააოხრა. ამასობაში კი გიორგი მეფე სამეგრელოდან გურიაში გადავიდა და გურია ააოხრა. კუთვნილი ციხეების დაკარგვის შემდეგ გიორგი აბაშიძე ქართლში გადავიდა და ვახტანგ VI-ს მიეკედლა.

ფეოდალური დაპირისპირება იმერეთის სამეფოში

1711 წელს გიორგი VI-მ რაჭა დალაშქრა და ააოხრა. ამავე წელს გიორგის წინააღმდეგ შეთქმულება მოაწყვეს ლიპარტიანმა, გურიელმა, რაჭის ერისთავმა, ზურაბ აბაშიძემ, ლეჩხუმის მმართველმა ბეჟანმა, მეფე ტახტიდან ჩამოაგდეს და იმერეთის მეფედ მამია III გურიელი დასვეს. გიორგი VI-მ თავი ქართლში შეაფარა და ვახტანგ VI-ის სარეკომენდაციო წერილით ახალციხის ფაშას ეახლა. 1712 წელს ჩხატან ბრძოლაში მამია გურიელი დამარცხდა და მალე ტახტი ისევ გიორგი VI-მ დაიკავა. 1713 წელს კი შეთქმულებმა ოკიბაში მეფე კვლავ დაამარცხეს, განდევნეს და იმერეთის ტახტზე ისევ მამია გურიელი აღადგინეს. 1714 წლის იანვარში მამია III გარდაიცვალა, ოსმალების დახმარებით გიორგი VI-მ კვლავ დაიბრუნა ტახტი და მონინააღმდეგეებთან ანგარიშის გასწორება დაიწყო. შეშინებულმა დიდგვაროვნებმა, ბეჟან დადიანმა და ზურაბ აბაშიძემ, სთხოვეს ახალციხის ფაშას გიორგის განდევნა და ამ საყმის მოგვარებისათვის დიდი ქრთმის გადახდა დაპირობდნენ. ახალციხის

ფაშა სიამოვნებით დაეხმარა მეფის მონინააღმდეგეებს და ჯარით გადავიდა იმერეთში. ისაყ-ფაშის დახმარებით გაძლიერებულმა აჯანყებულებმა 1716 წელს სიმონეთში მეფე დაამარცხეს, რომელმაც უკვე მესამედ დატოვა იმერეთს ტახტი და ქართლის სამეფოს შეაფარა თავი. იმერეთის ტახტზე კი მამია გურიელის ძე, გიორგი გურიელი, აიყვანეს. გიორგი გურიელმა მხოლოდ სამ თვეს იმეფა. მას შემდეგ, რაც გურიიდან ნამოღებული მისი სიმდიდრე რაჭველებმა ჩაიგდეს ხელში, იმერეთი მიატოვა და გურიაში დაბრუნდა. უმეფოდ დარჩენილი იმერეთის სამეფო სამმა თავადმა: ზურაბ აბაშიძემ, ბეჟან დადიანმა და მოშიტა რაჭის ერისთავმა გაიყვეს. ლტოლვილმა გიორგი VI-მ ქართლიდან და ახალციხიდან რომ ვერ მიიღო დახმარება, სტამბულში ჩაივიდა სულთანთან. ოსმალეთის მბრძანებელმა ახალციხის მმართველს, ისაყ-ფაშას, დაავალა გიორგი VI-ის იმერეთში გამეფება. 1719 წელს ახალციხის ფაშამ ჩვეული მარშრუტით მეფე გიორგი იმერეთში ჩაიყვანა. მას მხოლოდ მდებრიო ხალხი შეეგება. იმერეთის არისტოკრატის უმეტესობა წინააღმდეგი იყო გიორგი VI-ის ხელახლა გამეფებისა. მეფემ აბაშიძეს, ერისთავსა და დადიანს, რომელთა ჯარები ოკიბაში იდგნენ, დაზავება შესთავაზა და მოსთხოვა ეცნოთ მისი უფლებები იმერეთის ტახტზე. თავადებმა მეფეს უარი შეუთვალეს, მაგრამ ოსმალთა დახმარებით გიორგი VI-მ მონინააღმდეგეები დაამარცხა, შემდეგ სამეგრელოში გადავიდა და დადიანიც დაამარცხა. საბოლოოდ სამეფ გავლენიანი თავადი მეფეს დაემორჩილა. 1719 წელს გამეფებულმა გიორგი VI-მ მხოლოდ ექვს თვეს იმეფა, 1720 წელს ზურაბ აბაშიძის, ერისთავისა და დადიანის დავალებით სიმონ აბაშიძემ გიორგი VI თხმელის ციხეში დაპატიჟა და ნადიმობისას მოაკლევინა, ხოლო მისი ყველა მხლებელი შეიპყრეს და ტყვედ გაყიდეს. იმერეთის სამეფო ისევ ზურაბ აბაშიძემ, მოშიტა რაჭის ერისთავმა და ბეჟან დადიანმა გაინაწილეს.

ალექსანდრე V

ალექსანდრე V იმერეთის მეფე 1720-1741, 1741-1746, 1749-1752 წლებში. ისტორიოგრაფიაში მისი გამეფების სხვა თარიღიცაა მიღებული - 1720 წელი.

ალექსანდრე V და ვახტანგ VI

ალექსანდრე იმერეთის მეფის, გიორგი VI-ის, ვაჟი იყო და ბავშვობიდან ქართლის მეფის, ვახტანგ VI-ის,

კარზე იზრდებოდა. მას შემდეგ, რაც 1720 წელს თავადმა აბაშიძეებმა ღალატით მოკლეს გიორგი VI, ახალციხის ფაშისა და ვახტანგ VI-ის დახმარებით იმერეთის ტახტისათვის ალექსანდრე V მომზადდა. ვახტანგ VI-ის ვაჟის, ვახუშტი ბატონიშვილის, თაოსნობით, იმერეთის მომავალი მეფე ქართლის სამეფოს სამხედრო რაზმმა თბილისიდან ახალციხეში გადაიყვანა, 1721 წლის ზაფხულში ახალციხის ფაშა ჯარით შევიდა იმერეთში და ალექსანდრე V მეფედ გამოაცხადა. ახალგაზრდა მეფეს მეურვედ სამეგრელოს მთავარი, ბეჟან დადიანი, დაუნიშნეს. ქართლში აღზრდილი და ახალციხის ფაშის მიერ ოსმალთა სამხედრო ძალით გამეფებული ალექსანდრე იძულებული იყო ორ ძალას დაექვემდებარებოდა – იგი იზიარებდა ვახტანგ VI-ის პოლიტიკურ შეხედულებებს, მაგრამ, ამავე დროს, რადგანაც ოსმალების წინაშე თავს მოვალებდ თვლიდა, ანგარიშს უწევდა ახალციხის მმართველებსაც. 1722 წელს ალექსანდრემ იმერეთის ჯარი მიაშველა ვახტანგ VI-ს განჯაზე ლაშქრობის დროს. 1723 წლიდან, მას შემდეგ, რაც ვახტანგმა ქართლი დატოვა და საბოლოოდ რუსეთში გადავიდა, ალექსანდრე მფარველის გარეშე დარჩა, მარტო უნდა გამკლავებოდა უმძიმეს საგარეო მდგომარეობას, რასაც იმერეთისა და ზოგადად დასავლეთ საქართველოს ფეოდალებისა და მთავრების თავგასულობაც ემატებოდა.

გარტუშაშვილი საგარეო პოლიტიკა

რუსეთის იმპერიასთან 1722 წელს დადებული „განაწილების ხელშეკრულების“ შემდეგ ოსმალებმა გააძლიერეს თავიანთი ბატონობა დასავლეთ საქართველოში. 1723 წელს თურქებმა შავი ზღვის სანაპიროზე მდებარე ისეთ ციხეებში, როგორებიც იყო: ციხისძირი, ქობულეთი, სეფი, გრიგოლეთი – ძლიერი გარნიზონები ჩააყენეს, ხოლო ქუთაისის, ფოთისა და სოხუმის ციხეებში ორთულიანი ფაშები დასვეს და ადგილობრივი მეფისა და მთავრების ხელისუფლება ძლიერ შეავიწროეს. განსაკუთრებით მძიმე მდგომარეობაში აღმოჩნდა აფხაზეთი, რომელიც ოსმალებმა სრულ ბლოკადაში მოაქციეს და ისლამის გავრცელება დაიწყეს. XVII-XVIII საუკუნეების მიჯნაზე აფხაზეთის მთავარმა ზეგნაყ შერვაშიძემ თავის შვილებსა და ძმას სამთავრო დაუნაწილა, ამგვარად ოსმალებს კიდევ უფრო გაუადვილა აფხაზეთის დაპყრობა. უშედეგო აღმოჩნდა 1724 წელს აფხაზეთის მთავრებისა და იმერეთის მეფის მეურვის, ბეჟან დადიანის, მცდელობა სოხუმთან განედგნათ ოსმალები. ყველაფერი დამთვრდა იმით, რომ 1728 წელს ოსმალებმა ბეჟან დადიანი ღალატით მოაკლევინეს. ამ ტრაგიკული მოვ-

ლენებიდან ალექსანდრე V-მ გარკვეული სარგებელი მიიღო და ბეჟანის სიკვდილის შემდეგ ის იმერეთის სამეფოს ერთპიროვნული მმართველი გახდა. იმერეთის მეფე ცდილობდა განემტკიცებინა სამეფოს მდგომარეობა. მან დაიმოყვრა მამია IV გურიელი, იმერეთში შექმნა ბარის საერისთავო, რომელიც გელათელს გადასცა. ბარის საერისთავო მეფემ რაჭის ძლიერ საერისთავოს დაუპირისპირა და ამ მიმართულებით ალექსანდრე V-მ თავისი ერთგული წერეთლებისა და აგიაშვილების სათავედ კვარები დააწინაურა.

ამავე დროს მეფე იძულებული გახდა 1730 წელს ოსმალთა მიერ აფხაზეთის წინააღმდეგ გამართულ ლაშქრობაში მიეღო მონაწილეობა. ოსმალებმა დაარბიეს სამეგრელო, დაწვეს ილორის წმინდა გიორგის ეკლესია და აფხაზეთში შეიჭრნენ. აფხაზთა მთავრები დამორცხდნენ, მაგრამ ოსმალებმა საკუთარი წარმატება ვერ გამოიყენეს. იმერეთის მეფე ხვდებოდა, რომ ოსმალების მიერ აფხაზეთის საბოლოო დაპყრობა იმერეთის სამეფოს რთულ მდგომარეობაში ჩააგდებდა და ლაშქრობაში მონაწილეობა თურქებისაგან დაუკითხავად შეწყვიტა. ოსმალებიც იძულებული გახდნენ აფხაზეთი დაეტოვებინათ.

იმერეთის მეფის ხელისუფლების განმტკიცება და რუსეთთან დაახლოების მცდელობა

იმერეთის მეფის აფხაზეთში ლაშქრობამ გაანაწყენა სამეგრელოს მთავარი, ოტია დადიანი. მან კავშირი შეკრა გრიგოლ რაჭის ერისთავთან და ალექსანდრე V-ის ერთად დამხმარე გადაწყვიტეს. მეფის მხარეს აღმოჩნდნენ მამია გურიელი, ბარის ერისთავი გედეონი, ლევან აბაშიძე, მერაბ წულუკიძე. ბრძოლა მოხდა ჩიხორთან 1732 წელს, რომელშიც მეფემ და მისმა მომხრეებმა გაიმარჯვეს. დაჭრილი სამეგრელოს მთავარი, ოტია დადიანი, გამარჯვებულებს ტყვედ ჩაუვარდა, თუმცა მეფემ ახალციხის ფაშის თხოვნით იგი არ დასაჯა და შემოირიგა. ალექსანდრე V ხვდებოდა, რომ ოსმალების წინააღმდეგ ძლიერი მოკავშირე სჭირდებოდა და ასეთ მოკავშირედ მან რუსეთი მიიჩნია. 1735 წლიდან ჩრდილოეთის შავი ზღვისპირეთში რუსეთსა და ოსმალეთს შორის საომარი ოპერაციები მიმდინარეობდა და ალექსანდრე V-მ გადაწყვიტა დაეინტერესებინა რუსეთის იმპერია იმერეთის სამეფოსთან მოკავშირეობით. ამ მიზნით 1738 წელს ალექსანდრემ პეტერბურგში ელჩად ქუთათელი მიტროპოლიტი ტიმოთე გაბაშვილი მიაგვლინა. 1738 წლის ივლისში ტიმოთე გაბაშვილი იმპერატორმა, ანა ივანეს ასულმა, მიიღო. იმერეთის ელჩმა

რუსეთის იმპერატორის ალექსანდრეს ნეოლი გადასცა, რომელშიც აღწერილი იყო იმერეთის მიმდებარეობა ოსმალეთის მძლავრობის პირობებში, ხაზგასმით იყო აღნიშნული, რომ ისლამურ რეალში იმერეთის მეფემ შეინარჩუნა ქრისტიანული სარწმუნოება და დამოუკიდებლობა. იგი ითხოვდა იმერეთისა და დასავლეთ საქართველოს ციხეებიდან რუსეთის დახმარებით თურქული გარნიზონების განდევნას. მეფემ შესთავაზა რუსეთის მესვეურებს იმერეთის ციხეებიდან ოსმალთა გარნიზონების განდევნის შემდეგ გამოყოფილიყო ოციათასკაციანი რუსული ჯარი, რომელიც იმერეთის ლაშქართან ერთად ანატოლიაში შეიჭრებოდა. ამასთან, ისიც ნათქვამი იყო, რომ იმერეთს 22 ათასი მეომარი ჰყავდა. იმერეთის რუკის წარდგენითა და სამეფოს პოლიტიკურ-ეკონომიკური პოტენციალის მითითებით, ალექსანდრე V-ის ელჩი ცდილობდა დაერწმუნებინა რუსეთის იმპერიას, რომ იმერეთთან კავშირის სარგებლიანი იქნებოდა მათთვის. რუსეთის მთავრობამ იმერეთის სამეფოს ეს წინადადება არ მიიღო, რადგან 1739 წლის რუსეთ-ოსმალეთის საზავო ხელშეკრულების მიხედვით, რუსეთის იმპერიას არ შეეძლო საქართველოს საკმევებში ჩარევა. ტომოთე გაბაშვილი პეტერბურგში საკმაოდ დიდხანს გააჩერეს პასუხის მოლოდინში და 1740 წლის გაზაფხულზე უარით გამოისტუმრეს.

მეფისა და ფეოდალებს შორის დაპირისპირების ახალი ტალღა

იმერეთში არ წყდებოდა მეფისა და ფეოდალების დაპირისპირება. 1741 წელს მეფეს აუჯანყდნენ სამეგრელოსა და აფხაზეთის მთავრები, იმერელი თავადები: ზურაბ აბაშიძე და გრიგოლ რაჭის ერისთავი, როგორც წესი, საქმეში ჩაერია ახალციხის ფაშა და ალექსანდრე მეფე იძულებული გახდა ქართლში გადასულიყო. იმერეთის ტახტზე მეფის ძმა, გიორგი, დასვეს. აღმოსავლეთ საქართველოში გადასული ალექსანდრე V ირანის მმართველს, ნადირ-შაჰს, დაუკავშირდა, რომელმაც დევნილ იმერეთის მეფეს ახალციხის ფაშასთან უშუამდგომლა და იგი 1741 წელსვე ტახტზე დააბრუნეს. მიუხედავად ამისა, ზურაბ აბაშიძე, გრიგოლ რაჭის ერისთავი და ოტია დადიანი არ ისვენებდნენ და კვლავ მეფის დამხობას ლაშობდნენ. ალექსანდრე V-მ მონინალმდეგეებს დაასწრო და სამეგრელოს თავს დაესხა. მეფემ და დადიანმა ზავი დადეს, ხოლო გრიგოლ რაჭის ერისთავი ქუთაისთან მოკლეს. ერისთავად მისი ძმა, ვახტანგი, დასვეს. სიტუაცია სამეფოში ამ მოვლენების შემდეგ მცირე ხნით განიმუხტა. მეფემ მოკლა შეთქმულებაში ეჭვმიტანილი

დედინაცვალი, თამარი, თავი მოჰკვეთა თავისი ძმის ერთგულ თავადს, საჩინო ბარათაშვილს, ხოლო მისი ოჯახის წევრები ტყვეებად გაყიდა. 1746 წელს ალექსანდრე V კვლავ გადააყენეს მეფობიდან და მეფედ მისი მეორე ძმა, მამუკა ბატონიშვილი, დასვეს. სამი წლის შემდეგ 1749 წელს ალექსანდრემ ახალციხის ფაშის დახმარებით კვლავ დაიბრუნა იმერეთის ტახტი, მაგრამ დიდხანს აღარ უტოცხლია, 1752 წლის მარტში გარდაიცვალა.

გიორგი VII

იმერეთის მეფე 1741 წელს. მისი მეფობა სულ რამდენიმე თვეს გაგრძელდა. გიორგი VII იმერეთის მეფის, გიორგი VI-ისა და მამია III გურიელის ასულის, თამარის, შვილი იყო.

1741 წელს ალექსანდრე V მისმა მონინალმდეგე დასავლეთ საქართველოს გაელენიანმა ფეოდალებმა ოსმალეთის დახმარებით ტახტიდან ჩამოაგდეს და იმერეთის ყოფილი მეფის, გიორგი VI-ის, ვაჟი, გიორგი VII, გაამეფეს. ამ პერიოდში ქართლში „ყიზილბაშობა“ იყო. ქართლში გადასულმა ალექსანდრე V-მ ნადირ-შაჰის დახმარებით ტახტი იმავე წელს დაიბრუნა. გიორგი VII, რომელიც მხოლოდ რამდენიმე თვეს მეფობდა იმერეთში, სამეგრელოს სამთავროში გაიქცა. გიორგი VII-მ გამეფება მე-18 საუკუნის 70-იან წლებში, სოლომონ I-ის მეფობის დროსაც სცადა, მაგრამ უშედეგოდ.

მამუკა

მამუკა იმერეთის მეფის, გიორგი VI-ის, ვაჟი იყო. იმერეთში მეფობდა 1746-1749 წლებში. იგი დიდხანს იბრძოდა სამეფო ხელი-სუფულებისათვის, თუმცა იმერეთის მეფობა 3 წელზე მეტხანს ვერ შეინარჩუნა. 1749 წელს ალექსანდრე V-მ ახალციხის ფაშის დახმარებით კვლავ შეძლო ქუთაისის ტახტის დაბრუნება.

სოლომონ I

იმერეთის მეფე 1752-1784 წლებში. სოლომონს ორი ძმა ჰყავდა: იოსები და არჩილი. ერთ-ერთი უცხოელი ისტორიკოსის, მონსინიორ ლეონის, ვარაუდით, ალექსან-

დრე V-ს ჰყავდა მეოთხე ვაჟიც, თუმცა სხვა ისტორიული წყაროებით ეს არ დასტურდება. ხალხური გადმოცემის მიხედვით, უფროსი ძმა იყო იოსები, რომელმაც სასულიერო ცხოვრების წესი აირჩია და ტახტი შუათანა ძმას, სოლომონს, დაუთმო.

სოლომონ მეფემ შემკვიდრებით უაღრესად დასუსტებული, სათავადოებად დანაწევრებული იმერეთის სამეფო მიიღო. სიტუაციას ართულებდა ისიც, რომ იმერეთის სამეფოს ციხეებში: ქუთაისში, ბაღდათში, შორაპანში და ცუცხვათში იდგა ოსმალთა გარნიზონები, რომელთაც ფოთსა და სოხუმში მყოფი ოსმალეთის იმპერიის ფაშები იანიჩარებითა და არტილერიით უმაგრებდნენ ზურგს. სამეგრელო, გურია და აფხაზეთი უკვე დიდი ხანი იყო აღარ ცნობდნენ იმერეთის მეფის უზენაესობას და დამოუკიდებელი სათავადოები გახლდათ. დადიანი, გურიელი და შარვაშიძე დასავლეთ საქართველოში პირველობაში ტოლს არ უდებდნენ იმერეთის მეფეს. მიუხედავად იმისა, რომ სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოსაგან განსხვავებით, იმერეთის სამეფოს ისლამიზაციის დიდი შემოტევა არ განუცდია, ოსმალთა ბატონობა დასავლეთ საქართველოს მძიმე ტვირთად აწევდა. იმერეთის სამეფო „ზრწყინვალე პორტას“ (ოსმალეთის იმპერიის აღმნიშვნელი ტერმინი საერთაშორისო ურთიერთობებში) სამას „ქისას“ უზდიდა. ეს ისეთი კოლოსალური თანხა იყო, რომ გაცილებით ჭარბობდა იმერეთის სამეფოს ყოველწლიურ შემოსავალს და სოლომონის წინამორბედი მეფეები იძულებული იყვნენ დამპყრობლებისათვის ხარკი ცოცხალი ადამიანებით გადაეხდათ, რაც გამოუსწორებელ დარტყმას აყენებდა იმერეთის სამეფოს მომავალს და ანადგურებდა ისედაც კატასტროფის პირას მყოფ ქართულ გენოფონდს. სამწუხაროდ, მოსახლეობის ყველა სოციალური ფენის წარმომადგენლები აქტიურად იყვნენ ჩაბმული „ტყვეთა სყიდვაში“, რაც ნოყიერ ნიადაგს უქმნიდა უცხოელ დამპყრობელს იმერეთის სამეფოში ფეხი ადვილად მოეკიდებინა. სოლომონის მეფობა წარუშლელად დაიწყო. ახალგაზრდა მეფე ცდილობდა, ძლიერი სამეფო ხელი-სუფლება ჩამოეყალიბებინა. მის წინააღმდეგ შეთქმულთა ძლიერი ჯგუფი გამოვიდა. მეფის მოწინააღმდეგეთა სიაში აღმოჩნდნენ მისი ოჯახის წევრები: მეფის ბაბუა, დედის, თამარის, მამა იმერელი თავადი ლევან აბაშიძე, სოლომონის დედა, დედოფალი თამარი, მეფის ბიძები, მამუკა და გიორგი ბატონიშვილები. მათ მხარს უჭერდნენ დასავლეთ საქართველოს ერთ-ერთი ყველაზე მდიდარი და გავლენიანი ფეოდალი, როსტომ რაჭის ერისთავი, ერისთავის ძმა, აფხაზეთის კათალიკოსი, ბესარიონი, და გურიის

მთავარი მამია IV გურიელი. ეს ცხადად აჩვენებს, თუ როგორი დეგრადირებული იყო მაშინდელ იმერეთის სამეფოში არა მარტო სახელმწიფოებრივი აზროვნება, არამედ ნათესაური ურთიერთობაც. ოჯახის წევრებისა და ქვეშევრდომებისაგან განწირული სოლომონ I იძულებული გახდა მისთვის უჩვეულო ნაბიჯი გადაედგა და, როგორც დევნილს, დახმარება ახალციხის ფაშისათვის ეთხოვა. ახალციხის ფაშები, პოლიტიკური არბიტრის როლს ასრულებდნენ ოსმალეთის იმპერიასა და გარეგნულად ნახევრად დამოუკიდებელ საქართველოს პოლიტიკურ ერთეულებს შორის და გარკვეულწილად პასუხისმგებელი იყვნენ რეგიონში პოლიტიკური სტაბილურობის შენარჩუნებისათვის, რაც ოსმალეთის იმპერიის ინტერესებს ემსახურებოდა. როგორც ჩანს, ოსმალეთის ხელისუფლებას დასავლეთ საქართველოში კიდევ მეტ არეულობას შედარებით სტაბილურობა ერჩივნა და ახალციხის ფაშამ სოლომონი იმერეთის ტახტზე დააბრუნა. ახალციხის მმართველი ფიქრობდა, რომ სოლომონის ხელახალი გამეფება ორმაგად ხელსაყრელი იქნებოდა მისთვის: ერთი მხრივ, ახალგაზრდა მეფეს თავისი თავისი გავლენის ქვეშ მოაქცევდა და, მეორე მხრივ, რეგიონში თავისი პოლიტიკური წონის დემონსტრირებით კიდევ ერთხელ დაუმტკიცებდა ოსმალეთის იმპერიის ხელისუფლებას სხვა პროვინციების ხელმძღვანელებთან შედარებით თავის განსაკუთრებულ უპირატესობებს.

სოლომონ I-ის ბრძოლა ფეოდალურ ოპოზიციასთან

იმერეთში ხელახლა გამეფებულმა სოლომონმა ქვეყანაში საშინაო პოლიტიკური ვითარების მოწესრიგება დაიწყო. ახალგაზრდა მეფემ ისეთი რეფორმები წამოიწყო, რომელთა მსგავსიც არცერთ მის წინამორბედ ხელმწიფეს არ გაუტარებია. უპირველესად, მეფემ მკაცრად დასაჯა მის წინააღმდეგ მოწყობილი შეთქმულების მოწინააღმდეგეები: დედამისი, დედოფალი თამარი, სამეგრელოში გააძევა; იმერეთიდან განიძევნა მეფის ბიძაც, მამუკა ბატონიშვილი; ხოლო ბაბუას, ლევან აბაშიძეს, ჩამოართვა სამეკიდრო სოფელი, კაცხი, მონასტრითა და ციხესიმაგრით და სახელმწიფოს უშუალო საკუთრებად გამოაცხადა. ამით მეფემ სამაგალითოდ „დაამდაბლა სახლი თავადთა აბაშიძეთა“. შეთქმულების აქტიურ მონაწილეს, მამია IV გურიელს, სოლომონმა „გურიელობა“ ჩამოართვა და მთავრად მისი უმცროსი ძმა, გიორგი, დასვა. რაც შეეხება რაჭის ერისთავს, როსტომსა და მის ძმას, ბესარიონ კათალი-

კოსს, სოლომონ I-მა მათთან ურთიერთობის გარკვევა მომავლისათვის გადადო, რადგან უმაღლესი საეკლესიო ხელისუფალსა და ყველაზე გავლენიან ფეოდალთან დაპირისპირება ხელახლა გამეფებულ მეფეს, რომელიც ტახტზე თავს ჯერ კიდევ მყარად ვერ გრძნობდა, ქვეყნის გაძლიერებისათვის ბრძოლას გაურთულებდა. მეფემ ისინი შეიწყალა, რადგან მისი ხელისუფლება იმხანად სუსტი იყო.

იმდროინდელ ქართულ საზოგადოებაში ფეოდალის სიძლიერეს ციხესიმაგრეები განაპირობებდა. ციხის მფლობელი ფეოდალი ადგილობრივი მოსახლეობის ბატონი იყო. ციხე ფეოდალისათვის დამცავი ზღუდე გახლდათ მეფის წინააღმდეგ ბრძოლაში. იმ დროისათვის იმერეთის ციხეების ნაწილი – მეფის მონინააღმდეგე თავადების, მეორე ნაწილი კი თურქების ხელში იყო. აქედან გამომდინარე, თუ მეფეს სურდა ქვეყანა ემართა, ციხეებზე უნდა დაემყარებინა კონტროლი. სოლომონ I-მა რამდენიმე ციხე ჩამართვა თავადებს, რამდენიმე კი, მაგალითად, ხარაგაულისა და ჩხერის ციხეები, მათში შემავალი აზნაურებით, მსახურებითა და გლეხებით – შეიძინა. მეფეს სურდა დაესუსტებინა ძლიერი ფეოდალური ოპოზიციის მეთაურები: ბაბუამისი ლევან აბაშიძე და როსტომ რაჭის ერისთავი. მათი გავლენის შესასუსტებლად სოლომონ I-მა სამეფო კარზე დაიხსლოვა და ერთგულ კარისკაცებად აქცია აბაშიძისა და ერისთავის მონინააღმდეგე ჯაფარიძეები, ნულუკიძეები, აგიაშვილები, იაშვილები, წერეთლები, ლორთქიფანიძეები, მჭავარიანები.

ამ ღონისძიებების პარალელურად, სოლომონ I-მა გადაწყვიტა თავისი დიდი წინაპრის, დავით აღმაშენებლის, მსგავსად, სამეფო კარის ერთგულ თავად-აზნაურთაგან პირადი გვარდიის მსგავსი ორგანო ჩამოეყალიბებინა. მეფემ შექმნა იმერეთის სამეფოსათვის წინამდებ უცნობი ორგანიზაცია, რომელსაც „ფიცის კაცნი“ ეწოდებოდა. „ფიცის კაცნი“ იმერეთის სამეფოს სხვადასხვა სოფელში მცხოვრები, მეფის ერთგული არისტოკრატები იყვნენ, კერძოდ, თავადი ლორთქიფანიძეები და აზნაურები: მესხები, ავალიანები, იოსელიანები, ლოლბერიძეები, მიქაბერიძეები, ყიფიანები, ქორქაშვილები, იაშვილები, უგრეხელიძეები, გრიგალაშვილები და ჭაბუკიანები. „ფიცის კაცნი“ წელნაღმეოთხეულ, 15 მაისს, წინასწარ შერჩეულ ადგილზე ოჯახებით იკრიბებოდნენ, სანადიმო სუფრას შლიდნენ და ფიცს დებდნენ, რომ მეფის ერთგული იქნებოდნენ. ფიცის კაცებს ომის დროს, დაახლოებით, ათასი მეომარი გამოჰყავდათ და მეფის ყველაზე საიმედო დასაყრდენი ისინი იყვნენ სამეფოში.

სოლომონ I აქტიურად გამოვიდა ტყვეთა სყიდვის წინააღმდეგ, რამაც, თავისთავად, გაანაწყენა ოსმალელები და შინაური არაკეთილმოსურნენი. ტყვეთა სყიდვა დასავლეთ საქართველოში ათნაულები განმავლობაში გრძელდებოდა და მისი აკრძალვით ოსმალები დიდ შემოსავალს კარგავდნენ. სოლომონი 1757 წლისათვის ზოგადად ქართული პოლიტიკის ერთ-ერთ ლიდერად წარმოჩინდა, როდესაც მან დახმარება გაუწია ქართლის მეფე თეიმურაზ II-ს ლეკების წინააღმდეგ ბრძოლაში. იმერეთის მეფის ამგვარი გაძლიერება არანაირად არ იყო ხელსაყრელი ოსმალებისათვის. მათ განსაკუთრებით აღაშფოთებდათ ტყვეთა სყიდვის აკრძალვა. ძლიერი პოლიტიკური ლიდერის გაჩენა არ სურდა ახალციხის ფაშას, ჰაჯი-აჰმედს, მეფესთან დაპირისპირებულ ფეოდალებს, ლევან აბაშიძესა და როსტომ რაჭის ერისთავს. შინაურმა მოღალატეებმა დაარწმუნეს ახალციხის მმართველი, რომ სოლომონი მალე უღალატებდა მას და 1757 წელს ლევან აბაშიძემ ახალციხეში ყოფნის დროს ჰაჯი-აჰმედს საკუთარი შვილიშვილის წინააღმდეგ ჯარის გამოყვანა სთხოვა. სოლომონ I-ის განადგურება ახალციხის ფაშის ინტერესიც გახლდათ და სიხარულით მიიღო მოღალატე ფეოდალისა და ბაბუას წინააღმდეგ. მეფის მონინააღმდეგეთა სიაში ჩადგნენ როსტომ რაჭის ერისთავი და იმერეთის სამეფოს აზნაურთა დიდი ნაწილი. მეფის წინააღმდეგ გამოსული ჯარი უფრო ქართულ-ოსმალური კოალიცია იყო, ვიდრე მხოლოდ ოსმალეთის იმპერიის სადამსჯელო ექსპედიცია. სოლომონ I-ს არ გამოჰპარვია თავისი მტრების სამზადისი და ისიც ფარულად ამზადებდა ჯარს მტრის წინააღმდეგ საბრძოლველად. მეფის მოკავშირეები იყვნენ: დადიანი, გურიელი, მისი ერთგული აზნაურები და გლეხები. სამეგრელოს კომისთავარი ოტია დავაიანის ვაჟი, კაცია, სარდლობდა. მათვე ახლდათ სამურზაყანოს ახალგაზრდა მმართველი ხუტუნია შერვაშიძე. იმერეთში წამოსულ ჯარს ახალციხის ფაშამ სარდლად გოლა-ფაშა დაუნიშნა. პირველი სამხედრო შეტაკებები სოლომონ I-სა და მის მონინააღმდეგეებს შორის ზეკარის უღელტეხილთან მოხდა. სოლომონ I ცდილობდა მინიმალური დანაკარგის ფასად შეეტყუებინა მტრის ჯარი წინასწარ მოწყობილ საფარში, სადაც მონინააღმდეგის რიცხოზოროვი უპირატესობა არ იქნებოდა გადამწყვეტი ფაქტორი. პირველი შეტაკებების მეორე მონინააღმდეგეებმა თითქმის ასი კილომეტრი გაიარეს, ვიდრე გადამწყვეტი გენერალური ბრძოლა მოხდებოდა. თავდაპირველი ბრძოლის შემდეგ სოლომონ მეფემ ჯართან ერთად უკან

დაიხია და საირმის მიმდებარე ტერიტორიაზე, კაკასი-დ-თან გამაგრდა, თუმცა მეფემ მეორე დღეს უკან დაიხია, ოსმალებს ქუთაისისაკენ მიმავალი გზა გაუთავისუფლა და თურქებმა და მოღალატე ქართველებმა სამეფოს დედაქალაქი დაიკავეს. მტრის ლაშქარი ცდილობდა, მალე გაენადგურებინა სოლომონ I და განაგრძოდა მეფის დევნას. გოლა-ფაშა გოლოგან-გელათის გზით ხრესილს (დღევანდელი ტყიბულის მუნიციპალიტეტი) მიუახლოვდა და დაბანაკდა. სოლომონის გეგმაც ეს გახლდათ, რადგანაც ვინრო ხეობაში მტრის კოალიციური ლაშქარი რიცხოვნად უპირატესობას ვერ გამოიყენებდა. გადამწყვეტი ბრძოლა 1757 წლის 14 დეკემბრის გამთენიისას დაიწყო. ზოგიერთი ცნობით, მეფის ჯარში 11 ათასი მებრძოლი იყო, მტერი კი 4-ჯერ მეტი – 44 ათასი. ეს ციფრები გაზვიადებული ჩანს, თუმცა ფაქტია, რომ მონინააღმდეგის ჯარი დიდად აღემატებოდა სოლომონ I-ის ლაშქარს. ბრძოლის დაწყებისას სოლომონმა მტერი ალყაში მოაქცია, ფლანგებიდან შეუტია და მტრის რიგებში არეულობა წარმოქმნა. მას შემდეგ, რაც მტერმა შემალღებულ გორაკზე მდგარი სოლომონ I შენიშნა, მასზე მიიტანა იერიში. ხელჩართული ბრძოლა მეფისთვის შეიძლება დრამატულად დასრულებულიყო, მაგრამ სწორედ ამ დროს დაიწყო საშურზაფხოს მფლობელი ხუტუნია შერვაშიძე: მან ათეულზე მეტი მონინააღმდეგე ხმლით აკაფა და საკუთარი სიცოცხლის ფასად მეფის სიცოცხლე იხსნა. ბრძოლაში დაიღუპა მოღალატე თავადი, ლევან აბაშიძე, როსტომ რაჭის ერისთავი კი გაიქცა. გამარჯვებულებმა მრავალი ტყვე და დიდი რაოდენობით სამხედრო ნადვლი ჩაიგდეს ხელში. ხრესილის ბრძოლაში გამარ-ჯვებამ ცხადყო, რომ დასავლეთ საქართველოში საუკუნეების შემდეგ გამოჩნდა ახალი პოლიტიკური ლიდერი, რომელიც ძლიერ ქართულ სამეფოს ქმნიდა.

ბრძოლა ტყვეთა სყიდვის წინააღმდეგ და საეკლესიო კრება

თურქები არ ურიგდებოდნენ ხრესილის ომში მარცხს. 1758 წელს ოსმალეთის სულთნის დავალებით ორჯერ ილაშქრეს იმერეთში. მოუზადებული სოლომონი პირველად დამარცხდა, მაგრამ შემდეგ გადამწყვეტ ბრძოლაში სასტიკი მარცხი აწვია თურქებს. ხრესილის ბრძოლაში გამარჯვებულ სოლომონ I-ს უკვე ძალა შესწევდა დამოუკიდებელ პოლიტიკა ეწარმოებინა იმ მიზნების შესასრულებლად, რომლებიც გამოფეხის ჟამს დაისახა. ხრესილის ბრძოლის შემდეგ იმერეთის მეფის ავტორიტეტი უზომოდ გაიზარდა და მეფე გადამჭერი ზომების მიღებას შეუდ-

გა ქვეყნის აღდგენა-განვითარებისათვის. სოლომონამდე იმერეთის მეფეების ტიტულატურა ძალიან დამამცირებელი იყო. სოლომონის წინაპრებსა და სოლომონსაც ხრესილის ომამდე ჰქონდათ ზედწოდება: „მონა ლეთისა, ყმა ხონიქრისა“. ხრესილის ბრძოლის შემდეგ სოლომონ I-ის ბეჭედი სხვა წარწერით დამშვენდა: „დავითის მორჩილ, ლეთით მტრის მოერჩი, მეფე სოლომონ“.

1758 წელს სოლომონ I-მა, ერეკლე II-მ და თეიმურაზ II-მ გორში დადეს მეგობრობისა და ურთიერთდახმარების ხელშეკრულება: „რომელსაც ქვეყანაში მტერი შემოვიდეს, ერთმანეთს მივემელოთ“. ეს ხელშეკრულება 1770 წლამდე მოქმედებდა. 1773 წელს სოლომონმა და ერეკლემ კვლავ აღადგინეს ეს ხელშეკრულება. 1760 წელს სოლომონი ერეკლეს 15 ათასი კაცით დაეხმარა განჯის აღებაში.

თითქმის ორი საუკუნის განმავლობაში დასავლეთ საქართველოს უმთავრესი სენი „ტყვის სყიდვა“ იყო. ამ არაადამიანური და ქვეყნისათვის მავნებელი საქმით დასავლეთ საქართველოს ყველა სოციალური ფენა იყო დაკავებული, სამეფო კარიდან დაწყებული, გლეხებით დამთავრებული. სამუხარობი, ქართული არისტოკრატის დიდი ნაწილისათვის საკუთარი თანამემამულეებით ვაჭრობა შემოსავლის ერთ-ერთი უმთავრესი წყარო გახლდათ. მოსახლეობის საუკეთესო ნაწილის ქვეყნიდან გაყვანით ზიანდებოდა დასავლეთ საქართველოს სამეფო-სამთავროების სამხედრო, პოლიტიკური, ეკონომიკური და კულტურული მომავალი.

ცხადი იყო, რომ ტყვეთა სყიდვის აღაგმვა სოლომონ I-ს სწორედ ეკლესიასთან კავშირით შეეძლო. სოლომონის ტახტზე ასვლისას ეკლესიის ქონების დიდი ნაწილი საერო ფეოდალებს ჰქონდათ მიტაცებული. გაუქმებული იყო მრავალი მონასტერი და საეპისკოპოსო. 1759 წლის 4 დეკემბერს სოლომონ I-მა დასავლეთ საქართველოს საეკლესიო კრება მოიწვია, რომელსაც, საეკლესიო მოღვაწეების გარდა, ესწრებოდნენ იმერეთის ბატონშვილები, სამეგრელოსა და გურიის მთავართა ოჯახის წევრები და დასავლეთ საქართველოს წარჩინებული თავადაზნაურობა. საეკლესიო კრების დადგენილებით, ფეოდალების მიერ მიტაცებული მიწები ეკლესიას დაუბრუნდა. საეკლესიო ყმები გათავისუფლდნენ ზედმეტი გადასახადებისაგან. ერისკაცებს აეკრძალათ ეკლესიის შიდა საქმეებში ჩარევა, მეფემ საეკლესიო თანამდებობებიდან გადააყენა უღირსები და ღირსეულები მიიწვია. რაც ყველაზე მთავარია, კრებაზე კანონგარეშედ გამოცხადდა „ტყვეთა სყიდვა“. ეკლესია ტყვის გამყიდველს სამუდამოდ შეაჩვენებდა, სამეფო ხელისუფლება კი დამნაშავეებს სასჯელის უმაღლესი

ზომით – სიკვდილით დასჯიდა.

„ტყვეთა სყიდვის“ აკრძალვამ ძალიან შეაშფოთა ოსმალეთის მესვეურნი. 1760 წელს ახალციხის ფაშამ სოლომონისაგან უარი მიიღო ტყვეებით ვაჭრობის აღდგენის შესახებ. საპასუხოდ 20 ათასი თურქი შემოიჭრა იმერეთში. ისინი სოლომონ I-მა გაანადგურა. 1763 წელს მან დაამარცხა თურქთა 13-ათასკაციანი ლაშქარი და სებეკასა და ასკანის ციხეებიც აიღო, თუმცა 1766 წელს ის თურქებთან დამარცხდა, ქუთაისი დატოვა და თავად წერეთლებთან, მოდინახეს ციხეს შეაფარა თავი. თურქებმა იმერეთის მეფედ მეფის ნათესავი, თეიმურაზ მამუკას ძე, დასვეს, მაგრამ პარტიზანული ბრძოლების შედეგად და ერთგული თავდადების ხელშეწყობით, სოლომონმა 1768 წელს თურქები იმერეთიდან განდევნა და მეფობაც აღიდგინა.

რაჭის საერისთავო, დაახლოებით, X-XI საუკუნეებიდან იხსენიება. თამარის დროინდელი რაჭის ერისთავის, კახაბერ კახაბერისძის, სამფლობელოში რაჭასთან ერთად ლეჩხუმი ანუ თაქ-ვერი, შედიოდა. სოლომონის გამეფების დროს რაჭის ერისთავებს სამოცამდე სოფელი და 1 250 კომლი ყმა ემორჩილებოდა, ხოლო XVIII საუკუნის 60-იან წლებში რაჭის ერისთავები უკვე მთელი რაჭის მფლობელები გახდნენ. რაჭა თავისი გეოგრაფიული მდებარეობის გამო ძნელად მისადგომი კუთხე იყო, ერისთავები ბუნებრივი სიმაგრეების დახმარებით ადვილად ახერხებდნენ იმერეთის მეფეებისაგან დამოუკიდებლობის შენარჩუნებას. საერისთავოს ცენტრი იყო სოფელი წესი.

რაჭის საერისთავოს სოლომონ I-ის მეფობის დროს როსტომ ერისთავი განაგებდა, რომელიც ლევან აბაშიძესთან ერთად უპირველეს ფეოდალად ითვლებოდა იმერეთის სამეფოში. როსტომი მონაწილეობას იღებდა სოლომონის წინააღმდეგ მოწყობილ ყველა შეთქმულებაში. ხრესილის ბრძოლაში ერისთავი თურქების მხარეს გამოვიდა. პირველ ხანებში სოლომონი იძულებული იყო მოეთმინა როსტომ ერისთავის ორგულობა.

როსტომის დროს რაჭის საერისთავო მდიდარი სათავადო იყო. დასავლეთ საქართველოში ნაწყფო უცხოელი ისტორიკოსების აზრით, როსტომი გაცილებით მდიდარი იყო, ვიდრე იმერეთის მეფე. მან ააგებინა ბარაკონის დიდებული ეკლესია. როსტომი ეხმარებოდა იერუსალიმში ქართველ საეკლესიო მოღვაწეებს, ერისთავის რეზიდენცია კი გარკვეულწილად ქართული მნიშვნელობის ცენტრი გახლდათ. ამგვარი ქველმოქმედების მიუხედავად, როსტომ რაჭის ერისთავი ყველა მომავალს დიდ საფრთხეს უქმნიდა. მეფის მოწინააღმდეგე იყო როსტომის ძმა, დასავლეთ საქართველოს კათალიკოსი,

ბესარიონი. სოლომონმა ბესარიონს კათალიკოსობა ჩამოართვა და მის ადგილას თავისი ძმა, იოსებ, დანიშნა. ბესარიონი სამეგრელოში გაიქცა, სადაც ის მთავ-არმა კაცია დადიანმა სამეგრელოს კათალიკოსად დაადგინა. მეფემ ნელ-ნელა ერისთავს (ერთგული თავადების სასარგებლოდ) სამფლობელოები ჩამოართვა და საბოლოოდ გადაწყვიტა რაჭის საერისთავოს დამორჩილება. 1769 წელს მან თავისი ძმა, იოსებ კათალიკოსი, რაჭაში როსტომ ერისთავთან გააგზავნა და თან შეუთვალა, რომ ერისთავსა და მის შვილებს სიკვდილით არ დასჯიდა, პირიქით, საარაკოდ მოექცეოდა. იოსებ კათალიკოსმა ბარძიშზე დაიფიცა, რომ მეფე არაფერს აგებდა ერისთავებს. როსტომი მეფეს შვილად შვილითა და მსახურებით ეახლა. სოლომონმა იგი გეგუთში, იაშვილის მამულში მიიპატიჟა კურდღელზე სანადიროდ, სადაც როსტომი და მისი შვილები შეიპყრეს და თვალები დასთხარეს.

სოლომონმა როსტომისა და მისი შვილების დასჯის შემდეგ რაჭის საერისთავო გააუქმა, ერისთავის მამულების ერთი ნაწილი სამეფო საკუთრებად გამოაცხადა, სოფლების ნაწილი საკათალიკოსოს გადასცა, რაჭის მამულების გარკვეული ნაწილი მისცა ერთგულ თავადებს, წერეთლებსა და წულუკიძეებს, რომლებიც აქტიურად ეხმარებოდნენ სეპარატისტი ფეოდალის წინააღმდეგ ბრძოლაში. სოლომონ I-მა ანდერძი დატოვა, რომ როსტომის შთამომავლობას აღარასოდეს მისცემოდა რაჭის მემკვიდრეობა. როსტომის შვიდი შვილიდან ოთხი ცოცხალი გადარჩა. ისინი სტამბოლში გადაიხვეწნენ. თვალეზდათხრილი როსტომ ერისთავი 1770 წლამდე ციხეში იყო გამოკეტილი, შემდეგ გაათავისუფლეს. მან 1790 წლამდე იცოცხლა. იმ დროს იმერეთში იმყოფებოდა კაპუ-ცინელი ექიმი, ბერი დიონიზიო, რომელმაც როსტომის უფრო შვილს, მეთოდეს, ორივე თვალში აღუდგინა სინათლე, ხოლო გიორგის – ცალ თვალში. გიორგის თურქეთში ქიორ-ბეის ანუ ცალ-თვალა ბეის სახელით იცნობდნენ. მეთოდემ და გიორგის ომალთა დახმარებით რამდენიმეჯერ სცადეს იმერეთის ტახტის დაუფლება, თუმცა უშედეგოდ. სოლომონ I-ის გარდაცვალების შემდეგ მეფე დავით გიორგის ძემ დროებით აღადგინა რაჭის საერისთავო, რომელიც სოლომონ II-მ გამეფებისთანავე საბოლოოდ გააუქმა.

რუსეთ-თურქეთის 1767-1774 წლები ომი და იმპერატორი

XVIII საუკუნის II ნახევარში საქართველოს მესვეურნი თურქეთსა და ირანთან დაპირისპირების დროს სულ უფრო მეტად იმედოვნებდნენ რუსეთის იმპერიისაგან

დახმარებას. რუსეთის იმპერიაც აცხადებდა, რომ იგი ყველა მართლმადიდებელი ხალხის, მათ შორის, კავკასიელი ქრისტიანების, გამათავისუფლებელი იქნებოდა. რუსეთი, უპირველესად, ოსმალეთის იმპერიას უპირისპირდებოდა, რაც დიდ იმედს უსახავდა ქართველ მეფეებსა და პოლიტიკოსებს. ეკატერინე II-ის დროს განსაკუთრებით გაიზარდა რუსეთის დაინტერესება კავკასიით.

XVIII საუკუნის 70-იანი წლების ბოლოსა და 80-იანი წლების დასაწყისში პეტერბურგში ეკატერინე II-ის ინიციატივით შეიქმნა ე.წ. „საბერძნეთის პროექტი“, რომელიც ითვალისწინებდა ოსმალეთის იმპერიის განადგურებასა და მის ადგილას ბიზანტიის იმპერიის აღდგენას, რომლის ცენტრი კონსტანტინეპოლი იქნებოდა. ქართლ-კახეთის მეფეს, ერეკლე II-სა და იმერეთის მეფეს, სოლომონ I-ს, სურდათ რუსეთთან კავშირით მოეგვარებინათ ის საგარეო პოლიტიკური პრობლემები, რომლებიც 1555 წლის ამასიის ზავის შემდეგ მოურჩენელ სენად შეეყარა საქართველოს. საკუთრივ რუსეთიც არ იყო წინააღმდეგი, კავშირი დამყარებინა სამხრეთის კავკასიელ ქრისტიან მეფეებთან, მაგრამ ეს კავშირი, საიმპერატორო ხელისუფლების აზრით, პირველ ყოვლისა, რუსეთისათვის უნდა ყოფილიყო სასარგებლო. 1768 წლის 23 ივნისს სოლომონ I-მა რუსეთში საგანგებო რწმუნებებით ალჭურვილი ელჩი, მაქსიმე აბაშიძე, გააგზავნა. მეფე რუსეთისაგან ითხოვდა, იმერეთის სამეფო იმპერიის მფარველობაში შესულიყო, სამაგიეროდ, რუსეთს დახმარებას აღუთქვამდა ოსმალეთის იმპერიის წინააღმდეგ წარმოებულ ომში.

ევროპის დიდი დიპლომატების (პირველ ყოვლისა, რუსეთის) ბრძოლას ოსმალეთის იმპერიის ტერიტორიების დასაუფლებლად „აღმოსავლეთის საკითხი“ ეწოდება. „აღმოსავლეთის საკითხის“ მოგვარებას ისახავდა მიზნად რუსეთ-თურქეთის 1768-1774 წლების ომი. რუსეთი ვარაუდობდა ქართული სამეფოების ჩაბმას კავკასიის ფრონტზე, რითაც, რუსი სამხედროების აზრით, საიმპეროო ძალებს შეუძლებოდათ დასამხედრო ოპერაციები ბალკანეთის ნახევარკუნძულზე. 1769 წლის 27 მარტს ეკატერინემ ხელი მოაწერა ბრძანებას, საქართველოში შემოსულიყო 480-კაციანი რუსული რაზმი, რომელიც ქართველებთან ერთად ძირითადად დაკავებული იქნებოდა მცირე მასშტაბის ბრძოლებით, რითაც ოსმალეთის ყურადღებას გადაიტანდნენ ბალკანეთიდან კავკასიისაკენ. სპეციფიკიდან გამომდინარე, რუსულ საექსპედიციო კორპუსში საპასუხისმგებლო მრავალეობებს ქართული წარმოშობის რუსი სამხედროები ასრულებდნენ: არტილერიის მეთაური „პოდპოლკოვნი-

კი“ სიმონ ჩოლოყაშვილი; ენებისა და სამხედრო საქმის მოკლენ ნიკოლოზ რატიშვილი (რატივევი); საგანგებო რწმუნებული ანტონ მოურავოვი (თარხან-მოურავი). საექსპედიციო ჯარის მეთაურად დაინიშნა გენერალი ტოტლებენი.

გოტილბერტ კურტ შპინრიხ ტოტლებენი (1715-1773 წწ) იყო რუსეთის არმიის გენერალ-მაიორი. მისი სამხედრო მოღვაწეობის გეოგრაფია მოიცავდა საქსონიას, პოლანდიასა და პრუსიის არმიებში სამსახურს. წარმოშობით იგი გერმანელი იყო. შეიძენილი იქნა ომის დროს (1756-1763 წწ) ტოტლებენი რუსეთის იმპერიის სამსახურში შევიდა. გენერალი ყოველთვის გამოირჩეოდა თავისი ავანტიურისტული და უნესო საქციელით. 1759 წელს მან თავი გამოიჩინა კუნესდორფის ბრძოლაში, რომელშიც რუსებმა დაამარცხეს ლეგენდარული პრუსიის მეფე ფრიდრიხ II. მონაწილეობდა ბერლინის აღებაში, მაგრამ პრუსიელებთან გარიგებაში შეამჩნიეს და ღალატის ბრალდებით დააპატიმრეს. სამხედრო ტრიბუნალმა მას სიკვდილი მიუსაჯა. 1763 წელს ეკატერინე II-მ თავისი თანამემამულე შეიწყალა და სიკვდილი ქონების კონფისკაციით შეუცვალა. მალე ტოტლებენი რუსეთში დააბრუნეს და ეკატერინე II-ის 1769 წლის 27 ივნისის ბრძანებით, იმერეთის დასახმარებლად წამოსული საექსპედიციო კორპუსის მეთაურად დაინიშნეს. ასეთი ავანტიურისტული, შერცხვენილი და არასანდო პიროვნება მოუძღოდა პირველ რუსულ საექსპედიციო კორპუსს საქართველოში. ტოტლებენს საქართველოში, სტეფანწმინდასთან, ერეკლე II დახვდა. ამის შემდეგ ის იმერეთში გადავიდა სოლომონთან. ტოტლებენთან ერთად იმერლებმა ბაღდათის ციხე გაათავისუფლეს, მანამდე სოლომონ I-ს აღებული ჰქონდა ცუცხვათისა და შორაპნის ციხეები. ქუთაისის ციხის აღების დროს, ტოტლებენის ბრძანებით, მწვანეყვავილას კონცხიდან ქუთაისის ციხეს რუსებმა ზარბაზნები დაუშინეს, რითაც მნიშვნელოვნად დაზიანდა თურქების მიერ XVII საუკუნის ბოლოს ისედაც დანგრეული ბაგრატიის ტაძარი. ტოტლებენი საქართველოში თვითნებურად მოქმედებდა, არ ითვალისწინებდა ერეკლესა და სოლომონის აზრს. როგორც ჩანს, მოქმედებდა გარკვეული საიდუმლო დავალებით. ტოტლებენმა მრავალჯერ უღალატა ქართველებს. 1770 წელს ერეკლე მიატოვა ახალციხის საფაშოს წინააღმდეგ მოწყობილ სამხედრო ექსპედიციაში. ერეკლემ მარტოდ-მარტო მოიპოვა რიცხვმრავალ მტერთან გამარჯვება ასპინძის ბრძოლაში. ტოტლებენი ცდილობდა ქართლ-კახეთის ხელში ჩაგდებას. სოლომონის დაუკითხავად მან ფოთის ციხეს შეუტია და სამარცხვინოდ დაამარცხა. საქართველოში ყოფნისას ტოტლებენმა სახელი

გაუტეხა რუსულ სამხედრო მანქანას. იგი გაიწვიეს და გენერალ სუხოტინით ჩაანაცვლეს.

ტოტლებენი საქართველოში გენერალ-მაიორმა ალექსი სუხოტინმა (1726-1805 წწ) შეცვალა. მან გენერლობა რუსეთ-თურქეთის 1768-1774 წლების ომში მიიღო, ბალკანეთის ფრონტზე მონაწილეობის დროს. დაჯილდოებული იყო წმინდა გიორგის მე-3 ხარისხის ორდენით. დაჯილდოების ოქმში აღნიშნულია, რომ მედალი გადაეცა დაულალავი შრომისა და უშიშარი საბრძოლო სულისათვის. 1770 წელს სუხოტინს გენერალ-მაიორის ჩინი მიენიჭა და 1771 წელს შედარებით შევსებული კორპუსით ჩამოვიდა საქართველოში. მას ერეკლე II-მ დუშეთსა და თბილისში საზღვიო შეხვედრა მოუწყო. სოლომონ I-მა, ერეკლე II-მ და გენერალმა სუხოტინმა ერთობლივი მიზნები დასახეს ოსმალების წინააღმდეგ ბრძოლაში, თუმცა წარმატებული ვერც ამ რუსი გენერლის მისია აღმოჩნდა. ფოთის ალყის დროს რუსეთის ჯარში მალარიამ იჩინა თავი. ავადმყოფობდა თავად გენერალი სუხოტინიც და 1772 წელს, რუსეთის იმპერატორის ბრძანებით, რუსეთის ჯარმა საქართველოს ტერიტორია დატოვა.

საქართველოდან რუსული ჯარის გასვლის შემდეგ ოსმალებმა გააძლიერეს შემოტევა საქართველოზე. სწორედ ამ დროს დაიკავეს ქვემო გურია და ქობულეთი. იმედგაცრუებული დარჩნენ რუსული სამხედრო მისიით ქართული მმართველობიც. 1774 წელს დაბა ქუჩუკ-კაინარჯის რუსეთსა და თურქეთს შორის გაფორმდა ხელშეკრულება. ომში გამარჯვებულ მხარედ რუსეთი ცხადდებოდა.

ქუჩუკ-კაინარჯის ზავის 23-ე მუხლი დასავლეთ საქართველოს, იმერეთის სამეფოს, შეეხო. ხელშეკრულების ამ მუხლით დასავლეთი საქართველო რჩებოდა ოსმალეთის ქვეშევრდომად, მაგრამ თურქებს ეკრძალებოდათ რუსეთის მხარეზე მებრძოლი ქართველი სამეფო სამთავროების დასჯა, ქრისტიანობის შევიწროება და, რაც მთავარია, იმერეთისგან ხარკის მოთხოვნა, რომელიც ქართულ სამეფოს ტყვეების სახით უნდა გადაეხადა. გარკვეულწილად, იმ ეპოქაში ზავის 23-ე მუხლი, შეიძლება, იმერეთის სამეფოს წარმატებად ჩაითვალოს.

სოლომონ I-ის მეფობის პოლო პერიოდი

ქუჩუკ-კაინარჯის ზავის შემდეგ სოლომონ I კვლავ განაგრძობდა შეურიგებლად ბრძოლას როგორც თურქების წინააღმდეგ, ისე დასავლეთ საქართველოს გასაფრთხილებლად. მეფემ დაიმორჩილა გურია. სამეგრელოს მთავარი კაცია დადიანი კი აიძულა ეცნო იმერეთის

მეფის უზენაესობა. სამეგრელოს საეკლესიო პირები კვლავ დასავლეთ საქართველოს კათალიკოსს დაემორჩილნენ. მეფის პოლიტიკით უკმაყოფილო იყო იმერეთის ფეოდალების გარკვეული ნაწილი, რომლებმაც შეთქმულება მოაწყვეს სოლომონის წინააღმდეგ. შეთქმულებს მეთაურობდნენ მეფის კარისკაცები: სახლთუზუცესი დავით აბაშიძე და მოურავი თამაზა მესხი. შეთქმულება გადაიბირეს მეფის ერთადერთი მემკვიდრე, ალექსანდრე ბატონიშვილი. მათ თანაუგრძნობდათ მეფის ბიძაშვილი, დავით გიორგის ძე. მეფემ აჯანყებულები სასტიკად დასაჯა. მეფის ერთადერთი მემკვიდრე, ალექსანდრე ბატონიშვილი, ოსმელიც ისედაც ვერ გამოირჩეოდა ჯანმრთელობით, სოლომონმა შეინაცალა, თუმცა მას დიდხანს არ უცოცხლია და 1780 წელს გარდაიცვალა. სოლომონს ტახტის პირდაპირი მემკვიდრე არ დარჩენია.

1784 წელს აჭარის სანჯაყის ბეგმა, აბდულა ხიმშიაშვილმა, გურიას ასაოხრებლად რაზმები შეუსია. სოლომონ I-მა, როგორც დასავლეთ საქართველოს უზენაესმა ხელმწიფემ, ეს ლაშქრობა პირად შეურაცხყოფად და გამოწვევად მიიღო და იმავე წლის მარტში იმერეთ-გურიის ჯარით შევიდა ქვემო გურიაში. მეფემ დაიკავა ქობულეთი და ჩაქვი, ციხისძირს გვერდი აუარა და სასტიკად დაარბია ბათუმის მიდამოები. სოლომონმა ბათუმიდან სრულიად გაყარა თურქები. როდესაც მეფე უკან ბრუნდებოდა, ციხისძირის მახლობლად, ტყეში, ნაჭიშკრევის ვიწრო გასასვლელში თურქებმა და აჭარლებმა, რომლებიც გზის ორივე მხარეს იყვნენ ჩასაფრებულნი, მეფეს ცეცხლი გაუხსნეს. მეფის ლაშქარმა დიდი ზარალი განიცადა, ბევრი ალყის დროს დაიხოცა, 200-ზე მეტი კაცი კი თურქებმა ტყვედ წაიყვანეს. მეფე თვითონ მამია გურიელმა გამოიყვანა ბრძოლიდან. ამ ბრძოლის შედეგის ის იყო, რომ თურქებმა ქვემო გურია თითქმის 100 წლით დაიკავეს. ნაჭიშკრეთან განცდილმა მარცხმა უამრავი ბრძოლის მომგებ მეფეზე გამანადგურებლად იმოქმედა. ამ ბრძოლიდან მცირე ხნის შემდეგ, 1784 წლის 23 აპრილს, სოლომონი ქუთაისიდან ხონში მიემგზავრებოდა გიორგობის დღესასწაულზე. როდესაც მეფე ცხენზე ამხედრდა, წონასწორობა დაკარგა, ცხენიდან გადმოვარდა და გარდაიცვალა. 49 წლის ასაკში ასე ტრაგიკულად დაასრულა თავისი სიცოცხლე იმერთა მეფემ, რომელმაც შეუძლებელი შეძლო თავისი მეფობის დროს და იმერეთი და დასავლეთი საქართველო ფიზიკურ და სარწმუნოებრივ განადგურებას გადაარჩინა. იგი დაკრძალეს გელათის მონასტერში. სოლომონის სიკვდილი უდიდესი ტრაგედია იყო ყველა ქართველისათვის. რაც შეეხება ოსმა-

ლებს, სულთნის კარმა დიდი სიხარულით მიიღო მისი დაუძინებელი და დაუმარცხებელი მტრის სიკვდილი და ოსმალეთის იმპერიის დიდმა ვეზირმა ამბის მიმ-
ტან ახალციხის ფაშის შიკრიკს ძვირფასი ხალათი და სამეფო საჩუქრები უბოძა.

დავით II

იმერეთის მეფე 1784-1789 წლებში. სოლომონ I-ის გარდაიცვალა, რომ პირდაპირი მემკვიდრე არ დარჩე-
ნია. მეფის ერთადერთი მემკვიდრე მისი შვილი, ალექ-
სანდრე ბატონიშვილი, იყო, რომელიც მამის წინააღ-
მდეგ შეთქმულებაში მონაწილეობდა და 1780 წელს
გარდაიცვალა. მას დარჩა უკანონო შვილი, გიორგი,
რომელსაც არ ჰქონდა გამეფების უფლება. იმერე-
თის ტახტზე პრეტენზიას აცხადებდნენ: ქაიხოსრო
აბაშიძე, როსტომ რაჭის ერისთავის ვაჟი, გიორგი ანუ
ქიორბეი, სოლომონის ბიძაშვილი, დავით გიორგის ძე
ბაგრატიონი. სოლომონ პირველმა კი სიკვდილამდე
ცოტა ხნით ადრე თავის მემკვიდრედ საკუთარი ძმის-
შვილი, დავით არჩილის ძე მაგრატიონი, გამოაცხადა.
სოლომონის გარდაცვალების ფაშს დავით არჩილის ძე
12 წლისა იყო და იგი ბაბუამისის, ერეკლე II-ის, კარზე
იზრდებოდა. მისი მცირეწლოვნობით ისარგებლა და-
ვით გიორგის ძემ და, იმერეთის ყველაზე გავლენიანი
ფეოდალების, პაპუნა და ზურაბ წერეთლების, ბერი
წულიკიძისა და დადიან-გურიელის ხელშეწყობით,
ტახტი თვითონ დაიკავა. დავით გიორგის ძე იმერეთს
1784-1789 წლებში მართავდა. მან ფიცი დადო, რომ სო-
ლომონ I-ის პოლიტიკას გააგრძელებდა. რუსეთისა და
ერეკლე II-ის ზეწოლის შედეგად მან თავის მემკვიდრედ
დავით არჩილის ძე გამოაცხადა და საუფლისწულო
მამული გადასცა.

დავით გიორგის ძემ სცადა დამოუკიდებელი საშინაო
პოლიტიკა ენარმოებინა, რითაც გაანაწყენა გავლენიანი
თავადი, პაპუნა წერეთელი. მეფემ ახალი კარისკაცე-
ბი დაანინაურა იმერეთის სამეფოში. განსაკუთრებით
დიდი გავლენა ჰქონდა ქართლიდან იმერეთში გაქცე-
ულ სოლომონ მეფის სიძეს, თავად ელიზბარ ერისთავს,
რომლის რჩევითაც მეფემ მამულები აღარ დაუბრუნა
დავით არჩილის ძეს. მეფისა და თავადების თთანხმოე-
ბის ერთ-ერთი მიზეზი იყო ის, რომ დავით II-მ დადიანს
საჭილაო-სამიქელაო გადასცა, ზოლოდ გურიელის ვაჟს,
ვახტანგს, რომელსაც თავისი სიდედრი მიათხოვა, სა-
ჯავახო გაატანა მზითვემი (მ. რეხვიაშვილი).

იმერეთი და ოსმალეთი XVIII საუკუნის

80-იანი წლების დასაწყისში

დავით გიორგის ძე აგრძელებდა იმერეთის რუსეთის
იმპერიასთან დაახლოების პოლიტიკას, რასაც შემფო-
თებით ადევნებდა თვალს ოსმალეთის იმპერია. ოსმა-
ლებმა იმერეთის მეფობის საგარაუდო კანდიდატებად
ქაიხოსრო ლევანის ძე აბაშიძე და რაჭის ერისთავის
ვაჟი, გიორგი (იგივე ქიორბეი), გამოძენეს. ოსმალები
იმერეთში შემოსაჭრელად 12-ათასიან ჯარს ამზადებ-
დნენ, ახალციხის ფაშა კი ლეკებისა და ამიერ კავკასიის
ხანების სამხედრო ძალებს უშობდა საქართველოში
სალაშქროდ. სიტუაციის ამგვარმა გამწვავებამ მეფე და
თავადები დროებით შეარიგა. ზურაბ და პაპუნა წერეთ-
ლებმა და წულუკიძემ მეფეს მორჩილება გამოუცხადეს.
1785 წლის ბოლოსათვის რუსეთის ზეწოლის შედეგად
ოსმალეთის იმპერიამ ხელი აიღო თავისი კანდიდატის
გამეფებაზე იმერეთის სამეფოში. დაპირისპირება მეფე-
ებსა და თავადებს შორის კვლავ გრძელდებოდა.

მიუხედავად მისი ხმაამალალი განცხადებისა, რომ
სოლომონ I-ის პოლიტიკას გააგრძელებდა, დავით მე-
ფემ სოლომონ I-ის ანდერძი დაარჩევია, აღადგინა რა-
ჭის საერისთავო და ერისთავად რაჭის ერისთავის ძე,
გიორგი, დანიშნა.

პოლიტიკური დაპირისპირება იმერეთში

1786 წელს დავით არჩილის ძემ სცადა იმერეთში
გამეფება. მას მხარი წულუკიძეებმა და წერეთლებმა
დაუჭირეს, თუმცა დავით გიორგის ძემ მოახერხა მო-
წინააღმდეგეების დამარცხება. მიუხედავად ცალკეული
წარმატებებისა, აშკარად ჩანდა, რომ დავით II ტახტს
დიდხანს ვერ შეინარჩუნებდა, რადგანაც მის მოწინა-
აღმდეგეთა რიგებში, შინა ფეოდალური ოპოზიციის
გარდა, აღმოჩნდა დავით არჩილის ძის ბაბუა, კავკასიის
ყველაზე გავლენიანი პოლიტიკური მოღვაწე, ერეკლე
II. მიუხედავად იმისა, რომ ერეკლე მეფე ქართულ პო-
ლიტიკურ სივრცეში სტაბილურობის მომხრე იყო, მი-
სი სიმპათიები აშკარად საკუთარი შვილიშვილისაკენ
იხრებოდა. დავით გიორგის ძემ სცადა პოლიტიკური
იზოლაცია ისევ გაერღვია. 1787 წლის ივნისში იმერე-
თის მეფის ელჩი, ბესარიონ გაბაშვილი, პეტერბურგში
გაემგზავრა. მან რუსეთში იმ დროს ჩააღწია, როდესაც
დავით II თავისი მეფობის უკანასკნელ დღეებს ითვლიდა.

მაღე დავით გიორგის ძე წერეთლებისა და წულუკი-
ძეების პარალელურად დაუპირისპირდა სამეგრელოს

მთავარს, გრიგოლ დადიანს, რომელიც დავით არჩილის ძის ცოლისძმა იყო. 1789 წლის 11 ივლისს სოფელ მათხოჯთან ბრძოლაში ქართლისა და სამეგრელოს ჯარებმა დავით გიორგის ძე დაამარცხეს და ტახტზე დავით არჩილის ძე აიყვანეს. მოუხედავად ამისა, დავით გიორგის ძემ ახალციხის ფაშის დახმარებით შეძლო ტახტის დაბრუნება. დავით არჩილის ძემ დახმარებისათვის ერეკლე II-სა და გრიგოლ დადიანს მიმართა. ერეკლემ ქართლ-კახეთის ჯარს სათავეში თავისი შვილიშვილი, გიორგი იოანეს ძე, ჩაუყენა და იმერეთში გამოეშვა. მას შეუერთდა დადიანის ლაშქარიც. დავით არჩილის ძეს ლეკთა დაქირავებული რაზმებიც ახლდა. 1790 წელს დავით II ლომსათხევის ბრძოლაში დამარცხდა და ახალციხეში გაიქცა. იმერეთის ტახტი სოლომონ II-მ დაიკავა, ამჯერად უკვე საბოლოოდ. 1792-1794 წლებში დავით II უშედეგოდ ცდილობდა გამეფებას, მაგრამ დამარცხდა და გადაიხვეწა ახალციხეში, სადაც ყვაილით გარდაიცვალა 1795 წელს.

სოლომონ II

იმერეთის მეფე 1790-1810 წლებში. სოლომონ I-ის გარდაცვალების შემდეგ იმერეთის სამეფოში შინაომები მიმდინარეობდა დავით გიორგის ძესა და დავით არჩილის ძეს შორის, მეტოქეთა გაუთავებელი შუღლი, დაქირავებული სამხედრო ძალის გამოყენება, ხან ერთი და ხან მეორე კუთხის აოხრება, აჩანაგებდა ქვეყანას. ამით თავმოებზრებულმა იმერეთის დიდებულებმა გადაწყვიტეს ერეკლე II-ისთვის მიემართათ საქართველოს გაერთიანების წინადადებით.

ქართლ-კახეთისა და იმერეთის გაერთიანების მცდელობა

1790 წელს ერეკლე მეფეს ელჩობით ესტუმრნენ დასავლეთ საქართველოს ყველაზე პატივცემული პირები: ექვთიმე გელაიელი, დოსითეოს ქუთათელი, სარდალი ქაიხოსრო წერეთელი, პაატა მიქელაძე, სახლთუხუცესი ზურაბ წერეთელი, სეხნია წულუკიძე, იოანე აბაშიძე, იოანე აგიაშვილი, ქაიხოსრო ჩიჯავაძე და «ფიცის კაცი»: ლორთქიფანიძე, იოსელიანი, ავალიანი. აღნიშნული ელჩობა ერეკლეს იმერეთის შეერთებას არამარტო მაღალი სამღვდლოებისა და არისტოკრატიის სახელით სთხოვდა – ამ გაერთიანებით უპირველესად იმერეთისა და დასავლეთ საქართველოს ძირითადი მოსახლეობა

იყო დაინტერესებული. «განძლიერდით ჩვენით და განგვაძლიერეთ თქვენით!» ამ სიტყვებით მიმართა დიდმა იმერელმა თავადმა, ქაიხოსრო წერეთელმა, ერეკლე II-ს, როდესაც დღის ნესრიგში იდგა საქართველოს გაერთიანების საკითხი. ამგვარი თხოვნა ერეკლესა და ქართლ-კახეთის სამეფოს დიდი ავტორიტეტით იყო განპირობებული. ქართლ-კახეთის სამეფო იმ დროისათვის კავკასიის მასშტაბით ძლიერი სახელმწიფო გახლდათ, რომელთანაც ვასალურ დამოკიდებულებაში მუსულმანური პოლიტიკური ერთეულებიც კი იყვნენ. ერეკლემ ქართლ-კახეთისა და იმერეთის გაერთიანების საკითხის გადაწყვეტა სამეფო დარბაზს მიანდო. სამეფო დარბაზზე გაერთიანების იდეას მომხრეებიც გამოუჩნდნენ და მონიშნაღმდეგენიც. მომხრეთა შორის იყვნენ: მდივანი ჭაბუა ორბელიანი, ანტონ კათალიკოსი, დავით ორბელიანი, სოლომონ ლიონიძე და ქართლ-კახეთის ტახტის მემკვიდრე, გიორგი ბატონიშვილი. გაერთიანების წინააღმდეგ გაბოყდნენ: ერეკლეს მეუღლე, დარეჯან დადიანი და ერეკლეს სიძე, იოანე მუხრანბატონი. იმერეთის ელჩები, ხედებოდნენ რა, რომ ერთ-ერთი გადამწყვეტი დარეჯან დედოფლის პოზიცია იყო, შეხედნენ ერეკლეს მეუღლეს, თუმცა ვერ შეასმინეს გაერთიანების სიკეთე. როდესაც ჯერ ერეკლე II-ზე მიდგა, მან ასე უპასუხა ელჩებს: «მე მხოლოდ შეერთებას იმერეთისას, მაგრამ თხოვნას ამას ვერ მივიღებ; მტერი მაღვას კარსა; ვერ გავიდი ახალსა მტერსა, რომელიც უნდა იყოს შვილის-შვილი ჩემი იმერთა ტახტისათვის განმზადებული».

1790 წლის ივნისში, მას შემდეგ, რაც იმერ-ამერის გაერთიანების საქმე ჩაიშალა, ქართლ-კახეთის სამეფოს ვიცე-კანცლერის, სოლომონ ლიონიძის, თაოსნობით გაფორმდა «ტრაქტატი ივერიელთა მეფეთა და მთავართაგან დამტკიცებული ქართლისა, კახეთისა, იმერთა, ოდიშისა და გურიისა, აღწერილი სამეფოსა და ქალაქსა თფილისს.» აღნიშნული დოკუმენტი ოთხ პირად გადაწერილი, ხელმოწერილი და ბეჭედდასმული საქართველოს ყველა მეფე-მთავარს გადაეცა. დოკუმენტის მიხედვით, ერეკლე II მთელი საქართველოს ლიდერად გამოდიოდა, თუმცა არც ამ მამულიშვილურ განაზრახს ეწერა აღსრულება.

სოლომონ II-ის ოჯახი და პორტრეტი

სოლომონ II (დავით არჩილის ძე) 1772 წელს დაიბადა. მამამისი, არჩილი, სოლომონ I-ის უმცროსი ძმა იყო, ხოლო დედამისი ელენე – ერეკლე II-ის ასული. სოლომონ II-ის მშობლების ქორწინება განპირობებული იყო ქართლ-კახეთისა და იმერეთის სამეფოების კიდევ უფ-

რო დაახლოებითა და მეტი მოკავშირეობის პერსპექტივით. სოლომონ II უკანასკნელი ბაგრატიონი ხელმწიფე აღმოჩნდა საქართველოს ისტორიაში.

სოლომონ II-ის მამა, არჩილი, განსხვავებით თავისი უფროსი ძმებისაგან, არ იყო დაინტერესებული პოლიტიკური ცხოვრებით.

დავით არჩილის ძე სამი წლის იყო, როდესაც მამა გარდაეცვალა (არჩილი ძმის, ოსბე კათალიკოსის, მიერ ანათემას იყო გადაცემული და სამეფო ოჯახის წევრის მსგავსად არ დაუქრძალავთ, გალავანს გარეთ დაკრძალეს). სოლომონის დედა, ელენე, მეორედ გათხოვდა ქიზიყის მოურავზე, კახელ თავად ანდრონიკაშვილზე და დავით არჩილის ძე თბილისში, კახეთსა და ქიზიყ-ში იზრდებოდა. სოლომონ II-ის შესახებ საინტერესო ცნობებს გვანდის XIX საუკუნის შეახანებში ქუთაისის სამხედრო გუბერნატორი, პეტრე დეშინის ძე გნილოსაროვი. სოლომონ II საშუალო სიმაღლის, სრული აღნაგობის ადამიანი იყო. რუსი ისტორიკოსი ზაზგასმით აღნიშნავს, რომ მას მეტწილად ქართული ტანისამოსი ეცვა, ახალუხის მაგიერ კი იმერული ზოლიანი ფარჩისაგან შეკერილ ზუზუნს ატარებდა, ხოლო თავზე მუდამ ქართული ბოხბინი ეხურა. რადგანაც სოლომონი ქართველთა მეფის, ერეკლეს, შვილიშვილი იყო, იმერეთშიც ქართული წესები შემოიტანა (საქართველოს რუსები მხოლოდ ქართლ-კახეთს უწოდებდნენ. საქართველოს დაყოფა ქართველებად, იმერლებად, მეგრულებად და ა.შ. XIX-XX საუკუნეების რუსული ისტორიოგრაფიის დამახასიათებელი ნიშანია). სოლომონს უყვარდა რიონის მარცხენა სანაპიროზე მდებარე სასახლეში – „ოქროს ჩარდახში“ დასვენება, რომლის გალერეიდან იშლებოდა რიონის დაბლობისა და შერეული მთების ლამაზი ხედი. მეფეს უყვარდა მხიარული სადილების გამართვა, რომლის დროსაც ახალგაზრდა აზნაურები ღმერთის, ქვეყნისა და მეფის სადღეგრძელოებს დიდი სასმისით, ე.წ. „ზარფეშით“ მიირთმევდნენ.

გამეფებისთანავე დავით არჩილის ძე სახელგანთი ბიძის, სოლომონ I-ის, პოლიტიკური კურსის გაგრძელებას ცდილობდა და, სიმბოლურად, სახელადაც „სოლომონი“ დაირქვა. ბიძამისის მსგავსად, დავით-სოლომონი პრეტენზიას მთელი დასავლეთ საქართველოს ლიდერობაზე აცხადებდა. სოლომონმა სამეგრელოს მთავრობიდან გადააყენა თავისი ცოლისძმა, გრიგოლ დადიანი, თუმცა სამეგრელოს დამორჩილება მეფემ მაინც ვერ მოახერხა და 1803 წლის დეკემბერში სამეგრელოს სამთავრო რუსეთის მფარველობაში შევიდა, ამგვარად საბოლოოდ განადგურდა დასავლეთ საქართველოს ერთიან სახელმწიფოდ ჩამოყალიბების ისედაც მცირე იდეა. სოლო-

მონ II-მ დავით გიორგის ძის მიერ სამეგრელოსათვის გადაცემული საჭილაო დაიბრუნა და ჭვიშის ციხესაც დაეპატრონა.

სოლომონი ეხმარებოდა ერეკლე II-ს კრწანისის ბრძოლაში. ერეკლეს მცირე ჯარის თითქმის ნახევარს იმერეთის მეფის მეომრები შეადგენდნენ. სოლომონ II ერეკლეს მრავალრიცხოვანი შთამომავლებიდან იმ ერთელთა შორის იყო, რომლებიც ლეგენდარული მეფის გვერდით აღმოჩნდნენ ცხოვრების ყველაზე გადამწყვეტ ბრძოლაში.

ქართლ-კახეთის სამეფოს გაუქმებიდან იმერეთის სამეფოს გაუქმებამდე

1801 წელს რუსეთმა ქართლ-კახეთის სამეფო გააუქმა. საქართველოს ისტორიაში ეს ის ხანაა, როდესაც იმერეთის სამეფოს მესვეურთა ერთი ნაწილი ცდილობდა ნაწილობრივ მაინც შეენარჩუნებინა საკუთარი ქვეყნის დამოუკიდებლობა. საგარეო პოლიტიკური ფონი კი პატარა ქართული სამეფოსათვის მეტად მძიმედ გახლდათ. 1801 წლის პოლიტიკური მოვლენების შემდეგ (ქართლ-კახეთის სამეფოს გაუქმება) რუსეთის იმპერიის განზრახვას, დაემორჩილებინა მთელი სამხრეთი კავკასია, სოლომონ II წინ ვერ აღუდგებოდა იმერეთის სამეფოს მცირე პოლიტიკური, ეკონომიკური და სამხედრო რესურსებით. იმერეთის სამეფო კარი ცდილობდა მარჯვე დიპლომატიური ნიაღვრეებით გაენიჭრალეებინა რუსული სამხედრო და პოლიტიკური აგრესია. ამ ბრძოლაში მეფის გვერდით აღმოჩნდა ცნობილი ქართველი დიპლომატი, სოლომონ ლიონიძე, რომელიც დაუპირისპირდა იმერეთში რუსული ინტერესების გამტარებელს, სახლთუხუცეს ზურაბ წერეთელს.

სოლომონ ლიონიძე ქართული დიპლომატიური აზროვნების გამორჩეული წარმომადგენელია. იგი თავისი დროის ერთ-ერთი უგანათლებლესი ადამიანი იყო, რომლის უშუალო მონაწილეობით შემზადდა, გაფორმდა და ძალაში შევიდა 1783 წლის გეორგიევსკის ტრაქტატი. სოლომონ ლიონიძის აქტიური ჩარევით დამუშავდა 1790 წლის მეფე-მთავართა ხელშეკრულება. ქართლ-კახეთის სამეფოს გაუქმების შემდეგ სოლომონ ლიონიძე იმერეთში გადმოვიდა. სოლომონ II-მ ცნობილი დიპლომატი დიდი პატივით მიიღო. სამეფოს მდივანბეგობა და ვიცე-კანცლერობა უბოძა. 1804 წლის 3 ოქტომბრის სიგელით სოლომონ ლიონიძეს მეფისაგან ეწყალობა „კაცხი საკალმაზე წყლით და რაჭას წესი სრულიად სასახლოთ და ეკლესია ბარაკონით, ხიდის კაცი და მინდა ციხე.“ 1803 წელს სოლომონ ლიონიძე იმერეთის მეფის რწმუნებებით

აღჭურვილი პეტერბურგში ჩავიდა და ალექსანდრე I-ს შეხვდა. სოლომონმა იმპერატორს მის მიერ შედგენილი „სათხოვარი პუნქტები“ წარუდგინა, რომლის მიხედვით სოლომონ II რუსეთის მფარველობაში უნდა შესულიყო, როგორც დასავლეთ საქართველოს ლიდერი.

იმერეთის მეფე სოლომონ ლიონიძეს პეტერბურგში განსაკუთრებული უფლებებით აგზავნიდა, იმპერატორისადმი წერილში სოლომონ II მოითხოვდა, რომ იმპერატორს ყველა სახელმწიფოსათვის გამოეცხადებინა იმერეთის სამეფოს მფარველობაში მიღების ფაქტი. სოლომონ ლიონიძემ ალექსანდრე I-ს წარუდგინა ფართო გეგმა – „პუნქტები“, რომლებიც როგორც ჩანს, ძირითადად ქართველი დიპლომატის მიერ იყო შედგენილი. ლიონიძის მიერ წარმოდგენილი პროექტით, იმერეთი რუსეთის მფარველობაში გაერთიანებული დასავლეთ საქართველოს ლიდერის პრეტენზიით შედიოდა, რის საფუძველზეც სოლომონ II ინარჩუნებდა დამოუკიდებლობას სამინაო საქმეებში, ხოლო საგარეო ფუნქციებს მეფე იმპერატორს უთმობდა. „პუნქტებთან“ დაკავშირებით ცალკე განმარტებებს გვთავაზობდა სოლომონ ლიონიძე. მისი თქმით: აფხაზეთი ძველთაგანვე სამკიდროა იმერეთის მეფისა; თურქეთთან და ირანთან ომის შემთხვევაში იმერეთი სტრატეგიულად ყველა ქვეყანაზე ხელსაყრელია რუსეთის იმპერატორისათვის; იმერეთს აქვს თავისუფალი და მოკლე გზა შავი ზღვით, რომ ამ გზით გემები 25 საათის განმავლობაში თავისუფლად მივლენ ყირიმში; ფოთი არის იმერეთის მეფის საკუთრება; იმერეთისაა პალეასტომის ტბაც; იმპერიისათვის აღმოსავლეთ საქართველოს სარგებლობა იმერეთზეა დამოკიდებული. აღნიშნული ელჩობა ერეკლეს იმერეთის შეერთებას არამარტო მაღალი სამღვდლოებისა და არისტოკრატის სახელით სთხოვდა, ამ გაერთიანებით უპირველესად იმერეთისა და დასავლეთ საქართველოს ძირითადი მოსახლეობა იყო დაინტერესებული.

რამდენად რეალური იყო იმერეთის მეფისა და მისი ერთგული დიპლომატის იმედები ამ ელჩობასთან დაკავშირებით?

ცხადი იყო, რომ პუნქტებში წამოყენებული მოთხოვნები გამოხატავდა რუსეთის მთავრობის მიერ დიდი ხნის წინ უარყოფილი გეგმის გამოცოცხლებას, რაც მათთვის საიმედო არ იყო. რუსეთის მთავრობის პოლიტიკური ინტერესების თვალსაზრისით, საქართველოს სახელმწიფოებრიობის დაცვა ამ დროს უკვე სასურველი აღარ იყო. „პუნქტები“ მიუღებელი იყო რუსეთისათვის, რადგან იმერეთს რუსეთის შემადგენლობაში შესვლა სამთავროებრივად სურდა. იმერეთის მესვეურების ამ გეგმის მიხედვით, რუსეთის იმპერიის ხელშეწყობით

უნდა შექმნილიყო ძლიერი დასავლეთქართული სამეფო, რომელიც რუსეთის პარტნიორი იქნებოდა, მაგრამ რუსეთის იმპერიას იმერეთის სამეფოს გაძლიერება და გამტკიცება კი არა, ქართული სახელმწიფოებრიობის უკანასკნელი ფორმის გაუქმება სურდა. ამ ელჩობის ფონზე, 1803 წლის ივლისში სამეგრელოს მთავარმა, გრიგოლ დადიანმა, რუსეთის ერთგულებაზე დაიფიცა, ხოლო იმავე წლის 2 დეკემბერს იმპერიის ქვეშევრდომობაში შესვლის ხელშეკრულებას მოაწერა ხელი. ფაქტად რჩებოდა ის, რომ იმერეთის სამეფოს არსებობის მოთმენა რუსეთს მანამდე შეეძლო, სანამ საქმარისი ძალები არ ჰყავდა საქართველოში. სოლომონ ლიონიძის პეტერბურგში ელჩობა უშედეგო აღმოჩნდა. 1804 წლის 4 იანვარს იმერეთის მეფის ელჩი ბოლო აუდიენციაზე მიიღო ალექსანდრე I-მა. არც ამ შეხვედრას მოჰყოლია რაიმე შედეგი. იმერეთის, ისე როგორც სხვა ქართული პოლიტიკური ერთეულების ბედი, წინასწარ იყო განწყვეტილი. ამის დასადასტურებლად 1804 წლის 12 იანვრით დათარიღებული წერილიც საქმარისია, რომელიც გრაფმა ვორონცოვმა პავლე ციციანოვს მისწერა. წერილში აღნიშნულია, რომ მალე შესაძლებელი იქნებოდა რუსული ჯარები შედგომოდნენ იმერეთის დაკავებას. მიუხედავად იმისა, რომ სოლომონ ლიონიძე ცდილობდაოდნენ მანც შეეჩერებინა რუსეთის აგრესია, მოვლენები ძალიან სწრაფად განვითარდა. სოლომონ ლიონიძე იმერეთის სამეფოს გაუქმებამდე მეფის გვერდით იდგა. მან სამშობლოს დამოუკიდებლობის იდეას ანაცვალა საკუთარი თავი და საოჯახო ინტერესიც. იგი 1811 წლის აგვისტოში გარდაიცვალა ახალციხეში (ზოგიერთი ცნობით, იგი ზურაბ წერეთლის მიგზავნილმა მოლაღატემ მოწამლა).

1802 წლიდან კავკასიის მთავარმართებლად პავლე დიმიტრის ძე ციციანოვი (1754-1806 წწ) დაინიშნა. პავლე ციციანოვი წარმოშობით ქართველი იყო. პაპამისი, პაატა ციციშვილი, ვახტანგ VI-ს გაჰყვა რუსეთში და იქ დასახლდა. პავლე ციციანოვმა სწრაფად გაიკეთა სამხედრო კარიერა, 32 წლის ასაკში უკვე პოლკოვნიკი და პეტერბურგის გრენადერთა პოლკის მეთაური იყო. მან მონაწილეობა მიიღო რუსეთის იმპერიის უმნიშვნელოვანეს სამხედრო ოპერაციებში და მალე მოიხვეჭა მამაცი და ნიჭიერი გენერლის სახელი. დიდი რუსი მხედართმთავარი, ალექსანდრე სუვოროვი, ჯარისკაცებს მოუწოდებდა გბრძოლათ ისე, როგორც იბრძოდა მამაცი გენერალი ციციანოვი. ეკატერინე II პავლე ციციანოვს „თავის გენერალი“ უწოდებდა. პოლონეთის სამხედრო კამპანიაში გამოჩენილი სიმამაცისთვის ეკატერინემ ციციანოვს 1 500 ყმა-გლეხი აჩუქა მინსკის გუბერნია-

ში, მაშინ როდესაც სხვა რუსი გენერლები მხოლოდ 500 გლეხით დაჯილდოვდნენ. ასეთი სახელგანთქმული და ნიჭიერი ქართული წარმომავლობის სამხედრო აღმოჩენა ყველაზე დიდი რუსიფიკატორი საქართველოსა და ზოგადად კავკასიაში. მან არ დაზოგა თავისი სამშობლოს არც ერთი მოქალაქე, არც მეფე, არც რიგითი გლეხი, რომელიც წინ აღუდგა რუსეთის იმპერიის ინტერესებს. ციციანოვმა აიძულა სოლომონი ხელი მოეწერა ელაზნაურის ხელშეკრულებას, რომლითაც პრაქტიკულად გაუქმდა იმერეთის სამეფოს დამოუკიდებლობა, გარდა ამისა, სისხლში ჩაახშო 1804 წლის მთიულეთის აჯანყება და ამით ძალიან ამაყობდა. 1806 წლის 8 თებერვალს ბაქოს ალყის დროს ჰუსეინ-ყული-ხანმა მოლაპარაკებისას შეიპყრო და მისი მოკვეთილი თავი ირანის შაჰს გაუგზავნა.

სოლომონ ლიონიძის პეტერბურგში ელჩობის წარუმატებლობამ სოლომონ II აიძულა ციციანოვისათვის რუსეთის მფარველობაში შესვლა ეთხოვა. ციციანოვმა მფარველობის სანაცვლოდ სოლომონის ისეთი პირობები წაუყენა, რომლებზეც მეფე ვერ დასთანხმდებოდა და პავლე ციციანოვი ჯარით შევიდა იმერეთში. მან რუსეთის იმპერატორის ერთგულებაზე მოსახლეობის ძალით დაფიცებას მიჰყ ხელი.

სოლომონი იძულებული გახდა მიეღო ციციანოვის პირობები. 1804 წლის 25 აპრილს დაიდო ე.წ. „ელაზნაურის შეთანხმება“ (ხელშეკრულება, ტრაქტატი). 17 მუხლისაგან შედგარი შეთანხმების მიხედვით, სოლომონ II და იმერეთის სამეფო რუსეთის სამუდამო ქვეშევრდომი ხდებოდა. იმერეთში უნდა განლაგებულიყო რუსეთის ჯარი, რომელიც ქვეყნის სამხანაო საქმეებშიც ჩაერეოდა. იმერეთის მეფე პირობას დებდა, რომ უსიტყვოდ დაემორჩილებოდა კავკასიის მთავარმართებელს. ხელშეკრულებას მეფესთან ერთად იმერეთის სამეფოს წარჩინებულმა თავადებმაც მოაწერეს ხელი. „ელაზნაურის ხელშეკრულება“ არარად აქცევდა იმერეთის მეფის ხელისუფლებას და ნიადგას ამზადებდა რუსეთის მიერ იმერეთის საბოლოოდ დასაპყრობად. პავლე ციციანოვი „ელაზნაურის ხელშეკრულებას“ თავისი მოღვაწეობის უდიდეს წარმატებად თვლიდა და იმპერატორ ალექსანდრე I-ისადმი გაგზავნილ წერილში აღნიშნავდა: „იმერეთის სამეფო რუსეთის ერთ-ერთ პროვინციად გადაიქცა.“

სოლომონ II-ის მეფობის თითქმის მთელი პერიოდი ზურაბ წერეთლისა და სოლომონ ლიონიძის დაპირისპირების ფონზე მიმდინარეობდა. ზურაბ წერეთელი იმერეთის სამეფოს სახლთუხუცესი იყო სოლომონ II-ის დროიდან. მისი განუზომელი ამბიციაცა და სეპარატისტული განწყობილება კარგად დაინახა რუსეთის

ხელისუფლებამ, კერძოდ, პავლე ციციანოვმა, და მისი გადაბირება მოახერხა 1803 წელს, იმერეთში ვიზიტის დროს. როცა ქვეყანას უჭირდა, მოლაღატე თავადი ან თავის ციხეში იყო ჩაკეტილი, ან ერთობოდა. 1808 წელს ზურაბ წერეთელმა საკუთარი ქვეყნის ღალატის საფასურად პოლკოვნიკობა, ხოლო 1811 წელს, იმერეთის სამეფოს გაუქმების შემდეგ, გენერალ-მაიორობა მიიღო.

იმერეთის სახლთუხუცესის მოღალატური საქციელი სოლომონ ლიონიძის მიმართ შურიტად იყო გამონეული. ამ ორი ძლიერი პიროვნების დაპირისპირებამ უარყოფითად იმოქმედა არა მარტო იმერეთის, არამედ მთლიანად საქართველოს ბედზეც. სოლომონ ლიონიძე, აღმწოთებული ზურაბ წერეთლის ეერეგობით, სწერდა მას: „შენ კაცი ხარ და არა ღმერთი, თუ კაცი მონადე ხარ იაგანში დუშაში ითამაშე! მართალია დიდი კი ხარ, 1000 კომლი გვეყოლება, მაგრამ ქვეყნის ქარტ რომ არის დახატული, თუ კაცი ხარ იმაში შენს საჩხერეს თუ იპოვნი და შენს სასახლეს თუ მიაგნებ, თუ სად ზიხარ და გძინავს? – თურმე არა ჰყოფილხარ და რას დიდგულობ.“

„ელაზნაურის ტრაქტატის“ შემდეგ იმერეთის სამეფოს ბედი უკვე გარკვეული იყო – რუსეთის იმპერია დიდხანს არ შეურიგდებოდა იმერეთის სამეფოს ფიქტიურ დამოუკიდებლობასაც კი. სოლომონ II-ც ცხადად ხედავდა ამ განსაცდელს და ყოველგვარ „ხაჯის“ ეჭიდებოდა სამეფოს გადასარჩენად. იგი იმედებს ამყარებდა 1806 წელს დაწყებულ რუსეთ-თურქეთის ომზე. ფიქრობდა, რომ ორი იმპერიის დასუსტება იმერეთის დამოუკიდებლობის შენარჩუნებას შეუწყობდა ხელს. 1809 წელს მთავარმართებელმა ალექსანდრე ტორმა-სოვმა იმპერატორ ალექსანდრე I-ისაგან მიიღო ბრძანება იმერეთში დამატებითი ძალების შეყვანისა და სოლომონ II-ის ტახტიდან ჩამოგდებას შესახებ. საქმის მოგვარება რუსებმა მოლაღატე ზურაბ წერეთლის რჩევით პოლკოვნიკ თედორე სიმონოვიჩს მიანდეს. მას ესმარებოდა ზურაბ წერეთლის სიძე, დიმიტრი თარხნიშვილი. 1810 წლის თებერვალში რუსული ჯარი იმერეთში შევიდა. სოლომონ II მომხრეებთან ერთად გარცხილში იდგა, მაგრამ მტერს წინააღმდეგობა ვერ გაუწია. მისი მომხრეები გაიფანტნენ. რუსებმა მოსახლეობა ძალით დააფიცეს იმპერატორის ერთგულებაზე. სოლომონ II-მ თანხმობა განაცხადა ტახტიდან გადადგომაზე და 1810 წლის 28 მარტს სოლომონ II გორთან ახლოს, ვარიაში შეხვდა მთავარმართებელ ტორმასოვს. რუსებს ხატზე ჰქონდათ დაფიცილებული, რომ მეფეს არ დააქვეყნებდნენ, მაგრამ ფიცს გატყვეს და შეპყრობილი მეფე თბილისში გადაიყვანეს. სოლომონს რუსეთში უპირებდნენ გადასახლებას. 1810 წლის 10-11 მაისის ღამეს მეფე თბილი-

სიდან გაიქცა. სიმბოლური იყო ისიც, რომ სოლომონ II-მ უმაღლესი რუსული ჯილდო, ალექსანდრე ნეველის ორდენი, რომელიც „ელაზნაურის ტრაქტატის“ დადებისას მიიღო, თბილისში დატოვა. ტყვეობიდან მეფის გაქცევა იმერეთში სახალხო აჯანყების ნიშანი გახდა. მოსახლეობამ საოცარი ერთგულება გამოიჩინა საკუთარი ხელმწიფისადმი. აჯანყებამ ისეთი მასშტაბი მიიღო, რომ რუსები იმერეთის აჯანყებას საყოველთაო რევოლუციას უწოდებდნენ. მიუხედავად დიდი დაპირებებისა, დამპყრობლებმა ზურაბ ნერეთლის გარდა თითქმის ვერცერთი იმერლის გადაბირება ვერ მოახერხეს, მაგრამ ძალა აღმართს ხნავდა. იმერეთის სამეფოს, რომელსაც არანაირი მოკავშირე არ ჰყავდა, არ შეეძლო რუსეთის დამარცხება, იმედგაცრუებულმა სოლომონ II-მ იმერეთი დატოვა და ახალციხეში გადავიდა. ამით დასრულდა ქართული დამოუკიდებელი სახელმწიფოებრიობის მრავალსაუკუნოვანი ისტორია. დაიწყო იმერეთისა და დასავლეთ საქართველოს რუსეთის მმართველობის სისტემაში ჩაბმის საკმაოდ რთული და სისხლიანი პროცესი.

სამშობლოდან გადახეწილი სოლომონ II ოსმალეთის იმპერიას აფარებდა თავს. იგი 1815 წლის 7 თებერვალს გარდაიცვალა და დაკრძალეს ქალაქ ტრაპიზონში, წმინდა გიორგის ბერძნული ეკლესიის გალავანში.

ტრაპიზონში სოლომონ II-ის აკლდამის ქვაზე ასეთი წარწერა ყოფილა ამოკვეთილი: „განმეძარცვა მე პირველ ქმნილი სიკეთე და მშვენიერება და მდებარე ვარ შიშველ და კდემული საფლავსა ამაჲს შინა. ტომისაგან დავითისა, შთამოსრული ბაგრატონი, ძე არჩილისა, სრულიად იმერთა მეფე სოლომონ, რომლისათვისაც ვითხოვ შენდობას. თებერვლის 8, ქორონიკონსა ქრისტეს აქეთ ჩყიე“. ისტორიულმა ბედუკულმართობამ ტრაპიზონში სოლომონის საფლავს ადგილი შეუცვალა. წმინდა გიორგის ეკლესიის ადგილზე ტრაპიზონში ახალი უბანი აშენდა, ხოლო ქართველი მეფის ცხედარი, სხვა ცხედრებთან ერთად, ცოტა მოშორებულ ადგილას გადაიტანეს. 1990 წლის შემოდგომაზე სოლომონ II-ის ნეშტი საქართველოში გადმოასვენეს და გელათის მონასტერში დაკრძალეს.